

Brno v minulosti a dnes

XVIII

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XVIII

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2004

ISBN 80-86736-01-6

Složení redakční rady:

PhDr. František Novák (odpovědný redaktor)

Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D.; PhDr. Jiří Čejka; Mgr. Jana Čermáková;

Mgr. Radana Červená;

Mgr. Tomáš Drobný; PhDr. Aleš Filip, Ph.D.; Mgr. Jiří Mitáček

Čestní členové: RNDr. Petr Duchoň, prof. Jaroslav Mezník, PhDr. Richard Svoboda

OBSAH

Věnování

Věnováno Doc. PhDr. Jaroslavu Dřímaloovi

Úvodní slovo primátora města Brna

ČLÁNKY A STUDIE

Michaela Malaníková

Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů

Jiří Mitáček

Starobrněnský johanitě a jižní Morava za vlády Lucemburků 1333–1411

Robert Antonín – Tomáš Borovský

Panovnické vjezdy do středověkého Brna

Anna Kubíková

Brno a Rožmberkové.....

Ludmila Sulitková

Diplomatická produkce raněnovověkého královského města Brna.....

Hana Jordánková – Hedvika Sedláčková

Skleněné střípky z domácnosti Matouše Židlochovického

Michal Tejček

Kapucíni v Brně 17. a 18. století.....

Margita Havlíčková

Příspěvek ke stavebním dějinám divadla na Zelném trhu – Reduty

Radana Červená

Počátky brněnského Sokola a jeho zakladatelé

Lukáš Fasora

Služební personál v domácnostech brněnské komunální elity 1850–1910

Jana Kubíčková – Aleš Filip

Dva filiální kostely komárovské farnosti.

Konfesionálně národnostní příběh z brněnského německého ostrova

Gustav Novotný

P. Antonín Adamec (1853–1913). Zapomenutá osobnost historie Brna

Miroslav Jeřábek

Společenský život brněnských kaváren v prvních desetiletích 20. století

Jan Obrovský

Komunistická manifestace při příležitosti odhalení
pomníku Josefa Hybeše 4. července 1926.

Přípravy, policejní opatření, výsledek a zhodnocení manifestace

Michal Suchánek

Národní tábor fašistický. Brněnští fašisté v letech 1939–1941

Jan Břečka

Ilegální pobyt čs. paraskupiny Silver B v Brně v letech 1942–1944

František Vašek

Počátky činnosti německého zemského soudu v Brně v letech 1939–1943

a výkon rozsudků smrti ve věznici zemského soudu ve Vídni

MATERIÁLY A EDICE

Hedvika Sedláčková

Skleněné šálky – „Scheuer“ – ve středověkém Brně

Petr Holub – Václav Kolařík – David Merta – Antonín Zůbek

Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera
v Brně

Dana Zapletalová – Marek Peška

Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí.

Příspěvek k historické topografii Starého Brna

Tomáš Sterneck

Z korespondence mezi Českými Budějovicemi a Brnem v polovině 16. století

Jarmila Zatloukalová

Fondy jednotných zemědělských družstev v Archivu města Brna

Seznam autorů

Pokyny redakce

V letošním roce vzpomínáme dvě nejen pro Archiv města Brna významná výročí.

V tomto roce uplynulo 100 let od narození a řízením osudu také XX let od úmrtí jeho zakladatele a dlouholetého ředitele, Doc. PhDr. Jaroslava Dřímala, brněnského archiváře a historika. Také sborník Brno v minulosti a dnes začal v polovině 50. let minulého století vycházet pod jeho redakčním vedením. S úctou si tedy dovoluujeme mu tento 18 ročník obnoveného sborníku věnovat a připojit krátkou vzpomínku na něj.

redakční rada sborníku

K ODKAZU DOC. PHDR. JAROSLAVA DŘÍMALA

Hektická doba, jejímiž jsme svědky i aktéry, vyvolává v mnoha z nás přirozenou touhu moci poněkud pozastavit zběsilý čas a vychutnat vzácné, neopakovatelné okamžiky alespoň trochu hlouběji. A mnohdy si člověk s politováním uvědomí, že v určitém údobí života nejen že u něj tato potřeba nevyvstávala tolik naléhavě, ale že vzhledem k svému věku si mnohdy ani výjimečnosti takových okamžiků nebyl vědom. Dnes je mi zřejmé, že k takovým nedocenitelným chvilím patřily hodiny, které jsme jako studenti archivnictví tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně mohli ve druhé polovině 60. let 20. století trávit v Archivu města Brna, kde nás, doslova „in situ“, laskavý a vždy usměvavý (dnes oblíbeným pojmem výstižně řečeno „pohodový“) pan docent seznamoval v rámci specializační přednášky s dějinami a organizací městských archivů na Moravě a ve Slezsku.

Před vnitřním zrakem se vyjevuje přitažlivé prostředí Archivu města Brna, situovaného na Nové radnici v místech, která sice ještě mnozí soudobí badatelé znají, která však tehdy díky tomu, že nárůst archivního materiálu a s ním spojená agenda nebyly ještě tak zběsilé jako v dobách pozdějších, nemusela být využita „do posledního místečka“. Ty místnosti, které sloužily jako badatelna a pracovny, byly zařízeny s účelnou útulností a elegancí (to když jsme se někdy dostali do třetí místnosti v pořadí od vchodu z druhého nádvoří, kde měl docent Dřímál svou ředitelnu, v níž kromě jiného odměřovaly čas starožitné „pendlovky“). Dnes již ani nemohu dobře pochopit, že na správu celé této instituce, která přece jen už tehdy byla rozsahem svých fondů úctyhodná (o tom nejlépe vypovídá docentem Dřímalem již v polovině 50. let zpracovaný a dodnes badatelsky oceňovaný průvodce po archivních fondech), stačili dva – a teprve později tři – vysokoškolští pracovníci! A ještě jeden pocit se vtírá, pocit, u něhož by vzpomínající byl raději, aby byl jen zkreslen jeho subjektivním vnímáním, které už stěží může objektivněji reflektovat dobovou situaci, v níž v každé osobnostní kariéře hrála svou zdaleka ne okrajovou roli politická příslušnost (respektive nepřislušnost) – jakoby totiž soudobé akademické prostředí náležitě nedoceňovalo výhodu, kterou skýtalo a dodnes skýtá kýžené propojení archivní teorie a praxe v pedagogickém procesu. Naše „archivní školení“ představovalo bohužel jen dvouhodinu týdně v jednom semestru ve čtvrtém ročníku, a tak Dřímalo vy možností předat nám i dalším tehdejším ročníkům adeptů archivního oboru své bohaté jak teoretické, tak praktické zkušenosti, tím méně rozšiřovat pole našeho studia též o problémy městské diplomatiky, a to i z období raně novověkého, jímž už se tehdy velmi intenzivně zabíral, byly bohužel objektivně jen velmi malé. Uvědomuji si rovněž živě, že pana docenta jsme znali vždy jen jako „pana doktora“, rozhodně ne „soudruha doktora“, a tak jsme ho spojovali jen

s archivním a nikoli, jak by si byl zaslouhoval, také s akademickým prostředím. Ale třeba docent Dřímál jen chtěl mít sám víc času na „svůj“ archiv a témata, jež ho pohlcovala, vždyť v té době připravoval vydání prvních poválečných a nadlouho bohužel jediných souborných dějin Brna a také připravil, jak jsem se později mohla přesvědčit, propracovanou koncepci vícesvazkových dějin Brna, k jejichž zpracování chtěl záhy přistoupit. Tento úkol ovšem dosud zůstává otevřen. Znovu se tedy nabízí užší spojení archivu a vysokoškolské výuky, vždyť mnohá tzv. bílá místa výzkumu pramenů k dějinám Brna by mohly napomoci objasňovat systematicky vedené studentské práce, od bakalářských po doktorské.

Ale zpět k 60. letům 20. století. Byli jsme tehdy jen elévy své profese a tak jsme vždy ani nedokázali docenit hloubku a uvážlivost slov tehdy již více než šedesátiletého pána, který se studentům zdál být skutečně úctyhodným kmetem a od kterého jsme se mohli v tolika směrech přiučit!!! Ale přece už tehdy na nás fluidum, které vyzařoval, působilo a v debatách, které jsme sem tam mezi sebou vedli i o odborných otázkách, převažovalo jednoznačně kladné hodnocení jeho vstřícné osobnosti. Jedna z kolegyň navíc ráda přijala možnost, aby docent Dřímál vedl její diplomovou práci, zaměřenou na rozbor specifických písemností, jakými jsou různé typy glejtů.

Vzpomínky, nejsou-li podloženy konkrétními podklady, mohou skutečně jen navozovat atmosféru, tak jak ji který jedinec procitoval. A já dnes cítím, že docent Jaroslav Dřímál vlastně velmi podstatně ovlivnil mou budoucí profesní dráhu, za což mu mohu při této příležitosti alespoň tímto způsobem vyslovit svou vděčnost. Zřejmě byl podvědomě jeho vliv tak výrazný, že i já jsem přilnula především k časově starším obdobím a tématicky pak shodně k hloubkovému studiu dějin Brna, taktéž k městské diplomacie a v neposlední řadě k teorii oboru archivnictví (či lépe archivistiky), jež se už konečně začíná více prosazovat v širším společenském povědomí. A dnešní mé zkušenosti mi zas naopak umožňují mnohé odborné problémy, jimiž se jmenovaný zaobíral, lépe posoudit a objektivněji se vyjádřit k přínosu, který jeho celoživotní práce znamenala.

Řízením osudu jsem měla sama možnost být zaměstnána v brněnském městském archivu, ovšem až v pětiletém odstupu od náhlého skonu docenta Dřímála, který stál v čele tohoto ústavu po téměř půl století (nepočítáme-li válečné peripetie). Musím říci, že až zde jsem na příkladech z každodenní praxe plně pochopila systém jak předarchivní, tak vlastní archivní péče a docenila způsob, jakým se těchto praktických úkonů docent Dřímál zhostil, neboť na jím založeném systému nebylo zapotřebí až do současnosti nic zásadního měnit. Precizně vedené tzv. spisy o fondu, členěné do tematických skupin podle hlavní působnosti institucí a organizací, nad nimiž městských archiv vykonával skartační dohled, umožňovaly každému z nás tehdy mladších pracovníků rychlou orientaci v potřebných údajích, nemluvě již o tom, že stejně pečlivě byly vedeny

a doplňovány tak zvané karty JAF (dnes NAD). Systematicky byl zpracován též vlastní spisový řád archivu, a přestože šlo o instituci organizačně jednoduchou, k podacímu deníku byly vedeny jmenné i věcné rejstříky, což, bohužel, mnohdy postrádáme dokonce u institucí organizačně spletitých. Až dnešní možnosti elektronického vedení podatelny umožňují bezproblémové vyhledávání potřebných informací a prior k určité záležitosti, v městském archivu to ovšem nebyl nikdy problém ani v dobách minulých.

Rovnocennou pozornost věnoval docent Dřímál i materiálům do archivu již převzatým. Nejen že byly pečlivě evidovány, ale také pro jejich adekvátní uložení bylo vykonáno maximum. Ačkoli ukládací prostory na Nové radnici nebyly pro archiv ideální, nechal docent Dřímál vybudovat v klenutých a vysokých místnostech, které měl k dispozici, pevné patrové regálové konstrukce, které umožňovaly maximální využití skladovacího místa. Nejvzácnější materiály, tedy listiny a městské knihy, byly uloženy v samostatném, uzamykatelném depozitáři za těžkými protipožárními dveřmi. Samozřejmostí bylo omezení přístupu přímého světla (okna byla opatřena vnitřními těžkými, kovovými okenicemi, které ovšem v případě potřeby větrání byly jednoduše ovladatelné) a udržování konstantní teploty i vlhkosti. Archiválie na Nové radnici tak skutečně byly jako „v bavlnce“, problémy s neustálým nárůstem archivního materiálu a tedy potřebou ukládat jej i jinde, vyvstávaly urgentněji až v 70. letech. Ze stručně naznačeného snad sdostatek vyplývá, že docent Dřímál byl archivářem „na slovo vzatým“, a tak není divu, že byl povoláván všude tam, kde bylo zapotřebí kvalifikovaných rad, a to jak na krajské úrovni (působil jako předseda archivního poradního sboru Státního archivu v Brně), tak úrovni celostátní, neboť začátkem 70. let vstoupil aktivně do přípravy archivního zákona.

Každý nový elév archivního „řemesla“ se v městském archivu mohl přesvědčit, že pečlivý ředitel neomezoval svou činnost jen na agendu spojenou s vedením archivu, což jistě i ve své době bylo administrativně náročné, ale že věnoval soustavnou pozornost rozmnožování archivních fondů a sbírek, z nichž mnohé sám založil. Navíc sám také vstupoval velmi aktivně do procesu jejich zpracování, což vše, jak jsem uvedla výše, mu již počátkem 50. let umožnilo zpracovat zevrubného průvodce po archivních fondech. Stejně dobře jako fondy středověké ovládal i složení fondů novověkých a k mnohým z nich připravil kvalifikované archivní pomůcky (k starším městským spisovným, spisovným národních výborů různých stupňů, jakož i ke spisovně městského statku). A kdo kdy potřeboval ke svému odbornému tématu ne zcela běžné tituly zvláště starší literatury, včetně německé, nepochybně ocenil, že ve specializované knihovně archivu, kterou Jaroslav Dřímál rovněž vybuďoval, našel i publikace v jiných knihovnách nedostupné.

Já sama jsem mohla ve své práci zejména využít Dřímalovy inventarizace veškerých městských knih a sbírky rukopisů, které zpracoval bez časového ome-

zení. Tomu, kdo si je vědom, jak novověká látka narůstá, je zbytečné připomínat náročnost této práce. Další jeho „srdeční“ oblastí byla bohatá sbírka listin a příbuzných písemností, kde se sice omezil jen na období středověké, ale o to důkladněji tyto písemnosti pojednal. Nepřízeň osudu, lépe řečeno recenzentů začátkem 50. let, kdy měl katalog listin do roku 1526 připraven k tisku, jej neumožnila zveřejnit – a nestalo se tak bohužel ani do dnešní doby. Svého času jsme s mladšími kolegy provedli revizi tohoto katalogu, včetně popisů pečeti, alespoň do roku 1411, a tak mohu s jistotou tvrdit, že na zjištěních Dřímalo- vých, respektive na jeho převodech mnohdy složitých textů, není zapotřebí nic měnit. Snad jen mohu podotknout, že byl až příliš důkladný a že texty zpracovávaných listin doslovně překládal. Tento postup má ovšem nesmírnou hodnotu pro všechny badatele, jimž jsou v badatelně už po několik desetiletí poskytovány jeho katalogizační karty, z nichž tak mohou bez námahy zjistit vše podstatné (což musí ocenit zvlášť ti, kdož by si sami nebyli schopni s původním latinským či německým textem listiny náležitě poradit). Jen zasvěcení znalci problematiky navíc vědí, že k tomuto katalogu byl připraven nesmírně důkladný úvod, vycházející z diplomatického zhodnocení středověkého listinného materiálu, v němž Jaroslav Dřímál na základě paleografického rozboru dorzálních poznámek poprvé rozkryl účast jednotlivých městských písařů své doby na uspořádání a vlastně také zhodnocení důležitosti privilegialních a dalších listin v tehdejší „registratuře“, respektive archivu.

Minuciózní pramenné rozbory byly ostatně typické pro veškerou Dřímalovu vědeckou činnost, která již byla zhodnocena ve více příležitostných článcích a o níž nejlépe vypovídá bibliografie jeho prací (sborník Brno v minulosti a dnes 7, 1965). Jelikož pramennou základnu, kterou mu poskytoval městský archiv, rozhojňoval i o prameny zemské a celostátní úrovně, poskytuje jeho studie i dnešnímu badateli bohatou faktografickou základnu. Shromažďoval ovšem i materiály ze zahraničí, především z vídeňských archivů a knihoven k jednomu z témat, kterému ještě zamýšlel věnovat soustředěnou pozornost, totiž k infiltraci myšlenkových proudů jednotlivých frakcí husitské revoluce do prostředí moravských královských měst a především Brna. S kolegyní Jordánkovou jsme kdysi našly v jednom z archivních depozitářů velkou krabici plnou mikrofilmů právě z vídeňských zdrojů a jelikož jednotlivé svitky byly jen stručně popsány, dá se oprávněně předpokládat, že k nim musel – při Dřímalově smyslu pro precizní evidenci – existovat ucelený soupis. Ten se ale bohužel nenašel, a tak není vyloučeno, že možná i jiné podkladové materiály, které si docent Dřímál připravoval pro další vědeckou práci (na mysli mám především jím dlouho zamýšlenou edici brněnské právní knihy), vzaly nějakým nedopatřením za své. Těžiště Dřímalovy vědecké práce spočívalo bezpochyby v analýzách pramenů, a tak jeho studie oplývají mnohdy až přílišným množstvím dílčích údajů a čísel, která poněkud překrývají souborná hodnocení či zobecnění jistých jevů. Ale

jak jsem již naznačila, i tyto details mají pro následovníky svůj nezastupitelný význam, vždyť přínos každého vědeckého výzkumu spočívá kromě jiného ve verifikaci údajů předchozí literatury. Nesporně přímo pionýrsky postupoval Jaroslav Dřímál při zkoumání pramenů tzv. hromadné povahy, tedy knih a rejstříků městské sbírky, kde byl skutečně důstojným pokračovatelem Bretholzovým a zejména Mendlovým. Ačkoli poněkud přecenil výpovědní hodnotu sum, jimiž byly nemovitosti „pod šosem“ oceňovány pro daňové účely, na druhé straně si zase prozíravě uvědomil, že pro závaznější konstatování o sociálním a ekonomickém potenciálu města a jeho obyvatel je nutné kombinovat pokud možno k jednomu časovému průsečíku údaje berních knih i rejstříků navzájem a být velmi uvážlivý při zobecňování výsledků průzkumu jen izolovaného pramene téže povahy.

Kdo četl jeho studie o kronikách a pamětních knihách brněnských městských písařů předbělohorského období, dá mi jistě za pravdu, že jsou příkladem „par excellence“ kombinace zasvěceného rozboru diplomatického s vyčerpávajícím rozбором věcným (podobně jako jeho starší studie, zejména k notáři Janu Thabrarrovi a biskupu Vilémovi z Kolína).

Při vši činnosti administrativně správní vykonal tak docent Dřímál obdivuhodně velký kus práce i na poli historiografickém, což je jistě dobrý podnět k tomu, aby při příležitosti letošních dvou výročí, ohraničujících jeho životní pouť, byl doplněn přehled Dřímálovy publikační a další odborné činnosti za posledních deset let jeho života a vůbec souborné zhodnocení jeho vědecký přínos, zejména ve vztahu k dějinám Brna ve středověku a raném novověku. Vždyť již v době, kterou žil, naplňoval bezezbytku imperativ i současného výzkumu městských pramenů, výstižně formulovaný prof. Dr. Ivanem Hlaváčkem ve smyslu „zintenzivnění studia novověkých poměrů a studia archivní historie městských celků“.

A tak věřím, že mé subjektivní zamyšlení se nad osobností a dílem Doc. PhDr. Jaroslava Dřímála nevyzní jako nostalgické vzpomínání, ale naopak naznačí živoucnost mnoha konkrétních prací jím vykonaných i myšlenek obsažených v jeho vědeckém díle – jedině v takovéto komplexnosti svého působení totiž může jedinec překročit stín své smrtelnosti. O Doc. PhDr. Jaroslavu Dřímálovi to jistě platí bezezbytku.

V Praze dne 28. července 2005

Ludmila Sulitková

ÚVODNÍ SLOVO PhDr. RICHARDA SVOBODY, PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

„Historia magistra vitae“, dějiny jsou učitelkou života, říkali ve starém Římě a zdá se, že my toto základní pravidlo stále podceňujeme. Bez znalosti dějin nelze chápat současnost a nelze předvídat budoucnost. Na jedné straně se říká, že dějiny se stále opakují a lidé dělají stále stejné chyby a nejsou schopni se z dějin poučit, na straně druhé, že dějiny jsou neopakovatelné. Je pravda, že někteří lidé nechtějí slyšet paralely mezi přítomností a minulostí (a tím i budoucností). Ale poslední vývoj ukázal, že tato srovnání jsou pravdivá a studium historie není samoučelné. Znamená to na jedné straně, že historici mají před politiky určitý předstih, na druhé straně však historiky nechce nikdo poslouchat a lidé musí udělat zase stejné chyby, aby se z nich znovu nepoučili.

V obecné historii představuje tento sborník k dějinám města jen malý kamínek do mozaiky, ale bez něho by tato mozaika nebyla úplná. Stalo se již pravidlem, že tento příspěvek k dějinám Brna vychází každoročně, a jak se ukazuje, je důležitý nejen pro poznání historie města, ale získal své místo i v kulturní oblasti. Je veden snahou po rovnováze mezi archeologií, středověkem, novověkem a dnešními dějinami. V současnosti představuje tato knížka jediný historický sborník o Brně a je určena nejen pro odborníky, ale pro všechny, kteří mají k tomuto městu blízký vztah a zajímají se o jeho vývoj od počátku až do současné podoby, v níž žijí.

V Brně, dne 24. 6. 2005

ČLÁNKY

BRNĚNSKÉ ŽENY 1343–1477 VE SVĚTLE BERNÍCH PRAMENŮ

Hodnotu berních pramenů pro zkoumání populace, topografie a velikosti středověkých měst oceňovali a oceňují mnozí čeští badatelé.¹ Využívání těchto pramenů pro tzv. gender history je však v našem prostředí zatím ojedinělé,² a přitom právě materiály berní povahy nám mohou odkrýt mnohá fakta týkající se života žen ve městech, kde byla pouta středověké společnosti nejvíce narušena a ženám se zde otvíral poměrně široký prostor. Následující text, který vychází z mé diplomové práce,³ se orientuje na ženy žijící uvnitř brněnských městských hradeb mezi lety 1343–1477.⁴ Zde panovala větší stabilita poměrů, a tedy i lepší možnost sledovanosti než na předměstích, kterými jsem se proto nezábývala. Ve svém příspěvku se pokusím mimo jiné nastínit, jaké ženy v berních pramenech najdeme, kolik procent z celkového počtu zaznamenaných v dané době tvořily, kolik z nich jsou vdovy, nebo také po jakou dobu je možné jednotlivé osoby sledovat. To vše umožňuje poměrně souvislá řada berních pramenů,⁵ které se pro středověké Brno dochovaly. Při práci s nimi je však nutné si uvědomit, že i přes naznačené možnosti využití skrývají určitá úskalí. Předně nebyly vedeny za účelem evidence všech obyvatel, ale kvůli vybírání městské sbírky, takže objektem jejich zájmu byli pouze ti, kteří mohli platit z nemovitého majetku, z řemesla či živnosti. S uvedením obyvatel nejnižších sociálních tříd tedy nemůžeme, zvláště v berních knihách, počítat a zároveň ani nevíme, jak

¹ Z brněnských berních pramenů vycházeli například Jaroslav DRÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 6, 1964, s. 185–289, dále pak Jaroslav MAREK, *Lidnatost Brna ve 14.–16. století*. In: BMD 2, 1960, s. 125–147 či Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu nad městem ve 14 a 15 století*. In: BMD 4, 1962, s. 247–349.

² Např. Hana PÁTKOVÁ, *Ženy ve středověkých berních rejstřících*. In: Documenta Pragensia 13, 1996, s. 47–56.

³ Michaela MALANÍKOVÁ, *Ženy v Brně v první polovině 15. století*. Diplomová práce na HÚ FF MU, Brno 2004.

⁴ Respektuji tedy dobové rozdělení společnosti na tři stavy a nezohledňuji příslušnice církve ani šlechtičny žijící ve městě.

⁵ Existují dva základní typy berních pramenů. Prvním z nich je berní rejstřík, který je prvotním přehledem o platební způsobilosti obyvatel. Rejstřík je sepsán na podkladě materiálů, které získali výběřčí daně při svých pochůzkách městem, jedná se tedy o bezprostřední zachycení konkrétní situace v polovině 15. století obsahuje většinou jméno plátce a částku, která byla uhrazena. Rejstřík sloužil pouze jednorázově. Oproti tomu berní kniha je podrobný soupis poplatníků a odhad jejich majetku pořízený pro daňové účely, používaný pro delší časové období s postupně uváděnými změnami. Rejstřík i kniha sloužily k evidenci městské sbírky. Proměnlivá, avšak obvykle největší část sbírky byla pak jako berně odváděna ve dvou splátkách panovníkovi jako pánu města.

velkou část populace tito lidé tvořili. Další komplikací je, že hlavou rodiny, a tedy i plátcem daně byl v drtivé většině muž a ostatní členy domácnosti nebyl důvod zaznamenávat.⁶ Jak uvidíme dále, tato skutečnost značně determinuje skupinu žen, kterou v berních rejstřících a knihách najdeme. Časový rámec tohoto příspěvku je stanoven mezi rok 1343, ze kterého pochází první dochovaný výtah z berního rejstříku, a rok 1477, ze kterého se dochovala poslední berní kniha století patnáctého.⁷ Mezi těmito dvěma mezními body máme dále k dispozici výtahy z rejstříků let 1345–1347, 1348 a 1350–1360,⁸ rejstříky z let 1365, 1367, 1387, 1389, 1432, 1471⁹ a berní knihu založenou roku 1442.¹⁰ Znamená to tedy, že v daném období máme částečně dochovanou řadu obou typů berních pramenů, přičemž těžiště mého výzkumu leží v první polovině 15. století. Srovnáním mezi statistickými údaji zjistitelnými v tomto období a prameny z druhé poloviny století předcházejícího se budu zamýšlet, k jakým posunům ve společnosti z hlediska postavení žen došlo a co k těmto změnám nejvíce přispělo.

Oba typy pramenů, rejstřík i kniha, byly vedeny kvůli evidenci městské sbírky, která byla dvakrát do roka vybírána od obyvatel města jako přímá daň. Zdanění podléhal každý, kdo byl vlastníkem nemovitosti či provozoval ve městě živnost. To však původně neplatilo pro šlechtu, církev a její představitele, ani pro židovské obyvatele, kteří byli z plateb vyjmuti. Taxa za jednotlivé zdaňované položky byla pevně stanovena, ale pokud bylo zapotřebí vybrat větší částku, mohla být násobena. Klíčem ke zdaňování nemovitostí byla rozloha městiště, což nebylo příliš spravedlivé, jelikož cena domu se přitom nezohledňovala. Ke změně došlo až v roce 1442, kdy byla částka stanovena podle hodnoty domu.¹¹ Podobně jako ostatní středověká města bylo i Brno rozděleno na čtyři

⁶ Z ostatních typů pramenů však můžeme vysledovat jistý posun směrem k 15. století. Manželovo poručnictví a nadvláda sice v ideologické rovině podpořené právem nadále trvají, ale v každodenních záležitostech je pro manžele nutné postupovat společně. Tento rys se v Brně projevil například v listinách. Porovnáním originálů listin týkajících se prodeje ročního úroku jsem dospěla k závěru, že ze 17 dochovaných listin, vydaných od počátku 15. století do roku 1460, jich plných 16 vydává muž společně se svou manželkou, která je navíc ve většině případů přímo jmenována. Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/1 Archiv města Brna, Sběrka listin, mandátů a listů.

⁷ První jmenovaný pramen je součástí edice Bedřich MENDL (ed), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935; druhý je dostupný v rukopise uloženém v AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 9 (berní kniha založená roku 1477).

⁸ Obsažené ve výše zmíněné edici, B. MENDL (ed), *Knihy počtů*.

⁹ Uloženy v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 18–22. Rukopis č. 21, tj. berní rejstřík 1432, je dostupný i v edici Veroniky NĚMCOVÉ (ed), *Berní rejstřík 1432*. Diplomová práce na HÚ FF MU, Brno 2002.

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 8.

¹¹ Jaroslav ČECHURA, *Srovnání berních knih města Brna z let 1365–1442*. In: *Časopis Matice Moravské* (dále ČMM) 117, 1998, s. 349.

nestejně velké a lidnaté části.¹² Nazývaly se čtvrt Brněnská (*Brunnense*), Veselá (*Letorum*), Běhounská (*Cursorum*) a Měniná (*Menesense*), každé čtvrti odpovídala stejnojmenná brána a do židovského města vedla brána Židovská. Výběrčí je navštěvovali postupně v uvedeném pořadí čtvrtí, v nichž postupovali systematicky po jednotlivých domech a ulicích a také v rejstříku je toto rozdělení dodrženo. Zápisy v rejstřících jsou stručné, vedle jména, případně příjmení,¹³ to mohlo být povolání a samozřejmě uhrazená částka, někdy uvozená výrazy *solvit* či *dedit*. Se stejným typem zápisu je možné se setkat pouze s mírnými modifikacemi po celé sledované období. Podle slova *Item* uvedeného před jménem poplatníka můžeme v rejstříku rozeznat majitele domu od nájemce, označeného *Ibidem*. V berní knize, která byla na rozdíl od rejstříků používána pro delší časové období, je soupis poplatníků podrobnější a obsahuje i celkový odhad jejich majetku.¹⁴ Nevýhodou berních knih je skutečnost, že se dají zápisy k jednotlivým rokům jen těžko rozlišit kvůli velkému množství škrtnů a přepisů a navíc jsou zaznamenáni v drtivé většině případů pouze vlastníci nemovitého majetku, což byly v případě středověkého Brna hlavně domy a vinice.

Jelikož můj výzkum byl zaměřen na ženy, bylo zapotřebí odlišit mužská jména od ženských, což nebylo vždy jednoduché. Při rozhodování jsem postupovala v každém případě individuálně. Bez problému byla jména typu *Margaretha pincerna*¹⁵ či krásné české jméno *Withoslava*.¹⁶ Situace byla přehledná i v případech, kdy se jednalo o vdovy. Bývají totiž označeny jako *relicta*, ojediněle najdeme i *vidua*, dále následuje jméno manžela, popřípadě i jeho příjmení či přízvisko. Pokud je u vdov za jménem manžela uvedeno povolání, posuzovala jsem je jako pravděpodobné povolání manžela.¹⁷ Celkem jednoduché rozhod-

¹² Popis ulic a mapy Brna i jeho předměstí pro rok 1348 viz Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století*. In: BMD 7, 1965, s. 242–284. Tento stav je však možné vztáhnout i na 15. století vzhledem k tomu, že hradby města byly vybudovány již ve 13. století a plocha vnitřního města zůstala nezměněna až do 19. století.

¹³ Pro přepisy jmen jsem se přidržela, pokud jsem ji měla k dispozici, jejich podoby v edicích B. MENDLA (ed), *Knihy počtů*, a V. NĚMCOVÉ (ed), *Berní rejstřík 1432*. Rejstříky 1367, 1387 a 1389 jsem měla k dispozici i v prepisech, které tvoří podklady pro disertační práci Mgr. Kateřiny URBÁNKOVÉ na katedře archivnictví a pomocných věd historických na FF MU v Brně, které tímto děkuji za zapůjčení.

¹⁴ Peněžní jednotkou byly už od roku 1300 groše, 60 grošů tvořilo českou kopu (*sexagena grossorum*), nebo 64 grošů moravskou hřivnu (*marca*), která byla nejpoužívanější. Hřivna mohla být dále rozdělena na čtvrtinu, tzv. věrduňk (*ferton*) či na šestnáctinu tzv. lot (*lotus*).

¹⁵ V. NĚMCOVÁ (ed), *Berní rejstřík 1432*, s. 42.

¹⁶ Tamtéž, s. 78.

¹⁷ Z tvaru povolání nebylo možno usuzovat na ženskou variantu, setkáme se s *relicta Nyederlini pannificis* i s případem *Iaxssin de Boskovicz pannificis*. Pokud tedy žena přebrala dílnu po manželovi, je možné, že se jedná o zaměštnání ženy a výsledky by byly poněkud rozdílné. Pomoci by nám mohlo posouzení zaplacené částky, kdyby ovšem bylo možné rozlišit, zda byla placena z řemesla či živnosti. Srov. B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 146. V případě berní knihy 1477 je situace zřejmá v případech, kdy je pod jménem vdovy vedle nemovitého majetku uvedena i platba *de artificio*, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 9, například fol. 36v, 87r nebo 101v.

vání bylo u jmen se ženskou koncovkou, ale existují i případy, kdy je podoba jména naprosto neprůhledná,¹⁸ a řešením by tedy bylo zavést pro ně samostatnou kategorii. Vzhledem k celkovému počtu případů mi ale toto řešení nepřipadalo nezbytné, proto rozlišuji pouze mezi ženami a ostatními obyvateli.¹⁹

Když jsem se zmiňovala o determinovanosti typu žen, které najdeme v berních pramenech, měla jsem na mysli aspekt ekonomický i sociální. Úplně nemajetné ženy, jako byly žebračky a tulačky, nemohly platit městskou sbírku, takže se s nimi v berních pramenech nesetkáme.²⁰ Specifické a zřejmě nejvíce marginální bylo v rámci městského organismu postavení nevěstek. V Brně se pro druhou polovinu 14. století dochoval ojedinělý pramen svého druhu, a to statuta nevěstek z roku 1353.²¹ Dozvídáme se z nich o přítomnosti nevěstek už v nejstarším období existence města a dokonce i o místě jejich působiště, které bylo na kopci Puhlíku před hradbami města poblíž Brněnské brány. V době vzniku statut byly však již nevěstince z nařízení městské rady přemístěny do prostoru uvnitř hradeb, do dnešní Josefské ulice. Zřízením čtyř oficiálně akceptovaných veřejných domů se navíc z prostituce stal výnosný monopol města. Kromě zmínek o domech nevěstek nacházíme v rejstřících 1384 a 1389²² také informaci o *musa meretricum* bydlící v první čtvrti.²³ Vzhledem k tomu, že první zmínka se týká ženy, ale druhá muže, se zdá, že by to mohl být termín označující správce nevěstince. Dalšími ženami, které se v této době pohybovaly na okraji společnosti, byly ty, které žily v konkubinátu. I v Brně, jak dokládá právní kniha z poloviny 14. století,²⁴ nebyl konkubinát neznámým pojmem.²⁵ Je diskutabilní, dá-li se uvažovat o tomto typu soužití v případech, kdy berní prameny uvádí

¹⁸ Jako příklad uvádím situaci z rejstříku 1432, kde se konkrétně jednalo o tato jména: *Springzu* a *Pecz pincerna*, viz V. NĚMCOVÁ (ed), *Berní rejstřík 1432*, s. 56 a 61. Obě jména jsem určila jako jména mužská, *Skornie sine braxatura* naopak jako jméno ženské. Původně do této skupiny patřilo také jméno *Sohummy* (tamtéž, s. 49) které se mi ale z jiného pramene podařilo s největší pravděpodobností identifikovat jako *Philip Schumy*, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 571r.

¹⁹ Existují i případy, kdy je zaznamenáno pouze povolání, například *pincerna* bez uvedení dalších podrobností. Přestože toto povolání často vykonávají ženy, nemohla jsem tuto skutečnost považovat za průkaznou a tudíž jsem je mezi ženy nezapočítávala.

²⁰ O této skupině obyvatel získáváme informace pouze nespecifické, například z testamentů, pokud umírající pro spásu své duše přikázal část svého majetku rozdat chudým, a dále ze záznamů městského soudu a z právních naučení. Není tedy možné stanovit jejich počet, či dokonce zkoumat jednotlivé životní příběhy.

²¹ Otištěny v *Codex diplomaticus Moraviae* (dále CDM) 8, s. ???, č. 230. Komentář u Miroslava FLODRY, *Brněnské nevěstky v nejstarších dějinách města*. In: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity (dále SPFFBU) C 41, 1994, s. 7–14.

²² Zmínky do roku 1365 viz B. MENDL (ed.), *Knihy počtů*, rejstřík pod heslem nevěstky. V rejstříku roku 1367 je *domus meretricum* lokalizován do Měninéské čtvrti. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 18, fol. 37r.

²³ Z roku 1387 *Cwik et Dorothea musa meretricum*, viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 19, fol. 12r; a *Nicolaus musa meretricum* k roku 1389, viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 20, fol. 10r.

²⁴ Vydal ji Miroslav FLODR (ed), *Právní kniha z poloviny 14. století, I–III*, Brno 1990–1993.

²⁵ Tamtéž, s. 163, 260, 335.

dva obyvatele rozdílného pohlaví přispívající na sbírku společně jako jedna domácnost, například *Ibidem Mix et Affra pincerna*,²⁶ považují to však za možné.

Pokud budeme po společenské hierarchii postupovat výše, dostaneme se ke skupině žen, jež si na živobytí musely vydělávat vlastní prací, tzn. služebnice, děvečky a chudé řemeslnice. Dříve se předpokládá celkový přebytek ženského obyvatelstva nad mužským ve středověkých městech,²⁷ dnes jsou historikové v hodnocení opatrnější a konkrétně z brněnských pramenů tento závěr vyvodit nelze. Můžeme se ale domnívat, že stejně jako například v německých městech 15. století i v Brně žila velká část pracujících žen osaměle. Z rozboru místních berních pramenů dále vyplývá, že právě ve spodních vrstvách byly ženy samoživitelky zastoupeny nadprůměrně. Nepřímo je tím potvrzena i teorie o významu spolupráce v rámci rodiny, respektive důležitost výtěžku jednotlivých členů domácnosti pro zachování dobré životní úrovně.

Společenskou vrstvou, ze které pochází většina žen zachytitelných v berních knihách a rejstřících, je měšťanstvo a jeho nejbohatší součást, patriciát. Jak už bylo řečeno, vedle aspektu ekonomického je třeba vzít do úvahy i hledisko sociální, neboli v jakém rodinném poměru se zapsané ženy nacházely. Možnosti ženy byly totiž tímto postavením značně ovlivněny. Nejširší pole působnosti uvnitř měšťanské vrstvy měly vdovy, jejichž relativně samostatné postavení jednoznačně vyplývalo z jejich ekonomické soběstačnosti.²⁸ Vdovy tvořily velkou část ze zaznamenaných žen, protože po smrti svých mužů zdědily majetek a nejednou i převzaly dílnu, platily sbírku, a staly se tak pro nás „viditelnými“.

Spektrum tehdejší společnosti by nebylo úplné bez příslušnic duchovního stavu, které v tehdejší Brně žily. O nich nám bohužel berní prameny mnoho neprozradí, skrývají se totiž pouze pod jménem církevní instituce, v jejichž zdech žily.²⁹ Jinak je tomu ale v případě žen, které stylem svého života oscillovaly mezi světem duchovním a laickým a které bývají označovány jako bekyně.³⁰

²⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 19, fol. 4r. V případě, že by se jednalo o manžele, byl by uveden pravděpodobně pouze muž nebo by tato skutečnost byla vyjádřena jiným způsobem, jako třeba *Ibidem Els pincerna cum marito carpentario*, tamtéž, fol. 11r.

²⁷ Srov. Edith ENNEN, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 152–154 nebo také Philip SHELDRAKE, *Spiritualita a historie*, Brno 2003, s. 138.

²⁸ „*Mulier autem vidua, quia bonorum est domina, sive agat sive respondeat, tamquam vir iurando cadit et causam obtinet vel amittit.*“ M. FLODR (ed.), *Právní kniha*, s. 308; či „*cum vidua de bonis propriis, quorum per se est domina, facere possit et disponere quicquid placet sicut vir, dignum censetur, quod etiam agendo vel respondendo super bonis talius eidem iuri subiaceat, quo vir subiacet ipso iure.*“, tamtéž, s. 311.

²⁹ Jedná se konkrétně o klášter herburský (dominikánek), cisterciacek na Starém Brně a klášter dominikánek u sv. Anny.

³⁰ Je pravděpodobné, že to byla právě skupina těchto žen, která v polovině 13. století stála u vzniku ženského kláštera herburského. O důvodech pro domněnku, že herburský klášter vznikl z původně laického duchovního společenství žen, srov. Tomáš ČERNUŠÁK, *K počátkům herburského kláštera v Brně (Okolnosti vzniku a srovnání s vývojem v Německu)*. In: L. Jan – P. Obšusta (usp.), *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Disputationes Moraviae 3*, Brno 2002, s. 113–121.

U vzniku těchto typicky městských komunit stály vedle důvodů náboženských také některé ryze světské. Zásadním sociálním motivem pro vstup do komunity bylo nejisté postavení velkého počtu svobodných žen, které ve městě žily. Středověká společnost si s neprovdanými ženami, bezdětnými vdovami, zestárlými služkami a jinými nezaopatřenými ženami nevěděla rady.³¹ Legitimních povolání, která byla ženám přístupná, nebylo mnoho a bekyňské komunity byly řešením nabízejícím možnost práce a uplatnění ve společnosti dalších podobně laděných žen. Přímé důkazy o existenci jejich komunit v Brně nám podávají berní prameny z druhé poloviny 14. století.³² Zde se bekyně nacházejí pod označením *monialis*, *munialis* nebo *pegina*. K roku 1343 najdeme domy bekyň v Měniné čtvrti naproti minoritskému klášteru,³³ což je typické nejen pro české a moravské prostředí.³⁴ Oproti Praze je jich zde sice méně, ale můžeme je zachytit po celé sledované období a s postupem doby se jejich četnost spíše zvyšuje. Tak například komunita poblíž minoritů je doložena do roku 1350 a máme dokonce uvedena jména obyvatelk: Kateřina, Irmgarda, Adléta a Markéta.³⁵ Je zajímavé, že platily zvlášť, což by ale odpovídalo situaci v ostatních městech, kde si ženy po vstupu do společenstva také ponechávaly svůj majetek. Sumy jsou však poměrně nízké. V Běhounské čtvrti je v první polovině 50. let doložena bekyně Gisela.³⁶ Zajímavý je případ Kláry,³⁷ která je od roku 1350 do roku 1353 zapsána v Měniné čtvrti jako dívka, ale od roku 1355 na tom samém místě už jako *monialis* a v roce 1357 nacházíme označení *domus Clare*, což napovídá vzniku komunity. Máme tak dochováno jedinečné svědectví o duchovním vývoji jedné obyvatelky středověkého Brna. Situace se opakuje i u Žofie, která je zaznamenána bez bližšího označení v letech 1350, 1351, 1353, pokaždé v těsné blízkosti Kláry.³⁸ V roce 1365 už je zapsána jako *pegina*, stejně jako Klára. Ve stejném roce jsou zaznamenána i další bekyňská společenství, jedno ve čtvrti Běhounské a tři ve čtvrti Veselé.³⁹ Zmínky o bekyních nacházíme

³¹ Důvodem znepokojení společnosti nebyla ani tak nezaopatřenost hospodářská, jako spíš obava z žen žijících mimo mužský dohled a kontrolu.

³² Zmínky o bekyních do roku 1365 viz B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, rejstřík pod heslem klášternice.

³³ Tamtéž, s. 92.

³⁴ O časté blízkosti bekyňských komunit a mendikantských konventů hovoří také Ferdinand OPLL, *Leben im mittelalterlichen Wien*, Wien-Köln-Weimar 1998, s. 163. Spojení bekyňských komunit s minoritskými v Praze zmiňuje Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v hnutí husitském*, Praha 1915, s. 119.

³⁵ B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, s. 7, 57, 69, 122, 177.

³⁶ Tamtéž, s. 188, 213, 222, 229.

³⁷ Tamtéž, s. 177, 189, 203, 229, 246, 344.

³⁸ Tamtéž, s. 177, 189, 203.

³⁹ *Conventicula Goblinne*, tamtéž, s. 346; *conventicula Mauricii*, *conventicula ex opposito*, tamtéž, s. 306; a *conventicula Smelczlini*, tamtéž, s. 307. Jména domů po zakladatelích jsou u bekyň běžné a svědčí mimo jiné i o vzrůstající mecenášské aktivitě brněnských měšťanů.

v berních pramenech do konce 14. století pravidelně,⁴⁰ ale s přelomem století záhadně mizí. Můžeme se pochopitelně ptát proč. V Praze během husitských válek zmizely dvě třetiny sborů,⁴¹ je tedy možné, že i v Brně měly válečné události podobný dopad, přestože politická situace v obou městech byla odlišná?⁴² Nebo ztratil tento typ života pro ženy přitažlivost? Souvisí to snad se změnou sociální situace osaměle žijících žen ve městě? Je možné, že církev proti bekyním v Brně radikálně zakročila a donutila je vstoupit do některého z ženských klášterů? Nebo se ženy bály být v katolickém Brně obviněny z kacířství a své konventy samy rozpustily? Jednoznačnou odpověď bohužel není možné najít kvůli nedostatku dalších pramenů.

V následujících tabulkách se pokusím přehledně vyjádřit výsledky rozboru zkoumaných berních pramenů. Kritéria se nemění, stejně jako sledované kategorie, takže je možné přehledně sledovat, jak se situace v jednotlivých obdobích vyvíjela.

První tabulka dává do souvislosti několik skutečností. Předně, kolik ze zaznamenaných osob v jednotlivých letech tvořily ženy, a dále pak, v jakém postavení tyto ženy byly, neboli proč právě ony byly zaznamenány. Hned na úvod je však potřeba zdůraznit, že kromě rejstříku 1348, který zobrazuje tabulka II, se nejedná o seznamy kompletní, ale pouze o výtahy z rejstříků, a není proto možné je považovat za plně průkazné z hlediska výpovědní hodnoty.

Na první pohled je patrné, že ačkoli počet zaznamenaných obyvatel vnitřního města výrazně klesal, procentuální zastoupení žen je poměrně stabilní, pohybuje se mezi 8 až 15 %. Jak uvidíme dále, není tento stav v brněnském kontextu ničím výjimečným. Vyšší procentuální zastoupení do roku 1351 souvisí s celkově vyšším počtem zaznamenaných obyvatel, to znamená i těch, kteří nepřispívali velké částky. Na základě prozkoumané situace pozdějších let je patrné, že právě mezi chudými obyvateli najdeme mnoho žen. Tuto teorii podporuje i zobrazené zastoupení majitelek domu v porovnání s nájemnicemi. Dále si můžeme povšimnout, že počet (nikoli absolutní) majitelek domů stoupá a zároveň klesá procento zaznamenaných žen. Zohledníme-li také klesající počet uvede-

⁴⁰ *Conventicula ex opposito, conventicula Mauricii*, fol. 15r, *conventicula Smelzlini*, fol. 16r, *conventicula Goblini*, fol. 34v a *Sophia pegina*, fol. 34r v berním rejstříku 1367, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 18. *Domuncula Bartholomei*, fol. 15v, *domuncula*, fol. 23v, *conventus Kunigundis Kegil*, fol. 49r v berním rejstříku 1387, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 19.

⁴¹ Srov. A. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v hnutí husitském*, s. 128. Autorka předpokládá jako důvod zániku neochotu přidat se na kališnickou stranu, a tím i zabavení jejich majetku. Sbory, které v Praze přežily husitství, se naopak přidaly na stranu radikálů. Dva domy přetrvaly až do 16. století.

⁴² Podobně v Jihlavě, která také zůstala katolická, mizí od druhé poloviny 15. století jakékoli zprávy o bekyních. Srov. František HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod 1961, s. 133–134.

TABULKA I

Celkový počet osob zaznamenaných v dochovaných berních pramenech 1343–1360 v porovnání s počtem žen a upřesnění jejich životní situace.

ROK ⁴³	OSOBY ⁴⁴	ŽEN		VDOV		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1343	525	80	15	17	21	nerozlišeno		13	16
1345 I.	559	78	14	1	1	61	78	21	27
1345 II.	563	79	14	3	4	64	81	19	24
1346	477	61	13	7	12	50	81	21	34
1347	414	52	13	2	4	51	98	10	19
1350	418	53	13	5	9	48	91	14	26
1351	306	39	13	3	8	37	95	11	28
1352	284	30	11	2	7	29	97	4	13
1353	264	26	10	0	0	24	92	1	4
1354 I.	421	38	9	0	0	33	94	8	21
1354 II.	189	23	12	1	4	22	96	5	22
1355	171	18	11	1	6	16	89	5	28
1356	222	24	11	3	13	22	92	3	13
1357	234	20	9	4	20	19	95	2	10
1358	209	17	8	1	6	17	100	3	18
1359	209	19	9	7	37	19	100	3	16
1360	257	26	10	7	27	26	100	2	8

ných zaměstnání u ženských jmen,⁴⁵ zdá se, že do výtahů z rejstříků konce padesátých let se nedostaly ženy chudé, žijící v podnájmu, které byly ve velké většině samostatně výdělečně činné. Z tohoto hlediska se výtahy z rejstříků přibližují berním knihám.

⁴³ Z let 1345 a 1354, se dochovaly oba výtahy z jednoho roku.

⁴⁴ Pro roky 1343–1347 jsem vycházela z údajů B. MENDLA (ed), *Knihy počtů* s. 59, s tím, že jsem odečetla duchovní osoby a šlechtice.

⁴⁵ Pokud jsem v rejstříku našla pouze označení *pincerna*, tj. šenkýř či šenkýřka, bez uvedení jména, nepovažovala jsem je za jméno ženské. Vzhledem k tomu, že například v druhém rejstříku roku 1345 je takto stručně označených pět osob pouze v Měninské čtvrti, byly by celkové výsledky odlišné.

Mírně vzrůstající tendenci mezi zapsanými ženami má i zastoupení žen označených jako vdovy,⁴⁶ což nasvědčuje tomu, že právě ony se svým zděděným majetkem byly většinou v ekonomicky výhodnějším a stabilnějším postavení.

TABULKA II

Celkový počet osob zaznamenaných v berním rejstříku 1348 a počet zapsaných žen, vdov, majitelek domu a žen s uvedeným zaměstnáním.

ČTVR ⁴⁷	OSOBY	ŽENY		VDOVY		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
I	225	26	12	1	4	20	77	14	54
II	248	35	14			29	83	11	31
III	207	13	6	1	7	11	85	1	8
IV	143	24	17			20	83	5	21
CELKEM	823 ⁴⁸	98	12	2	2	80	82	31	32

Jak je zřejmé z tohoto výčtu zaznamenaných poplatníků v rejstříku sbírky vybírané na svátek sv. Michala roku 1348, jedná se o pramen z této doby nejúplnější. Při sledování zapsaných žen se tato skutečnost projevila tak, že řada z nich je zapsána v poměrně kompletním výtahu z rejstříku 1343 a pak znovu až v rejstříku 1348. To znamená, že ve městě po celou dobu žily na stejném místě, ale z dochovaných berních pramenů jednotlivých let se to nedozvíme. Výsledky získané rozбором výtahů z rejstříků jsou touto skutečností značně relativizovány. Poměrně překvapivé je malé zastoupení žen označených jako vdovy, což ale, jak už bylo řečeno, nemusí znamenat, že by jejich počet byl tak nízký, ale spíše to, že nebyly důsledně zapisovány jako vdovy.⁴⁹ Pokud dáme do souvis-

⁴⁶ Zdá se, že ne všechny vdovy byly označeny *relicta* nebo *vidua*. Spíše asi záleželo na tom, jak snadné bylo určitou ženu identifikovat. Za příklad může posloužit *Helmsmidin* v rejstříku roku 1432, kterou jsem identifikovala jako vdovu po přísežném Janu Helmsmidovi, kramáři zemřelém v roce 1420 (jeho testament z tohoto roku je v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 316r). V roce 1432 musela tedy být již vdovou.

⁴⁷ V pořadí Brněnská, Veselá, Běhounská a Měnínská.

⁴⁸ Pro tento rok jsem také vycházela z B. MENDLA (ed), *Knihy počtů*, s. 59, ale odečetla jsem duchovní a šlechtu. J. MAREK, *Lidnatost Brna*, s. 142 uvádí pro tento rok 828 obyvatel vnitřního města.

⁴⁹ Jeden příklad za všechny – žena, žijící v roce 1343 v Brněnské čtvrti, zapsaná jako *relicta Chunczmanni*, která je o dva roky později uvedená na stejném místě prostě jako *Chunczmanissa*, přičemž o její totožnosti myslím nemůže být pochyb. B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 1 a 17.

losti nižší procento žen uvedených jako majitelky domu s vyšším zastoupením zaměstnaných žen, získáme přesnější představu o tom, v jakém postavení se zapsané ženy nacházely. Pokud si na živobytí vydělávaly vlastní prací, většinou zároveň neměly prostředky na koupi vlastního domu, a musely proto bydlet v nájmu. Různorodost povolání vykonávaných ženami je značná, setkáme se například s pekařkami, ševcovými, hokyněmi, kramářkami, písarkami, ale také s pícnicemi a rourařkami, což jsou profese, které už dnes dokážeme jen přibližně identifikovat. Několikrát najdeme v rejstříku uvedeny oba manžele, kteří platili zvlášť, a ve dvou případech se dokonce dovídáme proč.⁵⁰ Žena je uvedena jako majitelka kusu oděvu, v obou případech to byl plášť, který byl zvlášť oceněn a zahrnut do celkového majetku, ze kterého se platila sbírka.⁵¹

Následující tabulka zobrazuje, jak velká byla úspěšnost při sledování jednotlivých ženských jmen mezi sbírkami, tzn. kolik ze zapsaných žen se objevuje zároveň ve dvou, třech, čtyřech a více po sobě jdoucích sbírkách v daných letech. Výsledek je pro přehlednost vyjádřen i v procentech.

Ještě před stručným komentářem této tabulky zachycující „sledovatelnost“ jednotlivých žen, by bylo myslím užitečné nastínit, jakými kritérii jsem se řídila při rozhodování, zda se jedná o jednu a tutéž ženu. Zápisy jsou, jak bylo uvedeno výše, poměrně stručné, nejbezpečnější tedy bylo, pokud se shodovalo jméno, pořadí zápisu, případně i povolání. Jako průkazné jsem považovala také případy, kdy bylo jméno zapsáno v různých fonetických prepisech, podle toho, jak je písař slyšel, například *Wulschinna* roku 1343⁵² a *Wulczinna* zapsaná na stejném místě roku 1345.⁵³ Pokud se shodovalo pouze jméno, ale umístění se lišilo, do tabulky jsem je nezahrnula, stejně jako případy, kdy se sice shodovalo povolání a umístění, ale nebylo uvedeno jméno.

Podíváme-li se podrobněji na možnosti sledování jednotlivých žen v po sobě následujících sbírkách, zjistíme, že procentuálně nejvyšší možnost určení jednotlivých žen je v roce 1355. V tomto roce je možné dohledat celých 83 % žen zapsaných už v rejstříku 1354 II, 72 % jmen se shoduje s rejstříkem 1354 I, 44 % s rejstříkem 1353 a 33 % z žen zapsaných v roce 1355 je možné najít zároveň v rejstřících ještě starších. Není se čemu divit, protože od roku 1354

⁵⁰ B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 87 a 109.

⁵¹ V této souvislosti by myslím nebylo bez zajímavosti připomenout, že právě vzácnější kusy ošacení (dary od rodičů a manžela) byly součástí majetku, který měla žena ve svém vlastnictví, mohla o něm rozhodovat a dokonce svobodně pořizovat testament. Navíc existoval jediný druh žaloby, kterou mohla žena podat i za manžellovy nepřítomnosti. Ta se týkala věcí osobní ženské potřeby, jako byly ozdoby a oblečení. Výjimka byla odůvodněna tím, že ženy často pořizují tyto věci bez vědomí svých manželů, kteří nemuseli o koupích nic vědět: „*quia frequenter mulieres sine virorum presencia talia tractant*“, M. FLODR (ed), *Právní kniha*, s. 308.

⁵² B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 2.

⁵³ Tamtéž, s. 18.

TABULKA III

*Možnosti zachycení a sledování zapsaných žen v dochovaných berních prame-
nech 1343–1360 vyjádřená v závislosti na tom, v kolika po sobě následujících
sbírkách je možné jednotlivé ženy dohledat.*

ROK	POČET ŽEN CELKEM	1 SBÍRKA		2 SBÍRKY		3 SBÍRKY	
		počet	%	počet	%	počet	%
1343	80	0	0	0	0	0	0
1345 I.	78	23	30	0	0	0	0
1345 II.	79	40	51	17	22	0	0
1346	61	25	41	17	28	5	8
1347	52	29	56	13	25	10	19
1348	98	45	50	37	38	24	25
1350	53	24	45	15	28	12	23
1351	39	20	51	11	28	6	15
1352	30	13	43	7	23	3	10
1353	26	14	54	10	39	7	27
1354 I.	38	17	45	13	34	10	26
1354 II.	23	14	61	10	44	6	26
1355	18	15	83	13	72	8	44
1356	24	11	46	10	42	10	42
1357	20	13	65	7	35	7	35
1358	17	12	71	9	53	6	35
1359	19	6	32	5	26	5	26
1360	26	14	54	6	23	5	19

do roku 1355 jsou intervaly vzniku dochovaných sbírek poměrně těsné, takže se situace zase tolik nezměnila. Pokud budeme chtít v průměru vyjádřit možnosti zachycení v daných intervalech mezi jednotlivými sbírkami, vyjde nám, že ve dvou po sobě následujících sbírkách najdeme 52 % stejných žen, ve třech to bude 35 %, ve čtyřech 22 % a jen 19 % žen se dá zachytit kontinuálně ve více než čtyřech po sobě jdoucích sbírkách. Tato skutečnost nám napovídá mnohé o průměrné délce života tehdejších měšťanských žen. Jako perličku bych ráda

zmínila osobnost ženy žijící na stejném místě ve čtvrti Veselé, jejíž jméno můžeme zaznamenat v různých variantách (například *Ringshudlinna*, *Ringshutlinna*, *Rincshitlinna*)⁵⁴ od prvního dochovaného výtahu z rejstříku 1343 nepřetržitě až do první sbírky roku 1354.

Dalším dochovaným berním pramenem je podrobný rejstřík spojený s berní knihou z roku 1365, kdy ještě oddělení těchto dvou typů písemností nebylo dokončeno.⁵⁵ Zápisy vznikaly postupně od 5. listopadu roku 1365 až do 28. června 1366. Výsledky rozboru z hlediska zachycených žen strukturuje následující tabulka.

TABULKA IV

Celkový počet osob zaznamenaných v berním rejstříku spojeném s knihou 1365 a počet zapsaných žen, vdov, majitelek domu a žen s uvedeným zaměstnáním.

ČTVR	OSOB	ŽEN		VDOV		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
I	293	57	20	11	19	11	19	40	70
II	260	49	19	7	14	11	22	27	55
III	316	58	18	10	17	12	21	16	28
IV	223	43	19	11	26	11	26	24	56
CELKEM	1 092 ⁵⁶	207	19	39	19	45	22	107	52

Procentuální zastoupení zapsaných žen je v tomto roce vůbec nejvyšší, k jakému jsem v období 1343–1477 došla. Myslím, že to souvisí s důsledným zapisováním všech obyvatel, a to i těch, kteří nepřispívali vůbec či jen minimálně, což by opět potvrzovalo domněnku o vysokém zastoupení žen v nejchudších vrstvách. Zarážející je rovněž velmi malé zastoupení majitelek domů ve srovnání s rejstříkem 1348 – připomínám, že tehdy zastoupení vlastnic domů převyšovalo 80 %. Zde je situace téměř opačná. Osmdesátí procentům se blíží zastoupení nájemnic, a je tedy zjevné, že to byly hlavně ženy v nájmu, které byly v roce

⁵⁴ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 3, 35 a 186.

⁵⁵ Srov. J. DŘÍMAL, *Sociální složení*, s. 191.

⁵⁶ Mnou zjištěný údaj se mírně liší od toho, ke kterému došel J. DŘÍMAL, *Sociální složení*, s. 194, jenž uvádí po odečtení šlechticů a duchovních 1 087 platících obyvatel vnitřního města. J. MAREK, *Lidnatost Brna*, s. 142 má pro tento rok údaj 1 075 obyvatel.

1365 zahrnuty do sbírky, a které tak významně změnily statistický poměr. Dávka z řemesla a živnosti dělala v tomto roce 8 grošů. Porovnáním částek placebných nájemnicemi jsem zjistila, že téměř 80 % z nich platí částku nižší odůvodněnou slovy *de gracia*, popřípadě *paupercula*. Domnívám se, že tato skutečnost má pro posouzení situace nájemnic rozhodující výpovědní hodnotu. Co se týká počtu zaznamenaných vdov, je sice poněkud vyšší než průměr v předchozích letech, ale je zároveň výrazně nižší, než jak uvidíme v 15. století. Podobně jako v předchozích i následujících sbírkách je většina vdov zároveň vlastnicemi domů. Opět zde nacházíme velkou různorodost povolání vykonávaných ženami a zajímavé je, že v této době bydlelo často více žen společně v jednom domě a že se v několika případech jedná o ženy stejného povolání.

TABULKA V

Celkový počet osob zaznamenaných v berních rejstřících 1367 a 1387 a počet zapsaných žen, vdov, majitelek domu a žen s uvedeným zaměstnáním.

ROK	OSOBY	ŽEN		VDV		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1367	875	92	11	41	45	40	44	30	33
1387	955 ⁵⁷	138	14	27	20	47	34	50	36

Pro dokreslení situace předkládám v této tabulce údaje, ke kterým jsem došla rozborem berních rejstříků z let 1367 a 1387.⁵⁸ Je patrné, že ačkoli mezi zápisy 1365 a 1367 uběhly pouze dva roky, výsledky jsou značně rozdílné. Zastoupení zapsaných žen se snížilo v souvislosti se snížením absolutního počtu zaznamenaných osob a zároveň se v tomto roce výrazně zvýšilo zastoupení vdov a majitelek domu. Přestože se tyto dvě kategorie nepřekrývají, existuje mezi nimi, jak už bylo řečeno, zjevná souvislost, nepřímo potvrzená právě porovnáním těchto dvou časově velmi blízkých berních pramenů. Výsledky zjištěné o dvacet let později, v roce 1387, se situaci z roku 1365 přibližují mnohem více. Domnívám se, že se tímto způsobem neodrážejí žádné prudké změny společenských poměrů, ale mnohem spíše změny ve způsobu zapisování.

⁵⁷ J. MAREK, *Lidnatost Brna*, s. 142 uvádí počet 946 obyvatel.

⁵⁸ Dochoval se i berní rejstřík z roku 1389 (AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 20), ale vzhledem k velké nepřehlednosti systému zapisování jsem od jeho zařazení do tohoto přehledu upustila.

Když jsem zjišťovala, kolik ze zapsaných žen je možné zachytit současně v roce 1360 i 1365, došla jsem k výsledku pouhých čtyř jmen, které můžeme zaznamenat v obou pramenech. Při porovnání rejstříku roku 1367 a 1365 je díky větší časové blízkosti zdrojů situace jasnější: v roce 1367 se shoduje 26 z celkového počtu 92 ženských jmen, což je celých 28 %.

Rejstříkem 1387 opouštíme 14. století. Všechny další přehledy se budou týkat století následujícího. Prvním z nich bude po dlouhém období více než 40 let nabitým politickými událostmi, ze kterého se nám bohužel žádný berní pramen nedochoval, berní rejstřík z roku 1432.

TABULKA VI

Celkový počet osob zaznamenaných v berním rejstříku z roku 1432 a počet zapsaných žen, vdov, majitelek domu a žen s uvedeným zaměstnáním.

ČTVR	OSOBY	ŽEN		VDOV		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
I	188	27	14	11	41	11	41	12	44
II	195	18	9	5	28	9	50	6	33
III	198	19	10	9	47	11	58	6	32
IV	129	8	6	2	25	4	50	1	12
CELKEM	710	72	10	27	38	35	49	25	35

Zastoupení zapsaných žen v této době představovalo 10 % z celkového počtu zaznamenaných osob. Srovnáme-li s Prahou v roce 1429, zjistíme, že se situace příliš nelišila.⁵⁹ Ještě více než v předchozích letech se v Brně narýsovala hranice mezi chudými ženami žijícími v nájmu a majitelkami domů. Podrobným rozbohem jsem dospěla k závěru, že více než 90 % majitelek domu nemá uvedeno zaměstnání a zároveň téměř 70 % z vlastnic domů jsou vdovy.⁶⁰ Z toho vyplývá, že pokud byla žena uvedena jako majitelka domu, ve většině případů se jednalo o vdovu. Naproti tomu nadpoloviční většina nájemnic je označena i povoláním. Souvisí to pochopitelně s ekonomickou situací těchto žen. Můžeme se tedy odvážit generalizace. Ženy, které po smrti manžela zdědily majetek,

⁵⁹ Procentuální zastoupení měšťanek je zde přibližně 14 %, srov. H. PÁTKOVÁ, *Ženy ve středověkých berních rejstřících*, s. 49.

⁶⁰ V Praze byla situace téměř totožná, majitelkami domů jsou v 90 případech ze 139 vdovy, tj. také 70 %.

byly lépe zajištěny a nemusely si živobytí obstarávat vlastní prací. Ty ostatní, které neměly – díky rodině či sňatku – finanční rezervy, bydlely v nájmu a živobytí si ve většině případů obstarávaly samy.⁶¹ Vezměme v úvahu také fakt, že počet osob žijících osaměle nebyl ve středověkých městech malý.⁶²

Rozdělením uvedených žen do skupin v závislosti na částce, kterou přispívaly na městskou sbírku, je možné získat ještě přesnější představu o jejich ekonomických možnostech. U 13 % ze zaznamenaných žen není uvedena žádná zaplacená částka a 28 % z nich platí do osmi grošů, tj. celkově 41 % ze zaznamenaných žen, které měly problém přispět na sbírku. Označit je za nejchudší by nebylo přesné, nesmíme totiž zapomínat na skupinu osob, které se kvůli úplné neschopnosti platit do rejstříku vůbec nedostaly. Druhou skupinou, kde paradoxně nacházíme ženy nejčastěji, je vrstva těch nejbohatších. Zde je toto přiřazení absolutní, nebylo totiž možné mít velký majetek a přitom na sbírku nepřispívat. Drtivou většinu žen v této skupině tvoří vdovy.

V rámci kategorie zaměstnání je v rejstříku z roku 1432 pozoruhodná četnost šenkýřek (*pincerna*). V první třetině 15. století tvoří lidé pracující v pohostinství čtvrtou nejpočetnější skupinu ze všech poplatníků s uvedeným povoláním.⁶³ Celkový počet šenkýřů ve vnitřním městě je 47,⁶⁴ z toho zhruba jednu třetinu tvoří ženy. Vzhledem k ostatním ženám, u kterých písař zaznamenal povolání, tvoří však šenkýřky více než 55 %. Porovnáme-li toto zjištění se situací v Praze, vyjde nám jako určité brněnské specifikum a pravděpodobná je v této souvislosti spojitost s tradicí brněnského vinařství. Podíváme-li se na výši příspěvků do sbírky, dojdeme k závěru, že se jednalo o povolání málo výnosné, postačující jen na holé přežití. Jeho častý výskyt u žen je vedle výše zmíněné tradice možné vysvětlit snad také menšími nároky na kvalifikaci, kterou ženy kvůli soudobému systému vzdělávání v drtivém počtu případů neměly. Menší různorodost ženami vykonávaných povolání je, myslím, snad možné považovat za důkaz stagnace hospodářského života v Brně vyčerpaném vleklou válkou.

Dalším pramenem berní povahy, který se pro první polovinu 15. století dochoval, je berní kniha z roku 1442. Okolnosti vzniku jsou jiné než u berního rejstříku, jedná se totiž o jiný typ pramene, a proto se liší i uvedené informace. V knize najdeme vedle jmen poplatníků i podrobný soupis jimi drženého nemovitého majetku společně se sumou, na kterou byly pro daňové účely odhadnuty. Jelikož se zaznamenával pouze majetek nemovitý, a to ještě přesahující tři hřiv-

⁶¹ Toto zjištění je srovnatelné s tím, ke kterému došla i H. PÁTKOVÁ, *Ženy ve středověkých berních rejstřících*, s. 53.

⁶² Srov. E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 153.

⁶³ Veronika NĚMCOVÁ, *Česká a německá jména brněnských obyvatel zaznamenaných v berním rejstříku 1432*. Oborová práce na HÚ FF MU, Brno 2001, s. 26.

⁶⁴ Tamtéž, s. 28.

ny,⁶⁵ o rentách, movitostech ani dávkách z živností a řemesel se z ní nic nedozvíme. Jinými slovy, výrazně se nám zužuje okruh zaznamenaných osob, což se samozřejmě projevilo i na získaných výsledcích. Nadále zde sice najdeme i osoby žijící v nájmu, ale pouze v případě, že vlastnily nějaký nemovitý majetek. S ohledem na skutečnost, že velká část zaznamenaných žen patřila do nižších majetkových tříd, je nasnadě, že jich díky jinému principu zdanění v porovnání s rejstříkem najdeme v berní knize mnohem méně.

Konkrétně ze 450 zapsaných obyvatel je pouze 26 žen, což tvoří pouhých 6 %. Z nich je 58 % označených jako vdovy a vzhledem k výše zmíněným skutečnostem jistě nepřekvapí, že 85 % ze zaznamenaných žen se kryje s kategorií majitelek domu. Zároveň pouze u tří ze zapsaných žen máme uvedeno zaměstnání. I přes relativní časovou blízkost obou pramenů je nutné si uvědomit, že deset let, které je dělí, bylo velice bohatých na politické události a situace se jistě v mnohém změnila. Dokládá to mimo jiné skutečnost, že když jsem se pokusila dohledat, kolik z žen je možné zachytit v obou berních pramenech, zjistila jsem, že pouze jedenkrát je totožnost ženy více méně jistá a další čtyři případy nepovažuji za plně průkazné.⁶⁶

Při zkoumání celkové výše majetku drženého ženami jsem došla k částce 1 209 hřiven. Ve srovnání s majetkem všech obyvatel vnitřního města, který byl odhadnut na 30 712 hřiven,⁶⁷ tvoří majetek žen asi 4 %, což je s ohledem ke skutečnosti, že ženy představují 6 % z celkového počtu obyvatel, dalším důkazem o jejich příslušnosti k méně majetné vrstvě. Vzhledem k tomu, že v knize jsou zachyceny pouze majitelky nemovitostí, máme uvedeno pravděpodobně vykonávané zaměstnání pouze u čtyř z nich, to je asi 15 % ve srovnání s 35 % žen s uvedeným zaměstnáním, které jsou zapsány v rejstříku z roku 1432. Z toho vyplývá, že do knihy se nedostaly právě ženy samoživitelky, vydělávající si řemeslem či obchodem.

⁶⁵ Viz J. ČECHURA, *Srovnání berních knih*, s. 344.

⁶⁶ Na pevnější půdě se dostaneme, pokusíme-li se v knize 1442 identifikovat příbuzné měšťanů z rejstříku 1432. V první čtvrti můžeme tímto způsobem identifikovat tři z pěti žen. U dvou z nich dokonce nacházíme označení *relicta* a jméno měšťana z rejstříku, přičemž i čtvrtě je stejná. Ve Veselé čtvrti jsou to tři ženy z deseti, kdy dvě jsou označeny přímo jako vdovy. Ve třetí čtvrti ze sedmi zapsaných žen tři jsou vdovy po měšťanech 1432 a konečně ve čtvrti poslední, Měninšské, můžeme v rejstříku dohledat příbuzné všech čtyř žen, z nichž tři jsou vdovy. Budeme-li chtít tuto možnost zachycení v obou berních pramenech, ať už u žen samotných, či u jejich příbuzných, vyjádřit číselně, dostaneme údaj 18 z 26 zapsaných žen, což je 69 %. Toto číslo je pochopitelně rámcové, jistotu totožnosti osob máme pouze v některých případech a ostatní jsou rozhodnuty pouze jako pravděpodobné.

⁶⁷ Údaj jsem převzala od J. DRÍMAL, *Sociální složení a majetek*, s. 229, přestože se mírně liší od mnou zjištěného počtu obyvatel vnitřního města. Já počítám se 450, Drímal uvádí 442 obyvatel.

TABULKA VII

Celkový počet osob zaznamenaných v berním rejstříku 1471 a počet zapsaných žen, vdov, majitelek domu a žen s uvedeným zaměstnáním

ČTVR	OSOB	ŽEN		VDOV		MAJITELEK DOMU		UVEDENO ZAMĚSTNÁNÍ	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
I	176	20	11	14	70	15	75	3	15
II	171	15	9	8	53	11	73	0	0
III	201	14	7	10	71	10	71	1	7
IV	187	13	7	11	85	10	77	0	0
CELKEM	735	62	8	43	69	46	74	4	7

Berní rejstřík 1471⁶⁸ je nejbližším dochovaným berním pramenem ke knize 1442. Porovnáme-li zjištěné výsledky se situací ve stejném typu pramene, berním rejstříku 1432, kdy byl počet zaznamenaných obyvatel i zapsaných žen zhruba stejný, upozorujeme mnohé výrazné odlišnosti v ostatních kategoriích. Zarážející je téměř dvojnásobný počet vdov v roce 1471, od kterého se odvíjejí další charakteristiky, což je větší zastoupení majitelek domů a také minimální výskyt žen s uvedeným zaměstnáním.⁶⁹ Čím si tento nárůst žen označených jako vdovy vysvětlit? Jedná se o sjednocení úzu zapisování nebo je to opožděný důsledek válečných událostí? Pravděpodobně sehrály roli oba faktory, ale myslím si, že velké zastoupení vdov, které zachycují všechny dochované berní prameny 15. století, objektivně odráží důsledky, jež měly válečné operace pro Brno a jeho okolí. Také je možné zaznamenat značný úbytek zaměstnaných nájemnic, které tvořily velkou část z žen zaznamenaných v rejstřících minulých let. Tuto skutečnost je snad také možné přičíst na vrub válce, kterou nejvíce trpělo právě nemajetné obyvatelstvo. Lze předpokládat, že na předměstích by se její důsledky projevy ještě markantněji.

Pozměněnou situaci dokresluje i poslední berní pramen, zahrnutý do mého výzkumu, kterým je berní kniha z roku 1477. Jak bylo poznamenáno výše, tento typ pramene je pro interpretaci problematický, protože zápisy k jednotlivým rokům se kvůli kontinuálnímu zapisování dají jen těžko odlišit. Přesto se domní-

⁶⁸ První dvě folia rukopisu jsou téměř nečitelná a je potřeba mít tuto skutečnost na paměti při hodnocení výsledků.

⁶⁹ Připomínám, že pokud bylo u vdov uvedeno povolání v mužském rodě, považovala jsem je za povolání zemřelého manžela.

vám, že stojí za to je prezentovat. V tomto roce přispělo na sbírku 486 obyvatel vnitřního města, z nichž bylo 47 žen, což je asi 10 %. Tento výsledek tedy plně zapadá do brněnského průměru, a je dokonce ještě o málo vyšší, než by se pro berní knihu, kde byli zapisováni hlavně majitelé nemovitostí, dalo očekávat. Pro srovnání připomínám, že v roce 1442 tvořily ženy 6 % z celkového počtu obyvatel zapsaných v berní knize. Plných 91 % z ženských jmen předcházelo roku 1477 označení vdova, což je v této kategorii nejvyšší číslo, ke kterému jsem dospěla a které harmonizuje s výsledkem z roku 1471. Všechny ze zaznamenaných žen byly zároveň majitelkami domu a šest z nich mělo uvedeno zaměstnání. V tomto roce se dá s určitostí tvrdit, které z vdov převzaly živnost po manželovi, protože ve výčtu jejich majetku výslovně figuruje položka *de artificio*. Možnost sledování jednotlivých žen mezi rokem 1477 a 1471 je asi 11 %.

* * *

Města představovala v době vrcholného a pozdního středověku prostor, který byl z hlediska možností, jež poskytoval svým obyvatelům, značně specifický. V rámci městského organismu se mohly ženy projevovat svobodněji, a můžeme je proto zachytit i v dochovaných berních pramenech. Tento výzkum se kvůli větší stabilitě poměrů uvnitř hradeb omezil pouze na ženy žijící ve vnitřním městě s výjimkou šlechticů a řeholnic.

Jelikož berní prameny nebyly vedeny pro statistické účely, není ani spektrum zaznamenaných žen úplné, například s těmi nejchudšími, neschopnými přispívat na městskou sbírku, se zde vůbec nesetkáme. Marginální bylo v dané době postavení nevěstek, které byly v tomto typu pramenů zmíněny pouze okrajově. Zvláštní bylo postavení žen, žijících v bekyňských komunitách, které nacházíme pravidelně zaznamenaný ve 14. století, ale z pramenů století následujícího náhle záhadně mizí.

Dalším hlediskem, pro zápis do berních materiálů určujícím, je rodinný stav zaznamenaných. V čele domácnosti stál ve velké většině muž, a ten je také zapsán jako plátce sbírky. Je tedy nasnadě, že jména uvedená v berních pramenech patří hlavně těm ženám, které byly svobodné a musely si na živobytí vydělávat, nebo vdovám, do jejichž rukou přešla po smrti manžela správa rodinného majetku. Z let 1343–1477 se dochovaly tři berní knihy a také poměrně souvislá řada berních rejstříků. Procentuální zastoupení žen v rejstřících a knihách kolísá mezi 6 % – 19 %, přičemž v rejstřících bývá pravidelně vyšší kvůli jinému systému zapisování. Berní rejstříky byly tedy díky větší úplnosti základními prameny pro můj výzkum, a jejich rozboru je proto v textu věnován větší prostor. Na rozdíl od berních knih jsou zde zachyceni i nemajetní obyvatelé města, z nichž velkou část tvořily právě ženy. Jak ukazují předložené výsledky výzkumu, chudé ženy mívají často u svého jména uvedeno také vykonávané povolání

a ve velké většině žijí v nájmu. Oproti tomu vdovy tvoří drtivou většinu z žen zaznamenaných v berních knihách, kde jsou uvedeni hlavně vlastníci nemovitého majetku. Kategorie vdov se i v rejstřících z velké části kryje s kategorií majitelek domů a tyto ženy také nemívají uvedeno povolání. Dá se tedy předpokládat, že byly v ekonomicky stabilnějším postavení a nemusely si na živobytí vydělávat vlastní prací.

Ve srovnání s prameny ze 14. století můžeme v pramenech 15. století pozorovat zvýšené zastoupení vdov, což podle mého názoru odráží důsledky, jež mělo pro město období válek. Bylo to právě nemajetné obyvatelstvo, které válečnými útrapami strádalo nejvíce. Neklidné období se tak projevilo značným úbytkem zaměstnaných nájemnic, které tvořily velkou část z žen zaznamenaných v rejstřících předcházejícího století.

Brünner Frauen 1343–1477 im Lichte der Steuerquellen

RESÜMEE

Die Städte stellten im Hoch- und Spätmittelalter einen Raum dar, der aus der Sicht der Möglichkeiten, die sie ihren Bewohnern boten, in hohem Maße spezifisch war. Im Rahmen des Stadtorganismus konnten sich die Frauen freier entfalten und deshalb sind sie in den erhaltenen Steuerquellen festgehalten. Wegen einer größeren Stabilität der Verhältnisse innerhalb der Stadtmauer beschränkte sich diese Forschung nur auf die in der Innenstadt lebenden Frauen mit Ausnahme der Adligen und Ordensschwwestern.

Da die Steuerquellen nicht zu statistischen Zwecken geführt wurden, ist das Spektrum der erfassten Frauen nicht vollständig. Die Ärmsten, die nicht fähig waren, einen Beitrag in die Stadtkasse zu leisten, treffen wir hier zum Beispiel gar nicht. Marginal war in der gegebenen Zeit die Stellung der Dirnen, die in diesem Quellentyp nur am Rande erwähnt sind. Merkwürdig war die Stellung der Frauen, die in den Beginen-Kommunen lebten, die wir regelmäßig im 14. Jahrhundert erfasst finden, die aber aus den Quellen des nachfolgenden Jahrhunderts plötzlich rätselhaft verschwanden.

Zu den für die Eintragung in die Steuerunterlagen bestimmenden Gesichtspunkten gehörte der Familienstand der Eingetragenen. An der Spitze der Familien stand in den meisten Fällen ein Mann, und der ist auch als Sammlungszahler eingetragen. Es liegt also nahe, dass die in den Steuerquellen angeführten Frauennamen vor allem denen gehören, die ledig waren und ihren Lebensunterhalt verdienen mussten oder den Witwen, in deren Hände nach dem Tod des Ehemannes die Verwaltung des Familienvermögens fiel. Aus den Jahren 1343–1477 blieben drei Steuerbücher und auch eine verhältnismäßig fortlaufende Reihe Steuerregister erhalten. Die prozentuale Vertretung der Frauen in den Registern und Büchern schwankt zwischen sechs und neunzehn Prozent, wobei diese Zahl in den Registern wegen eines anderen Eintragungssystems regelmäßig höher ist. Die Steuerregister waren also dank ihrer größeren Vollständigkeit die Basisquellen für meine Forschung, und deshalb wird ihrer Analyse im Text ein größerer Raum geschenkt. Im Unterschied zu den Steuerbüchern sind hier auch die mittellosen Stadtbewohner erfasst, von denen gerade die Frauen einen großen Teil bildeten. Die vorgelegten Forschungsergebnisse zeigen, dass bei den Namen der armen Frauen oft auch der ausgeübte Beruf angeführt war, und dass sie in der großen Mehrheit zur Miete lebten. Demgegenüber bilden die Witwen die absolute Mehrheit in jenen Teilen der Steuerbücher, wo hauptsächlich Liegenschaftsbesitzer

aufgeführt sind. Die Kategorie der Witwen deckt sich auch in den Registern größtenteils mit der Kategorie der Hausbesitzerinnen und bei diesen Frauen ist gewöhnlich kein Beruf eingetragen. Es lässt sich also annehmen, dass sie eine wirtschaftlich stabilere Stellung hatten und ihren Lebensunterhalt nicht mit eigener Arbeit verdienen mussten.

Im Vergleich zu den Quellen des 14. Jahrhunderts können wir in den Quellen des fünfzehnten Jahrhunderts ein erhöhtes Vorkommen der Witwen beobachten, was nach meiner Meinung die Auswirkungen der Kriegsperiode auf die Stadt widerspiegelt. Es war die mittellose Bevölkerung, die durch den Krieg am meisten litt. Dieser unruhige Zeitabschnitt äußerte sich so in einem beträchtlichen Rückgang der erwerbstätigen Mieterinnen, die einen großen Teil der in den Registern des vorhergehenden Jahrhunderts eingetragenen Frauen bildeten.

STAROBRNĚNŠTÍ JOHANITĚ A JIŽNÍ MORAVA ZA VLÁDY LUCEMBURKŮ (1310–1423)

Řád johanitů vlastnil na Moravě ve 14. století několik řádových domů: venkovské komendy Horní Kounice, Ivanovice na Hané, Přibice a někdy od 40. let 14. století Mutěnice, od roku 1328 hrad Orlovice, městskou komendu v Kroměříži a komendu se špitálem na Starém Brně.¹

Po nástupu českého krále Jana Lucemburského byli čeští johanité osobou svého převora Bertholda z Henneberka vtaženi do politické hry probíhající se na pozadí střetu panovníka z domácí šlechtou v letech 1312–1318.² V důsledku tak johanité na Moravě (na rozdíl od Čech či Slezska) přišli o možnost profitovat ze zrušení řádu templářů v Čechách a na Moravě v roce 1314.³ V době příchodu markraběte Karla na Moravu roku 1333 byl již uzavřen proces konstituce české provincie řádu johanitů, kladený do let 1250–1330, a můžeme sledovat snahu o postupnou konsolidaci řádové držby a počínající teritorIALIZACI jednotlivých částí provincie.⁴

Jižní Morava spadala původně do sféry vlivu významného řádového domu v rakouském Mailberku, který zde získal majetky již ve 13. století (Hrádek u Jaroslavic a Přibice) a filiálně s ním byla spojena jak komenda v Horních Kounicích, tak řádová fara v Přibicích.⁵ Jistou roli nepochybně hrála zainteresovanost českého panovnického rodu Přemyslovců v rakouském prostoru ve 13. století a následný vývoj vztahů mezi dynastiemi Přemyslovců (a posléze Lucemburků) a Habsburků a řádem johanitů ve středoevropském prostoru.⁶

¹ Jiří MITÁČEK, *Řád sv. Jana Jeruzalémského na Moravě za vlády Lucemburků*. In: XXVII. mikulovské sympozium 2002, 2003, s. 283–285.

² Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy I. Středověká Morava*. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Sv. 5, Brno 1991, s. 80–85 a Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 18–26.

³ Více viz J. MITÁČEK, *Čeští johanité v prvních desetiletích vlády Lucemburků*. In: Acta Musei Moraviae, Sci. soc. – Časopis Moravského muzea (dále ČmorM) 88, 2003, s. 154–155.

⁴ Historií české provincie v tomto období se zevrubně zabývají studie Jiřího MITÁČKA, *Čeští johanité*, s. 153–154, 157–164 a TĚHOŽ, *Převorství Havla z Lemberka (1337–1366). Vzestup české provincie řádu johanitů*. In: Časopis Moravského muzea 90, 2005, v tisku.

⁵ Libor JAN, *Ekonomické zázemí johanitské komendy v Horních Kounicích*. In: Jižní Morava 1987, s. 85–86.

⁶ L. JAN, *Starobrněňští johanité a ves Přibice*. In: Forum brunense 1995/96, s. 24–25 a TÝŽ, *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*. In: Marie Bláhová – Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Petr Kubín (ed.), *Česko – rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě*. Praha 1998, s. 252–253.

Vliv komendy v Mailberku na počátku 14. století je nesporný jak u komendy v Horních Kounicích, která se patrně po povýšení Horních Kounic na městečko roku 1318 stala hospodářským centrem řádových držav na Moravě (jak nám naznačuje listina z roku 1348), tak před rokem 1327 i u řádové fary v Přibicích, která se v letech 1327–1332 přeměnila v komendu.⁷ U Horních Kounic zůstala úzká vazba komendy na Mailberk přítomná po celou 1. polovinu 14. století. Jako rakouský vliv je možné vykládat pobyt člena vlivné prohabsburské kutnohorské rodiny Lva Pirknera jako komtura v Horních Kounicích roku 1328.⁸ Především jej ale dokládá skutečnost, že mailberský mistr Berthold z Henneberku roku 1326 potvrzuje dar komendě v Horních Kounicích a rakouské johanity zde nacházíme jako komtury (Jindřicha z Brauneky roku 1314 a Mikuláše z Wildungsmayer v letech 1347–1351).⁹ Úzké propojení rakouských řádových

⁷ O přeměně Přibic z řádové fary na komendu viz L. JAN, *Starobrněští*, s. 24–25, který ovšem uvádí, že Přibice byly nezávislé na mailberské komendě již na konci 13. století, a argumentuje skutečností, že v desátkových sporech kostela v Přibicích v letech 1284 a 1293 johanity zastupuje český převor Hermann von Hohenlohe. Dopouští se tak ovšem omylu, neboť převor provincie reprezentoval řád ve sporech téměř výhradně (u Brna například ve sporu johanitů s klášteřem v Králově poli v letech 1370–1373, kdy zde nalézáme českého převora Ziemovita Těšínského) a výjimka udělovaná roku 1393 brněnskému komturu, dokonce s odkazem na projednávání a schválení nedávnou provinciální kapitulou, naznačují obvyklou praxi v řádu, viz Státní ústřední archiv v Praze. Archiv velkopřevorství maltézského (dále SÚA Praha, fond ŘM), č. 1904 a 1971; Antonín BOČEK– Petr CHLUMECKÝ – Vincenc BRANDL – Berthold BRETOLZ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) IV, Olomouc 1845–1903, č. 224, s. 293–294; Josef EMLER – Jiří SPĚVÁČEK, Jana ZACHOVÁ – Bedřich MENDEL – Marie LINHARTOVÁ (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae at Moraviae* (dále RBM) II, Praha 1882–2000, č. 1314, s. 568, a č. 1327, s. 574; CDM V, č. 106, s. 298–299; RBM II, č. 1635, s. 701–702; *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jerusalem 1100–1310*, Paris 1894–1906, č. 4242, s. 642 a CDM X, č. 190, s. 213, a č. 198, s. 218; AZK, č. 867 a 868, s. 175; CDM XII, č. 143, s. 133.

⁸ CDM VI, č. 360, s. 278. Již L. Jan poukázal na spojení jeho příbuzného (pravděpodobně otce) kutnohorského těžaře Bertholda Pirknera s habsburskou stranou a jeho možnou roli v transakcích s templářskými majetky na Moravě po roce 1312, viz L. JAN, *Ekonomické zázemí*, s. 88; TÝŽ, *S templářským křížem*. In: Čejkovice 1248–1998, Brno 1998, s. 58–60 a TÝŽ, *Templáři v Čejkovicích*. Sborník prací FF brněnské univerzity, řada historická C 47, 2001, s. 67–68. Srov. J. MITÁČEK, *Čeští johanité*, s. 154.

⁹ SÚA Praha, fond ŘM, č. 2819; RBM III, č. 1179, s. 458–459; CDM VI, č. 309, s. 238–239, a č. 78, s. 55; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 2817–2818, 1923; RBM V/1 č. 112, s. 59–60, č. 131, s. 75–76, V/3 č. 1088, s. 531–532. Poněkud problematickou identifikaci hornokounického komtura Jindřicha z Brauneky osvědčil L. JAN, *Ekonomické zázemí*, s. 86. U listiny z roku 1351 Libor Jan přišel s teorií o existenci johanitské komendy v Brtnici. Listinu potvrdili komtur v Mailberku a Kounicích Mikuláš de Wildungsmayer a Petr z Brna a *in Purnitz*. L. Jan tento dům považuje na základě dvojího označení *Pribicz* a *Purnicz* za Brtnici, stejně jako u johanitského komtura Filipa z Pernštejna na provinciální kapitule v Ivanovicích na Hané roku 1392 uváděný přídomek *de Purnitz*, viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 951. Srov. L. JAN, *Starobrněští johanité*, s. 27, pozn. 15; TÝŽ, *Ivanovice na Hané, Orlovice a johanitský řád*. In: ČMM 111, 1992, s. 211–213; TÝŽ, *Brtnice, zaniklá komenda johanitů*. In: Dušan Foltýn a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 240. Ačkoliv argument o shodě této germanizované podoby názvu vsí s pojmenováním užívaným pro Brtnici nelze pominout, přikláním se přesto ke čtení tohoto přídomku jako Přibice. V prvním případě se jedná o transakci přímo se dotýkající vsi Přibice a přítomnost přibického komtura lze předpokládat. Pro Přibice navíc mluví i skutečnost, že zde uváděný komtur Petr z Valečova je rovněž komturem v Brně, k němuž měly Přibice od roku 1327 filiální vztah. Navíc johanitská tradice v Brtnici je spojovaná spíše s falzátorskou činností Antonína Bočka, viz Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší*

domů a teritoria jižní Moravy pak pravděpodobně sehrálo úlohu i v utlumení snah o osamostatnění rakouských johanitů od zbytku provincie.¹⁰ Postupně ale vliv rakouského Mailberku na jižní Moravě slábl.

Významným pramenem pro poznání života johanitských domů na jižní Moravě jsou listiny vydané českým králem Karlem IV. při jeho návštěvě Brna roku 1348.¹¹ Libor Jan v souvislosti s těmito listinami upozornil na důležitý aspekt struktury johanitského hospodářství na Moravě v tomto období, když poukázal na stále přetrvávající povahu poddanských dávek a tedy významnou pozici Horních Kounic jako tržního centra, ve kterém mohli johanitští poddaní směřit část své naturální produkce. Mohli tak činit díky privilegii Jana Lucemburského z roku 1318, ve kterém Horním Kounicím po povýšení na městečko povoluje konat zde každé úterý v týdnu trh.¹² Nepochybně zajímavou informací pak je osvobození od platby královské berně.¹³ V této době (snad i v souvislosti s osobou hornokounického komtura Mikuláše z Wildungsmauer, v letech 1349–1379

dějiny obce. In: Jan Janák a kol. (edd.), *Dějiny Brtnice a připojených obcí.* Brno – Brtnice 1988, s. 49, pozn. 128. Tento zápis je na dlouhých 110 let poslední nespornou zmínkou o vsi. Problém nesporné poslední zmínky je dán ne zcela jasným čtením přídomku johanitského komtura Filipa z Pernštejna v notářském instrumentu z provinciální kapituly v Ivanovicích na Hané roku 1392, viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 951. Zde uváděný přídomek *de Pirmitz* čte Libor Jan opět jako Brtnici, viz L. JAN, *Ivanovice na Hané*, s. 211–213, aniž by ovšem přinesl vysvětlení, proč v jinak úplně řadě moravských komturů chybí komtur v Přibicích.

¹⁰ Zabránění těmto snahám je přičítáno působení bývalého českého převora Bertholda z Henneberka jako mistra komendy v Mailberku, viz Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Das Großpriorat von Böhmen.* In: A. Wienand (Hrsg.), *Der Johanniterorden. Der Malteserorden. Der ritterliche Orden des hl. Johannes vom Spital zu Jerusalem. Seine Geschichte, seine Aufgaben,* Köln 1988, s. 315 a 388. Působení Bertholda z Henneberka jako českého převora jinak viz J. MITÁČEK, *Čeští johanité*, s. 155–158.

¹¹ Karel IV. u příležitosti svého pobytu v Brně vydal 30. května 1348 několik listin. V první zakazuje moravskému hejtmanu Vilému z Landštejna i všem ostatním zemským úředníkům a poddaným na Moravě vybírat berně a platy (zvláště berně královské) z 18 lánů řečené vsi Přibice, náležející špitálu sv. Ducha na Starém Brně na opravy a pitance potřebných, osvobozuje dále ves od platby L sbírek (tzv. čtvrtně) a dalších dávek (a to také z Horních Kounic a dalších johanitských domů a majetků), které měla ves jinak platit komoře skrze dům v Horních Kounicích a konečně potvrzuje inzerované privilegium Jana Lucemburského ze Znojma dne 22. dubna 1327 informující o převodu vsi z držení komendy v Mailberku do správy starobrněnského špitálu a osvobození Přibic ode všech berní a platů; viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1919, 1920 a 1921; RBM V/1, č. 382–384, s. 195–197. Zemský hejtmán Vilém z Landštejna se zavazuje dodržovat ustanovení privilegii, který se zavazuje komturu domu v Přibicích Zdimirovi a plebánu starobrněnského špitálu Janu, jakož i jejich domům, zachovávat svobody udělené vsi Přibice Karlem IV.; viz RBM V/2, č. 499, s. 254–255; CDM VII, č. 863, s. 620–621. Privilegium svého bratra později potvrdil 6. dubna 1352 také markrabě Jan Jindřich, viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1924; RBM V/3, č. 1284, s. 606–607.

¹² Privilegium z roku 1318 viz Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA Brno), fond G 11 Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně, 31/1 Zlobického sbírka. Lokální trhy se konaly i johanitských Ivanovicích na Hané, o jejichž významu již pojednal L. JAN, *Ivanovice*, s. 207–208.

¹³ Výše doposud odváděné berně zde bohužel není uvedena. U českých domů činila 330 kop, viz L. JAN, *Die wirtschaftliche Tätigkeit der Johanniter in Böhmen in der vorhussitischen Epoche.* In: *Die Ritterorden in der europäischen Wirtschaft des Mittelalters. Ordines Militares – Colloquia Torunensia historica XII*, 2003, s. 63–64. Také roku 1368 měli zaplatit stejnou sumu jako příspěvek na úhradu nákladů výpravy Karla IV. do Itálie, viz Gustav PIRCHAN, *Italien und Karl IV. in der Zeit seiner zweiten Romfahrt*, Prag 1932, I., s. 432; II., s. 237; více viz J. MITÁČEK, *Správci a diplomaté. Česká johanitská provincie 1367–1397*, ČNM 174, 2005, v tisku.

významného mistra komendy v Mailberku) můžeme hovořit o vrcholu významu komendy v Horních Kounicích.¹⁴

V dalších desetiletích jsme ale informováni pouze o významu johanitských Orlovic, kam se přesunuli johanité z nedalekých Ivanovic na Hané, kde zřejmě zůstal hospodářský dvůr, a jako sídlo komtura a konventu sloužil orlovický hrad.¹⁵ V únoru 1360 se zde konala za účasti českého převora Havla z Lemberka provinciální kapitula.¹⁶ Převor zde společně s orlovickým komturem Řemdichem a dalšími předními komtury, pražským Mikulášem z Ratiboře, hlubčickým Heřmanem, komturem v Mutěnicích Petrem z Valečova a mistrem opavského špitálu Václavem, odevzdal kroměřížskému komturu Štěpánu správu komendy v Kroměříži a stanovuje podmínky její držby.¹⁷ Také v září 1369 zde pravděpodobně došlo k provinciálnímu setkání johanitů.¹⁸ Od roku 1382 pak jako orlovického komtura a místodržícího českého převora nalzáme Herše ze Zvířetic, pozdějšího převora české provincie v letech 1397–1401.¹⁹ O vý-

¹⁴ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 2817 a 2818; RBM V/1, č. 112, s. 59–60 a č. 131, s. 75–76. Také hornokounický dům poté na řadu desetiletí z pramenů mizí. S hornokounickým komturem se setkáváme rovněž roku 1392, viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 951.

¹⁵ Roku 1353 je zde zmíněn správce dvora Tierman, viz Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39, fol. 324 v.

¹⁶ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 2824.

¹⁷ Již v roce 1358 potvrdil velmistr Roger de Pins Petra z Valečova na 10 let jako nového komtura v Mutěnicích, viz Malta, Public Library, Archivium Ordinis Melitensis (dále AOM), Cod. 316, fol. 225rv (224rv). Listina byla poskytnuta laskavostí prof. Karla Borchardta ze Stadtarchiv Rothenburg z posud nevydané edice svazku *Monument Germaniae Historica – Kopiářů johanitských velmistřů* (dále Kopiaře), č. 19, s. 16–17. Již Libor Jan upozornil na pasáž, ve které se český převor Havel z Lemberka odvolává na instrukce, které byly české provincii určeny velmistrem řádu Rogerem de Pins. Převor Havel z Lemberka je v Orlovicích opět roku 1362, viz CDM XI, č. 4, s. 550–551. Více viz L. JAN, *Ivanovice*, s. 210–211, pozn. 65, který zde zmínil zvláštní postavení pitancí v hospodaření komend, které jako zvláštní fond byly odloučeny od běžného hospodaření komendy a měli být spravovány samotnými konventuály, respektive jejich představitelem. Uvádí existenci funkce pitanciáře, doloženou v pozdější době v Praze, i analogii u řádu německých rytířů. Pitanciáři se v pramenech objevují velmi často (především u větších komend) v souvislostech s drobnými peněžními dary a donacemi. Je doložena i klausule jmenovitě zakazující komturům uvedených domů s dary volně disponovat bez svolení dalších bratří komendy, více viz J. MITÁČEK, *Funkce pitanciáře v životě johanitských komend*. In: Ad musealem laborem. PhDr. Slavomíru Brodsserovi k šedesátým pátým narozeninám, Brno 2005, v tisku. Otázce vstupů řádového centra do správy provincie se podrobněji věnuje J. MITÁČEK, *K některým aspektům života řádu johanitů za vlády Lucemburků. Provinciální kapituly konané na Moravě a ve Slezsku, jejich význam ve správě provincie a komunikaci s řádovým centrem na Rhodu*. In: Tomáš Borovský – L. Jan – Martin Wihoda, *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 537–538.

¹⁸ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 2440. Je otázkou zda tuto listinu lokalizovat na provinciální kapitulu. Místo konání by tomu odpovídalo, charakter listiny a odkaz na potvrzování ustanovení předchozího převora rovněž. Český převor Jan ze Zvířetic zde povoluje hlubčickému komturu Janu z Kladrubec doživotně užívat majetků, které společně se svým bratrem Zdiměrem, komturem v Mutěnicích, kdysi darovali strakonické komendě (užitek ze dvou rybníků u lesa řečeného „Hůl“, které oba bratři zřídili na pozemcích komendy, dvůr s jedním lánem ve vsi Mnichov a pole za hájem řečeným „Czchow“ tamtéž, které koupil Jan z Kladrubce ze svých prostředků po otci).

¹⁹ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 2824 (1360); A. HASS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. IV/1. Privilegia non regalium civitatum provincialium regni Bohemiae*. (= CIM), Praha 1954, č. 122, s. 178 (1382) a SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 951 (1392). Více viz J. MITÁČEK, *K některým aspektům*, s. 537–538.

znamu Orlovic svědčí i skutečnost, že v roce 1358 byl velmistrem Rogerem de Pins jmenován komturem v Orlovicích Čeněk z Vartemberka, v té době již významný komtur u P. Marie pod řetězem Praze.²⁰

Ve srovnání s velmi kusými informacemi stran většiny moravských řádových domů (některé se z pramenů zcela vytrácejí) je v případě johanitského domu a špitálu na Starém Brně zcela jiná situace. Až do 80. let 14. století můžeme mluvit o jeho rostoucí hospodářské základně a díky bohatství brněnských městských knih jsme informováni o životě a hospodaření johanitů velmi důkladně, což nám pro období 40.–60. let 14. století umožňuje blíže nahlédnout do hospodaření špitálu. Díky své měšťanské fundaci byl špitál městskou radou chápán jako městská instituce, johanity pouze spravovaná, z čehož vyplývá velmi úzké spojení johanitských záležitostí ve městě s jednáními městské rady.²¹ Johanitský dům se špitálem Sv. Ducha na Starém Brně tak představuje ojedinělý případ symbiózy řádu s během městského života a hospodářství.²² Nepochybné postupné zkvalitňování držby johanitské komendy v Brně souviselo s úzkou vazbou špitálu na město Brno a častými odkazy brněnských měšťanů. Nárůst prestiže brněnských johanitů však lze spojovat také s blízkostí markraběcího dvora, ke kterému (jak nám naznačuje kauza prodeje johanitského mlýna roku 1380) johanité hledali cestu.²³ Brno se prosazuje především na úkor Mailberka a od 50. let 14. století můžeme hovořit o jeho filiálních komendách v Přibicích a Mutěnicích.²⁴

Jak již bylo zdůrazněno, velmi dobře jsme informováni o majetcích řádu ve vlastním teritoriu Brna, což nám umožňuje získat představu o kvalitě hospodářského zázemí, které zde řád měl. V letech 1343–1380 nalézáme v majetku johanitů v Brně mlýn náležející dříve Konrádu Pohořelickému ležící před Židovskou branou poblíž sladovnického mostu.²⁵ Zisky johanitů z měšťanských ma-

²⁰ AOM, Cod 316, fol 221v (220v), Kopiaře, č. 21, s. 18–19.

²¹ L. JAN – Ludmila ZAORALOVÁ, *Majetkové poměry brněnských špitálů v předhusitském období*. Netištěná práce SVOČ, Brno 1986, s. 29. Nejnověji L. JAN, *Brno-Staré Brno. Zaniklá komenda johanitů s kostelem sv. Jana Křtitele a špitálem sv. Ducha*. In: D. Foltýn a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 202

²² Zcela přesvědčivě to prokázal L. JAN, *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*. In: *Forum Brunense* 1993, s. 9–10.

²³ J. MITÁČEK, *Příspěvek k dějinám johanitské komendy a špitálu v Brně*, BMD 16, 2002, s. 51–59.

²⁴ O johanitech v Mutěnicích ve 14. století zatím nejpodrobněji referoval L. JAN, *V casech johanitů, husitů a habánů*. In: L. Jan – Václav Štěpánek a kol. (edd.), *Mutěnice. Dějiny vinařské obce. III. kap (společně s B. Chocholáčem)*. Mutěnice 2002, s. 54–59.

²⁵ Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna 1343–1365*, Brno 1935, s. 9. Testamentu Konráda Pohořelického a jeho ujednání se dotýkají tři zápisy z roku 1348, viz RBM V/2, č. 400, s. 203–205, č. 406, s. 207, a č. 415, s. 212. Více viz Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn I*, Brünn 1911, s. 342–344. Z mlýna byly placeny 2 hřivny městské berně. Řečeného mlýnu se dotýká řada zápisů. Roku 1365 je v berním rejstříku oceněn na 80 hřiven, stejně tak i roku 1376. Nakonec je roku 1380 prodán za 300 hřiven židům. Vše viz B. MENDL (ed.), *Knihy počtů*, s. 25, 41, 59, 70, 128, 159, 178, 189, 197, 204, 207, 215, 219, 223, 225, 230, 238, 271, 360 a CDM XI, č. 170, s. 155.

jetků roku 1348 byly 10 hřiven platů.²⁶ V údobí let 1348–1355 máme zápisy doloženo již 14 hřivny a 6 grošů platů (pouze ve dvou případech víme o prodeji 1 hřivny platu v letech 1348 a 1354), odvod 11 měřic pšenice johanitům z pole Henslina Jorlina, již uvedenou držbu mlýna Konráda Pohořelického, dále dvora Henslina Schuschcela, do roku 1352 dvora v Dolních Kounicích, Ortlinovy sladovny, tři polí na Starém Brně, dvou polí Henslina Jorlina a dalšího pole dříve kroměřížského komtura Miloty, a několika městišť ve městě, jež mohli pronajmout či prodat. Mimo městský areál víme o dalších 30 hřivnách na majetcích měšťanů Tomáše a Mikuláše z Hory a blíže neurčeném platu z vinice sladovníka Heuglinise. Již od roku 1251 johanitům také náležela svobodná krčma na Starém Brně.²⁷ Zcela rekonstruovat reálný stav platů v teritoriu města Brna odváděných johanitům pro léta 40. a 50. 14. století ale není možné.²⁸ Podle Jaroslava Mezníka johanité roku 1365 pobírali z 16 držených rent 10 hřiven 60 grošů platů, Libor Jan a Ludmila Zaoralová dospěli k sumě 17 hřiven a 8 grošů platů.²⁹ Jaroslav Mezník upozornil i na skutečnost, že v roce 1365 pobíraly duchovní instituce v Brně na polovinu rent (mezi nejbohatšími uvádí i johanity), přičemž zásadní příčinu vidí v množství odkazů brněnských patriciů a měšťanů v padesátých a šedesátých letech.³⁰

Uvedený nárůst příjmů z městských platů sice svědčí o jistém zlepšování situace špitálu, ten byl ale přesto nucen řadu svých majetků nově pronajímat či některé přímo prodat.³¹ Především roku 1352 prodává brněnský komtur dvůr v Dolních Kounicích (za ten johanité utřžili 66 hřiven, z nichž 40 ihned vydali).³² Trvalou se stává i přítomnost dluhu váznoucího na špitálním mlýně vůči městu.³³

²⁶ B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, s. 128.

²⁷ Gustav FRIEDRICH – Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ – Zdeněk KRISTEN (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV/1, Praha 1904–1962, č. 202, s. 363–364.

²⁸ V městských knihách nalézáme sice řadu zápisů o platech johanitům, viz B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, s. 101 a 107; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39, fol. 4v, 13r, 18r, 44r, 73r, 80r, 101r, 110v, 123r, 179v, 182r, 183v, 186, 214r, 218rv, 220v, 251r a 386v; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1926, 1915, 1917 a 1918; RBM V/1, č. 225, s. 118; RMB VII/3, č. 811, s. 485–486, zápisy ale nejsou dostatečně podrobné a vyčerpávající. Prodeje v letech 1348 a 1352 viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39 fol. 41v, 73r a 248.

²⁹ J. MEZNÍK, *Brněnský a olomoucký patriciát ve 14.–15. století*. Poznámky a přílohy. Netištěná disertační práce, Brno 1959, s. 311 (zde uvádí ještě sumu 10 hřiven a 28 grošů), TÝŽ, *Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století*, SPFFBU C 7, 1960, s. 212, pozn. 50; L. JAN, *Účet*, s. 17 a L. JAN – L. ZAORALOVÁ, *Majetkové poměry*, s. 43, kteří uvádějí na základě špitálního účtu z roku 1367 příjem johanitů i pro tento rok – 16 hřiven a 32 grošů, tedy sumu o něco menší.

³⁰ J. MEZNÍK, *Vývoj ceny*, s. 207 a 209.

³¹ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1915; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39 fol. 101r, 110v, 182r, 41v a 248.

³² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39 fol. 73r.

³³ Podle zápisů knih městských výdajů na mlýnu v letech 1362, 1363, 1364, 1365, 1375 a 1377 vázl dluh 18 hřiven, který je uveden i v roce 1387, kdy je mlýn již v majetku židů, viz B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, s. 274, 275, 278, 412 a 413; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 15 Berní kniha a rejstřík 1362–1377, fol. 15, 32, 36; rkp. č. 19 Berní rejstřík, fol. 58. Na základě rozhodnutí krále Jana z roku 1331 museli rovněž přispívat na městskou sbírku, viz CDM VI, č. 429, s. 328.

Nesmíme zapomínat ani na finanční zátěž, kterou představoval plat českému převoru (podíl na responsích provincie), o jehož výši bohužel nejsme informováni.³⁴ Vlastní výdaje špitálu jsou roku 1367 vyčísleny na 16 hřiven, přičemž se však jedná pouze o výdaje spojené s hospodářstvím města.³⁵ Městu johanitů také platili 2 hřivny (respektive 4 ?, po koupi Ortlinovy sladovny) městské renty z mlýna Konráda Pohořelického. Ojedinele nalézáme pouze zápis o sumě 3 hřivny královské berně v roce 1348.³⁶ Výši dalších platů nelze určit, vzhledem k nestejně částce, kterou johanitů každoročně městu vyplatili.

Aby byl obraz hospodářského zázemí starobrněnské komendy a špitálu úplný, je nutné uvést i známý majetek brněnských johanitů mimo areál města Brna. Jednalo se především o desátky z křižanovského farního okruhu a některé předměstské majetky, především dvůr před Brnem, o kterém spekuluje již Libor Jan.³⁷ V pramenech se hovoří o více johanitských dvorech. Dvůr v Jakubově získali johanitů při převodu špitálu do správy řádu roku 1243 jako součást donace Přibyslava z Křižanova.³⁸ Další dvůr získali johanitů v roce 1350 od Henclína Schuschcela, který odkazuje špitálu po své smrti svůj dvůr *super Anger ... sita*.³⁹

Pevnou součástí řádového majetku tvořil křižanovský farní okruh, který sestával z kostelů v Horních Borech, Bobruvce, Dolní Bobrové, Obytčově a Radešínské Svatce. Tuto rozsáhlou donaci řádu učinil roku 1239 Přibyslav z Křižanova, který špitálu daroval kostel v Křižanově s desátky okolních vsí, včetně těch, které budou založeny, patronátní právo kostelů zbudovaných v křižanovském farním okrsku, desátek z mýta, lovu ryb, z těžby dřeva, soudních pokut a daní, desátek z popluží a půl lánu v Tulešicích, vsi „*Luč*“ a „*Radomilice*“ (zaniklé Loučky jižně od Křižanova a dnešní Radenice severozápadně od Křižanova) a desátek ze vsi „*Nastorowice*“. V konfirmaci papeže Řehoře IX. z roku 1240 je ve výčtu navíc uveden již zmíněný dvůr poblíž Brna, vinice, majetky, platy a svobody udělené johanitům ztracenou listinou krále Václava I., listinou biskupa Roberta z téhož roku a listinou olomoucké kapituly.⁴⁰ Jak již bylo řečeno, do johanitských rukou se špitál a tedy i křižanovský farní okruh dostal

³⁴ O platbě responsí viz J. MITÁČEK, *K některým aspektům*, s. 534–537.

³⁵ L. JAN, *Účet*, s. 17.

³⁶ B. MENDEL (ed.), *Knihy počtů*, s. 128.

³⁷ L. JAN, *Účet*, s. 18.

³⁸ RBM VI/2, č. 530, s. 214.

³⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39, fol. 179v. Odkaz má být realizován pouze tehdy, pokud řečený Henclín nezchudne a bude uvedený dvůr stále držet. Do roku 1352 drželi brněnští johanitů ještě dvůr v Dolních Kounicích, který prodali za 66 hřiven, viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39, fol. 73r.

⁴⁰ CDM III/2, č. 233, s. 312–313; č. 243, s. 322–324; č. 245, s. 326–327. Více viz Jaroslav VODIČKA, *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně. (Období předjohanitské 1238–1243)*. In: SbMM 78, 1959, s. 190 a Jindřich ŠILHAN, *Listina Přibyslava z Křižanova pro brněnský špitál z r. 1239*. In: VVM 22, 1970, s. 134–135, 148–149.

roku 1243 po přestoupení jeho zakladatele a špitálního mistra Rutgera a jeho bratrstva k řádu.⁴¹

Křižanovský farní okruh byl neustálým ohniskem sporů johanitského domu s tamními plebány o desátky z jednotlivých kostelů již od 30. let 14. století.⁴² Spory o desátky z křižanovského okruhu končily vždy vítězstvím johanitů a desátek tedy lze považovat za pevnou součást příjmů brněnského domu. Jeho výši však bezpečně neznáme, odhadem se ale mohlo jednat i o několik desítek hřiven platů.⁴³ Roku 1393 se objevuje vyčíslení dlužného desátku (pro vsi Cikháj, Bobrůvka, Dolní Bobrova a Obce), který za dvě léta činí 40 hřiven moravského počtu.⁴⁴ Nejtáhlejší spor vedli johanité v letech 1393–1397 právě o desátky z kostelů v Cikháji, Bobrůvce, Dolní Bobrové a Obci, které řešil v Zábrdovicích tamní premonstrátský opat Jaroslav, konservátor johanitského řádu.⁴⁵ Táhlý spor s řadou odvolání, stížností ke kurii a exkomunikacemi si vyžádal i pozornost českého převora Markolta z Vrutice, který 13. května 1393 v Hlohově uděluje brněnským johanitům a jejich představitelům významné privilegium umožňující jim samostatně zastupovat komendu ve všech kauzách a sporech týkajících se zbožných donací a odkazů.⁴⁶ Jako důsledek nekončících

⁴¹ CDB IV/1, č. 18, s. 88–89. Více viz J. VODIČKA, *Počátky*, s. 200–203.

⁴² CDM VII, č. 217, s. 155–156, č. 322, s. 232; RBM IV, č. 621, s. 240; RBM IV, č. 922, s. 370 (Jaroslav Vodička tuto listinu hodnotil jako přímou reakci johanitů na dřívější spor o řečené desátky, který je vedl k zavázání nového plebána v Dolní Bobrové k slibu poslušnosti, viz J. VODIČKA, *Počátky*, s. 193–194); CDM VII, č. 301, s. 218–220; RBM IV, č. 858, s. 339–340; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1922; RBM V/2, č. 407, s. 207–208; CDM VII, č. 815, s. 591–592; MZA Brno, Bočkova sbírka, inv.č. 3116 (Více viz J. VODIČKA, *Nově objevený pramen Bočkova moravského kodexu*. In: ČMM 71, 1952, s. 164–168); SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1925; RBM VI, č. 530, s. 294; CDM IX, č. 436, s. 352; J. ŠEBÁNEK (ed.), *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932, č. 827, s. 166.

⁴³ Resumovat vybíraný desátek alespoň dílčím způsobem se pokusili L. JAN – L. ZAORALOVÁ, *Majetkové poměry*, s. 37.

⁴⁴ CDM XII, č. 132, s. 113–115; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1930; CDM XII, č. 142, s. 130–132, č. 157, s. 151–155, a č. 294, s. 271–273 (Bohdal z Cikháje, uváděn dluh 30 florénů, rozhodnuto před tribunálem konsistoře v síni děkanátu v Kroměříži). Ještě roku 1398 v Zábrdovicích tamní opat Jaroslav ze Šelemberka odsuzuje jako konservátor johanitského řádu v nepřítomnosti Vaňka Krkánka z Náchoda a jeho rukojmí Jindřicha řečeného Ziegelheim z Kamene, Filipa ze Slepotic a Máčka z Kunratic k zaplacení 140 kop dluhu a 10 hřiven taxy komturu Václavovi, nebo jeho zástupci, viz SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1974.

⁴⁵ Spor z let 1393–1397 viz J. ŠEBÁNEK (ed.), *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I*, č. 1003, s. 206; CDM XII, č. 162, s. 158; J. ŠEBÁNEK (ed.), *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I*, č. 1018, s. 209, CDM XII, č. 294, s. 271–273; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1972 a 1973; CDM XII, č. 132, s. 113–115, č. 133, s. 116–117, č. 136, s. 119–125 (zde se u Bohdala z Cikháje píše o třech letech neplacení, u Michálka z Dolní Bobrové o dvou letech dluhu po 5 fertonech grošů moravského počtu za rok, u Jiřího z Obce o třech letech po 3 fertonech a u Janka z Bobrůvky o jednom roku se 3 a druhém se 2 hřivnami dluhu), č. 137, s. 125, č. 138, s. 125–127, č. 141, s. 129–130; SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1930; CDM XII, č. 142, s. 130–132, č. 147, s. 135–136, č. 148, s. 136–137, č. 149, s. 137–138, č. 150, s. 138–139, č. 156, s. 150–151, č. 157, s. 151–155, CDM XII, č. 164, s. 160 (zde jsou uváděny i další dotčené vsi); CDM XII, č. 301, s. 279–280; RBM Venceslai IV., č. 5011, s. 1232; LE XII, fol. 105b; CDM XII, č. 416, s. 376; RBM Venceslai IV., č. 5955, s. 1488; a LE XII, fol. 182b; CDM XII, č. 417, s. 376; RBM Venceslai IV., č. 5983, s. 1497 a LE XII, fol. 105b.

⁴⁶ CDM XII, č. 143, s. 133. Listina obsahuje i zmínku o souhlasu nedávno konané kapituly.

sporů pak lze chápat listinu z 22. listopadu 1416, obsahující potvrzení privilegia papeže Řehoře IX. ze 17. května 1240, kterým bere špitál sv. Ducha v ochranu, listiny Příbyslava z Křižanova z 30. prosince 1240, kterou daruje svoje příjmy, kostel v Křižanově se všemi platy špitálu sv. Ducha a následného potvrzení olomouckého biskupa Roberta z 4. července 1244.⁴⁷

Rostoucí roli Brna nám tedy naznačuje nejen zvýšený zájem českého převora, ale i řádového centra na Rhodu o záležitosti brněnské komendy a špitálu. Způsob, jakým johanité hájili svá farní práva v křižanovském okruhu, naznačuje důležitost přikládanou tomuto sporu.

Aby bylo srovnání úplné, uvedl bych pro srovnání rovněž majetkovou držbu venkovských řádových domů v Horních Kounicích, Orlovicích (respektive Ivanovicích na Hané), Příbících a Mutěnicích, kterou rekonstruoval již Libor Jan.⁴⁸ Horním Kounicím k roku 1348 patřilo městečko, k němu příslušná tvrz (sídlo johanitů), patronátní právo kostela sv. Michala, pravděpodobně také dvůr a mlýn, dvůr v Raklincích a jeden velký desátek ze dvora a vsi, dále patronátní právo kostela v Břežanech s jedním lánem a desátkem, dvůr v téže vsi s desátkem, tři lány, les a louky tamtéž a s velkou pravděpodobností i zbytek vsi, čtvrtina platu z Příbic, jden lán ve Stařečicích, vinice ve Džbánicích a Petrovicích, krátce nejspíš také patronátní právo kostela v Rouchovanech, jako templářské dědictví i patronát kostela v Horních Dubňanech s desátky z této vsi, společně s Bohuslavicemi a Dukovany, tj. v sumě městečko, tři poplužní dvory, tři, respektive čtyři patronáty kostelů s odpovídajícími požitky a část dalšího desátku, jednu ves s poplatnou lánovou půdou a další drobné platy a výtěžek z vinic, vše ale nejspíše na úrovni nesespecializovaných poplužních hospodářství s převahou rostlinné výroby. K hradu Orlovice náležely městečko Ivanovice na Hané s hospodářským dvorem (a snad původní tvrzí, sídlem johanitů před rokem 1328), vsi Orlovice, Hoštice, Málkovice se dvorem a Medlovice se dvorem. V Ivanovicích na Hané, Orlovicích a Hošticích pak drželi johanité i patronátní práva zdejších kostelů a s tím spojené požitky. Příbícím mělo patřit 18 poplatných lánů, mýto, patronátní právo kostela s úplným desátkem ze vsi a nejspíš také poplužní dvůr při komendě. Dále k nim přínáleželi i vsi Vranovice a Ivaň a zaniklé vsi Topolany, Bořanovice a Všetaty, ze kterých měli johanitům plynout rovněž částečné desátky. V Mutěnicích johanité drželi pouze ves s tvrzí a dvorem.

I ve srovnání s ostatními řádovými domy na Moravě tedy brněnská johanitá komenda se špitálem sv. Ducha, ve spojení s křižanovským okruhem, představovala nejkvalitnější hospodářskou jednotku a společně s dalšími řádovými

⁴⁷ SÚA Praha, fond ŘM, inv.č. 1932.

⁴⁸ L. JAN, *Horní Kounice 1248–1998. Z dějin městečka*, Horní Kounice 1998, s. 18–21; TÝŽ, *Ekonomické zázemí*, s. 89; TÝŽ, *Ivanovice*, s. 206, 218 a 222; TÝŽ, *Starobrněnský johanité*, s. 30–31 a TÝŽ, *V časech johanitů*, s. 57–59.

domy na jižní Moravě s hospodářským centrem v Horních Kounicích stabilní zázemí řádu na teritoriu Moravy. Význam Brna ukazuje nejen zájem řádového centra a papežské kurie o jeho záležitosti (spor v letech 1393–1397), ale i skutečnost, že se zde konaly dvě provinciální kapituly v letech 1415 a 1419.⁴⁹

Absenci ostatních moravských řádových domů v pramenech ve srovnání s komendou a špitálem na Starém Brně lze hodnotit ve světle úpadku vlivu Horních Kounic jako centra řádové domény na Moravě. Ten koresponduje s obtížemi, se kterými se venkovské komendy potýkaly zřejmě v souvislosti s dvě desetiletí trvajících válkami moravských markrabat, představujícími jakýsi prolog zásahům českého krále Zikmunda do řádové držby a mnohem drastičtější bojům doby husitské.⁵⁰ Řád přichází na jaře 1423 o komendu v Kroměříži, během bojů na jihozápadní Moravě v letech 1424–1425 o Horní Kounice a na Pohořelicku kolem poloviny 20. let 15. století pak o Přibice.⁵¹ O znovuzískání těchto řádových domů se johanité pokoušeli od 2. poloviny 15. století. Stejně usilovali o navrácení Ivanovic na Hané a Orlovic, o které přišli zásluhou císaře Zikmunda, kterým byly zahrnuty do majetkových přesunů během dohod s Albrechtem Habsburským roku 1423. Podobný osud zřejmě postihl i Mutěnice, které v roce 1426 nacházíme v rukou Zikmundova hejtmána Čenka Papáka z Mošnova.⁵² Jediná nedotčená tak zůstala komenda v Brně.

Přestože smrt markraběte Jošta roku 1411 znamenala ztrátu blízkosti mocenského (panovnického) centra, nemohla tato skutečnost již změnit význam a postavení brněnského řádového domu na Moravě. Především v druhé polovině 15. a na počátku 16. století se brněnský komtur stává hlavním reprezentantem řádu johanitů v jeho snahách o sekvestraci johanitského majetku na Moravě.⁵³ Brněnský řádový dům se špitálem tak rezultoval z postupného posilování své majetkové základny, daného úzkou symbiózou s životem a hospodářstvím královského města Brna, a blízkosti dvora moravských markrabat. Brněnští johanité využili oslabování vlivu rakouského domu v Mailberku na jižní Moravě a postupné teritorializace české řádové provincie, aby je neklid markraběcích válek, zásahy panovníka do řádové majetkové a škody způsobené husitskými oddíly na Moravě definitivně potvrdily pozici hegemonu moravského řádového prostoru.

⁴⁹ J. MITÁČEK, *K některým aspektům*, s. 542. Brněnský komtur Martin byl také kolektorem desátku vypsaného papežem Alexandrem V. na boj s Turky roku 1410, viz CDM XIV, č. 144, s. 135.

⁵⁰ K situaci na Moravě v předhusitském období nejlépe J. MEZNÍK, *Lucemburská*, s. 404–408.

⁵¹ K zániku jednotlivých johanitských komend viz L. JAN, *Horní Kounice*, s. 18–21 či TÝŽ, *Ekonomické zázemí*, s. 89; Jiří SVÁTEK, *Johanité v Kroměříži*. In: Studie Muzea Kroměřížska, 1986, s. 31–32; Josef VÁLKA, *Vrchol bojů o jižní Moravu (1423–1425)*. Jižní Morava 21, 1985, s. 93–94 a L. JAN – Vít JESKENSÝ, *K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě*. In: Průzkumy památek 1, 1996, s. 77.

⁵² L. JAN, *Ivanovice*, s. 214–216.

⁵³ O snahách johanitů získat zpět svůj majetek nejlépe práce L. JANA, *Ekonomické zázemí*, s. 89–90; TÝŽ, *Ivanovice*, s. 214–221 a TÝŽ, *Starobrněnský johanité*, s. 29–31.

Altbrünner Johanniter und Südmähren zur Regierungszeit der Luxemburger (1310–1423)

RESÜMEE

Der Johanniter-Orden besaß in Mähren im 14. Jahrhundert einige Ordenshäuser: die Landkommenden Horní Kounice [Ober-Kaunitz], Ivanovice na Hané [Eiwanowitz], Přebice [Pribitz] und irgendwann ab den 40er Jahren des 14. Jahrhunderts Mutěnice [Mutienitz], ab dem Jahr 1328 die Burg Orlovice, die Stadtkommende in Kroměříž [Kremsier] und die Kommende mit dem Spital in Altbrunn.

Nach der Thronbesteigung des tschechischen Königs Jan Lucemburský [Johann von Luxemburg] waren die tschechischen Johanniter ins politische Spiel einbezogen, das vor dem Hintergrund des Konflikts des Herrschers mit dem hiesigen Adel 1312–1318 verlief und kamen so um die Möglichkeit, von der Auflösung des Templerordens in Böhmen und in Mähren im Jahr 1314 zu profitieren. In der Zeit der Ankunft des Markgrafen Karel [Karl] in Mähren im Jahr 1333 war der in die Jahre 1250–1330 gesetzte Prozess der Bildung der tschechischen Provinz des Johanniter-Ordens schon abgeschlossen. Dann können wir das Bestreben um die allmähliche Konsolidierung des Ordensbesitzes und die anfangende territoriale Gliederung einzelner Provinzteile verfolgen.

Südmähren fiel ursprünglich in die Einflussphäre des Ordenshauses im österreichischen Mailberg, die anfangs des 14. Jahrhunderts im Falle der Kommende in Horní Kounice und vor dem Jahr 1327 im Falle der Ordenspfarre in Přebice unzweifelhaft war. In Horní Kounice blieb der Einfluss der Kommende in Mailberg während der ganzen 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts erhalten. Die enge Verbindung zwischen den österreichischen Ordenshäusern und Südmähren spielte dann wahrscheinlich auch in der Abdämpfung der Bemühungen um die Unabhängigkeit der österreichischen Johanniter vom Rest der Provinz ihre Rolle. Der Einfluss des österreichischen Mailbergs in Südmähren ging mit der Zeit zurück.

Eine bedeutende Quelle für die Erforschung des Lebens in den Johanniter-Häusern in Südmähren sind die vom tschechischen König Karl IV. bei seinem Besuch in Brünn im Jahre 1348 erlassenen Urkunden, die das überdauernde Wesen der Untertanenabgaben und die bedeutende Position von Horní Kounice als Marktzentrum des Johanniter-Gebiets offenbaren. Eine interessante Information ist die Königssteuer-Freiheit der Johanniter. Diese Zeit können wir als den Gipfel der Bedeutung der Kommende in Horní Kounice bezeichnen.

Wir haben auch Informationen über die Bedeutung der Johanniter in Orlovice in den folgenden Jahrzehnten. Im Jahr 1360 und höchstwahrscheinlich auch im Jahr 1369 fanden hier die Provinzialkapitel statt und ab dem Jahr 1382 hält sich hier der Komtur und Statthalter des tschechischen Priors Herš ze Zvířetic auf, der spätere Prior der tschechischen Provinz in den Jahren 1397–1401.

Im Vergleich zu den sehr lückenhaften Informationen bezüglich der meisten mährischen Ordenshäuser ist im Falle des Johanniter-Hauses und Spitals in Altbrünn die Situation ganz anders. Das Johanniter-Haus mit dem Spital des hl. Geists in Altbrünn behielt im Ordensbesitz die spezifische Funktion des Stadtspitals und stellt den einmaligen Fall einer Symbiose des Ordens mit dem Lauf des städtischen Lebens und der Wirtschaft dar. Der Reichtum an Berichten in den Urkunden und Eintragungen in den Stadtbüchern bietet die Möglichkeit, eine viel tiefere Einsicht in sein Leben zu nehmen, als bei anderen Ordenshäusern.

Die allmähliche Zunahme des Eigentums der Johanniter-Kommende in Brünn hing zweifellos mit der engen Verbindung des Spitals und der Stadt Brünn und mit den häufigen Vermächtnissen der Brüunner Bürger zusammen. Der Prestigegegewinn der Brüunner Johanniter lässt sich aber auch mit der Nähe des markgräflichen Hofes verknüpfen, zu dem (wie der Fall des Verkaufs der Mühle im Jahr 1380 andeutet) die Johanniter den Weg suchten. Brünn setzt sich vor allem zum Nachteil von Mailberg durch und ab den 50er Jahren des 14. Jahrhunderts können wir schon seine Kommenden in Přebice und Mutěnicích als seine Filialen bezeichnen.

Auch im Vergleich mit anderen Ordenshäusern in Mähren stellte die Brüunner Johanniter-Kommende mit dem Spital des hl. Geists und in Verbindung mit dem Bezirk Křižanov [Krzizanau] die wertvollste Wirtschaftseinheit dar und gemeinsam mit weiteren Ordenshäusern in Südmähren und mit dem Wirtschaftszentrum in Horní Kounice war sie ein stabiles Hinterland des Ordens in Mähren. In Folge der Streitigkeiten um die Zehnten in der Pfarrgemeinde Křižanov gewannen die Brüunner Johanniter und ihre Vertreter am 13. Mai 1393 das Recht, selbstständig in allen Fällen und Streitigkeiten zu handeln, welche die frommen Spenden und Vermächtnisse betrafen. Die Bedeutung Brünns zeigt nicht nur das Interesse des Ordenszentrums und der Papstkurie an dessen Angelegenheiten (der Streit um die Zehnte in den Jahren 1393–1397), sondern auch die Tatsache, dass hier zwei Provinzialkapitel in den Jahren 1415 und 1419 stattfanden.

Die Abwesenheit der mährischen Ordenshäuser in den Quellen kann im Lichte des Bedeutungsverfalls von Horní Kounice als Zentrums des Ordensgebiets in Mähren bewertet werden, der mit den Schwierigkeiten korrespondierte, mit denen sich die Landkommenden vermutlich im Zusammenhang mit den zwei Jahrzehnte dauernden Kriegen der mährischen Markgrafen auseinandersetzten, die einen gewissen Prolog für die Eingriffe des Königs Zikmund [Siegmond] in den Ordensbesitz und die wesentlich drastischeren Kämpfe der Hussitenzeit darstellten.

Obwohl der Tod des Markgrafen Jošt im Jahre 1411 für die Brüunner Johanniter

einen Verlust der Nähe zum Machtzentrum bedeutete, konnte diese Tatsache nichts mehr an der Bedeutung und der Stellung des Brünner Ordenshauses ändern. In der zweiten Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts wurde der Brünner Komtur zum Hauptvertreter des Johanniter-Ordens in seinen Bemühungen um die Sequestration des Johanniter-Vermögens in Mähren. Das Brünner Ordenshaus mit seinem Spital war also das Ergebnis der allmählichen Stärkung seiner Vermögensbasis, die durch die enge Symbiose mit dem Leben und der Wirtschaft der Königsstadt Brünn und durch die Nähe des Hofes der mährischen Markgrafen gegeben war. Die Brünner Johanniter nutzten die Schwächung des österreichischen Hauses in Mailberg in Südmähren und die allmähliche territoriale Gliederung der tschechischen Ordensprovinz, um sich von der Unruhe der markgräflichen Kriege, den Eingriffen des Herrschers in die Orden und den durch die Hussitentruppen verursachten Vermögensschäden in Mähren endgültig in die Vormachtsstellung des mährischen Ordensraums erheben zu lassen.

VENIT REX! PANOVNICKÉ VJEZDY DO STŘEDOVĚKÉHO BRNA

Pro život evropské středověké společnosti nepředstavovaly sváteční a slavnostní okamžiky pouze konstantní potřeby lidského bytí, ale rovněž manifestaci a afirmaci společenských vazeb, v nichž sehrávala klíčovou roli osoba panovníka. Síla a posvátné atributy královské osobnosti byly jedním z nejnvýznamnějších činitelů ovlivňujících soudržnost středověkých států. K prosazení panovníkovy moci se užívalo rozmanitých nástrojů propagandy, jen máloco však dokázalo zapůsobit na senzitivní duši středověkého člověka tou měrou jako dobře promyšlená ceremonie.¹ Vedle korunovace spojené s pomazáním krále a královského pohřbu, jímž vstupuje postava panovníka do svého druhého (a mnohdy zajímavějšího) života, se dostává do popředí zájmu badatelů již několik desítek let soubor rituálů praktikovaných při vjezdech panovníků do středověkých měst. Slavnostní vstup vládce do města však není jev výhradně středověký. V novověku byl dále propracován a rozšířen o další náležitosti a v některých rysech přetrval až do 20. století. Pro naše téma pak není nepodstatné, že ceremoniální vjezd panovníka je dědictvím, které si s sebou přináší středověká Evropa z časů rozkvětu starověkého světa.²

Již ve starém Egyptě jsou doloženy zvláštní daně, zaváděné kvůli uvítání vládce; od 5. století před Kristem se setkáváme se slavnostním přivítáním významných osob v řeckých polis. I v Řecku měl příchod panovníka do města sakrální rozměr, umocněný představami o putování antických božstev. Zmíňme příklad Dionýsa přicházejícího do Atén pravidelně na přelomu února a března

¹ Z literatury ke středověké propagandě viz alespoň sborník Karel HRUZA (Hrsg.), *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit (11.–16. Jahrhundert)*. Forschung zur Geschichte des Mittelalters 6, Wien 2002; obecně k politickému využití rituálů ve středověku Gerd ALTHOFF, *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt 2003. Novější literaturu k slavnostem a svátkům pro německou oblast shrnul Michael MAURER, *Feste und Feiern als historischer Forschungsgegenstand*. In: *Historische Zeitschrift* (dále HZ) 253, 1991, s. 101–130, zejména s. 101–114 (obecné vymezení a období do sklonku středověku).

² K vývoji od antiky viz Winfried DOTZAUER, *Die Ankunft des Herrschers. Der fürstlichen „Einzug“ in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*. In: *Archiv für Kulturgeschichte* 55, 1973, s. 245–288, zde zejména s. 245–249; Hans Conrad PEYER, *Der Empfang des Königs im mittelalterlichen Zürich*. In: *Týž, Könige, Stadt und Kapital. Aufsätze zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Mittelalters*. Hrsg. von L. Schmutge, Zürich 1982, s. 53–68, zejména s. 56–61; s výhledem až do 19. století Klaus TENFELDE, *Adventus: Die fürstliche Einholung als städtisches Fest*. In: P. Hugger u. a. (Hrsg.), *Stadt und Fest. Zu Geschichte und Gegenwart europäischer Festkultur*, Stuttgart 1987, s. 45–60 (viz též další Tenfeldovu práci v poznámce 10). Pokud není v úvodní části uvedeno jinak, opíráme se o tyto studie.

či Apollóna pobývajících v létě na Délu; motiv putování starých bohů přes moře se odráží i ve slavnostních plavbách římských císařů do maloasijských provincií. Také v antice, podobně jako později ve středověku, byli vládcové vítáni ještě před městem a na uvítacím aktu se podílelo široké a diferencované spektrum společnosti (stratégové, satrapové, úředníci, kněží, mladí muži a obecný lid). Při ceremonii se užívala jednotná barva oděvu (převažuje bílá), ověnění a další květinové výzdoby; vedle věnců vítající nesli předměty kultu. Ve starokřesťanské době bylo využito paralely příchodu starověkých vládců a tzv. *parusie Christi* – druhého příchodu Krista v soudný den. V Novém Zákoně se setkáváme s dalšími momenty v Kristově životě, které byly důležité pro pojetí vstupu, zejména s příchodem Ježíše do Jeruzaléma na Květnou neděli, jenž měl na inscenaci vrcholně a pozdně středověkých slavnostních vjezdů panovníků do měst podstatný vliv.³ Rozličné zvyklosti a části ceremonií praktikovaných při příležitosti slavnostního příchodu vládce se kontinuálně udržovaly až do dob pozdního (západo)římského císařství, kdy byly užívány nejen při vjezdu zástupců císaře, ravenského exarchy a římských patriciů, ale také biskupů. Tyto rituály dále pronikají bez obtíží do světa „barbarů“ a noví představitelé státní moci na ně navazují. V ranném středověku používá papežství slavnostní ceremonie při příjezdech královských vládců, kteří se zároveň snaží podepřít vlastní majestát prostřednictvím navázání na křesťansko-římskou tradici. Ranně středověká německá knížata byla ve městech, kde se udržovaly pozůstatky antické kultury, vítána podle starých zvyklostí užívaných pro vysoké římské úřednictvo.

V souvislosti s obnovením císařství se cesta pretendenta císařské koruny do Itálie a jeho vstup do Říma stává jedním z ústředních momentů panovnické symboliky, jímž se budoucí císař přibližoval k příběhu života a utrpení Krista. Přes skoupé prameny se můžeme důvodně domnívat, že i v německé oblasti Říše (a později také v českém přemyslovském státě) měly přinejmenším první panovnické vjezdy a vjezdy uskutečněné v souvislosti s korunovací slavnostní charakter. Královské cesty zemí měly v době otonské a sálské dynastie za úkol prosadit legitimitu vlády králů a jako takové byly spojeny s manifestací jejich moci. Vzhledem k tomu, že tyto cesty vedly přes majetky říšské církve, setkáváme se s prvními kodifikacemi předpisů pro uvítání panovníka právě v klášterních zdech. Za všechny příklady uveďme alespoň klášter v St. Gallen, kde vzniká v druhé polovině devátého století tzv. *susceptacula regum* – soubor zpěvů liturgického charakteru používaných při uvítání panovníka.⁴ V průběhu 13. a 14. století se schéma uvítacích ceremonií Evropy ustaluje a postupně dochází k jeho

³ Viz Matouš 21, 1–17; Marek 11, 1–19; Lukáš 19, 28–48; Jan 12, 12–15. Srov. Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT (eds), *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 306.

⁴ Srov. Anna Maria DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter*, Wien 1964, s. 73.

kodifikaci, přes mnohé shodné prvky v různých oblastech odlišné podle místních podmínek. Tak se rodí honosný pozdněstředověký rituál prezentace královské moci prostřednictvím oslavy okamžiku, do nějž byl zapojen nejen samotný panovník s doprovodem, ale i celé městské společenství a lidé žijící v okolí města, do nějž vládce vstupoval.

Zatímco zahraniční bádání se problematikou panovnických vjezdů od 60. let minulého století vytrvale zabývá,⁵ česká medievistika je coby samostatné téma objevuje teprve v posledních letech. Viník tohoto stavu se zdá být tradiční: zdánlivě příliš chudé prameny. Jako by žádnému z našich středověkých kronikářů nestálo za to zanechat zprávy o královských vstupech v podobném rozsahu jako autoři francouzští, burgundští či italské, z jejichž děl se nejčastěji vychází. Nelze se pak divit, že největší pozornost, které se vjezdu některého z českých středověkých panovníků v domácím dějepisectví dostalo, byla doposud věnována uvítání Karla IV. v Paříži při jeho cestě do Francie na přelomu let 1377/1378.⁶ Česká a moravská města zůstávají v pohledu historiků o slavnostní okamžiky tohoto druhu ochuzena, respektive jsou v lepším případě odbývány alespoň několika odstavci v širěji zaměřených studiích, a to ještě s jinak pochopitelným důrazem na vstupy do Prahy jako hlavního města království.⁷ Starší práce o jednotlivých městech si otázku královského vjezdu a rituálů s ním spojených nekladly jako zvláštní problém, což můžeme nakonec dobře ukázat i u Brna. Právě u něj totiž v žádném případě nevstupujeme na zcela neprobádané pole. Když Jaroslav Dřímál pracoval na své knize o brněnské sněmovně moravských stavů (dnešní Nové radnici na Dominikánském náměstí), dostal se přes postavení panovníka u zemského soudu také k jednáním, jež předcháze-

⁵ Viz například Joël BLANCHARD, *Le spectacle du rite: les entrées royales*. In: *Revue historique* 627, 2003, s. 475–519, který rozebral rituály spojené s vjezdy francouzských králů v první polovině 16. století; nebo G. ALTHOFF, *Die Macht der Rituale*, s. 172–177; ikonografické problematice vjezdu se věnovali Mark MERSIOWSKY – Ellen WIDDER, *Der Adventus im mittelalterlichen Abbildungen*. In: W. Ehebrecht u. a. (Hrsg.), *Der weite Blick des Historikers. Einsichten im Kultur-, Lands- und Stadtgeschichte*. Petr Johaneke zum 65. Geburtstag, Köln – Weimar – Wien 2002, s. 55–98.

⁶ Martina LECHOVÁ (ed), *Zpráva o návštěvě Paříže Karlem IV. roku 1378 (edice starofrancouzského pramene)*. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity (dále SPFFBU), řada C 43, 1996, s. 49–60; nyní se touto návštěvou intenzivně zabývá František ŠMAHEL, *Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377–1378*. In: *Český časopis historický* (dále ČČH) 101, 2003, s. 781–817, kde mimo souborného zhodnocení problematiky také odkazy na další autorovy související studie o dílčích otázkách.

⁷ Mimo uceleného výkladu, který podal František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, zejména s. 65–71, se královských (slavnostních) vjezdů v širším kontextu stručně dotkl F. ŠMAHEL, *Die königlichen Feste im mittelalterlichen Böhmen*. In: *Bohemia* 37, 1996, s. 271–290 (nově F. ŠMAHEL, *Královské slavnosti ve středověkých Čechách*. In: *Týž, Od středověku k renesanci*, Praha 2002, s. 107–132); dále v jiné souvislosti Petr ČORNEJ, *Slavnosti husítké Prahy*. In: *Documenta Pragensia* XII, 1995, s. 80, 95 a 100; stranou je ponechal František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992; prakticky jen na literatuře je založena příslušná kapitola v syntéze Lenky BOBKOVÉ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a. 1310–1402*, Praha 2003, s. 530–533. Srov. ale též Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, s. 197–201 a na dalších místech (královské vjezdy do Paříže).

la přijímání nových markrabat v zemi, a v této souvislosti rovněž k slavnostnímu procesí stavů, které nového pána uvádělo do města; co tento akt v životě Brna a jeho obyvatel znamenal, však ponechal bez povšimnutí.⁸

Většina prací o královských vjezdech se zaměřuje na jednu dobře dokumentovanou královskou návštěvu města nebo na vjezdy jednoho konkrétního panovníka. Tyto hranice musíme v předkládané studii překročit, neboť ani bohaté fondy brněnského městského archivu nenabízejí v kombinaci s ostatními prameny dostatek informací k tak úzce vymezenému problému. Budeme se proto zabývat panovnickými vjezdy v průběhu celého středověku, tj. od vzniku města (i když první desetiletí jeho existence přijdou z pochopitelných důvodů zkrátka)⁹ až po přijetí Ferdinanda I. v roce 1527, ke kterému se zachoval obšírný popis. Vzhledem k tomu, že *adventus regis* patří k fenoménům přesahujícím v jen mírně obměněných základních formách staletí a regiony,¹⁰ je takový postup – samozřejmě s trvalým zřetelem k možným proměnám rituálů – metodicky přijatelný. Zaměřujeme se především na problémy spojené se samotným vjezdem a uvítáním panovníka, další průběh jeho návštěvy Brna evidujeme z praktických důvodů jen povšechně pro dokreslení situace – rozsah stati by jinak narostl do neúnosné míry. Stranou jsme také úmyslně ponechali vjezdy a vítání královen, ačkoliv nejde o zanedbatelný díl dané problematiky.¹¹ Předkládaná studie snad upraví půdu k jeho hlubšímu výzkumu. Přestože vzhledem k již zmíněné

⁸ Jaroslav DŘÍMAL, *Zemský dům*, Brno 1947, kapitola I. Dřímál se chtěl na základě údajného rukopisu této práce v roce 1939, kdy se po okupaci Čech a Moravy zhoršilo jeho postavení v brněnském městském archivu, habilitovat na brněnské universitě pro obor české dějiny (viz Archiv Akademie věd ČR, fond Pozůstalost Julia Glücklicha, kart. 2, dopis F. Hrubého J. Glücklichovi z 14. dubna 1939). Zdá se ale, že kniha vznikala až v průběhu války a pro Dřímála v té době zajišťoval excerpta z městského archivu Vladimír Burian (viz jeho dopis z 6. prosince 1941 s informacemi o konkrétních archiváliích a jejich přepisy, uložený ve fondu citovaném v závěru této poznámky). V Dřímálově pozůstalosti se zachovala složka s výpisy z pramenů k přijímání moravských markrabat, které byly takřka beze zbytku použity v knize o zemském domě a které dokládají jeho intenzivní zájem o panovnické pobyty ve městě, Archiv města Brna (dále AMB), fond T 7 Dr. Jaroslav Dřímál, osobní fond, kart. 44, fasc. 407 (zde i Burianův dopis). Ve vlastní práci je ovšem množství chyb a nepřesností, dílem technického rázu (nepřesné odkazy na strany apod.), dílem faktických – na některé z nich upozorňujeme dále.

⁹ Důkladný rozbor prvních let existence urbánního Brna a přehled pramenů a literatury podává Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázkám odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. In: *Mediaevalia Archaeologica* 2, 2000, s. 7–158. O podobě panovnických vjezdů do českých a moravských měst 13. století se s výjimkou Prahy můžeme jen dohadovat: Byly spojeny s později známými a ustálenými formami rituálů? Byly tyto formy pouze recipovány z říše (zde je vskutku největší oblast paralel), nebo byly obohaceny rovněž z domácích zdrojů, případně aktivitou některého z posledních přemyslovských králů? Poslední možnost nelze vzhledem k rozhodující úloze panovníka při zakládání měst u nás podceňovat, k tomu srov. Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, názorně s. 118–123.

¹⁰ A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 7, 14 a na dalších místech; W. DOTZAUER, *Die Ankunft des Herrschers*; K. TENFELDE, *Adventus. Zur historischen Ikonologie des Festzugs*. In: HZ 235, 1982, s. 45–84; TÝŽ, *Adventus: Die fürstliche Einholung als städtisches Fest*.

¹¹ Například A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 29–30 tvrdí, že vjezdy královen jsou vzácné, s čímž nelze polemizovat, přidáme-li k nim však i příjezdy budoucích královských nevěst či vjezdy panovnic do sídelního města, vyvstane před námi slušný korpus materiálu.

chudobě narativních pramenů bylo třeba vycházet minimálně stejnou měrou z jiných zdrojů, musíme k interpretaci kronikářských údajů předeslat přesňující poznámku. Jsme si dobře vědomi významu topiky ve středověkých kronikách a možného přebírání popisu slavnostního vjezdu z jiných děl, či jeho úprav podle potřeb textu a představ autora, tedy často značné divergence mezi záznamem a minulou skutečností. Zároveň ale i takto posunutý záznam považujeme za podstatný doklad k poznání problému. Panovnický vjezd do středověkého města představuje akt v doslovném významu slova naplněný symbolikou a i kdyby neproběhl přesně podle zachovaného popisu, je pro poznání jeho významu důležité, že tak podle představ kronikáře proběhnout měl.¹²

Dříve, než se dostaneme k dílčím problémům, sluší se přiblížit ideální průběh slavnostního královského (respektive v našem případě i markraběcího) vjezdu do středověkého Brna.¹³ Slavnostním okamžikům předcházely důkladné přípravy. Nelze s jistotou potvrdit, že by panovníkův vstup do města byl vázán na významné církevní svátky. Cestovní realita tu patrně uvedla možné plány na pravou míru a pokud se v padesátých letech 14. století dvakrát po sobě setkáváme se vstupem na svátek Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna), jde spíše o shodu náhod.¹⁴ Pobyty a pohyb panovníka byly ovšem sledovány a zeměpanská města se navzájem informovala. V komunikační síti, jak ji poznáváme z listinného materiálu jednotlivých měst a zmínek o poslech v městských útech, vystupuje do popředí již ve 14. století čtyřměstí Brno, Olomouc, Znojmo a Jihlava, které mělo trvale přednostní postavení a které zůstane o necelá dvě století později spolu s Uničovem a Uherským Hradištěm posledním pozůstatkem někdejší silné skupiny markraběcích měst.¹⁵

¹² K topice ve středověké literatuře srov. z obecných prací Robert Ernst CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998. Pro české prostředí se topikou v kronikách podnětně zabývali především Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova Kronika. Studie k počátkům českého dějepisceví a politického myšlení*, Praha 1968 a Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha – Litomyšl 2003. K literárnímu zpracování slavnostních vjezdů viz Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 2002, s. 292–297.

¹³ Tj. prvního vjezdu nového panovníka, který je spojen s holdem města. V základním schématu vycházíme z A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 10–62 a Aloise NIEDERSTÄTTERA, *Königseintritt und -gastung in der spätmittelalterlichen Reichsstadt*. In: D. Altenburg – J. Jarnut – H.-H. Steinhoff (Hrsg.), *Feste und Feiern im Mittelalter*, Sigmaringen 1991, s. 491–500. V textu a poznámkách samozřejmě rozlišujeme, které prvky vjezdu jsou doložitelné z brněnských pramenů a kde se opíráme o analogie.

¹⁴ V roce 1352 markrabě Jan Jindřich, o rok později král Karel IV., viz Bedřich MENDL (ed), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 199, 206.

¹⁵ K informování dalších měst (zjevně o příjezdu nového markraběte roku 1350) viz B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 182. Podle úpravy přijímání nového panovníka z roku 1497 stály v popředí Brno a Olomouc (František PALACKÝ (ed), *Akta veřejná i sněmovní v království českém od r. 1466 do 1500*. Archiv český V, Praha 1862, s. 462–464, č. 50); při záznamu o holdu Vladislavu Jagellonskému v Budíně roku 1490 píše Jan Munka z Ivančic, že byl učiněn podle „starého zvyku“ užívaného také v moravských městech Olomouci, Brně a Znojmě; AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 15r. Na Munkovy tzv. Staré paměti brněnské se dále budeme odvolávat častěji, viz k nim J. DRÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy městských pisařů brněnských v době předbělohorské*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 2, 1960, s. 85–99.

Informace o pohybu zeměpána umožňovaly načasovat přípravy uvnitř města, vlastní uvítací akt však začínal daleko před jeho hradbami. Když vstupoval římský král na půdu některého z podřízených území, byl jeho pánem zpravidla vítán na hranicích. Hraniční bod – v našem případě okruh platnosti městského práva či jedné míle – býval užíván i u měst, ovšem nikoli striktně. Uvítací poselstvo mohlo králi vyjet kupředu i několik desítek kilometrů.¹⁶ Brněnští představitelé vyjeli v roce 1348 vstříc panovnickému průvodu až do Hodonína, tedy zhruba 70 km, a toto hraniční město patrně sloužilo při příjezdu z Uher jako první zastávka a místo prvního kontaktu se zástupci Brna.¹⁷ Ferdinand I. vedl v roce 1527 svá jednání s moravskými stavy, shromážděnými v Brně, z Letovic (asi 50 km na sever od Brna), jeho situace však byla odlišná.¹⁸ Uvítací poselstvo, které již mohlo předat panovníkovi nějaké menší dary a přivítat jej připravenou řečí,¹⁹ vedl ve zmíněném roce 1348 rychtář a dva členové rady. Zda se jej na koních účastnili vybraní synové z předních rodin, pokud možno s dlouhými plavými vlasy, jak víme z říšských měst,²⁰ nás prameny nezpravují; za jisté ale považujeme, že tento první kontakt ještě nebyl spojen s holdem a přísahou věrnosti. Král i (zřejmě všichni) vyslanci ovšem při setkání sesedli, panovník jim podal ruce a po uvítací řeči opět vsedli na koně a případně pokračovali k městu (zde samozřejmě záleželo na vzdálenosti prvního kontaktního místa od Brna).²¹

¹⁶ Při Karlově císařské korunovaci snad vyjeli Pražané v roce 1355 až do Itálie, jak mírně zmateně zpravuje Bartoloměj PAPROCKÝ *Z GLOGOL A Z PAPROCKÉ VŮLE, Diadochos id est successio. Jinak posloupanost knížat a králův českých*, Praha 1602, s. 24 (Karlův návrat naposledy pojednal F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). I. díl (1355–1364)*, Praha 1993, zejména s. 18–23, o této události se však nezmínuje). O poselstvu vycházejícím vstříc na míli od města Brna mluví při popisu způsobu, jakým má být zemí (tj. včetně měšťanů) přijat nový panovník, Ctibor Tovačovský ve své právní knize, z kontextu lze vyvodit, že mezi vítajícími jezdci byli i členové městské rady, Vincenc BRANDL (ed), *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a Tovačova paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávých a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, Brno 1868, s. 11; to poté potvrzuje i listina Vladislava Jagellonského, F. PALACKÝ (ed), *Akta veřejná i sněmovní v království českém*, s. 462–464, č. 50 a kniha Drnovská, V. BRANDL (ed), *Knihy Drnovská*, Brno 1868, s. 8.

¹⁷ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 75, srov. též s. 218. Poznamenáváme zde, že ačkoliv byl Karel již od roku 1334 moravským markrabětem a sídlil v Brně – tudíž se nejednalo o první vstup do města – šlo nyní o jeho vjezd po korunovaci českým králem, který byl patrně spojen se slavnostním uvítáním a holdem moravských pánů, což je ostatně zřejmé také z městských účtů a dalších pramenů. Viz ale opravenou dataci celé události dále v tomto článku.

¹⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 122v. Viz též poznámku 77.

¹⁹ O uvítací řeči při prvním setkání viz například V. BRANDL (ed), *Knihy Tovačovská*, s. 11. Řeč brněnských vyslanců při vítání Matyáše Korvína jako osvoboditele od heretiků v roce 1468 podává – možná podle starších zpráv, nepochybně však se značnou autorskou licencí (o základním obsahu řeči, tj. o vítání Korvína jako křesťanského krále v kontrastu k domácímu kacířskému panovníkovi, ale netřeba pochybovat) – Antonius BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Francofurti 1581, s. 555–556. Je možné, že právě v Korvínově době se do vítáčích proslavů dostala řada nových prvků, jednak kvůli jeho prezentaci jako křesťanského krále, jednak plivem humanismu (srov. i dále v tomto článku).

²⁰ Srov. například A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 15–18. Viz též vítání Ludvíka Jagellonského v Olomouci roku 1523 dále v tomto článku.

²¹ V. BRANDL (ed), *Knihy Tovačovská*, s. 11. Sesedání z koní představuje jeden z možných problémů, například při vjezdu Friedricha III. do Frankfurtu v roce 1474 sesedali z koní pouze vůdci městského

Vyslanci zřejmě poté krále doprovázeli až k druhému symbolickému místu, tentokrát již na dohled od městských hradeb, či přímo před nimi, kde došlo k dalšímu kontaktu. Vzhledem k tomu, že probíhající ceremonie měly být viditelné i z města, byla volba příjezdové trasy poměrně důležitá. Za ideální bylo považováno pole nebo pláň rozkládající se přímo před vstupní branou, neboť tak mohlo vyniknout bohatství a množství panovníkova doprovodu – a ovšem i vítajících, kteří stáli před branou. Hustě zastavěná prostranství kolem příjezdových cest do Brna, mezi nimiž se rozkládaly vinice a zahrady,²² nedávala mnoho příležitostí k rozvinutí komplikovanějšího ceremoniálu. Neznamená to však, že by směr příjezdu byl zcela lhostejný. I městské brány měly svou symbolickou „hierarchii“, o níž nám podávají zprávy jejich návaznost na hlavní trasy a jejich výzdoba: logicky bohatější na exponovaných a frekventovaných místech.²³ V Brně proto přicházejí do úvahy především tři z pěti městských bran, a to na severu Veselá, na jihu Židovská, jež mohla sloužit při příjezdu z Rakouska a Uher a na jejíž výzdobě se počátkem 16. století podílel Anton Pilgram, a na západě Brněnská, ústící do dnešní Pekařské ulice.²⁴ Ferdinand I. roku 1527, po setkání a dalším jednání se zástupci stavů na poli u Řečkovic, údajně vjížděl Běhounskou branou, ta však byla součástí areálu augustiniánského kláštera sv. Tomáše,²⁵ Měninou bránu vzhledem ke koželužnám v její blízkosti na předměstí nepovažujeme za příliš pravděpodobné místo vjezdu, jakkoli přímá a pravděpodobně poměrně široká ulice, která od ní vedla přímo na dnešní Zelný trh, byla pro účely vjezdu ideální.

Před branou vítalo panovníka reprezentativní shromáždění obyvatel města. Protože se problémům v pořadí zúčastněných věnujeme dále, postačí zde stručný výčet. Vedle městských radních a patrně rovněž předních měšťanů to byli zástupci cechů a jednotlivých skupin duchovenstva, tj. farního kléru, řeholníků

poselstva a ostatní zůstali v sedlech (viz předchozí poznámku). Panovníkovo sesedání z koně dokládá citovaná úprava přijímání z roku 1497, F. PALACKÝ (ed), *Akta veřejná i sněmovní v království českém*, s. 462–464, č. 50, stejně V. BRANDL (ed), *Knihy Drnovská*, s. 8. O sporech při vstupu Ferdinanda I. viz poznámku 77.

²² Stav v polovině 14. století rekonstruoval Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*. In: BMD 7, 1965, s. 242–283 a TÝŽ, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*. In: BMD 8, 1966, s. 226–273; viz dále veduty Houfnagelovy a Willenbergovy z konce 16. a počátku 17. století (otištěny například v *Dějínách Brna 1*. Red. J. Dřímál, Brno 1969, obrazová příloha č. 63 a 66).

²³ Srov. Jacques LE GOFF (ed), *Histoire de la France urbaine 2. La ville médiévale des Carolingiens à la Renaissance*, Paris 1980, s. 210–214.

²⁴ K podobě brněnských bran viz zejména obrazový materiál v AMB, fond U 25 Sběrka grafik, kreseb a reprotsků. Působení Antona Pilgrama v Brně se naposledy věnovala Kaliopi CHAMONIKOLA, *K autorské identitě architekta a sochaře Antona Pilgrama*. In: Umění 52, 2004, s. 414–426, zejména s. 417, 420–423.

²⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 123r; o stavebních úpravách v této části hradeb a dohodách mezi městem a klášterem viz nyní Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 173–180, heslo Brno, bývalý konvent obutých augustiniánů s kostelem Zvěstování P. Marii a sv. Tomáše.

(řeholnic) a kanovníků. Pokud šlo zároveň o přijetí panovníka celou zemí, měli zde své místo také olomoucký biskup²⁶ a další páni a rytíři, jestliže nebyli už v uvítacím poselstvu. První slovo před branou náleželo duchovním. Panovník sesedl, políbil kříž – bezpochyby se i poklonil přineseným ostatkům – vyslechl vítací proslovy církevních hodnostářů, zástupců města, případně také pánů; poté znovu vsedl na koně a vjel do Brna. U našich a říšských měst se při této příležitosti setkáváme s předáním klíčů, jež měl purkmistr a radní před městem podat panovníkovi a zprostředkovaně je od některého z pánů doprovodu přijmout zpět – symbolika tohoto aktu je zcela jasná. V brněnských pramenech jej ovšem nalezneme teprve u Jana Munky z Ivančic: při vítání Ferdinanda I. před Běhounskou branou pronáší purkmistr Pavel Neplach v čela městské rady krátký proslov, v němž je zmínka i o klíčích v jednoznačném spojení s vládou města.²⁷ Snad se jednalo o natolik samozřejmý počín, že jej nikdo z dalších kronikářů, kteří zachytili panovnické vstupy do Brna, nepovažoval za nutné zvlášť zaznamenávat. Příjezd panovníka k městu a vlastní vstup do něj pak byl nepochybně spojen s hudebním doprovodem, k němuž se ještě dostaneme v jiné souvislosti.

Cesta městem zpravidla směřovala k nejvýznamnějšímu z městských kostelů, v našem případě tedy ke kostelu sv. Petra, u kterého sídlila brněnská kapitula a kde byly až do roku 1494 uloženy zemské desky brněnské cúdy.²⁸ Světla ze stovek vysokých svící a loučí byla při nočním vstupu Ferdinandově nezbytností (podle Jana Munky z Ivančic bylo město osvětleno svítilnami, „*Lampen*“), za denního jasu ovšem svíce, jež zcela jistě nesli duchovní, podtrhovaly slavnostní charakter chvíle. Panovník jel na koni, kterého vedl za uzdu zemský hejtman, provázen pěším průvodem, v němž nyní hlavní místa kolem něj zaujaly osoby vítající ho před branou.²⁹ Vládcův doprovod se tedy značně rozrostl a vzhledem

²⁶ Při vstupu Ferdinanda I. ale čekali až ve městě u kostela sv. Petra. To bylo možná způsobeno nejasnou situací kolem Ferdinandova příjezdu a také tím, že vjížděl v noci a za deště; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 123r. Srov. též seznam zúčastněných (prelátů, pánů, rytířů, panošů a zástupců města) v záznamu o přijetí Ladislava Pohrobka v červenci 1453, Bertold BRETHOLZ (ed), *Kleine christliche Nachrichten und Urkunden zur Geschichte Brünns*. In: ZDVGMS 19, 1915, s. 116, č. 2.

²⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 123r. Obecně o významu předávání klíčů v městské braně například A. NIEDERSTÄTTER, *Königseintritt und -gastung in der spätmittelalterlichen Reichsstadt*, s. 494.

²⁸ Viz Libor JAN – Rudolf PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996. Pro přijetí panovníka městem a celou zemí to platí bez jakýchkoliv pochyb, vzhledem k tomu, že pro brněnské obyvatele byl ale důležitější farní kostel sv. Jakuba a s brněnskými kanovníky se dostávali do řady sporů, mimo jiné o důležitou městskou školu, se přímo nabízí otázka, zda při uvítání krále/markraběte samotnými měšťany (například za situace, kdy byl jako Matyáš Korvín přijat za pána země v Olomouci) nevedli měšťané panovníka ke sv. Jakubu, kam také směřoval bezkonkurenčně nejsilnější proud měšťanských donací. Ke sv. Jakubu naposledy Tomáš BOROVSÝ, *Kaplani, oltárníci a jejich beneficia v kostele sv. Jakuba v Brně (od nejstarších zmínek do roku 1521)*. In: BMD 15, 2001, s. 271–312, kde citována starší literatura.

²⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 123v; V. BRANDL (ed), *Kniha Tovačovská*, s. 11; TÝŽ (ed), *Kniha Drnovská*, s. 8. Podle známých analogií byl panovník do města uváděn pod baldachýnem (A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezereoniell*, s. 27, 37–38, 91; H. C. PEYER,

k přítomnosti duchovních získával charakter procesí: avšak v čele s králem, a nikoli knězem. Duchovní v průvodu nyní zanotovali „Te deum laudamus“ a další zpěvy obvyklé při slavnostních příležitostech, do nichž se mísilo vyzvánění zvonů.³⁰ Vstup do města byl zároveň konečně fyzickým představením vládce většině obyvatel Brna, kteří lemovali ulice a náměstí na vytyčené trase. Její průběh v Brně bohužel můžeme rekonstruovat jen hypoteticky. Ferdinand I. vjel údajně Běhounskou branou, nepochybně pokračoval přímo na Dolní trh (nám. Svobody), odtud Zámečnickou ulicí na Rybný trh (Dominikánské nám.), kde se nabízely dvě varianty další jízdy – jednak Brněnskou ulicí (Dominikánská ul.) k Brněnské bráně (dnešní Šilingrovo nám.) a dále dnešní Biskupskou ulicí přímo ke kostelu sv. Petra; jednak mohl projet za radnicí (Mečovou ul.) na Horní trh (Zelný trh) a uličkou v jeho jihozápadním rohu vyjet k domkům duchovních v okolí sv. Petra a zde se napojit na přímou cestu od Brněnské brány ke kostelu. Za pravděpodobnější považujeme první variantu, neboť strmé stoupání k Petrovu v druhém případě nebylo příliš vhodnou cestou pro procesí. Při vstupu Veselelou branou mohl průvod směřovat Veselou (Českou) ulicí přímo na Dolní trh, nebo Zadní Veselou (dnes Veselou) přímo na Rybný trh, pak byl průběh trasy stejný; od Brněnské brány vedla přímá a krátká cesta ke sv. Petru. Zde mohli čekat s relikviemi a uvítáním svatopetrští kanovníci, pokud nebyli již před městem. Panovník sesedl a vešel do kostela, kde se pomodlil – slavnostní mše zatím nebyla sloužena, což je pochopitelné s ohledem na dobu, kterou doposud vítání zabralo. Po modlitbách král opět vsedl na koně a nechal se doprovodit k místu, kde byl ubytován: Ferdinand I. vzal zavděk domem rajhradských benediktinů přímo u sv. Petra, jinak byly pro krále připraveny místnosti v jeho vlastním domě na rohu Rybného trhu.³¹ Nejdůležitější události prvého dne tím byly ukončeny.

Není pochyb, že pohyb zeměpána po městě sledoval ty body a cesty, které utvářely uspořádání městského prostoru, a že uvítací akt dále přispíval k formování prostoru uvnitř městských hradeb, zvláště při větší frekvenci panovníc-

Der Empfang des Königs, s. 65; Lawrence M. BRYANT, *The Medieval Entry Ceremony at Paris*. In: J. Bak (ed.), *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley 1990, s. 94), k této otázce v Brně viz poznámku 70.

³⁰ V. BRANDL (ed), *Knihla Tovačovská*, s. 11 o zpěvu Te deum, stejně TÝŽ (ed), *Knihla Drnovská*, s. 8; Ernestus BIRK (ed), *Aegidii Carlerii, decani cameracensis, liber de legationibus concilii Basiliensis pro reductione Bohemorum*. Monumenta Conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basiliense. Tomus I, Vindobonae 1857, s. 549 o zpěvu Te deum a antifon a vyzvánění zvonů při vítání koncilních legátů v květnu 1435. První zpráva o vítání panovníka zpěvem v českých zemích pochází již ze 13. století. Podle druhých pokračovatelů Kosmových byl Václav II. při svém návratu do země v roce 1283 vítán před Pražským Hradem klérem písní Advenisti desiderabilis a od prostého lidu hymnem Hospodin pomiluj ny, viz Josef EMLER (ed.), *O zlych letech po smrti krále Otakara*. Fontes rerum Bohemiarum (dále FRB) II, Praha 1874, s. 365–366. Dále srov. A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 44–52; H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs*, s. 66–67.

³¹ Rozřešení místopisných záhad kolem panovníckého domu v Brně podala Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 65–89.

kých návštěv. Prostorové rozvrstvení a členění středověkého města se zdá na první pohled zcela jasné (zvláště přistupujeme-li k němu pouze na základě městského půdorysu), jde ovšem o velmi komplikovaný problém.³² Nejde totiž jen o samotné fyzické uspořádání, o rozvržení měšťanských domů a veřejných staveb, nýbrž stejnou měrou o představy, jaké o podobě města měli jeho obyvatelé, a o jejich vnímání stávající situace (jež se ukazuje například v místních pojmenováních), stejně jako o funkční a symbolické rozvrstvení. A právě v tomto směru jistě hrály slavnostní okamžiky včetně panovnických vstupů důležitou roli, zejména trasa, kterou se vládce ubíral, zvláště když s určitými místy byly někdy spojeny konkrétní úkony.³³

Vraťme se ale k dalšímu průběhu královské návštěvy. Jakkoli nelze vyloučit, že si panovník ještě prvý den večer pozval některé z předních měšťanů a zástupců města, od nichž očekával určité služby či mohl přijmout některé uvítací dary, „oficiální“ část uvítání pokračovala druhý den. Pokud se jednalo o přijetí panovníka celou zemí, začal den slavnostní ranní mši za účasti krále a zástupců stavů (nikoli však v kapitulním kostele sv. Petra, nýbrž v klášterním kostele sv. Michala brněnských dominikánů)³⁴ a stejné zahájení dne můžeme předpokládat i při vítání samotnými měšťany. V takovém případě se mše nepochybně účastnili členové městské rady a představitelé městské obce, snad i zástupci cechů. V druhé variantě se po mši zřejmě pěší průvod v čele s panovníkem odebral na radnici (Stará radnice v dnešní Radnické ulici³⁵), kde bylo přijímání krále završeno přísahou věrnosti a zřejmě i předáním darů města či jiným uctěním. Řada zpráv jasně dokládá, že zeměpán při této příležitosti jmenoval novou městskou radu. Městský písař, který sepsal záznam o přijetí Ladislava Pohrobka, zdůraznil v této souvislosti, že jmenování proběhlo v souladu s privilegiem

³² Srov. rozdílné přístupy, s jakými jej pojali J. LE GOFF (ed), *Histoire de la France urbaine* 2, s. 367–370 či Ferdinand OPLL, *Leben im mittelalterlichen Wien*, Wien – Köln – Weimar 1998, zejména s. 47–54; obecné uvedení do problému podává Arno BORST, *Lebensformen im Mittelalter*, Berlin 1997, s. 138nn.

³³ Srov. A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 15–18 (líčení vjezdu Friedricha III. do Frankfurtu roku 1474); H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs*, s. 53–54 (návštěva Karla IV. v Zürichu v roce 1353). Srov. též podnětný pohled na městský prostor z hlediska městských vězení jako sui generis „míst paměti“, Frank REXROTH, *Die Topographie des Strafens und die Erinnerung der sozialen Ordnung: die Londoner Gefängnisse in späten Mittelalter*. In: H. Brand – P. Monnet – M. Staub (dir.), *Memoria, communitatis, civitas. Mémoire et conscience urbaines en Occident à la fin du Moyen Age*, Sigmaringen 2003, s. 227–241.

³⁴ V. BRANDL (ed), *Kniha Tovačovská*, s. 11, o mši u sv. Michala jasně TÝŽ (ed), *Kniha Drnovská*, s. 9. Dominikánský klášterní kostel se stal hlavním dějištěm aktů druhého dne, neboť přísahy panovníka a stavů se odbyvaly v místě konání zemských soudů a sněmů (v Brně i Olomouci jimi byly kláštery dominikánů). Ke kostelu a klášterním budovám brněnského konventu byla v 80. letech 16. století na náklad stavů přistavěna zemská soudnice, viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, kapitola II. Ferdinand I. roku 1527 ovšem po vstupu do města jel nejprve do domu rajhradských řeholníků, kde byl ubytován, a druhý den ráno se odebral s královnou a svým doprovodem na mši ke sv. Petru, již sloužil sám olomoucký biskup, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 123v.

³⁵ K stavební podobě brněnské radnice srov. Bohumil SAMEK, *Brněnská radnice*. In: BMD 5, 1963, s. 168–196.

krále Václava II., když odstupující radní napsali na lístek návrhy svých nástupců a z nich byla ustavena nová rada (zde jasně narážel na dosazování rady podkomořím v době Pohrobkovy nedospělosti).³⁶ Poté panovník zpravidla potvrdil městská privilegia.³⁷ Jestliže byl nový pán v Brně přijímán zástupci celé země, mohlo na samotné město dojít až po několika dnech, jak se stalo právě v případě zmíněného Pohrobkova vstupu: vlastní vjezd proběhl 13. července, jmenování rady a potvrzení privilegií až o pět dní později. Ač se brněnské prameny přímo nezmiňují o hostinách a slavnostech, jež by uvítání a prvé dny pobytu provázely, z řady analogií a povšechných zmínek v městských účtech je můžeme vcelku spolehlivě předpokládat také pro Brno. Doba královského setrvávání ve městě se pak lišila případ od případu, stejně jako průběh návštěvy.

Vlastní průběh uvítacího aktu a prvních dnů panovnického pobytu ve městě se tedy v Brně nijak podstatně nelišil od situace v říšských městech. Také zde můžeme konstatovat trojstupňovou gradaci vstupu: nejprve se setkává se zeměpánem uvítací poselstvo na hranicích či jiném vzdáleném místě, poté následuje přivítání před městskými hradbami, spojené s předáním klíčů, jehož prostřednictvím měšťané poprvé symbolicky uznávají královskou/markraběcí superioritu a vše vrcholí slavnostním procesím městem a následujícího(ích) dne(í) mši a přísahou městské rady novému pánovi. V panovnickém vjezdu se koncentrovalo rozsáhlé pole symboliky vztahu zeměpána a města, potvrzení ochranné funkce a stávajícího uspořádání světa.³⁸ Každý vjezd ale nebyl stejný a neprobíhal přesně podle popsaného schématu.

Pokusme se proto stanovit základní typologii slavnostních (a méně slavnostních) panovnických vstupů do středověkého Brna. Rétorická pravidla by velela výklad gradovat, v našem případě se však sluší začít nejdůležitějším typem, který také nejhrouběji zasahoval do života města.

A: První vjezd nového/korunovaného zeměpána. Tento případ jsme v nejdůležitějších bodech vylíčili na předchozích stranách. Jednalo se o vjezd, s nímž byla spojena nejúplnější reprezentace panovníka z jedné a města a městské obce z druhé strany a při němž byla potvrzena moc nového pána nad městem. Zpravidla (avšak nikoli bezvýhradně) šlo o úplně první vstup krále do Brna, a tedy o první fyzické představení jeho osoby měšťanům; také proto byl jistě kladen důraz na co nejhonosnější prezentaci z obou stran. V životě měšťanů a města představoval vjezd takového druhu naprosto výjimečnou událost, jež se ode-

³⁶ B. BRETHOLZ (ed), *Kleine chronistische Nachrichten*, s. 116, č. 2. Záznamy o jmenování rady při příjezdu má dále například druhá městská kniha, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 327v (Albrecht Habsburský roku 1424), fol. 575v (Zikmund v roce 1421).

³⁷ Viz katalog, který sestavila Iva MERHAUTOVÁ, *Katalog privilegií královského města Brna z let 1243–1457*. Diplomová práce HÚ FF MU, Brno 2003.

³⁸ Ludwig SCHMUGGE, *Feste feiern wie die fallen. Das Fest als Lebensrythmus im Mittelalter*. In: *Stadt und Fest* (jako v poznámce 2), s. 75.

hrávala jednou za několik desetiletí. V případě, že byl panovník zároveň přijímán moravskými stavy, sjela se do Brna (či Olomouce) pestrá paleta zemské šlechty, církevních představitelů a vyslanců dalších měst. Ceremoniály spojené se slavnostním aktem se v průběhu času ustalovaly, představující jeden z prostředků legitimizace moci a přirozenou součást politického života na Moravě.

Zda a v jaké formě je Brňané mohli zažít před nástupem Lucemburků, zůstává otázkou. Hypoteticky a spíše na základě paralely s Prahou předpokládáme slavnostní průběh uvítání Václava II.³⁹ Mladý panovník se však nevypravil na Moravu už na podzim 1283, jak by vyplývalo z tišnovského falza,⁴⁰ nýbrž teprve o dva roky později. Na podzim roku 1285 se vydal z opavského Hradce společně s honosnou družinou českých pánů a nevlastním bratrem Mikulášem Opavským na cestu Moravou a do Brna (zda cestou navštívil biskupskou Olomouc nevíme, ačkoliv to je pravděpodobné – olomoucký biskup se nachází v únoru, stejně jako Václav, v Brně).⁴¹ První z komplexu listin vydaných Václavem v Brně nese datum 18. února 1286, poslední prvního května 1286.⁴² Připomeňme ale, že Václav se vypravil na Moravu v čele vojenské výpravy zaměřené proti některým šlechticům, kteří svým jednáním škodili zemskému míru, a nelze se tedy domnívat, že po celou dobu dlel v Brně. Je však zjevné, že právě pobyt na Moravě z konce zimy a jara roku 1286 byl spojen se slavnostním sněmem, na němž se Václavu II. holdovalo.⁴³

Na jistější půdě se ocitáme⁴⁴ až v souvislosti s příjezdem Jana Lucemburského, který zachytil Petr Žitavský. Jan se vydal na Moravu v roce 1311, a to nejprve do Olomouce, kde byl údajně uvítán ode všeho lidu s nesmírnou radostí. Po dvanácti dnech pořádání moravských záležitostí se Jan vydal k Brnu, v němž je doložen

³⁹ Václav byl uvítán daleko před Prahou pány a rytíři, před hrad (nikoli před město) mu vyšli vstříc duchovní a lid (rozuměj měšťané) a za zpěvu jej v procesii uvedli do pražského hradu, J. EMLER (ed), *O zlých letech*, s. 365–366.

⁴⁰ CDM IV, s. 280–281, č. 213. František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1902, s. 98–99 a Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. In: BMD 13, 1995, s. 278 o jeho pobytu mluví jako o faktu, avšak Jindřich ŠEBÁNEK (ed), *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932, s. 52, č. 287, jasně ukázal, že jde o falsum. Že se Václav II. v tomto roce vypravil na Moravu, snad ne dost důrazně zpochybňuje Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. České dějiny II/1, Praha 1935, s. 336, pozn. 1. Dokument však neztrácí tímto zjištěním pramennou hodnotu, naopak, poodhaluje nám, jak pevně byl první příjezd panovníka spojen v myšlení falzátora s konáním zemského sněmu, kterého se účastnili nejvýznamnější představitelé šlechty.

⁴¹ K tomu srov. listiny v CDM IV, s. 302–304, č. 231; s. 315–16, č. 241.

⁴² Viz CDM IV, s. 306–308, č. 234; s. 316–318, č. 242 a 243.

⁴³ Ukazuje to především hold Gerharda z Obřan, při němž byli přítomni nejen moravští páni, ale i početná družina pánů českých, olomoucký biskup Dětrich a opavský vévoda Mikuláš. Vedle nich jmenovitě připomeňme alespoň Záviše z Falkenštejna, Hartmana z Holštejna, Kunu z Kunštátu, Milotu z Dědic, Matěje z Černé Hory či Štěpána z Medlova, viz CDM IV, s. 310–312, č. 238. K pokolení Gerharda z Obřan viz Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 173–174.

⁴⁴ Pro úplnost dodáváme, že Václav III. je doložen v Brně 26. března 1306 (RBM II, s. 900, č. 2085) a Rudolf Habsburský 27. ledna 1307 (CDM VI, s. 4, č. 5), slavnostní forma jejich přijetí však zůstává jen v rovině předpokladů.

poprvé listinou z 22. května 1311. Také zde byl podle kronikáře okázale uvítán nejen křesťanským lidem, ale rovněž židovskou obcí, neboť Židé v průvodu vyšli dále od města Brna a jako první se setkali s přicházejícím králem.⁴⁵ Ač první cesta Janova vedla do Olomouce, rozhodující pro jeho uznání na Moravě byla brněnská jednání, na nichž král vydává druhý ze svých inauguračních diplomů.⁴⁶

Janův syn a nástupce Karel, který se na konci roku 1333 navrátil po dlouhých letech strávených v cizině zpět do českého království a užíval titul moravského markraběte, zavítal do Brna poprvé až v srpnu 1334. O formě uvítání v jednotlivých moravských městech se však přes poměrně bohaté prameny ke Karlově markraběcí vládě můžeme jen dohadovat. Karel pobýval v Brně během následujících třinácti let poměrně často.⁴⁷ Podle J. Dřímala, který se opřel o městské účty, byl slavnostně přijat včetně holdu moravských pánů při návštěvě Brna kolem 10. května 1347, tedy ještě před svou korunovací českým králem na počátku září tohoto roku.⁴⁸ Výdaje brněnské městské rady, položené editorem k roku 1347, zachycují zajímavé spektrum položek: peníze rychtáři a dvěma měšťanům, kteří vyjeli králi vstříc do Hodonína, aby jej informovali o potřebách města, 20 a poté ještě 7 hřiven na uctění a výdaje krále, jenž přijel ke svátku sv. Bartoloměje (24. srpna), částky vydané saským vévodům Rudolfovi st. a Rudolfovi ml. a členům králova doprovodu; vedle toho je zachován další záznam o výdajích učiněných Karlem kolem svátku Nanebevstoupení Páně (v roce 1347 připadl na 10. května) při cestě do Znojma na setkání s rakouským vévodou.⁴⁹ Dřímál bez jakéhokoli přihlídnutí k ostatním pramenům, bez kritiky záznamů v městských účtech a zcela proti smyslu svodů zemského práva, o něž se jinak opíral, jednoznačně usoudil, že Karel byl přijat na zemském sněmu při květnové návštěvě roku 1347. Odpovídá takový soud tomu, co víme o Karlově itineráři v inkriminované době?

⁴⁵ RBM III, s. 7, č. 18 a 19; J. EMLER (ed), *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*. FRB IV, Pragae 1884, s. 177–178. Další kronikáři opakují víceméně text Zbraslavské kroniky, viz Jana ZACHOVÁ (ed), *Kronika Františka Pražského*. FRB, Series nova, tomus I, Pragae 1997, s. 66–67.

⁴⁶ CDM VI, č. 49, s. 37–38. Obsáhlou literaturu o inauguračních diplomech není nutné na tomto místě citovat, srov. Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha 1999, s. 16–18, kde uvedeny starší práce. I v tomto případě hostilo Brno a jeho okolí nejen družiny moravských pánů. V průvodu s Janem dorazila královna Eliška s doprovodem a, jak připomíná Zbraslavská kronika, také skvělá družina domácích a cizích velmožů; František Pražský jmenovitě připomíná účast vybraných ozbrojenců pražského biskupa Jakuba z Dražic, viz Jana ZACHOVÁ (ed), *Kronika Františka Pražského*, s. 66. Vedle nich do Brna v Janově zástupu přijížděli i královi rádci Berthold z Hennenbergu a Arnaux z Pittange, viz listiny pro ně v Brně vydané, CDM VI, s. 7, č. 18 a 19 a RBM III, s. 7, č. 20.

⁴⁷ Viz itinerář, který zpracoval Jiří SPĚVÁČEK, *Das Itinerar Karls IV. als Markgrafen von Mähren*. In: Historická geografie 5, 1970, s. 105–140; ke Karlově vládě na Moravě nejnověji J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 33–56.

⁴⁸ J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 26–27. Ovšem už B. BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn I. Bis 1411*, Brünn 1911, s. 107–110 s letmým přihlídnutím ke Karlovým pobytům v dané době uvažoval k roku 1347 pouze o srpnové návštěvě (viz dále v textu) a Karlovo přijetí položil do května následujícího roku.

⁴⁹ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 75 a 78.

V roce 1347 se Karel s rakouským vévodou Albrechtem skutečně setkal – avšak ve Vídni a v únoru; setkání se zúčastnil rovněž uherský král Ludvík. Následně se český král vydal v přestrojení za kupce přes Rakousy do Tridentu,⁵⁰ kde s krátkým přerušením pobýval od konce března až do května a kam za ním přijel (nebo snad přicestoval přímo s ním?) brněnský rychtář Jakub z Roru pro potvrzení starších privilegií na brněnskou rychtu a další majetky.⁵¹ I po odjezdu z Tridentu se Karel pohyboval po říšském území a ještě 23. srpna 1347 byl v Norimberku,⁵² odkud odjel do Prahy – právě ke své zářijové korunovaci, jíž se účastnil také brněnský rychtář s pěti přísaznými.⁵³ Brněnské pobyty v daných dnech roku 1347 lze tedy považovat za vyloučené, neshodují se ani s Karlovým itinerářem, ani s politickou situací. Z hlediska itineráře oproti tomu alespoň první z nich přesně zapadá do roku 1348. Svátek Nanebevstoupení Páně tehdy připadl na 29. května, přičemž Karel přicestoval ze Znojma do Brna nejpozději 19. května a zůstal zde až do konce měsíce, poté se oklikou přes tyrolský Seefeld vrátil do Znojma. Na konci června a větší část července pobýval český král v Praze, v posledních dnech července vyrazil do Rakouska (Linze a okolí), odkud se vydal do Žitavy. Den před sv. Bartolomějem, 23. srpna, byl zpátky v Praze a v hlavním městě království zůstal až do druhé půli září. S výjimkou květnových zhruba dvou týdnů nemáme další Karlovu přítomnost v Brně v roce 1348 nijak doloženu. Mezi doklady o jeho pražském pobytu jsou sice jedno- a vícedenní mezery, možnost, že by panovník s početným doprovodem během několika dnů rychle zajel do Brna a vrátil se zpět, aniž by po sobě zanechal stopy v podobě listinného materiálu, je však přece jen nepravděpodobná.⁵⁴

Pro vysvětlení zdánlivě rozporných výpovědí pramenů se musíme vrátit k městským účtům. Výdaje, které editor označil jako vydání za rok 1347, jsou coby „*distribucio prescripte losunge*“ zapsány za městskou sbírkou z téhož roku, jejíž výběr však byl započat na svátek sv. Michala, to jest 29. září, a probíhal nejspíše několik týdnů, jak bylo obvyklé. Nejedná se tedy o výdaje za rok 1347, nýbrž až za rok následující, nejvýše za konec roku 1347, kdy bylo možné s vybranou sumou peněz disponovat (při interpretaci údajů v městských výdajích bychom neměli zapomínat ani na možný vztah vyúčtování městské sbírky a jmenování nové rady, které v Brně mělo probíhat v oktávě po velikonocích).

⁵⁰ Adolf HOFMEISTER (Hrsg.), *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum, Nova series 4. Berlin 1924, s. 241; F. KAVKA, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 121.

⁵¹ RBM V/1, s. 64–65, č. 117; J. SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 204–205.

⁵² RBM V/1, s. 99, č. 168.

⁵³ B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 76 (viz i tamtéž s. 77, kde související výdaje).

⁵⁴ Vycházíme zde z listin vydaných v RBM V/1–2; CDM VII a osmém díle *Regest imperii*, který je nyní v naskenované podobě dostupný na adrese www.regesta-imperii.de.

Naši domněnku potvrzuje opakování záznamu při sumarizaci výdajů za rok 1348, kde písař zachytil znovu částku vyplacenou údajně při květnové královské návštěvě Brna a Znojma, ovšem téměř o polovinu vyšší.⁵⁵ Zde by se mohlo skrývat vysvětlení problému domnělé srpnové návštěvy. Ač byl její průběh podle prvního soupisu výdajů poměrně honosný, do druhého se vůbec nedostala. Ani jeden z obou soupisů však nepředstavuje průběžné zachycení městských výdajů během vyměřeného období, nýbrž v prvním případě jde o výtah z rejstříku městské sbírky a v druhém o sumarizaci výdajů; oba tedy byly provedeny s odstupem od událostí a podle nějakého dnes nezachovaného konceptu. Domníváme se proto, že záznamy v účtech zachycují pouze jednu, a to květnovou Karlovu návštěvu Brna, přičemž v prvním soupise byla část nákladů rozepsána po položkách, v druhém zachycen toliko souhrnný údaj. Dataci k sv. Bartoloměji považujeme za písařské přehlédnutí při opisování výdajů, kdy nešlo o ani tak o bezchybné časové zařazení událostí jako o celkové vyúčtování. Nakonec i květnovou návštěvu písař jen rámcově položil k nejbližšímu významnému svátku, který však proběhl až po deseti dnech od Karlova příjezdu. Podanou hypotézu by ještě mohla podepřít lepší znalost pohybu saských vévodů, kteří podle městských účtů s Karlem do Brna přijeli a kteří se právě v roce 1348, a to i v květnu, takřka stabilně objevují v Karlově doprovodu.⁵⁶

Karlův brněnský pobyt v každém případě musíme přesunout z roku 1347 do roku následujícího. Do 14. května pobýval Karel prokazatelně ve Znojmě, poté zřejmě vyjel k dalšímu jednání s rakouskými vévody za hranice⁵⁷ a přes Hodonín, kde jej přivítali brněnský rychtář a dva přísežní, přijel kolem 19. května do Brna. Byl zde slavnostně uvítán? Z logiky věci by ceremoniální vjezd plynul, vždyť šlo o první vstup nového krále do města po královské korunovaci v září 1347. Podle městských účtů byl on a členové doprovodu bohatě uctěni, což ale mohlo být způsobeno také koncentrací významných osobností v doprovodu. Na slavnostní ceremoniální vstup nicméně napovídá přinejmenším jedna nepřímá indicie – městský písař jej při zachycení výdajů přímo zapsal jako *aduentus*. Vzhledem k dlouhému pobytu krále a jeho doprovodu na jihu Moravy se nepochybně jednalo o návštěvu plánovanou, nikoli nečekanou, a měšťané o ní věděli dopředu. Karel navíc s největší pravděpodobností právě při této příležitosti provedl reorganizaci zemského soudnictví do dvou cúd, brněnské a olomoucké, v nichž měly být vedeny obnovené zemské desky, a tento akt nemohl být pro-

⁵⁵ B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 159–161. Návštěva byla hrazena dokonce z výnosu dvou sbírek, a to za rok 1347 a 1348. Na okraj ještě dodáváme, že při výběru městské sbírky na podzim roku 1348 byla některým měšťanům odpuštěna část platu za výdaje, jež učinili při královské návštěvě, tamtéž s. 88, 107, 118, k oběmu viz dále v tomto článku.

⁵⁶ Zdůrazňujeme zde, že byli svědky také při ujednáních mezi Karlem a rakouskými vévody v Seefeldu na počátku června 1348, J. SPĚVÁČEK, *Karel IV.*, s. 209.

⁵⁷ A. HOFMEISTER (Hrsg.), *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*, s. 258.

veden bez jednání se zástupci zemské obce.⁵⁸ O případné přítomnosti většího počtu představitelů moravské šlechty v Brně v této době však dochované listiny bohužel nic neříkají. Slavnostní vjezd Karlův do Brna v květnu 1348 ovšem považujeme za vysoce pravděpodobný.

Příležitost k opakování celé ceremonie se pak naskytla možná až příliš záhy (s ohledem na náklady), neboť na sklonku roku 1349 udělil Karel za přítomnosti brněnského rychtáře Jakuba z Roru a čtyř konšelů Moravu v léno svému bratrovi Janu Jindřichovi. Nový markrabě dorazil do Brna v lednu následujícího roku v doprovodu ženy Markéty, krále Karla IV., opavského vévody Mikuláše a početné skupiny dvorských služebníků, jejichž pohoštění a uctění přišlo město na nemalou sumu peněz.⁵⁹ Sedmnáctého ledna 1350 se v refektáři brněnských dominikánů konal zemský sněm a soud a právě zde došlo k holdu novému moravskému markraběti.⁶⁰ Počínaje Janem Jindřichem se Brno stává na dvě generace markraběcí rezidencí.⁶¹ Nástupnictví jeho syna Jošta bylo potvrzeno v roce 1371 a tehdy se také odehrál slavnostní ceremoniální vjezd nového pána (v městských účtech k tomuto roku je zaznamenáno „*honoraria juvenis domine marchionisse* (= čtvrtá manželka Jana Jindřicha Alžběta Oettingenská) *aut domini Jodoci in eius adventu primo Brunam*“).⁶² Po koncentraci vjezdů nových panovníků v prvních třech čtvrtinách 14. století nastalo období pústu na takměř půlstoletí, neboť Václav IV. po Joštově smrti v roce 1411 na Moravu nezavítal a spokojil se s holdem vyslanců moravských stavů v Praze. Zikmundův vstup na sklonku prosince 1419 se odbyval za vzrušené atmosféry v zemi, což ale paradoxně mohlo být důvodem k zvýraznění slavnostního charakteru okamžiku – nic konkrétnějšího ovšem o tomto uvítání bohužel neví-

⁵⁸ První zápisy do nových desk byly s odvoláním na Karlovu instrukci provedeny 26. července, respektive 1. srpna 1348, Peter Ritter von CHLUMECKY – Joseph CHYTIL – Carl DEMUTH – A. Ritter von WOLFSKRON (edd), *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren I. Text der Brünnner Cuda*, Brünn 1856, kn. I, s. 1, č. 1; *Text der Olmützer Cuda*, Brünn 1856, kn. I, s. 1, č. 1.

⁵⁹ Lenní listiny v CDM VII, s. 679–689, č. 980 a 981; k brněnským účastníkům B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 182, 184, viz též dále v tomto článku. Protože průběhu přijetí nových panovníků se od nástupu Karla IV. věnoval již J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 26–37, shrnujeme dále v textu jen nejdůležitější informace a případná upřesnění.

⁶⁰ Ke konání zemského soudu a prvním počínům Jana Jindřicha viz CDM VIII, s. 1, č. 2; P. R. von CHLUMECKY – J. CHYTIL – C. DEMUTH – A. R. von WOLFSKRON (edd), *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren I. Text der Brünnner Cuda*, kn. I, s. 9.

⁶¹ Pro markraběcí působení Karla IV. nelze Brno považovat za stálou rezidenci, což je nakonec jasné už z jeho itineráře (viz poznámku 47). K rezidenčnímu charakteru lucemburského Brna srov. Ivan HLAVÁČEK, *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*. In: H. Patze – W. Paravicini (Hrsg.), *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, Sigmaringen 1991, s. 361–419 a Milena FLODROVÁ, *Brno v době Lucemburků*. In: Moravští Lucemburkové. Forum Brunense, Brno 2000, s. 253–282, na systematické zpracování však toto téma stále čeká.

⁶² AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 15, fol. 9r. Joštovo nástupnictví stanovil třetí a poslední testament Jana Jindřicha z jara téhož roku, CDM X, s. 137–142, č. 118, viz J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 199–201.

me.⁶³ Podobná slova platí také pro vjezdy Albrechta Habsburského, od roku 1423 moravského markraběte a 1438 českého krále, u něhož víme alespoň tolik, že mu při vjezdu do Brna 14. června 1435 vyšli vstříc koncilní legáti, patrně s dalšími obyvateli města.⁶⁴ K Zikmundovým vjezdům bychom tu ale měli doplnit císařův příjezd prvního července 1435, kdy se přijel do Brna zúčastnit jednání vyslanců basilejského koncilu se zástupci husitů a byl „*honorifice*“ přijat a uveden do města v procesí duchovních, koncilních legátů, vévody a markraběte Albrechta, brněnských měšťanů, českých pánů – a také Židů.⁶⁵

Albrechtovu synovi Ladislavu Pohrobkovi vyšlo vstříc v červenci 1453 procesí zástupců země a města a slavnostní akt, od vstupu do města až po potvrzení městských privilegií, se protáhl na několik dnů. Obnova královské moci po letech interregna nepochybně hrála svou roli v důrazu kladeném na význam tohoto aktu a promítla se rovněž do jeho zachycení v paměti města rozsáhlou poznámkou, kterou vložil městský písař do knihy sloužící k zápisům jmenování brněnské rady a testamentů.⁶⁶ Podobně jako o století dříve, mohli nyní Brňané znovu prožívat slavnosti spojené s panovnickými vjezdy ve větší frekvenci, i když v jejich vnímání a hodnocení se nejspíše rozcházeli. Moravská zeměpanská města se totiž postavila proti volbě utrakvistického krále a Jiří z Poděbrad nalezl na konci června 1458, když přitáhl k Brnu, městské brány zavřené a hradby obsazené žoldněři, které vypravil městu na pomoc rakouský vévoda Albrecht Habsburský. Po obsazení Špilberku ovšem měšťany chuť k odporu rychle přecházela a nastal čas k jednání. Ze strany Jiříkovy je vedl Jošt z Einsiedlu, který dostal možnost promluvit k měšťanům přímo v Brně, ze strany města se údajně ujali zprostředkování smíru zástupci cechů a řemesel („*von den czechen und hantberken*“),⁶⁷ což je v literatuře jednoznačně vykládáno jako výraz nedů-

⁶³ Jaroslav GOLL (ed), *Vavřince z Březové Kronika husitská*. FRB V, Praha 1893, s. 353; Dana MARTÍNKOVÁ – Alena HADRAVOVÁ – Jiří MATL (edd.), *Enea Silvio Historia Bohemica – Historie Česká*. Fontes rerum Regni Bohemiae I, Praha 1998, s. 113; Zikmundův kronikář Windecke tuto událost neuvádí. Třeba zde také uvést, že Zikmund navštívil Brno už před svým přijetím (srov. též jeho itinerář zpracovaný Jörgem K. HOENSCEM, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds 1368–1437*, Warendorf 1995). Analogicky můžeme předpokládat i v Brně podobné uvítání jako ve Znojmě, kam panovník zavítal patrně 9. března v početném doprovodu, mimo jiné královny vdovy Žofie a pasovského biskupa a později ještě rakouského vévody Albrechta Habsburského, přičemž náklady na jeho pobyt byly hrazeny i z židovských platů, viz Augustin NEUMANN (ed), *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*. Studie a texty VI, Olomouc 1930, s. 161–162 (Neumannovu nevalnou edici důkladně zhodnotil Otakar Odložilík, který ve své recenzi otiskl také pokračování zápisů ze znojemských výdajů na králův pobyt, viz ČMM 55, 1931, s. 221–244, zde s. 226).

⁶⁴ E. BIRK (ed), *Aegidii Carlerii, decani cameracensis, liber de legationibus*, s. 562.

⁶⁵ Tamtéž, s. 578.

⁶⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 370r, vydal B. BRETHOLZ (ed), *Kleine christliche Nachrichten*, s. 116, č. 2. Srov. též V. BRANDL (ed), *Kniha Tovačovská*, s. 8–10 a TÝŽ (ed), *Kniha Drnovská*, s. 6–7.

⁶⁷ Tak zpravuje Jošt z Einsiedlu, který se výpravy v Jiřího vojsku účastnil a dokonce v době krátkého obléhání města jednal v Brně s městskou obcí, viz Franz KÜRSCHNER (ed), *Jobst von Einsiedl und seine Correspondenz mit der Stadt Eger*. In: Archiv für österreichische Geschichte (dále AÖG) 39, 1868, s. 264–267, č. VII.

věry měšťanů k brněnskému „patriciátu“.⁶⁸ Proč ale potom Jiří nevyužil domnělých nálad v Brně ve svůj prospěch a nedosadil radu, jež by vyhovovala jeho záměrům? Proč dále ponechal u moci přísežné, kteří zřejmě podněcovali odpor proti němu? Věc asi nebude tak prostá a jakkoli považujeme soud, že ve vyjednávacím poselstvu nebyl nikdo ze stávající městské rady, za správný, je minimálně stejně pravděpodobné, že toto poselstvo jednalo podle instrukcí, které od rady dostalo.⁶⁹ Jiřímu poté druhého dne vyšlo vstříc „krásné velké procesí“ včetně duchovních, které jej uvedlo do města,⁷⁰ jemuž panovník následně potvrdil všechna privilegia.

Matyáš Korvín kladl na slavnostní vjezdy velký důraz, avšak paradoxně právě o jeho přijetí v Brně víme velmi málo. Uherský král zavítal do obou moravských metropolí, Brna a Olomouce, již během svého tažení na Moravu v první polovině roku 1468, kdy si podrobil větší část země včetně zeměpanských měst – zde byl ale patrně vítán, jak jsme se toho již dotkli, jako křesťanský osvoboditel od heretiků, a nikoli jako legitimní nový panovník.⁷¹ Situace se změnila již následujícího roku, kdy se Korvín nechal korunovat v Olomouci českým králem. Během let 1469–1470 jsou jeho pobyty v Brně poměrně početné, o slavnostním přijetí a holdu města však nemáme žádné zprávy. Usuzovat na ně lze jen z nepřímých indicií, například z potvrzení městských privilegií, ke kterému Matyáš přistoupil 24. dubna 1471.⁷² V dubnu Matyáš čekal v Brně na výsledek

⁶⁸ Viz Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský 3*. České dějiny III/3, Praha 1930, s. 382–383; J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 30–32.

⁶⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 379r, kde záznam o sazení rady roku 1458 – avšak nikoli v létě, nýbrž po svátku sv. Šimona a Judy, tedy až na konci října, a nikoli králem, nýbrž podkomořím! Přesto Dřímál (viz předchozí poznámku) suverénně a přímo s odkazem na citovaný zápis mluví o králově potrestání přísežných a odstranění zástupců údajného německého patriciátu. Domnělé dramatické proměny ve složení městské rady ve třetí čtvrtině 15. století jasně vyvrátil J. MEZNIČEK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. In: BMD 4, 1962, zejména s. 299–302.

⁷⁰ O procesí opět Jošt z Einsiedlu, F. KÜRSCHNER (ed), *Jobst von Einsiedl*, s. 264–267, č. VII. J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 31 tvrdí, že Jiří byl uváděn pod baldachýnem, což žádný z jím citovaných pramenů včetně Tomáš Pešiny neuvádí a uvádění pod baldachýnem se nám nepodařilo doložit ani u žádného z dalších panovníckých vstupů do Brna. Dřímál podle všeho v – ostatně dosti libovolně sestaveném – popisu vstupu převzal informaci asi Palackého edice Starých letopisů českých, podle nichž Jiřího přijali „pod nebesa“ měšťané Hradce Králové roku 1458 a dosadil ji do Brna, F. PALACKÝ (ed), *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkravy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*. Dílo Františka Palackého 2. Vyd. J. Charvát, Praha 1941, s. 154, viz též R. URBÁNEK, *Věk poděbradský 3*, s. 398–399 (s odkazem na vydání vratislavského rukopisu Starých letopisů českých).

⁷¹ Otakar ODLOŽILÍK, *The Hussite King. Bohemia in European Affairs 1440–1471*, New Brunswick – New Jersey 1965, s. 212; J. K. HOENSCH, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz – Wien – Köln 1998, s. 103. Jen pro zajímavost zde dodáváme, že o zhruba století později A. BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, s. 555 označil Brno v této souvislosti za hlavní město Moravy („*Moravae gentis caput*“).

⁷² AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, inv.č. 591. V témže roce jsou v městských výdajích zachyceny částky odpuštěné panovníkem, mimo jiné „*dominus rex defalcato pro servatio 2 mr.*“, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 22, fol. 51r, jež v ostatních zachovaných vyúčtováních z doby Matyášovy vlády chybí – snad i to by mohlo napovídat na Matyášovo přijetí v Brně právě roku 1471. V zápise o jmenování městské rady za rok 1471 však jakákoliv zmínka o panovníkovi či jeho úřednících schází, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 48, fol. 404r.

kutnohorského volebního sněmu, z nějž nakonec vzešel jako další český král Vladislav Jagellonský, a počínal si zde jako suverénní panovník. Hold města tedy patrně nutno položit před toto datum, zda s ním bylo spojeno ceremoniální uvedení nového pána do městských bran s předáním klíčů, zůstává otázkou.⁷³

Přijetí Vladislava Jagellonského bylo silně ovlivněno politickou situací v zemi. Větší část Moravy, a to včetně někdejších straníků Jiřího z Poděbrad, fakticky uznala Matyáše za pána země ještě před olomouckými dohodami, patrně kolem roku 1476, kdy mu zemský sněm povolil výběr berně.⁷⁴ Vladislav do Brna před rokem 1490 pochopitelně nezavítal (jednali zde pouze v roce 1478 jeho vyslanci), po Matyášově smrti se ujal uherského dědictví, jak mu zajišťovala olomoucká smlouva, a zástupce moravských měst přijal v Budíně.⁷⁵ Brno několikrát navštívil až v druhé půli devadesátých let, o případných uvítacích slavnostech však nemáme žádné zprávy. O nástupnictví syna Ludvíka jednal Vladislav v Čechách a na Moravě v letech 1510–1511, slavnostní přijetí Ludvíkovo na Moravě však proběhlo až v dubnu roku 1523, a to v Olomouci. Sem zavítali také brněňští vyslanci, kteří byli svědky uvítací jízdy vstříc panovníkovi do Křenovic (asi 20 km jižně od Olomouce). Na vlastní oči viděli čtyřicet koní ozdobených rudými přehozy, před městem pak 200 ozbrojených mužů a sledovali purkmistrovo uvítání krále a předání klíčů.⁷⁶ Vjezdu Ferdinanda I. počátkem dubna 1527 jsme se již vícekrát dotkli při vylíčení ideálního průběhu vstupu na předěšlých stranách, a je tedy zbytečné se k němu znovu vracet. Pouze opět podotýkáme, že mu předcházela dlouhá jednání se zástupci stavů, a to i ohledně ceremoniálních otázek, ještě během příjezdu k městu, takže nakonec proběhl nezvykle v nočních hodinách.⁷⁷

B: Vjezd cizích panovníků a významných hostí. V tomto případě jde o vjezdy panovníků jiných zemí, kteří mohli být vítáni samotnými měšťany nebo celou zemskou obcí včetně měšťanů a někdy i zeměpána. Výše jsme se dotkli

⁷³ Viz ale též lužické zpravodajství z Olomouce z druhého dubnového týdne 1469, kde došlo rovněž na uznání Matyáše městy, Franz PALACKÝ (ed), *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*. Fontes rerum Austriacarum XX, Wien 1860, s. 571–575, č. 481, zde s. 573.

⁷⁴ F. PALACKÝ (ed), *akta veřejná a sněmovní v království českém*, s. 371–373, č. 8.

⁷⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 15r. Na okraj tu v této souvislosti třeba zmínit tlak uherských stavů na trvalé spojení Moravy, Slezska a obojí Lužice se svatoštěpánskou korunou, k tomu a dalším okolnostem Vladislavovy uherské korunovace Janos M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1973, s. 62–64 a 152–154, č. 14 (Vladislavova volební kapitulace).

⁷⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 70r.

⁷⁷ Například zda se má panovník setkat se stavy vycházejícími mu vstříc na koni, či pěšky, AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, fol. 122r–123r. Srov. dále J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 32–37; Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská. 1526–1547*. Kniha I/I, Praha 1971, hlava 2. Přesnější časové relace o denní době vjezdu jinak bohužel vesměs scházejí, jen u císaře Zikmunda víme, že prvního července 1435 vstoupil do Brna po snídání („post prandium“), E. BIRK (ed), *Aegidii Carlerii, decani cameracensis, liber de legationibus*, s. 578.

částečné unifikace uvítacích ceremonií v celé křesťanské Evropě, následná připomínka uvítání Karla IV. v Paříži francouzským králem Karlem V. v pondělí 4. ledna 1378 ale upozorňuje spíše na hranice analogií. Karel IV. po příjezdu k Paříži strávil noc v opatství Saint-Denis, odkud se ráno po mši vydal na cestu do města. V ústřety mu vyšlo na dva tisíce měšťanů ve stejném odění zhotoveném z bíločerveného jemného sukna, jako doplněk sloužily nachové barety. Před pěšími měšťany vyjelo na koních ve vznešeném a krásném uspořádání 100–120 zbrojních drábů v podobném odění a průvod se poté, co vjel kolem la Chapelle do otevřené krajiny, uspořádal do bitevního šiku. Karla jedoucího na černém koni nejprve uvítala četná knížata, která prve stála v čele jízdních drábů, a doprovázela jej ke svému pánovi, jenž seděl na bílém oři. Při následném setkání na půli cesty oba králové smekli své klobouky, pozdravili jeden druhého a bok po boku se vydali k Paříži. Zde u brány sesedli komoří francouzského krále Charles de Poitiers a pan de la Rivičre a vedli královské koně za uzdy městem až do paláce. Za nimi se vydali v procesí další páni i Karlův syn Václav, baroni a knížata koňmo, zbrojní lidé pěšky.⁷⁸

Středověké Brno samozřejmě nezažívalo slavnosti takto promyšlené a symbolické, s takovým počtem zúčastněných a ohromnými náklady na kulisy a dary. Avšak i ono se stávalo místem důležitých setkání moravských markrabat či českých králů s panovníky okolních zemí. Měšťané pak vítali přichozího hosta společně se svým pánem, pokud byl přítomen. Ceremonii neprovázely prvky mocenské dominance jako předávání a navracení klíčů a podobně, celý akt měl daleko více podobu reprezentativního setkání dvou či více suverénů, při němž obyvatelé města vzdávali povinnou úctu hostu svého panovníka. V prosinci roku 1344 se v Brně sešli markrabě Karel, český král Jan Lucemburský a uherský král Ludvík, který se měl účastnit ohlášené výpravy Jana Lucemburského proti Litevcům, přítomen byl rovněž pražský arcibiskup a řada pánů. Český král byl při té příležitosti uctěn rakouským a domácím vínem a dostal 30 měřic ovsu, Arnošt z Pardubic dostal oves a moravské víno, zatímco uherský král obdržel darem dvě lovaňská sukna v ceně 11 hřiven.⁷⁹ I rozdíl v darech jsou v dané souvislosti důležité.

Za vlády Lucemburků zažilo Brno asi největší kumulaci významných osobností v únoru roku 1364. Tehdy se zde sešli k mírovým jednáním Karel IV.,

⁷⁸ M. LECHOVÁ (ed), *Zpráva o návštěvě Paříže*, s. 50–52; souhrnně k problematice F. ŠMAHEL, *Studie o cestě Karla IV.*, s. 799–802. K ceremoniálním vjezdům francouzských králů do Paříže viz L. M. BRYANT, *La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age*. In: *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* 41, 1986, s. 513–542 (v upravené podobě TÝŽ, *The Medieval Entry Ceremony*); M. NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 197–201 a na dalších místech.

⁷⁹ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 29–30. Z četné literatury o výpravě viz například Jaroslav GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 73–75; F. KAVKA, *Karel IV.*, s. 107; J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 48.

vystupující v listinách jako římský císař, mladičkový Václav IV. jakožto český král a markrabě braniborský, moravský markrabě Jan Jindřich s uherským králem Ludvíkem a trojicí habsburských vévodů Rudolfem, Albertem a Leopoldem. Dědické smlouvy, jež vzešly z jednání, zajišťovaly Lucemburkům v případě, že by Habsburkové vymřeli po meči, rakouské země a naopak Habsburkové měli získat země Koruny české, pokud by vymřeli Lucemburkové. Jako prostředníci celé dohody jsou jmenováni jednak polský král Kazimír, dále slezský kníže Bolek Svídnický a manželka Rudolfa Habsburského Kateřina Lucemburská (dcera Karla IV.).⁸⁰ Není pochyb, že se celá událost odehrávala s patřičnou pompou a všichni aktéři dohod byli v Brně patřičně uvítáni, právě z tohoto roku se ale bohužel nezachovalo vyúčtování městské sbírky a o nákladech a darech se můžeme jen dohadovat. Pestrost družiny provázející lucemburskou stranu dokládá listina početně zastoupených českých pánů, kteří vyjádřili svůj souhlas s dohodou.⁸¹

Poněkud odlišný charakter měla jednání mezi králem Jiřím z Poděbrad a císařem Friedrichem III. zhruba o sto let později, na sklonku června a v srpnu 1459. Dohody obou panovníků, které se týkaly hlavně poměru k uherskému králi Matyášovi, se odbývaly v ústraní, slavnostní předání regálií Jiřímu z Poděbrad naopak před zraky početných diváků. S Jiřím přijeli představitelé české a moravské šlechty, Friedrich III. měl ve svém doprovodu kromě několika tisícovek pěších a jízdních ozbrojenců také Matyášovy vyslance, varadínského biskupa Jana Vitéze a Osvalda Rozgoně. Poslední červencový den na brněnském náměstí („na rynku“, snad nám. Svobody, nebo Zelný trh) císař, usazen na trůnu se všemi odznaky své moci, předal před množstvím zúčastněných českému králi regália, potvrdil mu vládu nad všemi korunními zeměmi a hodnost kurfiřta s přednostním postavením.⁸² Pešinovu zmínku, že Jiří vyjel Friedrichovi vstříc na jednu míli od města, netřeba odmítat coby licenci barokního dějepisce, neboť takový čin dobře zapadá do našich znalostí o vítání říšských vládců.⁸³

Slavnostní uvítání nebylo vyhrazeno jen korunovaným hlavám, nýbrž také vysokým církevním hodnostářům. Frekvence návštěv olomouckého biskupa, který měl v Brně svůj dům, byla zřejmě poměrně vysoká a městské účty jej v dané souvislosti zmiňují ojediněle, pouze při příjezdu jiných významných

⁸⁰ Mírová dohoda byla uzavřena 10. února, viz CDM IX, s. 254–256, č. 338 a 339; dohoda o vzájemné dědičnosti mezi oběma rody o den později, tamtéž s. 257–259, č. 340. Dvanáctého února přislíbil Jan Jindřich společně s Karlem IV. a Václavem IV. městům a leníkům habsburských vévodů, že jim v případě zisku rakouských zemí nebudou zasahovat do stávajících práv, tamtéž s. 261–262, č. 343. Z literatury viz alespoň J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 170–171.

⁸¹ CDM IX, s. 260, č. 341.

⁸² F. PALACKÝ (ed), *Psaní Jiřího krále českého*. Archiv český V, Praha 1862, s. 279, č. 13 (vylíčení aktu v listu Jiřího z Poděbrad do Prahy ještě z téhož dne); R. URBÁNEK, *Věk poděbradský* 3, s. 536nn.

⁸³ Tomáš Jan PEŠINA Z ČECHORODU, *Mars Moravicus*, Praha 1677, s. 701. Srov. A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 19–20.

hostí.⁸⁴ Jeho vstup do města podle všeho nebyl spojen s žádnými ceremoniemi. Zcela jistě však slavnostně probíhalo uvítání papežských a koncilních legátů. Když se 20. května 1435, po překonání cestovních nástrah a nebezpečí hrozícího od husitů, objevilo před brněnskými branami poselství basilejského koncilu, vyšel mu vstříc v čele průvodu sám olomoucký biskup Pavel z Miličína. Měštní duchovní v bohoslužebných oděvech s krucifixy a relikviemi uvítali legáty před městskou branou a poté je za vyzvánění zvonů a zpěvu „Te Deum laudamus“ vedli do kostela sv. Petra. V jeho chóru se seskupil sbor kleriků a olomoucký biskup přednesl dvě kolekty. Svatopetrský probošt poté proslovl krátké kázání. Druhý den přišel do domu legátů biskup a zástupci brněnského kléru včetně řeholníků, návštěva představitelů města se odbyla až třetího dne po příjezdu.⁸⁵ Jiljí Charlier, člen koncilní legace, z jehož záznamu události zde vycházíme, se při popisu uvítání pochopitelně soustředil na církevně-liturgickou složku a podíl města zcela opomenul. Měšťané se bezpochyby uvítacího aktu také účastnili, neměli v něm ale významnější úlohu a uvítací proslovy přednášeli patrně pouze duchovní, verbální uvítání ze strany městské rady proběhlo zjevně až při zmíněné návštěvě třetího dne. Dále dodáváme, že letní měsíce roku 1435 si zaslouží zdůraznění rovněž z hlediska koncentrace významných osob – vedle legátů a olomouckého biskupa pobývali v Brně přední čeští páni, po nich přijeli ještě Albrecht Habsburský a císař Zikmund.⁸⁶

Alespoň drobnou poznámkou se zde zastavujeme ještě u jednoho problému, v němž jsou základní rysy zkoumaného jevu převráceny do negativní polohy. V českých dějinách 15. století se s ním však můžeme setkat relativně často. Na svátek sv. Jana Evangelisty (27. prosince) 1419 ohlásil hlahol trubačů slavnostní pražské poselstvo, jež přijíždělo do Brna jednat se Zikmundem o jeho přijetí za českého krále, zvuk trub ale zapadal do tichého města: žádná uvítací procesí, ač nezvyklému příjezdu údajně s údivem přihlíželi početní duchovní a světští pánové včetně Zikmunda, Na Brno byl po dobu pobytu Pražanů uvalen interdikt.⁸⁷ Podobně se dělo knížeti Viktorinovi a jeho doprovodu v dubnu 1469 v Olomouci.⁸⁸ Netoliko odmítnutí možnosti vstupu v procesí, nýbrž i absence zvuků – zpěvu, vyzvánění zvonů – měla svůj zřetelný význam.

⁸⁴ Například roku 1350 při příjezdu markraběte Jana Jindřicha, B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 182, kdy dostal rakouské víno v ceně 30 grošů.

⁸⁵ E. BIRK (ed), *Aegidii Carlerii, decani cameracensis, liber de legationibus*, s. 549–551. Ke koncilní legaci v Brně roku 1435 naposledy Miloš ŽILA, *Brněnská církev očima basilejského legáta*. In: BMD 14, 2000, s. 65–72; shrnutí problematiky legací podal Werner MALECZEK, *Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert*. In: R. C. Schwinges – K. Wriedt (Hrsg.), *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa*. Vorträge und Forschungen 60, Sigmaringen 2003, s. 33–86.

⁸⁶ Srov. též Josef VÁLKA, *Cesta Moravy ke kompaktátům (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě V)*. In: Jižní Morava 25, 1989, s. 89–101; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*, Praha 1996, s. 306–308.

⁸⁷ J. GOLL (ed), *Vavřince z Březové Kronika husitská*, s. 353.

⁸⁸ F. PALACKÝ (ed), *Urkundliche Beiträge*, s. 571–575, č. 481, zde s. 572.

C: Běžný vjezd markraběte do sídelního města/Opakovaný vjezd již přijatého krále. I když se oba uvedené případy mohou jevit jako podstatně odlišné (a to kvůli případnému rezidenčnímu charakteru města), jejich základní rámec zůstává stejný: jde o opakovaný vjezd panovníka, který byl již jednou slavnostně přijat. Brno se při svém významu stávalo místem opakovaných královských/markraběcích pobytů často, například Přemysl Otakar II. jej mezi lety 1267–1278 navštívil v každém roce, podobně vysokou frekvenci návštěv vykazuje také itinerář jeho syna Václava II., Jan Lucemburský zajížděl do Brna v průměru jednou za dva roky.⁸⁹ Je snad zřejmé, že slavnostní ceremonie se neopakovala ve všech bodech, to by ji nakonec připravilo o značný díl symboliky a oslabilo její účinek. Konkrétní podobu aktu prameny nezachovaly, usuzovat na ni lze jen nepřímou z údajů o uctění panovníka. Při vjezdu markraběte do rezidenčního města samozřejmě nebereme v úvahu příjezdy po krátkodobé, jedno- či několikadenní nepřítomnosti. Již návrat Jana Jindřicha z cesty do Prahy v roce 1358 si ale vyžadoval zvláštní výdaje města ve výši 10 hřiven grošů, což je mimochodem stejná částka, jakou stál jeho příjezd z Řezna o čtyři roky dříve. Důvodem k uctění při návratu byl pravděpodobně výjezd za zemské hranice.⁹⁰ Při cestě zpět z míst na Moravě markrabě asi nebyl zvlášť vítán, i když jeho příjezd nějakým způsobem nejspíše ohlášen byl (trubači apod.),⁹¹ při návratu z cesty za hranice země jej snad u brněnských bran vítali zástupci města, případně za ním po příjezdu zavítali s dary.⁹² Analogicky proto předpokládáme podobné přivítání a uctění také při opakovaném vstupu českého krále v době, kdy je zároveň také moravským markrabětem; analogie lze ostatně vyvozovat i z následujícího oddílu.

⁸⁹ Vycházíme z listin vydaných v CDB V/1–4; CDM IV–VII a RBM II–IV.

⁹⁰ B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, s. 218, 256. Srov. dále tamtéž, s. 199 částku 50 zlatých markraběti (a 10 zlatých jeho dveřníkovu) roku 1352, právě v tomto roce však o nějaké Janově cestě za hranice nevíme, jen v červnu je doložen jeho pobyt v Jihlavě, CDM VIII, s. 122–123, č. 163. Jan Jindřich pobýval za hranicemi Moravy během své vlády vícekrát, nejčastěji v Praze, v městských útech jsou ale zachyceny jen uvedené tři případy. U podstatně mobilnějšího markraběte Jošta je doloženo uctění 10 hřivnami po návratu „*de Svevia*“ hned na počátku jeho vlády roku 1376 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 15, fol. 35r), patrně po jeho příjezdu z Porýní, viz itinerář, který zpracoval Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*. In: Sborník archivních prací 46, 1996, s. 504.

⁹¹ Výdaje markraběcím „*fustilatoribus et tubiconis*“ jsou hojně zastoupeny v městských útech z doby vlády markraběte Jošta, jedná se však o trubače na panovnickém dvoře. Z částek vydaných v roce 1389 jim připadlo celých 28 hřiven grošů, vedle toho je však ještě odděleně zachycena výplata jeden a půl zlatého „*tribus fistulatoribus*“ (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 20, fol. 59v, 195r). Nemohlo jít o trubače ve službách města? K Joštovu dvoru a hudebníkům na něm viz T. BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 361–362; k hudební stránce příjezdu též J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 290–292.

⁹² Interpretaci městských výdajů mírně komplikuje skutečnost, že markrabě, markraběnka a jejich dvůr dostávali od města každoročně pravidelné dary (za vlády Jana Jindřicha to bylo vždy na Nový rok, viz B. MENDL (ed), *Knihy počtů*, výdaje u jednotlivých let; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 15, 18–20), k nimž přistupovaly dary mimořádné, například při příjezdu, narození potomka apod., a záleží na tom, zda písař zapsal konkrétní důvod výdaje.

D: Vjezd českého krále v době, kdy je markraběcí stolec obsazen jinou osobou. Tento typ vjezdů do Brna je pochopitelně spojen především s vládou Lucemburků, neboť po období Karlovy markraběcí vlády se Brno počínaje rokem 1350 stává markraběcí rezidencí druhé rodové větve. Jediným využitelným pramenem jsou zde městské účty, z nichž se lze alespoň něco dozvědět o darech, kterými byl král uctěn. Jana Lucemburského měšťané obdarovali v adventním čase roku 1344 třiceti měřicemi ovsa za devět a půl hřivny, jedním soudkem („*vas*“) kvalitního rakouského vína za deset a půl hřivny a čtyřmi soudky vína domácího za osm hřiven. O šest let později dostal král Karel od brněnských představitelů jeden soudek velice kvalitního vína (soudě podle ceny), které přišlo město Brno na čtrnáct hřiven.⁹³ Není jasné, jak byl do vítání českého krále zapojen markrabě, jenž byl od roku 1349 královým leníkem. Slavnostního uvítání se nepochybně účastnil, jak dokládá i výše zmíněná zpráva u příjezdu císaře do Brna roku 1435, kdy Moravě vládl Albrecht Habsburský,⁹⁴ o dalších náležitostech – postavení markraběte v procesí, úloha při vítání – se však můžeme jen dohadovat.

E: Triumfální vstup. O něm víme nejméně, bylo by však chybou jej z podávaného přehledu vynechávat. Návrat panovníka z vítězné vojenské výpravy byl ideální příležitostí k veřejné reprezentaci síly, jíž byl z božské milosti obdařen. Rozšíření triumfálních vjezdů v pozdním středověku⁹⁵ nepochybně souvisí i s objevováním antických zdrojů rituálu a potvrzuje tezi, že mnohé znaky a symboly středověké kultury zůstávají stejné, mění se ale způsob jejich začlenění do kulturního systému a užití jednajícimi osobami.⁹⁶ Jakkoli mohl tuto formu vstupu užít již markrabě Jan Jindřich po tažení proti odbojným pánům⁹⁷ či Jiří z Poděbrad po pokoření katolického města, o němž jsme pojednali výše, stala se zřejmě pevnou součástí panovnických postupů až za vlády Matyáše Korvína. Brno jej zažilo nejméně jednou během Matyášových bojů s Jiřím z Poděbrad – při tažení do Brna počátkem května 1470, zajal uherský král „množství heretiků“, kteří pak byli patrně součástí vstupujícího průvodu a přispívali k vytvoření kontrastu mezi oslňující mocí vítězného krále a vlastním ponížením. Když se Matyášovi podařilo v červenci 1469 zajmout Jiříkova syna Viktora se 400 jezdci, nechal všechny zajatce odvést do Brna, přičemž ve Vratislavi z radosti nad tímto „zázrakem učiněným Bohem“ vyzváněly zvony, zněly zpě-

⁹³ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 29–30, 182. „*Vas*“ – nádoba; bečka, soudek, srov. M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, s. 234.

⁹⁴ Viz zde s. ??.

⁹⁵ Srov. též A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 27.

⁹⁶ Srov. G. ALTHOFF, *Die Kultur der Zeichen und Symbole*. In: Týž, *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*, Darmstadt 2003, s. 293, 295–296.

⁹⁷ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 190–191.

vy a zářily ohně.⁹⁸ Slavila moravská katolická města včetně Brna podobně? Nejspíše ano. Vlastní triumfální vjezd podle všeho nebyl spojen s ritualizovaným uvítáním a odbýval se především v režii vstupujícího panovníka, podíl měšťanů byl omezen na obdivné přihlížení, případně na organizaci následných slavností.

Nastíněný pokus o typologii panovnických vjezdů ukazuje, že slavnostní vstupy do Brna nabývaly různou tvář a neodbývaly se podle jednotného schématu. Rozlišením jednotlivých typů vjezdů a forem jejich průběhu však výčet problémů dalece nekončí. Pokud bychom zůstali u prostého popisu a utřídění ceremonií, unikla by nám v mnohém symbolika slavnostního aktu a jeho vliv na život města. Postupme proto k dalším otázkám.

Procesí, v němž panovník vstupoval do města, zobrazovalo hierarchické uspořádání pozemského řádu. Mezi prostředky vizualizace, jichž středověká společnost užívala k znázornění svých představ, identifikací či mocenských cílů,⁹⁹ patřilo asi k nejzřetelnějším. S jistou nadsázkou bychom jej mohli označit jako „totální sociální akt“ v životě středověké městské společnosti, který nám usnadňuje cestu k porozumění. Složitou spleť lidských a institucionálních vztahů převádělo na základní schéma, zároveň universálně platné i zohledňující místní zvláštnosti, ukazovalo společenské funkce zúčastněných a potvrzovalo je v nich, posilovalo pocit soudržnosti městské komunity; stvrzovalo platnost pozemského uspořádání a v tomto směru mělo důležitou úlohu také při řešení či ventilaci konfliktů. Opakování slavnostních procesí během roku (na významné církevní svátky, při panovnických vjezdech apod.) upevňovalo obraz světa, rozložení moci a sociálních úloh. Procesí nesestávalo ze shluku jedinců, nýbrž z uspořádání společenských skupin, přičemž každý účastník procesí nutně příslušel k některé z nich. Jejich pořadí vyjadřovalo rovněž jejich postavení v rámci daného společenství, i když si musíme uvědomit, že jednoduché sestupné schéma od nejvýznamnějších k marginálním účastníkům neplatilo za všech okolností a beze zbytku. Identifikaci zúčastněných skupin usnadňovaly četné znaky a obrazy, nejčastěji na korouhvičkách, jež podtrhovaly vizuální charakter procesí.¹⁰⁰

⁹⁸ Hermann MARKGRAF (ed), *Historia Wratislaviensis (...) von Mag. Peter Eschenloer*. Scriptorum rerum Silesicarum VII, Breslau 1872, s. 211, 224 (tak ve starší, přípravné latinské verzi wratislavského dějepisce – v německém zpracování se zase hovoří k roku 1469 o pobití a zajetí tisícovky pěšáků, bez zmínky o oslavách, viz Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau*. Ed. Gunhild Roth. Teilband II. Chronik ab 1467, New York – München – Berlin 2003, s. 780).

⁹⁹ K tomu srov. Simona SLANIČKA, *Krieg der Zeichen. Die visuelle Politik Johans ohne Furcht und der armagnakisch-burgundische Bürgerkrieg*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 182, Göttingen 2002, zejména shrnutí problematiky na s. 17–22.

¹⁰⁰ Obrazy a znaky pochopitelně nesloužily jen k identifikaci nositelů, k jejich funkci v procesí a kritériím výběru srov. Hans BELTING, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München 2000, s. 349–353 a 554–558 (s přednostním zaměřením na římská procesí a překlady základních středověkých textů k této otázce). Společenským kontextem výtvarného umění se u nás zabývají především Milena Bartlová a Jan Royt, viz Milena BARTLOVÁ, *Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na*

Ústřední postavou v čele církevního procesí byl kněz, kterého v našem případě nahrazoval panovník. Narozdíl od kněze však nekráčel v čele průvodu, nýbrž v něm představoval kontrastní bod, moment gradace, zatímco ostatní slavnostní procesí (například na Boží Tělo), na nichž se podíleli výhradně laici a duchovní spjatí s městem, byla z tohoto hlediska vyrovnanější.¹⁰¹ Pokud byl král v Brně přijímán za pána země i moravskými stavy, vedl jeho koně za uzdu zemský hejtman a za ním následovali nejdůležitější zemští úředníci a představitelé panstva; pokud se jednalo toliko o přijetí městem, nastupovali na místo šlechty sami měšťané. Zda se pak uzdy králova koně chopil purkmistr či některý z radních, ale nevíme. O velikosti procesí, počtu účastníků se můžeme jen dohadovat – jistě záleželo vždy na momentálních okolnostech (mimo jiné početnosti králova doprovodu), za město se na něm podílelo velmi hrubým odhadem kolem stovky laických osob. Nepochybně v něm kráčeli rychtář, purkmistr, členové staré a nové rady (tedy 24 mužů), zástupci cechů či všichni cechovní mistři, pravděpodobně i ti členové významných rodin, kteří jen momentálně nezastávali žádnou funkci. Místo v takovém procesí neměl každý obyvatel města, nýbrž bylo vyhrazeno toliko těm, kdo měli moc a reprezentovali některou z profesních skupin Brna. Jistým vodítkem tak může být vývoj vlády ve městě, tj. početnost souboru rodin, jejichž členové zasedali (opakovaně) v městské radě, a spektrum cechů, do kterých se sdružovala řemesla a jejichž zástupci nesli v procesí cechovní odznaky. Obojí by svědčilo pro postupné rozšiřování okruhu účastníků. Po zásazích markraběte Jana Jindřicha v polovině 14. století přestává v brněnské městské radě dominovat tzv. starý patriciát a stabilní zastoupení získávají rovněž zástupci řemesel, množství měšťanů, kteří někdy v radě zasedli, se postupně zvětšovalo až do sklonku 15. století.¹⁰² Podle městských účtů je zřejmé,

Moravě 1400–1460, Praha 2001, zejména s. 27–63 a závěr na s. 413–419 (zde i důkladný přehled literatury). K středověkým procesím viz též přehledně Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Slavnosti církevního roku – v kostele i na ulici*. In: *Documenta Pragensia* XII, 1995, s. 45–63, zejména s. 46–48; z hlediska funkce a měšťanské sebeprezentace se procesím věnovala Sonja DÜNNEBEIL, *Öffentliche Selbstdarstellung sozialer Gruppen in der Stadt*. In: H. Brand – P. Monnet – M. Staub (dir.), *Memoria, communis, civitas. Mémoire et conscience urbaines en Occident à la fin du Moyen Age*, Sigmaringen 2003.

¹⁰¹ Podle Tovačovské a Drnovské knihy zemského práva bylo pořadí v uvítacím procesí (jež se pravděpodobně shoduje s pořadím při průchodu městem) následující: nejprve cechy, poté žáci, (brněnské) duchovenstvo, opati zeměpanských venkovských klášterů, světící biskupové, olomoucký biskup, V. BRANDL (ed), *Kniha Tovačovská*, s. 11 a TÝŽ (ed), *Kniha Drnovská*, s. 8. Viz dále A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 15–19, 27–28; srov. ale též mírně odlišnou organizaci vjezdů francouzských králů, L. M. BRYANT, *La cérémonie de l'entrée à Paris*, zejména s. 520, 530–533.

¹⁰² Základní práci k mocenským poměrům v Brně až do počátku 70. let 15. století zůstává J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát*; ještě před ním se o rozbor situace v dramatických dvacátých letech 16. století pokusil J. DRÍMAL, *Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století*. In: *BMD* 1, 1959, s. 221–286, jeho metody a interpretace výsledků však zůstávají daleko za Mezníkovými a téma by si zasloužilo nové zpracování. Precizními studii rozšířil znalosti o jednotlivých členech této skupiny ze 13. a první poloviny 14. století Jiří Doležel, naposledy viz Jiří DOLEŽEL, *Brněnský měšťan Henning a brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*. In: *BMD* 17, 2003, s. 13–40, TÝŽ, *Dodatky k seznamům členů*

že příslušníci rodin tzv. starého patriciátu měli k panovníkovi v době jeho návštěvy blíže než ostatní, hradili některé výdaje a pohybovali se v jeho okolí.¹⁰³ Podobně se proti počáteční nechuti a někdy přímo odporu prosazují cechy a během 14. století se stávají pevnou součástí brněnského městského života, přičemž jejich počet kolísal kolem dvaceti.¹⁰⁴ Považujeme proto za velmi pravděpodobné, že množství městských účastníků procesí se mezi koncem 13. a počátkem 16. století podstatně zvýšilo, možná i několikanásobně. O jejich seřazení v procesí, které mělo svou důležitost a mohlo být zachyceno normativně v souhrnu městského práva,¹⁰⁵ se bohužel můžeme jen dohadovat. Již zmíněné uvítání Ludvíka Jagellonského v Olomouci roku 1523 – a považujeme, přes možné a pravděpodobné rozdíly v inscenaci vjezdu v jednotlivých městech, za oprávněné pracovat s takovými analogiemi – sdostatek napovídá, že na sklonku zkoumaného období se na uvítání aktivně podílelo až několik stovek měšťanů a městských zaměstnanců.

Jestliže byl panovník vítán jen městem, vjížděl zřejmě obklopen nejbližšími dvořany a vybranými představiteli města, purkmistrem a členy rady, podstatnou

brněnských městských rad první poloviny 14. století. In: T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda (usp.), *Ad vitam et honorem.* Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 451–460, kde citovány další autorovy práce. Srov. též nejnovější pokus o charakteristiku tohoto okruhu osob v Brně v 16. století, Ludmila SULITKOVÁ, *Patriciát nebo vrchní vrstva? Zamyšlení nad charakterem horní vrstvy městského obyvatelstva v Brně v předbělohorském období.* In: *Studia historica Tyrnaviensia* III, 2003, s. 255–270. K problematičnosti užívání pojmu patriciát v našich středověkých městech naposledy Martin NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém.* In: *Documenta Pragensia* XXII, 2004, s. 23–49.

¹⁰³ Například Otovi z Modřic, Motschkovi a Heinlinovi Sibenchinderovi byla roku 1348 odpuštěna část městské sbírky za to, co dali za krále; další z předních měšťanů vyráželi k panovníkovi jako vyslanci města apod., viz B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 78, 88, 107, 118, 182, ale i na jiných místech; o rychtáři Jakubovi z Roru již byla řeč výše. Za zmínku tu stojí i případ členů rodiny Moravů, kteří získali v létě 1453 od Ladislava Pohrobka důležitá privilegia, viz AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, inv.č. 406–409; stručně o této rodině pojednala Radomíra BARTEKOVÁ, *Brněnská měšťanská rodina Moravů. Příspěvek k brněnské topografii v 15. století.* In: *Forum Brunense* 1992, s. 32–37.

¹⁰⁴ K přesným číslům cechovních uskupení lze pro období středověku při pouze výběrovém dochování cechovních statut a při různém seskupování odvětví v rámci cechů dospět obtížně. K metodickým problémům viz L. SULITKOVÁ, *Řemesla v Brně ve středověku.* In: *ČMM* 103, 1984, s. 64–83; srov. též M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna*, s. 177–187; B. BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, s. 219nn; o nejstarších statutech Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001, s. 165–188. V procesí nadto mohlo být více odvětví zahrnuto pod jednu korouhev, jak ukazuje příslušný oddíl o vítání panovníka z pražské právní knihy z druhé půli 15. století, Rudolf SCHRANIL (ed), *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtsbuch aus dem 15. Jahrhundert*, München – Leipzig 1916, s. 89–91.

¹⁰⁵ Například v pohusitské Praze, viz R. SCHRANIL (ed), *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte*, s. 89–91. Tento text využil také B. PAPROCKÝ Z GLOGOL A Z PAPROCKÉ VŮLE, *Diadochos id est successio*, s. 24–28, podle něhož stanovil pořadí řemesel svým nařízením po návratu z římské jízdy sám Karel IV., Paprockého text je však proti citované předloze posunut a aktualizován. K významu pořadí v procesí a jeho ukotvení v městském právu viz například Wilfried EHBRECHT, *Zu Ordnung und Selbstverständnis städtischer Gesellschaft im späten Mittelalter.* In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 110, 1974, s. 94; srov. též L. SCHMUGGE, *Feste feiern wie die fallen*, s. 86; S. DÜNNEBEIL, *Öffentliche Selbstdarstellung.*

součástí doprovodu ale byli duchovní, kteří jej očekávali u městské brány. V Brně mohlo jít o olomouckého biskupa, byl-li právě ve městě, zcela jistě o kanovníky kapituly sv. Petra, klérus z nejdůležitějšího městského kostela sv. Jakuba a řeholníky(ice) z městských a předměstských klášterů: dominikánů, minoritů a herburek (dominikánek) uvnitř městských hradeb, augustiniánů eremitů u Běhounské brány, starobrněnských johanitů a cisterciacek a dominikánek a františkánů observantů a františkánek, jejichž domy byly v prostoru před Židovskou branou.¹⁰⁶ V čele vítajících duchovenstva stáli svatopetrští kanovníci, místo ihned za nimi si vydobyli probošt, jeptišky a klerici kláštera cisterciacek na Starém Brně, založeného Eliškou Rejčkovou v roce 1323. Jednalo se vedle augustiniánské fundace Jana Jindřicha z poloviny 14. století o nejvýznamnější brněnský zeměpanský klášter a považujeme za takřka jisté, že přednostní postavení mezi vítajícím duchovenstvem měly sestry se svým proboštem a dalšími duchovními (kaplany a oltářníky) zajištěno již od založení. Počátkem osmdesátých let 15. století se o ně dostaly do sporu s plebánem a kleriky kostela sv. Jakuba, 29. dubna 1482 však olomoucký biskup Tas z Boskovic (jehož sestra Perchta z Boskovic byla v té době na Starém Brně abatyší) rozhodl v jejich prospěch. Spory však pokračovaly a o patnáct let později si sestry nechaly Tasův verdikt potvrdit i dalším z biskupů, Stanislavem Thurzem.¹⁰⁷ Řeholnice byly asi jedinými ženami, jež měly možnost vítat panovníka a kráčet v procesí, o účasti měšťanských žen se prameny nezmiňují. Při přijetí panovníka celou zemí ale nesmíme zapomínat rovněž na představené zeměpanských klášterů, kteří se jako zástupci duchovního stavu účastnili slavnostního holdu¹⁰⁸ (a nakonec ani na duchovní v panovníkově doprovodu). Množství účastníků vjezdu z církevních institucí v Brně a okolí tak nejspíše kolísalo mezi jednou až dvěma stovkami, podle okolností.

Zvláštní skupinu mezi vítajícími bezpochyby představovali Židé. Brněnská židovská obec, která se konstituovala asi v zakladatelském období města, zaujala již ve 13. století významné postavení mezi ostatními moravskými komunitami Židů a patřila zjevně k nejpočetnějším, jak napovídá i vysoká suma, již kaž-

¹⁰⁶ Prvé čtyři kláštery vznikly ve 13. století, další tři ve století následujícím a poslední dva až v druhé půli 15. století, viz k nim příslušná hesla v D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*.

¹⁰⁷ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond E 9 Cisterciacky Staré Brno, sign. A 30 a A 39. Výrok Tasa z Boskovic zajišťoval klerikům a řeholnicím starobrněnského kláštera místo v procesí hned za kanovníky kapituly sv. Petra při uvítání panovníka, římských (= papežských) legátů i v jiných slavnostních procesích. Při sporech o pořadí možná hrálo roli také značné rozšíření počtu svatojakubských kleriků, způsobené intenzivním zakládáním oltářnických beneficií v 15. století, srov. T. BOROVSÝ, *Kaplani, oltářníci a jejich benefícia*.

¹⁰⁸ V. BRANDL (ed.), *Knihla Tovačovská*, s. 11; F. PALACKÝ (ed.), *Akta weřejná i sněmowní w králowství českém*, s. 462–464, č. 50.

doročně odváděla za ochranu panovníkovi.¹⁰⁹ O jejich účasti při vítání panovníka víme ze dvou zpráv. Poprvé se podivil Petr Žitavský v květnu 1311, když uviděl, kterak „Židé v průvodu vyšli dále od města Brna a první se potkali s přicházejícím králem. A když jsem spatřil neobvyklý průvod židovský, nesoucí s uctivostí Desatero, zabalené do kmentu, a vítající krále hebrejským zpěvem, rozplývala se duše má jak úžasem, tak vroucí zbožností a potoky vod vyronily oči mé, protože jsem na vlastní oči viděl a tehdy jsem si vzpomněl na silné utlačování, které zakoušeli s křesťany v Čechách tito Židé.“¹¹⁰ Pro zbraslavského kronikáře s jeho zmíněnými zkušenostmi zjevně představoval židovský uvítací průvod nezvyklou událost, nejspíše stejnou, ne-li větší měrou jej nepochybně udivila skutečnost, že Židé vyšli vstříc daleko před uvítací poselstvo. Z toho ovšem můžeme rovněž vyvozovat, že místo Židů v uvítacím ceremoniálu nebylo nijak pevně dáno. Tuto domněnku by mohla podporovat druhá zmínka o Židech při panovnickém vstupu, a to v popisu vjezdu císaře Zikmunda 1. července 1435: byl uctivě přijat, „*ecclesiasticis processionaliter, nobis (= koncilní legáti), duce (= Albrecht Habsburský), ciuibus Brune et Boemis euntibus ei obuiam, nec non et Judeis.*“¹¹¹ Židé nejsou zařazeni mezi „řádné“ účastníky, ale vyčleněni do závěrečné zmínky – nezapomeňme však, že autorem je koncilní legát Jiljí Charlier, přicházející do Brna z odlišného prostředí. I když na sklonku středověku převládaly ve většině evropských zemí trendy vedoucí k vytlačování Židů do uzavřeného prostoru na okraji společnosti, byly regionální rozdíly stále zřetelné.¹¹² Soudíme, že Židé patřili v Brně od třináctého až do první poloviny patnáctého století k stabilním účastníkům královského vjezdu, jejich pozice byla ovšem do jisté míry izolována. Zjevně vítali panovníka před městskými branami, na dalším průběhu (procesí a liturgie) se pochopitelně nepodíleli a do dalšího kontaktu s vládcem zřejmě přišli až v příštích dnech, kdy jej zástupci obce navštívili, aby slíbili poslušnost a uctili jej dary. Vzhledem k úzkým finančním kontaktům mezi panovníky a Židy se jejich úplné vyloučení

¹⁰⁹ Viz František ČÁDA, *The Origin of the Jewish Community of Brno*. In: Festschrift Guido Kisch. Rechtshistorische Forschungen, Stuttgart 1955, s. 261–268; B. BRETHER, *Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter I. Bis zum Jahre 1350*, Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1934, zejména s. 99–109; TÝŽ, *Geschichte der Stadt Brünn*, s. 363–380; M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 125–127; L. JAN, *Václav II. a Židé*. In: J. Hrdina (usp.), *Pater familias*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka, Praha 2002, s. 233–247.

¹¹⁰ J. EMLER (ed), *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, s. 178 (citujeme český překlad Františka Heřmanského, *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976, s. 234).

¹¹¹ E. BIRK (ed), *Aegidii Carlerii, decani cameracensis, liber de legationibus*, s. 578.

¹¹² Názorně s příklady z jihofrancouzských měst a Říma Noël COULET, *De l'intégration et l'exclusion: La place des Juifs dans les cérémonies d'entrée solennelle au Moyen Age*. In: *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* 34, 1979, s. 672–683. Na rozsáhlou literaturu o Židech ve středověku tu není místo, viz alespoň shrnující přednášku na slovo vzatého znalce, který před časem mj. podnětně zproblematizoval tezi o redukci židovského osídlení v německých oblastech říše na předělu středověku a novověku – Michael TOCH, *Jüdisches Alltagsleben im Mittelalter*. In: *HZ* 278, 2004, s. 329–345.

z uvítacího aktu nezdá příliš pravděpodobné.¹¹³ Protižidovské nálady, povzbuzené misíí Jana Kapistrána, se ale nevyhnuly ani Brnu a v červenci 1454 vypověděl Ladislav Pohrobek brněnské Židy z města a předal mu jejich nemovitosti s tím, že pravidelný roční plat ve výši 60 kop grošů má nyní královské komoře místo Židů odvádět Brno.¹¹⁴ Tím také (dočasně?) končí židovská přítomnost při panovnických vstupech.

Přesná čísla v dějinách středověku vzbuzují spíše nedůvěru a my se zde nebudeme snažit o exaktní stanovení počtu vítajících a velikosti procesí, jež uvádělo vládce do Brna. Snad nepochybíme, budeme-li přibližně odhadovat, že při zahrnutí panovníkova doprovodu¹¹⁵ vstupoval do města průvod čítající přinejmenším několik set, při obzvlášť slavnostních příležitostech pak až tisíc i více osob. Organizace a významové uspořádání tak rozsáhlého procesí a jeho cesty kladly nemalé nároky. Vyplývaly z něj ale i nároky jiné. Čím hojnější byl doprovod panovníka, tím větší nebezpečí hrozilo městské pokladně. Obdarování různých členů králova okolí, významných dvořanů a služebníků, zajišťovalo snazší přístup k vládci, nejdůležitější povinností ovšem bylo uctění samotného panovníka. Dary zaznamenané v brněnských městských účtech jsou ale až překvapivě chudé. Žádné pozlacené poháry, zdobené znakem města a naplněné zlatými mincemi, či luxusní předměty. Příznačný je v tomto směru rozpis položek na uvítání markraběte Jana Jindřicha poté, co se stal pánem Moravy a počátkem roku 1350 přijel v honosném doprovodu do Brna. Nový pán dostal dvacet měřic pšenice za 20 hřiven grošů, třicet měřic ovsa za 15 hřiven grošů, osm soudků („*vasis*“) domácího vína celkem za 20 a jeden rakouského za 7 hřiven grošů, markraběnka dva soudky vína za 16 hřiven a král Karel jeden soudek vína za 14 hřiven grošů. Karel IV. dostal po své královské korunovaci od měšťanů 20 hřiven grošů a různé peněžní částky a naturálie dominují mezi dary také při dalších příležitostech.¹¹⁶ Výjimkami jsou toliko sukna, jimiž byl na jedné straně uctěn uherský král roku 1344 (dvě lovaňská sukna za 11 hřiven grošů), třetí Karlova žena Anna Svídnická (tři hedvábná sukna za 10 hřiven grošů) či rakouská vévodkyně (dvě hedvábná sukna za 9 kop grošů), na straně druhé ale i Vilém z Landštejna v roce 1344 (ten dostal vedle lovaňského sukna za 5 hři-

¹¹³ K fiskální a právní stránce viz L. JAN, *Václav II. a Židé*; dále srov. též Václav ŠTĚPÁN, *Die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der Juden in Mähren in der vorhussitischen Zeit*. In: *Judaica Bohemiae* 28, 1992, s. 3–21; o podílu Židů na uvítání a kontaktech s panovníkem A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 55, 58–59.

¹¹⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, inv.č. 415–417.

¹¹⁵ Viz například F. KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, s. 26–30, 58–65.

¹¹⁶ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 75, 78, 182 a na dalších místech. Tamtéž, s. 240 jsou zachyceny i výdaje na víno a čtyři dobytčata („*bobus*“) Janu Jindřichovi do Znojma roku 1356, podle všeho šlo ale o běžnou naturální dávku a netřeba zde hledat nějaký další význam, srov. H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs*, s. 63.

ven ještě dva soudky domácího vína za 4 hřivny grošů) nebo dvorský sudí Frenclin o šest let později při vstupu Jana Jindřicha (sedm loket bruselského sukna).¹¹⁷

Zdá se, že dary brněnských měšťanů panovníkovi v sobě spojovaly dva aspekty: snahu uctít jej, proto peněžní sumy, a snahu usnadnit pobyt početného doprovodu ve městě – proto naturálie, v nichž se skrývá zřejmě pozůstatek starších zvyklostí (povinnosti zaopatřit vládce při pobytu v daném místě). O tom, že město neslo podstatný díl nákladů na pobyt panovnického dvora, nelze pochybovat.¹¹⁸ Přes rezidenční funkci Špilberku se král/markrabě a jeho nejbližší dvořané nezřídká ubytovali přímo ve městě, kde měli své vlastní domy,¹¹⁹ a zejména v chladných obdobích roku zde pochopitelně hledali nocleh také další členové jejich výpravy. Městu zřejmě připadla úhrada nákladů panovníka a jeho nejužšího okolí, což ale samo o sobě představovalo několik desítek osob, případně významných hostí, zbývající část doprovodu se o sebe musela postarat sama. Jak dokládají zachované účty z jara 1527, kdy byl v Brně přijmán Ferdinand I., jen položky na potraviny dosahovaly značné týdenní výše.¹²⁰ Vjezd a pobyt Karla IV. roku 1348 přišel městskou pokladnu na 232 hřivny grošů, součet položek na uvítání a přijetí Jana Jindřicha počátkem roku 1350 je zhruba 121 hřiven grošů, když o dvanáct let později přijel do Brna markrabě Jan Jindřich s polským králem Kazimírem III., přesáhly brněnské výdaje 80 hřiven grošů.¹²¹ Izolované částky výdajů nemají valný smysl bez znalosti městských příjmů, jejichž základem byla ve 14. století městská sbírka. Ta vynesla na podzim roku 1347 něco málo přes 860 hřiven grošů a na úhradu následné královny návštěvy z ní bylo užito 164 hřivny, tj. 19%, zbylých 68 hřiven grošů bylo uhrazeno až ze sbírky dalšího roku, jež vynesla 837 hřiven grošů. Celková výše nákladů představovala ve vztahu k příjmům za rok 1347 téměř

¹¹⁷ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 30, 182, 218, 240.

¹¹⁸ Pro starší období ale stojí za pozornost listina ve formuláři Jindřicha Vlacha: Přemysl Otakar II. jí osvobozuje nejmenované komendy a poddané některého z rytířských řádů („*domus cruciferorum*“, snad jde o johanity, kteří měli komendu na Starém Brně) za příspěvek na výdaje, jež panovník učinil při svém brněnském pobytu, na jeden rok od všech dávek a služebných povinností, Johannes VOIGT(ed), *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Heinricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen*. In: AÖG 29, 1863, s. 120, č. 106.

¹¹⁹ K tomu viz M. FLODOVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně; ke šlechtickým domům v Brně ve 14. a 16. století viz T. BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 313–341; L. SULITKOVÁ – Hana JORDÁNKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*. In: Michaela Kokojanová (red.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 166–184; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Domy pánů z Pernštejna v kontextu šlechtické držby v královském městě Brně*. In: Petr Vorel (usp.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 115–132.

¹²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 392, fol. 5r-9v; odkaz též u L. SULITKOVÉ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619*. Svazek I/1b, radní počty 1523–1619, Brno 2001, s. 8.

¹²¹ B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 78, 159–160, 182, 273.

27%, ve vztahu k příjmům z roku 1348 byla ještě o procento vyšší. Karlova přítomnost v Brně v květnu 1348 byla asi finančně nejnákladnější, ani v dalších dvou případech ale nešlo o zanedbatelné sumy: roku 1350 tvořily náklady 15% příjmů, v druhém případě pak sice jen necelých osm procent, zde však bylo vyšších příjmů dosaženo nejen sbírkou, ale také půjčkami, v té době už nezbytnými. Mohlo si město dovolit více takových návštěv do roka?

Otázka je to víceméně řečnická. Již první dochované rejstříky městské sbírky přesvědčivě dokládají, že příjezd panovníka do města byl spojen s uložením městské (zvláštní, *specialis*) berně, každoročního platu, jež města musela odvádět a který se asi v době Karlovy vlády ustaloval na výši známé z pozdější doby.¹²² Teprve během druhé poloviny 14. století si našla víceméně pevné termíny odvodu, různým mimořádným výpomocím a požadavkům ze strany krále/markraběte tím však nebyl konec. I když v dalším období nebylo spojení panovníkova vjezdu do města a odevzdání městské berně tak těsné, zůstává mimo pochyby, že právě vstup vládce představoval příležitost k jejímu předání, i kvůli potřebám samotného pána města – což je obzvláště patrné právě v době Zikmundova příchodu do země po smrti Václava IV., kdy nový pán potřeboval prostředky na prosazení své vlády proti husitům. Otázku berně a dalších výpomocí nelze v souvislosti se vstupem opomíjet a brněnské výdaje při jejich započtení takřka každoročně překračují 75% (a někdy se přímo blíží vybrané sumě), v průběhu 14. století pak vedly k finančním krizím města, jež řešilo svou situaci zakupováním rent a půjčkami u křesťanů a Židů.¹²³ Náklady na ubytování a další služby tedy bezesporu pohltily značnou část městského kapitálu a dost možná právě proto se v Brně nesetkáváme s nějakými honosnými dary panovníkovi při jeho vjezdu.¹²⁴

Výdaje spojené s panovníčím vstupem mohly být ještě zvýšeny uspořádáním různých slavností, brněnské prameny jsou bohužel v tomto směru více než skoupé. Reje šašků, světská hudba a zpěv, víno proudící z městských kašen,

¹²² B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 17, 29. Stručné uvedení do problému zvláštní berně viz T. BOROVSÝ, *Zvláštní berně v českém středověku*. In: Dějiny a současnost 2/2002, s. 8–14.

¹²³ K půjčkám u Židů přímo v souvislosti s královskou návštěvou viz B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, s. 75. Tabulkové zpracování brněnských výdajů markrabatům nedávno představila Martina COUFALOVÁ, *Finanční vztahy města Brna s markrabaty ve 14. století*. In: BMD 15, 2001, s. 63–74. Není však jasné, zda a nakolik autorka vůbec provedla základní kritiku městských účtů, jejichž datace jsou někdy problematické; metoda práce zůstala zcela skryta za souhrnnými údaji, ve kterých jsme však narazili na řadu nesrovnalostí. Téma tak bohužel čeká dále na zpracování. Stále je ale možné vycházet z důkladných rozborů, jež podal B. MENDEL (ed), *Knihy počtů*, úvod, zejména s. 164–181 a B. BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, s. 273–323; srov. i M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna*, s. 236–253; dále viz též J. DŘÍMAL, *Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do r. 1526*. In: BMD 4, 1962, s. 85–124 a T. BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 341–356.

¹²⁴ Viz pro srovnání A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezereoniell*, s. 53–57, 61–62; H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs*, s. 62–64; L. SCHMUGGE, *Feste feiern wie die fallen*, s. 73; nebo materiál z českého prostředí a pozdějšího období, shromážděný Zikmundem WINTREM, *Kulturní obraz měst českých. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*, Praha 1892, s. 584–588.

veřejné hostiny či dokonce turnaje uvnitř města, jak zachycuje slavnostní okamžiky života v Praze Petr Žitavský,¹²⁵ to vše jistě nebylo vyhrazeno jen metropoli českého království. V rozmezí deseti let se Olomouc podvakrát stala dějištěm nákladných ceremonií a spektakulárií, jež při své první korunovaci roku 1469 a při uzavření olomouckých dohod v roce 1479 uspořádal Matyáš Korvín.¹²⁶ Zde ale byl jasný důvod k široce založeným slavnostem (připomínáme, že Brno se místem panovnické korunovace nikdy nestalo) a navíc aktivita nepochybně vyšla ze strany panovníka. Neznamená to pochopitelně, že by brněnští měšťané nemohli být diváky či aktéry podobných oslav, zvláště za vlády lucemburské sekundogenitury, na pevné půdě jasných pramenných dokladů se však ocitáme až v druhé polovině 16. století.¹²⁷

Případné slavnosti zvyrazňovaly jedinečný ráz okamžiku a přispívaly k jeho zaznamenání v kolektivní paměti města. Panovnické vjezdy patřily k důležitým činitelům ovlivňujícím vnímání času ve středověkém městě.¹²⁸ Působily na ně ve dvojím směru: pravidelné příjezdy, například ke konání soudů (charakteristické jsou pobyty Přemysla Otakara II. vždy na počátku roku) či k dosazení městské rady, rytmizovaly plynutí času v průběhu roku podobně jako významné církevní svátky, oproti tomu vjezdy spojené s holdem vnášely do každoročního cyklického opakování festivit prvek napětí, neopakovatelnosti – vždyť, jak jsme viděli výše, po koncentraci slavnostních vjezdů v určitých obdobích nastávala dlouhá desetiletí bez podobných okamžiků. Rozbor městských účtů nám ukázal, že akty spojené nějakým způsobem s panovníkem byly zpravidla zachyceny s alespoň přibližným denním určením, jež se ve výdajích jinak objevuje jen vzácně, a to i při delším odstupu od události a bez relevance pro potřeby záznamu (například při pozdější sumarizaci městských příjmů a výdajů). Datace v městských účtech pochopitelně neměly dopad na kolektivní pohledy na minulost, poukazují však na význam vjezdu ve vnímání jednotlivce – městského písaře. Zápis o vstupu Ladislava Pohrobka do Brna 13. července 1453,

¹²⁵ J. EMLER (ed), *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, například s. 20–21, 75–77, 176–177 a na dalších místech.

¹²⁶ Viz Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum I. Textus*. Edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó, Budapest 1985, s. 288–289, 292 (zde též báseň k jeho olomoucké korunovaci), *II. Commentarii*. Comp. Elemér Mályusz, Budapest 1988, s. 424–434; A. BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, s. 604–606. K tomu J. K. HOENSCH, *Matthias Corvinus*, s. 107–108, 165–169; Josef MACEK, *Věk jagellonský v českých zemích (1471–1526) I. Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 272.

¹²⁷ V té době lze již předpokládat i jistý vliv jezuitů na pořádání inauguračních slavností a rozmach literární činnosti vízící se k panovnickému vstupu, jež je jinak až na výjimky (viz například báseň citovanou v předchozí poznámce) v našich zemích ve zkoumaném období vzácná. Pro počátek 17. století viz kupříkladu rukopis hry *Actis de Leone imperatore et Nicephoro*, jež byla provedena při příležitosti přijetí císaře Matyáše v Brně, MZA, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. III/4.

¹²⁸ Například některá italská města slavila den příjezdu vládce jako počátek roku; ve východním císařství vymezoval pro město příchod panovníka i nový letopočet, viz W. DOTZAUER, *Die Ankunft des Herrschers*, s. 247.

vsunutý do městské knihy, jež jinak sloužila jako pamětní k zápisům dědických záležitostí, nesporného soudnictví a obnovování městských rad, již neobráží jen náhled jedince, nýbrž „oficiální“ postoj města, neboť Pohrobkův příjezd spojený s dosazením nové rady podle starých zvyklostí byl chápán jako návrat k starým osvědčeným pořádkům.¹²⁹

V problematice panovnických vjezdů představuje Brno jakýsi mezityp: nešlo ani o metropoli celé země, o toto postavení se dělilo s Olomoucí (a proti biskupské Olomouci zase Brno bylo dlouhou dobu markraběcí rezidencí), ani o jedno z řady zeměpanských měst, oproti nim mělo přednostní pozici. Zda se to nějak projevilo i v organizaci panovnického vstupu, se ukáže až po zpracování vjezdů do Olomouce, Znojma a Jihlavy. Na předchozích stranách jsme se pokusili ukázat, že přes zdánlivou chudobu pramenů nejsou badatelské cesty neprostopně uzavřeny. Ačkoliv královské a markraběcí vstupy do středověkého Brna postrádají přemnoho z pompy a promyšlené strategie panovnických příjezdů do Paříže a nedosahují ani úrovně vstupů německých králů a císařů do říšských měst, rozhodně nepředstavují marginální jev. I ony symbolizovaly a potvrzovaly vztah panovníka a města (jednoho ze dvou předních moravských), měly nezastupitelnou roli při přijetí nového pána země, účinkovalo v nich několik set, možná až tisícovek osob, jejichž seskupení v uvítacím procesí zobrazovalo platné uspořádání pozemského světa. Úzké spojení vjezdových ceremonií se zemským právem je mimo pochybnost.¹³⁰ Pro Brno znamenal královský/markraběcí příjezd slavnostní okamžik, jedinečnou událost, z níž bylo možné leccos vytežit (potvrzení privilegií, nové výsady městu i jednotlivcům), ale také neobyčejně nákladnou záležitost, která při častějším opakování nejspíše ohrožovala prosperitu města. Potvrzuje se, že základní rámeček panovnického vjezdu odpovídá říšským poměrům a že jsou v jeho průběhu zároveň některé odlišnosti – asi nejzajímavější je absence baldachýnu.¹³¹ Srovnání se závěry, jež vyplynou z výzkumu dalších moravských měst, bude bezesporu zajímavé.¹³²

¹²⁹ Viz poznámku 66. K času ve středověkém městě například J. LE GOFF (ed), *Histoire de la France urbaine* 2, s. 367–368, 562–563; F. OPLL, *Leben im mittelalterlichen Wien*, s. 12–20; F. HOFFMANN, *České město ve středověku*, s. 340–341. Za pozornost tu stojí studie věnovaná sice jinému sociálnímu prostředí, ale s mnoha přesahy – M. NODL, *Čas a minulost ve vnímání vesničanů pozdněstředověkých Čech*. In: *Listy filologické* 121, 1998, s. 255–275.

¹³⁰ K zemskému právu na Moravě viz shrnutí problematiky, které podal Dalibor JANIŠ, *Ústavní základy moravského zemského práva na počátku novověku*. In: K. Malý – J. Pánek (usp.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 113–135, kde citována další literatura.

¹³¹ Nepodařilo se nám dále doložit právo účastníků vjezdu na předměty, jež přišly do styku s panovníkem a ulpěl na nich odlesk jeho svaté moci, například na zmíněný baldachýn a další; možnost omilostnění stíhaných osob a podobně, viz A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 35–37; H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs*, s. 61–62.

¹³² Tento příspěvek byl zpracován v rámci MSM0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura.

Venit rex! Herrschereinzüge in das mittelalterliche Brünn

RESÜMEE

Die Studie eröffnet eine in der tschechischen Historiografie bisher unbeachtete Thematik, nämlich die Beziehung zwischen der Repräsentation der Herrschermacht und ihrer Reflexion im mittelalterlichen städtischen Milieu. Die Autoren verfolgen die Problematik in einer weiten Zeitspanne von der Entstehung der mittelalterlichen Stadt Brünn bis zum Jahre 1527, als hier Ferdinand I. willkommen geheißen wurde, für dessen Einzug die meisten Quellen zu finden waren. Zugleich fügen sie ihre Untersuchungen mit Hilfe ausländischer Literatur in breitere zeitliche und räumliche Horizonte ein. Anschließend wird im Artikel der Stand der Untersuchungen zum Thema im In- und Ausland skizziert.

In weiteren Passagen schaffen die Autoren aufgrund direkter und indirekter Quellen und möglicher Analogien eine Modellsituation von Herrschereinzug und -begrüßung im mittelalterlichen Brünn. Diese Situation wird unter zwei Aspekten dargestellt: zum einen die Bedeutung des Einzugs und der Begrüßung für den Herrscher und sein Geleit und zum anderen die Bedeutung dieses festlichen Augenblicks für die Stadt und ihre Einwohner. Die Verfasser zeigen, dass der eigentliche Verlauf des Begrüßungsaktes und der ersten Tage des Herrscheraufenthalts in der Stadt sich in Brünn von der Situation in den Reichsstädten nicht wesentlich unterschied. Sie stellen auch für Brünn eine dreistufige Gradation des Einzugs fest: Zuerst traf eine Begrüßungsdeputation den Landesherrn an der Grenze oder an einer anderen entfernten Stelle, dann folgte eine Begrüßung vor der Stadtmauer, die mit der Schlüsselübergabe verbunden war, durch welche die Stadtbürger die königliche/markgräfliche Superiorität zum ersten Mal symbolisch anerkannten. Alles gipfelte in einer festlichen Prozession durch die Stadt und am nächsten Tag bzw. in den nächsten Tagen in einer Messe und einem Eid des Stadtrates dem neuen Herrn. Im Herrschereinzug konzentrierte sich ein breites Symbolikfeld der Beziehungen zwischen dem Landesfürsten und der Stadt, eine Bestätigung der Beschützerfunktion und der bestehenden Weltordnung.

Die Einzüge waren allerdings nicht alle gleich und ihr Schema war nicht eindeutig festgelegt. Deshalb legen die Autoren eine präzisierende Typologie der Herrschereinzüge in das mittelalterliche Brünn vor: 1. Der erste Einzug eines neuen oder frisch gekrönten Landesfürsten. 2. Einzug fremder Herrscher und wichtiger Gäste. 3. Üblicher Einzug des Markgrafen in seine Residenzstadt oder ein weiterer Einzug eines bereits angenommenen Königs. 4. Einzug des böhmischen

Königs zu der Zeit, als der Markgrafenthron durch eine andere Person besetzt war. 5. Triumphaler Einzug. Im Rahmen dieser Struktur können nicht nur ältere Irrtümer korrigiert werden (beispielsweise der Nachweis einer Huldigung für Wenzel II. durch die Landesrepräsentanz im Jahre 1286 oder eine konsequente Quellenanalyse, welche die festliche Huldigung für Karl IV. in Brünn in das Jahr 1348 verschiebt), sondern die Arbeit ergänzt auch das Bild von Brünn als Residenzstadt der Markgrafen in der Zeit der Luxemburger, als Brünn zu einem wichtigen Treffpunkt mährischer Markgrafen oder böhmischer Könige mit den Herrschern der Nachbarländer wurde. Die Stadtbürger begrüßten da den ankommenden Gast gemeinsam mit ihrem Landesherrn, wenn dieser anwesend war. Diese Zeremonie wurde nicht von den Elementen der Machtdominanz wie Über- und Rückgabe der Stadtschlüssel etc. begleitet, der ganze Akt hatte eher die Gestalt einer repräsentativen Begegnung zweier oder mehrerer Souveräne, wobei die Stadtbevölkerung dem Gast ihres Herrschers die pflichtgemäße Ehre erwies. Die Studie belegt, dass solche Empfangsfeierlichkeiten nicht nur gekrönten Häuptern vorbehalten war, sondern auch für hohe geistige Würdenträger, wie es beispielsweise am 20. Mai 1435 der Fall war, als eine Abordnung des Basler Konzils vor den Toren Brünns auftauchte. Die vorgeschlagene Typologie der Herrschereinzüge zeigt, dass die feierlichen Einzüge in Brünn verschiedener Gestalt waren und sich nach keinem einheitlichen Schema abspielten.

In weiteren Absätzen werden weitere Dimensionen der Symbolik des Festaktes und sein Einfluss auf das Leben der Stadt beschrieben. Als zentraler Begriff erscheint in dieser Passage die festliche Prozession, in welcher der Herrscher die Stadt betrat. Eben diese Prozession stellte auf der symbolischen Ebene den hierarchischen Aufbau der Weltordnung dar. Die Autoren bezeichnen die Prozession mit einer gewissen Hyperbel als einen „totalen Sozialakt“ im Leben der mittelalterlichen städtischen Gesellschaft, der das komplizierte Geflecht menschlicher und institutioneller Beziehungen auf ein Grundschema umstellt, das universal gültig ist und zugleich lokale Besonderheiten berücksichtigt. Die Prozession zeigte und bestätigte gesellschaftliche Funktionen der Teilnehmer, verstärkte das Zusammenhaltsgefühl der städtischen Gemeinde, bekräftigte die irdische Ordnung und hatte in dieser Hinsicht eine wichtige Aufgabe auch bei der Lösung oder Ventilierung von Konflikten. Gerade die Prozession wurde in einer angepassten Form auch bei den festlichen Herrschereinzügen in mittelalterliche Städte angewandt, wobei Brünn keine Ausnahme darstellte. Wenn der Herrscher von der Stadt willkommen geheißen wurde, fuhr er ein in Begleitung der nächsten Höflinge und ausgewählter Repräsentanten der Stadt wie Bürgermeister und Stadträte. Ein wichtiger Bestandteil des Geleites waren auch Geistliche, die ihn am Stadttor erwarteten. In Brünn handelte es sich um den Bischof von Olmütz, sofern er gerade in der Stadt weilte, mit Sicherheit um die Domherren des St.-Peter-Kapitels, um den

Klerus aus der bedeutendsten städtischen Kirche St. Jakob und um Ordensbrüder und -schwestern aus städtischen und vorstädtischen Klöstern. Außerdem gehörten in Brünn vom 13. bis zur ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts auch Juden zu den ständigen Teilnehmern der Königseinzüge.

Die Studie befasst sich weiter mit den wirtschaftlichen Auswirkungen, die sich aus der Notwendigkeit ergaben, bedeutende Gäste und den Landesfürsten zu hofieren. Hier zeigt sich eine nicht geringe finanzielle Belastung Brünns im Zusammenhang mit den Aufenthalten der Herrscher in der Stadt. Außerdem belegen erhaltene Register der Stadtsammlung überzeugend, dass die Ankunft des Herrschers in die Stadt mit der Auferlegung einer besonderen (*specialis*) Stadtsteuer verbunden war, einer alljährlichen Zahlung, welche die Stadt abführen musste und die sich etwa zu Karls Regierungszeit in der aus späteren Zeiten bekannten Höhe stabilisierte. Neben der unangenehmen Seite der ökonomischen Belastung kann man bei eventuellen Feierlichkeiten allerdings die Tatsache nicht übersehen, dass sie den einmaligen Charakter des Augenblicks betonten und zu seiner Aufnahme in das kollektive Gedächtnis der Stadt beitrugen.

Wie die Autoren zeigen, gehörten die Herrschereinzüge zu wichtigen Faktoren, welche die Zeitwahrnehmung in der mittelalterlichen Stadt beeinflussten, und zwar in zweierlei Hinsicht: Die regelmäßigen Ankünfte, beispielsweise zu Gerichtssitzungen (für Brünn war der Aufenthalt von Přemysl Ottokar II. immer zu Jahresanfang charakteristisch) oder zur Einsetzung des Stadtrates, gaben dem Jahr einen Rhythmus, ähnlich wie wichtige Kirchenfeste. Dagegen brachten die mit einer Huldigung verbundenen Einzüge das Spannungselement des Unwiederholbaren in die alljährliche zyklische Wiederholung der Festivitäten. Auch dieser Aspekt der Beziehungen des Herrschereinzugs zum Leben einer mittelalterlichen Stadt darf bei den weiteren Untersuchungen dieser Problematik nicht außer Acht gelassen werden, die von den Autoren im Abschluss vorausgesehen werden.

BRNO A ROŽMBERKOVÉ

Když jsem na počátku sedmdesátých let minulého století po dokončení archivního studia odcházela ze svého rodného Brna do treboňského a posléze do českokrumlovského archivu, byla jsem pevně přesvědčena, že se dříve či později vrátím domů. Netrvalo to však příliš dlouho a propadla jsem kouzlu někdejšího rožmberského archivu a jeho nástupců tak mocně, že mně touha po trvalém návratu do Brna opustila. Poněvadž jsem ale do moravské metropole velmi často jezdila (a stále jezdím) k rodičům, dovolila jsem si mé milé českokrumlovské kolegy škádlit žertem o existenci jakéhosi pomyslného jihomoravskočeského dominia, jehož sídelními městy jsou Český Krumlov a Brno, a tato fungují podle mé momentální přítomnosti v nich. A on ten pokus o vtip měl jakýsi historický předobraz, což jsem ovšem tenkrát netušila.

Jaké bylo moje překvapení, když jsem při studiu Březanova „repertáře“ listin rožmberského archivu narazila na straně 388 onoho *Registru majestátův, privilegií, obdarování a svobod rozličných pánů z Rožmberka Jich Milostem daných od císařův a králův Jich Jasností* na regist tohoto znění: „*Král Ladislav panu Jindřichovi z Rožmberka z zvláštní důvěrnosti k ochraně a opatrování postoupiti ráčil zámku Špilpergku nad městem Brnem ležícího. Datum zu Wien 1453*“.¹

Špilberk pochopitelně dobře znám z doby dávných rodinných nedělních vycházek, ale že by tam mohl kdysi pobývat jakožto správce a velitel někdo z Rožmberků, to mně zaskočilo a přimělo jít za tou věcí. Ona listina, jejíž obsah vyjádřil někdejší rožmberský archivář stručně a přesně, existuje dodnes a je uložena v treboňské archivní sbírce *Historica Třeboň*.² Byla vydána českým králem Ladislavem Pohrobkem dne 18. ledna roku 1453 ve Vídni a možná nebude na škodu seznámit se s jejím německy psaným textem, poněvadž tento ještě nebyl publikován:

„*Hienach ist vermerkt die berednus, die Wir Lasslaw von gots gnaden zu Hungern, zu Behem, Dalmatien, Croatien etc. kunig, hertzog zu Osterreich und markgrave zu Merhern etc. mit dem Edeln Unseren lieben getrewn Hannrichen von Rosenberg getan haben von des innehabens wegen unsers gesloss und phleg des Spilberg ob Brunn gelegen. Von erst haben Wir im dasselb geslos in phlegweis*

¹ Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, fond Cizí rody, sign. 20 b.

² SOA Třeboň, fond *Historica Třeboň*, č. 1670.

ingeben, das er das zu unsern handen auf sein selbst kost und zermig getrewlich innehaben verwesen und bewarn sol, als wir des ain under (?) trawn zu im haben, und haben im darauf zu purkrint und ratsold benennt zu geben auf ain gantz jar acht hundert phunt phenigen, die im von der zeit und er das gemelt geslos ingenomen hat, jedes jars zu den um quotembern zu jeder quotember ain untail aus der obgenanten sum gevallen und dartzu aus unsern zehenden zu Merhern drei dreiling weins jerlich geraicht werden sollen. Er sol auch uns und unsern erben mit dem gemelten geslos gehorsam und gewertig sein zu allen unsern notwesen getrewlich und ungeverlich. Item er sol auch unsern zeug, puchsen, pulvern, pheil, armbst und andern grossen und klainen zeug, den man im nach innehaltung ainer zedl, als er sich des Spilberg hat underwunden ubergeben hat, getrewlich bewarn in den gewelben und andern enden, wo der gelegen ist damit der nicht verderb nach vertragen werde und vom daran nicht schaden nemen. Darnach hat er uns gelobt ob gesthech, das wir in der zeit und er den Spilberg innehiet mit tod abgiengen, das get nicht engeb, das er dann unsern nagsten erben, die wir liessen mit dem egenanten gesloss Spilberg gewertig und gehorsam sein sol getrewlich und an alle geverde. Item es sol auch der obgenant von Rosenberg zum myunisten ain erbern man an seiner stat auf dem Spilberg haben, der auch gelob und swer ob geschech, das er mit dem tod abgieng genangen, oder in anderen weg genirt werde, das er den gelubden nicht nachkomen mochte, das dann derselb alles das stethab und volfar als oben an der zedl gesthriben stet und begriffen ist in aller der mass, als er des phlichtig ist ze tun getrewlich angeverde, und des zu urkund geben wir die zedl versigelt mit unsern aufgedrukhten insigl. Geben zu Wienn an phingztag nach sand Anthonitag nach Kristi gepurd virzehenhundert und ... funfzigsten, unsern kronung unsers reichs des Hungrischen etc. im dreyzehenden jar.“

Listina je napsaná na papírovém listu o rozměrech 30 × 33 cm a na reversu jsou zachované a zakonzervované zlomky přitištěné pečeti krále Ladislava. Z textu vysvítá, že listina měla mít jakousi přílohu, „ceduli“ se soupisem zbraní, střeliva a zbroje, uloženými ve sklepích a jiných prostorách na hradě Špilberku. V třeboňském archivu tato příloha není a lze předpokládat, že vzhledem k nena-plnění slov Ladislavovy listiny pozbyla významu a smyslu, pokud byla ovšem opravdu sepsaná.

Jaké důvody vedly mladého českého krále k udělení dozoru nad královským hradem Špilberkem Jindřichovi z Rožmberka? Jindřich a zejména jeho otec, slavný Oldřich II. z Rožmberka, se dosti významným způsobem zasloužili o to, že císař Fridrich III. přestal držet svého synovce a poručence Ladislava Pohrobka na svém dvoře a na počátku roku 1453 ho propustil do Českého království, které ho již deset let před tím (1443) zvolilo svým králem. Žádost českých šlechticů tehdejšímu císaři o vydání vnuka někdejšího českého krále Zikmunda, aby mohl být korunován a usednout jako poslední Lucemburk po přeslici na český

trůn, byla na konci léta roku 1452 doprovázena hrozbou vojenské intervence ze strany českých pánů, jejichž velitelem byl právě náš Jindřich z Rožmberka.

Byl to tedy vděk za pomoc při usednutí na český trůn, co přimělo krále Ladislava k tomuto ocenění Rožmberkova činu. Ze stejného důvodu udělil král Ladislav Jindřichovi z Rožmberka na konci roku 1453 královské město České Budějovice.³ Oba tyto dary lze ale označit za příslovečné danajské dary. Ani jednoho tohoto ocenění svých zásluh pan Jindřich nemohl využít, poněvadž jak Brňané, tak Českobudějovičané se urputně bránili tomu, aby jim, královským měšťanům, vládl nějaký Rožmberk. Obzvláště České Budějovice se postavily radikálně na odpor, poněvadž dlouhodobě žily se svými rožmberskými sousedy v neklidu a sporech.⁴

Jindřich z Rožmberka tedy ve skutečnosti nikdy neusedl na správcovské a velitelské místo na hradě Špilberku, ani nevládl Českým Budějovicím. Určitou náhradou za tato fiaska mu posléze byla funkce slezského hejtmána. Pan Jindřich zemřel v lednu roku 1457.

O necelých dvacet let později pobyl krátce ve zdech špilberské pevnosti Jindřichův švagr Bohuslav ze Švamberka, ovšem za ne právě slavných a příjemných okolností. Pan Bohuslav se stal koncem roku 1475 poručíkem dětí Jana II. z Rožmberka (†1472) a nehodlal trpně snášet bezohledné řádění vojáků uherského krále Matyáše Korvína na území rožmberského dominia, což byl jeden z negativních dobových jevů, provázějících soupeření Vladislava Jagellonského a Matyáše Korvína o České království. Když se Švamberk Korvínovi otevřeně postavil, byl v lednu roku 1478 Matyášovými stoupenci zákeřně zajat a odvezen do Budína a potom ještě dále na hrad Diosgyör u Miškolce (dnes zřícenina), přičemž ho cestou krátce věznili na Špilberku. Václav Březan ve svém Summovním výtahu popsal tuto epizodu na základě znalosti příslušných písemností následovně: „*Léta Páně 1478 týž pan Švanbek starý jedním zchytalým a obmyslným krále Matyáše Uherského, když rozuměl, že mu po jeho hlavě nešlo, vypraviv do Budějovic Českých s drahným počtem jízdy Jaroslava z Boskovic, příloudivše tam pana Švanberka, v sobotu před nedělí masopustní jat byv ... Potom odtud k Veselí, pak k Hradci a dále k Brnu, kdež na Špilberg dán byl, potom i do Znojma dostal se. Pak s biskupem varadinským do Budína jel a před králem stál. Z Budína podán v stráž na nějaký hrad Dinzdier*“.⁵ Bohuslav ze Švamberka byl ze zajetí propuštěn na přelomu jara a léta roku 1479.

³ SOA Třeboň, fond Cizí statky, České Budějovice, sign. II-71-1, II-71-2, II-71-3.

⁴ Karel PLETZER, *Odpor Českých Budějovic proti Rožmberkům v letech 1453–1457*. In: Jihočeský sborník historický 40, 1971, s. 190–204. O odporu Brna proti Jindřichovi z Rožmberka jsem v dostupné literatuře nic nenalezla.

⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Sběrka rukopisů J. Hradec, č. 3.

Tato epizoda měla určitý dopad na život mladých rožmberských polosirotků (jejich matka Anna Hlohovská byla na živu). Po Švamberkově internaci, dobu jejíhož trvání nikdo nedokázal odhadnout a která znemožnila výkon Bohuslavovy poručnické funkce, se musel na jaře roku 1478 chopit správy dominia Vok II. z Rožmberka. Mladičkému Vokovi tím ale neočekávaně a urychleně skončil studijně poznávací pobyt na dvoře Ludvíka Bavorského v Landshutu.

V moravské metropoli několikrát pobýli také poslední Rožmberkové, o čemž nám zanechal Václav Březan zprávy v *Životě Viléma z Rožmberka* a v *Životě Petra Voka z Rožmberka*. Na přelomu dubna a května roku 1550 navštívil Brno mladý Vilém z Rožmberka, řečeno současným slovníkem, jako turista. Zavítal tam na několikadenní výlet z nedaleké Vídně, kde se tehdy zdržoval u dvora českého krále Ferdinanda I., aby se tam jak se patří představil svému panovníkovi. V Brně pan Vilém „*ráčil pobývati několik dní, Špilberk nad městem, též klášter dole i jiná stavení spatřivše*“.⁶ Kde nebo u koho při tom bydlel, není známo.

V lednu a únoru roku 1567 se pan Vilém zúčastnil po boku českého krále a císaře Maxmiliána II. zasedání zemského sněmu v Brně.⁷

V září 1586 pobýval Vilém z Rožmberka v Brně „*služebně*“, když se tam zúčastnil diplomatických jednání stran narovnání rozporů mezi olomouckým biskupem Stanislavem II. Pavlovským a moravskými stavy o uznání knížecího titulu a práv jmenovaného olomouckého biskupa.⁸

Na počátku května následujícího roku zastihujeme Viléma z Rožmberka v doprovodu jeho čtvrté manželky Polyxeny z Pernštejna opět v Brně, kde zastupoval císaře a krále Rudolfa II. na moravském zemském sněmu při jednáních stran povolení berně.⁹

Poslední Rožmberk Petr Vok se v roce 1580 oženil s moravskou šlechtičnou Kateřinou z Ludanic a tímto sňatkem získal severomoravské panství Helfštejn. Při své návštěvě tohoto nového panství přenocovali novomanželé na cestě tam i na zpáteční cestě v Brně (15. srpna a 14. září 1580).¹⁰ Při podobné cestě v roce 1581 přespalí Petr Vok z Rožmberka a paní Kateřina v Brně 2. a 22. září.¹¹

Těchto několik epizod ze života Rožmberků, vázících se k Brnu, sice dějiny Brna ani rožmberskou historii nijak neovlivnilo, ale je dobře o nich vědět, poněvadž své místo v dějinách nepochybně mají.¹²

⁶ Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků*. Ed. Jaroslav Pánek, Praha 1985, s. 51–52.

⁷ V. BŘEZAN, *Životy*, s. 403.

⁸ V. BŘEZAN, *Životy*, s. 332–334.

⁹ V. BŘEZAN, *Životy*, s. 338–339.

¹⁰ V. BŘEZAN, *Životy*, s. 456–457.

¹¹ V. BŘEZAN, *Životy*, s. 461.

¹² O pobytu posledních Rožmberků na Moravě viz Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové a Morava*. In: *Z kralické tvrze* 15, 1988, s. 7–25.

SEZNAM PŘÍLOH:

Barevná příloha č. I: Listina Ladislava Pohrobka; 1453, leden, 18., Vídeň.
Uložena: SOA Třeboň, fond Historica Třeboň, listina č. 1670.

Anna Kubíková

Brünn und das Geschlecht Rožmberk [Rosenberg]

RESÜMEE

Der Abstand der südmährischen Metropole vom ehemaligen Dominion der Herren von Rožmberk [Rosenberg] bot in der Vergangenheit nicht viele Möglichkeiten zu engeren Kontakten. Trotzdem erhielt Jindřich z Rožmberka [Heinrich von Rosenberg] (†1457) im Jahr 1453 die Brünnener Burg Spielberg zur Verwaltung auf Lebenszeit. Der böhmische König Ladislav Pohrobek ernannte mit der Urkunde vom 18. Januar 1453 den erwähnten Rožmberk, den Sohn des berühmten Oldřich II. z Rožmberka [Ulrich II. von Rosenberg], zum Kommandanten der Burg Spielberg. Es sollte die Belohnung des Königs für Heinrichs Hilfe bei der lange aufgeschobenen Thronbesteigung von Ladislav sein. Da diese Urkunde noch nicht veröffentlicht wurde, ist die Aufbereitung ihres Texts ein Bestandteil der vorliegenden Studie. Jindřich z Rožmberka trat in Wirklichkeit dieses Amt nicht an und siedelte auch nie in der Burg Spielberg, wahrscheinlich wegen des Widerstands der Brünnener Bürger oder aus anderen nicht näher bekannten Gründen.

Ähnlich erfolglos verlief die Umsetzung der Entscheidung von Ladislav Pohrobek über die Übergabe der königlichen Stadt Budweis in die Verwaltung auf Lebenszeit desselben Rožmberks.

Als Merkwürdigkeit sind am Rande auch die kurzen Aufenthalte anderer Mitglieder des Hauses von Rožmberk und ihrer nahen Verwandten in Brünn erwähnt.

DIPLOMATICKÁ PRODUKCE RANĚNOVOVĚKÉHO KRÁLOVSKÉHO MĚSTA BRNA

Královské město Brno, jež se v lokalitu městského typu vyvinulo v průběhu první třetiny 13. století a jemuž se stvrzení svodu základních práv dostalo proslulým privilegiem krále Václava I. již roku 1243, patřilo v celém svém vývoji k předním městům na Moravě, od 40. let 17. století pak až do poloviny 20. století zaujímal nepřetržitě pozici města hlavního. Po celé období středověku a na počátku novověku mu největším konkurentem byla zeměpanská Olomouc, sídlo biskupa a centrum severněji položeného regionu, spravující se až do přijetí jednotné kodifikace městských práv na Moravě koncem 17. století¹ právními normami příbuznými normám, uplatňovaným v severoněmeckých městech. Naproti tomu jižněji položené Brno inklinovalo vždy k Podunají a právní praxe jeho soudu spočívala na zásadách, jež se v obdobné podobě uplatňovaly ve městech tzv. jihoněmeckého právního okruhu. Jak brněnský, tak olomoucký městský soud byly řádově od poloviny 14. století odvolacími soudními stolicemi pro tzv. dceřinná místa (města, městečka i vesnice) svého právního okruhu.² Výsadní pozice obou měst v zemi spočívala i ve skutečnosti, že od správní reformy v polovině 14. století se v nich po celá další tři staletí střídavě odbývala nejvyšší shromáždění zemských stavů, totiž zemské soudy a sněmy.³ Zmíněná skutečnost nepochybně přispívala k vytváření poněkud jiné atmosféry uvnitř těchto měst, než tomu bylo v ostatních moravských královských městech, a pod tímto prismatem je nutno posuzovat i dochované prameny brněnské provenience.

¹ Zatímco města jihoněmeckého právního okruhu ve vlastních Čechách přijala tuto kodifikaci (*Práva městská království českého*, vypracovaná kancléřem Starého Města pražského Pavlem Kristiánem z Koldína a publikovaná tiskem v roce 1579) bezvýhradně již roku 1580, na Moravě se tato prosadila s konečnou platností až roku 1679, Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v zemích českých do roku 1945*, Praha 1989, s. 257. V Brně se však Koldínův zákoník uplatňoval přinejmenším už koncem 80. let 16. století, Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. In: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 113, 1994, s. 247.

² Podle Ivana ŠTARHY, *Okruh brněnského městského práva v době předbělohorské*. In: *Brno v minulosti a dnes* (dále BMD) 8, 1966, s. 180nn. bylo takovýchto lokalit 99. Jejich jména se ne vždy shodují se jmény o něco menšího počtu do Brna se odvolávajících míst (94) zjištěných Jaroslavem DŘÍMALEM, *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*, Praha 1956, s. 172.

³ Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy na Moravě*, zejména s. 235–236. Tam též další literatura.

Svou pozornost soustředím na jejich rozbor pro předbělohorské období, které je z hlediska diplomatického velmi příznivým, neboť řádově od poloviny 16. století dochází jednak ke vzniku mnoha nových, pro jistou agendu samostatně vyčleněných druhů městských knih (v Brně navíc mnohdy dochovaných v souvislých chronologických řadách),⁴ jednak jsme v tomto období schopni sledovat utváření se vlastního spisového materiálu, jak se ještě podrobněji zmíním níže.

Co se týče jazykové stránky, převážná část dochovaných pramenů městské provenience je stylizována v němčině.⁵ Při bližším pohledu je zřejmé, že ta se uplatňovala především v písemnostech hospodářsko-správního charakteru (a to se zjevnou převahou až od 40. let 16. století, do kdy v nich a písemnostech normativního charakteru měla převahu latina) a v korespondenci s královskými městy navzájem v běžných záležitostech. Ve věcech „veřejného zájmu“ byla ovšem i v této korespondenci podle zásad zemského práva dávana přednost češtině, což platilo ve styku s orgány zemské správy, panovnickou kanceláří a s mnohými příslušníky vyšších stavů. Zatímco v praxi výročních (zahájených a mimořádných) soudů, respektive z posudků, z jejichž jednání jsou zápisy k dispozici již od přelomu 15. a 16. století, se uplatnila němčina i latina, v praxi tzv. každodenních soudů, z jejichž agendy pozůstávají od počátku 40. let 16. století v nepřetržité řadě dochované rychtářské knihy, převažuje němčina místy doplňovaná češtinou. Ta své výraznější zastoupení našla rovněž v knihách naučení neboli ortelů (případně meziortelů a právních porad) poskytovaných městským soudem z pozice vrchní právní stolice. Zaměstnanci městské kanceláře tak museli být znalí všech tří jazyků (víme například bezpečně, že jeden z radních písařů musel být záhy pro neznalost češtiny z městských služeb propuštěn). Znalost těchto jazyků se ovšem nepochybně považovala za nutnou i u samých konšelů, spravujících důležité městské úřady a zajišťujících navenek kontakty města s uvedenými vyššími právními subjekty.

Naznačený příznivý stav dochování pramenů městské provenience, zejména městských knih, umožnil provést jejich komplexní obsahovou a diplomatickou analýzu, jejíž výsledky se zdají být – v souladu se stavem dochovaných pramenů – zvláště směrodatné od druhé poloviny 16. století. Toto zkoumání zahrnovalo rovněž – dosud v této šíři v naší historiografii ojedinělý – systematický paleografický rozbor ze sledované doby dochovaných čtyři sta sedmi městských úředních knih. V souvislosti s tímto rozbohem byly z paleografického hlediska

⁴ Z oblasti hospodářské se toto konstatování týká hlavních knih městských počtů – radních a komorních rejstříků – i rejstříků některých městských úřadů a podniků; z oblasti tzv. užší správy register běžné korespondence i specializovaných register korespondence v záležitostech zmíněné vyšší pravomoci městského soudu; z vlastní soudní oblasti pak především rychtářských knih a knih testamentů.

⁵ V dalším vycházím ze souborného zpracování H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*. In: Sborník archivních prací (dále SAP) 45, 1995, s. 291–510.

posouzeny i všechny koncepty a případně neodeslané originály městem vystavovaných listin a samozřejmě také dorzální poznámky na několika stovkách listin, jichž bylo město příjemcem.⁶

Zvolený metodický postup umožnil nejen hlubší poznání široké typové škály písemností produkovaných městem pro vnitřní potřebu i pro „*foro externo*“ a spolehlivou specifikaci podílu různých úředních osob na jejich vzniku, ale ve svém důsledku také pochopení organizační struktury městské kanceláře, jejíž činnost zatím pro předbělohorské období zůstávala stranou badatelské pozornosti.⁷ Odhalil dosud z jiných našich měst nepoznanou skutečnost, že totiž interní hospodářsko-správní agendu obstarávali přinejmenším již někdy od poloviny 16. století lidé sice dostatečně pro svěřené úkoly erudovaní a v úzkém „služebním“ poměru k městu, ne však zaměstnanci městské kanceláře. Již na tomto místě předesílám, že souvislé dochování obou řad finančních knih od 60. let 16. století dovolilo dospět k jednoznačnému konstatování o vyčlenění se – přinejmenším v těchto letech – centrálního finančního úřadu personálně odděleného od kanceláře (koncem 70. let 16. století začíná být osoba jej spravující výslovně jmenována jako hlavní účetní).⁸ Tento úřad – čili hlavní účtárna – byl nadřazen městské komoře⁹ a náležel mu dozor nad veškerým hospodařením města, jeho různými podniky a zařízeními (realizovaný na nižší úrovni prostřednictvím úřadů a podúřadů),¹⁰ dále dohled nad výběrem daní, regálních po-

⁶ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Realita každodennosti a kritika faktů hromadné povahy*. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století), Prostějov 1997, s. 60–61. Tam citována též další literatura a diplomové práce, které byly pod vedením L. Sulitkové zaměřeny k této problematice.

⁷ Srov. práci uvedenou v poznámce 5. Do tohoto komplexního zpracování existovalo k městské kanceláři brněnské ve sledovaném období jen povšechné zpracování v přehledných dějinách Brna (J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 130). Těž autor se ve studii *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské*. In: BMD 2, 1960, s. 82–124; BMD 3, 1961, s. 93–108, zaměřil na ty písaře, kteří byli současně literárně činní, takže městské kanceláři se věnoval jen okrajově.

⁸ Od poloviny 80. let 16. století se vedení účtárny ujímají pravidelně dvě osoby, většinou z řad členů právě úřadující rady. S vlastním označením celého úřadu jako „Buchhaltereie“ se setkáváme až v polovině druhého desetiletí 17. století.

⁹ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 442, 458–462. Na šlechtických dominiích se tento nejvyšší úřad hospodářské správy začíná konstituovat až ve třetí čtvrtině 16. století, Josef HANZAL, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*. In: SAP 16, 1966, s. 407. O brněnské městské účtárně jako úřadu zcela samostatném se pro polovinu 17. století zmiňuje výslovně ve svém kancelářském řádu městský syndik Šebastián Sutor. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 442 a pozn. 99. Zmíněný řád pod názvem *Kanzlei-Ordnung und Regul vor die königliche Stadt Brünn* vydal Christian d'ELVERT (In: *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k.k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde*, XIII. Bd., Brünn 1860, s. 463–466).

¹⁰ Úřady bývají v literatuře zvány též komise nebo inspektoráty, s výjimkou rychtářského úřadu byly v Brně všechny svázány s hospodářskou správou města. K jejich obnovování docházelo každoročně v souvislosti s dosazením nové rady. Pro druhou polovinu 16. století bylo podchyceno celkem sedmáct městských úřadů (správci kostela, špitálu, sirotčího jmění, mlýna, pivovaru, taverny, cihelny, zbrojnice ad.) a tři podúřady – nákupcích pšenice a nákupcích dřeva do sladovny a dohlizitelů nad vinicemi. Zatímco první dva podúřady předávali svá vyúčtování „pánům nad pivem“ („Bierherr“), správci vinic předávali svou závěrečnou bilanci přímo do účtárny. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 463, 465.

platků¹¹ a příslušel mu rovněž pravidelný přehled nad hospodařením města jako pozemkové vrchnosti.¹²

Přednostně se zaměřím na specifikaci základních druhů a typů písemností, jež zajišťovaly plynulý chod městské správy i soudnictví a styk města s jinými právními subjekty, a to ať již se jednalo o písemnosti přechodné nebo dlouhodobé platnosti. Nejvyšší diplomatickou kategorií představují listiny, vystavované jak v zájmu města jako celku (majetkově právní smlouvy, přiznání k berni), tak v zájmu jednotlivých obyvatel (rodné, zachovací a zhostné listy, pasy). Je zcela evidentní, že tyto písemnosti, mající pro adresáta zvláštní důležitost, bychom museli hledat v archivech příjemců¹³ a že jsme jinak o nich informováni pouze tehdy, byly-li původně vyhotoveny ve dvou (či více) rovnocenných exemplářích, z nichž jeden zůstal vydavateli (případ zmíněných smluv), anebo se v přepisu dochovaly v různých registrech, buď běžné městské korespondence¹⁴ či ve specializovaných registrech přiznání k berni¹⁵ a registrech písemností v soudních záležitostech (vyčleněných v městské kanceláři zvlášť pro rovinu obhajoby městských hospodářských výsad na zemském právu proti nárokům vyšších stavů¹⁶ a na rovinu soudních písemností, které město vydávalo z titulu vrchní soudní instance).¹⁷ Zatímco v případě majetkových smluv nelze zodpovědně určit, jaký podíl na jejich vzniku měla městská kancelář (a to ani po paleografické stránce,

¹¹ Mýto, clo, tržné a jarmarečné.

¹² Základ městského zemskodeskovního panství představovala v 16. století dvě městečka (Kuřim a Deblín) a patnáct vesnic (J. DRÍMAL, *Průvodce*, s. 111–112; Jiří JIRÁSEK, *Venkovské statky města Brna před Bílou horou*. In: BMD 4, 1962, s. 188). Od roku 1560 získalo Brno koupí další zemský statek, totiž hrad Špilberk s příslušenstvím (drželo jej do roku 1621) a v průběhu 16. století rovněž dočasně spravovalo (z různých právních titulů) dva církevní statky (majetek ženského augustiniánského kláštera a johanitské komendy na Starém Brně). V případě jak kuřimského panství, tak tzv. menších statků (J. DRÍMAL, *Průvodce*, s. 197–199) přijímala hlavní účtárna pouze závěrečnou bilanci osob pověřených správou statků ze strany města, zatímco pro jednotlivé agendy byly na statcích vedeny samostatné knihy. Z hospodaření kuřimského panství vytvářejí tyto v Archivu města Brna samostatný fond, torzovitě dochované knihy ostatních statků byly pojaty do knih městského hospodářství (zpracovány jsou ovšem v samostatné podskupině).

¹³ Kromě přiznávacích listů k berni, soustředěných za brněnský region v Moravském zemském archivu v Brně, není v silách jednotlivce provádět takovýto plošný výzkum, jehož výsledky by navíc s těžší mohly být závažnějšího charakteru.

¹⁴ Dobově jsou registra označována jako kopiáře. J. DRÍMAL, *Průvodce*, s. 147 mluví o běžných registrech, dochovaných pro léta 1578–1619 (Archiv města Brna /dále AMB/, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih /dále fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih/, rkps. č. 79–92), v omezujícím významu pouze jako o knihách missiv, přestože si sám byl vědom, že se v nich nacházejí i opisy městem vydaných listin. Několik těchto kopiářů bylo zpracováno v diplomových pracích a připravuje se jejich zpřístupnění badatelům formou rejstříkových záznamů.

¹⁵ AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 104 z let 1595–1614.

¹⁶ Samostatná kniha „sporů o vinné právo“ (AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 112) soustřeďuje opisy písemností z let 1576–1615 (H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy*, s. 245–246).

¹⁷ Právní „kopiáře“ jsou dochovány z let 1599–1616 a 1604–1616 (AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 72–73) a je možno je konfrontovat s přibližně současnou sbírkou právních naučení (AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 71). Srov. též I. ŠTARHA, *Okruh*, s. 174n.

dochovaly-li se náhodou v originále, neboť časový rozestup mezi takovými dochováními je značný) a jaký kancelář „partnerská“, v ostatních případech zmíněných typů listin je jejich provenience nesporná. Z hlediska diplomatického bylo možno posuzovat zejména větší počet listin vydaných městem v soukromoprávních záležitostech, v tomto případě šlo však samozřejmě jen o jejich stylistickou stránku. Běžné listiny byly prokazatelně sestavovány podle kancelářských formulářových pomůcek (ty však nejsou dochovány), například u rodných a zachovacích listů se jednalo o čtyři základní varianty.¹⁸ Jednoduchý formulář, vycházející nepochybně rovněž z předlohy, vykazují také příznávací listy města k berní a právní naučení, stylizované v obecných partiích více méně stereotypně.¹⁹

Zatímco frekventovanými písemnostmi rychle pomíjející platnosti, jakými jsou ve zmíněných obecných registrech dochované opisy běžných listů – listů poselacích neboli missiv²⁰ – nejruznějším příjemcům není z diplomatického hlediska zapotřebí se zvlášť zabývat, je nutno naopak upozornit na postupné utváření se další významné novověké kategorie písemností, totiž aktového materiálu, které se nejprokazatelněji jeví v soudních záležitostech městského soudu jako nadřízené právní instance. Ačkoli toto konstatování má v Brně zřejmě svou platnost už pro první polovinu 16. století,²¹ plně verifikovat je lze zejména pro přelom 16. a 17. století, kdy můžeme vzájemně porovnávat originály dochovaných žádostí o naučení z dceřinných míst s odpověďmi zaznamenanými v registrech právních naučení (případně i v běžných registrech), výjimečně i s vlastními, nevyexpedovanými originály nebo koncepty právních naučení.²² O snaze odlišovat, byť ne zcela důsledně, písemnosti v těchto záležitostech v městské kanceláři, respektive registratuře, od ostatních záležitostí, svědčí rovněž příjmecké poznámky na dochované korespondenci.²³

¹⁸ Se značnou dávkou pravděpodobnosti se v brněnské kanceláři uplatnila příručka, jejímž autorem byl městský soudní písař Bartoloměj Albert FURMAN, *Formy listů rozličných*, Brno 1611. Nepochybně zde byl v užívání také titulář. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 449.

¹⁹ Srov. poznámku 15. Zatímco po stránce jazykové jsou zachovací a rodné listy stylizovány především v němčině, převaha příznávacích listů k berním naopak v češtině, neboť se jednalo o výše zmiňovanou rovinu komunikace podle zásad zemského práva.

²⁰ Další specifickou kategorií písemností, které zde byly poznamenávány, jsou tzv. „kundschafty“ (neboli „recipissy“), tedy písemnosti, stojící z diplomatického hlediska na přechodu mezi listinou (ovšem omezené platnosti) a listem. „Kundschaft“ byl svěřován poslům a jiným vydavatelem pověřeným osobám, které měly příjemci určitou jinou písemnost odevzdat a stvrzoval tedy hodnověrnost doručitele. Srov. Kateřina KLIMEŠOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář města Brna za léta 1613–1614. Zhodnocení písemné produkce za rok 1614. (Postižení odrazu přípravy českého stavovského povstání v roce 1618 v písemnostech města Brna)*. Diplomová práce FF UJEP, Brno 1989, s. 54–55.

²¹ Na cílevědomé pořádní aktového materiálu v městské kanceláři již pro druhou polovinu 15. století upozornil J. Dřimal v nepublikovaném úvodu k zamyšlené edici listin, mandátů a listů z Archivu města Brna. Rukopisný úvod uložen v AMB.

²² I. ŠTARHA, *Okruh*, s. 173 uvádí jen tři zachované originály naučení do Drnholce z let 1590–1591.

²³ Tyto tendence byly zvlášť patrné v 60. a 70. letech 16. století za radního písaře Kašpara Guttmanna a na přelomu 16. a 17. století za písaře a později podpísaře Václava Basla.

Utváření aktového materiálu lze sledovat i v jiných záležitostech, zejména tam, kde městský soud vystupoval jako garant regulérnosti v postupu a završení různých majetkových transakcí obyvatel pod jeho iurisdikcí, jako byly koupě a prodeje nemovitostí, zástavy, půjčky a další. Na písemnostech jich se týkajících a ukládaných zřejmě alespoň po jistou dobu v dalším vyhotovení též do městské registratury (kvitance, dlužní úpisy, záznamy o splácení veruňků, dědické pohledávky ad.) shledáváme rovněž dorzální poznámky, ne ovšem v celém období zcela důsledně a pravidelně, svědčící o tom, že tyto nesporné záležitosti byly sledovány jako osobitá součást městské správní a právní agendy.

Stejně tomu bylo i tam, kde vrcholné městské orgány byly přímo zainteresovány na provedení například odhadu hodnoty vinic, sloužícího jako podklad pro jejich zdanění či jimi procházelo rozhodování o propouštění obyvatel města nebo poddaných zemskodeskového panství ze svazku městské vrchnosti. Zatímco u šacuňků vinic můžeme alespoň v některých případech přímo sledovat příčinnou provázanost v korespondenci evidující žádosti o jejich pořízení s dorzálními poznámkami na originálech ohodnocení zasílaných příjemci (městu i jednotlivci) perkmistry viničních hor (respektive i se shrnujícími záznamy pořizovanými do městských berních knih), v případě propouštění z poddanství je vznik spisů dokumentovatelný pouze nepřímo na základě přepisů jak žádostí, tak někdy i vlastních výhostných listů ve zmiňovaných běžných „kopiářích“.

Dorzální poznámky na písemnostech zakládáných do městské registratury, systematictější a četnější zvláště od sklonku 16. století,²⁴ jsou nepochybným dokladem snahy města o lepší orientaci ve vyřizované, především soudní (sporné i nesporné), ale i hospodářsko-správní agendě. Dochované „kopiáře“ městem vydávaných písemností (listů a listin),²⁵ reagujících evidentně z větší části na písemnosti přijaté, svědčí o jejich poměrně velké produkci (250–300 jednotlivin v průběhu roku). Z písemností určených městu jako příjemci však zůstalo pro předbělohorské období v městské registratuře zachováno z jednoho běžného roku maximálně dvacet kusů. Toto konstatování tedy naznačuje objem ztrát, respektive vědomých skartací písemností s omezenou právní platností a týká se stejnou měrou i výše zmíněné korespondence ve vztahu k naučením a právním poradám poskytovaným brněnským soudem jako rozhodující právní instancí.²⁶

Největší množství zachovaného písemného materiálu městské provenience představují městské knihy.²⁷ Z knih městského zákonodárství jsou pro předbě-

²⁴ Od 90. let 16. století se stává častějším připojování ročních, případně denních dat k dorzálním registům na písemnostech uchovávaných v městské registratuře. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 312, 348, 446–447.

²⁵ Srov. poznámku 14.

²⁶ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 448–449.

²⁷ Tamtéž, s. 292–303.

lohorské období k dispozici knihy opisů privilegií²⁸ a tři české překlady proslulé brněnské právní knihy z konce 16. a začátku 17. století,²⁹ které již byly předchozím bádáním zhodnoceny. Podobně se v literatuře posledních let dostalo pozornosti českému překladu tzv. Manipulu ze začátku 16. století (*Manipulus seu directorium iuris civilis* byl zkrácenou sbírkou výpovědí brněnských kmetů, pořízenou po polovině 70. let 14. století).³⁰ Zatímco první tři ze zmiňovaných knih privilegií jsou staršího data,³¹ pro vznik dalších šesti pocházejících z následujících století (16. a 17. století)³² bylo přednostním nikoli hledisko právní, ale evidenční, a proto jsou v průběžně vydávaném katalogu brněnských městských knih³³ posuzovány nikoli jako součást knih městského zákonodárství, ale mezi knihami městské správy v užším slova smyslu. K nesporně normativním knihám se řadí ještě tzv. „Práva brněnská“ z poloviny 16. století s naučeními brněnského soudu do Uherského Hradiště³⁴ a předpisy k výběru mýta od poloviny 16. století.³⁵

Z knih celého městského hospodářství byly podrobeny rozboru tři knihy berní,³⁶ zaznamenávající, každá řádově pro rozpětí 40 let, odhady nemovitých majetků pod purkrechem (v pořadí domy, vinice, masné krámy a chlebné lavice, sladovny a předměstské hospodářské objekty včetně zahrad a ojedinele uvedených dvorů a haltýřů) a zpoplatněné živnosti (z řemesel „*de artificio*“ a z obchodu „*de negotio*“).³⁷ Jelikož držba nemovitostí podléhala velmi častým změnám, je v těchto knihách množství přípisků a oprav, přičemž tyto neodrážejí vždy s aktuální pružností výsledky majetkových převodů, intabulovaných na základě jednání před městským soudem do rychtářských knih. Z rozpětí let 1537–1567 je rovněž zachováno osm vlastních výběrčích rejstříků berně, které na rozdíl od berních knih zachycují i obyvatele v nájmu.

²⁸ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkps. č. 40–47, 7277, 7278, 7269.

²⁹ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 6, 7, 7249.

³⁰ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7248.

³¹ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 40–42.

³² AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkps. č. 43–47, 7277, 7278, 7261.

³³ L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy z Archivu města 1343–1619. Katalog. Úvodní svazek*, Brno 1998, s. 12.

³⁴ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7932.

³⁵ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39A–G, 7258. Ve skupině knih městského zákonodárství jsou zařazeny rovněž právní rukopisy týkající se země, které zřejmě byly v městské praxi užívány jako podpůrné právní pomůcky.

³⁶ AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 10–12, založeny k roku 1509, 1541 a 1583.

³⁷ K nim se řadí ještě speciální viniční kniha berní, založená roku 1550 (AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 113) a v tomtéž roce založený soupis majitelů nových vinic, vložený do rkp.č. 12 (srov studii H. Jordánkové a L. Sulitkové uvedenou v poznámce 5). Rozborem všech berních knih bylo zjištěno, že v Brně rozhodně neplatí, že by se vinice vztahovaly k určitému domu a s ním také předávaly dalšímu majiteli. Dále jsou torzovitě dochovány výběrčí rejstříky lozuníků z vinic a rejstříky vinného desátku z vinic v Židochovicích. Z let 1595–1614 existuje jediný zachovaný „kopiář“ přípisků přiznávacích listů města Brna k zemské berni (AMB, fond A 1/3 Sbíрка rukopisů a úředních knih, rkp. č. 104 – srov. poznámku 15).

Dále je z této skupiny (týkající se nejen města jako celku, ale i jeho podniků a zařízení) dochováno především množství početních knih a z nich pak od poloviny 16. století téměř nepřetržitě výše zmiňované dvě jejich základní řady, totiž rejstříky radních počtů³⁸ a rejstříky městské komory.³⁹ Vyhraněnou podskupinu zde představují rejstříky beneficiálního úřadu (dochovány pro sledované období taktéž téměř v nepřetržité posloupnosti)⁴⁰ zúčtovávající příjmy k jednotlivým oltářům ve farním kostele a výpůjčky z nich.⁴¹ U početních rejstříků různých typů, předkládaných k závěrečnému zúčtování po uplynutí úředního roku, bylo možno na mnoha konkrétních příkladech doložit jejich sestavování na základě dílčích účtů a dalších podkladů (v dobové terminologii „*auszug*“, „*rabusch*“, „*spanzettl*“, „*gegenzettl*“; jako „*haderbüchlein*“ pak byly častěji zvány partikulární rejstříky, jejichž závěrečné zúčtování bylo převáděno do souhrnných rejstříků). I ty tak měly z diplomatického hlediska v dané chvíli definitivní podobu, jejich platnost nebyla však tak dlouhodobá, jako u centrálních početních knih, z nichž komorní, jak naznačeno, byly podúrovňi počtů radních. Tyto vznikaly jako průběžné čistopisy (ne tedy najednou z podkladů k jednomu určitému datu). Tomu také odpovídala jejich dobová nomenklatura – jako jediné z početních knih jsou zvány manuály („*manual zum buchhalten*“).

Z knih tzv. užší městské správy přicházelo ve sledovaném období v úvahu třináct již zmiňovaných obecných register městských listů a listin⁴² a speciální registra zachycující spory o vinné právo z let 1576–1615.⁴³ Tyto tzv. kopiáře mají taktéž definitivní podobu, neboť přepisy do nich byly pořizovány úhledným rukopisem z více kusů podkladů najednou (výjimkou nebylo ani porušení chronologického pořadí či případy, kdy se v přepisu jedné písemnosti plynule vystřídal dva písaři). U listů se jednalo zřejmě o přepisy z konceptů, u listin spíše ze skutečně vystavených originálů.

³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 390–507. K nim je ještě nutno přiřadit i souhrnný rejstřík městských počtů pro léta 1579–1621 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 159) a ojedinělé souhrnné rejstříky městských dluhů (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 105) a dlužních pohledávek (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 106). Srov. též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog I, Knihy městského hospodaření (komorní počty 1467–1619)*. Brno 1999.

³⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 245–300. Srov. též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog II, Knihy městského hospodaření (radní počty 1523–1619)*, Brno 2001.

⁴⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 181–204. Srov. též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog III, Knihy počtů města a jeho zařízení (1419–1619)*, Brno 2003.

⁴¹ Beneficiální úřad představoval (spolu s městem spravovaným sirotčím jměním) pro obyvatele města a jeho předměstí jakousi záložnu.

⁴² Srov. poznámku 14.

⁴³ Srov. poznámku 16.

Dále je oblast městské správy v užším slova smyslu pro celé předbělohorské období dokumentována už jen třemi knihami, a to jedinou knihou obnovování městské rady z let 1591–1599,⁴⁴ samostatnou knihou přijímání měšťanů z let 1559–1619⁴⁵ a knihou rozhodnutí městské rady („*bescheidbuch*“). Jelikož tato zahrnuje případy z více než stoletého období let 1540–1660,⁴⁶ je zřejmé, že evidovala jen zásadnější nálezy, vynesené konšely v různých civilních a trestních sporech.⁴⁷

Judikatura byla ve sledovaném období zcela v rukou konšelů a městský rychtář, podléhající rozhodnutím kolektivního radního orgánu, se uplatňoval jen v předsednictví jak běžných, tak výročních, případně mimořádných soudů a při výkonu soudních rozsudků. Zatímco zahájené soudy („*iudicium peremptorium*“, „*iudicium bannitum*“), přetrvávající v Brně nezvykle dlouho do novověku, se konaly jen výjimečně několikrát do roka, pro kontinuální zajištění právního pořádku měly větší význam tzv. rychtářské soudy, v případě potřeby zasedající každodenně. Ze zahájených soudů jsou pro 16. století dochovány torzovitě tzv. soudní knihy,⁴⁸ zachycující na rozdíl od knih rychtářských z běžných soudů celý postup procesního řízení (žaloby, odpory, domluvy, pomluvy, svědectví). Naproti tomu rychtářské knihy, určené vždy pro jeden úřední rok, jsou dochovány v unikátní, nepřetržitě posloupnosti od roku 1542.⁴⁹ Jsou v nich stejně jako v soudních knihách zachyceny případy z oblasti civilního (sporného i nesporného) a trestního práva. Nejedná se ovšem o nějaké protokolární záznamy ze soudního jednání, ale o definitivní rukopisy, přepisované z podkladů, které byly v některých případech do těchto rukopisů založeny (letmé poznámky ze soudního jednání, záznamy o podmínkách „trhu“, splácení lozuňků a podobně). Poněvadž v rychtářských knihách byla samostatná kapitola vyčleněna pro transakce s purkrechtními domy („*emptio et venditio domorum*“), setkáváme se v Brně se samostatnými knihami přípisů domů až v pokročilém 17. století.⁵⁰ Obdobně členěné knihy produkovaly i rychtářské soudy brněnských předměstí, z nichž se pro sledované období dochovalo šest knih.⁵¹ Smíšeného charakteru v tom smyslu, že postihuje rovněž všechny roviny práva,

⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769. Knihy o jednání městské rady jsou dochovány až od roku 1667.

⁴⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 101.

⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 96.

⁴⁷ Ve městech na jihoněmeckém právu nebyl činěn rozdíl mezi osobami zasedajícími v radě a osobami přítomnými zasedání městského soudu.

⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 62–69.

⁴⁹ AMB, fond A1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1731–1810.

⁵⁰ Vedeny byly samostatně až od roku 1689. Pokud se v 16. století setkáváme s termínem „grundbuch“, vztahuje se k hlavním knihám berním.

⁵¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1920, 1947, 1973, 1974, 2119, 5944. Zápisy ve většině těchto knih sahají kontinuálně až hluboko do novověku.

je jediná zachovaná kniha rukojemství z let 1513–1574,⁵² jež eviduje záruky poskytnuté v záležitostech jak vlastních brněnských obyvatel, tak obyvatel na mimobrněnských městských majetcích. Kromě ručení za dobrou výchovu sirotek, dodržení dohod (rovněž v cechovních záležitostech) jsou zde uváděni též ručitelé v trestně právních případech, nejčastěji různých inzultací. Navíc tato kniha obsahuje některá statuta rady a „služební“ přísahy. Povahu tohoto rukopisu je nutno označit za definitivní – nejenže zápisy k různým datům jsou psány (bez dodržení přísného chronologického pořadí) toutéž rukou a stejně zbarveným inkoustem, ale navíc zde byly zjištěny vložené materiály (nedatované zápisy svědeckých výpovědí), sloužící jako podklady pro konečné formulace.

Z nesporné agendy městského soudu jsou zachovány ze sledovaného období tři knihy testamentů brněnských měšťanů a obyvatel.⁵³ Podkladem pro zápisy byly originály závětí anebo výpovědi svědků, přítomných ústnímu pořízení kšaftujícího. Do knih byly poslední vůle přepisovány ne podle data jejich sepsání, ale podle data, kdy byly projednávány před městskou radou (k nim jsou tedy přičleňovány potvrzovací formule typu „*ratificatum et confirmatum*“, „*approbatum et confirmatum*“, „*ratificatum*“, „*confirmatum*“). S testamentární praxí úzce souvisí péče městské rady o jmění městských sirotek a sirotek na majetcích města a tedy také inventování pozůstalostí. V Brně bohužel nejsou dochovány (a zřejmě ani nebyly vedeny) samostatné knihy inventářů pozůstalostí – jen zcela výjimečně jsou ojedinělé soupisy pozůstalostí zachovány ve sbírce listin.⁵⁴ Velmi povšechně podává soupis movitostí a nemovitostí (bez udání jejich peněžního vyčíslení) testujících spoluobyvatel tzv. sirotčí kniha, evidující v rozpětí let 1517–1569 také dispozice se sirotčím jměním, včetně výpůjček z něho pro potřeby města i jednotlivců.⁵⁵

A nyní přenesme konečně pozornost k osobám, které se na vzniku městských písemností podílely, ať již v rovině konceptní nebo čistopisné. Jak již bylo naznačeno výše, poznatky v tomto směru nesmírně obohatily výsledky paleografické analýzy, které umožnily dospět nejen k celkovému počtu osob, poskytujících své písařské služby jako řádní zaměstnanci města jak za celé sledované období, tak v jednotlivých časových vrstvách, ale navíc k nesporné identifikaci některých písařských rukou s dalšími konkrétními osobami, které ovšem pře-

⁵² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 70.

⁵³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 49–51.

⁵⁴ Víme však, že inventování pozůstalostí bylo listinou krále Ludvíka (1524, prosince, 21, opis ve fondu A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 42, f. 42r-43v), a to ve dvojím vyhotovení, z nichž jeden exemplář se měl uchovávat na radnici. Několik takovychto jednotlivých inventářů zůstalo v městské registratuře dodnes zachováno. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 302 a pozn. 50 tamtéž.

⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 79. Vlastní poručnické rejstříky jsou zastoupeny jen dvěma rukopisy z let 1567–1575 a z roku 1586 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 7301–7302).

kvapivě nebyly „oficiálními“ městskými písaři, ale členy jeho radního kolegia. Předpoklad, že by se i sami radní mohli podílet na vzniku městských písemností byl sice už v české historiografii naznačen, zatím ovšem nebyl v žádné z kanceláří tak jednoznačně prokázán. Paleografická analýza tedy odhalila angažovanost jinak zcela neidentifikovatelných osob a i u těch písařů, jejichž jména a profesní zařazení prameny explicitně uvádějí, napomohla ke komplexnějšímu postizení jejich činnosti z hlediska kvalitativního, kvantitativního i časového.

Za celé předbělohorské období, tedy řádově za sto let, bylo zjištěno 314 osobitých písařských rukou, z nichž ovšem pouze desetinu (třicet jedna) představovaly rukopisy oficiálních městských písařů – jedenácti radních písařů (podchytilných v letech 1520–1619), tři podpísařů (v letech 1570–1614), pěti kancelistů⁵⁶ a dvanáct soudních písařů (v letech 1542–1619).⁵⁷ Charakteristický písařský projev dalších osmdesáti šesti písařských rukou byl zachytitelný ve více než jedné z městských úředních knih či jiných písemností, což je nepochybně důkazem systematictějšího působení těchto lidí ve službách města.⁵⁸ Za největší přínos považuji, že řádově čtvrtinu z nich se podařilo ztotožnit s konkrétními osobami, příslušníky horní městské vrstvy, a sestavit jejich biogramy.⁵⁹ Zatímco totiž dosavadní literatura se nejčastěji spokojovala tvrzením, odvozeným deduktivně z množství různorodé písemné agendy vyřizované městskou kanceláří, že v ní musela působit i řada tzv. příležitostných či výpomocných písařů, zvolený metodický přístup dovolil upřesnit tato povšechná konstatování v tom smyslu, že z dvaceti jedna jménem identifikovaných osob bylo sedmnáct prokazatelně konšely (a i další čtyři patřili mezi přední měšťany). Z nich pak plných šestnáct se projevilo osobitým rukopisem⁶⁰ při sestavování

⁵⁶ Zatímco titulaturou „kanzleischreiber“ byli v předbělohorském období (hlavně od 70. let 16. století) příležitostně označováni kancelářští pomocníci, v letech politického kvasu, bezprostředně předcházejícího stavovskému povstání, kdy byla městská kancelář navíc oslabena nejprve úmrtím podpísaře a poté i předního radního písaře, došlo k sémantickému posunu v náplni tohoto pojmu. Tak byl v roce 1615 zařazen (v době, kdy v čele kanceláře stál po úmrtí podpísaře sám radní písař Jiří Hovorka) Pavel Jeroným Skřivánek, který pod stejnou titulaturou dosáhl velmi rychle v letech bezprostředně následujících po bělohorské porážce nejvyššího zařazení v městské kanceláři. V roce 1617, tedy po smrti radního písaře tutéž titulaturu zjišťujeme u evidentně předního (a tedy nejlépe placeného) písaře městské kanceláře, Martina Kolbingera.

⁵⁷ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 420–434. Jejich biogramy tamtéž, s. 303–381.

⁵⁸ Tamtéž, s. 443. Zatímco někteří se omezili pouze na zápisy do městských knih téhož druhu, jiní zapisovali do více druhů úředních knih, případně koncipovali listiny a listy v zájmu města i jednotlivých měšťanů a evidovali písemnosti v městské registratuře. Osm z nich patří mezi osoby, které byly schopny obstarávat velice širokou druhovou škálu písemné produkce. Je zajímavé, že i z ojedinělých písařských rukou byly některé zachyceny jen v registraturních poznámkách.

⁵⁹ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 303.

⁶⁰ Ke ztotožnění rukopisu s konkrétním jménem samozřejmě napomohly příležitostně se v městských knihách, případně jiných písemnostech, vyskytující vlastnoruční podpisy. Podstatnější ovšem bylo využití indukční metody a široké kombinatoriky, využívající jak dosažených poznatků o strukturálních vazbách a hierarchii úřadů dobové městské správy, tak přímých pramenných zmínek o jednotlivých osobách, na jejichž základě byly sestaveny přehledné biografie.

různých početních rejstříků – nebyli tedy vlastními zaměstnanci městské kanceláře, ale z titulu svého „přísežného“ postavení ve správě města zpracovávali finanční agendu městské účtárny od roviny sestavování partikulárních rejstříků městských podniků a zařízení až po rovinu vedení jejich hlavních knih (rejstříků).⁶¹ Byly-li výsledky paleografického rozboru v tomto směru natolik prokazatelné, neznamená to ovšem, že by radní nebyli mohli uplatnit svou právní erudici a schopnosti konceptní práce⁶² i v oblasti soudní, především ovšem v zápisech z jednání výročních soudů, což se zcela bezvýhradně podařilo prokázat u dalšího ze jménem zjištěných konšelů. Jistě by bylo protismyslné, aby osoby zodpovědné za chod města a zavázané tedy osobní přísahou svěřily jakoukoli část své agendy, byť jen k přepisu, pouhým „příležitostným“ písařům.⁶³

Jelikož dosavadními výzkumy bylo rovněž dostatečně prokázáno, že konšelé byli pro své působení v radě a na městském soudě vybaveni nejen materiálními, ale i vzdělanostními předpoklady,⁶⁴ možno analogicky usuzovat, že i dalších šedesát pět písařských rukou, zjištěných v celém zkoumaném období ve více než jedné písemnosti, ale nepatřících písařům „*ex offio*“, muselo být ve stejném úzkém kontaktu s městskou správou, respektive že i tyto písařské projevy je dlužno s největší pravděpodobností přičíst jejím předním reprezentantům. V těžce logice věci je možno jen menší část z celkově podchycených písařských rukou – včetně dalších 197 ojedinelých –⁶⁵ považovat za skutečně výpomocné písaře, které prameny výslovně uvádějí jen zřídka (pod označením „*junge*“, „*knab*“,

⁶¹ Jeden z konšelů zasahoval písařsky i do knihy cechovních záležitostí a napsal jedno „snesení“ do knihy mistrů bednářského cechu. Z předbělohorského období se bohužel dochovalo jen devět knih ze dvou cechů (šest ze zednického a kamenického, tři z bednářského), takže toto zjištění nebylo možno hlouběji prověřit. V tzv. podúřadech (srov. poznámku 10) se na vzniku hospodářských písemností mohli podílet i lidé ze širší obce – nákupčí pšenice a dřeva do sladovny, dohlížitelé nad vinicemi, jistou část písemné agendy obstarávali zřejmě i sami placení zaměstnanci města (různí hospodáři, obecní a soudní služebníci, vážní, mýtní, krčmáři a další).

⁶² O obecných předpokladech pro dosažení vzdělání brněnskými obyvateli (a tedy i členy městské rady) srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 474–478. Praktickou právní erudici a zároveň způsobilost pro zastávání funkcí v městské radě dokládají výpůjčky „municipálu“ (sbírky městského práva) zřejmě z městského libraře jednotlivými konšely (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 70, f. 48r). H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 429 a pozn. 75 tamtéž.

⁶³ Nejvíce ojedinelých rukou bylo zjištěno v knihách zahájeného soudu, rozhodnutí rady, knihách testamentů, knihách pamětních a opisů privilegií, v „kopiářích“ běžných i právních záležitostí a v různých početních rejstřících. Zatímco v těchto nové ruce nejčastěji vystupovaly s každým dalším rukopisem (kromě rejstříků radních a beneficiálních počtů není u této skupiny doložitelná účast oficiálních písařů na jejich vzniku), u výše uvedených městských knih se v rámci jedné vystřídalo při jejím vyhotovení tři až jedenáct písařských rukou (u pamětních knih až osmnáct písařů), z nichž část bylo možno identifikovat jako placené městské písaře.

⁶⁴ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně*. In: Bronislav Chochohláč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 328.

⁶⁵ Byly-li některé písařské ruce zjištěny výlučně jen jako „registrátorské“ (srov. poznámku 63), hypotéza o jejich ztotožnění s osobami radních je pravděpodobnější (vzhledem k nepochybné snaze o přehled ve vyřizované agendě) než předpoklad jejich určení jako výpomocných písařů.

„*schreibersknab*“, „*schreiber*“, případně „*kanzleischreiber*“),⁶⁶ a to na nejnižší příčce vlastního kancelářského personálu (byli tedy „k ruce“ výše postaveným zaměstnancům městské kanceláře). Úvahy o ztotožnění většiny osobitých písařských projevů daleko spíše přímo s konšely toto zjištění tedy rovněž nepřímou podporuje, i když až do 70. let 16. století není možno tento předpoklad prameně verifikovat. Až do té doby totiž napodiv stav pramenné základny nedovoloval spolehlivou rekonstrukci personálního obsazení městských rad, přičemž i po tomto termínu nebyly až na výjimky k dispozici kompletní jmenné seznamy úřadujících konšelů⁶⁷ a složení rady tedy bylo nutno doložit pracnou exerpací komplementárních pramenů.

A nyní se ještě pozastavme nad nomenklaturou a náplní práce vlastních kancelářských písařů. Nejvyšší příčku v hierarchii zaměstnanců městské kanceláře zaujímal radní písař, označovaný německým termínem jako městský písař („*stadtschreiber*“) od první poloviny 16. století. Do té doby alternativně užívané jeho latinské označení jako „*notarius*“ či „*actuarium*“ lépe vystihuje jeho původně „monopolnější“ postavení, totiž rovnocenné kompetence v oblasti správního i soudního písařství. Od počátku 50. let 16. století se však pro sféru soudního písařství vyčleňují samostatní, specializovaní soudní písaři („*gerichtschreiber*“), kteří obstarávali přednostně agendu každodenních soudů a koncipovali z jejich úřadování vzešlé rychtářské knihy, zatímco do knih vznikajících z praxe výročních soudů zapisovali jen výjimečně.⁶⁸ Podstatné ovšem je zjištění, že neexistoval žádný přesah kompetence soudních písařů do oblasti správní.

I když u některých radních písařů bylo ověřeno, že se podíleli i na vlastní kancelářské práci (též jako ingrosátoři), hlavní tíha jejich činnosti spočívala v roli jakéhosi městského diplomata, zastupujícího zájmy svého zaměstnavatele jako právnické osoby navenek. Tuto roli přednostně plnili i v prvních desetiletích 17. století, kdy došlo k zdanlivé devalvaci jejich profesního označení – nyní jsou totiž zvaní jako „*kanzleischreiber*“, tedy termínem, který v předchozích desetiletích znamenal jen běžného kancelářského pomocníka, kancelistu.⁶⁹ Výběru osob, způsobilých zastávat zodpovědnou funkci vedoucího městské kanceláře věnovali brněnští velkou pozornost, přičemž se zdaleka neomezovali jen na adepty z bližšího okolí a z vlastního právního okruhu, ale nepochybně na základě referencí vybírali takové osoby i ze vzdálenějších míst Moravy, Čech

⁶⁶ Srov. poznámku 56.

⁶⁷ Kompletní seznamy tzv. tří rad jsou dochovány pro léta 1577–1578, 1592–1593, 1610–1611 a 1616–1617, jinak bylo nutno plně obsazení konšelského sboru rekonstruovat z rozptýlených údajů, což se podařilo souvisle pro léta 1568–1619. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 455 a pozn. 186 a 187 tamtéž a příloha 6/1 a 6/2.

⁶⁸ Zde, jak naznačeno výše, se více mohli uplatnit jednotliví radní.

⁶⁹ Srov. poznámku 56.

a Slezska.⁷⁰ Požadovaná profesní zdatnost byla pak ze strany města ohodnocena na dobové poměry velmi příznivým ročním platem,⁷¹ přičemž přední městští písaři požívali i vysoké společenské prestiže.⁷²

Funkce druhého radního písaře, totiž podpísaře, zvaného zprvu „*subscriba*“ a později „*unterschreiber*“, vystupovala z dobových pramenů příležitostně v souvislosti s výběrem berně již v první polovině 16. století, k jejímu pevnému zakotvení v hierarchii zaměstnanců městské kanceláře však došlo až v 70. letech 16. století. Podpísaři byli skutečně pravou rukou svých nadřízených, neboť se velmi intenzivně podíleli na vlastní kancelářské činnosti. Jejich charakteristický písařský projev bylo totiž možno sledovat ve všech druzích městských úředních knih i v registraturních poznámkách. I oni se ovšem ad hoc ujímali v zastoupení města různých diplomatických posláních, případně působili jako právní zástupci města a jednotlivých měšťanů. Přestože bez výjimky nebyli brněnskými rodáky, domohli se v městské společnosti rychle uznávaného postavení, korunovaného u jednoho z nich po opuštění kancelářské služby vzestupem mezi členy radního kolegia.⁷³ Jejich platové ohodnocení ze strany města činilo však přibližně jen polovinu platu předního radního písaře.⁷⁴

Poté, co se pro specializovanou část nesporné soudní agendy vyčlenila z působnosti soudního písaře koncem 70. let 16. století samostatná funkce sirotčího písaře („*waisenschreiber*“), lze konstatovat, že vymezení hierarchie a kompetencí oficiálních městských písařů bylo pro předbělohorské období završeno.

Při plném obsazení brněnské městské kanceláře, sledovatelném spolehlivěji od 70. let 16. století, v ní tedy byli za stálý roční plat zaměstnáni písař, podpísař, soudní a sirotčí písař a případně též jeden až dva výpomocní písaři. Gros hospodářských záležitostí, procházejících v nejvyšší instanci městskou účtárnou, naopak obstarávali – a tedy i psali – především jednotliví konšelé, specializovaný pivovarní písař (placený rovněž městem) a v nižší rovině i přísežné osoby z obce (mezi nimi také příležitostní písaři v městských branách). Ve volnějším vztahu ke kanceláři byli někteří další specializovaní písaři, jako byl z nadačních peněz farního kostela placený benefičiální písař, jemuž pravděpodobně podléhali zjištění písaři u městského farního kostela, a dále písaři na mýtě, váze a v objektu zvaném podle tradice Münzhof. Započítáme-li tedy participaci i těchto,

⁷⁰ Srov. poznámku 57.

⁷¹ Jejich plat se v druhé polovině 80. let 16. století ustálil na 100 zl. mor., roku 1578 se poprvé zdvojnásobil a roku 1617 byl stanoven na 210 zl. mor.

⁷² Svými majetkovými poměry i socioprofesionální svazky se řadili k nejvyšší vrstvě městské společnosti – patriciátu. Celkem šest z devíti radních písařů dosáhlo též nobilitace a jeden z nobilitovaných byl později přijat do vladyckého stavu. Tehdy sice opustil městské služby, ale ještě po tři roky působil v městském prostředí jako advokát v nejrůznějších právních záležitostech.

⁷³ Z pěti podpísařů jeden dosáhl nobilitace. Ověřitelné byly jejich sňatky s dcerami bohatých a vlivných brněnských měšťanů, jakož i úzké kontakty s okruhem městské inteligence.

ve své většině anonymních lidí, je zřejmé, že se počet osob, účastných jak na sestavování úředních knih, tak dalších městských písemností i na pořádacích pracích v registratuře, zvýší minimálně o deset pro každý úřední rok. Písemnou agendu, spojenou se správou a s výkonem soudních pravomocí v nejširším slova smyslu tak obstarávalo v předbělohorském období v Brně jako předním moravským královským městem současně patnáct až dvacet osob, jsoících v bezprostředním i volnějším spojení s městskou kanceláří, každopádně však osob důvěryhodných, zavázaných městu osobní přísahou.⁷⁵

Předkládaná zjištění není zatím bohužel možno konfrontovat s výsledky metodicky stejně pojatého výzkumu personálního obsazení a činnosti městské kanceláře v Brně ve středověku.⁷⁶ Pro jeho jednotlivá údobí sice známe jména několika výrazných městských notářů, sestavovatelů městských právních a správních knih, torzovitost zachovaných pramenů však zároveň značně ztěžuje žádoucí komplexnost pohledu.⁷⁷ Podobně není v současné době možno výsledky našeho výzkumu porovnat s výsledky metodicky obdobných výzkumů organizační struktury a produkce kanceláří jiných soudobých českých⁷⁸ a moravských měst souměřitelného sociálně ekonomického potenciálu, především tedy konkurenčního města Olomouce.⁷⁹ V každém případě by ovšem naše stať chtěla být důkazem, že klasické metody středověké diplomatiky jsou aplikovatelné i v mladším období, a to nejen na vlastní listiny, ale v úzké souvztáženosti s dějinami správy i na další produkty soudobých kanceláří, především na městské knihy, případně rovněž na aktový materiál, zejména soudního charakteru. Komplexní rozbor těchto písemných produktů, nespokojující se jen s jejich obsahovou stránkou, ale snažící se odhalovat jeho původce v kontextu spo-

⁷⁴ Pohybovalo se v rozpětí od 60 zl. mor. (v 70. letech 16. století) do 100 zl. mor. (poprvé v roce 1614). Ani u nich – snad s výjimkou jednoho – nebylo možno doložit univerzitní vzdělání, nesporně však absolvovali studium alespoň na úrovni gymnázia (vzhledem k prokazatelným schopnostem konceptní práce jak v německém, tak i českém a latinském jazyce).

⁷⁵ Například přísahy vážných byly zjištěny v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 70. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kancelář*, s. 468 a pozn. 271 tamtéž.

⁷⁶ Paleografický výzkum písařů městských knih jsme však uskutečnili i pro období 14.–16. století. L. SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. In: *Práce z Archivu Akademie věd B 17*, Praha 2004.

⁷⁷ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 67–69 – a týž v úvodu ke své nepublikované edici (srov. poznámku 21 a 76).

⁷⁸ Z českých měst byla zatím v četnějších studiích více autorů věnována systematictější pozornost správě a zpísemňování v Kutné Hoře a Starém Městě pražském, ovšem jejich postavení v politickém systému zemí České koruny – a tedy tomu také odpovídající specifické složení a kompetence jejich správních orgánů – bylo výjimečné a s poměry v Brně nesrovnatelné.

⁷⁹ Vědomí tohoto nedostatku výstižně vyjádřil i nejlepší žijící znalec listin a městských knih olomouckých Vladimír SPÁČIL, *Počátky městského archivu a městští písaři v Olomouci do 17. století*. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1*, Z pomocných věd historických X., 992, s. 136–140. Ač týž autor vydal v poslední době úctyhodnou práci *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001, není ji možno využít ke komparatistice, neboť zvolená metoda je historicky vývojová, a nikoli diplomatická.

lečenskopolitických a ekonomických daností své doby, tak jistě může přispět k obohacení našeho pohledu na postupující byrokratizaci správy⁸⁰ a na složitě strukturovaný život obyvatel našich měst v bližší i vzdálenější minulosti.

⁸⁰ Za velmi významný považujeme v této souvislosti postřeh Rostislava Nového, že v oblasti tvořící se byrokratické správy, tedy i v městských kancelářích raného novověku, začínaly nabývat na významu pomocné knihy, sloužící k evidenci spisů, a do pozadí ustupovaly „klasické“ úřední knihy. Viz Rostislav NOVÝ, *Městská diplomatika a dějiny správy (Přínos městské diplomatiky k rozvoji diplomatické metody)*. In: *Acta Universitatis Carolinae* (jako v poznámce 79), s. 20.

Ludmila Sulitková

Diplomatische Produktion der frühneuzeitlichen Königsstadt Brünn

RESÜMEE

Die Studie befasst sich sowohl mit den verschiedenen Schriftstückarten, die in der Stadtkanzlei in Brünn im Zeitalter vor der Schlacht am Weißen Berg entstanden, wie auch mit dem Anteil der offiziellen und der anderen Schreiber bei ihrer Aufstellung. Der Zustand der erhaltenen Quellen ermöglicht, diese Fragen besonders ab den 70er Jahren des 16. Jahrhunderts ganzheitlicher zu verfolgen. Die Aufmerksamkeit wird sowohl den verschiedenen Typen der erhaltenen Stadtbücher gewidmet wie auch den durch die Stadt ausgestellten Urkunden, Sendebriefen und ebenso dem Schriftmaterial, dessen Ausstellung nicht nur in der spezifischen gerichtlichen Sphäre (die Agenda, die mit der Bereitstellung der rechtlichen Belehrungen durch das Brünnener Gericht, d. h. durch den Oberrechtsstuhl verbunden war), sondern auch in der wirtschaftlichen Sphäre (insbesondere die Agenda, die mit der Weinbergbewertung der Brünnener Stadtbürger verbunden war) nachweisbar ist.

Hinsichtlich der mit der Schriftstückentstehung verbundenen Personen konnte ihr Anteil neben den namentlichen Quellenerwähnungen auch auf Grund der paläographischen Analyse der erforschten Stadtbücher (an die 450 Einzelstücke) in beträchtlichem Ausmaß bestimmt werden. Während das offizielle Personal der Stadtkanzlei der Hauptschreiber, die Unterschreiber, Gerichts-, Waisen- und Brauereischreiber und eventuell auch ein bis zwei Aushilfsschreiber bildeten, wurde die Mehrheit der wirtschaftlichen Agenda, wie die paläographische Analyse zeigt, durch die Ratsherrn selbst geführt und erledigt. In loserer Beziehung zur Kanzlei waren einige weitere spezialisierte Schreiber (Schreiber zu Benefizien, Schreiber an der Maut, an der Waage usw.), so dass sich 15 bis 20 der „vereidigten“ Personen gleichzeitig an der Entstehung der städtischen Schriftstücke und an den Arbeiten in der Stadtregistratur beteiligten. Für andere Städte in Tschechien, vor allem für die Königsstädte, stehen methodisch ähnliche Forschungen nicht zur Verfügung, deshalb lassen sich die Zustände in Brünn nur mit Olmütz objektiv vergleichen. Hier aber wurde die paläographische Analyse der Stadtbücher nicht umfangreich genug durchgeführt, um die aktive Mitwirkung der Ratsherrn bei der Anfertigung der städtischen Schriftstücke überprüfen zu können.

Hana Jordánková – Hedvika Sedláčková

SKLENĚNÉ STŘÍPKY A KERAMICKÉ STŘEPEY Z DOMÁCNOSTI MATOUŠE ŽIDLOCHOVSKÉHO

Věnováno památce Borise Novotného

Úzká spolupráce archeologů a historiků přináší pro badatelskou obec vždy nový, neotřelý vhled do života našich předků. I časově omezený výzkum historického úseku městských dějin může názorně nastínit na příkladu vybavenosti jedné brněnské domácnosti všední či sváteční každodennost, v našem případě nejdříve nobilitovaného měšťana a později reprezentanta nižšího šlechtického stavu – Matouše Židlochovského z Altenperku.

V roce 1957 proběhl v Orlí ulici č. 8 až 12 záchranný archeologický výzkum, který přinesl nové poznatky. Při demolování sklepů, které byly zničeny během II. svět. války, byla v domě č. 10 zjištěna vyzděná jímka z cihel (o rozměrech 190 × 200 × 120 cm) až po okraj zaplněná keramikou, zlomky skla a kachlů, včetně zbytků potravin a semen. Počet nádob – jak celých, tak dochovaných v torzech a zlomcích – byl odhadnut na dvě stě až tři sta kusů. Celý nález byl již v roce 1959 vedoucím výzkumu, Borisem Novotným, rámcově zpracován a zveřejněn.¹ Z množství keramických nálezů bylo formou katalogu uvedeno 92 vesměs celých nádob, z nichž část byla vyobrazena na tabulkách I–XVII (v některých případech však vyobrazení neodpovídají popisům, číslování je přeházené). Menší skupina torz a zlomků dle popisu z fajánsových habánských výrobků (č. 93–102) nebyla vyobrazena. Dále byly uvedeny i tři kachle: jeden režný miskovitý (č. 103) a dva se zelenou glazurou a plastickým motivem dvouhlavého orla na čelní vyhřívací stěně (č. 104–105). Soubor měl také obsahovat „množství střepin skleněných nádob, sklenic a pohárů. Vedle obdélných lahví z průhledného skla s krátkým úzkým hrdlem zde ležely ve střepech i zaobleně hraněné poháry na cibulových nožkách“.² V samotném katalogu je však uveden pouze výběr skla (č. 106–112, tabulka XVIII, XIX).

¹ Boris NOVOTNÝ, *Hromadný nález ze 16. stol. v Brně*. In: *Fontes archaeologicae Moraviae – Prameny moravské archeologie*. Tom. I., 1959, s. 5–24. Tato práce, kvalitou tisku poplatná možnostem doby vzniku, patří k základům novodobé postmedievální archeologie. Srov. Zdeněk SMETÁNKA – Jaromír ŽEGKLITZ, *Post-mediaeval archaeology in Bohemia and its problems*. In: *Studies in postmediaeval archeology* (dále *Studies*) 1, 1990, s. 7–21.

² B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 18.

Ve vyhodnocení autor stručně charakterizoval režnou užitkovou keramiku, kterou tvořily dva typy nádob – „hliněné poháry“ a „hliněné poháry na nožce“. Oba typy byly vyrobeny na rychle rotujícím hrnčířském kruhu z jemně plavené hlíny všech odstínů šedé barvy, dna byla odříznuta strunou. Poháry měly největší výduť v horní třetině výšky a později byly uvedeny do odborné literatury jako „brněnské poháry“.³ Vedle toho obsahovala jímka další tvary režné domácí keramiky jako velké mísy se dvěma uchy, džbány a džbánky. V menším množství byla zastoupena také keramika z oxidačně vypalovaného světlého materiálu s vnitřní polevou okrové, žluté nebo zelené barvy – hrnky s uchem, džbány, pánve – trojnožky. V soupisu uvedená holba a drobný melounovitý džbánek s vnitřní hnědou a vnější zelenou polevou (č. 87 a 90)⁴ patří již do skupiny habánských fajánsí. Zvláštní pozornost je věnována ojedinelému nálezu džbánu s vícebarevnou polevou a aplikovaným plastickým dekorem (č. 71). B. Novotný ho podle velkých písmen „H“, „V“ a „S“ na horním okraji neúplného medailonu vlevo od ucha spojuje s dílnou hrnčíře A. Scheuchenstuela ve Štýru – (A)ndreas (S)cheuchenstuel (H)afner, přičemž předpokládá možnost převráceného dosazení medailonu. Výrobu ve Štýru podporují také dále uváděné analogie.⁵

V Muzeu města Brna (dále MuMB), kam byla část nálezu předána, se nacházejí pouze celé nádoby a větší torza, části kachlů a ze skla výběr dvanácti reprezentativních nádob (**př. č. IV/1**). Osud dalších skleněných nálezů a části habánských fajánsí není znám.

Při zpracovávání výše uvedeného souboru skleněných pohárů, číší i lahví a stolní keramiky si autorky položily zásadní otázku. Lze jmenovitě určit objednavatele této kdysi velmi bohaté sady skleněných nádob a luxusní keramiky? Na základě topografie městských novověkých brněnských domů,⁶ ročního vročení⁷ na jedné z číší včetně zařazení dochovaného skla do širších evropských souvislostí jsme mohly položenou otázku jednoznačně zodpovědět. Uživatelem dochovaného souboru byla rodina Matouše Židlochovského z Altenperku.

³ Vladimír NEKUDA – Květa REICHERTOVÁ, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, s. 155–159.

⁴ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 21, tabulka XIV: 88, XVI: 90.

⁵ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 21, tabulka XVII.

⁶ Archiv města Brna (dále AMB), fond T 11 Rodinný archiv Gödelů, Alois GÖDEL, *Topografie brněnských domů*, rukopis.

⁷ Zatímco B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 22 přesné roční datum neurčil (15.1), spoluautorka příspěvku Hedvika Sedláčková po revizi dochovaných skleněných předmětů zařadila na základě dochované číše (**obr. č. II:1**) vznik části souboru do roku 1591, čímž striktně potvrdila původce nálezu.

Matouš Židlochovský⁸ pocházel z nedalekých Židlochovic. Až do počátku 17. století zde žil jeden z jeho přímých příbuzných, bratr Jiřík.⁹ Kdy se Matouš v královském městě Brně trvale usadil, nevíme. V nejstarší dochované knize přijímání měšťanů není jeho jméno zapsáno.¹⁰ V městské brněnské společnosti se úspěšně etabloval již někdy před rokem 1589, neboť v úředním roce 1590–1591 byl jmenován mezi nově přijatými konšely.¹¹ V městské radě pak působil s malými přerážkami až do jara roku 1602.¹² Hned po vstupu do konšelského sboru byl pověřován správou různých hospodářských úřadů: v letech 1590–1591 dohlížel na provoz obecního mlýna,¹³ 1592–1595 byl správcem městské komory,¹⁴ 1595–1601 městské zbrojnice,¹⁵ 1596–1598 a opětovně v letech 1600–1602 správcem ústřední městské účtárny¹⁶ a v letech 1597–1598 měst-

⁸ Nově ucelený biografický medailónek o M. Židlochovském vyšel ve studii Hany JORDÁNKOVÉ – Ludmily SULITKOVÉ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období* (Prosopografická a diplomatická studie). In: Sborník archivních prací 45, 1995, s. 405–408. Forma zápisu křestního jména v městských brněnských pramenech má převážně podobu „Matausch“ (tedy Matouš), i když v několika případech jsme se setkali i s podobou „Mathias“, již bychom tedy mohli přepisovat jako Matyáš nebo Matěj.

⁹ K roku 1601 se brněnský purkmistr společně s radním kolegiem přimlouvali u Jana Diviše ze Žerotína za měšťana a spoluradního Matouše Židlochovského, aby mu byla vydána v Židlochovicích „spravedlnost“ po jeho vlastním zemřelém bratru. AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih (dále AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 86, ff. 108v–109r. Srov. též Ivo NAVRÁTIL, *Sběrka rukopisů a úředních knih. Rukopis č. 86. Katalog*. In: Inventáře a katalogy Archivu města Brna, Brno 1978, č. zápisu 195. Dědictví po Jiříkovi Matouš nakonec získal. Vedle domu č. 28 v Židlochovicích spravoval tamtéž dvě zahrady (jednu za zámeckou zahradou a jednu za mlýnem), jeden lán a louku a roli na Vojkovsku. Jan BURK, *Historie židlochovských domů a jejich držitelů za léta 1609–1791*, Židlochovice 1936, s. 47–48.

¹⁰ Kniha byla založena roku 1559. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769. Srov. též H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Realita každodennosti a kritika faktů hromadné povahy*. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.–27. dubna 1995. Prostějov 1997, s. 58–60 a hlavně pozn. 15 na s. 66.

¹¹ Peter von CHLUMECKY (ed.), *Das Ratsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1859, s.1; I. NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*. Diplomová práce obhájená na FF UJEP v Brně, Brno 1978, seznamy. Nový úřední rok v Brně začínal vždy ve středu po Velikonocích.

¹² P. von CHLUMECKY, *Das Ratsherrn*, s. 1–3, 61–64, 84, 87; I. NAVRÁTIL, *Registra*, seznamy.

¹³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 159.

¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 279–281. Srov. též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog I, Knihy městského hospodaření (komorní počty 1467–1619)*. Brno 1999, s. 49–53.

¹⁵ Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*. Disertační práce obhájená na FF MU v Brně, Brno 2003, s. 115. Dvojčlenný úřad zastával společně s Vavřincem Austerliczerem. Týž, *Moravská zemská zbrojnice v Brně na přelomu 16. a 17. století*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 17, 2003, s. 288. Srov. též AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 159, ff. 277r–278r; 7127, ff. 7r–9v; též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog III. Knihy počtů města a jeho zařízení (1419–1619)*, Brno 2003, s. 34.

¹⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 462–465, 470–473. Srov. též SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog II. Knihy městského hospodaření (radní počty 1523–1619)*, Brno 2001, s. 87–91, 96–99.

ského pivovaru.¹⁷ Doba jeho správcování se různě prolínala, a tak Židlochovský v jednom úředním roce (1597–1598) byl jmenován hned do tří úřadů.¹⁸ Jelikož jednotliví odpovědní správci se sami podíleli na sestavování ročních rejstříků, které každoročně předkládali v době „*skládání počtů*“ k závěrečné bilanci, musíme bezpochyby předpokládat Matoušovu rutinní znalost psaní (česky a německy)¹⁹ a dobového účetnictví. Kde nabyl své širší (účetní) vzdělání, však zatím nevíme.

V květnu 1597²⁰ byl Matouš Židlochovský jmenován jedním ze zeměpanských výběrčích posudného v brněnském berním kraji a ve správě daní se angažoval i později. Od roku 1599 jej berní agendou pověřovali i stavové na zemském sněmu.²¹

Matouš Židlochovský i přes své později prokázané „profesní kvality“ do aktivní městské politiky vstoupil až po přiřazení se do rodiny nobilitovaného radního Šimona Grüblera z Altendorfu.²² V průběhu roku 1590 uzavřel své druhé manželství se Salomenou,²⁴ Šimonovou dcerou, pravděpodobně z Grüblerova

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7140A, f. 1r. Srov. též L. SULITKOVÁ (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog III*, s. 22–23.

¹⁸ Velká většina brněnských úřadů a podúřadů byla obsazována z pragmatických důvodů dvěma osobami. Srov. dále H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kompetence brněnských radních v předbělohorské době. Porovnání se situací v dalších moravských královských městech*. In: Documenta Pragensia (dále DP) XXI, 2002, s. 39–54.

¹⁹ Srov. například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 463, f. 14r.

²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 84, ff. 162rv.

²¹ Na podzim roku 1598 funkci zeměpanského výběrčího posudného vykonával společně se svým tchánem, Šimonem Grüblerem z Altendorfu. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp., inv.č. 85, f. 112r. Dále srov. T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 115; TÝŽ, *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů?* DP XXII, 2004, s. 233, 235 a pozn. 26 tamtéž, 236–237. Šimon Grübler byl dříve pověřován i výběrem městské sbírky, tedy byl tzv. „lozunkářem“, a to v letech 1587–1588 a 1592–1593. T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 314–315.

²² Šimon Grübler byl přijat do městského společenství v královském městě Brně roku 1561. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, f. 52r. Již v roce 1564 poprvé zasedl v městské radě. Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 74, pozn. 319 tamtéž. V letech 1570 až 1603 vykonával celkem 16krát konšelský úřad (z toho v pěti úředních letech 1573–1574, 1580–1582, 1592–1594 byl delegován jako soudce čili tzv. podsoudce, jemuž byl svěřen k řešení ad hoc určitý soudní případ v zastoupení rychtáře společně s dalšími členy rady) a čtyřikrát se ujal rychtářského úřadu (v letech 1577–1579, 1582–1583 a naposledy v úředním roce 1594–1595). I. NAVRÁTIL, *Registra*, s. 209–214; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období*. In: Pocta Janu Janákovi. K sedmdesátinám jeho přátel a žáci, Brno 2002, s. 141, pozn. 73 tamtéž. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1762, 1769–1770, 1781–1782; 1766–1767, 1771, 1783. Na sklonku svého života byl jmenován do funkce správce městského statku v Kuřimi. Václav OHAREK, *Tišnovský okres. Vlastivěda moravská II. Místopis*, sv. LXV, Brno 1923, s. 283–284; Jan O. ELIÁŠ, *Pozdně renesanční zámek v Kuřimě*. In: 30 let Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, Brno 1989, s. 47–48; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 399–401.

²³ Srov. J. BURK, *Historie židlochovských domů*, s. 48; V. BURIAN, *Vývoj*, s. 76 a pozn. 347 tamtéž.

²⁴ Dne 25. ledna roku 1590 Salomena je vedena ještě jako dcera Šimona Grüblera, která se stala kmotrou dítěte Anny, dcery zlatníka Jošta Voglmana. K 15. červnu 1590 přijala kmotrovský závazek již jako žena Matouše Židlochovského. Šimon MAUR, *Výtah z matriky narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 2r.

prvního manželství.²⁵ Tchán reprezentoval v 80. letech 16. století tu část brněnské měšťanstva, která se zprvu nepoddávala rekatolizačnímu nátlaku a tvrdohlavě setrvala na svém protestantském přesvědčení. Zatímco Grübler na konci svého života přestoupil na katolickou víru, jeho první zeť zůstal věren evangelickému vyznání.²⁶ Rodinnou sounáležitost k mladším manželčíným sourozencům projevil Matouš Židlochovský po tchánově smrti, kdy se vyhrotil spor o poručenství nad osiřelými nezletilými dcerami. Dívky měly být podle přání zesnulého otce vychovávány v katolickém duchu u měšťana Valentina Ducha.²⁷ Pro špatné zacházení však od něho utekly a uchýlily se do Matoušova domu. Brněnští si stěžovali u zemského hejtmana Karla z Liechtenštejna na rytíře z Altenperku, že se protiprávně ujal výchovy nejbližších příbuzných. Pře skončila v neprospěch Matouše Židlochovského.²⁸

Od poloviny 90. let 16. století byla protestantská brněnská měšťanská pospolitost vystavena silnému rekatolizačnímu úsilí ze strany pražského císařského dvora i olomouckého biskupa. Každoročně byl v měsíci červnu okazale slaven svátek Božího Těla, kterého se měla zúčastnit „celá brněnská obec“. Roku 1602 byly v průvodu všechny cechy i 24 předních luteránských měšťanů, kteří kráčeli za městskou radou se svícemi v rukou. Přesto se šest luteránů procesí nezúčastnilo. Všichni byli zjištěni a udáni do České kanceláře, kam byly zaslány také jejich písemné omluvy. Mezi provinilci²⁹ byl i Matouš Židlochovský. V tomto případě měla městská rada osoby nezúčastněné na náboženské slavnosti potrestat dle vlastního uvážení. Podle mínění současníka, kronikáře a lékárníka, radního Jiřího Ludwiga vyvázli heretici bez potrestání díky tchánovi Matouše Židlochovského.³⁰

²⁵ Grübler byl prokazatelně čtyřikrát ženat. První žena Eliška zemřela v roce 1581, druhá Uršula 1584 a třetí Anna 1595. Čtvrtou manželkou se stala v roce 1596 Kateřina Pesoldinová. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7245, ff. 10v, 20r, 21r. Srov. též Šimon MAUR, *Výtah z matrik zemřelých u sv. Jakuba*, sign. 6, pag. 2; L. SULITKOVÁ – Jana ŠKOPOVÁ, *Dosud needované záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603)*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 149, 151–152. V posledním pořizení ze 6. července roku 1603 vedle ženy Kateřiny jako hlavní dědicové jsou dále uvedeni tři synové (Pavel, Šimon a Hanuš) a jedna dospělá a tři nezletilé dcery (Salomena, Judita, Zuzana a Anna). AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, ff. 103v–110v.

²⁶ V. BURIAN, *Vývoj*, s. 74 a pozn. 319 tamtéž.

²⁷ V létě roku 1604 se oženil s osiřelou dcerou Kateřinou Grüblerovou [z Altendorfu?]. Š. MAUR, *Výtah z matriky oddaných u Jakuba*, sign. 5, pag. 2. Tamtéž, k roku 1603, duben, 17, je uveden Valentinův předchodzí sňatek s Uršulou, vdovou po obchodníkovi se železem Kryštofu Schwanzovi z Retzu. Žena Kateřina je doložena ještě na podzim roku 1606. Srov. Š. MAUR, *Výtah z matriky narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 9v. V testamentárním pořizení Valentina Ducha z roku 1614 je jako poslední manželka uvedena jistá Marie. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, f. 485v.

²⁸ V. BURIAN, *Vývoj*, s. 36–37.

²⁹ Jakub z Achty, Jakub z Hoffu, Zachariáš Kressl, Kryštof Jordán z Uherčic a Šimon Šmutrher.

³⁰ V. BURIAN, *Vývoj*, s. 43 a pozn. 407 na s. 78.

Manželé Židlochoviští byli několikrát požádáni svými katolickými i luteránskými spoluměšťany o kmotrovství jejich dětí. Zatímco Matouš přijal tento závazek šestkrát v rozmezí let 1591–1603, jeho žena se stala kmotrou také pouze šestkrát, avšak to v delším časové úseku, v letech 1590–1618.³¹

I když na základě dochovaných rukopisných pramenů nebyl Matouš Židlochovský oficiálně přijat do svazku městské obce, přesto záhy dosáhl nobilitace.³² Počátkem roku 1596 mu byl císařem Rudolfem II. udělen erb³³ a predikát z Altenperku³⁴ a na jaře roku 1603 byl i se svými nezletilými syny přijat do řad moravského rytířstva.³⁵ Už od funkčního období 1602–1603 se s ním nesetkáváme mezi členy městské brněnské rady. Mladší pramenné údaje dokládají, že představitelé města ho v následujících letech chápou již jako příslušníka šlechtického stavu – „urozeného vladyku“.³⁶ Již v červnu roku 1602 vystupuje jako králův zmocněnec při výběru posudného na Moravě.³⁷ Pravděpodobně

³¹ Š. MAUR, *Výtah z matriky narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, ff. 2r, 4v, 5v, 6v, 8r; 2r, 4r, 6r, 13r.

³² Srov. pozn. 10. V předbělohorském období v městě Brně žilo dohromady na 40 nobilitovaných měšťanských rodin. Jako první jsou doloženi k roku 1523 představitelé rozvětvené rodiny Munků z Ivančic (nejnověji H. JORDÁNKOVÁ, *Brněnská předměstí Cejl a Radlas – stručné dějiny do poloviny 17. století*. In: BMD 16, 2002, s. 316–327) a poté od konce 40. let 16. století Moravové z Mezeříččí, Ambrož z Ottersdorfu a Kostlachové z Křemže. K roku 1568 byl nobilitován pozdější tchán Matouše Židlochovského, Šimon Grübler.

³³ Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 91, č. 217. Erb tehdy mu udělený je totožný s erbem uděleným roku 1568 Šimonu Grüblerovi (J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 89–90, č. 211), takže šlo s největší pravděpodobností o tzv. erbovní strýcovství. V druhé polovině 90. let 16. století obdrželi nobilitaci vedle Židlochovského z Altenperku i jeho budoucí švagr Jiří Šolc z Bohumína (v témže roce) a kalvinista Jakob z Achtu (1597). Nobilitovaní konšelé zvolení do sedící či širší rady často zastupovali město navenek ve sporech se šlechtickou obcí. Tak například v roce 1601 byli Šimon Grübler z Altendorfu, Matouš Židlochovský z Altenperku, Mikuláš Černovský ze Švarcavy, Toman Buko z Bukoviny společně s Benediktem Umlaufem a Richardem Hiršem zmocněni k vedení sporu o vinný desátek z vinohradů u Starovic a Staroviček s Karlem z Liechtenštejna. V srpnu roku 1602 ve sporu pokračovali před zemským hejtnanem a zemskými úředníky jen tři zástupci z řad nobilitovaných měšťanů: Jan Kleinfeyndt z Lobenštejnu, Mikuláš Černovský ze Švarcavy a náš Matouš Židlochovský z Altenperku. Poslední zápis v knize městské korespondence je nedopsán. Karel z Liechtenštejna vyznává, že upustil od vinného desátku z vinohradů, jež mají brněnští měšťané nejen v Starovicích a Starovičkách, ale také v Hustopeči a Přítlukách. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 86, ff. 132r-133r, 303v-304r, 314v-315r. I. NAVRÁTIL, *Registra*, č. zápisu 244, 518, 536. Avšak spor se táhl až do roku 1605, kdy Brněnští 9. listopadu psali Liechtenštejnovi v souvislosti s jeho obstavením úrody vína některým měšťanům kvůli údajnému nesplněnému slibu ho „založit“ určitou peněžní sumou, že mu nebudou moci odvést lozuňky. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 87, ff. 301r-302v. Srov. též T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 340 a pozn. 109 tamtéž.

³⁴ J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 91, č. 217.

³⁵ Tamtéž; dále J. PILNÁČEK – Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 261, č. 132 (9. dubna 1603).

³⁶ Srov. například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1799, f. 70r (k roku 1609); 91, ff. 490rv (k roku 1614); 1808, f. 82r (k roku 1616). Dosažení nižšího stupně šlechtictví nemuselo automaticky znamenat rezignaci na působení v městských správních orgánech. Například na Starém Městě pražském jsme svědky toho, že postupně pět rytířů v druhé polovině 16. století a začátkem 17. století působilo nadále v městské radě. Miroslava PŘIKRYLOVÁ, *Podíl nobilitovaných měšťanů na staroměstské správě v letech 1547–1648*. In: DP IX/1, 1991, s. 140–141.

³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 86, f. 285r. I. NAVRÁTIL, *Registra*, č. zápisu 484.

ke konci roku 1605 nebo na počátku nového roku byl novopečený člen rytířského stavu jmenován do čela zemské zbrojnice, která byla ve městě Brně umístěna v prostorách zemské soudnice. V červenci roku 1607 však požádal o zproštění služby. Jeho žádosti bylo vyhověno.³⁸ Co bylo v pozadí tak časně Matoušovy rezignace, dosud známé prameny neprozrazují. Hypoteticky lze uvažovat o jistém „vyčlenění“ z městské společnosti a zároveň „nedocení“ ze strany samotné šlechtické obce, což mohlo vést k úplné rezignaci na jeho dosavadní politické a společenské aktivity.

Již od počátku 17. století byl Matouš Židlochovský sporadicky předvoláván k zemskému soudu. Poprvé jako brněnský měšťan a spoluradní, který v intencích zemského zřízení a smlouvy učiněné mezi vyššími stavy a měšťany měl poskytnout na prosbu Karla st. ze Žerotína svědeckou výpověď ve prospěch jeho příbuzné.³⁹ V brněnské knize evidence půhonů je na počátku roku 1609 rytíř Matouš „poháněn“ Hynkem Bořitou z Budče i s dalšími šlechtici „o svědectví ve velké majetkové při.“⁴⁰ Naposledy měl stanout před zemským právem v roce 1615, kdy byl pohnán nejdříve zdejší měšťankou Marií Duchovou, a to prostřednictvím zemského hejtmána Ladislava z Lobkovic, který žádal Brněnské „o stanovení termínu soudního stání a zajištění, aby se rytíř Matouš, vlastníci též usedlost podléhající městskému právu, dostavil k soudnímu přelíčení.“⁴¹ Ke konci téhož roku byl žalován Oldřichem Vítem ze Rzávého pro dlužní částku 84 ? zl. mor.⁴²

I nadále zůstal Matouš Židlochovský „seděním v Brně“⁴³ a finančně těžil především z obchodu s vínem,⁴⁴ čímž se jako vladyka dostával do sporu s měst-

³⁸ T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s.115, pozn. 207; TÝŽ, *Moravská zemská zbrojnice*, s. 288–289.

³⁹ Jedna ze sporných stran byla Lidmila Žerotínská z Kolovrat v zastoupení Elišky ze Žerotína. AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna, Sběrka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), listina 1600, XI. 18. Rosice.

⁴⁰ Jednalo se celkem o finanční sumu 30 000 zl. mor. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 128, ff. 25rv.

⁴¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1615, III. 7. Holešov; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92. Srov. též Magdalena SKOUMALOVÁ, *Rozbor knihy korespondence města Brna z let 1615–1618 s ohledem na ohlas stavovského povstání*. Diplomová práce obhájená na FF UJEP v Brně, Brno 1987, registář.

⁴² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp.č.128, f. 59r.

⁴³ Například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 88, ff. 229rv (k roku 1605); 128, f., 25r (k roku 1609) a f. 59r (k roku 1615). AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1611, srpen, 20. Snad vlastnil i nějaký menší majetek v Dolních Kounicích (J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 91, č. 217), které tehdy patřily ochránci jednoty bratrské Bernardu Drnovskému z Drnovic. Augustin KRATOCHVÍL, *Ivančický okres*. Vlastivěda moravská. II. Místopis, sv. XXIII, Brno 1904, s. 155–156.

⁴⁴ S vínem obchodoval již dříve ve velkém, neboť například roku 1601 od něj městská rada odkoupila celkem třicet sudů vína (starého i mladého). AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7245, f. 38v; P. von CHLUMECKÝ, *Das Ratsherm*, s. 74. Počítáme-li, že na jižní Moravě bylo měřeno víno rakouskou měrou, pak desetivěderní sud podle vídeňské míry (sud po 450 vídeňských mázech) by měl přibližně 2 600 l vína. Viz Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň – Sušice, 1984, s. 89.

ským právem.⁴⁵ Přesto se například k 15. prosinci roku 1612 listinně zavázal, že „víno ze svých hustopečských a starovických vinic bude ve svém domě v Brně bez snahy o narušení městských privilegií skladovat pouze toho roku a v nijkém případě jej nedá šenkovat, nýbrž bude užívati jen pro svou potřebu.“⁴⁶ Výše uvedené vinice a brněnské městské vinice měl připsány v berní knize ke svým dvěma domům.⁴⁷ První z nich získal někdy počátkem 90. let 16. století v Orlí ulici (dnes č. 10), odhadnutý na 26 gr. 2 den., a od roku 1600 držel také sousední⁴⁸ objekt, který byl oceněn na 25 gr. 2 ? den. Protože víme, že v odhadní části se i v pokročilém 16. století odráží nejvíce hodnota pozemku,⁴⁹ nebyl zřejmě ani jeden z těchto objektů příliš rozsáhlý, což ovšem nevyklučuje jeho možnou výstavnost. Kromě toho vlastnil ještě zahradu před Zelenou branou (Židovskou branou) v blízkosti jatek a zahradu a stodolu v Kožené ulici a od roku 1601 majetky v Židlochovicích a okolí po svém zemřelém bratrovi.⁵⁰ Prvně získaný dům (mezi Kryštofem Jordánem z Uherčic a Pavlem Grüblerem) spolu

⁴⁵ Poprvé v roce 1605 a naposledy 1613. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 88, ff. 229rv; 91, f. 241v. V téže „podvrtné“ činnosti pokračovala i vdova Salomena. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, f. 280r (k roku 1616). Městská rada „urozené vladycce oznamuje, že smlouva s bývalým manželem, nyní již nebožtíkem, ohledně ukládání vína ve městě do tří let se nevztahuje na vína hustopečská a starovická.“ Srov. též Ivona ŠKRABALOVÁ, *Tzv. „červený“ kopiář města Brna z let 1615–1618. Zhodnocení písemné produkce za rok 1616*. Diplomová práce obhájená na FF UJEP v Brně, Brno 1986, s. 67. Srov. následující poznámku.

⁴⁶ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů. Revers byl vystaven na základě prozatímního rozhodnutí pře vyvalené mezi šlechtickou obcí na jedné straně a městy na straně druhé ohledně práva šlechticů skladovat vlastní víno v jejich městských domech. Pře se řešila na zemském sněmu v Brně 15. srpna 1612. (Srov. též František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. Díl III, Brno 1905, s. 159–160.) O rok později (1613, říjen, 10) získal opětovně povolení k uskladnění hustopečského a starovického vína v brněnském domě. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 91, f. 241v. Srov. též JANA ŠKOPOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář města Brna za léta 1613–1614. Zhodnocení písemné produkce za rok 1613. (Postižení odrazu přípravy českého stavovského povstání v r. 1618 v písemnostech města Brna)*. Diplomová práce obhájena na FF UJEP v Brně, Brno 1987, s. 146. Vzhledem k dobrým vztahům brněnští radní kladně vyřídili žádost již rytíře Židlochovského z podzimu roku 1614, která se týkala dovozu vína z hustopečských a starovických vinic do jeho domu, a to na dobu tří let. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 91, ff. 493r-494r. Srov. též Kateřina KLIMEŠOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář města Brna za léta 1613–1614. Zhodnocení písemné produkce za rok 1614. (Postižení odrazu přípravy českého stavovského povstání v roce 1618 v písemnostech města Brna.)* Diplomová práce obhájená na FF UJEP v Brně, Brno 1989, s. 133.

⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, ff. 215v, 217v.

⁴⁸ Usuzujeme podle lokace domu jeho švagra, Pavla Grüblera, který k roku 1593 vlastnil dům v téže ulici mezi Matoušem Židlochovským a Matějem Apfelfrankem. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1781, f. 187r.

⁴⁹ L. SULITKOVÁ, *Ke kritice pramenů hromadné povahy k dějinám měst v 16. století*. In: *Časopis Matice moravské* 105, 1986, s. 297.

⁵⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, f. 217v. Kožená ulice se nacházela spíše v blízkosti Branky, ale půjde patrně o tytéž nemovitosti, darované před „Zelenou branou“ roku 1608 Salomeně. Připsány jí byly s konečnou platností krátce před smrtí Matouše Židlochovského roku 1616. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1798, ff. 197r-198r; 1808, ff. 82rv. J. BURK, *Historie židlochovských domů*, s. 47–48. Srov. i pozn. 57.

se zahradou a stodolou před Zelenou branou daroval v dubnu 1608 své manželce Salomeně.⁵¹ Ta o rok později po Velikonocích část majetku prodala olomouckému biskupu Františkovi z Dietrichštejna.⁵²

Po změně své stavovské příslušnosti se Židlochovský částečně odcizil měšťanské společnosti, avšak až do své smrti roku 1616 obýval nadále dva vedle stojící domy v královském městě Brně v Orlí ulici. Životním stylem se sice nikterak zásadně neodlišoval od zámožnější vrstvy neurozených sousedů, ale jak dokládá archeologický nález z roku 1957, luxusním vybavením domácnosti se Matoušova rodina mohla bezesporu zařadit k vyšším šlechtickým kruhům.

Přestože Matoušova kariéra slibovala dobrou základnu i pro mužské potomky rodu, z nichž se uvádějí v městské matrice Matyáš a Jan, narození v letech 1598 a 1601,⁵³ o jejich dalším působení buď v městském prostředí, nebo v rámci rytířské obce nenacházíme nejmenších zmínek. Z dalších dvou dcer Jitka (Judita) zemřela jedenáctiletá na konci jara roku 1613⁵⁴ a o Anně, narozené již roku 1591,⁵⁵ nemáme též žádných dalších zpráv. Úmrtí druhorozené dcery otec Matouš těžce nesl, což se odrazilo jak v přípravách na pohřeb, tak ve vlastním smutečním obřadu.⁵⁶

Sám Matouš Židlochovský z Altenperku musel zemřít někdy na jaře roku 1616, kdy se po něm uvádí poprvé vdova Salomena.⁵⁷ Ta se připomíná ještě k roku 1626, kdy byla nucena prodat své majetky v Židlochovicích rakouskému rytíři Martinu Kryštofovi Groffensteinerovi z Glogenfurtu.⁵⁸

⁵¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1798, ff. 197v-198r. A. Gödel ve své rukopisné práci o brněnských domech mluví o „paláci“.

⁵² Za finanční obnos 1 500 zl. mor. prodala kardinálovi „dvě zahrady v jednu spojenou i s domem na předměstí před Zelenou branou proti sladovnickému mlýnu“. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1799, ff. 70r-71r. Poslední majetky získala krátce před úmrtím svého muže na jaře roku 1616. Srov. pozn. 50, 57.

⁵³ Matyáš se narodil 11. ledna 1598 a Jan 21. října 1601. Š. MAUR, *Výtah z matrik narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, ff. 4v, 6r.

⁵⁴ Mladší dcera se narodila 6. října 1602. Š. MAUR, *Výtah z matrik narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 7r.

⁵⁵ Prvorozená dcera se narodila 20. srpna 1591. Š. MAUR, *Výtah z matrik narozených u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 2v.

⁵⁶ V roce 1602 vypracoval kardinál František z Dietrichštejna instrukci, která přímo zakazovala nosit při nekatolických pohřbech pochodně a zpívat luterské nábožné písně. Od téhož roku nebyli heretici pohřbíváni na městském hřbitově u kostela sv. Jakuba. Brněnští luteráni byli tedy pohřbíváni v okolí města na panstvích nekatolických majitelů (Řečkovice, Líšeň, Pravlov a jinde). Srov. V. BURIAN, *Vývoj*, s. 41, 39 a pozn. 347 na s. 77. Za zmínku stojí „*upozornění ze strany městské rady, aby se Matouš Židlochovský vyvaroval při pohřbu své dcery všeho, co Jeho Milost [biskup olomoucký] přísně zakazuje*“ (1613, VI. 11). AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 91, ff. 130v-131r. Srov. též J. ŠKOPOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář*, s. 128.

⁵⁷ Ke dni 28. dubna 1616 je podchycen poslední Matoušův zápis před rychtářským právem, kdy daroval své ženě další majetky, a to stodolu a zahradu na Koželužské ulici s dodatkem, že po jeho smrti může s nemovitostmi volně nakládat. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1808, ff. 82rv. Srov. též pozn. 45.

⁵⁸ J. BURK, *Historie židlochovských domů*, s. 47–48; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 466, č. 2007A.

O životním stylu a úrovni stolování, která byla zavedena v domácnosti Matouše Židlochovského, nás písemné brněnské prameny neinformují. Jistou představu však můžeme získat podrobným vyhodnocením těch výrobků ze skla a cenných keramických nádob, které se již za jeho života dostaly mezi domovní odpad. Nejprve si zrekapitulujeme dochované skleněné exempláře:

1. Z poháru, patrně s vřetenovitou kupou, je dochován dutý malinovitý nod s částí zvonovité patky a malou částí kupy. Sklo je čiré, lehce nazelenalé s nádechem do šeda, s řídce jemnými bublinkami, bez koroze. Výška torza 5,5 cm (př. č. III/1).⁵⁹

Kolem poloviny 16. století se na pohárech objevují výrazné duté nody (ozdobná masivní část dříků poháru), vyfukované do kovových forem s plastickými vzory. V souborech renesančního skla na Moravě se zatím podařilo identifikovat pět-šest motivů, které se opakují s různou intenzitou. Nejjednodušší malinovitý nod bývá zároveň nejčastější. Velmi oblíbený byl také dekor „lvích maskaronů“ a „rozetek“. Ostatní nody jsou méně časté až ojedinělé. Je možné, že zatímco první tři vyjadřují obecně platný módní trend, méně časté jsou znakem regionálních výrobních okruhů. V každém případě poháry s těmito nody představují dražší výrobky než poháry s nody v jednodušším provedení.

2. Pohár s kalichovitou kupou představuje torzo kupy s mírně zaškrceným prstencem nade dnem a částí rozevírajících se stěn a část zvonité patky. Na dříku jsou znatelné tři drobné plné prstence. Sklo je čiré, lehce namodralé do šeda s bublinkami, na povrchu matný povlak s iris. Výška torza 7,2 cm (př. č. III/2).⁶⁰

Tento tvar kupy nepatří k nejběžnějším a dosud známé stejné poháry jsou zdobené emailovým dekorem. Neúplný pohár z Olomouce, Michalské ulice č. 4, nese biblický výjev Evy se stromem a hadem⁶¹ a spodní části dvou pohárů z Lipska jsou též s vyobrazeními postav.⁶² Stejněho tvaru je i bohatě zdobený pohár z Plzně, Dominikánské ulice č. 2, který blíže uvádíme v souvislosti s pohárem č. 3 z našeho souboru.

3. Pohár s vřetenovitou kupou s letopočtem 15.1 zdobený plastickými nálepy a emailem, je neúplný, slepovaný. Kupa je vřetenovitá, mezi kupou a zvonovitou patkou, dochovanou bez okraje, jsou dva větší plné prstence s bílými emailovými body. Výzdobu na kupě tvoří pod okrajem bordura ze dvou řad bílých bodů, mezi kterými je zlacený pruh, pod bordurou čteme letopočet 15.1. Nade dnem se táhne dvojice linek nakreslená žlutým a zeleným emailem, ze kterých

⁵⁹ MuMB, inv.č. 4975.

⁶⁰ B.NOVOVNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 107; MuMB, inv.č. 4976.

⁶¹ Hedvika SEDLÁČKOVÁ (ed.), *Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996*, Olomouc 1998, s. 63, č. kat. 12.1–2.

⁶² Dirk SCHEIDENMANTEL, *Frühneuzeitliche Hohlglasfunde, Leipzig Peterstrasse 28*, Dresden 2002, s. 103, č. kat. 100 a 104.

vyrůstají stvolý trávy. Na kupě se třikrát opakuje motiv hlaviček cherubů malovaných na natavených plochých kruhových terčích (průměr 1,4 cm), orámovaných zlaceným proužkem, nad hlavičkami dvojice perutí s pevnými částmi bílým emailem, péra na jedné straně jsou červená, na druhé modrá. Kontury kreseb jsou provedeny tmavě hnědými linkami. Sklo je čiré, našedlé s nádechem do zelena, poměrně čisté. Průměr okraje 6,5 cm, výška torza 14,4 cm (**př. č. II/1**).⁶³

Pohár sám je zcela běžného tvaru, nevšední je jeho výzdoba. V celé Evropě jsme k ní našly jen několik analogií: v Plzni, Antverpách, Lüneburgu a v muzejní sbírce v Hannoveru. Jednodušší, pouze malovaná verze, je známa z Lipska.

V první řadě musíme uvést pohár ze studny 1 v Dominikánské ulici č. 2 v Plzni, která byla zaplněna v době pobytu císaře Rudolfa II. v tomto městě. Na kalichovité kupě se zaškrnceným prstencem u dna se třikrát opakuje motiv cherubů, mezi kterými jsou umístěny dvě Aeskulapovy hole. Sklo poháru je našedlé, perutě v žluté a červené barvě a na okraji je bordura z emailových bodů a zlaceného kruhu (**př. č. II/2**).⁶⁴

Druhý pohár s větvenitou kupou z odpadní jímky v Kaasstraat č. 13 v Antverpách je datován do 17. století a pokládán za výrobek českých skláren (**př. č. II/3**).⁶⁵

Další – celý (slepovaný) – pohár s vyšší, mírně kónickou kupou se dvěma prstenci na zvonovité patce pochází z odpadní jímky v Grosse Bäckerstrasse č. 22 v saském Lüneburgu. Je datován do první poloviny 17. století a je rovněž přičítán českým sklárnám.⁶⁶ Výška poháru z lehce našedlého skla je 16 cm (obr. 3:3). Na třikrát se opakujícím motivu s obličejí cherubů na plastických nálepech jsou dvojice perutí znázorněny střídavě barevnými emaily: bílý/modrý, bílý/červený, červený/modrý, čímž se liší od poháru z Brna, na kterém jsou všechna tři křídla v kombinaci modrého a červeného emailu (**př. č. II/4**).

Poslední příklad s natavenými nálepy představuje vysoký humpen s víkem ze sbírky Ernesta Wolfa⁶⁷ o výšce 33,8 cm. Sklo je bezbarvé, lehce našedlé. Na válcovitém těle s dutou zvonovitou patkou jsou rozmístěny tři dvojice oušek nad sebou, ve kterých byly původně skleněné kroužky, v kompletnosti se však dochovalo jen jedno ouško, čtyři jsou zcela odlomena. Mezi oušky lze rozlišit výzdobu terčků aplikovaných za studena: ve spodním pásu mají natavené dvo-

⁶³ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 108, tabulka XVIII; MuMB, inv.č. 4977.

⁶⁴ Západočeské muzeum v Plzni, inv.č. 24 226. Za poskytnutí dokumentace a kreseb děkujeme Františku Frýdovi.

⁶⁵ Sabine DENISSEN, *De opgravingen Kaasstraat 13, afvalput 2 te Antwerpen*. III het Gals. In: Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek 1, 1984, s. 29, 39–40, č. 44, tabulka 16.

⁶⁶ Peter STEPPUHN, *Katalog, Vorbemerkung*. In: Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit, Lüneburg? 2003, s. 134, č. kat. 3.034.

⁶⁷ Brigitte KLESSE – Hans MEYR, *Veredelte Gläser aus Renaissance und Barock*. Sammlung Ernesto Wolf, Wien 1987, č. kat. 29.

jice terčičků otisky pozlacených masek cherubů, nad nálepy křídla v barvách černé a zlaté. Po stranách perutí jsou dva stojící andělé, držící nad maskami erbovní štítky, motiv dnes již neurčitelný. V horní řadě je opět dvojice nálepů s maskami a křídly a nad nimi motiv květů. Pod okrajem je bordura zlacená s červeným a zeleným emailem, pod ní diamantem rytá jména „Fridrich/Sundtmann“ a „Mattheus/Frisse“ a mezi nimi letopočet „16/64“. Na základě typologického vyhodnocení výzdoby a srovnání s obdobnými exempláři autoři předpokládají, že letopočet, stejně jako diamantem rytý nápis ve středním poli, je pozdějším doplňkem a humpen datují do počátku 17. století a původ hledají v jižních Čechách.

S motivem hlaviček cherubů se setkáváme také v jednodušší, pouze v emailem malované podobě na humpenu z jímký 1 na Petersstrasse č. 28 v Lipsku. Dochovaly se pouze zlomky horní části, ovšem nasvědčující velkému tvaru o obsahu circa 1,5 litru (průměr okraje 12,6 cm). Pod bordurou z emailových bodů a zlaceného proužku se nacházejí čtyři groteskní kandelábry – střídavě dva ukončené stylizovaným rostlinným motivem a dva hlavičkami cherubů s vyznačenými rysy obličejů. Celý dekor je mimo obličej v tělové barvě proveden žlutým a modrým emailem. Humpen je datován do druhé poloviny 16. století, kdy dům, ke kterému patřila jímka, patřil bohatému kupci a lipskému měšťanovi Valtenu Leisemu.⁶⁸

Je nejméně pravděpodobné, že všechny výše uvedené kusy pocházejí z jedné dílny. Vedle motivu a jeho provedení tomu napovídá i našedlá sklovina, ze které jsou dochované exempláře vyrobeny. Původ můžeme hledat v některé sklárně v Dolním Rakousku. Motiv je přitom pro sklářské výrobky tak neobvyklý, že možnost zhotovení v několika různých sklárnách je téměř nepravděpodobná. Sklář se patrně inspiroval benátskými číškami s natavenými plastickými „maskami“, často zlacenými. Hlavičky cherubů pak doplnil dvojicemi perutí, což je renesanční motiv, který se velmi často v 16. století vyskytoval v architektuře, na kachlích i majolicích.

Málokterá renesanční nádoba ze skla poskytuje tak názornou představu o distribuci výrobků jedné dílny doslova po celé Evropě, jako tyto zcela ojedinělé poháry a číše s motivem hlaviček cherubů na aplikovaných terčovitých nálepech, a právě v tomto je snad největší význam všech nalezených exemplářů.

4. Z poháru s trychtýřovitou kupou a zlaceným dekorem, doplněným aplikovanými drobnými perličkami, zůstaly pouze dva zlomky horní části. Okraj nese zlacený pruh o šířce 0,8 cm, pod ním se vine linka jemných zlatých bodů. Na kupě jsou části patrně pěticípých hvězdic, na jejichž hrotech jsou nataveny trojice jemných dutých perliček ze skla, rovněž se stopami zlacení. Některé

⁶⁸ D. SCHEIDENMANTEL, *Frühneuzeitliche Hohlglasfunde*, s. 56–57, č. kat. 123–124, barevná fotografie na předešlé stránce.

se dochovaly jen jako stopa po nalepení. Sklo je čiré, bezbarvé, s nádechem do šeda, čisté. Průměr okraje 7,8 cm (př. č. III/4).⁶⁹

Výzdoba zlacených hvězdic patří k poměrně rozšířenému motivu, který se většinou objevuje na pohárech. Je známa například ze souborů rudolfinského skla na Pražském hradě.⁷⁰ Z Moravy jsou příklady známy z Olomouce, kde v bohaté jímce 81/83 na Pekařské ulici č. 5 se nacházel komplet dvou nižších válcovitých číší a dvou pohárů s vřetenovitou kupou s motivem zlacených hvězdic,⁷¹ a z Brna, z jímky na Kobližné ulici č. 4. V druhém případě byly nalezeny zlomky holby s hvězdicemi, které jsou stejně jako na poháru z Orlí ulice doplněny natavenými perličkami. Obě brněnské nádoby jsou z kvalitního, tenkostěnného bezbarvého skla.

Drobné skleněné natavené perličky jsou zcela výjimečným výzdobným prvkem. Objevuje se pouze na třech holbách, dochovaných ve sbírkách světových muzeí. První dvě jsou z modrého skla a nesou emailový a zlacený geometrizující vzor, zvýrazněný perličkami. Jsou datovány do počátku 17. století a jejich původ je hledán v Čechách.⁷² Axel von Saldern se zmiňuje také o třetím kusu – džbánku ze sbírek muzea ve Vratislavi, který podrobně popsal Erwin Czihak. Podle vyobrazení se však jedná o holbu ze „světlého“ (bezbarvého?) skla, nesoucí emailem provedený erb se zlatým kohoutem držícím v zobáku dešťovku a s datem 1617. Dedikační nápis spojuje holbu s Jiřím Wandererem, členem jednoho z nejvýznamnějších sklářských rodů v Čechách a na Moravě: „*Dises kennichen von Geörge Wandern glasmoller zue Friedrichswalde, vorehret den 18. Dezemb. Dis 1617 Jahres*“.

Holbu z muzea ve Vratislavi je tedy možné nejen přesně datovat, ale je také znám její výrobce – Jiří Wanderer z Liberce. Později byl džbánek opatřen cínovou zlacenou montáží s vročením 1676.⁷³ Další výrobky – humpeny a holba – zdobené perličkami byly vyrobeny v polovině 17. století v saských sklárnách.⁷⁴

5. Z poháru s vřetenovitou kupou zdobeného diamantem a zlacenými květy máme jen zlomek kupy bez okraje. Dekor rytý diamantem probíhá v horizontálních pásech, ve volném pásu je v negativním otisku část květu se stopami zlacení. Sklo je čiré, velmi lehce našedlé, téměř bez bublinek, na povrchu s počínající mléčnou korozí. Rozměry zlomku 5,4 × 3,3 cm (př. č. III/5).⁷⁵

⁶⁹ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 109; MuMB, inv.č. 4978.

⁷⁰ K. HETTES, *Venetian Trends in Bohemian Glassmaking in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: *Journal of Glass Studies* 5, 1963, Fig. 22–23.

⁷¹ H. SEDLÁČKOVÁ (ed.), *Renesanční Olomouc*, s. 85–86, č. kat. 16.1–2–5.

⁷² Germanisches National Museum Nürnberg, inv.č. HG 2318 a The Art Institute of Chicago, inv.č. 27.103; Axel von SALDERN, *German enameled Glass*. The Corning Museum of Glass, New York 1965, s. 174/ Fig. 323, 175/ Fig. 324, 176.

⁷³ Erwin CZIHAK, *Schlesische Gläser*, Breslau 1891, s. 104, 237, Fig. 26.

⁷⁴ Gisele HAASE, *Sächsisches Glas*, München 1988, s.19–21, č. kat. 25–27.

⁷⁵ MuMB, inv.č. 4979.

6. Z čočkovité láhve manganového skla se dochovalo celé tělo a téměř celé hrdlo, pod okrajem ovinuté plochou lištou s rádelkem. Průměr těla je 8 cm, výška torza cirka 15,5 cm, síla stěn 0,3–0,4 cm. Sklo je čiré, výrazně fialové, čisté (př. č. III/6).⁷⁶

S lahvemi s vysokým štíhlým hrdlem a tělem čočkovitého tvaru se v renesančních souborech setkáváme poměrně často. Všechny jsou výrazně silnostěnné až 0,5 cm a obvykle ze skla výrazně zbarveného kobaltem do temně modré barvy, méně z běžného skla nazelenalého. Ze skla fialového, tedy zbarveného manganem, je zatím známa tato jediná láhev z Brna. Tvar všech lahví je naprosto unifikovaný, všechny mají na hrdle pod okrajem rádelkované vlákno a okraj je rovně seříznutý. Velikost jednotlivých exemplářů se mírně liší. Pokud se dochovalo čočkovitě vypouklé dno, je povrch výrazně poškrábaný. Předpokládá se, že tyto láhve sloužily na tekuté koření při stolování, je ovšem evidentní, že vypouklé dno nedávalo nádobě žádnou stabilitu. Pravděpodobnější možnosti použití je „hladítka“ na textil, čemuž by nasvědčovala masivní sklovina a pracovní stopy na dně. Hladítka ve tvaru masivního skleněného plochého disku byla na územích západní a severozápadní Evropy používána již od 2. století a v některých oblastech sloužila až do novověku.⁷⁷ V našich zemích je známo několik exemplářů z 9. až 10. století z Mikulčic,⁷⁸ jeden kus z poloviny 13. století z Tisové u Hradce Králové⁷⁹ a jeden kus ze 14. století z Olomouce.⁸⁰

7. Z miniaturního džbánku z fialového – manganového skla zdobeného emailem se zachovalo pouze torzo spodní části a zlomek okraje. Kulovité tělo s vpíchnutým dnem má dno ovinuto silnějším hladkým vláknem a na válcovitém hrdle je jemné ovinuté vlákno. Dekor tvoří motiv šupin – na hrdle jsou žluté, na ovinutém vlákně bílé body, na těle šupiny bílé, uvnitř střídavě žluté a modré body. Sklo je čiré, výrazně fialové, řidce s jemnými bublinkami, uvnitř místy s jemnou důlkovou korozí. Průměr okraje je 2,5 cm, maximální průměr výdutě 4,6 cm, průměr dna 3 cm, výška cirka 6,6 cm (př. č. III/7).⁸¹

Drobný džbánek představuje nejspíše dětskou hračku, jaké v této době byly vyráběny poměrně často z keramiky nebo i fajánse. Nádobky – hračky ze skla nejsou obvyklé. Z Brna jsou zatím známy pouze dvě miniaturní číšky s nálepy ze studny 1/94 na Petrově.⁸²

⁷⁶ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 111, tabulka XIX/112; MuMB, inv.č. 4980.

⁷⁷ P. STEPPUHN, *Katalog*, s. 190–192.

⁷⁸ Zdenka HIMMELOVÁ, *Nálezy skla z Mikulčic (okr. Hodonín)*. In: *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla*, Čelákovice 2000, s. 88, obr. 6.

⁷⁹ Eva ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo v zemích koruny české. Katalog*, Most 1994, č. kat. 59.

⁸⁰ H. SEDLÁČKOVÁ, *Gotické sklo na střední a severní Moravě v archeologických nálezech*. In: *Archaeologica historica* 26, 2001, s. 448, č. kat. 3.10.3, obr. 1:7.

⁸¹ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 112, tabulka XIX/113; MuMB, inv.č. 4981.

⁸² MuMB, inv.č. 18/94–232/114, 232/118.

Také fialová, manganem zbarvená sklovina, ze které byla vyrobena i čočkovitá láhev, se objevuje jen sporadicky. Na Moravě je znám džbánek s kulovitým tělem zdobený zlaceným dekorem z jímky V/73 z Olomouce, ulice 8. května,⁸³ případně holba se žebry z novokřtěnského dvora ve Strachotíně.⁸⁴

8. Vázičkovitý dutý nod se svislými žebry, vyplněný světle růžovou práškovitou substancí, pochází z poháru. Byl odlit do formy a od kupy a dřívku je oddělen plochými terčovými prstenci. Sklo je čiré, bezbarvé, čisté. Výška torza 3,7 cm (**př. č. III/8**).⁸⁵

K poháru, respektive k nodu, vyplněnému barevnou hmotou, se dochovaly analogie jen vzácně. Ve sbírkách Britského muzea v Londýně se nachází celý pohár s vyšší, mírně se rozevírající polovejčitou kupou a s větším dutým zploštělým nodem, který je zevnitř vyplněn zlatým prachem. Také kupa je zevnitř do dvou třetin výšky ode dna pokryta zataveným zlatým prachem, na okraji je zlatý proužek, stejně jako na okraji patky. Tento pohár byl vyroben v 16. století buď v Benátkách, nebo v jižním Holandsku v benátském stylu.⁸⁶ V odpadní jínce 1/96 na Dolním nám. č. 7 v Olomouci byl ve vrstvě první poloviny 17. století nalezen dutý nod s plastickým dekorem rozetek, vyfouknutý do kovové formy, který je naplněn tekutinou barvy silného čaje nebo kvalitního koňaku.⁸⁷

9. Z brněnského vilkumu zbyly jen zlomky válcovitého těla s emailovým květinovým dekorem. Na menším zlomku se vedle téměř celého květu dochovala u levého lomu část nápisové pásky a v negativním otisku také jedno špatně čitelné písmeno, snad „F“. Na větším torzu spodní části, spleném ze dvou zlomků, je listoví. Dekor je v barvách bílá – žlutá – sépiově hnědá – tmavě hnědá (kontury a linky). Sklo je čiré, velmi lehce nažloutlé, poměrně čisté, na povrchu jsou místy skvrny bílé opakní koroze. Průměr těla je circa 7,8 cm (**př. č. III/9**).⁸⁸

Vysoká válcovitá nádoba, která má dno posazené na duté zvonovité patce, nebo méně často jen ovinuté silným vláknem, bývá bohatě zdobená barevnými emaily, případně i rytá diamantem. Je známa jako „humpen“ nebo „vilkum“, případně „vítací číše“. Je pokládána za nejtypičtějšího představitele středoevropského renesančního skla a velký obsah odpovídal tehdejší zálibě v nadměrné oblíbě piva či vína. Většina bohatě zdobených humpenů se dochovala v muzejních sbírkách a podle témat výzdoby je rozlišována řada variant, jako například „adlersbechery“ s bohatým dekorem šlechtických erbů, jiné s biblic-

⁸³ H. SEDLÁČKOVÁ (ed.), *Renesanční Olomouc*, s. 73, č. kat. 13.2–13.

⁸⁴ Táž, *Soubor renesančního skla z areálu novokřtěnského dvora ve Strachotíně (okr. Břeclav)*. In: Jižní Morava 37/40, 2001, s. 49, č. kat. 44.

⁸⁵ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 19, č. 106; MuMB, inv.č. 4982; obr. 1:8.

⁸⁶ Hugh TAIT, *The Golden age of Venetian Glass*, London 1979, s. 38, č. kat. 29, Plate 8.

⁸⁷ H. SEDLÁČKOVÁ (ed.), *Renesanční Olomouc*, s. 46, č. kat. 03.1–5.

⁸⁸ MuMB, inv.č. 4983.

kými a mytologickými výjevy, loveckými a žánrovými scénami a dalšími motivy.⁸⁹ Výzdoba bývá doplněna vročením, případně i dedikačními nápisy nebo průpovídkami. Z moravského prostředí musíme uvést vítací číši Vratislava z Pernštejna s rodovým znakem, která datováním před rok 1582 patří k nejstarším výrobkům s emailovou výzdobou u nás,⁹⁰ dále velký vilkum Maxmiliána Habsburského z roku 1582 s dekorem rytým diamantem, který byl vyroben u příležitosti jeho návštěvy na hradě Buchlově a je považován za domácí výrobek,⁹¹ a nakonec číši rodiny Zástřizlů ze Zástřizl, zdobenou kombinací malby za studena diamantem z roku 1602.⁹²

V archeologických souborech se zdobené humpeny nevyskytují příliš často, neboť patřily k cenným, a tedy i lépe opatrovaným kusům stolního nádobí. Brněnský humpen z Orlí ulice patrně nesl na přední stěně Matoušův erb, nad kterým byla nápisová páska. Dochovala se bohužel pouze větší část stěny s doplňkovým motivem květů, v tomto případě slunečnic. Za typicky „český“ motiv jsou pokládány snítky konvalinek, naopak slunečnice se objevují méně často, stejně jako lilie.

10. Z číše na duté zvonovité patce ze světle modrého opakního skla byla nalezena téměř celá patka kuželovitého tvaru. Průměr dna je 9,2 cm a výška torza 5 cm. Sklo je opakní, světle modré, místy se skvrnami rezavě hnědé opakní koroze (**př. č. III/10**).⁹³ Torzo pochází ze stejného tvaru jako předešle uváděný emailem zdobený humpen, ovšem tato číše byla vyrobena z tzv. „mléčného“ skla, kterému dodal neprůhlednost kysličník olova. Výrobky z tohoto typu skla nejsou v renesančních souborech obecně běžným jevem. V Opavě byla například nalezena číška s emailovým dekorem rybích šupin⁹⁴ a z Olomouce pochází nezdobená číška stejného tvaru a další menší číška s tělem ovinutým vláknem.⁹⁵

11. Kalamář s optickým dekorem žeber představuje část široce rozevřeného límcovitého ústí se zúženým hrdlem, přecházejícím v kulovité tělo. Průměr okraje je 9 cm. Sklo je čiré, sytě modré (kobaltové), s jemnými bublinkami, čisté (**př. č. III/11**).⁹⁶ Je zajímavé, že skleněné kalamáře se poměrně často vyskytují v brněnských renesančních souborech, kdežto z Olomouce, kde byl materiál již podrobně zpracován, není dosud znám ani jediný.

⁸⁹ Axel von SALDERN, *German enameled Glass*.

⁹⁰ František Xaverius JIŘÍK, *České sklo*, Praha 1934, s. 38, tabulka III, 5.

⁹¹ Tamtéž, s. 39, tabulka I, 2.

⁹² Tamtéž, s. 39, tabulka IV, 8.

⁹³ MuMB, inv.č. 4984.

⁹⁴ Jiří PAVELČÍK – Jarmila ŠTĚRBOVÁ, *Macákové z Ottenburku. (Historie jednoho domu ve světle archivních pramenů a archeologického výzkumu.)* In: Universitatis Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae Historica 5, 1997, s. 145–172.

⁹⁵ H. SEDLÁČKOVÁ (ed.), *Renesanční Olomouc*, s. 72, č. kat. 13.2–10, 11.

⁹⁶ MuMB, inv.č. 4985.

Tvar je standardní – nádobka s baňatým tělem a velmi úzkým hrdlem má široký, vodorovně rozevřený límcovitý okraj a nese optický dekor svislých žeber. Velikost nádobek se mírně liší a některé kusy mají na nejširší výduti vodorovně natavené zvlněné pásy ze skla. Bývají vyrobeny jak z výrazně kobaltového skla, tak z běžného, nazelenalého. Z Brna můžeme jako příklad uvést kalamář z jímky v Dominikánské ulici č. 17,⁹⁷ z Koblížné ulice č. 4⁹⁸ nebo Zelného trhu č. 9.⁹⁹ Stejný tvar kalamářů byl publikován i ve Vídni.¹⁰⁰

12. Z poslední nalezené číše na duté zvonovité patce se dochovala spodní část s patkou a mírně vpíchnutým dnem a také část mírně se rozevírajících stěn. Sklo je čiré, bezbarvé s nádechem do zelenošeda, řídké s bublinkami, čisté. Průměr patky je 6,3 x 6,1 cm (**př. č. III/12**).¹⁰¹

Jednoduchá nezdobená varianta vysokých číší – „humpenů“ je běžnou součástí každého renesančního souboru. Tento tvar reprezentuje spolu s poháry typické renesanční sklo. Je pravděpodobné, že původní soubor obsahoval mnoho dalších zlomků běžného nezdobeného stolního skla, jako jsou poháry a číše, a také zásobních lahví různých rozměrů i tvarů, které v této době byly již docela často používané.

Brněnské soubory renesančního skla, tedy z doby zhruba od roku 1550 do poloviny 17. století, byly zatím podrobeny jen orientačnímu průzkumu. I za tohoto stavu je však možné konstatovat, že dochovaný výběr skla z jímky v brněnské Orlí ulici představuje v tomto městě jeden z nejkvalitnějších dosud známých nálezů (**př. č. III, IV**). Téměř každý exemplář je nějakým způsobem výjimečný – výzdobou (hlavičky cherubů, natavené perličky, nod vyplněný růžovou hmotou), sklovinou (sytě modrá, fialová, mléčné sklo) nebo tvarem (miniaturní džbáněk). Ani nejtypičtější renesanční nádoba – humpen s emailovým dekorem – není v královském Brně zcela obvyklá. I při zběžném hodnocení brněnského renesančního skla se ukazuje, že emailem zdobené sklo zde nedosáhlo tak velké obliby jako například v Olomouci, což bezesporu souvisí s odběrem zboží z různých výrobních okruhů. Ukazuje se, že Brno a jižní Morava byly zásobovány z dolnorakouských hutí, kde se vyráběla také barevná skla.¹⁰² S výrobky ze sytě modrého, fialového nebo neprůhledného červeného

⁹⁷ Rudolf PROCHÁZKA – Z. HIMMELOVÁ, *On the characteristic of the components of material culture and public health care of the town Brno in the 16th and 17th century*. In: *Studies* 1, 1990, s. 127–168.

⁹⁸ MuMB, přír.č. K 105–8.

⁹⁹ MuMB, přír.č. 13/88–1.

¹⁰⁰ Kinga TARCSAY, *Neue Erkenntnisse zum Spektrum des mittelalterlichen und neuzeitlichen Glases in Wien*. In: *Fundort Wien*. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie. *Berichte zur Archäologie* V, 2002, s. 183, Abb. 8.

¹⁰¹ MuMB, inv.č. 4986.

¹⁰² K. TARCSAY, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Österreich*. In: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19, 2003, s. 170–172.

skla se totiž na jižní Moravě – na sídlech novokřtěnců – setkáváme relativně mnohem více než na střední a severní Moravě.¹⁰³

Matouš Židlochovský se však při výběru vybavení svého stolu neomezoval na zboží z jedné oblasti, ale uplatňoval vybraný vkus, projevující se na ojedinelém poháru s perličkovými nálepy a zlacenými hvězdicemi, který mohl být vyroben buď v severočeských nebo slezských sklárnách. Pravděpodobně benátského původu je pohár s nodem vyplněným růžovou hmotou.

Orientaci na dovoz zboží z Rakouska můžeme pozorovat také na luxusní keramice, kterou v souboru představuje džbán s aplikovanými medailony (**př. č. V/1–3**). Ústřední motiv, který se nedochoval v úplnosti, představuje medailon s výjevem Adama a Evy u stromu poznání. Vlevo od ucha je postava ženy v renesančním šatu. Nápis „RH.TORICA“ na spodním lemu suknice pak vyjadřuje, že jde o alegorické zobrazení. Druhý medailon vpravo od ucha je velmi poškozen, nejlépe se dochovala již výše zmíněná písmena „H“, „V“, „S“ v horním okraji a malá část rostlinného motivu. Pod kořenem ucha je výjev ukřižovaného Krista s lotry po obou stranách. Tyto čtyři hlavní reliéfy doplňují celkem nahodile rozmístěné menší aplikace: rozetky, list, žalud, postava muže do pasu, erbovní dvojhlavý orel s korunou a snad i motiv francouzské lilie. Plastická výzdoba byla kombinována s výrazným barevným dekorem, jehož obrysy byly nejprve vyryty na džbán. Základní barva džbánu je tmavě hnědá, výzdoba je zdůrazněna oranžovou, zelenou a bílou barvou. Výrazným dekorativním prvkem je pás ryté klikatky na hrdle mezi dvěma oranžovými pruhy. Jednotlivá pole klikatky jsou vyplněna střídavě bílou a sytě hnědou barvou.

Džbán, vyrobený v hrnčířské dílně ve Štýru, není v našich zemích zcela ojedinelý, neboť další dva pocházejí z Prahy.¹⁰⁴ Džbán z rudolfínské jímky na Pražském hradě nese stejný základní dekor, na jednom medailonu je však zachycen portrét císaře Rudolfa II. (**př. č. V/4**). Třetí džbán z Jindřišské ulice v Praze nese šlechtický erb (Šlikové) (**př. č. V/5**). Všechny tři porovnávané džbány jsou si natolik podobné, že není pochyb o jejich výrobě v jedné dílně. Oba pražské exempláře byly vyrobeny s vysokou pravděpodobností na objednávku, kdežto brněnský džbán – pokud v silně poškozeném medailonu nebyl erb majitele – patřil sice k luxusnímu zboží, určenému však pro běžný prodej. V každém případě dobře ilustruje společenské prostředí, do kterého Matouš Židlochovský z Altenperku příslušel.

¹⁰³ H. SEDLÁČKOVÁ, *Soubor renesančního skla z areálu novokřtěnského dvora ve Strachotíně*, s. 43–68; táž, *Nálezy renesančního skla z Pouzdřan, ok. Břeclav*. In: *Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla*, Čelákovice 2003, s. 35–46.

¹⁰⁴ Džbány z fondů Archeologického ústavu AV ČR v Praze a Národního památkového ústavu v Praze byly zapůjčeny na výstavu „Hodování a stolování v renesanci“, která se konala v červnu–září roku 1999 ve výstavních prostorách MuMB v Měnínské bráně. Za souhlas se zveřejněním snímků jako analogií k brněnskému džbánu děkujeme Janu Frolíkovi a Jaromíru Podliskovi z těchto institucí.

Také habánská fajáns byla v této době dostupná pouze nejvyšším dobře situovaným společenským vrstvám a v archeologických souborech se s ní setkáváme vzácně. Ze souboru v Orlí ulici se dochovalo jen několik kusů, většinou se zelenou polevou na povrchu: štíhlá holba (**př. č. VI/1**),¹⁰⁵ drobný melounovitý džbánek (**př. č. VI/2**),¹⁰⁶ drobná vázička s vývalky na stěnách¹⁰⁷ a kónický koflík se sytě tmavě modrofialovou polevou (**př. č. VI/2**). Podle popisu B. Novotného byly v souboru také výrobky s bílou polevou a s dekorem ve žluté, zelené a modré barvě (svícen, blíže neurčené nádoby, poklička)¹⁰⁸ a další zlomky s polevou šedou a s fialovým mramorováním.¹⁰⁹

V Brně jsou habánské výrobky dále známy z jímký 17/90 na Mečové ulici č. 2, odkud pochází džbánek s kulovitým tělem a též trojnohá pánev s bílou polevou. Je velmi pravděpodobné, že v nezpracovaném materiálu z dalších jímek se nacházejí zlomky tohoto zboží.

Mezi „lepší“ keramiku, v této době dostupnou měšťanským vrstvám, patřily malované talíře a mísy. V 90. letech 16. století se vedle starších výrobků s malbou na hnědém nástřepí začaly vyrábět také tvary s výzdobou na bílém podkladu ve snaze přiblížit se habánským fajánsím. Do této skupiny patří také malovaná mísa s dekorem květů v oranžové, hnědé a zelené barvě (**př. č. VI/3**), i když nepochybně ve zlomcích bylo takových mís a talířů v souboru více. Za zmínku stojí, že jedna z hrnčířských dílen na toto zboží pracovala patrně v Brně v Josefské ulici, kde byly nalezeny polotovary malovaných mís.¹¹⁰ Ukázkou běžně používaného hrnčířského zboží je mísa zdobená kukačkou s jednoduchým geometrizujícím motivem (**př. č. VI/4**).

Na závěr lze opětovně vyzvednout klady úzké spolupráce na poli historického bádání. Revize výše uvedeného archeologického výzkumu v kombinaci s písemnými prameny nám přinesla hmatatelný výsledek. I když neznáme prvotní povolání Matouše Židlochovského, podařilo se nám zmapovat jeho společenský vzestup v královském městě Brně, majetkové poměry, politické a společenské aktivity i náboženskou orientaci. To vše doplňuje nový přehled reprezentativní sady skleněných nádob a luxusní keramiky, tentokrát v porovnání s evropským vývojem renesančního sklářství.

¹⁰⁵ B. NOVOTNÝ, *Hromadný nález*, s. 17, č. 87, tab. XIV.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 17, č. 89, tab. XVI.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 17, č. 88, tab. XVI.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 18, č. 93–96, 98–99, 101.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 18, č. 97, 100, 102.

¹¹⁰ MuMB.

Závěr

Příspěvek je věnován nálezům z jímký v Brně, Orlí ulici č. 10, která byla zkoumána na konci 50. let 20. století. Obsahovala nejméně 200 keramických nádob, včetně habánských fajánsí a luxusního džbánů s plastickými medailony, a obsáhlý soubor dutého skla. Nález byl krátce po odkrytí zveřejněn vedoucím výzkumu Borisem Novotným (1959), ovšem v kvalitě poplatné tehdejší možnosti tisku. Ze zveřejněných nálezů se však do Muzea města Brna, kde je dnes nález uložen, dostal jen výběr dvanácti nádob ze skla a nebyly také předány některé zlomky habánských fajánsí. Přesto dochované předměty velmi výstižně ilustrují společenský status, ekonomické postavení a vybraný vkus v domácnosti majitele domu, kterým byl v této době Matouš Židlochovský z Altenperku.

Tento rodák z nedalekých Židlochovic se v královském městě Brně etabloval před rokem 1589. Po vstupu do konšelského sboru byl v letech 1590–1602 pověřován správou různých hospodářských úřadů. Od roku 1597 se angažoval i v berní agendě. I přes své profesní kvality do městské politiky vstoupil až po přiznání se do rodiny vlivného nobilitovaného radního Šimona Grüblera z Altendorfu. Matouši Židlochovskému byl v roce 1596 udělen erb a predikát a již roku 1603 byl přijat se svými mužskými potomky do řad moravského rytířstva. Po roce 1607 rezignoval na své dosavadní společenské aktivity, ale přesto zůstal nadále „seděním v Brně“, kde vlastnil v Orlí ulici dva vedle sebe stojící domy. Finančně těžil především z obchodu s vínem. Životním stylem se Matoušova rodina zásadně neodlišovala od zámožnější vrstvy neurozených sousedů, ale vysoce je převyšovala luxusním vybavením své domácnosti. Matouš Židlochovský zemřel na jaře roku 1616. Vdova se připomíná ještě k roku 1626.

Ačkoliv zařazení souboru do doby okolo přelomu 16. a 17. století je zcela zjevné, potvrzení nacházíme na vročení „159?1“ na nejcennějším poháru, který je zdoben motivem hlaviček cherubů (př. č. II/1). Výzdoba barevnými emaily je v tomto případě doplněna plastickými terčíky s malovanými obličejí. Pro tento ojedinělý způsob výzdoby jsme našly v Evropě pouze analogie na pohárech z Plzně, Antverp, Lüneburgu (př. II/2–4) a na humpenu ze sbírky Meyer–Klesse v Hannoveru. V malované podobě se motiv objevuje na poháru v Lipsku. Všechny exempláře pocházejí nepochybně z jedné dílny, snad v Dolním Rakousku. Představují tak výstižný doklad o distribuci výrobků jedné dílny doslova po celé Evropě. Z dolnorakouských skláren je patrné i čočkovitá láhev (používána k hlazení textilu?, př. č. III/6) a miniaturní džbánek s emailovou výzdobou z manganového skla (dětská hračka?, př. č. III/7), stejně jako kalamář s optickým dekorem žeber ze sytě modrého skla (př. č. III/11). Pohár se zlacenými hvězdicemi, doplněnými drobnými perličkami ze skla (př. č. III/4), byl

naproti tomu patrně vyroben v severočeských nebo saských sklárnách, odkud je známo několik výrobků se stejným typem výroby. Původ poháru, ze kterého se dochoval vázičkovitý nod se žebry, vyplněný růžovou hmotou (**př. č. III/8**), můžeme hledat v Itálii. Ostatní poháry, ze kterých se dochovaly malinovitý nod odlévaný do kovové formy (**př. č. III/1**), kalichovitá kupa (**př. č. III/2**) a kupa s dekorem rytým diamantem a se zlacenými květy (**př. č. III/5**) i vysoké číše (**př. č. III/9** – zdobená emaillem, **př. č. III/10** – z modrého opakního skla, **př. č. III/12** – z nazelenalého skla), zastupují běžnou dobovou produkci vyšší cenové kategorie.

Luxusní zboží představoval také džbán s barevnými polevami a plastickými aplikacemi. Ústřední motiv představuje medailon s Adamem a Evou u stromu poznání, vlevo od ucha je alegorická postava ženy s nápisem „*RH.TORICA*“ a vpravo neúplný medailon s písmeny „*V*“ „*H*“ „*S*“ u horního okraje. Pod kořenem ucha se nachází Ukřižovaný s lotry po stranách (**př. č. IV/1–3**). Džbán se stejnými výzdobnými prvky byl nalezen v rudolfínské jímcce na Pražském hradě a nese medailon s portrétem Rudolfa II (**př. č. V/4**); třetí, nesoucí erb Šliků, pochází z výzkumu v Jindřišské ulici v Praze (**př. č. V/5**). Je velmi pravděpodobné, že se jedná o výrobky hrnčířské dílny v rakouském Štýru, vyrobené na zakázku.

Z početné kolekce zlomků habánských fajánsí, které uváděl B. Novotný, se dochovalo několik nádob se zelenou polevou položenou na bílé hlince jako štíhlá holba, drobný melounovitý džbánek a vázičkovitá nádobka. Část kónického koflíku nese polevu tmavě fialovou (**př. č. VI**). Také habánské výrobky nebyly v této době dostupné běžným měšťanským vrstvám. V archeologických souvislostech se s nimi setkáváme jen zcela výjimečně a v nejvyšším společenském světském nebo církevním prostředí.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Barevná příloha č. II/1: Pohár z Brna, Orlí ulice. Foto K. Šabata.
Barevná příloha č. II/2: Pohár z Plzně. Za poskytnutí kresby a snímku děkujeme F. Frýdovi za Západočeského muzea v Plzni.
Barevná příloha č. II/3: Pohár z Antverp.
Barevná příloha č. II/4: Pohár z Lüneburgu. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. III: Brno, Orlí ulice č. 10 – nádoby ze skla, kresby.
Barevná příloha č. IV: Brno, Orlí ulice č. 10 – skleněné nádoby z jímky. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. V/1-3: Brno, Orlí ulice č. 10 – džbán s aplikovanou výzdobou. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. V/4: Džbán z Pražského hradu. Foto Markéta Ondrušková.
Barevná příloha č. V/5: Džbán z Prahy, Jindřišské ulice. Foto Markéta Ondrušková.
Barevná příloha č. VI/1: Brno, Orlí ulice č. 10 – holba se zelenou polevou. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. VI/2: Brno, Orlí ulice č. 10 – džbánek melounovitý a kotlík. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. VI/3: Brno, Orlí ulice č. 10 – zdobené mísy. Foto Karel Šabata.
Barevná příloha č. VI/4: Brno, Orlí ulice č. 10 – mísa zdobená kukačkou. Foto Karel Šabata.

Glasscherben aus dem Haushalt von Matouš Židlochovický

RESÜMEE

Der Beitrag befasst sich mit Funden aus einer Müllgrube in Brünn, in der Straße Orlí Nr. 10, die Ende der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts untersucht wurde. Sie enthielt mindestens 200 keramische Gefäße einschließlich Habaner Fayencestücken und eines edlen Kruges mit plastischen Medaillons sowie eine umfangreiche Kollektion von Hohlglas. Der Fund wurde kurz nach der Entdeckung (1959) vom Leiter der Untersuchung Boris Novotný veröffentlicht, allerdings in einer Qualität, die den damaligen Druckmöglichkeiten entsprach. Von den veröffentlichten Funden kam jedoch nur eine Auswahl von zwölf Glasgefäßen in das Museum der Stadt Brünn, wo der Fund heute aufbewahrt wird, auch wurden viele Fragmente der Habaner-Fayence-Arbeiten nicht übergeben. Trotzdem illustrieren die erhaltenen Gegenstände sehr zutreffend den gesellschaftlichen Status, die ökonomische Stellung und den gehobenen Geschmack im Haushalt des Hausbesitzers, der zu dieser Zeit Matouš Židlochovický z Altenperku war.

Er stammte aus dem nahen Städtchen Židlochovice und in der königlichen Stadt Brünn etablierte er sich vor 1589. Nach der Ernennung zum Schöffen wurde er in den Jahren 1590–1602 mit der Verwaltung diverser Wirtschaftsämter beauftragt. Von 1597 an war er auch in der Steueragenda tätig. Trotz seiner beruflichen Qualitäten konnte er erst durch Einheirat in die Familie des einflussreichen, nobilitierten Stadtrats Simon Grübler von Altendorf in die städtische Politik einsteigen. 1596 erhielt Matouš Židlochovický Wappen und Prädikat und bereits 1603 wurde er mit seinen männlichen Nachkommen in die Reihen der mährischen Ritterschaft aufgenommen. Nach 1607 zog er sich von seinen bisherigen gesellschaftlichen Aktivitäten zurück, trotzdem blieb er „sesshaft in Brünn“, wo er zwei benachbarte Häuser in der Straße Orlí besaß. Finanziell profitierte er vor allem von dem Weinhandel. In ihrem Lebensstil unterschied sich seine Familie nicht grundsätzlich von den wohlhabenderen Schichten der nichtadeligen Nachbarn, sie übertraf sie allerdings stark in der luxuriösen Ausstattung des Haushalts. Matouš Židlochovický starb im Frühling 1616. Seine Witwe wurde noch 1626 erwähnt.

Obwohl die Datierung der Kollektion in die Zeit um die Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert ganz offensichtlich ist, findet man eine Bestätigung dafür im Datum „159?1“ an dem wertvollsten Pokal, der mit Cherubköpfchen geschmückt

ist (**Abb. Nr. II/1**). Die Verzierung mit farbigen Emailen ergänzen in diesem Fall plastische Scheiben mit gemalten Gesichtern. Analogien für diese einmalige Dekoration haben wir europaweit nur auf Pokalen aus Pilsen, Antwerpen und Lüneburg (**Abb. II/2–4**) und auf einem Humpen aus der Sammlung Meyer-Klasse in Hannover gefunden. In gemalter Form erscheint dieses Motiv auch an einem Pokal in Leipzig. Alle Exemplare stammen zweifellos aus derselben Werkstatt, wohl aus Niederösterreich. Sie stellen einen schlagenden Beweis für die buchstäblich europaweite Verbreitung der Erzeugnisse aus einer Werkstatt dar. Aus niederösterreichischen Glashütten stammen anscheinend auch eine linsenförmige Flasche (zur Textilglättung verwendet?, **Abb. Nr. III/6**) und ein Miniaturkrug mit Emailverzierung aus Manganglas (Kinderspielzeug?, **Abb. Nr. III/7**) sowie ein Tintenfass mit optischer Rippen-Dekoration aus tiefblauem Glas (**Abb. Nr. III/11**). Ein Pokal mit vergoldeten Sternen, die von feinen Glasperlen ergänzt werden (**Abb. Nr. III/4**), wurde hingegen wohl in nordböhmischen oder sächsischen Glashütten hergestellt, von wo man einige Produkte von ähnlichem Herstellungstypus kennt. Die Herkunft eines Pokals, von dem sich ein vasenförmiger, mit rosa Stoff ausgefüllter Nodus mit Rippen erhalten hat (**Abb. Nr. III/8**), kann man in Italien suchen. Andere Pokale, von denen sich ein himbeerförmiger, in Metallform gegossener Nodus (**Abb. Nr. III/1**), eine kelchförmige Kupa (**Abb. Nr. III/2**) und eine Kupa mit diamantgraviertem Dekor und vergoldeten Blüten (**Abb. Nr. III/5**) sowie hohe Kelche (**Abb. Nr. III/9** – verziert mit Emaille, **Abb. Nr. III/10** – aus blauem Opakglas, **Abb. Nr. III/12** – aus grünlichem Glas) erhalten haben, repräsentieren die übliche zeitgenössische Produktion der höheren Preiskategorie.

Luxusware war auch ein Krug mit farbigen Glasuren und plastischen Applikationen. Das zentrale Motiv stellt ein Medaillon mit Adam und Eva am Baum der Erkenntnis dar, links vom Henkel steht eine allegorische Frauenfigur mit der Aufschrift „*RH.TORICA*“, rechts ein unvollständiges Medaillon mit den Buchstaben „*V*“ „*H*“ „*S*“ am oberen Rand. Unter dem Henkelansatz befindet sich Jesus mit den beiden gekreuzigten Räubern an den Seiten (**Abb. Nr. V/1–3**). Ein Krug mit gleichen Dekorelementen wurde in einer rudolfinischen Müllgrube in der Prager Burg gefunden, er trägt ein Medaillon mit einem Porträt von Rudolf II. (**Abb. Nr. V/4**); ein dritter, mit einem Wappen der Schlicks, stammt aus einer Untersuchung in der Straße Jindřišská in Prag (**Abb. Nr. V/5**). Es ist sehr wahrscheinlich, dass es sich um Auftragsprodukte einer Töpferwerkstatt im österreichischen Steyr handelt.

Aus der umfangreichen Kollektion von Fragmenten der Habaner Fayence, welche von Novotný erwähnt wurde, haben sich einige Gefäße mit grüner Glasur auf weißem Ton erhalten, ebenso wie ein schmales Bierglas, ein zierlicher melonenförmiger Krug und ein kleines vasenförmiges Gefäß. Ein Fragment einer

konischen Tasse trägt eine dunkelviolette Glasur (**Abb. Nr. VI**). Auch die Habaner-Produkte waren zu dieser Zeit für allgemeine Bürgerschichten unerschwinglich. In archäologischen Zusammenhängen trifft man sie nur ganz selten, und zwar im obersten weltlichen oder geistlichen Gesellschaftsmilieu.

KAPUCÍNI V BRNĚ V 17.–18. STOLETÍ

Období prvního kláštera¹

Podle kapucínské historické tradice přišli kapucíni² do Brna roku 1604 poté, co od olomouckého biskupa Františka z Dietrichštejna obdrželi 26. března povolení pobývat a duchovně působit v jeho diecézi.³ Již *Annales cappucinatorum* však naznačují, že se generální vicekomisař česko-rakouského komisariátu Amadeus z Verony⁴ po dostavění prvního kláštera v Praze na Hradčanech roku 1602 snažil následujícího roku o rozšíření této „nepatrné“ řádové provincie (přesněji komisariátu).⁵ Iniciativa k expanzi řádu do dalších měst byla projevena i zvenčí. Důležitou zmínku o tom nacházíme v krátkém italském dopise Jana Křtitele Fenzonia, římského agenta ve službách pražského arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé, z 19. června 1599, v němž Fenzonius arcibiskupa informuje, že se generální kapitula kapucínů 28. května rozhodla vyslat do Čech vizitátora místa

¹ Následující studie vychází z autorovy diplomové práce *Brněnští kapucíni v 17. a 18. století*. Historický ústav Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2003, jejíž výsledky byly při této příležitosti upraveny a doplněny o další bádání.

² Příchod kapucínů do Čech roku 1599 je v přímé souvislosti s rekatolizačními a protireformačními snahami představitelů politické i duchovní správy, které již třiačtyřicet let před kapucíny přivedly do Čech jezuitu a později i další vzorné řády, jež měly na jedné straně pozvednout upadající úroveň katolického řeholního a světského kléru, na straně druhé pak duchovně upevňovat menšinu katolického obyvatelstva a misijně působit mezi nekatolickou většinou v Čechách a na Moravě. O počátcích řádu u nás pojednávají: František TISCHER, *Uvedení řádu kapucínského do Čech okolo roku 1600*. In: Věstník Královské české společnosti nauk 1907 – třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, s. 1–55 a Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. In: Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD) 77, 1936, s. 217–238, 329–349; 78, 1937, s. 25–41, 393–406. Základním a nejobsáhlejším pramenem k dějinám řádu na našem území jsou *Annales cappucinatorum provinciae Bohemiae* (původní název je *Liber seu protocollum totius provinciae...* či *Liber rerum memorabilium provinciae...*) o 23 svazcích z let 1599–1787 psaných od roku 1726. Dnes jsou uloženy v kapucínském klášteře v Praze na Hradčanech.

³ Viz *Annales cappucinatorum*, sv. I, str. 72, odstavec 7 (1604). Z nich tuto informaci převzala brněnská kapucínská kronika z roku 1773 *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis in particulari nec non almae provinciae Bohemiae et totius ordinis capucinatorum in communi cum diversis monumentis extraneis alphabetica distributione concinnatum*, uložená dnes v brněnském kapucínském klášteře (viz kapitolu A, odstavec 4 nestránkované kroniky) a také další pramen, uložený dnes v Archivu města Brna (dále AMB), fond V 3 Knihovna Mitrovského, rukopisy, rkp. č. 50, sign. A1.14a *Conventus ordinis fratrum minorum capucinatorum in Moravia* a v něm relace s názvem *Relatio seu historiae de Ereptione Monasterii Brunensis, et subsequis accidentiis* z roku 1726.

⁴ V otázce přepisování kapucínských jmen jsem volil raději převádět, je-li to možné, vlastní řeholní jméno i místo původu z latinské podoby do češtiny (původně Amadeus Veronensis).

⁵ *Annales cappucinatorum* I, 66, 1 (1603). Řádový komisariát byl předstupněm řádné řádové provincie, tedy klášterů na určitém území.

pro nový klášter. Dále Fenzonius píše: „*Pan kardinál z Dietrichštejna mi řekl, že dosáhl také toho, že se na dvou místech jeho olomoucké diecéze mají usadit zmínění otcové [tedy kapucíni] a vzal si jako svůj důležitý úkol, jak vím od Jeho Milosti, aby se tam přišli usadit podle přání Vaší Milosti.*“⁶ Nový, ani ne třicetiletý kardinál (hodnost mu byla udělena 3. března 1599) a olomoucký biskup (zvolen 26. května) František z Dietrichštejna měl velkou protekci u papeže Klementa VIII., který se ještě jako apoštolský nuncius Hippolyto Aldobrandini přátelil s otcem Františka z Dietrichštejna Adamem, a dosáhl tedy zřejmě u tohoto papeže a u řádového vedení kapucínů povolení k tomu, že se kapucíni mohli usadit také na dvou místech v jeho diecézi. Sedmého září se Dietrichštejn vydává na Moravu ujmout se své diecéze a v neděli 17. října vjíždí slavnostně Běhounskou branou do Brna, kde je vřele uvítán.⁷ Jak pokračovalo plnění „důležitého úkolu“ uvést kapucíny na Moravu, nevíme, zdá se však, že obě strany, kardinál i kapucíni, měly na další tři roky mnoho své práce a starostí, které jim bránily zabývat se tímto úkolem.⁸

Jednání o usazení kapucínů na Moravě začala tedy pravděpodobně roku 1603. Dalším významným aktérem v této věci byl moravský zemský hejtman a nejvyšší komorník markrabství Moravského Ladislav Berka z Dubé, rodný bratr hlavního iniciátora příchodu kapucínů do Čech, arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé. Někdy na podzim roku 1603 navrhoval Ladislav Berka spolu s pražským apelačním radou Heydlem, aby byl někdejší klášter magdalenitek v Dalešicích (okres Třebíč) postoupen kapucínům, na což si kardinál Dietrichštejn stěžoval v říjnu 1603, že tak učinili bez jeho vědomí a souhlasu.⁹ V té době však už bylo nepochybně dohodnuto, že druhý kapucínský klášter po Praze bude stát v Brně.¹⁰

⁶ „*L'Illustrissimo Signore Cardinale a Ditrichstain mi dice di haver ottenuto anch' esso, che in due luoghi della sua diocese Olomucense habinno a stare li medimi Padri, clere [?] gli caldi uffittii fatti, com' io so da Sua Signoria Illustrissima, accio venghino a star costè secondo il desiderio di Vostra Signoria Illustrissima*“ (viz F. TISCHER, *Uvedení řádu kapucínského do Čech*, s. 27, příloha 8).

⁷ Ač byl kardinál odchovancem jezuitů a byl v mládí svědkem toho, jak se dělá rychlá protireformace, když ji prováděl jeho otec na mikulovském panství, přesto nebyl bezvýhradným podporovatelem jezuitů a ve své činnosti se opíral spíše o jiné řády. Jako důvod se uvádí vliv sv. Filipa Neriho a jeho druhů (oratoriáni), s nimiž se za doby svých studií na římské koleji Germaniku v letech 1588–1590 osobně setkal a kteří byli příkladem horlivé apoštolské a pastorační činnosti prosazující lásku jako prostředek i ve styku s heretiky. Známé je také přátelství, které k sobě chovali sv. Filip Nerí a první kapucínský světec sv. Felix z Cantalice (1515–1587), laik z římského kláštera i náklonnost kapucínů a oratoriánů (viz Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna (1570–1630)*, Kroměříž 1990, s. 11–16; Jaroslav KADLEC, *Dějiny katolické církve III. Skriptum UP*, Olomouc 1993, s. 343; Melchior POBLADURA, *Historia generalis Ordinis fratrum minorum capuccinorum I*, Řím 1947, s. 357–358).

⁸ P. BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna*, s. 25. Dietrichštejn musel zreorganizovat a hospodářsky upevnit zpustlé biskupské statky a moc, pustil se v té době také do zemské politiky a roku 1602 mu byl udělen titul náměstka zemského hejtmána, kapucíni měli starosti se stavbou svého kláštera v Praze (posvěcen 26. června 1602).

⁹ Peter rytíř von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*. Brno 1859, s. 93, pozn. 170.

¹⁰ Většina obyvatel Brna na počátku 17. století byla protestantského vyznání. Tlak na změnu náboženského

Nemáme bohužel dosud doklady o konkrétních jednáních, jež by vedla brněnská městská rada ve snaze přivést řád kapucínů do města, ovšem můžeme je předpokládat, nebo alespoň dovozovat, že se takové snahy nepřičily její vůli. Nejstarším nepřímým dokladem o tom je zápis ze 27. září 1603 v brněnské rychtářské knize, jímž se dosvědčuje, že několikrát již zmiňovaný Ladislav Berka z Dubé koupil domek Šimona Kryblera z Altendorfu i se zahradou.¹¹ Onen dům byl totiž „na předměstí brněnském před branou Měňínskou, mezi domy kapitolním a Erharda Schaffera na rohu ležící“. Co s tímto domem moravský zemský hejtman učinil, nás zápis nezpravuje, více se dozvídáme z předchozího zápisu, jenž je ovšem až ze 17. ledna 1604. Tentokrát koupil Berka větší dům Erharda Scheffera vedle stodoly Demetria Reicha, tedy v samém sousedství Kryblerova domku, který získal před více jak čtvrt rokem. O dalším osudu tohoto Schefferova domu se z téhož zápisu dozvídáme, že jej Berka obratem daroval otcům kapucínům, aby si na jeho místě postavili klášter.¹² Ve světle tohoto zápisu se zdá být nanejvýš pravděpodobné, že i domek Kryblerův koupil Berka proto, aby jej i se zahradou věnoval kapucínům ke stavbě kláštera a že na místě těchto dvou stavení vznikla parcela pro nový konvent.

Pokud přijmeme tuto hypotézu, je pak nasnadě, že jednání o usazení kapucínů v Brně proběhla někdy před koncem září 1603. Vykupování domů pro stavbu kostela a dalších klášterních budov musel předcházet výběr místa vyhovujícího řádovým konstitucím,¹³ který tedy před oním zářijovým datem vykonal, jak svědčí kapucínské prameny, jež však tuto událost datují rokem 1604, generální vicekomisař Amadeus z Verony. Jistě na to nebyl sám, podle konstitucí měli spolu s ním vybírat místo ještě čtyři řádoví stavitelé (*fabricarii*). O přítomnosti kapucínů v Brně už v roce 1603 se dochovalo několik zajímavých svědec-

vyznání v Brně směrem ke katolictví vyvíjeli nejen olomoučtí biskupové, ale i zemští úředníci a pochopitelně i sám panovník. Roku 1602 obnovil Ladislav Berka z Dubé na přímý rozkaz císařův brněnskou městskou radu, do té doby protestantskou, a to tak, že při obsazení rady úplně pominul luterány, takže rada byla rázem čistě katolická a stala se spojencem rekatolizačních snah kardinála Dietrichštejna a královského podkomořího. Členství v radě s sebou neslo veliký hospodářský vzestup konšelů, často na úkor ostatních měšťanů, a není tedy divu, že v té době mnozí konvertovali ke katolictví, aby měli šanci se do městské rady dostat. To bylo konec konců cílem Berkovým: vytvořit silný katolický patriciát. Od roku 1596 byla již nastálo katolickou také městská fara u Sv. Jakuba. Přesto však byl protestantismus ve městě stále ještě velmi vlivný, navíc sama katolická strana nebyla jednotná, jak svědčí vleklý spor městské rady s brněnskými jezuiti, působícími zde již od roku 1572. Bylo tedy zapotřebí katolickou stranu ve městě ještě dále posilovat a posílu by jistě nový vzorný řeholní řád, jakým kapucíni v té době byli, znamenal, uvážíme-li navíc všeobecný morální i hospodářský úpadek četných brněnských klášterů (srovnej Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948).

¹¹ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 1794 (rychtářská kniha 1603–1604), fol. 99v.

¹² Tamtéž, fol. 98rv.

¹³ V této době se ještě kapucíni usazovali před městskými hradbami, později pak už většinou uvnitř měst. Zásadně také nepřebírali starší budovy, ale vždy stavěli „na zelené louce“.

tví. Nejzajímavější z nich nalézáme v pamětech brněnského lékárníka a radního Georga Ludwiga, který si v roce 1603, k datu mezi 18. a 30. říjnem, poznamenal: „*Rada dovolila kapucínům, aby bydleli při kostelíku sv. Máří Magdalény do doby, než si postaví svůj vlastní kostel.*“¹⁴ A o něco dále píše: „*16. listopadu 1603 kázal u Sv. Jakuba kapucínský mnich P. Marek na téma z evangelia [sv. Jana] o zkáze a zpusťování. Ve svém prvním kázání dostatečně dokázal z Písma svatého, že papež není Antikrist. Toto kázal 16. listopadu 1603 dvakrát.*“¹⁵ Jméno německého kazatele P. Marka se objevuje ještě dále při slavnostním položení základního kamene stavby, bohužel Ludwig neuvádí celé jeho řeholní jméno. Máme však pádné důvody k domněnce, že se jednalo o Marka z Wangen (Švýcarsko), jenž byl nejen německým kazatelem u Panny Marie pod řetězem v Praze v letech 1606–1607,¹⁶ ale byl také – a to je důležitější – v roce 1612 zvolen jedním ze čtyř řádových stavitelů, kteří vypracovávali plán na stavbu kapucínského kláštera v Mikulově.¹⁷ Kapucínské prameny podávají svědectví ještě o dalších dvou bratrích, jež Amadeus z Verony zanechal v Brně, aby se starali o stavbu nového kláštera, hovoříce ovšem až o roce 1604, tedy o době, kdy už byl na staveništi koncem března položen základní kámen. Vedoucím stavby a představeným malé komunity byl P. Rufinus z Verony, dále je v souvislosti se stavbou zmiňován bratr laik Julius z Benátek.¹⁸ Nevíme, zda-li sám vicekomisař, či některý ze zmiňovaných bratrů byl autorem stavebního plánu, který si kapucíni obvykle kreslili sami a který byl schvalován představenými, není také jisté, byli-li zrovna oni řádovými staviteli, s větší mírou jistoty to můžeme tvrdit o Markovi z Wangen a Rufinovi z Verony. Posledním, o kom se zachovalo svědectví, byť sporné, je bratr laik Tiburtius z Furlanska – podle některých pramenů měl zemřít 19. srpna 1604 v Brně, pohřben byl v kostele sv. Janů u minoritů.¹⁹

¹⁴ P. r. v. CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, s. 93.

¹⁵ P. r. v. CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn*, s. 94, doplněno z Ludmila SULITKOVÁ – Jana ŠKOPOVÁ, *Dosud needitované záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603)*. In: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 153 (český překlad tamtéž).

¹⁶ Viz *Annales cappucinatorum I*, 101, 21 (1606); srov. také Ignác Kollmann (ed.), *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia I*, Praha 1923, s. 227, pozn. 3.

¹⁷ *Annales cappucinatorum I*, 134, 4 a 6 (1612).

¹⁸ Zemřel v Brně 21. července (*Annales cappucinatorum I*, 79, 16 /1604/) nebo 11. srpna (Moravský zemský archiv Brno (dále MZA), fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 5 *Calendarium... omnium tam P.P. et F.F. Capuc. Provinciae Bohemiae Moraviae et Silesiae... mortuorum... /1769/* a tamtéž, kart. 9, inv.č. 37, novodobé strojopisné nekrologium) roku 1604 a byl pohřben v kostele sv. Máří Magdalény.

¹⁹ Viz MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 5 *Calendarium... omnium tam P.P. et F.F. Capuc. Provinciae Bohemiae Moraviae et Silesiae... mortuorum... (1769)*; tamtéž, kart. 9, inv.č. 37, novodobé strojopisné nekrologium; *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, nefol., kap. W. Naopak *Annales cappucinatorum I*, 174, 51 (1614) uvádějí jako datum Tiburtiovy smrti 21. července 1614.

V každém případě bylo na počátku roku 1604 zvoleno a získáno vhodné místo pro stavbu. Nacházelo se na východním předměstí Brna, kterému se říkalo Před Měninskou branou. Ze jmenované brány vedla cesta klesající východním směrem do širokého a prázdného prostranství před hradbami, které tvořily pravděpodobně mokré louky, a ústila kolmo do severojižní ulice Před Měninskou branou rovnoběžně s hradbami, z níž o kus jižněji vybíhala směrem na východ malá ulice vbíhající na jižní konec Koželužské (Kožené) ulice. Na dolním rohu ulice Před Měninskou branou a oné malé ulice stával nejspíše dům Šimona Kryblera, vedle něho jižněji na ulici Před Měninskou branou pak dům Erharda Schaffera a dále stodola Demetria Reicha z Reichenau.²⁰ Kapucínské prameny uvádějí, že z pravé strany přiléhala k pozemku budoucího kláštera „*dosti dlouhá ulice bednářů*“, ²¹ zezadu pak „*dlouhé prostranství koželuhů*“.²² Podle tohoto popisu by první kapucínský klášter mohl stát až na rohu ulice Před Měninskou branou a ulice Mezi koláři, tedy mnohem severněji než na Vičarově plánu. Dnes bychom místo prvního kláštera lokalizovali přibližně do prostoru ulice Koliště, zhruba uprostřed mezi Křenovou a Cejlem.

Slavnost položení základního kamene kapucínského kostela se uskutečnila nejspíše 28. března²³ 1604, nejprve se konaly zpívané nešpory v chrámu sv. Janů u minoritů a kapucínský kazatel P. Marek zde měl promluvu. Poté byl v procesí nesen kříž k Měninské bráně, který kapucíni střídavě nesli s kartuziány a františkány, za nimi následoval klérus, kněží a řeholníci: augustiniáni od sv. Tomáše, dominikáni ze sv. Michala, premonstráti ze Zábřovic, dále kardinál František z Dietrichštejna, nový zemský hejtman Karel z Lichtenštejna, Ladislav Berka z Dubé a mnoho prelátů, rytířů a urozených dam, sešlo se také velké množství lidu. Po modlitbách a ceremoniích, jichž se ujal kardinál Dietrichštejn, byl na budoucím staveništi posvěcen základní kámen kostela a přinesený kříž vsazen do země. Dostavili se i jezuité, ne však proto, že by je zajímala slavnost, jak podotýká Ludwig, ale aby sami byli vidět a dokonce se vysmívali.²⁴

Dne 27. května 1605 se v Římě konala generální kapitula řádu, na níž byl generálním komisařem pro České země, Rakousko a Štýrsko zvolen Jan z Benátek, který dostal za úkol, aby definitorium benátské provincie, jež měla výsadní privilegia vzhledem k obsazování řádových funkcí v novém česko-ra-

²⁰ Tento obraz je pouze hypotetický, opírající se o dostupné informace a o rekonstrukci plánu Brna 1643 od Oldřicha Vičara (viz obrazovou přílohu).

²¹ Na Vičarově plánu je ulice nazvaná Mezi koláři, koláři měli spolu s bednáři a tesaři společný rejstřík tovaryšů z let 1600–1757, je tedy možné, že tvořili sdružený cech a že bednáři mohli opravdu sídlit spolu s koláři v sousedství kapucínů.

²² *Annales cappucinatorum I*, 73, 8 (1604).

²³ *Annales cappucinatorum I*, 73, 8 (1604) uvádějí až následující neděli 4. dubna.

²⁴ P. r. v. Chlumecy (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwigs Chronik von Brunn*, s. 95.

kousko-štyrského komisariátu, zvolilo tři kvardiány pro nové kláštery, totiž ve Vídni, v Praze a v Brně – zde byl jmenován Tomáš z Verony.²⁵ Stavba kostela a kláštera musela už výrazně pokročit, přikročilo-li se k volbě kvardiána, neboť ti se volili většinou až tehdy, byl-li už zahájen řádný řeholní život komunity a byla-li už stavba dokončena, ovšem samotná situace volby byla poněkud neobvyklá, neboť první řádná kapitula komisariátu byla svolána až 9. května 1606. Generální komisař Jan z Benátek se na cestě na tuto kapitolu zastavil v Brně, kde oznámil konání kapituly a vybídl zdejší řeholníky, aby si mezi sebou zvolili tzv. *discreta*, tedy bratra, který bude zastupovat zájmy konventu na kapitule.²⁶ Tento fakt už zcela nepochybně znamená, že klášter byl dostavěn a že zdejší kapucínská komunita byla řádně ustanovena. Na zmiňované kapitule ve Vídni se probíraly dvě záležitosti nového kláštera: brněnská městská rada žádala kapitolu o jmenování německého kazatele pro chrám sv. Jakuba, kterým se stal Bonaventura z Innsbrucku, zároveň byli tři klerici z Brna posláni kapitolou na nedávno ustanovené řádové studium filosofie do Prahy. Mimochodem, na cestě do Prahy zažili tito mladíci totéž, co před nimi Jan z Benátek a jeho druh, když putovali z Brna do Vídně, byli totiž napadeni a surově zbiti, kterážto okolnost svědčí o tom, že postavení nezvykle vyhlížejících řeholníků v protestantské zemi nebylo vskutku jednoduché.²⁷

Po návratu z kapituly usiloval kvardián Tomáš z Verony, aby byl nově postavený klášterní kostel slavnostně posvěcen. Toho se ujal sám kardinál Dietrichštejn a 17. července 1606 posvětil kostel s hlavním oltářem sv. Františka.²⁸ O tom, kdo celou dosavadní stavbu financoval, nás prameny nezpravují, pokud se na stavbě nějak významně nepodílela městská rada, o čemž dosud nebyla nalezena zmínka,²⁹ pak lze usuzovat na iniciativu Ladislava Berky a kardinála Dietrichštejna. I mecenát brněnských katolických měšťanů se rozvíjel jen zvolna, z období stavby známe pouze jeden odkaz kapucínům: Mikuláš Černovský ze Švarcavy jim odkázal 28. března 1605 třicet zlatých na kalich a pak šestinu toho, co zbude po rozdělení odkazů.³⁰

²⁵ *Annales cappucinatorum I*, 85–86, 10 (1605).

²⁶ Tamtéž I, 99, 16 (1606).

²⁷ Tamtéž I, 99, 17; 101, 23; 102, 25 (1606).

²⁸ Tamtéž I, 104, 28 (1606); Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA), fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 126, sign. Brno A 2 (dobový výpis z matriky posvěcených míst z biskupské kanceláře v Kroměříži).

²⁹ Jediné dvě okrajové zmínky nacházíme v městské knize počtů z prosince 1603, kdy městská rada koupila kapucínům dubový soudek na pivo za 12 krejcarů a 2. 4. 1605, kdy přispěla „na výstavbu nového kostela“ (neuvedeno kterého, ovšem jiný se v té době v Brně nestavěl), pravda, směšnou částkou 21 krejcar (viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 477, fol. 22v /kniha počtů – výdaje 1603–1604/ a rkp. č. 479, fol. 20v /1604–1605/).

³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51 (kniha testamentů 1599–1619), fol. 168v a 169v.

Podobu prvního kláštera neznáme.³¹ I když tedy neexistuje zobrazení kláštera před Měninou branou, je možné si jeho podobu představit, neboť kapucíni stavěli podle jednotného modelu přizpůsobeného pouze terénním podmínkám: kostel tedy nejspíše vyhlížel zvenčí tak jako dnešní na Kapucínském náměstí, byl orientován průčelím do ulice Před Měninou branou a hlavní oltář směřoval na východ. Dochovala se zajímavá zmínka o vnitřní výzdobě nového kostela. Ve staré kronice kapucínské provincie z 2. poloviny 17. století *Protocollum seu liber provinciae* (dnes nezvěstné), zachycující dějiny provincie v letech 1599–1674, zapsal její autor P. Julián z Durynska tento záznam: „*Toho času [1600?] přišel do této provincie P. Kosmas z Castelfranca, kněz benátské provincie, vynikající malíř, jehož mnohá vynikající díla se nacházejí v našich klášterních kostelech v Praze, ve Vídni, v Brně a na jiných místech a sklízějí obdiv.*“³² Konvent na půdorysu čtverce, o jednom patru, přiléhá ke kostelu buď z boku, anebo prodlužoval délku kostela za chórem. Ke klášteru patřila prostorná zahrada a celý areál byl obehnan vysokou zdí.

Další stavební dějiny kláštera až do jeho zániku se dají shrnout následovně. Dne 30. března 1609 byl olomouckým sufragánem Janem Křtitelem Civallem z řádu minoritů požehnan nový oltář zasvěcený Panně Marii, který se nacházel uvnitř pro kapucínské kostely typické boční kaple.³³ Na provinciální kapitule česko-rakouské provincie 9. července 1621 se probírala otázka výroby řeholních hábitů pro provincii a bylo rozhodnuto zřídit v brněnském konventu soukenickou dílnu na výrobu vlněných látek na tato roucha, které mají být dle řádových konstitucí „laciné, drsné a hrubé“. Proto se po skončení kapituly vydal do Brna provinciál Romanus z Lodi, doprovázen řádovými staviteli Janem z Bergama, Cherubinem Novisoliensis a Bonaventurou Ruthena Coloniensis. Zde se na místě dohodli, že bude třeba postavit také vlastní valchu, neboť dávat látky do společné soukenické valchy by bylo příliš nákladné a nezabránilo by se styku řeholníků se světskými osobami, ba i se ženami. Na jejich žádost udě-

³¹ Jedinou známou rytinu města z dob existence konventu je pohled na Brno od Jiřího Houfnagela z roku 1617, viz obrazovou přílohu.

³² Viz F. TISCHER, *Uvedení řádu kapucínského do Čech okolo roku 1600*, s. 14, který zmíněnou kroniku cituje. P. Kosmas z Castelfranca (1560–1620), žák benátské malířské školy, jejíž výtvarná technika jej proslavila. Od roku 1600 pobýval v Čechách, kde zdobil vznikající kapucínské kostely a maloval i pro císaře. Byl to právě jeho obraz Klanění tří králů, jenž přiměl císaře Rudolfa II., aby změnil svůj neváživý postoj k pražským kapucínům. Další díla tvořil v Bavorsku a Tyrolích, kde mnozí šlechtici žádali na řádových představených jeho díla. Na příkaz papeže Pavla V. (1605–1621) odešel do Říma, aby zde maloval pro palác Borghese. V době svého pobytu v Římě namaloval například krásný obraz Snímání z kříže, jenž patří k jeho nejlepším dílům. Roku 1618 se vrátil do Benátek a zdobil kostel Nejsvětějšího Vykupitele (viz Melchior a POBLADURA, *Historia generalis* I, s. 234–235; V. RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, s. 230).

³³ *Annales cappucinatorum* I, 123, 2 (1609); SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 126, sign. Brno A 2.

lila městská rada povolení k výstavbě valchy a představení nedalekého špitálu sv. Štěpána poskytl kapucínům vhodný pozemek. Jelikož soukenická valcha, v níž se nahrubo utkaná látka zpracovává na hrubší sukno, pracuje na principu vodního mlýnu (odtud německý název Walkmühle), nacházela se kapucínská valcha na pravém břehu Svitavského náhonu, na konci Malé Křenové, vedle pozdějšího sladovnického mlýnu, na jehož místě však v té době stála jirchářská valcha. Když jircháři získali vhodnější pozemek na druhém břehu náhonu, přestěhovali svou valchu tam. Představení špitálu se proto rozhodli na uprázdněném místě postavit sladovnický mlýn, se kterým měli později kapucíni problémy.³⁴ Soukenická valcha kapucínů byla postavena a zařízena v roce 1622, o soukenické dílně se dozvídáme z níže uvedeného Dietrichštejnova dekretu z roku 1622 a nacházela se jistě uvnitř kláštera.³⁵ Styku se světskými osobami se však kapucíni ani tak nevyhnuli, neboť tvrdou práci ve valše sami nezvládali a museli jim pomáhat jeden až dva soukeníci. Proti tomu se ovšem ohradili představitelé soukenického cechu a prohlásili soukeníky, kteří by pracovali u kapucínů, za vyloučené z cechu, takže už u kapucínů nikdo pracovat nechtěl. Obrátili se proto o pomoc ke kardinálu Dietrichštejnovi a ten vydal z moci svého úřadu správce markrabství 14. listopadu 1622 dekret, jímž pod přísnými tresty přikazoval soukenickému cechu nejen v Brně, ale i v Olomouci, Znojmě, Jihlavě a v dalších městech, aby nebránil svým členům pomáhat kapucínům a nikterak aby řeholníky neobtěžoval.³⁶ Známe také dva větší odkazy z roku 1622, které mohly směřovat na stavbu valchy: 3. ledna odkázala Magdaléna, dcera Petra Magnaniy, kapucínům 100 guldenů, 13. června pak královský rychtář a radní Václav Columbanus z Hochdamu 100 zlatých.³⁷

Ještě vyšší částku odkázal ovšem Oldřich Lilgenblatt z Lilgenbergu 12. října 1623, totiž 500 zlatých, určených výslovně „na zeď, která se zřítíla“.³⁸ Zda-li šlo o ohradní zeď kláštera, nevíme. V roce 1626 se jednalo o rozšíření kláštera a o vykoupení sousední zahrady k tomuto účelu,³⁹ 12. května 1626 Gabriel Moderstock z Moderfelsu koupil stodolu, ležící vedle kapucínského kláštera a vedle zahrady Mikuláše Kaligardy a věnoval ji kapucínům nejspíše v souvis-

³⁴ *Annales cappucinatorum I*, 271, 21; 277–278, 27–28 (1621); *XII*, 243–244, 69 (1700). Sladovnický mlýn figuruje už na kresbě Brna z roku 1650, Vičar jej tak dokonce nazývá na své rekonstrukci Brna roku 1643. Pokud jsou všechny informace správné, muselo k postavení mlýna dojít někdy před roku 1650 (viz obrazové přílohy).

³⁵ *Annales cappucinatorum XIX*, 79, 55 (1737); srov. také *Annales cappucinatorum II*, 294, 45 (1644).

³⁶ *Annales cappucinatorum I*, 288, 12 (1622); 301, 9 (1623); *XIX*, 79–81, 55 (1737).

³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 52 (kniha testamentů 1619–1639), fol. 46v–47r, 58r.

³⁸ Tamtéž, fol. 118v: „...zu der Maur die ihnen einfahllen...“.

³⁹ SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 126, sign. Brno A 1; *Annales cappucinatorum I*, 73, 8 (1604).

losti s těmito jednáními.⁴⁰ Došlo-li k přístavbám budov (nabízí se hypotéza o stavbě zvláštní budovy pro soukenickou dílnu), či jen k rozšíření zahrady kolem kláštera o pozemek stodoly, nelze rozhodnout.

Dne 18. května 1642 posvětil olomoucký suffragán a probošt Kašpar Karas z Rhomštejna v kapucínském kostele nový boční oltář sv. Antonína Paduánského na epištolní straně a oltář kapucínského tehdy ještě blahoslaveného Felixe z Cantalice na evangelijní straně kapucínského kostela.⁴¹

V souvislosti se stavbami je třeba se zmínit o finančním zabezpečení kláštera. Kapucíni jako mendikantský řád měli přísně zakázáno vlastnit jakýkoli pozemkový majetek či jiné výrobní prostředky a nemohli také vlastnit a používat peníze. Byli tedy odkázáni na to, co si sami vyžebrají a na štědrost dobrodinců, kteří jim udělovali almužny. V případě, že přece jen bylo třeba provést nějakou finanční operaci v souvislosti se stavbami a podobně, musel ji za kapucíny vykonat důvěryhodný člověk jako jejich plnomocník, kterého kapucíni určili a nazývali jej *parens spiritualis*, neboli „duchovní rodič“, anebo také *syndicus apostolicus*. Kupříkladu výše zmíněnou stodolu přebíral od Gabriela Modersocka Jan Marek Spampato, můžeme tedy soudit, že „duchovním rodičem“ byl v té době právě on.⁴²

K největším dobrodincům prvního kláštera patřil, krom již zmiňovaných, Filip Bedřich hr. Breiner, probošt u sv. Petra v Brně (v letech 1629–1644), olomoucký sufragán a od roku 1639 vídeňský biskup,⁴³ který často navštěvoval kapucínský klášter, jídal s kapucíny, jimž prý vlastnoručně roznášel jídlo a rád s nimi i žertoval. Významnou podporovatelkou kapucínů byla vdova baronka Alžběta Bergerová z Bergu, rozená Kamerová, paní na Sokolnicích,⁴⁴ která dávala kapucínům štědré almužny.⁴⁵ Když roku 1639 odkázal olomoucký kanovník a scholasticus Jeroným Picenardi kapucínům v Brně tolik peněz, kolik jich zbude po prodeji jeho brněnského domu, koupila tento dům právě Alžběta Bergerová a pro brněnské kapucíny zbylo z tohoto prodeje 1 340 zlatých. Baronka

⁴⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1814 (rychtářská kniha 1625–1627), fol. 12v-13r. Gabriel Moderstock stodolu koupil od poručníků sirotků pozůstalých po Michlovi Wissnerovi. Jedná se zřejmě o onu stodolu ležící původně vedle domu Erharda Schaffera, která patřila Demetriovi Reichovi z Reichenau (mimořádně Reich byl Moderstockovým tchánem).

⁴¹ SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 126, sign. Brno A 2; *Annales cappucinatorum* V, 206, 66 (1667).
⁴² Tento obchodník se sukny, původem Ital, odkázal v závěti z 6.9.1636 kapucínům 100 zlatých a tři sudy vína, jeden po pohřbu a další dva během následujících dvou let, vždy jeden ročně (viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 52, fol.308v). Mezi brněnskými kapucíny bylo zpočátku jistě ještě povícero Italů, je tedy jen přirozené, že navazovali kontakt s místní italskou minoritou.

⁴³ Libor JAN – Rudolf PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996, s. 78, 127.
⁴⁴ O ní kapucínské analý vypráví, že se nevinou lští dostala do kláštera, aby se podívala, jak bratři bydlí, přišla do kuchyně a nenechala se odtud vyhnat, dokud prý neochutná „kapucínskou polívčičku“. Až poté z kláštera odešla. Protože platil přísný zákaz, aby ženy chodily do kláštera, musel ji od automatické exkomunikace absolvovat sám kardinál Dietrichštejn.

⁴⁵ *Annales cappucinatorum* I, 520–521, 25–27 (1632).

se zavázala odvádět od roku 1640 roční almužnu 100 zlatých až do vyplnění částky. Alžběta měla se svým manželem Jiřím Bergerem z Bergu dceru Janu Františku Prisku, která se provdala za Františka hraběte Magnise. Této dceři připadl bývalý Picenardiův dům,⁴⁶ který je pro kapucíny významný také tím, že právě na jeho místě postavili kapucíni dodnes stojící kostel svého druhého kláštera. O tom však později.

Kapucíni si rovněž pochvalují přízeň brněnské městské rady, jež přes chudobu města udělovala kapucínům štědré almužny.⁴⁷ Je známa i dobročinnost jednotlivých měšťanů, kteří postupně stále více pamatovali na kapucíny ve svých odkazech.⁴⁸ Také bohatší duchovní ústavy věnovaly chudému klášteru almužny, nejštědřejšími z nich byli kartuziáni z Králova Pole, kterým kapucíni na oplátku za jejich štědrost pekli hostie.⁴⁹ Mnozí duchovní věnovali v odkazech své knihy do vznikající klášterní knihovny.⁵⁰

V souvislosti z knihovnou obrátíme svou pozornost k vnitřním dějinám kapucínského prvního kláštera. Knihy měly sloužit především k vzdělávání kněžší kazatelů a jistě také noviců. Zřejmě už na kapitule ve Vídni 9. května 1606 bylo

⁴⁶ Dům stál vedle domu krčmáře Jiřího Khollera a domu Bernarda Žerodského na Uhelném trhu (viz *Annales cappucinatorum II*, 13, 11 /1639/).

⁴⁷ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 4; *Annales cappucinatorum I*, 73, 8 (1604). V městských pramenech máme ovšem doloženy jen drobné příspěvky, například 1 zlatý 11 krejcarů a 1 denár za půlku telete, kterou rada poslala kapucínům v květnu 1606, podobně za hovězí pro kapucíny a františkány 4 zlaté 19 krejcarů v lednu 1607, dále například za oběd pro kapucíny 8 zlatých 22 krejcarů 5 denárů v roce 1618 či o Velikonocích v roce 1617 a 1618 po 2 zlatých apod. (viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 483 /kniha počtů – výdaje 1606–1607/, fol. 11v, 17v; 1617, rkp. č. 505 /1617/, fol. 11v; rkp. č. 507 /1618/, fol. 5v, 15r).

⁴⁸ Kromě jiných: radní Štěpán Fridecký (†1614); Pavel Kosarský ze Solovic (†1617); Justina rozená Hellefeyerová, manželka Jiřího Hovorky z Vyškova (†1620); Jan Gebelius, varhaník u Sv. Jakuba (závěť z 5. 12. 1624); Ital Jan Trusi (†1627); Marta, vdova po Tomáši Hagerovi (†1627), která kromě 20 zlatých odkázala svůj purpurový kabátec, jehož látka měla být použita na tabernákl hlavního oltáře v kapucínském kostele; dále Jakub Mencl (†1625), pravděpodobně strýc Ferdinanda Mencla z Kolsdorfu, pozdějšího největšího dobrodince brněnských kapucínů; Rosina, vdova po obchodníkovi Petru Haarovi, sestra a sousedka Tobiáše Parchantera, hostinského na předměstí Před Měninou branou (†1628); Donát Borella (†1624); Jan Bröschel (závěť z 18. července 1624), kterého zaopatřoval kvardián kapucínů, jehož umírající žádal, aby byl jedním ze svědků jeho závěti, což normálně nebylo možné, obzvláště odkázal-li kapucínům vyšší částku 200 zlatých (po 70 krejcarech); manželka Gabriela Moderstocka Kateřina, dcera císařského rychtáře Demetria Reicha z Reichenau; panna Alžběta Rolandová (†1639) či radní Mikuláš Thyen (†1643). Štědrými dobrodinci vůči kapucínům byli prý také jejich sousedé koželuzi, městskými prameny máme doloženy pouze dva odkazy, nikoli však koželuhů, ale jirchářů z Koželužské ulice, oba po 10 zlatých: Abrahama Schmidla (†1642) a Petra Langeru (†1642). Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 458v, 572r; rkp. č. 52, fol. 13r, 184r, 218v, 221rv, 224r, 227v, 239v, 300r; rkp. č. 53, fol. 16r a 70r; rkp. č. 146 (kniha testamentů Koželužské ulice 1633–1644), fol. 11v a 14r.

⁴⁹ Jednou prý u kartuziánů vypukl požár a hrozilo, že shoří celý klášter. Kapucíni však neváhali, běželi jim na pomoc (nejstatečněji si prý vedl P. Urban z Bavorska) a pomohli oheň uhasit (viz *Annales cappucinatorum I*, 521–522, 28 /1632/).

⁵⁰ Vladimír DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně (Knihovna kláštera kapucínů v Brně)*, Brno 1972, s. 193–212. Nejstarší provenienční záznam na knize z klášterní knihy pochází už z roku 1606 (tamtéž, s. 194).

rozhodnuto, že v Brně bude ustanoven noviciát kleriků, tedy noviců, kteří se později stanou kněžími. Tomáš z Verony byl tehdy totiž jmenován nejen kvardiánem, nýbrž také novicmistrem. Po něm byl novým kvardiánem a novicmistrem Sylvanus z Montfortu a první dva mladíci, kteří byli roku 1609 přijati do řádu, byli rovnou posláni do Brna. V letech 1617, 1633, 1640–1641 byl v Brně také noviciát laiků. O noviciátu kleriků máme poslední záznam v roce 1618 a dále až v roce 1639.⁵¹ Zdá se tedy, že od roku 1619 byl noviciát jinde, snad kvůli právě probíhajícímu stavovskému povstání na Moravě.

Z vnější činnosti kapucínů v Brně je na prvním místě třeba vyzdvihnout řádové kazatele. Jak jsme uvedli už dříve, měl v listopadu 1603 P. Marek z Wangen v chrámu sv. Jakuba polemicou, či apologetickou promluvu, když se snažil „dostatečně z Písma svatého dokázat, že papež není Antikrist.“ Kapucínský kazatel zaznamenal zřejmě u posluchačstva úspěch, neboť už roku 1606, jak víme, žádali brněnští radní kapitolu ve Vídni, aby byl ustanoven německý kazatel pro farní chrám sv. Jakuba. Kapucíni se od toho roku ujímají této služby nastálo a vyčleňují pravidelně svého kazatele, který zde kázal každou neděli a svátek ráno. V roce 1616 kapucíni obsazují také kazatelský úřad v chrámu sv. Tomáše. Poprvé toho roku kázal druhý německý kazatel P. Bernardin ze Saska v kapli Panny Marie, kam se kvůli zázračnému obrazu scházelo více lidí a převzal pravidelné kázání zde o nedělích a svátcích ve čtyři hodiny odpoledne. V této funkci je Bernardin ze Saska jmenován ještě roku 1617, v následujících letech se už však v pravidelných výčtech objevuje pouze kazatel u sv. Jakuba, ačkoli kapucínské prameny tvrdí, že obyčej kázat u sv. Tomáše „trval po dlouhé časy.“⁵² Toto mlčení pramenů k tak zajímavé otázce trápilo už roku 1722 tehdejšího brněnského kvardiána Dorothea z Nisy, požádal proto augustiniány u sv. Tomáše, aby se poohlédli ve svých archiváliích. Výsledky bádání jsou více než zajímavé! Po Bernardinovi ze Saska nastoupil (nevíme ovšem přesně kdy) P. Mikuláš z Luccy,⁵³ který po dva roky nejen kázal v hlavním kostele sv. Tomáše, ale staral se také o mariánskou kongregaci, scházející se v kapli Panny Marie a svým působením tuto kongregaci či bratrstvo konstituoval – vyjednal pro ni papežské povolení, sepsal pravidla a jakousi knížku, řídil její po-

⁵¹ *Annales cappucinatorum I*, 101, 22 (1606); 120, 13 (1608); 123, 2–3 (1609); 219, 23 (1617); 567, 22 (1633); *II*, 20, 18 (1639); 70, 40 (1640); 91, 26 (1641); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K. Noviciáty, stejně jako řádová studia, i když sloužily celé provincii, nebyly u kapucínů stabilně fixovány na jeden klášter.

⁵² *Annales cappucinatorum I*, 204, 26 (1616); 219, 23 (1617).

⁵³ Mikuláš Barsotti z Luccy byl sekretářem slavného kapucínskému kazatele, teologa a diplomata Valeriána Magniho, jehož první životopis sepsal. Sám byl teologem, kazatelem i básníkem. Jeho díla vyšla tiskem v letech 1647–1668 (viz Otto KAMSHOFF, *Schriftsteller der böhmischen Kapuzinerprovinz*. In: *Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* /dále MVGDB/ 50, 1912, s. 282–283; Vavřínek RABAS, *Stručný přehled činnosti kapucínů v XVII. století*. In: *ČKD* 79, 1938, s. 379, 381).

božnosti. Dalšími kazateli u sv. Tomáše, kteří se však už o kongregaci či bratrstvo Panny Marie nestarali, byli: nám blíže neznámý Markvart ze Švábska, Daniel z Brna, o němž víme, že zemřel v Brně 5. června 1626, Izaiáš z Mnichova, který byl roku 1640 v Brně kvardiánem a Albertus Heridiensis, brněnský kvardián a kazatel u sv. Jakuba v letech 1646–1648.⁵⁴ O svátku Zvěstování Panny Marie 25. března 1641 se prý konaly první (?) volby rektora a ostatních představitelů mariánské kongregace a 6. září byl na provinciální kapitule v Linci jako duchovní správce kongregace ustanoven řádný kazatel P. Angelicus z Bavorska, jehož do této funkce potvrdil převor augustiniánského kláštera.⁵⁵

Dne 2. dubna 1644 potvrdil pasovský a olomoucký biskup Leopold Vilém kapucínům kazatelské úřady v obou diecézích, co se týče Brna, potvrdil jim jednak kazatelnu u sv. Jakuba s tím, že pokud nebude farář kázat sám, má kázání svěřit kapucínům a nikomu jinému (princip, na který se budou kapucíni odvolávat v pozdějších sporech o kazatelnu), jednak – a to je pozoruhodnější – kazatelnu „v ženském klášteře za městem.“⁵⁶ Zajímavé je, že tato listina nezmiňuje kazatelnu u sv. Tomáše, ženským klášterem za městem mohl být myšlen klášter cisterciáček na Starém Brně, v němž kapucíni opravdu drželi kazatelský úřad, ovšem až v letech 1651–1664. Samozřejmě přicházejí do úvahy i klášter dominikánek u sv. Anny v Pekařské ulici, či františkánek u sv. Josefa před Židovskou branou Pod Puhlíkem.

O působení brněnských kapucínů mezi nekatolíky nemáme konkrétních zpráv. Jedinou výjimkou je Benedikt z Forchheimu, kazatel u sv. Jakuba v letech 1627?–1628. VI. Dokoupil objevil v rejstříku všech knih Martina Luthera, který byl uložen v knihovně kapucínského kláštera v Brně, provenienční zápis pořízený právě tímto kazatelem 28. března 1627, v němž P. Benedikt sděluje, že jako horlivec pro spásu heretiků dostal všech osm svazků Lutherových děl od Františka z Dietrichštejna a pokračuje: „*Proto jsem při každém kázání kacířům knihy dočista vybral.*“ Kacířské knihy se v knihovně kláštera kapucínů vyskytovaly ve větším počtu a byly ukládány do prohibičního oddělení pod značku „Z“.⁵⁷ To, že je zdejší kapucíni sbírali a neničili, znamená jednak to, že v klášteře zřejmě existovali kněží, kteří měli speciální povolení tyto knihy číst (jinak by jejich ukládání nemělo žádný smysl) a byli tedy i nějak zapojeni do jejich akvizice, která byla úzce spojena s nějakým druhem misijní činnosti. K té ostatně dostali brněnští kapucíni i povolení, to když jim kardinál Dietrichštejn 21. listopadu 1621 potvrdil, že mohou volně kázat a absolvovat od rezervá-

⁵⁴ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K a W.

⁵⁵ *Annales cappucinatorum II*, 80–81, 9–10 (1641).

⁵⁶ *Annales cappucinatorum II*, 254, 10 (1644).

⁵⁷ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 196. Benedikt z Forchheimu se jako kazatel a misionář později proslavil ve Štýrském Hradci a na jiných místech.

tů, tedy udělovat rozhřešení i v případech vyhrazených biskupovi.⁵⁸

Vedle kázání provozovali kapucíni i další veřejné pobožnosti. Jak sami píší o své pastorační činnosti: „*Stále usilovali o vykořenění hříchů a zasazení ctností a navracení hříšníků do Kristova ovčince.*“⁵⁹ Snažili se mimo jiné přivést lidi k pokání na základě šíření úcty k utrpení Páně. Stejně jako například v Praze (zde už od roku 1603), ve Fulneku či v Olomouci, i v Brně kapucíni vodili v postní době flagelantská procesí a poprvé na Popeleční středu v roce 1616 konali toto, jak sami píší, „*publica mysteriorum Dominicæ Passionis representatio*“ (veřejné zpřítomnění tajemství utrpení Páně), jež do Brna vnášelo něco z ducha rodícího se baroka. Kapucínský kazatel Gabriel z Innsbrucku⁶⁰ měl toho roku v kostele sv. Jakuba kázání o utrpení Ježíše Krista, které pohnulo posluchače k pokání. Kapucíni potom zorganizovali průvod, který pod jejich vedením putoval po brněnských kostelech, v rámci něho se někteří lidé bičovali, jiní kráčeli s rozpaženými rukama, další vláčeli veliký kříž a takto se cvičili v různých formách umrtvování po celou postní dobu, povzbuzování pravidelnými promluvami kapucínských kazatelů o Kristově utrpení. Celá tato série veřejných aktů zbožnosti vyvrcholila na Velký Pátek slavnostním procesím ze sv. Jakuba, vedeným po brněnských ulicích, jehož účastníci prolévají slzy a spolu-prožívali Kristovu bolest a smrt, někdy s až nemístným přeháněním.⁶¹ Meditace o Kristově utrpení a smrti byla vlastní františkánské spiritualitě, stejně jako logický důsledek srovnání tohoto utrpení s vlastními hříchy, tedy pokání a umrtvování těla, které kapucíni provozovali každý den v refektáři při tzv. disciplíně neboli sebebičování. Tuto jimi založenou tradici veřejných kajících procesí, především na Velký Pátek, kapucínům po devadesáti letech magistrát odňal v souvislosti se sporem o brněnskou farní kazatelnu.

O dalších veřejných činnostech menších bratří kapucínů v tomto období se z pramenů nedozvídáme. Můžeme vyslovit hypotézu, že se kapucíni snad mohli, podle svého starého zvyku, nějakým způsobem starat o nemocné. Ani to, zda-li se kapucíni zapojili do vězeňské služby či doprovázeli-li vězně na popra-

⁵⁸ *Annales cappucinatorum I*, 278, 30 (1621).

⁵⁹ AMB, fond V 3 Knihovna Mitrovského, rukopisy, rkp. č. 50, sign. A1.14a *Relatio seu historiae de Ereptione Monasterii Brunensis, et subsequis accidentiis*. Drobnou a ojedinělou zprávu o pastoračním působení brněnských kapucínů mimo Brno máme z roku 1628, kdy se městská rada v Hustopečích obrací na provinciála se žádostí o založení kapucínského kláštera v jejich městě a přitom se odvolává na dobré zkušenosti s brněnskými kapucíny, kteří prý již několik let vypomáhají místnímu duchovenstvu o velkých svátcích. Viz Dušan FOLTÝN a kol, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 313.

⁶⁰ P. Gabriel z Innsbrucku přišel do Čech už roku 1599 s první výpravou sv. Vavřince z Brindisi, tehdy ještě jako student teologie z benátské provincie. Později byl spolu s Vavřincem z Brindisi a dalšími polním kaplanem na tureckém válčišti v Uhrách.

⁶¹ Sami kapucíni museli sebrat dťtky člověku, který si z přílišné touhy po umrtvení těla opatřil konce dťtky ostrými úlomky skla, jimiž si rozšvihal záda do krve (dťtky pak byly na památku uloženy do archivu na radnici). Viz *Annales cappucinatorum I*, 199–200, 13 (1616).

vy, nevíme. Nutno ještě podotknout, že ačkoli během času byla řádovými představenými stále častěji udělována povolení zpovídat světské lidi (tuto činnost kapucíni zpočátku neprovozovali), zvláště v zaalpských provinciích, kde bylo mnoho nekatolíků, přesto se dlouho udržel starý zvyk, že jen vybraným otcům bylo dovoleno takto zpovídat. O tuto duchovní službu byl však veliký zájem a kapucíni mu časem vycházeli více a více vstříc.

„Velké dějiny“ se kapucínského kláštera v Brně, narozdíl od jiných klášterů, až do jeho konce nijak výrazně nedotkly. Roku 1618 zde, jak uvádějí řádové prameny, zabrali nekatolíci kazatelnu u sv. Jakuba a 9. května se prý poprvé konalo luteránské kázání. Drželi ji až do Bílé hory.⁶² Květnové datum prvního nekatolického kázání nás však spíše vede k domněnce, že se tak stalo až po květnovém převratu na Moravě v roce 1619. Dne 2. května toho roku vjíždí do Brna stavovské vojsko a 10. května je jmenována nová městská rada s většinou nekatolíků. Tehdy spíše byly podmínky i pro „převrat“ na farní kazatelně. Kapucíni však i za vlády moravského direktoria zůstali ve městě.⁶³ Jediná rána osudu dopadla na brněnský klášter před Měninskou branou až na samém konci třicetileté války při obléhání Brna Švédů a byla to rána smrtelná.

Dne 1. září 1643 dorazili Švédové před Brno poprvé. Toto první obléhání popisují jinak skoupé kapucínské prameny celkem barvitě.⁶⁴ Když prý v roce 1643 na podzim přitáhli Švédové k Brnu, zdála se jim budova kapucínského kláštera strategicky výhodná, jelikož byla z dostřelu špilberských děl. Švédové si zde hned zřídili předsunutou základnu a vysílali odtud další žoldnéře do okolí. V zadní zdi kolem zahrady prolomili průchod, aby se dalo do kláštera pohodlně vstupovat. Kapucíni uvádějí, že se do kláštera přišli podívat dokonce i tři švédští generálové Karl Gustav Wrangel, Wittenberg a Kašpar Kornelius de Mortaigne, přijali od bratří jídlo, které jim nabídli a projevovali jim celkem neobvyklou náklonnost. Wrangel prý umístil do konventu jakéhosi lajtnanta, císařského zběha, který měl Švédům zradit město Tovačov, jako záruku salvaguardie, již kapucínům udělil. Wrangel se však v klášteře dlouho nezdržel, neboť na konvent se zaměřily městské bombardy, a proto generál nakonec klášter opustil. Poté, co Torstensson se svou armádou odtáhl, dostavil se k městu i císařský generál Gallas a zúčastnil se u kapucínů mše.

⁶² *Annales cappucinorum I*, 241, 42 (1618).

⁶³ Naopak v Olomouci byli kapucíni svévolně jednajícím vojenským velitelem města hejtnanem Hartmanem z Buchheimu koncem září 1619 vyhnáni z kláštera a uchýlili se do Brna. O měsíc později se sice do Olomouce vrátili s příkazem direktoria, aby jim bylo vráceno vše, oč byli neprávem připraveni a aby mohli v Olomouci zůstat, ovšem budovu kláštera již šikovní obyvatelé mezitím téměř srovnali se zemí, takže se museli vrátit zpět do Brna (viz Miroslav KOUDELA, *Olomouc za vlády stavovského direktoria (květen–prosinec 1619)*. In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 9, 2000, s. 82).

⁶⁴ *Annales cappucinorum II*, 238–239, 56–58 (1643).

I tentokrát to tedy pro kapucíny dopadlo celkem dobře. Jenže švédské tažení ještě nekončilo a Torstensson svou pozornost po vítězné bitvě u Jankova 6. března 1645 upřel opět k Brnu. Zde byl 15. března jmenován velitelem města Raduit de Souches, který v rámci nezbytné a skvěle zorganizované přípravy na obležení dal, jak známo, nepochybně po předchozích zkušenostech Brňanů s obléháním, srovnat se zemí předměstí do vzdálenosti 600 kroků od hradeb, aby zde neměl nepřítel oporu. Za oběť tomuto opatření padly všechny tři předměstské kláštery: františkánský sv. Bernardina, ženský františkánský sv. Josefa a kapucínský sv. Františka a všechny tři komunity se usadily ve městě. O záměru zbořit předměstské kláštery byl nejprve informován císař. Když svolil, byl v dubnu v kapucínském klášteře přečten rozkaz, že se mají kapucíni z kláštera vystěhovat, protože bude podle městského dekretu z 30. března 1645 zbořen.⁶⁵ Bratři tedy sebrali svůj majetek a kostelní náčiní a odešli do města, jejich klášter byl po čtyřiceti letech své existence srovnán se zemí.

Dne 3. května 1645 dorazil Torstensson podruhé k Brnu a, jak víme, 23. srpna odtud odtáhl s nepořízenou. Brno přestalo všechny útrapy více jak čtvrtletního obléhání a bylo za to odměněno výsadami a slávou.

Kláster kapucínů ve městě v 2. polovině 17. a v 18. století

Kapucíni se poté, co museli nadobro opustit svůj klášter, uchýlili na starou radnici. K bohoslužbám jim byl vyhrazen kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu. Je otázkou, proč se kapucíni nesnažili obnovit svůj klášter na předměstí. Jedno vysvětlení nabízí brněnská kronika: po zkušenostech s obléháním Brna hodlal císař zmodernizovat městské opevnění tím, že se rozšíří městské hradby směrem dopředu.⁶⁶ Jak víme, pozdější barokní opevnění skutečně zasahovalo až k místům, kde stával původně kapucínský klášter a pohltilo i původní parcely kláštera františkánů i františkánek. Městská listina z 26. ledna 1652 uvádí jako důvod, proč se kapucíni nevrátili na své původní místo, trvajících válečné nebezpečí, kvůli kterému se nevyplatilo kláštery znovu stavět.⁶⁷ Na řádové kongregaci v Linci 17. září 1645 bylo tedy rozhodnuto, že nový klášter bude postaven ve městě a byla odeslána žádost biskupovi Leopoldu Vilémovi o příslušné povolení. Biskup kapucínům obratem vyhověl 18. září 1645, stejně promptně reagoval na žádost o povolení stavby i císař Ferdinand III. a udělil je 21. září.⁶⁸

⁶⁵ *Annales cappucinatorum II*, 319, 19 (1645); AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna, sbírka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), č. 3336.

⁶⁶ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 7.

⁶⁷ *Annales cappucinatorum III*, 4, 3 (1652).

⁶⁸ AMB, fond A 1/9 Archiv města Brna, stará tereziánská registratura ekonomická (dále fond A 1/9 Stará tereziánská registratura), karton 37, inv.č. 82, signatura C 44; *Annales cappucinatorum II*, 341–343, 50–52 (1645).

Dne 2. listopadu 1645 požádal provinciál Ludvík z Rosenheimu také městskou radu o povolení stavět a ta vyhověla listem z 10. února 1646.⁶⁹ Kapucíni rovněž žádali císaře, aby si směli vybrat místo, na kterém by mohli vystavět svůj klášter a i to jim bylo císařským reskriptem z 24. března 1646 povoleno.⁷⁰

Kvardián kapucínů v Brně Albert Heridiensis spolu s provinciálním definitorem Samuelem z Pilsenburku se mezitím usilovně snažili najít v Brně vhodnou stavební parcelu. Mezi jinými vybrali jakési místo a dům, které patřily cisterciáčkám z kláštera Králové na Starém Brně. Abatyše s konventem souhlasily, aby byl dům kapucínům předán, ale pouze pod podmínkou, že za něj dají náhradou nějaký podobný dům, který by se vyrovnal „*jejich domu se vším pozemkem, kostelíkem (!) a ostatním, co k tomuto domu náleží*“ a navrhovaly dům knížete Karla z Lichtenštejna, který sousedil s domem patřícím tišnovským cisterciáčkám, popřípadě dům pana Žampacha spolu se sousedním domem p. Honoria. Další podmínkou starobrněnského kláštera bylo, že všechna práva a privilegia tohoto domu přejdou na dům, který dostanou náhradou.⁷¹ Z tohoto jednání nakonec sešlo.

Bohužel, nemáme zpráv o tom, jaké další kroky byly podniknuty následující rok, tedy do poloviny roku 1647, a jaké byly důvody takové prodlevy. Jistě bylo potřeba nejen vybrat vhodné místo, ale také zajistit dostatek peněz. Proto přišel do Brna opět Samuel z Pilsenburku, tentokrát už ve funkci provinciála, a dlouho spolu s představitelem města vybíral vhodné místo, až se mu zalíbil dům hraběte Františka Magnise na Uhelném trhu, totiž onen dům původně Jeronýma Picenardiho, který koupila baronka Alžběta Bergerová a věnovala jej své dceři Janě Františce, manželce hraběte Magnise. Provinciál proto okamžitě napsal 19. července 1647 hraběti Magnisovi dopis, v němž jej zpravuje o své volbě a nabízí mu za jeho dům 1 240 zlatých, popřípadě jiný dům v Brně na výměnu.⁷²

František Magnis, rodný bratr kapucínského diplomata P. Valeriána Magniho, byl jedním z nejbohatších šlechticů na Moravě a byl rovněž výborným diplomatem. Měl vřelé styky s polským králem Vladislavem IV. Vasou, jehož před deseti lety Valerián Magni diplomatickým jednáním přesvědčil, aby si vzal za ženu dceru Ferdinanda II. Cecílii Renátu (hofmistryni této polské královny byla manželka Františka Magnise Jana Františka) a v době jednání s kapucínou o svůj dům v Brně byl právě spolu se svým bratrem u dvora polského krále ve Varšavě.

Provinciál Samuel z Pilsenburku jednal s hrabětem prostřednictvím P. Valeriána. Když na provinciálův dopis nepřišla odpověď, urgoval Samuel z Pilsenburku svou žádost na cestě na provinciální kapitulu v Böhmisch Waidhoffenu

⁶⁹ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, karton 37, inv.č. 82, signatura C 44.

⁷⁰ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, karton 37, inv.č. 82, signatura C 44; *Annales cappucinarum II*, 361–362, 11 (1646).

⁷¹ *Annales cappucinarum II*, 362–363, 12 (1646).

6. srpna 1647 a téhož data deklaruje městské radě výběr budoucího staveniště, jak píše, „na Zelném trhu.“⁷³ Hrabě Magnis napsal své vyjádření k celé věci svému bratrovi Valeriánovi až na podzim a ten je tlumočil provinciálovi listem ze 14. listopadu 1647. Hrabě, píše Valerián, především upřesňuje, že dům na Uhelném trhu nepatří jemu, nýbrž jeho manželce, která se prozatím vyjádřila, že by se domu zbavovala jen nerada, ovšem z náklonnosti ke kapucínům jim ho přenechá i se dvěma sousedními domy, které hraběti Magnisovi věnovala brněnská městská rada, ale ráda by si za ně vybrala jiný dům a navrhuje dům pana Napora.⁷⁴

Provinciál byl však pevně přesvědčen, že lepší místo pro klášter už v Brně nenajde a proto uložil listem z 1. ledna 1648 P. Valeriánovi, aby ve Varšavě s Františkem Magnisem a jeho manželkou dojednal postoupení jejich domu. Zároveň napsal také samotnému hraběti. Psal už prý dříve hraběnce, ta však neodpověděla. Kapucíni mají na Magnisovský dům odhad 1 300 zlatých a upozorňuje dále, že cena domu pana Napora je čtyři nebo pět tisíc zlatých. Na to reagoval hrabě Magnis dopisem z Varšavy s datem 30. ledna 1648. Nejprve uvádí, že pokud se jejich dům s oběma sousedními srovnává s domem pana Napora, který má dle hraběte cenu pět až šest tisíc zlatých, pak to jistě odpovídá jeho ceně, vždyť jen oba sousední domy mají dle něho cenu 1 300 zlatých. Po tomto mrazivém úvodu však hrabě provinciála ujišťuje, že oba manželé chovají ke kapucínům náklonnost a jsou ochotni všechny tři domy kapucínům přenechat bezplatně, pouze za modlitby za živé a zemřelé členy rodiny, jakož i za zemřelého bratra hraběte Magnise. Téhož data psal provinciálovi i P. Valerián, že pro celou věc dělal, co mohl.⁷⁵ Zřejmě tedy hlavně jeho přímluvě mohou být kapucíni vděční za to, že dům získali po hmotné stránce zadarmo.

Provinciál ve snaze začít se stavbou co nejdříve poslal 7. března 1648 do Brna kvardiánovi Albertovi Heridiensis instrukce pro jednání s hrabětem, kterému měl kvardián napsat, že kapucínští kněží celé česko-rakouské provincie odslouží určitý počet mší za živé i zemřelé z rodu Magnisů a všichni kněží budoucího brněnského kláštera přečtou každoročně v den výročí jejich úmrtí jednu mši za zemřelé jako za spoluzakladatele kláštera a velké dobrodince.⁷⁶ I P. Albert spěchal, a proto zaslal obratem hraběti Magnisovi do Varšavy dopis jménem provinciála, v němž mu tlumočil závazek kapucínské provincie ve smyslu instrukcí, jež dostal od provinciála, neboť se v Brně zrovna zdržoval hrabě-

⁷² *Annales cappucinatorum II*, 425, 33 (1647).

⁷³ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, karton 37, inv.č. 82, signatura C 44.

⁷⁴ *Annales cappucinatorum II*, 441, 52–53 (1647). Snad míněn Matouš Napor z Borkovan a Himmlštejna, kanovník u Sv. Petra (viz Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 1972, s. 392).

⁷⁵ *Annales cappucinatorum II*, 444–447, 2–5 (1648).

⁷⁶ *Annales cappucinatorum II*, 456–457, 16 (1648).

cí posel a kvardián už by se nestihl s provinciálem domluvit, za což se v listě z 15. března 1648 provinciálovi omlouvá a dále uvádí, že již má přichystané stavební dříví, které ze svých lesů věnoval hrabě z Werdenberka,⁷⁷ i ostatní stavební materiál.⁷⁸

Hrabě František Magnis a jeho manželka Jana Františka v dopise kvardiánovi z 8. dubna 1648 souhlasili s podmínkami a odevzdali své domy kapucínům s tím, že ještě žádají každoroční mši za zemřelou matku Jany Františku Alžbětu Bergerovou. P. Albert vydal o rozhodnutí provincie listinu zpečetěnou pečeti brněnského konventu s tím, že o mších za Alžbětu Bergerovou rozhodne nejbližší řádová kongregace. Listinu předal oficiálovi strážnického panství a ten vydal kapucínům domy.⁷⁹

Poté, co kapucíni získali dům hraběte Magnise, na jehož místě měl stát kostel, usilovali také o sousední domy, na jejichž místě měl stát konvent. Dle výčtu městské daně z jednotlivých domů, který vystavila městská rada 12. dubna 1648, se kromě Magnisova domu jednalo o těchto sedm domů: dva pusté domy (snad ony dva, které získali kapucíni spolu s Magnisovským?) pana Kladenského a Václava Semfftenbergera, dále obývané domy Josefa Georga, punčocháře, Kryštofa Hoffmana, mýtného, Matyáše Kniepantla, řezníka, Šebestiána Fraundera, krejčího, a nakonec pustý dům Zachariáše Lauâmanna.⁸⁰

Ze 12. září 1648 se dochoval list olomouckého biskupa Leopolda Viléma městské radě v Brně, kterou žádá, aby kapucíni mohli začít se stavbou kláštera.⁸¹ Stavební práce však nejspíše začaly již dříve. Svědčí o tom dva dopisy kvardiána Alberta. První z nich zaslal na definitorium do Vídně v květnu 1648, v němž žádá o zproštění kazatelského úřadu alespoň na půl roku a jako důvod uvádí nepřetržitou dvanáctiletou kazatelskou službu, přičemž čtyři roky působil jako kazatel v Brně. Nyní navíc nemá kdy na studium, protože se musí starat o stavbu, jednat s dobrodinci, s dělníky a chodit za nemocnými.⁸² V druhém dopise z 13. června 1648 městské radě vyjadřuje naději, že „kostelík“ by mohl být postaven ještě tentýž rok, čemuž zatím brání pouze nedostatek vody na výrobu malty. Žádá proto radu o možnost napojit se na vodovodní potrubí, které nechal do biskupské zahrady, jež sousedila se staveništěm, zavést blahé paměti kardinál Dietrichštejn z kašny na Zelném trhu.⁸³

⁷⁷ Rodu Werdenberků patřilo v letech 1629–1731 (kdy vymřeli) panství Náměšř, v roce 1629 získal Jan z Werdenberka Rosice a Troubsko (zde do roku 1684).

⁷⁸ *Annales cappucinatorum II*, 458, 17 (1648).

⁷⁹ *Annales cappucinatorum II*, 458–461, 465–466, 18–19, 27 (1648).

⁸⁰ *Annales cappucinatorum V*, 208, 52 (1667); AMB, fond A 1/8 Archiv města Brna, akta purkmistrovská (dále fond A 1/8 Akta purkmistrovská), kart. 2, sign. M 5, N 85, dopis Kryštofa Hoffmanna městské radě z 9. října 1648.

⁸¹ *Annales cappucinatorum II*, 484, 45 (1648).

⁸² *Annales cappucinatorum II*, 464–465, 26 (1648).

⁸³ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, kart. 2, inv.č. 260, sign. M 5, N 24.

Na provinciální kapitule ve Steyeru 23. srpna 1647 byli řádovými staviteli zvoleni: P. Benedikt z Kronachu, P. Kornelius z Frank, P. Pavel z Falce a br. Vít ze Štrasburku.⁸⁴ S největší pravděpodobností to byli právě oni, kdo museli spolu s provinciálem Samuelem z Pilsenburku schválit místo stavby a také vypracovat plán kláštera, popřípadě alespoň klášterního kostela, s jehož stavbou se v polovině roku 1648 začalo. Vedení stavby bylo však svěřeno „*jakémusi světskému [staviteli]*“.⁸⁵ Existuje názor, že oním světským architektem byl brněnský stavitel Ondřej Erna (†1653).⁸⁶

Peníze na stavbu získali kapucíni od dobrodinců. Kromě již zmíněného hraběte z Werdenberka víme o panu Josefa Achtmarkstovi, jenž 11. března 1648 odkázal na stavbu kapucínského kláštera částku 1 968 zlatých.⁸⁷ Hlavního financování stavby se však ujal moravský zemský hejtman Kryštof Pavel z Liechtenštejna-Kastelcornu, ten ovšem záhy zemřel a stavba kostela se pro nedostatek peněz na konci roku 1648 zastavila.⁸⁸

Nejpozději v této době, pravděpodobně však už mnohem dříve, se kapucíni ze staré radnice přestěhovali do Kaligardiánského domu, který stál pravděpodobně na Zelném trhu, na rohu, vedle biskupského dvora, naproti Dietrichštejnskému paláci, v jehož kapli mohli odbývat své bohoslužby.⁸⁹

Reálnou nadějí na vyřešení tíživé finanční situace se stal odkaz Ferdinanda Mencla z Kolsdorfu, přisedícího královského tribunálu v Brně. V závěti sepsané 28. února 1649 a publikované 20. března (kapucíni obdrželi její opis z moravských zemských desek 29. března) tento muž zanechal jednu polovinu celého svého jmění augustiniánům u Sv. Tomáše a druhou polovinu brněnským kapucínům.⁹⁰ Podle inventáře pozůstalosti byl sice Menclův majetek vyčíslen na závratných 32 896 zlatých (kapucínská polovina by tedy představovala 16 448 zlatých), ovšem co do hotových peněz se skládal převážně z obligací, které bylo třeba od Menclových dlužníků složitě vymáhat. Provinciál Samuel z Pilsenburku se nejprve vydal do Brna, aby zde rychle jednal o Menclově závěti, neboť se obával dalšího protahování stavby kostela a kláštera. Protože kapucíni

⁸⁴ *Annales cappucinatorum II*, 431, 40 (1647). Bratr Vít ze Štrasburku se podílel například na rozšiřování kláštera na Hradčanech v Praze (plán z roku 1663) a vedl stavbu kláštera v Horšovském Týně v letech 1650–1654.

⁸⁵ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 19.

⁸⁶ Ludvík HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, Brno 1991, s. 4; Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 171.

⁸⁷ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 129, sign. Brno E 13.

⁸⁸ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 11.

⁸⁹ *Annales cappucinatorum V*, 210, 68 (1667) uvádějí, že se tak stalo už v roce 1645. Naproti tomu *Protocolum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 8 zmiňuje, že jim tento dům na přímluvu Kryštofa Pavla z Liechtenštejna-Kastelcornu předal k užívání magistrát proto, „*abychom byli blíže k místu stavby*“, stavět se ovšem začalo až v polovině roku 1648.

⁹⁰ *Annales cappucinatorum II*, 518–527, 29–31 (1649).

podle svých konstitucí nemohli přijímat žádný majetek v dědictví, bylo rozhodnuto, že jej přijmou jako almužnu na konkrétní účel, tedy na dostavení kláštera. Součástí Menclova dědictví byl mimo jiné statek Tmaň na Berounsku, o němž projevil zájem bratr Samuela z Pilsenburku Ferdinand Greiffenfels z Pilsenburku a nabídl kapucínům 5 000 zlatých za převzetí nároku na tuto část Menclovy pozůstalosti. Provinciál souhlasil a v tomto smyslu byla 19. dubna 1649 vyhotovena listina. Ovšem hned 21. dubna byla s Ferdinandem Greiffenfelsem podepsána nová smlouva: jelikož mu jeho rodný bratr, opat cisterciáckého kláštera na Velehradě, Jan Greiffenfels z Pilsenburku dlužil právě 5 000 zlatých, převzal zaplacení peněz za statek Tmaň na sebe Jan Greiffenfels a slíbil zaplatit 2 000 zlatých hned poté, co se Ferdinand ujme tohoto statku, namísto dalších 1 000 zlatých postoupit kapucínům svůj dům v Olomouci a zbylé 2 000 zlatých splatit do roka. Nabízí zároveň stavební materiál, jehož cenu si odečte z oněch 2 000 zlatých.⁹¹

Kapucíni nutně potřebovali další stavební materiál, aby mohla pokračovat započatá stavba kostela na místě zbořených domů Františka Magnise, a proto se hned obrátili na opata Jana Greiffenfelse, aby jim nějaký materiál poskytl. Ten jim však odmítl vyhovět, jelikož prý ještě Ferdinand Greiffenfels nenastoupil své dědictví a on, Jan, není proto povinen nic dát.⁹² Pravým důvodem jeho neochoty splácet svůj dluh, opakující se i později, byl ovšem prostý fakt, že velehradský opat byl velmi zadlužen a permanentně se mu nedostávalo finančních prostředků. Kapucíni se tím pádem rázem opět ocitli bez peněz a tedy bez možnosti stavbu v nejbližší době dokončit. Provinciál Samuel z Pilsenburku proto, když už byl na cestě na generální kapitulu do Říma, dne 16. listopadu z Vídně deklaroval smlouvu s Ferdinandem Greiffenfelsem z 21. dubna 1648 vykonavatelí Menclovi závěti, kterým byl Menclův bývalý sekretář a nyní císařský rada a sekretář zemského hejtmána Jindřich Koch, a požádal jej, aby smlouvu ze své funkce potvrdil a antedatoval své potvrzení datem 26. dubna, což Koch udělal, ale pouze do té míry, že potvrdil prodej statku Tmaň Ferdinandu Greiffenfelsovi za 5 000 zlatých.⁹³

Počátkem roku 1650 se brněnský kvardián Raymund z Mnichova obrátil opět na Jana Greiffenfelse s žádostí o stavební materiál, který si kapucíni nemohli v zimě opatřit, neboť jsou zatíženi velikými dluhy, „*aby tím rychleji mohla započatá stavba být vyvedena do výšky.*“ Na to reagoval velehradský opat velmi podrážděně (pravý důvod jeho podrážděnosti byla jistě jeho insolvence), že prý za Ferdinanda nemusí nic dávat a taky nedá, musí si prý o materiál říci jemu, on

⁹¹ *Annales cappucinatorum II*, 535–538, 44–46 (1649).

⁹² *Annales cappucinatorum II*, 538, 47 (1649).

⁹³ *Annales cappucinatorum II*, 563–564, 77–78 (1649).

s ním nechce mít nic společného. O deset dní později však napsal mírnější dopis, že prý psal tak tvrdě jen kvůli Ferdinandovi Greiffenfelsovi, který mu dělal a dělá samé špatnosti. Ujišťuje P. Raymunda, že o postu peníze složí, obstará dřevo a pomůže i s ostatním materiálem. Nemají to však oznamovat Ferdinandovi.⁹⁴

Kvardián se však nespolehal pouze na velehradského opata a v lednu 1650 shromáždil přece jen nějaký stavební materiál, aby stavba mohla pokračovat.⁹⁵ Zároveň se zástupce provinciála a vídeňský kvardián a kustod Erasmus z Biberachu obrátil listem ze 17. ledna 1650 na brněnskou městskou radu se žádostí o schválení místa, které si kapucíni vybrali pro stavbu konventu a kde se dosud nacházejí domy a ulice. Ve výčtu těchto domů chybí ony dva první pusté domy Kladenského a Semfftenbergera (nejspíše tedy byly už zbořeny v rámci stavby kostela), dále je uvedeno oněch pět jmenovaných už v dubnu 1648 (Georgův, Hoffmanův, Kniepantlův, Fraunederův a Lauâmannův) a k nim jsou připočteny další dva domy, totiž Kryštofa Schmiedta a Valentina Wassermana, které patřily k biskupskému dvoru a stály tedy naproti řadě domů u městských hradeb přes uličku.⁹⁶ Městská rada proto ustavila komisi, která místo prohlédla, přítomný stavební mistr situaci zanesl do plánu a poté byla kapucínům vydána městskou radou listina s datem 24. ledna 1650, v níž se kapucínům povoluje vykoupit a zbořit jmenované domy (Magnisovský je uveden jako zbořený s tím, že na jeho místě jsou základy kostela a stavba je už vyvedena nad zem) a postavit na místě domů klášter; jelikož město přijde o městskou daň z uvedených domů, musí rozhodnout císař, zda-li bude komora vymáhat do budoucna každoročně na kapucínech tuto městskou daň. Dále je listinou kapucínům uloženo, aby při stavbě kláštera nechali mezi městskými hradbami a klášterem volné místo.⁹⁷ Co se týče městské daně, rozhodl císař reskriptem z 7. května 1650, že městskou daň z oněch domů bude místo kapucínů platit městu rentovní úřad, tedy vlastně erár sám sobě.⁹⁸

Mnoho času poté kapucíni věnovali výkupu jmenovaných domů, což se jim podařilo jen díky štědrosti nám blíže neznámých dobrodinců a rovněž díky tomu, že majitelé domů byli ochotni z cen domů slevit. Ještě téhož roku byly domy zbourány a poté, co byl vyhotoven plán celého kláštera, tedy kostela i konventu, začalo se stavbou konventu.⁹⁹ Na vypracování a schválení plánu kláštera se opět museli podílet buď výše zmínění řádoví architekti, anebo – po provinci-

⁹⁴ *Annales cappucinatorum II*, 570–571, 2–3 (1650).

⁹⁵ *Annales cappucinatorum II*, 571, 4 (1650).

⁹⁶ *Annales cappucinatorum V*, 209, 68 (1667); *II*, 571, 4 (1650); viz obrazovou přílohu.

⁹⁷ *Annales cappucinatorum II*, 572–573, 4 (1650).

⁹⁸ *Annales cappucinatorum V*, 213, 69 (1667). Rentovní úřad měl na Moravě na starosti peněžní záležitosti klášterů.

⁹⁹ *Annales cappucinatorum II*, 573, 5 (1650).

ální kapitule 7. října 1650 – P. Pavel z Falce a br. Vít ze Štrasburku (jako v předešlém sboru stavitelů) a spolu s nimi nově zvolní stavitelé P. Caesarius z Mníchova a P. Elzearius ze Slezska. Zřejmě v době, kdy začínala stavba konventu, odvolali kapucínští představení světského stavitele (Ondřeje Ernu?), jenž postavil část kostela a konventu. Jako důvod odvolání bylo uvedeno, že se snažil urychlit stavbu „z touhy po větším zisku“ (zřejmě tedy, aby měl čas na další zakázky?) a jeho práce byla tím pádem nekvalitní, což se ostatně o necelých patnáct let později skutečně projevilo na problémech s klenbou kostela. Ve vedení stavby jej na kratší dobu vystřídal jeden z dříve jmenovaných kapucínských stavitelů P. Kornelius z Frank, za něhož stavba trochu pokročila.¹⁰⁰

V březnu 1650 začali mít kapucíni také potíže s provizorním bydlením v Kaligardiánském domě. Dům původně patřil Oktávii Kaligardové,¹⁰¹ která zde kapucíny na přímlovu moravského zemského hejtmana a městské rady někdy ve 2. polovině čtyřicátých let ubytovala na dobu, dokud si nepostaví svůj klášter. Nyní však začala naléhat na kapucíny, aby se z domu vystěhovali, neboť hodlala dům prodat, aby zaplatila své dluhy a zanedlouho se s tímž požadavkem ozvali i Oktáviiin věřitelé. Brněnský kvardián Raymund z Mníchova proto požádal o pomoc městskou radu listem z 15. března 1650. Když se však pomoci nedočkal, obrátil se na dobrodince. Matyáš Kniepantl, který už dříve kapucínům přenechal svůj dům na stavbu kláštera, se nyní uvolil koupit Kaligardiánský dům a nechat zde kapucínům byt, dokud si nedostaví klášter, jak kvardián oznamuje radě 20. března 1650. Ovšem už 2. června 1650 kapucíni kupují, prostřednictvím svého duchovního otce Jakuba Kuneše z Rosenthalu, dům patřící sirotkům po Ondřejovi Malecovi za 1 000 moravských zlatých, aby zde bydleli do dostavby kláštera. Tento dům stál podle rychtářského zápisu „na Zelném trhu, vedle domu zesnulého obrista Forgače, na rohu, proti domu knížete Maxmiliána z Dietrichštejna“.¹⁰² Stejnou polohu ovšem uvádí kapucínská kronika pro Kaligardiánský dům a dále uvádí, že tento dům byl kapucíny odkoupen a poté vyměněn za dům Matyáše Kniepantla.¹⁰³ Mimochodem, jedním z poručníků sirotků po Ondřejovi Malecovi byl právě Kniepantl... Nabízí se tedy myšlenka, nejednalo-li se o jeden a tentýž dům.

¹⁰⁰ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 19.

¹⁰¹ Oktávie, dcera Oktávia Settala z Milána, hofmistra ve Slavkově, se provdala za Mikuláše Kaligardu, po němž zřejmě zdědila dům na Zelném trhu, který koupil někdy v průběhu prvního desetiletí 17. století (viz J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 374; Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Italové a Španělé v předbělohorském Brně*. In: T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda (red.), *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 723).

¹⁰² *Annales cappucinatorum V*, 210–213, 68 (1667), zde výpis z rychtářské knihy města Brna, pořizený 12. června 1650.

¹⁰³ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 8 a A 13.

V roce 1650 pokračovalo rovněž jednání o peníze, které patřily kapucínům v souvislosti s dědictvím po Ferdinandu Menclovi z Kolsdorfu a které byly nutně zapotřebí na výkup domů a na stavbu.¹⁰⁴

Roku 1651 došlo ke změně ve výměře staveniště nového kláštera, to když olomoucký biskup arcivévoda Leopold Vilém zakázal zcizení oněch dvou domů, které náležely k biskupskému dvoru (Schmidtův a Wassermanův). Kapucíni, kteří museli pozměnit plán stavby, neboť se jim zmenšil původně vyměřený prostor, se proto rozhodli vykoupit ještě nárožní dům bednáře Jindřicha Blankhena. Ten souhlasil, neboť byl prý dům pro jeho dílnu stejně příliš malý. Kapucíni požádali o svolení městskou radu a ta jim je udělila 12. května 1651.¹⁰⁵

Dalším větším odkazem, žel opět v podobě dlužního úpisu, bylo 663 zlatých rýnských 10 krejcarů a 3 denáry, jež městská rada dlužila radnímu Františku Demetrioovi z Deblína za přístavbu k jakémusi mlýnu, kterou nechal zhotovit Deblínův zesnulý tchán Blažej Kuneš z Königstreu. Tuto obligaci tedy Deblín odkázal kapucínům na dokončení stavby. Přišlo jim to právě vhod, neboť v té době uzavřeli s Jindřichem Blankhenem dohodu, že oni zaplatí věřitelům pohledávky na Blankhenově domě, čímž budou s Blankhenem vyrovnáni. Ovšem v prvním termínu splátky dluhů – na sv. Michala, 29. září – chyběly kapucínům almužny, ze kterých by dluhy zaplatili. Proto nový kvardián Caesarius z Mnichova přijal Deblínovu obligaci a požádal městskou radu, aby jim uhradila svůj dluh. Dům Blankhenův byl oceněn na 800 zlatých moravských, 210 zlatých již zaplatili, žádali proto, aby rada doplatila zbylých 590 zlatých, což ovšem v přepočtu přišlo na 688 zlatých rýnských, tedy více, než činila Deblínova obligace – kapucíni se zavázali zbylých 25 zlatých rýnských městské radě uhradit. Rada

¹⁰⁴ K vymáhání dluhů do Menclovi pozůstalosti od dlužníků v Čechách byl s Kochovým souhlasem jmenován pražský advokát Freisleben, kterému za to kapucíni spolu s augustiniány věnovali dva pusté domy v Praze na Malé Straně, jež po Menclovi zdědili. Ferdinand Greiffenfels v listopadu sám zrušil kontrakt s tehdy už zemřelým Janem Greiffenfelsem, kapucínům však ze statku Tmaň, jehož se mezitím ujal, byl ochoten zaplatit pouze 3 000 zlatých, podle odhadu, který si nechal udělat, 1 000 zlatých hned a pak každý rok 500 zlatých. Od dlužníků v Čechách dokázal advokát Freisleben získat do konce roku pouze 300 zlatých, a to od hraběte Jana Hartwiga Nostice. Stěžuje si, že po válce je všude v Čechách bída a nikdo není schopen platit. Mezi Menclovy dlužníky patřil také Benedikt, opat premonstrátského kláštera v Louce, který vzhledem ke zničenému klášternímu panství rovněž nemohl nabídnout hotové peníze (jednalo se o 3 000 zlatých), a proto nabídl prozatím obligaci města Znojma, které dlužilo Louce 1 847 zlatých 11 krejcarů. Kvardián Raymund z Mnichova, když se stavba neustále pro nedostatek peněz zdržovala, využil nároku kapucínů na odkaz 3 058 zlatých 57 krejcarů, kterou jim odkázal Horatius Forno, direktor slezské komory jako svou pohledávku u císaře. Kvardián se proto obrátil na nejvyššího rentmistra moravského rentovního úřadu Mikuláše Nussera z Nusseku s žádostí o 200 zlatých na poslední čtvrtletí roku 1649 a tuto částku 14. února 1650 obdržel. Počátkem roku 1651 vyzvedl na moravském rentovním úřadě brněnský kvardián opět z Fornozy závěti 231 zlatých 37 krejcarů (viz *Annales cappucinatorum II*, 573–574, 6–7, dopisy J. Kocha z 6. a 11. února; 578, 8; 607–608, 612, 31, 35; 616–617, 37–38; 640, 50, dopis Ferdinanda Greiffenfelse Jindřich Kochovi z 21. listopadu 1650 /opis/; 641, 56; 645, 57 /1650/, dopis opata Benedikta z 20. prosince 1650 /opis/; 672, 20; 673, 21 /1651/).

¹⁰⁵ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, inv.č. 551; *Annales cappucinatorum V*, 215–217, 71 (1667).

s tím 10. listopadu 1651 vyslovila souhlas a i tento dům mohl být započítán do korigovaného stavebního plánu.¹⁰⁶

Na provinciální kapitule v Pasově 3. srpna 1651 došlo k poslední změně vedoucího stavby kláštera. Po nedlouhém působení řádového stavitele P. Kornelia z Frank nastoupil na jeho místo i na místo brněnského kvardiána P. Caesarius z Mnichova.¹⁰⁷ Tento stavitel vypracoval nejspíše definitivní plán kláštera a dovedl stavbu téměř až do konce. Zároveň totiž „*měl pod svým vedením mnohé [další] stavby*“ a navíc byl roku 1655 zřejmě ještě před dokončením stavby odvolán do Olomouce a nemohl tedy osobně dohlížet na práci dělníků. Kapucínská kronika uvádí, že to je druhá příčina (vedle nedbalé práce dělníků na začátku stavby pod vedením světského stavitele) vzniku prasklin a jiných defektů, které se záhy objevily na zdi a cihlové klenbě kostela.¹⁰⁸

Na konci roku – počátky druhého brněnského kláštera provázela skutečně smůla – dne 22. listopadu 1651 vydala biskupská konsistoř zákaz další stavby kláštera, podepsaný biskupským oficiálem Ondřejem Dirré, a to do doby, než kapucíni předloží císařem potvrzenou smlouvu konventu s městem o výkupu domů a o stavbě kláštera.¹⁰⁹ Provinciál Michal Anděl z Degendorfu poslal proto 23. ledna 1652 olomouckému biskupovi suppliku, v níž upozorňuje, že biskup už v roce 1645 stavbu povolil a císař rovněž tak, není proto obvyklé snižovat císařské rozhodnutí, navíc to odporuje řeholnímu exempčnímu právu.¹¹⁰ Brněnská městská rada však přesto na žádost kapucínů vyhotovila novou listinu s datem 26. ledna 1652, kterou povoluje kapucínům stavbu nového kláštera a koupí domů. Ve výčtu domů již chybí domy patřící k biskupskému dvoru, místo nich je jmenován Blankhenův dům a jako číslo 10 je zmíněna malá ulička, oddělující domy od zdi biskupského dvora a probíhající i mezi domy samými, která rovněž připadla kapucínům. Listina se dále odvolává na rozhodnutí

¹⁰⁶ *Annales cappucinatorum* V, 217–219, 72 (1667).

¹⁰⁷ P. Caesarius z Mnichova byl do řádového roucha oblečen 7. prosince 1637 a po studiích byl jmenován řádovým kazatelem. Vynikal prý rozumovými schopnostmi, a proto byl na kapitule v Linci 7. října 1650 zvolen jedním z řádových stavitelů. V této funkci se mohl podílet na vypracovávání původních plánů brněnského kláštera, počítajících ještě s oběma domy u biskupského dvora. Zároveň však byl vyslán do Olomouce, kde vybral místo pro stavbu tamějšího druhého kapucínského kláštera. Od roku 1651 byl ředitelem stavby a kvardiánem v Brně, na kapitule v Pasově 2. července 1655 byl vyslán řídit již započatou stavbu kláštera v Olomouci. V letech 1656–1657 působil jako kazatel, 12. července 1657 jej provinciální kongregace v Linci určila jako vedoucího stavby a kvardiána vyhořelého kláštera v Kremži a poté, co byl zdejší nový klášter v roce 1659 vysvěcen, působil zde tři roky jako kvardián. V roce 1663 byl na kapitule v Linci obviněn generálním představeným z porušení řádových konstitucí při stavbě, nic se ovšem nedokázalo a P. Caesarius zůstal nadále architektem. V tomtéž roce se podílel na vypracování plánu přístavby hradčanského konventu v Praze. Poté se odebral do Vídně, kde 22. srpna 1665 zemřel (viz *Annales cappucinatorum* IV, 798, 52 /1665/. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 452.)

¹⁰⁸ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 19.

¹⁰⁹ *Annales cappucinatorum* II, 720, 71 (1651).

¹¹⁰ *Annales cappucinatorum* III, 1–2, 2 (1652).

císaře ze 7. května 1650, že kapucíni jako žebravý řád jsou zproštěni povinnosti platit císařskou daň z domů. V této listině se už počítalo s tím, že klášterní zahrada bude přiléhat až těsně k hradbám, nikoliv už jako původně, že mezi klášterní zdi a městskou hradbou bude ulička, a proto nahoře i dole v ohradní zdi musí kapucíni postavit dvě brány, aby byl v případě nutnosti volný přístup k hradbám.¹¹¹ Tato listina byla poslána do Vídně a císař ji potvrdil reskriptem z 5. května 1652.¹¹²

Dne 31. května 1652 se ve Vídni konala provinciální kapitula, na niž se dostavil vedoucí stavby brněnského kláštera Caesarius z Mnichova a vykázal výdaje za stavbu v době od 14. září 1650 do Letnic 1652 (19. května).¹¹³

Pro rok 1653 není v pramenech žádná zmínka o stavbě kláštera v Brně, k roku 1654 se pak dozvídáme nejen o výměně vodovodu do kláštera,¹¹⁴ ale v tomtéž roce také uzavřeli kapucíni dohodu se svým sousedem, brněnským architektem Janem Křtitelem Ernou (†1698, syn Ondřeje Erny), který jim zaplatil zvýšení a opravu obou částí ohradní zdi, nejspíše tedy té, která stála mezi vchodem do konventu a jeho domem,¹¹⁵ jenž rovněž tvořil přirozenou ohradu, a pak zdi, která běžela mezi zadní částí domu a biskupským dvorem (v obou byly brány). Za to kapucíni nechali později do zdi směrem ke klášterní škole (severozápadní roh konventu) umístit pamětní desku na jeho počest.¹¹⁶

V roce 1655 dospěla k závěru některá finanční jednání. Ferdinand Greiffenfels z Pilsenburku 18. března 1655 složil u českých zemských desk zbylou sumu 4 200 zlatých, z níž polovina náležela kapucínům. Již v březnu loňského roku přišlo 300 zlatých z dluhu města Znojma, v březnu 1655 splatilo polovinu své-

¹¹¹ *Annales cappucinatorum III*, 3–7, 3 (1652).

¹¹² *Annales cappucinatorum V*, 220–225, 73–75 (1667); *III*, 25, 23 (1652).

¹¹³ Co se příjmů týče, tehdejší kvardián Raymund z Mnichova měl koncem září 1650 k dispozici 460 zlatých 27 krejcarů, z almužen a odkazů získali kapucíni 204 zlatých 30 krejcarů, z moravského rentovního úřadu 731 zlatých 38 krejcarů (přítom víme, že z Fornozy závěti to bylo v letech 1650–1651 celkem 431 zlatých 37 krejcarů), z Menclovy závěti 1 796 zlatých, od dlužníka do Menclovy pozůstalosti hraběte Althana 1 110 zlatých, výměnou z vídeňského kapucínského kláštera 300 zlatých – celkem činily příjmy 4 602 zlatých 25 krejcarů V položce výdajů nás překvapí velmi nízká částka ve výdajích na koupi domů určených k demolici: 437 zlatých 24 a půl krejcaru, zřejmě se jich tedy více vykoupilo před 14. zářím 1650. Polírovi a zednickým učňům vyplatili kapucíni 746 zlatých 55 a půl krejcaru, nádeníkům a lamačům kamene 832 zlatých 43 krejcarey, řemeslníkům 196 zlatých 3 krejcarey, ostatní peníze do celkové částky 4 036 zlatých 9 krejcarů byly vynaloženy na stavební materiál. Z něj zmiňme nákup střešních tašek, který by mohl znamenat, že stavba kostela už byla pod střechem (viz *Annales cappucinatorum III*, 37, 35 /1652/). V tomtéž roce byla s městem Znojmem učiněna dohoda o půlročních splátkách dluhu po 300 zlatých, také Ferdinand Greiffenfels splatil prvních 1 000 zlatých a zavázal se splácet po 500 zlatých (viz *Annales cappucinatorum III*, 40, 47; 49, 42; 51, 43; 52, 45 /1652/).

¹¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 103 (rozhodnutí ve věcech stavebních 1641–1684), fol. 107r.

¹¹⁵ S velkou pravděpodobností se jedná o dům původně přiléhající k pozdějšímu tzv. Trenckovu traktu kapucínského kláštera (viz kresbu F. Richtera v obrazové příloze, dům vpravo od brány kláštera).

¹¹⁶ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 27. Kapucíni jej také roku 1698 pohřbili ve své kostelní kryptě (viz *Annales cappucinatorum XI*, 508 /1698/, kde je ovšem stránka se záznamem vyříznuta a je anotována pouze v rejstříku).

ho dluhu, 500 zlatých, do Menclovy pozůstalosti také město Prostějov. Pokud tedy v předešlých dvou letech stavba kláštera vážla, nyní bylo přiměřeně peněz na další stavební aktivitu. Dne 22. listopadu 1655 vyzvedl pro tento účel advokát Freisleben ze zemských desk částku 946 zlatých 30 krejcarů.¹¹⁷

Stavební práce byly definitivně hotovy v první polovině roku 1656,¹¹⁸ neboť na 7. května toho roku bylo určeno slavnostní vysvěcení nového kapucínského kostela. Jedenáct let poté, co kapucíni opustili svůj předměstský klášter a osm let od zahájení stavby, kterou provázely velké stavební i finanční těžkosti, se bratři konečně mohli nastěhovat do nového kláštera.

Náklady na slavnost svěcení na sebe vzali hrabě Michael Ferdinand z Althanu, nejvyšší sudí markrabství, a jeho manželka, přispěla rovněž městská rada. Svěcení se ujal olomoucký světící biskup Jan Gobbar za účasti zábrdovického opata, dále probošta u sv. Petra v Brně Ondřeje Dirré a probošta kláštera benediktinů v Rajhradě; z dalších účastníků jmenujme moravského zemského hejmana Gabriela Serényi, dále kancléře a přisedící královského tribunálu, městské radní a množství lidu. Nejprve byl – vlastně dodatečně – posvěcen základní kámen kostela, do něhož byly vloženy dvě stříbrné pamětní medaile.¹¹⁹ Poté biskup Gobbar posvětil hlavní oltář Nalezení sv. Kříže se stejnojmenným obrazem od Jáchyma Sandrarta z roku 1653, věnovaným kostelu knížetem z Lobkovic.¹²⁰ Následně byl svěcen oltář Panny Marie na pravé (evangelijní) straně z pohledu od hlavního oltáře v kapli Panny Marie, vystupující z hmoty východní strany na jih orientovaného kostela a rovněž menší oltář na levé (epištolní) straně z pohledu od hlavního oltáře, zasvěcený sv. Antonínovi z Padovy. Druhého dne, 8. května, posvětil Gobbar oltář sv. Františka v kapli Panny Marie a pak se světitel odebral do krypty zbudované pod chórem a zde posvětil oltář Panny Marie Bolestné.¹²¹

Pozemek, na němž stál první klášter na předměstí, byl věnován k užívání duchovnímu otci kapucínského kláštera Jakubu Kunešovi z Rosenthalu, který jej přeměnil na zahradu a obehnal jej plotem, za což ročně posílal kapucínům na mše sud vína.¹²² Ještě předtím proto vyzvedli kapucíni z místa původní krypty

¹¹⁷ *Annales cappucinatorum III*, 233, 23 (1654); 403, 18; 405–406, 20–21; 478, 91 (1655). Český dopis Samuela z Pilsenburku Ferdinandu Greiffenfelsovi z Pilsenburku z 1. března 1655 (viz SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 129, sign. Brno F 1).

¹¹⁸ *Annales cappucinatorum III*, 514, 23 (1656).

¹¹⁹ Na jedné z medailí byl věnovací nápis hraběte Althana, z druhé strany pak jména těch, kdo se nejvíce zasloužili o postavení kláštera: na prvním místě Ferdinand Mencl z Kolsdorfu (fundátor), dále hrabě František Magnis (konfundátor) a Filip Jindřich Koch z Thyllenu (kooperátor). Na druhé medaili byl věnovací nápis městské rady, z druhé strany pak jména radních a obou rychtářů.

¹²⁰ Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren II/1*, Brno 1856, s. 60; L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 4; J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna 1*, s. 173–174.

¹²¹ *Annales cappucinatorum III*, 500, 11; 514–518, 23–26 (1656).

¹²² *Annales cappucinatorum V*, 202, 63 (1667); viz také obrazovou přílohu.

prvního kostela kosti šestnácti zde pohřbených bratří, uložili je do tumb, jeden bratr nesl kříž, ostatní se seřadili do procesí a takto slavnostně je odnesli z místa, nad nímž lidová pověst prý již spatřovala zázračná světla a rozsvícené svíce, do krypty nového kostela na Uhelném trhu. Stalo se tak pravděpodobně po vysvěcení kostela, některé zdroje uvádějí dřívější datum 5. února 1656.¹²³

V následujících řádcích shrneme další stavební vývoj kláštera.¹²⁴ Roku 1662, šest let po dostavbě kláštera, rozhodla provinciální kapitula v Linci, že je třeba snést cihlovou klenbu kostela, neboť ji špatně postavené zdi na nepevných základech nejsou schopny unést. Právě zde se projevila nedbalost stavebníků na počátku i konci stavby. Opět byly vymáhány dlužné peníze z pozůstalosti Ferdinanda Mencla z Kolsdorfu, aby se daly použít na aktuální rekonstrukci kostela. Provinciál Michal Anděl z Deggendorfu sezval do Brna řádové stavitele Iovitu z Burgundska, v letech 1660–1661 brněnského kvardiána, a oba, kteří se na brněnské stavbě podíleli, totiž Caesaria z Mnichova a Víta ze Štrasburku, a ti spolu s moravským kustodem Alexandrem z Friedburgu přizvali také brněnského architekta Jana Křtitele Ernu. Celá tato komise konstatovala trhliny ve zdi kostela a rozhodla snést klenbu. Poté, co se tak stalo, přikročilo se ke zpevnění základů kostela, zdi byly staženy železnými pruty a opraveny praskliny. Nový plochý trámový strop byl zhotoven z prken potažených voskovým plátnem, jehož vnější strana byla vyzdobena malbami, které vytvořil kapucínský malíř bratr Kosmas z Rakouska, žák významného vídeňského malíře Tobiáše Pocka. Rekonstrukce trvala nejspíše až do roku 1665.¹²⁵

¹²³ *Annales cappucinatorum III*, 519, 28 (1656); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. W. Těla čtyř řeholníků byla pohřbena na jiných místech, dva, jak víme, v kostele sv. Máří Magdalény a u Sv. Janů, P. Michal Anděl z Pasova (†1645) a P. Sylvanus z Bavorska (†1646) v kostele sv. Jakuba.

¹²⁴ Původní stavba zahrnovala kromě jednolodního, na jih orientovaného kostela s protáhlým chórem, také trojkřídlou čtvercovou patrovou budovu konventu, přiléhající k západnímu boku kostela, s rajskou zahradou uprostřed a se vchodem vpravo od vstupu do kostela. Pokud bychom vstoupili přes dlouhou předsň ke klášterní fortně a dali se vpravo severním křídlem konventu, došli bychom kolem celý fortnýře a truhlárny až do rohové prostorné místnosti, sloužící již brzy po dostavění konventu jako škola řádového filosofického, později i teologického studia. Téměř celý prostor sousedního západního křídla zabíral refektář, před nímž se nacházela spížirna (cellarium) se schody do sklepa. V posledním, jižním křídle konventu se nacházela černá kuchyně s otevřeným ohništěm, které vystupovalo z hmoty křídla, s předsíní a zvláštním ambitem, vedle níž se nacházely přípravný jídl a komory se zásobami. V patře byly především cely řeholníků, malé a nevytápěné, v severním křídle cely pro nemocné (infirmarium) a nejspíše původní knihovna. K jihovýchodnímu rohu konventu přiléhala věžovitá stavba se záchody a koupelnou, kolmo k ní z jedné strany, druhou pak přiléhající k sousednímu domu, se snad už v této době rozkládala samostatná budova soukenické dílny (lanificium). V jižní části kláštera, téměř rovnoběžně s jižním křídlem konventu, bylo protáhlé křídlo s větší budovou na uskladnění dřeva (lignile); srov. plán přízemí (fotografická reprodukce ve sbírce fotografií Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, inv.č. 9106, sign. M–3/848, č. negativu 30117) a patra kapucínské kláštera (AMB, fond U 9 Sbirka plánů, sign. Fa 15) z doby po roce 1765 (viz obrazovou přílohu).

¹²⁵ *Annales cappucinatorum IV*, 562–569, 9–11; 572–575, 14 (1663); 632–635, 9 (1664). Tobiáš Pock (1620–1683) namaloval roku 1653 obraz na hlavním oltáři litoměřického kapucínské kostela sv. Ludmily (viz P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 345).

V roce 1666 byl učiněn pokus o reformu řádového soukenictví podle italského vzoru. Do Brna byli pozváni dva italští řádoví soukeníci, kteří sem dorazili na podzim. Pod jejich vedením byl znovu postaven zřícený valchový mlýn kapucínů na Svitavského náhonu, soukenická dílna byla přestavěna a Italové pro-sazovali, aby všechnu práci, která byla dříve zadávána světským dělníkům, včetně předení vláken, dělali bratři sami. Brzy se však od této praxe upustilo, jednak z důvodů vysokých nákladů a zaměstnávání příliš velkého počtu bratří, jednak pro neshody s tvrdohlavými Italy. Když však jeden z nich umřel v Brně na angínu a druhý byl povolán do Rakous, vrátilo se brněnské soukenictví do původního stavu.¹²⁶ Celá tato akce trvala zřejmě delší dobu, neboť až 21. července 1668 žádá kvardián Vitalis z Deggendorfu městskou radu o přenechání části pozemků u Svitavy, kde chtějí kapucíni znovu vystavět valchu.¹²⁷ V roce 1672 se dochoval záznam o šesti bratřích soukenících (z nichž jeden byl Ital), kteří působili v Brně.¹²⁸ Zajímavá je žádost brněnského kvardiána Prokopa z Mostu ze srpna 1679 na brněnský magistrát, aby pomohl kapucínům sjednat u jirchářů pravidelné půjčování jejich valchy (na druhém břehu Svitavského náhonu) na valchování sukna na hábity. Kapucínská valcha zřejmě dočasně nebo ještě stále nefungovala.¹²⁹ V roce 1700 uzavřeli kapucíni smlouvu se špitálem sv. Štěpána o provozu špitálského sladovního mlýna, jehož kolo bralo vodu kapucínské valše. Špitál, se souhlasem města, se zavázal přerušit provoz mlýna vždy v době, kdy bude probíhat práce na kapucínské valše, což bylo tak dvakrát do roka, vždy na deset dvanáct dní, navíc smlouva ukládala, že pokud se poškodí její kola, špitál na své náklady škodu opraví.¹³⁰ Roku 1724 se valcha rozšiřovala a v té době je zmíněna k valše připojená zahrada se štěpnicí, kuchyň a drobná stavba o čtyřech celách pro bratry, kteří pracují na valše, tedy jakoby malý samostatný „klášter“.¹³¹ Roku 1761 je připomínána krejčovská dílna v severním křídle kláštera, která se toho roku rozšiřovala.¹³²

Brněnský klášter postupem doby získával na významu zřízením sídla kustodie a řádového studia, po oddělení rakouské provincie roku 1673 se zde častěji konaly provinciální kapituly. Vzrůstal také počet bratří v klášteře a začal se projevovat nedostatek místa, mnozí kapucíni bydleli v celách pro nemocné, ani provinciál zde neměl důstojné místo při občasných vizitacích. Roku 1687 padlo proto rozhodnutí zvětšit v klášteře počet cel. Z mnoha návrhů zvítězil nakonec

¹²⁶ *Annales cappucinatorum* V, 57, 50 (1666).

¹²⁷ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, inv.č. 2233.

¹²⁸ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K.

¹²⁹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, inv.č. 4794.

¹³⁰ *Annales cappucinatorum* XII, 243–245, 69 (1700).

¹³¹ *Annales cappucinatorum* XVII, 45, 35 (1724).

¹³² *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 59.

plán řádového stavitele Jiřího z Mnichova,¹³³ který počítal s vybudováním nové samostatné budovy, pravděpodobně v severní části klášterišť. Budova byla přízemní, přistavěná ke zdi sousedního domu Jana Křitele Erny, jenž také celou stavbu řídil. Stavba, jejíž základní kámen byl položen 22. září 1687, probíhala zřejmě až do roku 1690 a po jejím skončení byla do nové budovy přestěhována, kromě klášterní lékárny a truhlárny, knihovna a cely provinciála a definitorů, na jejichž původním místě byly zbudovány nové cely řeholníků. Z dobrodinců stavby jmenujme: zemského hejtmána Františka Libštejnského z Kolovrat, dále zábrdovického opata, popřípadě olomouckého sklenáře Michaela Kirmreitha, který věnoval 500 kroužků skla, a další. Architekt Erna obdržel za stavbu prokazatelně 1 438 zlatých, celkové výdaje dosáhly přibližně částky téměř tři tisíc zlatých.¹³⁴

Následujících padesát let probíhala v klášteře spíše menší stavební aktivita. V roce 1710 máme první zmínku o sádkách na ryby, které patřily kapucínům a nacházely se před Židovskou branou na místě později zvaném Mühlgraben.¹³⁵ V rámci kláštera měli kapucíni rovněž zvláštní poustevnu. Byla zbudována v roce 1712 z bašty městského opevnění, ke kterému přiléhala klášterní zahrada. Svými malbami ji vyzdobil kapucínský malíř Eberhard z Jihlavy a byl v ní zbudován oltář.¹³⁶ V roce 1713 v souvislosti s oslavami svatořečení Felixe

¹³³ P. Jiří z Mnichova v té době rovněž vytvořil plán stavby kláštera kapucínů v Třebíči a sám zdejší stavbu vedl. Byl také autorem variantního plánu kláštera v Rumburku z roku 1685 a nejspíše vedl stavbu kláštera v Mnichově Hradišti (viz D. FOLTÝN a kol, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 688–689; P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 375 a 625).

¹³⁴ *Annales cappucinatorum IX*, 376–377, 109 (1687); 551–552, 75 (1688); 694–695, 82 (1689); X, 79, 30 (1690); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 29. Podle brněnské kroniky stál „nový dolní ambit“ „u zdi sousedního domu p. Jana Erny, nad hnojištěm (fimetum), zahradním skladištěm (repositorium hortensium) a rohem zahrádky sakristie“. Zahrádka sakristie by se zdála určit místo stavby někde do jižní části klášterišť (kostel je orientován na jih). Hradčanské analý situují stavbu takto: „Směrem k ambitu staré nemocnice u velké brány, která vede do zahrady z atria konventu, a zároveň na rohu, u kterého je truhlářská dílna, pod provinciálem.“ Pokud byla nová budova přistavěna ke zdi sousedního domu Jana Křitele Erny, jak se dozvídáme z brněnské kroniky, pak musela nutně stát v severní části klášterního areálu (srov. poznámku 115). K této obdélníkové dosud nejspíše přízemní budově z let 1687–1690 bylo v letech 1763–1764 přistavěno nové pravoúhlé křídlo, jež spolu s oním starším křídlem, zvýšeným v té době o patro, tvoří dodnes tzv. Trenckův trakt (viz dvoukřídlovou budovu v dolní části plánu). Ambit staré nemocnice byl v patře severního křídla kvadratury, což naše ztotožnění nové budovy se starší fází Trenckova traktu jen potvrzuje. Světlo do této problematiky by mohl vnést podrobnější stavební průzkum Trenckova traktu a celého kláštera. O přesnější lokalizaci stavby se nepokusili ani Pavel Zahradník a Petr Macek, autoři statí o druhém kapucínském klášteře v Brně (viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 186–190).

¹³⁵ V tomto roce se sádky rozšiřovaly o místo ležící na Švarcavě, u zahrádky obchodníka s rybami Jana Ondřeje Schencka, na cestě přes Svratecký náhon k lázním lazebníka Stefflina. V roce 1781 měl sádky pronajaty Melchior Ignác Pober (viz *Annales cappucinatorum XIV*, 700–701, 18 /1710/; *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 34; SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 307, inv.č. 156, listina Melchiora I. Pobera z 9. ledna 1781).

¹³⁶ *Annales cappucinatorum XV*, 81–82, 22 (1711); 198–199, 14 (1712); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 35.

z Cantalice nechal Karel Ludvík hr. z Rogendorfu, pán na Rájci a Letovicích, na své náklady zhotovit v kapucínském kostele nový oltář tohoto světce, který byl posvěcen roku 1714.¹³⁷

K menší změně ve vzhledu konventu došlo v roce 1717, kdy byl prodloužen refektář tak, že o dva sáhy vystupoval na jižní straně z hmoty západního křídla. Rozšíření refektáře provedl malostranský architekt Jan Achbauer, který v tomtéž roce budoval v rámci opevňovacích prací věž u Židovské brány a zbylý materiál z této stavby použil právě na rozšiřování refektáře kapucínského kláštera. Zároveň prorazil v refektáři dvě nová okna kvůli lepšímu osvětlení, ovšem tento záměr se zřejmě úplně nepovedl, protože krátce poté tato okna předělával brněnský architekt Mořic Grimm.¹³⁸

V roce 1726 se budovala nová krypta kostela, stavbu měl na starosti Mořic Grimm (při té příležitosti prozkoumal základy kostela, kteréžto poznatky použil při pozdějším jednání o nové klenbě kostela) a na stavbu přispěli hrabě Althan, Grimmova manželka Voršila a Jan Schwartz.¹³⁹

K větším přestavbám došlo za kvardianátu Serafína z Hlucholaz (*Capricolensis*).¹⁴⁰ Již v roce 1734 navrhoval provinciálovi: na radu stavitele Mořice Grimma snést dřevěný strop v kostele, který je už zpuchřelý, zpevnit základy a zaklenout kostel zděnou klenbou. Tento návrh však neprošel a sám kvardián rozhodnutí odložil. O této věci se pak bezvýsledně diskutovalo ještě v roce 1738, kdy Mořic Grimm spolu se staviteli Josefem Mayerhofferem a Františkem Kliguschem a tesařským polírem Janem Martinem Knüseltem vypracovali odborný posudek, vyslovující se pro novou klenbu a pro neudržitelnost dřevěného stropu; důvodem váhání představených byla obava, že stejně jako v případě první klenby, která musela být v roce 1663 snesena a nahrazena trémovým stropem, by i novou zděnou klenbu nemusely unést zdi a hrozilo by tedy nebezpečí sesutí. Již v letech 1737 a 1738 se také uvažovalo, mimo jiné v rámci zpevnění stavby, o vybudování nové kaple vedle stávající kaple Panny Marie. Nová klen-

¹³⁷ *Annales cappucinatorum* XV, 338, 92 (1713); 422, 27 (1714).

¹³⁸ Na stavbu bylo určeno 450 zlatých, a to kuriózním způsobem, neboť je prý nejprve zpronevěřil jakýsi císařský služebník a pak je, pohnut svědomím, dal kvardiánovi. Císař ovšem tyto peníze kapucínům velkodušně nechal (viz *Annales cappucinatorum* XVI, 270–271, 43–44 (1717); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 38). Mořic Grimm byl pohřben u kapucínů spolu se svou manželkou Voršilou (†1746) a synem Františkem Antonínem (†1784). Další dva Mořicovi synové byli kapucínskými mnichy, jeden z nich, P. Antonín (Jiří Grimm) z Brna, dokonce dvojnásobným provinciálem v letech 1762–1765 a 1768–1771 (viz L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 11; Otto KAMSHOFF, *Die Provinziale der böhmischen Kapuzinerprovinz*. In: *MVGDB* 50, 1912, s. 449–450).

¹³⁹ Jan PERNÍČKA, *Brněnský architekt Mořic Grimm*. In: Uměleckohistorický sborník, Brno 1985, s. 180, 182.

¹⁴⁰ P. Serafín z Hlucholaz (německy Ziegenhals, latinsky Capricollum ve Slezsku, vlastním jménem Franz Melcher), bývalý řádový stavitel, byl v letech 1733–1736 brněnským kvardiánem, 1740–1743 a 1752–1755 provinciálem, v letech 1754–1761 vykonával dokonce, jako druhý ze záalpských provincií, nejvyšší řádovou funkci generálního ministra v Římě. V této funkci vydal roku 1757 generální dekret, jímž se upravovala organizace řádového školství a jež schválil papež o rok později. Zemřel roku 1763.

ba i kaple se stavěly až v roce 1753. Dalším návrhem na přestavbu v roce 1734 z pera P. Serafína z Hlucholaz bylo rozšíření počtu cel bratří (počet bratří již dosáhl čtyřiceti, přičemž řádných cel bylo pouze třicet pět a někteří z řehoníků opět museli spát v celách pro nemocné či v dílnách) a dále zbudování nových cel pro nemocné s kaplí v prostoru nad dřevníkem, tedy v patře budovy v jižní části konventu. Stará nemocnice (cely pro nemocné) s kaplí v patře severního křídla by byla stržena a na jejím místě by se zbudovaly normální cely. P. Serafín také navrhoval znovu zařídit lékárnu s tím, že by pak bylo možno ubytovávat a léčit větší počet nemocných. Tato stavba byla představenými povolena a začala v roce 1735. Navrhované rozšíření kuchyně při příležitosti zmiňované stavby v jejím bezprostředním sousedství představení ovšem nepovolili, a to i přesto, že 22. dubna 1735 vystavil Mořic Grimm odborné dobrozdání o nutnosti rekonstrukce kuchyně a že se kvardiánovi podařilo sehnat mnoho stavebního materiálu, například od městského hospodářského direktoria, moravských stavů (cihly) či od majitele pernstejnského panství pána ze Stockhammeru (železo), právě na tento účel. Prošly pouze drobnější adaptace v roce 1736, týkající se spojovacího křídla mezi jižním křídlem kvadratury a jižní budovou s novou řadovou nemocnicí, neboť kvardiánovi přebýval materiál, určitě ten, který byl původně určen na kuchyni.¹⁴¹

Po polovině 18. století dochází k další větší stavební aktivitě. Po předchozí dohodě se sousedem kostela Ondřejem Gürlichem v roce 1752 začala následujícího roku v kapucínském kostele stavba nové kaple sv. Fidela ze Sigmaringen, která byla propojena s původní kaplí Panny Marie (jak se o tom uvažovalo už v letech 1737–1738), obě kaple (nyní už sv. Františka a sv. Fidela) se do náměstí otvírají vlastním vchodem s volutovým štítem vlevo od hlavního vchodu do kostela. Zároveň došlo konečně k novému zaklnutí kostela. Stavbu vedl František Antonín Grimm (syn Mořicův, †1784). V té době také vznikly obrazy na třech postranních oltářích, jež maloval brněnský malíř Josef Rotter (1701–1763), a zřejmě i další vrcholně barokní vybavení kostela. Rotter byl také autorem malby na průčelí kostela, která znázorňovala Nalezení sv. Kříže (později nahrazena dnešní mozaikou Kázání sv. Františka ptáčkům).¹⁴²

V roce 1763 byl položen základní kámen nové budovy klášterní knihovny, jejíž stavba vznikla z iniciativy provinciála Antonína z Brna; jednalo se o nové pravoúhlé křídlo starší budovy z let 1687–1690, která byla zvýšena o patro a v tomto patře byly zřízeny cely provinciála, jeho sekretáře a provinciálních definitorů (celá dvoukřídlá budova dostala název Trenckův trakt, neboť stavba

¹⁴¹ *Annales cappucinatorum* XIX, 41–45, 37–41 (1735); 43–45, 38 (1736); 78–79, 54 (1737); 99–101, 71 (1738).

¹⁴² G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren III*, s. 60; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994, s. 204–205; J. PERNIČKA, *Brněnský architekt Mořic Grimm*, s. 184, pozn. 58.

byla financována z peněz odkázaných slavným velitelem pandurů). Stavební práce opět vedl František Antonín Grimm, rodný bratr iniciátora stavby. Knihovna byla dokončena roku 1764, kdy ji nechal zmíněný provinciál zařídit rokokovým mobiliářem a zřejmě i ozdobit nástropní freskou malíře Josefa Sterna (1716–1775) s postavami sv. Bonaventury a sv. Tomáše Akvinského.¹⁴³ K roku 1769 pak máme zprávu, že knihy v knihovně byly seřazeny, nově nabarveny, označeny signaturami a zkatalogizovány.¹⁴⁴

V témže roce, v jakém se začalo se stavbou knihovny, byl městskou radou pojat úmysl na své náklady okrášlit nové průčelí kostela pěti sochami františkánských a kapucínských světců. Koneckonců již deset let předtím, při budování nové kostelní kaple, byly před kostelem zřízeny kamenné schody s podstavci a balustrádou. Jelikož řádové konstituce nedovolovaly vnější krášení kapucínských kostelů, byla městskou radou zaslána žádost do Říma, aby výzdobu povolil. Dne 13. července 1764 přišla kladná odpověď s podmínkou, že sochy nesmějí být zasazeny do zdi kostela. Dne 4. března 1765 byla proto uzavřena mezi architektem Františkem Antonínem Grimmem, vdovou Viktorií Orelli, duchovní matkou kapucínů, a brněnským sochařem Janem Adamem Nessmannem smlouva o zmíněných pět soch, které měl sochař zhotovit do 12. srpna 1765, za což se mu František Antonín Grimm zavázal vyplatit 67 zlatých za sochu. Kapucíni pak budou podle smlouvy Nessmannovi a jeho učedníkovi v době práce na pokládání soch na podstavce po čtyři dni poskytovat oběd, jaký jí každý kapucín. Téhož roku byly sochy posvěceny.¹⁴⁵

Od stavebních dějin přejdeme nyní k hospodářství kapucínského kláštera. Celkově lze říci, že brněnští kapucíni byli v podstatě zcela závislí na příspěvcích dobrodinců. Sami produkovali pouze některé potraviny ze své zahrady, štěpnice u valchy na Malé Křenové, půjčených pozemků¹⁴⁶ či z rybních sádek, zbylé potraviny dostávali zvenčí. Mezi další výrobky, které si kapucíni zhotovovali sami, patřila řeholní roucha, truhlářské výrobky a v rámci lékárny i léky. Některé pravidelné, většinou roční almužny byly kapucínům vypláceny v naturáliích

¹⁴³ *Annales cappucinatorum XXI*, 761, 28 (1763); *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 61, 63; G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren III/1*, s. 61; J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 174; V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 209; B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, s. 204–205; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 188.

¹⁴⁴ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. A 67; SÚA, fond Řád kapucínů, kart. 309, inv.č. 163.

¹⁴⁵ SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 309, inv.č. 164; G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren III/1*, s. 60; L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 4; J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 173; B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, s. 205; *Zeitung Tagesbote*, 9. 11. 1901. Šestá, později zasazená socha Nejsvětější Trojice, byla roku 1925 snesena a v roce 1927 byla nahrazena sochou sv. Vavřince z Brindisi od sochaře Čeňka Vosmíka z Prahy.

¹⁴⁶ Kus pole pro svou zeleninu si kapucíni v druhé polovině 18. století půjčovali od obce Černovice (viz MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2 *Directorium R. P. Guardiani Brunensis /1773/*, nefol., červen).

a doplňovaly pravidelnou žebrotou získaný chléb a další potraviny.¹⁴⁷ Takto si kapucíni obstarávali potraviny a jiné životní potřeby nejen v rámci samotného Brna, nýbrž i v okolních obcích.¹⁴⁸ V druhé polovině 18. století bylo u kapucínů zvykem posílat několik bratrů do širšího okolí Brna, aby zde vyžebřovali máslo, obilí a víno. Kapucíni při takových cestách navštívili desítky vesnic na předem určených trasách a z každé z nich si přinesli nějaké naturálie, v městečkách a střediscích panství byli pochopitelně ke kapucínům štedřejší.¹⁴⁹ Z let 1772

¹⁴⁷ V druhé polovině 18. století dostávali kapucíni pravidelné naturální almužny z různých církevních ústavů v Brně a v bezprostředním okolí. V kostele sv. Tomáše dostávali ročně dva sudy piva a každou sobotu tři bochníky chleba; u premonstrátů v Zábřovicích každý pátek 60 bochníčků chleba, ročně pak šest sudů piva; od kartuziánů z Králova Pole jednou za čtrnáct dní 40 bochníčků chleba a sedm sudů piva ročně; od cisterciáčků na Starém Brně pak třináct sudů piva ročně, od roku 1773 každé pondělí dva bochníky chleba; od jezuitů každou sobotu šest chlebů a ročně pět sudů piva a od dominikánek ze Sv. Anny ročně dva a půl sudu piva. Dne 20. března 1773 dostali kapucíni povolení žebrot každé pondělí ve čtvrti mlynářů. Magistrát posílal do kláštera, nevíme jak často, šest sudů piva. V druhé polovině 18. století dostávali kapucíni od magistrátu za práci kapucínského kazatele v chrámu sv. Jakuba jednou za rok šest věder a 24 konví vína a dřevo na otop, což před rokem 1773 magistrát změnil na peněžitou almužnu 43 zlatých 12 krejcarů místo vína a 2 zlaté 20 krejcarů místo dřeva. Od cisterciáčků na Starém Brně dostávali ještě vědro vína za každoroční mši a officium za zemřelé za fundátorku kláštera Elišku Rejčku. Viz *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. R; SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 129, sign. Brno E 11; inv.č. 131, sign. Brno G 10; MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), listopad, výčet stálých almužen.

¹⁴⁸ V druhé polovině 18. století se těšili kapucíni z těchto dalších almužen: Od benediktinů v Rajhradě dostávali kapucíni týdně 60 bochníčků chleba a ročně čtyři sudy piva; od cisterciáčků z Tišnova ročně sud piva, míru másla a měřici pšenice; z biskupského statku v Chrlčích ročně dvanáct sudů piva, dva centnýře kaprů a 25 měr másla. Minimálně od roku 1721 dováželi kapucíni dřevo (osm sáhů) na vypůjčených vozech z Pozořic (Lichtenštejnové), dřevo si pro své potřeby obstarávali také od sedláků z okolních vesnic. Z panství Pernštejn (Stockhammerové) to byly čtyři sudy piva. Z Veveří (Sinzenedorfové) dávali dvanáct sudů piva, dvě měřice pšenice, dvě míry másla a jeden či dva kusy zvěřiny. Z Kunštátu bylo kapucínům udělováno několik sudů piva, z Náměště a z Rosic ryby. Kapucíni mohli v Nosislavi, vesnici 4 km od Židlochovic, kde sloužili mše v zámecké kapli, sklízet víno (v roce 1699 nechali farníci kapucíny sklídit 4–5 věder vína). *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. R; SÚA, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 131, sign. G 11; kart. 309, inv.č. 164, sign. Brno Q; MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), únor, říjen.

¹⁴⁹ Máslo (jednalo se o přepuštěné máslo, německy *Schmalz*), vejce a obilí sbírali kapucíni v druhé polovině 18. století ve třech směrech:

1) *směrem „do hor“*: přes Královo Pole a Řečkovice se vydali na Kuřim (zde dostali dvě míry másla a dvě měřice žita), dále do Lipůvky a Milonic, poté do Tišnova (z panství obdrželi měřici žita a 2 zlaté místo vajec), odkud zamířili skrz Borač a Doubravník na hrad Pernštejn (zde je čekalo 50 liber másla, šest měřic žita a čtyři kopy vajec). Odtud pokračovali dále na sever na Rožnou, Vojetín a do okolí Bystřice nad Pernštejnem. Pak zamířili na sever do Vítochova a odtud zase zpět na Štěpánov nad Svratkou a Lomnici (dvě míry másla a dvě měřice žita), na východ směrem k Rašovu a Brtovu a na sever do Lysic (dvě míry másla a jedna měřice žita) a Kunštátu (50 liber másla, dvě měřice žita). Poté pokračovali severozápadně do Prosetína, dále do Olešnice a Ústupu a opět na Sebranice, Svitávku a do Letovic (kde obdrželi jednu míru másla a měřici žita). Poté šli přes Šebetov (míra másla, měřice žita) do Cetkovic (míra másla, od obce 4/8 žita) a Borotína (z panství dostávali kapucíni 1 zlatý), pokračovali na Knínice a Boskovice (dvě měřice žita), odkud vyrazili do Černé Hory (měřice žita), Jestřebí a Rájce (z panství míra másla, měřice žita, kopa vajec). Dále se vydali do Blanska a přes Vranov a Jehnic zpět do Brna. Celkem se kapucíni na této trase zastavili ve 157 lokalitách.

2) *směrem na Židlochovice*: vycházeli přes Kamenný Mlýn a Kohoutovice do Žebětína a Bystřice (zde dostali dvě měřice pšenice), dále do Veverské Bitýšky a jižním směrem do Rosic, Oslavan a Ivančic. V zapačatém směru pokračovali do Moravské Bránice, Dolních Kounic (dvě měřice žita z panství, od faráře 2/8 žita)

a 1773 máme zprávy o dodávkách tabáku, soli a tresek do brněnského kláštera a přes zdejší sídlo kustodie i do ostatních klášterů na Moravě, proti žádostem na Vídeňskou ministeriální bankodeputaci, Královskou správu tabáku a proti pravidelným fasím.¹⁵⁰

Od naturálních přejdeme k peněžním almužnám. Jak už bylo řečeno výše, kapucíni jako žebravý řád nesměli vlastnit hospodářský majetek, z něhož by jednotlivým klášterům plynuly peněžní či naturální dávky, stejně jako nebylo formálně možné přijímat úroky z nadačních kapitálů a fundací do vlastních rukou a manipulovat volně s penězi, jak tomu bylo zvykem u ostatního farního i řeholního kléru. Byť časem i kapucíni tyto úroky v podstatě přijímali, nazývali je almužnami a vypláceny byly k rukám „duchovních rodičů“. Stálé almužny (šesti či čtyřprocentní úroky plynoucí z kapitálů) z uceleného vzorku stvrzenek (kvitancí) za vyzvednutou úroční částku, dochovaného v již citovaném direktáři z roku 1773 a v beneficiálních účtech staré městské registratury z let 1774–1775,¹⁵¹ lze rozdělit do dvou kategorií: stálé platby na konkrétní účely (stavby či různé slavnosti, vybavení kostela apod.)¹⁵² a platby bezúčelové, pou-

a odtud opět na sever na Radostice a zpět do Ořechova, pak přes Cvrčovice (1/4 měrice) do Pohořelic. Odtud odklikou Vranovicemi a Žabčicemi do Hrušovan u Brna a konečně do Židlochovic (4/8 žita, dvě měrice pšenice z panství). Zpět do Brna skrz Rajhrad, Modřice, Horní Heršpice, Nebovidy, Střelice a Ostropovice. Na této trase se zastavili kapucíni v 98 lokalitách.

3) *směrem na Klobouky u Brna*: kapucíni vyráželi přes Husovice, Maloměřice a Obřany do Šlapanic, Tvarožné, Pozořic a dále do Křenovic a Šaratic. Pokračovali do Krumvíře a Klobouk u Brna (zde dostali měřici žita od faráře). Odtud šli na Borkovany a Diváky (měrice žita, míra másla), dále na Křepice, Těšany, Újezd u Brna, Sokolnice, Chrlice a Černovice zpět do Brna. Na této trase navštívili kapucíni 60 lokalit.

Čtyřmi směry se také kapucíni vydávali do okolí Brna vyžebrávat víno: 1) do bezprostředního okolí Brna (19 lokalit), 2) směrem na Kanice (zde na zámku dostali půl vědra vína; 26 lokalit), 3) směrem na Klobouky u Brna (9 lokalit) a 4) směrem na Židlochovice (7 lokalit). Viz *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. R.

¹⁵⁰ MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), výčet stálých almužen, fase.

¹⁵¹ MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773); AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, kart. 33, inv.č. 74, sign. B/4.

¹⁵² Například císařský rada a moravský kvestor František Antonín de Cattani (†1685, pohřben u kapucínů) odkázal kapucínům 1 000 zlatých na kostelní lampu před obrazem Panny Marie Pomocné-Pasovské na oltáři, který si přivezl ze Sicílie a který daroval klášteru asi roku 1644. Ze zmíněného kapitálu šlo vždy koncem roku 60 zlatých ještě v roce 1773 (viz *Annales cappucinatorum XVI*, 268–269, 39–41 (1717); SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 129, sign. Brno E 7; MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), stálé almužny prosinec; L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 11). Nejvýznamnějším a také nejslavnějším dobrodincem kapucínů v Brně byl František baron Trenck. Pro nejrůznější delikty byl roku 1747 odsouzen k doživotnímu žaláři v Brně na Špilberku, kde mu však bylo dovoleno volně disponovat se svým majetkem. Jeho zpovědníkem na Špilberku byl P. Koloman z Olomouce, lektor filosofie v brněnském kapucínském klášteře. Když Trenck roku 1749 vážně onemocněl, vyžádal si povolení pořídit závěť. Když mu to bylo umožněno, sepsal 27. září 1749 testament, v němž odkázal velké množství peněz. Brněnským kapucínům připadlo 4 000 zlatých na soukenickou dílnu a jiné zbožné účely. Závěť byla císařovnou potvrzena a ta mu také dovolila, aby se ubytoval kdekoli ve městě. Brzy ráno 4. října 1749 zemřel a byl ještě téhož dne v noci v poutech, jak si přál, vynesena k Brněnské bráně a pak na voze odvezen do kláštera kapucínů, kde jej bratři laici, oblečeného podle

ze za mše za duši zemřelých atd.¹⁵³ Dobrodinci kláštera kapucínů v Brně se rekrutovali nejen z řad zámožných brněnských měšťanů, ale i z řad moravské i cizí šlechty.

Obraťme nyní pozornost k vnitřnímu životu druhého brněnského kláštera, alespoň co do přehledu institucí. Jak už bylo uvedeno, v prvním klášteře kapucínů před Měninou branou býval v některých letech umístěn noviciát kleriků, později i noviciát laiků. V období druhého kláštera je doložen pouze noviciát laiků v roce 1660,¹⁵⁴ později se Brno stalo sídlem dalších řádových institucí a noviciát zde proto již nebyl umisťován. Přesto se dochovala ještě jedna zajímavá zmínka o možné starší existenci noviciátu: dne 7. června 1655 vydala brněnská městská rada osvědčení o své náklonnosti ke kapucínům s prosbou o to, aby provinciální kapitula ponechala v Brně nejen kazatele u sv. Jakuba P. Wolfganga z Bavorska, ale i kvardiána P. Caesaria z Monaka a *novicmistra* Elisaea.¹⁵⁵

Ještě před rozdělením řádové provincie na českou a rakouskou v roce 1673 vznikla roku 1659 moravská kustodie (menší správní území v rámci provincie),

jeho vůle v starý kapucínský hábit, snesli dolů do hrobky a pohřbili jej bez rakve na zemi. Kapitál pro kapucíny byl po obstrukcích ze strany státní pokladny nakonec roku 1753 uložen v Banco del giro ve Vídni (předchůdkyně státní Vídeňské městské banky), odkud bylo kapucínům čtvrtletně vypláceno 40 zlatých, jež vyzvedával vídeňský řádový prokurátor (viz *Annales cappucinatorum XXI*, 85–86, 37 (1751); MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), stálé almužny březen, červen, září a prosinec; L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 8–9).

¹⁵³ Jen jmenovitě někteří nejvýznamnější dobrodinci: Jan Vilém hrabě Sinzendorf (†1695), vojenský velitel Špilberku; brněnský lékárník Leonard Neuwirth (†1707); Dorothea Justinová; hrabě von Paar; Michael Köffler; Kateřina Paulinová ad. Jedním z nejvýznamnějších dobrodinců kapucínského kláštera v Brně byl už za svého života kominický mistr Jiří Barnabáš Orelli, který ve své závěti, sepsané 12. října 1757, odkázal kapucínům velkou částku peněz a také svůj relikviiář s podmínkou, že nebude předán jinému konventu a bude vystavován k veřejné účtě pouze u brněnských kapucínů. Deklarace týkající se Orelliho závěti, kterou 15. června 1759 adresoval provinciál kapucínů P. Firmián z Neustadtu ve Falci olomouckému biskupovi, je zajímavým dokladem přístupu kapucínů k takovému odkazu. Provinciál uvádí, že kapucíni formálně nemohou přijímat takové odkazy (*fundationes formales*), tedy kapitál do přímého vlastnictví, ale mohou dostávat odkazy ve formě výplat (*pia legata annua*), jejichž vlastnictví drží dědicové či jiní, a výplaty dávají jako almužny. Tento přístup vychází z nařízení generálního prokurátora Petra M. z Lucy (†1740) se souhlasem papežských kongregací. Brněnští kapucíni tedy dosvědčují, že nepřijímají odkaz B. Orelliho za každodenní mše v brněnském děkanském kostele u oltáře sv. Floriána a u oltáře sv. Fidela v kapucínském kostele mocí práva na odkaz (*ex vi iure legati*), ale pouze jako prostou almužnu bez stálého břemene, uplatňování mocí, vlastnictví a měšťanského práva (*per viam simplicis elemosinae sine onere perpetuo, sine omni dominio, proprietate et actione civili*) a budou sloužit mše podle odkazu tak dlouho, dokud jim bude vyplácena almužna. Žádají také jeden groš ze „stipendia“ za použité svíčky, víno atd. na tuto mši. Podle direktáře (1773) dostávali kapucíni z tohoto odkazu každého půl roku vždy 30. května a 30. listopadu 72 zlaté na každodenní mše u oltáře sv. Floriána v kostele sv. Jakuba, z nichž dávali kostelu 18 zlatých za svíčky, víno atd., takže jim připadlo jen 64 zlaté. Každého 30. června a 30. prosince dostávali dále 73 zlaté na každodenní mše u oltáře sv. Felixe v kapucínském kostele. Tyto platby trvaly ještě v roce 1775. Viz SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 129, sign. Brno E 18; MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773) říjen, stálé almužny květen, červen, listopad, prosinec; AMB, Stará registratura, kart. 33, inv.č. 74, sign. B/4, č. 140–142, 164–166; L. HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, s. 11.

¹⁵⁴ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K.

¹⁵⁵ Viz Berthold BRETHOLZ, *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*, Brno 1901, s. 134.

jejímž sídlem se stal klášter ve Znojmě. Na provinciální kapitule v Linci 14. září 1669 byl jako stabilní sídlo moravsko-slezské kustodie vybrán klášter v Brně. Od té doby tedy byl kvardián brněnského kláštera často zároveň moravským kustodem, i když to zdaleka nebylo pravidlem.¹⁵⁶

Brněnský konvent se stal také již brzy po svém dokončení sídlem řádového studia filosofie, a to v roce 1658. Třileté studium filosofie bylo prvním stupněm vzdělávání kapucínských kněží s aspiracími na kazatelský úřad, jenž byl svěřován pouze některým z nich. Po něm následoval ještě čtyřletý cyklus teologie.¹⁵⁷ Nebývalo zvykem, že by obě studia existovala v jednom klášteře. Zřízení filosofického studia v Brně mimo jiné znamenalo, že se počet zdejších bratří rozrostl nejen o lektora filosofie, nýbrž také o průměrně 12 studentů. Nedá se říci, že by zde filosofické studium bylo od té doby stabilně, jak už jsme uvedli, záleželo na rozhodnutí představených, kam umístí otce lektora. Poprvé roku 1700 je v Brně také teologické řádové učiliště, vzhledem k tomu, že vždy jen krátce, jednalo se zpočátku asi jen o první část studia teologie, tedy o dvouletou morální teologii (to je výslovně uvedeno roku 1701). Od roku 1750 se teologie usadila v Brně stabilněji, od roku 1752 vyučují zde dokonce dva lektori a od roku 1761 střídá teologie v brněnském klášteře filosofii definitivně.¹⁵⁸

K vnitřním dějinám brněnského kláštera kapucínů lze ještě připomenout jazykovou otázku. Do konce 18. století byla kapucínská komunita zde jazykově spíše německá, nepočítáme-li latinu jako univerzální dorozumívací jazyk kleriků. Ovšem jednak z výskytu několika českých knih v kapucínské knihovně, a to i knih homiletických,¹⁵⁹ jednak z kontaktu kapucínů s venkovským okolím Brna, jež bylo jazykově spíše české, a na základě existence českých řádových zpovědníků a kazatelů, alespoň pro období zachycené brněnským direktářem (1773), můžeme vyvodit, že se mezi kapucíny v Brně vyskytovali řeholníci (a bylo jich zřejmě postupem doby čím dál více), kteří český jazyk ovládali. Otázky jazykové se dotýká také níže zmíněný spor při procesí do Maria Zell.

¹⁵⁶ *Annales cappucinatorum* V, 480, 96 (1669).

¹⁵⁷ Filosofie se vyučovala podle aristotelovského modelu. První rok spolu s gramatikou se vyučovala logika. Druhý rok následovalo osm knih fyziky se základy geometrie, nauka o čtyřech přírodních živlech, o zemi a nebi. Třetí rok se vyučovalo metafyzice, na níž byl kladen největší důraz. Čtyřletý cyklus teologie začínal v prvních dvou letech nejprve úvodem do teologie, poté měl lektor výklad o lidském konání, pokračoval pojednáním o hříchu, zákonech, přirozeném a lidském právu, o pozitivním právu a spravedlnosti, o pokání apod. (= morální teologie) a dále měl se studenty probrat teoretickou i praktickou rétoriku. Následující dva roky pokračoval lektor pojednáními o Bohu, člověku, andělich, o vtělení, o milosti, o teologických a morálních ctnostech, o svátostech obecně i o každé zvlášť. Podle generálního nařízení z roku 1733 se měla vedle scholastické teologie vyučovat také pozitivní a dogmatická teologie.

¹⁵⁸ *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K. Filosofické studium není v Brně zmíněno v letech 1663–1664 a pak v letech 1666–1672 (a pochopitelně také tehdy, kdy zde bylo studium teologické), v ostatních letech zde fungovalo. Teologie se v Brně vyučovala v letech 1700–1701, 1706–1707, 1711, 1725, 1728–1730, 1734, 1736–1737, 1745–1747, 1750–1753 (1752–1753 dva lektori teologie a tak i nadále), 1757–1759, 1761–1772 (v tomto roce končí záznamy brněnské kroniky).

¹⁵⁹ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 205.

Přejdeme nyní k otázce vnějšího působení kapucínů ve sledovaném období. Začneme činností asi nejlépe zachycenou v pramenech, činností patrně nejstarší, již začali kapucíni v Brně vyvíjet, totiž kazatelstvím. Je jisté, že ani válečné události, ani starosti s dlouhotrvající stavbou druhého kapucínského kláštera nepřerušily pravidelné kázání kapucínů u Sv. Jakuba o nedělích a svátcích. Obliba, kterou si kapucíni svým kázáním už od počátku u Brňanů získali, trvala i nadále. Vzhledem k tomu, že se kapucínští kazatelé občas měnili, můžeme sledovat řadu listů městské rady z let 1647–1658, v nichž tato žádá, aby jim byl ten či onen oblíbený kapucínský kazatel ve městě ponechán.¹⁶⁰ Můžeme-li tedy dosavadní svědectví městských pramenů shrnout, je zřejmé, že městská rada i posluchačstvo v kostele sv. Jakuba po dobu padesáti let projevovalo spokojenost s kazatelskou službou kapucínů v hlavním městském farním chrámu. O to více nás ovšem překvapí, pročítáme-li korespondenci mezi městskou radou a kapucínským provinciálem z doby o necelých deset let později. Tón dopisu městské rady je sice uctivý, nicméně, mírně řečeno, rozhořčený, nadšení z kapucínských kazatelů se vytrácí a místo něj nastupuje zklamání. Městská rada žaluje ve svém dopise provinciálovi Michalu Andělovi z Deggendorfu z 11. dubna 1665 na oba poslední kapucínské kazatele u sv. Jakuba, P. Kryštofa z Brandenburgu (kazatelem v letech 1663–1664) a nynějšího P. Amanda, „*pro jejich prudká kázání*“, mimo jiné i proti vrchnosti, která odrazují lid, takže jej v kostele stále ubývá. Tyto výčitky neměly prý u brněnského kvardiána žádný ohlas a proto městská rada provinciálovi oznamuje, že při nejbližší příležitosti „*vypoví těmto otcům [kapucínům] tuto kazatelnu a svěří ji jiným kazatelům*“, pokud provinciál nezjedná nápravu.¹⁶¹ Provinciál odpovídá již 22. dubna 1665, že už poslal P. Amandovi pokyn, aby taková kázání vynechal, a slibuje, že na příští kapitule nenápadně navrhne změnu kazatele u sv. Jakuba, i když se prý P. Amandus nechal slyšet, že by to pro něj bylo „*nestravitelné sousto*“.¹⁶²

Tím zřejmě začíná dlouholetý, byť s delšími přestávkami vedený spor o kazatelnu u sv. Jakuba. Společným znakem celého sporu je vždy počáteční nespokojenost městské rady, faráře a posluchačstva se stylem kapucínského kázání. Víme, že se kapucíni na kazatelský úřad připravovali sedmi lety studia, výukou rétoriky a celkem přísnými zkouškami nejen z doktríny, ale provinciál s definity posuzovali také mravy budoucích kazatelů. Od roku 1670 měli dokonce i biskupové právo přezkoušet kazatele, který káže mimo klášterní kostel. Přísná pravidla existovala u kapucínů také pro to, aby šel kazatel posluchačům příkla-

¹⁶⁰ Viz AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, kart. 3, inv.č. 381, sign. M 2; kart. 1, inv.č. 31, sign. M 5, N 49; kart. 7, inv.č. 1001, sign. M 9, N 1860; kart. 9, sign. M 14, N 2085.

¹⁶¹ Viz B. BRETHOLZ, *Die Pfarrkirche*, s. 134–135.

¹⁶² B. BRETHOLZ, *Die Pfarrkirche*, s. 135. P. Amandus se v seznamech kazatelů z roku 1665 nevyskytuje (viz *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K).

dem – nesměl například sbírat almužny, ani odměny za kázání, nosit obuv, musel chodit na kázání zásadně pěšky apod. Dbalo se také o to, aby kazatelé nepoužívali uhlazených, barvitých a hledaných slov, ale spíš aby kázali čistě, prostě a pokorně, vedeni láskou a božským zápallem.

Nemůžeme přesně určit, co vedlo ke změně postoje brněnského posluchačstva za poměrně krátkou dobu necelých deseti let, od hromadné účasti na kázáních kapucínů až k jejich sabotování, jak naznačují radní ve výše citovaném listu. Nemůžeme také s čistým svědomím říci, že by došlo k nějaké zásadní změně v kazatelském stylu u tak konzervativního řádu, jakým byli kapucíni, i když můžeme připustit, že jednotliví kazatelé se od sebe mohli lišit a někteří z nich mohli posluchačstvu vyhovovat více a jiní méně. Lze snad pouze konstatovat, že kapucínský zápal pro duchovní a mravní otázky, u jednotlivců možná přeháněný, začal pomalu narážet na nepochopení a neporozumění posluchačstva.

Zajímavá na předchozím listě městské rady provinciálovi je i pohrůžka výměnou stálého kapucínského kazatele za jiného duchovního v případě, že kapucíni svůj styl nezmění. Nevíme, do jaké míry zde hrál, jako precedens, roli tvrdý postup P. Kryštofa, probošta kláštera cisterciacek na Starém Brně, jenž roku 1664 zbavil kazatelského úřadu ve svém klášteře kapucína P. Geminiana z Reinu a s ním vyloučil z této kazatelny i celý kapucínský řád, který zde konal kazatelskou službu už třináct let.¹⁶³

S následujícími kazateli u sv. Jakuba byla městská rada už zřejmě spokojena¹⁶⁴ a další fáze sporu přišla až o šestnáct let později. Jádrem pře, která se rozhořela na konci roku 1681, byla skutečnost, že kvardián kapucínů P. Vilém z Bíliny hodlal dosadit kapucínského kazatele P. Gotfrieda, který by měl promluvy (exhorty) před shromážděním brněnského arcibratrstva Božího Těla o suchých dnech. Proti tomu se však ohradil brněnský děkan a farář Ignác

¹⁶³ Kazatelský úřad v klášteře cisterciacek na Starém Brně udělil generální vikář cisterciáckého řádu kapucínům 13. ledna 1651. Řeholnice byly tenkrát bez probošta, kapucínská kazatelská výpomoc jim byla vítána a slíbily kapucínům almužnu. Kázání se ujal P. Klaudius. Ovšem s nástupem P. Kryštofa do funkce probošta v starobrněnském klášteře se nad zdejším kapucínským působením začaly stahovat mraky. O svátku sv. Bernarda v roce 1663 zvolil probošt Kryštof ke slavnostnímu kázání úplně jiného kazatele, ačkoli kapucín P. Geminian z Reinu zde kázal již téměř rok. Když se to opakovalo i v roce 1664, ohradil se P. Geminian proti tomuto zákroku v dopise proboštovi z 21. srpna 1664. Tvrdá odpověď probošta na tento list přišla 22. srpna. Probošt Kryštof se ohrazuje proti tomu, že se kapucín hájí listem, jímž byla roku 1651 kazatelna v tomto klášteře svěřena kapucínům, a upozorňuje, že ve zmíněném listě je také věta o tom, že kapucíni musejí dbát, aby neznepokojovali ctihodné panny obtížnými požadavky a rozkazy, aby z kazatelny nepředkládali lidu nic než slovo Boží, aby tuto kazatelnu obsazovali vhodnými a příkladnými kazateli, aby si zde neosobovali vedení atd. Jen za dobu jeho, proboštova úřadu se kapucíni dopustili mnohem více prohřešků a zaslouží si, aby byli z kazatelny vyloučeni. Nakonec, uzavírá probošt, listina, kterou se vykazuje, není potvrzena současnou abatýší a cisterciáckým vikářem. Kapucíni si však mohou být jisti, že za jeho úřadu jim zdejší kazatelna svěřena nebude být, jak se zdá, chtějí z kazatelny vládnout celému městu. Viz *Annales cappucinatorum II*, 652, 2 /1651/; SÚA, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 4.

¹⁶⁴ Viz AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, kart. 21, inv.č. 2920, sign. M 8, N 1555; M 7, N 1527; kart. 23, inv.č. 3102, sign. M 6, N 1861; inv.č. 3964/a.

Wohlhaubter s tím, že chce tuto exhortu vést sám, neboť je olomouckým biskupem určen jako správce zmíněného bratrstva a tento úkol náleží jemu. Na to si stěžoval kvardián Vilém z Bíliny olomouckému biskupovi Karlu z Lichtenštejna v listopadu 1681. Uvádí, že mu děkan kázání před shromážděním arcibratrstva zakázal a prý i řádná kázání bude konat děkan sám. Kapucíni však vlastnili a vlastní (*possedimus et possidemus*) (sic!) farní kazatelnu už 70 let a děkan nyní toto vlastnictví ruší. Kvardián sice poslední dva roky kázání vynechával, ale nikoliv prý z vlastní viny, ale proto, že konvent kvůli moru řádně nefungoval (sic!) a bylo třeba vynechat i nezbytná kázání. Žádá proto biskupa, aby mohli kapucíni kázat, a to i během suchých dní.

Postoj děkana Wohlhaubtera se dozvídáme z jeho dopisu, jež adresoval 16. prosince 1681 provinciálovi kapucínů. Nejprve se podivuje nad oním „vlastnili jsme“ a „vlastníme“ z hlediska františkánského principu nevlastnění. Vyjadřuje však náklonnost ke kapucínům a tvrdí, že nemá v úmyslu zbavovat je kazatelské služby, bránil se však tomu, aby kvardián a řádný kazatel v jedné osobě, svěřoval exhortu k bratrstvu jinému kazateli, tedy vlastně rozhodoval o věcech, které přísluší děkanovi. Jádrem sporu tkví, dle Wohlhaubtera, v tom, že on sám protestoval proti tomu, aby P. Vilém z Bíliny vystupoval na kazatelně proti významným osobám, čímž je znevažuje a vzbuzuje tak nelibost magistrátu. Žádá proto provinciála, aby v této věci kvardiánovi a kazateli domluvil.

Jak věc vyřešil provinciál, nevíme, ovšem máme k dispozici rozhodnutí olomouckého biskupa, jež kvardiánovi do Brna poslal Eliáš Isidor Schmidt z biskupské kanceláře 24. prosince 1681. Kapucíni mají i nadále mít řádná kázání u sv. Jakuba a farář je v jejich kázáních nemá rušit, exhorta v arcibratrstvu však náleží děkanovi.¹⁶⁵

V tomto druhém sporu o kazatelskou službu v chrámu sv. Jakuba vystupuje na povrch druhý závažný prvek, totiž fakt, že kapucíni uplatňovali své právo na kazatelnu jako věčně platné a nezpochybnitelné (podle práva snad oprávněně, chápeme-li tak listinu olomouckého biskupa z 2. dubna 1644, uvedenou výše). Oba postoje, nelibost faráře a městské rady vůči některým kapucínským kazatelům a lpění na právu kázat u sv. Jakuba ze strany kapucínů, se budou v následujících fázích sporu už jen opakovat a prohlubovat.

Spor se rozhořel nanovo až o deset let později, tentokrát o hlavním svátku farního kostela v Brně, totiž o svátku sv. Jakuba (25. července) roku 1690. Jak vyplývá z relace brněnského kvardiána z toho roku, spojil se městský farář Matyáš Ignác Scholtz s městskou radou a společně s ní žádal kapucíny, aby dovolili o největším svátku kostela sv. Jakuba kázat jezuitovi P. Nehrlichovi. Ti to pochopitelně odmítli, farář proto prohlásil, že bude kázat on sám, s čímž

¹⁶⁵ Celý spor viz SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 5 a G 6.

kapucíni museli souhlasit. Mezitím prý ale kvardián od „důvěryhodných lidí“ zjistil, že farář jedná lstivě a nechce kázat sám, ale hodlá přenechat kazatelnu jezuitovi. V kostele byl pak o svátku sv. Jakuba skutečně jezuita přítomen, ale protože se zde nacházel i kapucínský kazatel, nechtěl farář měnit své slovo a kázal tedy sám. Obě strany si pak stěžovali olomouckému biskupovi a konsistoř vydala 14. srpna 1690 rozhodnutí, v němž řeší spor ve prospěch kapucínů, odvolávajíc se při tom jednak na dříve zmíněný dekret olomouckého biskupa Leopolda Viléma z 2. dubna 1644 (potvrzení kazatelského úřadu u sv. Jakuba) a také na rozhodnutí z 24. prosince 1681. Konsistoř dále nařizuje brněnskému kanovníkovi a děkanovi Ignáci Františku Müllerovi, aby faráře jménem biskupského úřadu pokáral za to, že proti biskupskému dekretu pozval kázat někoho jiného.¹⁶⁶

Celý spor se tedy zdál být vyřešen. Ovšem nyní se do celé záležitosti vložila i městská rada. Poslala 2. března 1691 list kvardiánovi kapucínů Řehořovi z Tachova, v němž mu připomíná onu při z roku 1690, kterou interpretuje po svém. Kapucín P. Aquilinus Teinicensis si prý se svým druhem sedl tenkrát ke vstupu na kazatelnu a farář Scholtz, aby zabránil skandálu, raději kázal sám. Z toho, co se stalo, magistrát soudí, že kapucíni mají ve farním chrámu *ius cathedrae*, což je ovšem proti řádovým statutům, podle nichž jsou *iurium incapaces*.¹⁶⁷ Magistrát má ovšem patronátní právo a ví, že *ius cathedrae* má pouze farář. Jakým právem si tedy, uzavírá městská rada svůj dopis, kapucíni toto právo přivlastňují?¹⁶⁸

Kvardián se proto poradil s děkanem Müllerem, který byl kapucínům přátel- sky nakloněn a pomohl kapucínům i při sporu o svátku sv. Jakuba. Děkan byl velmi překvapen, když si přečetl zmíněný dekret magistrátu a poradil kvardiánovi, aby ten dekret se svou suplikou poslal biskupské konsistoři, děkan rovněž o celé záležitosti konsistoř informoval a slíbil, že si tuto záležitost vezme na starost. Kvardián tedy poslal zprávu o vývoji událostí 16. března 1691 konsistoři, kde městskou radu obvinil ze zásahu do duchovních záležitostí. Nepříjemné pro kapucíny bylo, že ani v Brně, ani v Praze nemohli nalézt dekret Leopolda Viléma z roku 1644 a nemohli se jím tedy vykázat před městskou radou, která se také hodlala obrátit na biskupa. Brněnský kvardián tedy požádal kvardiána kapucínů v Olomouci, aby v této záležitosti na biskupské konsistoři „lobboval“.

Olomoucký a bývalý brněnský kvardián P. Vilém z Bíliny skutečně, jak píše ve svém dopisu z 20. března 1691 P. Řehořovi do Brna, přednesl celou záleži-

¹⁶⁶ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 7.

¹⁶⁷ *Ius cathedrae* – doslova „právo na kazatelnu“, „právo kázat“. *Iurium incapaces* – „neschopní práva“, tedy že nesmějí v duchu chudoby vlastnit žádná práva.

¹⁶⁸ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 7; srov. i B. BRETHER, *Die Pfarrkirche*, s. 135–136.

tost na konsistoři a brněnský kvardián podle jeho rad odpověděl 30. března magistrátu v tom smyslu, že mu není povinen odpovídat, jedná se o duchovní záležitost, která světské moci nepřísluší. Navíc mají kapucíni řeholní exempci. Magistrát by měl kráčet ve stopách svých předchůdců, kteří kapucínské *ius cathedralae* respektovali a nemíchali se do duchovních záležitostí, jež nepřísluší patronátnímu právu.¹⁶⁹ Vzhledem k tomu, že o celé záležitosti již prameny mlčí, zůstalo z obou stran zřejmě vše tak, jako dosud.

Závěrečná fáze sporu o svatojakubskou kazatelnu začala předehrou roku 1704. Biskupská konsistoř 2. února 1704 brněnskému kvardiánovi Kryštofovi z Lužice sdělila, že se dozvěděla, že kapucínský otec kazatel Matouš Staczensis místo aby vzdělával lid křesťanským učením, spíše ho bouří jakýmiś podobenstvími, jež vedou ke zkáze duší a snižují i autoritu císaře. Biskupská konsistoř proto kvardiána napomíná a doufá, že napříště budou kapucíni spíše kázat slovo Boží, než aby byli *glossatores principum*.¹⁷⁰ Je to jediný dokument k tomuto roku a nevíme, jaké mělo konsistoriální napomenutí na kapucíny účinek, ani co mu předcházelo. Zachované rukopisné homilie brněnského kapucínského kazatele z let 1693 a 1694,¹⁷¹ tedy z období těsně po skončení předchozího sporu, se nezdají být nikterak extrémními, proto se zdá, že přehnaná kazatelská útočnost mohla být doménou jen některých vyhraněných řečnických osobností mezi množstvím často se střídajících kapucínských kazatelů v hlavním městském chrámu a nikoli stylem beze zbytku každého z nich.¹⁷²

Poslední zaznamenaný spor o brněnskou kazatelnu se týká opět problému, kdo bude kázat ve farním chrámu na svátek sv. Jakuba. Farář Matouš Scholtz i městská rada se i roku 1706 pokoušeli pozvat na kazatelnu jezuitu a přesvědčit kapucíny, aby s tím souhlasili. Kazatel Reinhard z Jihlavy¹⁷³ i kvardián Kryštof z Lužice to pochopitelně odmítli, ale kvardián si ponechal na definitivní odpověď čas, dokud se neporadí se staršími otci kláštera. Kvardián Kryštof, jak víme odjinud, byl povahy niterné a kontemplativní, o šest let později nechal, hlavně pro sebe, vybudovat na zahradě kláštera poustevnu, a snad jeho citlivějším svědomím si můžeme vysvětlit, že v otázce nároku kapucínů na městskou kazatelnu váhal. Při poradě v klášteře sice padlo rozhodnutí požadavek faráře odmít-

¹⁶⁹ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 7.

¹⁷⁰ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 8; *Annales cappucinatorum XIII*, 398, 17 (1704).

¹⁷¹ Autorem zmiňované sbírky latinských kázání z let 1693–1694 byl s největší pravděpodobností brněnský kazatel z oněch let P. Ezechiel z Brna, který je však jistě přednášel německy. U mnohých z nich je datum a místo proslovení a najdeme zde mimo jiné kostel sv. Jakuba. Celý titul zní: *Annalis discursum praedicationum collatio permodum compendii conscripta*; rukopis je uložen v knihovně kláštera kapucínů v Praze na Hradčanech, pod signaturou E 2/5.

¹⁷² I když již roku 1714 přichází ve Francii Alain René Lesage s pojmem *capucinade*, který znamená přehnané, formálně i obsahově vypjaté kazatelské moralizování, dost často útočné.

¹⁷³ Druhý kazatel vedle v kapucínských seznamech zaznamenaného řádného kazatele Kalista z Břehu.

nout, na poslední chvíli si to však kvardián rozmyslel a nařídil otcům, které poslal za farářem, aby mu vyřídili, že může pozvat i jiného kazatele, jak uzná za vhodné. Farář proto pozval na svátek sv. Jakuba jezuitu P. Freybergera, aby kázal lidu. Vějička kvardiánova váhání se však ještě jednou přetočila a Kryštof z Lužice předložil celou záležitost konsistoři, která 14. července 1706 poslala děkanovi, a potažmo i magistrátu, v těchto sporech již obvyklý dekret, že kapucíni nemají být vylučováni z kazatelny a magistrát se nemá vměšovat do duchovních záležitostí. Magistrát totiž už 12. července na svém zasedání rozhodl, že otázka kazatele přísluší magistrátu mocí patronátního práva a vzkázali kapucínům svou žádost, aby povolili pozvání jiného kazatele alespoň pro tento rok a slíbili posílat každý týden kazateli vědro piva a dvěma zpovědníkům, kteří sedí o nedělích a svátcích ve farním kostele, dvanáct sudů piva ročně. Kvardián však odmítl a magistrát přistoupil k sankcím okamžitým i pozdějším. Dočasně zastavil kapucínům veškeré dodávky piva z městského pivovaru a do budoucna odňal kapucínům nejen zpovědnickou službu, kterou předal františkánům, ale i vedení velkopátečního procesí, které svěřil jezuitům. Návrhy některých radních odejmout kapucínům také vedení brněnského procesí do Maria Zell ovšem neprošly. Rovněž biskupská konsistoř vyšla po delších jednáních vstříc požadavkům faráře a magistrátu a 4. listopadu 1706 povoluje faráři a jeho nástupcům zvat o všech velkých svátcích i jiné kazatele než kapucíny, ostatní řádná kázání mají však i nadále zastávat kapucíni.

I sami představení kapucínů si však byli vědomi obtíží spojených se zastáváním každotýdenního a svátečního kazatelského úřadu, jak vyplývá z korespondence provinciálního vikáře s nově zvoleným provinciálem, jímž nebyl nikdo jiný než Kryštof z Lužice. Ještě téhož roku 1706 uvažovali o rezignaci jak na tuto službu, tak i na vodění postního procesí, které zůstalo kapucínům zachováno. Kázání by se, podle nich, mělo soustředit do kapucínského kostela, kde by nevznikaly spory, neboť kapucíni, jak uvádějí, potřebují klidné soužití s okolím už vzhledem k almužnám potřebným kvůli většímu počtu řeholníků v klášteře a na řádové studium. Za tyto almužny přeci poskytují zpovědníky a dnem i nocí slouží nemocným.¹⁷⁴ Není známo, že by kapucíni na kazatelnu u Sv. Jakuba rezignovali úplně, ale jejich dominantní postavení zde bylo otřeseno.¹⁷⁵

Ke kazatelské činnosti kapucínů v Brně je třeba ještě zmínit, že někdy kolem roku 1772 převzali také kazatelskou službu v kostele sv. Leopolda u milosrd-

¹⁷⁴ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 9 a G 10.

¹⁷⁵ Přesto však byli kapucíni i nadále zřejmě vyhlášenými kazateli. Když bylo v rámci smutečních slavností po smrti císaře Josefa I. (17. dubna 1711) postaveno v Brně u sv. Jakuba *castrum doloris*, pronesl zde na paměť císaře kapucínský kazatel P. Aquilinus z Jihlavy smuteční promluvu, která dokonce vyšla tiskem u Eustacha Bekera na náklady královského fisku (viz *Annales cappucinatorum XV*, 81, 21 /1711/).

ných bratří, ale vzápětí od ní, zdá se, upustili. Na počátku šedesátých let 18. století jsou zmíněni i kapucínští zpovědníci u milosrdných bratří.¹⁷⁶

Z další pastorační činnosti, jíž menší bratři přispívali do celkové duchovní atmosféry barokního Brna, nyní ještě zmíníme různé jimi organizované pobožnosti.

Kromě výše uvedených postních procesí podíleli se kapucíni také na velkém brněnském každoročním procesí do rakouského poutního místa Maria Zell, bohužel nevíme přesně odkdy. I v rámci tohoto procesí či pouti se vyskytly v první polovině 18. století rozpory mezi správcí brněnské farnosti a kapucínskými kazateli o duchovní kompetence a jejich rozsah, hlavně co se týče kázání a kratších promluv (exhort) k poutníkům; militantnější mezi kapucíny, v roce 1732 to byl P. Kunibert z Waldsasenu, neradi viděli, pokud nebylo kázání zcela v jejich kompetenci. K tomu se připojil i další dosud neobvyklý prvek, totiž jazykový. Hlavní velký spor roku 1732 začal právě tím, že jazykově čeští poutníci požádali těsně před příchodem do Maria Zell kapucína P. Kuniberta, aby k nim měl krátkou promluvu v češtině, ten je však hrubě odbyl, a tak musel přítomný farář a děkan Antonín Herrmann zorganizovat alespoň překlad německého kázání jednoho z přítomných kněží. Na to ovšem reagoval kapucín podrážděnými výstupy, které mu vynesly ostré pokárání ze strany děkana a pozdější rozhodnutí konsistoře, že má být nahrazen na příštím procesí jiným kapucínským kazatelem. Brněnský farář, který se už roku 1710 snažil vyhovět několikasetčlenné jazykově české skupině poutníků do Maria Zell tím, že pro ně kázal i česky, měl proto s kapucínským kazatelem, který kázal výhradně německy, spor už roku 1723, kdy mu kapucín vyčítal úmysl kázat také česky v poutním chrámu v Maria Zell. Farář naopak vyčítal kapucínům, že neposílají dva kněze, kteří by se při bohoslužbách v rámci procesí uplatnili více a zároveň by mohli mít, pokud by jeden z nich uměl česky, na starosti obě skupiny poutníků. Zdá se, že po skončení sporů kapucíni těmto požadavkům vyhověli a už roku 1733 se procesí účastnili dva otcové kapucíni, jeden z nich, P. Jiljí, měl české kázání, a každý z nich se skutečně staral o jednu jazykovou skupinu poutníků. Navíc roku 1734 upravila pravidla kompetencí při procesí mezi farářem a kapucíny biskupská konsistoř v Olomouci svým rozhodnutím z 16. března.¹⁷⁷

Vedle významné účasti kapucínů na veřejných bohoslužbách a pobožnostech mimo klášter, která ovšem byla díky právě zmíněným sporům v druhé polovině 17. a v 18. století na ústupu, chceme nyní připomenout i bohoslužby a slavnosti pořádané přímo v kapucínském kostele. Pravidelně byla pořádána

¹⁷⁶ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 14; *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K.

¹⁷⁷ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno H; AMB, Stará registratura, kart. 106, inv.č. 296, sign. M 85.

tzv. čtyřicetihodinová pobožnost.¹⁷⁸ Odkdy ji kapucíni v Brně provozovali, není známo. První zmínku nacházíme v dopise kvardiána Viléma olomouckému biskupovi z listopadu roku 1681. Píše zde, že kapucíni provozují čtyřicetihodinové modlitby s papežským povolením každý rok o páté postní neděli (*passionis*) za hojně účasti kajících a lidu, které končí veřejným procesím a požehnáním Nejsvětější Svátostí.¹⁷⁹ Bohatý dokumentační materiál k této pobožnosti, kromě zmínek v kapucínských análech,¹⁸⁰ přináší kapucínský direktář z roku 1773. Nacházíme zde celý oddíl věnovaný procesím po čtyřicetihodinových modlitbách, dále pak pořadí brněnských řemeslnických cechů, které se střídají v adoraci před svatostánkem od nedělní půlnoci až do pondělního odpoledne a nakonec jmenované pořadí řeholníků, účastnících se adorace.¹⁸¹ Čtyřicetihodinová pobožnost patřila ve sledované době k největším liturgickým akcím, které kapucíni pravidelně pořádali. Připomeňme ještě velké příležitostné slavnosti pořádané kapucíny v Brně, totiž oslavy svatořečení či blahorečení kapucínských světců.¹⁸²

Co se týče služby zpovědnické, víme už ze sporu o svatojakubskou kazatelnu, že kapucíni zpovídali každou neděli a svátek, a to od roku 1702, kdy je o tuto službu požádal magistrát, za což kapucínům toho roku udělil šest sudů piva,¹⁸³ avšak v roce 1706 jim ji, jak víme, zase odebral. Kapucíni sloužili nejspíše od roku 1755 jako zpovědníci také v nově postaveném klášteře alžbětinek na Starém Brně, zpovědník ještě s jedním bratrem bydleli zřejmě vedle alžbětinského kláštera.¹⁸⁴ Direktář z roku 1773 už nás zpravuje o celkem širokém okruhu kostelů, do nichž posílali kapucíni příležitostně své zpovědníky, jak pro německé, tak i české kajícíky.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Čtyřicetihodinové modlitby před vystavenou Nejsvětější Svátostí se objevují v Miláně roku 1527 a byly šířeny od roku 1533 zejména jezuiti. Modlitby, konané původně v čase nouze kvůli vyprošení pomoci, se postupně staly řádnou kající pobožností. Papež tyto modlitby schválil roku 1539. Jako typicky eucharistickou pobožnost přijali kapucíni čtyřicetihodinové modlitby brzy za své.

¹⁷⁹ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 6.

¹⁸⁰ Zde zejména seznamy žen, především z řad okolní šlechty, které se účastnily adorace v jednotlivých hodinách (viz kupříkladu *Annales cappucinatorum XIX*, 47, 47 /1735/; 42–43, 34 /1736/; 76–77, 47 /1737/).

¹⁸¹ MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773), čtyřicetihodinová pobožnost.

¹⁸² Jednalo se o pět slavností: Osmidenní slavnost svatořečení Felixe z Cantalice (†1587), zahájená 14. května 1713. Třídenní byla slavnost blahorečení kapucínského prvomučedníka Fidela ze Sigmaringu (†1622) 17.–19. července 1729. Od 24. do 26. listopadu 1737 pořádali kapucíni slavnost blahorečení Josefa z Leonissy (†1612). Roku 1738 se v Brně slavilo blahorečení Serafína z Montegranara (†1604) dvoudenní slavností se slavnostními bohoslužbami a kázáními. Bohužel, téměř žádné informace už nemáme k oslavě svatořečení Fidela ze Sigmaringu a Josefa z Leonissy u brněnských kapucínů v roce 1747. Dochovaly se nám pouze dva nákrety triumfální brány postavené před kapucínským kostelem, jeden nepřijatý a další realizovaný návrh. Viz *Annales cappucinatorum XV*, 338, 91–92 /1713/; *XIX*, 77, 49 /1737/; 99, 69 /1738/; SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 128, sign. Brno C 7.

¹⁸³ *Annales cappucinatorum XIII*, 229, 19 (1702).

¹⁸⁴ SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 13; *Protocollum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis*, kap. K.

¹⁸⁵ MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* (1773).

O kapucínské službě nemocným nás sice informuje množství náhodně roztroušených zmínek, ovšem s žádnými konkrétními údaji. Jedinou výjimkou je období morové rány v Brně v letech 1679 a 1680. Dozvídáme se, že roku 1679 zemřeli v klášteře, kde byla nemocným řeholníkům vyhrazena oddělená budova soukenické dílny, na mor dva bratři laici, ovšem nikoli při službě nemocným mimo klášter. V tomto smyslu byl v Brně jedinou výjimkou br. Michael z Antverp, kterému byla svěřena zdejší klášterní lékárna.¹⁸⁶ Roku 1679 se staral nejen o nemocné spolubratry, ale sloužil také pět týdnů i ostatním nakaženým ve speciálně zřízeném lazaretu za městem, kde se nakazil morem, byl přenesen do přístavby klášterní valchy a zde 12. prosince 1679 zemřel a byl pohřben na špitálním hřbitově u Sv. Štěpána. Dne 21. března 1680 zemřel v Brně na mor také kazatel P. Gilbert z Krumlova, ovšem nevíme za jakých okolností.¹⁸⁷

Odkaz barona Trencka, o kterém byla výše zmínka, nás vede k předpokladu, že se kapucíni zabývali také duchovní vězeňskou službou, která byla vlastně především zpovědní službou *sui generis* (Trenckovým zpovědníkem byl kapucín P. Koloman).¹⁸⁸

Kapucíni chodili v druhé polovině 18. století rovněž vypomáhat v duchovní službě do mnoha brněnských¹⁸⁹ i mimobrněnských¹⁹⁰ kostelů.

¹⁸⁶ Lékárna u kapucínů v Brně byla založena roku 1673 věhlasným kapucínským lékárníkem br. Godfriedem z Brna, který poté zakládal také klášterní lékárnu v Praze na Hradčanech, a zdejší lékárnu převzal Michael z Antverp (viz *Annales cappucinorum VII*, 141–142, 124 /1679/).

¹⁸⁷ *Annales cappucinorum VII*, 139–142, 122–123 (1679); 272–274, 90–91 (1680).

¹⁸⁸ Víme, že tuto službu na Špilberku převzali kapucíni pravidelně a doložitelně až v roce 1820 (viz Pacifik MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem, ale bezbranností lásky. 400 let kapucínů v Čechách*, Praha 1999, s. 104). Ovšem v brněnské kapucínské kronice existuje seznam kapucíny na víru obrácených osob počínaje rokem 1744, většinou vojáků a vězňů, s nimiž se brněnští patres setkávali pravděpodobně právě na Špilberku (viz *Protocollum rerum memorabilium utrusque conventus Brunensis*, kap. U). V archivu brněnských jezuitů, uloženém v Moravském zemském archivu, se dochovaly dokumenty o sporech mezi kapucíny a jezuiti v Praze a v Olomouci o službu ve věznicích (zastupování chudých vězňů u soudu, návštěvy vězňů ve věznicích, doprovázení vězňů na popraviště) z let 1670–1671. Můžeme jen teoretizovat, že precedentní jednání z těchto mimobrněnských sporů zajímala brněnské jezuiti proto, že se mohli sami do podobného sporu s kapucíny dostat a že tedy kapucíni do věznic v Brně také docházeli (viz MZA, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 63, K, L).

¹⁸⁹ Kostel sv. Petra a Pavla na Petrově, kostel augustiniánů sv. Tomáše, kromě kostela Nejsvětější Trojice v královopolské kartouze ještě kostelík sv. Antonína Opatá v Kamenné Mlýně, patřící rovněž kartuziánům, kostel Nanebevzetí Panny Marie premonstrátů v Zábrdovicích, dominikánský kostel sv. Michala, kostel dominikánek sv. Anny, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie a také kaple sv. Martina na radnici (viz MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* /1773/).

¹⁹⁰ Nejpodrobněji máme doloženu službu brněnských kapucínů v zámecké kapli v Židlochovicích. Jak vyplývá z akt ke sporu, který vznikl v letech 1699–1700 mezi kapucíny a židlochovickým děkanem, kapucíni sloužili mše na židlochovickém zámku již delší dobu. Židlochovice patřily v té době hraběti Ignáci Josefovi von Paar, předtím Valdštejnům. Z akt rovněž vyplývá, že kapucíni chodili do Židlochovic nejen sloužit mše na zámek, ale také po žebrotě a dostávali rovněž, jak víme, víno z obce Nosislavi (viz SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 11; *Annales cappucinorum XII*, 192–200, 38–41 /1700/). Další zmínku o působení kapucínů mimo Brno máme v podobě výtky olomoucké konzistoře adresované brněnskému kvardiánovi Kryštofovi z Lužice 17. dubna 1704. Kapucíni prý vykonávali farní službu (*administraverunt munera parochialia*) v kostele v Tikovicích, patřícím pod faru Ořechov. To je

Celou tuto práci uzavřeme událostí, která poznamenala život celé kapucínské provincie a jistě též brněnských kapucínů, totiž rozdělením dosavadního řádového území na českou a moravskou provincii (jejímž sídlem bylo Brno) na příímý rozkaz císaře Josefa II 29. srpna 1783.¹⁹¹ Dvě drobné provincie s malým počtem klášterů i členů musely nutně skomírat, kapucíni byli navíc nuceni přebírat fary, bylo omezeno řádové školství, styk s ústředím řádu atd. Za dvě následující léta po rozdělení provincie nepřibyl do řádu ani jeden novic, a tak došlo k dočasnému úpadku řádového života. Ačkoli tedy nebyl brněnský klášter za josefínských reforem zrušen, dalo by se toto datum, samozřejmě nepřesně a pouze symbolicky, považovat za konec exponovaného, barokního období dějin zdejšího kláštera.¹⁹²

ovšem proti biskupské jurisdikci. Proto zde nemají vysluhovat svátosti (viz SÚA Praha, fond Řád kapucínů, kart. 299, inv.č. 131, sign. Brno G 12; *Annales cappucinatorum XIII*, 398–399, 18 /1704/). Jakýsi spor měli kapucíni i s kaplanem v Boskovicích roku 1700, bohužel stránky kapucínských análů s tímto sporem jsou, stejně jako například stránky věnující se sporům o svatojakubskou kazatelnu, z kapucínských análů vyříznuté (srov. SÚA Praha, fond Řád kapucínů, spisy, inv.č. 15, kart. 11, sign. ProVA (15b), rukopisné výpisy z *Annales Capucinatorum Provinciae Bohemiae* s nadsísem *Brunae* z let 1604–1713 pořízené v 18. století). V tolikrát již vzpomenutém direktáři nacházíme několik kostelů, kam kapucíni docházeli: Rajhrad, Vranov, Černovice a Křtiny (viz MZA, fond E 34 Kapucíni Brno, kart. 1, inv.č. 2, *Directorium R. P. Guardiani Brunensis* /1773/).

¹⁹¹ V. RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. In: ČKD 77, 1936, s. 347–348.

¹⁹² Na úplný závěr připojujeme jako orientační pomůcku seznam kvardiánů brněnského kláštera v letech 1604–1773 (v závorce datum volby, jméno kurzívou pokud byl zvolen podruhé či potřetí): Rufinus z Verony, prefekt stavby (1604); Tomáš z Verony (po 27. 5. 1605, řádně zvolen 9. 5. 1606); Sylvanus z Montfortu (1608); 1609–1611 chybí záznamy; 1612–1615 *Sylvanus z Montfortu*; Jan Křtitel z Pasova (1616); *Sylvanus z Montfortu* (8. 9. 1617); Ambrož z Rovereta (1618); 1619–1620 chybí záznamy; Vavřinec z Janova (9. 7. 1621); 1623–1627 chybí záznamy; *Vavřinec z Janova* (1628); František z Rovereta (1630); František Maria z Feldkirchenu (1632); Cyprián z Mnichova (4. 5. 1635); Sylvius z Prahy (1637); Mikuláš z Moravy nebo Tadeáš z Bavorska (1638); Ondřej z Innsbrucku (29. 7. 1639); Izaiáš z Mnichova (1640); Beno z Mnichova (1641); František ze Slezska (24. 6. 1644); Albert Heridiensis (16. 7. 1646); Raymund z Mnichova (4. 6. 1649); Caesarius z Mnichova (3. 8. 1651); Lev z Lauterbachu (2. 7. 1655); Marinus Welsensis (2. 9. 1656); Augustin z Kostnice (12. 7. 1657); Richard Lorenis (10. 5. 1658); Vitalis z Deggendorfu (16. 9. 1659); Jovita z Burgundska (22. 7. 1660); Matyáš z Tyrolska (15. 9. 1662); Donát z Pasova (28. 8. 1665); *Vitalis z Deggendorfu* (27. 8. 1666); Otto z Lince (31. 8. 1668); Florián z Lince (14. 9. 1669); *Donát z Pasova* (11. 8. 1672); Ondřej z Brna (28. 4. 1673); Paulinus z Třebíče (24. 4. 1676); Prokop z Mostu (23. 9. 1678); Vilém z Bíliny (20. 2. 1681); *Ondřej z Brna* (13. 9. 1683); Bartoloměj z Mostu (1. 9. 1684); Jindřich z Jihlavy (3. 5. 1686); *Ondřej z Brna* (27. 8. 1688); Řehoř z Tachova (26. 5. 1690); *Vilém z Bíliny* (17. 4. 1693); Accersius ze Salcburku (25. 11. 1695); Šebestián ze Slezska (5. 7. 1697); Serafín ze Sušice (26. 9. 1698); Adam z Domažlic (26. 11. 1700); Kryštof z Lužice (7. 9. 1703); Archanděl z Kutné Hory (27. 8. 1706); František Antonín z Jihlavy (6. 9. 1709); *Kryštof z Lužice* (8. 5. 1711); Ildefons Richnoviensis (13. 7. 1714); *František Antonín z Jihlavy* (13. 9. 1715); Jiljí z Vratislavy (26. 8. 1718); Dorotheus z Nisy (31. 5. 1720); *Jiljí z Vratislavy* (11. 6. 1723); Ludvík Antonín z Jihlavy (13. 9. 1726); Jiří Antonín z Českých Budějovic (30. 4. 1728); *Ludvík Antonín z Jihlavy* (2. 9. 1729); Václav ze Strakonice (31. 8. 1731); Auratinus z Nisy (20. 8. 1732); Serafín z Hlucholaz (21. 8. 1733); Sabinus z Jihlavy (1. 6. 1736); Ondřej z Brna (30. 8. 1737); Adeodatus Neoforensis (28. 8. 1739); Andronicus z Nového Jičína (2. 9. 1740); *Václav ze Strakonice* (6. 9. 1743); Liborius z Kraslic (26. 8. 1746); *Václav ze Strakonice* (28. 8. 1748); Zeno z Mostu (3. 9. 1751); Josef Lippensis (23. 8. 1753); Serapion Neo-Collensis (29. 8. 1755); Mansvát z Prahy (11. 5. 1759); Salomon z Horního Slavkova (27. 8. 1762); *Josef Lippensis* (30. 8. 1765); Viktor z Karlových Varů (28. 8. 1767); Tomáš Apoštol z Brna (16. 9. 1768); *Viktor z Karlových Varů* (31. 8. 1770); Abdon Vitofontanus (30. 8. 1771); *Viktor z Karlových Varů* (1773).

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Brno roku 1643. První kapucínský klášter sv. Františka na východním předměstí před Měnínskou branou (zasvěcení uvedeno nesprávně), jihovýchodně od něj špitál sv. Štěpána, dále k jihu sladovnický mlýn, u něhož stála kapucínská valcha. Rekonstruoval a kreslil Oldřich Vičar, 1958 (výřez). Převzato z: Jaroslav DŘÍMAL- Václav PEŠA a kol. *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, samostatná příloha, plán č. 3.
- Příloha č. 2: Brno v roce 1650. Před Měnínskou branou (T) jsou zachyceny dvě zahrady: menší, čtvercová s kulatou stavbou uprostřed a větší rozdělená uvnitř plotem na dvě části. Na místě jedné z nich (snad oné menší) stál zaniklý kapucínský klášter, jehož parcela byla dle pramenů přeměněna právě na zahradu. Pod č. 5 je zachycen sladovnický mlýn. Matthaeus Merian – Martin Zeiller, *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*, Frankfurt nad Mohanem, 1650 (výřez). Převzato z: *Švédové před Brnem – 1645*. Soubor pohlednic, Brno 1995.
- Příloha č. 3: Měnínská brána. Vlevo vedle tří bašt neoznačená Měnínská brána, vpravo od ní Fortna; na pozadí kostely sv. Mikuláše (K) a sv. Janů (L), před branami střechy a štítů domů na předměstí, kde stál kapucínský klášter, zde bohužel nezachycený. Georg Houfnagel, *Pohled na Brno od jihovýchodu, mědiryt z roku 1617* (výřez). Převzato z: *Švédové před Brnem – 1645*. Soubor pohlednic, Brno 1995.
- Příloha č. 4: Brno roku 1643. Původní zástavba na místě druhého kapucínského kláštera mezi hradbami, biskupským dvorem a Uhelným trhem. Rekonstruoval a kreslil Oldřich Vičar, 1958 (výřez). Převzato z: Jaroslav DŘÍMAL- Václav PEŠA a kol. *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, samostatná příloha, plán č. 3.
- Příloha č. 5: Brno roku 1749. Druhý kapucínský klášter. Rekonstruoval a kreslil Oldřich Vičar, 1950 (výřez). Převzato z: Jaroslav DŘÍMAL- Václav PEŠA a kol. *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, samostatná příloha, plán č. 4.

- Barevná příloha č. VII: První díl plánu kláštera kapucínů v Brně po roce 1765 (přízemí). Fotografická reprodukce nezvěstného originálu. Uložení. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, sbírka fotografií, inv.č. 9106, sign. M-3/848, č. negativu 30117.
- Barevná příloha č. VIII: Plán kostela a patra konventu kláštera kapucínů v Brně po roce 1765 (patro). Originál, rukopis, kolorováno. Uložení: Archiv města Brna, fond U 9 Sběrka plánů, sign. Fa 15.
- Barevná příloha č. IX: Kapucínské náměstí 1827. Dům vpravo od klášterní brány, který patřil v 2. polovině 17. století stavebnické rodině Ernů, těsně přiléhal k tzv. Trenckovu traktu s klášterní knihovnou z let 1763–1764. Po jeho zboření roku 1907 vznikla na jeho místě ulička a v Trenckově traktu byla proražena okna do ulice. František Richter, 1827, kolorovaná kresba. Uložena: Archiv města Brna, fond U 25 Sběrka grafik, tisků a reprotisků, sign. 555.

Kapuziner in Brünn im 17. und 18. Jahrhundert

RESÜMEE

Die ersten Kapuziner kamen im Jahre 1603 nach Brünn, auf Initiative des Olmützer Bischofs Kardinal Franz von Dietrichstein und des mährischen Landeshauptmanns Ladislav Berka z Dubé, der für sie in der Brünner Vorstadt vor dem Stadttor Měnínská brána zwei Häuser kaufte, an deren Stelle am 28. 3. 1604 feierlich der Grundstein des neuen Klosters gelegt wurde. Das Kloster, höchstwahrscheinlich von den Ordensbaumeistern Rufino aus Verona und Mark aus Wangen erbaut, wurde durch Kardinal von Dietrichstein am 17. 7. 1606 eingeweiht. Im Jahr 1609 wurde in der Kapuzinerkirche der Jungfrau Maria der Seitenaltar in der gleichnamigen Kapelle eingeweiht, im Mai 1642 dann zwei weitere Seitenaltäre. In den Jahren 1621–1622 wurden im Kloster eine Werkstätte für die Tuchherstellung für die Ordensgewänder und unweit des Klosters am Ufer des Svitava-Zuleitungskanals eine Walkmühle errichtet. Im Jahr 1626 wurde das Kloster wahrscheinlich erweitert und zu diesem Zweck erwarben die Kapuziner eine ihrem Kloster benachbarte Scheune. Der Orden genoss die Gunst vieler Wohltäter aus den Reihen der Bürger, der reicheren geistlichen Anstalten in der Stadt wie auch des Adels aus der Umgebung. Im Brünner Kloster wurde bald nach seiner Entstehung ein Ordensnoviziat errichtet. Schon von November 1603 an predigten die Kapuziner in der Pfarrkirche des hl. Jakob, ab 1606 dann regelmäßig morgens an Sonn- und Feiertagen. Im Jahr 1616 nahmen sie auch das Predigeramt in der Kirche des hl. Thomas ab, wo einige von ihnen die dortige Jungfrau-Maria-Bruderschaft leiteten, und ab demselben Jahr führten sie auch zu Fasttagen regelmäßig die Geißlerumzüge. Bei der ersten Belagerung Brünns durch die Schweden im Jahr 1643 wurde das Kapuzinerkloster in der Vorstadt zum vorgeschobenen Posten der Belagerer und wurde deshalb im April 1645, vor der zweiten schwedischen Belagerung, niedergerissen.

Die Kapuziner zogen ins Stadttinnere um, wo sie sich entschieden, ein zweites Kloster zu erbauen. Nachdem sie die Bewilligungen des Kaisers, des Olmützer Bischofs wie auch des Stadtrats erworben hatten, wählten die Kapuziner für den Klosterbau den Platz am Uhelný trh [Kohlmarkt], wo ihnen Graf Franz Magnis seine drei Häuser an den Stadtmauern schenkte, an deren Stelle die Kapuziner in der Mitte des Jahres 1648 den Klosterkirchenbau begannen, vornehmlich aus Mitteln des Landeshauptmanns Kryštof Pavel z Liechtenštejn-Kastelcornu [Christoph Paul von Liechtenstein-Kastelcorn]. Nach dem Tod des Landeshauptmanns wurde Ferdinand Mencl von Kolsdorf ihr Wohltäter, der den Kapuzinern die

Hälfte seines gesamten Vermögens vermachte. In den Jahren 1650–1651 kauften die Kapuziner weitere acht benachbarte Häuser für den Konventbau. Wegen mangelnder Finanzmittel zog sich der Bau bis zum Jahr 1656 hin, als am 7. Mai die neue Kapuzinerkirche eingeweiht wurde. Am Bau der zweiten Kapuzinerkirche in Brünn beteiligten sich anfangs Ondřej [Andreas] Erna und später zwei Kapuzinerarchitekten: Kornelius aus Franken und Caesarius aus München. In den Jahren 1662–1665 verlief der Kirchengewölbeumbau, in den Jahren 1666–1668 wurde die Tuchwerkstätte erneuert und die Walkmühle wiedererrichtet, der ein kleiner Bau mit Garten für die hier arbeitenden Kapuziner angefügt wurde. In den Jahren 1687–1690 wurde im nördlichen Kirchenteil unter Leitung des Baumeisters Jan Křtitel [Johannes Täufer] Erna ein neues Parterregebäude mit Provinzialat, Bibliothek und einigen Werkstätten gebaut. Der nächste der Brüner Baumeister, Moritz Grimm, erbaute im Jahr 1726 eine neue Kirchenkrypta. In den Jahren 1752–1753 verlief unter der Leitung von František Antonín [Franz Anton] Grimm der Bau der Seitenkapelle der Kapuzinerkirche mit einem abgetrennten Eingang. Schließlich wurde in den Jahren 1763–1764 am Gebäude, das in den Jahren 1687–1690 erbaut wurde, wieder unter Leitung von František Antonín Grimm, die Klosterbibliothek errichtet, die in diesen Jahren um ein Stockwerk erhöht wurde (das so genannte Trenck-Haus). Gleichzeitig wurden fünf Franziskaner- und Kapuzinerheiligenstatuen angefertigt, die bis heute die Kirchenfront zieren.

Wirtschaftlich waren die hiesigen Ordensbrüder auf regelmäßige Almosen angewiesen und gleichzeitig auf Nahrungsmittel, die sie nicht nur in Brünn, sondern auch in der weiten Umgebung der Stadt erbettelten.

Das Kapuzinerkloster in Brünn war ab dem Jahr 1669 ein fester Sitz der mährisch-schlesischen Kustodie, ab dem Jahr 1658 fand hier mit Unterbrechungen das Ordensstudium der Philosophie und später auch der Theologie statt. In sprachlicher Hinsicht war das hiesige Kloster deutsch, deutsch waren auch die Predigten der Kapuzinerprediger, die ihr Amt vor allem in der Pfarrkirche des hl. Jakob ausübten. Um diesen Predigerstuhl führten die Kapuziner in den Jahren 1665–1706 einige schwere Auseinandersetzungen mit den hiesigen Pfarrern und mit dem Magistrat, die sich bemühten, die dominante Position der Kapuzinerprediger in der Pfarrkirche zu begrenzen. Das Ergebnis dieses Konflikts war das Dekret des Olmützer Bischofskonsistoriums vom 4. 11. 1706, das dem Pfarrer ermöglichte, an den hohen Feiertagen auf den Predigerstuhl auch andere Prediger als nur – wie bislang – die Kapuziner einzuladen. An Sonntagen und weniger bedeutenden Feiertagen predigten weiterhin regelmäßig die Kapuziner. Im Jahre 1664 kamen die Kapuziner auch um die Möglichkeit, im Zisterzienserinnenkloster in Altbrünn regelmäßig zu predigen, wo sie ab dem Jahr 1651 tätig waren. Die Brüner Kapuziner beteiligten sich als Prediger genauso am alljährlichen Umzug in den österreichischen Wallfahrtsort Maria Zell. Die Kapuziner leisteten einen

Beitrag zur Gesamtatmosphäre des barocken Brünns durch die Veranstaltung verschiedener regelmäßiger wie auch gelegentlicher Feierlichkeiten, sie dienten auch als Beichtväter in vielen Kirchen in Brünn und der Umgebung, sie versorgten die Kranken auch während der Pest in den Jahren 1679 und 1680 und besuchten die Gefängnisse.

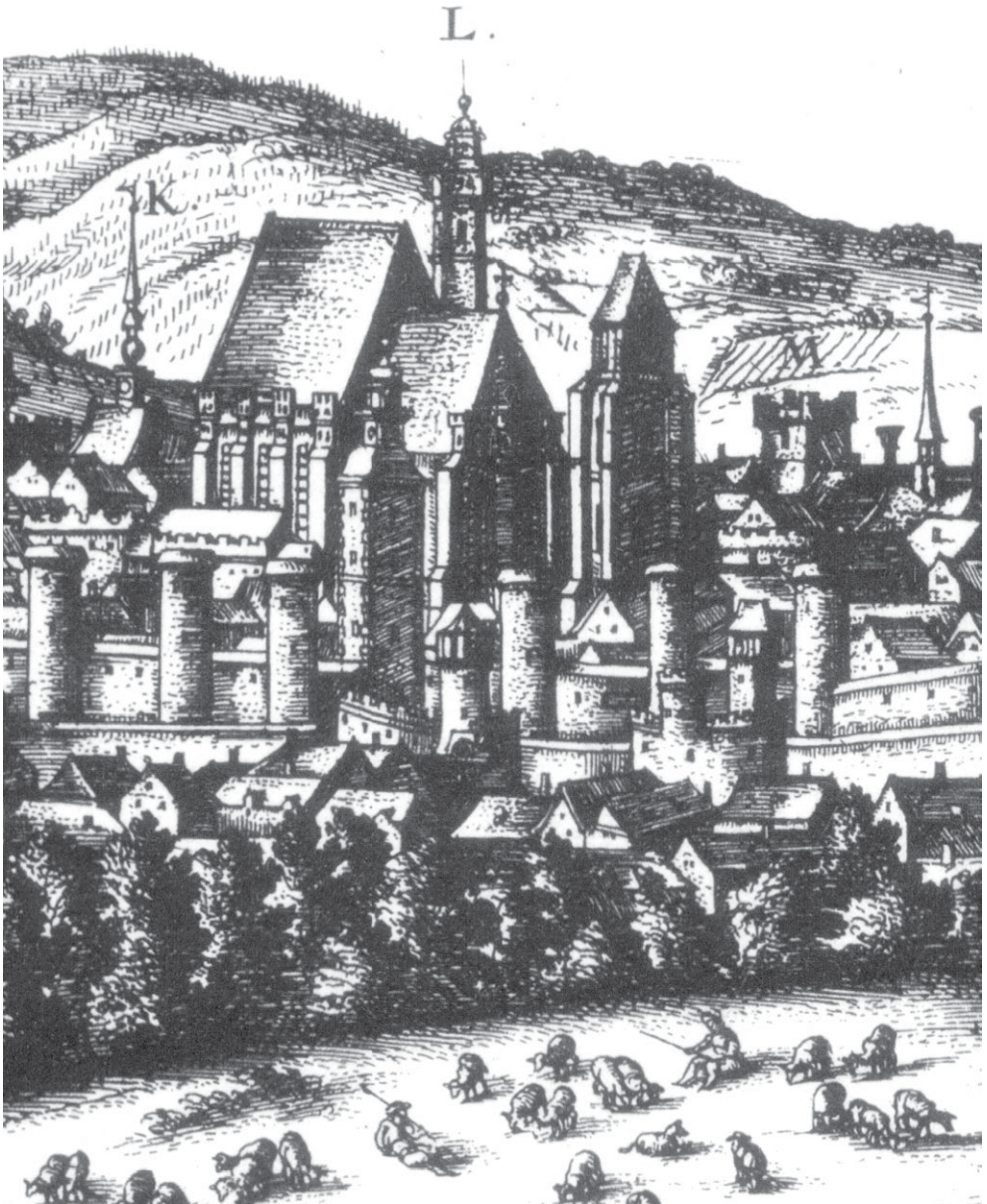
Unter den Josephinischen Reformen wurde das Brünner Kloster nicht aufgelöst. Die am 29. 8. 1783 durch den Kaiser Joseph II. angeordnete künstliche Teilung des Ordensgebiets in zwei kleine Provinzen, in die böhmische und die mährische, bedeutete allerdings einen zeitweiligen Niedergang des Ordenslebens der Kapuziner und wenigstens ein symbolisches Ende der Barockperiode in der Geschichte des Brünner Kapuzinerklosters.

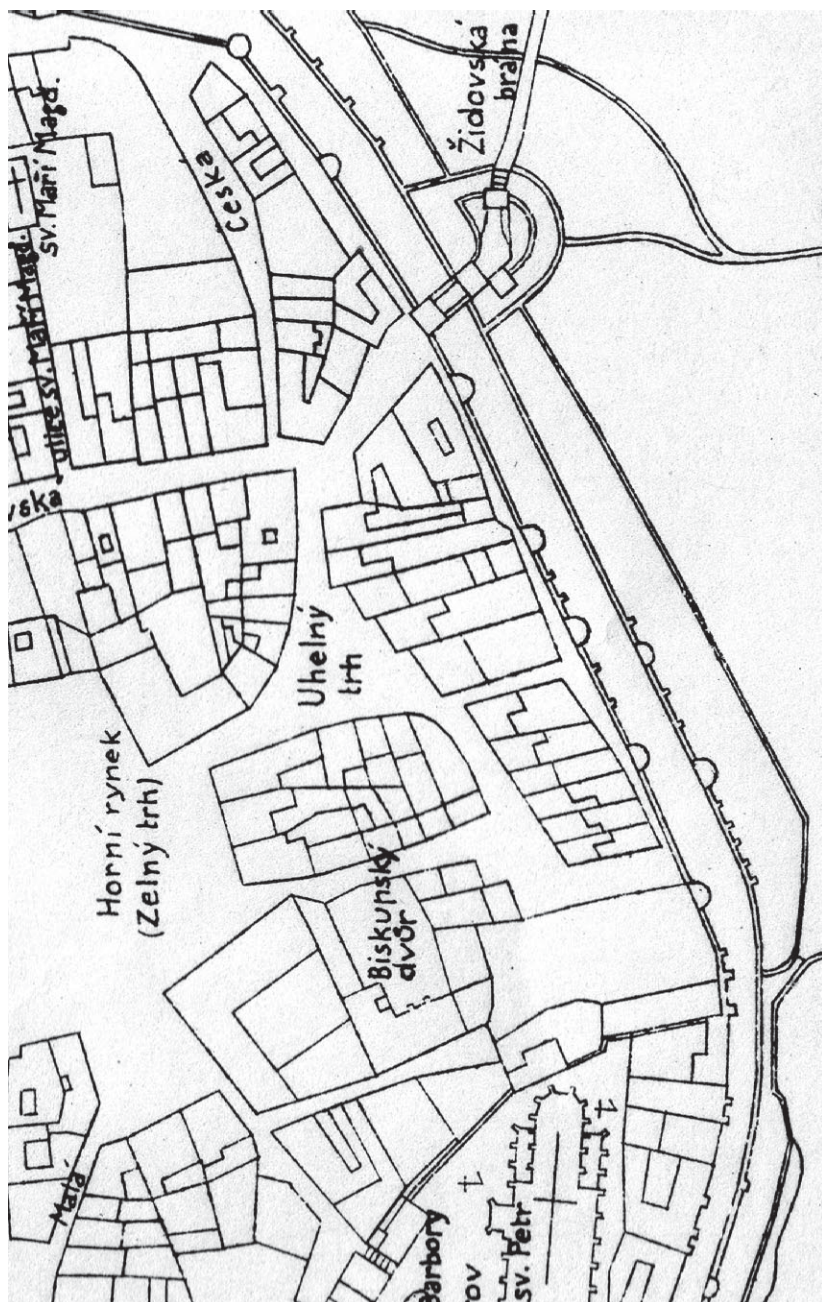
Příloha č. 1: Brno roku 1643. První kapucínský klášter sv. Františka na východním předměstí před Měninou branou (zasvěcení uvedeno nesprávně), jihovýchodně od něj špitál sv. Štěpána, dále k jihu sladovnický mlýn, u něhož stála kapucínská valcha.

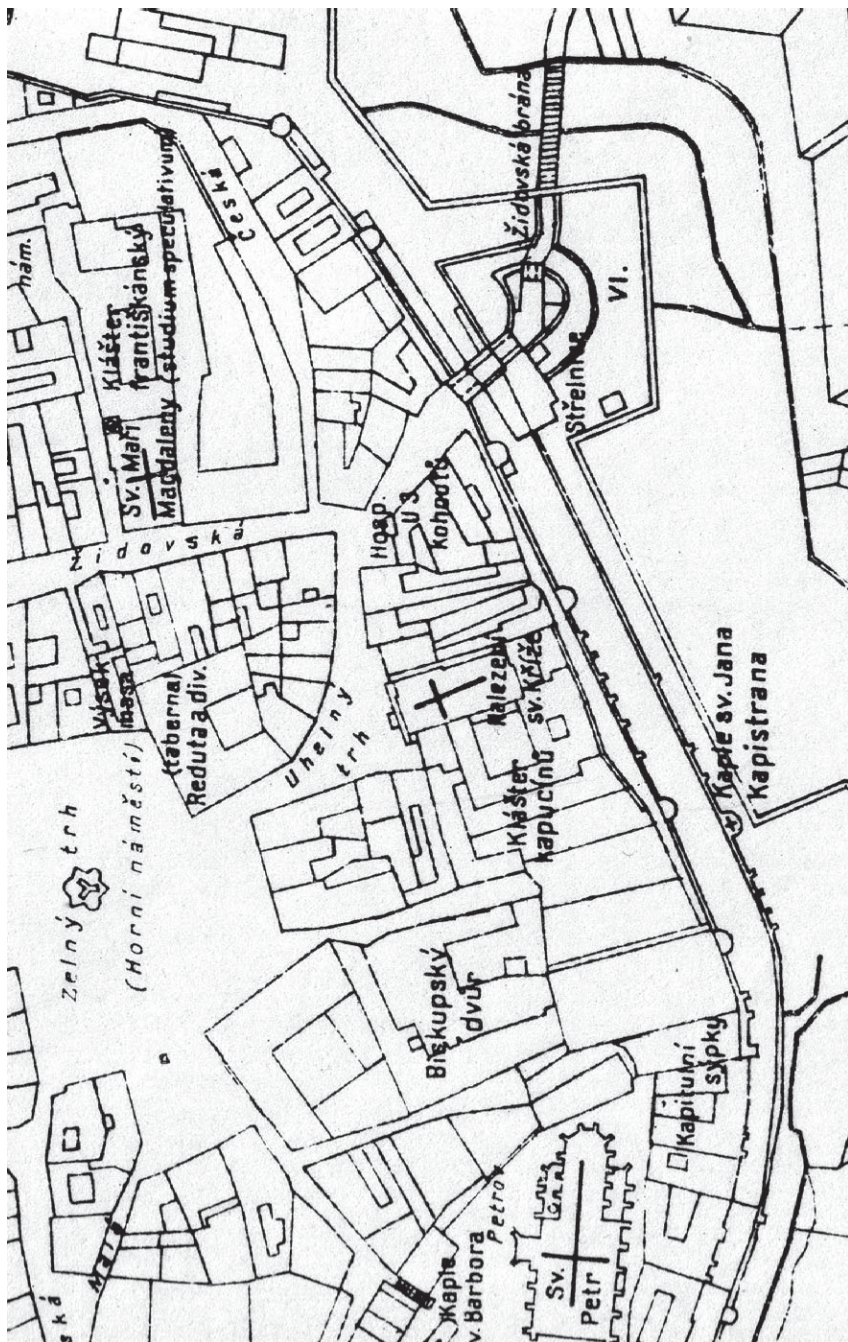
Příloha č. 2: Brno v roce 1650. Před Měnskou bránou (T) jsou zachyceny dvě zahrady: menší, čtvercová s kulatou stavbou uprostřed a větší rozdělená uvnitř plotem na dvě části. Na místě jedné z nich (snad oné menší) stál zaniklý kapucínský klášter, jehož parcela byla dle pramenů přeměněna právě na zahradu. Pod č. 5 je zachycen sladovní mlýn.

Příloha č. 3: Měnínská brána. Vlevo vedle tří bašt neoznačená Měnínská brána, vpravo od ní Fortna; na pozadí kostely sv. Mikuláše (K) a sv. Janů (L), před branami střechy a štítů domů na předměstí, kde stál kapucínský klášter, zde bohužel nezachycený.

Příloha č. 4: Brno roku 1643. Původní zástavba na místě druhého kapucínského kláštera mezi hradbami, biskupským dvorem a Uhelným trhem.

Příloha č. 5: Brno roku 1749. Druhý kapucínský klášter.

PŘÍSPĚVEK KE STAVEBNÍM DĚJINÁM DIVADLA NA ZELNÉM TRHU – REDUTY

V Archivu města Brna je uložena kolekce plánů, které se vztahují k budově na Zelném trhu, dnes běžně nazývané Reduta.¹ V 17. a 18. století však nesla označení městská taverna a také tento článek bude nadále užívat původního dobového pojmenování. Pestré dějiny budovy vždy přitahovaly pozornost nejprve německých, a později i českých historiků, a to už od dob Christiana d'Elverta. Porovnááme-li však existující studie, zjistíme, že se ve svých tvrzeních často rozcházejí, zvláště pokud jde o stavební historii divadelního domu, který byl dlouhou dobu pevnou a neoddělitelnou součástí městské taverny. Řada dosud uváděných údajů nemůže být věrohodná zejména proto, že mnohdy chybí správný odkaz na zdroj informací, zvláště u starších badatelů. Různé nepřesnosti pak často přecházely – a bohužel, dosud přecházejí od jednoho autora ke druhému. Pozorné čtení a vzájemné porovnání archivních plánů může proto spolu s dalším materiálem významně přispět k přesnějšímu určení stavební historie městské taverny, především však jejího východního křídla, ve kterém se v letech 1733–1870 nacházel divadelní dům. Přestože některé výkresy ve sbírce nejsou vůbec datovány, lze je podle řady pro nás důležitých detailů vřadit do období první třetiny 18. století, která končí postavením operního divadla v létě 1733.² Právě tyto nedatované plány mohou tedy do jisté míry poskytnout celistvý obraz dějin barokního divadla na Zelném trhu v jeho důležité, dosud málo probádané počáteční fázi.

Připomeňme ve stručnosti alespoň nejdůležitější události v historii městské taverny a divadla, počínaje rokem 1600, kdy od středověku již stojící objekt definitivně přešel do majetku obce koupí od Karla z Lichtensteina. Po důkladné přestavbě v letech 1602–1605³ byla jednopatrová budova taverny tvořena zpočátku jen severním a západním křídlem, která na sebe navazovala v pravoúhlém sevření ve směru Zelného trhu a Kapucínského náměstí a přitom ze dvou stran

¹ Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond U 9 sbírka map a plánů, D 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37 – divadlo Reduta.

² Srov. Margita HAVLÍČKOVÁ, *Operní Divadlo v taverně*, referát autorky přednesený na mezinárodní teatrologické konferenci O divadle na Moravě a ve Slezsku, pořádané Filozofickou fakultou UP, Katedrou teorie a dějin dramatických umění, Olomouc, listopad 2003.

³ Jan O. ELIÁŠ, *Brno, divadlo Reduta, stavebně historický průzkum zhotovený pro Národní divadlo v Brně*, Brno 1998, s. 21.

obepínala vnitřní dvůr obdélníkového půdorysu. V jižní části dvora se pak ještě nacházely nízké užitkové hospodářské přístřešky. Parcelu ve východní části přikoupila brněnská obec až v roce 1634⁴ a jejím začleněním získala městská taverna konečně svůj dnešní obrys objektu tvořeného čtyřmi křídly s uzavřeným dvorem uprostřed. Na východní parcele postavila obec někdy v druhé polovině čtyřicátých let (zřejmě až po švédském obléhání města) tzv. malou tavernu, která se, jak z názvu patrně, velikostí rozlohy odlišovala od starší velké taverny v hlavním severním křídle. Nelze vyloučit, že po skončení třicetileté války sloužila malá taverna mimo jiné také k produkcím profesionálních komediantů, a to až do roku 1693,⁵ kdy vyhořela. Je však zajímavé, že právě účinkování hereckých společností v malé taverně se jeví jako věc velmi sporná, ačkoliv je u mnoha historiků připomínáno. Přitom z druhé poloviny 17. století se nám dochovalo jen velmi málo žádostí kočujících trupů o účinkování v Brně (nejstarší je z roku 1669⁶), takže si jen ztěží můžeme vytvořit celistvější obraz konkrétní situace. Z těch, které máme k dispozici, pak nevyplývá, že by komedianti žádali o přidělení místností v městské taverně. Zato víme, že se hrálo například v horních prostorách Solné komory v Panské ulici či v taverně, která se nacházela na rohu dnešní Radnické a Panské ulice.⁷

Mezi lety 1693, po požáru malé taverny, až do první poloviny roku 1733 se divadelní produkce konaly výhradně v tzv. stavovské jízdárně anebo v Salmově domě.⁸ O stavovskou jízdárnu, rozkládající se pod Špilberkem v meziphradbí u Brněnské brány (v místech dnešní Husovy ulice v blízkosti Šilingrova náměstí), nebýval mezi komedianty příliš velký zájem, protože v ní zvláště v zimě panovaly značně nepříznivé podmínky jak pro herce, tak pro publikum. Ve skutečnosti se totiž nejednalo o celou jízdárnu, nýbrž jen o jednu její část, která byla kryta střechou, tedy o jakési dosti chatrné dřevěné stavení, jehož hlavním posláním bylo umožnit jízdu na koních i v případě špatného počasí a které mohlo poskytnout improvizovaný přístřešek i divadlu. Dalším místem, které si herci od města pronajímali, byl Salmův dům, dnešní Dům pánů z Kunštátu v Dominikánské ulici. Salmův dům, soustřeďující ve svých krámcích čilý obchodní ruch, nabízel komediantské živnosti výrazně solidnější útočiště než jízdárna. Jména jiných lokalit se v úřední korespondenci té doby nevyskytují. Nutno proto vyloučit tvrzení, že by se v Brně do roku 1733 hrálo profesionální

⁴ TÝŽ, s. 23.

⁵ TÝŽ, s. 23.

⁶ Srov. AMB, fond A 1/9 Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura ekonomická, inv.č. 85, sg. C 51, krab. 39.

⁷ Srov. Hans WELZL, *Kleine Beiträge zur Geschichte des Brüner Theaters*. AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 224

⁸ Srov. Margita HAVLÍČKOVÁ, *Příspěvek k dějinám brněnského profesionálního divadla 18. století*. In: *Časopis Moravského muzea* 86, 2001, s. 121–127.

divadlo ještě někde jinde, jako například v městské taverně, což tvrdí historička C.Hálová-Jahodová ve svém článku o Redutě, často citovaném různými badateli. V článku píše: „*V roce 1731 bylo rozhodnuto odstranit silně pociťovanou prostorovou tíseň divadla důkladnou přestavbou dosavadního objektu a nadstavbou druhého poschodí. Aby nebyl během těchto úprav rušen provoz divadelních představení, postavil (v květnu 1731) brněnský tesařský mistr Ant. Ebenberger provizorní *ÆOpernhaus*‘ ze dřeva. Ale mohlo se hrát také ve starém Redutním sále, popřípadě ve stavovských jízdárnách, nejčastěji v mezihradbí blíž Brněnské brány, ve dvoře jezuitských kasáren, nebo v Salmově domě v Dominikánské ulici č. 9, což se také stávalo.*“⁹ Uváděné údaje odpovídají skutečnosti jen pokud jde o stavovskou jízdárnu a Salmův dům, zbytek je již nepřesnou a zavádějící konstrukcí. Základním omylem Hálové-Jahodové je přesvědčení, že velký redutní sál v prvním patře severního křídla existoval už od doby prvních významných stavebních úprav objektu v roce 1605. Sál však byl zřízen adaptací původních prostor až po roce 1785, jak s jistotou dokládají plány uložené v Archivu města Brna a jak se ještě pokusíme doložit. Ve starém redutním sále se tedy v 17. století nemohlo hrát, protože neexistoval – a jak dále uvidíme, dokud sloužilo svému účelu divadlo ve východním křídle, nehrálo se v něm dokonce ani ve dvou stoletích následujících. Autorka také zcela pomíjí skutečnost, že poté, co malá taverna v roce 1693 vyhořela, nestála na jejím pozemku v následujících čtyřech desetiletích až do roku 1733 žádná, a to ani provizorní divadelní budova. Nemohla se zde tudíž konat divadelní představení a stavebními úpravami nemohl být rušen divadelní provoz. Podobně se autorka mýlí, když tvrdí, že se hrálo ve dvoře jezuitských kasáren, přičemž má na mysli brněnskou jezuitskou kolej. V těchto místech se divadlo skutečně hrálo, jak o tom svědčí dochované synopse divadelních her. Nebyly to však produkce profesionálních herců, nýbrž divadlo školské, které provozovali žáci koleje v rámci výuky anebo při různých významných příležitostech. Jak známo, jezuité učinili divadlo pevnou součástí svého výukového systému a byli schopni inscenovat velmi náročná dramata a opery, avšak tento typ barokního amatérského divadla nelze směřovat s produkcemi profesionálních kočujících společností. Také je zcela vyloučeno, aby prostor jezuitské koleje posloužil k provozování živnosti kočujících komediantů, a to nejméně až do zrušení jezuitského řádu v roce 1773. Odůvodněné pochyby lze vyslovit i o stavbě provizorního Opernhausu v květnu 1731. O pronájem specializované budovy, jakou bylo barokní operní divadlo, by byl mezi hereckými společnostmi, které na počátku třicátých let pobývaly v Brně, jistě velký zájem. Pročítáme-li však žádosti herců o udělení licencí, není v nich o takovém domě mezi lety 1731–1733 jediná

⁹ Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Reduta*. In: *Opus musicum* 2/9-10, 1970, s. 304, 302–308.

zmínka. Nejzávažnějším důkazem, že Brno nedisponovalo v dané době divadelní budovou určenou k inscenování oper, je přítomnost společnosti italských operistů, v jejichž čele stál významný benátský impresáριο Angelo Mingotti. Ten přijel do Brna na podzim 1732 a ihned si podal žádost jak na zemské hejtmantství,¹⁰ tak na městskou správu,¹¹ aby si mohl postavit vlastní operní divadlo s lóžemi, a to na volném pozemku již zmíněné stavovské jízdárny. Žádosti bylo vyhověno a Mingotti si zde za cenu 1 000 zlatých z vlastních prostředků skutečně postavil dřevěné divadlo.¹² Vystává otázka, proč by si tak renomovaný a zkušený impresáριο, jakým Angelo Mingotti nepochybně byl, pronajímal prostory stavovské jízdárny u Brněnské brány a investoval nemalé peníze do stavby soukromého divadla, kdyby měl v téže době k dispozici být provizorní, avšak přece jen k divadelnímu provozu vybavený jednopatrový operní dům. Bylo to naopak Mingottiho divadlo, které sloužilo jako první, jen k tomu účelu určená veřejná operní budova nejen v Brně, ale dokonce ve střední Evropě a stalo se tak významným mezníkem v dějinách české i evropské divadelní kultury. Nutno zdůraznit, že Mingottiho podnik byl první divadelní institucí typu benátského *teatro impresariale*, uvedený do života mimo území Itálie severně od Alp vůbec. Jestliže tvrdí Hálová-Jahodová ve svém článku na jiném místě, že obec již v 17. století adaptovala část dvou přikoupených domů na východní parcele městské taverny a že tato část „sloužila pak dvě stě let (1670–1870) jedině účelům divadelním“ a stala se tak „prvním samostatným divadlem v Brně“,¹³ jedná se o pouhou fabulaci. Kdyby tomu tak bylo, pak by Brno s takovou divadelní tradicí představovalo naprostý unikát. Ve skutečnosti bylo tímto prvním samostatným divadlem ve střední Evropě vídeňské Divadlo u Korutanské brány, zprovozněné roku 1708.

Za prvotní impuls a jistě i vzor k postavení městského divadla na Zelném trhu lze tedy považovat Mingottiho operní divadlo v jízdárně, postavené koncem října 1732. Stavba městské opery pak byla zahájena přibližně o půl roku později, v létě 1733. Když uvažovala obec o místě, na němž by mohla postavit své divadlo, připadla její volba na nevyužitý pozemek bývalé malé taverny, nalézající se příhodně v samém středu města. Zde, na parcele východního křídla, bylo z obecních peněz vybudováno operní divadlo s lóžemi přístupné nejširší veřejnosti. V žádostech herců a v dedikacích operních libret je budova zpravidla nazývána novým Divadlem V taverně. V městských účetních knihách můžeme

¹⁰ Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 1 Gubernium, sg. 47, kart. 72, Sběrka žádostí kočovných komediantů.

¹¹ Srov. AMB, fond A 1/9 Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura ekonomická, inv.č. 85, sg. C 51, krab. 39.

¹² Srov. M. HAVLÍČKOVÁ, *Divadlo Angela Mingottiho ve stavovské jízdárně v Brně*. In: SFFBU řada theatralia O 7, 2004.

¹³ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Reduta*, s. 304.

naproti tomu najít častěji pojmy jako *Opera-haus*, *Opernhaus*, někdy také *Spiehlhaus*, či *Comedienhaus*.¹⁴ Toto první brněnské divadlo sloužilo svému účelu přes padesát let, avšak 14. ledna 1785 vyhořelo. Vzápětí bylo znovu postaveno a téhož roku 30. listopadu v něm byl slavnostně zahájen provoz. Už za necelé dva měsíce, 16. ledna 1786, vypukl však v divadle druhý zničující požár. Navzdory tomu v následující zimě 1786 sloužila na stejném místě svému účelu další nová budova, a to až do 23. června 1870, kdy i ona podlehla poslednímu, v pořadí třetímu velkému ohni. Touto katastrofou definitivně skončila historie barokního operního divadla na Zelném trhu. Divadlo, které tu následně sloužilo brněnskému publiku ve 20. století, vzniklo již v prvním patře severního křídla v prostoru redutního sálu (ponejprv se zde hrálo v březnu roku 1909, kdy byla v těchto místech zprovozněna pobočná scéna souboru německého Městského divadla pod názvem *Kleines Theater*) a s dřívějším barokním divadlem nemělo nic společného. Na místě původního divadla ve východním křídle vybudovala brněnská obec v devadesátých letech 19. století tržnici, avšak ta přestala sloužit svému účelu ve chvíli, kdy divadlo v bývalém redutním sále potřebovalo technické zázemí. Tehdy se tržní hala změnila ve sklad kulis a dokonce zde byl pro jejich snadnou přepravu postaven i výtah. Provoz v provizorním divadelním prostoru bývalého redutního sálu trval s různými peripetemi skoro celé 20. století. Po roce 1945 sál, jak známo, užíval soubor zpěvohry Národního (tehdy Státního) divadla, a to až do roku 1993, kdy byla celá budova uzavřena. Tolik velmi stručná historie divadla v objektu dnešní Reduty na Zelném trhu. Podívejme se nyní, nakolik ji může doplnit průzkum zmíněné kolekce plánů z Archivu města Brna.

Za časově nejstarší lze ve sbírce považovat dva plány, na nichž je zachyceno přízemí s vnitřním dvorem sg. D 32 (stará sg. V.c/162) a první patro sg. D 33 (stará sg. V.c/163) městské taverny.¹⁵ Půdorys jednopatrového objektu je na nich dosud tvořen jen dvěma křídly v pravouhlém sevření ve tvaru písmene „L“ – kratším západním ramenem (s průčelím do Kapucínského náměstí) a delším severním (hlavní průčelí se třemi vchody do Zelného trhu). Vnitřní dvůr zachovává ještě tvar obdélníku a nikoliv časově až mnohem pozdějšího čtverce. Nelze sice s určitostí říci, zda byly oba plány zhotoveny před rokem 1693, tj. před požárem malé taverny, anebo až potom, v mezidobí let 1693–1733, a to proto, že nevíme, jaké vnitřní členění v 17. století až do požáru malá taverna vlastně původně měla. Musely však vzniknout před rokem 1733, protože na nich zatím není nejmenší stopa po divadelní budově ve východní části parcely.

Na plánu přízemí sg. D 32 je kratší západní křídlo prolomeno do Kapucínského náměstí pěti sduženými okny a jedním jednoduchým oknem, kterým je při-

¹⁴ Srov. AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7123.

¹⁵ Srov. AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů.

váděno světlo k vnitřnímu schodišti s osou západovýchodní. Ve dvoře je před západní průčelí předsazen ambit zaklenutý třemi oblouky, spočívajícími na čtyřech pilířích. Severní křídlo na ně pak navazuje jen jedním obloukem ve směru východním. Ze Zelného trhu vedou do hlavního severního průčelí tři vchody, dva široké a jeden úzký. Byly to jakési průjezdy, z nichž oba velké jistě umožňovaly pohodlný vjezd až do dvora. Nás však zajímá především východní trakt, parcela budoucího divadla, a dále dvůr, z jehož obdélníkového půdorysu právě stavba divadla poprvé kus ukrojila. Protože však také na východní straně ležící závěr severního křídla podlehl později významným změnám v důsledku začlenění do celku operního domu, všimneme si i jeho vnitřních dispozic. Osa severního průčelí je na východním konci šikmo zkosená k jihu stejně jako dnes, avšak na rozdíl od dnešní situace je tato jeho část nečleněná, nejsou tu zakreslena žádná okna ani dveře. Nepochybně tomu bylo proto, že tu na městskou tavernu těsně přiléhala úzká ulička s masnými krámy. Interiér severního křídla je ve svém východním závěru tvořen dvěma vedle sebe ležícími místnostmi. Do větší přední vedly dveře z vedlejšího úzkého průjezdu, zadní menší pak byla přístupná jen přes tuto přední místnost. V jednom z koutů velké místnosti stála kamna. Okna zde, jak bylo řečeno, nebyla prolomena ve stěně do Zelného trhu, nýbrž je nacházíme na opačné straně směrem do dvora. Přední velká místnost měla dvě okna, zadní menší pouze jediné. Okna však nevedla přímo na dvůr, ale do jakési chodby, do níž se vcházelo na jejím západním konci z průjezdu. Chodba, byť krátká, měla podobu do dvora otevřeného ambitu se dvěma oblouky a jedním pilířem, jehož pata je zakreslena na plánu. Ve východní části této chodby vidíme další schodiště s osou severojižní, jímž se šlo dolů ke sklepům a nahoru do patra hlavního severního křídla. Schodiště, osvětlené jednoduchým oknem prolomeným ve stěně do dvora, již patří do půdorysu východního křídla taverny. Pokračujeme-li po východní parcele směrem k jihu, vidíme, že k vnější (jižní) straně schodiště přiléhala ve dvoře jedna místnost se samostatným vchodem a oknem. Její izolovaná lokalizace ve východním dvorním traktu, zvláštní vchod i to, že uvnitř nevidíme zakreslena kamna a nelze ji ani odjinud vytápět, vzbuzují domněnku, že se jednalo spíše o velkou užitkovou komoru, nežli o obytnou místnost. Na boční jižní průčelí komory pak navazovala už jen jednoduchá zeď opět vedoucí k jihu. Schodiště, komora a zeď tvořily kratší stranu dvorního obdélníku v jeho východní části. Zeď dosahovala až na jižní konec dvora a tam se opírala o východní stěnu dlouhého a úzkého hospodářského přístěnku. Ten svou rozlohou zabíral celou jižní stranu pozemku, uvnitř nebyl v podstatě rozdělen žádnými přepážkami a sloužil zřejmě jako velká stáj a zároveň přístěnek pro povozy a podobně. Celek přístěnku se jeví jako stavebně nevýznamný zadní dvorní trakt a v této podobě jej zatím ani nelze nazvat samostatným křídlem. Plán prvního patra sg. D 33 nabízí dosud jen dvoukřídlý půdorys severní a západní části městské taverny, protože východní a jižní přízemí

v té podobě, v jaké existovaly, žádnou nástavbu dalšího podlaží ani neumožňovaly. Za povšimnutí však stojí, že v prvním patře severního křídla není zatím zakreslen žádný velký sál. Plochu budoucího redutního sálu zabírají na tomto plánu tři místnosti – jedna větší s čtvercovým půdorysem, která leží uprostřed dvou menších obdélníkového tvaru.

Zajímavá zjištění přináší srovnání obou plánů s olejomalbou, kterou kolem let 1645–1650 namalovali Hans Georg Zeiser a Hieronymus Benno Beyer a kterou známe jako Pohled na Brno od východu.¹⁶ Město Brno je na obraze namalováno z nezvyklého úhlu – seshora, jako by šlo malířům o vytvoření leteckého pohledu. Je tu zachycen střed města a je vidět také Zelný trh s městskou tavernou. Je zajímavé, že vnější tvar objektu městské taverny je na obraze v podstatě totožný s tím, jak je znázorněn na výše popsanych plánech. Zřetelně se tu rýsuje vnitřní dvůr taverny obdélníkového tvaru, který je ohraničen dvěma jednopatrovými křídly, kratším západním a delším severním. Západní průčelí je v přízemí tvořeno arkádovou chodbou – dokonce můžeme napočítat její tři oblouky, zatímco severní strana se nám nabízí, stejně jako na plánech, jako jednoduché jednopatrové stavení. Na Zeiserově a Beyerově olejomalbě také vidíme v místě budoucího divadla jen nízkou zeď, spojující východní závěr severního křídla s protilehlými nízkými přístěnky v jižní části dvora. Plány městské taverny se signaturami D 32 a D 33 se natolik shodují s obrazem z druhé poloviny čtyřicátých let 17. století, že je oprávněně můžeme považovat za nejstarší v celé sbírce. Je jisto, že dokumentují situaci na pozemku malé taverny v době před postavením divadelní budovy v roce 1733, ale je také možné, že zároveň časově dosahují ještě do století předcházejícího, přinejmenším k roku 1693, kdy vyhořela malá taverna.

Vročení dalšího plánu sg. D 36 (stará sg. V.c/166),¹⁷ na němž neznámý architekt projektoval přístavby divadla a tržnice, a z nichž pak nebylo nic realizováno, lze vymezit léty 1729–1732. Přestože ani tento plán nenese žádné datum, můžeme dobu jeho vzniku poměrně přesně určit vzhledem k tomu, že na plánu je kromě zmíněného objektu městské taverny zachyceno i bezprostřední okolí – domy na Kapucínském náměstí a celý Zelný trh. Kromě Parnasu v dolní části rynku je v horní části mezi malým špalíčkem a Dietrichsteinským palácem zakresleno i sousoší svaté Trojice od Antonína Schweigela. Sousoší bylo postaveno v roce 1729 a je zřejmé, že plán nerealizovaného projektu divadla a tržnice vznikl až po tomto datu, avšak před rokem 1733, protože ani tady stále ještě nikde nevidíme typický půdorys barokního divadla s podkovovitým hledištěm s lóžemi a s hlubokým kukátkovým jevištěm. Plán je pro nás důležitý z několika

¹⁶ Obraz je uložen v Muzeu města Brna.

¹⁷ Srov. AMB, fond U 9 Sbíрка map a plánů.

důvodů. Opět nás zajímá především stav východní části objektu. Na první pohled je patrné, že tu došlo k výrazným tvarovým změnám, neboť plocha je konečně celá zastavěna, takže můžeme mluvit o celistvém, stavebně uzavřeném východním křídle městské taverny. Křídlo je rozčleněno do tří místnosti. Tak jako dříve mají dvě z nich hlavní průčelí do Zelného trhu, pokud však jde o jejich velikost, jsou proti předchozí situaci v poměru obráceném – přední místnost je teď menší, zadní naopak větší. Plocha, na nichž se obě rozkládají, se navíc směrem k západu zvětšila o vedle ležící průjezd, a směrem jižním pak o bývalou chodbu se schodištěm, které se tak vytratilo úplně. Třetí místnost sousedí s těmito dvěma ve dvoře svou severní stěnou, a to přesně tam, kde bývala dříve velká komora a na ni navazující zídka. Na jižní straně se tato místnost opírá o zadní průčelí soukromých domů na Kapucínském náměstí a je teď tak rozlehlá, že ji můžeme nazvat sálem, jelikož velikostí plochy vlastně zabírá celý zbytek východní parcely. Protože její šířka odpovídá šířce obou předních místností dohromady (rozšířených ještě o bývalý průjezd), je logické, že ona sama následně pohltila kus dvora. Úměrně k tomu jsou pak menší i užitkové přístěnky na jihu, neboť i ony jí musely z části ustoupit. Ten, kdo plán projektoval, počítal s jejím dalším vnitřním dělením. Důležité však je, že úprava východního křídla v této podobě vytýčila základní obrysové rozměry, s nimiž pak v budoucnu pracovali stavitelé divadla. Ať už nám tento plán předkládá v té době skutečně existující členění východního křídla taverny, anebo – jakožto projekt – jen tvar pomyslný, jisto je, že se zde konečně objevil dostatečně velký prostor, do něhož bylo možno po určitých úpravách v budoucnu vestavět divadlo.

Z hlediska vzhledu, který je pro barokní divadlo typický, je třeba všimnout si také plánovaných přístaveb označených jako divadlo a tržnice. Na originále jsou zakresleny žlutě a obě mají půdorys protáhlého obdélníku s osou severojižní. Jednu přístavbu vidíme v dolní (východní) části Zelného trhu, v těsném sousedství městské taverny a masných krámů. Druhá přístavba se svou jednou kratší stěnou opírá o jižní stranu přístěnku ve dvoře taverny a pokračuje pak k jihu tak, že překrývá parcely čtyř soukromých domů čísel 83–86 na Kapucínském náměstí. Důležité je v tomto případě zjištění, že tzv. divadlo i tržnice jsou si navzájem tvarově velmi podobné a až na nepatrné detaily spočívá rozdíl mezi nimi jen ve velikosti zastavěné plochy. Z plánu nelze rozeznat, jakou měly mít vlastně funkci a můžeme pouze spekulovat, že divadlem by mohla být menší z nich, ta která je zakreslena přímo v komplexu taverny a soukromých domů. Ať však považujeme za projekt divadla jednu či druhou přístavbu, musíme po každé konstatovat, že ani jeden z těchto celků v ničem nepřipomíná barokní operní divadlo. Oba mají podobu tradičního prázdného sálu, vnitřně nijak nečleněného, do něhož se příležitostně, bylo-li to zapotřebí, stavělo jeviště vlastně již od renesance. Domácí projektant, jak vidno, neznal ještě na počátku třicátých let 18. století lóžový typ operního divadla s hlubokým kukátkovým jeviš-

těm, které by bylo vybaveno složitou jevištní technikou, umožňující pohyb perspektivních kulis a jejich několikerou výměnu během jednoho představení. Také hlediště ve tvaru podkovy, které by zabezpečovalo divákům soukromí prostřednictvím systému lóží v pořadích nad sebou, by bylo nezbytnou podmínkou – taková byla v té době praxe velkých italských, zejména benátských operních domů, exportovaná odtud do střední a severní Evropy prostřednictvím kočujících impresáriů, jako byl Angelo Mingotti. Je proto zřejmé, že to byl právě až Mingotti, kdo představil brněnskému publiku spolu s žánrem barokní opery také nový typ divadelní budovy. Podle dat, uváděných v úřední korespondenci a v dedikacích operních libret, které Mingotti uváděl od svého příchodu do Brna do konce roku 1733, hrála jeho společnost v nově postaveném soukromém divadle v jízdárně od konce října 1732 do masopustu 1733. Na podzim 1733 přesídlila pak již do novostavby na Zelném trhu. Aby tak mohla učinit, musela mít k inscenování svého repertoáru stejné podmínky jako předtím ve vlastním divadle v jízdárně. Lze proto předpokládat, že divadelní budova na Zelném trhu byla v době svého vzniku opatřena všemi náležitostmi, kterých bylo pro provozování oper tehdy zapotřebí. Pro toto tvrzení existuje řada důkazů, z nichž některé můžeme najít i v kolekci plánů z Archivu města Brna.

Konkrétně se jedná o dva výkresy, opět nedatované. První je signován D 35 (stará sg. V.c/165)¹⁸ a soudě podle dvou velkých průjezdů otevřených ze Zelného trhu do dvora, máme před sebou půdorys přízemí městské taverny. Zásadní odlišnost proti předchozí situaci spatřujeme na místě východního křídla, které se nám tu konečně poprvé představuje ve tvaru barokního divadla, jak o něm byla svrchu řeč. V horní části výkresu je napsáno tužkou *Das alte Stadt Theater & Redoutengebäude am Krautmarkt*. Na levé straně vidíme černým inkoustem slova *Der erste Stockh* a dole opět tužkou *Fleischbänke* a *Gassenfront Krautmarkt*. Ve vnitřním prostoru divadla, v místě jeviště, čteme napsáno, opět tužkou, *Bühnenraum*. Druhý výkres je označen signaturou D 34 (stará sg.V.c/164).¹⁹ V dolní části má černým inkoustem provedený nápis *Der dritte Stockh*. Na místě východního křídla, tam, kde se na plánu přízemí nachází interiér divadla, vidíme jen rovné a plné obrysové zdi bez vnitřního členění. Oba listy vykazují rukopis jednoho architekta, který však jinak zůstává anonymní. Vytvářejí přitom spolu celek – třebaže nekompletní, protože nákras druhého podlaží se nedochoval. Otázka je, co nás vlastně opravňuje k tomu, abychom právě tyto dva plány zařadili v časové posloupnosti hned za nerealizovaný návrh divadla a tržnice sg. D 36, a tím je také považovali za nejstarší vyobrazení divadla, tak jak stálo na Zelném trhu mezi lety 1733–1785, tj. do roku, kdy divadlo poprvé zcela lehlo popelem.

¹⁸ Srov. tamtéž.

¹⁹ Srov. tamtéž.

Všimněme si nejprve vnitřního členění severního, západního a jižního křídla, jak jsou zakreslena na plánu sg. D 35 s nápisem *Der erste Stock*, aniž bychom přitom zapomínali, že máme před sebou jen projekty, tj. předběžné návrhy přestavby městské taverny. Ne každý detail musel být nutně realizován v té podobě, jak nám jej výkres nabízí. Srovnáme-li přesto vnitřní dispozice jednotlivých traktů s tím, jak jsme je předtím viděli na všech předcházejících výkresech, především na plánu sg. D 32, musíme konstatovat, že některé partie se proti předchozímu stavu vůbec nezměnily. Vidíme-li přece nějaké rozdíly, jeví se většinou jako nepodstatné – což však nelze vůbec tvrdit o křídle východním, které se stavbou divadla mělo změnit – a také nakonec změnilo radikálně. Západní křídlo je tedy na plánu přízemí sg. D 35 tvořeno čtyřmi vedle sebe ležícími, dále již nečleněnými místnostmi obdélníkového půdorysu, z nichž každá je opatřena vlastními kamny a všechny mohly tudíž sloužit k bydlení. Krajní místnost, ležící v západním křídle nejbližší k Zelnému trhu, tj. nejseverněji, je tu sice proti předchozímu stavu navíc – měla vzniknout adaptací původní chodby, v níž se předtím nacházelo schodiště s osou západovýchodní a jež byla zakreslena ve stejné velikosti na všech dřívějších plánech. Nakonec, zdá se, ke zrušení této chodby a schodiště vůbec nedošlo. Protože však stejné rozložení všech místností v západním křídle i jejich nezměněné půdorysy odkazují až k časově nejstaršímu plánu sg. D 32, kdy měla taverna jen dvě křídla, můžeme fakticky vyslovit přesvědčení, že tato část budovy byla zachována bez podstatnějších zásahů přinejmenším až do okamžiku postavení divadla.

V severním hlavním křídle s průčelím do Zelného trhu zůstal úplně nedotčen západní závěr, tj. ta rohová část, v níž na sebe západní a severní křídlo pravouhle navazují. I v tomto případě můžeme opět srovnávat s nejstarším plánem sg. D 32, ale také se situací časově následující. Zjišťujeme, že zde skutečně zůstalo beze změny všechno, včetně přepážky (nejspíš dřevěné), kterou byl od okolních obytných místností izolován užitkový přístěnek s dřívím na otop a odkud se též přikládalo do kamen. Vedlejší, jižním směrem ležící průjezd ze Zelného trhu do dvora zůstal rovněž zachován. Prostřední, v pořadí druhý velký průjezd měl zato doznat podstatných změn, ty však souvisely právě s novostavbou divadla. Prostor tohoto průjezdu vidíme zvenčí uzavřen a v polovině přepažen, tak aby v jeho přední části vznikla místnost s průčelím obráceným do Zelného trhu. Do průčelí je umístěno sdužené okno. V zadní části ve směru do dvora je nově zakresleno široké trojramenné schodiště – schody ze západního křídla měly být tedy přeloženy blíže k divadlu, aby diváci mohli pohodlně přicházet k lóžím v patře přímo z přízemí taverny, aniž by museli předtím projít parterem v divadle. Toto schodiště však nebylo nakonec realizováno, protože na plánu sg. D 37 (stará sg.V.c/167),²⁰ který vznikl až po roce 1786, stále ještě nacházíme schody

²⁰ Srov. tamtéž.

na původním místě v západním křídle. (Stejně jako si zde můžeme potvrdit, že ani čtvrtá obytná místnost v západním křídle nebyla realizována).

Pokračujeme-li dál severním křídlem směrem k východu, vidíme, že měl být následně v těchto místech vytvořen z původně uzavřených místností nový průchod, který již bezprostředně sousedil s divadlem a nepochybně měl sloužit divákům jako hlavní vchod, jímž by přicházeli dovnitř z ulice. Mělo se tak stát opět jen drobným stavebním zásahem – zbouráním jedné zděné příčky a odstraněním dřevěného přepažení u dalšího přístěnku na dříví. Ani v tomto případě nelze ovšem s jistotou říci, zdali průchod opravdu vznikl. Na časově pozdějších plánech nacházíme vždy jen malý vchod do divadla v bezprostředním sousedství masných krámů. Jak jsme již dříve zjistili, třetí vchod s funkcí průjezdu, původně položený v severním křídle nejvýchodněji, byl zrušen nespíš mezi lety 1729–1733, přičemž jeho plocha posloužila k rozšíření východního křídla směrem na sever. Závěrem můžeme tedy konstatovat, že s významnou výjimkou zásadní proměny východního křídla, vykazují tři nejstarší plány přízemí městské taverny sg. D 32, D 36 a D 35 navzájem tolik shodných detailů, že je lze považovat za doklad jedné souvislé etapy stavební historie budovy, ohraničené léty 1693–1733. Na začátku této etapy nacházíme rok požáru malé taverny a na jejím konci stavbu operního domu Divadla V taverně v té podobě, jak nám ji představuje plán sg. D 35.

Nejsou to však jen jednotlivé detaily tvarových proměn celku městské taverny, co nás přesvědčuje, že na dvojici plánů sg. D 35 a D 34 vidíme nejstarší brněnské operní divadlo z roku 1733. Řekli jsme již, že oba výkresy jsou opatřeny několika texty, z nichž některé jsou psány tužkou, jiné inkoustem. Nejzajímavějším z nich se jeví tužkový nápis *Das alte Stadt Theater & Redoutengebäude am Krautmarkt* sg. D 35. Budeme-li považovat tento text za původní, tj. jestliže předpokládáme, že byl napsán ve stejné chvíli, kdy vznikl i náčrt divadla, pak jeho smysl nekoresponduje s předmětem, který označuje. Ten, kdo operní dům právě projektoval, by asi sotva nazval svůj výtvar *das alte Stadt Theater*, protože pro něho bylo v té chvíli divadlo logicky novostavbou. Zmiňovali jsme se již, že jako o novém psali o *Divadle V taverně* ve svých dedikacích operních libret všichni operní impresáři, kteří v Brně působili mezi lety 1733–1740.²¹ Ještě v libretu opery Alessandro Severo od skladatele M. Luchiniho, kterou v Brně na podzim 1740 hrála společnost Filippa Neriho, můžeme číst *Dramma per musica da rappresentarsi in Bruna nel nuovo Teatro della Taverna*.²² Tedy nejméně sedm let po svém otevření bylo Divadlo V taverně prokazatelně stále vnímáno jako novostavba. Aby mohlo být tedy divadlo označeno

²¹ Srov. MZA, fond B 1 Gubernium, sg. 47, kart. 72, Sběrka žádostí kočovných komediantů.

²² Vladislav DOKOUPIL, *Soupis starých tisků*, Brno 1978, s. 171

jako staré, muselo již na pozemku stát jiné, tj. v té chvíli nové, další divadlo, které bylo vystavěno buď v roce 1785 nebo 1786, poté, co budova z roku 1733 lehla popelem. Je tedy zřejmé, že tužkou psaný text byl na výkres připsán dodatečně.

Je-li tomu skutečně tak, potom vzbuzuje pozornost i druhá část citovaného nápisu. V ní se celý objekt označuje slovem *Redoutengebäude*, což rovněž neodpovídá situaci z roku 1733, ale nekoresponduje to ani s dispozicemi interiéru, jak je vidíme na druhém výkresu sg. D 34, nadepsaném *Der dritte Stokh*. Jak bylo již jednou řečeno, mezi lety 1733–1786, kdy byla na Zelném trhu v provozu nejstarší divadelní budova, redutní sál v patře hlavního traktu dosud neexistoval, a proto na zmíněném plánu také není zakreslen. Severní křídlo je zde ve svém horním poschodí stále ještě rozčleněno na řadu místností, přičemž ani jedna z nich nevykazuje rozlohu velkého tanečního sálu. Faktem je, že ve třicátých letech 18. století se reprezentativní plesy pro veřejnost ani nepořádaly. Jejich obliba nastala až po roce 1740 za vlády nové panovnice Marie Terezie, která – při svém mládí – dávala přednost tomuto druhu zábavy před pompézní dvorskou operou. Poté, co začaly být plesy konečně organizovány nejen ve Vídni, ale i pro místní brněnskou honoraci, konaly se zpočátku výhradně v divadle, což bylo pro tu dobu zcela obvyklé. Nutno podotknout, že taneční zábavy (reduty) se začaly organizovat v objektu městské taverny až potom, co zde již několik let stála divadelní budova. Přinejmenším do konce 18. století bylo jejich pořádání součástí živnosti divadelních ředitelů, pro něž znamenaly další významný zdroj příjmů. Impresáři proto museli žádat gubernium o jejich povolení, stejně jako žádali o povolení hrát divadlo a do městské pokladny pak odváděli z příjmů příslušnou finanční částku. Divadelní sál byl kvůli bálům vždy upravován, především musela být za tím účelem odstraněna elevace podlahy. O této praxi svědčí mimo jiné existence zvláštní místnosti určené k uložení tanečního parketu, kterou můžeme vidět zakreslenou na plánu sg. D 37.²³ K výkresu je jako jeho součást připojena obsáhlá legenda, kde pod číslem 12 čteme: *Repositorium für den Theater Tanzboden und andere Holzachen*. Je nepochybně zajímavé, že tato místnost, bezprostředně přiléhající k jevišti v místě bývalých stájí v jižní části dvora, je dokonce o notný kus větší, než skladiště dekorací za jevištěm (v legendě uvedeno pod číslem 11 jako *Repositorium für Dekorationen und Scenarien*).

Ani plán s legendou sg. D 37 není datován, podle některých indicií však nepochybně zachycuje jednu z projektovaných přestaveb divadla v krizovém dvouletí velkých požárů 1785–1786. Až teprve na tomto plánu ovšem poprvé vidíme základ budoucího velkého redutního sálu, prostírajícího se v prvním patře severního křídla, tehdy ještě jen pomocného tanečního sálu (v legendě

²³ Srov. AMB, fond U 9 Sbíрка map a plánů.

pod číslem 31 jako *Aushilfstanzaal*), který vznikl jednoduše tak, že byly zbourány příčky mezi vedle sebe ležícími pokoji. Ve druhém patře nad ním se nalézala jídelna (v legendě pod číslem 41 jako *Speissaal, woselbst auch die Mahlerey ausser Faschingszeit seyn könnte*). Obě patra jsou nám zde představena ještě odděleně ve formě samostatných podlaží. Nikde v legendě se však neužívá termínů jako *Redoute, Redoutensaal, nebo Redoutengebäude*. Nenacházíme je ale ani v žádné úřední korespondenci, účtech či jiných archivních materiálech té doby, což platí pro záznamy až do konce 18. století. Je tomu tak proto, že velkým společenským plesům se začalo říkat reduta teprve od konce napoleonských válek ve století následujícím, přičemž přeneseně se tímto slovem, původně převzatým z vojenské terminologie,²⁴ označovaly i honosné budovy s tanečními redutními sály, v nichž se bavila tehdejší společenská smetánka. V brněnské sbírce plánů se nápis *Redoutensaal* objevuje poprvé na výkrese sg. D 30 (stará sg. V.c/160) s datem 2. června 1843²⁵ a tato skutečnost posouvá tužkou psaný komentář, o který nám nyní jde, hluboko do 19. století. Užití pojmu *Redoutengebäude* v souvislosti s operním divadlem před rokem 1785 se proto jeví zcela nepravděpodobným a na základě toho můžeme tedy s jistotou tvrdit, že všechna tužkou psaná slova byla na výkresy připsána dodatečně – jindy a jinou rukou. Za původní lze považovat jenom nápisy *Der erste Stockh* a *Der dritte Stockh* provedené černým inkoustem a vyhotovené jako nedílný komentář k oběma plánům v době jejich vzniku v roce 1733.

Z uvedeného vyplývá, že objektu na Zelném trhu, v té době a v tom tvaru jak je zakreslen na plánech sg. D 35 a D 34, mohou jako adekvátní příslušet jediné názvy *Tafferne, Taberne, Stadttaverne* a podobně, což platí až do konce 18. století. Toto označení se objevuje i v názvu městské opery z roku 1733 jako *Theatro in der Taffern*. Nový divadelní dům, postavený po druhém požáru v roce 1786, se až do svého definitivního vyhoření roku 1870 měnil jen v detailech (jako byla například modernizace jevištního zařízení, přestavba schodišť a podobně), ale nikdy již jako od základů nově projektovaný celek. Pojmenování *Das alte Stadt Theater & Redoutengebäude am Krautmarkt* můžeme proto vnímat výhradně jako výraz, který vznikl v následující historické etapě budovy, v níž tehdy už neexistující staré divadlo z roku 1733 bylo k dispozici jen v podobě dvou archivních plánů. Závěrem nutno konstatovat, že obyvatelé Brna vždy důsledně rozlišovali budovu divadla od městské taverny, případně později od městské Reduty. Teprve 20. století, které zapomnělo, kde se divadlo na Zelném trhu vlastně nacházelo, proměnilo původní provizorium na stav definitivní a rozšířilo tak pojmenování *Reduta* na celý dům.

²⁴ Pojem „reduta“ znamenal předsunutou vojenskou hlídku.

²⁵ Srov. AMB, fond U 9 Sbirka map a plánů.

Margita Havlíčková

Beitrag zur Baugeschichte des Theaters am Krautmarkt – Redoute

RESÜMEE

Im Archiv der Stadt Brünn wird eine Kollektion von Plänen aufbewahrt, die sich auf ein Gebäude am Krautmarkt (Zelný trh) beziehen, das heute als Redoute (Reduta) bezeichnet wird. Im 17. und 18. Jahrhundert trug es allerdings die Bezeichnung Stadttaverne. Das Studium archivalischer Pläne kann gemeinsam mit anderen Materialien einen bedeutenden Beitrag zur Erkenntnis der Baugeschichte der Stadttaverne leisten, insbesondere ihres Ostflügels, in dem sich zwischen den Jahren 1733 und 1870 ein Theaterhaus befand. Es ist durchaus möglich, dass an dieser Stelle schon früher Schauspielproduktionen gegeben wurden, allerdings nur bis 1693, wo der östliche Teil der Stadttaverne, die sog. kleine Taverne, ausbrannte. Danach mieteten fahrende Theatergesellschaften die ständische Reithalle am Brünner Tor oder das Salm-Haus (heute Haus der Herren von Kunštát), und zwar bis 1733, wo die Stadt ein öffentlich zugängliches Operntheater mit Logen und einer tiefen Guckkastenbühne mit eigenen Mitteln erbaute. Es wurde Theater in der Taverne oder auch Opera-Haus bzw. Opernhaus genannt. Die Behauptung einiger Historiker, insbesondere von C. Hálová-Jahodová, dass man bis zur Erbauung des Theaters auch an anderen Stellen gespielt hatte, beispielsweise im Redoutesaal der Stadttaverne, beruht nicht auf Wahrheit. Wie die archivalischen Pläne nachweisen, entstand dieser Saal durch einen Umbau erst nach 1785. Ein schwerwiegender Beweis, dass Brünn bis 1733 über kein spezialisiertes Theatergebäude verfügte, war u. a. die Anwesenheit einer Gesellschaft italienischer Opersänger unter der Leitung des bedeutenden venezianischen Impresarios Angelo Mingotti. Dieser kam im Oktober 1732 nach Brünn und ließ hier an der Stelle der ständischen Reithalle ein Theater aus Holz errichten. Mingottis öffentliches Theater war die erste Theaterinstitution vom Typus des venezianischen *teatro impresariale*, das außerhalb Italiens nördlich der Alpen ins Leben gerufen wurde, und zugleich wurde es zum Vorbild für das Operntheater am Krautmarkt. Das Brünner Theater brannte dreimal aus, zuletzt am 23. Juni 1870, wodurch seine Geschichte endete. Erst das Theater, das hier im 20. Jahrhundert dem Publikum diente, befand sich im ersten Stock des nördlichen Flügels, im Bereich des Redoutesaals. Mit dem ehemaligen Bau im östlichen Flügel hatte es nichts gemeinsam. Hier sei angemerkt, dass die Brünner Einwohner das Theatergebäude von der Stadttaverne bzw. der späteren städtischen

Redoute immer konsequent unterschieden. Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts gehörten deshalb dem Objekt am Krautmarkt zu der Zeit und in der Gestalt, wie es auf den ältesten Plänen im Archiv der Stadt Brunn eingezeichnet ist, ausschließlich die Bezeichnungen Tafferne, Taberne, Stadttaverne u. Ä. Diese Bezeichnung erscheint dann auch im Namen des städtischen Opernhauses aus dem Jahre 1733: Teatro in der Taffern. Erst das 20. Jahrhundert hat vergessen, wo sich das ursprüngliche Theater am Krautmarkt eigentlich befand, und bezog den Namen Redoute auf das gesamte Haus.

POČÁTKY BRNĚNSKÉHO SOKOLA A JEHO ZAKLADATELÉ

„Tužíce a sílice tělo zdokonalujeme a šlechtíme tento nejpodivuhodnější výtvor přírody. Tužíce a sílice tělo šlechtíme i ducha, jehož schránkou právě tělo jest.“

„Kdo v myšlenku tu vnikl, kdo myšlenku sokolskou pojal, ten se jí nespustí ten jí zůstane věrný na vždy.“¹

Dějiny brněnského Sokola jsou nerozlučně spjaty se jmény Jana a Ctibora Helceletových. Otec se stal zakladatelem nejstarší tělocvičné jednoty v Brně, syn na jeho práci navázal založením jednoty sokolské.

Jedním z motivů staršího z nich, Jana, byla inspirace antikou, především pak řeckou kulturou. Žil v souladu se svým heslem „krása, pravda, svoboda“, jež měl vyryto na prstenu. „Ideál antické krásy spojené s láskou k pravdě a bojem za svobodu národa mu vytvořily syntézu životních ideálů“. Ctibor, který byl v těchto ideálech vychován, je ještě rozvinul svým všepronikajícím vlastencstvím a utužováním národní vzájemnosti.

Úkolem tohoto příspěvku je přiblížit činnost obou Helceletů v brněnském Sokole a zároveň krátce seznámit s jejich životními osudy, neboť oba nesporně patří do galerie významných brněnských osobností.

Rodina Helceletů měla německé kořeny, její předkové se pofrancouzštili³ a v procesu národního uvědomování došlo k jejímu počestění.⁴ Otec Jana Helcelety František Josef, narozený v roce 1781, vyučený obchodník, se usadil na Moravě, v Dolních Kounicích.⁵ V roce 1806 se oženil s Antonínou Essa, rodačkou z Brna. Měli spolu sedm dětí.

Jan Helcelet se narodil 2. ledna 1812 v Dolních Kounicích v domě č.p. 54. Jeho otec podnikal v soukenictví, ale nedařilo se mu, a tak se po krachu rodina

¹ AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednotka Brno I, inv.č. 464, kart. 36. Jednatelská zpráva Ctibora Helcelety z 21. 11. 1869, s. 14.

² Srov. Vladimír ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského 1862–1871*. In: V. Zapletal – František Kožík, *Dějiny Sokola Brno I, 1862–1887*, Brno 1948, s. 17–18.

³ Janův děd Baltazar Hoelzle, narozený ve městě Ottobayern ve Švábsku, se usadil ve švýcarském Porrentruy, byl kuchařem zdejších biskupů. Oženil se s Marií Elisabeth Hennetovou, měl s ní devět dětí a stal se místním měšťanem.

⁴ Došlo ke změně tvaru rodinného příjmení nejprve ve francouzském prostředí se začali psát Hölzelet či Helzelet. A v českém prostředí se z Helzeleta stal Helcelet.

⁵ Genealogii rodu srov. Martin RÁJA, *JUDr. Ctibor Helcelet mezi konzervatismem a liberalismem*. Diplomová práce. Brno 2003, s. 12–14.

přestěhovala do Brna. Zde Jan vystudoval gymnázium a podobně jako jiní si i on časem přivydělával kondicemi v měšťanských rodinách. Klíčovou pro něj v tomto byla rodina Antonína Möllera, adjunkta, později ředitele c.k. Guberniální registratury v Brně.⁶ V prostředí německé byrokratické rodiny se seznámil s Adamem Špačkem,⁷ s nímž započal svá studia na filosofii v letech 1829–1830. V té době český společenský život ve městě Brně skomíral, bylo zde jen pár uvědomělých jednotlivců, kteří se scházeli a hovořili o literatuře a čistotě českého jazyka. Mezi studentstvem působil František Cyrill Kampelík,⁸ od kterého se mladý Helcelet učil správné češtině a stal se pod jeho vlivem uvědoměným Čechem. Po dokončení filosofie se Jan vyučil ještě mlynářství, k čemuž ho zřejmě vedla neutěšená rodinná situace.⁹ Jeho silná touha po vědění zapříčinila, že začal za finančního přispění malíře Karla Mayera¹⁰ v letech 1834/35–1837/38 na univerzitě ve Vídni studovat medicínu. Mezitím osiřel a aby uspišil svůj doktorát, přesunul své studium v roce 1838/39 na univerzitu do Padovy. Po úpravě a sjednocení studijních řádů se do Vídně vrátil a zde 9. června 1840 získal doktorát obhajobou své disertační práce *Conspectus aquarum medicatarum Moraviae*¹¹ a ještě se pak 11. října stal magistrem porodnictví. V dalším roce pokračoval nemocniční praxí u sv. Anny v Brně a 8. června 1841 se oženil s Marií Johanou Möllerovou, nar. 23. 3. 1816, nejmladší dcerou Antonína Möllera. Po svatbě se usadil jako praktický lékař v Olomouci. Svě lékařské praxe však brzy zanechal a přijal místo profesora polního hospodářství na zdejší univerzitě, jež mu bylo umožněno absolvováním hospodářského kurzu během studií ve Vídni. Připojil se tak ke kruhu univerzitních českých buditelů v čele s Aloisem Vojtěchem Šemberou,¹² po jehož vzoru působil vlastenecky na škole, putoval s ním v létě po Hané a doplňoval svoje vědomosti z oblasti hospodářství. Seznámil se s MUDr. Františkem Mošnerem,¹³ profesorem porodnictví, a především s Ignácem Janem Hanušem,¹⁴ profesorem filosofie, s nímž mu vřelé přátelství vydrže-

⁶ Srov. Josef SOUŠEK, *MUDr. Jan Helcelet*, Brno 1937, s. 6.

⁷ Adam Špaček byl chovancem rodiny Möllerovy, pocházel ze Slovácka, stal se farářem ve Studené.

⁸ František Cyrill Kampelík (1805–1872) spisovatel, vlastenec a český buditel. V Brně v té době studoval i on filosofii. Srov. Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 876.

⁹ Rok tovaryšoval u Antonína Günthera v Březí u Nákla na Litovelsku. Poté nastoupil kratší vandr po Slezsku a Čechách a do Brna se vrátil v roce 1934. Na tento vandr do konce života rád vzpomínal. V prvních dobách svého mlynaření si prý brávil do kostela Horacia v kůži vázaného a četl z něj jako z modlitební knihy. Srov. J. SOUŠEK, *MUDr. Jan Helcelet*, s. 6.

¹⁰ Karel Mayer, malíř a profesor na gymnáziu ve Vídni.

¹¹ Disertace o léčebných vodách na Moravě byla jeho jedinou prací z lékařské oblasti.

¹² Alois Vojtěch Šembera (1807–1882) se stal kmotrem dětí Jana Helceleta. V Olomouci na stavovské akademii působil jako profesor české řeči. Pořádal ve svém bytě pěvecké a divadelní večírky, zařídil v divadle české hry, v nichž se zpívaly vlastenecké písně.

¹³ František Mošner (1797–1876) stál u zrodu českého národního povědomí v Olomouci.

¹⁴ Ignác Jan Hanuš (1812–1869) od roku 1838 byl profesorem filosofie na univerzitě ve Lvově, pak přesídlil do Olomouce (1847), v letech 1849–1852 učil na univerzitě v Praze, odkud byl nucen odejít pro své hegelovské názory, od roku 1860 knihovníkem Univerzitní knihovny v Praze. Srov. Jaromír LOUŽIL, *Ignác Jan Hanuš*, Praha 1971.

lo po celý život. Hanuš působil na olomoucké univerzitě jen dva roky a poté odešel do Prahy. Jejich přátelství se rozvinulo zejména při vzájemných návštěvách a v korespondenci.

„Stykem s naším lidem, vážným studiem a smyslem pro spravedlnost vzbudil se v dr. Helceletovi zájem o všechny ožehavé otázky našeho národního života a neutuchajícimu úsilí o vítězství české věci věnoval všechny své bohaté schopnosti a síly“.¹⁵

Národní uvědomění rozvíjel Jan Helcelet nejen v rámci školy, ale i doma. Jeho žena Marie Johanna, talentovaná malířka a zpěvačka, bývala dříve jeho žačkou, vyučoval ji češtině, dopisoval si s ní česky a skládal pro ni české básně. Podle jeho přání se češtině naučila, ale jak již bylo výše uvedeno, pocházela z rodiny německé a mnoho porozumění pro něj v tomto směru neměla. Ve výchově si však svou prosadil. Děti posílal do českých škol, vzbuzoval v nich vlastenecký cit. Za poznáním slovanského venkova podnikal cesty či prázdninové výlety.¹⁶ Mnohé z nich vykonal právě se svými dětmi. O svých poutích si vedl podrobné zápisy, pozorně si všímal přírodních krás a zachycoval je kresbami, náčrtý i popisy. Psal vlastenecké verše a stati, jež publikoval v *Týdeníku* a později jako redaktor *Sedlských novin*, určených hlavně českým venkovanům.¹⁷

V květnu 1848 byla v Olomouci založena odnož Slovanské Lípy jako první pokus o organizaci politické práce na Moravě.¹⁸ Spolek měl za úkol dohlížet nad uskutečňováním konstitučních zásad, jako bylo zrovnoprávnění češtiny s němčinou a upevňování slovanské vzájemnosti. Helcelet se stal mluvčím olomoucké Lípy na slovanském sjezdu v Praze.

Říjen 1848 se stal pro Olomouc významným, neboť tehdy se stala načas sídelním městem rakouského císaře Ferdinanda V. Nastalé příznivější politické ovzduší umožnilo Helceletovi i Hanušovi začít vydávat český politický časopis *Prostónárodní Holomoucké noviny*.¹⁹ Jan se věnoval také rozvoji českého školství na Moravě. Po Šemberově odchodu do Brna se stal suplentem ve vyučování

¹⁵ AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, inv.č. 655, kart. 95. Proslov k Sokolskému slibu 16. 9. 1945, s. 7.

¹⁶ Na Přerovsko (1842), Těšínsko a Valašsko (1845), na Slovensko (1843). Navštívil Solnou Komoru, Korutany, Tyroly i Švýcarsko, Kraňsko, Bavorsy, milované Alpy, zavítal do Drážďan, Jičina, Vídně a samozřejmě byl častým hostem i v Praze.

¹⁷ Podobně působil i Hanuš jako redaktor časopisu *Die neue Zeit*. Touto svou činností se brzy znelíbili stoupencům velkoněmeckých myšlenek, kteří svým působením donutili nakladatele Eduarda Hölzela přestat *Sedlské noviny* vydávat a také Hanuš dostal výpověď.

¹⁸ Slovanská Lípa v Olomouci byla zřejmě nejstarším českým politickým spolkem na Moravě, založena byla 28. 5. 1848.

¹⁹ Mimo domácích i zahraničních zpráv připomínají noviny svým čtenářům „veliký svět slovanský jako celek, aby povznesly národní hrdost ukrččených Moravanů“, a to v článcích o českém živlu na univerzitě, rodících se českých spolcích apod. Poslední číslo těchto novin vyšlo v dubnu 1848, vydáním oktrojované ústavy došlo k podvázání tiskové svobody. Srov. Jan KABELÍK, *Korespondence a zápisky Jana Helcelety*, Brno 1910, s. 39.

českého jazyka a literatury.²⁰ Zasloužil se o zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka na filosofických studiích. V roce 1849 Hanuš, toho času děkan filosofické fakulty, a Helcelet rok přednášeli filosofii a přírodopis česky. Hanuš koncem roku 1849 z Olomouce odešel do Prahy a Helcelet, jenž dostal nabídku z nově zřízené brněnské techniky, do Brna. Jeho jmenování profesorem proběhlo v prosinci 1849, přednášel zde česky i německy, a to polní hospodářství a nauce o správě statků. Rodina se přestěhovala z Olomouce do Brna do tchánova domu v Jánské ulici č. 457, kde pak Jan žil až do své smrti.

Rovnoprávnost vyučovacích jazyků českého a německého nakonec podle původní úmluvy dodržena nebyla a v roce 1867 byla žádána po posluchačích pouze znalost jazyka německého, čímž byla čeština jako vyučovací jazyk vypuštěna.²¹ Helcelet patřil mezi oblíbené profesory, a tak ho žáci, kteří založili akademický spolek Zora, přijali v roce 1872 za čestného člena. Jeho přednášky prý bývaly poutavé, jasné a přehledné, časem mu přibyla také povinnost přednášet encyklopedii lesnictví. Brno našel po svém příchodu již národně uvědomělé, tamní vlastenci využívali shromažďovací svobody a jeho příchod uvítali. Stal se členem a starostou *Moravské Národní Jednoty*,²² založené v roce 1849, a členem a předsedou pěvecko-hudebně deklamačního sdružení Beseda, založeného téhož roku. Vzmáhající se bachovský absolutismus nepřál národním snahám, takže se oba spolky potýkaly s problémy.

Společný zájem o botaniku sblížil načas Helceleta s Klácelem,²³ stal se členem Klácelova filantropického bratrstva.²⁴

V roce 1860 nastala nová konstituční éra a Jan Helcelet se znovu objevil v čele národních snah. V Brně se obnovila činnost Besedy, vznikl Čtenářský spolek a došlo k založení první tělocvičné jednoty. V letech 1861–1863 se Jan ujal

²⁰ Zůstal jím do škol. roku 1849/1850, kdy filosofická studia na univerzitě zanikla. Srov. tamtéž, s. 45.

²¹ K zrovnoprávnění vyučovacích jazyků na technice došlo znovu až v roce 1899.

²² *Národní Jednota sv. Cyrila a Metoděje* byla založena 17.4.1849 jako první osvětový spolek na Moravě. Jejím prvním starostou byl Fr. M. Klácel. Šlo o spolek nepolitický. Helcelet byl jeho členem od počátku, po odstoupení Josefa Chytila se stal starostou. Záhy však Jednota čelila nařčení z proticírkevního smýšlení, způsobeného vydáním několika anekdot ve spolkovém kalendáři *Koleda*. Z Jednoty pak vystoupilo duchovenstvo. Problémy byly vyřešeny zúžením činnosti spolku, který s názvem „*Maticе moravská*“ zahájil svou činnost v roce 1854. Starostou v Matici byl Jan do roku 1856 a pak znovu po smrti Chytilově. Srov. J. KABELÍK, *Moravská Národní Jednota*. In: ČMM, 1909, s. 225–252, s. 321–355 a dále Hugo TRAUB, *Dějiny Maticе Moravské I–IV*. In: ČMM, 1910, s. 197–229, 313–341; 1911, s. 60–102, 154–192.

²³ František Matouš Klácel (1808–1882) vlastenec a buditel český, vystudoval filosofii a bohosloví, vstoupil do augustiniánského kláštera na Starém Brně, vyučoval filosofii, byl redaktorem *Moravských novin*, spisovatelem a žurnalistou, zajímal se o botaniku, později i o kosmologii a astronomii, v roce 1869 odplul do Ameriky, kde také zemřel. Srov. Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 281–283.

²⁴ Seznámil se v něm například s Veronikou Vrbíkovou-Mikšíčkovou, Boženou Němcovou a jejím manželem. Bratrstvo se časem rozpadlo, ale přátelství zůstala. Bratří a sestry pak vedli mezi sebou čilou korespondenci. Němcovou Helcelet uchvátil, ochladly tak její vztahy s Hanušem i s Klácelem, což se nelíbilo ani jednomu z nich. Srov. J. KABELÍK, *Korespondence a zápisky*, s. 57. O vztahu mezi Janem Helcelem a Boženou Němcovou blíže srov. Josef LELEK, *K románu Božena Němcová a Jan Helcelet*, Praha 1921.

starostenství v Matici Moravské a vstoupil do politiky. Stal se členem českého poselstva na zemském sněmu, vedeném Aloisem Pražákem, s nímž ho od té doby pojilo úzké přátelství. V roce 1861 byl členem volebního výboru moravské národní strany a poslancem na zemském sněmu. Ze sněmu byl jmenován také do říšské rady. Později se stal náhradníkem zemského výboru. Helcelet příliš nevstupoval do politických jednání, nebyl řečníkem ani politikem, ale uplatnil se při skládání a stylizaci různých českých dokumentů národní strany.²⁵

Od roku 1863 byl členem výboru pro vydávání *Moravské Orlice*, pomáhal jí také finančně, například zajištěním kauce na její vydávání. Na sněmu se zasazoval o zřízení vyššího ústavu zemědělského v rámci brněnské techniky, což neprošlo, a rolnických škol v zemi, kterých pár založeno bylo. Byl předním představitelem národní strany. Podepsal prohlášení o podpoře fundamentálních článků. Po volbách v roce 1871, kdy Češi přišli o většinu na sněmu, ztrácel postupně o politiku zájem a nakonec se v roce 1873 definitivně stáhl do ústraní.

Jeho literární tvorba nebyla příliš hojná. Medicíně se záhy přestal věnovat a stal profesorem přírodních věd. Preferoval žurnalistiku, publikoval několik prací z oboru pěstitelství a chovatelství. Přispíval do Šemberova *Posla Moravského* v Olomouci a do *Týdeníku*, do *Mittheilungen časopisu Moravsko-slezské hospodářské společnosti*, do *Moravských Národních Listů* a v Matici uspořádal v letech 1851–1858 osm ročníků kalendáře *Koleda*. Pro přítele Hanuše prováděl korektorské práce, psal do jeho novin a pro dámský kruh Hanušovi rodiny přeložil Boccacciův Dekameron.²⁶ Zanechal nám přebohatou korespondenci, ve které je možno se dočíst o hnutí v roce 1848 na Moravě, o počátcích obrodných procesů, o zrušení univerzity v Olomouci, o společenském, národním i literárním životě v Brně, o dění v Matici Moravské a Jednotě, o sporech o RKZ aj. Jan byl přívržencem naturalismu a racionalismu, ve filozofii, ovlivněn Hanušem, stoupencem levicového Hegela, Feuerbacha a Moleschotta. Zároveň se ostře stavěl proti zjevným náboženstvím a církvi, v jádru byl ateistou. Platil za liberála a svobodomyšlného člověka z přesvědčení, jež se v mládí nadchnul pro český národ a neúnavně se snažil o jeho povznesení a obrození v rámci monarchie. Měl silný vztah ke svým dětem, zejména ke Ctiborovi, který byl jeho pýchou a jemuž byl dobrým rádcem a otcem. Korespondence se synem, ale i s jinými, je duchaplná a přínosná i po letech pro nás, pro poznání doby, společnosti i mravů. V listech byl Jan velmi otevřený a přímý.²⁷ Mimo češtiny a němčiny

²⁵ Sepsal například interpelaci Aloise Pražáka k vydávání říšského zákoníku také v jiných jazycích mimo německý (jednání říšské rady 1. května 1861). Srov. J. KABELÍK, *Korespondence a zápisky*, s. 59.

²⁶ Překládal Sofokla, Hesioda, Platona, ale Sušilovy sbírky lidových písní pokládal za všední a bezvýznamné.

²⁷ Zajímavá je však korespondence také díky jazyku. V Helceletových dopisech najdeme slova a spojení typická pro tehdejší oblastní či provinciální mluvu – dnešní brněňštinu. Od 40. let však již v duchu očisty jazyka píše správně a spisovně česky.

uměl i italsky,²⁸ četl srbsky, slovinsky, francouzsky, dokonce i hebrejsky, studoval církevní slovanštinu, pročetl řecké autory v originále.²⁹ Byl natolik ovlivněn plody řecké literatury, že k té soudobé české cestu nenašel. Svědčí o tom například jeho naprosté odsouzení Máchova Máje v *Kritisch Blätter*.³⁰ Nerudovu prózu odsuzoval, vadil mu autorův „mrazivý a hrobový duch“ a Frič psal podle něj jen „nasládlé obrázky“. Líbila se mu ale tvorba Vítězslava Háška nebo usměvavý Heyduk.³¹ Miloval antické umění, živelnou sílu a zanícení pro krásu, patrnou v řeckém výtvarnictví, jež jezdil obdivovat do Mnichovské a Vídeňské galerie. Toto umění pak stavěl nad umění křesťanské.³² Z našich umělců se zhlédl ve Václavu Levém a Františku Zvěřinovi. Ze všech věd si nejvíce oblíbil jazykovědu, ale vzdělán byl snad ve všech oborech lidského vědění. V jeho nekrologu Vincenc Brandl píše: „*Utvořil si z bohatosti ducha svého takový estetický názor světa, který jest nejlepším svědkem té harmonie, v kterou zvěčnělý svět vnější s požadavky krásy spojití uměl. Bohužel, že tak bohatý duch žil více v sobě... O něm se v pravdě s Shakespearem může říci: He was a man, take him for all in all.*“³³

Jeho činnost pedagogická jej vedla k touze vychovat „*národ křepký a silný tělesně i duševně, ze kterého by vyrůstaly veliké a jadrné povahy, po nichž v zimničním chvění času tak toužil*“.³⁴ Proto se také právě on stal šířitelem sokolské myšlenky na Moravě.

Tělesné vzdělávání bylo v rodině Helceletových běžné. Otec s dětmi doma cvičil, sám pak cvičil na bradlech³⁵ a vesloval.³⁶ Myšlenkou na založení tělocvičného spolku se zabýval už v Olomouci. Tam se zřejmě seznámil s Gustavem Hergsellem,³⁷ který vyučoval šermu na stavovské moravské akademii v Brně.

28 Z univerzitního pobytu v Padově.

29 Znal se dokonce s F. Terebelským z geografického ústavu ve Vídni, který ovládal 22 jazyků. Srov. Rostislav CZMERO, *Jan Helcelet – filolog, filosof a novinář*. In: Hanácké noviny, 25. 1. 1997, s. 8.

30 Srov. J. KABELÍK, *Korespondence a zápisky*, s. 66.

31 Srov. R. CZMERO, *Jan Helcelet*, s. 8.

32 Srov. tamtéž.

33 Srov. J. KABELÍK, *Korespondence a zápisky*, s. 72.

34 Srov. tamtéž, s. 70.

35 Bradla umístitelná v pokoji si nechal zhotovit v Praze prostřednictvím přítele Hanuše. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 16.

36 Ctibor mu z Prahy přivezl lodku s názvem „*Sokol*“ a on v ní pak několikrát týdně jezdil od Kamenného mlýna do Komína či Jundrova a pochvaloval si při tom veslování jako náročnou, ale tělu prospěšnou činnost. Srov. J. SOUŠEK, *MUDr. Jan Helcelet*, s. 37.

37 Gustav Hergsell byl od roku 1848 ustanoven moravským mistrem šermu na stavovské akademii v Brně, s pomocí svých synů Gustava a Leonarda si v roce 1852 zřídil gymnastický ústav s povolením zemského výboru v prostorách akademie, kde vyučoval mimo šermu také gymnastická cvičení. V roce 1864 byla stavovská akademie zrušena. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 73–74, dále srov.: TUČEK Jaroslav, *Pražští šermíři a mistři šermu*, Praha 1927; *Upomínka na slavnostní členskou schůzi konanou dne 20. 10. 1918 na paměť padesátiletého výročí valné hromady Sokola brněnského odbývané dne 11. 10. 1868 poprvé s označením „Sokol“*, Brno 1919, s. 14.

Po přesídlení rodiny do Brna Jan navštěvoval Hergsellův ústav třikrát týdně. Postupně v něm zrála touha založit tělesné vzdělávání na spolkovém základě zde v Brně. K tomu účelu požádal Helcelet Hanuše v listu z 9. 1. 1862, aby mu z Prahy poslal opis stanov tělocvičného spolku pražského a připojil i veškerou tělocvičnou literaturu, aby si mohl sestavit české tělocvičné názvosloví. „... *Jestliže to věc sama o sobě pro váhavé Moravce prospěšná, anobř ještě proto poněkud nutná, poněvadž zde strana důrazně německá ve skutku již má takový spolek zařízený, který by i z našich proselyty dělal jak pro tělocvik, tak znenáhla i pro Němectvo.*“³⁸ Zároveň tedy bylo založení takového spolku protiakcí německému *Turnverein*. Německý tělocvičný spolek vznikl v Brně od roku 1861. První schůzka spolku se konala 26. 9. 1861 v hostinci „U černého medvěda“, první valná hromada 26. 1. 1862 ve zkušebním sále divadla. Předsedou se stal Alfred Skene, čestným členem Christian d'Elvert. Němci pak často obviňovali Čechy z napodobování a ze zlehčování německých kulturních pokroků.³⁹

Moravský tělocvičný spolek vznikl počátkem ledna 1862. Stanovy spolku byly vypracovány podle stanov Pražské jednoty. Problémy se však vyskytly v souvislosti s jejich schválením. Proti vzniku Moravského tělocvičného spolku se stavělo moravské místodržitelství, vedeno výrazně proněmeckými zájmy. Stanovy došly svého schválení až 2. 12. 1862 a toto datum je považováno za den založení jednoty. Jan Helcelet, osoba v tomto směru nejpovolanější, stanul v čele spolku, s cílem především cvičit. Účel spolku, jak čteme ve jeho stanovách, v čl. 1, *měl být hlavně pedagogický, tedy napravování tělesného zanedbání jakožto doplněk dosavadního neharmonického vychování, a také dietetický, totiž zdravé pohybování těla a ušlechtilá, obveselující zábava ku zachování zdraví a pružnosti těla.* K dosažení těchto účelů mělo dojít prostřednictvím společných gymnastických cvičení, společných vycházek a šermu.⁴⁰ Prvního cvičení vedeného Gustavem Hergsellem jako cvičitelem, konaného 15. 1. 1862⁴¹ se zúčastnilo na 50 cvičenců, mezi nimi i Janův syn Ctibor, toho času oktáván. Z prvních cvičení si odnesl spoustu dojmů, s nimiž se svěřil svému deníku: *„Půjde to, jestliže v stejné míře oheň a nadšení potrvá.“*⁴² A jinde píše: *„Večer jsem byl v tělocviku. Bylo tam Boží dopuštění. Každá řada přes 20 oudů, jeden*

³⁸ Srov. J. KABELÍK, *Korespondence a zápisky*, list č. 216 z 9. 1. 1862, s. 426. Literaturu Hanuš neposlal, protože do té doby žádná česká tělocvičná literatura sestavena nebyla.

³⁹ Po zřízení německého pěveckého spolku následovalo zřízení českého, za německým čtenářským spolkem byl založen Slovanský a nyní se prý vše opakuje s tělocvičným. Němci odmítali národnostní štěpení spolků, brali to jako zradu na německém vedení a to, že každý má nárok na svou kulturu a vzdělanost, odmítali. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 19.

⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 20–24, 28 a *Stanovy TJ v Brně 1862*, s. 59.

⁴¹ Toto datum potvrzuje brněnskou jednotu jako nejstarší český tělocvičný spolek v našich zemích, protože činnost pražské jednoty započala téměř o sedm týdnů později, a to 5. 3. 1862. Srov. tamtéž, s. 23.

⁴² Srov. tamtéž, s. 19, zápis ze dne 15. 1. 1862.

neobratnější než druhý, bez ohledu na pořádek a skromnost, takže každý 6x skákati chtěl. A všechno se dělo v jednom sále. Dvě rigy turnovaly v jednom pokoji, jeden žďuchal druhého. Křik a hlomoz ze všech stran. Radši písek obříslím vázat než s takovým pořádkem a v takové okolnosti turnovat. Jestli se to brzy nepolepší, tož může tělocvičný spolek kříž nad svým pokračováním udělat.“⁴³ Mimo kázeň cvičenců, která se časem zformovala, se jednota již od počátku potýkala s problémy prostorovými a nedostatečným vybavením. Do jara 1863 užívali ke cvičení prostor Hergsellova⁴⁴ gymnastického ústavu na Velkém náměstí,⁴⁵ v létě se necvičilo vůbec. Bylo třeba se poohlédnout po vhodnějších prostorách. V roce 1864 se spolek začal nazývat *Sokolem*. Toho roku byla činnost obnovena v plném rozsahu, prostorové i ostatní problémy se načas vyřešily. Předsedou spolku byl na valné hromadě zvolen opět Jan Helcelet, místopředsedou se stal blízký přítel rodiny a zejména Ctiborův, Josef Fanderlík,⁴⁶ který byl také, vedle Hergsella, cvičitelem.

Většina jmen uváděných v tomto příspěvku náleží významným českým osobnostem. Nad nimi v kontextu sokolských dějin však přece jen vyniká jméno Ctibora Helceleta.

Narodil se 27. 4. 1844 jako třetí dítě Jana a Marie Helceletových během jejich pobytu v Olomouci. Měl šest sourozenců, ale z nich jedině on a dvě sestry přežili své rodiče. Božena, narozená v Olomouci v roce 1843, se provdala za JUDr. Josefa Fanderlíka a Miroslava, narozená v Olomouci v roce 1845, si vzala dr. Jana Reicherta.

Gymnázium absolvoval Ctibor v Brně a dva roky studoval v Porrentruy ve Švýcarsku, odkud pocházela jeho rodina.⁴⁷ Po maturitě se začal věnovat studiu práv na pražské univerzitě. V Praze pobýval s prázdninovými přestávkami od října 1862 do března 1866. Nejprve bydlel u otčova přítele profesora Ignáce

⁴³ Srov. tamtéž, s. 73, zápis ze dne 22. 1. 1862.

⁴⁴ Gustav Hergsell se stal cvičitelem, protože žádného jiného člověka ze zkušenosti jednota neměla. Jeho cvičení ale neměla potřebnou návštěvnost, cvičitel neznalý názvosloví a pořádně neumějící česky jednotě nevyhovoval.

⁴⁵ Náměstí Svobody č. 7.

⁴⁶ JUDr. Josef Fanderlík, (1839–1895) se narodil v Olomouci, byl synem vrchnostenského úředníka arcibiskupské kapituly. Jeho rod byl prý původem z Holandska, matka pocházela z italské rodiny Pogliessů a spřízněna byla s rodinou Pražákovou. Vystudoval práva ve Vídni, byl koncipientem u Dr. Aloise Pražáka. V roce 1869 se oženil s dcerou Jana Helceleta, Boženou Helceletovou. V roce 1868 byl jmenován advokátem ve Velkém Meziříčí, o rok později přesídlil do Prostějova. V roce 1873 se přesunul do Olomouce a pak od roku 1879 působil v Uherském Hradišti, kde převzal kancelář po Dr. Šromovi. V letech 1871–1895 byl členem zemského a v letech 1873–1891 říšského sněmu. Stal se zakladatelem prostějovského Sokola. Náležel k nejpřednějším českým poslancům na obou sněmech. „Byl vtipný, vzdělaný a schopný, dobrý řečník a ostrý polemik,“ napsala o něm M. Červinková-Riegrová. Zemřel 8. 5. 1895 a je pochován v Mařaticích u Uherského Hradiště. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 79–80.

⁴⁷ Srov. Jan KUPKA, *Korespondence dr. Ctibora Helceleta ve vyškovském muzeu*. In: Zprávy vlastivědného muzea ve Vyškově, 1966/65, s. 1.

J. Hanuše, s jehož dcerami se znal z rodinných návštěv a setkání. Již v listopadu 1862 vstoupil do řad Sokola pražského a rok poté se stal sokolským cvičitelem, vyučoval tělocvik a šerm. Sprátelil se s Jindřichem Fügnerem,⁴⁸ prvním starostou, a s PhDr. Miroslavem Tyršem,⁴⁹ prvním náčelníkem spolku. K tělocviku přivedl také nejstarší Hanušovu dceru, Klemeňu. Byl prostředníkem mezi ní a Tyršem, který považoval Klemeňu za vhodnou příští náčelnicí ženského Sokola. *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských* byl pak založen 29. 11. 1869 a Klemeňa se vskutku stala jeho první náčelnicí.⁵⁰ Ctibor se rovněž staral o spolupráci mezi pražskou a brněnskou jednotou, docházelo k výměně zkušeností, jindy například sháněl pro brněnskou jednotu v Praze potřebné tělocvičné nářadí.⁵¹ Fügner na oplátku udržoval přátelské styky s Janem Helceletem, zval jej i jeho rodinu na různé společenské akce konající se v Praze.⁵² Fügnerovo předčasné úmrtí bylo pro všechny obrovskou ránou: „*Smrt není hrozná pro umírajícího, ale pro ty, jichž naděje na něm lpí,*“ zapsal si Ctibor 15. 11. 1865 do svého deníku.⁵³ Od paní Fügnerové získal na památku dvě starostovy šavle. Píše o nich 5. 2. 1866 otcí: „*Jsou to dva pádné kusy s nesmírně těžkými čepely, tuším, jak je má kavallerie švédská, z nichž mám hodnou radost.*“⁵⁴

Upřímné přátelství pojilo Ctibora s Miroslavem Tyršem, s nímž vedl čilou korespondenci. Důvěrný ráz těchto dopisů prozrazuje, že přes věkový rozdíl 12 let vládla mezi oběma muži shoda názorů a radost ze společné sokolské práce.⁵⁵

O událostech v brněnské Jednotě i o ostatním dění informoval Ctibora v době jeho nepřítomnosti Josef Fanderlík. Jejich korespondence je pro nás cenným pramenem tělovýchovné činnosti v Brně v šedesátých letech 19. století. Fanderlík na něj v dopisech spoléhá, žádá ho o pomoc při výcviku i organizaci Sokola.

⁴⁸ Jindřich Fügner (1822–1865) spoluzakladatel a první starosta pražského Sokola, byl ředitelem italské pojišťovací společnosti v Praze, Sokol podporoval také finančně, na své náklady zbudoval tělocvičnu, přičiněním jeho ženy získala jednota svůj prapor, který byl ušit podle návrhu Josefa Mánese. Srov. Václav LÍVA, *Naši velikáni. 52 proslavů před šikem*, Praha 1920, s. 25–27.

⁴⁹ PhDr. Miroslav Tyrš (1832–1884), zakladatel pražského Sokola, filosof a estetik, byl dlouholetým náčelníkem Sokola v Praze. Vytvořil tělocvičné názvosloví, začal vydávat časopis *Sokol a Sborník sokolský*, zorganizoval první slet v roce 1882. Poté se vzdal náčelnictví, byl jmenován profesorem estetiky na pražské univerzitě. Tragicky zahynul ve vodách Aachy v tyrolském Oetzau, kde byl na dovolené v roce 1884. Srov. tamtéž, s. 74–76.

⁵⁰ Srov. Jan NOVOTNÝ, *Ctibor Helcelet u kolébky dívčího tělocviků sokolského*. In: *Sokol* 60/1934, s. 173–174, dále srov. A. SLAVÍKOVÁ, *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských*. In: *Sokol* 1919, s. 202–203 a Renata TYRŠOVÁ, *Za Kleměňou Hanušovou*. In: *Sokol* 1919, s. 11–12.

⁵¹ Na žádost Fanderlíka sháněl v Praze kozu, „*aby se hoši naučili lépe skákat*“. Srov. AMB, fond T 13 Ctibor Helcelet, JUDr., inv.č. 9, kart. 1, list ze dne 14. 1. 1866.

⁵² Srov. Jan NOVOTNÝ, *Jindřich Fügner v listech a deníku Jana a Ctibora Helceleta*. In: *Sokol* 61/1935, s. 224–226.

⁵³ Fügner zemřel 15. 11. 1865, popis jeho pohřbu a dojmy ze vzniklé situace líčí Ctibor v dopise otcí z 19. 11. 1865. Srov. tamtéž, s. 225–226.

⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 226.

⁵⁵ Srov. L. JANDÁSEK, *Předmluva*. In: *Dopisy dr. Miroslava Tyrše Ctiboru Helceletovi*, Praha 1940, s. 6.

„Vůbec máme s naším spolkem veliké nesnáze...Můj plán je ten, sebrat staré údy a verbovat nové...v srpnu a září, až Vy zde budete, na Vás uvaliti úřad, abyste nám Sokol zorganizoval, tj. prostocviky a pořadová cvičení a zápas... Tyrš ve svém listě píše, abychom se stran cvičitele přes prázdniny přihlásili. Myslím ale, když Vy ten úkol na sebe vezmete, takže cvičitele potřeba nebude. Promluvíte o tom s Tyršem...“⁵⁶ „Sokol je v organizování. Jen bych už rád, abyste byl zde, jelikož jsem k tomu sám. Váš otec mě podporuje tím, že dopouští, aby se tak stalo. Ostatní výboři neumějí jiného, než se v uniformě nechat fotografovati,“ píše ještě počátkem července.⁵⁷ Ctibor přijel do Brna na prázdniny, a to 26. 7. 1865, a setrval tu až do září. Přivezl si s sebou vysvědčení, které mu vystavili Tyrš a Fügner. V něm potvrzují, že „Ctibor Helcelet v tělocvičné jednotě Pražské ‚Sokol‘ po dvě léta co cvičitel i tělocviku i šermování vyučoval a po celý čas tento i vřelou k věci lásku i jadrnou všech odborů tělocvičných znalost osvědčoval. Pročež ho bratřím Brněnským co nejupřímněji činíme poručena“.⁵⁸ Skoro denně pak cvičil a pomáhal v Sokole s přípravou na účast při slavnosti svěcení praporu pěveckého spolku Moravan v Kroměříži. Byl zároveň jmenován vůdcem Sokolů Pražských při této slavnosti a byla mu svěřena veškerá pravomoc s tím související.⁵⁹ V čele účastníků této slavnosti, konané v srpnu 1865, při průchodu městem v sokolském kroji „velký obdiv v Brně vzbudil“.⁶⁰ V Kroměříži se setkali sokolové brněnští a pražští se Sokoly z Valašského Meziříčí, kde byla v roce 1864 založena druhá sokolská jednota na Moravě.⁶¹

Spolu s Fanderlíkem se Ctibor ujal náboru a agitace mezi živnostníky. Pomocí přednášek ve spolku Svatopluk či v Čtenářském spolku získali pro Sokol další členy.

Na podzim se však Ctibor musel vrátit do Prahy. Z Brna mu pak znovu přicházely zprávy, že má Sokol problémy, a to s příspěvků, s neúspěšnými pokusy o získání vhodné tělocvičny, s nedostatkem cvičitelů a v neposlední řadě s nepřízní úřadů.⁶² Navíc Gustav Hergsell, zklamán ve svých nadějích na hmotný zisk, nakonec v roce 1867 prohlásil, že cvičit pro jednotu dále nehodlá. Brněnský Sokol byl tedy v roce 1867 rozpuštěn. Poslední valná hromada se konala 10. 1. 1867. Zde bylo veškeré zbylé jmění jednoty odevzdáno Slovanskému zpěváckému spolku techniků brněnských, jak bylo dříve určeno ve stanovách.

⁵⁶ AMB, fond T 13, Ctibor Helcelet, JUDr., inv.č. 9, kart. 1, dopis ze dne 24. 6. 1865.

⁵⁷ AMB, fond T 13, Ctibor Helcelet, JUDr., inv.č. 9, kart. 1, dopis ze dne 11. 7. 1865.

⁵⁸ Srov. Muzeum Vyškovska (MVV), pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 13025.

⁵⁹ Srov. Muzeum Vyškovska (MVV), pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 13023.

⁶⁰ Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 32–33.

⁶¹ AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 655, kart. 95, 65. výročí založení první sokolské jednoty na Moravě, podklad pro rozhlasovou přednášku dne 12. 12. 1927, s. 5.

⁶² AMB, fond T 13, Ctibor Helcelet, JUDr., inv.č. 9, kart. 1, listy Josefa Fanderlíka z roku 1866.

Jmění mělo být vyúčtováno ze spolku při jejím dalším obnovení. Dne 20. 1. 1867 jednota ukončila svou činnost.⁶³

Události roku 1867, Rakousko-Uherské vyrovnání a společný vládní postup proti Slovanům, neustálý boj s německou většinou vyvolaly v lidech národní sounáležitost. Především pouť do Moskvy v květnu 1867 vzbudila v lidech nové naděje, podnítila v nich zájem o Rusko a ideje všeslovanství. Pro Brno významným okamžikem bylo otevření Slovanského gymnázia 1. 10. 1867, které znamenalo nový příliv českého etnika, zejména mladých lidí, do města.

V této době bylo možné znovu tělovýchovný spolek obnovit, protože sokolská myšlenka v Brně nezanikla, čekalo se jen na tu správnou osobnost do jeho čela. Počítalo se s Ctiborem, Tyršovým žákem a odchovancem, již rodově předurčeným k znovuzaložení a reorganizaci Sokola, jenže ten se v roce 1866 z Prahy přemístil do Krakova.⁶⁴ Na krakovskou univerzitu byl upozorněn JUDr. Wolfgangem Kusým, pozdějším brněnským advokátem a i proti otcově vůli se tam vydal svá právníká studia dokončit. Což se mu podařilo doktorátem dne 27. 6. 1867.⁶⁵ Po prázdninách 1867 přijal místo soudního praktikanta v Těšíně. Po roce se však vrátil do Brna. Příčin, proč v Těšíně dlouho nevydržel, bylo zřejmě víc, ale především se obával přísahy státních úředníků na novou prosincovou ústavu.⁶⁶ Byl by tak nucen přijmout oficiálně dualismus, což by bylo v rozporu s jeho přesvědčením. „*Zdá se mi,*“ píše Ctibor otci 24.6.1868, „*že advokátní povolání je přece lepší a svobodného muže důstojnější, než stav soudnický, který, nech si mluví kdo chce co chce, bude vždy a všude odvislým, ne-li od ministerstva, tož ale jistě od představených a kolik stupňů je v hierarchii soudních úředníků, tolik též bude stupňů odvislosti.*“ A dále „*Já jsem Brno nikdy tuze nemiloval, neviděl bych také proč, ale tentokráte přece rád se tam vracím, neb to jsem tady, jak se patří zkusil, že pro mne mělká voda venkovských městeček není a že raděj budu snášet výpary brněnských fabrik než vůni těšínské kapusty.*“⁶⁷ „*Rychman se již velmi na Tebe těší, nevím, nebude-li chtít, abys se opět pokusil o zřízení Sokola,*“ píše mu sestra Božena.⁶⁸ Ctibor se vrátil do Brna 31. 8. 1868 a nastoupil jako koncipient v advokátní kanceláři otcova

⁶³ Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 35, dále srov. *Upomínka na slavnostní členskou schůzi*, s. 15.

⁶⁴ V Praze se cítil skleslý, unavený a rozmrzelý, byl nešťastně zamilován do dcery prof. Hanuše, Vilemíny Hanušové. Vilemína (Viluše) zanedlouho po jeho odchodu z Prahy zemřela na tyfus. (28. 7. 1866) AMB, fond T 13, Ctibor Helcelet, JUDr., parte inv.č. 90. kart. 3.

⁶⁵ Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 38–39.

⁶⁶ Ze dne 21. 12. 1867.

⁶⁷ Srov. Muzeum Vyškovska (dále MVV), pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 12837, list Ctibora otci, Těšín, 24. 6. 1868.

⁶⁸ Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 39.

přítele Dr. Aloise Pražáka.⁶⁹ Zároveň byly konány přípravy k novému založení Sokola. Dne 23. 9. 1868 schválilo místodržitelství nové stanovy vypracované přesně podle stanov pražských⁷⁰ a 11. 10. 1868 se konala památná valná hromada za účasti 55 (63)⁷¹ členů, na níž byl přijat název spolku „*Tělocvičná jednota Sokol v Brně*“. Starostou obnoveného spolku se stal Dr. Josef Fanderlík, náměstkem Jan Hlávka, do výboru byli zvoleni Vilém Foustka, jednatel, Ctibor Helcelet, náčelník, Konrád Kunc,⁷² pokladník, Jan Rychman, správa domu, a dále Václav Ladislav, Josef Vrtěl, Jan Zajíček a Florián Zedník. Za náhradníky byli zvoleni Jan Kyselka a Ladislav Pejčoch.⁷³ Radost Sokolů z Ctiborova návratu byla obrovská: „*Dr. Helcelet, tento nadějný odchovanec nesmrtelného Tyrše, přišel do Brna sokolsky apoštolovat, přišel své ideály, tělesné a duševní schopnosti realizovat, ve skutek uvádět tak, jak ho tomu učil Mistr; – poctivě, nezištně bez nároku na honorář a slávu. A naleznuv šťastným během událostí neméně nadšené druhy, spolupracovníky a spoluvůrce na díle sokolském, vybudoval Helcelet již v počátcích takové základy Sokolu brněnského, které již nemohla vyvrátit žádná bouře, jež převalila se v budoucnosti přes naši jednotu.*“⁷⁴

Josef Fanderlík složil v prosinci 1868 úřad starosty, neboť se stěhoval do Prostějova a tak jeho místo zastával Jan Hlávka.⁷⁵ Do konce roku 1868 měla jednota 103 členů. První tělocvična byla zbudována ve sklepních prostorách v domě Floriána Zedníka,⁷⁶ který prostory k tomuto účelu zapůjčil. Dům se nacházel na rohu ulic Joštovy a Rudolfské.⁷⁷ Od října měla jednota také svého lékaře, byl jím jmenován Dr. Jan Kytlica, lékař všeobecné nemocnice v Brně. Činnost Sokola se neomezovala jen na vlastní cvičení.⁷⁸ Organizovala se tělesná výchova

⁶⁹ Dr. Alois Pražák (1820–1901), přední český politik a právník, v Brně měl advokátní kancelář. Zasedal na zemském sněmu moravském a v říšské radě, byl čelným představitelem národní strany, od roku 1881 zastával úřad správce ministerstva spravedlnosti. Srov. Ottův slovník naučný XX, Praha 1903, s. 587–588.

⁷⁰ Stanovy TJ Sokol z roku 1868, srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 62–64.

⁷¹ Počet účastníků uváděný v pramenech se různí.

⁷² Kuneš (Konrád) Kunc (1846–1890), oficiál zemského výboru, zasazoval se v boji o českou školu v Brně, o zřízení stálého českého divadla, české akciové tiskárny a Cyrilometodějské záložny v Brně. V Sokole byl pokladníkem v letech 1868–1876, byl hlavním pořadatelem slavností rozvinutí praporu v roce 1871. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 81.

⁷³ AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 464, kart. 36, Jednatelská zpráva Ctibora Helceleta z 21. 11. 1869, s. 1–2.

⁷⁴ Srov. AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 655, kart. 95, Antonín Vaníček, *Dějiny naší jednoty*, s. 6.

⁷⁵ Jan Hlávka (1819–1895) vlastník továrny na vlněné zboží v Brně, milionář, vlastenec, později investoval do rodinných domů v Brně. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 80.

⁷⁶ Florián Zedník (1824–1879) civilní inženýr, vystavěl např. Pražákův palác v Brně či sladovnu ve Šlapanicích. Od roku 1867 poslanec na zemském sněmu. V letech 1871–1874 byl starostou sokolské jednoty brněnské. Srov. tamtéž, s. 82.

⁷⁷ Dnes roh ulic Joštova a Česká. Srov. tamtéž, s. 41, 82.

⁷⁸ Zpočátku se cvičení konalo jedenkrát týdně 3 hodiny, přičemž cvičenci měli rozvrh rozdělený na čtyři týdny takto: „12 hodin, čili 48 čtvrtí hodin, z nichž připadá 8 čtvrtí na protná, 4 na pořadová cvičení, s nimiž

školní mládeže, hojně navštěvovaná žáky českého gymnázia i jiných školních ústavů, pořádaly se výlety a pochody do okolí Brna.⁷⁹ Při nich nezřídka vznikaly tábory lidu, památný je například tábor lidu dne 27. 6. 1869, odbývaný na Bílé Hoře u Židenic. Na táborech vystupovali lidé s proslovy o národní hrdosti a sokolské ideologii. Helcelet v jedné z takových řečí označil Sokol za ochránce vlasti a neporušitelných práv českého národa, podruhé mluvil o požadavku zrušení stálého vojska, protože podle něj: „*Vlast ochrání nejlépe lid sám*“. Nepovolené shromažďování a radikalizující proslovy vedly ke střetům s policií a perzekuci jednotlivých členů Sokola. „*Býti mužem v krásném slova toho významu, býti mužem o mohutné hrudi, o silné paži, o smělém, odvážném srdci, býti mužem, který vlast svou miluje nejen lichým slovem, nýbrž mužným činem, jest touhou hodnou obětí a namáhání. A touha ta jest matkou myšlenky sokolské. Tužíme se bychom byli nejen těla silného, zdravého a obratného, nýbrž i ducha mužného a smělého,*“ řekl Ctibor na valné hromadě Sokola dne 21. 11. 1869.⁸⁰

V roce 1870 získala jednota do pronájmu místnost v sále I. patra Stavovského domu na Dominikánském náměstí,⁸¹ v níž zřídili tělocvičnu. Nejvýznamnější událostí roku se měla stát slavnost svěcení praporu. Prapor jednotě věnovaly „*vlastenecké dámy brněnské ze sebraných za tím účelem příspěvků*“.⁸² „*Dar ten je tím významnější, an vznikl v onom Brně, jež prohlašuje se za město německé a že věnován jest jednotě naší, tj. oné jednotě, která jest nejbolestnější trnem v oku našich nepřátel,*“ řekl Helcelet.⁸³ Spíše než o svěcení šlo o slavnost rozvinutí praporu, protože církevní svěcení bylo spolku farním úřadem oficiálně zamít-

jest spojen i poklus, na skok do dálky 2 a na skok do výšky 2 (cvičitelé jest tu ponecháno, by občas probral i skok vysoko-daleký a daleko-vysoký) 1 na skok útokem do výšky, 1 na skok útokem do dálky, 1 na kozu na šíř, 1 na kozu na děl, 2 na kůň na šíř, 1 na kůň na děl s madly, 1 na kůň na děl bez madel, 4 na hrazdu, 4 na bradla, 4 na šplhání, 4 na žebře (příčemž ponecháno vůli cvičitelově, by probral místo šplhání a cvičení na žebřích cvičení s břemeny a odpory) 2 na kruhy, 2 na hrazdu visutou a na zápas 4 čtvrti hodiny.“ Se šermem to zpočátku moc slavné nebylo, protože jednota neměla dostatek financí na opatření „šermovního náradí“ a potýkala se s problémy prostorovými. Srov. AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 464, kart. 36, Jednatelská zpráva Ctibora Helceleta z 21. 11. 1869, s. 4–5.

⁷⁹ V letech 1868–1869 například do Řečkovic, do Blanska, do Rajhradu, do Tišnova, do Šlapanic, do Líšně, v roce 1870 do Chrlic, do Rájce, do Kounic, do Tuřan, do Bílovic, do Podolí a rok poté do Bystřce, do Slavkova, do Pisárek a do Troubska, do Rosic, navštívili Křižanov, Juliánov, Čebín, Kunštát a Rousínov. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 43–48, 49.

⁸⁰ Srov. AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 464, kart. 36, Jednatelská zpráva Ctibora Helceleta z 21. 11. 1869, s. 13.

⁸¹ Dnes sekretariát a salonek primátora na Nové radnici v Brně. Pronájem zemskému výboru činil 8 zl. měsíčně. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 48.

⁸² Prapor byl ušit z těžkého bílého a modrého hedvábí, vyšívaný stříbrem, na jedné straně byl nápis „*Sokol brněnský*“ s v rohu umístěným znakem moravské orlice, která na rozkaz místodržitelství musela být později sňata a na druhé straně byl vymalován sokol s rozepjatými křídly a heslem „*Tužme se*“. AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, inv.č. 330, kart. 1, Slavnost rozvinutí praporu Sokola brněnského 29. května 1871 a její význam pro moravské Sokolstvo, tisk, Brno 1946.

⁸³ Srov. AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 464, kart. 36, Jednatelská zpráva Ctibora Helceleta z 21. 11. 1869, s. 11.

nuto. Akce však byla místodržitelstvím povolena až rok poté, a to 29. 5. 1871.⁸⁴ Tato slavnost splnila veškeré naděje a očekávání. Stala se manifestací národní hrdosti. Přijeli zástupci ze 64 sokolských jednot⁸⁵ a účastnilo se jí na 30 000 lidí. „*nečitáme-li oněch tisíců a opět tisíců, které proudily sousedními ulicemi a naplňovaly prázdné prostory všude, kudy se slavnostní průvod ubíral. Slavnostní tento průvod byl velkolepým, poskytuje divadlo, jakého Brno ještě nevidělo.*“⁸⁶ Sokolský průvod se ubíral v tento den středem města z Křenové ulice, Kolištěm, Kobližnou, přes náměstí Svobody na Žerotínovo náměstí, kde byla postavena tribuna pro hosty a hodnostáře a kde se měla slavnost konat. Zúčastnil se například místodržitel hr. Sigmund Thun, Dr. Alois Pražák, hr. Egbert Belcredi a prof. O. Zeithammer. V čele průvodu jel náčelník jednoty Ctibor Helcelet na koni, za ním kráčela vojenská hudba, hrající veselé pochody, za ní klusalo banderium 60 Hanáků v krojích a na koních, pak šel Sokol Pražský, za ním zástupci ostatních jednot českých a moravských. Skoro všechny jednoty měly své prapory.⁸⁷ Nakonec kráčel Sokol brněnský s trubačským sborem a praporečnickou četou, doprovázející s banderiem zastřený prapor a matku praporu v šesti-sprężném voze a 12 kmoter v šesti kočárech. Za nimi pochodovaly pěvecké spolky, studentské spolky, deputace čtenářských, živnostenských, hospodářských spolků aj. Průvod uzavírala banderia z Jedovnic, Klobouk, Židlochovic, Slavkova a Ořechova. Když průvod dorazil na Žerotínovo náměstí, byl sborem zpíván chorál „*Kdož jste Boží bojovníci*“. Poté odevzdala matka praporu, paní Marie Dvořáková,⁸⁸ prapor starostovi. Starosta brněnského Sokola Florián Zedník ve své řeči shrnul význam slavnosti takto: „*Účastenství vaše při dnešní slavnosti dalo jí krásný vyšší význam, jsouc novým důkazem, že kde Moravan stojí, tam i chrabrý bratr Čech a bodrý Slezan jest. Dnešní slavnost jest novou zárukou spojitosti a nerozlučnosti jednotlivých částí koruny svatováclavské, kterou my všichni ctíme jako posvátný znak jednoty našeho národa.*“⁸⁹ Pak matka pra-

⁸⁴ V „*Jedné ze vzpomínek*“ uvádí Jan Havlíček, že slavnost rozvinutí praporu se udála 30. 4. 1871. Srov. *Upomínka na slavnostní členskou schůzi*, s. 42. Podle policejní relace podané ministerskému předsedovi hr. Hohenwartovi byla slavnost konána o svatodušních svátcích 29. 5. 1871. Předpokládám, že tato informace je správná, takže uvádím v textu datum dle Zapletala. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 88.

⁸⁵ Ze 109 jednot tehdy činných to bylo 50 sokolských jednot z Čech a 14 z Moravy.

⁸⁶ Bartoníček uvádí nejméně 50 000 lidí. Srov. Václav BARTONÍČEK, *Z dějin Sokola brněnského. K oslavě 40ti letého trvání jednoty*. In: Sokol 1902, s. 84.

⁸⁷ V průvodu bylo nesenno 118 praporů. Srov. tamtéž, s. 108.

⁸⁸ Marie Hlávková-Dvořáková (1848–1880) dcera brněnského továrníka Jana Hlávky, choť poslance zemského sněmu a redaktora Moravské orlice Jindřicha Dvořáka, v té době byla v brněnské společnosti jedinou reprezentantkou ženského světa. Vzdělaná, zámožná vlastenka se stala starostkou tehdy nově založené Vesny. Zemřela ve Vídni při porodu čtvrtého dítěte ve věku 33 let. Její vystoupení při rozvinutí praporu bylo impozantní. Žerď praporu se však tehdy pod tíhou fáborek a věnců zlomila. Mnozí si to vykládali jako zlé znamení do budoucna. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 52, 80.

⁸⁹ Celá řeč Zedníková je otištěna v časopisu Sokol. Srov. V. BARTONÍČEK, *Z dějin Sokola brněnského*, s. 84–85. Zprávu o slavnosti podala také Moravská Orlice z 1.6.1871.

poru a dvanáct kmoter zatlouklo do žerdi praporu hřeby s hesly: ráznost, odvaha, chrabrost, vytrvalost, nadšenost, svornost, otužilost, upřímnost, ostražitost, ušlechtilost, volnost, bratrství, vše pro vlast. Nato byl prapor rozvinut. Slavnostní banket na oslavu se konal ve Wernerově hotelu.⁹⁰ Hotel byl německý, svědčí to tedy o tom, že národnostní nevráživost v Brně ještě nebyla tak silná, jako v pozdějších letech. Banketu se účastnilo kolem 300 osob.⁹¹ Ctibor na banketu řekl: „Zdar slavnosti je hlavně dílem ducha, jenž v nás ve všech žije, vědomí, že kde Čech tam Moravan. Morava dala Čechům jediného krále českého, slavného Jiříka, Morava lásku svou dokázala Čechům a v lásce té setrvá pokud jméno Čechů nebude vyškrtnuto z řady národů a toho bohdá nikdy nebude.“⁹² Slavnosti se neúčastnil starosta Brna Ch. d'Elvert, který v souladu s míněním, že Brno je německé město, odmítl navštívit slavnost ryze slovanskou. Účast odmítli také členové německého *Turnvereinu*. Důvodem jejich nepřítomnosti byl fakt, že slavnost není spojena s veřejným cvičením. Nabídlí však delegátům ostatních sokolských jednot možnost prohlédnout si jejich tělocvičnu, což se také stalo. Brněnský Sokol dostal toho roku mnoho přání od spolků a sdružení, jež se nemohli slavnosti zúčastnit, pozdravy zaslali přátelé ze Slovenska, Slezska i Polska.⁹³ Například básník a kněz Boleslav Jablonský⁹⁴ složil k tomuto účelu zdravici: „*Buď zdráva sličná Moravo! K Tvým horám jen dnes patřím. Líbám Tvé syny, dcery Tvé, vždy věrné českým bratřím. Bůh žehnej Tvojm Sokolům, a pěvcům Tvým dej zdraví, Bůh žehnej všemu národu, jenž dnes svůj svátek slaví.*“ Slavnost byla pod ostrým policejním dohledem. Ukončena byla plesem v Lužánkách a velkolepým ohňostrojem na počest sbatření.

Přesto, že slavnost byla ohlášena, schválena a hlídána, přesto, že postoj německého tělocvičného spolku byl víceméně vstřícný, německé noviny uveřejnily den před slavností štvavý protičeský článek: „*Oblíbený sen Čechů v době nejbližší – učiní asi opět krůček do předu, totiž ku – počestění Brna...a tak se také pokusí ve dnech nejbližších městu dodati rázu českého, čímž vzdálenější budou oklamáni a kolísaví – získání, nepřátelé zastrašení. Tu však je povinností tisku německého zevnímu lesku strhnouti škrabošku a věc objasniti. Především nutno připomenout, že Čechové v Brně bydlící nepatrnou menšinu obyvatelstva tvoří, jen s cizími Čechy anebo z okolí přicházejícím dělnictvem za národ se považují. Proto není jich společenská a mravní moc nyní takřka ani povšim-*

⁹⁰ Dnešní Grand Hotel naproti nádraží v Brně.

⁹¹ Přípitky a zdravice pronesené na tomto banketu významnými muži českými jsou otištěny v článkách Václava Bartoníčka v časopise Sokol. Srov. V. BARTONÍČEK, *Z dějin Sokola brněnského*, s. 107–109, 154–155.

⁹² Srov. V. BARTONÍČEK: *Za zemřelým bratrem JUDrem Ctiborem Helceletem*. In: Vyškovské noviny, 20. 8. 1926, č. 33, s. 2.

⁹³ Srov. V. BARTONÍČEK, *Z dějin Sokola brněnského*, s. 156.

⁹⁴ Boleslav Jablonský, básník, kněz premonstrátského kláštera v Krakově. Srov. tamtéž.

nutí hodná...*Jak jsme již řekli, hrají Čechové ve veřejném životě v Brně značně nepatrnou úlohu a kdyby se obmezili pouze jen na své nejryzejší stoupence v Brně, dokázali by sotva co kloudného.*⁹⁵ Z celého článku je pak vidno, že Němci byli rozčileni jakoukoliv manifestací češství v Brně a nepřipouštěli byt jen náznak toho, že je Brno českým městem.

Slavnost byla obrovskou slovanskou událostí pro Brno i jeho okolí, šlo o dosud největší sjezd sokolských spolků českomoravských a bezprostředně poté se projevila touha po organizačním sjednocení Sokolstva. Z toho důvodu Ctibor Helcelet, Jan Rychman⁹⁶ a Jan Strnad⁹⁷ svolali 8. 12. 1871 do Brna delegáty moravských jednot k společné poradě.⁹⁸ Na základě této schůze vzniklo sokolské ústředí, vznikla první župa sokolská na Moravě, potvrzená úředně v roce 1872 s centrem v Brně. Byl zvolen župní výbor, Florián Zedník se stal starostou, Josef Fanderlík, v té době již usedlý v Prostějově, jeho náměstkem, Ctibor Helcelet se stal jednatelem, Jan Rychman pokladníkem. Župa připravovala první veřejné cvičení při příležitosti svěcení praporu jednoty v Prostějově a další aktivity, například župní výlety, ale bylo jim to znemožněno zákazem z místodržitelství.

Dne 15. 12. 1872 brněnský Sokol přesídlil do nově zbudovaných prostor v Besedním domě. Kromě tělocvičny 20 m dlouhé, 9,5 m široké a něco přes 6 m vysoké najala jednota v Besedním domě ještě dvě místnosti pro šatnu a písárnu. Pokračovalo se v cvičení a konaly se výlety do brněnského okolí. Také se pořádal slovanský ples pro Sokol.⁹⁹ Spolek se bránil tomu, aby na něj byl vržen byt

⁹⁵ *Tagesbote aus Mähren* z 27. 5. 1871. Srov. V. BARTONÍČEK, *Z dějin Sokola brněnského*, s. 156–157.

⁹⁶ Jan Rychman (1843–1931) narozený v Bzenci, syn místního starosty, vystudoval techniku v Brně, byl členem Čtenářského spolku, Slovanského zpěváckého spolku techniků brněnských a od roku 1864 byl činný v Sokole. Zakladatel Sokola v Podivíně v roce 1872, od roku 1880 usazený v Bzenci jako stavitel, byl náčelníkem bzeneckého Sokola. Jeho sedmi dětem byl za kmotra Ctibor Helcelet. Při kladení základního kamene sokolovny Brno I v roce 1927 provedl jako jediný žijící zakladatel slavnostní poklep. Účastnil se všech sokolských sletů a ještě v roce 1926 na VIII. sletu jako 83letý cvičil. Srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 78.

⁹⁷ Jan Strnad (1845–1903) se narodil v Jamném na Jihlavsku, jeho otec byl porybným. Pracoval v notářské kanceláři Dr. Schwaba ve Vel. Meziříčí, pak v Jihlavě a od roku 1867 v Brně. V roce 1872 odešel s Dr. Schwabem do Vyškova. Byl zakladatelem vyškovského Sokola v roce 1872, stal se jeho cvičitelem a starostou. Byl členem čtenářského spolku Haná. V roce 1874 založil se svou snoubenkou Františkou Jachýmkovou ženskou vzdělávací jednotu Vlasta. V roce 1878 se stal ředitelem kanceláře JUDr. Ctibora Helceleta. Dvojice Helcelet – Strnad byla na dlouhou dobu vůdčí v boji o vyškovskou radnici. V roce 1892 se stal spoluzakladatelem Vyškovských novin. Byl pokladníkem Dobročinného komitétu dam, který sám založil. Roku 1896 se stal cvičitelem prvního ženského odboru Sokola ve Vyškově. V roce 1899 se stal prvním českým náměstkem starosty ve Vyškově. Byl vášnivým sběratelem a badatelem vyškovských archivních památek. Zemřel raněn mrtvicí v plné práci na schůzi 15. 11. 1903, byl pochován ve Vyškově. Srov. tamtéž, s. 84.

⁹⁸ Srov. V. BARTONÍČEK, *Začátky sokolské práce, první pokusy sdružovací (organizační), na Moravě roku 1872*. In: Sokol, 58/1932, s. 81–83.

⁹⁹ Ve vzpomínce Jan Havlíček píše: „Vyzvali jsme z toho pěkných pár zlatých....tančili jsme až do rána. Hudebníkům postavila se pavlač a tam vojáci vlezli a dopadlo to dobře“. Srov. AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičnovná jednota Brno I, inv.č. 655, kart. 95, Jan Havlíček, Jedna ze vzpomínek, s. 3.

jen stín podezření z politické činnosti, která v té době byla důvodem rušení mnohých jiných spolků v té době. Helcelet k tomu dodává ve své zprávě: „...*Prosíme všechny jednoty moravské, by si opatrně počínaly, vždyť se musíme zachováti pro časy nám příznivější*“¹⁰⁰ V roce 1873 připravovali brněnští sokolové cvičení na oslavu svého pětiletého trvání. Bylo to první veřejné vystoupení ve velkém sále Besedního domu, jednota tím podala důkaz své tělocvičné činnosti.¹⁰¹ Cvičení se konalo 23. 12. 1873. Vedl jej náčelník Ctibor Helcelet a cvičitelé E. Rychtr, Jan Hartl, Jan Rychman, J. Svoboda, R. Tichý, F. Barták, J. Havlíček a Fr. Svoboda. K produkci se dostavily deputace Sokola vyškovského, morkovského a královopolského. Přišlo asi 600 diváků. Vstupné do sálu bylo 50 kr., na galerii 20 kr. Čistý výnos cvičení byl odveden Matici Besedního domu.¹⁰² Cvičení ukončil Ctibor Helcelet srdečnými díky k obecnstvu a přál si „*aby účel jednoty ni členstvem, ni obecnstvem nebyl považován za hru, nýbrž za tuhou, vážnou práci, čelící tomu, by tělo lidské došlo pokud možná největšího vývoje pro život praktický. Činnost jednot sokolských čeliti má tomu, by členové jejich i v dobách pohromy vlasti své platné služby prokázati mohli.*“ Porovnal „*národ náš s lodí, bouří zmítanou a Sokolstvo s plavcem, sedícím na nejvyšším stožáru lodi. Přestojí-li loď bouři, budiž onen plavec první, jenž svým druhům zvěstuje, že spásonosný břeh jest dosáhnut. Zahyne-li však loď, budiž onen plavec poslední, jenž prve než utone, provolá i v smrti neohrožené ‚hurá‘*“¹⁰³

Ctibor Helcelet se v Brně mimo činnost sokolskou a práci v advokátní kanceláři věnoval také politice. Stal se členem Politického spolku, který vznikl v Brně v roce 1872, pracoval v redakci Moravské Orlice, do níž pak ještě léta přispíval, vedl korespondenci s předními českými politiky a osobami veřejně činnými.¹⁰⁴ Stal se z něj dobrý řečník i politik, byl respektován vedením národní strany na Moravě.

Dne 29. června 1873 se účastnil prvního veřejného cvičení vyškovského Sokola v pivovarské zahradě.¹⁰⁵ Přijel tam s Janem Rychmanem a Janem Havlíčkem jako deputace brněnského Sokola. Protože nebyli úředně nahlášeni, byli

¹⁰⁰ Srov. F. KOŽÍK, *Do prvního pětadvacetiletí 1872–1887*. In: V. Zapletal – F. Kožík, *Dějiny Sokola Brno I*, s. 126.

¹⁰¹ Srov. tamtéž, s. 127–129.

¹⁰² Srov. tamtéž, s. 128.

¹⁰³ Srov. V. BARTONÍČEK, *Za zemřelým JUDrem Ctiborem Helceletem*. In: Vyškovské noviny, č. 33, ze dne 20. 8. 1926, s. 3.

¹⁰⁴ Srov. AMB, fond T 13 Ctibor Helcelet, JUDr., kde korespondence zejména osobní a politická tvoří převážnou část tohoto fondu, a dále Muzeum Vyškovska, Pozůstalost Ctibora Helceleta, kde je uložena korespondence rodinná, osobní, spolková a politická. Fond byl takto rozdělen dle přání potomků rodiny Helceletovy.

¹⁰⁵ Sokol ve Vyškově byl založen v roce 1870 především péčí Dr. Jana Kytlici. Stanovy byly schváleny místodržitelstvím 21. 11. 1870. Prvním starostou se stal MUDr. Jan Kytlica. Srov. Jan STRNAD, *Z pamětí Sokola vyškovského. Ku slavnosti 25letého trvání svého 1870–1895*, Vyškov 1895, s. 5–6.

vykázání na příkaz okresního hejtmana a slavnost sledovali jen z okna zámku. Tehdy se prý uražený Ctibor rozhodl, že se ve Vyškově trvale usadí.¹⁰⁶ Založil si zde v říjnu 1874 vlastní advokátní praxi, našel si zde byt a natrvalo odešel z Brna.¹⁰⁷ V září 1874 vykonal Ctibor s brněnskými Sokoly ještě poslední výlet přes Královo Pole do Komína.¹⁰⁸ Sokolové se s ním pak rozloučili dýchánkem, který uspořádali ve spolkových místnostech. Na odchodnou mu bratři věnovali stříbrný, uvnitř vyzlacený pohár se sokolskými odznaky a nápisem: „*Milému náčelníku bratru JUDr. Ctiboru Helceletovi věnuje Sokol brněnský. V říjnu 1874.*“ Tento pohár byl na znamení svornosti naplněn červeným vínem a koloval po všech přítomných, všichni připíjeli svému náčelníku na počest. „*Pak se rozproudila při hudbě volná zábava, která potrvala až ke čtvrté hodině ranní.*“¹⁰⁹

Po Ctiborově odchodu v jednotě propukly neshody.¹¹⁰ On se ale i nadále o činnost brněnského Sokola zajímal, účastnil se valných hromad, v květnu 1876 byl nucen řešit problém se spolkovými financemi, osobní neshody v jednotě a podílel se na volbě nového náčelníka.¹¹¹ Na valné hromadě byl za jeho přítomnosti do funkce náčelníka toho roku jmenován Julius Zedník.¹¹²

Jednota založená Helceletem bohužel neměla po jeho odchodu dlouhého trvání. Dne 12. srpna 1877 byla výnosem místodržitelství rozpuštěna na základě § 24 zákona o právu shromažďovacím z 15. 11. 1867. Záminkou byly nebezpečné politické a protistátní řeči, jež vedli účastníci při výletu do Střelic 1. 7. 1877.¹¹³

Ctibor brzy po svém přestěhování do Vyškova založil rodinu. Oženil se s Louisou Olivovou, nar. 11. 2. 1855 v Brně. Louisa pocházela z brněnské měšťanské vlastenecké rodiny. Byla jednou z kmoter praporu na výše popsané slavnosti sokolské v roce 1871. Svatba se konala 9. 11. 1875 v Brně.

Téměř tři měsíce poté, 19. 2. 1876, v 8 hodin ráno zemřel na rakovinu dásní Jan Helcelet. Po odchodu z politiky se začal stranit veřejného života. Práce sokolské se již neúčastnil, s pýchou a radostí však sledoval úspěchy svého syna. Po večerech

¹⁰⁶ J. KUPKA, *Korespondence dr. Ctibora Helceleta*, s. 2.

¹⁰⁷ Postava JUDr. Ctibora Helceleta je velmi precizně zpracována v diplomové práci Martina Ráji. Srov. Martin RÁJA, *JUDr. Ctibor Helcelet mezi konzervatismem a liberalismem*. Diplomová práce. Brno 2003. Proto v příspěvku uvádím další životní osudy jmenovaného, které již nesouvisejí bezprostředně s Brnem, pouze ve zkrácené formě.

¹⁰⁸ MVV, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 13060, Poslední výlet Sokola Brněnského pod náčelníkem drem. Helceletem, novinový výstřížek.

¹⁰⁹ Srov. F. KOŽÍK, *Do prvního pětadvacetiletí*, s. 132.

¹¹⁰ V roce 1874 jím doporučený Edvard Rychter zůstal na postu náčelníka krátce, po něm byl zvolen problematický Jan Svoboda.

¹¹¹ Srov. F. KOŽÍK, *Do prvního pětadvacetiletí*, s. 136–137.

¹¹² Julius Zedník (1855–1904) syn Floriána Zedníka, převzal po otci stavitelskou kancelář a byl civilním geometrem. Srov. tamtéž, s. 190.

¹¹³ AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 655, kart. 95, Antonín Vaníček, *Dějiny naší jednoty*, s. 17. Tělocvičná jednota byla znovu založena, a to 17. 3. 1878. Název „Sokol“ jí byl povolen až v roce 1882.

docházel do brněnského Čtenářského spolku a liboval si v besedách s družnou společností mladých, kteří měli rádi jeho vytrýbený styl mluvy a krásu myšlenek.

Ctibor o otci napsal: „*Otec zemřel velmi statečně, ač sám jsa lékařem o svém stavu se nijak neklamal, zemřel, jak na filosofa a mudrce přísluší...*“¹¹⁴

„*Víš, že nikdo lepšího, laskavějšího a šlechetnějšího otce mít nemohl, než já, že on více co s bratrem se mnou zacházel, vždy jen radil a nikdy nerozkazoval, a pochopíš tedy můj zármutek.*“¹¹⁵

„*Byl z oněch šťastných povah, které již svým vzezřením dovedou srdce lidské k sobě upoutati, které přímostí charakteru vzbuzují všude důvěru. Jeho francouzský původ snad byl rozhodujícím pro jeho slunnou životní filosofii, kterou uplatňoval všude. V literatuře stavěl se proti moralizujícím směrům a zdůrazňoval vše, co dovedlo dáti základ i posilu k sladkému harmonickému názoru na život. V tomto názoru vychoval i syna svého Dr. Ctibora Helceleta, jenž usměrniv své snahy patrným vlivem Tyršovým vystupuje jako první náčelník brněnského Sokola založeného na sutinách někdejšího spolku tělocvičného, avšak na půdě jím zkeypřené.*“¹¹⁶

Pohřeb se konal 21. 2. 1876 v 17 hodin odpoledne.¹¹⁷ Jan Helcelet byl pohřben na městském hřbitově v místě dnešního sokolského stadionu, později byly jeho ostatky převezeny do rodinné hrobky na ústředním hřbitově v Brně. Pomník byl zhotoven ve Vídni z istrijského mramoru podle nákresu rytíře Th. Hansena padovským sochařem Torellim.¹¹⁸

Pohřbu se účastnilo množství lidí všech vrstev, strany české i německé.¹¹⁹

Tak se definitivně skončilo Ctiborovo brněnské působení. Svou další práci pak směřoval na Vyškovsko. Zasloužil se tu o povznesení národního uvědomění a svou vytrvalou vlasteneckou a obrodnou prací se aktivně zapojil do boje o český Vyškov.

V letech 1874–1884 vykonával funkci místostarosty Sokola ve Vyškově, vedl cvičení v šermu, na nářadí a věnoval se také zápasu. V letech 1885–1891 byl starostou Sokolské župní jednoty moravské, poté se stal jejím místostarostou.

Byl členem ředitelstva první kontribučenské spořitelny, která se stala díky jeho působení první českou spořitelnou na Moravě.¹²⁰

¹¹⁴ Srov. F. KOŽÍK, *Do prvního pětadvacetiletí*, z dopisu Michalu Urbánkovi.

¹¹⁵ Srov. tamtéž, s. 135, z dopisu Janu Rychmanovi.

¹¹⁶ AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv. 655, kart. 95, Proslov Vladimíra Bochořáka u hrobu MUDr. Jana Helceleta 21. 2. 1926, s. 1–2.

¹¹⁷ Srov. F. KOŽÍK, *Do prvního pětadvacetiletí*, s. 135, popis pohřbu. Hrobka je ve skupině 28, č. 38–40.

¹¹⁸ Srov. tamtéž, s. 136.

¹¹⁹ Jeho žena Marie Möllerová-Helceletová zemřela 18. 3. 1895 ve věku 79 let v Brně na zápal plic.

¹²⁰ Byla známá svou solidní i dobročinnou činností, postavila svým nákladem spolkový dům a zasadila se také o podporu českého školství. Helcelet byl i členem ředitelstva Ústřední banky českých spořitel a členem správní rady Svazu českých spořitel. Srov. *Dr. Ctibor Helcelet zemřel. Nekrolog*. In: Moravská Orlice, roč. XLII. Ze dne 19. 10. 1904, s. 1–2.

Zasloužil se zde o povznesení českého školství, jeho přičiněním byla v roce 1883 rozdělena utrakvistická škola ve Vyškově na českou a německou, roku 1884 byla založena česká chlapecká měšťanská škola, v roce 1888 zřízena škola rolnická, roku 1891 škola učňovská a v roce 1896 škola klášterní.

Byl členem a od roku 1884 předsedou *Hospodářského spolku* a zastával místo druhého viceprezidenta v advokátní komoře. Od roku 1884 byl členem obecního výboru. Jako kandidát národní strany byl zvolen v roce 1879 za brněnské obce venkovské na zemský sněm, v roce 1886 na říšskou radu. Veřejně činný byl do roku 1898, poté působil už jen v obecním zastupitelstvu.

Intenzivně pracoval v členstvu *Čtenářsko-pěveckého a divadelního spolku Haná*, jehož starostou byl do roku 1898, tedy celých 24 let. Podílel se na organizaci přednášek, divadelních a čtenářských představení. Mnozí vystupující se stali jeho přáteli, například Otýlie Sklenářová-Malá, která zpívala na divadle, nebo Emil Holub, jehož přednášky ve spolku vyslechli. Oba si dopisovali s Helceletovými a několikrát byli jejich hosty. Dům rodiny proslul svou pohostinností jak ve Vyškově, tak na jejich letním bytě v Rychtářově.

Také Louisa Helceletová se aktivně účastnila veřejného života ve Vyškově, především v ženském vzdělávacím spolku *Vlasta*¹²¹ a v *Dobročinném komitétu dam*. Helceletovi byli početnou rodinou, měli šest synů a jednu dceru.¹²²

„Mluvil plynň, klidně, dbal přesnosti osnovy, čistoty jazykové, a k bohatosti obsahu připojil řízný výraz. Za velmi důležitý moment činnosti politické považoval žurnalistiku a byl velmi činným a váženým dopisovatelem do listu své strany.“¹²³ Přispíval do *Moravské Orlice*, do *Vyškovských novin*, které vznikly jeho přičiněním v roce 1882. Psal politické úvodníky do novin jako byl *Beobachter*, *Politik*, *Hlas národa*. V *Památníku Sokola pražského* v roce 1882 publikoval své články o vývoji Sokolstva na Moravě a o Moravském tělocvičném spolku v Brně. Do časopisu *Sokol* přispíval úvahami o župní jednotě a v *Moravské Orlici* vysvětloval myšlenky sokolské.

Ovládal plynň němčinu, francouzštinu a polštinu. Vlastnil rozsáhlou knihovnu. Byl sběratelem mincí a napoleonik.

Zaobíral se četbou francouzské literatury, historií válek císaře Napoleona I. Články o bitvě u Slavkova vznikly na základě jeho studia materiálů ve válečném archivu. Vycházely na pokračování v roce 1889 v *Moravské Orlici* a v letech 1892–1894 ve *Vyškovských novinách*. Tiskem tuto práci vydala Napoleonská společnost v Brně v roce 1936.¹²⁴

¹²¹ Srov. 60 let „Vlasty“ 1874–1934 ve Vyškově. Vývoj a práce sdružení pokrokových žen „Vlasta“ ve Vyškově. Vyškov 1934.

¹²² Děti Helceletovy: Mojmir, Ivan, Vojtěch, Václav, Prokop a Věra, předčasně zemřel Ctibor. Srov. J. KUPKA, *Korespondence dr. Ctibora Helceleta*, s. 2.

¹²³ *JUDr. Ctibor Helcelet, nekrolog*. In: Hanácké noviny, roč. V, č. 12, ze dne 28.10.1904, s. 1–2.

¹²⁴ Srov. Ctibor HELCELET, *Bitva u Slavkova dne 2. prosince 1805*. Členská prémie Napoleonské společnosti v Brně, Brno 1936.

Četl i díla německá, ruská a česká. Zajímal se zejména o historii, studoval dílo Ernsta Denise *Konec samostatnosti české* stejně jako Josefa Flavia *O válce židovské*, četl s oblibou o francouzské revoluci. V politice patřil mezi konzervativní Staročechy.

Asi od března 1903 trpěl Helcelet zánětem ledvin. Jezdil kvůli tomu do lázní, naposledy byl v Teplicích. Po návratu z tohoto pobytu však ulehl a 17. 10. 1904 zemřel. Pohřeb se konal 19. 10. 1904 na vyškovském hřbitově za přítomnosti velkého množství lidí, jež svědčilo o jeho velké oblíbenosti. V roce 1925 byly Ctiborovy ostatky převezeny do rodinné hrobky na ústředním hřbitově v Brně.

„Byl mužem vzorně pracovitým. Cokoliv na starost si vzal, to svědomitě vykonal.“ Píše o něm Orlice v nekrologu.¹²⁵

Jeho žena Louisa se po jeho smrti odstěhovala do Kroměříže a poté ke své dceři Věře, provdané Indrákové, do Vídně. Zde 19. 7. 1932 zemřela. Pochována byla v rodinné hrobce na ústředním hřbitově v Brně.¹²⁶

Osudy brněnské jednoty se prolínají s obrazem brněnských poměrů té doby a zároveň jsou odrazem života celé tehdejší společnosti a všeho Sokolstva. „Zápasilo-li Sokolstvo s rakouským orlem, bil se brněnský Sokol nad to ještě s brněnským drakem.“¹²⁷ Existence sokolské jednoty probíhala zpočátku velmi těžce, musela si dobýt své pozice v národnostně nevyhraněném Brně. Byl to neustálý boj s německým živlem, boj o české Brno. Je třeba říct, že Sokol byl organizací tělovýchovnou, nikoli politickou a tento ráz si uchoval.

Sokolský program vytvořený Tyršem a v Brně aplikovaný oběma Helcelety se zakládá na myšlenkách národních a pokrokových. Byl vytvořen na demokratických principech a byl programem pro každého bez rozdílu třídy či náboženství, programem celonárodním. Náš národ sokolskou ideu nesl po všechna léta příkoří a dodnes je udivující, jak moc přitažlivý byl a je pro vnitřní život člověka. A právě demokratické principy národních a osobních svobod jedince, které si každý Sokol na základě tohoto programu osvojí, jsou tím nejlepším dědictvím po bratrech zakladatelích.

¹²⁵ Srov. Dr. Ctibor Helcelet zemřel. *Nekrolog*. In: Moravská Orlice, roč. XLII. Ze dne 19. 10. 1904, s. 2.

¹²⁶ Srov. M. RÁJA, *JUDr. Ctibor Helcelet*, s. 113.

¹²⁷ AMB, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 646, kart. 93, Jan NOVOTNÝ, Sokol Brno I, s. 1. Jan Novotný byl archivářem Sokola Brno I.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Jan Helcelet v roce 1861. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 20.810/36.
- Příloha č. 2: Jan Helcelet v roce 1861. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 20.810/37.
- Příloha č. 3: Ctibor Helcelet, fotografovaný v Praze 6. 7. 1864. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv. č. H 20.810/39.
- Příloha č. 4: Ctibor Helcelet v roce 1864. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 20.810/1
- Příloha č. 5: Hergsellova tělocvična, I.patru domu na náměstí Svobody č. , kde se uskutečnilo první cvičení Sokola v Brně dne 15. 1. 1862. Na fotografii dům na rohu náměstí Svobody a Kobližné vpravo, fotografie z roku 1867. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, inv.č. III b 7.
- Příloha č. 6: Ctibor Helcelet v sokolském kroji. (ze šedesátých let 19. století). Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 20.810/40.
- Příloha č. 7: Svěcení praporu pěveckého spolku „Moravan“ v Kroměříži dne 20. srpna 1865. Uloženo v Archivu města Brna, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, Fotografie velké, č. 158, kart. 779.
- Příloha č. 8: Tělocvična Sokola v domě Floriána Zedníka (1868–1869) na rohu ulic Česká č. 31 a Joštova č. 7. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 25 Sběrka kreseb, grafik a reprotypů, inv.č. 113.
- Příloha č. 9: Jednatelská zpráva brněnské tělocvičné jednoty Sokola, přednesená dne 21. 11. 1869 Ctiborem Helceletem. Uloženo v Archivu města Brna, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, inv.č. 464, kart. 36.
- Příloha č. 10: Tělocvična Sokola (1870–1872) na Nové Radnici, Dominikánském náměstí č. 1. Na pohlednici zprava třetí a čtvrté vyšší okno v prvním poschodí. V současné době je zde sekretariát a salonek primátora města Brna. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 22 Sběrka pohlednic, litografií s obrazy města Brna, inv.č. 3791.
- Příloha č. 11: Výzva „Bratři Sokolové!“ k účasti na slavnosti svěcení praporu brněnské tělocvičné jednoty Sokol ze 16. března 1871. Uloženo v Archivu města Brna, fond R 77 Sokol, tělovýchovná jednota Brno I, Fotografie střední, Fotografie k dějinám, obálka č. 148, kart. 780.
- Příloha č. 12: Slavnost svěcení praporu brněnské tělocvičné jednoty Sokol dne 29. 5. 1871. Převzato z publikace Vladimír ZAPLETAL – František KOŽÍK, Dějiny Sokola Brno I, 1862–1887, Brno 1948, s. 110–111.
- Příloha č. 13: Průčelí Besedního domu na ulici Husova v Brně, kde byla tělocvična Sokola od roku 1872. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, inv.č. X b 174.

- Příloha č. 14: Tělocvična Sokola byla v přízemí jak je znázorněno na plánu půdorysu Besedního domu. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, inv.č. X b 174.
- Příloha č. 15: Předsvatební fotografie Louisy a Ctibora Helceletových. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 12.781.
- Příloha č. 16: Ctibor Helcelet v roce 1886. Fotografie s vlastnoručním podpisem. Uloženo v Muzeu Vyškovska, pozůstalost Ctibora Helceleta, inv.č. H 20.810/41.

Anfänge der Brüner „Sokol“-Bewegung und deren Gründer

RESÜMEE

Die Geschichte vom Brüner „Sokol“ ist untrennbar mit den Namen Jan und Ctibor Helcelet verbunden.

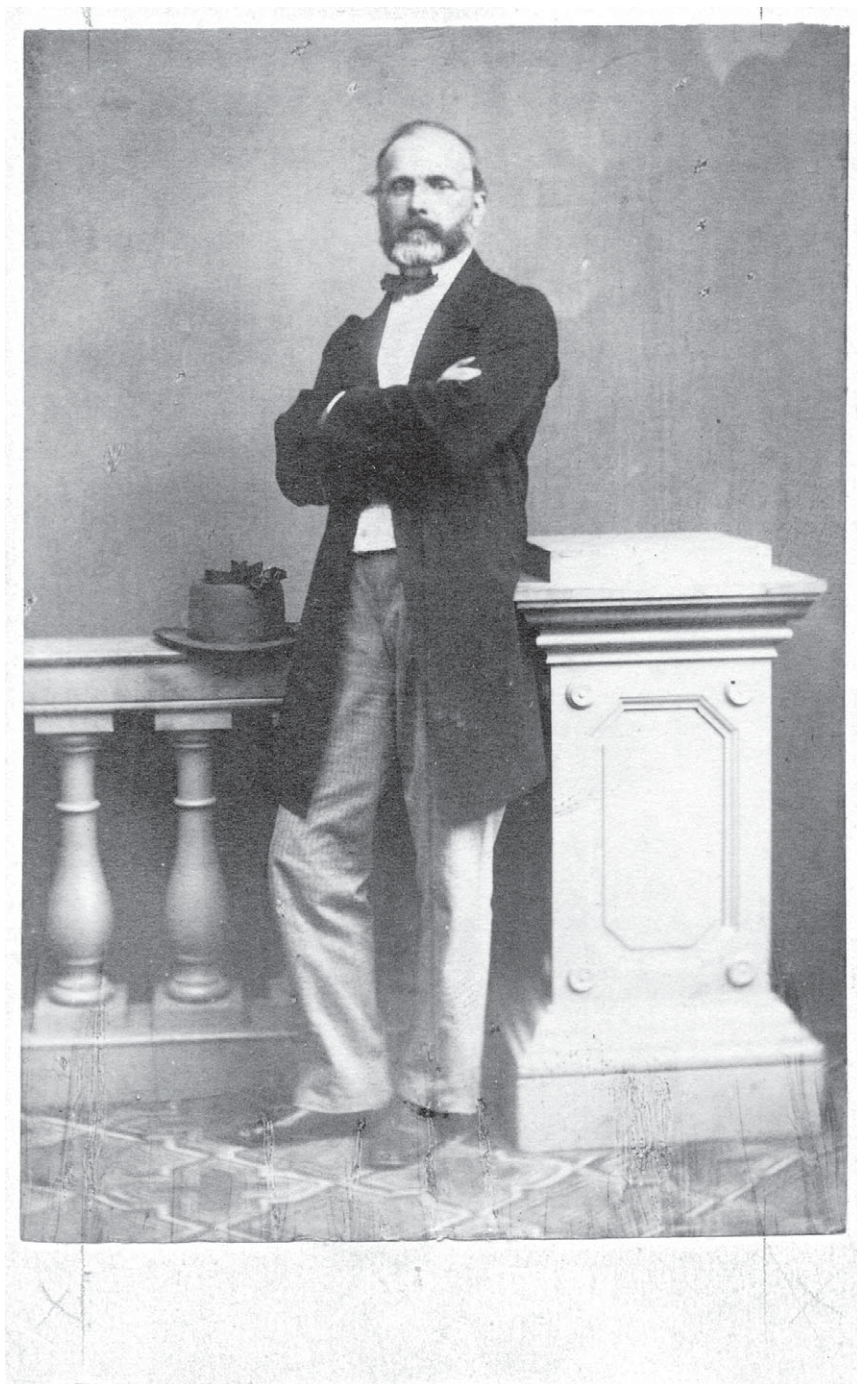
Jan Helcelet wurde 1862 zum Gründer des ersten tschechischen Turnvereins in Brünn. Sein Sohn Ctibor folgte seinen Spuren durch die Gründung des Vereins „Jednota Sokolská“ im Jahre 1868. Die Aufgabe dieses Beitrags ist es, die „Sokol“-Aktivitäten der beiden Helcelets sowie ihr Leben in Kürze zu beschreiben.

Jan Helcelet (1812–1876), Arzt, Professor für Wirtschaftslehre und Naturwissenschaften an der Universität in Olmütz und ab 1850 an der Technischen Hochschule in Brünn, dazu Journalist, Schriftsteller und Patriot, gehörte zu den Nationalaufklärern in Mähren in der Zeit nach der Mitte des 19. Jahrhunderts. Er war Mitglied und Vorstand mehrerer tschechischer Vereine, wie beispielsweise des Leservereins, der „Beseda“ und des Mährischen Nationalbundes (später Mährischer Mutterfonds „Matice moravská“). 1861–1873 war er Abgeordneter im Land- und Reichstag. Für Brünn war neben seiner national-fortschrittlichen Tätigkeit auch seine Gründertätigkeit besonders wichtig: 1862 gründete er den Mährischen Turnverein und stand an dessen Spitze. Der Vereinszweck sollte vor allem pädagogisch sein, also der Ausgleich körperlicher Vernachlässigungen als Ergänzung der bisherigen unharmonischen Erziehung, und auch diätetisch, nämlich die gesunde körperliche Bewegung und vornehme, erbauliche Unterhaltung zur Pflege der Gesundheit und der körperlichen Spannkraft. Der erste tschechische Turnverein in Brünn war von keiner langen Dauer, seine Tätigkeit bestand nur bis 1867. Um seine Wiederherstellung verdiente sich Jans Sohn JUDr. Ctibor Helcelet (1844–1904), der Rechtsanwalt, Politiker, Journalist und Patriot und von 1878 an Landtagsabgeordneter und 1891 bis 1897 auch Reichstagsabgeordneter war. Während seines Prager Studiums freundete er sich mit Miroslav Tyrš an und wurde zum Vorkämpfer der „Sokol“-Idee in Mähren. 1868 belebte er die Tätigkeit des Brüner „Sokol“ wieder und stand als Vorstand an dessen Spitze. Er wirkte hier bis 1874, als er nach Vyškov (Wischau) ging. 1871 war er Mitbegründer des Mährischen Gaubundes von „Sokol“. In Wischau eröffnete er eine eigene Rechtsanwaltskanzlei und engagierte sich stark in der Vereinstätigkeit im Großraum Wischau sowie im Kampf für das „tschechische Vyškov“. Er wurde zum Obmann des Leser- und Sängervereins „Haná“ und 1874–1884 war er stellvertretender Obmann des Wischauer „Sokols“.

Die beiden Helceletts verewigten sich in der Geschichte von Mähren, Brünn und der „Sokol“-Bewegung, wofür ihnen ein Platz in der Galerie der wichtigen Persönlichkeiten des 19. Jahrhunderts gebührt.

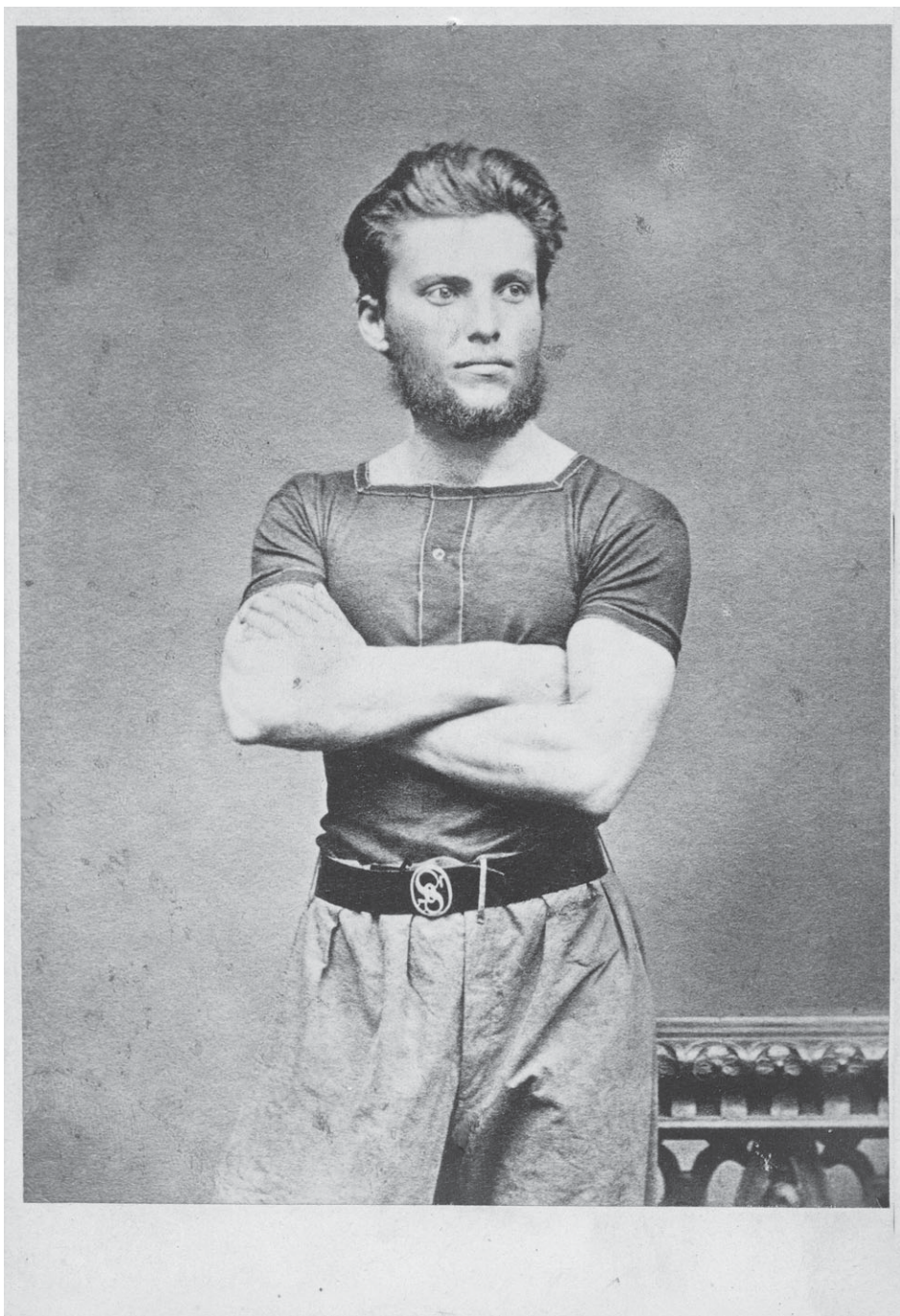
Příloha č. 1: Jan Helcelet v roce 1861.

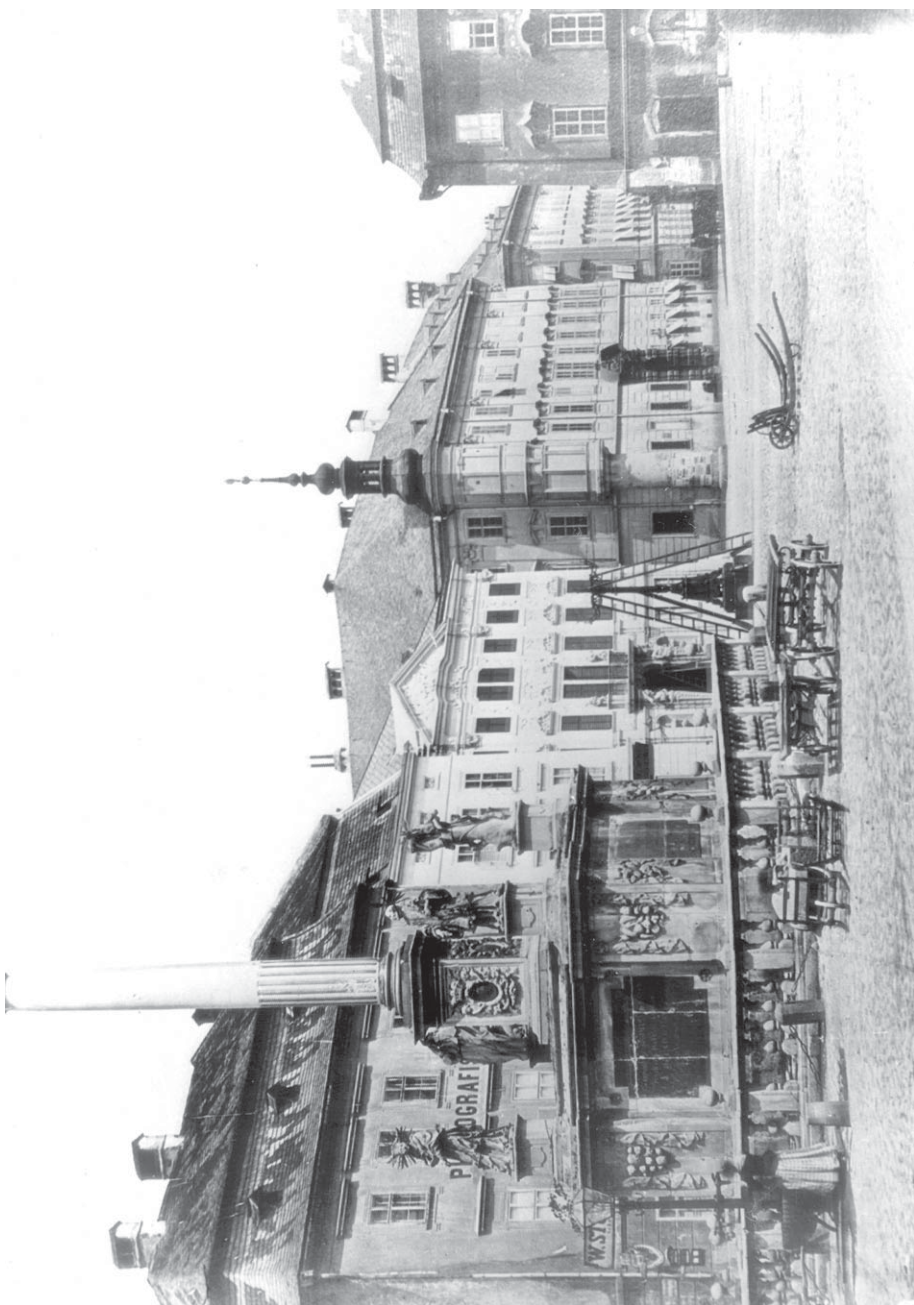
Příloha č. 2: Jan Helcelet v roce 1861.

Příloha č. 3: Ctibor Helcelet, fotografováný v Praze 6. 7. 1864.

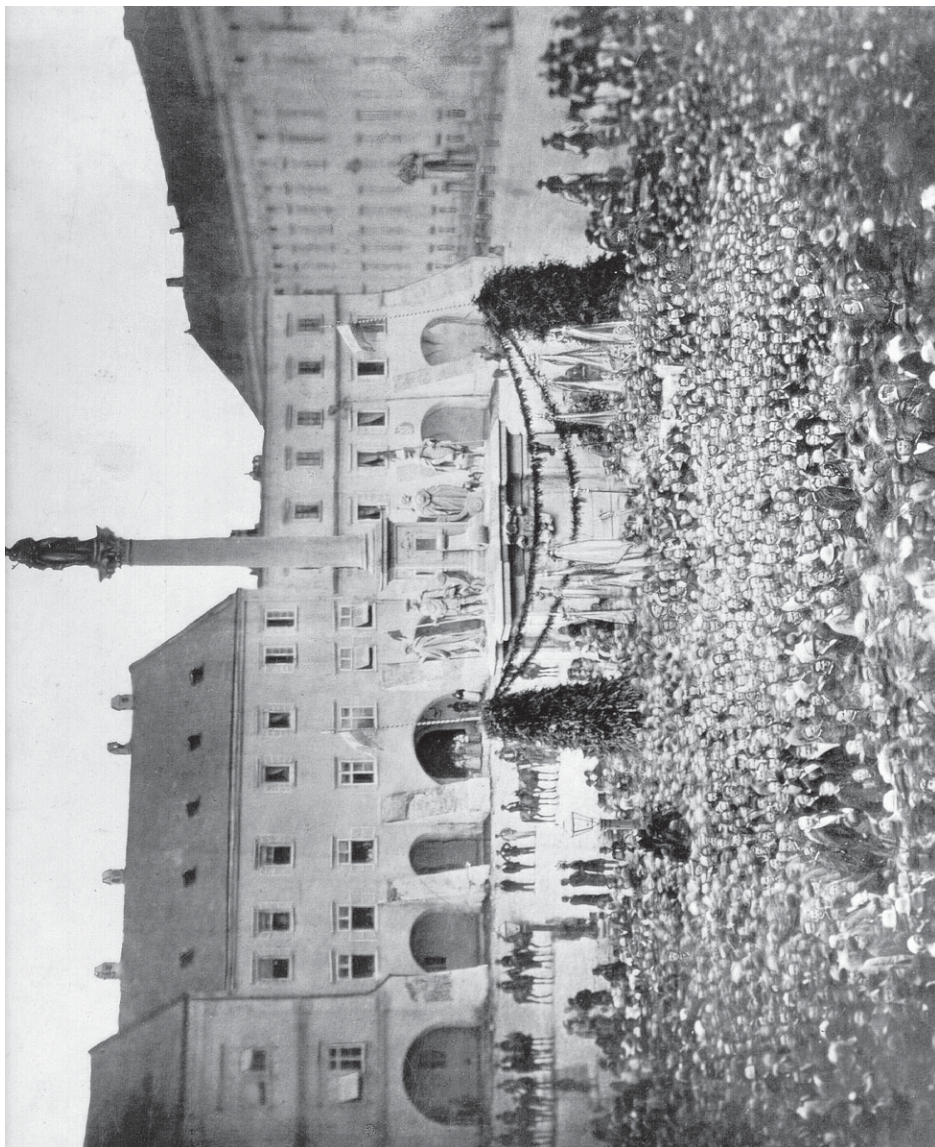
Příloha č. 4: Ctibor Helcelet v roce 1864.

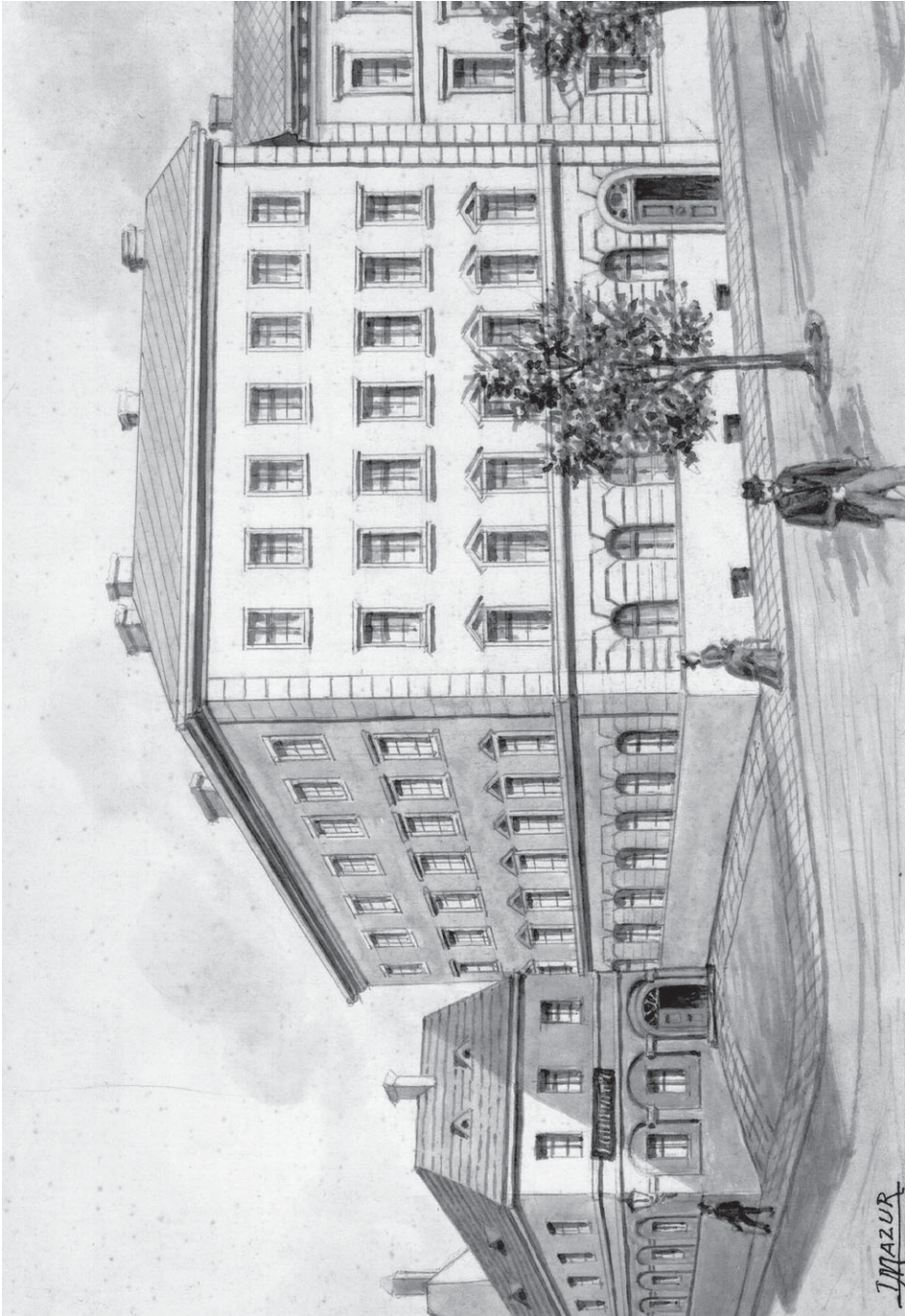
Příloha č. 5: Hergsellova tělocvična, I.patro domu na náměstí Svobody č. , kde se uskutečnilo první cvičení Sokola v Brně dne 15. 1. 1862. Na fotografii dům na rohu náměstí Svobody a Koblížné vpravo, fotografie z roku 1867.

Příloha č. 6: Ctibor Helcelet v sokolském kroji. (ze šedesátých let 19. století).

Příloha č. 7: Svěcení praporu pěveckého spolku „Moravan“ v Kroměříži dne 20. srpna 1865.

Příloha č. 8: Tělocvična Sokola v domě Floriána Zedníka (1868 – 1869) na rohu ulic Česká č. 31 a Joštova č. 7.

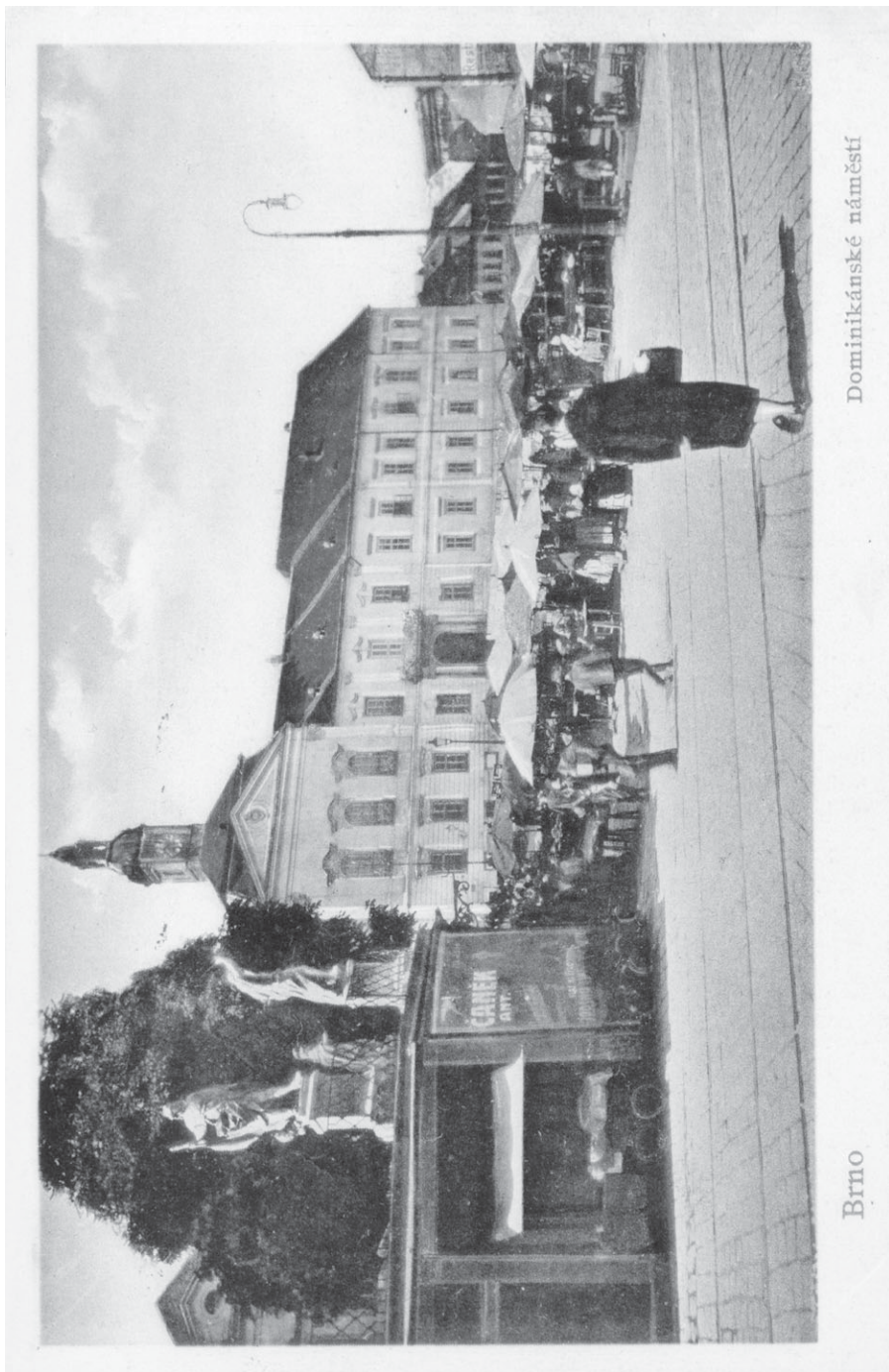
Jednatelská zpráva
brněnské tělocvičné jednoty
Sokola:

přednesená ve valné hromadě
dne 21. listopadu 1869

Podává Ctibor Helcelet.

Slávně shromáždění! Otěm pánuv,
Drazi bratři!

Podávaje Vám zprávu tuto, máu
reper účty složili z činnosti výboru,
kterámu jste řízení jednoty svěřili,
a ohlásiti, zda-li důvěry vaší
nestkámal, rybrž úduu podati
Vám ~~zprávu~~ pokud možná i
věrný obraz činnosti a rozvoje
jednoty celé. Je toho, jak obraz
vypadne, posoudíte, ma-li jednotu
přetypní první rok stánu svého
v sobě skutečných sil životných.
Hodkaje byli věrným vřícení
obrazu žádáin Vás, by jste puzorně
smon zprávu sledující v paměti
se umon první prvý rok byti
nastalo právo uiculy a vz.
hlednosa se po činnosti jednoty
sami vy nesli výrok, věru-li byla
jednota uškola svého a hodna

Příloha č. 10: Tělocvična Sokola (1870–1872) na Nové Radnici, Dominikánském náměstí č. 1. Na pohlednici zprava třetí a čtvrté vyšší okno v prvním poschodí. V současné době je zde sekretariát a salonek primátora města Brna.

BRATŘI SOKOLOVÉ!

Jednota naše zamýšlí slaviti svěcení praporu svého jí vlastenkami brněnskými věnovaného
1. května t. r. způsobem důstojným.

Máme za svatou povinnost svou, Vás, drazí bratři, k této naší slavnosti co nejvřeleji pozvati.

Vzhledem k významu, kterou slavnost ta nejen pro jednotu naši, nýbrž i pro vznešenou a drahou naši věc Sokolskou má, nepotřebujeme asi ani důraz položit na to, že jest povinností Vaší Sokolskou, by ste se k slavnosti naší dostavili.

Budiž slavnost naše svátkem myšlenky naše snahy vedoucí a dej Bůh, bychom se v četném počtu okolo šumícího praporu našeho setkali a poznali. Budiž při této příležitosti podán důkaz, jak mohutná jest svornost Sokolská a láska bratrská, jež nás všechny v jeden silný celek pojí.

Pevně důvěrujíce se, že upřímné pozvání naše přijmete, dovoluujeme si Vás žádati, by ste nám pokud možná nejdříve oznámili, zda-li a v jakém počtu k naší slavnosti zavítati hodláte.

Bližší program slavnosti a veškeré podrobnosti sdělí se Vám co nejdříve.

Na šťastnou shledanou.

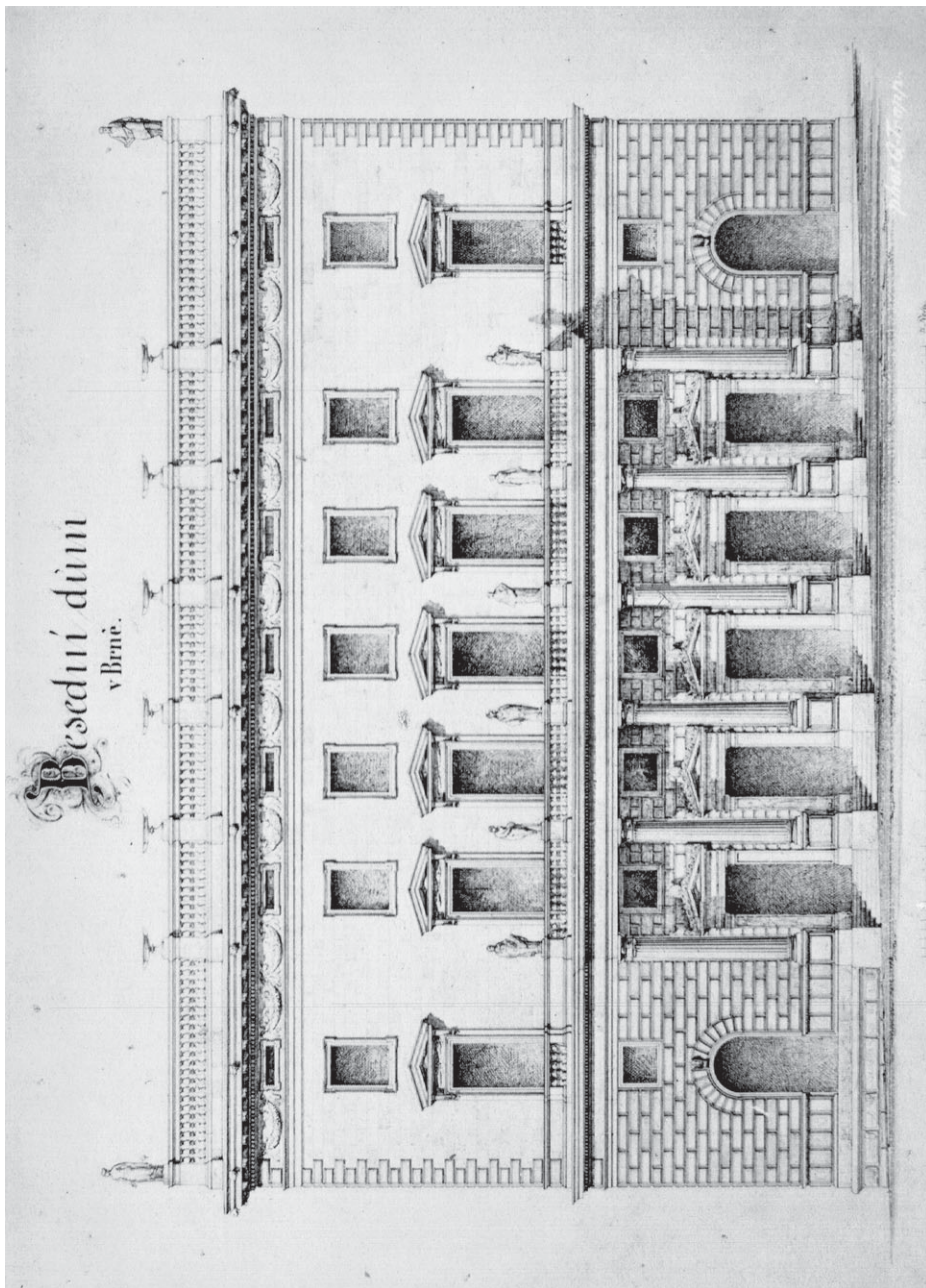
„NA ZDAR“.

Výbor tělocvičné jednoty »SOKOL.«

V BRNĚ, dne 16. března 1870.

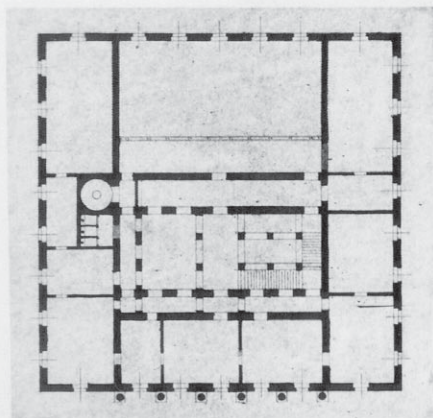

Příloha č. 12: Slavnost svícení praporu brněnské tělocvičné jednoty Sokol dne 29. 5. 1871.

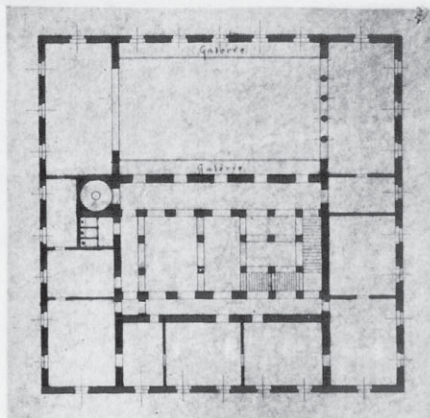

Příloha č. 13: Průčelí Besedního domu na ulici Husova v Brně, kde byla tělocvična Sokola od roku 1872.

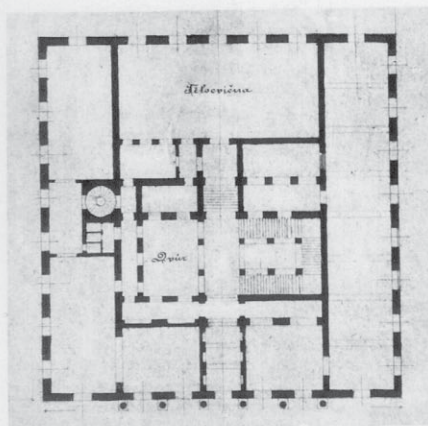
Auditory Besedního domu
v Brně.

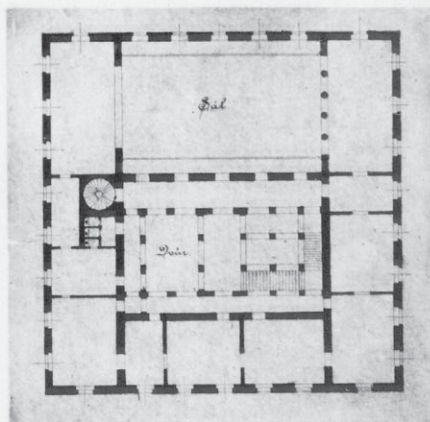
Sokolovna

II. patro

I. patro

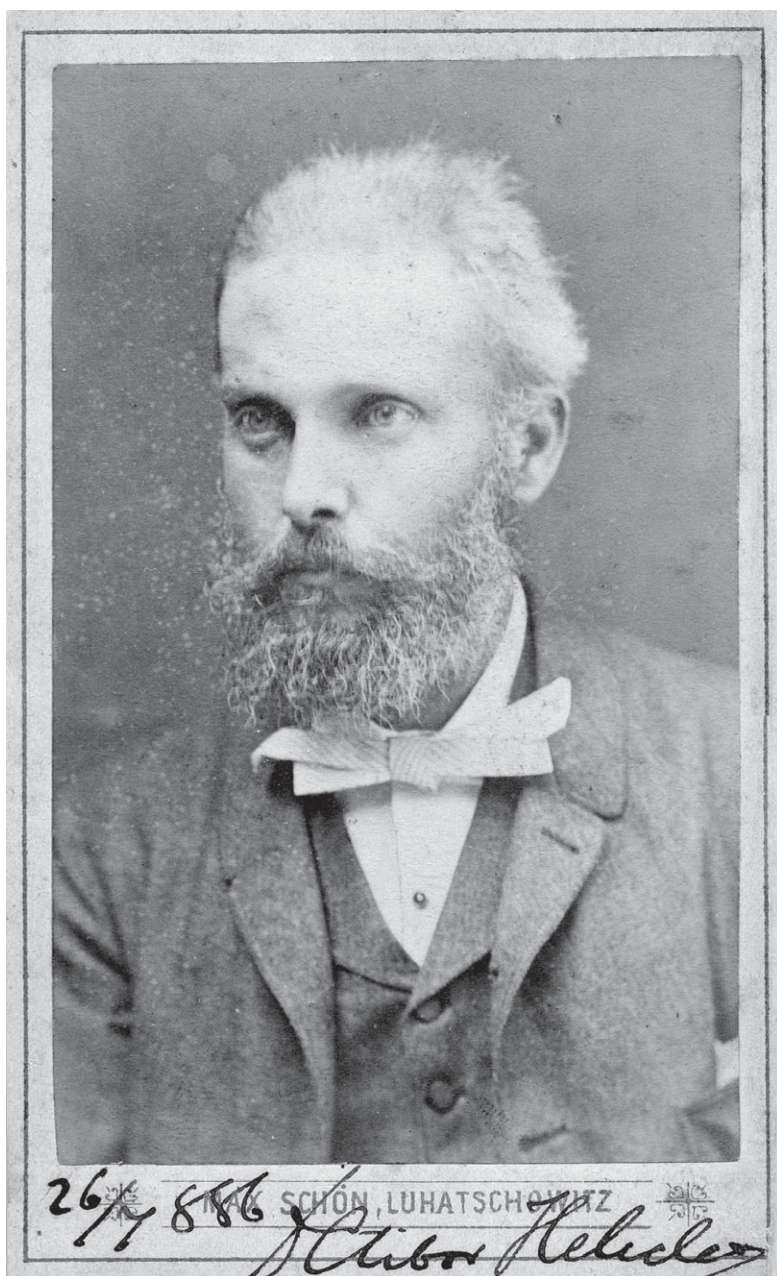

III. patro

Příloha č. 14: Tělocvična Sokola byla v přízemí jak je znázorněno na plánu půdorysu Besedního domu.

Příloha č. 15: Předsvatební fotografie Louisy a Ctibora Helceletových.

Příloha č. 16: Ctibor Helcelet v roce 1886. Fotografie s vlastnoručním podpisem.

SLUŽEBNÝ PERSONÁL V DOMÁCNOSTECH BRNĚNSKÉ KOMUNÁLNÍ ELITY 1850–1910

„Služebnictvo náleží k integrální součásti naší domácnosti a našeho rodinného života, má podíl na výchově dětí, podíl na získávání a správě majetku a na celém hospodaření domácnosti.“¹ Služebný personál patřil bezesporu ve městech druhé poloviny 19. století k velmi početně zastoupeným sociálním skupinám. Podle tezí publikovaných v posledních patnácti letech v německé historiografické produkci, je význam služebnictva pro historika nepodcenitelný – přítomnost služebného personálu byla odznakem příslušnosti domácnosti k měšťanským vrstvám. Navíc služebný personál dopomáhal k osvobození ženských členek měšťanské rodiny od tíže povinností spojených s péčí o domácnost a tím částečně přispíval i k emancipačnímu procesu žen ze středních vrstev společnosti. V neposlední řadě byl služebný personál označován za jakýsi most mezi hodnotami měšťanské společnosti a nižšími vrstvami venkovského obyvatelstva, odkud mnoho služebných do měst přicházelo a po čase se pravděpodobně vracelo na návštěvy či k trvalému pobytu ve vlastní domácnosti. Služebnictvu je tedy v SRN věnována značná pozornost, jejíž kořeny tkví v probuzeném zájmu německých historiků o problematiku měšťanstva od 80. let 20. století. Tzv. bielefeldský, frankfurtský nebo stuttgartský projekt studia měšťanské společnosti ovlivnil i historiky z dalších středoevropských zemí² – nejpatrnějším výsledkem recepce je tzv. vídeňský projekt a paralelní, avšak více roztržštěné studium téže problematiky u nás.

Problematika služebnictva je sice v této souvislosti poměrně méně frekventovaná, a snad i trochu marginální součástí u nás probíhajících výzkumů, nicméně rozhodně ne součástí nezajímavou. Bohužel zatím k problematice služebnictva neexistuje mnoho publikovaných statí. Také příspěvky přednesené na posledních sympoziích, bilancující pod záštitou Archivu hlavního města Prahy i výzkum jevů z hlediska dějin zajisté poněkud okrajových se bohužel problematiky služebnictva prakticky nedotkly. Mezi vzácné výjimky patří především některé publikace částečně se dotýkající problematiky služebnictva od Mileny

¹ Citováno podle Frank MÖLLER, *Bürgerliche Herrschaft in Augsburg 1790–1880*. München 1998, s. 54.

² Srov. Pavel KLADIWA, *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgerum*. In: Slezský sborník 100, 2002, 2, s. 124–143.

Lenderové, Pavly Horské a pro moravské poměry například studie Naděždy Machkové-Prajzové a Ludmily Nesládkové.³

Na rozdíl od německých historiků, kteří v minulosti detailně analyzovali postavení služebního personálu v rámci měšťanské společnosti celé řady měst ležících západně od našich hranic⁴, však nejsme pro nedostatek statistických dat ani pro města v nejvyspělejších částech habsburské říše schopni přesněji stanovit podíl služebnictva na celkovém obyvatelstvu měst. Rakouská sčítání lidu, provedená ve sledované době celkem šestkrát, neseparovala většinou služebnictvo z celku měšťanské domácnosti – jak to koneckonců odpovídalo i náhledu na status služebnictva v rámci měšťanské společnosti nastíněného v úvodu statě, a nejsme tak v rámci sumy hromadných dat často schopni odlišit ani užší jádro domácnosti (tj. manželku a děti, případně jiné blízké příbuzné) od osob služebních, pracovníků spojených svou činností nikoliv s chodem domácnosti, ale spíše nebo výhradně s chodem podniku (například pokojské v hostincích a hotelech, asistenty v lékárnách nebo obchodní příruční) a dokonce nám do tohoto statistického chaosu zasahují také osoby žijící v podnájmu.⁵

Z německých výzkumů vyplývají mimo jiné data, umožňující vytvoření alespoň rámcové představy o početnosti služebnictva. Je zřejmé, že mezi jednotlivými městy existovaly značné rozdíly. Nejvyšší podíl služebnictva vykazovala města rezidenční, kde přítomnost panovníka, zeměpanských úřadů a s nimi spojený společenský lesk a atraktivita města pro okolní šlechtu a velkopodnikatele, s sebou přinášela vysoké nároky na reprezentativní vystupování a tedy nároky na početný služební personál. V německých zemích je do této skupiny měst řazen například Mnichov, v habsburské říši by sem náležela jistě Vídeň, ale také například Salcburk, sídlo významného arcibiskupství. Zde v první polovině 19. století služební personál pravděpodobně představoval více než 10% obyvatelstva města. V Mnichově na jednu domácnost roku 1911 připadalo statisticky 0,8 služebné osoby, v Salcburku 0,54. V podobné relaci se pravděpodobně po-

³ Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola aneb prostitute za Rakouska i republiky*, Praha 2002; TÁŽ, *K hřichu i k modlitbě. Žena v 19. století*, Praha 1999; Pavla HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu století*. In: Československý časopis historický 31, 1983, s. 713–722; Ludmila NESLÁDKOVÁ – Lumír DOKOUPIL, *Židovská minorita na Moravě a její služebnictvo v době utváření moderní společnosti 1869–1939*. In: Historická demografie 23, 1999, s. 85–135.

⁴ Z bohaté literatury vybírám: Rolf ENGELSING, *Das häusliche Personal in der Epoche der Industrialisierung*. In: R. ENGELSING [Hg.], *Zur Sozialgeschichte deutscher Mittel- und Unterschichten*, Göttingen 1973, s. 225–261; Dagmar MÜLLER-STAATS, *Klagen über Dienboten. Eine Untersuchung über Dienboten und ihre Herrschaften*. Frankfurt am Main 1987; Karin ORTH, „Nur weiblichen Besuch“. *Dienstmädchen in Berlin 1890–1914*. Frankfurt am Main/New York 1993; Violet SCHULZ, *In Berlin in Stellung. Dienstmädchen in Berlin der Jahrhundertwende*. Berlin 1989; Dorothee WIERLING, *Mädchen für alles. Arbeitsalltag und Lebensgeschichte städtischer Dienstmädchen um die Jahrhundertwende*. Berlin/ Bonn 1987.

⁵ Podle výsledků předlitavského sčítání lidu v roce 1880 připadalo na 10 000 žen celkem 1409 osob ve služebním nebo čeledním poměru.

hybovala také města lázeňská, někdy nazývaná rentiérská (v Německu například Wiesbaden, Baden-Baden, u nás Karlovy Vary nebo částečně Teplice). Ve městech průmyslových, kde byl počet obyvatelstva navýšen příchodem dělnictva, byl již poměr služebných osob nižší. Závisel ovšem také na širších souvislostech industrializace města, zejména na jeho hospodářských tradicích. Ve městech překotně industrializovaných, sociálně rozpolcených mezi úzkou skupinu velmi majetných podnikatelů a masu téměř nemajetných dělníků, vznikla jen relativně nepočetná měšťanská střední třída a počet služebnictva tak byl nižší. Naopak ve městech s řemeslnickou a obchodní tradicí, kde industrializace překrývala starší ekonomické vazby a nepůsobila sociálně tolik destruktivně na stávající společenské poměry, se počet služebných osob na jednu domácnost zřejmě pohyboval v relaci kolem 0,3–0,4 (například Augsburg, Norimberk, Regensburg).⁶

Tato studie si neklade za cíl detailně analyzovat socioprofesionální skupinu služebného personálu ve městě, jde spíše o jakousi sondu do této problematiky, korespondující s výzkumem brněnské komunální elity jako reprezentativního vzorku zdejších občanských vrstev. Komunální elita se v Brně podle metodiky frankfurtského projektu skládala především ze všech v letech 1851–1914 zvolených členů obecního výboru. U souboru necelých tří stovek zmíněných osob je biografickou metodou zjišťován mimo jiné například jejich majetkový status, povolání, původ a profese jejich rodičů, bytové poměry, veřejná angažovanost na úrovni spolků a podobných organizací a také počet a struktura rodiny včetně přítomnosti služebného personálu. Takto vznikl soubor čítající celkem 691 příslušníků služebného personálu.

Na místě je otázka reprezentativity získaného souboru. Socioprofesionální struktura komunální elity se v průběhu sledované doby samozřejmě měnila, vždy však byli nadproporcionálně zastoupeni majetní členové měšťanské komunity.⁷ Z toho důvodu je třeba považovat i extrahovaný soubor příslušníků služebnictva spíše za členy elity tohoto stavu – služba v domácnostech nejbohatších továrníků, vysokých úředníků nebo špičkových advokátů patrně přitahovala i „elitu“ z řad služebných. Do řad komunální elity však patřili i drobní řemeslníci, silně zastoupení např. v 50. letech, nebo učitelé a vyšší a střední zaměstnanci, zvláště od 90. let. A konečně po roce 1905 v řadách obecních zastupitelů zasedli předáci brněnských sociálních demokratů. Snad překvapivě se i v jejich domácnostech výjimečně objevila služebná, což byl případ advokáta Ludwiga Czecha.

⁶ Srov. F. MÖLLER, *Bürgerliche Herrschaft*, s. 55–59.

⁷ Srov. Lukáš FASORA, *Sociální a profesní struktura brněnské komunální reprezentace v letech 1851–1904*. In: Český časopis historický, v tisku.

Vývoj brněnské měšťanské společnosti byl z hlediska používané typologie vývoje rozpolcen mezi osudem provinčního centra, sídla nezanedbatelného množství zemských úřadů, škol a dalších veřejných institucí a mezi osudem tradičního střediska obchodu a řemeslné výroby, industrializovaného od 70. let 18. století. Počet služebných v Brně byl dozajista ovlivněn nízkým počtem zde sídlící šlechty, která buď tíhla do Vídně nebo sídlila na svých venkovských statcích. Společenský lesk Brnu tak mohli dodávat jen nepočetní vyšší úředníci zemské správy a několik, po čase nobilitovaných velkopodnikatelských rodin (Schoellerové, Offermannové, Bauerové, Suchankové).⁸ Blízkost a ekonomický a společenský lesk Vídně přitahovaly i většinu zdejší středostavovské měšťanské elity, o které se často říkalo, že „*pro vzdychání po Vídni zanedbává vlastní město*“.⁹

Údaje k roku 1857 v Brně zaznamenaly jako „jiný služebný personál“ (čímž bylo míněno odlišení od termínu pomocný personál v živnostech, obchodě a zemědělství) necelá 2% obyvatel města. Tento údaj je pravděpodobně poněkud podhodnocený, protože v mnoha domácnostech, jejichž hlava se většinou zabývala řemeslnou výrobou nebo drobným obchodem, nebylo podle dotazníků vyplněných respondenty možné oddělit děvečku, hotelovou pokojskou nebo i číšníka od služebnictva v užším slova smyslu, i když jejich pracovní náplň byla v mnoha případech zřejmě téměř totožná. Statistikové v roce 1870 naopak použili v dotazníku termín služebný personál a zjistili existenci celkem 14,7 % osob, spadajících do této kategorie – tedy výkyv směrem do druhého extrému. Přesné stanovení počtu příslušníků služebného personálu bude kdy stěžejí možné, i časově náročná detailní analýza výsledků sčítání lidu nedokáže odhalit, jaká konkrétní pracovní náplň se pod používaným označením Magd, Gesinde, Dienstmädchen, Stubenmädchen, Kindermädchen, Bediente aj. vlastně skrývala.

Vzhledem k soužití velkopodnikatelských rodin a s nimi spojených vysokých úředníků a elitních advokátů s řemeslnictvem musíme totiž v Brně vždy kalkulovat se dvěma rozdílnými funkcemi služebného personálu ve zdejších domácnostech. Zatímco u brněnské elity majetku, především u velkopodnikatelů, a také u představitelů užší elity vzdělání (vysokých úředníků, špiček advokacie a předních profesorů brněnské techniky) je třeba počítat s využíváním služebného personálu především k bezprostředně reprezentačním účelům a zejména k ulehčení v povinnostech při správě domácnosti pro manželku a starší děti, v domácnostech řemeslníků byla zřejmě držba služebného personálu úžeji spojena s chodem živnosti a aspekt reprezentace byl druhořadý. Zatímco v do-

⁸ Srov. L. FASORA, *Brněnští velkopodnikatelé 1850–1914. K sociálnímu postavení a veřejnému působení elity majetku*. K novověkým sociální dějinám, v tisku

⁹ Srov. Lidové noviny 23. 8. 1919 a Emil SOKOL, *Květy na hrobech*. Lidové noviny 10. 7. 1921.

mácnostech prvního typu byl služební personál strukturovanější ve svých rolích, především v domácnostech řemeslníků není vlastně možné rozlišit, co vlastně měla dotyčná služební osoba v domácnosti či v živnostenském provozu na starosti. Označení „děvče pro všechno“ tak více příslušelo služebným osobám (nejen ženského pohlaví) v domácnostech řemeslnických než reprezentativnímu vystupování personálu v náročnějších domácnostech továrníků nebo advokátů.

Speciálně pro moravská zemská hlavní města Brno a Olomouc upravoval právní postavení služebního personálu zvláštní čelední řád.¹⁰ Dikce právní normy označovala zaměstnavatele jako pána služby, pro zaměstnance se užíval termín čeledín nebo služka a celkové znění textu napovídalo, že období služby bylo v životě mladého člověka vnímáno jako pouhá přechodná fáze. U muže se předpokládalo, že po skončení služby si založí vlastní nezávislou živnost nebo převezme hospodářství, u ženy se očekávalo ukončení služebního poměru po přijetí výhodné nabídky k sňatku. Pracovní poměr nebyl rozhodně srovnatelný s jinými profesemi. Byla sice sepsána pracovní smlouva, ale další předpisy obsažené v čeledních řádech středoevropských zemí byly juristy právem označovány již od josefínských časů za pozůstatek „právní doby kamenné“.¹¹ Čeleď nesměla bez svolení pána opustit zaměstnání, byla podrobena zvláštnímu dozoru a za porušení disciplíny hrozily tvrdé, dokonce i tělesné tresty. Předpis explicitně zmiňoval povinnost přiměřeného oblékání, naopak nenařizoval omezení pracovní doby a neurčoval platové podmínky. Povinností pána bylo mimo jiné dbát na počestný život služebnictva a zvláště byla zdůrazněna povinnost dohlížet na dodržování náboženských rituálů, což v praxi znamenalo minimálně jedno volné dopoledne týdně. Souhrnně se do čeledních řádů vůbec nepromítla postupující liberalizace společnosti a překvapivě ani další úpravy čeledních řádů z let 1859 a 1866 nepřinesly významnější změnu.

Údaje ve sčítacích operáty pouze naznačují strukturu služebního personálu. V čele služebního personálu stál majordomus, označovaný také jako hofmistr. Tohoto muže si ovšem v Brně mohly dovolit jen rodiny mimořádně dobře situované, prakticky je možné tyto údaje zaznamenat jen u nejbohatších továrníků s ambicemi proniknout společensky do prostředí staré aristokracie. Textilní magnát Gustav Adolf Schoeller si vydržoval hofmistra jako hlavu asi desetičlenného týmu služebnictva, kde dále nalezneme osobního sluhu, služebné pro kuchyňské práce, komorné, spojené svou prací spíše s péčí o garderobu, kočího, zahradníka a jejich pomocníky. Mimo vlastní služební personál stálo v předních brněnských domácnostech několik osob blízkých svým postavením spíše

¹⁰ *Věstník vlády zemské pro markrabství moravské*, rok 1857, Brno 1857.

¹¹ Gunilla-Friderika BUDDE, *Das Dienstmädchen*. In: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt [Hrsg.], *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – New York 1999, s. 151.

členům užší rodiny. Šlo především o společnice osamělých starších dam z rodiny nebo naopak o společenský doprovod dospívajících slečen. Podle původu rodiny, nebo častěji podle původu manželky, se také řídila země původu dotyčné společnice. Anna von Offermann si tak přivedla s sebou do Brna například dvě společnice z rodného Manchesteru, roli zde mohla hrát i snaha udržovat díky konverzaci kontakt s mateřským prostředím a jazykem. Jazykové dispozice favorizovaly společnice a zejména vychovatelky k dětem z francouzského jazykového prostředí, i do Brna v této souvislosti doléhala výborná pověst absolventek exkluzivních švýcarských pensionátů a škol. Takto kvalifikovanou sílu si ovšem mohly dovolit jen nejmajetnější brněnské rodiny a svoji prestiž následně dávaly i označením vychovatelek jako bony, ve středostavovském prostředí se používal lidovější termín „Kindermädchen“ a tyto ženy zpravidla pocházely z okolních moravských měst.

V domácnostech užší elity majetku a vzdělání bylo z hlediska společenského postavení nemyslitelné zatěžovat paní domu nebo dospívající děti pracemi spojenými s péčí o domácnost, služebný personál zde byl nutností. Snaha napodobit lesk těchto reprezentativních domácností vedla v Brně i méně zámožné měšťanské rodiny k vydržování služebného personálu, byť v často mnohem skrovnější podobě. Zejména pro početnou nižší střední třídu, tvořenou v Brně z velké části početnými subalterními úředníky a učiteli středních a částečně snad i obecních škol, bylo vydržování alespoň jedné služebné společenskou nutností. Z hlediska měšťanské morálky bylo obtížně akceptovatelné, aby paní domu nebo slečny dcery nosily na veřejnosti těžké tašky s nákupem, samy praly tzv. velké prádlo apod. Gáže těchto veřejných zaměstnanců ovšem nedovolovaly velké výdaje na reprezentaci domácnosti a vytvářela se tak pověstná schizofrenie příslušníků úřednického a učitelského stavu, kdy stála ve zřejmém nesouladu stále značná společenská prestiž profese a její hmotné zabezpečení. Řešení se v této zapeklité situaci nabízel jen málo – v roce 1880 například sčítání lidu registrovalo v Brně téměř pět tisíc služebných osob, které nebydlely v domácnosti svého zaměstnavatele. Šlo zřejmě z velké části o služky, které docházely do měšťanské domácnosti jen příležitostně, tak říkajíc na částečný úvazek, a vypomáhaly především v exponované době například velkého prádla, příprav na plesy, rodinných slavností apod. Rodinnému rozpočtu se ulevilo mimo jiné, pokud šlo o náklady na činži, neboť byty bez pokoje pro služku byly citelně lacinější, a pověst rodiny nebyla přespříliš poškozena.¹²

Ze sčítacích operátů vyplývá také fakt, že vydržování služky v domácnostech tohoto typu bylo mnohem častější v případech, že měl pán domu nějaké veřejné

¹² Srov. Andrea POKLUDOVÁ, *Zformování vzdělaných vrstev občanů v Moravské Ostravě a v Opavě v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Disertační práce. Ostrava 2002.

ambice a byl aktivní například na spolkové úrovni nebo dokonce kandidoval do komunálních zastupitelských sborů. V takovém případě bylo zřejmě nutností přijímání návštěv a bez služby by byla domácnost v očích měšťanské společnosti stěží obstála. V méně zámožných měšťanských domácnostech s početným potomstvem se v protokolech sčítání lidu objevoval služební personál jen v útlém věku dětí, s jejich přibývajícím schopností obstarat domácnost vlastními silami se již na nákladech na udržování služebných šetřilo. Člen obecního výboru, povoláním úředník zemské finanční správy Theodor Woslaczek, otec pěti dcer, za svého pobytu v Brně služku například vůbec neměl a práci obstarávaly výhradně jeho dospělé dcery. Ve skromných poměrech žil dotyčný na penzi po smrti manželky se dvěma neprovdanými dcerami, jejichž vdavky zřejmě zkomplikovala neschopnost otce vyplatit jim přiměřené věno. Jedna z nich fakticky převzala plnou péči o domácnost, druhá pracovala jako učitelka. Roli služebných v podobně situovaných jednočlenných domácnostech suplovala někdy také příbuzná z venkova, která pečovala o osamělého staršího člověka a přivedla si s sebou i své děti.

Přes uvedené skutečnosti je však znovu třeba zdůraznit, že existence služebního personálu byla považována za standardní jev měšťanské domácnosti a absence těchto osob byla jevem výjimečným, společností provokujícím a pouze v případě souběhu specifických okolností mohla domácnost bez služebnictva společensky obstát.

Jak se do služby nastupovalo? Zahraniční literatura uvádí několik cest verbování služebního personálu, postupů více či méně nejistých i dobrodružných. Nejbezpečnější cestou bylo doporučení do příslušné domácnosti ze strany jiné měšťanské rodiny, svoji roli hrálo asi i doporučení kolegyň, již v domácnosti etablovaných služebných. Zřejmě klasickou cestou bylo předání informace o uvolněném místě pro služebnou metodou zmínky v krámě, na tržišti apod. Poměrně častým jevem v domácnostech brněnské komunální elity bylo získávání služebných z jednoho regionu, okresu nebo dokonce téže obce. Brněnští velkopodnikatelé si tak přiváděli do Brna lidi z bezprostředního okolí svých venkovských velkostatků (Hauptové ze Zlínska, Herringové z okolí Habrovan na Vyškovsku apod.), nikoliv náhodné bylo asi získání služby z okolí mimobrněnského rodiště manželky nebo manžela. U ostatních domácností mohl snad hrát roli například letní rekreační pobyt na venkově, na tzv. letním bytě apod.

V religiózních oblastech Německa bylo prý poměrně běžným jevem získávání služebných prostřednictvím duchovního, který dokonce někde předčítal jména měšťanských rodin nabízejících místa počestným dívkám přímo po kázání. Venkovští farníci se obraceli na svého duchovního pastýře především ve snaze zajistit pokud možno v co největší míře bezpečí a mravný život dívek a žen odcházejících do služby do vzdáleného a „nebezpečného“ města a farář jim mohl prostřednictvím korespondence s kolegy pomoci ve městě zajistit seriózní

rodinu zaměstnavatele.¹³ V českém a moravském prostředí mi není případ opakování tohoto mechanismu znám, byť v jednotlivých případech mohli klerikové roli zprostředkovatele jistě sehrát.

Nejčastějším mechanismem nábory služek bylo v Brně od 80. let využití zprostředkovatelských kanceláří, oficiálních i neoficiálních. Pro měšťanskou společnost byla otázka získávání mladých a svobodných žen pro službu mravně citlivou záležitostí. K dohledu nad osudem do Brna příšlých dívek se hlásily jednak některé spolky, jednak představitelé církvi. I inzerce v tisku byla v této branži poměrně řídkým jevem, inzeráty tohoto typu se v seriózním tisku objevovaly jen ve velmi diskrétní grafické úpravě a s opakovaným zdůrazněním počestnosti firmy. Mezi přední podniky v branži patřila například zprostředkovatelská firma Malvíny Kutschenreiterové ve Veselé ulici, v Brně se podle údajů v adresářích nacházelo ještě 3–5 jiných podobných podniků.¹⁴ Koncesi k jejich provozování dostávaly zpravidla ovdovělé starší ženy a právo vést podnik mělo podobu renty. Město Brno bylo vedle Vídně podle M. Casutta jedním z nejproblematictějších v monarchii, neboť zdejší magistráty ponechávaly tuto specializovanou personalistickou práci mimo kontrolu svých úředních zprostředkovatelen práce.¹⁵ Tento stav byl pravděpodobně v Brně způsoben zaměřením zdejší magistrátní zprostředkovatelný práce prioritně na obyvatelstvo domovskey příslušné. Příliš mnoho prostoru tak dostávali pokoutní zprostředkovatelé. Následně se sice mohlo Brno pochlubit sice relativně nízkou nezaměstnaností a úspěšnou činností zmíněné zprostředkovatelný, současně však Rudolf Těsnohlídek v roce 1911 psal o obchodě s otroky v Brně a kritizoval magistrátem přehlížené rejdnění kuplířů zneužívajících tísně venkovských děvčat, přicházejících do Brna za službou.¹⁶

Postavení služky v rámci domácnosti bylo podle dosavadních výzkumů velmi variabilní. Sčítací operáty potvrdily, že jen velmi málo služek setrvalo v jedné rodině dlouhodobě. V celém sledovaném souboru osob se objevilo pouze 12 služebných osob zaměstnaných v jedné domácnosti alespoň deset let. Tento výsledek je zajisté ovlivněn nadprůměrnou fluktuací sledovaných rodin, neboť jsou zde nadpočetně zastoupeny rodiny příslušníků elity vzdělání, kteří se stěhovali častěji než zbytek populace a pravděpodobnost, že služka dostane od panstva výpověď tak byla vyšší. Přesto se jako iluzorní ukazuje v literatuře i kinematografii poměrně hojně líčený obraz věrné služebné, setrávající po mnoho let v rodině, již se stala rádkyní, zkušenou hospodyní a chůvou současně.

¹³ G.-F. BUDDE, *Das Dienstmädchen*, s. 155.

¹⁴ *Adressbuch von Brünn für das Jahr 1890*.

¹⁵ Marcus CASSUT, *Häusliches Dienpersonal (insbesondere Dienstmädchen) in Wien des 19. Jahrhunderts*, Wien 1995, s. 71–74.

¹⁶ Lidové noviny 21. 5. 1911.

Běžný život služebných je v brněnských podmínkách poměrně obtížné sledovat. Klasické metody uplatňované například německými nebo francouzskými historiky používají pro analýzu problematiky memoáry služebných a konfrontují tento pramen především s policejními zprávami o deliktech se služkami spojených a s literaturou tzv. červené knihovny, která umožňuje alespoň částečně rozkrýt duševní svět služebných osob, jejich trápení i sny a plány. V našich podmínkách ovšem tyto cesty nejsou prakticky schůdné pro absenci či příliš malou četnost a výpovědní hodnotu zmíněných pramenů domácí provenience.

Mezi nečetné a proto velmi cenné prameny patří paměti Marie Stejskalové, služebné v rodině Leoše Janáčka.¹⁷

Šlo zajisté o případ velmi specifický, komplikacemi při využití vzpomínek Marie Stejskalové pro studium sociálních dějin se detailně zabývala již N. Machková-Prajzová.¹⁸ Celkové vyznění textu je oslavné a nostalgické jak ve vztahu k rodině Janáčkových, tak ve vztahu k samotné službě, jejíž podmínky jsou líčeny jako bezmála ideální. Marie Stejskalová začínala po přestěhování z Jamného na Vysočině do Brna jako šička v textilní továrně na Křenové, pak se jí díky podpoře bratra podařilo rok studovat Vesnu, českou dívčí školu. Zřejmě právě prostřednictvím šušky u kupce se prostřednictvím známé dozvěděla, že Janáčkoví hledají služebnou a dotyčná známá jí dokázala místo zprostředkovat.

Služba měla z dnešního pohledu dost monotónní rytmus. Mariin pracovní den začínal v pět hodin ráno, na šestou chystala snídani – většinou sladké pečivo a kávu. V době, kdy Leoš Janáček snídal, Marie uklízela jeho pracovnu, zbytek bytu uklízela dopoledne, když odešla paní domu nakupovat. Kolem desáté začínala příprava oběda, paní domu zvláště dohlížela na úpravu masa, ostatní ponechávala spíše na služebné. Po obědě a odpoledne obě ženy společně myly nádobí a spravovaly šaty, pletly a háčkovaly. Dělbů práce se Zdenkou Janáčkovou si Marie velmi pochvalovala, zřejmě tento stav nebyl v ostatních domácnostech až tak obvyklý. Také oceňovala, že se jí Janáčkoví snažili vyjít vstříc, pokud šlo o bydlení – byl se jednalo jen o postel v kuchyni a skříň na chodbě. V ostatních sledovaných domácnostech zřejmě služky v takto provizorních podmínkách často nežily, neboť ke standardu bytu brněnské honorace patřila komora pro služku, kam se mohla uchýlit i přes den a měla své věci při ruce.

Pokud šlo o další požitky, u Janáčků služka dostávala snídani, obědvávala demokraticky společně s rodinou a místo večere dostávala peníze. Za laskavost Stejskalová považovala, že jí paní i přesto nechávala k večeri nějaké jídlo.

¹⁷ Marie TRKANOVÁ, *U Janáčků*, Praha 1959.

¹⁸ N. MACHKOVÁ-PRAJZOVÁ, *Služka. Příklad Marie Stejskalové*. In: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř [Eds.], *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 250–261.

Stejskalová zůstala v rodině předlouhých 44 let, podle vlastních slov toto období považovala za šťastné a o odchodu neuvažovala.¹⁹ Všechny její kamarádky se prý vdaly a ze služby odešly, ona si považovala důvěry rodiny jako velké cti a prakticky se s rodinou identifikovala. Společensky Marie Stejskalová avansovala ve svých očích dostatečně už tím, že jí rodina svěřovala stále prestižnější a náročnější úkoly a vkládala do ní svoji plnou důvěru, o jiném mechanismu vlastní sociální mobility zřejmě ani neuvažovala. Po smrti členů rodiny byl Marii Stejskalové odkázán poměrně zajímavý díl majetku jako jakési zabezpečení, což opět ukazuje na mimořádnost celé situace – sčítání lidu registrovaly případy přestárlých služek v domácnostech měšťanů jako naprosté minimum, pouze jedinkrát se ve sledovaném souboru objevilo u staré osoby označení služka na penzi.

Pokud ovšem se služkou nebylo zacházeno tak vlídně jako u Janáčkových, je zřejmé, že jí právní předpisy umožňovaly jen omezenou možnost obrany. Toto je zřejmě jeden z důvodů, proč se v dochovaných policejních spisech neobjevují zmínky o kolizích služebných s jejich zaměstnavatelem. Přece jen se však služebným dobrá možnost obrany nabízela – služebnictvo bylo totiž zpravidla tak detailně obeznámeno s rodinnými vztahy, finanční situací a jinými zajímavostmi, které se někdy daly označit za rodinné špinavé prádlo, že se služka mohla stát pro pověst měšťanské rodiny opravdovou hrozbou. V případě nedobrého zacházení se služkou se tak v neformálních hovorech s jinými služebnými na tržištích, u vodovodního hydrantu apod. mohlo široké okolí dozvědět mnoho zajímavých podrobností, které by ostatní služebné jistě předaly svým paním domu. Výsledkem celé spletité situace pak mohlo být jediné čestné rozvázání služebního poměru i s eventuálním odstupným.

Výzkumy v Brně ukázaly na několik zajímavých statistických a geodemografických souvislostí. Průměrný věk služebnictva byl v rozmezí 28–31 let, údaj je ovšem zjevně zkreslen několika případy starších služebných, sdílejících osud Marie Stejskalové. Modus sledovaného souboru totiž ukazoval na nižší obvyklý věk, kolísající ve sledovaných letech sčítání lidu mezi 21–24 rokem života. I tak je tento údaj do jisté míry překvapivý, namátkové zjišťování v domácnostech mimo komunální elitu ukazovalo, že se zde v řadách služebnictva častěji objevovaly zejména velmi mladé dívky, i sotva odrostlé děti. Věková struktura sledovaného souboru služebnictva patrně odráží fakt, že především majetné rodiny si mohly dovolit služebnictvo vybírat a zaměstnat uchazečku či uchazeče až na základě doporučení, tj. po několika letech praxe v jiné domácnosti. Extrémně nízký věk služebných osob se tak v těchto domácnostech objevoval zřídka. Několikrát šlo o schovanku, která od jistého věku patrně vy-

¹⁹ Jako kontrastní pohled může posloužit Antonie ŠÁLKOVÁ, *Z deníku služby*, Praha 1951.

konávala práci služky a byla tak zachycena i ve sčítání lidu, velmi mladí hoši se objevovali také na postu podomka a několikrát se objevila situace, kdy vedle starší služebné v domácnosti sloužila její velmi mladá kolegyně pocházející ze stejné obce nebo mikroregionu.

Tabulka č. 1 ukazuje teritoriální původ sledovaného služebnictva. Sledovaný specifický vzorek služebnictva ukazuje na geografickou blízkost domovské obce značné části brněnských služek – ve vzdálenosti do 30 km se narodila přibližně třetina služebných osob. U těchto osob můžeme předpokládat přetrvání nějaké vazby k domovu a u velké části z nich také návštěvy svých příbuzných. Velká část služebných přicházela do Brna tradičně také z prakticky etnicky čistě českých oblastí východních Čech a západní Moravy, naopak regiony jižní Moravy s výraznějším zastoupením německy hovořících obyvatel byly zastoupeny překvapivě málo. Z oblasti východní a jihovýchodní Moravy pocházel statisticky naprosto zanedbatelný počet služebnictva a tento údaj byl proto přesunut do poslední uvedené kategorie. Vzhledem ke skutečnosti, že se jednalo o služební personál v předních brněnských domácnostech, nepotvrdil se předpoklad, že významná část služebných bude pocházet z Vídně nebo z jiných oblastí a měst habsburské říše.

Z hlediska zastoupení náboženských konfesí nebylo zjištěno žádné překvapení. Drtivá většina služebnictva byla římsko-katolického vyznání, a to i v domácnostech, jejíž hlava byla vyznání evangelického nebo židovského. Jedinou poměrně stabilní odchylkou od tohoto trendu bylo časté zaměstnávání kuchařek židovského vyznání v rodinách stejné konfese, což však jistě není překvapení. Z hlediska stavu byla naprostá většina služebných osob svobodná, vdané ženy a také snad překvapivě vdovy byly zastoupeny minimálně. Počet mužů v řadách služebného personálu v průběhu sledované doby postupně klesal, z 11% v roce 1857 na 1% v roce 1910. Muži byli nejčastěji uvedeni jako kočí, dále byli zastoupeni jako zahradníci a osobní sluhové v nejbohatších domácnostech. Postupný odchod příslušníků elity majetku na venkov a celkové zahušřování brněnské zástavby, omezující počet domácností disponujících zahradou, patrně přispělo k redukci počtu mužského služebnictva. I tady hrála však hlavní roli skutečnost, že se ženy v této profesi stávaly zajímavějšími pro nižší mzdové náklady. Ze sčítání lidu totiž vyplývá, že významná část mužů z řad služebného personálu zůstávala ve službě i po svém sňatku a tedy jsou patrně vyšší nároky těchto živitelů rodin na mzdu, bydlení apod.

Z hlediska studia národnostní skladby služebnictva ve sledovaných domácnostech se opět musíme přidržet statistických formulářů, které zjišťovaly u všech osob tzv. obcovací řeč. Ta se samozřejmě nemusela nutně krýt s pojmem národnost v moderním slova smyslu. Brno bylo známé jako město, kde německy hovořící menšina vykonávala i při sčítáních lidu na závislé osoby nejrůznější formy nátlaku s cílem udržet dosti problematickou oficiální německou početní

většinu. V případě služebního personálu byl efekt nátlaku zvláště markantní, neboť sčítací formulář vyplňovala hlava domácnosti a nesla za jeho správnost odpovědnost před magistrátními úředníky zastupujícími v této záležitosti stát. Kontrola údajů tak vlastně probíhala dvoustupňově, údaje prohlížel často na boji o německý charakter města zainteresovaný pán domu, jednak podobně angažovaný městský úředník. Ze sčítacích operátů je zjevné, že se v Brně vžil výklad pojmu obcovací jazyk prostě tak, že jde o řeč, kterou v tomto případě služebná komunikuje se svým zaměstnavatelem. Pak u rodin z řad komunální elity prakticky nepřipadal v úvahu jiný jazyk než němčina, pouze u například zahraničních vychovatelek se výjimečně objevila francouzština nebo angličtina. U běžné služebné, hovořící českým jazykem jako mateřštinou, byla ve čtyřech z pěti případů uvedena jako obcovací řeč němčina, zbytek připadal na jazyk moravský a výjimečně se objevila čeština nebo „slovanština“. Zajímavé jsou v operátech velmi časté dodatečné úpravy údajů připsané hlavou domácnosti a také úřednickou tužkou provedené úpravy obcovací řeči. U tohoto častého jevu je zřetelný trend – původně zapsaný jazyk moravský se nejčastěji přepisoval na němčinu, naopak národnostně uvědomělejší osoby, které se přihlásily k českému jazyku, byly dodatečně přihlašovány alespoň k řeči moravské. Ta se jevila německé elitě pro zachování jejího postavení ve městě přece jen příznivější než čeština.²⁰

Postoj jednotlivých příslušníků městské elity k fenoménu jiné než německé obcovací řeči, zapsané u jejich služby, nemá zvlášť zřetelnou souvislost s jejich sociálním postavením nebo veřejným angažmá. Obecně platí, že spíše tuto skutečnost německy hovořící brněnští měšťané „snášeli“ ve sčítání lidu v roce 1880 než ve sčítáních dalších, kdy se již více projevíly národnostní diference. Fenomén moravanství ze sčítacích operátů postupně mizí ve sčítáních z let 1890 a 1900, což koresponduje se zjištěními M. Řepy a signalizuje ústup „moravanství“ ve prospěch české národní orientace i v prostředí nižších sociálních vrstev. Není pravdou, že by se vůdcové brněnských německých nacionalistů v tomto směru projevovali zvlášť nesnášenlivě – česky hovořící služku měl ve své domácnosti například advokát Eugen Krumpholz a Josef Klär, výřečný předák nacionalů, měl kromě služby doma dokonce také česky hovořící tchýni pocházející z východočeských Častolovic. Poněkud častějším jevem byla přítomnost česky hovořící služby v domácnostech staroměšťanských řemeslníků a majitelů domů (zahradník Arnold Schebanek, řezník Franz Faust, klenotník Eduard Zeitz, majitel domů Valentin Falkensteiner aj.) a továrníků židovského původu (Gomperz, Grünfeld). Naopak například přední mužové brněnské advokacie, učitelé německé techniky a vyšších škol a ostatní továrníci ve svých početných

²⁰ Srov. Milan ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno 2001, s. 149–150, 153.

týmech služebnictva česky hovořící osobu nepřiznávali, byť se často jednalo o služebné původem z čistě českých oblastí Vysočiny a východních Čech, navíc s typicky českými jmény (advokáti Fischel, Pozorny, Reissig, učitelé Hönig, Naske a velkopodnikatelé Haupt, Offermann, Schoeller, Suchanek aj.).

Analýza počtu služebných osob v jednotlivých domácnostech ale především umožňuje pohled na statut její hlavy v kontextu její profese a veřejného působení v rámci struktury brněnské měšťanské společnosti.²¹ Z posouzení počtu služebných osob a trendů vývoje vyplývají především tyto závěry:

a) Celkově nízký počet služebného personálu v domácnostech řemeslníků a jeho častá absence potvrzuje stálý pokles sociální prestiže a vlivu tohoto stavu, který nejen majetkem, ale i dalšími atributy společenského vlivu nedosahoval vlivu ostatních sociálních skupin. Ani veřejně nejaktivnější předáci řemeslnických společenstev a dokonce ani osobnosti z řad brněnského řemeslnictva, které se částečně zajímaly v oblasti velkého podnikání, se nevymykají uvedené charakteristice. Tato skutečnost byla kompenzována využíváním učedníků pro podřadné práce, reprezentativní veřejné vystupování příslušníků této společenské skupiny však zjištěné údaje nenaznačují.

b) V případě početně zastoupených příslušníků advokacie a notářů se potvrzuje již dříve zjištěný, od 90. let patrný rozdíl mezi etablovanými právníky s úzkými kontakty na velkopodnikatelskou špičku (Frendl, Reissig, Wallaschek) a advokáty omezujícími své služby spíše na střední a nižší vrstvy. Podobnou diferenci nalézáme i v případě vysokých úředníků (d'Elvertové aj.), tradičně propojených jak se špičkami advokacie, tak předními podnikateli a skupinou nižších úředníků, kteří v zastupitelstvu zasedli od 90. let v kontextu snahy brněnské liberální kliky o populističtější politiku jako obranu před náporom nacionalistů. Sociální statut početných příslušníků německé i české měšťanské společnosti na Moravě, který byl přibližně vymezen dokončeným vysoce odborným vzděláním, většinou skromnými majetkovými poměry a politickou angažovaností na komunální i vyšší úrovni hlavně od 90. let 19. století, vyzývá k dalšímu studiu. Sčítací operáty totiž u mnohých aktérů politických změn 90. let ukazují na velmi odlišnou životní zkušenost, než nacházíme u generace předchozí. Především v ekonomickém slova smyslu byly u řady podobných brněnských komunálních politiků životní zkušenosti sbírány ve velmi skromných bytových poměrech, ve stísněných bytech zalidněných navíc podnájemníky a pochopitelně bez přítomnosti služebného personálu. Příchod nového politického stylu 90. let, s důrazem na sociální otázky a také na masovou politiku a s ní spojenou nacionální radikalizaci, tak měl i tento rozměr. Žít v Brně skromně, nebo i často na hranici bídy, znamenalo například prakticky vždy totéž – tedy mít české souse-

²¹ Srov. tabulka č. 2.

dy.²² Utváření „přirozeného světa“ a vliv zmíněných zkušeností na kariérní dráhu veřejných činitelů zasluhuje mnohem detailnější výzkum.

c) Společenský statut předních podnikatelských rodin (Gomperz, Schoeller, Suchanek, Offermann) se v této souvislosti jeví jako fenomén přesahující hranice brněnské měšťanské společnosti. Životní styl této úzké skupiny dokázala efektivně napodobit jen podobně nepočetná skupina špičkových advokátů a nejvyšších úředníků. Zřetelně se zde ukazuje patrný deficit ve struktuře brněnské měšťanské společnosti, kde se zejména ve srovnání s tradičními liberálně orientovanými obchodními centry v německých zemích (Frankfurt nad Mohanem, Hamburk, Brémy) ukazuje příliš hluboká propast mezi příslušníky nepočetné brněnské elity majetku a ostatními členy brněnské měšťanské společnosti.²³

d)

²² Ve velmi skromných majetkových poměrech žili v mládí z brněnských komunálních předáků například advokát Eugen Krumpholz, inženýr Karl Biberle a celá řada učitelů (v letech pozdějších často označovaných za představitele nacionálního křídla na brněnské radnici) a ještě skromněji žili předáci brněnských sociálních demokratů (redaktoři Mathias Eldersch a Wilhelm Niessner a také advokát Ludwig Czech).

²³ Ralf ROTH, *Bürgertum in Frankfurt am Main. Ein besonderer Weg von der ständischen zur modernen Bürgergesellschaft*. Muenchen 1996.

Lukáš Fasora

**Das Dienstpersonal in Haushalten der Brünnener Kommunalelite
1850 – 1910**

RESÜMEE

Der Verfasser liefert Teilergebnisse seiner Forschung, die sich auf die Struktur der Brünnener Kommunalelite zwischen den Jahren 1850–1914 richtet. Das Studium der Dienerschaft in bürgerlichen Haushalten wird in diesem Zusammenhang als Beitrag zur Ermittlung des Sozialstatus einzelner Komponenten der bürgerlichen Gesellschaft anhand eines repräsentativen Musters der Elite der Brünnener Bürgerschichten verstanden. Die Untersuchung des Dienstpersonals bestätigt den bereits früher festgestellten Rückgang des Einflusses der Handwerkerschichten der bürgerlichen Gesellschaft, sogar einen Verlust von vielen Attributen der „Bürgerlichkeit“. Eine weitere wichtige Feststellung ist die problematische Einstufung eines bedeutenden Teils der Angehörigen der Bildungselite, deren soziale Position dem realen politischen Einfluss offensichtlich nicht entsprach. Die Analyse der Dienerschaft bestätigt ebenfalls die These von einem gefährlichen Defizit des Mittelstandes der bürgerlichen Gesellschaft und einem markanten Abstand der dünnen Vermögenselite von der übrigen Gesellschaft.

	Brno	Brno-okolí	Boskovicko	západní Morava	severní Morava	střední Morava	jižní Morava	východní Čechy	ostatní Čechy	jiné
1857	9,5	13,4	7,9	12,6	11	12,6	3,1	17,3	8,7	3,9
1870	9,3	7,8	8,3	13,5	7,8	12,4	6,7	11,4	17,1	5,7
1880	13,5	10	6,8	12	4,2	19,3	8,9	7,3	5,7	8,9
1890	13,2	13,9	7,3	11,3	7,3	13,9	5,3	9,9	5,3	12,6
1900	8,4	18	8,4	24	5,3	11,6	8,4	5,3	3	7,3
1910	10,5	13,2	6,6	2,6	17,1	22,4	10,5	7,9	2,6	6,6

Tabulka 1: Rozdělení služebního personálu v domácnostech brněnské komunální elity v letech 1857–1910 podle místa narození v procentech.

jméno	profese	1857	1870	1880	1890	1900	1910
Josef Arnold	stavitel		2	3			
Josef Auspitz	VŠ učitel		2	1			
Theodor Bauer	velkoobchodník	3	3				
Otto Biber	kavárník	1	1		3	3	
Karl Biberle	ínenýr		0		4	2	
Rudolf Blitzfeld	advokát			2	2	1	
Theodor Bochner	továrník		7	4			
Franz Dobrawsky	bankéř		3	2	2		
Phillip Ellinger	advokát		1	2	2	2	
Heinrich d´ Elvert	úředník		3		4	4	
Christian d´ Elvert	úředník	1	2	2	2		
Valentin Falkensteiner	majitel domu		2	3			
Hieronymus Fialla	advokát		1	3		3	3
Alfred Fischel	advokát			0	3	3	3
Karl Frenzl	notář	1	1		3	2	2
Julius Gomperz	velkopodnikatel		4	7	5	6	
Leopold Haupt	velkoobchodník	2	3	9	6		
Paul Hayek	ředitel pivovaru					3	2
Max Hönig	VŠ učitel			0		1	1

Tabulka 2: Počet služebných osob v domácnostech vybraných příslušníků brněnské komunální elity v letech 1857–1910.

jméno	profese	1857	1870	1880	1890	1900	1910
Josef Arnold	stavitel		2	3			
Josef Auspitz	VŠ učitel		2	1			
Theodor Bauer	velkoobchodník	3	3				
Otto Biber	kavárník	1	1		3	3	
Karl Biberle	inženýr		0		4	2	
Rudolf Blitzfeld	advokát			2	2	1	
Theodor Bochner	továrník		7	4			
Franz Dobrawsky	bankéř		3	2	2		
Phillip Ellinger	advokát		1	2	2	2	
Heinrich d' Elvert	úředník		3		4	4	
Christian d' Elvert	úředník	1	2	2	2		
Valentin Falkensteiner	majitel domu		2	3			
Hieronymus Fialla	advokát		1	3		3	3
Alfred Fischel	advokát			0	3	3	3
Karl Frenzl	notář	1	1		3	2	2
Julius Gomperz	velkopodnikatel		4	7	5	6	
Leopold Haupt	velkoobchodník	2	3	9	6		
Paul Hayek	ředitel pivovaru					3	2
Max Hönl	VŠ učitel			0		1	1
Karl Kandler	úředník			1	2	2	2
Eugen Krumpholz	advokát		2	1			2
Josef Kunzflod	fotograf			1	1	0	0
Leopold Luser	lékárník			2	2	2	2
Alexander Makowsky	VŠ učitel		2	3	2	1	
Alois Naske	učitel				1	1	1
Theodor Offermann	velkopodnikatel			8	5		
Albin Padowetz	hoteliér		3	4	1	1	
Emil Pozorny	advokát	1	0		1	1	2
Alois Pražák	advokát	4	4				
Moritz Redlich	továrník		4	5			
Karl Ressig	advokát			2	3	2	4
Rudolf Rohrer	majitel tiskárny	2	1	2	2	2	
Arnold Schebanek	zahradník	5	4	2	2		1
Gustav Schoeller	továrník		1	8	10		7
Alexander Suchanek	bankéř	5	4	5	4	2	
Eduard Urban	bankéř			2	4	4	3
Karl Wallaschek	notář	3	4	4	2		
August Wenzlitzke	advokát	4	2	1	1		
August Wieser	advokát		1	2		1	3

Tabulka 2: Počet služebných osob v domácnostech vybraných příslušníků brněnské komunální elity v letech 1857–1910.

DVA FILIÁLNÍ KOSTELY KOMÁROVSKÉ FARNOSTI. KONFESNĚ NÁRODNOSTNÍ PŘÍBĚH Z BRNĚNSKÉHO FIN DE SIÈCLE.

Do obvodu komárovské fary se středověkým kostelem sv. Jiljí spadaly vedle Komárova, Malé Mariazell a Petrohradské ulice, obce Černovice a Dolní a Horní Heršpice. Ve všech jmenovaných obcích stávaly kaple. Na přelomu 19. a 20. století v rozmezí necelých patnácti let pak byly v komárovské farnosti postaveny dva nové kostely. Jeden v letech 1898–1899 v Černovicích, druhý v letech 1911–1912 v Horních Heršpicích. Ani jeden z nich však neaspiroval na to, stát se kostelem farním. S velkou pravděpodobností kvůli počtu farníků. Srovnání jiných brněnských farností, z nichž v každé vznikly v průběhu prvních třiceti let 20. století dva nové farní kostely, s obvodem komárovské fary je dostatečně výmluvné. Zatímco totiž celá komárovská farnost měla roku 1900 pouhých 5 879 farníků, zábrdovická farnost, která byla z brněnských farních obvodů největší, čítala 31 750 věřících. Podobně na tom byla starobrněnská farnost s 20 118 dušemi. Po deseti letech všechny tři farnosti dále vzrostly, zatímco do komárovské patřilo 6 420 katolíků, zábrdovická jich měla již 36 800, nejméně se rozrostla starobrněnská – na 20 802 věřících.¹ Pomýšlet na zřízení samostatných farností při některém z nových kostelů v obvodu komárovské duchovní správy by byl v době, kdy byla za ještě únosnou považována farnost čítající 8 500 duší,² situaci neúměrný přepych.

Nacionalismus v náboženství?

Z údajů o obyvatelích komárovské farnosti lze vyčíst ještě jeden rozměr, v němž je nutno stavby obou filiálních kostelů vnímat. A sice nacionální. Černovice,³

¹ *Catalogus venerabilis cleri dioeceseos brunensis pro anno separate salutis*, Brunae 1990, p. 44.45.47; *Catalogus cleri dioeceseos brunensis*, Brunae 1910, p. 42, 43, 46..

² Lze tak usuzovat z velikosti nově vznikajících farností, jako například Husovic, které se stavbou nového kostela vydělily právě z nekrizovější zábrdovické farnosti. Ostatní farnosti vnitřního Brna byly zpravidla větší než osamostatněné Husovice, z farních obvodů extra urbem bylo největší Královo Pole, které dosahovalo 10 000 obyvatel, Komárov se svými necelými 6 000 byl třetím největším. Viz *Catalogus dioeceseos cleri brunensis*, Brunae 1910, p. 43, 45, 46.

³ Dějinami obce se podrobně zabývá Tomáš SEDLÁČEK, *Černovice 1304–2004*. Brno 2004.

Horní Heršpice⁴ i Komárov lze všeobecněji popsat touž charakteristikou, a to jako „německé obce se silnou českou menšinou.“⁵ Přesněji řečeno jako obce brněnského německého ostrova, do něhož vedle právě zmíněných patřily také Dolní Heršpice, Brněnské Ivanovice, Přízřenice, Modřice, Želešice, Moravany, Kamenný Mlýn a další.⁶ Podíváme-li se podrobněji na čísla v jednotlivých obcích komárovské farnosti, zjistíme mezi nimi jemné nuance. Nejdramatičtější situaci lze tušit v Černovicích, kde se na rozdíl od Komárova i Horních Heršpic poměr Čechů vůči Němcům rychle vyrovnával. Zatímco roku 1880 byla v Černovicích Čechů jen třetina, roku 1910 je jich už téměř stejně.⁷ V Horních Heršpicích jich byla roku 1880 jen desetina, roku 1910 už skoro třetina. V samotném Komárově jejich poměr po celou dobu osciloval mezi třetinou a čtvrtinou z celkového počtu obyvatel.

O komplikovanosti národnostní situace v komárovské farnosti svědčí i to, že se zde nacionální napětí udrželo po celou první polovinu 20. století. Projevovalo se samozřejmě i v náboženské oblasti. Například v roce 1925 místní farář píše: „Mimo toho blíží se slavnost Božího Těla a v tento čas vždy vzplane mezi českými a německými příslušníky církve spor o to, v jaké řeči se slavnostní ceremonie konati mají, a poněvadž dva oltáře (ve farním kostele sv. Jiljí) jsou soukromým majetkem německých rolníků, odbývají se u právě zmíněných kapliček (kaple sv. Josefa a kaple sv. Jana Nepomuckého v Komárově) bohoslužby v jazyku českém.“⁸ V roce 1939 pak logicky tlak ze strany Němců v otázce oslav Božího Těla zesílil. Ze dne 30.5.1939 se dochovaly dva dopisy, jeden adresovaný biskupské konzistoři a druhý přímo biskupovi, v nichž německé obyvatelstvo farnosti žádá, aby oslavy Božího Těla probíhaly v německém jazyce, jako tomu v obci bylo do roku 1920.⁹

Jak už bylo zmíněno výše, k nejdramatičtější změně národnostních poměrů došlo v Černovicích, což promítlo národnostní akcent také do zpráv o filiálním

⁴ Dějinami obce se podrobně zabývá Vladimír NEKUDA, *Z minulosti Horních Heršpic*. Brno 1958.

⁵ Ladislav HOSÁK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 X*, Ostrava 1986, s. 62–63.

⁶ Jan BARTA-ZAHRÁDECKÝ, *Německý ostrov brněnský*, Zábřeh 1912, s. 5. Dobré je uvědomit si na tomto místě dlouhodobější historické souvislosti. Brněnsko bylo až do 13. století ryze české. První vlna Němců se v Brně začala usazovat od roku 1243, v okolí Brna potom hlavně díky německým klášterům, takže před 30-ti letou válkou měly některé obce již tříčtvrtinovou německou převahu. Za třicetileté války český živel v mnoha místech vymizel a mnohé, i dosud české, vyliďněné obce byly dále osídlovány Němci. Viz tamtéž, s. 5–6.

⁷ Zatímco v roce 1880 žilo v obci 186 Čechů a 590 Němců, roku 1890 byl poměr jejich 500 ku 889, v roce 1900 už se česká třetina změnila na polovinu počtem 682 Čechů ku 1 487 Němců a roku 1910 se národnostní poměr obyvatel téměř vyrovnal (1 355 Čechů a 1 672 Němců). L. HOSÁK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 X*, Ostrava 1986, s. 62.

⁸ Archiv města Brna (dále AMB), fond B 1/8 NVmB, církevní oddělení, kart. 25, inv.č. 214, dopis z 11. 5. 1925.

⁹ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond E 82 Biskupská konzistoř, sign. K 5, inv.č. 6227, ev.j. 1626, oba dopisy datovány 30. 5. 1939.

kostele sv. Floriána. Patrocinium svěťce, který byl ctěn jak na české, tak na rakouské a německé straně hranic, tak bylo v německém tisku přisouzeno charisma ochranného patrona německých obyvatel Černovic. Podobně i sám kostel (projektovaný v konečné podobě německým architektem Wanderleyem v neogotickém stylu) měl být výrazem německé zbožnosti.¹⁰ Prismaticem nacionalismu byla posuzována také sama slavnost svěćení kostela. Mírně kuriózním, ovšem jen na první pohled, se v tomto případě může zdát to, že k nacionalistické roztržce došlo mezi dvěma německými listy. Uvědomíme-li si, že na jedné straně barikády stál nacionalisticky zaměřený *Deutsches Blatt* a na druhé straně se jeho útokům bránil křesťansko-sociální *Mährischer Volksbote*, pomyslná kurióznost se vytrácí. Němečtí katolíci, potažmo křesťanští sociálové, totiž nebyli nacionalisticky smýšlejícími Němci považováni za pravé Němce, ale spíše za zrádcoVský živel. Navíc přečteme-li si pozorně v *Deutsches Blatt* článek o svěćení černovického kostela, nenarazíme pouze na nacionalistickou rovinu, ale i na proticírkevní útoky.

Deutsches Blatt se rozhorloval nad tím, že se „český biskup Bauer“ při příležitosti svěćení kostela obklopil velkým počtem kněží a studentů alumnátu, kteří mezi sebou i s ním komunikovali česky, a to si dovolili v „čistě německé obci“! Přechod k protikatolické tematice uvádí konstatováním, že Černovice sice mají nový pěkný a vkusný kostel, ale také klerikální nesnášenlivost. Zdůvodňuje to smyšlenou příhodou o tom, kterak byl nějaký německý rolník vyhnán ze zpoVědnice, protože si doma zapomněl modlitební knížku. Svůj nacionalisticky-proticírkevní výpad končí upozorněním na biskupovy příjmy, na údajný poplatek biskupovi za svěćení kostela a na postavení ubohé obce, jejíž obyvatelé jsou již finančně stavbou kostela vyčerpáni a měli by takový poplatek platit.¹¹

Mährischer Volksbote se v úvodu své repliky rozhořčeně diví, jak taková lež a sprostáctví může být v listě, který chce být německým, a konstatuje, že nic jiného než „fuj“ se na to říct nedá. K označení Bauera za českého biskupa podotýká, že se sice nenarodil na Rýnu, ani v oblasti brněnského německého ostrůvku, nicméně, že jako biskup se chová stejně k Němcům jako k Čechům, což ostatně dokázal právě při stavbě černovického kostela tím, s jakou ochotou a obětavostí jednal se stavebním výborem. A mluvil-li s duchovními (které mimochodem zval stavební výbor) česky, mohlo by přinést *Deutsches Blatt* útěchu, že mnozí z Němců v Černovicích, jejichž evangeliem je *Deutsches Blatt*,

¹⁰ Hans FELKL, *Die Floriani-Kirche in Czernowitz*. In: Montag-Morgen-Brünn, 18. 4. 1938 (výstřižek v Archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně). Ovšem i z české, nacionálně vyhocené, strany byl černovický kostel chápán jako německý: „Na návsi bývala kaple sv. Floriána, která byla před několika lety přestavěna v neveliký, ale pěkný kostel ve slohu gotickém, kde bývala sloužena mše vždycky v den sv. Floriána; v kostele je ovšem všecko jen německé.“ Viz Jan BARTA-ZAHRÁDECKÝ, *Německý ostrov brněnský*, s. 7

¹¹ *Zur Kirchen-Einweihung in Czernowitz*. In: *Deutsches Blatt* 16/67, 30. 8. 1899, S. 4.

se svou českou manželkou doma mluví taky česky. Závěr problému glosuje tím, že ani Deutsches Blatt si při „čistě církevním průběhu slavnosti“ projevu ničeho českého nevšiml. K historce o německém rolníkovi vykázaném v den svěcení ze zповědnice, protože si zapomněl modlitební knihu, Mährischer Volksbote jednoduše poznamenává, že je to lež, už proto, že v novém kostele zatím žádné zповědnice nejsou, a navíc v den svěcení zповědi nebývají. Co se týče příjmů biskupa, nikdy nikde za svěcení poplatků nedostal a o tom, jak užívá svých příjmů, vypovídá dómský stavební fond, z něhož postavil kapli v biskupské rezidenci, fond, který založil na podporu nemocných kněží, a podobně. Co se týče černovické obce, dala z celkových 31 000 zlatých, kterých bylo na stavbu třeba, 300 zlatých.¹²

Pro sledování vývoje nacionalismu i proticírkevních projevů na přelomu 19. a 20. století je zajímavé srovnat zmínky v tisku o svěcení kostela v Černovicích (1899) a Horních Heršpicích (1912). O Černovicích se v tisku psalo jednoznačně víc. Zprávu o svěcení základního kamene přinesly Mährischer Volksbote, *Tagesbote aus Mähren* a *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, přičemž jedině zpráva ve Volksbote byla rozsáhlejší. O svěcení černovického kostela se v delším, zpravidla dvoustránkovém, článku rozepsaly všechny troje zmíněné noviny, v delším textu se jím také zabýval Deutsches Blatt. Stručnou zprávu přinesly *Moravská orlice* a *Hlas*.

Procházíme-li tentýž výběr tisku v době svěcení heršpického kostela, nenacházíme téměř nic. O položení základního kamene najdeme pouze jednu kratičkou zprávičku v Mährischer Volksbote, o svěcení kostela pak dvě krátké a jednu delší zprávu ve stejném listu a jedno velmi stručné oznámení v Mährisch-Schlesischer Correspondent. Ani německý liberální Tagesbote, ani český katolický Hlas v roce 1912 neuznaly za hodna zmínku o novém katolickém kostele na jednom z brněnských německých předměstí. Přitom právě u Hlasu je to do očí bijící. V inkriminovaném období se zde totiž dočteme například o tom, že brněnský biskup Huyn posvětil chrám v Mohelně nebo o slavnosti svěcení české školy v Novém Lískovci. Do této pštosí politiky tisku se patrně promítly jak stoupající projevy nacionalismu (Hlas), tak antiklerikálního smýšlení (Tagesbote).

Kostel sv. Floriána v Černovicích

Dějiny černovického filiálního kostela se začaly psát v roce 1864, kdy manželé František a Marie Weberovi založili svým odkazem stavební fond kaple ve výši 1 128 zlatých. Tento fond byl pod správou komárovske fary a dále se roz-

¹² *Zur Czernowitzer Kirchen-Einweihung. Ein Wort zur Abwehr.* In: Mährischer Volksbote 9/36, 8. 9. 1899, S. 4–5.

růstal. Zároveň však byl přímo v Černovicích založen druhý fond kaple. Když se před stavbou, roku 1898, daly oba fondy dohromady, byla k dispozici částka zhruba 20 000 zlatých.¹³

Přímý podnět ke stavbě patrně dal neznámý dobrodinec tím, že roku 1895 věnoval větší částku na stavbu kostela pod podmínkou, že bude ihned založen výbor pro stavbu kostela. Stavební výbor se ustavil 8. září 1896, zasedlo v něm celkem deset místních občanů a komárovský farář, který byl zvolen II. místopředsedou. Jak stojí v opisu materiálů od rolníka Bartla z Černovic, stavbu provedlo komitě z příspěvků. Náklad na stavbu činil 59 665 K 24 h, celková vydání dosáhla 83 561 K 32 h.¹⁴

Roku 1897 byla zbourána barokní kaple sv. Floriána, na jejímž místě byla 27. března roku 1898 zahájena stavba kostela. Základní kámen za velké účasti místních obyvatel i lidí z širokého okolí položil a kázání měl komárovský farář Jan Roháček. Celá slavnost začínala procesím, které vyšlo od farního kostela z Komárova, kam se po obřadu svěcení za zpěvu písně „*Grosser Gott wir loben Dich*“ zase vrátilo. Úderem kladívka do základního kamene obřad stvrdili přítomní pánové stavitel: Jelinek, architekt Wanderley, členové stavebního komitě starosta obce Florián Bartl a velitel hasičů Jan Bartl, dále nadučitel Josef Hampel a ředitel školy Ahmon.¹⁵ Dne 21. září 1898 posvětil brněnský biskup František Saleský Bauer v katedrále na Petrově tři nové zvony pro černovický kostel, zhotovené firmou Adalbert Hillers Witwe und Sohn. Největší zvon byl dedikován Panně Marii, prostřední sv. Antonínu Paduánskému a nejmenší zvon sv. Vendelínovi.¹⁶

Dne 27. srpna 1899 byla stavba slavnostně ukončena vysvěcením kostela. Obřady byly zahájeny již o den dříve procesím s relikviemi a položením závěrečného kamene s pamětními doklady za přítomnosti místodržitele barona Spens-Bodena, okresního hejtmána Svitavského a několika set lidí. Obec byla patřičně vyzdobená a nechyběla živá hudba, zástupci výboru pro stavbu kostela (pánové Saida, Weber a Veith), místní školní rady, obecního představenstva, školní mládeže s učitelstvem a duchovenstva. V neděli 27. srpna 1899 v osm hodin

¹³ Podle údajů Mährischer Volksbote zbývajících 11 000 zlatých (celá stavba měla stát 31 000 zlatých) se zčásti sešlo díky darům dobrodinců z blízka i z daleka, zčásti zatím zůstalo nepokryto (dlužilo se například staviteli Jelínkovi). Viz *Zur Czernowitzer Kirchen-Einweihung*, S. 5. Tyto dary tvořily přibližně polovinu z oněch 11 000, protože v roce 1898 Volksbote píše, že na stavbu chybí ještě zhruba 4–5 000 zlatých. Viz *Der Kirchenbau in Czernowitz*. In: Mährischer Volksbote 8/13, 1. 4. 1898. K částce za stavbu srov. také *Einweihung der Jubiläumskirche in Czernowitz*. In: Tagesbote aus Mähren, 195, 28. 8. 1899, S. 2.

¹⁴ Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, kart. 11, S 11/13, filiální kostel v Brně-Černovicích, opis materiálů zapůjčených v roce 1936 od rolníka Bartla z Černovic.

¹⁵ *Der Kirchenbau in Czernowitz*, S. 5.

¹⁶ Zvony vážily 497 kg, 276,60 kg a 160 kg. Nápisy připomínaly dárce, jimiž byli manželé Franz a Maria Weberovi, Matthias a Rosa Weberovi a Martin a Maria Veithovi. Zvony byly zabaveny za první světové války.

ráno přijel brněnský biskup Bauer v doprovodu 25 duchovních. Zatímco uvnitř kostela konal biskup Bauer obřad svěcení, venku před kostelem kázal na žhnoucím slunci tisícům přítomných oblíbený německý kazatel ze Starého Brna Klement Janetschek. V nově vysvěceném kostele odsloužil biskup Bauer vzápětí první mši. Odpoledne se konala lidová slavnost. Počasí bylo nádherné.¹⁷

Hned v pondělí 28. srpna 1899 celebroidal komárovský farář Jan Roháček mši za Františka a Marii Weberovy, zemřelé zakladatele fondu pro stavbu kostela, stejně jako za všechny zesulé dobrodince.¹⁸ Dne 11. září farář Roháček sloužil v jubilejním černovickém kostele, na jehož oltáři stála socha sv. Alžběty na památku zesulé císařovny, rekviem za císařovnu Alžbětu.¹⁹

Patrocinium sv. Floriána je v českých zemích poměrně časté. V samotném Brně a jeho nejbližším okolí byly vedle černovického filiálního kostela tři další kaple tohoto světce, kromě Černovic všechny v převážně českých obcích. Kaple ve Slatině a Bosonohách se dochovaly až dodneška, kaple v Žabovřeskách už neexistuje. Sv. Florián byl v Černovicích ctěn „odedávna“, neboť tu dříve než kostel stávala jeho kaple.

Sv. Florián byl křesťanským mučedníkem z počátku 4. století (umučen roku 304). Byl důstojníkem v římském vojsku, a když se pokusil osvobodit 40 uvězněných křesťanů a sám se přiznal ke křesťanství, byl mučen a s mlýnským kamenem na krku svržen do Ennsu. Je ochráncem proti nebezpečí ohně a vody, patronem hasičů a kovářů. Nejznámějším místem jeho úcty je klášter sv. Floriána u Lince, je uctíván obyvateli Bavorska, Rakouska, České republiky a Maďarska, stal se patronem Horního Rakouska, Boloně a Krakova. V oblasti střední Evropy je téměř stejně častý jako sv. Jan Nepomucký.

Jako autor návrhu černovického kostela je uváděn architekt Germano Wanderley,²⁰ profesor stavební průmyslovky v Brně. Na základě písemných pramenů je otázku autorství možno upřesnit. Farní kronika uvádí, že v červnu 1894 návrh novogotického kostela vypracovali architekti Dvořák a Welzl, rovněž profesori brněnské průmyslovky, a za své plány i s detailními rozpočty obdrželi 500 zlatých rakouské měny.²¹ Wanderley dostal 1 000 K za stavební dozor,²²

¹⁷ *Die Kaiser Jubiläumskirche in Czernowitz*. In: Mährischer Volksbote 9/35, 1. 9. 1899, S. 3–4. *Die Kirchenweihung in Czernowitz*. In: Mährisch-schlesischer Correspondent. Illustriertes Morgenblatt 194, 28. 8. 1899, S. 2.

¹⁸ *Die Kaiser Jubiläumskirche in Czernowitz*, S. 4.

¹⁹ *Czernowitz*. In: *der Kaiser Jubiläumskirche*. In: Mährischer Volksbote 9/37, 15. 9. 1899, S. 3. Kostel byl prohlášen jubilejním k 50. výročí císařova panování.

²⁰ Německý architekt a středoškolský pedagog Germano Wanderley (1845–1904) působil v Brně od roku 1875 do konce svého života. Údaje o něm: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha 1995, s. 932–933; Pavel ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 432.

²¹ Římsko-katolický farní úřad Brno-Komárov, farní kronika, s. 192.

²² Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, kart. 11, S 11/13, filiální kostel v Brně-Černovicích, opis materiálů vypůjčených roku 1936 od rolníka Bartla z Černovic.

není však zmíněno, že by dostal odměnu za plány. Dvořákův a Welzlův projekt při schvalování na okresním hejtmánství sice narazil na potíže, mimo jiné proto, že se úředníkům navrhovaný kostel zdál být příliš malý vzhledem k počtu katolických obyvatel Černovic, ale „*po různých obtížích bylo nakonec dosaženo úředního schválení*“.²³ Wanderleyovo autorství uvedl do odborné literatury August Prokop,²⁴ dle výše zmíněných indicií a svědectví listu Tagesbote je nyní zřejmé, že tento architekt pouze přepracoval Dvořákův a Welzlův návrh. Tito projektanti měli větší praxi v oblasti sakrální architektury,²⁵ zatímco pro Wanderleye, který vynikl především jako autor velkolepých nájemních domů, byla podobná zakázka ojedinelou. Zdá se, že z původního plánu byla převzata půdorysná dispozice, avšak Wanderleyovi se podařilo podstatně zvětšit vnitřní prostor kostela a změnit i jeho vnější členění, aniž by se zvedl finanční náklad; kromě detailních plánů vypracoval rovněž pokyny pro vnitřní vybavení.²⁶ Zdá se, že Wanderley přepracoval nepovedené plány svých kolegů ze státní průmyslovky zdarma a přijal pouze 1 000 K za stavební dozor. Tomu nasvědčuje i nápadná zavázanost černovické obce jeho osobě. Byl totiž jmenován čestným občanem Černovic a členové výboru pro stavbu černovického kostela byli přítomni například na jeho pohřbu.²⁷ Překážkou nebyl ani konfesijní rozdíl.²⁸

Nejvýraznějším rysem černovické stavby bylo její působivé urbanistické zařazení v prostoru nálevkovité návsi. Nad horizontální linií přízemních domů se vypínala vertikální dominanta kostela, jehož věž byla vysoká 34 metrů. Vertikalita blokové stavby byla zvýrazněna subtilními opěrnými pilíři, vysokými trojúhelnými štíty věže a tympanonu, jakož i vysokým soklem, který byl obložen umělým kamenem. Cit pro monumentalitu, urbanistický kontext a uplatnění vertikál patří k přednostem „velkoměstské architektury“ G. Wanderleye. Jednolodní podélná stavba s odsazeným presbytářem a věží předsazenou v hlavním průčelí byla inspirována ranou gotikou a vyznačovala se určitou „askezí“ forem odvozených z puristického přístupu.²⁹ Tato architektura měla blíž ke star-

²³ Nejpodrobněji je schvalování popsáno v článku ke 40. výročí vysvěcení kostela: Hans FELKL, *Die Floriani-Kirche in Czernowitz*.

²⁴ August PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung IV*, Wien 1904, s. 1349.

²⁵ Podle Dvořákova a Welzlůva návrhu byl v letech 1896–1897 postaven kostel v Podolí (okr. Brno-venkov), sám Welzl navrhl klášterní kostel sv. Rodiny v Brně na Grohově ulici, vybudovaný v letech 1900–1902.

²⁶ *Einweihung der Jubiläumskirche in Czernowitz*, S. 2.

²⁷ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 514, 3. 11. 1904, S. 3. Položení základního kamene černovického kostela se zase naopak účastnil Germano Wanderley.

²⁸ Wanderley byl evangelík. To však nebránilo ani jeho práci pro římskokatolickou farnost u kostela sv. Jakuba v Brně, pro niž navrhl budovu fary. Viz Martina MAGNIOVÁ, *Germano Wanderley, architekt poslední čtvrtiny 19. století*. Diplomová práce FF MU v Brně, Brno 1997, s. 12.

²⁹ Purismus byl ovlivněn praxí soudobé památkové péče a v sakrální architektuře nebyl omezen pouze na epochu „přísného historismu“. Srov. Pavel ZATLOUKAL, *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 1986, s. 42; TÝŽ, *Příběhy z dlouhého století*.

ším kostelním stavbám Heinricha Ferstela³⁰ a Friedricha von Schmidta než třeba k aktuálním výtvorům Viktora Luntze či Karla Weinbrennera. Ani to však v architektuře historicismu doby fin de siècle nebylo neobvyklé, jak o tom svědčí například sakrální díla Gustava von Neumanna či Augusta Prokopa. Tato oblast se vyznačovala silným konzervatismem, ale v případě černovického kostela se zdá, že stylová volba nevyplývala z nedostatku invence, nýbrž spíše z promyšleného záměru, založeného na urbanistickém účinu a „celostní“ koncepci. V této souvislosti je možno připomenout dílo architekta Camilla Sitteho v Ostravě-Mariánských Horách, včetně jeho vlastní teoretické reflexe.³¹

Při svém vysvěcení dne 27. srpna 1899 měl již kostel novogotický hlavní oltář s kamennou menzou a dřevěným retabulem a varhany od novojičínské firmy Neusser, dále též kazatelnu, lavice atd. Téhož roku dne 22. října byla posvěcena křížová cesta, dar vdovy Johanny Langové. Svobodné sestry Magdalena a Eva Schwabovy věnovaly boční oltář Panny Marie Bolestné, který byl posvěcen dne 15. září 1901. Oba oltáře byly zhotoveny v Rifesserově řezbářské dílně v tyrolském Grödenu. Hlavní oltář věnovali manželé Anton a Maria Saidovi a Georg a Apollonia Langovi. Byl vyřezán z limbového dřeva (podobně jako novogotický oltář v brněnské katedrále) a patrona kostela sv. Floriána doprovázely po stranách sochy sv. Notburgy a sv. Alžběty. Vnitřek kostela vymaloval malíř Theodor Indra podle pokynů architekta Wanderleye ve světlých barvách, pět oken v presbytáři bylo osazeno vitrážemi zhotovenými uměleckým závodem Meltzer v Novém Boru. Dojem z výmalby a vitráží byl oceněn v soudobém novinovém článku: „*příchozí je příjemně překvapen (...) světlou přátelskostí (prostoru)*“.³² Také tato zpráva potvrzuje, že koncepce stavby byla odvozena ze starších fází historicismu a nikoli ze soudobého „byzantinismu“ preferujícího v chrámových prostorách „tajemné příšeří“. Přes výše citované výroky publicistů kostel svým stylovým zaměřením nepůsobí jako „německý“, neboť postrádá obvyklé atributy nacionální novogotiky, odvozené zejména ze severoněmecké oblasti, s nimiž se setkáváme například u Wanderleyovy svatojakubské fary.

Kostel sv. Klementa Maria Hofbauera v Horních Heršpicích

Od roku 1811 stávala v obci kaple Nanebevzetí Panny Marie, která však nebyla způsobilá ke konání bohoslužeb, a proto obyvatelé obce toužili po vlastním kostele. Reálná kapitola dějin stavby kostela se začala psát roku 1890, kdy bezdětní manželé Gerspitzerovi odkázali téměř veškerý svůj majetek na založe-

³⁰ Viz zejména jeho Červený kostel v Brně.

³¹ K tomu: Aleš FILIP, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*, Brno 2004, s. 84–85.

³² *Die Kaiser Jubiläumskirche in Czernowitz*, S. 3: „helle Freundlichkeit“.

ní fondu pro stavbu kostela. Suma se postupně dalšími dary a odkazy vyšplhala na částku 50 000 K. Když roku 1908 nastoupil do komárovské farnosti nový farář, konzistorní rada František Kelbl, založil výbor pro stavbu kostela. Ve výboru zasedli místní občané. Obecní starosta Franz Schiller, hornohéršpický rodník Johann Ruber, ředitel koželužny na Křenové, který věnoval na stavbu kostela pozemek, jakož i nadučitel Karel Gerlich. Ten nejprve žádal vídeňskou Centrální památkovou komisi o zapůjčení plánů, které by mohly být vhodným vzorem pro zamýšlenou stavbu,³³ a později doporučil zadat projekt prof. Ferdinandu Hrachovi a provedení stavby osvědčenému staviteli Antonu Negerlovi z Komárova.

Dne 20. srpna 1911 byl komárovským farářem Františkem Kelblem za asistence kooperátora Františka Vrbky a velké účasti lidu slavnostně posvěcen základní kámen kostela. Slavnosti se zúčastnila také řada osobností spjatých se stavbou, jako architekt Hrach, ředitel Ruber, starosta Schiller nebo stavitel Negerle. Zpráva o položení základního kamene připomíná, že vnitřní vybavení kostela je finančně zajištěno zatím jen zčásti.³⁴

Slavnostnímu svěcení novostavby předcházela dvě oznámení události v *Mährischer Volksbote*. V jednom z nich se praví, že nový kostel je ve stylu gotickém a že v něm budou slouženy bohoslužby o nedělích a svátcích.³⁵ Kostel byl vysvěcen 27. října 1912, ale slavnostní obřady začaly již v sobotu 26. října ve čtyři odpoledne. V obci byly postaveny dvě slavobrány, domy byly ozdobeny prapory a květinami. Účastníci slavnosti se sešli před domem ředitele Rubera, kde byly do posledního dne před dokončením hlavního oltáře uschovány relikvie. Odtud šlo ke kostelu procesí, kterého se navzdory špatnému počasí účastnilo veškeré místní obyvatelstvo. Po skončení procesí bylo slouženo matutinum ke sv. mučedníkovi. Po setmění byla většina domů nasvícena, na což byl nádherný pohled.

V neděli začala slavnost v osm ráno za přítomnosti brněnského biskupa Huyna a za asistence jeho obou sekretářů a dvanácti duchovních, z nichž *Mährischer Volksbote* zmínil konzistorního radu Kelbla a řeholníky Smekala a Schrollera. Navzdory sychravému počasí a nepříjemnému severnímu větru se prostor před kostelem brzy zaplnil. Během obřadů svěcení kázal z provizorní kazatelny před

³³ Gerlichova představa, jak ji prezentoval vídeňské Centrální památkové komisi, byla celkem jasná: Stavební komité disponuje celkem 55 000 K, kostel má být ve slohu gotickém, 18 m dlouhý a 9 m široký. Odpověď z Vídně pro něj musela být neuspokojivá, protože jej odkázali na adresu vídeňské *Gessellschaft für Christliche Kunst* a ke stylu kostela poznamenali, že se při projektu nelze vázat určitým stylem, protože kostel musí vhodně zapadat do krajinného obrazu. Navíc podotkli, že stavba v gotickém stylu předpokládá jako stavební materiál kámen, což náklad na stavbu podstatně zvyšuje. Viz Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, kart. 11, S 11/24, filiální kostel v Horních Heršpicích, výpis ze spisu vídeňské Centrální památkové komise.

³⁴ *Ober Gerspitz*. In: *Mährischer Volksbote* 21/34, 26. 8. 1911, S. 13.

kostelem příznačně redemptorista Franz Schroller, který mluvil o významu chrámu pro křesťana a vysvětloval obřady svěcení, které právě probíhaly v kostele. O půl jedenácté přijel místodržící Bleyleben, který se zúčastnil mše v čerstvě vysvěceném kostele, potom si ho prohlédl a velmi pochválil a poděkoval Kelbloví za jeho zásluhy o dokončení chrámu. Pro čestné hosty se v Ruberově domě konala slavnostní tabule. Odpoledne se vzácní hosté vrátili zpět do Brna.

Článek také zmiňuje dobrodince, kteří přispěli na vnitřní vybavení kostela. Hlavní oltář sv. Klementa Maria Hofbauera obnosem 3 000 K sponzorovaly sestry Gerspitzerovy. Starosta obce Schiller zaplatil boční oltář, zasvěcený Svaté Rodině. Marie Justová věnovala křížovou cestu a sochu Nejsvětějšího Srdce Páně. Georg Ruber pořídil stříbrnou monstranci za 600 K. Celkové výdaje na stavbu včetně vnitřního vybavení, které v kostele bylo v den svěcení, Mährischer Volksbote vyčíslil na 70 000 K. Zároveň poznamenal, že ještě chybí varhany, církevní roucha a část vnitřního zařízení.³⁶

Architektura kostela byla v odborné literatuře dosud jen málo reflektována, nacházíme pouze zmínky o jejím novobarokně-secesním stylu a o tom, že projekt je dílem brněnského architekta Ferdinanda Hracha.³⁷ Podobně jako tomu bylo u kostelů v Brně-Husovicích (projekt K. H. Kepka), v Brně na Křenové ulici (projekt F. Holik) či v Černovicích, ani v tomto případě nebyl autor návrhu specialistou na sakrální architekturu. Jeho doménou byly veřejné stavby: největší z nich je třetí Zemský dům na Žerotínově náměstí. Podobně jako architekti Kepka a Holik také Ferdinand Hrach pochopil stavbu kostela jako příležitost ke spojení „dobrého starého“ s moderními prvky.³⁸ Jeho aktualizace barokního konceptu mohla být inspirována kostelem na Křenové, který byl projekčně připravován od roku 1909. Zdá se, že jej ovlivnil také Sitteho neprovedený návrh kostela v Ostravě-Mariánských Horách z roku 1903.

V Horních Heršpicích byla postavena longitudinála s odsazeným presbytářem, mělkým pseudotranseptem a asymetricky umístěnou věží o výšce 34,5 metrů. Barokizující je jak dispozice stavby, tak i členící prvky a vnitřní výzdoba. Moderních prvků je v tomto případě méně, snad nejzřetelnějšími z nich jsou vysoké štíty na fasádách kostelní věže, které svým tvarem připomínají trapezoidní olbrichovské štíty. Pozdně secesnímu pojetí byla blízká také omítková de-

³⁵ *Kirchenweihe*. In: Mährischer Volksbote 22/42, 19. 10. 1912, S. 3.

³⁶ *Kirchenweihe in Obergerspitz*. In: Mährischer Volksbote 22/44, 2. 11. 1912, S. 4.

³⁷ Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I (A–I)*, Brno 1994; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha – Brno 2000, s. 353–355; Jiří BÍLEK, *Brněnské kostely*. Brno 2000, s. 135–136. Podrobně K(arel) Š(ŮSTEK), *70 let kostela v Brně-Horních Heršpicích 1912–1982*. Brno 1984 (strojopis uložen na Římsko-katolickém farním úřadu v Brně-Komárově). Architekt Ferdinand Hrach (1862–1946), rodák z Vídně, působil v Brně od roku 1893 téměř až do závěru svého života. Údaje o něm: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1995, s. 288. Dále viz poznámku 57.

³⁸ Srov. FILIP, *Secesní chrámy*, s. 115.

korace fasád s obdélnými poli a kříži či nápisem IHS v hlavním štítu; tyto výzdobné prvky byly ovšem odstraněny při opravě kostela roku 1980. Je tedy zřejmé, že Hrachovi byla bližší tradice historických slohů než moderní tendence, což bylo podmíněno i jeho funkcí konzervátora památkové péče, díky níž se podílel i na úpravách historických kostelů (například barokního farního chrámu ve Fulneku či kostela v Mušově).

K „baroknímu“ dojmu z interiéru přispívá uplatnění reliéfů z umělého kamene, které byly zhotoveny brněnskou firmou Stürmer a Cenker³⁹: na hlavním oltáři je zpodoběn patron kostela mezi dětmi a mládeží, na bočním oltáři Sv. Rodina a archanděl Gabriel a na kazatelně reliéfy čtyř evangelistů. Menzy obou oltářů jsou zhotoveny z mramoru a pocházejí od firmy Adolf Loos Witwe. Varhany dodal Vojtěch Káš z Brna. Interiér kostela byl vymalován Theodorem Indrou a jeho výmalba byla do značné míry obnovena roku 1980. Okna se sklomalbami sv. Rodiny, sv. Floriána, sv. Václava, Panny Marie Královny, sv. Josefa, Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Neposkvrněného Srdce Panny Marie, Anděla strážce a sv. Cecílie pocházejí od známé brněnské firmy Škarda. Na Hrachově perspektivní kresbě z roku 1910 je kostel obklopen výstavným náměstím s patrovými domy. Náměstí však nikdy nebylo vystavěno a kostel má spíše okrajovou polohu. Převaha novobarokních stylových prvků může být z nacionálního zorného úhlu chápána jako přihlášení se k „rakouskému stylu“, a tedy i jako určitá opozice k „říšskoněmeckému“ zaměření.

Patrocinium sv. Klementa Maria Hofbauera a kulturní politika biskupa Huyna

Sv. Klement Maria Hofbauer (1751–1820), patron Vídně a druhý patron spolků tovaryšů, patřil k novým postavám katolického nebe 19. a 20. století. Proti osvícenskému modelu učenosti zdůrazňoval víru a lásku,⁴⁰ sám byl vyučeným pekařem a teprve po mnoha životních peripetiích se mohl stát knězem. Byl příslušníkem řádu redemptoristů neboli Kongregace Nejsvětějšího Vykupitele, kterou založil Ital sv. Alfons Maria z Liguori (1696–1787) a kterou právě sv. Klement Maria Hofbauer rozšířil z Itálie dál do střední Evropy. Po zakladateli řádu si sv. Klement vzal své druhé jméno – Maria.⁴¹ Řád se soustředil na

³⁹ Jedná se o prováděcí firmu, autora výtvarného návrhu reliéfů, k nimž patří i tondo Madony s Ježíškem nad hlavním vstupem, prameny bohužel nezmiňují.

⁴⁰ Srov. například anekdotu o jeho bratranci, který studoval na kněze a byl učený, ale pyšný. Klement mu prý řekl: *“Jene, musíš víc se modlit a méně číst, neboť jednou pohoříš.”* A prý pohořel, protože sice byl kanovníkem u sv. Štěpána ve Vídni a napsal mnoho učených knih, ale některé pak byly církví zakázány. Viz František BLAŽÁK, *Sv. Klement Maria Hofbauer, kněz kongregace Nejsvětějšího Vykupitele*. Praha 1909, s. 13.

⁴¹ Své první jméno Klement přijal, když se stal poustevníkem v Tivoli, a ponechal si je i poté, co poustevnický způsob života opustil. Viz Vera SCHAUBER – Hanns Michael SCHINDLER, *Rok se svatými*, Kostelní Vydří 1994, s. 103.

evangelizaci opuštěných a chudých, na pastorači na venkově, na misie, exercicie, kázání a duchovní správu, na šíření „dobré“ četby. Jeho doménou byly velkolepé slavnosti v duchu exaltované barokní zbožnosti. Těmito všemi prostředky působil sv. Klement Maria Hofbauer ve velkoměstském prostředí střední Evropy. Sekularizující se společnost 19. a 20. století vnímala redemptoristy s podobným pejorativním přídechem jako jezuity. Podobně se i sv. Klement Maria Hofbauer stal symbolem ultramontánní politiky v církvi.⁴² Na druhé straně lze na zobrazení tohoto světce v Horních Heršpicích vysledovat posun v myšlení katolické církve. Glorifikovaný světec vznášející se nad potřebnými se posunuje směrem k civilismu, když je sv. Klement na hlavním oltáři kostela v Horních Heršpicích zobrazen mezi dětmi a mládeží. Jako by zde římsko-katolická církev chtěla zdůraznit dobový akcent na sociální práci a praktickou pastorači.

Filiální kostel v Horních Heršpicích je prvním kostelem tohoto zasvěcení v českých zemích, druhý, vysvěcený roku 1933, stojí v Hofbauerových rodných Tasovicích.

Volbu patrocinia sv. Klementa Maria Hofbauera v Horních Heršpicích ovlivnilo několik faktorů. Především byl rodákem z Tasovic u Znojma, které patřily do brněnské diecéze, což bylo dobrým důvodem postavit světci v bezprostředním okolí hlavního města diecéze kostel. Zvolení jeho patrocinia pro chrám, jehož základní kámen se světil roku 1911, bylo nanejvýš aktuální také proto, že roku 1909 byl do té doby blahoslavený Klement Maria Hofbauer svatořečen. Novopečený světec byl považován za apoštola velkých měst (Vídne a Varšavy) a Brno na počátku 20. století mezi velká města svým počtem obyvatel i svými problémy patřilo. Navíc byl zřejmě ideální osobností pro německou obec s větší českou menšinou. Sv. Klement Maria Hofbauer se cítil být Němcem, jeho mateřštinou byla díky matce němčina, zároveň však byl po otci Čechem a v češtině se zdokonaloval u svého děda v Moravských Budějovicích. Ačkoli například Francouzi jej považují za apoštola německých zemí⁴³ (právě díky němu řád redemptoristů překročil hranice Itálie a rozšířil se v německy mluvících zemích), ve Vídni se stal ochráncem Slovanů, především Čechů, a založil pro ně zde jako pro národnostní menšinu kostel, kde se mluvilo česky. Dá se tedy říci, že měl slušné předpoklady, aby mohl být oběma národy ctěn jako jejich světec.

Zřejmě právě díky těmto všem předpokladům byla úcta ke sv. Klementu Maria Hofbauerovi v Brně promyšleně pěstována již před jeho svatořečením. Jedním z jejích raných dokladů je obraz světce v katedrále sv. Petra a Pavla, který byl namalován při příležitosti světceva blahorečení v roce 1888 brněnským malí-

⁴² Kristina KAISEROVÁ, *Konfesionální myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, Úvaly u Prahy 2003, s. 103 a 114.

⁴³ *Histoire des saints et de la sainteté chrétienne IX*, Paris 1988, p. 48.

řem obrazů s náboženskou tematikou Josefem Ladislavem Šichanem.⁴⁴ Roku 1901 byl v Brně založen Spolek sv. Klementa Maria Hofbauera (Hofbauerverein), který působil až do roku 1944. Úcta ke světcí v brněnské diecézi graduje po jeho svatořečení roku 1909. Již 13. dubna 1910 je na prosbu tehdejšího brněnského biskupa Pavla Huyna přijat papežem Piem X. mezi patrony brněnské diecéze.⁴⁵ Ve stručné promluvě k diecezánům při této příležitosti nezapomněl biskup Huyn, považovaný za protektora Němců, zdůraznit nacionální moment, když doslova píše: „*Patron, v jazyku našem ochránce...*“⁴⁶ Podobně i Mährischer Volksbote píše o sv. Klementovi jako o apoštolovi německých Rakušanů a přímluvci brněnského německého jazykového ostrůvku.⁴⁷

Brněnský biskup Huyn se zdá být vůbec velkým propagátorem kultu tohoto nového světce. Zkusme najít názorové či životní styčné body brněnského biskupa a sv. Klementa. Poměrně nápadnou je u obou velmi silná úcta a respekt k matce a odtud přeneseně také k Panně Marii. Jak se doslova píše v jednom z Hofbauerových životopisů, Klement lpěl na matce po celý její život a říkával, že za všechno dobré, co má, vděčí po Bohu jen své matce.⁴⁸ Z Huynova života se nám sice žádné osobní výroky tohoto typu nedochovaly, nicméně na silnou vazbu k matce lze usuzovat z jeho žádostí biskupské konzistoři o delší letní dovolenou, kterou trávil s matkou v Tyrolsku.⁴⁹ Oba muži byli také velkými ctiteli Panny Marie. Nejoblíbenějším svátkem sv. Klementa byl svátek Zvěstování Panny Marie⁵⁰ (ale propagoval úctu k Panně Marii všeobecně), jeho nejoblíbenější modlitbou byla modlitba růžence. Biskup Huyn svou hlubokou úctu k Panně Marii projevil ve své promluvě k diecezánům při příležitosti svěcení základního kamene kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně na Křenové. Zdůraznil zde důležitost úcty k Panně Marii i spojení Marie – matka. Celou promluvou znělo jako refrén zvolání „*Kostel matce!*“⁵¹ Kultu Neposkvrněného Početí Panny Marie věnoval zvýšenou pozornost i jindy, celebrouval k němu například i pravidelné pobožnosti na Petrově. Stejně jako pro Hofbauera, byla i pro Huyna důležitá modlitba růžence. Ve své promluvě k diecezánům roku 1914 píše: „*Modlívejte se denně...růženec! Růženec, ježž se budeme dobře*

⁴⁴ Malíř Josef Ladislav Šichan (1847–1918) působil v Brně v letech 1875–1902. Viz K. Š(ÚSTEK), *70 let*, s. 23, pozn. 13.

⁴⁵ *Acta curiae episcopalis brunensis*, Annus 78/1910, Numerus 3726/9, s. 99–102. Patrony brněnské diecéze tak byli sv. Petr a Pavel, zemští patroni sv. Cyril a Metoděj a nově sv. Klement Maria Hofbauer.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ *Kirchenweihe in Obergerspitz*. In: Mährischer Volksbote 22/44, 2. 11. 1912, S. 4.

⁴⁸ Erwin DUDEL, *Klement Maria Hofbauer*. Kostelní Vydří 2001, s. 12.

⁴⁹ Například roku 1902 píše: „*V nejhlubší úctě podepsaný rád by v době prázdnin navštívil svou staříckou matku. Poněvadž však je příliš vzdálena, třeba k tomu delší doby.*“ (Žádal o celý měsíc volna). Viz MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno, sign. H 697, inv.č. 5788, ev.j. 1510.

⁵⁰ E. DUDEL, *Klement*, s. 14.

⁵¹ *Acta curiae*, 1910, s. 227.

*a zbožně denně modliti, bude mně a Vám nejjistější zárukou, že vejdete do věčné radosti Pána.*⁵² Podobně oba hojně propagovali úctu k Nejsvětější Svátosti.

Zdá se, že i lidsky k sobě mohli mít v určitých momentech blízko. Oba byli například zastánci poslušnosti a disciplíny. Z dobových narážek je možné odvodit i jistou prudkost, kterou oba projevovali, zřejmě však s poněkud odlišným vyústěním. Bylo-li tomu skutečně tak, mohl sv. Klement Maria Hofbauer pro brněnského biskupa Huyna představovat nejen zdroj duchovní inspirace, ale i jistý životní vzor.

Jak se zdá, duchovní setkání biskupa Huyna se sv. Klementem Maria Hofbauerem, bylo pro brněnského biskupa inspirativním. V souvislosti se stavbou filiálního kostela v Horních Heršpicích došlo k dalším dvěma inspirativním setkáním. Obě osobnosti, které zde Huyn potkal, totiž pověřil dalším úkolem. Jednou z nich byl komárovský farář František Kelbl.⁵³ Ačkoli do Komárova nastoupil až v roce 1908, o stavby nových kostelů se zajímal již dříve, jak vyplývá z jeho členství ve Spolku pro stavbu katolických chrámů v diecézi brněnské (dále diecézní spolek).⁵⁴ Jedním z jeho prvních kroků, když přišel na komárovskou faru, také bylo založení stavebního výboru pro stavbu filiálního kostela v Horních Heršpicích. Sotva však byl položen základní kámen k této stavbě, byl jmenován farářem u dalšího rozestavěného kostela – na Křenové (tehdy ještě u sv. Máří Magdalény, fara byla přenesena po dokončení chrámu v roce 1914). Zdá se tedy, že se osvědčil jako schopný stavebník či organizátor. Stavbu na Křenové organizoval právě diecézní spolek a Huyn se v ní značně angažoval. Bylo by tedy logické, že bude v jeho zájmu obsadit faru s tímto rozestavěným kostelem duchovním, v jehož schopnosti důvěřoval. O tom, že se i zde Kelbl osvědčil, vypovídá jeho pozdější členství v prestižním stavebním komitě diecézního spolku.⁵⁵

Druhou osobností, která si ze setkání s brněnským biskupem Huynem odnesla další pověření, byl architekt Ferdinand Hrach, autor návrhu kostela v Horních

⁵² Pavel HUYN, *Milí diecesáni...*(b.n.), Brno 1914, s. 10.

⁵³ František Kelbl (1860 Blučina – 1934 Brno). Jeho prvním působištěm bylo kooperátorské místo ve Fryšavě (dnes Břežany), kam nastoupil 14. 9. 1885. O rok později již působil jako katecheta na dívčí měšťanské škole při sv. Jakobovi v Brně. Odtud odešel po devíti letech na faru do Lechovic, kde jako farář působil plných 10 let. V roce 1904 přešel na faru v Oleksovicích a 1. srpna 1908 nastoupil jako farář do Komárova. Roku 1911 byl jmenován farářem u sv. Máří Magdalény, kde se právě stavěl nový farní kostel – na Křenové. S jeho osobními schopnostmi i sympatiemi ze strany biskupa mohlo souviset také jeho jmenování konzistorním asesorem (1912) a viceděkanem brněnským (1915). Toto druhé jmenování s sebou přineslo pověření agendou brněnského děkanského úřadu, které se věnoval až do své smrti. Dne 1. 12. 1929 byl na závěr své kariéry jmenován brněnským archipresbyterem.

⁵⁴ Řádným členem již od založení Spolku pro stavbu katolických chrámů v diecézi brněnské v roce 1907. Viz MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno, sign. K 243, inv.č. 2681, ev.j. 475.

⁵⁵ Máme o tom doklad z roku 1916. Viz MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno, sign. K 243, inv.č. 2681, ev.j. 475.

Heršpicích. Huynovi se jeho práce pravděpodobně značně líbila, jak lze usoudit z jeho údajného výroku, že chrám je „šperkovní skříňkou“ brněnské diecéze,⁵⁶ i z toho, že právě Hrachovi zadal další prestižní projekt diecézního spolku. Tím byla stavba mírového kostela Sv. Ducha, který měl být postaven za padlé první světové války a zároveň jako prosba za šťastný návrat těch žijících. Realizaci projektu zabránil odchod brněnského biskupa Huyna na pražský arcibiskupský stolec a vznik Československé republiky.⁵⁷

Jeden model pro dvě stavby?

Sledujeme-li paralelně historii obou kostelů, zjistíme, že se odehrála podle téhož vzorce.

V obou obcích stály kaple, v Černovicích od roku 1718, v Horních Heršpicích od roku 1811. Obyvatelé obou míst však toužili po kostele. K naplnění svého snu zvolili stejný postup, založení fondu pro stavbu kostela z odkazu většího finančního obnosu určeného k tomuto účelu. V Černovicích vznikl záklád fondu pro stavbu kostela z odkazu manželů Weberových v roce 1864, v Horních Heršpicích obdobným způsobem díky manželům Gerspitzerovým v roce 1890. K oběma odkazům přibývaly další dary až se postupně v obou obcích nastrojovalo tolik, že se mohlo začít reálně uvažovat o stavbě kostela. Zřejmě díky tomu, že oba kostely patřily k menším sakrálním stavbám, i díky tomu, že peníze na stavbu byly z větší části k dispozici před začátkem stavby, se ani jedna ze staveb neprotáhla a každá z nich trvala pouhé dvě stavební sezóny.

Srovnáme-li jejich průběh s časově souběžnými chrámovými projekty v rámci Brna, vynikne rychlost obou staveb o to více. Například postavení kostela v českém předměstí Husovicích se protáhlo na čtyři roky (1906–1910) a ani stavba na Křenové netrvala o mnoho méně (1910–1913). Tyto oba chrámy sice byly větší a oba byly stavěny na problematickém podloží, ale jistou roli při zdržení mohl sehrát i menší obnos peněz, které byly vzhledem k ceně stavby před zahájením prací shromážděny.

Právě při srovnání způsobu financování stavby kostela v Husovicích a obou filiálních kostelů v komárovské farnosti vynikne propastný rozdíl v charakteru uvedených obcí, a tedy i v podmínkách stavby. Zatímco v osmitisícových dělnických Husovicích byla stavba kostela pastorační nutností, ve dvoutisícových

⁵⁶ K(arel) Š(ÚSTEK), *70 let*, s. 5 a pozn. 7.

⁵⁷ MZA, fond B 34 Německá technika, kart. 579, Ferdinand Hrach. Srov. s obdobným Wagnerovým projektem mírového kostela (památníku císaře Františka Josefa I.) pro Vídeň: Oskar Antonia GRAF – Otto WAGNER, *Das Werk des Architekten 1903–1918 II.*, Wien – Köln – Graz 1985, s. 787–793.

zemědělských Černovicích či v ještě menších Horních Heršpicích to byla spíše touha místních obyvatel po zhmotnění jejich víry, symbolicky vyjadřující i obranu tradičních hodnot v měnícím se světě. V době fin de siècle se agrární komunity střetly s moderní industriální společností, což bylo nejmarkantnější právě v zemědělských obcích, nezadržitelně se měnících na předměstí průmyslového Brna. Česká obec Husovice má v této době již charakter skutečného předměstí⁵⁸ s převahou chudých dělníků a se silnou pozicí sociální demokracie. Je tudíž územím stavbě kostela nenakloněným⁵⁹ a současně naprosto nedisponujícím prostředky pro stavbu chrámu. Černovice i Horní Heršpice si v této době ještě naopak udržují zemědělský charakter⁶⁰ se silnou pozicí německých zbožných statkářů, kteří jsou ochotni a schopni na stavbu kostela našetřit. Z národnostně sociálního rozboru obyvatel obou obcí zároveň vyplývá, že sociálně i počtem slabší český živel⁶¹ patrně neměl velkou šanci, aby se aktivně zapojil do staveb kostelů v Černovicích a Horních Heršpicích.⁶²

Ze srovnání s tak odlišnými Husovicemi jasněji vyplývá, proč mohlo být při realizaci staveb obou kostelů v komárovské farnosti postupováno podle totožného vzoru. Oba kostely totiž vznikaly ve víceméně stejném prostředí. Oba byly z důvodu nízkého počtu farníků pouze filiálními, oba vyrostly v německé obci, oba vycházely ze zbožné touhy místních sedláků zhmotnit svou víru, z čehož se dál odvíjel i způsob jejich financování a klíčová úloha starousedlíků při organizaci stavby, oba byly také kostely jubilejními.⁶³ Měly stejné důvody vzniku i podmínky. Podle jednoho modelu dvě stavby. Ale pouze průběhem realizace. Architektonickými plány i dalším osudem každé z nich bere jednotný model za své.

⁵⁸ V Historickém místopisu je například charakterizována jako „průmyslová obec“. Viz L. HOSÁK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 X*. Ostrava 1986, s. 63.

⁵⁹ Katecheta Venhuda, který stavbu kostela v Husovicích nakonec zrealizoval, vzpomínal na nelehké začátky svého působení v obci i na to, jak trvalo téměř dva roky než myšlenku na založení jednoty pro stavbu kostela mezi místními vůbec prosadil. Viz Jana KUBÍČKOVÁ, *Kostelní jednota v Husovicích. Vznik nové farnosti a stavba kostela (1894–1910)*, diplomová práce. Brno 2000, například s. 41–42.

⁶⁰ L. HOSÁK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 X*, Ostrava 1986, s. 62–63.

⁶¹ V Černovicích české obyvatelstvo patřilo většinou k dělnictvu, zaměstnanému v německých továrnách v Brně, částečně i k úřednictvu, zaměstnanému taktéž v Brně. Zbytek Čechů v obci byli řemeslníci a obchodníci. Viz J. BÁRTA-ZAHRÁDECKÝ, *Německý ostrov*, s. 6–10.

České obyvatelstvo v Horních Heršpicích patřilo k sociálně slabé vrstvě. Přicházelo sem za prací především z chudých krajů Horácka a pracovalo jako čeledí u německých sedláků. Později se právě z těchto čeledínů rekrutovaly pracovní síly pro brněnské průmyslové podniky. Viz Vladimír NEKUDA, *Z minulosti Horních Heršpic*, s. 21.

⁶² Vedle mizivých finančních možností nedisponoval ani žádnými křesly v obecním představenstvu.

⁶³ První, černovický, byl jubilejním k 50. výročí panování císaře Františka Josefa (1898), druhý, heršpický, byl jubilejním k 80. výročí jeho narození (1910). Záplavu takzvaných jubilejních staveb vyprovokovala v krátkém časovém sledu po sobě jdoucí císařova kulatá jubilea. Slovo jubilejní propůjčovalo stavbám auru prestiže, bylo symbolem spojení trůnu a oltáře a zároveň dobovou aktualitou.

Epilog – zánik černovického kostela.

Skutečnou tečkou za příběhem staveb obou filiálních kostelů je zánik jednoho z nich, ani ne 61 let od jeho slavnostního vysvěcení. Rekonstrukce boje za jeho záchranu vystihuje atmosféru let 1945–1960.

Dne 20. listopadu 1944 byl při bombardování Brna angloamerickými vojsky zničen presbytář a část sakristie filiálního kostela sv. Floriána v Brně-Černovicích. Byly poškozeny také klenby a zdivo hlavní chrámové lodi a částečně byl zničen i kůr a varhany.⁶⁴

Komárovský farář Karel Šmarda,⁶⁵ který přišel do farnosti v srpnu 1945, začal záhy po svém příchodu plánovat opravu kostela. V žádosti Zemskému národnímu výboru o schválení stanov Kostelní jednoty v Komárově (dále KJ) 26. 7. 1946 píše: „*Tato jednotka byla rozpuštěna za okupace. Nyní se jeví nutná potřeba Kostelní jednotu obnoviti, ježto všechny tři kostely v uvedené farnosti utrpěly válečnými událostmi značné škody a bez činnosti jednoty není jich oprava myslitelná.*“⁶⁶ Ustavující valná hromada KJ proběhla 2. 2. 1947, předsedou spolku se stal její proponent komárovský farář Karel Šmarda, místopředsedou katecheta v Horních Heršpicích Bedřich Wražina, jednatelem inspektor státních drah Metoděj Bojanovský a pokladníkem vrchní ředitel Antonín Bartoš. V letech 1947–1948 se sešlo deset schůzí představenstva KJ a šest výborových schůzí, jejichž činnost směřovala hlavně k opravě kostelů v Černovicích a v Komárově, které byly těžce poškozeny válkou.⁶⁷ Ovšem už koncem října 1950, v době masového rušení spolků, se členové KJ na valné hromadě usnesli o „dobrovolném“ rozchodu spolku. Farář Šmarda sdělil přítomným účel shromáždění – návrh na rozejítí se, protože členové nejeví zájem o spolek a protože o účel spolku (výzdoba a opravy kostelů ve farnosti) je postaráno jinak. Tak jako celá řada dalších duchovních byl v této chvíli zřejmě ještě optimistou, který věřil v platnost právního řádu i v to, že za cenu některých ústupků (jako třeba dobrovolné rozejítí se KJ) dosáhne jiných podstatných věcí (třeba opravy vál-

⁶⁴ Římsko-katolický Farní úřad Brno-Komárov, farní archiv – spisový materiál, protokol stavební komise technického referátu ÚNV v Brně.

⁶⁵ Karel Šmarda (1915). Obecnou školu absolvoval v rodné Náměšti nad Oslavou, gymnázium v nedaleké Třebíči a potom teologické učiliště v Brně. V červenci roku 1940 byl vysvěcen na kněze a jeho prvním působištěm bylo Velké Meziříčí, kde byl jmenován druhým kaplanem. Po dvou letech byl jmenován kaplanem v Troubsku. V letech 1944–1945 vykonal farní zkoušky a hned roku 1945 byl jmenován administrátorem opuštěné fary v Brně-Komárově, kde se stal od 1. 9. 1946 farářem.

⁶⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství – zaniklé spolky, kart. 3224, Kostelní jednotka Komárov. Farní kostel a fara v Komárově byly sešlé už před válkou a do plánovaných oprav vstoupil světový konflikt s výbuchy leteckých pum v bezprostřední blízkosti kostela a fary. Celkové škody na všech třech kostelech farnosti (komárovského, černovického a heršpického) vyčíslil farář na 2 735 000 Kčs. Viz AMB, fond B 1/8 NVmB, církevní oddělení, kart. 25, inv.č. 214.

⁶⁷ Tamtéž.

kou zničeného kostela sv. Floriána). Jeho naděje trvala ještě plných deset let a je zachycena stejně jako mechanismy komunistické moci při prosazování jejich záměrů mezi řádky následujících jednání.

Kroky k záchraně černovického kostela Šmarda začal podnikat ještě před znovuzaložením komárovské KJ, když požádal v roce 1946 o zálohu na válečné škody, která mu byla udělena ve výši 100 000 Kč. Částka stačila na provedení nejnnutnějších prací (vyzdění presbytáře v hrubém zdivu až po římsu, vyzdění sakristie a provedení krovu s krytinou nad zničenou částí), které byly zadány místní firmě Josefa Lorence z Komárova. Na uvedení kostela do původního stavu však bylo třeba mnohem vyššího obnosu, a proto Šmarda pokračoval ve shánění finančních zdrojů. Koncept žádosti o zařazení černovického kostela do stavební obnovy z února 1947 však již neodeslal, protože mezitím zjistil, že budova kostela není majetkem farního úřadu, jak si celou dobu myslel, ale města Brna, a proto jeho osoba není k podobnému jednání kompetentní. Obratem (ještě v únoru 1947) tedy popsal situaci Národnímu výboru zemského hlavního města Brna s prosbou, aby pokračoval v jím započaté práci (zadal už i vypracování plánů a rozpočtu). Zároveň sám po celý rok 1947 pokračoval ve vyjednávání s brněnskými úřady a dostal příslib, že se na jaře 1948 začne s opravou, k čemuž však nedošlo. Objev, že kostel je majetkem města Brna, zřejmě zpečetil jeho osud, protože to příliš zkomplikovalo situaci. Ještě 4. 6. 1947 bylo počítáno s opravou kostela, která byla pojata do návrhu „2 M“ s tím, že na opravu byla zařazena částka 1 000 000 Kč. Zvrat nastal 21. 8. 1947, kdy hospodářský referát na základě toho, že kostel je vlastnictvím města Brna, vyslovil názor, aby se v rámci stavebního plánu samosprávy zdrojů „2 M“ na rok 1947 provedly jen nejnnutnější opravy, aby budova nechátrala. Patrně v důsledku tohoto prohlášení nakonec nebylo rozhodnuto o dodatečném zařazení kaple do stavebního plánu „2 M“, ačkoli usnesení o provedení nejnnutnějších oprav stále platilo.⁶⁸ Konečným výsledkem této etapy vyjednávání bylo vrácení nákrešů oprav kostela v listopadu 1948 se slovy „*Zdá se, že oprava nebude se v nejbližší době provádět, takže u Vás bude nákreš lépe uložený než zde.*“⁶⁹

Na stav kostela upozorňoval Šmarda ústně dál při různých příležitostech, ovšem nic se nedělo, až přišla v dubnu 1952 na farní úřad pozvánka ke komisionálnímu řízení, které mělo projednávat zbourání poškozeného kostela. Vyprovokovaly ji „*hovory s občany*“, které proběhly v dubnu téhož roku v Černovicích, kde občané poukazovali na nutnost zabezpečení, případně zboření kostela. Zevrubný protokol, který se dochoval z následného komisionálního jednání, popisoval zničení kostela po válce, základní opravy provedené v roce 1946

⁶⁸ AMB, fond B 1/8 NVmB, církevní oddělení, kart. 25, inv.č. 210.

⁶⁹ Římsko-katolický Farní úřad Brno-Komárov, farní archiv – spisový materiál, dopis z 16. 11. 1948.

a zmiňoval také další částku 100 000 Kč, uvolněnou v roce 1947 pro zamýšlenou restauraci chrámu i výměr z téhož roku, podle něhož měl být kostel v součinnosti se Státním památkovým ústavem v Brně uveden do původního stavu. Zpráva dále konstatovala, že kostelní věž je trigonometrickým bodem, takže případná změna by musela být nahlášena Státnímu zeměměřičskému a kartografickému ústavu v Praze, a citovala zástupce Státního památkového úřadu, podle něhož, byť nejde o vysloveně historicko-uměleckou památku, bylo by zboření tohoto kostela, postaveném v pseudogotickém stylu, ochuzením architektonického fondu města. Dle dotyčného pracovníka Památkového ústavu Dr. Svobody se totiž jednalo o poslední monumentální stavbu v oblasti Velkého Brna, provedenou v historizujícím slohu, které nelze upřít výtvarnou hodnotu a působivost v obraze celé obce, jejíž je významnou dominantou. Na základě těchto skutečností bylo komisí rozhodnuto, že je žádoucí, aby byl kostel „*postupem doby*“ restaurován a aby na něj bylo pamatováno rozpočtovou položkou pro rok 1953. V závěru protokolu je zmíněna stížnost Obvodní rady X v Brně-Černovicích, že je kostel volně přístupný, takže je jednak znečišťován a jednak v něm hrozí nebezpečí úrazu malým dětem, které si v něm hrají. Farář Šmarda se zavázal, že s pomocí farníků počátkem června všechny vchody do kostela bezpečně uzavře. Současně bylo obvodní radě X v Brně-Černovicích připomenuto, aby netrpěla táboření kočovných zábavních podniků na zeleném pruhu kolem kostela.

Šmarda dle svého slibu s pomocí farníků uzavřel hlavní vchod na silný řetěz, zamkl dveře ke kůru a k věži, vchod do sakristie úplně zazdil, ovšem zanedlouho byl řetěz přeřezán a dveře ke kůru vyvráceny, takže kostel byl znovu volně přístupný a podle farářovy stížnosti tomu nikdo z veřejných činitelů nezabráňoval a on sám byl vandaly drsně odbyt.

V aktuálním hlášení „*o stavu některých stavebních objektů*“ z března 1955 se rekapituluje, že plány pro generální opravu kostela plánovanou v roce 1947 měl architekt Maláč na ÚNV, ale město Brno nemělo zájem na dalším provádění oprav. Hlášení obsahuje i informaci o 40–45 q uhašeného vápna, které je připraveno v blízkosti kostela pro eventuelní opravy. Připomíná také, že na opravu byl učiněn rozpočet ve výši 1 250 000 Kčs, což je v nové měně 250 000 Kčs. Téhož roku došlo k dalšímu pokusu o stržení kostela, který rozpoutala opětovná stížnost Rady MěNV z 26. 10. 1955, že stavba ohrožuje veřejnou bezpečnost. Farář Šmarda znovu popsal situaci a vyjmenoval své předchozí snahy, konzistoř se pak na adresu KNV podivila, jak je možné, že údajně v roce 1952 Státní úřad pro věci církevní (SÚC) požádal o odstranění kostela, když týž referát ve stejném roce rozhodl o postupném restaurování kostela. Výsledkem byl dotaz ze strany KNV, zda by katolická církev převzala kostel do svého majetku s podmínkou, že ale nebude žádat zvýšený státní příspěvek. Brněnská konzistoř na tuto nabídku reagovala na základě reálného zhodnocení svých šancí: Byla

by to velkokorýsá nabídka, kdyby nebylo třeba dle jejího odhadu zhruba jednoho miliónu korun na opravu stavby. V silách katolické církve není financovat celou opravu Zachování a oprava kostela je v zájmu nejen místních katolíků, ale vůbec občanů Černovic, jde o významnou dominantu obce a kulturní památku města Brna, a proto je její oprava také v zájmu obce, města, kraje i státu. Místní katolíci jsou ochotni konat bezplatně různé pomocné práce, mají pro stavbu připravené hašené vápno a určitě shromáždí při sbírkách nějaký finanční obnos. Tato reakce zůstala bez písemné odpovědi. Šmarda si nakonec celou věc rozmyslel (respektive se spíše pokusil o poslední záchranu již odepsaného kostela) a v srpnu 1959 zaslal obvodnímu NV VI (Židenice) žádost o přidělení kostela do vlastnictví s tím, že církev postupně sama objekt opraví. Zřejmě jedinou bezprostřední odpovědí na tuto žádost bylo v září téhož roku otevření jámy s hašeným vápnem, připraveným na obnovu kostela, a jeho odvážení neznámo kam neznámo kým, jak se dočteme ve farářově stížnosti církevnímu oddělení MNV.

Epilogem celé kauzy je vedle věcného oznámení data stržení kostela a doprovodných bezpečnostních opatření farářův dopis konzistoři z 31. 3. 1960: „*Před časem mně ústně sdělil pan OCT (okresní církevní tajemník) Mašek, že je definitivně rozhodnuto zbořit fil. kostel sv. Floriána v Brně-St. Černovicích. Ústně jsme si také domluvili, že všechny moje snahy na jeho záchranu vyzněly naprázdno. Nyní v posledních dnech koná tam město Brno (majitel budovy) přípravy k odstřelení celé budovy. Já sám nemohu proti usnesení města Brna ničeho podnikat, dávám tedy stav věci nejdůst. kapitulní konzistoři na vědomí. Sám jsem o záchranu budovy bojoval po celých 15 roků, co jsem v Komárově, a nakonec jsem prohrál.*“⁷⁰

Zrcadlem farářova duševního rozpoložení během celé kauzy jsou jeho zápisy ve farní kronice. V březnu 1948 pln nadějí konstatuje: „*Dle písemných i ústních vyřízení začne letošního roku 1948 město Brno jako majitel kostelní budovy uvádět ji do původního stavu, aby kostel byl opět schopen sloužit bohoslužebným účelům. Stálo to mnoho práce a intervencí než věc dospěla do tohoto stadia. Mnozí mně při starostech pomáhali, jiní kritizovali, že se o věc málo starám.*“⁷¹ *S pomocí Boží a za přispění dobrých lidí, zvláště za vydatné pomoci*

⁷⁰ Římsko-katolický Farní úřad Brno-Komárov, farní archiv – spisový materiál, Šmardův dopis konzistoři z 31. 3. 1960.

⁷¹ Tento dojem mohla vyvolávat Šmardova víra v právní řád a korektní postup, která se projevila například také při jednání o opravu komárovského farního kostela v roce 1951. Šmardovi sice přidělili peníze na opravu, ale zřejmě mu to sdělili až ve chvíli, kdy se na základě dotazníku o stavu církevních budov podivil, že slíbili kostel opravit, a zatím se tak nestalo. KNV mu pak sdělil, že peníze na opravu dostal, ale včas neproinvestoval, takže o ně bude muset zažádat znovu na příští rok. Na základě této kauzy se lze domnívat, že byl zvyklý trpělivě čekat na výsledek úředního rozhodnutí, a pokud měl dojem, že je věc ještě v jednání, nehledal další cesty, jak vyřízení urychlit nebo pojistit jiným způsobem. To mohlo mít mimo jiné také vliv na jeho neúspěch v boji o záchranu černovického kostela.

*místní kostelní jednoty, můžeme nyní doufat, že filiální kostel sv. Floriána se brzy octne ve stavu schopném jeho používání k účelům bohoslužebným.*⁷²

Po roce, v dubnu 1949, dává průchod svému rozčarování: „Až dosud se na kostele nic neopravovalo. Město Brno slibuje, převádí do pětiletky a my se musíme bezmocně dívat, jak kostel dál trpí vlivem počasí a neslouží svému účelu.“⁷³

Následuje poslední zápis ve věci černovického kostela z roku 1960: „Město Brno po neúspěšných jednáních s kapitulní konsistoří v Brně v roce 1957 rozhodlo kostel nikoliv opravit ale zcela odstranit. Protestoval jsem, hledal záchranu – všecko marně bez výsledku. Doklady o všech jednáních s městskými úřady i konsistoří jsou shromážděny a ukládám je do farního archivu – ad memoriam.“⁷⁴

⁷² Římsko-katolický Farní úřad Brno-Komárov, farní kronika, s. 201 a 203.

⁷³ Tamtéž, s. 203.

⁷⁴ Tamtéž.

SEZNAM PŘÍLOH:

Černovice

- Příloha č. 1: Celkový dobový pohled na kostel v Černovicích. Převzato z: Mährischer-Schlesischer Correspondent 193, 26. 8. 1899, S. 9.
- Příloha č. 2: Dobový snímek interiéru kostela v Černovicích. Uloženo v soukromé sbírce Mgr. Tomáše Sedláčka.
- Příloha č. 3: Poškození kostela v Černovicích během 2. světové války – exteriér. Uloženo ve fototéce Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně.
- Příloha č. 4: Poškození kostela během 2. světové války v Černovicích – pohled z interiéru. Uloženo ve fototéce Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně.
- Příloha č. 5: Zchátralý kostel v Černovicích před zbouráním – rok 1960, pohled ze zadu. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sg. XIXe 102.
- Příloha č. 6: Zchátralý kostel před zbouráním v Černovicích – rok 1960, pohled z interiéru. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sg. XIXe 102.

Horní Heršpice

- Příloha č. 7: Dobový pohled na kostel v Horních Heršpicích. Uloženo na Římsko-katolickém farním úřadu v Brně-Komárově.
- Příloha č. 8: Hrachova kresba kostela v Horních Heršpicích i s náměstím. Uloženo na Římsko-katolickém farním úřadu v Brně-Komárově.
- Barevná příloha č. X: Současný pohled na kostel v Horních Heršpicích – průčelí. Foto Aleš Filip.
- Barevná příloha č. XI: Hlavní oltář kostela v Horních Heršpicích – sv. Klement Maria Hofbauer. Foto Aleš Filip.
- Barevná příloha č. XII: Obraz sv. Klementa Marie Hofbauera z Petrova. Foto Aleš Filip.
- Barevná příloha č. XIII: Současný pohled na kostel v Horních Heršpicích – ze zadu. Foto Aleš Filip.

????????????????

??????????

RESÜMEE

Im Artikel richtet sich die Aufmerksamkeit auf die Gebäude zweier katholischer Filiationen, die um das Jahr 1900 in der Pfarrgemeinde Brünn-Komárov [Kumrowitz] errichtet wurden. In den Jahren 1898–1899 wurde die Kirche des hl. Florián [Florian] in Černovice [Tschernowitz] und in den Jahren 1911–1912 die Kirche des hl. Klement Maria Hofbauer in Horní Heršpice [Obergerspitz] erbaut. Anhand des Archivquellenstudiums und der Reaktion in der zeitgenössischen Presse wird vor allem die ambivalente Beziehung zwischen dem konfessionellen und nationalen Gesichtspunkt beim Aufbau der beiden Kirchen erforscht.

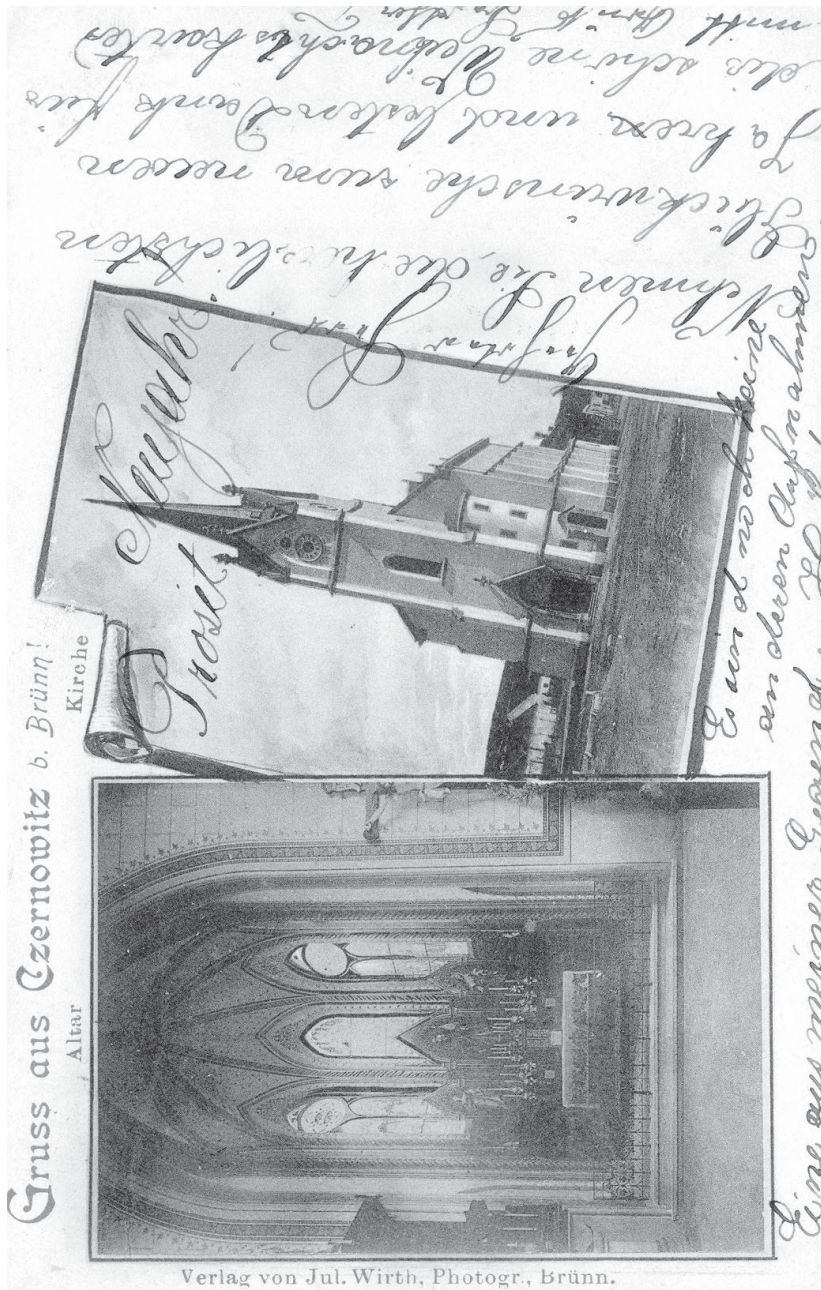
Černovice wie auch Horní Heršpice hatten um das Jahr 1900 noch immer ländlichen Charakter. Beide Dörfer waren Bestandteile der so genannten deutschen Sprachinsel am südlichen Rand von Brünn, aber allmählich wuchs der Anteil der tschechischen Bevölkerung, die zur sozial schwächeren Schicht gehörte. Aus dem Vergleich der Pfarrkinder in Černovice und Horní Heršpice mit den Brüner Industrievorstädten wie zum Beispiel Husovice [Hussowitz] ergibt sich, dass der Aufbau beider Kirchen nicht durch pastorale Notwendigkeit bedingt war, sondern v. a. durch ihre symbolische Bedeutung: die Kirchen drückten die Verteidigung der traditionellen Werte in der sich ändernden Welt aus. In der Zeit des *Fin de siècle* stießen die ländlichen Kommunen auf die moderne Industriegesellschaft, was am auffälligsten gerade in den ländlichen Gemeinden in den Rändern des industriellen Brünns war. Für diese Bauten steuerten die deutschen Grundbesitzer am meisten bei, die den konfessionellen Gesichtspunkt mit dem nationalen verbanden. Diese Verbindung zeigt sich darin, dass die Kirche in Horní Heršpice dem hl. Klement Maria Hofbauer geweiht wurde, dem aus der deutschen Gemeinde Tasovice [Tasswitz] in der Region Znojmo [Znaim] stammenden Heiligen, der im Jahr 1909 heilig gesprochen wurde und ein Jahr später zu einem der Schutzheiligen der Brüner Diözese auserkoren wurde. Dieser aus einer national gemischten Familie stammende Heilige konnte aber gleichzeitig als Beschützer der Interessen der tschechischen Minderheit aufgefasst werden, wie es bei seinem Wirken in Wien der Fall war.

Im Artikel wird auch die Architektur der beiden Kirchen analysiert. Die neogotische Kirche in Černovice entwarf der Brüner Architekt Germano Wanderley,

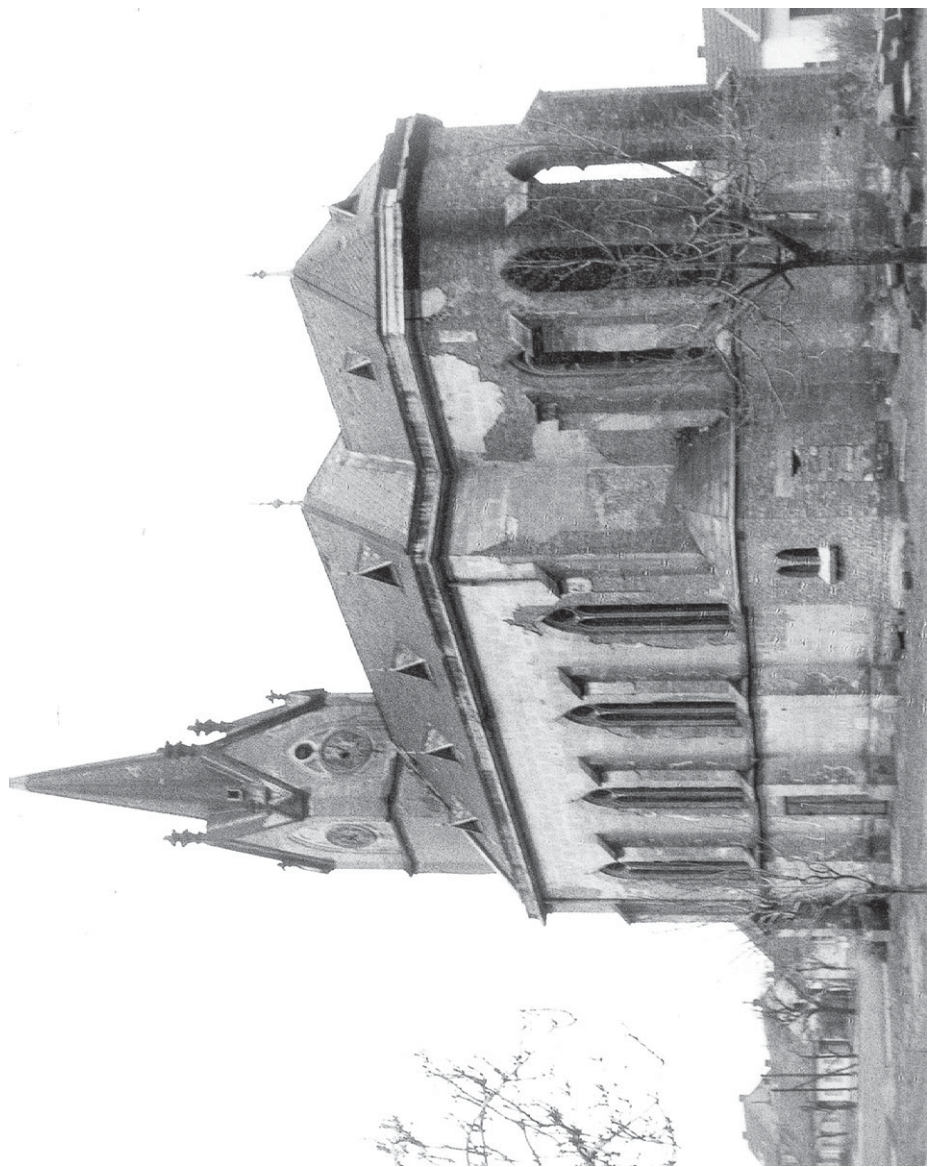
der den älteren Plan der Architekten Dvořák und Welzl übernahm und anpasste. Diese Kirche wurde nach einer Beschädigung am Ende des 2. Weltkriegs nicht mehr repariert und im Jahr 1960 niedergerissen. Den Plan der Kirche in Horní Heršpice erarbeitete der Brünner Architekt Ferdinand Hrach. Von den Prinzipien der Sakralarchitektur ausgehend erstrebte er die Verbindung des „guten alten“ – in diesem Falle neobarocken – Konzepts mit einigen modernen Elementen.

Příloha č. 1: Celkový dobový pohled na kostel v Černovicích.

Příloha č. 2: Dobový snímek interiéru kostela v Černovicích.

Příloha č. 3: Poškození kostela v Černovicích během 2. světové války – exteriér.

Příloha č. 4: Poškození kostela během 2. světové války v Černovicích – pohled z interiéru.

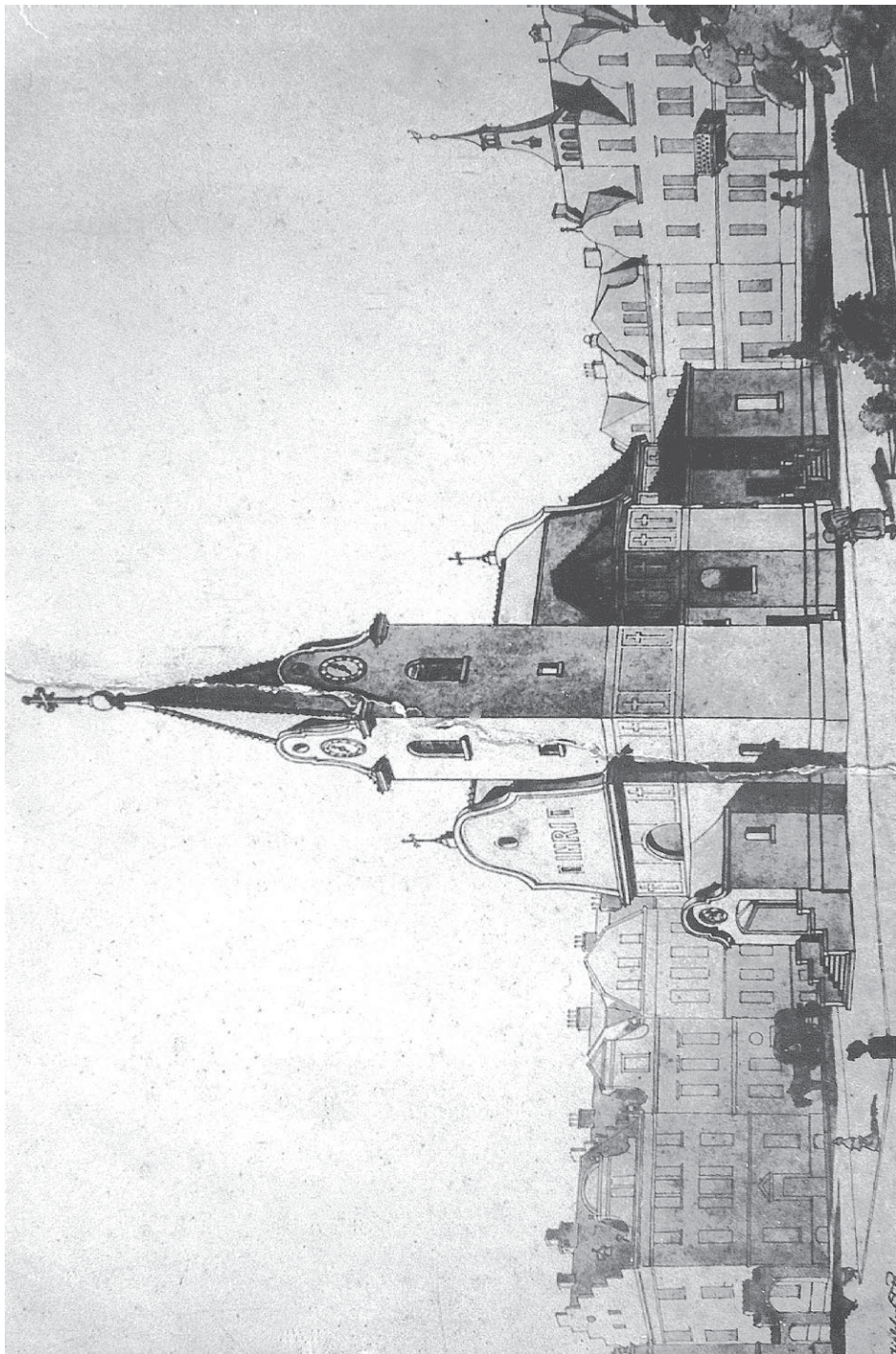
Příloha č. 5: Zchátralý kostel v Černovicích před zbouráním – rok 1960, pohled ze zadu.

Příloha č. 6: Zchátralý kostel před zbouráním v Černovicích – rok 1960, pohled z interiéru.

Příloha č. 7: Dobový pohled na kostel v Horních Heršpicích.

Příloha č. 8: Hrachova kresba kostela v Horních Heršpířích i s náměstím.

**P. ANTONÍN ADAMEC (1853–1913).
ZAPOMENUTÁ OSOBNOST HISTORIE BRNA.**

Morava a Brno mají své zajímavé a spletité dějiny. Dějiny církevní vystupují jako speciální vědecká historická disciplína, základ pro zkoumání veškeré kultury. Významné osobnosti z dějin této země a města jsou jistě příležitostí k zamýšlení nejen nad životem a prací takových lidí, ale i nad postoji, možnostmi a prostředím, v němž žily a působily. Také stav duchovenský, tedy nejen stav politický, si zaslouží moderní a vědecky fundované biografie svých pozoruhodných zástupců. Jejich význam mohl být spíše regionální, ale měl značné vazby s ději celé společnosti daného období. Takový má být i příspěvek o P. Antonínu Adamcovi z Nemojan u Vyškova na Moravě (1853–1913).

Biografické zkoumání zaměřené na významné nebo zajímavé jedince je klasickou ukázkou mikroanalýzy a patří bezesporu k obtížným žánrům historické literatury. Shromáždění údajů k vlastním lidským osudům i situacím, do nichž se osobnosti dostávaly, umožňuje prozkoumat jejich život a dílo i osvětlit společenské prostředí, k němuž náležely a ve kterém působily. Život jedinců v předivě vztahů k okolnímu světu je dále sondou, vhodným postupem, s jehož pomocí se lze dopracovat k hlubším poznatkům o některých podstatných rysech, ale i všedních stránkách a kontextu vývoje dané společnosti. Převážná většina biografii se koncentruje na konkrétní osobnost, případně jde o kolektivní biografie věnované členům určité sociální, profesní či jiné skupiny. Psát biografii znamená vážit mezi několika různými rovinami, obvykle vymezených opozicemi: mimo jiné individuální a kolektivní, soukromé a veřejné, vnější a psychologické (rozumové, etické).¹

Chronologické rozmezí osudů Vavřince a Antonína Adamcových zahrnuje podle dat narození otce a úmrtí nejstaršího syna necelých devadesát let. Za tuto dobu se náš venkov a město pronikavě změnilo v oblastech ekonomické, sociální, politické i psychologické, proběhla válka prusko-rakouská.

Život a působení Adamcových byly spojeny pouze s Moravou, a to s Brnem a s jižní částí této země. Všichni se narodili v devatenáctém století v malé obci

¹ Srov. Zdeněk BENEŠ (rec.), *Josef Hanzal, Josef Pekař. Život a dílo*, Praha, Nakladatelství Karolinum 2002, 264 s., ISBN 80-246-0275-X. In: Český časopis historický 101, 2003, s. 147–150; Jiří ŠOUŠA, *Dvě generace představitelů agrárního hnutí – Jan Antonín a Adolf Prokůpkové*. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí, Uherské Hradiště 2000, s. 180.

na severovýchod od Brna, synové Antonín, ale i Jan a František, jimž se v tomto příspěvku nevěnujeme, studovali stejnou střední školu, všichni byli nadáni organizačními schopnostmi, nicméně se politicky nijak neangažovali. Cestou osvěty, vzdělávání a osobního příkladu pracovali na změně myšlení vesnice. Tito noblesní muži nebyli poznamenáni jazykovou a národní rozpolceností, mohli žít po celý život v pravdě, byli vždycky sví, osobití a skromní, nezmátlo je nic v jejich cestě životem. Tolik vykonali, přestože se nikdy netlačili do popředí, neprodávali své přesvědčení a své ruce si nikdy nepotřísnilí žádnou špínou. O všech třech se ví velmi málo, neboť jen málokdo si je připomene – Vavřince jako nebojácného veřejného pracovníka ve své rodné obci a Antonína jako poctivého vychovatele ve vyhlášeném brněnském učilišti pro kněze. A přece jde o osobnosti svým způsobem nejen zajímavé, ale snad i pro dobovou situaci dosti typické.

Tato práce se pokouší přispět k rozšíření historických poznatků o Adamcových, o jejich všestranném působení zhruba v letech 1848–1910, a to na obrysu vývoje politických, ekonomických a společenských poměrů především v Brně od poloviny devatenáctého do desátých let století minulého. Soustřeďuje se na roviny života a činnosti Adamcových. V prvé řadě bylo sledováno rodinné zázemí, konstanty formující pevný charakter synů a nebyvalou odpovědnost, která je podnítila ke studiím. Následuje těžiště práce – život a činnost Antonína Adamce. V něm se výkladový text prolíná s nejrůznějšími dokumenty nalezenými v archivech i soudobém tisku, jež dokreslují profil člověka a doby.

V době narození pozdějšího čtvrtlánika Vavřince Adamce vládla ještě patrimoniální správa a elita společnosti pohlížela na vesnické obyvatelstvo spíše s despektem. Technologicky byly favorizovány tradiční postupy, s konzervativním používáním staletými osvědčených metod. Vzdělání, osvěta, pokrok a zavádění novinek byly prozatím neznámými pojmy. Vavřinec Adamec byl hanáckým sedlákem nedávno osvobozeným od roboty a od poddanství. Na venkově sice nedaleko od železnice, ale bez technických prostředků pochopil s pomocí svých přátel – kněží a učitelů – potřebu pokroku a svobodně si zvolil cestu drobné a poctivé práce. S ní postupně přicházelo i sebevědomí samostatných lidí, pochopení a zájem o všeobecné a odborné vzdělání. Vavřinec byl vlastně sedlákem-intelektuálem, kulturně osvětovým pracovníkem a organizátorem; jednoduše typem v agrární societě, který se v době před první světovou válkou a ve střední a ve východní Evropě objevoval pouze v českých zemích. Ale nejenom to.

Vavřincovi synové pocházeli a vyrůstali ve zbožném katolickém prostředí prodchnutém hrdým selstvím a vlasteneckými city. O tomto prostředí můžeme připojit několik poznámek. Antonín Matula, učitel, úředník a jeden z ideologů českého agrarismu, uvažoval takto: „*Selstvím rozumím zde duševno selského člověka, to jest: vnitřní svět citový, myšlenkový, volní a jeho projevy.*“ Jinde ho

charakterizoval i jako „lásku k zemi, znalost potřeb země, smysl pro život a práci v přírodě“, za výrazný rys selství považoval fyzickou, mravní a duševní odolnost, jeho „nejjistější záruku věčnosti češství“. Dodává, že „hájíme-li selství, jeho hodnoty mravní, duchovní i fyzické, zajišťujeme češství“.² Moravský včelař Vincenc Ferdinand soudil, že „ty naše dobré venkovské chaloupky a statky, kolik ty daly velikánů našemu národu. Požehnané jejich střechy, požehnaní jejich obyvatelé, ale nejvíce požehnané ty matky, které těm našim vůdcům život daly, na loktech je hýčkaly, k dobru a krásnu vedly. Stokrát požehnaná ta chaloupka v Nemojanech...“. Václav Škvařil, ředitel velkomezeříčského velkostatku, lesník a včelař, mimo jiné konstatoval: „Ale myslím, že hlavně je to základ povahy od narození ... Táž ryzost charakteru a dobrota, týž zájem o věčné řešení každého problému. Je to v krvi, je to v rodu, ovšem stále šlechtěno nezdolednou touhou po pravdě, právu a spravedlnosti.“

K tomu je zapotřebí současně dodat, že Antonína a jeho bratry nečekal celoživotní pobyt v rodné či v blízké obci, ohraničený duševní obzor daný například „ubíjejícím kolotočem tvrdé fyzické práce a nevýrazným okolím“.³ Otec Vavřinec s matkou synů byli rozhodnuti poskytnout nadaným synům patřičné vzdělání, tedy devizu, které se jim samotným nedostalo. Antonín odešel jako první do nedalekého, zdánlivě jen německého Brna. Tam vystudoval do poloviny sedmdesátých let devatenáctého století české gymnázium a ještě tamní biskupský bohoslovecký seminář. Jako kněz, věrný sluha Boží, působil pouze na Moravě, kde „máme veliký a krásný život“.⁴

Život a činnost P. Antonína Adamce jsou spojeny s Brnem. Získal zde vzdělání a záhy na to nastoupil v tomto městě dráhu pedagoga, katechety a vlasteneckého vychovatele kněžského dorostu, k tomu byl do konce prvního desetiletí minulého století i zpovědníkem a literátem. Byl konzervativním člověkem vyrůstajícím z kořenů devatenáctého století. Patřil do etapy a atmosféry posledních let předválečného mocnářství. Žil z bratrů nejkratší dobu.

Otec Vavřinec a bratři Adamcovi dali výsledky své práce celku k využití, neskrývali žádná tajemství vlastního úspěchu; pracovali pro zisk celku na účet vlastních obětí. Společně s Václavem Škvařilem můžeme proto uzavřít: „*Neboť jen ve velmi dlouhých časových intervalech rodí se z lidského pokolení jedinci Bohem tak bohatě obdaření.*“

Je přirozené, že se života Adamcových a jejich činnosti dotýkaly důležité úseky a mezní události vývoje země po více než sto let devatenáctého a dvacá-

² Srov. Lubomír SLEZÁK, *K historii českého agrarismu. Antonín Matula*. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí, Uherské Hradiště 2000, s. 25 a 31–32.

³ Srov. J. ŠOUŠA, *Dvě generace*, s. 180.

⁴ To prohlásil již v roce 1851 Bedřich Schwarzenberg, kardinál, kníže arcibiskup pražský. Srov. Antonín ADAMEC, *Jakub Procházka*, Brno 1894, s. 5.

tého století. V tomto příspěvku jsme se rozhodli zaměřit pozornost na jejich osobnost, pro analýzy základních politických problémů nebo ekonomického vývoje na Moravě odkazujeme zájemce k jiným historickým a politologickým pracím.

Práce je koncipována jako materiálová a analytická studie, opírající se především o výsledky pramenného výzkumu a studium dobového tisku a dalších tištěných materiálů. Životopisný příspěvek chce být i první splátkou dluhu, jímž jsme těmto osobnostem zavázáni. Žily ve spojení s Moravou a městem Brnem a s dalšími obcemi, přirostly jim k srdci, mnohé pro ně vykonaly, byly zde ve své době ctěny a váženy, ale pak takřka zapomenuty. Otcí Vavřincovi Adamcovi a především jeho synům nebyla dosud věnována speciální pozornost a o jejich životě a činnosti nevznikla žádná práce. Vývoj Moravy, Brna i celé dnešní České republiky před první světovou válkou sice zachycuje odborná historická a memoárová literatura, ale v ní o nich najdeme sotva několik řádků. Byl přehlédnut jejich význam odborný, neboť nestojí v centru zájmu veřejnosti. Také existující odborné publikace zabývající se dějinami církevními, práce meziválečné, poválečné a současné, jim pozornost takřka nevěnují. Jisté opomenutí osobností Adamců vyplývá jistě z toho, že díky osobnostním rysům, především skromnosti a obětavosti, stáli ve svém veřejném působení v pozadí. U českých prací starších jde zároveň o podcenění tématu ze strany oficiální historiografie, která byla až do roku 1990 ideově politicky zbytečně jednostranná.

Je třeba říci, že se práce nevyhnula některým úskalím. Přes veškerou snahu se při psaní současného textu o minulosti někdy nelze vyvarovat podléhání dobové terminologii a používání archaismů pro jevy a věci, které stále existují, ale nazývají se už jinak. Jindy jsou na některých místech výkladu nezaplněná a nedotažená místa, mezery a díry ve faktografii, jinde zase místa deskriptivně košatá. Tyto záležitosti mohly způsobit prohřešky proti pozitivistické zásadě správné hierarchizace faktů, totiž že se vedlejší mohlo stát podstatným. Vysvětlení je několik. Některé jevy, činnosti a postavy prozatím nelze dohledat a ověřit, přístupné materiály jsou často torzovité a nemáme dostatek prací k širšímu kontextu probírané problematiky. Nezanedbatelnou roli sehrává i zřejmá náklonnost autora, realita vývoje po roce 1948 a dnešní. Rovněž úplná heuristika je nadneseným požadavkem, zvláště pak v době dnešní informační exploze a s ohledem na přece jen omezený rozsah příspěvku. Studium v rámci předkládané práce přineslo řadu dalších námětů a otázek, které tato práce nesleduje a nemohla sledovat. Týká se to zejména detailních osudů dalších postav vystupujících souběžně s Adamcovými a hlubší analýzy podniků a institucí, ve kterých Adamcovi působili či které dokonce ovlivnili.

Rodinné zázemí

Vavřinec či Vavřín Adamec pocházel z katolického selského prostředí a rodu.⁵ Byl manželským synem čtvrtlánika neboli čtvrtníka v Nemojanech u Vyškova na Moravě č.p. 31 Bernarda Adamce⁶ a Kláry, dcery čtvrtlánika Vavřince Bezdědky z Nemojan č.p. 14. Jednalo se o obec přifařenou k Lulči a na žírné Hané.⁷ Po sňatku v Tučapech dne 10. února 1852 se stala Vavřincovou manželkou a matkou jejich několika dětí katolička Marie,⁸ dcera třičtvrtlánika a hostinského v Tučapech Jakuba Bastla a jeho manželky Viktorie rozené Plhalové z Dědic.⁹

Vavřín Adamec byl schopný a čínorodý člověk převyšující své okolí, uvědomělý Čech, uznávaný a vážený sedlák a dlouholetý veřejný pracovník v rodné obci. Vyučil se zedníkem a pod dohledem strýce Jana, vyučeného truhláře, se vyznal i v truhlářině a dokázal si sám vyrobit a opravit většinu domácích a hospodářských dřevěných předmětů. Byl však zběhlý i v „muzicírování“. Hrával na dechové nástroje v lulečském kostele a na vojně v Uhrách u vojenské hudby. Při návratu z pět let trvající vojny, kde se naučil německy a prodělal i tyfus, přišel řízením osudu přímo k požáru svého rodného domu. Ačkoliv byl nejmladší, zdědil otčův statek, poněvadž jeho bratři Antonín a Jan se přiženili do jiných obcí. Oba bratry však poctivě vyplatil po čtyřech stech zlatých a třech ovcích a matka Klára u něho dožila na výminku. Vavřín byl i ovocnář, protože už jeho dědeček si jako rychtář vymohl u vrchnosti výměnu pole Na Kamenné za pole se zahradou. Vzniklo tak jedno z největších humen ve vesnici, navíc osázené především ušlechtilými jabloněmi. Tento sad Vavřín pečlivě pěstoval po celý život.

Vavřín Adamec působil po několik let jako první radní a výběrčí daně a po dobu svého šestiletého starostenství rodné obce se zasadil mimo jiné o výstavbu

⁵ Vavřín (též Laurentz, Laurenz a též podle latinské podoby jména Lorenc) Adamec (též Adamecz či Adametz), *5. 8. 1825 Nemojany u Vyškova, †4. 11. 1902 tamtéž.

⁶ Bernard Adamec, *17. 8. 1786 Nemojany u Vyškova, †? 1852 tamtéž.

⁷ Další předky od konce sedmnáctého století a podrobnosti srov. Božena KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika rodu Kyjovských a spřízněných rodin*. Brno 1983, část Spřízněné rodiny, s. 8–9. O Nemojanech srov. Vladimír NEKUDA (red.), *Vyškovsko*. Brno 1965, s. 383–384; B. KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika*, s. 7–8. Výsledek pátrání po obecní kronice: „*Nemojany. Kronika byla založena roku 1923 a psána od téhož roku velku pravidelně ve dvou knihách. První kniha obsahuje zápisy z let 1923–1964, druhá od roku 1965 dosud (roky 1965–1967 však dosud chybějí). Záznamy psali: rolník Vavřín Adamec 1923–1934, rolník Alois Bednář 1934–1939 a také řídící učitel Vlastimil Pouchlý, řídící učitel František Valenta 1939–1944, ředitel školy v. v. Florián Kříž 1945–1948, rolník Ferdinand Voráč 1948–1964, důchodce Josef Stibor 1968–1972.*“ Srov. František JORDÁN (red.), *80 let muzejní práce na Vyškovsku 1893–1973*. Brno 1975, s. 90. Podle sdělení pracovnice Obecního úřadu v Nemojanech paní Pěčkové ochraňuje originál kroniky Státní okresní archiv (SOKA) Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna a obecní úřad si pořídil kopii. Dále o lulečské farnosti srov. Alois HRUDIČKA, *Topografie diecese brněnské*. Brno 1908, s. 607–609, 728–729.

⁸ Mariana též Maria Adamcová-Bastlová, *17. 10. 1831 Tučapy u Vyškova, †27. 9. 1909 Nikolčice u Hustopečí.

⁹ Odkaz na matriku oddaných, s. 12. Viz dále poznámku 16.

obecní silnice z Nemojan k císařské silnici od Brna,¹⁰ dále o vysušení močálu Pod vrbami a o jeho přeměnu na pole, ale také o počestění školy. Od 1. ledna 1876 byl předsedou první školní rady nemojanské česko-německé neboli utrakvistické jednotřídky a zůstal jím i v roce 1879, kdy byl již starostou obce. Po dohodě se školním inspektorem a farářem v Kučerově Dr. Františkem Xaverem Škorpíkem¹¹ se zasadil o to, aby se jako jedna z prvních akcí obecního zastupitelstva a místní školní rady napsala žádost c. k. zemské školní radě o zrušení němčiny jako vyučovacího jazyka, poněvadž stávající skutečnost považovali Nemojanští za „*nejapnou a hloupou*“.¹² Její výnos č. 11 016 ze dne 22. prosince 1885 němčinu skutečně zrušil. K roku 1886 se Vavřín Adamec ve školní radě sice už neuváděl, ale objevil se opět jako její předseda k 15. květnu 1898.¹³

Z toho všeho usuzujeme, že přirozeně inteligentní sedlák Adamec byl i výborným a výrazným příkladem pro svých šest nadaných dětí, čtyři syny a dvě dcery: Antonína, Jana, Vavřína,¹⁴ Marii (zemřela na souchotiny v osmnácti letech), Annu¹⁵ a nejmladšího Františka.¹⁶ Kromě Vavřína, který zůstal při hospo-

¹⁰ Silnice se stavěla po tři roky tak zvanou robotou. Každý sedlák vozil určitý počet fůr kamení z nemojanské skály a domkáři pracovali jako nádeníci. Za každou nedodanou fůru a neodpracovaný den se muselo zaplatit.

¹¹ Srov. o něm Zdeněk FIŠER, *František Xaver Škorpík a jeho podíl na Šemberově mapě Moravy*. In: Vyškovský sborník 2, 2001, s. 106–132. Dále potom i Jiří SETINSKÝ (rec.), *Listy z Bohdalic. Z vesnického prostředí Vyškovska na prahu ústavnosti (1847–1851). Edice dokumentů. K vydání připravil Zdeněk Fišer. Muzeum Vyškovska ve Vyškově, Vyškov 2000, 125 s.* In: Vyškovský sborník 2, 2001, s. 296–300.

¹² Nemojany byly celé české, a proto byla němčina jako vyučovací jazyk nesmyslná.

¹³ Další podrobnosti srov. B. KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika*, s. 9–11; František ADAMEC, *Vzpomínky na rodiče a bratra Jana*, In: B. Kyjovská-Fialová, *Kronika*, nečíslovaná dvoustránková strojopisná příloha za s. 29.

¹⁴ Vavřín ml. se oženil s Cecílií Zabloudivou z Tučap. Podrobnosti o jeho dětech srov. B. KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika*, s. 16, 25–27 a 30.

¹⁵ Anna Brandýsová-Adamcová se provdala do Tučap čp. 44 za rolníka Aloise Brandýse a měli spolu dva syny a dvě dcery.

¹⁶ Manželské děti narozené v Nemojanech čp. 31 v matrikách Moravského zemského archivu v Brně (dále MZA): MZA, fond E 67 Sbirka matrik, A. Originály, sign. 12 808 (B 2797), Tom VII. B. Matrika křestní farnosti Lulečské 1845–1876, oddíl Nemojaner Geburtsbuch:

s. 19 – Anton de Padua, * 9. 6. 1853, křest týž den († 24. 5. 1913 Brno), křtil administrátor Anton Schubert, chlapec, kmotři Jakub Bastl a jeho paní Viktoria, zkoušená porodní bába Maria Hudec z Lulče čp. 24;

s. 24 – Jan Nepomuk, * 8. 5. 1855, křest týž den († 17. 10. 1925 Přerov), křtil farář A. Schubert, chlapec, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 29 – Maria, * 24. 4. 1857, křest týž den († 3. 9. 1861), křtil týž farář, dívka, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 34 – Laurenz, * 23. 8. 1858, křest týž den († 27. 9. 1935), křtil kooperátor Rudolf Scholz, chlapec, titíž kmotři jako u Antonína, bába neuveдена;

s. 42 – Peter, * 13. 6. 1860, křest 14. 6. 1860 († 6. 7. 1860), křtil farář A. Schubert, chlapec, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 46 – Maria, * 6. 8. 1861, křest týž den, křtil kooperátor Christian Sohn, dívka, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 50 – Anna, * 2. 8. 1862, křest týž den († 20. 2. 1934 Tučapy), křtil farář A. Schubert, dívka, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

dárství a převzal statek, dal další tři syny postupně na studia do Brna. Stalo se tak na přimluvu a radu dvou mužů: hudebníka, rektora a později nadučitele v Ivanovicích na Hané Wiedermanna, s nímž se otec scházel každou neděli na kůru, kde spolu hrávali, a potom známého vlastence, děkana P. Antonína Šubrta (Antona Schuberta), který křtil a znal všechny Vavřínovy děti a už předtím dával spolu s učitelem chlapcům hodiny.

„*Otec se toho obával, ale maminka byla odvážná, a tak došlo ke studiím za hodně trudných poměrů.*“ V Brně jim pan děkan našťestí zajistil přijetí do semináře za snížený poplatek, „*jinak by rodiče nebyli nákladu zmohli*“. O prázdninách pomáhali doma při všech polních pracích jako nádeníci – „*i vymláčeno bylo všecko*“, jak po letech vzpomínal František, „*než se v půli září jelo do Brna*“.¹⁷

Msgre Antonín Adamec – římskokatolický kněz, pedagog a literát

Antonín (též Anton de Padua) Adamec se narodil dne 9. června 1853 v Nemojanech. Školní docházku zahájil dne 1. září 1859 na dvoutřídce v Tučapech, kde bydlel u dědečka Jakuba Bastla v č. 45, poněvadž Nemojany tehdy ještě neměly národní školu.¹⁸ Někdy v roce 1861 Antonín přešel na farní školu v Lulči. Od školního roku 1865/66 nastoupil dvanáctiletý Antonín do čtvrté třídy vzorové německé farní hlavní školy u svatého Jakuba v Brně (Pfarrhauptschule též

s. 59 – Maria, * 5. 9. 1864, křest 6. 9. 1864, křtil týž farář, dívka, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 68 – Franz (Xaver), * 12. 11. 1866, křest týž den († 5. 8. 1946 Bystrc u Brna), křtil Ch. Sohn, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 94 – Franziska, * 24. 4. 1872, křest týž den († 26. 6. 1872), křtil kooperátor Franz Jeřábek, dívka, titíž kmotři a bába jako u Antonína;

s. 115 – Alois, * 21. 9. 1876, křest 22. 9. 1876 († 9. 1. 1879), křtil farář A. Schubert, chlapec, titíž kmotři a bába jako u Antonína.

Dále srov. MZA, fond E 67 Sbírka matrik, A. Originály, sign. 12 825, Rejstřík oddaných, narozených a zemřelých 1845–1951; B. KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika*, s. 9 a 27–29.

¹⁷ Srov. F. ADAMEC, *Vzpomínky*.

¹⁸ Srov. SOKA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, fond Základní škola Tučapy, inv.č. 5, Katalog über die Schüler aus der Werktags- und Sonntagschule – Schuljahre 1859/1860. Jeho návštěva školy byla pilná. Dále srov. s ohledem na Antonína a jeho čtyři mladší sourozence i SOKA Vyškov, fond Národní škola Luleč, inv.č. 11, 13 a 14, sign. NŠ-LU 11 Pfarrschule Luлтsch, PrüfungsExtract Anfangend v. Schuljahre 1852/1853. „[Školní rok] 1860/61-1871/72, [číslo domu] 31, [jméno] Anton, Johann/Jan, Laurentz /Vavřín, Anna, Maria, [věk] 7-13, [vlastník] otec čtvrtník, [zameškané hodiny] 0-80 – Anna v roce 1868/69.“ Obdobně jako sign. NŠ-LU 13 Pfarrschule Luлтsch. Fliess-Katalog über die Schüler aus Werktags- und Sonntagschule anfangend vom Schuljahre 1859/60 1. Oktober, jen doplněno o známky z jednotlivých předmětů a o věk: „[školní rok] 1860/61-1869/70, [třída] I.-II., [číslo domu] 31, [jméno] Anton, Johann/Jan, Laurentz/Vavřín, Anna, [vlastník] (otec čtvrtník), [narození, nástup do školy/třídy] 1859-1869, [zameškané hodiny] ? – 0-13.“ Sign. NŠ-LU 14 Pfarrschule Luлтsch. Beschreibung der schulfähigen Werktags- und Sonntagsschüler anfangend vom Schuljahre 1859/60. Přehled podle rodičů, jejichž děti chodily v daném roce do školy: „[školní rok] 1861-69, [čís. domu] 31, [rodič] Adamec Laurentz, [vlastník] čtvrtník, [dítě] Anton, Johann, Laurentz, Anna, [narozen(a), nástup do školy] 1861-69.“

Musterschule bei St. Jakob). Odtud potom vstoupil do první třídy C. k. prvního německého gymnázia v Brně (Erstes deutsches k. k. Gymnasium in Brünn). Od druhého ročníku již měl možnost studovat na zcela nově zřízeném a otevřeném (1867) prvním českém C. k. nižším slovanském gymnasiu (K. k. slawisches Untergymnasium) a od 10. července 1868 C. k. vyšším gymnasiu slovanském – od roku 1881 s názvem C. k. vyšší gymnasium české v Brně – na dnešní třídě Kapitána Jaroše. Tehdy však ještě sídlilo *Na hradbách*, tedy na současné Rooseveltově ulici č. 13.¹⁹

Dochované archivní prameny nám umožňují dokreslit obrázek studia Antonína Adamce na tomto ústavu. Školní plat za něj rodiče nemuseli odvádět. Jako stipendistu ho od placení totiž osvobozovalo – a to již od prvního pololetí druhého ročníku až do konce studia – „*vysoké*“ c. k. moravské místodržitelství svým výnosem („*vynešením*“) čís. 7639 ze dne 17. dubna 1867. V sekundě a v tercii bydlel („*obydlí*“) na Panenské ulici čís. 4 (tehdy Nonnengasse) poblíž Nové radnice u železničního dělníka Františka Stránského, který se tak stal i jeho odpovědným dozorcem. Od kvarty sloužil Antonínovi za přechodné bydliště biskupský chlapecký seminář;²⁰ v kvartě, kvintě a v sextě se tedy poznamenává jako Antonínův odpovědný dozorce sám představený – regens nebo ředitel – této instituce, Josef Svoboda, v septimě a v oktávě jeho nástupce František Vidlák.²¹ Podle dalších poznámek víme, že Antonín vždy převzal vysvědčení za první i druhé pololetí (běh, semestr). V oktávě obdržel vysvědčení za první pololetí a do rubriky „*budoucí povolání*“ profesor zapsal „*bohosloví*“.²²

Na Antonína²³ ve škole „*vykonávali rozhodující blahodárny vliv*“ či „*vštěpovali základy vědomostí i povahy*“ většinou výteční učitelé, kteří „*naučili své žáky lásce k vlasti, k českému jazyku a lidu, lásce k českým dějinám a k dobrým českým knihám a časopisům, jež studenti odebírali a dychtivě četli*“.²⁴ Vlasteneckým učitelům se tak podařilo, že jejich studenti nebyli „*z němčiny do češtiny*

¹⁹ O škole srov. Josef KOLEJKA a kol., *Síň tradic*, Brno 1990; TÝŽ, *První české střední školy na Moravě 1867–1884 (Slovanská gymnázia v Brně a Olomouci)*. In: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 111, 1992, s. 253–272, a TÝŽ, *Vznik osmiletých gymnázií na Moravě a ve Slezsku 1849–1867*. In: ČMM 117, 1998, s. 39–56.

²⁰ Tento chlapecký seminář se také nazýval „*pacholekým semeništěm*“.

²¹ Rok 1874, s. 272 – Episcopale Seminarium puerorum dioecese Brunae, Alumni: Discipuli VIII. Classis Gymnasii. Antonius Adamec, Mor. Nemojanens, nat. 1853. Srov. *Catalogus venerabilis cleri dioeceseo Brunensis pro anno reparatae salutis 1874*, Brunae 1874 (dále jen *Catalogus*). Na konci katalogu je nedokonalý osobní rejstřík, v několika případech odkazuje na špatné stránky.

²² Pozitivní studijní výsledky Antonína Adamce na gymnáziu v letech 1867–1874 a všeobecnou třídu vysvědčení a pořadí podle prospěchu ve stejných letech můžeme posoudit: Archiv města Brna (dále AMB), fond M 51 Gymnázium dr. Josefa Kudely, kpt. Jaroše, Brno, inv.č. 1–7 Hlavní katalogy 1867–1874.

²³ Po něm i na jeho bratry Jana a Františka.

²⁴ Srov. František ŠILHAVÝ, *Nástin života a působení Msgra Františka Adamce*. In: F. Šilhavý (red.), *Věcla moravská a Zemské ústředí spolků včelařských na Moravě protektoru Msgru Františku Adamcovi k 70. narozeninám*, Brno [1936], s. 7n.

přeložená motovidla“. Antonín tam poznal mimo jiné ředitele školy, klasického filologa Karla Wittka či Vítka,²⁵ dále zeměpisce, historika a prvního redaktora *Časopisu Matice moravské* Václava Royta²⁶ a češtináře, latináře a řečtináře Františka Bartoše.²⁷ Z dalších potom ještě i Františka Rypáčka²⁸ a Vladimíra Šťastného.²⁹

Sborníky školy uvedly Antonína Adamce v maturitním ročníku 1873/1874 spolu s třídním profesorem Františkem Bartošem.³⁰ Blahodárný vliv prostředí gymnázia po celou dobu sedmi let skončil pro Antonína maturitou v létě 1874. Jeho *Protokol při maturitní zkoušce ve šk. roce 1874* však neznáme. Víme jen, že již jako gymnazista navštěvoval včelařský kurz a literární kroužek „u nynějšího ředitele pana Bílého pod Františkovem“.³¹

²⁵ Karel Wittek, * 1824 Rousínov, † 7. 10. 1902 Brno; na ústavu působil v letech 1867–1888.

²⁶ Václav Royt, * 1. 9. 1827 Nová Ves u Sedlčan, † 27. 5. 1907 Brno; na ústavu působil v letech 1867–1884. Srov. o něm nejnověji Libor VYKOUPIĽ, *Historik Václav Royt*. In: ČMM 117, 1998, s. 57–69, a Zdeněk CHMEL, *Galerie brněnských osobností III*, Brno – Tišnov 2003, s. 68–69.

²⁷ O Františku Bartošovi (* 16. 3. 1837 Zlín, část Mladcová, † 11. 6. 1906 tamtéž), který na ústavu působil v letech 1869–1888, významném moravském folkloristovi a dialektologu, následníku římskokatolického kněze, folkloristy, spisovatele a pedagoga P. Františka Sušila (viz dále), srov. publikaci Josefa BARTOCHY, *Z pamětí a života Františka Bartoše*, Telč 1907, ředitele gymnázia, filologa, literárního historika, překladatele a veřejného pracovníka (* 1859 Lověšice, † 1927 Olomouc), který se zabýval životem a dílem tohoto muže; dále Miloslav HÝSEK (Dušan JEŘÁBEK – Vlastimil VÁLEK ledd./), *Paměti*, Brno 1970, s. 40n.; V. NEKUDA (red.), *Zlínsko*, Brno 1995, s. 756 (jmenný rejstřík); Tomáš KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, Brno 2002, s. 114n. (rejstřík); Z. CHMEL, *Galerie brněnských osobností I*, Brno 1998, s. 13–15, a heslo Bartoš František. In: *Lexikon české literatury A-Ř*, CD-ROM (dále jen LČL CD-ROM). Jeho pozůstalost je uložena v MZA.

²⁸ O spisovateli, básníku, literárním kritiku, historiku, národopisci, pedagogu a redaktoru *Časopisu Matice moravské* (1898–1918) a *Časopisu Moravského musea zemského* (1901–1909) Františku Jaroslavu Rypáčkovi (* 7. 10. 1853 Hodětín u Bechyně, † 30. 5. 1917 Brno) srov. heslo v LČL CD-ROM; T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, s. 126, 138 a 147.

²⁹ O římskokatolickém knězi, spisovateli a publicistovi Msgr. Vladimíru Šťastném (* 17. 3. 1841, † 20. 8. 1910) napsal monografii František Jaroslav Rypáček (1910). Dále srov. T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, s. 112n. (rejstřík). Jeho pozůstalost je uložena v MZA.

³⁰ Srov. Hugo SÁNKA (red.), *Šedesát let českého gymnasia v Brně*, Brno 1927, s. 113–117; Vladimír KYAS (red.) a kol., *První české gymnasium v Brně*, Brno 1967, s. 131–133; Alena HANÁKOVÁ (red.), *Seznamy profesorů a absolventů gymnázia na třídě kapitána Jaroše v Brně (prvního českého gymnázia v Brně) od otevření v roce 1867 do roku 1997*, Brno 1997, s. 69–70, 72 a 74.

³¹ Srov. *Museum* 37, 1903, s. 198–199. O Museu viz dále. O odchovanci a o příteli P. Františka Sušila, římskokatolického kněze a zakladateli Dědictví sv. Cyrila a Metoděje Janu Evangelistu Bílém – srov. *Masarykův slovník naučný I*, 1925, s. 516, a nejnověji T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, s. 97, 106–108 a 176. Bílý psal verše (sonety), kázání, legendy o svatých, dějepisné a místopisné práce a poznámky (kritiky) o nejnovější literatuře především do Moravských novin. Dále srov. Z. FIŠER, *Kaplan ze Šaratic. K moravskému působení Jiřího Sloty*. In: Vyškovský sborník 3, 2002, s. 113 (literatura); *Medailony různých zajímavých a významných osobností města Dolních Kounic z minulosti i současné doby*. In: Naše město Dolní Kounice 7, 2003, č. 2, s. 130. Neznámý pisatel v hesle sděluje: „*ThDr. Jan (Mikuláš) Evangelista Bílý, * 6. 12. 1819 Dolní Kounice, † (9./) 29. 3. 1888 ?*. Po kněžském svěcení v roce 1843 působil jako kaplan v Židlochovicích, dále u svatého Jakuba v Brně, později v Tišnově a nakonec jako farář v Předklášteří u Tišnova. Přátelil se především s Karlem Šmidem, středoškolským učitelem, literárním kritikem a historikem, Guntherem Kalivodou (a spolu založili první čtenářský klub na Moravě), Metodem Benešem Kuldou a Tomášem Procházkou. Bílý byl zvolen i říšským (v roce 1848 agitoval proti volbám do Frankfurtu) a zemským poslancem. Podnikl několik cest do Lužice a zúčastnil se Slovanského sjezdu v Praze.“

Antonín byl výborným studentem.³² Zvolil studium na panáčka, poněvadž bylo nejlevnější, umožňovalo nejlepší styk s lidmi a práci pro ně a přála si to i jeho zbožná maminka. V roce 1874 tedy vstoupil do biskupského bohosloveckého semináře v Brně. Studiu se oddal „s celou duší, takže nad jiné vynikal“,³³ žil s ostatními v alumnátu a zanedlouho zahájil svou literární a osvětovou činnost (viz dále).³⁴

Po skončených čtyřletých teologických studiích byl Antonín v Brně dne 24. července 1878 vysvěcen na kněze. Jako novosvěcence ho povolali nejprve za kooperátora do Újezda u Brna,³⁵ což mimo jiné potvrzuje katalog³⁶ a krátký přípis faráře a děkana Dr. Karla Beránka konsistoři z počátku září 1878,³⁷ potom za administrátora do Letonic u Slavkova u Brna³⁸ a od 20. března 1880 za kooperátora v Brně-Zábrdovicích,³⁹ jak sděloval konsistoři jiný pan děkan:

„Hochwürdigstes bischöfliches Consistorium! Der ehrfurchtsvoll Gefertigte beehrt sich einem hochwürdigsten bischöflichen Consistorium zur h. Kenntniss zu bringen, dass der neu ernannte Beneficiat für Ochoz Kooperator von Obrowitz [=Zábrdovice] Herr Pátek Bernard am Samstag den 20. März seine kooperatorischen Posten in Obrowitz verlassen und der hiefür ernannte P. Adamec Anton denselben gleichfalls am heutigen Tage angetreten habe. Die Übergabe des bisher von ihr administrirten Beneficiums Lettonitz fand am 16 des.(?) Staff. Brünn am 20. März 1880. Franz Marhchor(?), Dechant.“⁴⁰

Potom Antonín Adamec patřil k faře u svatého Tomáše v Brně.⁴¹

³² Antonín měl mít střední a rozložitou postavu, velkou masivní hlavu, modré oči a hnědé vlasy. Srov. B. KYJOVSKÁ-FIALOVÁ, *Kronika*, část Sprízněné rodiny, s. 12.

³³ Srov. *Museum* 37, 1903, s. 198–199.

³⁴ Srov. *Catalogus*, rok 1875, s. 271; rok 1876, s. 269; rok 1877, s. 268; rok 1878, s. 271.

³⁵ Srov. A. HRUDIČKA, *Topografie*, s. 528–529.

³⁶ Srov. *Catalogus*, rok 1879, s. 195; rok 1880, s. 197.

³⁷ MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, inv.č. 4338, sign. S 221b, Návrh Antonína Adamece, regenta alumnátu, na udělení stipendií biskupa Gindla (František Antonín Gindl, * 15.9.1786 Ratten (Štýrsko), † 24.10.1841 Klagenfurt, světící biskup olomoucký /1831–1832/, pátý biskup brněnský /1832–1841/, biskup gurkský /1841/. Srov. Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 86–87) a faráře Ferdinanda Závodského, 1904, ev. j. 615;

fond E 81 Kapitula sv. Petra a Pavla, část I. Proboštství, k) Biskupský alumnát a seminář, inv.č. 123, sign. I K, Krátký přehled historie biskupského alumnátu v Brně 1889, ev. j. 34 (neznámé autora a rozsah materiálu); část II. Kapitula, b) Kanovníci, obsazování, presentace, inv.č. 172, sign. II B osobní spisy kanovníků (dekrety, testamenty, požítky, nadace, služební tabulky, korespondence aj.), není bohužel uveden žádný Adamec;

fond E 82 Biskupská konzistoř Brno, II. díl, Hlavní registratura, písmena A–J, inv.č. 3202, sign. A 252, Antonín Adamec, kanovník, 1880–1913, kart. 918 (uloženo v Rajhradě). Obsah spisu: jednotlivé listy. „Hochwürdigstes bischöfliches Consistorium! Der neugeweihte Prister H. Anton Adamec ist am 2. September l. J. auf seinem kooperatorischen Posten hier eingetreffen, woran Einem hochwürdigsten bischöflichen Consistorium die Anzeige ehrführtsvoll erstattet wird. Aujezd b. Brünn am 6. September 1878. Dr. Carl Beranek (?), Pfarrer und Dechant.“

³⁸ Srov. A. HRUDIČKA, *Topografie*, s. 606–607.

³⁹ Tamtéž, s. 70–74.

⁴⁰ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno. AMB, fond S 11 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Zábrdovice: v archivu se nenachází žádná farní kronika, ani žádné materiály k A. Adamcovi. Kronika se jistě ještě nachází na faře, je však pro neochotu kněze nepřístupná. Dále srov. *Catalogus*, rok 1881, s. 37.

⁴¹ Srov. A. HRUDIČKA, *Topografie*, s. 56–62. Pátřání na farním úřadě na Lidické ulici bylo pro neochotu neúspěšné.

Antonín Adamec pedagogem

Od podzimu roku 1881 se Antonín Adamec stal učitelem. Tehdy ho totiž nadřízení jmenovali prefektem v brněnském biskupském chlapeckém semináři a výpomocným katechetou a exhortátorem na nižším oddělení C. k. prvního německého gymnázia v Brně. Ředitelství tohoto gymnázia dne 7. října 1881 psalo ordinariátu přepis:

„Erstes deutsches k. k. Gymn. in Brünn. Z. 677 Hochwürdiges bischöfliches Ordinariat in Brünn! Die unterzeichnete Direction beehrt sich die Mittheilung zu machen, dass nach der erfolgten Ernennung des Regens in bischöfl. Knaben-Seminare Herrn P. Franz Widlak dem Gymnasium eine zweite Lehrkraft zum den Religions-Unterricht /6 Stunden am Unter-Gymn./ und als Exhortator am Unter-Gymnasium abgehe. Dieselbe bittet dennach um gütige Nominirung einer Lehrkraft, welche dann von dem unterzeichneten Direction alsogleich der ihr vorgesetzten Behörde zur Bestellung vorgeschlagen und die betreffende Renumeration erbeten würde. Direction des ersten deutschen k. k. Gymnasiums in Brünn den 7. October 1881. Dr. Karl ?moippel? U.? ?lrath.“⁴²

Na čtvrté straně této písemnosti je připsán obtížně čitelný koncept odpovědi: *„An die löbliche Direction des I. deutschen kk Obergymnasiums in Brünn. Mit Beziehung auf die geschützte Zuschrift vom 7. October l. J. Z. 677 beehrt sich das bischöfliche Consistorium für die Stelle eines zweiten Exhortators und Aushilfskatecheten den Präfect des diöcesen Knabenseminars Anton Adamec als eine geeignete Persönlichkeit mit dem Beifügen namhaft zu machen, dass derselben im ?Zelle seiner Ausstellung die kirchliche Mission zur Verwaltung dieses Amtes entstandlos entheilt wird. Bischöfliches Consistorium in Brünn den 8. October 1881.“⁴³*

V Brně dne 31. října 1881 datoval Antonín (Anton) Adamec, prefekt diecézního chlapeckého semináře, tuto krátkou žádost na konsistoř:

„Hochwürdigstes Bischöfliches Consistorium! Laut Beilage wurde der ehrfurchtsvoll Gefertigte mit Erlass des hochl. k. k. m. Landesschulrathes vom 24. Oktober 1881 Z. 8414 zum zweiten Exhortator und Aushilfs-Katecheten am ersten deutschen Gymnasium in Brünn ernannt, und stellt dennoch das Ausuchen, Ein Hochwürdigstes Bischöfliches Consistorium geruhe ihm die hinzu erforderliche kirchliche Lehrmission gnädigst ertheilen ...“⁴⁴

Stejnou žádost směřoval Antonín Adamec konsistoři i o necelý rok později dne 21. září 1882: *„Hochwürdigstes Bischöfliches Consistorium! Laut Beilagen A/ und B/ wurde der ehrfurchtsvoll Gefertigte über Antrag des hochwürdigsten*

⁴² Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konsistoř Brno.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž. Z druhé strany je připsáno schválení s datem 3. 11. 1881.

*bischöflichen Consistoriums mit Erlass des hochlöblichen k. k. mähr. Landesschulrates vom 24. Oktober 1881 Z. 8414 zum zweiten Exhortator und Aushilfskatecheten am ersten deutschen Gymnasium in Brünn ernannt und von der Gymnasial-Direktion wie im verflommenen so auch in diesem Schuljahre dazu wieder aufgefordert und stellt demnach des ehrfurchtsvolle Ausuchen, Ein Hochwürdigstes Bischöfliches Consistorium geruhe ihm die hinzu erforderliche kirchliche Lehrmission gnädigst weiter zu ertheilen ...*⁴⁵

Na počátku června 1886 složil Antonín Adamec, stále prefekt biskupského chlapeckého semináře, s výborným prospěchem kvalifikační zkoušku pro vyučování náboženství na středních školách. Předtím však datoval v Brně dne 30. května 1886 tuto žádost konsistoři:

*„Hochwürdigstes bischöfliches Consistorium! Der gehorsamst Gefertigte erlaubt sich die Bitte zu stellen: Ein Hochwürdigstes Bischöfliches Consistorium geruhe ihm zu gestatten, sich der am 8. und 9. Juni l. J. stattfindenden Qualificationsprüfung für das Lehramt der Religion an Mittelschulen zu unterziehen ...*⁴⁶

Ve všech případech se jednalo o instituce, kterými, jak jsme viděli dříve, po kratší nebo delší dobu prošel jako student a které již znal.

V únoru 1887 se Antonínu Adamcovi dostalo od biskupa Františka Saleského Bauera⁴⁷ jmenování spirituálem brněnského bohosloveckého ústavu, čili druhým představeným alumnátu. Tuto skutečnost pan biskup spolu s dalšími personálními změnami sděloval konsistoři: *„Erinnerung. Ich habe befunden an Stelle des auf die Pfarre Frischau investirten Herrn Fabian Roháček den bisherigen Präfekten im Knabenseminär, Herrn Anton Adamec, zum Spiritual und zweiten Vorsteher des Alumnates, den gegenwärtigen Domkaplan, Herrn Alois Slovák, aber zum Knabenseminärsprafekten zu ernennen. Hievon setze ich das Consistorium mit dem Beifügen in Kenntniss, dass ich unter Einem den Herrn Anton Adamec von dem bisher bekleideten Amte eines Aushilfs Katecheten und Exhortators am I deutschen Gymnasium enthoben habe, es wird somit das*

⁴⁵ Tamtéž. Z druhé strany je připsáno schválení s datem 27. 9. 1883 (! – ale prezenční datum je také z 22. 9. 1883). Táž žádost i z 22. 9. 1885 schválená již dne 24. 9. 1885, další žádost o dovolení působit v průběhu počínajícího školního roku na stejném gymnáziu jako druhý exhortátor a výpomocný katecheta ze dne 20. 9. 1886 byla schválena již dne 23. 9. 1886. Dále srov. „Adamec Anton, P., Professor, Eichhornsgasse 17.“ – viz *Neues Adressbuch von Brünn 1885. Specielle Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Anzeiger der Landeshauptstadt von Mähren*. Brünn 1885, s. 79, III. Nachweis. Einwohner von Brünn nach den Hauszins-Fassionen Ende des Jahres 1884 und Anfang 1885.

⁴⁶ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno. Z druhé strany připsáno schválení s datem 4. 6. 1886. Dále srov. *Catalogus*, rok 1882, s. 36, 262 a 267; rok 1883, s. 36n; rok 1884, s. 33, 237 a 243; rok 1885, s. 33, 43, 229 a 234; rok 1886, s. 43, 227 a 232; rok 1887, s. 43, 226 a 232.

⁴⁷ ThDr. František Saleský (Salesius) Bauer, * 26. 1. 1841 Hrachovec u Valašského Meziříčí, † 25. 11. 1915 Olomouc, římskokatolický kněz, osmý biskup brněnský (1882–1904), osmý arcibiskup olomoucký (1904–1915), kardinál. Srov. o něm Richard FISCHER, *Cesta mého života III*, Olomouc 1936, s. 122n.; M. HÝSEK, *Paměti*, s. 29n., a M. M. BUBEN, *Encyklopedie*, s. 17–19.

hochw. Consistorium angegangen, wegen der weitem Besorgung dieses Amtes die nöthigen Schritte einzuleiten.

Was die Wiederbesetzung des an der Kathedralkirche erledigten Postens eines zweiten Domkaplans anbelangt, so hat das hochw. königl. Domkapitel laut Zuschrift vom 9. d. Z. 18 die nöthige Einleitung bereits getroffen.

*Gegeben in Meiner bischöflichen Residenz zu Brünn am 15. Februar 1887. Franciscus Salesius, Bischof.*⁴⁸

V alumnátu měl Antonín Adamec na starosti dohled nad duchovním a mravním (asketickým) vedením chovanců.⁴⁹ Po osmi letech tam dne 1. dubna 1894 dosáhl postavení regenta. Toto jmenování přišlo opět od biskupa Františka Saleského Bauera:

„Nejdůstojnější biskupské konsistoři v Brně. Ježto vdp. Dr. Josef Pospíšil⁵⁰ první představený a regent biskupského alumnátu v Brně jako sídelní kanovník

⁴⁸ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno. Vložen téměř nečitelný koncept dopisu na ředitelství I. německého gymnázia v Brně, který oznamuje výše uvedené skutečnosti zhruba v tom smyslu, že z těchto důvodů již na tomto gymnáziu P. Antonín Adamec působit nemůže, 15. 2. 1887; srov. i *Catalogus*, 1887 a 1888.

⁴⁹ Srov. *Catalogus*, rok 1888, s. 41 a 219 (již není uváděn ani u sv. Tomáše ani u gymnázia); rok 1889, s. 41 a 219; rok 1890, s. 29, 41 a 219; rok 1891, s. 29, 41 a 229; rok 1892, s. 30, 42 a 228; rok 1893, s. 33, 42 a 228; rok 1894, s. 33, 42 a 228.

Dále srov. MZA, fond E 101 Alumnát Brno, inv.č. 1 Pamětní kniha alumnátu 1888–1916 [k P. Adamcovi se však nic nehodí] s přílohami: články *Svěcení nové stavby biskupského alumnátu v Brně*. In: *Hlas* 55, 1903, č. 240, ze dne 15. 10., s. 1, a *Slavnostní řeč Jeho Excellence nejdůstojnějšího pana biskupa Františka Saleského při svěcení nové budovy alumnátu v Brně dne 14. 10. 1903*. *Tamtéž*, č. 241, ze dne 16. 10., s. 1–2; fond E 101 Alumnát Brno, inv.č. 61, kart. 9, tři úřední dopisy P. Antonínu Adamcovi z roku 1897 (čís. 17, pův. 595, čís. 40, pův. 1424, a čís. 41).

⁵⁰ ThDr. Msgre P. J. Pospíšil, * 7 (?/17). 5. 1845 Oslavička u Velkého Meziříčí, † 18. 12. 1926 Brno, římskokatolický kněz, filosof, pedagog, redaktor, odborný spisovatel. Maturoval na gymnáziu (1866) a vstoupil do bohosloví v Brně. Po vysvěcení na kněze (1870) byl krátkou dobu kaplanem ve Starči u Třebíče. Již počátkem roku 1871 ho nadřízení odeslali do Vídně, do ústavu svatého Augustina. Tamní studium ukončil a byl promován hodností ThDr. (1874). Na brněnském teologickém ústavu se stal ještě před dokončením studií od letního semestru 1874 profesorem dogmatiky a fundamentální teologie. Od roku 1874/1875 přednášel i základy aristotelsko-scholastické čili křesťanské filosofie, a to zprvu německy podle Eggerovy příručky *Propaedeutica philosophico-theologica*, později česky. Dosáhl mimo jiné titulů konsistorní rada, přisedící biskupské konsistoře (1886) a sídelní kanovník kapitoly brněnské (1894), papež Lev XIII. mu udělil hodnost papežského tajného komořího a jmenoval ho členem Akademie svatého Tomáše v Římě (1896). P. Pospíšil se stal i posledním vrchním ředitelem brněnského biskupského alumnátu (1902). Považujeme ho za významnou postavu kulturního života na Moravě a v Brně ve druhé polovině devatenáctého a na počátku dvacátého století, dále i za vůdčího stoupence tak zvaného novotomistického učení. Proslul svým spisem *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. I-II*, Brno 1883 a 1897. Odmítl v něm všechny námitky vůči křesťanství, probral otázky původu a řádu světa, jeho zákonitostí a účelností a kritizoval materialismus, pozitivismus, panteismus a racionalismus, částečně i darwinismus. Touto prací také položil základy k novotomistickému pojmosloví v češtině. Tomáš Garrigue Masaryk toto dílo označil za jeden z nejlepších spisů české filosofické literatury vůbec. P. Pospíšil přijal dopisující členství v Královské české společnosti nauk a v České akademii věd a umění a řádně v redakční radě konzervativního katolického měsíčníku *Hlídky* (1896–1899). V *Hlídce* prosazoval větší zřetel k filosofické látce. Působil dále v Katolické politické jednotě brněnské a v Katolické národní straně moravské. Srov. o něm mimo jiné Josef SAMSOUR,

při biskupském chrámu Páně v Brně investován byl, jmenoval jsem dp. Antonína Adamce prvním představeným a regentem a na jeho místo dp. Dra. Josefa Dvořáka, praefekta pacholeckého semináře, druhým představeným a spirituálem v biskupském alumnátě. O změnách těchto podávám Nejdůstojnější konsistoři zprávu. Z biskupského Ordinariatu v Brně dne 30. března 1894. František Saleský, biskup.“⁵¹

Antonín Adamec se tak stal prvním představeným neboli vrchním ředitelem této instituce, v níž dohlížel na domácí kázeň a hospodaření, a zároveň nástupcem profesora dogmatiky a fundamentální teologie a pozdějšího sídelního kanovníka Msgr. Dr. Josefa Pospíšila.⁵² V této souvislosti stojí za ocitování dochovaný platební rozkaz oddělení pro kolkové a přímé poplatky C. k. finančního okresního ředitelství v Brně ze dne 15. října 1894:

„Veledůstojné biskupské konsistoři v Brně.

Na základě zákona o poplatcích z právních záležitostí, z listin, spisův a úředního jednání [...] vyměřuje se Vám poplatek z ustanovení P. Antonína Adamce regentem a superiorem biskupského alumnátu v Brně od 1. dubna 1894 [...] následovně:

fixní plat 525 zl.

ceny bytu a zaopatření 210 zl.

úhrnem 735 zl.

Z trojnásobného příjmu 2 205 zl. [poplatek:] 15 zl. Slovy: Patnáct zlatých.

*Tento obnos ukládá se Vám ve 30 dnech, ode dne doručení počínajíc ... u c. k. hlav. berního úřadu v Brně zaplatiti ...“*⁵³

Abychom pochopili a představili si povinnosti zastánců úřadu spirituála a regenta a život alumnů v brněnském učilišti, uvedeme postupně několik podrobností od počátku devatenáctého století, tedy dávno před příchodem Antonína Adamce. Úřad vrchního správce, prvního představeného, vrchního ředitele a biskupského komisaře v jedné osobě zastával zpočátku bezplatně některý

Dějiny alumnátu brněnského, Brno 1907; TÝŽ, *Dějiny alumnátu brněnského*. In: Hlídka 24, 1907, s. 917n.; hesla Hlídka literární a Občanská tiskárna (Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských v Brně). In: LČL CD-ROM; Jiří GABRIEL a kol., *Slovník českých filozofů*, Brno 1998, s. 469n. (a rejstřík na s. 692; dílo a literatura); Jiří PROCHÁZKA, *Brněnské osobnosti: Josef Pospíšil (1845–1926)*. In: Haló Brno 8, prosinec 2001, s. 17. O Zprávách apoštolátu tisku (příloze ke Škole Božského srdce Páně)/Hlídce literární/Hlídce srov. Jaromír KUBÍČEK, *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*, Brno 2001, s. 305.

⁵¹ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno. Z druhé strany: „Na vědomost – jmenování toto, jakož i jmenování Dra Františka Bully prefektem pacholeckého semináře, budiž v diecezaním katalogu vyznačeno.“

⁵² O vrchních ředitelích a biskupských komisařích, o vicerektorech, spirituálech a regentech alumnátu od počátku devatenáctého století srov. J. SAMSOUR, *Dějiny*, s. 35–47; TÝŽ, *Dějiny*. In: Hlídka 24, 1907, s. 409–415, 500–506, 584–589, 657–663, 747–752, 817–822 a 913–920.

⁵³ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno. Výběr z vyplněného formuláře.

z kanovníků brněnské katedrální kapituly. Ten měl od roku 1807 k ruce druhého představeného, vicerektora, který pobíral plat čtyři sta zlatých ročně a obýval naturální byt. Měl za úkol řídit celé domácí hospodářství, dozírat na kázeň a řád v alumnátě a pečovat o bezúhonnost, potřebné vědomosti a znalosti alumnů. Vicerektor nerozhodoval závažnější záležitosti sám, ale předem se radil s vrchním představeným čili rektorem, čekal na jeho dobrozdání a souhlas. Řídil denní duchovní cvičení alumnů, jejich exercicie a rekolekce před ordinacemi.⁵⁴ Pokud nebyl příliš zaneprázdněn, měl s nimi konat ještě korepetice, tedy alespoň jednou týdně s nimi opakovat látku přednášenou ve škole a vést je k užitečné četbě. Opatřoval totiž mimo jiné knihy pro domácí knihovnu. Vice- rektoru pomáhali prefekti volení z alumnů čtvrtého ročníku. Tento způsob správy vydržel do roku 1817.

Císař nařídil, aby správu a řízení všech bohosloveckých ústavů převzali zvláštní spirituálové s ročním platem pět set zlatých, naturálním bytem, stravou, otopem, světlem a léky. Povinnosti spirituála a vicerektora stanovila biskupská instrukce ze dne 20. listopadu 1820. Spirituálovi, prvnímu představenému, se svěřovalo nábožensko-mravní vedení alumnů a dohled nad externisty bydlícími mimo alumnát. Měl pečlivě dohlížet na chování alumnů „*v domě i mimo dům, zkoumati jejich povahu a jim otcovskými napomenutími a výtkami dáti onen směr, kterého jejich budoucí vznešený stav žádá*“.⁵⁵ Na počátku školního roku je seznamoval se stanovami ústavu, v neděli a ve svátky s nimi rozjímal na nábožensko-mravní témata, zúčastňoval se společně večerní modlitby a při ní buď sám přednášel krátkou úvahu, nebo vyzval prefekta k předčítání „*něčeho účelného*“, dále určoval ranní – četba Písma svatého – a večerní rozjímání – četba částí ze Svatých otců – s modlitbami, „*aby se tak chovancům vštípil vlastní duch svatých knih a ctihodného starověku*“.⁵⁶ Dále spirituál připravoval alumny exerciciemi k přijetí svěcení, „*aby byli seznámeni s důstojenstvím a blahým účinkem svého povolání, s duchem a svatostí svých povinností a s velikými následky jejich*“.⁵⁷ V pondělí a v pátek vyučoval posluchače posledního ročníku liturgické úkony, církevní zpěv a recitaci kanonických hodin, dále určoval témata pro jejich zkušební čili probatická kázání, opravoval je a vyslechl v soukromí před jejich veřejnou prezentací v refektáři.

Ale nejenom to. Spirituál s mladými teology opakoval církevní právo, morálku a pastorálku, tedy předměty teologických přednášek, pokud příslušní profesori

⁵⁴ Exercicie jsou duchovním cvičením během několikadenního odloučení od běžných povinností. Vedou je zkušení exercitátoři podle návodu svatého Ignáce z Loyoly. Rekolekce je meditace spojená se zpovědí zaměřená na zintenzivnění duchovního života, ordinace potom svěcení na kněze.

⁵⁵ Srov. J. SAMSOUR, *Dějiny*, s. 35–47; TÝŽ, *Dějiny*. In: Hlídka 24, 1907, s. 409–415, 500–506, 584–589, 657–663, 747–752, 817–822 a 913–920.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž.

nebydleli ve stejném domě. Nakonec ještě podával dvakrát za rok před semestrálními zkouškami písemné konduktní zprávy, vlastně posudky na alumny, které podepsal i vicerektor a které byly předávány vrchnímu představenému a biskupovi.

Vicerektoru, druhému představenému, svěřovala uvedená instrukce domácí hospodářství. Denně také prohlížel všechny prostory domu a přísně dbal na čistotu. Spolupůsobil při nábožensko-mravním vedení a výchově alumnů. Konal korepetice z církevních dějin, dogmatiky a z biblického studia, určoval posluchačům čtvrtého ročníku témata pro ranní kázání v alumnátním kostele, kázání opravil a předem vyslechl. V neděli a ve svátky doučoval jednu hodinu studenty s chabou češtinou. Nakonec ještě spravoval domácí archiv a spolu s prefektem udržoval domácí knihovnu a doplňoval ji podle pokynů spirituála a vyučujících.

Tato správa alumnátu – rozdělená mezi spirituála a vicerektora – trvala do roku 1853. Usoudilo se, že spojení funkce spirituála s prvním představeným bylo pro jednoho velkým břemenem, „že srdce chovanců neotvírají se tak snadno upřímně spirituálovi, je-li zároveň prvním představeným, jako kdyby byl pouze jejich duchovním otcem a na mnohé poměry v domě a mimo dům neměl vlivu rozhodujícího“.⁵⁸ Od září 1853 biskupský ordinariát tyto záležitosti změnil. Duchovní a morální vedení chovanců svěřil druhému představenému, spirituálovi, domácí kázeň a vedení ekonomie prvním představenému, který obdržel nové označení, titul regent. Úřad třetího, tolik potřebného představeného, však tehdy nevznikl.

Původní stanovy ústavu zůstaly v platnosti do roku 1842. Nové vydal biskup Jan Antonín Arnošt Schaffgotsch⁵⁹ dne 30. září 1842. V úvodu označovaly účel pobytu v semináři jako vědeckou a morální přípravu kandidátů duchovního stavu pro jejich vznešené povolání. V prvním oddílu ze tří se pojednávalo ve čtrnácti paragrafech o vědeckém vzdělání alumnů, jehož se mělo dosáhnout veřejnými přednáškami na teologickém ústavu, samostudiem, korepeticemi a konferencemi. Druhý oddíl o deseti paragrafech obsahoval povinnosti nábožensko-mravní a povinnost duchovního cvičení (exercicií) na počátku školního roku a na Velikonoce a před přijetím jednotlivých svěcení. Další paragrafy mluvily o denních pobožnostech – společné ranní a večerní modlitbě, rozjímání, slyšení mše svaté – a o osvojení pokory, mírnosti, skromnosti, vzájemné blahovůle, snášenlivosti, střídmosti, čistoty srdce a lásky k pořádku. Třetí oddíl ve čtyřiaadvaceti paragrafech probral zásady chování v alumnátě a mimo něj.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Hrabě Jan Antonín Arnošt (Johann Anton Ernst) Schaffgotsch, svobodný pán z Kynastu a Greiffensteinu, * 16. 2. 1804 Brno, † 31. 3. 1870 tamtéž, světící biskup olomoucký (1839–1842) a šestý biskup brněnský (1842–1870). Po vzoru olomouckého arcibiskupa Fürstenberga v Brně zbudoval chlapecký seminář, který zahájil svou činnost ve školním roce 1853/1854. Za něj císař zrušil požadavek šlechtické výlučnosti kanovníků (1842). Český nacionalismus a živel mu byly zcela cizí. Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie*, s. 291–293.

Nyní ještě několik slov o domácím pořádku. Vstávalo se v pět hodin na znamení zvonem. Přesně po půl hodině se mladí teologové shromáždili v domácí kapli k ranní modlitbě a rozjímání řízenému spirituálem. Potom se do sedmi hodin studovalo. Následovala společná mše svatá s přijímáním vícekrát za měsíc, snídaně a odchod na přednášky nebo samostudium. Ve dvanáct hodin se společně obědvalo, poté dvě hodiny odpočívalo, od čtrnácti do šestnácti hodin se konaly přednášky a po přednáškách následovala hodinová procházka. Po procházce se alumni věnovali samostudiu, půlhodinu odpočívali, večereli v 19.30, znovu odpočívali a v jednadvacet hodin se scházeli ke společné večerní modlitbě se čtením a večerním zpytováním svědomí. V neděli a o svátcích přednášky odpadly, ráno před mší svatou konal spirituál exhortu a odpoledne svaté požehnání. V úterý a ve čtvrtek byly delší společné vycházky pod dozorem prefektů. Kromě vycházek, kterým se věnovala velká pozornost s ohledem na zdravotně závadné, temné a těsné místnosti ve starém alumnátě ve zrušeném dominikánském klášteře v budově dnešní radnice Městské části Brno-střed na Dominikánské č. 2,⁶⁰ se k zotavení dovolovala „*různá jiná nezávadná vyražení*“, tedy většinou kulečník a kuželky. Soukromé vycházky povoloval v závažných případech regent a v jeho nepřítomnosti spirituál. Alumni samozřejmě odjížděli domů o velkých, vánočních a velikonočních prázdninách. Jinak pochopitelně byly svčeny církevní svátky a navštěvovány k nim pořádané slavnosti. Adamcův předchůdce, regent Dr. Josef Pospíšil, nově zavedl o svátku svatého Tomáše akademie. Navštěvovali je kromě alumnů i duchovní a svěští hosté, poslouchali přednášené básně, zpěv a hudbu. Dříve obvyklý majáles byl v roce 1877 zakázán, „*ježto se ukázal méně vhodným a přiměřeným*“.⁶¹

V létě 1889 se Antonínu Adamcovi dostalo jmenování titulárním konsistorním radou a to opět od biskupa Františka Saleského Bauera:

„*Erinnerung. Ich habe befunden, den Spiritual und zweiten Vorsteher den Diöcesan-Alumnates, H. Ant. Adamec, zum Titular-Rathe meines Consistoriums zu ernennen und setze hievon den hochwürdigste Consistorium zur Amts Wissenschaft in Kenntnis. Gegeben vom bischöfl. Ordinariate zu Brünn den 19. Aug. 1889. Franciscus Salesius, Bischof.*“⁶²

Dne 23. prosince 1894 se Antonín Adamec stal asesorem biskupské konsistoře a biskupským radou, v roce 1903 oslavil své padesátiny a pětadvacetileté

⁶⁰ Seminář na Dominikánské vyvíjel činnost v letech 1807–1858, potom byl přestěhován do Petronia na Veveří ulici 15, do budovy s rozlehlým osově komponovaným průčelím, jedné z nemnoha ukázek novoro-mánského romantismu v Brně (autor Josef Arnold 1857–1858), a nakonec v roce 1904 na Antonínskou 1 (dnes zrenovovaná budova rektorátu Vysokého učení technického v Brně).

⁶¹ Srov. J. SAMSOUR, *Dějiny*, s. 35–47; TÝŽ, *Dějiny*. In: Hlídko 24, 1907, s. 409–415, 500–506, 584–589, 657–663, 747–752, 817–822 a 913–920.

⁶² Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno.

kněžské jubileum. Dne 30. dubna 1910 byl za biskupa Pavla Marii Josefa Antonína Huyna⁶³ instalován kanovníkem královské kapituly u svatých Petra a Pavla na Petrově. Tehdy tam byl děkanem Jakub Kapusta a kromě Antonína Adamece kanovníky Josef Pospíšil, Jakub Hodr, Fabián Roháček a Jan Prosswitz.⁶⁴ Antonín Adamec však působil i jako inspektor náboženství na školách brněnského okresu, ředitel tak zvaného Apoštolátu modlitby pro brněnskou diecézi, předseda bratrstva kněží adorátorů, tajný papežský rada či komoří, přísedící biskupské konsistoře, rada diecézního soudu a přísedící zkušební komise pro dosažení duchovních obročí.⁶⁵ K předposlední hodnosti se dochoval tento dokument datovaný v Brně dne 7. března 1911:

„*Reverendissimum Consistorium Nostrum certius redolimus, Nos Reverendissimum Monsignore Antonium Adamec, Regii Capituli Cathedralis Canonikum residentialem, Assessorem nec non Consiliarium actualem Judicii Nostri Episcopalis in causis ecclesiasticis contentiosis et criminalibus nominasse. Dedimus Brunae, die 7. Martii 1911.* [nečitelný podpis biskupa]. *Reverendissimo Episcopali Consistorio Brunae.*“⁶⁶

Veřejná činnost Antonína Adamece

Antonín Adamec se již od roku 1876, tedy ve druhém ročníku bohosloví, zúčastňoval literárního ruchu, zapojil se do literárních a osvětových aktivit. Počítali ho mezi kněze vlastence, do řady „vojáků Sušilových“ či jednoho z „družiny“ nebo „vzácného šiku Sušilova“.⁶⁷ Stál u kolébky spolku s názvem *Literární jednota bohoslovců československých či brněnských Růže Sušilova*,

⁶³ Hrabě PhDr. ThDr. JCanDr. P. M. J. A. Huyn, * 17. 2. 1868 Brno, † 1. 10. 1946 Bolzano (Itálie), devátý biskup brněnský (1904–1916), třicátý arcibiskup pražský (1916–1919), titulární arcibiskup sofijský (1919–1921), titulární patriarcha alexandrijský (1921–1946). Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie*, s. 116–119.

⁶⁴ Srov. *Chytlivův úplný adresář Moravy 1911*, Brno 1911, s. 1226–1227.

⁶⁵ Srov. *Catalogus*, rok 1895, s. 33, 42 a 229; rok 1896, s. 29, 42 a 229; rok 1897, s. 29, 42 a 229; rok 1898, s. 29, 42 a 229; rok 1899, s. 27, 40 a 229; rok 1900, s. 25, 29, 42 a 229; rok 1901, s. 25, 40 a 233; rok 1902, s. 21, 38 a 257; rok 1903, s. 19, 36 a 265; rok 1904, s. 19, 29, 39 a 266; rok 1905, s. 19, 29, 31, 39 a 266; rok 1906, s. 19, 31, 39 a 266; rok 1907, s. 19, 32, 40, 262 a 267; rok 1908, s. 19, 31–32, 40, 262 a 267; rok 1909, s. 19, 31–32, 40, 262 a 267; rok 1911, s. 16, 19, 31, 31a–b, 32 a 262; rok 1912, s. 16, 19, 31, 31a–b, 32 a 262; rok 1913, s. 16, 19, 31, 31a–b, 32, 262 a VI.

⁶⁶ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno.

⁶⁷ P. František Sušil, * 14. 6. 1804 Nový Rousínov u Vyškova, † 31. 5. 1868 Bystřice pod Hostýnem, římskokatolický kněz, folklorista, pedagog, překladatel, spisovatel. Srov. o něm mimo jiné Pavel VYCHODIL, *František Sušil*, Brno 1898; *Památce Františka Sušila*, Brno 1904; viz také *Ottův slovník naučný XXIV*, Praha 1906, s. 400n.; J. SAMSOUR, *Dějiny*, s. 99n.; P. VYCHODIL (ed.), *Z doby Sušilovy*, Brno 1917; *Československý hudební slovník osob a institucí II (M–Ž)*, Praha 1965, s. 647n. (literatura); M. C. PUTNA, *Česká katolická literatura*, s. 99n. (rejstřík), a T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, s. 80n. (rejstřík).

kteřou založil v Brně v roce 1877 bohoslovec František Drašar. Antonín Adamec byl členem jejího čtyřčlenného výboru spolu s ním, Václavem Koudelkou a Augustinem Brzobohatým a k roku 1878 dokonce jeho předsedou. Její program, chápaný v rámci národního kněžského ruchu na Moravě, vlastenecké povinnosti, lásky k církvi a moravské vlasti, udržování a pěstování cyrilometodějské tradice a odkazu Františka Sušila, zdůrazňoval osvětovou práci, příspěvní „*ku stavbě chrámu osvěty národní*“, tedy především v podobě zakládání a péče o obecní a farní knihovny na českém venkově. Sbírala peníze a české knihy, které se měly dostat do každé české chalupy. Jen k roku 1879 je uváděno sedm knihoven se skoro sedmi sty šedesáti svazky, do roku 1903 mělo vzniknout pětáosmdesát malých knihoven s více než 5 500 svazky a podařilo se udělit jednačtyřicet podpor na jejich rozšíření.⁶⁸

Další bod programu se týkal obrany víry, prohlubování vzdělanosti a literární i stylizační dovednosti seminaristů. *Růže Sušilova* se postupně rozšířila do skoro všech českých seminářů, sdružila téměř dva tisíce členů sedmi diecézí a zřizovala literární a čtenářské kroužky či jednoty.⁶⁹ K naplňování cíle napomáhal i časopis *Museum*, který vycházel v Brně od roku 1866 jako litografovaný materiál a který se stal orgánem *Růže Sušilovy*.⁷⁰ Časopis vyrostl z vlasteneckých snah první posušilovské generace, byl zprvu vlastně jen cvičným studentským listem pro interní potřeby brněnského alumnátu. Od roku 1877 v něm však začali publikovat i olomoučtí bohoslovci, od roku 1879 ostříhomští a královéhradečtí, od roku 1881 litoměřičtí a českobudějovičtí, od roku 1882 pražští a od roku 1883 dokonce i vídeňští.

Již jako student kněžství se Antonín Adamec pokoušel psát. Jednalo se o odborné teologické studie, které publikoval v časopisu *Museum*. V roce 1878 byl uváděn jako jeho redaktor.⁷¹ Antonín Adamec je zaznamenán i mezi příspěvkateli dobových časopisů jiných: *Vlasti*⁷² (v prvním ročníku článek *Křesťanstvím zachován je národ náš*; jinde *Křesťanstvím zachován jest národ náš – toť jeho spása* – *Museum* 11, 1876), *Hlasu*⁷³ a *Václava*⁷⁴ a dalších. Uveřejnil dále mimo jiné tyto články: *O božím předvedění*, dále *Svatopluk a Method* (*Museum* 12,

⁶⁸ Srov. *Museum* 37, 1903, s. 198–199.

⁶⁹ Srov. Alois HLAVINKA (red.), *Růže Sušilova*, Brno 1885, a heslo *Růže Sušilova*. In: LČL CD-ROM.

⁷⁰ Podrobnosti o *Museu* srov. J. KUBÍČEK, *Noviny*, s. 217. Dále srov. heslo *Museum*. In: LČL CD-ROM.

⁷¹ Od třináctého ročníku v roce 1878 se totiž redaktorem na jeden rok stával vždy bohoslovec čtvrtého ročníku brněnského alumnátu a zároveň předseda sdružení *Růže Sušilova*, jež byla od tohoto roku vydavatelem.

⁷² V Kubíčkově práci nefiguruje. Několik slov o *Vlasti* srov. M. C. PUTNA, *Česká katolická literatura*, s. 196–205; Pavel MAREK, *K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906*. In: *Český časopis historický* 97, 1999, s. 37–52, a Martin KUČERA, *Český politický katolicismus před první světovou válkou*. In: *Český časopis historický* 98, 2000, s. 83–118.

⁷³ Podrobnosti o časopisu *Hlas* srov. J. KUBÍČEK, *Noviny*, s. 172.

⁷⁴ V Kubíčkově práci nefiguruje.

1877), *Úvodní článek, Památce † J. Bambuly, Pius IX. v poměru k vědám zvláště bohoslovným* a dále *Na rozchodnou* (Museum 13, 1878).⁷⁵ V roce 1894 vydal krátký životopis kněze Jakuba Procházky.⁷⁶

Antonín Adamec se angažoval i v dalším významném spolku. Za člena výboru ho povolalo *Dědictví svatých Cyrila a Metoděje* (sv. Cyrilla a Methoda/*Methoděje* či *Cyrillo-Methodějské, DCM*). Ustavilo se v srpnu 1850 z iniciativy Jana Evangelisty Bílého. Účel spatřovalo ve všestranném vzdělávání moravského lidu na podkladě katolictví s vyloučením jakékoliv politiky. Prostředkem bylo sepisování a vydávání náboženských a obecně vzdělávacích knih. Jeho prvním starostou byl František Sušil, po něm do roku 1889 Matěj Procházka,⁷⁷ do roku 1910 Vladimír Štátný a do roku 1925 Josef Pospíšil. Od roku 1851 začal vycházet kalendář zvaný *Moravan*. Především zpočátku své činnosti Dědictví působilo jako jediné vyhraněné české a soustavně pracující vydavatelství, „nejstarší česká knižnice na Moravě“, probouzející národní vědomí a rozšiřující vzdělanostní obzor.⁷⁸

Výbor zmíněného Dědictví zvolil Antonína Adamce do zodpovědné funkce pokladníka, a to po Fabiánu Roháčkovi – takže ho střídal stejně jako v úřadě spirituála – na dobu buď od února 1887, nebo od roku 1889 do roku 1910 či 1912.⁷⁹ V roce 1890 se objevil Adamcův podpis pod provoláním o úmyslu vy-

⁷⁵ *Svatopluk a Method*. In: Václav 6, 1885, s. 173n., *Škola budoucnosti. Dle přednášky H. Scharrelmanna ve spolku učitelů v Bremách*. In: Vychovatelské listy 6, 1906, s. 138n. Srov. Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby*, Praha 1912–1923, s. 221, 951, 1476, 1485, 1541, 2061 a 2151.

⁷⁶ Srov. A. ADAMEC, *Jakub Procházka*, 23 s. Tiskem Papežské knihtiskárny benediktnů rajhradských v Brně.

⁷⁷ O Sušilově nejbližším spolupracovníku, římskokatolickém knězi a pedagogu Matěji Procházkovi (* 4. 2. 1811 Brtnice u Jihlavy, † 26. 11. 1889 Brno) srov. LČL CD-ROM a T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava*, s. 97, 107, 112–113, 123 a 126.

⁷⁸ Srov. mimo jiné Vladimír ŠTÁSTNÝ, *Padesátiletí Dědictví sv. Cyrilla a Metoděje v Brně*. In: Obzor 24, 1901, s. 346–349; Emanuel MASÁK, *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, Brno 1932, a heslo *Dědictví sv. Cyrila a Metoděje*. In: LČL CD-ROM.

⁷⁹ Samotní pamětníci toto období neuvedli jednoznačně. Odpověď by přinesl pouze archivní výzkum. „Velmi závažným faktorem jako všude jest – pokladník, finanční to ministr Dědictví ... Prvním pokladníkem Edvard Karlík do roku 1863, druhým pokladníkem Fr. Maršovský do roku 1872, po něm pokladníkem prefekt semináře a později spirituál v alumnátě Fabián Roháček až do svého odchodu na fryšavskou faru roku 1887. Od té doby pak vede s nemenší správností a pečlivostí než předchůdcové úřad ten důležitý a namáhavý regens bisk. alumnátu A. Adamec.“ Srov. V. ŠTÁSTNÝ, *Padesátiletí*, s. 348 (volně vypsáno). E. MASÁK, *Dějiny*, s. 163: „R. 1873 byl povolán do výboru Fabián Roháček, spirituál kněžského semináře v Brně. Brzy na to převzal po Maršovském úřad pokladníka a zastával jej – právě v dobách největší finanční krise DCM – ‚horlivě, obezřele a zdárně‘ po 14 let (do 9. 2. 1887). Pokladníkem pak se stal jeho nástupce v úřadě spirituála A. Adamec, jehož hlavní činnost spadá již do následujícího období“; s. 223–224: „Zodpovědný úřad pokladníka vykonával po celou tuto dobu [1889–1910] s vrozenou sobě svědomitostí dřívější pokladník A. Adamec, jenž se stal zatím regentem biskupského bohosloveckého ústavu v Brně“; s. 253: [na Provolání o úmyslu vybudovat pomník Matěji Procházkovi otištěném roku 1890 podepsán též] „A. Adamec, pokladník,“ z Provolání: „Příspěvky [na vybudování pomníku] budíž posílány pokladníku Dědictví sv. Cyrilla a Metoděje, důst. pánu A. P. Adamcovi, spirit. v bisk. alumnátě“; s. 271: „Více změn bylo ve funkci pokladníka, zvláště nesnadné a zodpovědné v těžkých hospodářských poměrech ... První dva roky zastával ji

budovat pomník Matěji Procházkovi s tím, aby příspěvky na pomník byly posílány jemu. I jako pokladník si Antonín Adamec jistě počínal správně a pečlivě. Přesto se dozvídáme politováníhodnou věc, o sanační akci, která následovala v roce 1913 po zjištění schodku hospodaření *Dědictví* ve výši asi čtyř tisíc korun. Musel vzniknout jím nezaviněně, patrně za jeho dlouhodobé nemoci. Po delším jednání skoro celou částku uhradil splátkami Antonínův bratr, Jan Adamec z Přerova, zbytek dorovnal alumnát, když koupil Antonínovu osobní knihovnu.⁸⁰

Antonín Adamec oddával v létě 1884 svého bratra Jana s nevěstou Žofií. Mladým novomanželům se potom věnoval i v Brně, kam zavítali na část svatební cesty. Poskytl také zdarma několik svazků knih do knihovny Zemské střední školy hospodářské v Přerově, kde tento jeho bratr jako profesor a později ředitel působil.⁸¹

V roce 1885 Antonín Adamec přivedl do brněnského bohosloveckého ústavu i svého mladšího bratra Františka. Ještě přede dveřmi se ho prý dotazoval, zda si to snad nerozmyslel. František však byl již zcela rozhodnut a v dráze kněze si dokázal nejlépe představit uskutečnění ideálů, které v něm vyrostly a které promýšlel už na gymnáziu. Ústav žil našťestí stále duchem pokrokového vlastenectví z odkazu Františka Sušila, oživeného navíc oslavou tisíciletého výročí smrti svatého Metoděje a cyrilometodějskou myšlenkou. František vzpomínal s úsměvem, že Antonín, který byl velký pedant, nosil tak zvaná perka, která při chůzi vrzala, alumni ho na dálku poznali a všechno včas uvedli do naprostého pořádku. Antonín měl podíl a zásluhy i na probuzení Františkova zájmu o včelařství, ba na zrození bratra včelaře.

Antonín Adamec⁸² působil rovněž jako zpovědník téměř všech brněnských ženských klášterů. Kromě řádu františkánek svaté Alžběty Durynské neboli *alžbětinek* na Kamenné ulici (tehdy Steingasse) č. 14 byl od 29. října 1888 i mimořádným zpovědníkem *mariánek* (Ústav mariánský, sestry Božské lásky)

ještě pokladník předcházejícího období [1889–1910] kanovník A. Adamec. *Když pak na podzim 1912 těžce onemocněl, zvolen na jeho místo regens alumnátu Dr. Alois Dvořák*“. Na s. 225 portrét mladého A. Adamce – fotografie s popiskou: „Antonín Adamec, dlouholetý pokladník DCM“.

⁸⁰ Srov. E. MASÁK, *Dějiny*, s. 274.

⁸¹ Maminka Jana Adamce si přála, aby se stal rovněž knězem. Ten však na takovou dráhu nepomýšlel. Vystudoval agronomickou specializaci C. k. vysoké školy zemědělské ve Vídni.

⁸² P. Antonína Adamce považovali za „velikého, šlechtěného, celého charakteru“, s neobyčejnými bibliografickými vědomostmi, upřímného a příkladného vlastence, vzorného a „neúnavně horlivého“ kněze, který „pro sebe potřeboval tak málo jen proto, aby mu zbylo víc pro druhé“, při jiné příležitosti zase za známého, obětavého, tolerantního, svědomitého a precizního člověka, vychovatele stovek kněží, kterým byl otcovským přítelem, a „horlivého“ šířitele české literatury.

na Lidické ulici (tehdy Neugasse) č. 24, od roku 1889 školských sester *de Notre Dame* s pozdějším sídlem v nové budově alumnátu na Antonínské ulici (tehdy Antonsgasse) č. 1, od 11. září 1890 sester svatého Františka z Assisi v nemocnici U svaté Anny na Pekařské ulici (tehdy Bäcker-gasse) č. 53 a na Grohově ulici (tehdy Sirotčí, Waisenhausgasse) č. 16, od 9. října 1893 voršilek čili uršulinek na Orlí ulici (tehdy Adlergasse) č. 20⁸³ a od roku 1900 řádným zpovědníkem řádu milosrdných sester svatého Karla Boromejského na Údolní ulici (tehdy Thal-gasse) č. 37 a na Veveří ulici (tehdy Eichhorngasse) č. 57.⁸⁴

Antonína Adamce od roku 1910 trápily choroby a vypovídaly mu službu nohy. Zemřel po těžké vleklé chorobě, jíž dlouho úporně vzdoroval, v nedožitých šedesáti letech u „*ctihodných*“ sester boromejek na Údolní ulici v Brně. V česko-německém smutečním oznámení Prvního brněnského pohřebního ústavu Pietät C. Vladiky na Běhounské (tehdy Rennergasse) čís. 22 ze dne 25. května 1913 čteme:

„Všemohoucímu se zalíbilo, veledůstojného Blahorodého Monsignora Antonína Adamce, Jeho papežské Svatosti tajného komořího, královské kapitoly při biskupském chrámu Páně v Brně III. kanovníka, biskupského radu a předsedícího bisk. konsistoře, předsedícího diec. soudu a zkušební komise pro dosáhnutí duchovních obročí atd., z tohoto pozemského života na věčnost povolati. Zemřel po dlouhé trapné nemoci byv častěji posilněn sv. svátostmi dne 24. května 1913 o 10. hod. večerní v 60. roku života svého, oddán do vůle Boží. Královská kapitola kanovnická plní žalostnou povinnost, podávajíc zprávu o tomto úmrtí s podotknutím, že zádušní hodinky v pondělí dne 26. května 1913 o 4 hodinách odpoledne v stoličném chrámu Páně budou zpívány; v úterý dne 27. května 1913 o 9 hodinách ráno konáno bude slavné rekviem s konduktem, načež mrtvola na ústředním hřbitově v kapitolní hrobce se pochová.“⁸⁵

Antonína Adamce pochoval několikrát výše zmiňovaný Josef Pospíšil do hrobu vedle ostatních kanovníků vpravo od vchodu na brněnském Ústředním hřbitově.

Den po pohřbu vyplnil kněz od svatého Tomáše českoněmecké rubriky následujícího důležitého formuláře:

⁸³ Voršilky se zabývaly hlavně vyučováním a výchovou dívek. Jejich duchovní cvičení řídil kněz spirituál.

⁸⁴ Srov. *Catalogus*, rok 1889, s. 247–248; rok 1890, s. 249–250; rok 1891, s. 260–262; rok 1892, s. 250, 259 a 216–262; rok 1893, s. 250, 259 a 261–262; rok 1894–1899, s. 250, 259 a 261; rok 1900, s. 250, 253, 259 a 261; rok 1901, s. 254, 258, 264 a 266–267; rok 1902, s. 280, 284–285, 291 a 293; rok 1903, s. 285, 288–289, 295–297; rok 1904, s. 290, 295 a 302–304; rok 1905, s. 290, 295 a 302–304; rok 1906–1909, s. 291, 296 a 303–305; rok 1910, s. 291, 295, 302 a 304–305; rok 1911, s. 291, 295, 302, 304 a 306; rok 1912, s. 291, 295, 302–303 a 307. V roce 1913 je P. Antonín Adamec uveden na s. 295 a 302.

Dále srov. Milena FLODROVÁ – Blažena GALASOVSKÁ – Jaroslav VODIČKA, *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování*, Brno 1984, s. 19n.

⁸⁵ Srov. rodinný archiv Boženy Kyjovské-Fialové.

„Úmrtní list.

Markrabství Moravské. C. k. okr. hejtmanství Brno. Biskupství Brněnské. Děkanství Brno-město. Fara Sv. Tomáše v Brně.

Ze zdejší matriky zemřelých Tom. VII, pag. 464 se tímto úředně dokazuje, že léta Páně:

Jeden tisíc devět set třináct (1913) dne 24. května zde v Údolní ulici v domě číslo 37 zemřel a dne 27. května od Reverendissim illustr. Msgr. Josef Pospíšil, R. c. E. B. Prael. Dr. etc. etc. dle římsko-katolického obřadu pochován byl:

[Křestné a rodinné jméno, pak stav a bydliště zemřelého:]

Msgr. Adamec Antonius P., Sanctitatis suae Cubicularius intimus adlectus ad numerum, Reg. cath. Ecl. Br. Canonicus capitularis, Can. Poen. P. T. DD. Ep. Consiliarius, Col. Cens. Praeses, Asses. Consistorii et Judicii episc. Consiliarius, Examin. Syn., Jusp. episc. q. rel. instit. in sch. Brun. pro parte, Dir. Dioec. Apost. Orat., Confrat. sac. ador. etc., natus Mor. Nemojan par. Lulč 9/VI. 1853.

[Náboženství:] římsko-katolického.

[Stáří, kolik roků, měsíců a dní:] 59 roků, 11 měsíců, 17 dní.

[Nemoc aneb způsob smrti:] Nemoc na lístku ohledacím neudána.

Důkazem toho budiž můj vlastnoruční podpis a pečeť úřední.

Dáno v Brně u sv. Tomáše dne 28. května 1913.

PAROCHIA AD ST. THOMAM BRUNENSIS. V z. František Válka, kooperátor. ⁸⁶

Úmrtí brněnského církevního hodnostáře zaznamenal také dobový tisk⁸⁷ a církevní katalog.⁸⁸ Potom vyřizovali notář a finanční prokuratura s konsistoří jeho pozůstalost:

„Slavná biskupská konsistoř v Brně.

Dne 24. května 1913 zemřel v Brně P. Antonín Adamec, kanovník v Brně, posledního porřízení nezanechav; nastává tedy dle dvor. dekretu z r. 1807 zákonná posloupnost, dle níž připadá jedna třetina pozůstalého jmění kostelu, u něhož zůstavitel trvale ustanoven byl, jedna třetina chudým a jedna třetina příbuzným. Vzhledem k tomu, že na pozůstalosti této jednou třetinou kostel a jednou třetinou chudí účastněni jsou, dlužno jmění pozůstalé ve smyslu čl. 92. odst. 2. nesporného řízení z moci úřední sepsati.

⁸⁶ Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno.

⁸⁷ Srov. mimo jiné J. O., † Msgr. Antonín Adamec, diec. ředitel brněnský. In: Eucharistika, 1913, s. 130–131.

⁸⁸ „Consignatio Sacerdotum et clericorum saecular. et regular. a 17. Decembris 1912 usque ad 1. Decembris 1913 defunctorum. (* Indicat, defunctum Sodalitatis pro mutua Missae celebratione membrum fuisse). P. T. DD.: 8. * Rasmus et Perillustris Msgr. Antonius Adamec, S. S. Cubicul., Reg. cath. Ecl. Brun. Canonicus capitularis, n. 53, o. 78, † 24. Maji 1913.“ Srov. Catalogus, 1914, s. 321.

Za tím účelem nařizuje se soupis pozůstalého jmění na den 2. července 1913 o 3 hod. odpolední v bytě zůstavitelově v Brně, Biskupská ulice čís. 7, o čemž se slavná biskupská konsistoř v Brně za účelem vyslání komisaře uvědomuje.

V Brně dne 25. června 1913. K. Přemyslovský, c. k. notář jako soudní komisař. “⁸⁹

Pan c. k. notář obdržel od adresáta obratem tuto odpověď:

„Blahorodému Pánu K. Přemyslovskému, c. k. notáři v Brně. Lichtensteinová ulice.⁹⁰

Oznamuje se Vašemu Blahorodí, že od biskupské konsistoře Vysoce důstojný Pán Prelát Dr. Josef Pospíšil ustanoven byl komisařem v příčině soupisu pozůstalého jmění zemřelého kanovníka Ant. Adamce. Z biskupské konsistoře dne 26. června 1913.“

Další účastník sděloval konsistoři:

„C. k. mor.-slez. finanční prokuratura.

Čís. 19 524/II

13778

V Brně dne 3. září 1913.

P. Adamec Ant., kanovník v Brně / pozůstalost.

Nejdůstojnější bisk. konsistoři v Brně.

Vdp. Antonín Adamec, kanovník v Brně, zemřel zde dne 2. června [sic!] 1913, posledního pořízení nezanechav. Nastávala by tedy dle ustanovení dv. dekretu ze dne 27. 11. 1807 č. 828 obz. s. a dekretu dvorské kanceláře ze dne 19. 7. 1835 postoupnost ze zákona, a to ve prospěch kostela a chudých po jedné třetině.

Pozůstalost však dle obsahu přiložených spisů jest passivní, i navrhuje proto, abychom byli zmocněni od bezúčelné přihlášky dědické no[min]je kostela a chudých upustiti.

Vážené rozhodnutí, jakož i vrácení spisů pozůstalostních, vyprošujeme si co nejdříve.“

Konsistoř ani v tomto případě nijak neotálela s odpovědí a datovala ji 5. září 1913:

„Vesl. ck. m. sl. finanční prokuratuře v Brně.

Na vážený přepis ze dne 3. září t. r. 19 524/II 13778 odpovídá bisk. konsistoř

⁸⁹ Odpověď notáři a prokuratuře připsána z druhé strany. Srov. MZA, fond E 82 Biskupská konsistoř Brno.

⁹⁰ Liechtensteinova (Liechtensteingasse) je dnešní Rašínova ulice.

ve sl. ck. mor. sl. finanční prokuratuře, že ji dle jejího návrhu zmocňuje, by od přihlášky dědické strany pozůstalosti nebožtíka kanovníka Antonína Adamce nomine kostela katedrálního a chudých vzhledem k passivnímu stavu této pozůstalosti upustila. Přílohy se vracejí.“

Tak se tedy uzavřel život nejstaršího ze synů Vavřince Adamce, kněze a bezesporu významného církevního hodnostáře v Brně, Msgr. Antonína Adamce.⁹¹

⁹¹ Další literatura o P. Antonínu Adamcovi, jeho době a prostředí – srov. mimo jiné J. SAMSOUR, *Dějiny*, s. 46–47; M. HÝSEK, *Literární Morava v letech 1849–1885*, Praha 1911; Tomáš J. JIROUŠEK, *Zesnulí katoličtí spisovatelé a členové družstva Vlast během roku 1912–13*. In: *Naše listy* 22, 1912/13, č. 43, s. 2–3, č. 44, s. 2–3; † *Msgr. Ant. Adamec*. In: *Museum* 47, 1913, s. 350; František CINEK, *K národnímu probuzení moravského dorostu kněžského 1778–1870*, Olomouc 1934; týž, *Velehrad víry*, Olomouc 1936; heslo *Adamec Antonín.*, In: *Komenského slovník naučný I*, 1937, s. 39; Jan SKUTIL, *Literatura na Moravě v 19. století*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 42, 1990, s. 386–397; LČL CD-ROM – hesla *Časopis Matice moravské*, Koudelka Alois, *Kulda Beneš Metod*, Masák Emanuel a *Matice moravská*; Libor JAN – Rudolf PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996; M. C. PUTNA, *Česká katolická literatura*, a P. MAREK, *K problematice církevního rozkolu v Československu v roce 1920*. In: *Český časopis historický* 99, 2001, s. 85–120 (uvedena další literatura).

SPOLEČENSKÝ ŽIVOT BRNĚNSKÝCH KAVÁREN V DOBĚ PRVNÍ REPUBLIKY (1918–1938)

1. Úvod – pojem kavárna

Studium historie a společenského poslání kaváren náleží svou povahou do oblasti sociálních a kulturních dějin. Ačkoli se jedná o téma nesporně zajímavé, pozornosti historiků v českých zemích zatím spíše uniká. Dějinami kaváren u nás se zabývají většinou kunsthistorici a historikové, kteří mají svým zaměřením blízko k sociologii a etnografii. Fenoménu kavárenské kultury a její úlohou při formování moderní české společnosti 19. a 20. století se ve svých textech věnuje literát a historik umění Josef Kroutvor. Hodnotné jsou zejména jeho eseje, které zveřejnil pod názvy *Potíže s dějinami* a *Café fatal: Mezi Prahou, Vídní a Paříží, výtvarné črty*.¹

Kroutvor patří k autorům, kteří intenzivně přemýšlejí o interpretaci pojmu kavárna. Ty pro něho představují nejen „křižovatky duchovního a uměleckého života“.² Kavárenské prostředí chápe i jako krajinu, již poprvé zobrazili malíři jako Manet, Toulouse Lautrec a van Gogh. K českým výtvarným umělcům, kteří ztvárnili tento námět, řadí například Jana Zrzavého, Jana Šafránka či karikaturistu Vladimíra Jiráňka. Kavárnu považuje za svébytnou a svéráznou instituci, jež podněcuje fantazii a slouží jako místo výměny politických názorů i jako podhoubí pro umělecké aktivity tvůrčích osobností. Současně ji metaforicky označuje jako „zastavárnu času“, která je útočištěm zejména pro osamocené a zadumané čtenáře: „V kavárně je možné posadit se u šálku kávy a nechat čas běžet kolem. Kavárna je zastavárnou i útočištěm, kde se z ničeho nic rodí všelijaké myšlenky. Vůně kávy, ale také prostředí, lidé, atmosféra podniku dělají pravé zázraky.“³ Autor těchto úvah dokonce přemýšlí o jistém léčivém účinku tohoto prostředí: „Nejkrásnější jsou ty kavárny, které jsou už trochu zašlé, odřené a zakouřené. Jen tyto kavárny se mohou chlubit tradicí a historií. Zcela nenapodobitelný je ovšem kavárenský šum – šum života připomínající ztlumené

¹ Josef KROUTVOR, *Potíže s dějinami*, Praha 1994. K tématu společenského života, jehož součástí byla i kultura kaváren, se vztahuje esej *Potíže první republiky: pojem a společenský život*. TÝŽ, *Café fatal: mezi Prahou, Vídní a Paříží. Výtvarné črty*, Praha 1999.

² J. KROUTVOR, *Café fatal*, s. 208.

³ Tamtéž, s. 208–209.

*zvuky vzdáleného mořského přílivu a odlivu. V kavárně se člověk cítí jako na mořské pláži či lázeňské kolonádě, zvuky a šumy působí blahodárně a uklidňují.*⁴

Josef Kroutvor, jenž se v českém prostředí zabývá především pražskými kavárnami, tvrdí, že existuje určitý typ kavárenského člověka, který je mnohem svébytnější než například návštěvník moderního bistra. Za typické návštěvníky kaváren považuje zvláště básníky, literáty, žurnalisty a karikaturisty, neboť v těchto podnicích se v minulosti vždy kreslilo, a to někdy přímo na mramorové stolky. Kroutvor přemýšlí i o stylovém vybavení kavárny, které podle něj tvoří kulatý stůl s mramorovou deskou, Thonetova židle z ohýbaného bukového dřeva, velká okna s dobrým výhledem, zrcadla, evropské deníky a sáchr dort. Hudba není podmínkou, vylučuje se však v reprodukované podobě.⁵

Své slavné a zejména literaturou a vlastní historií proslavené kavárny má každá evropská metropole a každé větší evropské město. V Praze jsou to například Slavia a Louvre; ve Vídni Café Central, Café Hawelka, Café Landtmann, Café Alt Wien a Cafeteria Votiv. Mnohé významné kavárny existovaly i v největším moravském městě Brně, avšak kontinuita jejich vývoje byla násilím přetržena po komunistickém převratu v roce 1948. Cílem této práce proto bude alespoň nastínit jejich význam pro společenský život Brna v prvních desetiletích dvacátého století.

Tomuto tématu se dosud věnoval pouze historik a etnograf Karel Altman, a to v širším rámci svého výzkumu, jenž se týkal brněnských restaurací, vináren, kaváren, hotelů a podobných podniků.⁶ Kavárenské prostředí charakterizoval především podle archivních pramenů a brněnských časopisů z doby Rakouska-Uherska a první republiky. Altman se na základě těchto podkladů zabýval kavárenskou společností, životními osudy jejich majitelů a různými historkami a příběhy, které se k tomuto prostředí vztahují. V textu vymezil i typické znaky těchto podniků, jež určil podle nabízeného sortimentu nápojů a pokrmů. Řadí sem proto kávu různých druhů, čaj, čokoládu, minerálky, limonádu, punč, víno (většinou sudové) a pivo, ovšem vždy lahvové. Za tradiční pokrmy označil chlebičky, vejce na skle i na měkko, housky se šunkou nebo chléb s máslem. Návštěvníci kaváren si mohli zakoupit i různé pečivo, především rohlíky, koblihy, bábovky nebo loupáčky, k nimž mohli přikusovat i uzeniny.⁷ Ani vnitřní zařízení brněnských kaváren se nevymykalo zavedenému evropskému standardu. Stolky byly kulaté nebo čtverhranné, menší než v hostincích. Deska stolku

⁴ Tamtéž, s. 209.

⁵ Tamtéž, Esej *Jiránkův pokus o společnost*, s. 180–181.

⁶ Karel ALTMAN, *O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli*, Brno 1993. Tematicke kaváren se věnuje v kapitole *Svět brněnských kaváren* na s. 127–136.

⁷ K. ALTMAN, *Krčmenné Brno*, s. 127.

byla zpravidla mramorová, a proto se stoly nepokrývaly ubrusy. Neexistoval zde výčepní pult, ale „kavárská kredence“, kde se vydával cukr k nápojům, nalévaly se likéry a vedl záznam podávaných nápojů. Součástí podniku byla často herna pro šachy, domino a kulečník. V některých velkých kavárnách se nacházela i přepychová kulečnicková síň.⁸

Altman zdůrazňuje, že kavárny se od jiných hostinských zařízení lišily i zavírací hodinou, jež byla stanovena Živnostenským řádem. Tou byla za první republiky jedna hodina po půlnoci, kdežto hostince a restaurace se zavíraly už po půlnoci.⁹

S historií kaváren a dalších podobných podniků v období 1700–1935 v největším moravském městě se můžeme rovněž seznámit v publikaci *Z dějin hostinských živností v Brně*, již v roce 1935 zveřejnil Leopold Mazur. Tuto práci napsal k 50. výročí vzniku *Společenstva hostinských a kavárníků v Brně*. Autor tohoto díla nám podává jedinečný přehled hospod, restaurací, hotelů, kaváren a vináren, a to včetně jejich majitelů. Z textu se dozvídáme, že úplně první kavárenskou koncesi získal v roce 1702 pokřtěný Turek Achmet, za něhož se u městské rady přimluvil vídeňský arcibiskup hrabě Kollonitsch, obhájce hlavního města monarchie právě před Turky. Roku 1711 byl za brněnského měšťana přijat druhý zdejší kavárník Ignác Stiefel, který však kromě kávy prodával hlavně čaj, čokoládu, rosolku a pudr na vlasy.¹⁰ Přestože počátky provozování kavárenské živnosti byly velmi skromné, zakládání kaváren se rychle šířilo. V polovině 19. století bylo v Brně šestnáct kaváren, v roce 1900 jich existovalo už třicet sedm. O národnostním složení obyvatelstva v centru města hodně vypovídá skutečnost, že téměř všechny kavárny byly německé. Pouze tři z nich se nacházely v českých rukou.¹¹

2. Rozmach společenského života v prvních letech Československé republiky (1919–1925)

Po vzniku Československa získalo Brno v novém státě významnější postavení, které vycházelo především z jeho důležité geografické polohy. Stalo se zemským hlavním městem Země moravskoslezské, byla tu zřízena česká universita, Vysoká škola veterinární a získaly tu sídlo i mnohé význačné úřady a instituce. Proměny města a jeho dynamický rozmach nabyly takového charakteru, že někteří historikové soudí, že Brnu se tehdy naskytly možnosti, které se nikdy před-

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Leopold MAZUR, *Z dějin hostinských živností v Brně*, Brno 1935, s. 134–135.

¹¹ K. ALTMAN, *Krčmé Brno*, s. 128.

tím a už ani nikdy potom neopakovaly.¹² Rozvoj české kultury a určitá regrese kultury německé se promítly i do společenského života města, k jehož hlavním střediskům patřily také kavárny.

Brno bylo až do roku 1945 dvojjazyčným městem s česko-německo-židovskou kulturní topografií. Chceme-li zkoumat celkový počet a poměr českých kaváren vůči kavárnám německým, poslouží nám nejlépe Adresáře města Brna. Ačkoli u některých majitelů těchto živností obtížně rozpoznáváme jejich národnost, můžeme konstatovat, že v roce 1918 existovalo ve městě 45 kaváren, z nichž bylo přibližně 33 německých, osm patřilo Čechům a u osmi kaváren nemůžeme s jistotou určit národnost majitele.¹³ O devět let později, roku 1927, bylo v Brně již 63 kaváren. Českých majitelů bylo už 22, v německých rukou bylo 34 kaváren.¹⁴ Přestože u sedmi těchto podniků není možné jednoznačně určit národnost jejich majitelů, zjišťujeme, že se ve městě zvyšoval počet českých kavárníků, kteří již za tři roky svým počtem převýšili kavárníky německé. V roce 1930 registrujeme v Brně už 70 kaváren. Čechům patřilo 37, Němcům 26 kaváren a u sedmi majitelů nelze s jistotou stanovit jejich národnost.¹⁵

Ke kavárnám vždy patřilo osobité publikum. Umělci, studenti, inteligence, drobní úředníci, obchodníci, náhodní cestující, ale i členové vyšší společnosti – ředitelé velkých firem, politikové, vysoce postavení úředníci a důstojníci armády. Podle rozmístění této society můžeme typizovat i kavářenské podniky. Nejprestižnější kavárnou českého Brna byla patrně až do poloviny dvacátých let **Slavia**, jež sídlila ve stejnojmenném hotelu. Za první světové války se tu scházeli k politickým poradám přední čeští intelektuálové František Weyr, Karel Engliš a Bedřich Macků.¹⁶ Po válce se v kavárně vytvářela i umělecká společnost. V roce 1921 tu mladí brněnští literáti Lev Blatný, František Götz, Josef Chaloupka, Dalibor Chalupa, Čestmír Jeřábek a Bohuš Stejskal založili sdružení, jež nazvali *Literární skupinou*.¹⁷ Z okruhu těchto umělců pak vznikl uznávaný časopis *Host*. V kavárně si na počátku dvacátých let dávali schůzky i členové význačného českého uměleckého spolku 20. let – *Devětsilu*. V prostředí Slavie můžeme pozorovat i intenzivnější společenský život a nárůst mezinárodních kontaktů v nové republice, zejména směrem k Francii, Anglii a Itálii. Po celá

¹² Lenka KUDĚLKOVÁ, *Brněnská architektura 1919–1939*. In: O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939. Brno 2000, s. 13.

¹³ *Adreßbuch von Brünn und den Vororten*. Brünn 1918, s. 596–598. K přesnému určení národnosti všech majitelů kaváren je nutné tyto skutečnosti ověřit v matrikách, anebo podle domovského práva a policejních přihlašovacích karet. Tento výzkum se z časových důvodů dosud nepodařilo uskutečnit.

¹⁴ *Adresář Velkého Brna – Adreßbuch von Groß-Brünn 1927*, Brno 1927, s. 511–512.

¹⁵ *Adresář Velkého Brna – Adreßbuch von Groß-Brünn 1930*, Brno 1930, s. 539–540.

¹⁶ Srov. pozn. 17.

¹⁷ Alena HÁJKOVÁ – Zdeněk KOŽMÍN – Štěpán VLAŠÍN, *Literární život v Brně v letech 1918–1965*. In: Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 309.

dvacátá a třicátá léta se tu setkávali členové významnějších mezinárodních spolků *Alliance Francaise*, *Anglo-American Clubu*, *Circola-Italiana* a *Rotary-Clubu*,¹⁸ jejichž pobočky vznikaly ve dvacátých letech také v Brně.

Kavárny meziválečných let měly svou osobitou atmosféru, neboť jejich majitelé věděli, co mají svým hostům nabídnout. Do města jezdilo hodně cizinců, a proto vedli kavárníci a hoteliéři své podniky na evropské úrovni. K důležitým společenským centrům patřil od svého vystavění v roce 1924 **Zemský dům** na rohu dnešních Kounicovy ulice a Moravského náměstí.¹⁹ Zajímavou skutečností je, že větší část této budovy sloužila po roce 1948 až do jara 2001 jako univerzitní knihovna. V místech někdejší studovny byl velký reprezentační koncertní a taneční sál s kašnou a proutěnými křesly. Hrávaly tam nejen domácí orchestry, ale i soubory z Rakouska, Nizozemí a Španělska. V Zemském domě sídlila francouzská restaurace a vinárna U dvou rytířů; součástí objektu byl také mramorový sál, kde se konaly plesy a čaje o páté.²⁰

Cílý společenský život pulsoval v **Brichtově kavárně** na České ulici. Podle výpovědi pamětníků se tam na třech stolech hrával kulečník, čtenářům byl k dispozici Masarykův slovník naučný, kompletní Brehmův život zvířat a samozřejmě také adresář, telefonní seznam a všechny význačné evropské listy, což bývalo v dobrých podnicích samozřejmé.²¹ Dalším oblíbeným podnikem na této ulici byl **City-bar**, jenž od roku 1919 vedl kavárník Jan Nekvapil. Kavárna přitahovala umělce, a tak tu vystupoval i uznávaný a v letech světové války a prvních let republiky velmi slavný kabaret *Červená sedma*.²²

Po vzniku Masarykovy university se předním intelektuálním centrem města stala **Akademická kavárna**, která byla pro tuto funkci předurčena již svou polohou – stála přímo naproti budově Filosofické fakulty na Falkensteinerově ulici. Také zde měli návštěvníci možnost číst veškerý domácí český i německý tisk včetně českých a zahraničních časopisů. Kavárna přitahovala návštěvníky nejen svou pověstí duchovního střediska, ale i kvalitou zařízení a služeb. Podnik se nacházel v přízemí i v patře, kde byly salónky. Hostům sloužila také kulečnicková síň a místnost pro šachisty.²³

Ke kavárnám v centru města, jež byly otevřeny po vzniku Československa, patřilo **Arco** na dnešní Solniční ulici. Její interiér navrhl architekt František Plhoň a provedly jej U. P. závody v Brně. Podle reklamy v dobových časopisech můžeme usuzovat, že majitelé usilovali o to, aby kvalitou služeb získali stá-

¹⁸ K. ALTMAN, *Krčemné Brno*, s. 103. Za tuto informaci děkuji také dr. Věře Bednářové-Věrné.

¹⁹ Budova byla vystavěna v národně-dekorativním stylu roku 1924 podle návrhu architekta Miloše Kopřivy.

²⁰ lav, *Pojďte s námi na káfičko. Putování brněnskými kavárnami třicátých let*. In: Svobodné slovo, 15. 12. 1990.

²¹ Tamtéž.

²² K. ALTMAN, *Krčemné Brno*, s. 131.

²³ Dušan JERÁBEK, *Brněnská romance*, Brno 1996, s. 135.

lou klientelu zákazníků: „*Arco plně uspokojí všechny, kdož mají vyšší požadavky pokud jde o jakost pokrmů, nápojů, rychlou obsluhu, čistotu a vkus kavárenských a restauračních prostředí, jež jsou skutečnými společenskými středisky.*“²⁴

Kulturní a společenský ruch ve městě v první polovině dvacátých let lze pozorovat i ve významnějších kulturních časopisech, které tu vycházely. Proměny životního stylu společnosti, zálibu ve sportu, cestování, ale i například v tanci nalézáme především v revue *Salon*, již vydával vzdělaný právník Bohuslav Kilian, strýc Bohumila Hrabala.²⁵ Z časopisu se dozvídáme, že v roce 1922 byly při řece Svratce otevřeny říční lázně **Riviéra**, kde měli návštěvníci – mimo možnosti koupání – také příležitost hrát tenis, posedět v restauraci a kavárně či tančit v tamním hotelovém tanečním sále.²⁶ V *Salonu* nacházíme i článek o kavárně **Louvre** na Běhouské ulici, v níž uděloval taneční mistr Robert Molitor hodiny tance.²⁷

V německé společenské revue *Elite* se více dozvídáme o nočním životě moravské metropole. Nacházíme tu bohatou charakteristiku nočních lokálů včetně typologie jejich návštěvníků. Překvapením může být kritické zhodnocení atmosféry města v pozdních večerních a nočních hodinách: „*V jednu hodinu po půlnoci se zavírají kavárny a neexistuje tu žádné velké korzo jako Friedrichstrasse nebo Boulevard de Clichy, které jsou v tomto čase plné života,*“ píše poněkud zklamaně autor článku *Brünn bei Nacht*.²⁸ Znalci nočních podniků informovali na stránkách časopisu o tom, že milovníci tance, jazzu, ale i flirtu s oblibou navštěvovali zejména mondénní **City-bar** na České ulici a **Etablissement Sankt Bogyi** na Zelném trhu.²⁹ Elite svým čtenářům připravila nově upravený interiér **Boheme-baru**, který navrhl architekt Schustala. V této kavárně se scházeli němečtí spisovatelé, malíři a žurnalisté.³⁰

Kulturní a politický život německých obyvatel se od roku 1891 koncentroval do **Německého domu**. Ten se stal skutečným centrem brněnských Němců, ale jeho úloha byla chápána i v kontextu německého života na Moravě. V reprezen-

²⁴ Salon 6, 1922/1923, nestránkováno. Mnohé kavárny, které vznikly v meziválečném období v Brně, existovaly pod stejným názvem v Praze. Mnohdy se přitom jednalo o velmi slavné kavárny. V kavárně *Arco* se například scházeli pražští němečtí literáti Franz Kafka, Max Brod, Franz Werfel, Johannes Urzidil, Egon Erwin Kisch, Leni Reiner a další. Václav ČERNÝ, *Paměti I. (1921–1938)*, Brno 1994, s. 195. K velkým společenským střediskům patřily i kavárna *Slavia* a velkokavárna *Louvre* na Národní třídě (obě existují dodnes), jež pojala 800 hostů. Viz Lenka REINEROVÁ, *Kavárna nad Prahou*, Praha 2001, s. 21.

²⁵ Sestra Bohuslava Kiliana Marie byla matkou Bohumila Hrabala. Ten ve svém studentském věku trávil pravidelně část letních prázdnin v rodině svého strýce Bohuslava v Brně-Obřanech. Tyto pobyty a především osobnost jeho strýce, jenž byl vynikajícím vypravěčem, měly nepochybně vliv na Hrabalovu literární tvorbu.

²⁶ *Říční lázně Riviera*. In: Salon 3, 1923/1924, s. 25–26.

²⁷ *Taneční ústav v kavárně Louvre*. In: Salon 6, 1924/1925, nestránkováno.

²⁸ *Brünn bei Nacht*. In: Elite 1, 1924/1925, s. 11.

²⁹ *Streifung durch die Nachtlokale Brünn*. In: Elite 1925, s. 19.

³⁰ Tamtéž.

tativní budově se často pořádaly koncerty a přednášky. Byla tu zařízena čítárna a sídlilo tam mnoho spolků. K pěstování společenského života sloužily také kavárna s restaurací, kde se konaly svatby, bankety a různé oslavy.³¹ Návštěvníky ostatních německých kaváren nelze prozatím snadno rozpoznat. Je pravděpodobné, že přední evropští architekti, kteří přednášeli ve městě, s oblibou diskutovali v kavárně **Esplanade**.³² Další fakta můžeme zjistit z dobového německého tisku a časopisů. V časopise *Kosmopolitische Gesellschaft Die Wahrheit* se například dozvídáme, že periodikum bylo možné zakoupit nebo si přečíst v kavárnách **Biber, Hannak, Margaretenhof** a **Neuhauser**.³³ V Café Margaretenhof se za vedení Friedricha Soukupa scházeli i členové *Literarische Gesellschaft*.³⁴

3. Kavárny jako významný prvek funkcionalistické architektury (1925–1938)

Dvacátá a třicátá léta znamenala pro Brno nebývalý rozmach, v němž se zrodil i významný soubor budov, které byly postaveny ve funkcionalistickém stylu. Do tohoto komplexu náleží množství úředních a sakrálních budov, škol, obchodních domů, bank, hotelů, kaváren, cukráren, činžovních domů i náročně koncipovaných vil, které byly navrženy předními českými, německými a židovskými architekty. Za podpory vedení města se vytvořila skupina tvůrců, vlastně jedna silná generace architektů, která dokázala velmi významně pozměnit tvář Brna. Význačným prvkem této moderní architektury byly kavárny, které tvořily nesmírně cenný soubor staveb. Touto tematikou se velmi podrobně a fundovaně zabývali historikové umění Zdeněk Kudělka, Lenka Kudělková, Dušan Riedl, Iloš Crhonek a Rostislav Koryčánek.³⁵ V této pasáži se proto omezíme pouze na stručnou charakteristiku funkcionalistických kaváren, které spoluvytvářely novou podobu i společenské klima největšího moravského města.

Z architektonického hlediska byl velmi významný rok 1925, kdy byla v parku na Kolišti vystavěna **Zemanova kavárna**, již navrhl Bohuslav Fuchs. Realizace této stavby znamenala zlom ve vývoji české architektury, konec hledání

³¹ Jaroslav KOCUREK, *Německý dům v Brně*. Bakalářská práce na FF MU. Brno 1999, s. 32.

³² Za tuto informaci děkuji PhDr. Jitce Sedlářové.

³³ *Die Wahrheit 1919/1920*. Inzertní strana jakéhokoliv čísla časopisu.

³⁴ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B 26 policejní ředitelství, Brno, spolkové oddělení 1851–1958, sg. 2540/1082. *Literarische Gesellschaft in Brünn*.

³⁵ Srov. Zdeněk KUDĚLKA, *Bohuslav Fuchs*, Praha 1966; TÝŽ, *Brněnská architektura 1919–1928*, Brno 1970; TÝŽ, *Brněnská architektonická avantgarda*. Brno 1973; TÝŽ – L. KUDĚLKOVÁ – Jindřich CHATRŇÝ, *O nové Brno*, Brno 2000; Dušan RIEDL, *Brněnská architektura 20. století*, Brno 1992; Iloš CRHONĚK, *Architekt Bohuslav Fuchs*; Brno 1995; Rostislav KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*, Brno 2003.

nové koncepcce a jednoznačný přechod k funkcionalismu, který se stal základním východiskem pro další projekty.³⁶ Jednalo se o nevelkou jednoúčelovou budovu, v níž dva prostupující se obdélníkové tvary tvořily organický celek.³⁷ Interiér a exteriér budovy prakticky splynuly, a to především pomocí zásuvných oken, která spojovala vnitřní část s terasou a parkem.³⁸ Vybavení kavárny tvořily Thonetovy židle a železné stoly s mramorovými deskami. Společenskou atmosféru dotvářel hudební pavilon, jenž stál vedle a kde každou středu navečer a v neděli dopoledne hrávaly posádkové hudby 10. a 43. pěšího pluku, vedené známými brněnskými hudebními skladateli št.kpt. Zitou a št.rtm. praporčíkem Makariusem.³⁹

Ve skupině brněnských kaváren meziválečného období zaujímá výjimečné postavení kavárna **Esplanade**, která byla postavena v letech 1925–1927 podle návrhu Ernsta Wiesnera. Stavbě dominoval oválný sál, jenž přecházel do ostatních částí kavárny, čímž vznikl útvar s množstvím zajímavých průhledů. Interiér umocňovaly zrcadlové stěny, typické dřevěné kavárenské židle, malé kulaté zvonky a neokázalé lustry ve tvaru zvonku. Exteriér podniku vytvářela hladká bílá omítka a velká okna.⁴⁰

Na přelomu let 1926–1927 byl na úzké parcele na České ulici podle projektu Bohuslava Fuchse postaven hotel **Avion**, jenž se stal symbolem české architektonické avantgardy. Jeho součástí byla i kavárna, která byla rozložena do dvou podlaží.⁴¹ Fuchs navrhl ve druhé polovině dvacátých let ještě hotel **Passage** (dnešní Slovan), kde rovněž nemohla chybět reprezentativně vybavená kavárna.

Komplex funkcionalistických budov ve městě byl rozšířen palácem **Morava** na Divadelní ulici, který projektoval Ernst Wiesner. Také v této víceúčelové budově se nacházela moderně vybavená kavárna.⁴² Kavárenské podniky, jenž byly součástí větších objektů, byly vytvořeny při budování **Zemského výstaviště**. Podle projektu Emila Králíka tu roku 1928 vznikla budova **kina a kavárny**, jejíž kapacita (včetně terasy) byla koncipována pro 1 600 osob. Tato unikátní stavba byla v šedesátých letech přeměněna na kongresovou halu.⁴³ Druhá kavárna na výstavišti byla situována do **vyhlídkové věže** pavilonu Brněnských výstavních trhů, kterou navrhl Bohumír Čermák.⁴⁴

³⁶ TÝŽ – L. KUDĚLKOVÁ – Jindřich CHATRNÝ, *O nové Brno*, II. Obrazová část, s. 74.

³⁷ I. CRHONEK, *Architekt*, s. 18.

³⁸ Tamtéž, s. 22.

³⁹ *Pojďte s námi na kafičko*.

⁴⁰ L. KUDĚLKOVÁ a kol., *Od renesance*, s. 75.

⁴¹ Tamtéž, s. 113.

⁴² D. RIEDL – Bohumil SAMEK, *Moderní architektura v Brně 1900–1965*, Brno 1967, s. 105.

⁴³ I. CRHONEK, *Brněnské výstaviště: výstavba areálu 1928–1968*, Brno 1968, s. 56–57.

⁴⁴ D. RIEDL – B. SAMEK, *Moderní architektura*, s. 142–143.

Ke konci dvacátých let vznikly ve městě ještě dvě velmi pozoruhodné kavárenské stavby. První z nich byla kavárna **Era**, jež byla postavena podle projektu Josefa Kranze v Černých Polích na Zemědělské ulici v letech 1927–1929. Tato stavba vycházela ze zásad raného funkcionalismu. Architekt se patrně inspiroval kavárnou J. J. P. Ouda v Rotterdamu.⁴⁵ Roku 1928 byla na rohu Jakubského náměstí a Běhounské ulice otevřena kavárna **Savoy**, již navrhl Jindřich Kumpošt. Savoy měla některé společné prvky s Café Esplanade. Nacházelo se tu množství velkých prostor, které byly využívány pro různé příležitosti, kavárna byla situována i do patra budovy. Svě místo tu měly například herna a výklenek pro hudebníky.⁴⁶

Jindřich Kumpošt vytvořil na počátku následujícího desetiletí, na rohu ulic Divadelní a Kobližná, v letech 1930–1932, další důsledně funkcionalistickou kavárnu s názvem **Opera**. V samotném centru města, v domě na náměstí Svobody č. 22, realizoval architekt Miloš Kopřiva roku 1933 projekt **Tomanovy cukrárny a kavárny**. Poslední funkcionalistickou kavárnou, jež byla postavena na sklonku první republiky, se stala **Kolbaba** na Kounicově ulici, která byla vytvořena roku 1938 podle projektu Jana Víška.⁴⁷

4. Úvahy o společenské funkci kaváren v revue třicátých let

Badatelé, kteří se zabývají kulturními a politickými dějinami první republiky, občas během svého výzkumu v archivech a knihovnách nacházejí kusé informace o kavárnách a restauracích, které sloužily nejen jako místo schůzek umělců, ale i významnějších spolků, které aktivně zasahovaly do společenského a politického života. Vedoucí členové *Středoevropského ústavu*, spolku s mezinárodním významem, se například v první polovině třicátých let často setkávali ve francouzské restauraci **Zemského domu** a v zrcadlovém sále hotelu **Passage**, aby tu dále debatovali po valných hromadách a přednáškových podnicích spolku. Kavárna hotelu **Astoria** byla ve stejné době dějištěm schůzek kulturní sekce tohoto institutu, již vedli historikové Hugo Traub a Bertold Bretholz.⁴⁸ V archivních materiálech Moravského zemského archivu se dále například dozvídáme, že v kavárně **Alcron** na Masarykově třídě se počátkem třicátých let uskutečňovaly schůzky a projekce *Filmového klubu*.⁴⁹

⁴⁵ L. KUDĚLKOVÁ a kol., *Od renesance*, s. 108.

⁴⁶ Tamtéž, s. 168–169

⁴⁷ Tamtéž, s. 337.

⁴⁸ Miroslav JEŘÁBEK, *Středoevropské hnutí mezi Vídní a Brnem v letech 1929–1939*. Disertační práce HÚ FF MU v Brně, Brno 2004, s. 56 a 116.

⁴⁹ MZA Brno, fond B 26 policejní ředitelství, Brno, spolkové oddělení 1851–1958, Filmový klub Brno, 2594/č.j.80069.

Také v časopisech třicátých let nalézáme svědectví o stabilizované funkci kaváren v rámci společenského života. „Nevím, zdali si společenský život dovedeme představit bez kaváren, bez jejich ruchu a časopisů, bez nejpohodlnějšího styku se svými přáteli,“ píše například v *Měsíci*, další kulturní revue Bohuslava Kiliana, Vlasta Secová. Tato autorka nám pak přibližuje typologii kaváren včetně jejich denních biorytmů: „Každá kavárna má pro nás určité zbarvení a už při pronesení jejího názvu vybavíte si ovzduší jen jí vlastní. Některá je na popovídání; najdete v ní vždy množství známých a téma vašeho rozhovoru řídí se návštěvou u různých stolečků. Číst chodíváte jinam, tam, kde se cítíte více anonymem. Omezíte se na břítkou ‚černou a noviny‘ a zabarikádujete se deníky, jejichž úctyhodný formát chrání vaše dočasné tusculum od nevítaných vetřelců. Jiné jsou tiché, útulek pensistů a pánů radů; ostře se liší od velkoměstských, zařízených pro tanec, kde mládež od 15 do 50 svorně pohupává podle synkop jazzu. Některé mají herny pro rutinované hráče i pro začátečníka osvojujícího si první lekce v bridgi, v této duchaplné hře. Jsou kavárny, které se proslavily schůzkami významných osob nebo dobrým srdcem vrchního, ‚matky‘ studentů, který v dobách tísně psal na ‚dřevo‘ a pomohl půjčkou, než poslal tatínek, nebo se sehnaly kondice. Příliv návštěvníků během dne má svoji hausse a baisse. K poledním hodinám stoupá, pak je pokles, aby zase do večere se značně zvětšil. Ale jsou i kavárny noční, kam po půlnoci, kdy je frekvence největší, uchylují se trošečníci, dumající nad ‚stříkanou‘ černou, a mužové určitého druhu v doprovodu žíněk povětronných, aby posledním douškem osvěžili svou znavenou mysl.“⁵⁰ Secová své úvahy o životě v kavárnách ukončuje poněkud nečekaně moralistními závěry: „Jen se v kavárnách nezdržte nikdy do té doby, kdy se zavírá; holé stěny, židle seskupené v pyramidách na stolkách, hustý nevyměňný vzduch vám ukazují rub příjemného prostředí a první rozbřesky jitra připomenou probdělou noc a špatný začátek dne, který vás zavalí prací a povinnostmi.“⁵¹

Zajímavou úvahu o prostředí kaváren nalézáme i ve společenské revui *Dancing*, již vydával uznávaný taneční mistr Adolf Lola Topič. Také v tomto časopise nacházíme detailní charakteristiku kavárenských podniků: „Rozeznáváme kavárny zcela odlišných typů: kavárničku malou, tichou místnost, v níž život se rozezvučí snad pozdě v noci. Přes den je mrtvá, prázdná, a pouze kdesi v koutku sedí párek, který sem zapadl. Pak máme velké kavárny bez koncertu, v nichž vidíte starší obecenstvo obložené časopisy, plné a klidné. I v tomto prostředí najdete často dvojice, jež nečtou a zřejmě působí rušivým dojmem. Třetím typem jsou velké kavárny s koncertem a vířivou taneční hudbou. To jsou tepny.

⁵⁰ Vlasta SECOVÁ, *O kavárenském životě*. In: *Měsíc* 12, 1932, s. 41–42.

⁵¹ Tamtéž, s. 42.

*Zde proudí život v jeho nejúžasnějších formách a za blaseovanými úsměvy a pod pláštěm věčné kavárenské nudy rozehrávají se románky a romány veselé a smutné.*⁵²

Autor článku – podobně jako Vlasta Secová v Měsíci – podrobně charakterizoval i atmosféru kaváren od jejich otevření v dopoledních hodinách až po odpolední a večerní ruch: „*Dopoledne podobají se všechny kavárny jako vejce vejci. Sedí v nich studenti, cestující a lidé, již utloukají zde svou chvíli, než budou moci vyřídit svoje záležitosti. Tito poslední jsou většinou z venkova. Po obědě rychle stírájí se úředníci, advokáti a obchodníci. Přijdou vypít černou kávu, prolétnou noviny a spěchají opět do práce. Nyní teprve začíná vlastní život kavárny. V jednom rohu rezervovaný stůl oživne denní společnost. Mladí, elegantní lidé, kteří tu sedí každý den až pozdě do noci. Každý je zná a nikdo neví, čím jsou. Typické kavárenské publikum: záhadné existence. Kolem nich točí se zde celý život, k nim druží se vysokoškoláci a intelektuálové, jež přišli zapomenout na svoji práci a denní shon.*“⁵³

Na samém sklonku první republiky nacházíme v *Hostinských listech*, profesním listu živnostníků podnikajících v oblasti pohostinství, silné projevy patriotismu a hrdosti na dosaženou úroveň kultury kaváren. Autor krátké úvahy sebevědomě tvrdí, že kavárny sice nalezneme ve všech evropských zemích, ale ty nemohou téměř nikde uspokojit požadavky návštěvníků tak jako u nás. Kavárny hodnotil jako důležitý atribut životního stylu v Československu: „*Kavárna ve formě, jakou ji u nás máme, patří k nejpříjemnějším specialitám našeho života.*“⁵⁴

Autor článku zastával názor, že naše kavárny oplývají, oproti těmto podnikům na slunném evropském jihu, některými přednostmi. Vysvětloval, že lidé v zemích s teplejším klimatem sedí s oblibou v kavárnách pod širým nebem, kde však nemají možnost cokoli číst: „*V těchto kavárnách nenajdeme noviny ani obrázkové časopisy, jako je tomu v kavárnách našich. Proto máme naše kavárny tak rádi, a proto náš společenský život se ve větších městech soustřeďuje v kavárnách. Zde se nejenom scházíme se svými známými, abychom si porozprávěli, nýbrž sem se uchylujeme, když se chceme informovati o veřejném životě z velkého množství novin, revuí a obrázkových časopisů. Konečně, když si chceme poslechnouti hudbu, případně i zatančiti.*“⁵⁵ Text, jenž byl zveřejněn 15. srpna 1938, končí až patetickým provoláním: „*A pro tuto všestrannost a pestrost dáváme našim kavárnám přednost před zahraničními nejen my, nýbrž i cizinci, kteří navštívili naši vlast!*“⁵⁶

⁵² Ček., *Kavárna*. In: *Dancing* 1, 1933, s. 1.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ -Sý-, *Čím jest nám kavárna?* In: *Hostinské listy* 16, 1938, s. 6.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž.

5. Brněnské kavárny v memoárové literatuře

Kavárny se od svého vzniku stávaly místem, kde se tradičně soustředil intelektuální a umělecký život. O duchovně-společenském klimatu brněnských podniků se proto ve svých pamětech a vzpomínkových esejích zmiňují i některé významnější osobnosti české a německé kultury.

Renomovaný literární vědec **Václav Černý** vzpomínal ve svých pamětech obzvláště na prostředí **Akademické kavárny**, již charakterizoval jako hlavní středisko brněnských literátů, umělců a intelektuálů. V tomto podniku se scházel s pilíři *Literární skupiny* Lvem Blatným, Čestmírem Jeřábkem a Daliborem Chalupou. Jako místo schůzek se svými přáteli uvádí i kavárnu **Avion**, přičemž tvrdí, že během svého ročního pracovního pobytu v Brně navštěvoval i další podniky – zejména **Zemský dům** a **Bellevue**: „...znal jsem je, stará kavárenská myš, všechny; byl jsem pořád pražský študák dvacátých let, nemohl jsem projít pod okny kavárny a nestavit se na černou kávu a nezevlovat chvíli z okna.“⁵⁷

Prostředí brněnských kaváren poutavě líčí i před dvěma lety v Londýně zesnulý básník **Ivan Jelínek**. Zajímavé je zvláště jeho velmi upřímné vyznání se z toho, jak v mládí v kavárnách koketoval s myšlenkami komunismu. S levicovými intelektuály sdruženými kolem kritiků Bedřicha Václavka a Jiřího Tauerera se scházel po několik měsíců především v **Akademické kavárně**. Po několika desetiletích s nadhledem a neskrývanou ironií vzpomínal na to, jak majitelé kavárny nikterak nevadilo, že se přímo před jeho zraky spřádají plány na světovou revoluci, a že jeho hosté přemýšlejí nad tím, jak lidem jeho společenského stavu v budoucnu zakroutí krkem.⁵⁸ Jelínek své tehdejší duchovní rozpoložení líčí velmi otevřeně: „*Přes svou nejistotu, pochybnosti a podezření, jež jsem sdílel s některými mladými intelektuály, a jež naléhaly, že komunismus je obrovský podvod, přece jsem komunismu posluhoval. Byl to veliký hřích, kterého jsem se s mnoha českými vrstevníky dopouštěl. Od konce třicátých let se snažím svou vinu napravit. Dovolovali jsme komunistickým ideologům zastrašovat nás vědomím, že komunismus nás jednoho dne šmahem hodí na smetiště dějin. Mnoho mých vrstevníků tento osud skutečně postihl. Někteří, včetně mě, unikli fyzicky i duchovně. Těch, kteří nebyli tak šťastní, je mi ze srdce líto, avšak slzy nad nimi ronit nedokážu.*“⁵⁹

Autor této sebekritické úvahy uvádí, že komunističtí intelektuálové z *Levé fronty* se scházeli i v kavárně **Savoy**. Tento podnik přitom hodnotil jako nejelegantnější kavárnu ve městě. Společnost, s níž se tu setkával, ve svých vzpomín-

⁵⁷ Václav ČERNÝ, *Paměti I.*, s. 215.

⁵⁸ Ivan JELÍNEK, *Jablko se kouše*, Praha 1994, s. 235.

⁵⁹ Tamtéž, s. 231.

kách *Jablko se kouše* označuje jako nesourodou skupinu buržoazní a komunisticko-buržoazní mládeže. Čteme-li pozorně tyto pasáže knihy, získáváme pocit, jako by tu Ivan Jelínek líčil podrobnosti příprav rozsáhlého bolševického spiknutí: „*Seděl zde mladý židovský koncipient Richard Fleischner, pozdější hlavní komunistický advokát Brna. Vedle jeho žena Emka, Bedřich Václavek a jeho záludná žena, která doktrína nedoktrína šla vždy za svým osobním erotickým cílem. Dále malíř Král a inteligentní, skutečně příjemný dělník jménem Lieberzeit, ze kterého strana udělala nedávno šéfredaktora listu Dělnická rovnost; vedle komunistický senátor Juran a dál.. dál se vrtěl různolící mladíček, reportér komunistických pražských tiskovin Julius Fučík, právě vášnivě horlící pro reportérské umění Egona Erwina Kische, sedícího mimo tento stůl pod schody na balkoně u stolku pro jednoho. Na židli vedle Kurta Konrada seděl Fritz Beer, syn bohaté židovsko-německé továrnické rodiny získaný pro komunismus. Vedle naslouchala Nina Balcarová, jež vytvořila v Brně řadu vynikajících charakterních rolí. Kouřila cigaretu za cigaretou, svírala ruce v pěst a ptala se tajemníka brněnské organizace komunistické strany Františka Píška, za něhož se později vdala, zda má ještě na další bílou kávu. Nina, která nesobecky vydávala skoro celý svůj plat herečky na různé účely strany, se další den udržovala na živu rohlíky a bílou kávu. Píšek se dohadoval s holohlavým doktorem Sekaninou, hlavním advokátem strany v Praze. Sekaninova chytrá žena hovořila se starým švihákem, který právě zavalil příčinu ke shromáždění hvězd místní komunistické inteligence. Nebyl to nikdo jiný než profesor Zdeněk Nejedlý, významný muzikolog. Leštil si skřípec a říkal Sekaninovi, jak jej disgustovali západní intelektuálové svými zápornými reakcemi na sovětský komunismus a jeho praxi. Přijel do Brna, jak zdůrazňoval, proto, aby poučil myslící lidi, jak nebezpečné by bylo podlehnout názorům autorů, majících na českého čtenáře ohromný vliv, ba těšících se jeho lásce.“⁶⁰ Jelínek měl z těchto lidí patrně nejraději Fritze Beera, s nímž se po okupaci Československa sešel v naší vojenské jednotce v Anglii. Píše o něm, že se z něj po válce vyklubal sociální demokrat, neobyčejně schopný novinář a komentátor německé služby BBC.⁶¹*

Na interní život Akademické kavárny vzpomíná i nedávno zesnulý profesor české literatury Masarykovy university **Dušan Jeřábek**. Prostředí „Akády“ začal pravidelně navštěvovat jako student klasického gymnázia na konci třicátých let. Ve svých pamětech *Brněnská romance* jmenuje profesory filosofické fakulty, kteří se tu scházeli: literárního vědce Arne Nováka, lingvistu Františka Trávníčka, germanistu Antonína Beera a polonistu Maxmiliána Kolaju. Do kavárny podle jeho svědectví pravidelně docházeli také věhlasnější umělci – například

⁶⁰ Tamtéž, s. 276–278.

⁶¹ Tamtéž, s. 277.

hudební skladatel a ředitel konzervatoře Jan Kunc; herci Rudolf Walter, Zdeňka Gráfová a Oldřich Nový; spisovatelé František Kožík a Dalibor Chalupa či kritik Pavel Fraenkel. Autor přitom zdůrazňuje, že kavárna často sloužila nejen jako místo schůzek, ale i jako diskusní fórum a prostor, v němž se dávaly hodiny francouzské a anglické konverzace a opravovaly se studentské kompozice. Soukromé lekce cizích jazyků tu dával profesor Ralph Gryce, Čechoangličan, jenž ovládal několik řečí. Tento muž s mimořádným jazykovým talentem prováдел výuku téměř výlučně v této kavárně, „i když za tehdejších poměrů mohl tam pobýt skoro po celý den při několika černých kávách a rohlících, přece jen na to spotřeboval část svých beztak nevelkých honorářů“.⁶² Zajímavou skutečností je, nakolik se jeho výuka jazyků změnila v době druhé světové války. Jeřábek vzpomíná, že po kapitulaci Francie ukončili výuku francouzštiny a dále se věnovali výhradně anglické konverzaci.⁶³ Akademická kavárna byla v kruzích inteligence známa svým originálním rázem, jenž vytvářeli nejen její osobití návštěvníci, ale i někteří zaměstnanci podniku. Velmi oblíbený byl číšník Kuklínek, kterému se mezi některými hosty přezdívalo brněnský „Ragueneau“ – podle postavy veršujícího paštikáře z Rostandova Cyrana z Bergeracu. K hostům často přistupoval s improvizovaným rýmovaným proslovem a stejně tak se s nimi i loučil.⁶⁴

Brněnskými kavárnami dvacátých let se ve svých vzpomínkách okrajově zabývá i architekt **Karel Honzík**. V knize *Ze života Avantgardy* bohatě charakterizuje především pražské sídelní kavárny uměleckého sdružení Devětsil (věnuje jim dokonce celou kapitolu), avšak jmenuje i oblíbené kavářenské podniky brněnské větve Devětsilu – Slavii, Bellevue a Avion.

Na dvou až trojjazyčnou kulturní topografii Brna meziválečných let vzpomíná ve své esejí *Brněnský chodec* americký komparatista německo-židovského původu **Peter Demetz**. Svoji osobní rozpolcenost, jež vycházela z rodinného původu a širšího rozhledu, charakterizoval slovy, že patřil ke všem a vlastně nikam. Uvádí, že při svém studiu na německém gymnáziu navštěvoval zcela odlišné biografy, divadla, cukrárny, kavárny, sportoviště i korzo nežli později v roce 1938, kdy přestoupil na české klasické gymnázium. Demetz patří k autorům, kteří jednoznačně píší o tom, že Češi a Němci žili ve městě značně izolovaně, což se projevovalo i v topografii města. Za jediné národnostně smíšené území v centru označuje pouze vánoční trh okolo kostela svatého Jakuba.⁶⁵

⁶² D. JEŘÁBEK, *Brněnská romance*. Brno 1997, s. 133.

⁶³ Tamtéž, s. 134.

⁶⁴ Tamtéž, s. 135.

⁶⁵ Peter DEMETZ, *Brněnský chodec*. In: České slunce, moravský měsíc, Ostrava 1997, s. 116.

6. Kavárna jako místo azylu

Ve třicátých letech získaly kavárny v Brně v souvislosti se zhoršující se mezinárodní situací v Evropě novou roli. Ve městě se od roku 1933, respektive 1934, objevují první němečtí a rakouští političtí uprchlíci. Hlavním centrem emigrantů-umělců se stává kavárna **Biber**, která sídlila v paláci Družstva obchodních a průmyslových zaměstnanců na Lažanského (dnešní Moravské) náměstí. Tato budova byla ve třicátých letech baštou českých a německých antifašistů.⁶⁶ K velké emigrační vlně došlo počátkem roku 1934, kdy po nezdařeném únorovém povstání uprchlo z Rakouska do Československa přibližně dva tisíce sociálních demokratů, z nichž většina zpočátku žila v Brně. Patřili k nim i vůdcové povstání Otto Bauer a Julius Deutsch.⁶⁷ Ve městě žil v exilu také pozdější rakouský kancléř Bruno Kraisky.⁶⁸ V letech 1934–1938 se na Cejlu tiskly exilové noviny rakouské sociální demokracie *Arbeiter-zeitung*, které byly ilegálně pašovány do Rakouska. Někteří emigranti získali možnost přispívat i do zdejších novin a časopisů. Tímto způsobem si vylepšovali nelehkou finanční situaci. Nedaleko kavárny Biber se v Rohrerově nakladatelském domě tiskly liberální noviny *Tagesbote*, pro něž psali především Will Schaber a Else Rützel.⁶⁹ Schaber patřil také ke spolupracovníkům Bohuslava Kiliana, jenž od roku 1933 vydával německou verzi Měsíce – *Der Monat*, který expedoval do celé Evropy i některých zaoceánských zemí.

Mnoha rakouským i německým emigrantům v Brně alespoň částečně zmírňoval jejich úděl fakt, že žili v česko-německém městě, kde se bez větších potíží domluvili mateřskou řečí. K jejich podporovatelům patřili především zdejší němečtí sociální demokraté, komunisté, část německy mluvících elit židovského původu a někteří příslušníci české levicové a liberálně smýšlející inteligence. Velmi pozitivně na Brno vzpomínal německý spisovatel Oskar Maria Graf, jenž během svého zdejšího exilu v letech 1934–1938 začal psát svůj nejznámější román *Das Leben meiner Mutter*. Bodrému Grafovi se Brno líbilo. V dlouho nezveřejněném textu *Kleine Erinnerung an Boris Pasternak* vzpomínal na plně obsazené kavárny (místní kávu hodnotil dokonce výše než vídeňskou), dobré biografy a elegantní obchody ve městě.⁷⁰ Německý badatel Thomas Kraft našel v jeho pozůstalosti další texty, v nichž Graf psal o kavárně **Esplanade** a o kavár-

⁶⁶ Srov. článek v Haló Brno, červen 2004.

⁶⁷ Dora MÜLLER, *Drehscheibe Brünn. Přestupní stanice Brno. Deutsche und österreichische Emigranten 1933–1939. Němečtí a rakouští emigranti 1933–1939*, Brno 1997, s. 51.

⁶⁸ P. DEMETZ, *České slunce*, s.

⁶⁹ D. MÜLLER, *Drehscheibe Brünn*, s. 52.

⁷⁰ Thomas KRAFT, „Wie geht es Euch? Was macht Ihr?“ *Oskar Maria Graf in Prag und Brünn 1934–1938*. In: P. Becher – P. Heumos (red.), *Drehscheibe Prag (Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939)*, München 1992, s. 126–127.

ně v hotelu **Grand**, kde se k politickým debatám scházeli právníci, lékaři, novináři a spisovatelé.⁷¹

V tomto kontextu můžeme hovořit o tom, že některé kavárny se ve třicátých letech stávaly přímo místem azylu, kde si dávali schůzky lidé s podobnými životními osudy, existenčními starostmi, nadějemi a plány do nejisté budoucnosti.⁷²

Osobitý svět brněnských kaváren posledních desetiletí Rakouska-Uherska i meziválečných let se zhroutil vpádem německých armád v březnu 1939. I v době okupace se v kavárnách scházejí lidé, ale ve ztížených životních podmínkách již není rozvoj duševního života možný. Dušan Jeřábek například vzpomínal na to, jak se po atentátu na Heydricha začala vyliďňovat Akademická kavárna, neboť se proslýchalo, že už v ní není bezpečno.⁷³ V závěru války byly některé významné kavárny poškozeny bombardováním a jejich provoz již nebyl obnoven. Tento osud stihl například architektonicky význačnou a oblíbenou kavárnu Esplanade.

Ranou do vazy bylo kultuře kaváren nastolení komunistického režimu. Podle vzpomínek pamětníků bylo v Brně po roce 1948 zrušeno téměř čtyřicet kaváren a kavárniček.⁷⁴ Samostatnou úvahu si zaslouží také pokusy o obnovení tohoto životního stylu po roce 1989. Ačkoli v tomto kontextu pozorujeme snahy o navázání kontinuity s prvorepublikovým obdobím (postavení repliky **Zemánovy kavárny**, pokus o obnovení provozu kavárny *Era*), některé kavárny s velkou tradicí a architektonickou hodnotou paradoxně nepřežily privatizační éru první poloviny devadesátých let (**Akademická kavárna**, **Opera**, **Kolbaba**). Přestože především na místech vzdálenějších od centra města vznikly některé sympatické kavárničky, současníci nahlíží na dnešní situaci spíše s rozpaky...

⁷¹ Tamtéž, s. 124.

⁷² Na památku přítomnosti významných německých a rakouských emigrantů ve městě byla v roce 1994 ve vestibulu kina Scala (v místě bývalého paláce DOPZ) umístěna pamětní deska s následujícím textem: „Zde v budově DOPZ a v kavárně Biber (dům byl zničen při náletu) se scházeli umělci, spisovatelé, publicisté, politikové z Německa a Rakouska, kteří žili v letech 1933–1939 v brněnském exilu: Otto Bauer, Julius Deutsch, Oskar Maria Graf, Thomas Theodor Heine, Waldemar von Knorringen, Ilse Kulczar, Friedrich Nagel, Rolf Reventlow, Else Rühel-Schaber, Josef Luitpold Stern, Richard Teclaw, Paula Waltich.“ Tuto pamětní desku tu nechalo umístit Německé kulturní sdružení v Brně, Selingerova obec a město Kassel. Z těchto osobností bylo pouze Willu Schaberovi osudem dáno, aby ještě jednou – po několika desetiletích – do Brna zavítal. Stalo se tak roku 1990, kdy navštívil paní Doru Müller, uskutečnil přednášku na Filosofické fakultě a byl přijat tehdejším ředitelem Muzea města Brna Dušanem Uhlířem. D. MÜLLER, *Drehscheibe Brunn*. Rovněž pamětní deska ve vestibulu kina Scala na Moravském náměstí.

⁷³ D. JEŘÁBEK, *Brněnská romance*, s. 136.

⁷⁴ *Pojďte s námi na káfičko*.

Tento článek je prozatím úvodním příspěvkem k tematice brněnských kaváren v době první republiky. Některá témata – zvláště klientela mnoha kaváren, životní osudy jejich majitelů a podíl německých kaváren na kulturní topografii města – ještě nejsou příliš prozkoumána. Bude jim věnováno další bádání, které by mělo přinést komplexnější pohled na tuto zajímavou oblast našich dějin.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Café Biber. Převzato z: Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna II*, 1973, příloha.
- Příloha č. 2: Café Esplanade, průčelí. Autor fotoateliér de Sandalo. Převzato z: Horizont 1928.
- Příloha č. 3: Café Esplanade, exteriér. Autor fotoateliér de Sandalo. Převzato z: Horizont 1928.
- Příloha č. 4: Zemský dům. Autor fotoateliér Evžen Petrůj. Převzato z: Dancing 1, 1933.

Miroslav Jeřábek

Das gesellschaftliche Leben der Brüner Kaffeehäuser in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts

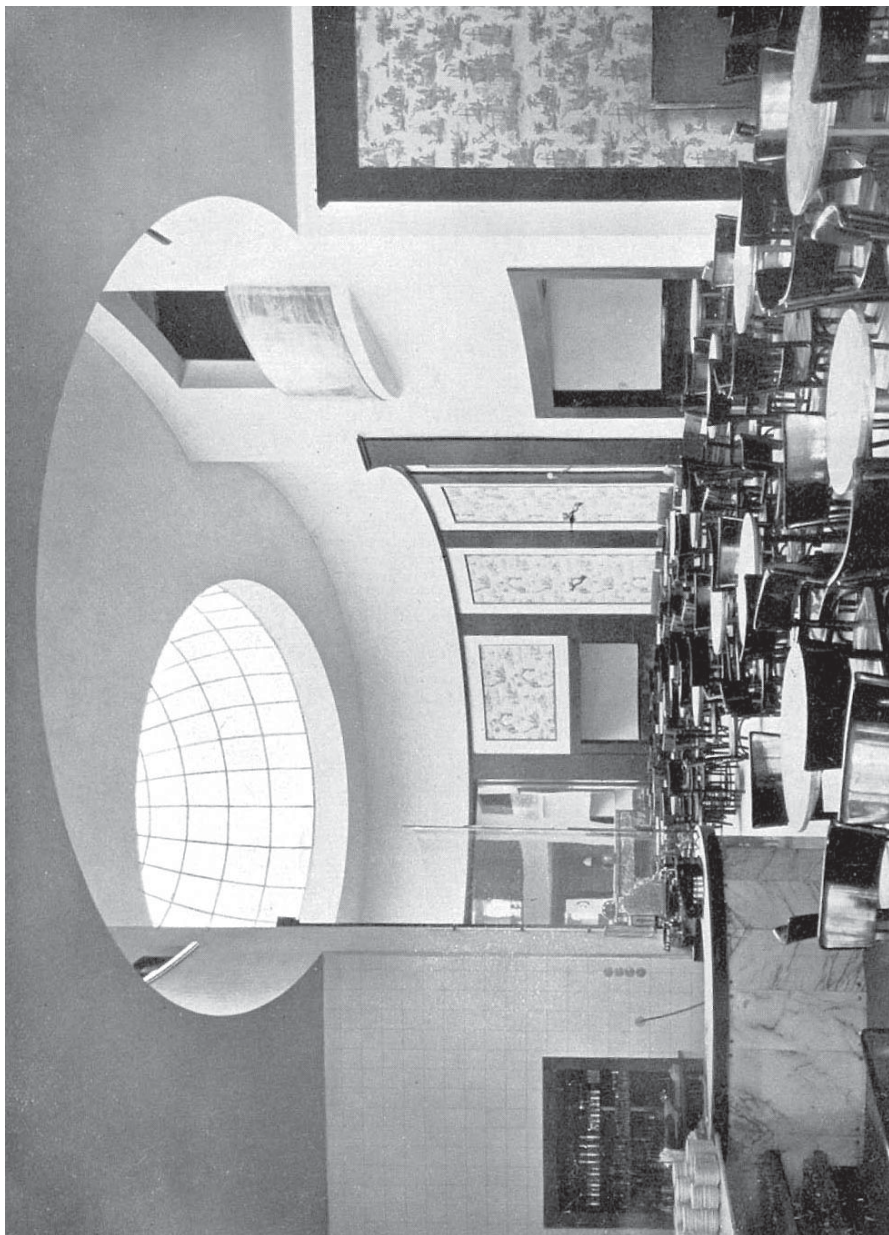
RESÜME

Die Geschichte der Kaffeehäuser gehört zu den interessanten Themen. Trotzdem entgehen sie tendenziell der Aufmerksamkeit der tschechischen Historiker. Nur Karel Altman widmete sich verstärkt der Gesellschaft der Brüner Kaffeehäuser im 18. bis 20. Jahrhundert. Mit dem Phänomen der funktionalistischen Kaffeehäuser, die ein bedeutendes Element der Brüner Zwischenkriegsarchitektur darstellen, beschäftigt sich fortwährend Lenka Kudělková.

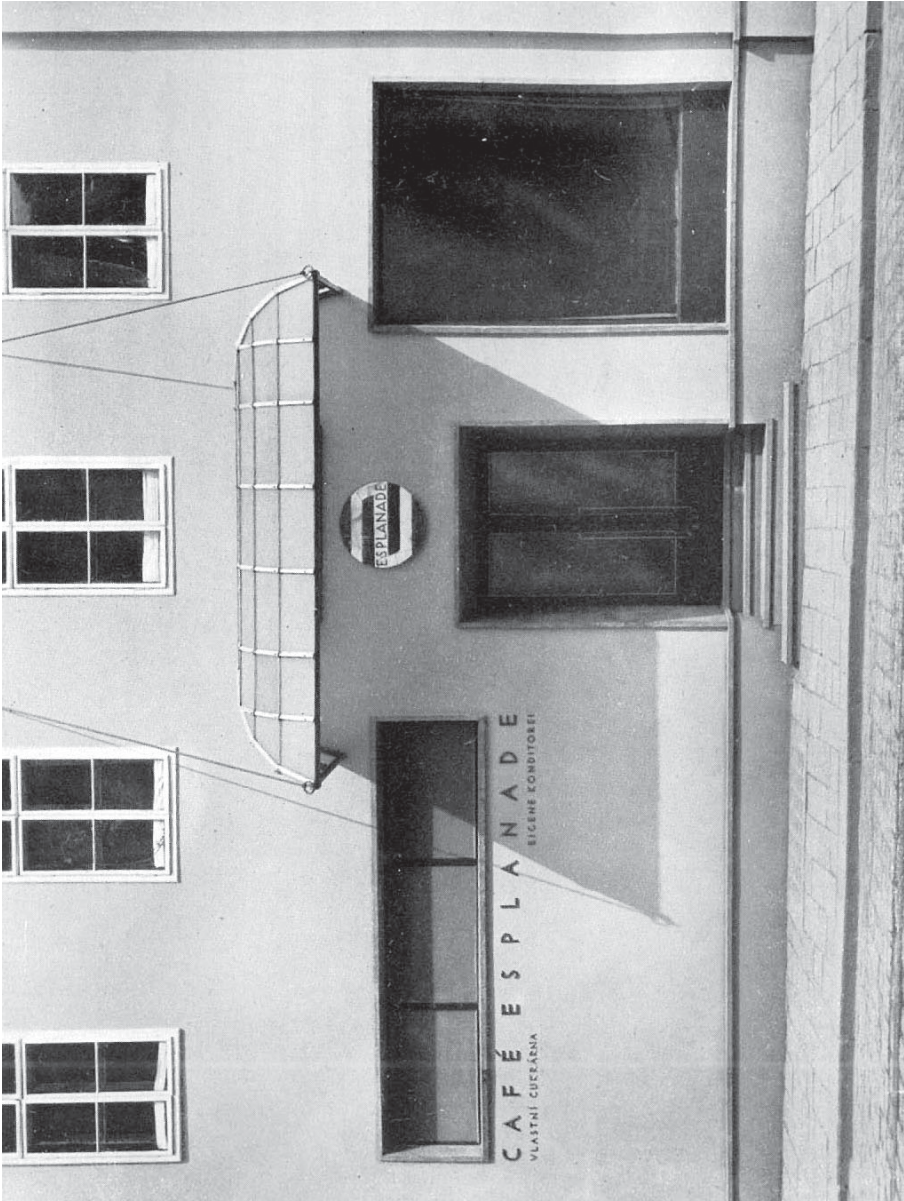
Die Kaffeehäuser waren bis zum Jahr 1948 ein wichtiges Charakteristikum der hiesigen Stadtkultur. Die Tradition der ältesten Kaffeehäuser ging vom Anfang des 18. Jahrhundert aus, viele Kaffeehausbesitzer erlernten ihr Gewerbe im nahen Wien. Die Kaffeehäuser bezeugen die Entwicklung des gesellschaftlichen Lebens der Stadt im 19. und 20. Jahrhundert wie auch den Zuwachs der tschechischen Bevölkerung im Zentrum Brünns.

Příloha č. 1: Café Biber.

Příloha č. 2: Café Esplanade, průčelí. Autor fotoateliér de Sandalo.

Příloha č. 3: Café Esplanade, exteriér. Autor fotoateliér de Sandalo.

Příloha č. 4: Zemský dům. Autor fotoateliér Evžen Petruj.

KOMUNISTICKÁ MANIFESTACE PŘI PŘÍLEŽITOSTI ODHALENÍ POMNÍKU JOSEFA HYBEŠE 4. ČERVENCE 1926. PŘÍPRAVY, POLICEJNÍ OPATŘENÍ, VÝSLEDEK A ZHODNOCENÍ MANIFESTACE.

Úvodem

Na 19. července 1926 připadlo páté výročí úmrtí Josefa Hybeše, výrazné osobnosti českého dělnického hnutí. Jeho politický život byl spjat se vznikem Československé sociální demokracie, která se konstituovala v roce 1878 na sjezdu v Praze-Břevnově. Dále také působil jako redaktor *Dělnických listů* a celorokového časopisu *Zukunft*, podílel se na vzniku brněnské *Rovnosti* roku 1885, v letech 1897–1918 byl poslancem říšské rady a poté Národního shromáždění. V závěru života se stal nejprve zastáncem sociálně demokratické levice¹ a nakonec sociální demokracii opustil a vstoupil do čerstvě vzniklé KSČ. Krátce nato, 19. července 1921, zemřel. Josef Hybeš byl mezi brněnským (a nejen brněnským) dělnictvem velmi znám a oblíben.² Páté výročí jeho úmrtí se tedy stalo vhodnou příležitostí k uspořádání manifestace.

Nebylo to poprvé, kdy byl Hybešův odkaz politicky využit. Například v kampani před parlamentními volbami v roce 1925, kdy komunisté do poslanecké sněmovny a senátu kandidovali poprvé, šířili předvolební leták, který se k voličů obracel silně emotivně podbarvenými výzvami, z nichž jednu pro názornost uvádím: „*Dělníci, rolníci a vojáci! Ctěte slova Vámi všemi milovaného budovatele socialistického hnutí na Brněnsku.*“³ Leták byl přetiskem Hybešova dopisu, z doby před parlamentními volbami roku 1920, kdy již vystupoval jako stoupenec marxistické levice uvnitř sociální demokracie.⁴ Lze však již jen odhadovat,

¹ Patřil k 28 sociálně demokratickým poslancům a senátorům, kteří se v roce 1920 postavili do opozice vůči vládě. Ladislav CABADA, *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*, Praha 2000, s. 53.

² O Josefu Hybešovi vyšla celá řada knih, v drtivé většině v 50. až 80. letech 20. století, z nichž některé zde uvádím: Otakar FRANĚK – Antonín VERBÍK, *Josef Hybeš 1–3*, Brno 1976; Jindřich VESELÝ, *Josef Hybeš, průkopník socialismu*, Praha 1951.

³ Volební leták *Soudruh Josef Hybeš dělníkům, zřízcům, veřejným a státním zaměstnancům, vojákům, domkářům a maloroelníkům!*, s. 1. Viz Moravský zemský archiv (dále MZA), Policejní ředitelství, fond B 26, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 A. Tento leták také přinesla brněnská *Rovnost*, 13. 11. 1925, s. 3–4.

⁴ „*Prohlašuji hrdě a v plném vědomí zodpovědnosti, že přihlásil jsem se cílevědomě do řad marxistické levice.*“ Volební leták *Soudruh Josef Hybeš dělníkům, zřízcům, veřejným a státním zaměstnancům, vojákům, dom*

zda by Hybeš byl i nadále bezvýhradným stoupencem KSČ při nastupující bolševizaci a stranických čistkách.⁵

Komunistická strana tedy uspořádala v neděli 4. července 1926 slavnost odhalení pomníku Josefu Hybešovi na Ústředním hřbitově v Brně. Tato událost samozřejmě neušla pozornosti brněnské policie,⁶ která aktivity KSČ od jejího vzniku velmi systematicky monitorovala. Tato strana představovala pro československou demokracii stále nebezpečí a to se nijak nesnižovalo ani po parlamentních volbách v roce 1925, kdy komunisté získali v českých zemích 14,14 % hlasů a celkem 41 poslaneckých mandátů. Hospodářství bylo sice na vzestupu, avšak ústup komunistů z jejich pozic se nekonal.⁷

Přípravy

Komunistická strana připravovala odhalení pomníku již od května, kdy se začínají, zejména v *Rovnosti*, objevovat články o nadcházejícím výročí Hybešova úmrtí. Dne 23. května vycházejí první články, které líčí jeho příkladný a uvědomělý život⁸ a vyzývají k hojné účasti na manifestaci.⁹ Do kampaně byl také zapojen komunistický týdeník pro brněnský kraj – *Pravda*,¹⁰ ve které vyšlo několik stejně laděných článků jako v *Rovnosti*.¹¹ Na přelomu června a července 1926 *Rovnost* apeluje na dělnictvo, aby se zúčastnilo v co nejhojnějším počtu.¹² Také se řešily organizační záležitosti: tajemník sekretariátu KSČ v Brně

kářům a maloroelníkům!, s. 1. Viz MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 A.

⁵ KSČ se postupně měnila ze strany masové na stranu s pár desítkami tisíc členů, kteří splňovali podmínky tuhé stranické disciplíny diktované moskevským ústředím Kominterny. KSČ měla v roce 1924, tedy před nástupem bolševizace, 139 000 členů, zatímco v roce 1930 jich ve straně bylo pouze 25 000. Viz Jacques RUPNIK, *Dějiny komunistické strany Československa (Od počátků do převzetí moci)*, Praha 2002, s. 85.

⁶ Brněnské policejní ředitelství bylo nejvyšším policejním orgánem na Moravě a organizačně bylo rozděleno na tři oddělení: politické, bezpečnostní a sbor uniformované stráže bezpečnosti. Pavel MACEK – Lubomír UHLÍŘ, *Dějiny policie a četnictva II. Československá republika (1918–1939)*, Praha 1999, s. 23–24.

⁷ O hospodářských a sociálních otázkách viz například: Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl první – Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000, *Část druhá – Přes krizi k rozmachu aneb Československá revoluce hospodářská, sociální a kulturní*, s. 194–310 a *Část třetí – Zlatá léta (1924–1929)*, XX.–XXII. kapitola, s. 416–522

⁸ *Pomník lásky a oddanosti*, *Rovnost*, 23. 5. 1926, s. 1–2.

⁹ *Soudruzi a soudružky! Na červenec t. r. připadá 5leté výročí úmrtí soudruha Josefa Hybeše, nezapomenutelného průkopníka dělnického hnutí*, *Rovnost* 23. 5. 1926, s. 1.

¹⁰ *Pravda* – týdeník komunistické strany pro brněnský kraj vycházející v letech 1923–1930. Jaromír KUBÍČEK – Zdeněk ŠIMEČEK, *Brněnské noviny a časopisy. Od doby nejstarší až do roku 1975*, Brno 1976, s. 416.

¹¹ *Čtvrtý červenec památce Hybešově! Vzhůru k obrovské manifestaci všeho proletariátu Brněnska pro sociálisty a komunism dne 4. července u hrobu Hybešova!*, *Pravda*, 23. 6. 1926, s.1. *Vzhůru k obrovské manifestaci všeho proletariátu Brněnska u hrobu soudr. Hybeše!*, tamtéž 1. 7. 1926, s. 1.

¹² Ne všechny akce pořádané komunistickou stranou ukazovaly revoluční odhodlání pracujících mas, na což si čas od času straniční funkcionáři stěžovali. Krátce před manifestací si tak posteskl i redaktor *Rovnosti*

František Smetana podal oznámení (a současně žádost o povolení) o chystaném průvodu a manifestaci brněnskému Policejnímu ředitelství¹³ a Výkonný výbor XVI. kraje KSČ mobilizoval členstvo, protože z hlediska očekávanému vysokému počtu manifestujících potřebovala KSČ zajistit asi 1 000 pořadatelů ze svých řad.¹⁴ V konečné fázi příprav se pořadatelů stále nedostávalo a tak se v *Rovnosti* namísto výzev objevila také přímá nařízení: „Všem pořadatelům dáváme příkaz, aby instrukce slavnosti přesně dodržovali. Protože je potřeba asi 1 000 pořadatelů, přikazujeme všem obvodům, aby nejdříve do čtvrtku oznámili ještě další pořadatele.“¹⁵ Také výzvy k účasti dělnictva se poněkud změnily a staly se direktivnějšími: „Všechny buňky musejí věnovati aspoň jednu plenární schůzi k tomu, aby všechno členstvo Vel. Brna bylo 4. července v průvodě. Obvodní výkonné výbory vyzýváme ještě v poslední chvíli k provedení rozsáhlé agitace ve svém okolí pro rozsáhlou účast.“¹⁶ Pod tímto článkem byl podepsán přímo Výkonný výbor XVI. kraje KSČ. Dále se upozornění na blížící se událost objevují s větší intenzitou. Dne 1. července vychází v *Rovnosti* několik dalších článků, pod kterými je podepsán *Komité pro odhalení pomníku*, který sestával z členů již zmíněného Výkonného výboru XVI. kraje KSČ, Rudá odborová rada a Federace proletářské tělovýchovy.¹⁷ V těchto člancích se k samozřejmému apelování na třídní uvědomění a revoluční odhodlanost připojují organizační záležitosti týkající se jak 4. července 1926, tak i dne následujícího. V obou dnech probíhala v Brně-Pisárkách také župní cvičení FPT. Program takto v tisku uveřejněný se takřka úplně shodoval s tím, který byl oznámen Policejnímu ředitelství a jím následně schválen.¹⁸ Mediální prezentace vrcholí *Rovností* ze dne 4.7.1926, která je z podstatné části věnovaná vzpomínce na Josefa Hybeše. Rozsáhlý článek *Komunista, propagátor, organisátor a vůdce* je Hybešovým stručným životopisem.¹⁹

Antonín Vohradník 28. 6. na schůzi v Dělnické akademii, kde chtěl původně více promluvit o chystané slavnosti, avšak díky účasti pouhých 60ti osob tuto část programu úplně vypustil a zmínil se i o jiných případech, které dokládají liknavost brněnského komunistického dělnictva. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 56.

¹³ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 1.

¹⁴ Jak se později ukázalo, byl tento počet pořadatelů zcela nadbytečný, protože v hlavním průvodu bylo přibližně jen 1 600 účastníků.

¹⁵ *Konejte přípravy ke 4. červenci k odhalení pomníku soudruha Hybeše!*, *Rovnost*, 29. 6. 1926, s. 1. O nedostatku pořadatelů se také zmínil redaktor *Rovnosti* Antonín Vohradník 28. června na schůzi v Dělnické akademii, kde vyzýval, „aby každá buňka dodala pro neděli mimo již určených alespoň ještě 5 mužů“. Tato výzva se vztahovala k všeobecné vlačnosti brněnských komunistů. Viz MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 56.

¹⁶ *Konejte přípravy ke 4. červenci k odhalení pomníku soudruha Hybeše!*, *Rovnost*, 29. 6. 1926, s. 1; krátká zpráva, která upozorňuje na všeplenární schůzi komunistických buněk Velkého Brna v Dělnickém domě: *Všemu komunistickému členstvu Velkého Brna*, tamtéž, s. 2.

¹⁷ *4. červenc památce soudr. Hybeše*, *Rovnost*, 1. 7. 1926, s. 1; 4. 7. 1926, tamtéž, s. 2.

¹⁸ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 3-4.

¹⁹ *Komunista, propagátor, organisátor a vůdce. K odhalení pomníku Josefa Hybeše*, *Rovnost*, 4. 7. 1926, s. 1-6.

Přípravy policie na 4. července 1926

Program dne, kdy měl být odhalen pomník Josefu Hybešovi na Ústředním hřbitově začal už v brzkých ranních hodinách. Na seřadiště hlavního průvodu na Kolišti směřovaly dílčí průvody z různých částí Brna a také z jeho předměstí.²⁰ Pohotovost policie začínala od šesté hodiny ranní v místech seřadišť dílčích průvodů. Hlavní seřadiště na Kolišti střežily normální hlídky. V sedm hodin začínala pohotovost strážím z volného času²¹ a jednotlivým oddělením byly rozděleny úseky hlavního průvodu, včetně seřadiště a cíle na Ústředním hřbitově. Podle potřeby mělo být též nasazeno deset jezdců a další měli být připraveni v Mečové ulici. Do školky proti konečné stanici tramvaje v Pisárkách se měla dostavit stráž ze strážnice v Nádražní ulici a to jakmile průvod projde ulicí Silniční.²² Polovina všech nasazených stráží měla pak doprovázet hlavní průvod.²³ Policejní doprovod však samozřejmě měly i průvody dílčí. Nad jejich přesunem bdělo celkem 15 agentů policie.²⁴

V případě, že by se manifestace vymkla z rukou, byla v pohotovosti armáda, a to ve Starobrněnských, v Masarykových a v jízdnicích kasárnách. V kasárnách Zemského četnického velitelství pak bylo připraveno zasáhnout 100 mužů.²⁵

Organizace hlavního průvodu, jak byla ohlášena pořadateli, byla následující:²⁶ „*V čele jsou pořadatelé, skauti²⁷, mládež, Federace proletářské tělovýchovy, skupina praporů, vrstevníci Hybeše, krajský výkonný výbor, odborová rada, delegace různých korporací, mužové, ženy a zase oddíl pořadatelů.*“²⁸ Zajištění všeobecného pořádku bylo více než dostačující, obzvláště když se manifes-

²⁰ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 16. (Příloha k dennímu rozkazu č. 150 ze dne 3. července 1926).

²¹ Z volného času bylo dopoledne povoláno přibližně 230 strážníků, odpoledne mělo být v pohotovosti 60 mužů, za předpokladu bezproblémového dopoledne. Následujícího dne, kdy už probíhala pouze cvičení FPT bylo z volného času povoláno jen asi 40 mužů. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 16-18.

²² Hybešova ulice. Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 215.

²³ Konkrétní množství strážníků doprovázejících hlavní průvod není upřesněno.

²⁴ Průvod od nádraží – 1 agent, od mostu na ulici Vídeňské – 2 agenti, z Dornychu (od hospody U Moravců) – 2 agenti, z Křenové (od hospody u Flodrů) – 2 agenti, z Žabovřesk (od hospody u Hanušů) 2 agenti, od Semilasa v Králově Poli – 2 agenti, z Husovic od Dělnického domu – 2 agenti a od Dělnického domu v Brně také 2 agenti. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 19.

²⁵ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 33.

²⁶ Hlavními pořadateli slavnosti byli: Správce Dělnického domu Emil Fik a tajemník František Smetana, dalšími pořadateli byli redaktor Vohradník a expedient Šebesta; viz MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 20.

²⁷ Jednalo se o komunistickou organizaci – *Spartakovi skauti práce*. Viz *Dva dny rudých komunistických manifestací v Brně*, Rovnost, 7. 7. 1926, s. 2.

²⁸ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 20.

tace zúčastnilo daleko méně lidí, než předpokládali jak komunisté, tak i bezpečnostní orgány.

Průvod a odhalení pomníku

Slavnost začala průvodem z hlavního seřadiště na Kolišti. Trasa průvodu vedla ulicí Palackého,²⁹ Silniční, Křížovou a Vídeňskou na Ústřední hřbitov. Na hlavní seřadiště začaly po osmé hodině ráno přicházet dílčí průvody z různých částí Brna. Na tyto dílčí průvody se napojovaly také skupinky příchozích z okolí Brna.³⁰ Ke hlavnímu seřadišti vyrážely průvody takto: ze Starého Brna (50 účastníků a dva rudé prapory), Králova Pole (160 účastníků a tři prapory),³¹ Žabovřesk (80 účastníků a dva prapory), Juliánova (80 účastníků), Husovic (140 účastníků a dva prapory)³² a od Dělnického domu (130 účastníků, tři prapory a několik standart).³³ Směrem ke Kolišti tedy vyrazilo přibližně 640 lidí, což již předznamenávalo nízkou účast v hlavní části slavnosti.³⁴

Po seřazení výše zmíněných dílčích průvodů, ke kterým se přidali jednotlivci a skupinky osob příchozích neorganizovaně přímo na Koliště, byl sestaven hlavní průvod čítající přibližně 1 600 účastníků. Během průvodu se ještě připojilo asi dalších 400.³⁵ V čele tohoto průvodu jelo jedenáct cyklistů – pořadatelů a za nimi kráčelo 30 pořadatelů pěších. Následovalo asi 140 mužů, 112 skautů a 145 dětí, po nichž bylo nesen 24 praporů a za nimi šli ostatní účastníci průvodu. V průvodu bylo nesen 10 standart s nápisy, které policie nepovažovala za příliš závadné: „*Hybeš byl vzorem třídně uvědomělého dělníka, Dělnictvo ctí památku věrného svého vůdce, Hybešova strana musí být revoluční a komunistická, Hybeš nenáviděl utrpení žen a dětí, Protestujeme proti 18měsíční službě*

²⁹ Nynější ulice Benešova. Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 175–176.

³⁰ Ty musely vyrážet obzvláště brzy, protože dílčí průvody vyšly směrem k hlavnímu seřadišti již v 6 hodin ráno. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 19.

³¹ Zde se měli připojit účastníci z Tišnovska a Řečkovic. Viz *Vzhůru k obrovské manifestaci všeho proletariátu Brněnska u hrobu soudr. Hybeše!*, Pravda, 1.7.1926, s. 1.

³² Zde se měli u dělnického domu shromáždit příchozí z Blanenska, Boskovicka, Kunštátska, Obřan a Maloměřic. Viz *Vzhůru k obrovské manifestaci všeho proletariátu Brněnska u hrobu soudr. Hybeše!*, Pravda, 1. 7. 1926, s. 1.

³³ Nejsou zde vůbec uvedeny průvody z Vídeňské (sem se mělo přicházet z Ivančicka, Oslavan a Dolních Kounic), z Dornychu „U Moravců“ (směr od Židlochovicka a Pohořelicka přes Rajhrad, Horní Heršpice a Komárov) a z ulice Křenové „U Flodrů“ (z Vyškovska, Bučovicka a Slavkovska přes Slatinu). Viz *Vzhůru k obrovské manifestaci všeho proletariátu Brněnska u hrobu soudr. Hybeše!*, Pravda, 1. 7. 1926, s. 1.

³⁴ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 6.

³⁵ Policejní agenti pořídili podrobný záznam o průvodu, kde bylo spočteno v hlavním průvodu z Koliště přesně 1615 osob. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 28.

vojenské, *Naše vlast jest sovětské Rusko*“ apod. Před prapory byl také nesen velký barevný obraz znázorňující zástup dělníků zvedajících se ze země s rudým praporem a na něm byl nápis: „*Vzhůru psanci této země!*“³⁶

Průvod vyrazil z Koliště v 9.30 a pomalým tempem procházel uvedenou trasu směrem k Ústřednímu hřbitovu. Na místo průvod dorazil v 10.45 a hlavní hřbitovní alejí prošel k pomníku Josefa Hybeše, kde se konala hlavní slavnost odhalení pomníku.

Na hřbitově bylo shromážděno okolo 2 000 osob. Slavnost byla zahájena proslovem krajského důvěrníka Václava Chabery z Maloměřic. Poté vystoupil dělnický pěvecký sbor, který zazpíval Internacionálu. Následoval projev poslance Edmunda Buriana³⁷ o životě Josefa Hybeše, ve kterém zdůraznil jeho příslušnost ke KSČ: „*Jeho celá životní činnost byla nejkrásnějším příkladem dělníkovi. Hybeš stál vždy na radikálním křídle dělnického hnutí. Byl sociálním demokratem a když tato strana zradila idee Marxismu neváhal Hybeš, aby se stal komunistou. Za jeho příkladem musí jít všechno dělnictvo.*“³⁸

Následoval německý projev brněnského advokáta dr. Imanuela Sterna.³⁹ Ten dle zápisu policejního agenta zopakoval téměř všechny vývody E. Buriana. Dále vystoupil za pražské vedení KSČ Josef Haken.⁴⁰ Ten nabádal dělnictvo, aby následovalo revoluční příklad Josefa Hybeše a nestalo se *nevěrným revolučním cílům komunismu*. Má se neustále *jak fyzicky tak i duševně k revolučním bojům připravovati*. Promluvil také ústřední odborový tajemník Josef Hais,⁴¹ který vyzdvihoval právě Hybešovu činnost odborovou. Za FPT (Federovaná proletářská tělovýchova) vystoupil brněnský advokát dr. Bohuslav Ečer a připomenul některé zajímavé momenty v životě J. Hybeše a zmínil také jeho organizační schopnosti.⁴²

³⁶ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 28.

³⁷ Edmund Burian (* 18. 11. 1878 v Ostrovačicích u Brna – † 23. 11. 1935 v Brně). Po studiích vstoupil roku 1897 do sociální demokracie a stal se jejím funkcionářem a redaktorem Rovnosti, kde působil v letech 1899–1911 a ještě v letech 1918–1929. Mezi lety 1911–1918 byl redaktorem časopisů Proletář a Dělnický deník. Od založení Komunistické strany Československa do roku 1929 byl členem výkonného výboru strany a v letech 1920–1929 byl poslancem Národního shromáždění. V rámci bolševizace byl jako „pravíčovský oportunist“ roku 1929 z KSČ vyloučen a vrátil se do sociální demokracie.

³⁸ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2.

³⁹ Dr. Immanuel Stern (* 1882 – † 1958), člen sociálně demokratické strany Rakouska a ČSR, vedoucí německé marxistické levice na Moravě, spoluzakladatel KSČ. Moravské zemské muzeum, Historické oddělení, sign. S 11838, Životopisná data komunisty dr. Immanuela Sterna (1882–1958).

⁴⁰ Josef Haken (1880–1949) byl původně sociálním demokratem a v roce 1921 jedním ze zakládajících členů KSČ. Pak stál v čele levice usilující o bolševizaci strany, což mu zajistilo v roce 1924 místo generálního tajemníka. Dále byl v předních funkcích i po roce 1929, kdy byl zastáncem bolševizace definitivně prosazen Klementem Gottwaldem. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A–O)*, Praha 1964. s. 222.

⁴¹ Josef Hais (* 1866 – † 1943), byl členem ústředního výboru KSČ až do roku 1929, kdy v březnu působil proti vůli strany v Rudých odborech. Za svoji rozkladnou činnost byl proto ze strany vyloučen. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A–O)*, Praha 1964. s. 222.

⁴² MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 7-8.

Po vystoupení dr. Ečera promluvílo několik delegátů a to například z Třebíče,⁴³ Ústí nad Labem,⁴⁴ Břeclavi, Přerova a Hodonína. Mezi jednotlivými proslovy řečníků zahrálo kvarteto na lesní rohy. Celá slavnost byla ukončena zapěním písně Rudý prapor, poté se účastníci rozešli.

Odpadl zpětný průvod do Pisárek na hřiště SK Moravské Slavie, kde odpoledne začínalo cvičení župního sjezdu FPT. Důvodem zrušení průvodu se stala skutečnost, že se nedostavili účastníci z venkova, kteří se měli tohoto průvodu zúčastnit.

Dle policejního zápisu byli pořadatelé do značné míry zklamaní nízkou účastí jak v průvodu, tak i při vlastní slavnosti na Ústředním hřbitově. Průvod, který procházel téměř prázdnými brněnskými ulicemi jen lehce oživil recitační sbor komunistické mládeže, který zapěl několik písní. Pro policejního ředitele byla komunistická mládež příjemným překvapením, protože se vůbec neprojevila jako nejrevolučnější část komunistického hnutí.⁴⁵

Názory sociálních demokratů a československých socialistů na komunistickou manifestaci

To, že si Hybeše komunisté takto přivlastňovali, nesli velmi těžce sociální demokraté a nepokrytě to dávali najevo. Ve Stráži socialismu⁴⁶ tak vyšel 25. května 1926 článek *Komunistická blasfemie*,⁴⁷ který ostře kritizoval vztah komunistů k Josefu Hybešovi a přirovnával chystané odhalení pomníku ke snaze vybudovat u nás kult podobný leninskému kultu v sovětském Rusku: „*Jak oznamuje Rovnost, budou komunisté odhalovat 4. července pomník Hybešův na hřbitově v Brně. K této slavnosti svolávají už od nynějška komunisty zblízka i zdáli. I mrtvý Hybeš má jim dělati reklamu. Kdo znal skromného Hybeše, ví, nic mu tak nebylo protivným, jako nějaká pompa a vynášení jeho osoby. Když*

⁴³ Z Třebíče přijela na slavnost Františka Doležalová (* 1879, Třebíč), která byla podle informací třebíčského četnictva dlouhou dobu činná v sociálnědemokratickém a poté komunistickém hnutí. V roce 1920 se také měla aktivně účastnit pokusu o komunistický převrat a podle zabavených dokladů byla určena Dělnickou radou třebíčskou za zástupkyni zdravotnictví v případě úspěšného převratu. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 15-16.

⁴⁴ Z Ústí nad Labem přijel jako delegát redaktor časopisu „Internationale“ Leopold Grünwald (*-1901 ve Vídni), který dříve pracoval jako sazeč vídeňského časopisu „*Neue Freie Presse*“. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 11-12.

⁴⁵ MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Komunisté 1926, kart. 2218A, sl. 528/26, čís. 528/pres.-2, fol. 8.

⁴⁶ Stráž socialismu vycházela jako časopis Československé sociálně demokratické strany dělnické na Moravě a jeho redakce sídlila přímo v Brně. První číslo vyšlo již 9. října 1920 a poslední číslo 11. ročníku vyšlo 28. srpna 1930. Zprvu byla vydávána 2 x týdně a od 1. května 1921 vycházela Stráž socialismu jako deník. V poslední fázi, od 3. ledna 1929, bylo vydávání omezeno na týdeník. Viz J. KUBÍČEK – Z. ŠIMEČEK, *Bibliografie novin a časopisů*, s. 206.

⁴⁷ *Komunistická blasfemie*, Stráž socialismu, 25. 5. 1926, s. 3.

mu před válkou v Dělnickém domě v Juliánově kdosi řekl, že budeme žádat, aby tamní dělnická kolonie byla nazvána Hybešovou třídou, poněvadž postavení kolonie bylo jeho myšlenkou, odmítl to Hybeš rázně: 'Jak to uděláte, vícekrát vám sem nepřijdu!' Stejně rozhodně by jistě odmítl, kdyby mohl mluvit, i tuto komunistickou pouť k svému hrobu.' Autor článku dále uvažuje: „Kdyby Hybeš dosud žil, kdo ví, zdali za těch pět let už by nebyl vyřízen jako ultralevá úchylka! Vždyť už jednou – při roztržce autonomistů a centralistů – po něm dnešní komunisté plivali a nadávali mu 'zrádců'." Také po slavnostech neopomněli sociální demokraté odhalení pomníku peprně zhodnotit. Těsně po události vychází ve Stráži socialismu nesmlouvavá kritika komunistů:⁴⁸ „Tovaryšům z Cejlu je úzko u srdce. Čekali, že z odhalení pomníku vytloučou důkladný kapitál, pomocí něhož zalepí aspoň ty nejhorší díry své tonoucí šalupy a zatím výsledek je žalostně zklamal. Žeň byla až příliš hubená, poněvadž lidé dnes již nejsou ke komunistům štedří, ani když místo na barikády lezou s žebráckou mošnou přes hřbitovni zed.“ List také nezapomněl na rozpory uvnitř brněnské organizace KSČ: „Vedle toho podal na ně bývalý redaktor Rovnosti Doležal žalobu na zaplacení tříměsíční gáže. A komunistické panstvo nyní bledne, když zří, že celý výtěžek ze smutečních oslav Hybešových nestačí ani k vyrovnání nároků Doležalových.“⁴⁹ Pravdou je, že při průvodu a odhalení pomníku očekávala KSČ daleko větší účast než 2 000 lidí. Při oslavách 1. máje bývalo v průvodech v Brně hodně přes 10 000 manifestujících.

Dá se ovšem také předpokládat, že komunisté prostě sociální demokraty předběhli, protože ač byl Josef Hybeš v závěru svého života komunistou, byl osobností do značné míry nadstranickou a byl ctěn všemi socialisty (a komunisty) a nejen jimi. Vzpomínku na Josefa Hybeše přinesl také list německých sociálních demokratů *Volksfreund*.⁵⁰ Také tento list se o iniciativě brněnských komunistů nevyjadřoval zrovna s nadšením. Přesto však německá sociální demokracie, na rozdíl od strany české, na odhalení pomníku vyslala delegaci, která uctila Hybeše položením věnce.⁵¹ Nad osobností Josefa Hybeše a komunistickou slavností na Ústředním hřbitově se také zamýšlí Moravské slovo,⁵² list českosloven-

⁴⁸ *Z komunistické domácnosti*, Stráž socialismu, 7. 7. 1926, s. 2.

⁴⁹ Jan Doležal byl redaktorem Rovnosti a samozřejmě také komunistickým funkcionářem. V roce 1926 však u něj došlo k obratu a z KSČ vystoupil a stal se členem Národní obce fašistické.

⁵⁰ *Josef Hybeš zum Gedächtnis*, *Volksfreund*, 4. 7. 1926, s. 7; *Volksfreund* byl listem německých sociálních demokratů (Organ der sozial-demokratischen Arbeiterpartei Oesterreichs), který vycházel jako stranický orgán od roku 1884. Před tím vycházel již od roku 1881. Od 1. dubna 1904 vycházel *Volksfreund* jako deník. Mezi lety 1923 a 1938 bylo vydávání novin přesunuto z Brna do Prahy. J. KUBÍČEK – Z. ŠIMEČEK: *Brněnské noviny a časopisy*, s. 507.

⁵¹ *Dva dny rudých komunistických manifestací v Brně*, *Rovnost*, 7. 7. 1926, s. 1–2.

⁵² *Moravské slovo* vycházelo od 10. 6. 1925 do 31. 8. 1944. Vydavatelem byl župní výkonný výbor československé strany socialistické zastoupený Františkem Langrem. Moravskému slovu předcházela *Socialistická budoucnost*. J. KUBÍČEK – Zdeněk ŠIMEČEK, *Brněnské noviny a časopisy*, s. 359, 456.

ské strany socialistické, v den odhalení pomníku.⁵³ Autor článku se nechce přít o to, zda si komunisté přivlastňují Hybeše právem či neprávem, přesto však upozorňuje, že: „Komunistická strana právě tím, že u Hybeše klade hlavní váhu na jeho příslušnost ke straně, dopouští se nepoctivosti, neboť zřejmě chce z popularity Hybešovy těžiti i po jeho smrti.“ Dále se pisatel více rozohňuje a pouští se do komunistů zcela bez skrupulí, což bylo velmi typické pro sociální demokracii a snad ještě více pro československé socialisty, kteří byli v politickém spektru od komunistů více vpravo: „Takový je také účel dnešní komunistické manifestace, které se nekomunistické dělnictvo vyhne, neboť může s klidem patřiti na charakterové a zásadové pidimužíky z komunistického vedení v Brně, kteří mají smutnou odvahu oslavovati muže, jemuž nesahají ani po kotníky. Dnešní manifestace kom. strany není uctěním Hybešovy památky, nýbrž jejím zneuctěním.“ Takto nesmlouvavě byla hodnocena socialistickými stranami komunistická slavnost odhalení Hybešova pomníku.

Narozdíl od listů socialistických stran přinesly Lidové noviny o odhalení Hybešova pomníku zprávu zcela neutrální:⁵⁴ „Včera odpoledne byl na brněnském ústředním hřbitově odhalen pomník před pěti lety zemřelému vůdci brněnského dělnictva Josefu Hybešovi. Slavnost odhalení pomníku pořádala komunistická strana, jejíž stoupenci šli z Koliště na hřbitov průvodem, v jehož čele byly nesené černé prapory a také obvyklé standarty. Hlavním řečníkem při odhalení pomníku byl posl. Edm. Burián, mimo jiné za ústředí komunistické strany promluvil posl. Haken. K pomníku doběhly štafety federovaných tělocvičných jednot z několika míst brněnského okolí.“⁵⁵

Hodnocení manifestace komunisty

Od novin, které hodnotily slavnost negativně, přes vcelku neutrální Lidové noviny se dostáváme k tisku komunistickému, který celou událost líčil samozřejmě zcela odlišně od listu československých socialistů a sociálních demokratů.

První zhodnocení průvodu, slavnosti odhalení pomníku a župních slavností Federace proletářské tělovýchovy přinesla Rovnost po svátcích (Cyril a Metoděj, mistr Jan Hus) 7. července 1926.⁵⁶ Tělocvičné slavnosti ponechám stranou

⁵³ *Průkopníku socialismu Josefu Hybešovi odhalují dnes Komunisté v Brně pomník*, Moravské slovo, 4. 7. 1926, s. 4.

⁵⁴ *Odhalení pomníku Josefu Hybešovi*, Lidové noviny, 4. 7. 1926, s. 5.

⁵⁵ Jednalo se o štafety z Rosicko-Oslavanska, Tišnova, Blanska a Rousínova. Viz *Odhalení pomníku soudr. Hybeše*, Rovnost, 8. 7. 1926, s. 2. Viz též: *Hold běžců proletářské tělovýchovy památce soudr. Hybeše*, tamtéž, s. 2.

⁵⁶ *Dva dny rudých komunistických manifestací v Brně*, Rovnost 4. 7. 1926, s. 1–2; Po slavnostech, tamtéž, s. 1.

a soustředím se zejména na shrnutí událostí týkajících se manifestace při odhalení pomníku.

Z pohledu Rovnosti bylo odhalení Hybešova pomníku něčím docela jiným než časté dělnické manifestace, „*neboť tentokráte trvalá třídní nenávisť proti vládnoucí buržoasii byla v hrudích tisíců proletářů zatlačena na několik hodin do pozadí znovu ožívou a rozkvetlou láskou k soudruhu, který zůstane vzorem dělnického vůdce, obdivem nad jeho důsledností, která mu nedovolovala, aby někdy, byť jen na okamžik, zakolísal.*“⁵⁷

Rovnost popisuje ve svých člancích ze 7. a 8. července 1926 celkový průběh průvodu i vlastní slavnosti, ale vyzdvihuje pouze pozitivní momenty. Nízka účast dělnictva se nijak nepřipomíná a nijak se ani neapeluje na proletáře, aby napříště byli pevnější a ukázali svoji revoluční odhodlanost, jak to bývalo obvyklé.

Závěrem

V polovině dvacátých let minulého století byla komunistická strana stále obávaným politickým celkem. Rétorika vůdců KSČ, jakož i stranických listů, byla natolik agresivní, že ač KSČ částečně ustoupila od taktiky rychlých revolučních zvrátů s pozdější výmluvou na „dočasnou stabilizaci kapitalismu“, policie si nemohla dovolit situaci jakkoliv podcenit. Proto byly také v Brně 4. července 1926 kromě běžných stráží povolány více než dvě stovky mužů, dvě desítky jízdních policistů a v pohotovosti byla také armáda. Všechny schůze a jakékoliv jiné akce pořádané komunistickou stranou byly neustále monitorovány policejními agenty. Z výše přiblížených událostí z počátku července 1926 však lze vysledovat, že KSČ jako celek a také její brněnská organizace nebyla zdaleka tak akceschopnou, jak sama předpokládala. Na vině mohl být jak nedávný vnitrostranický rozkol, tak i nástup bolševizace a masivní úbytek členské základny spojený s všeobecnou ztrátou sympatií ze strany veřejnosti a to hlavně dělnické. Nemálo politicky dezorientovaných dělníků pak končilo mezi příznivci různých fašistických organizací.⁵⁸

⁵⁷ *Dva dny*, s. 1–2.

⁵⁸ O této situaci viz například – Libor VYKOUPIIL, *Fašistický útok na židenická kasárna v roce 1933*. In: *Forum Brunense* 1993, s. 121–136.

Jan Obrovský

**Kommunistische Manifestation anlässlich der Enthüllung
des Josef-Hybeš-Denkmal am 4. Juli 1926.
Vorbereitungen, Polizeimaßregeln, Folgen und Bewertung
der Manifestation**

RESÜMEE

Auf den 19 Juli des Jahres 1926 fiel der fünfte Jahrestag des Todes von Josef Hybeš, einer ausdrucksvollen Persönlichkeit der tschechischen Arbeiterbewegung. Er beteiligte sich am Entstehen sowohl der Tschechoslowakischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei im Jahr 1878 wie auch der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei im Jahr 1921.

Die Kommunistische Partei veranstaltete am Sonntag, den 4. Juli 1926 anlässlich des Todestages von Hybeš eine Manifestation und ein Fest zur Enthüllung des Josef-Hybeš-Denkmal in Brünn auf dem Zentralfriedhof. Das ganze Ereignis wurde polizeilich eingehend verfolgt, genau wie alle kommunistischen Versammlungen oder Demonstrationen. Die Kommunisten bereiteten die Denkmalenthüllung schon ab Mai 1926 vor, als in der Brünnener kommunistischen Tageszeitung Rovnost und im Wochenblatt Pravda Artikel erschienen, die zur großen Beteiligung der Arbeiterschaft an der Manifestation aufforderten. Mit Kritik an der Denkmalenthüllung von Josef Hybeš traten die tschechoslowakischen Sozialisten in ihrem Blatt Moravské slovo und vor allem die Sozialdemokraten in der Tageszeitung Stráž socialismu auf. Beide politischen Rivalen warfen den Kommunisten vor, dass sie den verstorbenen Hybeš nur für die eigene Werbung nutzten und lediglich seine kommunistische Zugehörigkeit hervorhoben. Sie kritisierten auch, dass sich die Denkmalenthüllung gar nicht mit der Bescheidenheit und Uneigennützigkeit von Josef Hybeš vereine. Es lässt sich aber annehmen, dass die Sozialdemokraten dem Hybeš-Andenken auf ähnliche Weise Ehre erwiesen hätten, aber die Kommunisten waren einfach schneller.

In den Morgenstunden des 4. Juli 1926 brachen aus einigen Stadtteilen des Brünnener Stadtrands Teilzüge in Richtung Hauptsammelplatz in der heutigen Straße Koliště auf. Von dort brach der Hauptzug um 9.30 Uhr zum Zentralfriedhof auf, wohin er um 10.45 Uhr gelangte. Den Polizeibeamten nach hatte der Zug ungefähr 1 600 Teilnehmer und auf dem Friedhof versammelten sich bis 2 000 Personen. Im Zug wurden rote Fahnen und Transparente mit revolutionären Parolen getragen, welche die Polizei keineswegs als außerordentlich oder allzu

anstößig empfand. Es erschienen zum Beispiel die Losungen *Hybeš Partei muss revolutionär und kommunistisch sein; Unsere Heimat ist das sowjetische Russland* u. Ä.

Auf dem Fest der Denkmalenthüllung traten einige Redner auf, die an das Leben von Hybeš erinnerten, unter ihnen der Abgeordnete Edmund Burian, der Brüner Advokat Bohuslav Ečer und Josef Hais im Namen der Prager Leitung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei. Mit kurzen Ansprachen traten auch die Delegaten aus verschiedenen Ortschaften in Böhmen und Mähren auf – aus Třebíč [Trebitsch], Ústí nad Labem [Aussig], Břeclav [Lundenburg], Přerov [Prerau] und Hodonín [Göding].

Wie oben erwähnt entging die Manifestation nicht der Aufmerksamkeit der Brüner Polizeidirektion. Die Vorbereitungen, natürlich auch der Verlauf des Zugs und das Fest der Denkmalenthüllung wurden beobachtet. Der gemeldeten Demonstrationsroute entlang wurden einige Agenten und eine größere Anzahl Wachmänner postiert – allein aus dem Feierabend wurden 230 einberufen. In der Reserve standen auch 10–20 berittene Polizisten und für den schlimmsten Fall auch die Armee bereit.

Am Zug und an der Manifestation beteiligten sich aber bei weitem nicht so viele Menschen, wie sowohl die Organisatoren als auch die Polizei erwartet hatten. Vor allem die Kommunisten erhofften gegenüber den 1 600 Teilnehmern eine die 10 000 Menschen übersteigende Beteiligung, wie es bei den 1.-Mai-Feiern üblich war. Auf den Seiten von Rovnost erschienen am 7. und 8. Juli Artikel, die den Zug und die Denkmalenthüllung bewerteten und die vom Gesichtspunkt der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei positiven Momente hervorhoben.

Im Jahr 1926 war die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei als Ganzheit und auch ihr Brüner Teil bei weitem nicht so aktionsfähig, wie sie selbst glaubte. Die Ursache konnte die jüngst geschehene Spaltung sein, obwohl dies sicherlich nicht der Hauptgrund war, ebenso wie der eintretende Bolschewismus und die radikale Abnahme der Mitgliederbasis, die mit dem allgemeinen Sympathieverlust in der Öffentlichkeit, vor allem unter den Arbeitern, verbunden war.

NÁRODNÍ TÁBOR FAŠISTICKÝ. BRNĚNŠTÍ FAŠISTÉ V LETECH 1939–1941.

Úvod

Tématem příspěvku je analýza vzniku a činnosti jedné z nejvýznamnějších organizací českých fašistů na Moravě v období Protektorátu Čechy a Morava: Národního tábora fašistického (NTF).

Práce, týkající se vývoje fašismu v českých zemích byly publikovány již od padesátých let 20. století. Značná většina z nich však byla zřetelně poznamenána dobou svého vzniku. Vyvážené a více či méně povedené práce, vztahující se k danému tématu, byly vydány až po roce 1989. Pokud se týká množství předložených faktografických informací, je potřeba zajisté vyzdvihnout kvalitní práce jednoho z nejlepších znalců protektorátního období Tomáše Pasáka. V obecné rovině se tematikou fašismu v českých zemích zabíral i Miroslav Gregorovič. Případové studie (či určité etapy) ve vývoji českého fašismu byly zpracovány Milanem Nakonečným, Miroslavem Moulisem, Jiřím Pernesem, Janem Ratajem a dalšími. Moravský fašismus byl však většinou výše uvedených autorů opomíjen. Čestnou výjimkou jsou dílčí studie a monografie o organizaci Národopisná Morava z per Františka Mezihoráka a Lubomíra Slezáka. Tento krátký příspěvek je tedy také pokusem o zacelení vzniklé mezery v badatelském výzkumu tohoto atraktivního tématu.

Autor vycházel zejména z důkladného archivního výzkumu dosud nikde nepublikovaných pramenů, uložených v Moravském zemském archivu v Brně. Přínosné jsou zvláště fondy Mimořádného lidového soudu pro Brno, materiály Zemského úřadu v Brně, Zemského prezidenta v Brně a dobová policejní hlášení. Na základě výše uvedených zdrojů a v porovnání s dosud publikovanými poznatky se dá dospět k poměrně plastickému a komplexnímu obrazu vzniku, vývoje a činnosti jedné z nejdůležitějších organizací brněnských fašistů.

1. Vznik a ideologické kořeny NTF.

NTF vznikl v jarních měsících roku 1939. Členskou základnu nově vzniknuvší organizace tvořili bývalí členové Národní obce fašistické (NOF), nesouhlasící s výzvou svého vůdce Radoly Gajdy z 31. března 1939 ke vstupu NOF do Národního souručenství.

Ve svém programovém prohlášení se NTF explicitně přihlásil k myšlenkám německého národního socialismu a k bezvýhradné spolupráci s německou okupační mocí. Početně nejsilnější byla asi s 1 800 registrovanými členy ústřední brněnská organizace NTF¹, jejímž prvním vůdčím představitelem (vedoucím náčelníkem) byl hoteliér a dřívější krajský vedoucí NOF Jaromír Vala.

Ideologie NTF byla již v jarních měsících 1939 šířena prostřednictvím listu Národní Tábor. O ideové orientaci NTF vypovídá článek, umístěný na úvodní straně Národního tábora z 20. dubna 1939 (v den narozenin Adolfa Hitlera), ve kterém bylo mimo jiné uvedeno: „...*Adolf Hitler je předurčen, aby se postavil v čelo boje, který se zdál býti nad lidské síly. Věříme, že k tomuto zápasu, v němž sám jako vůdce nese zářivou pochodeň hlásající spravedlnost a mravní čistotu, vyšší duchovní úroveň člověka a nový, lepší společenský řád, shromáždí nesčetné nadšené spolubojovníky nejen z řad svého národa, ale i z řady příslušníků národů jiných, hrdě se hlásících ke své krvi, hořících touhou očistiti svůj národ od všech příživníků a zloduchům kteří dusí jeho zdravé jádro a zajistiti mu místo na slunci příští lepší doby. I my, Čechové, milující horoucně svůj národ a svoji rodnou zem, chceme býti účastni tohoto boje proti zlu, přetvářce, podvodu a klamu*“.²

2. Pronacistický aktivismus NTF.

Od pouličních násilností k vytváření dobrovolnických sborů.

Členové moravské větve NTF iniciovali v rozmezí května až srpna 1939 řadu násilných akcí, které svým rozsahem a brutalitou nemají po dobu trvání Protektorátu obdoby. Nejtragičtější následky přinesly akce moravských fašistů v Brně.

Během sjezdu NTF, konaném ve dnech 21.–23. května 1939 v Brně, došlo ze strany moravských fašistů k mnoha provokacím a násilnostem. Dne 21. května (v den zahájení sjezdu) se do Brna sjížděli fašisté z celé Moravy (autobusy, vlaky i osobními automobily), někteří ve fašistických uniformách. Celkový počet účastníků dosáhl počtu tisíce osob. Fašisté zamýšleli uspořádat v odpoledních hodinách schůzi v Zemském domě, k níž však nakonec nedošlo. Namísto schůze uspořádali fašisté několik dílčích průvodů centrem Brna, pomocí kterých chtěli upoutat pozornost širší veřejnosti. Záhy došlo k radikalizaci fašistů, provolávajících hesla „*Pryč s židovskými kavárnami a obchody!*“ a „*Židi ven!*“. Na padesát fašistů se pokusilo vtrhnout do kavárny Esplanade a napadnout zde přítomné Židy. Pochodující fašisté rovněž bili osoby s odznaky Národního sou-

¹ Vedle brněnské ho ústředí existovaly silné organizace NTF ještě v Olomouci a Moravské Ostravě. V Čechách vyvíjel NTF činnost zejména v Praze a na Českobudějovicku.

² *Národní tábor*, 1939, č. 3, s. 1.

ručenství či s českou trikolorou. Celkem bylo napadeno několik desítek osob. Část fašistů se také shromáždila před tiskárnou Novina (jež byla pod policejní ochranou), kde byl přednesen projev, útočící na Národní souručenství a jeho představitele. Většina přítomných se poté vydala k sekretariátu NTF na Joštově ulici č. 6. Ve večerních hodinách se stovka fašistů ještě pokoušela vtrhnout do kaváren Bidman a Šlesinger.

Dne 22. května 1939 se v centru Brna opět shromáždil asi tisícihlavý dav, provolávající fašistická a protizidovská hesla. Proti přítomným fašistům však tentokrát zasáhla četa jízdní policie, která dav vytlačila do bočních ulic. Fašisté reagovali pokřiky typu „*Fuj, chráníte Židy!*“. Česká policie rovněž zabránila demolici několika kaváren.

Dne 23. května 1939 pokračovali moravští fašisté ve vyvolávání incidentů. V průběhu dne procházeli podniky a kontrolovali, zda v nich nejsou přítomni Židé. Ve večerních hodinách pak několikasetčlenný dav, ve kterém byli i němečtí studenti a vojáci, napadl hlídkující českou policii. Některým policistům byly strženy přilby a odcizeny obušky. Na rozkaz tehdejšího policejního prezidenta Dr. Schwabeho použili policisté proti rozvášněnému davu kroupící auta. Centrum Brna bylo nakonec českou policií vyklizeno. Při násilnostech bylo celkově zraněno na šestnáct strážníků.³

Dne 3. června 1939 vniklo dvanáct fašistů ve stejnokroji do kavárny Louvre, kde vyzvali přítomné Židy k okamžitému opuštění podniku. Přitom došlo k panice a v nastalém zmatku bylo rozbito několik sklenic a oken. Do kavárny se dostavila policejní pohotovost, která uklidnila situaci.

Dne 5. června 1939 vyvolali uniformovaní fašisté z NTF nepokoje opět před kavárnou Louvre. Asi deset uniformovaných fašistů vniklo do kavárny a obušky vyháněli přítomné Židy. Před podnikem se postupně shromáždilo na sedm set osob. Přítomný policejní oddíl byl přivítán pokřikem: „*Benešovi pacholci, vy budete ještě chránit Židy? Dvacet let jste národ zrazovali, nyní uděláme pořádek my.*“ Při vyklízení kavárny a rozptylování davu před podnikem byli zraněni tři strážníci (úderý pěstí do žaludku, kopanci, úderý gumovou hadicí). Z fašistů nebyl zraněn nikdo. Zranění strážníci vypověděli, že se v davu nacházelo značné množství osob německé národnosti a německých vojáků. Den poté vniklo několik fašistů do kavárny Zeman na Kolišti a zbilu návštěvníky židovského původu. V přilehlém parku poté zranili šest strážníků.

Fašistické provokace a násilnosti pokračovali v Brně i během června roku 1939. Dne 15. června 1939 například vyšel ze sekretariátu NTF na Joštově ulici průvod několika uniformovaných členů NTF nesoucích černou rakev s hanlivou protizidovskou karikaturou. Za rakví kráčel shluk zhruba jednoho sta divá-

³ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 40/3 F, inv.č. I – F 15/96 , kart. 15.

ků, převážně německé národnosti. Během krátkého pochodu městem bylo provoláváno heslo „*Vůdci zdar, Židům zmar!*“.

Dne 30. června 1939 byl před sekretariátem NTF v Brně napaden a zbit Dr. Michal Rostohar. Krátce poté fašisté napadli a zlynčovali také radu politické správy Zemského úřadu v Brně Antonína Dolenského.⁴

Fašistické nepokoje se neomezovaly pouze na Brno, ale byly zaznamenány i v dalších moravských městech a obcích. V Olomouci se například 17. června 1939 sešlo na tehdejším náměstí Adolfa Hitlera před sloupem svaté trojice na dvacet uniformovaných fašistů z NTF. Provolávali protižidovská hesla („*Židi ven!*“, „*Chceme protižidovské zákony!*“) a mezi přítomné přihlížející (z nichž značná část byla německé národnosti) rozhodli na cyklostylu rozmnožené písně „*Židi ven!*“ a „*Hurá hoši!*“. Poté vyšel několikasetčlenný průvod na pochod městem. Fašisté přitom zpívali píseň „*Židi ven, Palestina vaše zem!*“ a lepili na židovské obchody žluté nálepky s červeným nápisem „*židovský podnik*“. Nálepky však umísťovali také na nežidovské obchody a protestující české majitele přitom tloukli. Vtrhli rovněž do herny v Národním domě, kde se střetli s obsluhujícím personálem a zbili ředitele podniku. Čeští strážníci pouze monitorovali situaci a zdráhali se zasáhnout (důvodem byly výhrůžky ze strany německých vojáků a členů Hitlerjugend, přítomných v průvodu).⁵

Na dvacet příslušníků NTF se také pokoušelo zavést v červenci 1939 protižidovská opatření na sokolském koupališti v Olomouci. U vchodu do areálu umístili tabuli s nápisem „*Židům vstup zakázán*“ a napadali přítomné. Po krátké bitce byli fašisté vytlačeni před koupaliště.⁶

Počátkem srpna 1939 se o protižidovská opatření pokoušeli také fašisté NTF na Boskovicku, přičemž se odvolávali na údajnou ochranu ze strany gestapa.

Násilnosti stoupenců NTF s nejtragičtějšími následky se odehrály v srpnových dnech roku 1939 v ulicích Brna. Před kavárnou Esplanade se shromáždilo na osm stovek osob. Popud k celé akci vyšel opět ze sekretariátu NTF. Někteří vtrhli do podniku a začali bít přítomné hosty (zejména Židy). V davu se nacházelo velké množství uniformovaných fašistů, příslušníků SS a SA a německých vojáků. Přítomna byla i německá pořádková policie, která však pouze přihlížela řádění. Následný příchod české policejní pohotovosti byl přivítán pokřiky „*Fuj policie!*“ a „*Benešovy prasata!*“. Uvnitř kavárny Esplanade byl zbit prokurista Dr. Pavel Drexler. Podařilo se mu však ještě vyběhnout před kavárnu,

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

⁶ O incidentu vyšel také článek v časopise Vlajka pod názvem „*Český lide, chraň Židy*“, v němž bylo uvedeno: „...*Češi, místo aby národovcům poděkovali za tento rázný čin a je podporovali, když už sami nemají odvahu vyčistit národní prostředí od židovských parazitů, tak jim spílají a dopouštějí se brachiálního násilí na Čechích!*“. Viz. *Vlajka*, č. 23, 1939, s. 3.

kde se zhroutil a zemřel. Uvnitř kavárny Esplanade byli lynčováni také další návštěvníci: „*O devatenácté hodině přiběhl na strážnici sedmatřicetiletý Žid, účetní bez zaměstnání, Leo Neubauer z Brna. Udal, že byl kolem 18.45 v kavárně Esplanade útočníky přepaden a zbit. Při tom byly z něho úplně strhány šaty a nakonec byl vyhozen na ulici. Úplně nahý přiběhl pak na hlavní strážnici. Utrpěl na pravé straně hlavy poblíž spánku asi 4 cm dlouhou tržnou ránu, která silně krvácela. Mimo to měl na celém těle krevní podlitiny. Po prohlídce policejním lékařem byl českou záchrannou stanicí dopraven do nemocnice*“.⁷

Nepokoje se poté přenesly do centra města. V nejkritičtějších chvílích se v davu nacházelo (podle policejních odhadů) až dva tisíce osob. Fašisté celkem zranili na dvanáct osob. V kavárně Zeilerhof byl napaden dozorce finanční stráže Václav Zeman poté, co se údajně nedůstojně vyjádřil o Němcích. Do kavárny se poté dostavila hlídka německé tajné policie, která Zemana (na udání fašistů) vyslechla. Kvůli odznaku Národního souručenství na oděvu byla napadena a zbita rovněž kolemjdoucí Marie Koniová. Násilné incidenty a provokace byly hlášeny také z kaváren Avion, Alfa a z Brychtovy kavárny. Kvůli účasti na nepokojích byli vyšetřováni čtyři fašisté NTF (tři dělníci a jeden zahradní pomocník). Šetření však bylo po několika dnech přerušeno a obvinění (stejně jako další vyšetřování násilných incidentů při srpnových demonstracích) byli předáni do kompetence německé tajné policie, která o to požádala. Na policejní ředitelství byl rovněž předvolán vůdce NTF Jaromír Vala a šéfredaktor Národního tábora Karel „Mario“ Vocílka, kteří byli „důrazně varováni“. Policejní ředitelství v Brně také upozornilo krajské vedení strany NSDAP, aby „vhodným způsobem“ informovalo veškeré své složky, aby tyto „přehlížely incidenty, organizované českými fašisty a svou přítomností neztěžovaly policejní zákroky“. Ředitelé německých škol byli požádáni, aby varovali své žáky před účastí na fašistických průvodech a demonstracích. Brněnské policejní ředitelství (po vzoru policejního ředitelství pražského) také zajistilo vydání a plakátování protižidovské úřední vyhlášky.

Pronacistický aktivismus NTF dosáhl vrcholu v srpnu roku 1939, kdy vedoucí náčelník NTF Jaromír Vala vybídl členstvo organizace k dobrovolnému přihlášení se na vojenské tažení proti Polákům po boku říšské branné moci (za pozornost stojí ten fakt, že moravští fašisté považovali útok nacistického Německa za jistý již v průběhu srpna! – pozn. autora). V Národním táboře bylo dokonce otištěno následující prohlášení: „*První výzva! Krajský velitel Fašistických gard Tichý ohlásil vedoucímu náčelníku Valovi, že první rota Horácka se dala k dispozici pro osvobození Těšínska z poddanství Poláků a bratři jsou ochotni bojovat po boku německých kamarádů za vrácení našeho území*

⁷ MZA, fond B 40/3 F, inv.č. I – F 16/53, kart. 16.

a 150 000 duší, uloupených Poláky. Další dobrovolci necht' se přihlásí u svých místních velitelů“.⁸ Na Valův příkaz byly vytištěny náborové přihlášky. Do akce se přihlásilo na osmdesát dobrovolníků. Celý podnik však nakonec ztroskotal pro absolutní nedůvěru německých úřadů. V reakci na německo-polskou válku vydal brněnský NTF zvláštní prohlášení, ve kterém požadoval ustavení českých dobrovolnických sborů na německé straně.⁹

3. Vztahy NTF s NOF. Gajdova cesta po Moravě.

Dne 29. června 1939 se v Brně uskutečnilo setkání patnáctičlenného Akčního výboru NOF pro Moravu. Svolavatelem byl prof. Oldřich Mančal, vůdčí postava moravské NOF v protektorátním období. Mančal doporučil vstup moravské části NOF do Národního souručenství, především s ohledem na možné finanční výhody (Národní souručenství mělo v případě vstupu NOF bezplatně poskytnout místnost pro sekretariát). Na setkání byl tlumočen také Gajdův pokyn o zřízení padesátičlenného výboru NOF pro Moravu. Z toho měl být zároveň vyčleněn ještě desetičlenný stálý výbor, jehož tři členové (tzv. akční výbor) by byli ve stálém styku s Gajdou. Výbor na své schůzi ostře kritizoval poměry v První republice a zmíněny byly rovněž aktivity Valova NTF. V následné debatě bylo rozhodnutí o sloučení moravské větve NOF s Národním souručenstvím prozatím odloženo.

Vztahy mezi moravskou větví NOF a NTF se vyhrortily v souvislosti s Gajdovou cestou po Moravě, uskutečněnou ve dnech 11.–13. srpna 1939. Cílem cesty, podniknuté po dohodě s protektorátními správními místy, mělo být uklidnění mezi moravskými fašisty a jejich budoucí připoutání k Národnímu souručenství. Gajda agitoval pro vstup NOF do Národního souručenství zejména v Hodoníně a v Brně. Tradičně napjatá atmosféra panovala především v moravské metropoli.

Dne 11. srpna 1939 se Gajda ubytoval v brněnském hotelu Avion, před kterým se shromáždilo několik desítek členů NTF, protestujících proti jeho příjezdu.¹⁰ Gajda se odebral na policejní ředitelství v Brně kde prohlásil, že jeho cesta po Moravě se děje s vědomím říšského protektora a protektorátní vlády. Poté odjel do zasedacího sálu Národního souručenství v Brně, na Švehlově ulici č. 7, kde bylo za účasti třiceti delegátů jednáno o sloučení NOF s Národním souručenstvím. Večer se pak konala likvidační schůze brněnské NOF. Ve večerních hodinách se před sekretariátem NTF v Brně shromáždil asi stočlenný průvod

⁸ *Národní tábor*, 1939, č. 21, s. 5.

⁹ Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999, s. 285.

¹⁰ Samotný Gajdův příjezd však propásli, neboť v té době pronásledovali a inzultovali jistého Samuela Grünvalda.

fašistů z NTF, který prošel centrem města za skandování pokřiků „*Pryč se zrádcem Gajdou!*“, „*Pryč se zrádcem fašismu!*“, „*Smrt zrádci!*“ apod. Poté se průvod opět vrátil na Joštovu ulici. Zde byl přečten projev, ve kterém NTF požadoval pro Gajdu trest smrti. Při příležitosti Gajdovy cesty po Moravě vylepoval NTF rovněž letáky „*Generál bez mužstva jede ve službách Židů a židozедnářů likvidovat český fašismus na Moravě*“ a „*Český lide, probuď se!*“, v nichž byl Gajda napadán jako zrádce a zaprodanec. V letáčích bylo mimo jiné uvedeno: „*Generál Gajda je placený konfident českého fašismu. ... Kdo prodal vlastní hnutí za několik stotisíc je hoden potupy největší. Důvěru prodal za rehabilitaci. Hnutí prodal za mlýn a velkostatek. ... Za peníze zařídil likvidaci hnutí. Generál Gajda byl pověřen Židy a židozедnáři, aby na naší Moravě rozvrátil fašistické hnutí. ... Fašisté vyženou zrádce a konfidenta z Moravy.*“¹¹ Gajdovi (a potažmo celé moravské části NOF) byla ze strany NTF vytýkána zejména snaha po spolupráci (či přímo splnutí) s Národním souručenstvím.

4. Odstranění Valy. Zasedání První Velké fašistické rady a vyjednávání NTF s vrcholnými představiteli Protektorátu.

I přes deklarovaný nesmiřitelný postoj k Národnímu souručenství, jednal v létě roku 1939 vedoucí náčelník Vala se státním prezidentem dr. Háchou a výsledkem tohoto jednání bylo jmenování čtyř zástupců NTF do výboru Národního souručenství. Vala tak chtěl prostřednictvím „velké politiky“ posílit a uplatnit své osobní ambice, ale nepodařilo se mu to. Při vyjednávání s Národním souručenstvím se aktivně angažoval také Valův pobočník a šéfredaktor Národního tábora Karel „Mario“ Vocílka. Mezi Mariem a Valou však záhy došlo k osobním rozepřím, jako důsledek frakčního boje o moc v rámci NTF.

Na konferenci župních náčelníků NTF 14. září 1939 byl Vala zbaven funkce vedoucího náčelníka i členství v NTF kvůli „*nedostatku politické prozíravosti, taktiky a pro bezcharakternost*“, které „*znemožňovali rozkvět moravského fašismu*“.¹² K odvolání Valy byl vydán také zvláštní leták „*Bratrstvu a veřejnosti*“, v němž bylo uvedeno: „*Pan hoteliér Jaromír Vala byl rozhodnutím funkcionářů NTF zbaven titulu i funkce vedoucího náčelníka. ... Neschopnost a hospodářské lajdáctví, jakož i nechuť zbaviti se proscribovaného, zlodějského a flákačského okolí, donutila čelné funkcionáře k poslednímu zákroku ve prospěch ozdravení poměrů ve hnutí k tomu, že Valu suspendovali. Hnutí je jeho odchodem zbaveno všeho mravního kalu a společenské nečistoty. Je oproštěno*

¹¹ Leták NTF „*Český lide, probuď se!*“.

¹² MZA, fond C 141 Aujezdský František, inv.č. 130, kart. 22.

od všech destruktivních živlů a charakterově vadných individuí“.¹³ Vala se krátce po svém vyloučení angažoval ve fašistické organizaci Nacionální hnutí. V roce 1943 pak po těžké vnitřní nemoci zemřel.

Dne 11. února 1940 byl na zasedání užší fašistické rady zvolen za vedoucího náčelníka NTF Karel Mario. Valovi byl zaslán děkovný dopis (!) za práci pro hnutí.¹⁴ Prvním zástupcem vedoucího náčelníka byl jmenován natěračský mistr Jaroslav Libenský. Druhým zástupcem se stal obchodní cestující František Mezník. Mario byl ve své funkci potvrzen na zasedání První Velké fašistické rady 24. března 1940 v Brně. Zasedání se konalo v mramorovém sálu Zemského domu za účasti tří stovek hostů a bylo povoleno kompetentními úřady. Maria uvítalo „bouřlivé volání, tleskání a mohutné Zdar!“ Mario ve svém projevu ostře napadl Gajdu (kvůli jeho údajné snaze likvidovat český fašismus), zmínil se o odstranění Valy a informoval o připravovaném jednání s činiteli Národního souručenství, protektorátní vládou a prezidentem. Nezvykle ostře se vyjádřil rovněž k „moravské otázce“, když doslova uvedl: „Morava má dosti ignorance a politické potupy. Uvědoměle se zvedá a žádá svých práv. Duben stane se rozhodujícím mezníkem v jednání s kompetentními činiteli (rozuměj s Národním souručenstvím, protektorátní vládou a státním prezidentem – pozn. autora). Nedostane-li NTF odpovědi, přijme mlčení za odpověď. Moravští fašisté jsou pak odhodláni v zájmu záchovy moravského lidu přemýšlet o tom, zda by nebylo prospěšnější požádati nejkompentnější činitele v Berlíně o udělení hospodářské a kulturní autonomie pro zemi Moravskou“.¹⁵ Tato slova byla doprovázena „frenetickým potleskem“ a voláním „Ano, pryč od shnilé Prahy“ a „Morava Moravanům“.¹⁶

První Velká fašistická rada schválila základní penzum požadavků, které byly formou několikabodového dopisu zaslány 1. dubna 1940 vládě gen. Eliáše. NTF mimo jiné žádal: „Uznání NTF jako hnutí národního a legálního v rámci Národního souručenství, výměnu některých členů Národního souručenství, zastavení pronásledování a trestání členů NTF pro jejich fašistickou činnost, udělení amnestie všem trestaným členům za politickou činnost, hmotnou pomoc k úhradě konání srazů NTF a pro tisk NTF, znovuotevření vysokých škol v Protektorátu, arizaci židovského majetku, postavení moderní zemské nemocnice na Moravě a nového národního divadla v Brně“.¹⁷

Fašistická rada také navrhovala, aby byl Eliášem jmenován (po dohodě s vedoucím Národního souručenství Josefem Nebeským) prostředník, který by měl

¹³ Leták NTF „Bratrstvu a veřejnosti“.

¹⁴ *Národní tábor*, 1940, č. 6, s. 4.

¹⁵ MZA, fond B 252, inv.č. PA 3 000, kart. 3.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž.

dojednat požadavky NTF s protektorátní vládou a Národním souručenstvím. Jako prostředníka NTF navrhoval odborového radu dr. Břetislava Morávka.

Pro podepření fašistických požadavků zaslal Mario během dubna 1940 dva dopisy státnímu prezidentu Háchovi. V korespondenci navrhl výměnu deseti členů Národního souručenství a jejich nahrazení stoupenci NTF.¹⁸ Mario zároveň plně uznal ideovou náplň Národního souručenství, které označil za „*jediný možný a scelený útvar našeho lidu*“.

Výše uvedené snahy moravských fašistů však nebyly vrcholnými protektorátními představiteli reflektovány. Jednání s Národním souručenstvím byla během letních měsíců roku 1940 definitivně ukončena, především z důvodu „*odporu většiny fašistického bratrstva, něco s Národním souručenstvím mítí*“.¹⁹

5. Druhá Velká fašistická rada. Ostře proti Národnímu souručenství.

Dne 7. července 1940 bylo do brněnského sálu Typos svoláno zasedání Druhé Velké fašistické rady. Akce byla povolena policejním ředitelstvím v Brně (se schválením brněnského Oberlandratu), avšak se zákazem průvodů a šíření projevů tlampači mimo sál.

V ranních hodinách se v Jezuitské ulici průvod asi čtyřiceti uniformovaných fašistů s hudbou odebral směrem k vlakovému nádraží, očekávat příjezd fašistických skupin z venkova. Průvod se uskutečnil i přes výslovný zákaz. Podle policejních hlášení byl však trpěn, „*ježto se bylo obávati, že by při zákroku mohlo dojíti ke zneuctění říšskoněmecké vlajky, nesené v čele průvodu a ježto by Mariova skupina využila zákroku ke svým propagačním účelům*“.²⁰ Po příjezdu venkovských skupin se průvod rozrostl až na tři stovky osob. Před nádražní halou fašisté slavnostně defilovali před Mariem. Poté se vydali k budově Typosu. V čele průvodu byly nesené dva říšské prapory, jeden protektorátní, jeden fašistický, dva červenobílé prapory a jedna vlajka moravskou orlicí. Pochodu se účastnilo rovněž několik příslušníků SA, kteří „*shazovali klobouky a políčkovali ty, kteří nezdravili prapory v čele průvodu nesené*“.²¹ Tímto jednáním bylo postiženo asi dvacet kolemjdoucích. Jeden z příslušníků SA také strhnul některým přihlížejícím odznaky Národního souručenství z klop kabátů a rozšlapal je na zemi.

V sále Typos byla zahájena schůze za účasti čtyř stovek osob, mezi nimiž byl i značný počet brněnských Němců. Na úvod sjezdu byly zahrány hymny říšská

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ MZA, fond B 40/3 F, inv.č. I – F 16/112, kart. 16.

²¹ Tamtéž.

a italská a píseň „*Moravo, Moravo*“. V projevech bylo ostře útočeno proti Národnímu souručenství. Vedoucí náčelník Mario dokonce prohlásil, že moravští fašisté „*zahajují boj proti Národnímu souručenství na Moravě*“, ve kterém zvíťezí. Verbálně napadena byla také brněnská policie, které dávali fašisté za vinu rozpoutání (!) protižidovských nepokojů v letních měsících roku 1939. Účastníci požadovali oficiální povolení fašistického tisku a právo nosit vlastní uniformy. Ze sjezdu byly odeslány telegramy Adolfu Hitlerovi, Benitu Mussolinimu, státnímu prezidentu Háchovi, říšskému protektoru Neurathovi, státnímu tajemníku K. H. Frankovi, Oberlandratu v Brně, policejnímu ředitelství v Brně a zemskému viceprezidentu.

6. Rozkol v NTF v srpnu 1940.

V srpnu 1940 se v rámci NTF vytvořila opoziční skupina, vedená Jaroslavem Libenským a Františkem Löfflerem. Ovládla značnou část členstva NTF a na zasedání užší fašistické rady 11. srpna 1940 v brněnské restauraci u Šimoničků sesadila Karla Maria z postavení vedoucího náčelníka kvůli „*nečestnému jednání, vědomému klamání německých a českých úřadů, mylnému informování členstva, pobuřování, svádění k nepředloženým činům, divadelnímu vystupování, využívání hnutí NTF ve svůj prospěch a nepořádku v ústředí strany*“.²² Mariovi byl také vytýkán jeho nemorální soukromý život (měl si údajně vydržovat dvě milenky). Mario byl rovněž nařknut ze zpronevěry části finančních prostředků, určených pro NTF. Mario byl dokonce Libenského stoupenci napaden a vyhozen z kanceláře NTF, která se v té době nacházela na Kostelní ulici č. 2. Libenský před Mimořádným lidovým soudem k souboji uvedl: „*Když Mario zahlédl, že jsem se mu postavil do cesty, vytáhl dýku a zaútočil na mne. ... Mezi tím zde byli již ostatní, kteří se vrhli na Maria a tohoto strhli na zem, kde ho pak tloukli a kopali*“.²³ Mario po akci podal na útočníky trestní oznámení. Šest osob (včetně Libenského) bylo umístěno do vazby krajského trestního soudu v Brně na Cejlu, ze které však byli po šesti dnech propuštěni.

Mario provedl proti opoziční skupině ostrou protiakci, když na jím svolaném mimořádném zasedání Užší fašistické rady a Kmetského poradního sboru 31. srpna 1940 bylo schváleno vyloučení řady členů a funkcionářů NTF, ve směr stoupenců Libenského a Löfflera. Mario také obvinil opoziční aktéry z tajného vyjednávání s Národním souručenstvím. Jednání měla být vedena v Praze za účasti Libenského a Löfflera, kteří údajně požadovali celkem čtyři

²² MZA, fond C 141 Libenský Jaroslav, inv.č. 619, kart. 64.

²³ Tamtéž.

mandáty²⁴ pro členy NTF, po plánovaném splnutí s Národním souručenstvím.

Nekonečné tahanice a osobní útoky vůdčích představitelů NTF pokračovaly během celého léta 1940. Mario byl dokonce napadán pro svůj údajný židovský původ.²⁵ V rozšiřovaných letáčích byl za Mariova otce označen jistý Žid Stein z Vídně. Pro vyvrácení obvinění vydal Mario zvláštní leták (adresovaný širší veřejnosti), ve kterém vyvracel podezření z finančních machinací a přiložil i potvrzení o svém árijském původu, vystavené 1. srpna 1940 farním úřadem Českobratrské církve evangelické v Brně.

Během rozkolu byl na určitou dobu uzavřen sekretariát NTF, který v této době nevyvíjel prakticky žádnou relevantní činnost. Po rozkolu se jako progresivnější zdá být křídlo Libenského a Löfflera. Mario se z řad NTF stáhnul a angažoval se ve fašistické organizaci Nacionální hnutí. Brněnské ústředí vyhlásilo počátkem roku 1941 faktickou likvidaci NTF. Zbytky jeho členů splynuly s jinými fašistickými organizacemi.

7. Organizace NTF.

Členem NTF se mohl stát „každý uvědomělý člen českého národa“, který mohl doložit a prokázat: „Árijský původ do čtvrtého kolena, že nebyl trestán za skutky nečestné a nízké, prošel-li zkušební šesti měsíční čekací lhůtou a byl právoplatně přijat za člena, složil-li slib do rukou vedoucímu náčelníku (nebo jeho zvlášť k tomu určenému pověřenci), že je starší sedmnácti let“.²⁶ O případném vyloučení jednotlivých členů rozhodoval vedoucí náčelník po návrhu a dohodě s kmetským poradním sborem. V této souvislosti je zajímavé, že důvodem k vyloučení se mohlo stát mimo jiné veřejné pohoršování, konkrétně opilství a páchání výtržností. Povinností členů bylo odebírat všechen tisk, vydávaný NTF, zejména pak časopisy a brožury.

Finanční prostředky na chod NTF byly čerpány z členských příspěvků, darů, subskripcí a z předepsaných mimořádných příspěvků.

NTF byl organizačně rozdělen na župy, kraje, okresy a místní jednoty, spravované jednotlivými náčelníky.

Nejvyšší autoritou NTF byl vedoucí náčelník. Rozhodujícím orgánem v nepřítomnosti vedoucího náčelníka byl Kmetský poradní sbor, složený z jednoho zástupce pro každou župu. Ústředními orgány NTF byla ještě Užší a Velká fa-

²⁴ Mandáty měli obdržet Jaroslav Libenský, František Löffler a dále členové zemského vedení NTF František Ilčík a Jaroslav Kvapil.

²⁵ S podobným obviněním přišla dříve pražská organizace Vlajky, která ve svém deníku Vlajka a ve Fašistických hlasech ostře útočila proti Mariovi a potažmo celému moravskému fašismu.

²⁶ *Organizační řád Národního tábora fašistického*, s. 5.

šistická rada. Zasedání Velké fašistické rady mohlo být svoláno pouze za mimořádných okolností.

„Jádrem“ a „elitním sborem“ NTF byly polovojenské jednotky, Fašistické gardy. Jejich úkolem bylo „*pěstování tělesné a duševní zdatnosti v duchu fašistické myšlenky a vykonávání pořádkové a organizační služby při všech akcích hnutí*“.²⁷ Kázeň a organizační řád Fašistických gard měly být vojenského charakteru. Členem Fašistických gard se mohl stát „*každý uvědomělý Čech – Árijec starší dvaceti let, tělesně a duševně zdatný*“.²⁸ Vrchní velitel Fašistických gard byl titulován označením „hejtman“. Nejvyšším velitelem Fašistických gard byl vedoucí náčelník NTF. Z konání každého gardisty měla být „*patrná snaha po nejvyšší kulturní a mravní dokonalosti, jež vede k vítězství moravského fašismu a tím i ke skutečnému obrození a sjednocení českého národa*“.²⁹

Z „nejčestnějších“ a „charakterově nejsilnějších“ členů NTF byla vedoucím náčelníkem sestavena tzv. Železná garda, jakožto „výkvět a ochránitelka hnutí“ a zároveň také osobní stráž vedoucího náčelníka. Členové Železných gard skládali zvláštní přísahu vůdci Adolfu Hitlerovi do rukou vedoucího náčelníka. Žádný člen Železných gard nemohl dobrovolně vystoupit. Vrchním velitelem Železných gard byl Josef Dostál z Brna. Kartotéka členstva Železných gard obsahovala dvě stovky jmen. Velká část těchto osob však nebyla fakticky činná, nebo odešla za prací do Německa.

V rámci NTF mělo dojít rovněž ke zřízení Tajné služby fašistické (TASFA), která měla mít za úkol „*bdít nad bezpečností a celistvostí hnutí, pořádkem a veřejným zájmem národa*“ a „*předkládati vedoucímu náčelníku všechny aktuální zprávy, týkající se zájmu hnutí NTF*“.³⁰

Jednotná uniforma členů NTF se skládala z černé košile s dlouhými rukávy, černé vázanky s fascés na jehlici, dlouhých černých kalhot a kabátu, vysokých černých bot, opasku a černé falangy se střapcem.

Hlavním znakem NTF byl štít s moravskou orlicí, opřenou o fascés. Pod vrchním okrajem štítu (nad křídly moravské orlice) byl umístěn nápis „*Moravští fašisté*“. V některých dokumentech byl používán i znak fascés s vetknutou sekerou. Heslem NTF bylo: „*Věřit – Bojovat – Vytrvat!*“. Předepsaným pozdravem byla vztyčená pravice a zvolání „*Vůdci Zdar!*“. Ústředí a sekretariát NTF byl v Brně, na Joštově ulici číslo šest, později přesunutý na Kostelní ulici č. 2. NTF sdružoval na 1 800 registrovaných členů.

²⁷ Tamtéž, s. 12.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, s. 13.

³⁰ Tamtéž.

8. Programatika NTF.

NTF byl koncipován jako hnutí, sdružující „uvědomělé členy českého národa, muže i ženy“ a řízené „naprosto v duchu novodobého totalitního učení socialistického“.³¹ Směrnicí NTF byla „*idea nacionálně-socialistická, zosobněná v postavě Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera*“. Český fašismus byl NTF chápán jako „*nejvyšší stupeň českého nacionalismu*“, představující „*naprosté stmelení myšlenky nacionální a sociální*“ a budující „*srdečný poměr k národu německému*“. Český fašismus měl představovat hnutí „*totalitní, nekompromisní, důsledné a na vůdcovském principu vybudované*“. V pojetí NTF byl český fašismus brán jako „*věčný plamen českého nacionalismu*“.

Samotný program NTF byl sestaven a zveřejněn až v průběhu listopadu 1940. V programovém prohlášení se NTF explicitně přihlásil k myšlence německého národního socialismu a k bezvýhradné spolupráce s německou okupační mocí. Jako nejvyšší autoritu uznával „*Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera*“. Uznával rovněž „*práva Velké říše německé*“ a stavěl se „*plně za její rozvoj a vítězství*“. Členové NTF byli rozhodnuti „*hájit tato práva i se zbraní v ruce po boku německých kamarádů, budou-li k tomuto úkolu povoláni*“.³² NTF podporoval zavedení protižidovských opatření, podle norimberských zákonů. NTF „*zcela přijal*“ program německého nacionálního socialismu, čímž si vzal za úkol „*převychovat české mínění, ovlivněné benešovsko-židovskou šeptanou propagandou a zahrocené proti národnímu socialismu*“.³³ NTF ve svém programovém prohlášení rovněž žádal, aby jeho členové byli „*vzati jako nositelé myšlenky nacionálního socialismu pod ochranu strany NSDAP*“, v jejímž rámci „*jest jedině možnost prosadit světový řád nacionálně socialistický v zemích Čechy a Morava*“. NSDAP měl být podřízen nábor členstva, propagace, záležitosti tiskové i organizační. Na závěr programu NTF je uvedeno provolání: „*Byli jsme a zůstáváme jediní, kteří přes veškeré pronásledování, žalářování a bojkot program nacionálně socialistický brali vážně a upřímně a vždy tento za všech okolností hájili*“.³⁴

Pronacistický aktivismus NTF se projevoval nejen v rovině programatiky, ale rovněž konkrétními (zejména protižidovskými) násilnými útoky. Ostře protižidovsky byly orientovány také mnohé články v listu Národní tábor. V Národním táboře číslo tři z roku 1939 byl otištěn například článek s názvem „*Na Židy norimberské zákony!*“, ve kterém bylo uvedeno: „*Židovská otázka není dosud vyřešena. Máme dojem, že moc těchto finančních upírů je stále ještě veliká. ...*

³¹ Tamtéž, s. 4.

³² MZA, fond C 141 Libenský Jaroslav, inv.č. 619, kart. 64.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž.

*Žid byl a je vrahem českého člověka. ... Tvrdíme a tvrdit budeme, že dokud nebude poslední Žid z národa vypráskán nebo zničen, nezbavíme se žiraviny na vlastním těle. Židé musí ven! Ven ze všech míst a úřadů. Ven ze všech obchodů a bank, společností, spořitelen a umění. Žid musí být vyhnán ranami, nejde-li sám. Nechceme Židů a nestojíme o ně. Žádáme norimberské zákony. Musí i u nás býti splněny do puntíku a-basta“.*³⁵

Důležitým bodem, na kterém se NTF profiloval, byla otázka postavení a role Moravy. V některých letáčích a projevech čelných představitelů přitom bylo používáno často velmi ostrých formulací. Ve vybraných materiálech byla dokonce požadována hospodářská a kulturní autonomie Moravy. V jednom z letáků bylo například uvedeno: *„Není-li patřičné pochopení (rozuměj pro fašistické myšlenky – pozn. autora) u pražských pánů, pak se nebudeme ohlížet na to, co dělá Praha a Čechy a na Moravě si pořádek uděláme sami. Máme až po krk všech slibů a lží, které nám Praha dala a nesplnila. Morava žádá svoje práva a tyto práva budou jí dány co nejdřív ve formě hospodářské a kulturní autonomie moravské. ... Kdy bude Morava postavena na úroveň země české? Pražským pánům byla Moravěnka dobrá jen na přesné placení krvavých daní a umístování protekčních vysokých úředníků z Čech“.*³⁶

V mnoha tiskových materiálech NTF deklaroval svou podporu dělnickým požadavkům. Snahou NTF bylo vytvořit Fašistickou pracovní frontu, po vzoru nacistické Deutsche Arbeitsfront (DAF). K propagaci této myšlenky byl vylepován leták *„Moravský dělníku probud' se!!!“*, ve kterém stálo: *„Moravský dělníku vzpamatuj se! Nesmíš stát bez jakékoliv opory! Musíš mít někoho, kdo se tě zastane! Německý kamarád dělník má svoji Německou pracovní frontu (DAF), která se stará o jeho potřeby velmi svědomitě. Německý dělník je spokojen, má svoji ochranu. I tobě je třeba ochrany moravský dělníku! Nežádáš po nikom udílení milostí, ale jako jedna z nejdůležitějších složek státu chceš jen to co ti patří, tj. svoje práva a sociální spravedlnost. Tvoje práva a skutečnou sociální spravedlnost Ti zajistí jedině nově utvořená (dle zkušeností a poznatků DAF) Fašistická pracovní fronta, která si vzala za úkol napravit veškeré sociální křivdy napáchané minulým režimem a starými korytáři dnes koncentrovanými v Národním souručenství. Dělníci pomozte nám odstranit příživníky z národa! Vstupte hromadně do Fašistické pracovní fronty“.*³⁷ Činnost Fašistické pracovní fronty při NTF byla navázána na brněnské ústředí NTF. Z usnesení fašistické rady NTF byla v průběhu roku 1940 také zřízena ve Zbrojovce Brno *„Zájmová skupina českých nacionalistů“*. Organizováním této skupiny byl pověřen jistý Jindřich

³⁵ *Národní tábor*, 1939, č. 3, s. 2.

³⁶ Leták NTF *„Bratři!“*.

³⁷ Leták NTF *„Moravský dělníku, probud' se !!!“*.

Motyčka. Přípisem bez datace nabídl NTF čtyřicet pracovních sil i První brněnské strojírně. Akce sledovala zřejmý cíl, založení fašistických buněk ve velkých a důležitých podnicích.

NTF se od počátku vyznačoval úzkou spoluprací s nacistickými okupačními orgány, především s gestapem. Jemu sloužili někteří členové NTF jako spolehliví informátoři. Tito konfidenti byli v přímém spojení s šéfem politického oddělení v Brně, dr. Hermannem Markusem a posléze i s jeho nástupcem, komisařem Bedřichem Lacinou.

Závěr

V souvislosti se vznikem Protektorátu Čechy a Morava nastala pro organizace českých fašistů zcela nová situace. Po 15. březnu 1939 totiž mohli čeští fašisté beztrestně představit své ideové koncepce a snažit se o jejich přímé prosazení.

Jednou z nejvýznamnějších skupin českých fašistů na Moravě byl Národní tábor fašistický. I přes permanentní rozhádanost svých vůdčích představitelů (doprovázenou často násilnými výstupy, denunciantstvím a zbabělými útoky) byl NTF velmi nebezpečným činitelem. Jeho členové ochotně sloužili okupačním institucím (zejména Sicherheitsdienstu a gestapu), kterým prokazovali cenné služby. Určitý (a jistě ne zanedbatelný vliv) měla také tisková aktivita NTF, sloužící k vyvolání klamného pocitu loajality obyvatelstva Moravy k danému zřízení.

Fašisté z okruhu NTF se dopouštěli také přímých násilných útoků proti svým oponentům a skutečným (častěji však pouze domnělým) nepřátelům. Brněnské události z května a srpna 1939 (rozebrané v druhé kapitole článku) jasně ukázaly nebezpečí NTF. Ozbrojené a uniformované skupiny zcela plánovitě napadaly kavárny, vybrané (často však pouze náhodné) osoby a útočily na českou policii. Násilná vystoupení brněnských fašistů nemají svým rozsahem obdoby během celého údobí existence Protektorátu Čechy a Morava (Snad jedinou srovnatelnou akcí byl útok vlajkařů na pražské sídlo Národního souručenství v Dušní ulici z 8. srpna 1940). Přesto však o brněnských událostech širší veřejnost takřka neví. Jedním ze záměrů tohoto článku proto je zacelení existující mezery ve výzkumu problematiky českých fašistických skupin na Moravě.

Marek Suchánek

Národní tábor fašistický (Nationales Faschistisches Lager) – Brünnner Faschisten in den Jahren 1939–1941

RESÜMEE

Das Thema meines Beitrags ist die Analyse der Entstehung, der Tätigkeit und des Programms des Vereins Národní tábor fašistický, einer der bedeutendsten Organisationen der tschechischen Faschisten in Mähren in der Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren.

Die Entstehung des Protektorats Böhmen und Mähren ermöglichte den tschechischen faschistischen Organisationen straflos ihre Ideenkonzepte vorzustellen und die Beteiligung am politischen Leben anzustreben. Auch der Verein Národní tábor fašistický nutzte diese günstige politische Situation. Trotz der permanenten Verfeindung seiner Spitzenvertreter (oft begleitet von Gewalttaten, Denunziationen und feigen Attacken) war der Verein Národní tábor fašistický ein sehr gefährlicher Faktor. Seine Mitglieder dienten willig den Besatzungsinstitutionen (vor allem dem Sicherheitsdienst und der Gestapo), denen sie wertvolle Dienste leisteten. Einen erheblichen Einfluss hatten auch die Presseaktivitäten der Organisation, die zur Erzeugung des falschen Eindrucks von Loyalität zur errichteten Ordnung seitens der mährischen Bevölkerung diente.

Die Faschisten aus dem Umkreis des Vereins Národní tábor fašistický begingen auch direkte gewalttätige Angriffe gegen ihre Opponenten wie auch gegen ganz Unbeteiligte. Die antisemitischen Gewaltsamkeiten im Mai und August des Jahres 1939 zeigten deutlich die Gefahr, die von den tschechischen Faschisten ausging. Die bewaffneten und uniformierten Gruppen attackierten vollkommen planmäßig Kaffeehäuser und ausgewählte Opfer und griffen auch die tschechische Polizei an. Das Ausmaß der Gewalttaten der Brünnner Faschisten hatte keine Analogie während der ganzen Existenz des Protektorats Böhmen und Mähren. Trotzdem hat die breitere Öffentlichkeit von den Brünnner Ereignissen fast keine Kenntnis. Die notwendige Schließung der Lücke in der Erforschung der tschechischen faschistischen Gruppen in Mähren ist deshalb eines der Ziele des Artikels.

Der Autor ging vor allem von der gründlichen Archivforschung von bisher unveröffentlichten Quellen aus, die im Mährischen Landesarchiv in Brünn hinterlegt sind. Vor allem die Fonds des Außerordentlichen Volksgerichts für Brünn, die Unterlagen des Landesamts in Brünn, des Landespräsidiums in Brünn und die historischen Polizeimeldungen leisteten einen wichtigen Beitrag. Auf Grund der oben erwähnten Quellen und an Hand des Vergleichs mit den

bisher veröffentlichten Erkenntnissen kann man zu einem verhältnismäßig plastischen und komplexen Bild der Entstehung, der Tätigkeit und des Programms einer der wichtigsten Organisationen der Brüner Faschisten gelangen.

ILEGÁLNÍ POBYT ČS. PARASKUPINY SILVER B V BRNĚ V LETECH 1942–1944

Více než půl století od skončení 2. světové války je při zkoumání historie domácího a zahraničního protinacistického odboje stále možné narazit na neznámé či téměř zapomenuté události. Toto konstatování platí také pro odbojovou činnost v letech 1939–1945 ve městě Brně, která na svoji komplexní studii stále čeká.¹ Jedním z takových málo známých případů je dvouletý ilegální pobyt československé paraskupiny SILVER B v brněnských částech Řečkovice a Židenice.

Tento dvoučlenný desant vyslalo koncem roku 1941 na území Protektorátu Čechy a Morava Ministerstvo národní obrany (MNO) čs. exilové vlády v Londýně. Šlo o jednu z prvních plánovaných operací, kterou sledovali naši vojenští a političtí představitelé v Londýně zejména upevnění a posílení rádiového spojení s domácími ilegálními organizacemi, aby neustal přísun – u našich spojenců tolik ceněných – zpravodajských informací. Protože veškerý styk s okupovanou vlastí měl v kompetenci II. (zpravodajský) odbor MNO, vyšla iniciativa k nasazení parašutistů právě odtud a celý program zde byl soustředěn až do konce války. Pro činnost II. odboru se stala partnerem jednak britská zpravodajská služba (Secret Intelligence Service – SIS), ale zejména speciální organizace, nově vzniklá v červenci 1940 při britském ministerstvu pro vedení hospodářské války, tzv. Výbor pro zvláštní operace (Special Operations Executive – SOE). Právě SOE se stala nezbytným činitelem našeho výsadkového programu po stránce technické, materiální a výcvikové.

V květnu 1941 začal u československé pozemní jednotky ve Velké Británii (šlo o čs. smíšenou brigádu) řízený nábor důstojníků, rotmistrů a poddůstojníků. Vojáci byli vytipováni svými veliteli a pokud se po vykonaném rozhovoru dobrovolně přihlásili, odcházeli postupně do výcvikových kurzů. V rámci 1. ofenzivního oddělení II. odboru také vznikla organizační jednotka, zastřešující celý program a zajišťující praktické provádění výsadkových operací – Zvláštní skupina D, zpočátku nazývaná jako Skupina zvláštních úkolů.²

¹ V žádném případě se za ni nemůže pokládat kniha Zbyňka VÁLKY, *Brno pod hákovým křížem*, vydaná v roce 2004 olomouckým nakladatelstvím Votobia, která obsahuje velké množství omylů a nepřesností. Její už tak nevalnou úroveň snižuje navíc absence seznamu použitých pramenů a literatury.

² V jejím čele stál od dubna 1941 škt. gšt. Jaroslav Šustr, od března 1943 do konce války mjr. (později pplk.) Karel Paleček.

Výcvik budoucích parašutistů probíhal ve speciálních výcvikových střediscích (Special Training School – STS) ve Skotsku a jižní Anglii, které poskytla britská SOE. Kurzy útočného boje (assault course) a výsadkový kurz (para course) zahrnovaly široké pole bojové činnosti a praktickou přípravu ke všemu, co mohli parašutisté po vysazení potřebovat jednak z hlediska svých úkolů, jednak v mezních situacích, do kterých se mohli dostat. Předmětem výuky tak byla tělesná zdatnost, střelecká příprava, sebeobrana a boj zblízka, ženíjní výcvik, topografie, práce s radiostanicí, denní i noční seskoky padákem. Po absolvování základního výcviku se vojáci vraceli ke svým kmenovým útvarům, odkud byli později povoláváni do zdokonalovacích a udržovacích kurzů. Ty už řídili výhradně českoslovenští důstojníci. V letech 1941–1943 prošlo takto speciálním výcvikem kolem 300 mužů, z nichž 90 bylo odesláno do akce v protektorátu.³

Původní záměr výsadkového programu jako pouhého způsobu dopravy technického materiálu a vycvičených radiotelegrafistů pro potřeby domácího odboje byl pozměněn po nezdarech operací BENJAMIN a PERCENTAGE.⁴ V budoucnu měli parašutisté vytvářet vlastní zpravodajské sítě a ilegální skupiny, provádět sabotážní útoky proti vybraným cílům a dokonce útoky proti osobám. V rámci tzv. I. operační vlny tak byly do protektorátu vyslány desanty kurýrní (BENJAMIN), zpravodajské (SILVER A, ZINC), spojovací (PERCENTAGE, SILVER B, STEEL), sabotážní (OUT DISTANCE, BIOSCOP, BIVOUAC, INTRANSITIVE) a teroristické (ANTHROPOID, TIN).⁵ Spojovací paraskupiny měly zdokonalit a zesílit radiotelegrafické spojení domácího odboje s londýnským ústředím pomocí moderních a výkonných aparatur a vycvičené obsluhy. Takto charakterizované úkoly stály u zrodu operace s krycím názvem SILVER B, do níž důstojníci Zvláštní skupiny D vybrali dva muže: velitele – rotného Jana Zemka⁶ a radistu – četaře Vladimíra Škachu⁷.

³ V letech 1941–1945 se ve čtyřech tzv. operačních vlnách podařilo uskutečnit 37 výsadkových operací, v nichž bylo vysazeno 101 mužů. Většinou směřovaly na území Protektorátu Čechy a Morava, ale také na Slovensko, Francii, Itálii a Jugoslávii. Téměř polovina parašutistů, 48 osob, se neožila konce války: zahynuli v boji, na popravističích, sebevraždou v bezvýhodné situaci nebo při haváriích letadel.

⁴ Operace BENJAMIN (rtm. Otmar Riedl) byla provedena v noci z 16. na 17. 4. 1941, operace PERCENTAGE (svob. asp. František Pavelka) v noci z 3. na 4. 10. 1941. Pro nedostatek místa odkazují na několik nejzásadnějších prací k těmto výsádkům: Jiří ŠOLC, *Podpalte Československo (Akce Benjamin)*, Praha 1991; Vítězslav HANÁK, *Operace Percentage*, Historie a vojenství č. 4/2000, s. 828–846 a Zdeněk JELÍNEK, *Operace Percentage*, Odboj a revoluce č. 2/1969, s. 64–107.

⁵ Z. JELÍNEK, *Západní paraskupiny a domácí odboj*. Praha 1992, s. 7.

⁶ Jan Zemek se narodil 3. 5. 1915 ve Vlčnově (okres Uherské Hradiště), ale od konce 20. let žil v Brně-Řečkovických. Po ukončení školní docházky pracoval u zasilatelské firmy. Vojenskou službu včetně poddůstojnické školy vykonal u 15. pěšího pluku v Opavě, po jejím skončení zůstal v armádě jako děleslužící poddůstojník u 10. pěšího pluku v Brně. Po příchodu německých okupantů sloužil krátce u vládního vojska, ale již v prosinci 1939 uprchl za hranice k čs. zahraniční armádě ve Francii. V květnu 1940 byl v Agde zařazen ke 2. rotě 2. praporu 2. čs. pěšího pluku, prodělal francouzské tažení, ale nestihl se nalodit s ostatními

Po absolvování speciálních kurzů a příchodu na základnu v Bellasis u Dorkingu byli oba vojáci seznámeni se zadáním úkolu a s prostorem svého působení. Za předpokládané místo vysazení bylo vybráno okolí Svatouchu a Svatky (na území tehdejšího politického okresu Chrudim) na Českomoravské vrchovině, kam měli přiletět zhruba o půlnoci v den odletu z Anglie.⁸ Po seskoku měli parašutisté ihned zakopat padáky, ukryt radiostanicí a vydat se na kontaktní adresy. Skupina SILVER B obdržela celkem tři záchytné adresy, z nichž dvě dodal pro potřeby výsadkových operací předválečný poslanec Bohumil Laušman a jednu přednosta I. odboru MNO v Londýně plk. Bohumil Boček. Šlo o klempíře Františka Kosteleckého ml. ze Svatouchu u Hlinska, tkalce Josefa Švába z Vítějevsí (tehdejší politický okres Polička) a mjr. Františka Kynycha z Rychnova nad Kněžnou.⁹ Po nalezení bezpečného úkrytu na jedné ze tří adres a ukrytí spojovacího materiálu měl parašutisty kontaktovat příslušník domácí odbojové organizace a přihlásit se heslem: „*Chtěl bych koupit havajskou kytaru. Nevíte o nějaké?*“ Odpověď zněla: „*Kytaru bychom měli, ale ne havajskou, je z Tahiti.*“ Kdyby se žádný odbojář neobjevil, měla zaznít ve vysílání londýnského rozhlasu 3–4× po sobě v 00.15 hodin věta „*Jděte každý nesmlouvavě za vytčeným cílem*“, zařazená v některé z běžných relací. V případě odeznění tohoto hesla měl jeden ze členů SILVERU B vyhledat v chrudimské spořitelně úředníka Františka Buršu, představit se mu „*Jsem Skočdopole*“ a předložit lístek s čísly 12345 – v případě nedůvěry doplnit „*Jsem bratr Franty Skočdopole, který zde byl 3. října.*“¹⁰

Pro hlavní úkol skupiny SILVER B – předání radiostanice domácím odboji – bylo důležitým faktorem spojovací vybavení. V letech 1939–1941 měly brit-

vojáky k cestě do Anglie. Z přístavu Marseille odplul do afrického Oranu, dále přes Casablancu na ostrovy Martinique a Dominica. K čs. jednotkám ve Velké Británii se mohl připojit až 2. 3. 1941. Prodělal speciální kurzy a stal se velitelem paraskupiny SILVER B, s níž byl v prosinci 1941 vysazen v protektorátu. Po osvobození zůstal v armádě, ale po únoru 1948 byl nezákonně obviněn a 2 roky vězněn na Mírově. Po propuštění pracoval až do důchodu v I. brněnské strojírně jako strojní zámečnick. Úplné rehabilitace a povýšení na podplukovníka v záloze se dočkal v roce 1990. Zemřel 6. 7. 1994.

⁷ Vladimír Škacha se narodil 17. 5. 1920 v Poličce, kde vychodil obecnou a měšťanskou školu a vyučil se stavebním asistentem u firmy B. Šmída. V červenci 1939 uprchl za hranice do Polska, poté se musel načas přihlásit do francouzské cizinecké legie. V květnu 1940 byl ve Francii zařazen ke 2. čs. pěšímu pluku. Po francouzské porážce odplul lodí do Anglie. Absolvoval speciální výcvik, stal se druhým členem paraskupiny SILVER B a v prosinci 1941 seskočil v protektorátu. Začátkem ledna 1945 byl zatčen gestapem v Ostravě, vyslýchán a mučen v Brně a poté převezen do koncentračního tábora Flossenbürg. Po válce demobilizoval, žil a pracoval v Brně jako vedoucí samoobsluhy. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 se rozhodl odejít s rodinou do emigrace. Zemřel 23. 3. 1987 v kanadském Torontu.

⁸ J. ŠOLC, *Bylo málo mužů*. Praha 1990, s. 75.

⁹ Vojenský ústřední archiv (VÚA) Praha, fond 37-343/3, *Směrnice pro skupinu SILVER B*.

¹⁰ Tamtéž. Kontakt na úředníka chrudimské spořitelny F. Buršu obdržely už předtím skupiny BENJAMIN, PERCENTAGE a také SILVER A – jejich prověřovací heslo bylo podobné („*Jsem Skočdopole. Jsem bratr Franty Skočdopole, který se měl hlásit u vás*“), ale skupina měla předložit lístek s čísly 54321. Srov. Z. JELÍNEK, *Operace Silver A*, Praha 1992, s. 20.

ské zvláštní služby k dispozici pouze jediný vhodný typ vysílací soupravy (vysílač – přijímač), která sestávala z jednoduchého zpětnovazebního přijímače a vysílače MARK III o celkové váze 15 kg a rozměrech 500 × 320 × 160 mm. První československé výsadkové skupiny (SILVER A, SILVER B) obdržely své vysílací soupravy ve speciálním kufru Mk. III, který byl prvním přenosným zařízením o výkonu několika desítek wattů.¹¹

Radiostanice SILVERU B obdržela krycí název BOŽENA a její spojovací plán obsahoval jen ty nejnужnější údaje, protože se počítalo s tím, že po seskoku ji převezme domácí odbojová organizace a pro nový provoz budou údaje dohodnuty dodatečně. Také spojovací výcvik paraskupiny nebyl nijak nadstandardní a z tohoto faktu vychází i poslední bod instrukcí o radiovém spojení SILVERU B: „*Zdůrazněno, že vzhledem k nedokonalému radiotelegrafnímu výcviku skupiny SILVER B, bude se Londýn řídit svým vysíláním podle schopností členů této skupiny.*“¹²

Oba parašutisté obdrželi falešné protektorátní občanské legitimace na jména Jan Novák (rtn. J. Zemek), úředník, narozen 3. března 1915 v Jehnici, okres Brno, bytem v Brně, Dornych 75 a Vladimír Vrba (čet. V. Škacha), stavební asistent, narozen 10. května 1914 v Dašicích, okres Pardubice, bytem v Pardubicích, Na Skřivánku 72. Zemkovu legitimaci vydalo Policejní ředitelství v Brně dne 27. října 1939 pod číslem 5405/39, Škachovu Okresní úřad v Pardubicích 2. listopadu 1939 pod číslem 386/39.¹³ Vybavení skupiny tvořilo dále oblečení, pocházející ze zásob civilních oděvů příslušníků čs. armády ve Velké Británii, pistole Colt ráže 6,35 mm se dvěma zásobníky (16 nábojů), kapesní nůž, čokoláda, kostky s masovým a vitamínovým koncentrátem, malá lahvička rumu a také ampulka s jedem. Pro finanční krytí svých potřeb dostal každý z nich 50 000 protektorátních korun.¹⁴

Původně stanovené datum odletu, 27. listopad 1941, bylo zrušeno a rtn. J. Zemek s čet. V. Škachou zůstali na základně v Bellasis celý další měsíc. Povel k odletu přišel nečekaně v neděli 28. prosince 1941. Na poslední chvíli se II. zpravodajský odbor rozhodl, že SILVER B poletí společně se skupinami SILVER A a ANTHROPOID, aby se tak využila kapacita letadla. Spolu s ostatními parašutisty a špkt. gšt. Jaroslavem Šustrem jako letovým dispečerem odstartovali z letiště v Tangmere v jihoanglickém Sussexu večer toho dne v moderním čtyřmotorovém bombardéru Handley-Page Halifax Mk.II (sériové číslo

¹¹ V. HANÁK, *Muži a radiostanice tajné války*, Dvůr Králové nad Labem 2002, s. 9.

¹² VÚA Praha, fond 37-343/3, Služební záznam mjr. F. Fryče o instrukcích daných skupině SILVER B ze dne 26. 11. 1941.

¹³ Tamtéž, Falešné osobní doklady skupiny SILVER B. J. Šolc a Z. Jelínek uvádějí ve svých pracích chybné falešné jméno V. Škacha – Vladimír Vácha. Srov. J. ŠOLC, *Bylo málo*, s. 75 a Z. JELÍNEK, *Operace*, s. 24.

¹⁴ Tamtéž. V. Škacha ve svých vzpomínkách uvádí, že obnos byl z větší části (4 000,-) v říšských markách.

L 9613) s označením NF – V 138. britské perutě zvláštního určení. Kapitánem sedmičlenné posádky a zároveň prvním pilotem stroje byl zkušený F/Lt Ronald C. Hockey. Nad protektorát doletěli bez větších problémů a po vysazení příslušníků ANTHROPOIDU a SILVERU A přišel poslední na řadu SILVER B. Pro špatné počasí nemohl letoun doletět nad původně stanovený prostor, znamená k seskoku přišlo, když se údajně nacházeli severozápadně od Ždírcy (tehdejší politický okres Německý Brod). Ve 2.56 hodin 29. prosince 1941 vydal škpt. gšt. J. Šustr oběma parašutistům povel k opuštění stroje.

Tak jako ostatní dva desanty, letící té noci z Anglie (ale i mnohé další v budoucnu), byl SILVER B vysazen s navigační chybou o několik desítek kilometrů dále, než bylo původně určeno. Místo prostoru Českomoravské vrchoviny přistáli oba parašutisté na kraji lesa v blízkosti obce Kasaličky (tehdejší politický okres Pardubice). Zatímco rtn. J. Zemek a vysílačka dopadli v pořádku, čet. V. Škacha uvízl v koruně stromu a ani společným úsilím se nepodařilo sundat jeho padák. Nakonec se parašutisté rozhodli požádat o pomoc místního rolníka Františka Chvojku, u něhož pak schovali nejen všechny padáky a ostatní nepotřebný seskokový materiál, ale i vysílací stanici – s domluvou, že si ji vyzvednou hned, jak to bude možné. Zdálo se, že přes drobné potíže se činnost skupiny zdárně rozvine, bohužel se tak nestalo. Záchytné adresy naprosto zklamaly, doporučené osoby se buď odstěhovaly nebo nechtěly parašutisty přijmout. V posledních mrazivých dnech roku 1941 musela skupina SILVER B v zájmu holého přežití porušit zásady konspirace a kontaktovat své příbuzné – na jednu noc našli přístřeší u Škachova bratra Otokara v Poličce, o den později se rozhodli zajet k švagrovi rtn. J. Zemka – bývalému příslušníku 22. střeleckého pluku čs. legií ve Francii a tajemníkovi Čs. obce legionářské (ČsOL), škpt. v. z. Václavu Kozákovi, který bydlel s manželkou Růženou (sestrou J. Zemka) a dvěma dětmi na Sibiřské ulici č. 67 (za okupace nesla ulice název Nordgasse – Severní) v Brně-Řečkovících. Večer 31. prosince 1941 tam parašutisté dorazili a od dětí se dozvěděli, že oba rodiče jsou na silvestrovské zábavě v hostinci „U Rechů“ na Palackého náměstí č. 9. Zatímco rtn. J. Zemek zůstal venku v úkrytu – nechtěl riskovat, že ho někdo pozná, protože zde před válkou bydlel – čet. V. Škacha zašel do restaurace, kde si nechal od hostinského Jindřicha Recha vyvolat škpt. V. Kozáka.¹⁵ Poté ho zavedl ven, kde rtn. J. Zemek svému překvapenému švagrovi řekl, že seskočili z Anglie a potřebují pomoc. Škpt. V. Kozák reagoval okamžitě – vrátil se do lokálu a přivedl hostinského J. Recha. Po krátké rozmluvě J. Rech souhlasil, že parašutisté mohou přespát u něho doma. Škpt. V. Kozák je tam také ihned zavedl, od manželky hostinského dostali najíst a mohli si odpočinout.

¹⁵ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol sepsaný s Jindřichem Rechem dne 10. 4. 1946 na Oblastní úřadovně státní bezpečnosti (OÚStB) v Brně.

Po noci, strávené u Rechů, přišel za parašutisty na Nový rok 1942 špkt. V. Kozák s manželkou. aby probrali otázku dalšího postupu. Po krachu většiny záchytných adres nepřicházelo do úvahy, že by je kontaktoval nějaký pracovník odbojové skupiny. Zbývaly dvě možnosti – vyčkat avizovaného hesla ve vysílání londýnského rozhlasu a poté vyhledat v chrudimské spořitelně F. Buršu nebo vyzvednout vysílačku a zkusit se spojit s Londýnem „naslepo“. Po krátké poradě a na Kozákovu přímluvu hostinský J. Rech souhlasil, že do doby, než naváží kontakt, mohou členové SILVERU B zůstat u něho.¹⁶

V Rechově domácnosti prožili rtn. J. Zemek s čet. V. Škachou větší část ledna. Z opatrnosti raději vůbec nevycházeli z domu a po večerech s nadějí poslouchali vysílání londýnské BBC. Manželé Rechovi se o ně starali velmi slušně, ale vzhledem k nutnosti nákupu zvýšeného množství potravin jim museli parašutisté finančně přispívat z peněz, které obdrželi před odletem z Anglie. Dny plynuly a věta „*Jděte každý nesmlouvavě za vytčeným cílem*“ nepřicházela. Pomalu vzrůstala nervozita nejen výsadkářů, ale i jejich přechovávatelů. Nakonec jim dal J. Rech někdy koncem ledna 1942 jasně najevo, že jejich další pobyt je nežádoucí, ať zkusí odjet do Chrudimi i bez hesla. Parašutistům nezbylo nic jiného, než tak učinit. Nejdříve odjeli vlakem přes Německý Brod do Skutče, kde jednu noc přespali u Škachovy sestřenice Marie Kolovratníkové a druhý den ráno dorazili do Chrudimi. V tamní spořitelně se rtn. J. Zemek zeptal na F. Buršu, ke svému úžasu – a zděšení – se však dozvěděl, že hledaný úředník je již od 20. října 1941 vězněn na gestapu.¹⁷ Z obavy před možným prozrazením parašutisté okamžitě opustili Chrudim a vydali se pěšky do Pardubic. Uvědomili si, že Buršovým zatčením odpadla zřejmě jediná šance, jak se spojit se členy výsadku SILVER A, zvláště, když předtím již selhaly všechny záchytné adresy z Londýna. Jediná možnost k přežití byla znovu se obrátit na příbuzné. Z Pardubic proto odjeli vlakem do Kyšperku (tehdejší politický okres Žamberk, od roku 1950 se nazývá Letohrad) a přespali u Škachovy tety Rozálie Škachové. Poté zkusili štěstí opět v Poličce, kde se čet. V. Škacha obrátil s prosbou o úkryt na stavitele B. Šmída, ale marně. Škachův bývalý zaměstnavatel se vymluvil, že je sledován německou tajnou policií. Přespali proto podruhé (a naposledy) v Poličce u Škachova bratra Otokara. Situace byla kritická, ke všemu jim začaly docházet i peníze. Nakonec se rozhodli ještě jednou vrátit do Brna-Řečkovice

¹⁶ Tamtéž, Protokol sepsaný s Růženu Kozákovou dne 14. 6. 1946 na OÚStB v Brně. Dále Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (SOKA SY), fond Škacha Vladimír, inv.č. 28, Činnost paraskupiny Silver B po seskoku v protektorátu podle osobních zápisků V. Škachy, s. 20.

¹⁷ František Burša byl zatčen v rámci rozsáhlé zatýkácké razie proti chrudimské skupině Petičního výboru Věrní zůstaneme (PVVZ). Gestapo u něj nalezlo dopis od parašutisty skupiny PERCENTAGE svob. asp. F. Pavelky, který měl jeho adresu z Londýna a na jehož přijetí se F. Burša podílel. Svob. asp. F. Pavelka byl zatčen 25. 10. 1941 v Praze. F. Burša byl 25. 3. 1943 Německým lidovým soudem odsouzen k trestu smrti a popraven. Srov. V. HANÁK, *Operace Percentage*, s. 835.

k Rechům. Hostinský po jistém váhání a přemlouvání souhlasil, takže parašutisté měli opět alespoň střechu nad hlavu a stravu.

Zbývala poslední šance, jak informovat Londýn o nezdárném průběhu výsadku a získat nové kontakty: 10. února 1942 se čet. V. Škacha vypravil vyzvednout vysílačku. Cesta do Kasalíček proběhla bez potíží a poté, co F. Chvojka vydal neporušený kufřík s radiostanicí, vrátil se V. Škacha v pořádku do Brna.

Ještě téhož dne večer se SILVER B z domu u Rechů pokusil o navázání radiového spojení, ale marně. Vysílací souprava se zřejmě rozbila již po přistání a parašutisté neuměli zjistit příčinu a rozsah poškození. Ještě tu byla naděje, když J. Rech navrhl, že jeho známý Jan Staněk, zaměstnanec řeckovické plynárny, se pokusí vysílačku opravit.¹⁸ Oprava se však nezdařila: přijímač sice slabě pracoval, ale vysílač zůstal naprosto neschopný provozu.

Po tomto posledním, zdrcujícím nezdaru propadli rtn. J. Zemek s čet. V. Škachou značně depresi. Jejich posláni ztroskotalo, aniž by vůbec začalo, nezůstala jim žádná možnost spojení s Londýnem a ostatními parašutisty, svou přítomností navíc ohrožovali své blízké. Ještě po letech neskrýval čet. V. Škacha ve svých vzpomínkách hořkost zklamání a výčitky na adresu londýnského ústředí: „*Marně se namáhám vysvětlit si, proč ti, kteří nás na tuto práci připravovali, nepočítali s eventuálním selháním adres, jež nám dali. Londýn počítal, že tito lidé nám pomohou, ale naprosto si tím nebyl jist a neměl své očekávání potvrzeno. Proč nebyl čas seznámit nás dokonale s funkcí vysílací stanice? Proč jeden z nás nebyl zaškolen na dobrého telegrafistu? Tato proč mne mučila tím více, čím déle jsem se bránil uvěřit v nezodpovědnost lidí, které jsem dosud pokládal za zodpovědné a moudré velitele. Co jsme vlastně měli v naší obsazené zemi dělat? Co od nás Londýn očekával a proč naše vybavení bylo tak primitivní? Byl jsem výtečně zaškolen v destrukční činnosti. Byl jsem v kursu pokládán za velmi dobrého střelce. A k čemu mi tohle všechno je nyní? Nemám dekagram výbušniny, nemám jediné rozbušky, mám celkem 16 nábojů do pistole. Mám vysílací stanici, se kterou sotva umím pracovat a kterou neumím opravit.*“¹⁹

Všechny plány a naděje na splnění úkolu, se kterým přiletěli z Anglie necelé dva měsíce předtím, skončily pro rtn. J. Zemka a čet. V. Škachu v polovině února 1942. Přes tento konsternující fakt se parašutisté museli rychle rozhodnout, jak dál. Potřebovali peníze, jídlo, ošacení, nové falešné občanské legitimace, pracovní knížky a jiné důležité věci, nutné k dlouhodobému přežití v podmínkách protektorátu. Prioritu mělo získání nového úkrytu, protože další pobyt u Rechů byl již neúnosný. Vypomohli opět Zemkovi příbuzní. Škpt. V. Kozák navštívil svého přítele, tajemníka obecního úřadu v Řeckovicích

¹⁸ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s J. Rechem.

¹⁹ SOkA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 28, Činnost paraskupiny, s. 28.

Antonína Bohatce a požádal jej o ubytování obou výsadkářů.²⁰ A. Bohatec i jeho žena Antonie se v následujících dvou letech stali jedněmi z nejobětavějších podporovatelů SILVERU B, a to až do tragického konce. Jako první se k Bohatcům na ulici Vítkov č. 11 (před válkou ul. Žižkova, dnes Bohatcova) přestěhoval kolem 15. února 1942 rtn. J. Zemek. Čet. V. Škacha jej následoval zhruba po měsíci, v polovině března.²¹ V bytě ovšem bydleli i Bohatcovi rodiče, kteří od počátku naléhali na syna (a s postupem času stále častěji), aby noví nájemníci odešli. Zatím ale bylo vše v relativním klidu a hlavně díky úsilí manželů Kozákových a Bohatcových získávali parašutisté nové spolupracovníky.

Na jaře 1942 pomalu končil první půl rok pobytu skupiny SILVER B v protektorátě. Bilance byla neradostná: parašutisté zůstali bez spojení a patřičného materiálního vybavení, se kterým by sami mohli provádět odbojovou činnost. V zájmu holého přežití se museli spoléhat na pomoc svých příbuzných, čímž je vystavovali vážnému nebezpečí. Zvlášť riskantní byla přítomnost rtn. J. Zemka v místech, kde žil dlouhá léta před válkou a kde ho mohl na ulici každý poznat.

Oba parašutisté museli v tomto období prožít ještě jednu nečekanou, dramatickou událost – 27. května 1942 byl v Praze uskutečněn atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Příslušníci výsadku ANTHROPOID Jan Kubiš s Josef Gabčíkem, kteří odlétali do akce společně se SILVEREM B, splnili po měsících příprav svůj hlavní a jediný úkol. Okamžitě byl nad celým Protektorátem Čechy a Morava vyhlášen výjimečný stav a nacisté zahájili usilovné pátrání po původcích atentátu. Události těchto pohnutých dnů zasáhly i do života členů SILVERU B. Otec A. Bohatce již dříve naléhal na syna, aby nevystavoval rodinu nebezpečí, ale nyní dal jasné ultimátum – pokud parašutisté neodejdou, vyhodí i jeho s manželkou.²² V napjaté atmosféře bylo nutné situaci okamžitě řešit. Nakonec rtn. J. Zemek odešel ke své sestře R. Kozákové, čet. V. Škacha se po dohodě s A. Bohatcem rozhodl riskovat a zůstat dál tajně v domě. Nazítrí přijelo do Řeckovic několik nákladních vozů s příslušníky německé pořádkové policie a wehrmachtu, kteří začali prohledávat dům od domu.²³ Čet. V. Škacha prošel se štěstím kordonem vojáků a ukryl se v nedalekém lese. Antonie Bohatcová ještě zaběhla ke Kozákům varovat rtn. J. Zemka, jemuž se podařilo totéž. Až do skončení razie zůstali oba dva v lese, kam jim večer man-

²⁰ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s R. Kozákovou.

²¹ Tamtéž, Protokol o činnosti skupiny Silver B; dále SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 22, Prohlášení V. Škachy, s. 2.

²² Tamtéž.

²³ Podobně jako v Praze proběhla i v Brně první velká razie hned v noci po atentátu, od 00.30 do 5.30 hodin 28. 5. 1942. Další pátrací akce proběhly 29. 5. na celé Moravě, 30. 5. v Židlochovicích, 31. 5. v údolí řeky Svitavy od Bílovic po Adamov. Dne 2. 6. pročešávalo 110 vojáků prostor mezi Královým Polem a Divišovou kolonií (území dnešní brněnské čtvrti Lesná). Srov. František Vašek – Zdeněk Štěpánek, *První a druhé stanné právo na Moravě 1941–1942*, Brno 2002, s. 93.

želé Bohatcovi přinesli jídlo. Ještě v době před atentátem se zapojil do okruhu spolupracovníků SILVERU B řečkovický zednický mistr Antonín Cupák, nyní bylo rozhodnuto využít jeho dřívější nabídky pomoci. A. Cupák svolil, ale nechtěl, aby se o pobytu parašutistů dozvěděla žena s dětmi. V kůlně na dvoře jeho domu na Ovocné ulici č. 6 (dnes ulice Cupákova) pak prožili rtn. J. Zemek s čet. V. Škachou nejhorší období nacistického teroru, zatýkání a poprav.²⁴ Přes den se nemohli prakticky pohnout z místa a pod střechou kůlny trpěli nesnesitelným vedrem. Jídlo a nejnnutnější věci jim nosila k Cupákům A. Bohatcová. Zhruba po dvou týdnech bylo nutno najít nový úkryt. Opět pomohli manželé Bohatcovi – Františka Dvorská, sestra A. Bohatcové, souhlasila s tím, že jednoho z parašutistů ubytuje, po dohodě, že jej Bohatcovi budou sami zásobovat potravinami. Volba padla z pochopitelných, výše uvedených důvodů na rtn. J. Zemka, který se přestěhoval do kolonie Pod Stránskou skálou č. 100 na rozmezí brněnských částí Židenice a Slatina (dnes Podstránská ulice) k rodině Dvorských a bydlel zde až do svého útěku z Brna v prosinci 1944. Čet. V. Škacha se prozatím vrátil k Bohatcům domů (ovšem bez vědomí rodičů A. Bohatce), ale ne nadlouho. Aby předešli možným dalším konfliktům, přestěhovali se manželé Bohatcovi i s parašutistou na ulici Severní č. 17 (dnes ulice Sibiřská) do bytu vdovy paní Růžičkové. Čet. V. Škacha jí byl představen jako jejich synovec.²⁵ Tímto okamžikem získal i on jistotu dlouhodobého útočiště a využíval jej až do osudného konce roku 1944. Odchodem do nových bytů také došlo k rozdělení SILVERU B, i když čet. V. Škacha za svým velitelem do Židenic pravidelně dojížděl.

Tak, jak ubíhaly měsíce pobytu parašutistů v Řečkovících, narůstal i okruh jejich spolupracovníků a podporovatelů. Ještě v době, kdy se skrývali u Rechů, na počátku roku 1942, jim škt. V. Kozák představil svého známého, bývalého ruského legionáře a vrchního kancelářského oficiála Karla Gromeše, jenž pro parašutisty hledal spojení na odbojové skupiny, ubytování (přes Františka Sovu z Řečkovic a Karla Hudce, ředitele školy a bývalého náčelníka Sokola v Jehnicích) a později se také sám bezúspěšně pokusil o opravu poškozené vysílačky.²⁶

Obětavými pomocníky parašutistů se stala rodina mlynáře Jindřicha Pařízka z Hornomlýnské ulice č. 113 (dnes ulice Malíkova) v Brně-Řečkovících a byla to právě Jindřiška Pařízková – Horáková, která opatřila pro rtn. J. Zemka a čet. V. Škachu pracovní knížky. Nové doklady byly nezbytně nutné pro snadnější

²⁴ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol sepsaný s Ludmilou Cupákovou na OÚStB v Brně dne 12. 6. 1946.

²⁵ Tamtéž, Protokol o činnosti, dále SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 22, Prohlášení V. Škachy, s. 3.

²⁶ Podle publikace k dějinám Řečkovic patřil k přechovávatelům J. Zemka a V. Škacha také náčelník řečkovického Sokola Alois Beer. Tato informace je však doplněna naprosto nepravdivým tvrzením, že „*tito parašutisté Silver C (sic!) patří k výsadku, který potom provedl atentát na R. Heydricha v květnu 1942.*“ Srov. Jan Bartoněk, *Tělovýchova a sport*. In: Řečkovice a Mokrá Hora. Z dějin městské části Brna, Brno 1993, s. 156.

pohyb v protektorátě a snižovaly riziko odhalení v případě nenadálé kontroly. Čet. V. Škachovi se podařilo získat nejen potvrzení policejního ředitelství o přestěhování do Brna (razítko do původního falešného průkazu z Velké Británie opatřil kriminální inspektor Dubový), ale díky iniciativě krejčího Adolfa Boháče a JUDr. Antonína Puchnara obdržel novou občanskou legitimaci na jméno Jaroslav Broža.²⁷

Do rozšiřující se sítě spolupracovníků SILVERU B se zapojili i příslušníci policie – policejní praporčíci Josef Jetelina a Josef Bartoň z Rečkovic přinášeli zprávy o nových německých nařízeních a policejních prohlídkách.²⁸ Podobnou službu vykonával pro parašutisty policejní strážmistr Alois Bartošek z Brna-Žabovřesk. Je pochopitelné, že důležitým pomocníkem se v Žabovřeskách stal parašutistův bratr Jaroslav Zemek, který jako dlouholetý sokolský pracovník a zaměstnanec vojenské správy vyhledával kontakty v řadách Sokolů a bývalých důstojníků čs. armády.²⁹ Potravinovou pomoc poskytoval také další příbuzný, parašutistův bratranec, dominikánský kněz Jakub Antonín Zemek.³⁰

Ještě na začátku roku 1942 vzal hostinský J. Rech čet. V. Škachu na jednu ze svých cest za potravinami do Nemochovic (tehdejší politický okres Vyškov) a představil jej statkáři Františku Tesaříkovi jako parašutistu – téměř o tři roky později sehrála tato skutečnost důležitou roli při Škachově útěku.

Po Zemkově odchodu do Židenic se čet. V. Škacha rozhodl zakopat jejich radiovou stanici na dvoře domu A. Cupáka – na stejném místě byly již od roku 1939 ukryty dva lehké kulometry a několik pistolí. Po dalších marných pokusech o její opravu zůstala vysílačka ve svém úkrytu. Někdy v roce 1944 byl původní přepravní kufr vlivem vlhkosti zničen, proto A. Cupák požádal o pomoc dělníka královopolské zbrojovky Františka Leifera, který zhotovil kufr nový.³¹ Podle vlastních slov se čet. V. Škacha snažil s A. Bohatcem sestavit velkou odbojovou skupinu (parašutista poněkud nadneseně a nereálně uvádí, že měla mít až 200 mužů), která by byla vyzbrojena zbraněmi, ukrytými na dvoře u Cupáků a měla zasáhnout v případě ozbrojeného povstání na sklonku války. Tento plán zůstal pouze v teoretické rovině.

Ve svých nových úkrytech zůstali parašutisté více než dva roky. Dnes již nelze s přesností zmapovat den po dni celé toto dlouhé období. Když skončil teror heydrichiády a situace se uklidnila, mohli opět vyjíždět ven mimo Brno

²⁷ SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 21, Seznam podporovatelů a pomocníků skupiny SILVER B a také inv.č. 23, Protokol sepsaný s Vladimírem Škachou v roce 1946 na OÚStB v Brně, s. 5.

²⁸ Tamtéž. V seznamu podporovatelů je J. Bartoň uveden pod křestním jménem Ištván.

²⁹ Historické oddělení Moravského zemského muzea (dále HO MZM), inv.č. S 705, Dagmar Pallasová, *Za hvězdou svobody*, nedatovaný strojepis zpracovaný na základě vyprávění J. Zemka, s. 137.

³⁰ Jakub Antonín ZEMEK, *Vatikánský špion*. Olomouc 2002, s. 21.

³¹ SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 21, Seznam podporovatelů a také inv.č. 23, Protokol s V. Škachou, s. 6.

a pokoušet se hledat spojení na odbojové organizace. I když jejich úsilí vyznělo na prázdno, bylo by nespravedlivé tvrdit, že SILVER B na své poslání v okupované vlasti rezignoval a staral se pouze o vlastní přežití. Po celou dobu se rtn. J. Zemek i čet. V. Škacha snažili využít každého kontaktu, který jim zprostředkoval K. Gromeš, Jar. Zemek a další spolupracovníci. Ve svém poválečném hlášení uvedli, že navštívili desítky osob (důstojníků, kněží, učitelů apod.), které žádali o pomoc, vždy však bez výsledku.³² Je však nutné si uvědomit atmosféru tehdejší doby – drastické zkušenosti z období dvou stanných práv, zatýkání, popravy, působení kolaborantského tisku a rozhlasu, tresty za spolupráci s aktivními účastníky odboje a s tím související obavy o sebe a své blízké, nedostatek potravin, každodenní nejistotu a strach. O to víc a plným právem vyniká vlastenectví a hrdinství těch rodin a jednotlivců (v případě parašutistů ze SILVERU B šlo o více než dvě desítky lidí), kteří našli odvahu pomáhat „nepřátelům říše“.

V atmosféře zdánlivého klidu poloviny roku 1944 však vrcholily přípravy k úderu gestapa proti parašutistům. První vědomosti o příchodu SILVERU B do protektorátu získala brněnská řídicí úřadovna gestapa již začátkem května 1942. Při zostřeném výslechu zatčeného příslušníka výsadku BIVOUAC des. asp. Libora Zapletala tehdy poprvé zazněla jména rtn. J. Zemka a čet. V. Škachy. Po bezvýsledném pátrání v květnu 1942 ve Vlčnově a v Brně-Řečkovících u Zemkových příbuzných gestapo dokument odložilo jako nevyřízený. Znalo jména obou parašutistů a přibližné datum jejich seskoku v protektorátě, víc se zatím nepodařilo zjistit. Tehdejší pátrání tedy vyznělo naprázdno, od té chvíle však již nemělo nikdy zcela ustát. Osudový zlom nastal o dva roky později. Začátkem června 1944 provedl referát II BM/So brněnského gestapa dlouho připravovaný zásah proti sokolským odbojovým skupinám. Vlně zatýkání padli za oběť mimo jiné F. Sova, K. Hudec (ten byl zatčen 12. června) a také K. Gromeš.³³ Při výsleších padla zmínka o parašutistech, pro které měly uvedené osoby shánět ubytování a potraviny již v roce 1942. Získané údaje převzal gestapák Rigobert Eiselt, který provedl přímo ve věci SILVERU B dodatečný výslech K. Gromeše. Ten byl nakonec donucen jmenovat A. Cupáka a A. Bohatce jako přechovávatele parašutistů a podat rovněž informaci o vysílače, ukryté u Cupáků na dvoře. Zdálo se, že nyní gestapu nestojí nic v cestě k okamžitému

³² VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol o činnosti: „Jako příklad uvádí Zemek Dr. Dunděru v Kyjově, faráře Běhala v Korečném, říd. učitele Hladkého v Řečkovících, pplk. Pištělku v Brně, holiče Jaroslava Špačka v Brně, úředníka Leopolda Pavlíčka, šrtm. Komárka v Brně-Králově Poli atd.“ Ne všechna tvrzení lze v poválečných hlášeních přebírat nekriticky. Zemkem zmiňovaný MUDr. Vladimír Dunděra z Kyjova byl v rámci 2. stanného práva popraven i se svoji manželkou Gabrielou 1. 7. 1942 v Kounicových kolejích za pomoc npor. O. Pechalovi, veliteli paraskupiny ZINC.

³³ Tamtéž a také SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 22, *Prohlášení V. Škachy*, s. 4 a inv.č. 23, Protokol s V. Škachou, s. 16.

zásahu. Jak však uvedl v poválečném protokolu vedoucí protiparašutistického referátu a kriminální komisař Franz Schauschütz, „*ani jedno zjištění neposkytlo důkaz pro správnost sdělení, získaných od jmenovaných osob, ani nebyla poté podniknuta žádná úřední opatření.*“³⁴ Zatýkácí akce zůstala odložena o 5 měsíců.

Zpráva o uvěznění K. Gromeše se donesla i oběma výsadbářům, kteří byli asi dva týdny připraveni k útěku. Když se však nic nedělo, nabyli dojmu, že s nimi jeho zatčení nesouvisí. Rtn. J. Zemek a čet. V. Škacha zůstali nadále ve svých úkrytech, aniž by tušili, že gestapo již má jejich stopu.

K oživení aktivity v případě „para-agentů Zemka – Škachy“ došlo na sklonku listopadu 1944 v souvislosti s očekávaným příchodem nového velitele brněnské řídicí úřadovny, vládního a kriminálního rady Maxe Rausche. Kriminální rada H. Römer vyzval vedoucí všech referátů, aby předložili zprávy o rozpracovaných operacích a F. Schauschützovi nařídil dokončení akce proti SILVERU B a jeho spolupracovníkům. Místo nemocného R. Eiselta byli k tomuto určení kriminální komisař Heribert Dufek a kriminální asistenti Max Rampas a Adolf Wiesner. Po nezbytných přípravách přistoupili příslušníci protiparašutistického referátu III. oddělení 12. prosince 1944 k zatčení A. Bohatce. Aby zatýkání nevzbudilo v Řečkovicích nežádoucí pozornost a nevyplašilo hledané parašutisty, rozhodl se F. Schauschütz použít lsti. V předvečer zásahu se domluvil se zástupcem vrchního starosty města Brna Wilhelmem Czernym, aby z titulu své funkce předvolal A. Bohatce (tajemníka obecního úřadu) pod falešnou záminkou na radnici.

Když ve středu ráno 12. prosince odcházel A. Bohatec do zaměstnání, nikdo z jeho blízkých netušil, že se schyluje k tragédii. V té době již nebyl čet. V. Škacha jediným ilegálním nájemníkem v bytě na Severní ulici č. 17. Nedlouho předtím poskytli obětaví manželé Bohatcovi útočiště PhMr. Alžbětě Sommerové, pronásledované gestapem z rasových důvodů, která se skrývala před deportací do koncentračního tábora.

Krátce po příchodu do své kanceláře byl A. Bohatec telefonicky vyzván, aby se dostavil k vrchnímu starostovi města Brna k jednání v „*hospodářské záležitosti*“ (podle poválečné výpovědi W. Czerného měl být vyslechnut v souvislosti s rozdělováním potravinových lístků). Na radnici však gestapáci A. Wiesner s M. Rampasem A. Bohatce okamžitě zatkli a odvezli do budovy bývalé právnické fakulty na Veveří č. 70, hlavního sídla řídicí úřadovny. Následoval první výslech, při němž byl A. Bohatec donucen potvrdit informace, získané půl roku předtím od K. Gromeše, že se u něho skrývá parašutista V. Škacha, kterému také pomáhají A. Cupák a škpt. V. Kozák.³⁵ Zatímco byl A. Bohatec převezen

³⁴ HO MZM, inv.č. S 8137, Protokol sepsaný s bývalým kriminálním komisařem Franzem Schauschützem na OÚStB v Brně dne 7. 6. 1946.

³⁵ Tamtéž.

do policejní vazby v Kounicových kolejích, gestapáci A. Wiesner a M. Rampas se v doprovodu kriminálního tajemníka S. Pribyla rozjeli mezi 18.–19. hodinou do Řečkovic.

Mezitím v bytě Bohatcových pomalu vzrůstala nervozita, když A. Bohatec nepřišel domů k obědu a nevracel se ani po 17. hodině. Čet. V. Škacha (již týden ležel s chřipkovým onemocněním a rovněž A. Bohatcová byla nemocná) proto zašel na obecní úřad, aby zjistil, co se stalo. Představil se jako Bohatcův synovec a obecní zřízenec mu sdělil, že pan tajemník odešel ráno před 9. hodinou na radnici a ještě se nevrátil. Parašutista se s nepříjemným pocitem vracel zpátky, již za úplné tmy, a na Severní ulici narazil na příslušníky gestapa, kteří se právě chystali k vniknutí do domu. M. Rampas mu posvítíl baterkou do obličeje, ale čet. V. Škacha zareagoval velmi pohotově, vběhl dovnitř domu a pak do bytu Bohatcových, jenž se nacházel v přízemí. Překvapení gestapáci ho po chvíli následovali, ale parašutista stihl zamknout. A. Wiesner s M. Rampasem začali ihned tlouct na dveře bytu a křičeli výzvy k otevření, téměř vzápětí A. Wiesner vytáhl pistoli a několikrát do dveří a dveřního okénka vystřelil.³⁶ Nyní rozhodovaly doslova vteřiny: čet. V. Škacha rychle vtáhl obě ženy, A. Sommerovou a A. Bohatcovou, která byla oblečena jen ve spodním prádle a županu, do kuchyně a oknem jim pomohl na verandu a ven na dvůr. V okamžiku, kdy on sám vylézal za nimi, uslyšel, že gestapo již vniklo do bytu. Ze dvora přelezli všichni tři plot do sousední zahrady a domem vyběhli na ulici.

Úředníci gestapa záhy zjistili, že se parašutistovi a Bohatcově manželce (o A. Sommerové zatím neměli tušení) podařilo uniknout. Na pronásledování jich bylo málo, navíc se v Řečkovicích nevyznali. Zatímco S. Pribyl telefonicky informoval F. Schauschütze o nezdařené akci, M. Rampas s A. Wiesnerem prohledávali byt: *„Zjistili jsme, že Škacha byl nejen stálým návštěvníkem rodiny Bohatcovy, nýbrž na základě tam nalezeného osobního vybavení (pouzdro na pistoli, aktovka, asi 15 tisíc říšských marek, včetně českých peněz, prádlo aj.) a používaného lůžka tam vlastně bydlel. Zároveň bylo zjištěno, že u rodiny Bohatcovy se stále zdržovala také nám dosud neznámá brněnská židovka Sommerová z Brna.“*³⁷ Po příjezdu šéfa referátu následovaly výslechy všech nájemníků domu, ze kterých gestapo nezjistilo nic podstatného, kromě toho, že paní Bohatcovou velice často navštěvoval její synovec. Zklamaný F. Schauschütz neskryval podráždění a chtěl znovu vyslechnout A. Bohatce, aby zjistil, kam se mohl hledaný parašutista s oběma ženami ukrýt. K dalšímu výslechu však nikdy nedošlo. Pod dojmem strašného psychické vypětí uplynulých tří let a snad

³⁶ Protokol sepsaný s bývalým kriminálním asistentem Maxem Rampasem na OÚStB v Brně dne 5. 9. 1946, v soukromém držení autora.

³⁷ Tamtéž.

i z obavy, že při mučení prozradí další spolupracovníky, rozhodl se A. Bohatec přinést svoji poslední oběť – večer 12. prosince 1944 se ve své cele v Kounicových kolejích oběsil.³⁸

Po dramatickém útěku z místa dosavadního úkrytu se čet. V. Škacha s A. Bohatcovou a A. Sommerovou přesunuli k prap. J. Jetelinovi. Zatímco policista venku zajišťoval situaci a jeho manželka poskytla oběma ženám nezbytné části oděvu, parašutista se vydal varovat do Ovocné ulice A. Cupáka. Při té příležitosti jej požádal, aby o událostech toho dne informoval rtn. J. Zemka u rodiny Dvorských. A. Cupák se sice ihned do Židenic rozjel, ale neznal číslo domu a ve tmě se nemohl orientovat. Vrátil se proto s nepořízenou s tím, že návštěvu zopakuje příští den.³⁹ Od Cupáků zamířil čet. V. Škacha k rodině J. Pařízka v Hornomlýnské ulici.⁴⁰ Kromě kufříku s nezbytnými osobními věcmi mu mlynář J. Pařízek poskytl rovněž peněžní půjčku 20 000 protektorátních korun. Také Pařízkovy parašutista varoval a poradil jim, aby v případě zatčení přiznali, že ho znají, ale jen jako Vladimíra Vrbu, synovce A. Bohatcové. Poté se vrátil k Jetelinům vyzvednout obě ženy a ještě v noci všichni pokračovali v útěku: z Řečkovice odešli pěšky do Králova Pole a tramvají do Černovic, odkud se chtěli dostat ven z Brna. Cestou jim neznámý cyklista poradil, aby si na nádraží v nedaleké Slatině počkali na ranní dělnický vlak. Této možnosti využili a odjeli až do vsi Brankovice. Odtud zbývaly pouhé 3 km do Nemochovic – ve 2.30 hodin ráno 13. prosince 1944 již tři uprchlíci klepali u statkáře F. Tesaříka. Čet. V. Škacha mu připomněl svou někdejší návštěvu s hostinským J. Rechem a požádal o ubytování, alespoň do příštího dne, s čímž statkář souhlasil. Večer 13. prosince se parašutista spolu s A. Bohatcovou (A. Sommerová zůstala u F. Tesaříka) vydal do 11 km vzdálené vsi Roštín k rodině Hlavinkových. Před válkou k nim Bohatcovi jezdili na letní byt a existovala možnost, že zde získají dlouhodobější úkryt. U Hlavinků jim však ani neotevřeli a tak nezbylo, než se s nepořízenou vrátit do Nemochovic.

Hned ráno 13. prosince 1944 byl v práci zatčen zednický mistr A. Cupák, doma pak jeho manželka Ludmila Cupáková s dcerou, dále parašutistův bratr Jaroslav Zemek a krejčí A. Boháč. Zatýkácké komando si přijelo také pro špkt.

³⁸ Tamtéž a také Protokol s F. Schauschützem. Tělo A. Bohatce bylo zpopelněno 21. 12. 1944 v brněnském krematoriu. Podle sdělení JUDr. Františka Vaška.

³⁹ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s L. Cupákovou.

⁴⁰ SOkA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 23, Protokol s V. Škachou, s. 7. Podle poválečné výpovědi chtěl V. Škacha varovat i Zemkova švagra, ale „při příchodu do ulice, ve které bydlel [šlo o tutéž ulici – Severní – kde se V. Škacha ukrýval u Bohatců, zhruba 300 metrů od sebe] jsem před jeho domem uviděl člověka svítícího si na cestu stejně modře zastíněnou baterkou, jako před chvílí, před domem naším. Vrátil jsem se tedy a šel do mlýna p. Pařízka. Faktem zůstává, že špkt.V. Kozák byl zatčen až druhého dne 13. 12. 1944. V poválečném protokolu R. Kozáková obviňuje V. Škachu, že je nevaroval, i když měl dostatek času a možnost.

V. Kozáka. Ten se ještě dopoledne stihl vrátit ze zaměstnání a informovat svoji ženu o tom, co se večer předcházejícího dne přihodilo u Bohatců. R. Kozáková chtěla okamžitě odjet varovat svého bratra do Židenic, ale když se vzápětí stala nechtěným svědkem zatčení svého manžela, musela se rozhodnout jinak. Ve škole vyzvedla z vyučování svou dceru Alenu a uprchla s ní z Brna. Přes mnohá strádání se jí podařilo přežít v ilegalitě až do konce války.⁴¹

Pro F. Dvorskou se stala osudnou její návštěva u Kozáků během 13. prosince. S největší pravděpodobností chtěla od manželů Kozákových zjistit, co se v Řečkovicích stalo.⁴² V bytě však hlídkovalo gestapo a F. Dvorskou ihned zatklo, stejně tak později jejího manžela Františka Dvorského a všechny čtyři děti: syny Oldřicha a Miroslava, dcery Ludmilu a Boženu. Přes zatčení rodiny přechovávatelů se však brněnské řídicí úřadovně nepodařilo ani v tomto případě dopadnout druhého hledaného parašutistu. Rtn. J. Zemek byl varován a včas ze Židenic zmizel.

Po nevydařené cestě do Roštína se čet. V. Škacha rozhodl za několik dnů riskovat cestu zpět do Brna. Jednak chtěl vyzvednout věci, ukryté u známých A. Sommerové, důležité pro jejich další pobyt v ilegalitě a hlavně potřeboval zjistit, kdo všechno byl z přechovávateľské sítě zatčen. V sobotu ráno 15. prosince 1944 se vydal z Nemochovic do Brankovic a odtud odjel vlakem do Brna. Od známých manželů Sommerových – Anny Mrázkové v Brně-Pisárkách na Vrchlického č. 49 (dnes ulice Antonína Procházky), paní Raušerové a řezníka Raimunda Bartla na Kotlářské ulici č. 27 – vyzvedl postupně dvě pojistky na 200 000 korun, kufr, šaty, boty a další věci.⁴³ Poté se z telefonní budky pokoušel marně dovolat k Cupákům. V noci se stejnou cestou (vlakem do Brankovic a zbytek pěšky) vrátil do Nemochovic.

Následujícího dne, v neděli 16. prosince, byl parašutista stížen vysokými horečkami, kašlem a bolestmi na prsou. Fyzické a psychické vypětí posledních dnů, včetně přechozené a nedolčené chřipky si vyžádalo svou daň v podobě nebezpečného zápalu plic. Škachovo onemocnění nemohlo přijít v nevhodnější dobu – statkář F. Tesařík začal naléhat na trojici uprchlíků, aby od něho odešla. V Nemochovicích prý začínají kolovat zprávy, že se u něj ukrývají partyzáni a proto dostal strach. Vzhledem k vážnému stavu čet. V. Škachy (jeho horečky dosahovaly až 41 stupňů Celsia) uprosily obě ženy statkáře, aby alespoň ony mohly u něho zůstat a parašutista, po předchozí domluvě, byl v noci 19. prosin-

⁴¹ VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s R. Kozákovou. Růžena Kozáková nalezla úkryt prostřednictvím zemského ředitele Odboru péče o mládež p. Kotka v ústavu pro matky a kojence v Křenovicích u Kojetína (pod jménem Svozilová), její dcera Alena byla umístěna v ústavu pro mládež se srdečními problémy v Hranicích. Pětiletý syn Jaroslav byl dán gestapem do péče starých manželů Zemkových ve Vlčnově.

⁴² Protokol s M. Rampasem.

⁴³ SOkA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 23, Protokol s V. Škachou, s. 8.

ce tajně převeden k nemochovické hostinské Marii Švajdlerové. Ta již doma ukrývala svého syna, uprchlého z totálního nasazení. O nemocného Škachu docházela pečovat A. Bohatcová. Tato statečná a nesmírně obětavá žena nakonec vymyslela možnost dalšího ubytování – F. Tesařík totiž stále nutil zbylou dvojici žen k odchodu. Rozhodla se využít fyzické podobnosti se svou přítelkyní Karlou Jankovou z Moravské Ostravy, která by jim mohla zajistit úkryt do té doby, než se čet. V. Škacha uzdraví a bude moci sám něco zařídit. Do Moravské Ostravy se proto rozjel Tesaříkův synovec Josef Říha z Brankovic, aby zařídil a domluvil vše potřebné. Ještě předtím však v Brně navštívil hostinského J. Recha, kterého se zeptal, jestli jsou čet. V. Škacha s A. Bohatcovou opravdu pronásledováni gestapem a přitom mu mj. prozradil, kde se nyní uprchlíci nachází a kam mají v úmyslu odjet – tato osudová návštěva měla o dva týdny vést k zatčení všech zúčastněných.⁴⁴

Jinak byla cesta úspěšná: K. Janková souhlasila s ubytováním kamarádky a jejího „synovce“ a rovněž J. Říhovi půjčila pro A. Bohatcovou svoji občanskou legitimaci. Po návratu J. Říhy do Nemochovic F. Tesařík kategoricky trval na okamžitém odchodu parašutisty a jeho družek. Protože do bytu K. Jankové měli odjet pouze A. Bohatcová s čet. V. Škachou, museli na statkáře opět naléhat, aby našel úkryt pro A. Sommerovou, což po dlouhém přemlouvání slíbil.⁴⁵

Večer 23. prosince 1944 odvezl syn M. Švajdlerové koňským povozem nemocí zesláblého čet. V. Škachu a A. Bohatcovou do Brankovic na nádraží. Odtud odjeli vlakem do Brna a následně do Moravské Ostravy-Přívozu ke K. Jankové na Myslbekovu ulici, kam v pořádku dorazili brzy ráno na Štědrý den. K. Janková přijala oba dva velmi přátelsky a podle svých skromných možností jim poskytla bezpečné zázemí – a to i přesto, že v bytě bydleli také její syn a dcera. Čet. V. Škacha musel opět ulehnout, aby si doléčil zápal plic. Ještě v posledních prosincových dnech roku 1944 se K. Janková rozjela na přání A. Bohatcové do Brna zjistit, co se stalo s jejím manželem a přivést nějaké potraviny. Také nemocný parašutista jí požádal, aby u hostinského J. Recha vyzvedla jeho aktovku s věcmi, které tam předtím uschoval. K. Janková navštívila v Brně – Řečkovících prap. J. Jetelinu a J. Recha, od něhož dostala Škachovu aktovku a poté se vrátila do Moravské Ostravy.

Koncem roku 1944 se brněnské gestapo rozhodlo znovu udeřit v přechovatelenské síti SILVERU B a tentokrát bylo jejich úsilí korunováno úspěchem. Z výpovědí již dříve zajištěného špkt. V. Kozáka a dalších vědělo o J. Rechovi a jeho kontaktu na parašutisty, proto přistoupilo k jeho zatčení. Pro hostinského

⁴⁴ Tamtéž a také VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s J. Rechem.

⁴⁵ Při následné razii gestapa v Nemochovicích unikla A. Sommerová zatčení a konce války se dočkala na svobodě. V červenci 1949 se provdala za V. Škachu.

a jeho ženu si přišli kriminální asistenti M. Rampas a A. Wiesner s vrchním kriminálním asistentem Janem Gellem odpoledne 29. prosince 1944.⁴⁶ Po zatčení byl J. Rech ihned převezen na gestapo do budovy právnické fakulty, ale k jeho podrobnému výslechu došlo až 2. ledna 1945. Přes počáteční zapírání nakonec J. Rech prozradil všechno o své spolupráci s paravýsadkem, ale zejména uvedl jméno J. Říhy. Ještě téhož dne se gestapáci A. Wiesner, H. Dufek a M. Rampas rozjeli spolu s J. Rechem do Nemochovic, kde měl dotyčný trávit u rodičů novoroční svátky. Zde byl J. Říha zatčen a donucen vypovídat – poprvé padla zmínka o parašutistově úkrytu v Moravské Ostravě. Od Říhů se zatýkácí komando přesunulo dále k F. Tesaříkovi. Statkář se snažil nejdříve zapírat, ale J. Rech ho vyzval, aby mluvil, že je vše prozrazeno. F. Tesařík proto popsal čtrnáctidenní ukrývání trojice uprchlíků, ovšem to podstatné se již gestapo dozvědělo – místo úkrytu dlouho hledaného příslušníka paraskupiny SILVER B.

Věci dostaly rychlý spád: všichni zatčení byli převezeni na právnickou fakultu v Brně a kriminální komisař F. Schauschütz telefonicky požádal ostravskou služebnu gestapa o pomoc při zásahu proti „padákovému agentovi a jeho družce“. Do Moravské Ostravy poté okamžitě odjeli A. Wiesner a H. Dufek s J. Říhou, který jim měl ukázat přesné místo pobytu čet. V. Škacha a A. Bohatcové. Na ostravské služebně je posílila pětičlenná skupina gestapáků – kriminální tajemník Jan Seringer, kriminální tajemník Rudolf Reisinger, vrchní tajemník Jan Marien, kriminální asistent Wilhelm Kampf a také konfident František Vilkovský – a v časných ranních hodinách 3. ledna 1945 vnikli do bytu K. Jankové v Myslbekově ulici.⁴⁷

Jak probíhaly následující dramatické události, na jejichž konci zůstali tři těžce zranění příslušníci gestapa, popsal čet. V. Škacha v poválečném protokolu: *Dne 3. 1. 1945 okolo 6 hod. ráno, těsně potom, kdy se vrátila dcera pí Jankové z práce na nádraží, kde měla právě noční službu a syn pí Jankové odešel do zaměstnání, jsem usnul, když jsem předtím téměř celou noc nespal, týrán kašlem. Za malý okamžik jsem byl probuzen jakýmsi řevem a uviděl jsem kolem svého lůžka ne víc než jeden metr vzdálené gestapáky se samopaly a pistolemi. Bylo jich celkem pět a jak jsem později viděl, další byli v kuchyni.*⁴⁸ Spánkem a nemocí omámený parašutista se pokusil o odpor, vytáhl z pod polštáře svoji pistoli a chtěl střílet. Gestapáci se na něj vrhli a v urputné potyčce se mu snažili

⁴⁶ V poválečném protokolu J. Rech uvedl, že jej asi hodinu před zatčením 29. 12. 1944 navštívil podruhé J. Říha, který mu měl oznámit, ať je bez starostí, že je parašutista ukrytý v Moravské Ostravě.

⁴⁷ HO MZM, inv.č. S 7729, Protokol s bývalým kriminálním tajemníkem Janem Seringerem na OÚStB v Ostravě dne 11. 11. 1946.

⁴⁸ SOka SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 23, *Protokol s V. Škachou*, s. 10. Podle výpovědi J. Seringera se zásahu v bytě K. Jankové zúčastnili H. Dufek, A. Wiesner, F. Vilkovský a W. Kampf, ostatní čekali na chodbě a zasáhli až po zahájení střelby.

pistoli vykroutit z ruky a spoutat ho.⁴⁹ Zatímco se čet. V. Škacha zoufale a marně bránil přesile, využila A. Bohatcová nepozornosti zápasících gestapáků, vzala z parašutistova kabátu druhou pistoli a začal po nich střílet. Než doběhli ostatní úředníci gestapa z chodby před bytem a odzbrojili ji, podařilo se statečné ženě těžce zranit H. Dufka, A. Wiesnera a F. Vilkovského.⁵⁰ Nakonec byl přemožen i čet. V. Škacha, poté co utrpěl střelné zranění hlavy (je možné, že byl omylem zasažen palbou A. Bohatcové) a pažbou samopalů mu byla zlomena pravá ruka. S nasazenými pouty a jenom v pyžamu byl vyvečen z bytu ven do přistaveného auta. Druhým vozem nejdříve krim. tajemník J. Seringer odvezl zraněné gestapáky do nemocnice a potom se vrátil pro ostatní zatčené: A. Bohatcovou, K. Jankovou a její dceru (Rudolf Janek byl zajištěn později v zaměstnání).

Bez ohledu na svá zranění byl čet. V. Škacha zbit již ve voze a dotazován na svého druha rtn. J. Zemka. Nějakou dobu strávil na ostravském gestapu, nahý v nevytopené místnosti, spoután na rukou a nohou. Po provizorním ošetření a ustrojení byl během dopoledne 3. ledna 1945 převezen do Brna, stejně jako A. Bohatcová.

Pro brněnskou řídicí úřadovnu znamenalo dopadení dlouho hledaného „anglického“ parašutisty velký úspěch. Škachovy výsledky byly vedeny s velkou intenzitou a také brutalitou. Během období do jeho transportu do Flossenbürgu 23. ledna 1945 byl držen na cele v Kounicových kolejích, připoután ke kovové posteli s pouty na rukou a nohou. Zlomenou ruku mu dali do sádry až čtyři dny po zatčení, i potom dostal pouta – připevněná druhým koncem ke konstrukci postele – na levou ruku. Odvazován byl pouze k jídlu, na toaletu a když měl jít k výsledku. Pravidelně byl fyzicky i psychicky týrán.

Po třech týdnech trvajícím kolotoči výsledků zatčeného parašutisty a jeho spolupracovníků gestapo celý případ uzavřelo a odevzdalo k „likvidaci“. Na svobodu byla propuštěna pouze L. Cupáková s dcerou a manželé Rechovi.⁵¹ Dne 23. ledna 1945 byl z Brna vypraven první velký transport 833 politických vězňů (z toho 708 Čechů), jehož cílovou stanicí se měl stát koncentrační tábor Flossenbürg v bavorském pohraničí, západně od Tachova. Mezi deportovanými se nacházel také čet. V. Škacha a většina jeho dříve zatčených mužských spolupracovníků – právě je čekal za „pomoc nepřátelským padákovým agentům“ krutý trest. Krátce po příjezdu do tábora byly na základě nařízeného Sonderbehan-

⁴⁹ V. Škacha v poválečném protokolu uvedl, že přitom třikrát vystřelil a čtvrtý náboj se mu vzpříčil v hlavni. Tato pistole pocházela z úkrytu na dvoře A. Cupáka v Brně-Řečkovících.

⁵⁰ A. Bohatcová střelila z parašutistovy zbraně Colt, se kterou přiletěl z Anglie. Zasažla H. Dufka do ledvin a F. Vilkovského 2x do nohy, A. Wiesner utrpěl průstřel plic. Srov. HO MZM, Protokol s J. Seringerem a F. Schauschützem.

⁵¹ Po osvobození byl J. Rech 30. 5. 1945 zatčen orgány čs. národní stráže a vyšetřován Mimořádným lidovým soudem v Brně pro podezření ze spolupráce s gestapem. V prosinci 1945 bylo řízení zastaveno. Srov. VÚA Praha, fond 37-343/4, Protokol s J. Rechem.

dlungu (zvláštní zacházení) zahájeny popravky. Dne 6. února 1945 zastřelili nacisté prvních 8 vězňů, 28. února 1945 dalších 14 osob – 11 z nich bylo více či méně zapojených do spolupráce se SILVEREM B: Antonín Cupák, František Dvorský, Miroslav Dvorský, Oldřich Dvorský, Rudolf Janek, škpt. Václav Kozák, Karel Gromeš, František Sova, František Tesařík, Josef Říha a Jaroslav Zemek.⁵²

Jakým způsobem, kdy a kde zahynuly Antonie Bohatcová, Františka Dvorská, Ludmila Dvorská, Božena Dvorská a Karla Janková s dcerou, nebylo nikdy přesně zjištěno. Ženské spolupracovnice SILVERU B zřejmě potkal osud mnoha podobně „pohřešovaných“ z posledního období války – buď byly zastřeleny ranou do týla na tzv. písečku, improvizovaném popravišti na dvorku mezi blokem A a sálem Kounicových kolejí, nebo se řadí ke 22 neidentifikovaným osobám z celkového počtu 235 obětí druhého velkého „moravského“ transportu do koncentračního tábora Mauthausen (někdy uváděný jako tzv. transport KL III) ze začátku dubna 1945.⁵³ Smrtí těchto statečných mužů a žen se završila tragická a krvavá bilance více než tříletého působení paraskupiny SILVER B v Protektorátu Čechy a Morava.

Čet. Vladimír Škacha přežil pobyt ve Flossenbürgu i následující pochod smrti, při němž byli vysílení vězni zachráněni 24. dubna 1945 postupující americkou armádou.

Rtn. Jan Zemek uprchl před zatýkáním v Židenicích, nějakou dobu se ještě ukrýval v Brně-Žabovřeskách a na přelomu roku 1944–1945 přešel do nového úkrytu v Osvětimanech u Kyjova. V prostoru buchlovských lesů se mu podařilo navázat kontakt s partyzány. Šlo o jednu z několika skupin ilegální organizace VELA, která působila na Bzenecku a Kyjovsku. Oddíl, skládající se z Čechů a také z uprchlých sovětských válečných zajatců, prováděl od konce března 1945 drobné destrukce a přepady maďarských a německých vojáků. Na samém konci války se tedy alespoň rtn. J. Zemkovi podařilo zapojit do aktivní odbojové činnosti. V řadách partyzánů se dožil konce války.

Paraskupina SILVER B nemohla splnit nic z toho, s čím přiletěla z Velké Británie, ale přes všechny chyby a nezdary je nutno ocenit skutečnost, že v nelehkých podmínkách protektorátu dokázali přežít. A to zejména díky nesmírné statečnosti a obětavosti přechovávatelů z Řečkovic, Žabovřesk, Židenic a mnoha jiných míst – 19 z nich zaplatilo za svoji pomoc tím nejcennějším, vlastními životy. Právem jim náleží čestné místo v naší novodobé historii. Jim, stejně jako všem ostatním statečným bojovníkům v boji za svobodu národa v letech nacistické okupace 1939–1945.

⁵² HO MZM, inv.č. S 14 902, Seznam 833 vězňů, odtransportovaných do KT Flossenbürg dne 23. 1. 1945; dále SOKA SY, fond Škacha Vladimír, inv.č. 21, Seznam podporovatelů; a také František Zřídka Veselý – Jiří Adámek – Milan Kroutil, *Brněnští občané v boji proti fašismu*, Brno 1981

⁵³ Do transportu byl také zařazen a v Mauthasenu zahynul Karel Hudec. Srov. František Nedbálek, *Transport „KL 3“ Brno – KT Mauthausen*. In: *Morava v boji proti fašismu II*. Brno 1990, s. 208.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Dům stavitelského mistra Antonína Cupáka na Ovocné ulici (dnes Cupáková) č. 6 v Brně-Řečkovících. Zde prožili parašutisté Silveru B období heydrichiády, v úkrytu na dvoře byla zakopána jejich nefunkční radiostanice. Foto autor.
- Příloha č. 2: Dům Václava a Růženy Kozákových na Sibiřské ulici č. 67. Sem zamířili Jan Zemek a Vladimír Škacha po svém příjezdu do Brna 31. 12. 1941. Foto autor.
- Příloha č. 3: Rtn. Jan Zemek (vlevo) a čet. Vladimír Škacha [Škacha – s knírkem] u cihlové zdi na dvoře Porchester Gate, Bayswater Road, Londýn, konec léta 1941. Zde vznikly podobné snímky všech čs. parašutistů, vysazených v letech 1941–1942. Foto archiv autora.
- Příloha č. 4: Manželé Antonín a Antonie Bohatcovi z Brna-Řečkovic patřili k nejobětavějším spolupracovníkům paraskupiny SILVER B. Foto archiv Litomyšl.

Jan Břečka

Der illegale Aufenthalt des Landetrupps SILVER B in Brünn in den Jahren 1942–1944

RESÜMEE

Ende 1941 landeten auf dem Gebiet des Protektorats Böhmen und Mähren sieben Fallschirmjäger in drei Gruppen, die von der tschechoslowakischen Exilregierung in London entsandt worden waren. Die Mitglieder der Trupps ANTHROPOID und SILVER A gingen in die Geschichte des Widerstandes gegen die Nazis in der Tschechoslowakei und in Europa ein. Das gilt für die Namen von Jan Kubiš, Jozef Gabčík und ihren Gefährten ebenso wie für ihre Tat – das Attentat gegen R. Heydrich. In jener Dezembarnacht 1941 befanden sich mit ihnen jedoch noch zwei Männer der Gruppe SILVER B im Flugzeug, Unterfeldwebel Jan Zemek und Zugführer Vladimír Škacha. Ihre Landung misslang – alle Kontaktadressen versagten und wegen einer zerstörten Radiostation konnten sie keine Verbindung mit London herstellen. Daher mussten sich die beiden Fallschirmjäger von Anfang an verstecken und vor der Gestapo fliehen. Trotzdem versuchten sie, ein illegales Nachrichtennetz aufzubauen, das allerdings v. a. zu ihrem Unterschlupf diente. Während des ganzen Aufenthalts bemühten sie sich, Kontakt zu Widerstandsorganisationen zu bekommen, was Zemek schließlich erst gegen Kriegsende gelang, als er sich einer Partisanengruppe anschloss, die in den Wäldern um Buchlov operierte. Sein Partner Škacha wurde im Januar 1945 in einem seiner Verstecke in Ostrau von der Gestapo verhaftet und im KZ Flossenbürg gefangen gehalten. Die vorliegende Arbeit beschreibt den Aufenthalt der Fallschirmjäger von SILVER B in Brünn in den Jahren 1942–1944, als sie in den Stadtvierteln Řečkovice, Žabovřesky und Židenice durch Verwandte von Zemek sichere Verstecke fanden. Ende 1944, als die Gestapo eine Spur der Fallschirmjäger fand, wurden mehrere Helfer verhaftet und 19 von ihnen kamen auf den Hinrichtungsstätten der Konzentrationslager ums Leben.

Příloha č. 1: Dům stavitelského mistra Antonína Cupáka na Ovocné ulici (dnes Cupákova) č. 6 v Brně-Rečkovících. Zde prožili parašutisté Silveru B období heydrichiády, v úkrytu na dvoře byla zakopána jejich nefunkční radiostanice.

Příloha č. 2: Dům Václava a Růženy Kozákových na Sibiřské ulici č. 67. Sem zamířili Jan Zemek a Vladimír Škacha po svém příjezdu do Brna 31. 12. 1941.

Příloha č. 3: Rtn. Jan Zemek (vlevo) a čet. Vladimír Škacha [Škacha – s knírkem] u cihlové zdi na dvoře Porchester Gate, Bayswater Road, Londýn, konec léta 1941. Zde vznikly podobné snímky všech čs. parašutistů, vysazených v letech 1941–1942.

Příloha č. 4: Manželé Antonín a Antonie Bohatcovi z Brna-Řečkovice patřili k nejobětavějším

**POČÁTKY ČINNOSTI NĚMECKÉHO ZEMSKÉHO SOUDU
V BRNĚ V LETECH 1939–1943
A VÝKON ROZSUDKŮ SMRTI VE VĚZNICI
ZEMSKÉHO SOUDU VE VÍDNI.**

Od konce 2. světové války již brzo uplyne 60 let a přece je stále předmětem zájmu. Je tomu proto, že přinesla lidstvu nesmírné utrpení. Nelze proto nikdy zapomenout na její hrůzy, na ty, kteří ztratili v boji za svobodu své životy. I když bylo o této válce vydáno velké množství historických děl, jsou ještě události, které čekají na objektivní zpracování. Události na Moravě v letech 1938–1945 byly popsány snad ze všech možných stránek. Přesto mezi ty, které by bylo třeba osvětlit, patří systém teroru, který nacisté rozpoutali. Nebylo to jen pověstné gestapo a další policejní a zpravodajské orgány nacistických okupantů, které způsobily nesmírné utrpení ujařmeného lidu. Mezi ty složky, tvořící soustavu teroru, patří i německé trestní soudnictví. Hned po příchodu jednotek vojskové skupiny 5, 15. března 1939 se počala budovat struktura soudnictví s důrazem na soudy trestní a na to, aby i občané tzv. Protektorátu Čechy a Morava podléhali co největšímu okruhu německé soudní pravomoci. Na Moravě byl zřízen Zemský soud a brzy jeho součástí Zvláštní soud (Sondergericht), který postupně vynášel mnoho rozsudků smrti – a to nejen pro činy politické, ale i činy proti válečné ekonomice a kriminální delikty. Samotný Adolf Hitler se velmi zajímal o uplatňování bezohledné trestní politiky. Usnesením říšského sněmu z 26. dubna 1942 byl dokonce zmocněn činit mimořádná opatření v německé justici s tím, že je třeba odvolávat soudce, kteří nebudou vynášet represivní rozsudky také nad nepatrnými skutky proti zájmům „bojující Říše“.

Tato práce se zabývá počáteční historií vzniku a činností Zvláštního soudu při německém Zemském soudu v Brně, který od roku 1940 do léta 1943 vynesl velké množství ortelů smrti, které byly vykonány ve věznici Zemského soudu ve Vídni. Na trestech smrti, jejichž počet se ještě zvýšil v následujících letech, lze dokumentovat skutečnost, že i nacistické soudnictví, hlavně Zvláštní soudy a pověstný Lidový soudní dvůr (Volksgerichtshof) patřily k systému teroru, který byl za okupace v naší vlasti uplatňován.

I.

Dohodou v Mnichově 30. září 1938 došlo k tomu, že Hitlerovi bylo vydáno bez odporu celé české a moravské pohraničí. Tím však neskončil záměr tohoto diktátora. Nespokojil se s tímto územním ziskem, ale 15. března 1939 násilím obsadil obě historické země Čechy a Moravu. Přitom se mu dostalo pomoci od mnohých místních občanů německé národnosti. Například přímo v Brně v noci ze 14. na 15. března příslušníci heinleinovské strany, zformovaní v tzv. Volksdeutsche Mannschaft, obsadili všechny důležité úřady v Brně, takže jednotky vojskové skupiny 5, vedené generálem Wilhelmem Listem, doprovázené příslušníky gestapa ve formě Einsatzgruppe 2 v čele s SS Oberführerem Dr. Walterem Stahleckerem, vtáhli do Brna již „osvobozeného“.

V rámci velitelství vojskové skupiny 5 byl šéf civilní správy, župní vedoucí NSDAP Josef Bürckel. V této skupině odborníků z mnoha odvětví správy a hospodářství byli také specialisté z úseku německé justice. Její člen, Dr. Lux, měl zabezpečit ihned po příchodu do Brna chod českých soudů a státních zastupitelství a vytvořit předpoklady k brzkému vytvoření německého soudnictví na nově získaném území. Česká justice v Protektorátu Čechy a Morava, jak Hitler ve svém výnosu z 16. března 1939 nazval okupované země, vyvíjela bezporuchovou činnost, takže byli ze soudů odvolání zvláštní komisaři, které tam dosadila civilní správa.

Na území protektorátu se zatím konaly přípravy ke zřízení německých justičních orgánů. Dne 14. dubna 1939 byla vydána dvě významná nařízení, která vytvořila legislativní základnu pro zřízení německých soudů a zavedení německého práva na okupovaném území. Jednalo se o *Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren vom 14. April* a *Verordnung über die Strafgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren vom 14. April 1939* a doplňky vydanými později 18. září 1939.¹ Na území Čech a Moravy byl zřízen Vrchní zemský soud se sídlem v Praze a Zemské soudy v Praze a Brně a v řadě míst Úřední soudy (*Amtsgericht*). Mimořádně závažným zásahem proti českému obyvatelstvu bylo zavedení německé jurisdikce u řady trestných činů. Okupace zbytku Československa byla násilným činem, a tak čeští občané neměli být v rámci této protiprávnosti souzeni za činy proti tomuto novému pořádku, neměli být stíháni za svoji vlasteneckou činnost za nabytí svobody pro trestný čin velezrady (§80 a následující německého trestního zákona). Podobně tomu bylo u trestných činů, uvedených v nařízení ze 14. dubna 1939 o výkonu německé trestní pravomoci. Okruh kompetence německých soudů se postupem doby stále zvětšoval, takže pravomoci německých soudů podléhalo stále více českých obyvatel.

¹ *Reichsgesetzblatt* (dále RGB) I., s. 752, 754 a 1945.

V Brně se ještě za existence civilní správy – vojenská správa končila 15. dubna 1939 – ujal příprav na zřízení německého Zemského soudu Dr. Walter Wilhelmi. Pocházel z Frankfurtu nad Mohanem, byl po více roků činný u Zemského soudu ve Wiesbadenu a po okupaci pohraničí pomáhal zavádět německé právo u německého soudu v České Lípě. V dubnu 1939 byl přemístěn do Brna se stejným úkolem. Již dne 17. dubna 1939 Wilhelmi hlásil Vrchnímu zemskému soudu do Prahy, že německý Zemský soud v Brně zahájil činnost. V hlášení zdůraznil, že na tom má zásluhu Dr. Lux z Vídně a kancelářský ředitel Walter.² Pro Zemský soud v Brně byla určena systemizace pracovních sil: jeden prezident, tři ředitelé zemského soudu, šest vyšších úředníků, pět úředníků střední služby a další čtyři zaměstnanci.³ Dr. W. Wilhelmi se postaral také o umístění Zemského soudu. Byl dislokován v budově justičního paláce, v jeho zadní části v Mozartově ulici č. 2 a v komplexu soudní budovy a věznice na Cejlu. Většina hlavních líčení se konala v jednací síni č. 21 v Mozartově ulici č. 2.

K prvnímu zasedání německého Zemského soudu v Brně došlo 12. května 1939. Bylo to vůbec první jednání německého soudu v celém Protektorátu Čechy a Morava.⁴ Velká komora (senát) za předsednictví Dr. Philipa Krappa, který přišel do Brna z Bamberku, při vstupu do jednací síně pozdravila německým pozdravem a nato Dr. W. Wilhelmi pronesl kratší projev o významu německého soudnictví. Toho dne byly projednány dva trestní případy majetkové povahy.

Dne 5. června 1939 zahájila činnost i tzv. malá komora Zemského soudu, která rozhodovala o odvolání proti rozhodnutí Úředních soudů.

Zemský soud v Brně jednal většinou přímo v tomto městě, často však vyjížděl k projednávání trestních věcí do Jihlavy, Uherského Hradiště, Olomouce a Ostravy.

Prezidentem Zemského soudu se stal po skončení provizoria za Dr. W. Wilhelmiho Dr. Maxmilian Koller (* 12. října 1877 v Šumperku na Moravě). Právo vystudoval na univerzitě ve Vídni. Po 1. světové válce se stal soudcem, prošel řadu míst na Moravě, posledně byl soudcem Nejvyššího soudu, který v té době měl sídlo v Brně. Byl příslušníkem Sudetoněmecké strany a po zřízení protektorátu se stal 8. května 1940 prezidentem německého Zemského soudu v Brně. V této funkci zůstal až do konce války. Zástupcem prezidenta byl dr. Maxmilian Pokorný (* 29. července 1874) pro oblast občanskoprávní. Místa soudců byla obsazena soudci dosud působícími u československých soudů nebo těmi, kteří přišli jako posila z Německa. Mezi soudci, kteří přišli na výpomoc z říše, byl Dr. Johannes Mnich, Dr. Walter Gäde, Dr. Eberhard Bollacher a další. Z býva-

² *Moravský zemský archiv Brno*, fond C 43 Německý zemský soud Brno, 1939–1945 (dále MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno), kart. 9.

³ MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 3.

⁴ *Volksdeutsche Zeitung*, č. 70, 13.5.1939.

lých československých soudců a státních zástupců to byl Dr. Rudolf Bujnoch, Dr. Josef Hross a jiní.

Při Zemském soudu bylo zřízeno Vrchní státní zastupitelství. Do jeho vedení byl postaven Dr. Heinrich Kuhn (* 6. listopadu 1880), který po vystudování právnické fakulty ve Vídni působil od roku 1919 jako státní zástupce v Brně. Býval však častěji nemocný a 23. listopadu 1944 zemřel. Byl zastupován 1. státním zástupcem Dr. Theodorem Schäperem (* 6. listopadu 1901). Do Brna přišel z Německa. Také u Vrchního státního zastupitelství pracovali dřívější státní zástupci, činní u čs. soudů. Byl to Dr. Erich von Jantsch, dr. Karel Leopold Schwaller, Dr. Wolfgang von Zeynek, z Německa byli přeloženi Dr. Werner Rhode, Dr. Erwin Frosch a další.

Odhalování a vyšetřování činů trestných podle německého trestního zákona a mnohých dalších právních norem, které byly vydány zejména od 1. září 1939 a v kterých byl příslušný Zvláštní soud, prováděla německá kriminální policie, tzv. Zollfahndungszweigstelle v Brně a gestapo.

Nejvíce aktivní byla německá kriminální policie, služebna v Brně a pobočky v Jihlavě, Olomouci, Ostravě a Zlíně. Všechny podléhaly řídicí úřadovně (Leitstelle) v Praze, která byla řízena V. úřadem říšského bezpečnostního hlavního řádu (RSHA) v Berlíně. V Brně byla původně jen tzv. Verbindungstelle, poté přeměněna na služebnu. Ve vztahu k pobočkám na Moravě měla určité koordinační poslání. Vedoucím služebny v Brně byl v době od 1. srpna 1939 do 15. března 1941, kdy byl přemístěn do Katowic, vrchní vládní rada, SS-Obersturmbannführer Max Rausch (* 14. října 1898), k 15. prosinci 1944 byl jmenovaný velitelem nově přeformovaného gestapa v bezpečnostní policii v Brně, kde V. oddělením byla kriminální policie, která jako samostatná úřadovna byla zrušena.⁵ Po Rauschovi se stal vedoucím služebny kriminální policie kriminální ředitel, SS-Sturmbannführer Konrad Nussbaum (* 3. listopadu 1893). Z Brna byl přeložen v prosinci 1944 do Wilhelmshafenu. Německá kriminální policie vyšetřovala násilné delikty, činy proti válečné ekonomice a v některých směrech spolupracovala s gestapem, zejména tam, kde bylo zapotřebí speciálních kriminalistických prostředků. Sídlem služebny bylo Brno, Orlí č. 30 a od roku 1941 bývalé Sušilovy studentské koleje, Klácelova ul. č. 2.

Zollfahndungszweigstelle Brno, umístěné v Dominikánské ulici č. 2, velmi intenzivně pátralo a vyšetřovalo činy proti hospodářským válečným zákonům, zejména černým porážkám dobytka, pašování zboží, hlavně ze Slovenska, devizovým věcem apod. Vedoucím byl celní rada Machartzek.

Činy politické povahy, jejichž počet rostl, zejména od roku 1943, odhalovalo a vyšetřovalo gestapo. Pro Moravu to byla řídicí úřadovna v Brně, Veverčí č. 70

⁵ Max Rausch byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Brně 1. března 1947 k trestu smrti a popraven. Viz MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, Lsp 8/47.

s řadou poboček na celé Moravě. V letech 1940–1944 vedli řídicí úřadovnu v Brně vládní rada, SS-Sturmabführer Günter Herrmann (* 15. září 1908) od 1. srpna 1939 do května 1941 a po něm do května 1944 vrchní vládní rada, SS-Obersturmbannführer Wilhelm Nölle (* 26. ledna 1904). Oba nebyli po válce dopadeni a postaveni před čs. soud. Gestapo vyšetřovalo případy neoprávněného držení zbraní, poslech zahraničního rozhlasu, neoznámení odbojové činnosti jiných osob (§ 139 německého trestního zákona) a zejména poskytování pomoci „nepřátelům Říše“ (úkryty, opatrování falešných osobních dokladů podle nařízení říšského protektora z 3. července 1942).⁶ Při vyšetřování bylo používáno gestapem hrubých fyzických metod, psychického tlaku a provokací.

Kriminální policie používala k uvěznění osob, které vyšetřovala, věznici policejního ředitelství v Brně, Orlí č. 30, od roku 1941 bývalé Sušilovy studentské koleje a věznici na Cejlu 71. Gestapo využívalo pro své vězně Kounicovy studentské koleje, tehdy ulice Joza Uprkagasse č. 45 a věznici Pod kaštany na Veveří ulici č. 112 (do 24. srpna 1944, kdy byla zrušena a vězni přemístěni do Kounicových kolejí). Do května 1944 sloužila gestapu věznice policejního ředitelství na Orlí č. 30. Ženy byly umístěny ve věznici gestapa, zřízené pro ně zvlášť na Cejlu.

Obhájci obžalovaných před Zvláštním soudem byli němečtí advokáti z Brna. Jejich aktivita nebyla vysoká, zejména v případech, kdy byli určení ex offio.

Výraznou změnou ve výkonu německého soudnictví bylo zřízení Zvláštních soudů v Protektorátu Čechy a Morava. Byly vytvořeny v Praze a Brně (Sondergericht). Nešlo o instituci zcela novou. Zvláštní soudy byly budovány hned po převzetí moci nacisty v Německu nařízením z 21. března 1933.⁷ Byly to soudy, které měly zajistit existenci nového režimu především proti pachatelům tzv. záškodných jednání, tedy pobuřování, slovní urážky představitelů režimu, NSDAP a uniforem nacistů podle zákona z 20. prosince 1934.⁸ Okruh trestných činů se postupně rozšiřoval. Zejména se tak stalo od 1. září 1939 při zahájení německé útočné války proti Polsku. Zvláštní soudy mohly být zřízeny v případě potřeby při okupaci zbytku Československa 15. března 1939, což se však nestalo, neboť jich nebylo vzhledem k situaci zapotřebí. Význam Zvláštních soudů za válečného stavu byl zdůrazněn na poradě předsedů Zvláštních soudů, která se konala 24. října 1939 v Berlíně. Státní sekretář ministerstva justice Dr. Roland Freisler ve svém projevu zdůraznil velký význam Zvláštních soudů při zajišťování vnitřní fronty.⁹

⁶ *Verordnung des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren vom 3. Juli 1942 zur Abwehr der Unterstützung reichsfeindlichen Handlungen.* Viz *Verordnungsblatt Reichsprotektors Böhmen und Mähren*, s 182.

⁷ RGB I., s. 135.

⁸ RGB I., s. 1269. *Gesetz gegen heimtückische Angriffe auf Partei und Staat und zum Schutz der Parteiuniformen vom 20. Dezember 1934*, s řadou novel.

⁹ *Deutsche Justiz*, č. 46, 17.11.1939.

Impulsem ke zřízení Zvláštních soudů v Protektorátu byla zřejmě tato porada a na ni navazující nařízení *O příslušnosti trestních soudů, Zvláštních soudů a trestně procesních předpisů* z 21. února 1940.¹⁰ Toto nařízení podrobně stanovilo jejich zřizování, složení, příslušnost a vlastní činnost. Zvláštní soud rozhodoval s konečnou platností, proti jeho rozsudkům nebyly přípustné opravné prostředky. Rozhodovaly v tříčlenných senátech, složených ze soudců z povolání (později byla posilována úloha samosoudce) a v ustanovení § 13 byly stanoveny trestné činy, o kterých měly Zvláštní soudy jednat. Významné bylo ustanovení, dle kterého byl Zvláštní soud příslušný i pro jiné činy, pokud žaloba je toho názoru, že okamžité odsouzení je *nutné* s ohledem na závažnost nebo zavrženíhodnost činu a s ohledem na veřejnost, její rozruch nebo ohrožení veřejného pořádku nebo si to vyžaduje bezpečnost (§ 14).

V Brně došlo k ustavení Zvláštního soudu krátce po velké slavnosti, konané v Praze 1. února 1940, kdy za přítomnosti ministra justice Dr. Franze Gürtnera, říšského protektora Konstantina svobodného pána von Neuratha a mnoha dalších hostů, byli uvedeni do funkcí prezident Vrchního zemského soudu a generální státní zástupce v Praze.¹¹ Předsedou Zvláštního soudu v Brně se stal Dr. Johannes Mnich (* 21. října 1896). Obdobně byli činní u Zvláštního soudu státní zástupci z Vrchního státního zastupitelství při Zemském soudu. Kdy a proti komu se konalo první hlavní líčení, nevíme. Dne 12 dubna 1940 se však konalo hlavní líčení na výjezdním zasedání v Ostravě, kde byli obžalováni tři pachatelé, obvinění ze zločinu krádeže (podle § 171 rakouského trestního zákona), že se v říjnu 1939 vloupali do jednoho obchodu, ale hlavně vnikli do budovy nově zřízeného německého Úředního soudu v Ostravě a z psacích stolů odcizili 2 100 korun a různé věci.¹²

Zvláštní soud v Brně byl činný až do samého konce války a projednal za dobu své existence několik tisíc případů.

Rozhodování Zemského soudu, hlavně Zvláštního soudu v Brně, plně odpovídalo trestní politické linii v Německu. Zejména po zasedání říšského sněmu 26. dubna 1942, na kterém Hitler požádal o mimořádné plné moci vůči těm soudcům, kteří nebudou ukládat vražedné rozsudky proti nepřátelům Říše a na podkladě tohoto jednání mohli být odstraněni. Také Zvláštní soud v Brně se zapojil do krutého represivního systému nacistického režimu.

O tom svědčí ukládání trestů, především trestů smrti. První trest uložila ještě trestní komora Zemského soudu 14. listopadu 1939 Františku Wagnerovi za žhářství. Byl popraven 16. prosince 1939 ve věznici v Breslau (Kletschkastrasse 31).¹³

¹⁰ RGB I., s. 405.

¹¹ *Lidové noviny*, č. 58, 2.2.1940; *Volksdeutsche Zeitung*, č. 27, 2.2.1940.

¹² MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 3 Js So 2/40.

¹³ MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 2 K Ls 117/39.

V následujících letech se ukládání absolutních trestů rok od roku zvyšovalo. Celkem Zvláštní soud v Brně odsoudil k trestu smrti 477 osob, z toho 468 Čechů, 5 Němců, 2 Francouze, 1 Slovák a 1 Bulhara. Z popravených bylo 355 mužů a 38 žen. Z celkového počtu odsouzených bylo popraveno 393, 51 osob obdrželo milost, 22 odsouzenců k trestu smrti bylo v celách smrti osvobozeno ve věznici v Praze-Pankráci, 6 zachráněno po odsouzení v Riedu a 5 odsouzenců uniklo popravě sebevraždou. V Praze-Pankráci bylo popraveno 234 odsouzenců, ve Vídni (Langerichtrasse) 150, v Breslau 7 a v Brně 2. Z celkového počtu 477 odsouzených k trestu smrti bylo 248 pro věci politické povahy, 152 kriminální, 67 hospodářské a u 10 nebyla příčina spolehlivě zjištěna.

K výkonu trestu smrti mohlo dojít až po rozhodnutí, zda bude dána milost. O řízení o milosti se postupovalo dle Hitlerova výnosu z 1. února 1935,¹⁴ který byl proveden ministrem justice formou Řádu pro milost (Gnadenordnung) z 6. února 1935. Pro Protektorát Čechy a Morava měl velký význam další výnos Hitlera z 25. ledna 1944,¹⁵ který přenesl právo k udílení milosti na říšského protektora v trestních věcech, v kterých rozsudek vynesl německý soud se sídlem v protektorátu, v případech, kdy rozhodoval Říšský soud, Lidový soud (Volksgerichtshof) nebo na jeho místě Vrchní zemský soud říšský protektor po dohodě s ministrem justice, v případě neshody sám Hitler. Podklady pro řízení o milost vyřizovalo Vrchní státní zastupitelství, v daném případě ze Zemského soudu v Brně.

Výkon trestu smrti byl prováděn podle směrnice ministra justice z 19. února 1938.¹⁶ Novým podmínkám války byla přizpůsobena směrnicí ze 17. ledna 1945.¹⁷ Směrnice velmi podrobně upravovala postup všech zúčastněných při výkonu trestu včetně kata (Scharfrichter). Rozsudky trestu smrti Zvláštního soudu v Brně byly uskutečňovány Vrchním státním zastupitelstvím v souladu s citovanými směrnicemi. K vlastním popravám docházelo zpočátku ve věznici Zemského soudu ve Vídni (Landgerichtstasse 11). K první zde provedené exekuci na základě rozsudku Zvláštního soudu Brno došlo 25. června 1940, k poslední 27. srpna 1943. Ve věznici v Praze-Pankráci byla instalována gilotina a od 5. dubna 1943 byly popravy pro Zvláštní soud v Brně prováděny pouze zde (výjimka byla počátkem března 1945, kdy ve věznici v Brně-Cejlu byli popraveni dva partyzáni oběšením).

Výkon trestu smrti popsal autor ve zvláštní práci.¹⁸ K popravě nemohlo dojít jen v případech, kdy bylo vyhověno žádosti o milost, u těhotných žen a osob

¹⁴ RGB I., s. 747. *Deutsche Justiz*, 1935?, s. 203 s novelami z 21. 12. 1936 a dalšími.

¹⁵ RGB I., s. 59.

¹⁶ MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 4417-III a 4-318/39.

¹⁷ MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 4417-IV-III a 4-11/45.

¹⁸ František VAŠEK, *Ve stínu gilotiny. Výkon trestů smrti uložených v době okupace nacistickými soudy*, 1992, 224 s. Netištěný rukopis, uložen v Státním ústředním archivu v Praze.

duševně chorých (§ 453 odstavec 2 něm. trest. řádu). Poslední záchranou pro odsouzence byla jen urychlená obnova trestního řízení (§ 359 a následující trest. řádu). Vzhledem k tomu, že odsouzený byl již ve věznicí, kde se měl výkon trestu vykonávat, měl zde činný státní zástupce neprodleně informovat úřad výkonu trestu, v daném případě státní zástupce z Vídně vrchního státního zástupce v Brně, že byla podána žádost o obnovu trestního řízení. Nalézací soud, tedy senát Zvláštního soudu se musel v takovém případě ihned sejít a rozhodnout o obnově. Členové příslušného senátu Zvláštního soudu v Brně měli proto před výkonem trestu smrti pohotovost, u telefonu čekal zaměstnanec soudu na případnou zprávu z Vídně, že návrh na obnovu řízení byl podán. Tento zaměstnanec měl neprodleně informovat členy senátu, ti se měli sejít a rozhodnout. O tomto opatření byla podána do Vídně telefonická zpráva a poprava v případě negativního rozhodnutí mohla být uskutečněna. Není však znám případ, že by v době, kdy se popravy prováděly ve Vídni, byla na poslední chvíli povolena obnova řízení a tak zabráněno popravě.¹⁹

Vrchní státní zastupitelství v Brně vymáhalo náklady trestního řízení včetně úhrady za popravu. Za popravu byl předepisován jednotný poplatek ve výši 300 říšských marek, k tomu vlastní náklady, spojené s popravou, včetně cestovního a diet státního zástupce z Brna, který byl popravě přítomen, služebního řidiče, pokud se z Brna do Vídně použil služební automobil, náklady na vazbu ve výši 2 říšské marky za jeden den, výlohy advokáta, poštovné a případně další náklady. Pokud došlo k propadnutí majetku, hlavně usedlostí, realizaci prováděl tzv. Bodeamt, který na nemovitosti dosadil správce.

Při popravách ve Vídni býval přítomen obvykle zástupce Vrchního státního zastupitelství v Brně. Například u hromadné popravy 21 českých příslušníků odboje 30. června 1943 to byl osobně první státní zástupce Dr. Schäper. Jinak při seznamování odsouzených, že žádost o milost byla zamítnuta a že k exekuci dojde v určenou dobu, stejně tak při vlastní popravě, bývali přítomni zástupci věznic včetně vězeňského lékaře.

Těsně před výkonem popravy bylo odsouzencům umožněno napsat poslední dopis na rozloučenou rodině.

Popravy byly prováděny z počátku v ranních hodinách, od září 1942 k nim docházelo v podvečer. K změně došlo v souvislosti se stále častějšími nálety, které komplikovaly průběh poprav.

O provedení poprav vydávalo vrchní státní zastupitelství úřední sdělení do denního tisku, někdy i do rozhlasu a ještě nechalo natisknout v tiskárenském podniku R. M. Rohrer v Brně tmavě červené vyhlášky, které v německém

¹⁹ Výjimečně došlo k povolení obnovy řízení ve prospěch Karly Boskové, odsouzené Zvláštním soudem v Brně k trestu smrti 1. 11. 1944 pro pomoc nepříteli. Obnova byla povolena 6.4.1945 a odsouzená zcela zproštěna viny. Viz MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 9 K Ls So 166/44.

a českém jazyku oznamovaly, že byli popraveni zde uvedení občané s krátkými důvody. Místo, kde k popravě došlo, se nesmělo uvádět. Například při popravě 21 českých vlastenců 30. června 1943 bylo vytištěno 20 000 kusů vyhlášek za úhradu 482 říšských marek a byly vyvěšeny po celém protektorátu pro výstrahu obyvatelům.

Ve Vídni prováděl popravy kat Reichardt z Mnichova. Jeho pomocníkem byl zpočátku Alois Weiss, který se osamostatnil a uskutečňoval výkon krvavého řemesla v Praze až do konce války.

Mrtvoly popravených ve Vídni byly dávány Anatomickému ústavu lékařské fakulty nebo pochovávány na ústředním hřbitově ve Vídni. Tam byli 1. července 1943 pohřbeni i mrtví z velké skupiny osob, kteří byli odsouzeni k trestu smrti Zvláštním soudem v Brně na výjezdním zasedání v Uherském Hradišti pro pomoc parašutistům Ludvíku Cupalovi a Vojtěchu Lukašíkovi.

Po válce byla mrtvá těla některých popravených ve Vídni exhumována a převezena do vlasti. Tak se stalo s popravenými ze skupiny zaměstnanců poštovního úřadu č. 2 z Brna, kteří byli pochováni na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně v oddělení 56.

Stále se zhoršující válečná situace, blížící se fronta k území Německa, vedla nacistické vedení k evakuaci zařízení podniků, zásob, ale i úřadů z míst ohrožených nepřítelem. V Čechách a na Moravě odpovídal za opatření k evakuaci státní ministr, Vyšší vedoucí SS a policie, SS-Obergruppenführer Karl Hermann Frank. Dne 13. září 1944 provedl opatření k přípravě na evakuaci. Pokud jde o německou justici v protektorátu, byl pověřen k provedení včasných opatření ministerský rada z úřadu protektora Dr. Krieser. Ten dával pokyny prezidentovi Vrchního zemského soudu v Praze, ten dále Zemským soudům v Praze a Brně. Pro brněnský Zemský soud byla určena budova Úředního soudu ve Falkensteinu v obvodu Vrchního soudu Drážďany k evakuaci spisového materiálu. Již v průběhu února 1945 sem došly zásilky, zejména trestních spisů. Postupně sem bylo z Brna do dubna 1945 přemístěno mnoho dalších písemností.

Činnost Zemského soudu, zvláště pak Zvláštního soudu v Brně však pokračovala. Je až neuvěřitelné, že Zvláštní soud při Zemském soudu v Brně ještě 4. dubna 1945 vynášel rozsudky smrti, a to v době, kdy se k Brnu přibližovala Rudá armáda a kdy na město padaly bomby jeho letectva. Ještě dne 10. dubna 1945 odsoudila 2. komora Zvláštního soudu s předsedou Dr. Gädem na výjezdním zasedání v Olomouci k trestu smrti skupinu příslušníků odboje.²⁰ Vrchní státní zástupce podal ještě 7. dubna 1945 obžalobu na dva obviněné, kteří si měli krást v železniční stanici ve Veselí na Moravě z vagónů různé zboží.²¹

²⁰ Karel Augustin a spol., viz MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 2 K Ls So 9/45.

²¹ MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, kart. 4 Js 159/45.

Vrchní státní zástupce v písemné zprávě pro Generálního státního zástupce při Vrchním zemském Soudu v Praze očekával uložení trestu smrti. Hlavní líčení bylo stanoveno na 26. dubna 1945, na den, kdy bylo Brno osvobozeno.

Menší skupina soudců a státních zástupců se přesunula z Brna do Českých Budějovic, kde 1. státní zástupce Dr. Th. Schäper dne 28. dubna 1945 plně úřadoval. Další část pracovníků Zemského soudu v Brně byla evakuována do města Riedu v Rakousku. Dne 5. února 1945 bylo z věznice v Olomouci odsunuto mnoho vězňů do Garstenu a odtud 12. března do Riedu. Ve dnech 11. a 12. dubna 1945 se zde konalo hlavní líčení proti příslušníkům odbojové skupiny Alois Slavík a spol. Šest obžalovaných bylo odsouzeno k trestu smrti. Dne 28. dubna 1945 byli odsouzenci odvezeni nákladním autem do Salzburgu, kde se dočkali osvobození americkou armádou.

II.

Ve Vídni bylo popraveno celkem 150 občanů, které odsoudil k trestu smrti Zvláštní soud v Brně. Podle jednotlivých let to bylo:

1940	1941	1942	1943
8	21	45	76

Z popravených bylo 13 žen, ostatní muži.

Pokud jde o jednotlivé trestné činy, pro které byli odsouzeni k trestu smrti, jednalo se:²²

	1940	1941	1942	1943
kriminální	8	21	25	22
hospodářské	–	–	12	16
politické	–	–	8	37
nezjištěno	–	–	–	1

²² K politickým deliktům jsou zahrnuta odsouzení pro aktivní odbojovou činnost, neoprávněné držení zbraně a munice a odsouzení z poštovního úřadu Brno 2. U hospodářských činů se uvádějí skutky proti válečné ekonomice, zejména černé porážky dobytka, černý obchod, různé machinace s potravinovými lístky a odběrnými poukazy, zatajování obilí. U kriminálních deliktů jde o vloupání, zejména s využitím zatemnění, loupeže, vraždy a další.

Popravení byli odsouzeni k trestu smrti za individuální činnost, mnozí byli účastni ve skupinách. Největší skupina byla popravena 30. června 1943 za pomoc příslušníkům československé zahraniční armády, kteří byli vysazeni z Velké Británie. Jejich úkolem bylo posílit domácí odboj a provádět konkrétní úkoly. Mezi těmito parašutisty byli Ludvík Cupal (* 11. července 1921) a Vojtěch Lukašík (* 23. srpna 1915). L. Cupal měl s dalším výsadkářem uskutečnit útok na protektorátního ministra Emanuela Moravce, hlavního představitele kolaborace s nacisty (skupina TIN) a V. Lukašík měl s dalšími dvěma druhy provádět diverzní akce ve východních Čechách (skupina INTRANSITIVE). Obě skupiny přistály společně 29. dubna 1942 v prostoru Brdy (pohoří ve středních Čechách). Při seskoku se L. Cupal vážně zranil. Oba parašutisté měli potíže, a tak se stalo, že V. Lukašík opatroval svého zraněného přítele L. Cupáka. Dostali se nakonec na jižní Moravu, kde se pokusili o provedení diverze na železnici. Služebna gestapa ve Zlíně se dostala na jejich stopu. Posléze se gestapu podařilo zjistit, že V. Lukašík se ukrývá v obci Jankovice u Remešů. Pozdě večer 8. ledna 1943 vnikla velká skupina příslušníků gestapa ze Zlína, vedená vrchním sekretářem Karlem Heimerlem, do domu Remešových. Gestapáci odhalili důmyslný úkryt V. Lukašíka, který se postavil na odpor a při tom byl zastřelen. Nastalo ihned rozsáhlé vyšetřování a zatýkání všech, kteří parašutistu podporovali nebo o něm věděli a nepodali o tom hlášení úřadům. Vyšetřování vedlo zakrátko k zjištění úkrytu L. Cupala v cihelně v obci Velehrad a 15. ledna 1943, když parašutista viděl beznadějnost situace, zastřelil se. Při tom dvě osoby, které ho podporovaly, spáchaly sebevraždu požitím prudkého jedu. Po skončení vyšetřování byla podána obžaloba vrchním státním zástupcem ze Zvláštního soudu a ve dnech 15., 16. a 17. března 1943 se konalo na výjezdním zasedání v Uherském Hradišti hlavní líčení. Obžalobu zastupoval Dr. Ackers a vlastní jednání se konalo před I. komorou Zvláštního soudu ve složení: Dr. Kűchler s přísedícími Dr. Bujnochem a Dr. Winholdem. K smrti bylo odsouzeno 21 mužů a žen, mezi nimi 19-ti letá Ludmila Remešová, 20-ti letá Marie Škrabalová a další mladí lidé. K trestům káznice bylo odsouzeno dalších 10 občanů. Zvláštní soud ve Vídni odsoudil navíc k trestu smrti parašutistovy sourozence, bratra Michala Cupala (* 30. září 1908), číšníka na nádraží v Břeclavi a Janu Cupalovou (* 29. srpna 1919).²³

K masové popravě 21 českých vlastenců došlo 30. června 1943 v již zmíněné věznici (Untersuchungshaftanstalt) ve Vídni. Popravu řídil I. státní zástupce u Zvláštního soudu v Brně Dr. Th. Schäper.

²³ V seznamu *DIE GUILLOTINIERTEN*, vydaném ve Vídni, se na str. 22 uvádí „Cupal Johann, Haushalt“, ve skutečnosti se nejedná o Johanna, ale o Janu (gestapo ji v písemnostech uvádělo také jako „Jenku“).

Dne 1. července 1943 přinesla Česká tisková kancelář tuto úřední zprávu:

Praha 1. července – ČTK. Cyril Rozsypal, Filomena Rozsypalová a Marie Sochorová z Chropyně, Silvestr Daněk z Kostelan, Filomena Daňková z Kostelan, Bohdan Šturm ml., František Kudílek, Anna Kudílková z Veselí n. Moravou, Ludmila Remešová, Josef Remeš, Klára Remešová, Ignác Remeš, Bernard Remeš, Marie Škrabalová z Jankovic, Ludmila Pečková z Velehradu, Anna Kučerová z Velehradu, Rudolf Mazurek ze Starého Města, Alois Chárek, Josef Chárek, Petr Kadlec z Traplic a Cyril Remeš z Košík, jež Zvláštní soud v Brně odsoudil na smrt, byli dne 30. června 1943 popraveni.

Odsouzení podporovali dva padákové agenti české národnosti, vyslané nepřátelskou mocí do Protektorátu za účelem sabotáže, poskytnutím bytu, potravin neb jinak, nebo nehlásili je úřadům, ačkoli věděli o jejich sabotážních úmyslech.

Další skupinou, která byla gilotinována ve věznici ve Vídni, bylo devět zaměstnanců poštovního úřadu 2 z Brna. K popravě došlo 4. srpna 1943. Gestapo Brno nazývalo skupinu „Sabotage und Diebstahlgruppe“. Byli to příslušníci vlakové pošty, kteří na železničních spojích z Brna na různé směry zadržovali a ničili poštovní zásilky. K této činnosti došlo po výzvách českého vysílání BBC z Anglie, kdy bylo české obyvatelstvo nabádáno, aby co nejvíce a nejrůznějšími formami škodilo nacistickému válečnému úsilí. Zaměstnanci pošty 2 vytvořili ilegální skupinu s názvem „Pravda vítězí“ a počali zadržovat zásilky německých rodin, určených pro vojáky na frontách a obráceně od vojáků z fronty rodinám. Nešlo jen o poštovní zásilky, ale i o potraviny, alkohol a různé jiné dárky. Zaměstnanci je ničili v poštovním vagónu, vyhazovali je z jedoucího vlaku a některé zásilky si zřejmě jedinci také ponechali. Jednalo se zvláštní formu sabotáže, která narušovala spojení fronty se zázemím. Gestapo i německá kriminální policie pátrala zpočátku bezvysledně, i když se na sabotáži podílely celé desítky poštovních zaměstnanců. Po odhalení případu došlo k intenzivnímu vyšetřování a předání soudům. Řada z nich byla odsouzena Lidovým soudem (Volksgerichtshof) v tehdejší Breslau k trestu smrti a popravena. Mnoho dalších bylo odsouzeno k testům káznice.

O popravě 4. srpna 1943 ve Vídni byla vyvěšena na mnoha místech úřední vyhláška vrchního státního zástupce u německého Zemského soudu v Brně:

*„Dne 4. srpna 1943 byli popraveni
41letý Josef Nimráček,
41letý Anděloslav Lindner,
38letý Josef Fritz,
36letý Bohumil Jindra,*

53letý Petr Hipp,
42letý Karel Bartošek,
38letý Jindřich Čadílek,
37letý Karel Hájek,
36letý Josef Nejezchleba,
jež odsoudil Zvláštní soud při německém Zemském soudě v Brně na smrt.“

Mrtvá těla byla po válce exhumována a převezena na Ústřední hřbitov v Brně. Ve věznici ve Vídni byli popraveni následující odsouzení k trestu smrti Zvláštním soudem při německém Zemském soudě v Brně.²⁴

1940

BRZOBOHATÝ, Richard

* 26. června 1913

† 8. listopadu 1940

Povoláním kuchař. Utopil dvacetiletou dívku, se kterou udržoval milostný poměr (šlo o Věru Babákovou) a které dlužil větší obnos peněz, jež si od ní vypůjčoval. Vraždu provedl proto, aby peníze nemusel vrátet.

LN, č. 355 z 16. července 1940, č. 357 z 17. července 1940, č. 483 ze 3. září 1940, č. 571 z 9. listopadu 1940; Volksdeutsche Zeitung, č. 195 z 11. srpna 1940. MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls 54/40

ČÍHAL, Karel

* 30. prosince 1900, Velká Bystřice (okr. Olomouc)

† 25. června 1940

Recidivista. Počátkem února 1940 se za zatmění vloupal s J. Svobodou a J. Perkou do továrny a odcizil různé věci, což mělo za následek, že asi 40 dělníků nemohlo několik dní pracovat. Hlavní líčení 22. dubna 1940 (Dr. Mnich).

LN, č. 318 z 26. června 1940; Volksdeutsche Zeitung, č. 149 z 26. června 1940, č. 95 z 23. dubna 1940, č. 113 z 15. května 1940, V
MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls 7/40

²⁴ U každého jména popraveného se uvádí:

spisová značka Zvláštního soudu, například K Ls So...; velmi stručně druh a obsah činnosti, pro kterou byl odsouzen. V = v případě byla vydána Vrchním zastupitelstvem při německém Zemském soudu v Brně úřední vyhláška. Případ byl zveřejněn v denním tisku: LN = Lidové noviny, MS = Moravské slovo a BT = Brüner Tagblatt.

PERKA, Jaromír

* 30. května 1893, Mukačevo

† 25. června 1940

Původně byl obchodním cestujícím. Mnohokrát trestaný. Vloupání s. K. Číhalem a J. Svobodou..

LN jako u K. Číhala, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls 7/40

SVOBODA, Josef

* 20. října 1904, Otnice u Slavkova

† 25. června 1940

Vícekrát trestaný. Vloupání s K. Číhalem a J. Perkou.

LN jako u předchozích, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls 7/40

URBANIK, Štefan

* 12. prosince 1895, Ostrava

† 23. srpna 1940

Osmadvacekrát trestaný, odpykal si již 12 let vězení. Byl návodcem skupiny, která po zatmění prováděla vloupání.

LN, č. 430 z 25. srpna 1940, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 Js So 17/40

VRÁNA, Antonín

* 6. března 1915

† 10. října 1940

Měl poměr s děvčetem (Aloisie Cholková), když s ním otěhotněla, naváděl ji k potratu. Nakonec ji vylákal na samotu, kde ji utloukl sekýrou. Byl zemědělcem z Popůvky u Kojetína a zavražděná u něj pracovala. Byl dopaden na útěku. Odsouzen byl 2. srpna 1940.

LN, č. 517 z 11. října 1940, č. 348 z 12. července 1940

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls 24/40

VYCHODIL, Jan

* 6. listopadu 1903, Slavotín, okr. Litovel

† 13. prosince 1940

Pijan. Zabil sekýrou selku Emilii Töglovou, u které byl zaměstnán, neboť mu dala výpověď z pracovního poměru (okrádal ji).

LN, č. 450 z 5. září 1940, č. 492 z 27. září 1940; Volksdeutsche Zeitung, č. 229 z 27. září 1940, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls 42/40

WESSELSKY, Adolf

* 22. července 1903, Ostrava

† 23. srpna 1940

Pětapadesátkrát trestaný z Opavy. Vydával se manželkám německých vojáků za kamaráda, lákal od nich peníze a potraviny.

LN, č. 430 z 25. srpna 1940; Volksdeutsche Zeitung, č. 147 z 23. června 1940, V MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls 17/40

1941

DRÁBEK, Vojtěch

* 23. dubna 1889, Dolní Otaslavice, okr. Prostějov

† 5. února 1941

Domkař z Vřesovic u Prostějova, již dříve trestaný za zhářství. Zapálil dvě stodoly, které vyhořely.

LN, č. 49 z 6. února 1941; Volksdeutsche Zeitung, č. 278 z 23. listopadu 1940; BT, č. 37 z 6. února 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls 67/40

BARTOŠÍK, Vladimír

* 16. ledna 1908

† 9. října 1941

Zaměstnanec v obchodě. Společně s F. Klučkou, L. Nevrlým a A. Frýdlem provedli řadu vloupání do spořitelů a jiných objektů, zčásti za zatemnění.

LN, č. 519 z 11. října 1941; BT, č. 283 z 11. října 1941, č. 196 z 16. červenec 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 20/41

DOLEŽAL, Stanislav

* 7. května 1913, Hradečná, okr. Litovel

† 10. července 1941

Mnohokrát trestaný recidivista. Prováděl vloupání za zatemnění

LN č. 354 z 14. červenec 1941, BT č. 124 z 4. května 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 4/41

FRÝDL, Alois

* 9. července 1916

† 9. října 1941

Obuvnický pomocník. Společně s V. Bartošikem, L. Nevrlým a F. Klučkou provedli řadu vloupání do spořitelů a jiných objektů, zčásti za zatemnění.

LN, č. 519 z 11. října 1941; BT, č. 283 z 11. října 1941, č. 196 z 16. července 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 20/41

GURICA, Miroslav

* 28. listopadu 1919, Blatec

† 10. července 1941

Omráčil cihlou respicienta finanční stráže, okradl ho o 1 000 korun a poté jej hodil do studny.

LN, č. 249 z 17. května 1941, č. 349 z 11. července 1941; BT, č. 137 z 11. října 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls So 9/41

HANÁK, Antonín

* 13. srpna 1871, Ťažaly u Olomouce

† 1. března 1941

Zastřelil loveckou puškou svoji manželku Štěpánku.

LN, č. 624 z 7. prosince 1940; BT (Volksdeutsche Zeitung), č. 91 z 7. prosince 1940, č. 226 z 24. září 1940, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, K Ls 66/40

HOLÝ, Roman

* 21. února 1909 (uvádí se i 5. října 1909), Nová Ves, okr. Velká Bíteš

† 8. dubna 1941

Mnohokrát trestaný, znásilnil 63letou ženu, přitom jí vyhrožoval nožem.

BT, č. 99 z 9. dubna 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 76/40

JULINEK, František

* 16. září 1895, Držovice

† 10. července 1941

Recidivista z Prostějova. Prováděl krádeže za zatmění.

LN, č. 350 z 12. července 1941; BT, č. 124 z 4. května 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 6 K Ls So 10/41

KIWALSKI, Gustav

* 17. února 1915, Vítkovice

† 9. října 1941

Recidivista. Prováděl vloupání za zatmění.

LN, č. 519 z 10. října 1941; BT, č. 282 z 10. října 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 16/41

KLUČKA, František

* 16. května 1922

† 9. října 1941

Zámečník. Společně s V. Bartošíkem a L. Nevrlým a A. Frýdlem provedli řadu vloupání do spořitelén a jiných objektů, zčásti za zatemnění.

LN, č. 519 z 11. října 1941; BT, č. 283 z 11. října 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 20/41

KOPECKÝ, Viktor

* 24. května 1902, Moravská Chrástová

† 23. prosince 1941

Krejčovský pomocník. V Boršicích přepadl starší ženu Annu Taláškovou a oloupil ji.

LN, č. 657 z 24. prosince 1941; BT, č. 357 z 24. prosince 1941, č. 269 z 27. září 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 52/41

KŘÍŽ, Josef

* 16. dubna 1901

† 29. srpna 1941

Zastřelil flobertkou manželku, s níž předtím zle nakládal. Mrtvolu zakopal ve chlévě. Stalo se v Javůrku.

BT, č. 241 z 30. srpna 1941, č. 170 z 20. června 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno K Ls So 17/41

MATOUŠEK, Karel

* 28. ledna 1905 Brno

† 14. března 1941

Devatenáctkrát trestaný lupič pokladen, využíval pro svá vloupání zatemnění.

Poslední bylo vyloupení pokladny v Brně-Židenicích, odkud vzal 5 993 koruny.

Při tom mu pomáhal František Minařík, který byl odsouzen na 6 roků káznice.

LN, č. 22 z 15. ledna 1941, č. 136 z 15. března 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno K Ls So 34/40

MATUŠ, František

* 8. března 1924, Milokoš

† 22. listopadu 1941

Zpustlý člověk. Za zatemnění zabil sekyrou osaměle jdoucí Annu Prchlovou a oloupil ji o 3 koruny! Odsouzen jako mladistvý.

LN, č. 599 z 23. listopadu 1941; BT, č. 210 z 30. července 1941, č. 12 z 12. ledna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 31/41

NEVRLÝ, Ladislav

* 17. září 1920

† 9. října 1941

Společně s V. Bartošíkem a F. Klučkou a A. Frýdlem provedli řadu vloupání do spořitelny a jiných objektů, zčásti za zatemnění.

LN, č. 519 z 11. října 1941; BT, č. 283 z 11. října 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 20/41

PARTYKA, Jan

* 30. dubna 1891

† 26. dubna 1941

Zemědělský dělník, recidivista. V Brně-Králově Poli prováděl vloupání za zatemnění.

BT, č. 47 z 16. února 1941

RŮŽIČKA, Josef

* 21. února 1906, Šebrov, okr. Boskovice

† 26. dubna 1941

Provedl sedm loupeží, dvě krádeže a čtyřikrát se pokusil o znásilnění.

LN, č. 80 z 13. února 1941, č. 634 z 13. prosince 1940; BT, č. 44 z 13. února 1941.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 6 K Ls So 1/41

SCHOŘ, František

* 7. února 1918, Těšany

† 8. ledna 1941

Stolař z Chrlic. Dne 5. ledna 1940 uškrtil Marii Klikovou a odcizil jí peníze, dále se pokusil zavraždit Terezií Harváňkovou, také z loupežného motivu.

LN, č. 526 z 16. října 1940; BT, č. 9 z 9. ledna 1941; Volksdeutsche Zeitung, č. 249 z 20. října 1940, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno K Ls So 39/40

SUCHÁNEK, Jan

* 30. června 1922

† 10. července 1941

Student VIII. třídy reálného gymnázia v Brně. Dne 22. dubna 1941 zavraždil dýkou vdovu Josefínu Schneiderovou v jejím obchodě proto, aby ji oloupil. Hlavní líčení se konalo již třetí den po činu. Pitva byla provedena prof. MUDr. Berkou v ústavu pro soudní lékařství v Brně.

LN, č. 209 z 25. dubna 1941, č. 350 z 12. července 1941; BT, č. 115 z 25. dubna 1941, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 14/41

WIDERWERT, Oldřich

* 13. listopadu 1869 (uvádí se i 22. či 23. prosince 1904 – ve vyhlášce o popravě)

† 13. května 1941

Mnohokrát trestaný. Za zatmění prováděl vloupání.

LN, č. 109 z 1. března 1941, č. 242 z 14. května 1941

JULINEK, František

* 18. září 1906, Krasice

† 18. listopadu 1941

Recidivista. Utekl z donucovací pracovny a za zatmění se vloupal do konfekčního závodu.

BT, č. 322 z 19. listopadu 1941

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 6 K Ls So 10/41

1942

ADOLF, Raimund

* 5. října 1908, Brno

† 23. září 1942

Falešně udával osoby, které měly schvalovat atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.

BT, č. 265 z 25. září 1942, č. 232 z 23. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls 122/42

BARÁKOVÁ, Cecilie

* 16. května 1902

† 25. srpen 1942

Společně s J. Malým a dalšími se podílela na krádežích.

BT, č. 235 z 26. srpna 1942, č. 154 z 6. června 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 77/42

BERÁNEK, Antonín

* 13. června 1908, Poštorná

† 23. října 1942

Jako zaměstnanec okresního úřadu společně si s Františkem Mrkosem a Bohumilem Hudcem přivlastňovali ve velkém množství oděvní lístky a obchodovali s nimi.

BT, č. 295 z 25. října 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 145/42

BÍLEK, Vojtěch

* 7. dubna 1914

† 25. listopadu 1942

Dělník, recidivista. Prováděl krádeže za zatmění.

BT, č. 271 z 1. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 137/42

BITTERLE, Karel

* 7. dubna 1897

† 8. srpna 1942

Zahradník, čtyřadvacetkrát trestaný. Zabíjel plemenná selata načerno, maso prodával za lichvářské ceny.

BT, č. 218 z 9. srpna 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 64/42

BLINKA, Jaroslav

* 16. prosince 1922, Solanec, okr. Valašské Meziříčí

† 24. března 1942

Osoba štítící se práce. V Horní Bečvě napadl svoji 70letou tetu a oloupil ji.

LN, č. 32 z 19. ledna 1942, č. 154 z 25. března 1942; BT, č. 18 z 18. ledna 1942,

č. 84 z 25. března 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 64/41

BUCHLER, Max Israel

* 7. května 1915

† 10. listopadu 1942

Elektrotechnik. Zvláštním soudem na zasedání v Uherském Hradišti odsouzen pro neoprávněné držení zbraně a střeliva.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 152/42

DANIEL, Václav

* 18. února 1900

† 23. září 1942

Osmnáctkrát trestaný. Podloudně prodával maso.

BT, č. 178 z 30. června 1942, č. 265 z 25. září 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 98/42

DANÍČEK, Jan

* 24. listopadu 1890, Polžice u Uherského Hradiště

† 7. října 1942

Pomocný dělník, osmatřicetkrát trestaný. Neoprávněné držení nabité lovecké pušky a munice.

BT, č. 279 z 9. října 1942, V

Ludvík BURIÁN, *Uherskohradištsko proti fašismu*. OV ČSPB, Uherské Hradiště 1984.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 75/42

HUDEC, Bohumil

* 7. prosince 1906, Ježov

† 23. října 1942

Zaměstnanec zásobovacího oddělení okresní správy, kde si společně s Antonínem Beránkem a Františkem Mrkosem ve velkém množství přivlastňoval oděvní lístky a obchodoval s nimi.

BT, č. 234 z 25. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 145/42

HUSÁK, František

* 16. června 1912, Moravské Budějovice

† 25. srpna 1942

Krejčovský pomocník. Odsouzen 29. května 1942 pro neoprávněné držení zbraně.

BT, č. 155 z 7. června 1942, č. 238 z 27. srpna 1942, V

spisová značka nezjištěna

KADLEC, Antonín

* 27. května 1914

† 22. dubna 1942

Pomocný dělník. Již dříve trestán za mravnostní delikty, nyní pro opětovný pokus o znásilnění.

BT, č. 118 z 29. dubna 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 35/41

KARMASIN, Václav

* 29. srpna 1908, Křižanov

† 23. října 1942

Kovářský pomocník, který ze msty zapaloval stodoly.

BT, č. 232 z 23. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 134/42

KEŠNER, Vincenc

* 22. ledna 1905, Panenské Dubénky

† 9. dubna 1942

Již trestaný stolařský pomocník. Prováděl vloupání za zatmění.
BT, č. 99 z 10. dubna 1942 (uváděn jako Hešner), V
MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 71/41

KORTA, František

* 23. září 1906

† 25. listopadu 1942

Pomocník v knihtiskařství. Falšoval potravinové lístky na chleba a maso a rozdával je.

BT, č. 271 z 1. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 169/42

KRAMPF, Kurt Erich, JUDr.

* 24. července 1909, Brno

† 18. prosince 1942

Brněnský nacist, před 15. březnem 1939 člen ozbrojených oddílů Volksdeutsche Mannschaft. Jako úředník pro arizaci židovského majetku Oberlandratu v Brně bral úplatky a zpronevěřil peníze z akce „Winterhilfe – zimní pomoc“. Odsouzen III. komorou 18. května 1942.

BT, č. 352 z 21. prosince 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 100/42

KŘUPAL, Julius

* 8. dubna 1892, Lutín

† 15. května 1942

Pijan a násilník, který zavraždil svoji manželku Annu Křupalovou.

BT, č. 65 z 6. března 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 35/42

KVAPIL, František

* 6. září 1910, Jarošov

† 8. srpna 1942

Umělecký stolař z Brna-Židenic, nedovolené držení zbraně.

BT, č. 218 z 9. srpna 1942, V

Muzeum města Brna, Pamětní kniha II. národního odboje v letech 1939–1945 v Brně-Židenicích

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 106/41

LEMBAS, Ladislav

* 6. července 1922, Ostrava

† 10. listopadu 1942

V letech 1941–1942 zapaloval stodoly a zemědělské usedlosti.

BT, č. 246 z 6. září 1942, V

MZA C43, karton č. 5 K Ls So 175/42

LOUBAL, Jaroslav

* 23. prosince 1913, Křečkovice, okr. Vyškov

† 11. září 1942

Mnohokrát trestaný pekařský pomocník. Přepadl a oloupil dělníka.

BT, č. 252 z 12. září 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 141/42

MALÁTEK, Bedřich

* 16. května 1909

† 25. listopadu 1942

Pekařský pomocník, recidivista. Za zatmění prováděl loupeže.

BT, č. 246 z 6. září 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 179/42

MALÝ, Jaromír

* 13. dubna 1902, Silůvky

† 25. srpna 1942

Společně s B. Podsedkem a dalšími prováděli za zatmění vloupání do obchodů a odcizili značné množství věcí.

BT, č. 154 z 6. června 1942 a č. 235 z 26. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 77/42

MAREK, Josef

* 18. října 1909

† 25. srpna 1942

Devětkrát trestaný zednický pomocník. Vydával se za německého kontrolora a vydíral lidi.

BT, č. 169 z 21. června 1942 a č. 236 z 27. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 80/42

MATUŠKA, Josef

* 28. března 1918

† 14. července 1942

Pomocný dělník v zemědělství. Zabil souseda sekerou.

BT, č. 194 z 16. července 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 74/42

MATUŠKA, František

* 8. ledna 1898, Vír, okr. Žďár nad Sázavou

† 18. prosince 1942

Automechanik, myslivec. Nedovolené přechovávání zbraní.

BT, č. 352 z 21. prosince 1942

Miroslav ŠAJNAR, *Nikdo nesmí býti zapomenut, nic nesmí býti zapomenuto.*

OV ČSPB Žďár n. Sázavou, b.d.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 190/42

MICHALÍK, Zdeněk

* 7. ledna 1922

† 25. listopadu 1942

Číšník. Obchodoval falešnými potravinovými lístky na maso.

BT, č. 271 z 1. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 1888/42

MIZERA, Jan

* 7. srpna 1901. Brno-Slatina

† 25. srpna 1942

Společně s B. Podsedkem a dalšími se v Brně za zatmění vloupal do mnoha obchodů.

BT, č. 154 z 6. června 1942 a č. 235 z 26. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 77/42

MORDYCH, Bohuslav

* 16. května 1913, Třebíč

† 7. října 1942

Kuchař. S dalšími osobami načerno porážel a prodával dobytek.

BT, č. 279 z 9. října 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 153/42

MRKOS, František

* 21. března 1901, Střemchov

† 23. října 1942

Úředník okresního úřadu. Společně s B. Hudcem a A. Beránkem odcizili značné množství oděvních lístků a obchodovali jimi.

BT, č. 234 z 25. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 145/42

NAVRÁTILÍK, Karel

* 22. ledna 1908

† 6. března 1942

Recidivista z Tovačova. Provedl více krádeží za zatmění.

BT, č. 66 ze 7. března 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 15/42

NOVOTNÝ, František

* 18. října 1892, Klopotovice, okr. Kojetín

† 25. srpna 1942

Dělník, recidivista. Provedl mnoho vloupání za zatmění.

BT, č. 178 z 30. června 1942 a č. 236 z 27. srpna 1942

PODSEDEK, Bedřich

* 18. března 1906, Dolní Loučka

† 25. srpna 1942

Dělník. Společně s Jaroslavem Malým a dalšími v Brně za zatmění provedli mnoho vloupání do obchodů a ve velkém rozsahu získali věci denní potřeby.

BT, č. 154 z 6. června 1942 a č. 235 z 26. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 77/42

PROKOP, Břetislav

* 10. února 1919, Řícmanice, okr. Brno

† 11. září 1942

Nelegální držení zbraně a munice.

BT, č. 252 z 12. září 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 98/42

REPAL, František

* 19. srpna 1910, Blatec, okr. Olomouc

† 23. října 1942

Topič lokomotivy. Neoprávněné držení vojenské pistole a nábojů.

BT, č. 295 z 25. října 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 132/42

RIEDEL, Jaroslav

* 1. září 1885

† 18. prosince 1942

Mistr mlynář. Nelegální držení pistole a 35 nábojů.

BT, č. 352 z 21. prosince 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 170/42

SCHOLZ (ŠOLC), František

* 2. března 1902, Slavkov

† 23. října 1942

Pomocný dělník, šestadvacetkrát trestaný. Pokusil se zavraždit svou manželku.
BT, č. 295 z 25. října 1942, V
MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 119/42

SOBOLA, Jan

* 22. prosince 1895, Brno

† 25. srpna 1942

Obchodní zástupce. Společně s Bedřichem Podsedkem a dalšími provedli v Brně za zatmění vloupání do mnoha obchodů.

BT, č. 235 z 26. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 77/42

SRNEC, Josef

* 20. července 1914, Mohelno

† 11. června 1942

Pomocný dělník, recidivista, dvacetkrát trestaný. Uprchnul z donucovací pracovny a prováděl krádeže za zatmění.

BT, č. 136 z 18. května 1942 a č. 160 z 12. června 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 25/42

ŠEVČÍK, Osvald

* 8. srpna 1900, Slavkov

† 23. října 1942

Falešně obvinil lidi ze schvalování atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, tito lidé byli dokonce zatčeni.

BT, č. 232 z 23. srpna 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 153/42

ŠNAJDR, Jan

* 22. února 1898, Kostelec na Hané

† 14. července 1942

Hostinský. Nelegální držení zbraní (s ním odsouzeni další lidé k trestům káznice).

BT, č. 194 z 16. července 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 57/42

TOMAŠTÍK, František

* 7. května 1919, Vsetín

† 25. února 1942

Povoláním řezník. Spolu s Jindřichem Zelo porazili načerno mnoho prasat a maso rozprodávali za lichvářské ceny.

BT, č. 60 z 1. března 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 60/41

VEČEŘA, Jan

* 5. března 1905, Luděřov-Střížov, okr. Olomouc

† 8. srpna 1942

Pomocník ve slévárně, třicetkrát trestaný. Za zatmění se vloupal do pokladny.

BT, č. 169 z 21. června 1942 a č. 218 z 9. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 92/42

VOJKOVSKÝ, Karel

* 29. srpna 1898, Ostrava

† 25. srpna 1942

Horník, recidivista. Krádeže za zatmění.

BT, č. 144 z 27. května 1942 a č. 236 z 27. srpna 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 6 K Ls So 18/42

ZELO, Jindřich

* 13. července 1904, Vsetín

† 25. února 1942

Řezník, společně s Františkem Tomašíkem a dalšími porazili načerno mnoho prasat a maso prodávali za lichvářské ceny.

BT, č. 60 z 1. března 1942, V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 60/41

ZEMÁNEK, Tomáš

* 20. září 1909

† 14. července 1942

Pomocný dělník. Zavraždil manželku, která od něj chtěla odejít, a neoprávněně držel zbraně.

BT, č. 194 z 16. července 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 99/41

1943

BARTOŠEK, Karel

* 7. května 1905

† 4. srpna 1943

Zaměstnanec poštovního úřadu Brno 2, podílel se s mnoha dalšími, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé poštovní.

BT, č. 219 z 10. srpna 1943, V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti

Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

BOHÁČEK, Josef

* 8. prosince 1908

† 26. února 1943

Obchodník. Prováděl černé porážky.

BT, č. 349 z 18. prosince 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 158/42

BRÁZDIL, Alois

* 19. listopadu 1905

† 29. dubna 1943

Dělník, recidivista. Za zatmění prováděl vloupání.

LN, č. 43 z 14. února 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 138/42

BREITZETTL, Jan

* 20. června 1896, Nové Černovice

† 13. dubna 1943

Slévač písma. Spolu s dalšími (V. Cupák) padělal ve velkém listky na potraviny.

LN, z 16. září 1942; BT, č. 106 z 16. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 181/42

BRONČEK, Alfred

* 24. března 1909

† 26. února 1943

Poštovní zaměstnanec z Ostravy. Spolu s dalšími (J. Ševielová) černý obchod s textilem.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 226/42

CUPÁK, Václav

* 21. února 1905, Brno

† 13. dubna 1943

Řidič. Spolu s dalšími (Jan Breitzettl) se podílel na padělání potravinových lístků.

LN, č. 104 z 16. dubna 1943; BT, č. 106 z 16. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 181/42

ČADÍLEK, Jindřich

* 4. května 1905

† 4. srpna 1943

Zaměstnanec poštovního úřadu Brno 2, podílel se s mnoha dalšími, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

DAŇKOVÁ, Filoména

* 17. prosince 1898, Kostelany, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

V domácnosti. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukašíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 101/43

DANĚK, Silvestr

* 29. května 1887, Kostelany, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

Krejčí. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukašíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 101/43

FOUSEK, Bedřich

* 18. dubna 1916, Olomouc

† 2. června 1943

Pokoutní obchod s oděvními poukázkami.

BT, č. 5 z. 5. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 150/42

FRANĚK, Ludvík

* 2. září 1923

† 14. července 1943

Dělník na poště.

Spisová značka nezjištěna.

FRITZ, Josef

* 25. května 1904

† 4. srpna 1943

Zaměstnanec poštovního úřadu Brno 2, podílel se s mnoha dalšími, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

GEBAUER, Josef

* 15. března 1905, Ostrava

† 30. března 1943

Číšník, dvačtyřicetkrát trestaný recidivista, kapsář. Provedl nové krádeže.

LN, č. 89 z 1. dubna 1943; BT, č. 91 z 1. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 6 K Ls So 41/42

GELA, František

* 3. dubna 1909, Ostrava

† 6. ledna 1943

Úředník. Padělal společně s Jaroslavem Gelou odběrní lístky na více než 10 000 kg potravin.

LN, č. 7 z 9. ledna 1943; MS, z 9. ledna 1943; BT, č. 9 z 9. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 147/42

GELA, Jaroslav

* 17. ledna 1904, Ostrava

† 6. ledna 1943

Obchodník. Padělal společně s Františkem Gelou odběrní lístky na potraviny a prodával je.

LN, č. 7 z 9. ledna 1943; MS, z 9. ledna 1943; BT, č. 9 z 9. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 147/42

HÁJEK, Karel

* 4. listopadu 1905

† 4. srpna 1943

Úředník poštovního úřadu Brno 2, podílel se s mnoha dalšími, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé pošní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

HIPP, Petr

* 14. června 1889

† 4. srpna 1943

Úředník poštovního úřadu Brno 2, podílel se s mnoha dalšími, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

JINDRA, Bohumil

* 16. července 1906

† 4. srpna 1943

Úředník poštovního úřadu Brno 2, rovněž se podílel, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

JUŘICA, Emil

* 18. května 1887, Paskov

† 30. března 1943

Obecní úředník. Neoprávněně vydával odběrní poukazy (černý obchod).

MS, z 21. února 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 237/42

KADLEC, Petr

* 9. června 1903, Traplice, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

Tesař, účastník ilegálního odboje KSČ a spolupracovník na ukrývání parašutisty Vojtěcha Lukašíka.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 109/43

KLEIN, František

* 11. listopadu 1894

† 28. ledna 1943

Dohlížitel vagónů ČSD z Olomouce. Účast na vykrádání vagónů. Odsouzena celá skupina dne 12. srpna 1942 (Dr. Küchler – 4. komora).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 155/42

KCHUT, Ludvík

* 1. únor 1898, Frýdek

† 30. března 1943

Pekař. Prováděl černý obchod s odběrnými poukazy.

MS, z 21. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 237/42

KOLÁČEK, Jan

* 26. února 1910

† 13. dubna 1943

Krejčovský dělník, recidivista. Prováděl Josefem Koláčkem a J. Štěpánem vloupání za zatmění.

BT, č. 269 z 29. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 180/42

KOLÁČEK, Josef

* 20. března 1915

† 13. dubna 1943

Zemědělec, recidivista. Prováděl s Janem Koláčkem a J. Štěpánem vloupání za zatmění.

BT, č. 269 z 29. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 180/42

KOVÁŘ, Josef

* 20. července 1913, Ratiboř

† 27. srpna 1943

Dělník. Nedovolené držení zbraní.

BT, č. 238 z 29. srpna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 240/42

KRCHA, Jaroslav

* 7. listopadu 1911, Prostějov

† 30. června 1943

Poštovní úředník. Vykrádání poštovních zásilek.

BT, č. 182 ze 4. července 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 46/43

KUČEROVÁ, Anna

* 1. června 1901, Velehrad, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

V domácnosti. Pomoc parašutistovi Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 108/43

KUDÍLKOVÁ, Anna

* 22. července 1903

† 30. června 1943

V domácnosti. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukaščíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 103/43

KUDÍLEK, František

* 25. listopadu 1893

† 30. června 1943

Železničář, Veselí nad Moravou. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukaščíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 103/43

LINDNER, Andělín (někdy Anděloslav)

* 10. června 1901, Brno

† 4. srpna 1943

Úředník poštovního úřadu Brno 2, rovněž se podílel, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 58/43

LOSERT, Rudolf

* 12. července 1915

† 2. června 1943

Prováděl krádeže (odsouzen 10. března 1943).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 81/43

MADER, Alois

* 4. listopadu 1899, Troubky

† 28. ledna 1943

Posunovač ČSD. Účast na vykrádání vagónů. Odsouzena celá skupina dne 12. srpna 1942 (Dr. Küchler – 4. komora).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 155/42

MADER, František

* 4. října 1905, Velká Bystřice

† 28. ledna 1943

Zaměstnanec ČSD, bytem Olomouc. Účast na vykrádání vagónů. Odsouzena celá skupina dne 12. srpna 1942 (Dr. Kuchler – 4. komora).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 155/42

MATĚJ, Alois

* 8. listopadu 1906

† 26. února 1943

Truhlářský pomocník. Odsouzen k smrti 27. října 1942 pro nepovolený poslech zahraničního rozhlasu.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 214/42

MATHONOVÁ, roz. Kropáčková, Anežka

* 1. listopadu 1894

† 28. ledna 1943

Bytem Olomouc. Účast na vykrádání vagónů. Odsouzena celá skupina dne 12. srpna 1942 (Dr. Kuchler – 4. komora).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 155/42

MATHON, František

* 26. září 1894, Nová Dědina

† 28. ledna 1943

Zaměstnanec ČSD v Olomouci. Účast na vykrádání vagónů. Odsouzena celá skupina (celkem 33 osob – Madrové a spol.) dne 12. srpna 1942 (Dr. Kuchler – 4. komora).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 155/42

MAZUREK, Rudolf

* 25. prosince 1903, Staré Město, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

Holič, bytem Staré Město č. 367. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukašíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 108/43

MIKULEC, František

* 18. října 1904, Vlčnov

† 28. ledna 1943

Zemědělec. Prováděl černé porážky vepřů.

BT, z. 26. listopadu 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 207/42

NEJEZCHLEBA, Josef

* 3. ledna 1907

† 4. srpna 1943

Zaměstnanec poštovního úřadu Brno 2, spolu s dalšími se podílel, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 50/43

NĚMEČEK, Ludvík

* 14. června 1891

† 2. června 1943

Zneužívání nezletilých („Notzucht“).

BT, č. 153 ze 4. června 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 17/43

NIMRÁČEK, Josef

* 11. ledna 1902

† 4. srpna 1943

Zaměstnanec poštovního úřadu Brno 2, spolu s dalšími se podílel, ve skupině označované brněnským gestapem „Sabotage und Diebstahlgruppe“, na ničení zásilek, především německé polní pošty.

V

Pochován po exhumaci s dalšími toho dne popravenými na čestném pohřebišti ústředního hřbitova v Brně.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 92/43

NOVOTNÝ, František

* 18. října 1914, Kralice

† 6. ledna 1943

Holičský pomocník, recidivista. Prováděl vloupání za zatmění.

BT, č. 9 z. 9. ledna 1943; MS, z 9. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 205/42

OBDRŽÁLEK, Jaroslav

* 22. ledna 1906, Tovačov

† 6. ledna 1943

Obuvnický pomocník, recidivista. Prováděl vloupání za zatmění.
LN, č. 7 z. 9. ledna 1943; MS, z 9. ledna 1943; BT, č. 169 z 21. června 1942
MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 94/42

ONDRÁŠ, František

* 19. února 1920

† 30. března 1943

Pomocný dělník. Účast na krádežích (B. Wiegand).

LN, z 1. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 115/42

CHÁREK, Alois

* 17. června 1923, Traplice, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

Obuvnický pomocník, Traplice. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukašíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 109/43

CHÁREK, Josef

* 20. listopadu 1911, Traplice, okr. Uherské Hradiště

† 30. června 1943

Řidič, Traplice č. 187. Pomoc parašutistům Vojtěchu Lukašíkovi a Ludvíku Cupalovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 109/43

PAPRSKÁŘ, Michal

* 19. června 1890, Malé Karlovice

† 2. června 1943

Pomocný dělník. Zneužívání dětí ve věku 10–13 let.

BT, č. 153 4. června 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 39/43

PEKERL, Oskar

* 20. září 1905

† 13. dubna 1943

Zaměstnanec pojišťovny. Homosexualita (§ 175 tr. zákona).

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 5/43

PEČKOVÁ, Ludmila

* 1. dubna 1899, Břeclav

† 30. června 1943

V domácnosti, Velehrad, Salaš ul. 79. Pomoc parašutistovi Ludvíku Cupalovi.
V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 108/43

PIŇOS, Oskar

* 6. července 1913, Drahany, okr. Prostějov

† 6. ledna 1943

Elektrikář. Měl velké skladiště zbraní (pušky a munici).

LN, č. 7 z 9. ledna 1943; BT, č. 9 z 9. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 200/42

POHLOVÁ, Marie

* 12. srpna 1886, Brno

† 13. dubna 1943

Podílela se na padělání lístků na potraviny s J. Breitzttlem a dalšími. Ona falšované lístky prodávala.

LN, č. 104 z 16. dubna 1943; BT, č. 106 z 16. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 2 K Ls So 181/42

POSPÍŠIL, Oldřich

* 4. července 1905, Býkovice, okr. Boskovice

† 29. dubna 1943

Obchodník, pětaticetkrát trestaný. Provozoval pokoutní obchod se zbožím a prodával je za lichvářské ceny.

LN, č. 121 z 5. května 1943; BT, č. 349 z 18. prosince 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 213/42

PTÁČNÍK, František

* 30. září 1899

† 6. ledna 1943

Krejčovský pomocník. Hospodářská trestní věc.

BT, č.9 z 9. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 20/42

REMEŠ, Bernhard

* 24. ledna 1892, Košíky

† 30. června 1943

Zemědělec, bytem Jankovice č. 54. Pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukaščíkovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 106/43

REMEŠ, Cyril

* 27. července 1896

† 30. června 1943

Zemědělec, starosta, Košíky č. 18. Pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 111/43

REMEŠ, František

* 12. října 1912, Osičany, okr. Přerov

† 15. ledna 1943

Zedník, Horní Újezd u Přerova. Neoprávněně držel nabitý revolver (poznámka: jde o náhodnou shodu jmen, s okruhem pomocníků parašutistům jménem Remeš neměl nic společného).

LN, č. 18 z 20. ledna 1943

REMEŠ, Ignác

* 3. listopadu 1922

† 30. června 1943

Dělník v Jankovicích č. 38. Pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 105/43

REMEŠ, Josef

* 5. září 1898, Košíky

† 30. června 1943

Autodopravce, Jankovice č. 38. Zatčen 9. ledna 1943 pro pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi. U Remešů v Jankovicích byl tento parašutista gestapem zastřelen při zatýkání.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 105/43

REMEŠOVÁ, roz. Rozumová, Klára

* 16. července 1901

† 30. června 1943

Jankovice č. 38, v domácnosti. Poskytovala obětavou pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi, když žil v lese a hlavně když se před zimou přistěhoval k Remešovým do jejich domku, kde si zřídil úkryt a kde pak byl zastřelen.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 105/43

REMEŠOVÁ, Ludmila

* 17. ledna 1924

† 30. června 1943

Jankovice č. 38, pomáhala parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi, když žil v lesním úkrytu a po přestěhování k nim. Zatčena 9. ledna 1943. Při zastřelení Lukašíka uprchla, ale druhý den, téměř zmrzlá, byla zatčena.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 105/43

ROBEK, Jan

* 7. srpna 1913, Dolní Bojanovice

† 2. června 1943

Prováděl krádeže.

BT, č. 153 z 4. června 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 56/43

SOCHOROVÁ, roz. Rozsypalová, Marie

* 4. září 1912, Chropyně

† 30. června 1943

V domácnosti, bytem Chropyně, vagónová kolonie. Pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 99/43

STROUHAL, František

* 31. května 1908, Ptení u Prostějova

† 30. března 1943

Krejčovský pomocník. Neoprávněně držel pistoli a náboje.

LN, č. 15 z 17. ledna 1943

Hlas revoluce 49, 1984

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 247/42

ROZSYPAL, Cyril

* 8. března 1886, Chropyně

† 30. června 1943

Dělník, bytem Chropyně, vagónová kolonie. Pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukašíkovi, zatčen 14. ledna 1943.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 99/43

ROZSYPALOVÁ, Filoména

* 18. září 1885

† 30. června 1943

Manželka Cyrila Rozsypala, bytem Chropyně. Zatčena 12. ledna 1943, pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukaščíkovi.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 99/43

ŠEVILOVÁ, Jarmila

* 10. června 1917, Ostrava

† 2. června 1943

Získala a prodala 18 000 oděvních bodů (patřila ke skupině Viktora Tichopáda). LN, č.152 z 5. června 1943; BT, č.153 z 4. června 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 226/42

ŠKRABALOVÁ, Marie

* 18. února 1923, Jankovice

† 30. června 1943

V domácnosti, Jankovice č. 46. Přes své mládí spolu s Ludmilou Remešovou poskytly obětavou pomoc parašutistovi Vojtěchu Lukaščíkovi. Zatčena 12. ledna 1943.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 109/43

ŠTĚPÁN, Josef

* 5. září 1904

† 13. dubna 1943

Krejčovský dělník, Dolní Bečva, recidivista. Vloupání za zatmění.

BT, č. 269 z 29. října 1942

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 180/42

ŠTURM, Theodor

* 23. září 1910

† 30. června 1943

Bytem Veselí n. Moravou, knihař. Se svým otcem a matkou poskytli jako první pomoc parašutistům Vojtěchu Lukaščíkovi a Ludvíku Cupalovi, když se vraceli na jižní Moravu ze západních Čech. Zatčen 20. ledna 1943.

V

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 5 K Ls So 104/43

TICHOPÁD, Viktor

* 14. května 1920, Olomouc

† 26. února 1943

Drogista. Prováděl ve velkém machinace s body na textil (společně s Jarmilou Ševiolovou a jinými). Hlavní líčení se konalo 13. listopadu 1942.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 226/42

TOMAŠTÍK, František

* 7. května 1919, Vsetín

† 26. února 1943

Řezník. Ve velkém prováděl černé porážky.
spisová značka nezjištěna

TOTH, Štěpán

* 10. prosince 1918

† 29. dubna 1943

Zemědělský dělník. Dopustil se loupežné vraždy. Byl odsouzen při hlavním líčení 19. února 1943.

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 12/43

TRYBUS, Rudolf

* 1. března 1910

† 15. ledna 1943

Řidičem ze Vsetína. Neoprávněné držení pistole a nábojů.

LN, č. 18 z 20. ledna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 27/42

VLÁDEK, Vilém

* 13. října 1909

† 30. června 1943

Povoláním kovář. Zabil svého otce.

BT, č. 182 z 4. července 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 4 K Ls So 22/43

WIEGAND, Vilém Bedřich

* 7. července 1900

† 30. března 1943

Pomocník v zahradnictví. Se zlodějem Josefem Gebauaerem (popraven stejný den) se spolupodílel na krádežích, navíc falšoval svůj osobní průkaz.

BZ, č. 350 z 19. prosince 1942, č. 91 z 1. dubna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 115/42

ŽABČÍK, Antonín

* 16. listopadu 1916

† 27. srpna 1943

Dělník, Ratiboř. Odsouzen 7. ledna 1943 pro nelegální držení zbraní.

BT, z 29. srpna 1943

MZA, fond C 43 Německý zemský soud Brno, karton č. 3 K Ls So 240/42

Výkon rozsudků trestu smrti vynesných Zvláštním soudem při německém Zemském soudu v Brně byl ve věznici ve Vídni ukončen v souvislosti s tím, že od 5. dubna 1943 byly zahájeny popravky ve věznici v Praze-Pankráci. Poslední popravky se zde konaly ještě 26. dubna 1945, v den, kdy bylo osvobozeno Brno. Za celou dobu výkonu poprav v této věznici bylo gilotinováno 1075 osob. Německý Zvláštní soud se plně zapojil vedle řídicí úřadovny gestapa v Brně do rozsévání teroru na Moravě. Na to bychom neměli nikdy zapomenout.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Žádost Vrchního státního zástupce u německého Zemského soudu v Brně z 25. února 1941 na tzv. Oberlandrata v Brně o zajištění vyvěšení vyhlášky oznamující popravu.
- Příloha č. 2: Vyhláška Vrchního státního zástupce u německého Zemského soudu v Brně z 25. srpna 1942 oznamující popravu. Vyhláška byla dvojjazyčná v červené barvě.
- Příloha č. 3: Gilotina ve věznici Zemského soudu ve Vídni, kde byli popravení z počátku odsouzení k trestu smrti německým Zemským soudem – Zvláštním soudem v Brně.

František Vašek

**Anfänge des deutschen Landesgerichts in Brünn
in den Jahren 1939–1943 und die Vollstreckung der Todesurteile
im Gefängnis des Landesgerichts in Wien**

RESÜMEE

Die Geschichte des Protektorats Böhmen und Mähren und die nazistische Besetzung sind auch 60 Jahre nach dem Ende des 2. Weltkriegs im Vordergrund des Interesses. Auch wenn viele historische Arbeiten über diese Problematik veröffentlicht wurden, findet man noch immer unerforschte Themen, die auf eine objektive Bearbeitung warten. Die deutsche Strafgerichtsbarkeit ist ein solcher „weißer Fleck“ bei der Untersuchung der Aspekte des Naziterrors in den Jahren 1939–1945. Gleich nach dem 15. März 1939 begann man die Gerichtsbarkeitsstruktur umzubauen, und es wurde Nachdruck darauf gelegt, dass auch die Bürger des so genannten Protektorats Böhmen und Mähren in größtmöglichem Umfang der deutschen Gerichtsbarkeit unterlagen. In Mähren wurde das Landesgericht errichtet, und bald wurde das Sondergericht zu seinem Bestandteil, welches schrittweise viele Todesurteile verhängte, und zwar nicht nur infolge von politischen Taten, sondern auch infolge von Taten gegen die Kriegswirtschaft und Straftaten. Die Arbeit befasst sich mit der Entstehungsgeschichte und der Tätigkeit des Sondergerichts beim deutschen Landesgericht in Brünn, das vom Jahr 1940 bis zum Sommer 1943 viele Todesurteile verhängte, die im Gefängnis des Landesgerichts in Wien vollstreckt wurden. An den Todesurteilen, deren Anzahl sich in den nachfolgenden Jahren noch erhöhte, lässt sich die Tatsache dokumentieren, dass auch die Nazigerichtsbarkeit, vor allem mit ihren Sondergerichten und dem berüchtigten Volksgerichtshof, zum Terrorsystem gehörte, das zur Besatzungszeit in Böhmen und Mähren praktiziert wurde.

Der Oberstaatsanwalt

bei dem deutschen Landgericht

Altfezzeichen: 2 K Ls 66/40

Brünn, den 25. Februar 1941
Mozartstraße 2
Fernruf 19798 16498

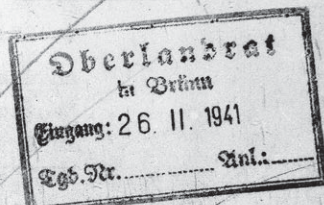
An den

Herrn Oberlandrat
oder Vertreter im Amte

in

Brünn.

Vertraulich !

Der durch Urteil des Sondergerichts in Brünn vom 5.12.1940 zum Tode und dauernden Verlust der bürgerlichen Ehrenrechte verurteilte Anton Hanak, der z.Zt. im Landgerichtsgefängnis in Wien einsitzt, soll nunmehr hingerichtet werden. Als Zeitpunkt der Vollstreckung des Urteils habe ich Samstag, den 1. März 1941, morgens 6 Uhr festgesetzt.

Ich bitte Sie, Herr Oberlandrat, unter Wahrstrengster Vertraulichkeit veranlassen zu wollen, daß nach dem beiliegenden zweisprachigen Muster in der üblichen Größe und Ausführung 500 Plakate hergestellt werden. Ich bitte dafür Vorsorge zu treffen, daß 487 Stück noch im Laufe des 1. März 1941 vormittags in Brünn-Stadt und Vororte, an augenfälligen Stellen angeschlagen werden. Die Plakatierung darf jedoch erst erfolgen, wenn von meiner Behörde durch fernmündlichen Anruf mitgeteilt ist, daß die Hinrichtung vollzogen ist. Dieser Anruf wird am 1. März 1941, morgens gegen 8 Uhr bei Ihrem Gendarmeriekommando erfolgen. Sollte der Anruf an eine andere Dienststelle zu richten sein, dann bitte ich um umgehenden Bescheid.

13 Stück der anzufertigenden Plakate bitte ich mir nach Fertigstellung zuzusenden. Vor Herstellung der Plakate bitte ich, mir einen Bürstenabzug bis Donnerstag, den 27. Februar 1941 mittags, zur Durchsicht zukommen zu lassen.

BEKANNTMACHUNG.

Am 25. August 1942 sind:

1. der am 18. III. 1906 in Unter Loučka geborene

Friedrich Podsedek,

2. der am 13. IV. 1902 in Siluvka geborene

Jaromir Malý,

3. die am 16. V. 1902 in Brünn geborene

Cäcilie Barák,

4. der am 7. VIII. 1901 in Latéin geborene

Johann Mizera,

5. der am 22. XII. 1895 in Brünn geborene

Johann Sobola,

hingerichtet worden, die das Sondergericht bei dem Deutschen Landgericht in Brünn als Volksschädlinge und gefährliche Gewohnheitsverbrecher zum Tode verurteilt hat.

Die Verurteilten, oft und schwer vorbestrafte Verbrecher, haben unter Ausnutzung der Verdunkelung in Brünn viele Geschäftsbrüche verübt und dabei Waren des täglichen Bedarfs in großem Umfang gestohlen.

Der Oberstaatsanwalt

bei dem Deutschen Landgericht in Brünn.

VYHLÁŠKA.

Dne 25. srpna 1942 byli popraveni:

1. **Bedřich Podsedek,**

narozený 18. III. 1906 v Dolní Loučce,

2. **Jaromír Malý,**

narozený 13. IV. 1902 v Silůvce,

3. **Cecilie Baráková,**

narozená 16. V. 1902 v Brně,

4. **Jan Mizera,**

narozený 7. VIII. 1901 ve Slatině,

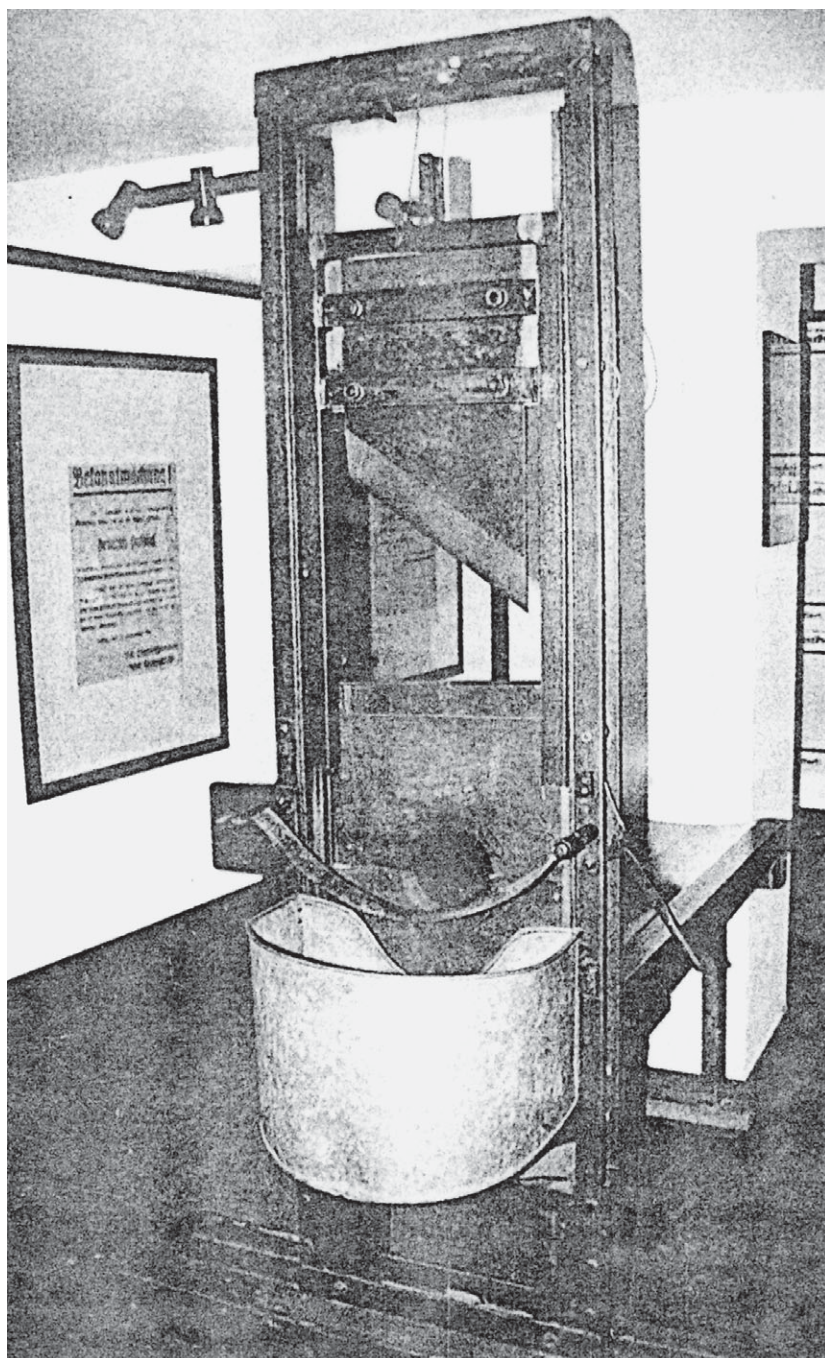
5. **Jan Sobola,**

narozený 22. XII. 1895 v Brně,

jež zvláštní soud u německého Zemského soudu v Brně odsoudil jako škůdce národa a nebezpečné zločince z povolání k smrti.

Odsouzení, často a těžce trestaní zločinci, vloupali se za využití zatemnění v Brně do mnoha obchodů a ukradli při tom zboží denní potřeby ve velkém rozsahu.

Příloha č. 2: Vyhláška Vrchního státního zástupce u německého Zemského soudu v Brně z 25. srpna 1942 oznamující popravu. Vyhláška byla dvojjazýčná v červené barvě.

Příloha č. 3: Gilotina ve věznici Zemského soudu ve Vídni, kde byli popravováni z počátku odsouzení k trestu smrti německým Zemským soudem – Zvláštním soudem v Brně.

MATERIÁL Y A EDICE

SKLENĚNÉ ŠÁLKY – „SCHEUER“ – VE STŘEDOVĚKÉM BRNĚ

Do tvarového bohatství středověkého skla patří také nádoba zvláštního tvaru, jejíž název „Scheuer“ – šálek má původ již v 15. století.¹ V době prvního souborného zpracování německého středověkého skla byl ovšem tento tvar znám z 15. až první poloviny 16. století. Teprve po druhé světové válce byl v archeologických souborech „Scheuer“ – šálek identifikován již ve 13. a 14. století.² Šálek je charakterizován jako nižší, širší tvar s výrazně baňatým tělem a odděleným ústím, buď válcovitým, nebo kuželovitým. Typickým znakem nádoby ve starším, středověkém období je páskové ouško, napojené na maximální výduf. Vzhledem k tomu, že šálky z archeologických souborů se dochovaly většinou jen ve zlomcích, mezi kterými ouška často chybějí, připouští se i možnost, že některé šálky mohly být bezuché, ovšem žádný kompletní tvar není znám. Je pravděpodobnější, že všechna torza a zlomky pocházejí z tvarů s ouškem. Středověké šálky ze skla převzaly tvar nádob z jiných materiálů. Byly vyráběny z keramiky, dřeva³ nebo stříbra.⁴ Šálky se podrobně zabývala badatelka Kinga Tarcsay v souvislosti s exemplářem z hradu Streitwiesen v Dolním Rakousku, který sloužil jako relikviář.⁵ Shromáždila také nálezy z dalších 16 lokalit, což jí umožnilo stanovit dvě základní skupiny: 1) šálky hladké (šest lokalit včetně Streitwiesen); 2) šálky se svislými nebo šikmými žebry a modrým vláknem v okraji (11 lokalit). V soupise s abecedním pořadím jsou rovněž uvedeny dva nálezy z Brna, Mečové ulice č. 2, objektu 4/90, a to jak šálek hladký, tak s optickým dekorem jemných žeber. Tyto nálezy byly již dříve publikovány s datováním do poloviny a první poloviny 14. století.⁶

Dva výše uvedené brněnské šálky byly delší dobu jedinými představiteli tohoto tvaru jak na Moravě, tak v Čechách a na Slovensku. Při podrobném zpracování souborů skla z výzkumů v Brně jsem však s překvapením zjistila, že se v tomto městě nejedná o ojedinělý, nebo dokonce výjimečný tvar jako v řadě

¹ Franz RADEMACHER, *Die deutschen Gläser des Mittelalters*, Berlin 1933, s. 124.

² Erwin BAUMGARTNER – Ingeborg KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters*, München 1988, s. 231.

³ Christine PROHASKA-GROSS, *Der Heidelberger Fund*. In: Vor dem grossen Brand. Archäologie zu Füssen des Heidelberger Schlosses. Hrsg. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, 1992, s. 88, Abb. 102.

⁴ Ch. PROHASKA-GROSS, *Der Heidelberger Fund*, s. 88, Abb. 104.

⁵ Kinga TARCSAY, *Das Reliquienglas von Streitwiesen, NÖ*. In: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 13, 1997, s. 117–136.

⁶ Eva ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo v zemích koruny*. Katalog výstavy, Most 1994, č. kat. 46, 28.

jiných měst, ale můžeme se zde s ním setkat velmi často. V určité etapě zpracování nálezů se ukazovalo, že šálek představuje v Brně třetí nejhojnější typ importovaného skla, s postupem práce se však tato relace mírně změnila. V současnosti je zpracována v podstatě většina brněnských souborů, a tak je možné konstatovat, že v Brně máme celkem 39 exemplářů šálků. Větší soubory byly získány z několika parcel: Mečové ulice č. 2, Panenské ulice (parcely č. 501/1) a z Kozí ulice (parcela č. 54 je také uváděna jako Koblišná ulice č. 3).⁷ Z předměstské Pekařské ulice je znám pouze jeden kus. V rámci typologie brněnského importovaného skla bylo zároveň možné stanovit tři varianty tohoto typu: VII.1-3.⁸ Všechny nálezy pocházejí z výzkumů Rudolfa Procházky, Zdeny Himmelové (†), Davida Merty a Marka Pešky, kterým děkuji za svolení k publikování materiálů a pomoc při jejich zpracování. Nálezy jsou uloženy v Muzeu města Brna (dále MuMB).

Variantu VII.1 (**příloha č. 2**) představuje celkem ojediněle se vyskytující šálek s hladkými stěnami a plynulým profilem, okolo jehož dna je dutý prstenec, vytvořený zaškracením stěny. Z Brna byla tato varianta zatím publikovaná pouze z objektu 4/90 v Mečové ulici č. 2, a to rekonstruovatelný exemplář z výrazně nahnědlého, čistého skla, datovaný do první poloviny 14. století.⁹ Torzo šálku ze stejného nahnědlého skla s vláknem na hrdle je známo i z objektu 653/00 na Mečové ulici č. 2.¹⁰ Další šálky z objektu 4/90 z první poloviny 14. století (hloubka 385–510 cm) reprezentuje celé dno s dutým prstencem na obvodu¹¹ a řada zlomků charakteristicky zaoblených stěn.¹² Zlomky stěn hladkých šálků byly však získány také z objektu 2/90, datovaného do doby již okolo poloviny 13. století.¹³ Všechny zlomky jsou z velmi kvalitního tenkostěnného, zcela bezbarvého skla, nebo ze skla s lehkým nažloutlým nádechem. Nejmladší dosud známý hladký šálek (horní část) je opět z objektu 4/90 z vrstev druhé poloviny 14. století (hloubka 210–250 cm) a je ze skla méně kvalitního, lehce nazeleňalého,¹⁴ a druhý z objektu 23a/87 na parcele č. 54 v Kozí ulici.¹⁵ Jímka byla

⁷ Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. In: *Mediaevalia Archaeologica* 2, 2000, s. 60.

⁸ Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren*. In: *Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19, 2003, s. 7–138; TÁŽ, *Abriss einer Typologie des Glasimports aus Brno/Brünn, Mähren (Tschechische Republik)*. In: *Annales du 16e Congrès de l'Association internationale pour l'Histoire du Verre*. London 2003, s. 237–240. Colour Plate 72, 73, London 2005.

⁹ E. ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo*, č. kat. 46.

¹⁰ Muzeum města Brna (dále MuMB), inv.č. 207 707a.

¹¹ MuMB, inv.č. 422 383.

¹² MuMB, inv.č. 422 385, 422 385a, 422 403.

¹³ MuMB, inv.č. 421 060, 421 060a.

¹⁴ MuMB, inv.č. 422 342.

¹⁵ MuMB, číslo přírůstkové 23a/87–52.

v souvislosti s jinými nálezy skla datována do druhé poloviny 14. století.¹⁶ Jedinou tvarově shodnou analogii k této variantě šálku zatím představuje nález ze Štrasburku (přehled lokalit č. 17). Byl vyroben z bezbarvého skla a podle náleзовých souvislostí byl datován do 14. století.¹⁷ Další hladké šálky – tedy bez žeber – se od uvedených exemplářů z Brna a Štrasburku určitými prvky liší. Šálky ze Streitwiesenu (přehled lokalit č. 18) a z Lannovy pražské sbírky (přehled lokalit č. 22) mají dna spirálovitě ovinuta několika řadami vlákn a na výduti nesou dekor klikatky z nataveného vlákna. Na šálku ze Streitwiesenu se ucho nedochovalo, na kusu z Lannovy sbírky je hákovité držadlo. Také šálek ze saské Chemnitze (přehled lokalit č. 8) má hákovité držadlo, ovšem v tomto případě není vyloučeno datování do 15. až počátku 16. století, stejně jako v případě hladkého šálku z dolnobavorského Niederaichbachu (přehled lokalit č. 12).

Pozoruhodná paralela k hladkému šálku z Brna byla nalezena v Jihlavě. Torzo nádoby se stejnou podstavou i celkovou koncepcí těla, vysoustružené ze dřeva, bylo nalezeno v jímce 5/75 v proluce po domech v ulici Obránců míru č. 6 a 4 (na parcele číslo 2643). Nález je dle keramiky datován do 14. až počátku 15. století a jímka obsahovala také zlomky skla. Nutno však uvést, že se jedná o velmi rozměrný exemplář s průměrem okraje kolem 15 cm, vysoký asi 18 cm.¹⁸

Varianta VII.2 (**příloha č. 2**) je šálek s optickým dekorem jemných žeber na těle, která jsou buď svislá, nebo šikmá. Dochované exempláře vznikly technikou předfouknutí nádoby do drobné formy s vyznačeným dekorem a následným dofouknutím do požadované velikosti ve volné ruce. Žebra jsou často tak jemná, že na největší výduti se jeví pouze jako „hra světla a stínu“, sklovina těchto šálků je nezaměnitelně tenkostěnná, velmi kvalitní, bezbarvá nebo s nažloutlým až žlutým nádechem. Šálky tohoto typu z brněnské Panenské ulice jsou rovněž z velmi tenkostěnného skla, ale s velmi slabým nazelenalým nádechem. Případná koroze se projevuje jako jemný olupující se povlak zlatavé barvy nebo iris. Žebra končí pod válcovitým nebo mírně kuželovitým ústím, které je hladké a v okraji nese zatavené modré vlákno. Dno je ovinuto vláknem s kleštěmi vytahovanými (zaštípanými) hroty. I v tomto případě největší množství nálezů pochází z Mečové ulice č. 2, objektu 4/90, z vrstev do poloviny 14. století. Vedle publikovaného torza¹⁹ jsou to zlomky spodních částí a stěn dalších nejméně sedmi nádob.²⁰ Všechny jsou se svislými žebry, horní část se

¹⁶ Zdenka HIMMELOVÁ, *Sklo středověkého Brna*. In: *Archéologia historica* (dále AH) 15, 1990, s. 442, obr. 2:4, 6.

¹⁷ M.-D. WATON, *Strasbourg-Istra. Verrerie des XIVe–XVIIe siècles*. In: *Verrerie de l'Est de la France XIII–XVIIIe siècles. Fabrication-Consommation* 21, 1990, s. 32, fig. 6.

¹⁸ Boris NOVOTNÝ – Bedřich KAREL – Vlastislav DUŠEK, *Středověké objekty ze 14. až z počátku 15. století v historickém jádru Jihlavy*. In: *Vlastivědný věstník moravský* XXX, 1978, s. 51–52, 54, obr. 4:2 a 8.

¹⁹ E. ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo*, č. kat. 28; MuMB, inv.č. 422 398.

²⁰ MuMB, inv.č. 422 381, 422 381a, 422 381b, 422 382, 422 384, 422 399, 422 408.

žádná nedochovala. Zlomek stěny jednoho šálku pochází také z objektu 20/90 s luxusním sklem, datovaným do první poloviny 14. století.²¹ Exempláře s jemnými šikmými žebry jsou známy ze stejné parcely z objektu 647/00 včetně zlomků dvou válcovitých ústí s modrými vlákny v okrajích, u kterých ovšem variantu nelze určit,²² a z objektu 618/00.²³

Další šálky této varianty jsou známy až ze druhé poloviny 14. století. Pozoruhodný soubor šesti exemplářů byl nalezen v objektu 500/99 v Panenské ulici (parcelní číslo 501/1).²⁴ Jímka 23a/87 na Kozí ulici obsahovala torza dvou exemplářů. Spodní část mimořádně tenkostěnného šálku byla objevena na téže parcele v objektu 23c/87.²⁵ Zatím poslední nález z Pekařské ulice ze sondy E/81 představuje rovněž spodní část šálku, který je ovšem rámcově datován do 14. století.²⁶

Nejbližší analogie k této variantě můžeme nalézt v nálezech z Bratislavy, Sedlárské ulice č. 6 (přehled lokalit č. 3). Ze studny pochází torzo s jemnými svislými žebry a modrým vláknem v okraji, z objektu 49 pak větší zlomek s jemnými šikmými žebry a modrým vláknem v okraji.²⁷ Jedná se zde evidentně o tvar ojedinělý, neboť v přehledné práci o skle na Slovensku není tento typ uváděn,²⁸ chybí i v podrobně publikovaných souborech z Bratislavy.²⁹ V Trnavě byla při stavbě kulturního domu na Gottwaldově náměstí v objektu 11/79 (přehled lokalit č. 19) nalezena spodní část šálku stejné varianty, interpretovaná jako „zlomky pohára“, přičemž objekt, ve kterém se dále nacházela láhev s vnitřním prstencem z hnědofialového skla a další zlomky blíže neurčeného dutého skla, je datován do 16. století.³⁰ Jak tento šálek, tak láhev však tomuto datování neodpovídají a jedná se buď o starší příměs v mladším objektu, nebo o mylné zařazení. Stejně nebyla určena spodní část šálku se svislými žebry z Plzně, Solní ulice (přehled lokalit č. 15) s datováním do konce 14. až průběhu první poloviny 15. století.³¹ Podle publikovaného vyobrazení se však s jistotou jedná o tento tvar s jemnými žebry.

²¹ MuMB, inv.č. 428 896.

²² MuMB inv.č. 206 565/1, 2, 4.

²³ MuMB inv.č. 207 724a.

²⁴ David MERTA – Marek PEŠKA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna*. In: Pravěk, Nová řada 12, 2002, s. 367–368, č. kat. II–6, 12, 13, 21–23, obr. 9.

²⁵ MuMB, č. přír. 23a/87–49, 50, 23c/87–1.

²⁶ MuMB, neinventováno.

²⁷ Za informace o materiálu děkuji M. Janovíčkové z Městského múzea v Bratislavě (dále MM Bratislava).

²⁸ Jozef HOŠŠO, *Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus der Slowakei. Stand der Forschung*. In: Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003, s. 91–106.

²⁹ J. HOŠŠO – Branislav LESÁK – Branislav RASUTÍK, *Nálezový súbtor z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave (Príspevok k poznaniu výbavy bohatej meštianskej domácnosti v prvej polovici 14. storočia)*. In: AH 27, 2002, s. 607–620.

³⁰ Klára MÉSZÁROSOVÁ, *Nález stredovekého skla v Trnave*. In: Zborník Slovenského národného múzea 77, História 23, 1983, s. 117, 124, 126–127, obr. 6, 5.

³¹ Dagmar HEJDOVÁ – Bořivoj NECHVÁTAL, *Studie o středověkém skle v Čechách. (Soubor z Plzně, Solní ul.)*. In: Památky archeologické 58, 1967, s. 442, 448–449, č. kat. 41 a 42, obr. 5 a 16.

Z výzkumu ve Vídni na Judenplatzu (přehled lokalit č. 20) je v poslední době uváděno několik zlomků horních částí šálků s modrými vlákny v okraji a zlomek stěny s páskovým ouškem, které jsou kladeny do skupiny bezbarvého skla pozdního středověku.³² Podle vyobrazení zlomků nelze určit, ke které variantě se žebry přesně patří. V každém případě se však ve Vídni nepochybně jedná o ojedinělé exempláře, neboť v jiných publikacích, věnovaných archeologickým nálezům skla z tohoto města, případně z Rakouska, není středověký šálek uváděn.³³

„Šálek“ – respektive zlomek zaoblené stěny se dvěma řadami velkých, plochých nálepů – byl publikován z hradu Schlossberg u Seefeldu v Tyrolsku a je zařazen na základě dalších nálezů do doby od 13./14. století do 16. století.³⁴ Vzhledem k tomu, že starší šálky nesly výhradně dekor žeber, nikoliv nálepů, jedná se o mladší typ ze 16. století.

K variantě VII.2 dále patří několik dalších šálků: se svislými žebry z latríny v Heidelbergu (přehled lokalit č. 7), datovaný do doby okolo roku 1400³⁵ a z jímky v Katzgasse v Kostnici (přehled lokalit č. 9) ze druhé poloviny 13. století.³⁶ Také šálek z neznámé lokality ze sbírky Karla Amendta (přehled lokalit č. 12) má na těle 12 svislých žeber. Na základě typologického rozboru byl zařazen do druhé poloviny 13. až počátku 14. století.³⁷ Šálek ze studny 1 v Breite Str. 41 v Lübecku (přehled lokalit č. 11), datovaný keramikou včetně siegburgské kameniny do 14. až první poloviny 15. století, nese jemná šikmá žebra,³⁸ stejně jako jeden ze dvou norimberských šálků.³⁹

³² K. TARCSAY, *Neue Erkenntnisse zum Spektrum des mittelalterlichen und neuzeitlichen Glases in Wien*. In: Fundort Wien 5, 2002, Taf. 3:3–6, 9, Formtafel 2: horní řada druhý zprava.

³³ K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 117–136; TÁŽ, *Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus Wien*. In: *Altfunde aus den Beständen des Historischen Museums der Stadt Wien*. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 3, 1999; TÁŽ, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschungen in Österreich*. In: *Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung*. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003, s. 165–178.

³⁴ Harald STADLER – Thomas REITMAR, *Hohl- und Flachglasfunde aus mittelalterlichen Burgengrabungen in Tirol und Oberkärnten*. In: *Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung*. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003, s. 194, Taf. 3:10.

³⁵ Ch. PROHASKA-GROSS, *Der Heidelberger Fund*, s. 88, Abb. 106 nahoře vlevo.

³⁶ Ch. PROHASKA-GROSS – Andrea SOFFNER, *Hohlglasformen des 13. und 14. Jahrhunderts in Südwestdeutschland und der nördlichen Schweiz*. In: *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300. Stadtarchäologie in Baden-Württemberg und in der Nordschweiz*. Ausstellungskat. Zürich/Stuttgart 1992/1993, s. 306, obr. vpravo nahoře.

³⁷ E. BAUMGARTNER, *Glas des späten Mittelalters*. Die Sammlung Karl Amendt, Düsseldorf 1987, s. 40, č. kat. 8.

³⁸ Marianne DUMITRACHE, *Glasfunde des 13.–18. Jahrhunderts aus der Lübecker Innenstadt. Grabungen 1948–1973*. In: *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 19, 1990, s. 33, typ I.3.2, G 79, Abb. 9:2.

³⁹ Rainer KASCHNITZ, *Glas*. In: *Aus dem Wirthaus Zum wilden Mann. Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg*. Ausstellungskatalog, Nürnberg 1984, s. 38–55, 106–130, 202–206.

Poslední brněnskou variantu VII.3 (**příloha č. 3**) představuje šálek s výraznými žebry, která opět mohou být svislá nebo šikmá. V tomto případě byl do dřevěné nebo keramické formy vyfouknut hotový tvar. Pro tuto variantu je v Brně typická silnostěnná, lehce až výrazně našedlá sklovina. Korozní změny představuje matný povrch či jemné důlky. Tři torza bez hrdel z období poslední třetiny 13. až první poloviny 14. století byla získána z objektů 642/00 a 647/00 v Mečové ulici č. 2,⁴⁰ zlomky dalších tří šálků, z toho jedné horní části s modrým vláknem v okraji, z objektu 500/99 v Panenské ulici z konce 14. století.⁴¹

Velmi drobný šálek z objektu 647/00 má ve velikosti i našedlé silnostěnné sklovině téměř přesnou analogii z objektu 1 v Bratislavě – Sedlářské ulici.⁴² Větší torzo pochází z kloaky v augustiniánském klášteře ve Freiburgu (přehled lokalit č. 4), který byl založen roku 1278, a šálek tedy musí být mladší. E. Baumgartner a I. Krueger zároveň zdůraznili zvláštní detaily tohoto kusu, se kterými se dosud nesetkali – dvanáct masivních žeber, zřetelných až ke dnu, „lalokovitě“ vytažené hroty na vlákně okolo dna a výrazně zesílený okraj bez modrého vlákna. Z textu vyplývá možnost, že v souboru se nacházely další exempláře šálků běžného typu (tedy s jemnými žebry), ze kterých byl pro neobvyklost vybrán pouze jeden kus, ovšem soubor nebyl dosud publikován.⁴³ Jako relikvii v kostele v bavorském Freisingu (přehled lokalit č. 5) se dochoval celý šálek s dvanácti výraznými šikmými žebry, datovaný na základě analogií do 13. nebo počátku 14. století.⁴⁴ Také druhý známý šálek z Norimberka (přehled lokalit č. 13) byl vyfouknut do formy s výraznými šikmými žebry.⁴⁵ Z jímky ve vestfálském Nottulnu z konce 13. až první poloviny 14. století je známo větší torzo s válcovitým hrdlem, modrým vláknem v okraji s dvanácti výraznými svislými žebry z bezbarvého skla s nádechem do žluta.⁴⁶ Zatím poslední známý nález je uveden z uherského královského paláce ve Visegrádu, kde je datován mincemi do druhé poloviny 14. až první čtvrtiny 15. století.⁴⁷

Přehled šálků z měst mimo Brno vychází pouze z publikovaných exemplářů a zcela jistě není kompletní. Soudím, že řada dalších nebyla dosud identifikována, stejně jako v případě šálků z Trnavy a Plzně, nebo se skrývají v nezpracovaném materiálu. Také autorky Christina Prohaska-Gross a Andrea Soffner před-

⁴⁰ MuMB, inv.č. 204 800, 204 800a, 205 986.

⁴¹ D. MERTA – M. PEŠKA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna*, s. 367, č. kat. II-11, 14, 15, obr. 9.

⁴² MM Bratislava.

⁴³ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 50, 235, č. kat. 228.

⁴⁴ Tamtéž, s. 232, č. kat. 223.

⁴⁵ R. KASCHNITZ, *Glas*, s. 112, č. kat. I C6.

⁴⁶ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 232, č. kat. 224.

⁴⁷ Katalin H. GYÜRKY, *Úvegek a középkori magyarországon*, Budapest 1991, s. 88, Kép. 2; Edit MESTER, *Középkori úvegek. Visegrád régészeti. Monográfiái 2. Visegrád 1997*, s. 69, č. 107.

pokládají, že zlomky zaoblených stěn z bezbarvého skla s optickým dekorem žeber, nalezené v Breisachu, na středofranském burgstallu Obernordenbergu u Rothenburgu, nebo na hradech Mandenberg u Bösingenu (okres Freudenstadt), Hofenu u Grabenstetenu (okres Reutlingen), Schalksburgu u Laufenu a Bischofssteinu u Sissachu mohou rovněž pocházet ze šálků a nikoliv z pohárů nebo misek, jak bylo uvedeno dříve.⁴⁸

Geografické rozšíření můžeme sledovat od středního Maďarska po severozápadní Německo v úzkém pásu podél Dunaje a Rýna s ojedinělými exempláři mimo toto území (**příloha č. 1**). Je otázkou, zda tato skutečnost souvisí s distribucí, nebo pouze odráží současný stav výzkumu. V každém případě se však ukazuje, že nejčastější variantu představuje šálek VII.2 s jemnými žebry předfukovanými do formy, a to jak v Brně, tak obecně.

Datování středověkých šálků se pohybuje zhruba mezi druhou polovinou 13. století až závěrem 14. století s ojedinělým přesahem do první poloviny 15. století. Do tohoto rozmezí patří také brněnské nálezy. Tvar je po celou dobu výskytu zcela ustálený, není doložen vývoj. Pokud se dochoval celý nebo jeho část umožňující rekonstrukci, má na těle vždy dvanáct žeber. Znovu se šálky objevují až od závěru 15. století, ovšem v této době byly většinou vyráběny z typické nazelenalé skloviny a byly ponejvíce zdobeny velkými plochými nálepy. Na jejich výduti již nejsou pásková ouška, ale hákovitá držadla. Na našem území byl zatím šálek z tohoto horizontu nalezen pouze v Olomouci⁴⁹ a na hradu Rábí v západních Čechách.⁵⁰ Není vyloučeno, že držadlo s natavenou modrou klikatkou z Kutné Hory pochází také z mladšího šálku.⁵¹

Původem tvaru, který je střeoevropské gotické kultuře cizí, se zabývala K. Tarcsay a na základě analogií z keramiky nebo stříbra připustila možnost, že předlohou byly nádoby, objevující se v 9. a 10./11. století u nomádských kmenů na jižní Sibiři, případně později na území dnešního Turecka a Íránu. Evropskému středověku pak mohl být tento tvar zprostředkován během křížáckých tažení.⁵²

Většina šálků byla vyrobena z kvalitní bezbarvé skloviny, v případě varianty VII.2 velmi tenkostěnné s nažloutlým nádechem. Řada badatelů proto hledá místo jejich výroby v Itálii (nebo obecně Středomoří), kde byla tato sklovina

⁴⁸ Ch. PROHASKA-GROSS – A. SOFFNER, *Hohlglasformen*, s. 306.

⁴⁹ H. SEDLÁČKOVÁ, *Sklo první poloviny 16. století na Moravě v archeologických nálezech*. In: *Pravěk*, Nová řada 10, 2000, s. 175, obr. 3:1.

⁵⁰ František FRÝDA, *Nálezy skla z Rábí, Gutštejna a Klenové*. In: *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla*, Čelákovice 2000, s. 118, obr. 3:4.

⁵¹ D. HEJDOVÁ – B. NECHVÁTAL – Čestmír ŠEDIVÝ, *Použití kobaltu ve středověkém sklářství v Čechách*. In: *Archeologické rozhledy* 27, 1975, s. 532, obr. 1:1.

⁵² K. TARCSAY, *Das Reliquien Glas*, s. 7–8.

vyráběna.⁵³ Erwin Baumgartner a Ingeborg Krueger však vyslovili předpoklad, že šálky mohly být vyráběny severně od Alp, ve sklárnách na území Německa. Oporou pro tento názor jim byla především skutečnost, že z Itálie, případně jižní Francie není šálek znám,⁵⁴ což však v současnosti již neplatí. V publikovaném materiálu z několika lokalit v Benátkách jsou vyobrazeny spodní části nádob, nepochybně šálků s optickým dekorem žeber,⁵⁵ a tak je možné, že i v tomto případě šlo o stav zveřejnění materiálů. Jiní badatelé pak připouštějí možnost několika výrobních center⁵⁶ a ke stejnému názoru se přikláním i já na základě souboru šálků z Brna, které zatím počtem 39 kusů představují největší množství z jedné lokality. Ačkoliv nebyly zatím provedeny rozbory skloviny, je zjevné, že v případě varianty VII.2 se jedná o kvalitní sodné sklo jižního původu, zhotovené patrně v Itálii, snad přímo v Benátkách. Stejnou sklovinu můžeme v Brně pozorovat i na dalších nádobách, jako je konvice z domu pánů z Lipé,⁵⁷ některé stolní lahve a část lahví s vnitřním prstencem, číšky s nálepy nebo drobné kónické číšky s optickým dekorem čoček a modrými vlákny v okraji. Souběžně s výrobky z této skloviny se v Brně objevují v podstatě stejné tvary ze skloviny silnostěnnější, našedlého odstínu, ze které jsou i šálky varianty VII.3, konvice z Mečové ulice č. 2,⁵⁸ stolní lahve, zdobené na hrdle vlákny z modrého a bezbarvého skla, některé lahve s vnitřním prstencem a číšky s nálepy a také ojedinělá polokulovitá miska z objektu 4/90 v Mečové ulici č. 2.⁵⁹ Není však ani vyloučeno, že obě skupiny pocházejí ze stejného výrobního okruhu, ovšem v rozdílné kvalitě.

Zde se musíme zastavit u způsobu použití šálků, které nepředstavovaly běžné stolní nádoby, ale sloužily k obřadním účelům církevním i světským. V prvním případě z nich připíjeli věřící a poutníci vodou či vínem na počest nebo památku určitého světce, případně o svátku patrona místního kostela – tzv. „Minnetrunk“. Ve světském prostředí se šálky používaly při loučení před cestou nebo při šťastném návratu.⁶⁰ Je tedy možné, že poměrně úzký geografický výskyt mohl souviset s určitými společnými kulturními zvyklostmi. Za povšimnutí stojí, že

⁵³ R. KASCHNITZ, *Glas*, s. 112; M. DUMITRACHE, *Glasfunde des 13.–18. Jahrhunderts*, s. 33; Ch. PROHASKA-GROSS – A. SOFFNER, *Hohlglasformen*, s. 305–306; K. H. GYÜRKY, *Úvegek a középkori magyarországon*, s. 88; E. MESTER, *Középkori üvegek*, s. 69.

⁵⁴ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 231.

⁵⁵ Carl PAUSE, *Spätmittelalterliche Glasfunde aus Venedig. Ein archäologischer Beitrag zur deutsch-venezianischen Handelsgeschichte*. In: *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 28, 1996 (Freiburg), Abb. 1:14, 18:12, 21:7.

⁵⁶ K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 124.

⁵⁷ D. MERTA – M. PEŠKA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna*, s. 363, č. kat. I–33, obr. 5.

⁵⁸ E. ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo*, č. kat. 32.

⁵⁹ MuMB, pom. č. 91.

⁶⁰ K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 123.

v řadě měst, ze kterých bylo sklo podrobně zpracováno, se nevyskytuje ani jediný exemplář – u nás například v Olomouci a Opavě, v Německu například ve Šlesvicku⁶¹ a Lüneburgu,⁶² v jiných se jedná pouze o jeden exemplář jako v Lübecku (přehled lokalit č. 11) nebo ve Visegrádu (přehled lokalit č. 21). Skutečnost, že v podstatě všechny nálezy pocházejí z prostředí vyšších společenských vrstev (Bratislava, Heidelberg, Kostnice, Norimberk, Řezno, Plzeň, Vídeň, Visegrád – královský palác!, německé hrady?) nebo z jímek u církevních staveb (Freiburg, Nottuln?), není v tomto období podstatná, neboť tehdy se sklo používalo téměř výhradně jen v této společnosti. Také použití několika šálků jako relikviáře není rozhodující, protože k těmto účelům byly, často druhotně, používány různé tvary nádob a šálky tvoří nejmenší skupinu.⁶³

V Brně je přes vysoký počet doložen výskyt šálků jen na několika lokalitách. V prostoru tzv. „Velkého špalíčku“ se s nimi setkáváme výhradně na Mečové ulici č. 2, kde bývá hledáno markraběcí sídlo. Nejvyšší dvorské prostředí na této lokalitě dokládá přesvědčivě obsah studny 4/90, která byla druhotně použita jako jámka (**příloha č. 4**). Vedle množství obecně rozšířených tvarů a tvarů ojedinělých se zde můžeme setkat také s nádobami, pro které dosud nejsou známy analogie. Konkrétně se jedná o dvě tvarem i rozměry shodné polokulovité misky, jedna ovšem byla vyrobena z modrého skla s optickým dekorem šikmých žeber⁶⁴ a druhá je hladká ze skla bezbarvého, poutnickou láhev s optickým dekorem čoček z modrozeleného skla⁶⁵ nebo nádobu ve tvaru jelena, tedy aquamanile ze skla.⁶⁶ Části okenních výplní ze smaragdově zeleného skla, zdobené rozvilinami, malovanými za studena švarclotem (černá, hnědá nebo rezavá olovnatá barva), a obdélné okenní tabulky ze žlutého a fialového skla dokládají na této parcele přítomnost významné světské stavby.⁶⁷ Zde je vhodné poznamenat, že nejvýznamnější nálezy z objektu 4/90 i dalších jímek na parcele (2/90, 15/90, 16/90 a 20/90) jsou datovány zhruba od poloviny 13., nejvýše do poloviny 14. století, kdy město navštěvovali čeští králové Václav I., Přemysl Otakar II., Václav II. i Václav III. V době markrabat Jana Jindřicha a Jošta bylo sice v Brně nadále používáno i cenné sklo italské proveniencie, ale stejné tvary se vyskytují i na parcelách měšťanů a začínají se objevovat méně kvalitní domácí číše českého typu.

⁶¹ Peter STEPPUHN, *Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. Ausgrabungen in Schleswig*. In: *Berichte und Studien* 16, 2002 (Neumünster).

⁶² Edgar RING (red.), *Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*. In: *Lüneburger Stadtarchäologie* V, 2003, (Lüneburg).

⁶³ Souborně Antonella Steva GAI, *Reliquiengläser aus Altarsepulkren*. In: *Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde* Band 30/1, Text. Band 30/2: Katalog, 2001.

⁶⁴ E. ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo*, č. kat. 36.

⁶⁵ Tamtéž, č. kat. 37.

⁶⁶ Tamtéž, č. kat. 143.

⁶⁷ MuMB, inv.č. 402 411–414.

Velký soubor kvalitního skla, obsahující také skupinu osmi nebo devíti šálků, byl zdánlivě překvapivě odkryt v Panenské ulici, přiléhající k městským hradbám a označované ve středověku jako „ulička chudých“.⁶⁸ V tomto prostředí působí jakékoliv sklo, datované před závěr 14. století, přímo nepatřičně pouze do momentu, než si uvědomíme souvislost s Alramovým domem, jehož parcela zadní částí přiléhala k Panenské ulici.⁶⁹ Zdá se být vysoce pravděpodobné, že odpad, včetně velmi kvalitního skla, byl odtud vyvážen do jímek na Panenské ulici. Takto by se také dal vysvětlit již dříve vyjádřený názor, že sklo působí starším dojmem, než je datována jíмка 500/99, ve které byly uváděné šálky.⁷⁰ Čtyři šálky pocházejí z parcely č. 54 na Kozí ulici, patřící do čtvrti porýnských kolonistů, „*quartale renensis*“. Importované sklo z jíмки 23a/87 patří mezi největší a nejkvalitnější brněnské celky a zejména unikátní konvice ze skla barvy pečetiho vosku nenechává na pochybách, že bylo dovezeno z Itálie. Poslední kus je z Pekařské ulice, spojující původní osídlení na Starém Brně s novým městským centrem Brna. Není pravděpodobně náhoda, že v řadě dalších objektů, které jsou bohatě vybaveny importovaným stolním sklem, šálky chybějí – kupříkladu v jímkách na parcele domu pánů z Lipé na náměstí Svobody č. 17, v části tzv. „Velkého špalíčku“ mimo Mečovou ulici č. 2, v objektech na České ulici nebo Zelném trhu. Z církevního prostředí v Brně žádný šálek znám není, ovšem kompletně byla zatím zpracována pouze studna 1/94 z Petrova č. 2, která je mladšího data.

Je tedy pravděpodobné, že v Brně se šálky vyskytují tam, kde pěstování jisté obřadnosti patřilo, nebo muselo patřit k dobrému společenskému tónu a kde se také naskýtalá častá příležitost tyto dobré společenské způsoby uplatňovat. Nálezy (nejen šálků) dokládají, že takové dvorské prostředí bylo v první řadě v areálu Mečové ulice č. 2, a pokud připustíme možnost souvislosti skla z Panenské s Alramovým dvorcem, pak v menší míře i zde. Výskyt šálků v jímkách na Kozí ulici je možné hledat v přenesení zvyku kolonisty z domovů v Porýní, kde je znám největší počet lokalit s tímto typem nádoby.

⁶⁸ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 7, 1965, s. 262, 275, 280.

⁶⁹ Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, zejm. obr. 2.

⁷⁰ D. MERTA – M. PEŠKA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna*, s. 381.

Stručný přehled lokalit a literatury k nálezům šálků včetně Brna v abecedním pořadí (**příloha č. 1**)

1) Brno

VII.1

- 1.–2. Mečová č. 2, objekt 2/90, hl. 510–550 cm. Zlomky dvou šálků, sklo bezbarvé a nažloutlé. MuMB, inv.č. 421 060, 421 060a. Dat. 1240–1270.
3. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 210–250 cm. Horní část, sklo lehce nazeleналé. MuMB, inv.č. 422 342. Obr. 2:3. Dat. 1350–1400.
4. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 385–450 cm. Torzo, sklo hnědé. MuMB, inv.č. 422 379. Obr. 2:1, 5A. Dat. 1270–1350.⁷¹
- 5.–7. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 385–450 cm. Zlomky, sklo bezbarvé a nažloutlé. MuMB, inv.č. 422 383, 422 385, 422 385a. Obr. 2:2. Dat. 1270–1350.
8. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 450–510 cm. Zlomek, sklo nažloutlé. MuMB, inv.č. 422 403. Dat. 1270–1350.
9. Mečová č. 2, objekt 653/00. Torzo z hnědého skla. MuMB, inv.č. 207 707a. Dat. 1270–1350.
10. Kozí ul., parcela č. 54, objekt 23a/87. Zlomek horní části bez okraje, sklo bezbarvé. MuMB, č. přír. 23a/87–52. Dat. 1350–1400.

VII.2

- 1.–5. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 385–450 cm. Zlomky, sklo bezbarvé a nažloutlé. MuMB, inv.č. 422 381, 422 381a, 422 381b, 422 382, 422 384. Obr. 2:5–9, 5B. Dat. 1270–1350.
6. Mečová č. 2, objekt 4/90, hl. 450–510 cm. Torzo s modrým vláknem v okraji, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 422 398. Obr. 2:4. Dat. 1270–1350.⁷²
- 7.–8. Mečová 2, objekt 4/90, hl. 510–600 cm. Zlomky, sklo bezbarvé a nažloutlé. MuMB, inv.č. 422 399, 422 408. Obr. 2:10. Dat. 1270–1350.
9. Mečová č. 2, objekt 618/00. Zlomek, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 207 724a. Obr. 2:14. Dat. 1270–1350.
- 10.–11. Mečová č. 2, objekt 647/00. Zlomky ústí s modrými vlákny v okraji, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 206 565–1, 206 565–2. Obr. 2:12, 13. Dat. 1270–1350.
12. Mečová č. 2, objekt 647/00. Torzo s modrým vláknem v okraji, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 206 565–4. Obr. 2:11. Dat. 1270–1350.
13. Mečová č. 2, objekt 20/90. Zlomek stěny, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 428 896. Dat. 1300–1350.

⁷¹ E. ČERNÁ (ed.), *Středověké sklo*, č. kat. 46; první polovina 14. století.

⁷² Tamtéž, č. kat. 28; první polovina 14. století.

- 14.–19. Panenská ul., objekt 500/99. Zlomky sedmi šálků se svislými i šikmými žebry, sklo bezbarvé, modrá vlákna v okraji. Obr. 2:16–18.⁷³
- 20.–21. Kozí ul., parcela č. 54, objekt 23a/87. Torzo dvou šálků se svislými a šikmými žebry, modré vlákno v okraji, sklo bezbarvé. Dat: 1350–1400.
22. Kozí ul., parcela č. 54, objekt 23c/87. Spodní část, sklo bezbarvé. MuMB, inv.č. 23c/87–1. Dat. 1350–1400.
23. Pekařská sonda E/81. Spodní část, sklo bezbarvé. MuMB, neiniv. Obr. 2:19. Dat. 14. století.

VII.3

- 1.–2. Mečová č. 2, objekt 642/00. Torzo bez okraje a zlomky. MuMB, inv.č. 204 800, 204 800a. Obr. 3:2, 3. Dat. 1270–1350.
3. Mečová č. 2, objekt 647/00. Spodní část drobného šálku. MuMB, inv.č. 205 986. Obr. 3:1. Dat. 1270–1350.
- 4.–6. Panenská, objekt 500/99. Torzo horní části s modrým vláknem v okraji a zlomky. Obr. 3:4–6.⁷⁴

2) Benátky – Itálie

VII.2?

1. Klášter San Lorenzo di Ammiana. Spodní část.⁷⁵
2. Klášter Sant'Ariano. Spodní část.⁷⁶
3. Různé lokality. Spodní část.⁷⁷

3) Bratislava

VII.2

1. Sedlárska ul. č. 6, studna. Větší zlomek s modrým vláknem v okraji, sklo bezbarvé. MM Bratislava, č. přír. 44, nepubl. materiál. Dat. 1270–1350.
2. Sedlárska ul. č. 6, objekt 49. Torzo s modrým vláknem v okraji, sklo bezbarvé. MM Bratislava, nepubl. materiál. Dat. 1270–1350.

VII.3

1. Sedlárska ul. č. 6, objekt 1. Drobný tvar, sklo našedlé. MM Bratislava, nepubl. materiál. Dat. ?

4) Freiburg – Baden-Württembersko

VII.3

- Větší torzo z kloaky v augustiniánském klášteře, který byl založen roku 1278.⁷⁸

⁷³ D. MERTA – M. PEŠKA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna*, s. 367–368, č. kat. II–6, 12, 13, 21–23, obr. 9. Závěr 14. století.

⁷⁴ Tamtéž, s. 367, č. kat. I–11, 14, 15, obr. 9. Závěr 14. století.

⁷⁵ C. PAUSE, *Spätmittelalterliche Glasfunde aus Venedig*, s. 146, Abb. 1:14.

⁷⁶ TÝŽ, s. 157, Abb. 18:12.

⁷⁷ TÝŽ, s. 158, Abb. 21:7.

5) Freising – Bavorsko

VII.3

Relikviář – celý tvar s modrým vláknem v okraji, 12 šikmých žeber, malé ouško. Datování podle analogií do 13. nebo počátku 14. století.⁷⁹

6) Fritzlar, dóm sv. Petra – Hessensko

Relikviář – celý tvar neodpovídající žádné variantě známé z Brna. Tělo je spíše dvojkónického tvaru, vlákno okolo dna je vytahováno do výrazných kruhových hrotů. Na těle jsou mělké šikmé žlábký, ouško nasazeno na maximální výduř. Sklo lehce nazelenalé. Pečeť na okraji patří biskupovi z Mainzu Pavlu Huthenovi z Erfurtu, který zastával úřad v letech 1510–1532. Podle pozůstatků staršího uzávěru pod pečetí němečtí badatelé kladou šálek do přelomu 13. a 14. století.⁸⁰ Já se domnívám, že tento kus je již pozdně gotický.

7) Heidelberg – Baden-Württembersko

VII.2

Latrina datovaná dendrochronologicky do doby po roce 1400. Téměř celý tvar s modrým vláknem v okraji, sklo je bezbarvé, velmi tenkostěnné.⁸¹

8) Chemnitz – Sasko

VII.1

Latrina s keramikou 15. až počátku 16. století, není však vyloučen starší původ šálku. Zlomky z bezbarvého skla s modrým vláknem v okraji, na rozhraní hrdla a těla vlákno, hákovité držadlo, dno ovinuté vláknem.⁸² I v tomto případě se příkláním k původnímu datování.

9) Kostnice, Katzgasse – Baden-Württembersko

VII.2

Téměř celý tvar s modrým vláknem v okraji, na výduti ouško, sklo bezbarvé. Druhá polovina 13. století.⁸³

⁷⁸ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 50, 235, č. kat. 22;8; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 126.

⁷⁹ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 232, č. kat. 223; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 126; A. S. GAI, *Reliquiengläser aus Altarsepulkren*, s. 145, Nr. VI.1.3, Taf. 62/3, Abb. 151.

⁸⁰ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 235, č. kat. 227; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 126; A. S. GAI, *Reliquiengläser aus Altarsepulkren*, s. 145, Nr. VIII.2.1, Taf. 71/1, Abb. 187.

⁸¹ Ch. PROHASKA-GROSS, *Der Heidelberger Fund*, s. 88; Ch. PROHASKA-GROSS – A. Soffner, *Hohlglasformen*, s. 305–306; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 127.

⁸² K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 125, Abb. 3:5.

⁸³ Ch. PROHASKA-GROSS – A. SOFFNER, *Hohlglasformen*, s. 306, obr. vpravo nahoře; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 126.

10) Krefeld? – Severní Porýní-Vestfálsko

VII.2

Téměř celý tvar s modrým vláknem v okraji má na těle 12 svislých žeber, sklo je bezbarvé. Místo nálezu neznámé, ze sbírky Karla Amendta v Krefeldu. Datovaný na základě paralel do druhé poloviny 13., případně na počátek 14. století.⁸⁴

11) Lübeck, Breite Str. 41 – Šlesvicko-Holštýnsko

VII.2

Větší torzo s modrým vláknem v okraji, na těle má 12 šikmých žeber, sklo je bezbarvé. Datován do pozdního 13. až první poloviny 14. století,⁸⁵ případně do 14. až 15. století.⁸⁶

12) Niederaichbach, kostel sv. Markéty, okres Landshut – Bavorsko

VII.1

Relikviář – tělo mírně dvojkónické, na hrdle ovinuto vlákno, okolo dna silně hladké vlákno, sklo je bezbarvé. Vosková pečeť zatím neurčena. Původně datován do 15. až 16. století, ovšem protože oltář je pozdněgotický, je datování do poloviny 15. století pravděpodobnější.⁸⁷

13) Norimberk – Bavorsko

VII.2

Spodní část a zlomky stěn se šikmými žebry. Původně datován do 15. století, ale vzhledem k mylnému zařazení celého souboru patří do závěru 13. až první poloviny 14. století.⁸⁸

VII.3

Větší torzo s modrým vláknem v okraji, svislá žebra. Původně datován do 15. století, ale vzhledem k mylnému zařazení celého souboru patří do první poloviny 14. století.⁸⁹

14) Nottuln – Severní Porýní-Vestfálsko

VII.3

⁸⁴ E. BAUMGARTNER, *Glas des späten Mittelalters*, s. 40, č. kat. 8; E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 232; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 127.

⁸⁵ BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 234, č. kat. 226.

⁸⁶ M. DUMITRACHE, *Glasfunde*, s. 13, 33, Typ I.3.2, č. kat. G 79, Abb. 9:2; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 127.

⁸⁷ K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 125, Abb. 3:4.

⁸⁸ R. KASHNITZ, *Glas*, s. 112, č. kat. I C5, obr. nahoře.

⁸⁹ Tamtéž; E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 232, zmínka.

Větší torzo s modrým vláknem v okraji, na těle má 12 svislých žeber, sklo s nádechem do žluta. Z jímky datované keramikou a dalšími nálezy do pozdního 13. až první poloviny 14. století.⁹⁰

15) Plzeň, Solní ulice

VII.2?

Ze studny 1/63, datované do konce 14. až průběhu první poloviny 15. století, pochází dno s částí rozevírajících se stěn se svislými žebry, na obvodu lišta s výrazně zaštipanými hroty. Sklo je nazelenalé.⁹¹

16) Řezno, Auergasse 10 – Bavorsko

VII.2?

Z tzv. „velké latríny“ pochází zlomky se svislými žebry, ústí mírně vykloněné, na hrdle vlákno, sklo bezbarvé. Pochází z vrstvy datované do konce 14. až první poloviny 15. století.⁹²

17) Štrasburk – Alsasko

VII.1

Šálek hladký z bezbarvého skla, okolo dna dutá prstencovitá patka – pochází z kontextu 14. století.⁹³

18) Streitwiesen, hradní kaple – Dolní Rakousko

VII.1

V hradní kapli byl pod oltářem nalezen šálek z olivově nazelenalého skla, silně prokorodovaného. Okolo dna má tři až čtyřikrát ovinuté vlákno, výzdobu na výrazné výdutí tvoří natavená klikatka mezi dvěma vodorovnými vlákny. Část výdutě, kde se patrně nacházelo ouško, chybí. Okraj byl překryt víkem z hlinitého materiálu, na kterém se nacházela kruhová pečeť světicího biskupa Andrea Gallici, což dává pro uložení šálku terminus ante quem před rok 1430.⁹⁴

⁹⁰ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 232, č. kat. 224, s. 280, č. kat. 316; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 128.

⁹¹ D. HEJDOVÁ – B. NECHVÁTAL, *Studie o středověkém skle v Čechách*, s. 442, 448–449, č. kat. 41 a 42 (menší zlomek), obr. 5 a 16.

⁹² Rita HANNIG, *Zur Glaschronologie Nordostbairerns vom ausgehenden 13. Jahrhundert bis zum frühen 17. Jahrhundert. Ausgewählte Grabungsfunde vornehmlich aus Amberg (Oberpfalz)*. Rukopis nepublikované disertační práce, 2002, Taf. 63, 2.

⁹³ M.-D. WATON, *Strasbourg-Istra*, s. 21 a 32, Fig. 6; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 125, Abb. 3:2.

⁹⁴ K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 117–136.

19) Trnava, Gottwaldovo náměstí

VII.2?

Z jímký 11/79, datované do 16. století, pochází spodní část šálku se svislými žebry, popsána jako „zlomky pohára“.⁹⁵ Šálek a také láhev s vnitřním prstencem z hnědého skla z tohoto objektu však patří do období 1270–1350, a proto se jedná buď o starší příměs, nebo o mylné datování.

20) Vídeň 1, Judenplatz – Rakousko

VII.2?

Z výzkumu je uváděno několik zlomků horních částí šálků s modrým vláknem v okraji a zlomek stěny s páskovým ouškem, které jsou kladeny do skupiny bezbarvého skla pozdního středověku.⁹⁶

21) Visegrád, královský palác – Maďarsko

VII.3

Torzo s modrým vláknem v okraji a šikmými žebry, okolo dna zaštípaná páska. Datováno mincemi do druhé poloviny 14., případně první čtvrtiny 15. století.⁹⁷

22) Lannova sbírka, místo nálezů neznámé

VII.1

Celý šálek s natavenou klikatkou mírně dvojkónického těla, na největší výduti je hákovité držadlo, tvarované kleštěmi. Vlákno v okraji, klikatka na horní straně ohraničená ovinutým vláknem, držadlo i dvě řady vlákna ovinuté okolo dna jsou z modrého skla, šálek je ze skla bezbarvého. Dle typologického rozboru je datován do 13.(?)/14.(?) století.⁹⁸

⁹⁵ K. MÉSZÁROSOVÁ, *Nález středověkého skla v Trnave*, s. 117, 124, 126–127, obr. 6 = šálek.

⁹⁶ K. TARCSAY, *Neue Erkenntnisse*, Taf. 3:3-6, 9, Formtafel 2: horní řada druhý zprava.

⁹⁷ K. H. GYÜRKY, *Üvegek a középkori magyarországon*, s. 88. 2 Kép; E. MESTER, *Középkori üvegek*, s. 69, č. 107, inv.č. 94.37.1–7. 69.

⁹⁸ E. BAUMGARTNER – I. KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche*, s. 235–236, č. kat. 229; K. TARCSAY, *Das Reliquienglas*, s. 125, Abb. 3:1.

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Mapka výskytu šálků v Evropě.

Příloha č. 2: Brno, šálky hladké VII.1 a s jemnými žebry VII.

- 2.1 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 379.
- 2.2 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 383.
- 2.3 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 342.
- 2.4 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 398.
- 2.5 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 381
- 2.6 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 381a.
- 2.7 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 381b.
- 2.8 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 382.
- 2.9 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 384.
- 2.10 Mečová 2, o. 4/90, MuMB, inv.č. 422 399.
- 2.11 Mečová 2, o. 647/00, MuMB, inv.č. 206 565-4.
- 2.12 Mečová 2, o. 647/00, MuMB, inv.č. 206 565-1.
- 2.13 Mečová 2, o. 647/00, MuMB, inv.č. 206 565-2.
- 2.14 Mečová 2, o. 618/00, MuMB, inv.č. 207 724a.
- 2.15 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K 134/27-28, M-P-S, č.kat. II-12.
- 2.16 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K 134/27-28, M-P-S, č. kat. II-13.
- 2.17 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K 134/27-28, M-P-S, č. kat. II-6.
- 2.18 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K 134/28-30, M-P-S, č. kat. II-21.
- 2.19 Pekařská 1981, MuMB, neinv.

Příloha č. 3: Brno, šálky s jemnými VII.2 a s výraznými žebry VII.3.

- 3.1 Mečová 2, o. 647/00, MuMB, inv.č. 805 986.
- 3.2 Mečová 2, o. 642/00, MuMB, inv.č. 204 800.
- 3.3 Mečová 2, o. 642, MuMB, inv.č. 204 800a.
- 3.4 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K134/27-28, M-P-S, č.kat. II-14.
- 3.5 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K134/27-28, M-P-S, č.kat. II-11.
- 3.6 Panenská, o. 500/99, MuMB, inv.č. K134/27-28, M-P-S, č.kat. II-15.

Příloha č. 4: Brno, Mečová ulice č. 2. Schematizovaný řez s obsahem studny 4/90.

Barevná příloha č. XIV: Brno, Mečová ulice č. 2, objekt 4/90. A. Šálek VII.1, B. šálky VII.2.

Glastassen – „Scheuer“ – im mittelalterlichen Brünn

RESÜMEE

Aus den Abfallgruben in drei Parzellen im Zentrum Brünns und einer außerhalb der Stadtmauern (Abb. 2) wurde eine umfassende Kollektion von 39 Tassen geborgen, aus denen nur zwei schon vorher publiziert worden waren. Das Fundverzeichnis, das K. Tarcsay im Jahr 1997 erstellte, wurde nicht nur mit neuen Funden aus Brünn (1), sondern auch aus etlichen anderen Städten vervollständigt, die entweder früher unbekannt oder fehlerhaft bestimmt waren: aus Bratislava [Pressburg] (2) und Trnava [Tyrnau] (19), aus Wien (20), Plzeň [Pilsen] (15) und Regensburg (16). Die drei publizierten Unterteile aus Venedig (2) gehörten zweifelsohne auch zu Tassen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass auch die Funde aus anderen Städten sich noch immer im unbearbeiteten Material verstecken oder dass sie falsch interpretiert wurden. In Mähren kommen aber außer in Brünn keine vor. Es geht also um die Funde aus 22 Standorten (1-22, Abb. 1), die im Gebiet von Mittelungarn bis zum nordwestlichen Deutschland entdeckt wurden, vor allem im Streifen entlang der Donau und dem Rhein und nur vereinzelt außerhalb dieses Gebiets.

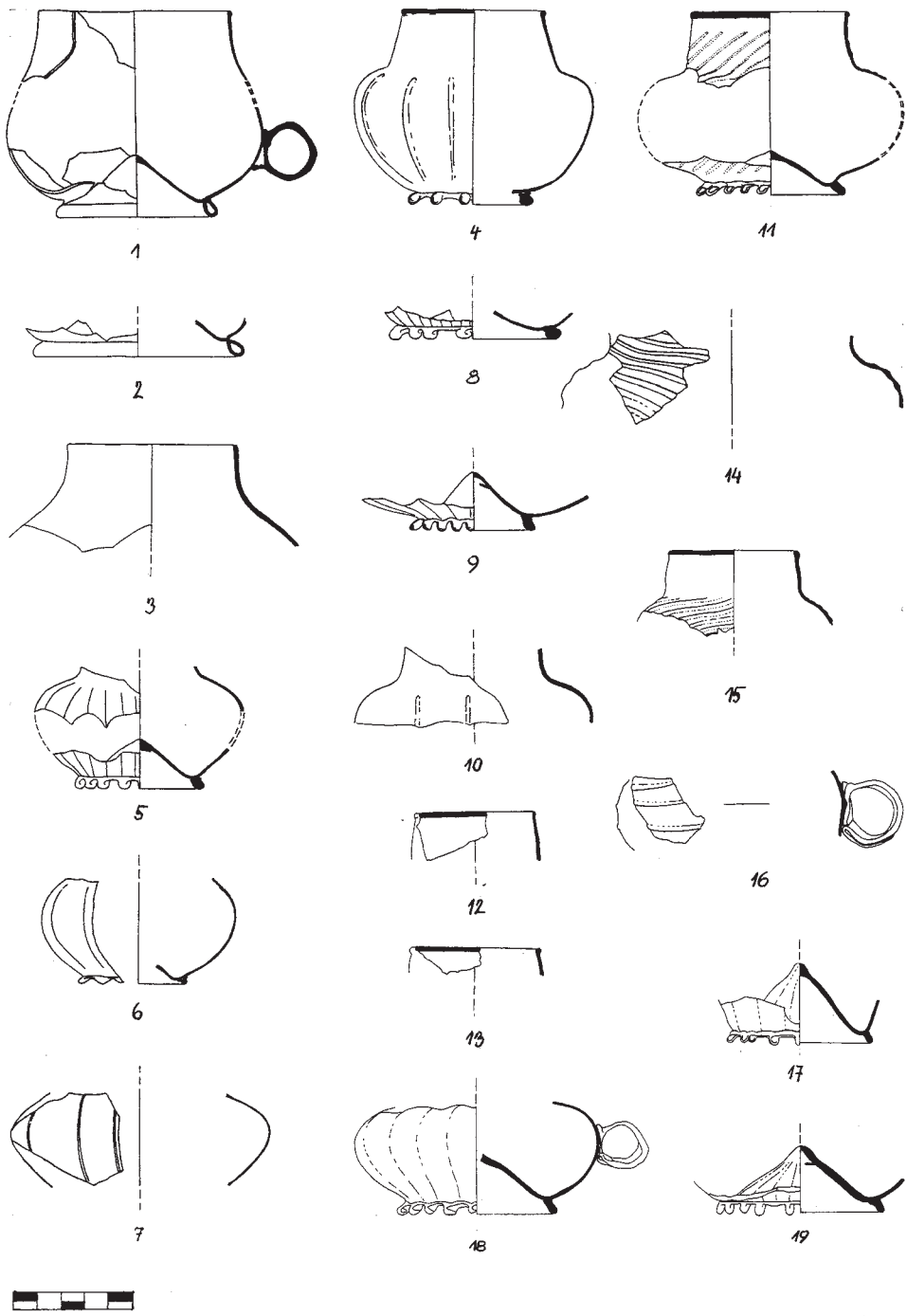
Die Fundmenge aus Brünn ermöglichte, drei Varianten zu bestimmen: die glatte Form VII.1 ist durch zehn Exemplare vertreten (Abb. 2). Sie stammen aus den Objekten, die kurz vor der Hälfte des 13. Jahrhunderts bis zur 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert sind. Aus Jihlava [Iglau] wurde die analogische Form aus Holz vom 14. Jahrhundert oder vom Anfang des 15. Jahrhunderts publiziert. Die Variante VII.2 ist eine Tasse mit optischem Dekor in Form von vertikalen oder schrägen Rippen. Alle 22 Stück wurden aus hochwertigem, sehr dünnwandigem Glas hergestellt, das entweder ganz farblos oder mit gelbem, vereinzelt auch mit grünlichem Stich gekennzeichnet war und blaue Fasern im Rand hatte (Abb. 2, 3). Die letzte in drei Exemplaren vertretene Variante VII.3 wurde aus dickwandiger Glasmasse mit graulichem Stich unter Anwendung einer Technik hergestellt, bei der in eine Form ausgeblasen wird. Charakteristisch sind die ausgeprägten vertikalen oder schrägen Rippen (Abb. 3). Diese beiden Varianten kommen annähernd zwischen den Jahren 1270 bis 1400 in einigen Objekten in der heutigen Straße Mečová 2, im Objekt 500/99, in der heutigen Straße Panenská, in den Gruben 23a/87 und 23c/87 sowie in der heutigen Straße Kozí vor, und ein Stück wurde in der heutigen Straße Pekařská entdeckt.

Ich nehme an, dass Italien der Ursprung der meisten Brünner Tassen war. Darauf weist die hohe Glasgüte und das Vorkommen zusammen mit anderen,

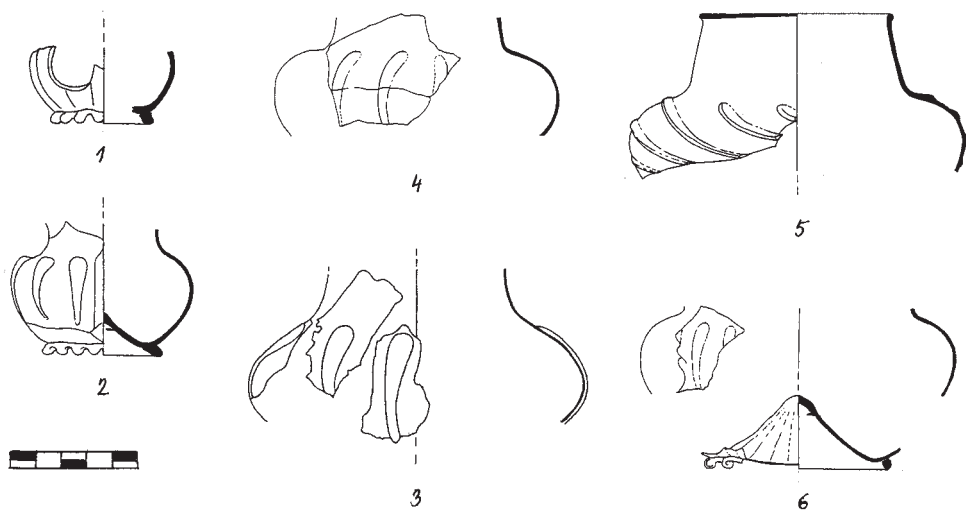
höchst wertvollen bis exklusiven Glasgefäßen, namentlich im Objekt 4/90 in der Straße Mečová 2 (Abb. 4, 5), hin. Die Anwesenheit der Tassen in dieser Parzelle unter Berücksichtigung ihrer zeremoniellen „Begrüßungsfunktion“ entspricht dem Sitz des Markgrafen, der an dieser Stelle angenommen wird. Verlegenheit rufen das hochwertige Glas mitsamt den Tassen aus den Gruben in der Straße Panenská hervor, die im Mittelalter als die „Armenstraße“ bezeichnet wurde. Es ist aber sehr wahrscheinlich, dass in diese Gruben der Abfall aus dem Haus des Patriziers Alram hinausgetragen wurde, dessen Grundstück mit dem hinteren Teil in die Straße Panenská mündete. Die Straße Kozí befand sich im Brünner Viertel der Händler aus dem Rheinland, und die Funde hier gehören zu den ältesten und reichsten Brünner Glaskollektionen. Dessen ungeachtet kommen die Tassen in vielen anderen Komplexen mit vergleichbarem Ausmaß und von derselben Glasqualität nicht vor. Die Autorin sieht die Erklärung in der gesellschaftlichen Funktion dieses Gefäßtyps und im Zusammenhang mit den höfischen Sitten, die im vermuteten Sitz des Markgrafen und im Gehöft Alrams gepflegt wurden, wo auch die tschechischen Könige oft zu Gast waren. Ins „*quartale renensis*“ wurde die Tassenbenutzung zweifelsohne durch die aus dem Rheinland stammenden Kolonisten gebracht, wo die größte Anzahl der Standorte mit diesem Gefäßtyp vorkommt.

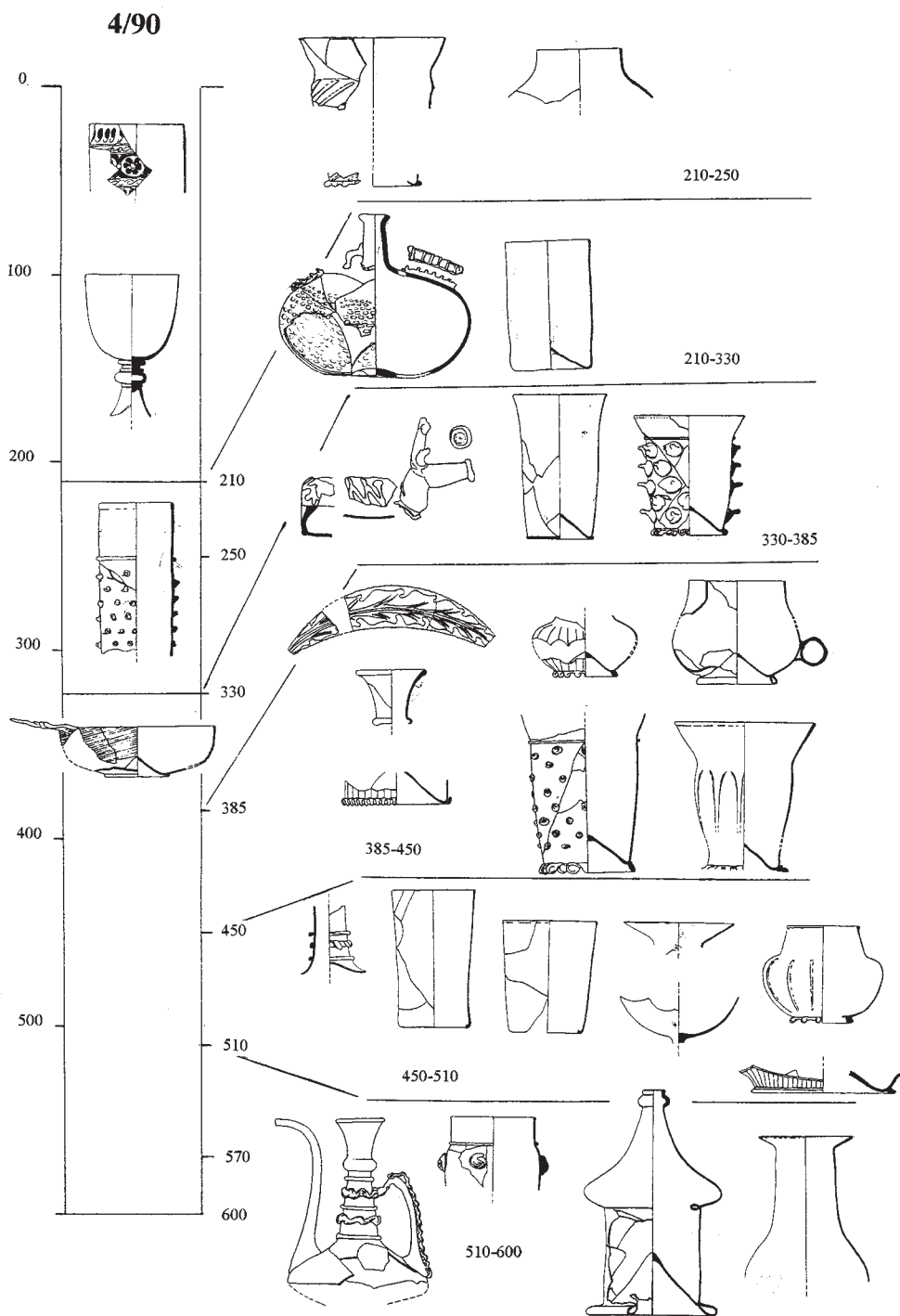
Příloha č. 1: Mapa výskytu šálků v Evropě.

Příloha č. 2: Brno, šálky hladké VII.1 a s jemnými žebry VII.

Příloha č. 3: Brno, šálky s jemnými VII.2 a s výraznými žebry VII.3.

Příloha č. 4: Brno, Mečová ulice č. 2. Schematizovaný řez s obsahem studny 4/90.

POZNÁMKY K TOPOGRAFII NEJBLIŽŠÍHO OKOLÍ BÝVALÉHO HERBURSKÉHO KLÁŠTERA V BRNĚ

Území v severovýchodní části historického jádra města Brna prošlo před téměř sto lety zásadní stavební proměnou. Před hektickými stavebními aktivitami se v těchto místech nacházel komplex bývalé jezuitské koleje využívaný c. k. armádou, vystavěný na místě herburského kláštera, založeného kolem roku 1240.¹ Herburský klášter, postupně zcela přestavěný dle potřeb nových majitelů na jezuitskou kolej, náležel ke trojici brněnských mendikantských klášterů, jejichž počátky sahají do 40. let 13. století, tedy do samých začátků konstitování města.² Jeho dějin se větší či menší měrou dotýkají všechny práce zabývající se historií a stavebním vývojem Brna.³ Zprávy jsou to však strohé a nepochybně bohatou historií kláštera zejména v období středověku pokrývají jen velmi kuse. Doposud nejobsažnější studii zabývající se okolnostmi založení konventu publikoval Jindřich Šebánek v roce 1932.⁴ V poslední době se dějinám kláštera systematicky věnuje T. Černušák.⁵

Díky rozsáhlé stavební činnosti, jež se v místech bývalého klášterního areálu odehrála, chybějícím nebo doposud neznámým archivním pramenům a historickým plánům nemáme v současnosti většího povědomí o vzhledu a rozsahu vlastního středověkého kláštera. Rozsah klášterního areálu se pokusil rekonstruovat F. Čáda a O. Vičar.⁶ Rekonstrukce jsou víceméně hypotetické, jejich

¹ Lokalizace herburského kláštera v rámci vznikajícího města se dotýká například Václav RICHTER, *Z počátků města Brna*. In: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 60, 1936, s. 311–312; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1994; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha–Brno 2000.

² Shrnutí archeologických výzkumů dotýkajících se brněnských mendikantských klášterů (minoritského a dominikánského) do roku 1998 je věnován článek Rudolf PROCHÁZKA, *Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně*. In: Pravěk Nová řada 8, 1998, s. 277–296.

³ František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928; Eugen DOSTÁL, *Umělecké památky Brna*, Brno 1928; Václav RICHTER, *Z počátků města Brna*; Cecilie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj města*, Brno 1947; Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny Brna I*, Brno 1968; C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975; B. SAMEK, *Umělecké památky I*; K. KUČA, *Brno*.

⁴ Jindřich ŠEBÁNEK, *K otázce založení herburského kláštera v Brně*. In: Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931. Praha 1931, s. 406–419.

⁵ Tomáš ČERNUŠÁK, *Herburský klášter v předhusitském období*. In: Vlastivědný věstník moravský 50/2, 2001, s. 166; TÝŽ, *K počátkům herburského kláštera v Brně*. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české, Brno 2002, s. 113–121; TÝŽ, *Reforma, úpadek a zánik herburského kláštera v Brně*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 17, 2003, s. 115–128.

⁶ František ČÁDA, *Plány stavebního vývoje města Brna v letech kolem 1230–1914*, Brno 1950; Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (prostor uvnitř hradeb)*. In: BMD 7, 1965, s. 268–269.

věrnost lze ověřit snad jen archeologickými výzkumy, případně doposud neznámými archivními prameny.

Vzhled středověkého konventního kostela můžeme rekonstruovat na základě jeho vyobrazení na vedutách z přelomu 16. a 17. století, k samotnému konventu nemáme ani prameny ikonografické. Jezuitský kostel podrobněji popsal ve své monumentální práci Bohumil Samek.⁷ Jeho architektury se okrajově dotýká i *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, kde je více prostoru věnováno mobiliáři.⁸ Jedinému dnes existujícímu pozůstatku kolejního komplexu, byt' přemístěnému – dietrichštejnскому portálu je věnována starší práce Zdeňka Kudělky.⁹

Pohnutkou k napsání tohoto příspěvku je snaha autorů seznámit širší veřejnost s výsledky záchranných archeologických výzkumů, které se v tomto prostoru uskutečnily. Výzkumy přinesly množství informací, vztahujících se mimo jiné i k historické topografii.¹⁰ Na tomto místě je však nutné si uvědomit, že archeologie obsáhla pouze malou část sledovaného území, jehož převážná část byla nenávratně zničena při výstavbě nových domovních bloků 39 a 40 na samém počátku 20. století i při následných stavebních zásazích do terénu při budování kanalizace, inženýrských sítí a rekonstrukce povrchů komunikací.¹¹

Areál středověkého kláštera se nacházel v místě dnešního domovního bloku 39. Ten ze severu vymezuje ulice Jezuitská, z východní strany Mozartova, na jihu Dvořákova a ze strany západní Beethovenova. Ulice Jezuitská byla ve 14. století nazývána *platea Ampla* (Široká), ve století následujícím *Za kostelem P. Marie*. V 16. století pak opět *Široká* (Weitengasse). V roce 1744 je nazývána *Jesuitengasse* a *Weite Gasse*, roku 1794 *Maria-Himmelfahrt-Gasse*, od roku 1824 až po 1963 *Jesuitengasse* nebo Jezuitská. V letech 1963–1990 *Chorázova* a nyní opět Jezuitská. Ulice Dvořákova vznikla v roce 1867, kdy počala výstavba nájemních domů v jižní části Rooseveltovy ulice (Švédská ulice). Následovala výstavba obytných domů na pravé (severní) straně ulice Dvořákovy.

⁷ B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 199–200.

⁸ Ivo KRSEK – Zdeňek KUDĚLKA – Miloš STEHLÍK – Josef VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996.

⁹ Z. KUDĚLKA, *Portál jezuitské koleje v Brně*. In: Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora, Brno 1958, s. 178 až 188.

¹⁰ V současnosti zůstávají jedním z oborů, které ještě mohou významně doplnit naše neúplné znalosti, týkající se stavebního vývoje v prostoru herburského kláštera a jeho nejbližšího okolí, záchranné archeologické výzkumy. Ty se v MPR Brno začaly systematicky prosazovat teprve v posledním desetiletí. Před tímto obdobím lze hovořit o nahodilých nálezech. K vývoji a stavu archeologie v Brně viz Petr HOLUB – Václav KOLARÍK – Peter KOVÁČIK – David MERTA – Marek PEŠKA – R. PROCHÁZKA – Dana ZAPLETALOVÁ – Antonín ZŮBEK, *Systematický archeologický výzkum města Brna*. In: Forum Urbes Medii Aevi I, Brno 2004, s. 57–97.

¹¹ Nepočítáme-li nálezy učiněné v období před II. světovou válkou, uskutečnilo se ve sledovaném prostoru doposud osm záchranných archeologických výzkumů. Nejhojněji jsou zastoupeny průzkumné sondy hloubené v rámci specifického projektu „Sanace brněnského podzemí“, a to počtem 26. Celková dosud archeologicky zkoumaná plocha dosahuje přibližně 580 m², což při rozloze zájmového území 18.500 m² činí 3%.

Na počátku 20. století nesla název *Wieser gasse*. Až po světové válce obdržela své dnešní jméno. Ulice Mozartova a Beethovenova vznikly v roce 1904 (respektive 1906), své názvy si podržely beze změny dodnes.¹²

Geomorfologicky se lokalita rozkládá na mírném svahu sklánějícím se k východu, do inundace Ponávky a jižním směrem do prostoru tzv. „městského potoka“ v ulici Koblížná.¹³ Vlastní podloží tvoří pleistocénní spraše dosahující mocnosti přes 4 m, místy (v několika úrovních) je patrný nevýrazný pohřbený půdní horizont. V severní části ulic Mozartova a Beethovenova byl zachycen horizont půdního černozemního typu až 0,30 m silný.¹⁴ Terénní reliéf v době lokace města se od současného stavu lišil. Klášter byl postaven na vyvýšeném místě, což dokládá i zápis z roku 1353, kde je mimo jiné konstatováno, že od herburského kostela směrem k Brance (*Portule*) v hradbách nad tzv. „městským potokem“ na konci Koblížné ulice se muselo sestupovat.¹⁵ Terén v prostoru mezi ulicemi Jezuitskou a Koblížnou byl do současné podoby srovnán při výstavbě nových domovních bloků v roce 1904–1905.

Historicko topografický exkurz

Nejstarší zmínkou o „*shromáždění žen sloužících bohu*“ usídlených vedle kostela Cela sv. Marie je udělení odpustků v listině pasovského biskupa Rudigera z roku 1241. Na tomto místě je potřeba upozornit na skutečnost, že klášter vzniká v severní, „německé“ části města.¹⁶ Podobné aktivity jsou v německy mluvících zemích dobře doloženy. Můžeme tedy uvažovat o tom, že ženy nově příchozích německých lokátorů založily v Brně komunitu obdobnou těm, co znaly ze své vlasti. Někdy mezi lety 1241–1244 tato komunita přijímá řeholi sv. Augustina.¹⁷ Klášter *Cella Sanctae Mariae* či *Cella castitatis* byl založen jistou Herburgou, za výrazného přispění měšťana Ulrycha Nigera (Schwarze). Ten věnoval klášteru své dvě lokační areje, dům a staveniště na kostel v Jezuitské ulici a staveniště a dvorec v protější ulici (kde sám bydlel), spolu s mnoha

¹² Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997, s. 32–33, 61, 99–100 a 154.

¹³ Problematika „městského potoka“ by si vyžádala samostatnou studii. V současnosti je jisté, že v rámci archeologických výzkumů, které se uskutečnily v místech předpokládané vodoteče, se nepodařilo zachytit situace, které by její přítomnost doložily.

¹⁴ D. MERTA – A. ZŮBEK, *Sanace brněnského podzemí, blok 39a*. Nálezová zpráva č.j. 12/03 uložena v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.

¹⁵ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj města*, s. 98–99.

¹⁶ Srovnej například: K. KUČA, *Brno*, s. 26 n.

¹⁷ T. ČERNUŠÁK, *Herburský klášter*, s. 166. Autor se zde věnuje i problematice ženských laických komunit, které se postupně měnily v kláštery.

dalšími majetky.¹⁸ Darování majetku proběhlo někdy před 17. únorem 1244.¹⁹ V listině ze 4. prosince 1252 rychtář Bernard, řečený Herdelmon, a brněnští přísežní vypočítávají majetek herburského kláštera, jehož území vyměřili, a spolu s tím i další práva kláštera. Ve stejném roce opětovně uděluje markrabě Přemysl klášteru pozemek v Brně, nechává vyměřit jeho hranice, potvrzuje práva daná klášteru Václavem I. a uděluje mu práva nová.²⁰ Listinou ze 4. prosince 1261 povoluje Přemysl Otakar II. herburskému klášteru postavit nové domy při městských hradbách, které přijímá v ochranu a zakazuje brněnským měšťanům, aby obtěžovali lidi na klášterních statcích.²¹ Pokračující stavební aktivity dokládá listina ze 26. srpna 1268, jíž biskup Bruno udílí odpustky pro klášter.²² Postup prací byl zřejmě vážně narušen za rakouského vpádu na Moravu roku 1279, kdy byla stavba údajně natolik poškozena požárem, že s ní muselo být započato znovu, což dokládá listina z roku 1280.²³ Získávání prostředků na stavbu dokládají dvě známé listiny ze závěru 13. století. První z 5. února 1280 udílí odpustky pro klášter vřatislavský biskup Tomáš, druhou ze 12. listopadu 1296 kamínský biskup Petr.²⁴

Pro počátek 14. století chybí jakékoliv prameny dokládající stavební aktivity i vlastní chod kláštera. Až ze dne 5. března 1336 pochází listina, jíž dostal kněz Fridlin Pokan od kláštera dům, ležící u blíže nelokalizované brány v obvodě kláštera.²⁵

Od počátků města se v místech dnešních domovních bloků 39 a 40 rozkládala čtvrť převážně německé chudiny – při *Forum Equorum*, oblast zvaná *Prope murum* ve východní části ulice Široké a kolem Koňského trhu (na jeho ploše v současnosti stojí budova Justičního paláce). Informací vztahujících se k tomuto prostoru je velmi málo. O. Vičar se pokusil pro tento prostor rekonstruovat zástavbu v polovici 14. století obdobně jako učinil v ostatních částech města. Skupina čtrnácti domků, počínající domkem Mikuláše Chlosterpecka, stojícího na Koňském trhu, byla přistavěna k východní zdi ohrazení herburského kláštera, které bylo pravděpodobně nepřítis vzdálené od presbytáře klášterního kostela. Skupina končila domkem Jehláře Dětlina, naproti kterému stál na nároží, již při městské hradební zdi, dům jiné skupiny devíti domků, obrácených svým průčelím a domovním vchodem k hradbě. Tato skupina se blížila u Cablerova domu Brance (*Portula*), která stávala na konci ulice Koblišné. Obě uvedené

¹⁸ K. KUČA, *Brno*, s. 290.

¹⁹ Problematiku datace listiny řeší podrobně. T. ČERNUŠÁK, *Herburský klášter*, s. 167.

²⁰ Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Jesuité v Brně 1241–1773*, Brno 1954, Inventář, listiny s. 2 a 3, falsum.

²¹ Tamtéž, listiny, s. 3.

²² Tamtéž, s. 94 (sign. 40B).

²³ F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 120; B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 199.

²⁴ M. ŠVÁBENSKÝ, *Jesuité v Brně*, s. 94 (sign. 40C a 40F).

²⁵ Tamtéž, listiny, s. 10.

skupiny domů od sebe byly odděleny skupinou tvořenou asi šesticí domů, které stály při ulici Široké.

Vičar předpokládá, že severní hranice areálu herburského kláštera byla totožná se stavební čarou jezuitského kostela. Usuzuje tak z toho, že z období jeho výstavby na konci 16. století nejsou zprávy o zabírání jiné uliční plochy než uličky Růžové. Městská rada v roce 1599 odstoupila jezuitům uličku za klášterem pro jejich stavby. Klášterní brána stála naproti domu Romerovu, tj. v roce 1348 Mecnerovu (druhá parcela od Běhounské na severní straně ulice Široké), v této poloze později stála i brána jezuitské koleje.²⁶

Koncem 14. století (první zmínka 1396) došlo k podstatné změně ve vztahu města ke klášteru. Brno nad ním získalo opravní právo a tím i větší vliv na jeho hospodaření. Neznáme však žádné přímé svědectví pramenů, které by dokázalo, že město svého nově nabytého práva využilo.²⁷ V důsledku markraběcích a posléze i husitských válek klášter zaznamenal určitou stagnaci. Nemovitý majetek kláštera z konce první poloviny 15. století je sepsán v urbáři z roku 1438.²⁸ Stav kláštera ve druhé polovině 15. století a v prvních dvou desetiletích století následujícího byl již stabilizován.²⁹ Získání prostředků na blíže nespecifikované stavební aktivity dokládá listina datovaná 2. května 1473. Z ní se dovídáme, že patriarcha akvilejský udílí stodenní odpustky mimo jiné těm věřícím, kteří v určité dny navštíví kostel herburského kláštera v Brně a přispějí k zachování či opravě jeho staveb. Konsolidaci poměrů a určitý rozvoj dokládá listina z roku 1497, podle které měl být v klášteře zřízen pivovar.³⁰ V roce 1500 klášter vyhořel, což přispělo k jeho opětovnému úpadku. O snaze vedoucí ke získání nových prostředků svědčí i listina ze dne 20. dubna 1506. V ní dvanáct kardinálů v Římě udílí na prosbu řezenského klerika Mikuláše Sporera stodenní odpustky těm, kdož v určité svátky vykonají pobožnost v kostele herburského kláštera a přispějí na opravu kostela.³¹ Úpadek kláštera se prohloubil natolik, že jej král Ludvík Jagellonský roku 1524 odevzdal do správy městu.³² Císař Rudolf II. nařídil poslední převorce herburek Kateřině Školastice a dvěma jeptiškám, aby se přestěhovaly k dominikánkám u sv. Anny. To se na prosby herburek nakonec neuskutečnilo, bylo jim umožněno přestěhovat se v roce 1578 do opuštěného kláštera benediktinek u Pustiměře. Zde konvent v zápětí zanikl.³³

²⁶ O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století*, s. 268–269; C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 97.

²⁷ T. ČERNUŠÁK, *Herburský klášter*, s. 170.

²⁸ Prokop ZAORAL, *Urbář herburského kláštera z roku 1438*. In: BMD 7, 1965, s. 233–241.

²⁹ T. ČERNUŠÁK, *Reforma*, s. 117.

³⁰ Tamtéž.

³¹ M. ŠVÁBENSKÝ, *Jesuité v Brně*, listiny s. 19 a 25; K. KUČA, *Brno*, s. 290.

³² F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 234.

³³ K. KUČA, *Brno*, s. 290; T. ČERNUŠÁK, *Reforma*, s. 125–126.

Dne 9. května 1578 uzavřeli jezuité a podkomoří Haugvic smlouvu s purkmistrem a městskou radou uvádějící jezuitu do kláštera.³⁴ Když se brněnští jezuité rozhodli středověký kostel nahradit novostavbou, museli se nejdříve vypořádat s odporem svých nadřízených. Vídeňský provinciál P. Alber se svými poradci, stejně tak i generál řádu P. Acquaviva v Římě, se snažili odradit brněnského rektora P. Ottaviana Navarolu od novostavby s poukazem na dobrý stav stávajícího kostela a vyzývali ho, aby peníze ze sbírky na stavbu využil k jinému účelu. Ve věci novostavby se nejvýrazněji angažoval Ladislav Berka z Dubé a z Lipého na Meziříčí, nejvyšší komoří Markrabství moravského, se svou sestrou Helenou, v té době vdovou po Bernardovi Tovarovi z Enzesfeldu, kteří se zasadili i o částečnou změnu původního projektu.³⁵ V den Narození Panny Marie roku 1598 byl položen základní kámen kostela. Stavba probíhala čtyři roky, kostel vysvětil kardinál František Dietrichštejn v 22. září 1602. Slavnosti byly uzavřeny vysvěcením tří postranních oltářů nově vybudovaného kostela.³⁶ Výstavbu jezuitské koleje zahájil ještě u starého kostela před rokem 1593 A. Gabri, práci však nedokončil a v díle pokračoval dnes neznámý stavitel.³⁷ Roku 1599 městská rada na zákrok Ladislava Berky z Dubé odstoupila jezuitům uličku za klášterem, která byla následně z větší části zbourána. Na stavbu koleje padlo 21 měšťanských domů a tři menší domky.³⁸ V roce 1602 byly u koleje zřízeny čtyři zahrady.³⁹ Za stavovského povstání, někdy těsně před rokem 1620, byli jezuité ze svého majetku vypuzeni a kostel byl proměněn v bratrskou modlitebnu, kterou navštívil i král Fridrich Falcký. Po Bílé hoře se jezuité do Brna vrátili z vídeňského exilu. Stalo se tak 8. března 1621. Následujícího roku byl při klášteře zřízen seminář pro chudé chlapce ve dvou nově zakoupených domech.⁴⁰ Dne 17. března 1627 uzavřel tesař Šimon Teich s kolejí smlouvu o stavbě věže u jezuitského kostela podle modelu. Z 19. června 1644 pochází smlouva koleje s brněnským zedníkem Kristiánem Bretschem o vystavění nové chodby od sakristie až k semináři. Poznámky k platbám za dílo pokračují až do roku 1653. Poškození koleje při švédském obléhání snad nepřímou dokládá smlouva s pokrývačem Markem Stránkem na opravu střech koleje uzavřená dne 1. června 1647.⁴¹ Poměry v zázemí koleje naznačuje listina ze dne 5. června

³⁴ K uvedení jezuitů do Brna například Josef KOLÁČEK, *200 let jezuitů v Brně*. In: Jan Skutil (red.), Morava a Brno na sklonku třicetileté války, Brno 1995, s. 252–255.

³⁵ Petr FIEDLER, *Několik poznámek k fenoménu jezuitské architektury*. In: Jan Skutil (red.), Morava a Brno na sklonku třicetileté války, Brno 1995, s. 182–183.

³⁶ Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 7–8, 12–13 a 46.

³⁷ B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 199.

³⁸ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 166; M. ŠVÁBENSKÝ, *Jezuité v Brně*, s. 84 (sign. 33B); J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny I*, s. 139.

³⁹ M. ŠVÁBENSKÝ, *Jezuité v Brně*, s. 108 (sign. 49B).

⁴⁰ F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 269 a 272.

⁴¹ M. ŠVÁBENSKÝ, *Jezuité v Brně*, s. 85 (sign. 33K)

1651, kterou sděluje město Brno rektoru Janu Pošmurnému, že úřad zemského hejtmana vydal dekret, jímž se stanoví, že všechen dobytek má být z města odstraněn a má být udržována čistota pro zabránění vzniku infekcí. Město žádalo jezuity, aby vyčistili vodu za kolejí nedaleko městské zdi, kde se shromažďuje všelijaká nečistota, čímž vzniká neobyčejně špatný zápach.

V letech 1670–1671 byla postavena postranní kaple sv. Františka Xaverského. V letech 1732–1733 byla o 12 stop nadstavěna kostelní věž.⁴² Svou dnešní podobu získala roku 1843, kdy byla snesena na původní výšku.⁴³

Roku 1773 byl klášter zrušen,⁴⁴ počátkem roku 1775 v něm byla zřízena k. k. Normal Hauptschule. O tři roky později byla do Brna z Olomouce přeložena Universita, stavovská akademie a kněžský seminář.⁴⁵ V roce 1784 byl celý areál předán vojsku. Prostor mezi Jezuitskou a Koblišnou, zastavěný kostelem a jezuitskou kolejí, měl v tomto období podobu 7 dvorů, později přibyla ještě zemská jízďárna.⁴⁶

Po zboření bývalé jezuitské koleje v roce 1904–1905 vzniklo prostranství o rozloze 17 442 m². Na něm pak vznikl domovní blok s ulicemi Beethovenova, Dvořákova a Mozartova. K vytyčení nové uliční sítě byl nejdříve využit sedmý dvůr jezuitských kasáren se dvěma studnami a kašnou, ze kterého vzešla ulice Dvořákova.⁴⁷ Na výstavbě nové čtvrti se podíleli mimo jiné architekti Karel Matzenauer, Dušan Jurkovič a František Antonín Dvořák. Mezi domy postavené na zbořeništi jezuitské koleje patří budova Obchodní a živnostenské komory (dnes divadelní fakulta JAMU) v Mozartově ulici, postavená v letech 1908 až 1909 podle návrhu vídeňského architekta Edmunda Schutta staviteli Edvarde Exnerem, Hanušem Kellerem a Antonínem Jelínkem.⁴⁸ V letech 1921–1922 realizoval Arnošt Wiesner návrh na stavbu Moravské zemské životní pojišťovny v rámci realizace bloku tzv. Bílého domu u jezuitského kostela.⁴⁹ Kostel Nanebevzetí Panny Marie značně poškodil nálet USAAF dne 22. listopadu 1944.⁵⁰ Rekonstruován byl v letech 1947–1950.

⁴² Tamtéž, s. 85 (sign. 33F, J a N), s. 108 (sign. 49G).

⁴³ K nástavbě věže kostela podrobněji V. RICHTER, *K dílu architekta Mořice Grimma*. In: Ročenka pro přestování dějin umění za rok 1933. Praha 1935, s. 9–10.

⁴⁴ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 259.

⁴⁵ F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 337.

⁴⁶ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 97.

⁴⁷ Pavel BORSKÝ – Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, *Blok 39*. MPR Brno, stavebně-historické posouzení – vývoj, 2003 nepublikovaný rukopis, s. 6.

⁴⁸ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo*, s. 98–99; TÁŽ, *Brno, stavební vývoj*, s. 328 a 370; P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Blok 39*, s. 14 až 16.

⁴⁹ Z. KUDĚLKA – Jindřich CHATRŇÝ, *O nové Brno, brněnská architektura 1919–1939*. Katalog. Brno 2000, 13; Vladimír ŠLAPETA, *Moderní architektura v Brně*. Stavební kniha, s. 39 a 150.

⁵⁰ František HLAVÁČ, *Když padaly bomby na Brno*. In: BMD 10, 1988, s. 118; B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 200.

Ikonografické prameny a historické plány

Architektonickou podobu herburského kostela zachytily dva obrazy, dřevoryt Georga Willenberga z roku 1593⁵¹ a rytina Georga Houfnagela datovaná 1617.⁵² C. Hálová-Jahodová soudí, že oba obrazy vznikly podle starší předlohy, pro což svědčí zobrazení kostela v gotické podobě, ač Houfnagelova rytina vznikla až 15 let po vysvěcení nového jezuitského kostela (1602).⁵³ Středověkého vzhledu si bez podrobnějšího komentáře povšiml i E. Dostál ve své umělecko-historicky zaměřené studii. I on se pozastavuje nad tím, že kostel P. Marie je vyobrazen jako gotický kostel s polygonálním presbytářem, datovatelný do 14. století, ač v té době již byl přestavěn v raně barokním slohu.⁵⁴ Podobně se vyjádřil ve své topografii i O. Vičar.⁵⁵ V. Richter se ve své recenzi na knihu C. Hálové-Jahodové o původním kostelu vyjadřuje jako o „menší jednolodní svatyni přechodního slohu“. K čemuž ho vedou „pozdní jezuitské zprávy a staré pohledy“.⁵⁶

K rytině Willenbergově nelze než zopakovat, co před námi již konstatovali C. Hálová-Jahodová, E. Dostál nebo O. Vičar, protože pro své rozměry nezačchází do větších detailů.

Na Houfnagelově mědirytině je dobře patrná stavba bez odsazeného presbytáře se strmou gotickou střechou opatřenou sanktusníkem nad vítězným obloukem. Střechu pravděpodobně pokrývají ploché keramické tašky nebo šindel. Vlastní loď je opatřena čtveřicí vysokých gotických oken, presbytář je pětiboký. Opěrné pilíře dokládají zaklenutí stavby. Při jižní stěně lodí je vidět severní křídllo pravděpodobně patrové klášterní kvadratury opatřené pultovou střechou. Měšťanskou zástavbu není možno blíže specifikovat, na vyobrazení jsou rozeznatelné pouze střechy jednotlivých domů, jejichž polohu nelze z tohoto úhlu pohledu identifikovat.

Stav po renesanční přestavbě a postupné výstavbě jezuitské koleje dokládá čtveřice vedut Brna ze druhé poloviny 17. století. Dva různé pohledy přináší obrazy pánů H. B. Bayera a H. J. Zeisera datované k roku 1650,⁵⁷ zachycující

⁵¹ Georg Willenberg, *Pohled na Brno od jihovýchodu před rokem 1593*. Vyobrazení z knihy Bartoloměje PAPROCKÉHO Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrabství moravského*, Olomouc 1593.

⁵² Georg Houfnagel, *Pohled na Brno od jihovýchodu, mědiryt z roku 1617*. Reprodukce například in: Ludvík KUCHAR – Bohumír NĚMČÍK, *Švédové před Brnem 1645*, Brno 1995, s. 96.

⁵³ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 97.

⁵⁴ Eugen DOSTÁL, *Umělecké památky Brna*, Brno 1928, s. 90.

⁵⁵ Na kresbě Willenbergově i Houfnagelově je středověký kostel vyobrazen jako jednolodní stavba se sanktusníkem. O. VIČAR, *Místopis Brna*, s. 268–269.

⁵⁶ V. RICHTER, *Cecilie Hálová-Jahodová: Brno. Stavební a umělecký vývoj města*. In: ČMM 68, 1948, s. 404.

⁵⁷ Hans Benno Bayer – Hans Jörg. Zeiser, *Brno od jihovýchodu z ptačí perspektivy za švédského obležení od 3. května do 20. srpna 1645*. Olej na plátně v Muzeu města Brna, inv.č. 2284; H. B. Bayer – H. J. Zeiser, *Obležení Brna Švédy od 3. května do 20. srpna 1645*. Olej na plátně v Muzeu města Brna, inv.č. 2285.

retrospektivně válečné události z roku 1645. Na plátně *Obléhání Brna Švédy roku 1645* z ptáčích perspektivy schematicky ukazuje rozložení zástavby v okolí jezuitské koleje i kolej s kostelem Nanebevzetí Panny Marie. Kostel má podobu před barokizací fasády a přístavbou schodišť při sakristiích. Při jižní stěně lodi se nachází stavba, již lze pokládat za severní křídlo středověké kvadratury. Na relikv kvadratury navazuje jižně stojící, západnímu průčelí kostela předsažená dvoupatrová kvadratura svírající druhý dvůr koleje. Z jihovýchodního rohu kvadratury vybíhá východním směrem dvoupatrové křídlo. Nad centrální částí východního křídla kvadratury ční drobná věžka. Jižněji kvadratury je patrná ohradní zeď, vymezující jezuitský majetek vůči dvorům parcel na severní straně ulice Koblišné. Východně, paralelně s městskou hradbou, probíhá zeď uzavírající areál z této strany. Z okolní měšťanské zástavby lze rozeznat dva nebo tři domy při městských hradbách, přimykajících se k ohradní zdi koleje, dále pak rozvržení domů na severní straně ulice Široké a dva domy na její straně jižní, které stojí za presbytářem kostela. Dle střech na východní straně ulice Kozí stojí osm domů, rozeznatelná je i zástavba severní strany Koblišné se dvorcem *Ramhof*. Pravděpodobně patrové domy jsou orientovány štítově, jedinou výjimku tvoří rozsáhlá trojkřídlá stavba na rohu ulic Kozí a Široké. Dva domy štítově orientované do Široké stojí proti západnímu průčelí kostela.⁵⁸ Na pohledu od východu (*Obležení Brna Švédy*) je zachycena táž situace, pouze s tím rozdílem, že malba je podrobnější a lze z ní vyčíst více detailů. Jižně presbytáře kostela je vyobrazena patrová budova, ze které vybíhá krátké východní křídlo. Stavba je kryta valbovou střechou z šindelů. Z obrazu není jasno, zda je stavba solitérní nebo je provázána s některou částí areálu koleje či kostela.

Je zřetelné, že stavby, náležící koleji, i kostel jsou bíle (světle) omítnuty, jejich střechy pravděpodobně pokrývá pálená krytina. Dobře znatelný je původní renesanční vzhled věže s červeně natřenou bání. Nad presbytářem je vetknut sanktusník.

Obraz J. K. Spiesse datovaný k roku 1675⁵⁹ přináší v postati stejný pohled jako o 30 let starší malba H. B. Bayera a H. J. Zeisera. V popředí, před presbytářem kostela, je patrný výše zmiňovaný dům s valbovou střechou, v prostoru mezi hradbou a kolejí lze rozeznat střechu s komínem, náležící snad měšťánskému domu. Při srovnání nejrůznějších vyobrazených detailů jsou obě malby pozoruhodně shodné.

⁵⁸ Domy za presbytářem snad můžeme dle lokalizace ztotožnit s parcelami na rekonstrukčním plánu O. Vičara k roku 1348. Situace na východní straně Kozí se oproti rekonstruovanému stavu k roku 1348, kdy se na této straně ulice nachází jediná parcela, zcela změnila. Stejně tak se zhustila zástavba na severní straně ulice Široké (v roce 1348 zde bylo dvanáct parcel). Viz O. VIČAR, *Místopis Brna*, s. 268–269.

⁵⁹ Johann Baptist Spiess, *Pohled na Brno od východu*. Olej na plátně, Muzeum města Brna, inv.č. 2282.

Veduta Volperta van Allena z roku 1690⁶⁰ pohledově směřuje na západní průčelí kostela i jezuitské koleje. Na obraze zaujme již dostavěné východní křídlo druhé kvadratury koleje svírající třetí dvůr. Okolní měšťanská zástavba se slévá v jednolitý celek, z něhož nelze rozeznat žádné podstatné detaily.

Nejstarší známý plán města Brna otiskovaný roku 1650 v *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*⁶¹ přináší schematizovanou kresbu kostela a koleje, která v hrubých rysech odpovídá vzhledu areálu na vedutách H. B. Bayera a H. J. Zeisera. Více informací z něho nelze vyčíst. V roce 1672 v knize *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg* vydaný plán města přináší pouze schematicky vyobrazený kostel a k němu se přimykající budovy koleje. K vlastnímu rozvržení zástavby jezuitského areálu neposkytuje žádné upřesňující skutečnosti. Málo známý plán, datovaný do roku 1740, opět schematicky znázorňuje půdorysné rozvržení koleje a kostela, jak je známe z veduty van Allenovy z roku 1690. Zajímavá je především skutečnost, že jako jediný zaznamenává přítomnost hřbitova, který je vyznačen v prostoru kolejního dvora a prostoru západně, jižně i východně něho.⁶² Plán datovaný k roku 1749 přináší velmi schematicky a nepřesně rozvržení koleje, ani kostel zde neodpovídá své dispozici.⁶³ Na pláně Anneisově z roku 1784 je schematicky zakreslena zástavba v této době již bývalé jezuitské koleje, značené jakožto „*Grosse neue Caserne*“, jako jeden blok. Věrně je zde zachycen půdorys kostela Nanebevzetí Panny Marie, ovšem nedůvěryhodně působí jeho zasunutí od uliční čáry Jezuitské dovnitř areálu, kdy mezi severní lodí kostela a ulicí je „*nějaká*“ stavba. Ta však není známa ze žádného vyobrazení, stejně tak kostel je vždy situován při ulici. Plocha jižně koleje je ještě nezastavěná, lze předpokládat, že jižní hranice tohoto prostoru uzavírala z této strany i původní areál herburského kláštera.⁶⁴ Plán se seznamem obyvatel města z roku 1794 zaznamenává pravděpodobně vzhled areálu v podobě jakou měl před předáním vojsku.⁶⁵ Na plánu stabilního katastru z roku 1825 je zachycen vzhled areálu kasáren ve své konečné podobě. Dvůr č. 7 jižně koleje je již zastavěn.⁶⁶ Jižní část jezuitských kasáren je na plánu z roku 1882. Předmětem zájmu je zde sedmý dvůr s vyznačením průběhu kanalizačních stok, dvou studní a rezervoáru vody (kašny?).⁶⁷ Situační plán stave-

⁶⁰ Folpert van Allen, *Pohled na Brno od jihovýchodu*. Olej na plátně, Muzeum města Brna, inv.č. 2281.

⁶¹ *Topografia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist, Beschreibung und eigentliche Abbildung der vornehmsten und bekandten Städte und Plätze in dem Königreich Boheim und einverleibten Länder, Mähren und Schlesien*, Frankfurt 1650.

⁶² Kopie plánu města Brna z roku 1740 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁶³ P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Blok 39*, příloha 2.

⁶⁴ Anneis – Zehentner; viz Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond D 22 Sběrka map a plánů, sign. 364.

⁶⁵ Kopie plánu adresáře města Brna z roku 1796 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁶⁶ Indikační skici stabilního katastru: MZA, fond D 9 Stabilní katastr, indikační skici.

⁶⁷ P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Blok 39*, Archivní plánová dokumentace bloku 39, příloha 6.

niště justičního paláce s vyměřením nových ulic (Dvořákova, Beethovenova, Mozartova a Vachova) z období kolem roku 1906 dokládá zasazení těchto ulic do původní zástavby. Je zde zachycena parcelace severní strany Jezuitské, východní strana ještě neproražené ulice Kozí od čísla 3 níže a zástavba jižně areálu jezuitských kasáren.⁶⁸

Zcela výjimečný pramen představuje plán z pařížské sbírky jezuitských staveb uložené v Národní knihovně. Plán publikoval poprvé J. Jíra v roce 1925, obsírněji se jej pokusil analyzovat V. Richter v roce 1936.⁶⁹ Plán datuje k polovině roku 1598, předpokládá, že se jedná o nejstarší dochovaný návrh stavby, který nebyl realizován. K tomuto závěru dospěl na základě srovnání vlastního plánu s realizovanou stavbou. Richter popisuje na plánu zachycenou stavbu jako orientovanou trojlodní pilířovou baziliku o čtyřech klenebních polích v hlavní lodi, s pravoúhlým presbytářem a hlavním vchodem v západním průčelí. K jižní straně presbytáře přiléhá obdélná sakristie a na téže straně se při jižní vedlejší lodi u posledního travé u západního průčelí nachází obdélníková kaple sv. Uršuly s oltářem na jižní obvodní zdi kaple. Do půdorysu kostela jsou zakresleny tři oltáře, hlavní v presbytáři a dva ve vedlejších lodích. Dle síly zdí usuzuje, že věž byla původně projektována při severním boku presbytáře. Návrh se od realizace liší ve dvou základních bodech. Umístění věže a řešení presbytáře. Věž je vystavěna v západním průčelí, byla však vystavěna později než kostel (viz výše). Je otázkou, zda pouze na základě síly zdí můžeme uvažovat o jejím primárním umístění. Co se týká současného řešení presbytáře, nezbyvá, než konstatovat, že byl realizován jinak, než byl původní úmysl.

Z kresebného provedení plánu lze předpokládat, že se snad jedná o „*primae delineatio*“ – původní záměr rozvržení novostavby, který předcházela vlastnímu projektu realizovanému architektem.⁷⁰

Obdobnou záležitost představuje čtveřice plánů uložená v Moravském zemském archivu v Brně. Jedná se o tři neuskutečněné projekty stavby jezuitské koleje včetně kostela. Plány jsou zhotoveny v úrovni přízemí, jeden je doplněn půdorysem patra. Nejsou datovány, pouze dva nesou na rubové straně poznámku. Jeden je označen jako *Idea Domus Scholare et Templi Brunensis* S. J., druhý

⁶⁸ Archiv města Brna (dále AMB), fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. E 236.

⁶⁹ Jaroslav JÍRA, *Plány našich jezuitských kolejí a kostelů v Bibliothéque Nationale v Paříži*. In: Památky archeologické 34, 1924–1825, str. 248, tab. XLIV; V. RICHTER, *Nejstarší plán jezuitského kostela v Brně*. In: Akord 3, 1936, s. 41–43.

⁷⁰ O problematice týkající se prvotních idejí a konceptů v jezuitské architektuře rozsáhle pojednává studie L. Češkové, věnovaná páteru Tobiáši Geblerovi. Geblera ve své práci charakterizuje jako jednoho z mnoha delineačtorů jezuitských klášterů, jejichž uměním byla schopnost úsporně, funkčně a ikonograficky správně rozvrhnout komplex klášterních architektur. Delineačtor byl schopen prakticky uvažovat nad realizací projektu, znal technické předpoklady architektonické tvorby, byl schopen stavbu zaměřit, vyhotovit rozpočet a dohlížet na průběhem stavebních prací. Srovnej: Lenka ČEŠKOVÁ, *Páter Tobiáš Gebler a „primae delineationes“ jezuitských staveb ve druhé polovině 17. století*. In: Umění 51, 2003, s. 385–405.

pak Delineatio Collegii Brunensis. Obě poznámky jasně dokládají, že se jedná o primární koncept rozvržení zamýšlené stavby.⁷¹

Dílní plány, sloužící vesměs jakožto podklady nejrůznějších stavebních úprav areálu, jsou uloženy v Moravském zemském archivu.⁷²

Výsledky záchranných archeologických výzkumů

V minulosti bylo v prostoru bývalého herburského kláštera a jeho nejbližšího okolí učiněno několik ojedinělých archeologických nálezů. V ulici Jezuitské byly v minulosti zaznamenány hroby pocházející ze starší doby bronzové (únětická kultura).⁷³ Při bourání jezuitské koleje v letech 1904–1905 byl objeven laténský hrob, před vchodem na věž. Z období asanace kasáren a následně výstavby domů v nově budovaných ulicích pocházejí všechny starší nálezy. Jejich nálezové okolnosti popsal profesor A. Rzehak již v roce 1909. Jedná se především o odpadní jímky autorem nazývané „*brunnen*“ zachycené ve výkopech základů dnešních domů Dvořákova č. 10 a 12. Do sledované lokality náleží i jímka protnutá výkopem kanalizace na blíže nespecifikovaném místě v ulici Jezuitské a „sběr“ artefaktů ze stavenišť v prostoru bývalých jezuitských kasáren („*Baugrund der ehemaligen Jesuitenkaserne*“).⁷⁴ Při asanaci byly odkryty a dokumentovány i relikty architektury. Asi 1 m pod dlažbou byly nalezeny cihelná klenba a torza profilovaných dřívků s osmibokými patkami (viz dále).⁷⁵ Podařilo se také odkrýt relik „staré“ dlažby v prostoru při sakristii.⁷⁶

V posledním desetiletí, kdy již lze hovořit o systematickém záchranném archeologickém výzkumu i v této části historického jádra, se ve sledovaném prostoru uskutečnilo osm archeologických akcí. Před domem Jezuitská 13 byl v roce 2001 dokumentován nevelký výkop pro výměňkovou stanici⁷⁷ a ze severní

⁷¹ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, inv.č. 35 A, sign. 35, kart. 583.

⁷² M. ŠVÁBENSKÝ, *Jezuité v Brně*, s. 88–89 (sign. 35: Plány koleje, kostela a různých staveb).

⁷³ Stanislav STUHLÍK, *Vývoj osídlení brněnské kotliny ve starší a střední době bronzové*. In: Pravěk Nová řada 4, 1994, s. 134. Jana STUHLÍKOVÁ, *Příspěvek k osídlení centra města Brna v době bronzové*. In: Pravěk Nová řada 4, 1994, s. 155.

⁷⁴ Anton RZEHAK, *Die Gefäßfunde im Baugrunde der Brüner Häuser*. In: Zeitschrift des Mährischen Landesmuzeums 9, 1909, s. 106–108.

⁷⁵ O nálezu se zmiňuje například: C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo*, s. 35 a 98; O. VIČAR, *Místopis Brna*, s. 269; V. RICHTER, *Cecilie Hálová-Jahodová*, s. 404. Nejobektivnější svědectví však představují dvě dobové fotografie uložené v Archivu města Brna, na nichž je zachycen L. Masur u obnažených pilířů. (AMB, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XXV, album 10, č. 65 (N. s. 1029) a XIVa č. 66 (N. s. 1008).

⁷⁶ O. VIČAR, *Místopis Brna*, s. 269

⁷⁷ P. KOVÁČIK, *Brno – Jezuitská 13, rekonstrukce výměňkové stanice LS JmL a.s.* Nálezová zpráva č.j. 26/01 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

⁷⁸ A. ZŮBEK, *Brno. Beethovenova 4*. Nálezová zpráva č.j. 4/02 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

strany domu Beethovenova 4 výtahová šachta.⁷⁸ V roce 2002 proběhl dohled nad realizací sond v rámci projektu sanace brněnského podzemí bloku 39,⁷⁹ bloku 39a⁸⁰ a bloku 400⁸¹. Zároveň byly dokumentovány výkopy pro telefonní kabel na ulici Beethovenově a Jezuitské⁸² a malý výkop před domem Dvořákova 10.⁸³ Koncem roku se uskutečnil záchranný archeologický výzkum v ulici Mozartově v souvislosti s rekonstrukcí vozovky a výkopem kanalizace.⁸⁴

Při výkopu pro výtahovou šachtu při budově Českého rozhlasu na Beethovenově č. 4 na podzim roku 2001 proběhl záchranný archeologický výzkum.⁸⁵ Uskutečnil se však až po vyhloubení šachty, v důsledku čehož mohly být dokumentovány pouze přístupné řezy.⁸⁶

Na zkoumaných profilech bylo zachyceno geologické podloží reprezentované sprašovou návějí, na kterou nasedal černozemní půdní horizont, jehož síla kolísala mezi 0,60 až 0,70 m. Z něho pozvolna „vyrůstala“ 0,14 m silná „kulturní“ vrstva. Nebyl z ní získán žádný datační materiál, proto nelze rozhodnout, zda pochází ze 13. století nebo již z období pravěku. Na ní ležela 0,30 m silná vrstva přenesené spraše, která představuje pozůstatek nějaké stavební aktivity datované do 13. století.⁸⁷ Na jejím povrchu se uložily dvě tenké vrstvičky interpretované jako pozůstatky shořelé, nám neznámé dřevěné konstrukce (obsahovaly popel, ohořelé dřevo, uhlíky a uhlíkatý prach). Nelze však rozhodnout, zda se nachází v poloze „in situ“ či v poloze přemístěné. Následovala 0,02–0,12 m silná vrstva, kterou můžeme vzhledem k přítomnosti četných zlomků oranžové malty interpretovat jako stavební úroveň nám neznámé zděné stavby.⁸⁸ Ta byla překryta další vrstvou nad níž následovala planýrka vytvořená z destrukce výše jmenované stavby. Na ni dosedala 0,14 m silná navážka, do které je zapuštěno

⁷⁹ P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – Petra ROKOSKÁ – Lenka SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK, *Brno, blok 39 (Sanace brněnského podzemí)*. Nálezová zpráva č.j. 20/04 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁸⁰ D. MERTA – A. ZŮBEK, *Sanace brněnského podzemí blok 39a*. Nálezová zpráva č.j. 12/03 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

⁸¹ A. ZŮBEK, *Brno – blok 40 (sanace brněnského podzemí)*. Nálezová zpráva č.j. 21/04 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

⁸² A. ZŮBEK, *Brno. Beethovenova – Jezuitská (výkopy pro telefonní kabel)*. Nálezová zpráva č. 57/02 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

⁸³ A. ZŮBEK, *Brno. Dvořákova (oprava inženýrských sítí)*. Nálezová zpráva č. 63/02 uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.

⁸⁴ P. HOLUB – D. MERTA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Mozartova ulice, rekonstrukce komunikace a IS*. Nálezová zpráva č. 29/03 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁸⁵ A. ZŮBEK, *Brno, Beethovenova 4*. Nálezová zpráva č.j. 4/02 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁸⁶ Obdélný výkop o rozměrech 3,50 m (V–Z) x 2,40 m (J–S) dosahoval maximální hloubky 3 m. Jižní stěna šachty byla totožná se severní stěnou domu Beethovenova 4, východní byla vzdálena 3,40 m od západní stěny kaple sv. Františka Xaverského. Dokumentováno bylo 12 stratigrafických jednotek, 11 uložením (vrstev) a 1 zeď.

⁸⁷ Jedná se pravděpodobně o materiál z výkopu nám neznámého objektu použitý na dorovnání terénu, teoreticky lze uvažovat o výkopu základů klášterních budov nebo sklepů (krypty?).

⁸⁸ Opět se nabízí stavba z okruhu herburského kláštera.

kamenné základové zdivo s.j.⁸⁹ 900.⁹⁰ Zeď byla interpretována jako základ pilíře vnější arkády při východní straně dvora č. 2 jezuitské koleje při západním průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie.

V červenci 2002 doprovodil archeologický dohled hloubení výkopů pro telefonní kabel v ulici Beethovenově a Jezuitské.⁹¹ Sledované výkopy⁹² ve své většině nezasáhly archeologické situace. Pouze v severní části Beethovenovy ulice došlo k odhalení částí korun čtyř zdí (s.j. 900, 901, 902, 903), které dle charakteru konstrukce můžeme považovat za relikty základů vnitřních příček, členících příčný západní trakt jezuitské koleje situovaného při dvoře č. 2 a 3. V navázkách mezi zdmi 901 a 902 byla zjištěna planýrka obsahující „oranžovou“ maltu, charakteristickou pro brněnské stavby z časového horizontu kolem roku 1300. V daném prostoru tedy můžeme předpokládat existenci prozatím nelokalizované stavby odpovídajícího stáří.

V návaznosti na „Projekt sanace brněnského podzemí v uličním bloku 39a“ se uskutečnil ve druhé polovině roku 2002 až počátku roku 2003 záchranný archeologický výzkum. Vlastní výzkum bloku 39a se soustředil do ulice Mozartova. Celkem bylo zkoumáno, respektive dokumentováno devět sond.⁹³

Sonda 39a/A1⁹⁴ odkryla kamenné zdivo (s.j. 915)⁹⁵ náležící podsklepenému vrcholně středověkému domu. Tato zeď tvoří nárožní se zdí 906 ze sondy 39a/A2. Ze severní strany se ke zdi 915 přimykala mladší zeď 914.⁹⁶ Na zeď 915 byla založena mladší, blíže nedatovaná zeď 916.⁹⁷ Informace získané v této sondě významně doplnila **Sonda 39a/A2**.⁹⁸ Ta odkryla sprašové podloží v síle

⁸⁹ S.j. = stratigrafická jednotka. Stratigrafická jednotka představuje nejnižší složku terénní situace, kterou členíme podle charakteru do pěti skupin: uložení (vrstva, výplň), výkop, stavební konstrukce, styková plocha a pohřeb. V zásadě existují pouze dva hlavní druhy stratigrafických jednotek: uložení a styková plocha. S.s.j. = svazek stratigrafických jednotek. Jedná se o stratigrafické jednotky tvořící určitý funkční celek.

⁹⁰ Zeď s.j. 900 smíšené konstrukce je vystavěna z vápencových kamenů a zlomků cihel zalitých bílou maltou.

⁹¹ A. ZÚBEK, *Brno, Beethovenova – Jezuitská (výkopy pro telefonní kabel)*.

⁹² Poněvadž šířka předmětných výkopů se pohybovala jen kolem 0,40 m a hloubka kolem 0,60 m, byl jako metoda výzkumu zvolen dohled nad výkopovými pracemi. Následně byly dokumentovány zjištěné archeologické situace.

⁹³ Při záchranném archeologickém výzkumu bylo celkem rozpoznáno a následně dokumentováno 321 uložení, 49 výkopů a 37 zdí.

⁹⁴ Sonda 39a/A1 o rozměrech 2,50 × 1,60 m dosáhla hloubky 1,40 m. Byla umístěna 6 m severně a 4 m západně od severozápadního nároží budovy Městského soudu. K použitému označení sondy: 39a/A1, číslo před lomítkem značí domovní blok, písmeno a číslice za lomítkem pak označuje jednotlivé sondy zkoumané v rámci tohoto bloku.

⁹⁵ Zeď s.j. 915 smíšené konstrukce, vystavěná z cihel a jejich zlomků (? × 6 × 13,5 cm) zastoupených 70%, kámen 30% (vápence – říčský, slepenec Old Red, cihly), spojovací materiál: malta světle šedobílá. Obdobná zeď jako s.j. 907.

⁹⁶ Zeď s.j. 914, vybudovaná z kamenů a kamenných bloků (metabazit) na červenohnědou písčitou maltu. Má stejný charakter jako s.j. 906. Zeď pravděpodobně tvoří nárožní se s.j. 906.

⁹⁷ Zdivo s.j. 916 smíšené konstrukce, cihly 50% (26,5 × 7,5 × 13,5 cm), kameny 50%, (metabazit), vyzděné na běžovou až světle šedou maltu.

⁹⁸ Sonda 39a/A2 nacházející se 5 m od severozápadního rohu budovy Městského soudu a 7 m západně jeho západní stěny. Dosahovala rozměrů 2,50 × 1,50 m a maximální hloubky 4,40 m.

3,50 m, ve kterém byly patrné nejméně tři geologické úrovně, z nichž jedna představuje „pohřbený půdní typ“. Na sprašovou návěš dosedal až 0,30 m silný půdní horizont. Na něm vyrostlo souvrství datované do 13. století a dnes dochované v mocnosti 0,40–0,60 m. Situace byla zachycena na profilu pouze v malém segmentu, interpretace všech jeho úrovní tedy není zcela jednoznačná. Do souvrství byla zahloblena jáma neznámé funkce, která byla zasypána ještě ve 13. století. Zásyp tohoto objektu narušil výkop další neinterpretovatelné jámy, jejíž výplň lze datovat k přelomu 13. a 14. století. Při východní stěně sonda narazila na zdivo středověkého domu (s.j. 906),⁹⁹ které tvořilo zároveň západní stěnu jeho sklepa. Zeď tvoří nároží se zdi 915 ze sondy 39a/A1. Pokud bychom výkop 506 interpretovali jako základový vkop zdi 906, pak lze konstatovat, že část výše jmenovaného souvrství ze 2. poloviny 13. století se utvářela až po výstavbě domu. Zdivo 906 pak porušila (reparovala?) mladší zeď 907.¹⁰⁰ Sonda dokumentovala dva blíže nespecifikované novověké výkopy.

Sonda 39a/A3¹⁰¹ protнула 4,20 m mocné sprašové podloží. Na ně dosedal 0,20 m silný půdní černozemní horizont, do kterého byl zahloben výkop jámy, interpretované jako odpadní jímka zasypaná v závěru 13. století.¹⁰² Ve své jižní části sonda odkryla zeď 919,¹⁰³ která náleží k jižnímu průčelí jižního křídla jezuitského komplexu při dvorku č. 6 za presbytářem kostela. Velkou část sondy zničil výkop recentní inženýrské sítě, z jehož výplně byl vyzvednut stavební článek.¹⁰⁴

Sonda 39a/B1¹⁰⁵ dosáhla sprašového podloží v hloubce přibližně 1,00 m pod povrchem chodníku. Na ně dosedal až 0,50 m silný půdní černozemní horizont. Na černozemi vzniklo dnes kolem 0,50 m silné souvrství sídlištních aktivit, datovaných dle nálezů do druhé poloviny 13. století. Představovaly jej „kulturní“ vrstvy, terénní úpravy, požárová vrstvička, snad také planýrka dřevohlíněného domu a výkopy dvou jam dnes již neznámé funkce. Sonda odkryla část rozsáhlých sklepních prostor. Ty z jihu navazovaly na základy presbytáře

⁹⁹ Zeď s.j. 906 vyzděná z kamenů a kamenných bloků (metabazit) písčitou hnědočervenou maltu. Součást konstrukce sklepa.

¹⁰⁰ Zeď s.j. 907 smíšené konstrukce z kamenů a kamenných bloků (slepenc Old Red, metabazit), za využití malých zlomků cihel spojovaných světle šedou maltu. Podrobnější popis reliktu domu následuje v akci Rekonstrukce Mozartovy.

¹⁰¹ Sonda 39a/A3 byla situována 2 m severně a 6,5 m východně severovýchodního nároží budovy Nejvyššího státního zastupitelství, její rozměry činily 2,80 × 1,50 m, dosažená maximální hloubka 4,90 m.

¹⁰² Jímka s.j. 508 dosahovala hloubky nejméně 1,6 m. Dna nebylo dosaženo. Byla zachycena na řezu, k půdorysu se tedy nelze vyjádřit.

¹⁰³ Zdivo s.j. 919 vybudované z kamenů a kamenných bloků (jurský vápenc) na šedobílou lehkou narůžovělou maltu.

¹⁰⁴ Jednalo se o fragment ústupkovité profilovaného okenního (dveřního?) ostění.

¹⁰⁵ Sonda 39a/B1 umístěná severozápadně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie byla rozšířena na rozměr přibližně 10 × 7 m (jedná se o maximální rozměry jinak nepravidelného půdorysu sondy, která částečně kopírovala půdorys presbytáře hlavní a severní lodí), dosáhla maximální hloubky 3,70 m.

kostela Nanebevzetí Panny Marie (s.j. 908),¹⁰⁶ na severu zasahovaly až k původní uliční čáře Jezuitské ulice (s.j. 936).¹⁰⁷ Do sklepa se sestupovalo z Jezuitské pravouhle zalomeným schodištěm s mezipodestou po nejméně třinácti cihlových stupních, na nichž byla položena dřevěná prkna (s.j. 934, 935, 938, 939).¹⁰⁸ Schodiště bylo zaklenuto valenou klenbičkou. Z východu uzavíraly prostor sklepa zdi 903, 933¹⁰⁹ a zmíněné schodiště. Sklep byl od počátku nejméně dvouprostorový. Oba prostory (oddělují je zdi 922, 931, 937)¹¹⁰ byly primárně zaklenuty valenými klenbami (s.j. 910, 925, 933).¹¹¹ Jižní, menší prostor měl proti severnímu poněkud zvýšenou úroveň podlahy, ze které se do severní části sestupovalo po dvou cihlových stupních (s.j. 923).¹¹² Podlahy byly vydlážděny typickými „renesančními“ cihlami uloženými do maltového lůžka (s.j. 920, 924).¹¹³ Stěny sklepa byly omítnuty hrubou, nekvalitní omítkou ze světlé šedé malty, na které se místy zachovala vápenná líčka. Lze předpokládat, že sklepní prostory nebyly vystavěny v jedné fázi. Postupnou výstavbu dokládá zeď 921¹¹⁴ vložená mezi zdi 922 a 908 později na spáru. Západní část sklepa zanikla při výstavbě schodiště přiloženého k severní sakristii.¹¹⁵ Sklep

¹⁰⁶ Zeď s.j. 908 vystavěná z cihel 30 × 6 × 14,5 cm na světle šedobílou až běžovou maltu.

¹⁰⁷ Zeď s.j. 936 smíšené konstrukce, kámen 70% (běžové vápence, říční vápence metabazit), pálená hlína, konstrukční prvky: cihly 30% (30 × 6 × 15 cm) na šedobílou hrubou maltu. Zeď tvoří zdivo severní stěny sklepa, ve zdi je proraženo okénko (šířka 64 cm).

¹⁰⁸ Zeď s.j. 934 vystavěná z cihel 30 × 7 × 14,5 cm na běžovobílou ostrou maltu. Tvoří cihlový postranní pilíř schodiště s.j. 935. Zeď s.j. 935 z cihel 30 × 7 × ? cm; dlaždice 1.) 18 × ? × 3 cm (řez Ic), 2.) 20 × ? × 3,5 cm (řez Ia). Spojovací materiál představuje běžovošedá ostrá Malta. Ve vazbě zdiva převažují běhouny, jedná se o zdivo schodiště; ve východní stěně je proražena nika (šířka 46, výška 36, hloubka 32 cm). Stupně schodů s.j. 938 vyzděné z cihel na šedou ostrou maltu. Na stupních pozůstatky dřevěných schodů. Cihlová zeď s.j. 939 vyzděná z cihel 29,5–30 × 6 × 14 cm na světlou šedobílou maltu.

¹⁰⁹ Smíšené zdivo s.j. 903 vystavěné za 50% využití cihel (27 × 8 × ? cm; 5,5 × ? × ? cm) a kamene zastoupeného též 50% (jurský vápenc, metabazit). Západní líc zdi omítnut, spojovací materiál tvoří šedá až běžová Malta. Zeď je omítnuta stejně jako 910. Relikt valené cihlové klenby s.j. 933 vystavěná z cihel 18 × 7,5–8 × 13 cm na světlou bílošedou maltu místy tmavě šedou s nahodilými drobkami vápna. Cihly jsou uloženy na vazákovou vazbu, některé druhotně použité nesou výrazné stopy prstování.

¹¹⁰ Cihlová zeď s.j. 931, cihly 13,5 × 8–8,5 × ? cm a 13 × 7,5 × ? cm vyzděné na světle bílošedou maltu. Zeď s.j. 922 smíšené konstrukce za převažujícího použití kamene (slepenc Old Red), cihly 14 × 6 × 28 cm. Zeď je omítnuta jako 921. Spojovacím materiálem je světlá bílošedá Malta. Kameny jsou použity jen v jádru zdi, její severní stěna šikmá (asi 5°) s vrstvou omítky až 2 cm silnou. Zeď byla omítnuta až po výstavbě 921. Omítku s.j. 937 tvoří šedá ostrá Malta. Je použita jako dorovnávk nerovností na líci zdi 929 a 932.

¹¹¹ Cihlové zdivo valené klenby s.j. 910 (cihly 13,5 × 9 × 28 cm a 14,5 × 6 × ? cm). Severní strana zdi omítnuta světle bílošedou omítkou (síla až 1 cm), na ní vápenný nátěr, který je místy přímo na cihlách. Cihlová zeď s.j. 925 (cihly 13,5 × 7–7,5 × 27 cm) s omítnutým lícem. Vystavěna na šedou vápennou maltu. Zeď nese stupy sazí, je pravděpodobně současná s 921. Valená klenba s.j. 933 vyzděná z cihel (18 × 7,5–8 × 13 cm, cihly nesou ojedinele stopy prstování) na světlou bílošedou vápennou maltu vazákovou vazbou).

¹¹² Z cihel (29,5 × 14 × 6,3 cm) na světlou bílošedou maltu vyzděné schody s.j. 923.

¹¹³ Podlaha s.j. 920 vyzděná ze čtvercových dlaždic 18 × 18 × 6 cm na světlou bílošedou maltu. Podlaha s.j. 924 vyzděná ze čtvercových dlaždic 18 × 18 × 4 cm do lůžka ze světlé jílovité malty.

¹¹⁴ Zeď smíšené konstrukce s.j. 921, převažuje kámen (krinoidový a jurský vápenc), cihly o rozměru 14,5 × 6 × ? cm. Spojovací materiál tvoří světlá bílošedá Malta, líc zdi je omítnut cca 1 cm silnou světlou šedobílou maltou. Zeď je na spáru k 921 a 910. Kameny jsou pouze v jádru zdiva.

byl zasypán vrstvami suťového charakteru, které poskytly materiál 15. až 19. století. Dokládají tedy definitivní asanaci stavby na počátku 20. století.

Zajímavým zjištěním byla skutečnost, že do příčky mezi oběma prostorami sklepa bylo zakomponováno zdivo 929,¹¹⁶ odpovídající svým charakterem brněnským zdím 13. století. Dle vertikálního rozsahu se jedná o základ zdiva nadzemního. Zda náleželo měšťanskému domu nebo stavbě náležící k herburskému klášteru, nelze pro jeho fragmentárnost vyjádřit. Ve zdi bylo druhotně zazděno klínové žebro, což dokládá přítomnost nějaké starší, dnes neznámé stavby (snad původního kostela?).

Odkryté základy presbytáře doložily barokní úpravy fasády na původně strohé raně barokní stavbě. Jedná se především o velmi mělce založené základy na spáru přiložených pilastrů s vysokými patkami.

Sonda 39a/B2¹¹⁷ odkryla sprašové podloží. Na něho dosedal 0,36 m mocný půdní horizont, do kterého byly zahloubeny dvě sloupové jamky, náležející blíže nespecifikované středověké nadzemní stavbě. Následovalo „kulturní“ souvrství ze 13. století o síle 0,26 m porušené sloupovou jamkou a zdmi s.j. 900 a 901.¹¹⁸ Zdi náleží k zástavbě jižního křídla jezuitského komplexu při dvorku č. 6 za presbytářem kostela. **Sonda 39a/B3**¹¹⁹ v síle 2,50 m zachytila sprašové podloží, ze kterého byly vyzvednuty zvířecí kosti. Na sprašové podloží dosedal až 0,40 m silný půdní horizont, jehož povrch byl někdy před polovinou 13. století „zkulturněn“. Do této úrovně byla zapuštěna ojedinělá sloupová jamka. Zachycena byla zeď 913,¹²⁰ představující pozůstatek základů jižního křídla při dvorku č. 6. **Sonda 39a/C1**¹²¹ zachytila sprašové podloží, na které dosedal v hlavní části sondy 0,20 m silný černozezemní půdní horizont. V rozšířené jižní

¹¹⁵ Situaci, tak jak ji doložil výzkum, obdobně interpretuje i P. Fiedler, v práci B. Samka je analyzovaný půdorys kostela předložen jakožto jedna stavební fáze (mimo kapli sv. Františka Xaverského). Srovnej P. FIEDLER, *Několik poznámek*, s. 189; B. SAMEK, *Umění*, s. 199.

¹¹⁶ Kamenné zdivo s.j. 929 z kamenů a kamenných bloků slepence Old Red (ojedinělý architektonický článek z krinoidového vápence v druhotné poloze) spojované na (zeleno)hnědou až žlutou hrubou maltu.

¹¹⁷ Sonda 39a/B2 byla umístěna východně závěru jižní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie, 9,5 m severně severovýchodního nároží budovy Nejvyššího státního zastupitelství. Její rozměry činily 2,70 × 1,60 m, maximální hloubka 1,40 m.

¹¹⁸ Zdivo s.j. 900 smíšené, lité konstrukce, kámen zastoupen 35% (mikritový vápenc převažuje, slepenec Old Red, krinoidový vápenc, metabazit), cihly (síla 9–10 cm). Spojovací materiál představuje světle šedá hrubá malta. Jedná se o základové zdivo. Zeď s.j. 901 smíšené konstrukce, zastoupení kamene 50% (mikritový vápenc), cihly 50%. Vyzděno na světle šedou ostrou maltu. K 900 přizděno na spáru, kterou vyplňuje půdní typ. Základové zdivo.

¹¹⁹ Sonda 39a/B3 umístěná 20 m jižně od severozápadního rohu budovy Městského soudu ve vzdálenosti 1,80 m od její západní stěny. Půdorys sondy byl čtvercový cca 1,50 × 1,50 m, dosažená hloubka činila 3,30 m.

¹²⁰ Smíšené zdivo s.j. 913, v němž je zastoupen 70% kámen (krinoidový vápenc, jurský vápenc, metabazit, slepenec a pískovec Old Red), 30% cihly, respektive jejich zlomky (cihly 6,5 × 14,5 × ? cm) spojované hnědošedou písčitou maltou.

¹²¹ Sonda 39a/C1 o rozměrech 3,90 × 1,50 m byla následně o 1,0 m rozšířena. Dosahovala hloubky 1,50 m. Situována byla 3 m jižně od severozápadního rohu domu Mozartova č.1, 6 m od jeho východní stěny.

části sondy však už černozem zaznamenána nebyla, sprašová návěj se tu nalézala ihned pod stávající dlažbou. Na půdním typu byl zachycen segment souvrství sestávající z drobných vrstviček, destrukčních, komunikačních apod. Do něho byla zapuštěna jáma neznámé funkce, z jejíhož zásypu pochází keramický materiál přelomu 13. a 14. století. Podstatnou část jámy zabírala výplň pocházející z planýrky pravděpodobně dřevohliněného domu. Výkop porušila opět jáma blíže nespecifikovaného určení, jejíž výplň lze datovat do 14. století. Do ní byl zapuštěn další výkop zasypaný v 16. století. Do 16. století náležejí zdi 911 a 912,¹²² které nelze blíže interpretovat. **Sonda 39a/C2**¹²³ zachytila sprašové podloží, do kterého byla zahlobena vápenná jáma. Z její výplně se nepodařilo získat žádný datační materiál, pravděpodobně však souvisela se stavebními aktivitami spojenými s výstavbou jezuitské koleje. Také výplň dalšího výkopu, nám neznámé funkce, nepřinesla možnost datace. Zapuštěny do ní byly zdi 917 a 918,¹²⁴ které lze interpretovat jako pozůstatek středověkého domu, který zanikl po odstoupení uličky při hradbách jezuitům. V hloubce 4,20 m zachytila **sonda 39a/D1**¹²⁵ povrch písčitého podloží, na které dosedalo 3,80 m silné sprašové podloží, ve kterém bylo patrné několik úrovní. Identifikován byl i „pohřbený půdní typ“.

V srpnu 2002 až květnu 2003 se v návaznosti na „*Projekt sanace brněnského podzemí v uličním bloku 40*“¹²⁶ uskutečnil záchranný archeologický výzkum. V rámci bloku bylo realizováno celkem 19 průzkumných sond, z nichž šest leželo ve sledovaném prostoru (v ulici Beethovenově).¹²⁷

Sonda 40/A3¹²⁸ v hloubce 1,60 m dosáhla povrchu sprašového podloží, na které dosedal 0,46 m silný černozemní půdní typ. Na něm se vytvořilo 0,62 m mocné souvrství antropogenního původu. Protože se z něj zachoval malý segment, zkoumaný pouze v řezu, nelze přesněji interpretovat všechny jeho složky. Jednalo se většinou o odpadní vrstvy, planýrky a zpevnění komunikačních

¹²² Cihlová zeď s.j. **911** (cihly 15 × 6 × ? cm) vystavěná na bílošedohnědou písčitou maltu. Zeď s.j. **912** dokládají zlomky a otisky cihel; spojovacím materiálem byla světlá bílošedá malta (jako u 911). Pravděpodobně se jedná zeď související s 911.

¹²³ Sonda 39a/C2 dosahující rozměrů 2,40 × 1,50 m, následně rozšířená o část 1,50 × 1,40 m, dosáhla maximální hloubky 1,20 m. Umístěna byla 6 m od východní stěny domu Mozartova 1 a 5 m od východního zlomu jeho jihovýchodního zkoseného nároží.

¹²⁴ Zeď s.j. **917** smíšené konstrukce z cihel o rozměru 14,5 × 6,5 cm a kamene (vápence) na šedohnědou maltu. Zeď s.j. **918** smíšené konstrukce za použití cihel (12,5 × 7 × ? cm) a kamene (vápence) vystavěná na hnědošedou maltu s většími zlomky vápna.

¹²⁵ Sonda 39a/D1 umístěná 15 m od jihozápadního nároží Městského soudu a 1,80 m od jeho západního průčelí dosahovala rozměrů 1,70 × 1,70 m, maximální hloubka pak 4,30 m.

¹²⁶ A. ZÚBEK, *Brno – blok 40*.

¹²⁷ Těžba terénu byla ve všech případech dohledována, v některých sondách byly archeologický situace preparovány, následně byly dokumentovány odkryté profily.

¹²⁸ Sonda 40/A3 o rozměrech 2,60 × 1,80 m dosáhla hloubky 2,60 m. Umístěna byla ve vozovce Beethovenovy 5 m východně od severovýchodního nároží budovy Jezuitská 2.

úrovni štěty. Souvrství neposkytlo žádný datační materiál, dle jeho charakteru ho můžeme přiřadit obecně 13. století. Do souvrství byla zapuštěna dvojice základových zdí (s.j. 903 a 904)¹²⁹ souvisejících se stavbou východní stěny západního křídla dvoru č. 2. **Sonda 40/B2**¹³⁰ narazila na povrch sprašového podloží v hloubce 0,90 m. Na něj nasedal 0,38 m silný černozemní půdní typ, na kterém se uložila odpadní vrstvička posléze překrytá štětovou komunikační úpravou středověkého stáří. Z úrovně štětu byla zapuštěna základová zeď s.j. 917.¹³¹ Vzhledem ke skutečnosti, že její základová spára se nacházela až 3 m pod středověkou úrovní terénu, můžeme zeď interpretovat jako vnější líc stěny sklepa. Zdivo náleží východní stěně západního křídla při dvoře č. 2, je tedy prodloužením základové zdi s.j. 903 ze sondy 40/A3. **Sonda 40/D1**¹³² v hloubce 0,50 m odkryla mohutné zdivo s.j. 910, k němuž na spáru bylo přistavěno zdivo s.j. 911.¹³³ Zeď s.j. 910 představuje severozápadní kout nádvoří koleje č. 3, s.j. 911 pak přizděnou vnitřní příčku příčného traktu. Západně obou zdí se nacházel sklep. **Sonda 40/D2**¹³⁴ odhalila situaci, kterou můžeme interpretovat jako suterénní chodbu (s.j. 905, 906, 908 + podlahová úprava s.j. 907), ze které se podařilo zachytit její ohbí z východu na sever.¹³⁵ Severněji položený výkop havárie vody narazil na obdobnou situaci, zdivo s.j. 909¹³⁶ spolu s podlahovou úpravou sklepa. Jedná se pravděpodobně o suterénní prostor vybíhající ze střední části západního traktu koleje pod dvůr č. 3.

¹²⁹ Smíšené základové zdivo s.j. **0903** z kamenů a kamenných bloků jurských vápenců doplněných zlomky cihel spojované světlou bílošedou maltou. Kamenné základové zdivo s.j. **0904** vyzděné z kamenů a kamenných bloků jurského vápence vystavěné na světlou (hnědo)šedou maltu.

¹³⁰ Sonda 40/B2 dosahovala rozměrů 1,50 × 1,50 m, maximální hloubky 4 m byla hloubena ve vozovce 3 m od domovního průčelí a 6,5 m od severozápadního rohu domu Beethovenova 6.

¹³¹ Lité zdivo smíšené konstrukce s.j. **0917** zbudované ze zlomků cihel (síla 5,5–6 cm) a kamenů (vápeneč Hády) na světle šedou maltu. Jedná se o základové zdivo, zároveň snad i stěnu sklepa?

¹³² Sonda 40/D1 o rozměrech 2,60 × 1,70 m byla následně rozšířena v severozápadním rohu o plochu 2,70 × 1,60 m, její maximální hloubka dosáhla 1,60 m. Sonda byla položena na rozhraní vozovky a chodníku 4,50 m východně průčelí domu Beethovenova 3–5, 6 m od jeho severovýchodního rohu.

¹³³ Smíšené zdivo s.j. **0910** z malých zlomků cihel a kamenů a kamenných bloků jurského vápence (nahodile krinoidový). Na světlou šedou až běžovou maltu. Jedná se o základové zdivo, snad východní stěnu sklepa. Cihlová zeď s.j. **0911** z cihel a jejich zlomků (16,5 × 6 × ? cm). Západní líc zdi byl omítnut světlou bílošedou maltou, stejnou, na jakou byla zeď vystavěna. Zeď je na spáru k s.j. 910.

¹³⁴ Sonda 40/D2 dosahovala rozměrů 2,60 × 2,40 m, maximální hloubky 1,60 m. K sondě byl posléze připojen výkop havárie vody o rozměrech 1,80 × 1,60 m a hloubce 1,40 m, nacházející se 5 m severněji. Vytýčena byla ve vozovce 4 m východně od domovního průčelí Beethovenova 3–5 a v prodloužení hranice jeho parcely s domem Dvořákova 3.

¹³⁵ Zeď smíšené konstrukce s.j. **0905** ze 30% kameny a bloky (1 stavební článek z krinoidového vápence); zlomky cihel (1/ síla 7 cm, 2/ síla 8–8,5 cm) pojené světlou bílošedou maltou. Jedná se o jižní stěnu suterénní chodby? Zeď s.j. **0906** smíšené konstrukce se 30% zastoupením kamene, cihly (síla 7 cm) na světlou šedou maltu. Zdivo tvoří západní stěna suterénní chodby. Cihlová podlaha s.j. **0907** (cihly 14,5 × 6,5 × 29 cm) na světle šedém maltovém lůžku. Zeď s.j. **0908** vystavěná z cihel vysokých 6,5 cm na světle šedou maltu. Jedná se o předzáklad severní stěny suterénní chodby.

¹³⁶ Zeď s.j. **0909** postavená smíšenou technikou z kamenů a kamenných bloků vápence a malých zlomků cihel na světle bílošedou maltu.

Sonda 40/D4¹³⁷ zachytila odpadní jímku zapuštěnou do sprašového podloží. Její zásyp poskytl materiál datovatelný do 15. století. Obdobná situace se opakovala v **Sondě 40/E1**,¹³⁸ která odkryla dvě středověké jímky v superpozici, zahloubené do sprašového podloží.¹³⁹ Starší jímku kruhového půdorysu porušila mladší, z jejíhož zásypu byl získán materiál datující její zánik do 15. století. Odpadní jímky nepochybně náležely k hospodářskému zázemí měšťanských domů v ulici Kozí.

V souvislosti s „*Projektem sanace brněnského podzemí v uličním bloku 39*“ se uskutečnil v červnu 2003 až lednu 2004 i archeologický výzkum, při kterém bylo dokumentováno jedenáct průzkumných sond.¹⁴⁰ Těžba terénu byla ve všech případech dohledována a následně byly dokumentovány odkryté profily.

Sonda 39/A1¹⁴¹ narazila v hloubce 1,20 m na povrch černozemního půdního typu a na něj nasedající 0,70 m silné souvrství, vytvořené odpadními vrstvami a komunikačními štětovými úrovněmi. Nepodařilo se z něho získat datační materiál, svým charakterem však odpovídalo středověku, pravděpodobně 13. století. Půdní typ dosedal na 2,90 m mocnou sprašovou návěj překrývající „pohřbený“ půdní horizont o síle 0,40 m, pod kterým pokračovalo sprašové podloží. Přibližně v hloubce 2,50 m narazila sonda na vrchol valené cihlové klenby sklepa, raženého důlním způsobem.¹⁴² Sklep, původně přístupný z Jezuitské č. 9, byl zasypán pravděpodobně v důsledku poškození při bombardování 22. listopadu 1944. Sklep byl vyčištěn a následně sanován. **Sonda 39/A2**¹⁴³ v hloubce 1,00 m dosáhla černozemního půdního typu dosahujícího mocnosti přibližně 0,40 m, jehož povrch byl „zkulturněn“ v první polovině 13. století. Černozem nasedala na sprašovou návěj. Obdobnou situaci doložila i **sonda 39/A3**,¹⁴⁴ která na černozem o stejné mocnosti dosedající na sprašovou návěj narazila v hloubce 1,10 m pod současným povrchem ulice. Na půdní typ nasedalo 0,40 m silné souvrství i zde vytvořené ze střídajících se odpadních vrstev a komunikačních, štětem zpevněných úrovní ze 13. století. Sonda zachytila průběh kanálu z 19. století (zdívo s.j. 934).¹⁴⁵

¹³⁷ Sonda 40/D4 o rozměrech 1,60 × 1,60 m byla hloubena do 2,30 m a byla umístěna ve dvoře domu Beethovenova 3–5.

¹³⁸ Sonda 40/E1 o rozměrech 2,50 × 1,60 m dosáhla maximální hloubky přibližně 2 m, nacházela se ve vozovce 5 m východně od rohu domu Dvořákova 3.

¹³⁹ Obě jímky byly kruhového půdorysu, byly zkoumány do hloubky asi 1,00 m. Stěny rovné, kolmé. Dna nebylo dosaženo.

¹⁴⁰ P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – P. ROKOSKÁ – L. SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK, *Brno, blok 39*.

¹⁴¹ Sonda 39/A1 o rozměrech 3,50 × 1,50 m umístěná při závěru severní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie dosáhla maximální hloubky 5,20 m.

¹⁴² Zeď s.j. 937 vystavěná z cihel na bílou vápennou maltu. Jedná se o zdívo sklepa s.s.j. 001.

¹⁴³ Sonda 39/A2 nacházející se ve vozovce Jezuitské přibližně uprostřed délky severní lodi kostela měla rozměry 2,60 × 1,50 m, její maximální hloubka dosáhla 3,70 m (po podlahu sklepa).

¹⁴⁴ Sonda 39/A3 severně severozápadního nároží kostela měla obdélný půdorys 2,60 × 1,50 m, její dokumentovaná hloubka činila 1,80 m.

¹⁴⁵ Zdívo s.j. 934 vybudované z cihel spojovaných světlou bílošedou maltou.

Nejstarší aktivity doložené v **sondě 39/A4**¹⁴⁶ představují relikty zasypaných suterénů dvou dřevohliněných domů, náležících časově do období před polovinou 13. století. V severní části sondy byla zachycena část jednoho suterénu, relikty druhého pak byl odkryt v jižní části plochy. Materiál vyzvednutý z jejich zášypů byl datován přibližně do 1. poloviny či k polovině 13. století. Ve stejném období zanikl také odkrytý žlábek, který byl pravděpodobně součástí konstrukce nadzemní části středověkého dřevohliněného domu, jehož součástí byl severnější suterén.

Po zániku dřevohliněné zástavby byl v těchto místech postaven dům s kamenným základem (zdi s.j. 911, 915, 918, 919, 922 a 923).¹⁴⁷ Na hlínu lepený základ nasedá na kamenné zdivo pojené oranžovoběžovou maltou. Pravděpodobně se jedná o relikty nadzemní části domu. Více se k nadzemní konstrukci nelze z nálezové situace vyjádřit. Mohlo se jednat jak o zděný dům, tak i o základ dřevohliněné (nejspíše hrázděné) stavby. Její zánik můžeme položit k přelomu 13. a 14. století. Základové zdivo bylo překryto uloženinami s materiálem datovatelným právě do tohoto období. Dalším postihnutelem horizontem jsou planýrky 16. století, které zřejmě souvisí s novostavbou jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Většinu zděných konstrukcí odhalených výzkumem lze zařadit do období baroka (zdi s.j. 900, 901, 902, 903, 916 a 917).¹⁴⁸ Později

¹⁴⁶ Sonda 39/A4 umístěná severně věže kostela, při celé jeho severnější části západního průčelí v konečném rozsahu dosáhla rozměrů 11,40 × 6,70 m. Archeologický terén byl zkoumán na úroveň cca 1,0 m pod úroveň vozovky. Situace nacházející se pod touto úrovní zkoumány nebyly. K rozšíření původní sondy 2,60 × 1,50 m vedly zkušenosti získané z Mozartovy ulice a Jakubského náměstí. Vzhledem k tomu, že v těchto místech bylo možno očekávat relikty staveb bývalého herburského kláštera i jezuitské koleje, byla zvolena tato forma, která umožňovala získání většího objemu informací důležitých pro očekávanou rekonstrukci ulice Beethovenovy (výška korun zdí relikvů staveb, úroveň archeologických situací pod dnešním povrchem a jejich rozsah).

¹⁴⁷ Zeď s.j. **0911** vyzděná z kamene (Old Red 40–50%; metabazit 20–40%; krinoidový vápenec), ojediněle se vyskytují zlomky cihel o síle 6 cm. Jako spojovací materiál je použita žlutá plastická hlína. Základové zdivo ze 13. století. Jádrová kamenná zeď s.j. **0915** vyzděná z metabazitů na hnědoběžovou ostrou maltu. Zeď je mladší než s.j. 922, částečně ji využívá. Středověké základové zdivo. Zeď s.j. **0918** jádrové konstrukce, vystavěná z metabazitů na hnědoběžovou maltu (oranžovou). Základové zdivo ze závěru 13. století. Kamenná zeď s.j. **0919** jádrové konstrukce, vyzděná z metabazitů, ojediněle maloformátové cihly 10,5 × 3,5–4 × ? cm.,. Spojovacím materiálem je žlutohnědá plastická hlína. Ve zdivu druhotně použito klenební žebro z navětralého krinoidového vápence. Zeď s.j. **0922** vybudovaná z kamene (slepenec Old Red cca 40%, vápenec krinoidový a mikritický cca 30%, metabazit cca 30%); ojediněle stavební keramiky (maloformátové cihly o síle 4,5–5 cm, dlaždice o síle 2,5 cm, cihla 14,5 × 6,5 × >26 cm) na žlutou plastickou hlínu (spraš). Tvoří základový věnec domu (spolu se s.j. 911), západní stěna nezjištěna. Základové zdivo ze závěru 13. století. S.j. **0923** představuje nároží s.j. 922, 911 (totožné).

¹⁴⁸ Jádrová zeď smíšené konstrukce s.j. **0900** s převládajícím zastoupením stavební keramiky 70–80% (dlaždice 18–18,5 × 18–18,5 × 5,5–5 cm; dlaždice kosočtverec 50 × 30 × 3,5 cm (strana 26 cm); cihly 29 × 15 × 6,5 cm), kamene cca 20–30% (vápenec Hády – převaha, vápenec krinoidový a mikritický – do 20 cm). Spojovací materiál tvoří bílá, ostrá, vápnitopísčítá Malta. Zeď je pravděpodobně přizděná k s.j. 901. Základové zdivo s.j. **0901** smíšené jádrové konstrukce s 60–80% zastoupením kamene (slepenec Old Red – převaha, krinoidový vápenec), stavební keramiky 20–40% (7 cihel 30 × 14,5 × 7 cm tvoří pozůstatek první řady nadzemního zdiva). Spojovacím materiálem je bílá, ostrá až hrubá Malta, vazba stavebních prvků je

byly budovy upravovány zejména ze statických důvodů (zdi s.j. 904, 905, 906, 910, 912, 913, 914, 920, 921).¹⁴⁹ Výzkumem byly částečně odkryty i základy kostelní věže (zeď s.j. 909).¹⁵⁰

Geologické podloží sondy 39/A5¹⁵¹ představoval 0,30–0,50 m silný černo-zemní půdní horizont, dosedající na sprašovou návěj. Většinu dokumentovaných situací lze přičíst 13. století, převážně k jeho polovině či do 2. poloviny. Jednalo se především o odpadní vrstvy, terénní úpravy, planýrky a štetové úrovně. Z výkopových aktivit byly registrovány kúlové a sloupové jamky a několik jam neznámé funkce, z nichž jednu lze interpretovat jako odpadní jímku. Druhá odpadní jímka se nacházela jižněji. Při západním okraji jímky se pak nacházely

nepravidelná. Zeď je přizděna na spáru ke kostelu. V rámci zdi vynášecí pas s.j. 902. Zeď je přizděna nad předzáklad věže kostela. Vynášecí pas s.j. 0902 smíšené konstrukce za využití kamene cca 20% (vápenec Hády) a cihel cca 80% (cihly 31 × 15 × 6,5 cm). Vyzděno hrubou, bílou maltou. Zeď s.j. 0903 smíšené, jádrové konstrukce, stavební keramika 50–60% (dlaždice 18,5 × 18,5 × 5 cm; cihly 29 × 15 × 6,5–7 cm), kámen cca 40–50% (slepence Old Red). Spojovací materiál bílá vápnitá, velmi hrubá ostrá Malta. Jedná se o základové zdivo, jeho vztah se s.j. 905 je nejasný, snad starší. Zeď jádrové konstrukce s.j. 0916 vyzděná z kamene (diorit nebo granodiorit, Old Red slepenec, krinoidový vápenec) na bílou ostrou maltu. Zeď je pravděpodobně totožná se s.j. 914, zřejmě současná se s.j. 917 (917 je v podstatě srovnáním základu pro s.j. 916), lícovaná do ulice. S.j. 0917 vyzděná z cihel (cihly 30 × 15,5 × ? cm; 28,5 × 14 × 6 cm; 27,5 × 12,5 × ? cm, některé cihly jsou použity druhotně) vazákovou vazbou na bílou ostrou maltu.

¹⁴⁹ Cihlová zeď s.j. 0904 vazákové konstrukce (cihly 29–30 × 14,5–15 × 6,5–7 cm; kolek FK na 3 ks). Spojovací materiál tvoří šedobílá ostrá Malta. Zeď je mladší než s.j. 905 a 901. Zeď s.j. 0905 smíšené konstrukce, kámen 50–60% (kameny do 0,3 m – metabazit, Old Red, mikritický vápenec – valouny), stavební keramika 40% (cihly 6,5 × 14 × ? cm). Spojovacím materiálem je bílá ostrá Malta. Jedná se o základové zdivo. Základová zeď s.j. 0906 skořepinové konstrukce vyzděná z cihel 80% (cihly 6 × 15 × ? cm) a 20% kamene za použití vazákové vazby. V rámci zdi je vynášecí pas. Smíšená zeď s.j. 0910 vystavěná za převážného použití stavební keramiky (4 ks dlaždic – tvarovek, dlaždice 18,5 × ? × 4,5 cm; cihly 15 × 6 × ? cm), kámen jen cca 10% (pískovec Old Red cca 0,30 m; valouny). Spojovací materiál tvoří bílá, hrubá až ostrá Malta. Zeď smíšené konstrukce s.j. 912 vystavěná z kamenů a kamenných bloků vápence (až 30 × 30 cm; vápenec jurský a mikritický); malé až velké zlomky stavební keramiky (identifikovány šestiboká dlaždice a cihly o šířce 14,5–15 cm). Konstrukce zdi litá, spojená světle šedou maltou. Je provázána se s.j. 903, její základová spára je založena hlouběji. Prvky z pálené hlíny se koncentrují na povrchu, jsou použity. Zdivo s.j. 913 vystavěné z cihel (29 × 15 × 6 cm) na bílou ostrou maltu. Řada vazáků střídá nepravidelnou řadu. Jedná se o základové zdivo. Smíšená zeď s.j. 0914 v jejíž konstrukci je zastoupen z 80% kámen (bloky Old Red slepenec i pískovec, krinoidový vápenec), stavební keramika 20% (velmi malé a malé zlomky cihel). Spojovací materiál představuje béžovobílá ostrá Malta. S.j. 920 představuje cihlovou zeď (cihly 14 × 6 × ? cm) vystavěnou na šedobílou ostrou maltu. Nepravidelná vazba prvků. Zeď je přizděná k s.j. 900, využitá pravděpodobně jako základ statického pilíře pro s.j. 900. Smíšené lité zdivo s.j. 921; cihly zastoupeny 70%, kámen 30% (slepence Old Red), spojovací materiál představuje bílošedá ostrá Malta. Jedná se o současné základové zdivo se s.j. 900.

¹⁵⁰ Základové zdivo věže kostela s.j. 0909 smíšené jádrové konstrukce se zastoupením 50% stavební keramiky (cihly 1/ druhotně používané buchy síla 9 cm 2/ zlomky cihel síly 7–7,5 cm) a 50% kamene (pískovec Old Red cca do 0,5 m; vápenec Hády do 0,20 m; krinoidový vápenec do 0,5 m). Stavební prvky jsou vázány nepravidelně, spojeny jsou bílošedou hrubou maltou.

¹⁵¹ Sonda A5 byla položena při jižní části západního průčelí kostela. Jednalo se v podstatě o dvě plochy rozdělené 1,20 m širokým profilem, jižní o rozměrech 8,50 × 3,00 m a severní 5,50 × 5,00 m. V jižní části sondy byl proveden plošný archeologický výzkum, který ve většině plochy dosáhl geologického podloží. Nedozkoumány zůstaly pouze s.s.j. 046, 047 a 048. V severní části sondy byly sneseny recentní aktivity a začistěn povrch zchovalého středověkého terénu. Pouze při severní hranici byl vyhlouben po celé délce 1 m široký výkop až na úroveň podloží.

dvě sloupové jamky ve vzájemné superpozici, které mohly souviset s jejím nadzemním vybavením, respektive konstrukcí.

Ze středověkého klášterního komplexu výzkum zachytil segment základového zdiva interpretovaného jako základ západní stěny západního křídla kvadratury (s.j. 926),¹⁵² dále část základového zdiva ze 16. století (s.j. 930).¹⁵³ Jezuitským aktivitám pak můžeme přiřít dva základové sokly pilířů barokních arkád při západním průčelí kostela ve dvoře č. 2 (s.j. 925, 927).¹⁵⁴

Sonda 39/B1¹⁵⁵ v hloubce přibližně 0,50 m odhalila koruny základových zdí (s.j. 928 a 929)¹⁵⁶ patřících ke konstrukcím severní zdi jižního traktu při dvoře č. 2. **Sonda 39/C1**¹⁵⁷ zachytila pouze sprašové podloží a recentní aktivity. **Sonda 39/C2**¹⁵⁸ v hloubce přibližně 0,80 m odhalila korunu základového zdiva (s.j. 932)¹⁵⁹ blíže neurčené stavby komplexu jižního křídla při dvoře č. 3 jezuitské koleje. Přes jeho korunu probíhalo přesně neinterpretované zdivo 931.¹⁶⁰ **Sonda 39/C3**¹⁶¹ zachytila pouze sprašové podloží a na něm uložené recentní aktivity. **Sonda 39/C5**¹⁶² narazila v hloubce 0,20 m na koruny základových zdí (s.j. 935, 936)¹⁶³ blíže neurčených staveb. Dále dokumentovala pouze sprašové podloží a uloženy, které souvisejí s výše zmíněnými zdmi.

¹⁵² Kamenné základové zdivo s.j. 926 vystavěné z kamenů a kamenných bloků pískovců a slepenců Old Red, ojediněle jurských vápenců a 1% malých zlomků stavební keramiky na světlou růžovohnědou („oranžovou“) maltu, místy krémově hnědou až bílou. Předzáklad zdi je odsazen přibližně o 16 cm.

¹⁵³ Smíšené zdivo s.j. 930 je vystavěno z cca 10% zastoupených kamenných bloků kamene (až 80 × 30 cm, mikritický vápenec, krinoidový vápenec, 2 stavební články z krinoidového vápence v sekundární poloze) a zlomků cihel (síla 6,5 cm) na světlou šedobílou, místy krémovou maltu.

¹⁵⁴ Zeď s.j. 925 smíšené konstrukce tvoří ze 30% cihly (malé a velké zlomky cihel – 14 × 6 × 2 cm) a 70% kámen (jurský a mikritický vápenec) spojovaný žlutobílou maltou. Kamenný pilíř s.j. 927 je vystavěn z hádeckých vápenců na šedou maltu. Pilíř konstrukčně souvisí se s.j. 925. S pilíři velice pravděpodobně souvisí zdivo s.j. 900 (asi rovněž pilíř), dokumentované při akci A195/201.

¹⁵⁵ Sonda 39/B1 umístěná ve vozovce před Beethovenovou 4 měla rozměry 2,50 × 1,20 m, dosáhla hloubky cca 2,50 m.

¹⁵⁶ Kamenné zdivo s.j. 928 je vyzděno z hádeckých vápenců na světlou bílošedou maltou. Jedná se o základové zdivo blíže neznámé stavby. S.j. 929 představuje zeď smíšené konstrukce vyzděnou převážně z fragmentů cihel za nahodilého použití jurských vápenců. Spojovací materiál představuje světlá bílošedá malta. Jedná se o základové zdivo blíže neznámé stavby.

¹⁵⁷ Sonda 39/C1 byla položena ve vozovce Beethovenovy, před severní částí západního průčelí domu 2. Měla obdélný půdorys 2,50 × 1,60 m, dosáhla maximální hloubka cca 2 m.

¹⁵⁸ Sonda 39/C2 o rozměrech 2,60 × 1,30 m, dosahující max. hloubky 2,50 m byla hloubena ve vozovce před jihozápadním nárožím domu Beethovenova 2.

¹⁵⁹ Zeď s.j. 931 je vyzděna z cihel (? × 6,5 × 14,5 cm) na světle šedou maltu. Pravděpodobně se jedná o recentní konstrukci.

¹⁶⁰ S.j. 932 představuje zdivo smíšené konstrukce s převážným zastoupením kamene (slepenec Old Red, mikritický vápenec) méně cihel a jejich zlomků (? × 6,5–7 × 13 cm) na světle šedou maltu. Jedná se o základové zdivo blíže neznámé stavby.

¹⁶¹ Sonda 39/C3 položená v ulici Dvořákova jižně průčelí domu 5 o půdorysu 2,50 × 1,60 m, dosáhla maximální hloubky přibližně 3,00 m.

¹⁶² Sonda 39/C5 o rozměrech 1,60 × 1,50 m byla zahloubena pouze 1,00 m.

¹⁶³ Zeď smíšené konstrukce s.j. 935 je zbudována z kamenných bloků a cihel (síla 6 cm) na bílou vápennou maltu. Cihlová zeď s.j. 936 je vystavěna z cihel (6 × 12 × ? cm) pojených bílou maltou. Spolu se zdí s.j. 935 představují základové zdivo blíže neznámé stavby.

Sonda 39/D1¹⁶⁴ byla projektována tak aby ověřila existenci studny vyznačené na archivních plánech ještě v závěru 19. století. Na její roubení (s.j. 933)¹⁶⁵ sonda narazila severovýchodní rozrážkou. Studnu nebylo možno dále zkoumat, poněvadž byla pečlivě „zaplombována“ betonem.¹⁶⁶ V severní rozrážce byl dokumentován profil skladby podloží v hloubce cca 4,80–6,00 m představující přechod fluviaálních a eolických sedimentů. Při bázi byly zachyceny nevrstevnaté nivní prachovito-písčité sedimenty (o mocnosti 0,15 m), které s ostrou hranicí přecházejí do zvrstvených písčitých sedimentů (0,50 m). V těchto sedimentech jsou vložky hrubozrnějších písčitých sedimentů. Nadloží je tvořeno eolickými sprašovými sedimenty, ve kterých byly pozorovány vložky písčitých sedimentů. Z genetického hlediska se jedná o okraj říčního toku. Jde pravděpodobně o vnitřní okraj inundačního území, silně ovlivňovaného fluviaální činností. Svrchní část profilu pravděpodobně zároveň dokumentuje časový úsek ukončování fluviaální sedimentace tohoto toku (přemístění koryta) a synsedimentárně probíhající eolickou činností (Mgr. L. Lisá). Z popsaného souvrství byly získány zlomky zvířecích kostí, které prof. R. Musil určil jako pozůstatky nosorožce z doby spodního pleistocénu (cca 100 000 před Kristem).

V souvislosti s rekonstrukcí vozovky, chodníku a inženýrských sítí v ulici Mozartova proběhl v září 2002 až březnu 2003 záchranný archeologický výzkum, jehož účelem bylo zdokumentovat archeologické terény a situace primárně ohrožené hloubením výkopů pro rekonstruovanou vozovku, kanalizaci a její domovní přípojky.¹⁶⁷

V rámci rekonstrukce ulice Mozartova byl v celé délce sledován výkop kanalizace, kde se archeologická pozorování omezila na dokumentaci profilů. V severní části ulice byla na základě informací získaných ze sond prováděných v rámci zmiňované „*Sanace brněnského podzemí bloku 39a*“¹⁶⁸ otevřena po-

¹⁶⁴ Sonda 39/D1 položená ve vozovce před Dvořákovou 7 dosahovala přibližně čtvercového půdorysu 1,60 × 1,50 m a maximální hloubky 7,00 m. V hloubce 6,00 m byla ražena na sever směřující rozrážka široká 1,40 m dosahující délky 2,10 m a další rozrážka na severovýchod široká 1,40 m a dlouhá 3,60 m.

¹⁶⁵ Vyzdívka studny s.j. 933 je vystavěna z kamenných bloků (až 40 × 30 cm, slepenec Old Red – převažuje, vápenec Hády, metabazit, jurský vápenec) a cihel jejich zlomků (síla 5,5 cm, ? × 7 × 13 cm) spojovaných spraší, šedým jílem, hlinitým pískem i pískem.

¹⁶⁶ Jedná se pravděpodobně o studnu objevenou při výstavbě domu Obchodní a živnostenské banky na podzim roku 1907. Okolnosti nálezů jsou podrobněji popsány ve Slavnostním spisu Obchodní a živnostenské komory v Brně za příčinou dokončení stavby její úřední budovy. Srovnej P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Blok 39*, s. 7.

¹⁶⁷ Zejména v severní části ulice bylo nutno preparovat cca 0,20–0,40 m mocné středověké stratigrafie. Ve zbylém úseku stavby se jednalo již jen o objekty zahloubené do podloží.

¹⁶⁸ Zde se ukázal praktický význam „Sanace brněnského podzemí“ jakožto formy jakéhosi zjišťovacího archeologického výzkumu, který poskytuje množství systematicky získávaných informací o archeologických terénech v MPR Brno. Na základě takto získaných a vyhodnocených informací lze včas zaujmout potřebná stanoviska při přípravě nejrůznějších stavebních a regeneračních projektů, tak aby došlo co nejoptimálnější aplikace památkové péče v tom kterém případě. Zde se tedy poprvé v praxi uskutečnil plošný odkryv předcházející rekonstrukci ulic v historickém jádru města Brna na základě informací získaných při „Sanace brněnského podzemí“.

drobněji zkoumaná plocha dosahující přibližně 300 m². Archeologický terén 13. a 14. století se v těchto místech nachází bezprostředně pod recentními komunikačními úpravami 20. století. Směrem k jihu však byly archeologické situace odstraněny na počátku 20. století. Nevyskytuje se zde ani půdní černozemní horizont (v severní části ulice dosahující mocnosti cca 0,30 m) a případné archeologické situace lze sledovat pouze jako výkopy ve sprašovém podloží.

Archeologickým výzkumem v severní části ulice se podařilo zachytit původní středověký terén, datovaný do druhé poloviny 13. století. Následné mladší aktivity doložily pouze jednotlivé zahloubené objekty. Horní hranici postižitelných archeologických aktivit tvoří závěr 16.–17. století.

Nejstarší doloženou středověkou aktivitu na lokalitě představují pozůstatky tzv. zkulturněného půdního typu, jež lze na základě nálezů keramiky datovat do 1. poloviny 13. století, předcházející měšťanským dřevohliněným domům i stavbě kláštera.

Nejvýraznější horizont na lokalitě náleží 2. polovině 13. století, popřípadě období krátce po roce 1300. Pro toto období je především zajímavé sledovat architektonický vývoj postihnutelný na zkoumané ploše. Odkryta byla část suterénu dřevohliněného domu, nacházejícího se za presbytářem kostela. Archeologickým výzkumem byly zachyceny dvě stěny suterénu (východní a jižní), podél kterých byly řady kůlových jam, v nichž byla založena dřevěná vertikální konstrukce sklepa, případně i domu. Severní stěna se nacházela v prostoru mezi zdmi s.j. 902 a 904. Severojižní rozměr stavby se tedy pohybuje mezi 9 a 11 metry. Spornější je délka ve směru východ–západ, kde západní hrana suterénu nebyla zjištěna a je možné, že sahá až pod presbytář současného kostela Nanebevzetí Panny Marie. V tom případě by tento rozměr musel dosahovat také alespoň 11 m. Celková plocha suterénu by se tak pohybovala od 99 do 121 m². Předpokládáme, že dům, jemuž suterén náležel, byl orientován do ulice Široké (Jezuitské). Vznik suterénu můžeme datovat pomocí keramického materiálu, vyzvednutého z drobných výkopů v podlaze sklepa, do doby okolo poloviny 13. století. Jeho zánik pak pomáhá upřesnit nález dvou mincí Jana Lucemburského z komunikační vrstvy, která sklep překryla po jeho zániku, na období kolem roku 1300 (viz níže). V rámci zásypů byla rozpoznána destrukce otopného zařízení, propadlého při zániku domu z nadzemních podlaží do suterénu. V destrukci byly nalezeny zlomky kuchyňské keramiky, železná trojnožka na podkládání nádob při vaření na otevřeném ohni a také fragmenty zeleně glazovaných obkládacích desek či dlaždic, které mohly například sloužit jako snadno udržovatelná část obložení topeniště (kamen), akumulující současně teplo a splňující zároveň jistě i dobové estetické požadavky na kulturu bydlení.¹⁶⁹ Jedná

¹⁶⁹ K tomu více srov. P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *K otázce topenišť v dřevohliněných domech ze 13. století v Brně, ... aneb proč nevěříme na zemnice*. In: Svorník 1, 2003, s. 80.

se o první takovouto situaci zjištěnou v rámci Brna, která je jedním z argumentů svědčících proti obytné funkci zahluobených objektů (suterénů) 13. století.

Ze zásypu suterénu bylo získáno velké množství železných a keramických předmětů, dokládajících hmotnou kulturu každodenního života ve středověku, například obruč kola, nože, podkovy, kostěnou střenku nože, kování knihy, plastiku koně s pozůstatkem jezdce, množství zlomků nádob apod.

Pozůstatky obdobných staveb můžeme sledovat ve výkopu kanalizace a jejích přípojek v jižní části ulice. Zde se však podařilo zachytit pouze spodní část stavby, a to velmi fragmentárně. K jejich orientaci a rozměrům není tedy z těchto důvodů možno zaujmout konkrétnější stanovisko.

K následnému stavebnímu horizontu náleží pozůstatky dvou suterénů zděných středověkých domů. První se nacházel při dnešním severozápadním nároží ulice Mozartova a Jezuitská. Dům byl zachycen již při akci A47/2002 (blok 39a). Z domu byly dokumentovány zdi jeho západní a severní stěny (zdi s.j. 919, 920, 949).¹⁷⁰ Dům byl orientován delší stranou v ose S–J, tedy okapově do ulice Široké (Jezuitské). Stavba byla alespoň částečně podsklepena, a to ve své příuliční části, což výzkum prokázal. Celkový rozsah stavby nebyl zjištěn. Výstavbu domu můžeme datovat do období před rok 1300. Dům byl upravován někdy v pozdní gotice, o čemž svědčí reparace či dostavba zdi s.j. 921¹⁷¹ v jižní části stavby. Druhá stavba se nacházela přibližně uprostřed ulice Mozartovy (před vchodem do Divadelní fakulty JAMU). Z domu byly dokumentovány zdi v úrovni základů, respektive sklepa (zdi s.j. 946, 947).¹⁷² V průběhu pozdního středověku byl plochostropý sklep reparován a zřejmě zaklenut valenou klenbou (zdi s.j. 933, 934).¹⁷³ Z reliktu stavby lze předpokládat, že dům byl orientován štítem k západu a náležel zástavbě uličky při hradbě.

Důležitý poznatek představuje skutečnost, že na zdivech obou staveb lze pozorovat ještě pozdně gotické úpravy (zdi s.j. 921, s.j. 933, 934, 947), což odpo-

¹⁷⁰ Zeď s.j. 919 vyzděná z nepravidelných kamenných bloků a kamenů (metabazit) na tmavě oranžovou písčitou maltu. Nejasný vztah ke s.j. 920, jedná se o základové zdivo. Kamenná zeď s.j. 920 vystavěná z nepravidelných středních zlomků až kamenných bloků kamene cca 20 cm (metabazit) spojovaných tmavě červenohnědou písčitou maltou. Je totožná se s.j. 906 z výzkumu Blok 39/A (A47/2002). Jedná se o základové zdivo. Zdivo s.j. 949 vyzděné za použití 85% kamene (kameny až bloky mikritového vápence, říčského vápence, slepence Old Red a metabazitu) a asi 15% stavební keramiky (zlomky cihel síla 6,5 cm) spojované na spráš s malými zlomky bílé malty.

¹⁷¹ Zeď s.j. 921 zbudovaná z 80% z kamene (bloky kamene slepenců a pískovců Old Red, nahodile vápence) a přibližně 20% stavební keramiky (nepravidelné zlomky cihel, neměřitelné) pojené nažloutlou vápennou písčitou maltou. Zeď je totožná se s.j. 907 (Blok 39/A–A47/2002). Jedná se o zazdívkou v rámci s.j. 920.

¹⁷² Kamenná zeď s.j. 946 vybudovaná z metabazitů na světle růžovohnědou až béžovou („oranžovou“) maltu. Zdivo sklepa z přelomu 13. a 14. století. Zeď s.j. 947 vystavěná z kamenů a, kamenných bloků (vápenec Hády, jurský vápenec) a ojedinelých zlomků cihel (síla 6 cm) na světle šedou maltu. Jedná se o „opravování“ zdi sklepa s.j. 946.

¹⁷³ Kamenné zdivo s.j. 933 z kamenů a kamenných bloků pojených šedou maltou. Zeď smíšené konstrukce s.j. 934 vystavěná na šedou maltu.

vídá existenci měšťanské zástavby v tomto prostoru po celý středověk až do jejího postoupení jezuitům v roce 1599.

Na zasypanou destrukci suterénu dřevohliněného domu za presbýtářem kostela navazují dorovnávký a komunikační úpravy terénu (například výrazné štětování metabazitem) s pozůstatky dokladů drobné stavební činnosti mezi jejich jednotlivými etapami (kůlové jamky představující pravděpodobně pozůstatky lehkých plůtků, popřípadě hospodářských staveb).

Významný nález představují dvě mince – parvi Jana Lucemburského z období jeho vlády před rokem 1319, vyzvednuté z těchto vrstev.¹⁷⁴ Z archeologického pohledu mince napomáhají k absolutní dataci aktivit v tomto prostoru po destrukci dřevohliněného domu, respektive po zavezení jeho sklepa. Nad horizontem dorovnávek terénu, respektive v jeho horní části byl odkryt relikt výrobního zařízení – pece. Pec měla skořepinovou konstrukci z cihel lepených na hlínu a několik úrovní vypálených výmazů dna, vystavěna byla na jedné ze štětových komunikačních úrovní. V současné době nemůžeme říci, jakému účelu pec sloužila, pravděpodobně se jednalo o pec potravinářskou.

V průběhu středověku bylo zejména v severní části ulice vyhloubeno také blíže neurčité množství odpadních jímek. V rámci vlastního archeologického výzkumu jich bylo dokumentováno devět.¹⁷⁵ Z nich můžeme na základě keramického materiálu dvě datovat do druhé poloviny 13. století, jedna náleží přelomu 13. a 14. století a do počátku 14. stol. můžeme dle keramického materiálu zařadit jímku s.s.j. 46. Z ostatních odpadních jam nebyl získán materiál, na jehož základě by je bylo možno datovat. Jímky můžeme s velkou pravděpodobností přiřadit období středověku (jedná se o čtyři jímky dokumentované na profilu vytvořeném výkopem kanalizace). V jižní části ulice byla řezem zachycena ojedinelá, snad pozdně středověká jímka. Do 16. století lze podle keramiky, nalezené v zásyvu výkopu, datovat kamennou studnu nacházející se ve střední části ulice (s.j. 928)¹⁷⁶ a severněji ležící odpadní jímku cihlovými pilířky (s.j. 948).¹⁷⁷ Odpadní jímky dokládají, že prostor dnešní ulice Mozartovy od počátku středověkého osídlení představoval převážně hospodářské zázemí měšťanských domů

¹⁷⁴ Více viz P. HOLUB, *Nález dvou parvů Jana Lucemburského v Brně, Mozartově ulici*. In: Numismatik 7, prosinec 2002, s. 14–16. Nález mincí je důležitý především z hlediska numismatického, s ohledem na skutečnost, že po Václavově reformě a zrušení dosavadních mincoven na Moravě je pozorován nápadně vzácný výskyt drobné mince, a to i přes to, že ostatní grošová měna v Moravském prostředí poměrně brzy zdomácněla. Srovnej Jiří SEJBAL, *Moravská drobná mince grošového období*. In: Sborník I. numismatického sympozia, Brno 1966, s. 106.

¹⁷⁵ Vzhledem k tomu, že záchranný archeologický výzkum v jižní a střední části ulice probíhal pouze formou dokumentace řezů vzniklých výkopem kanalizace, je pravděpodobné, že odpadních jímek se v tomto prostoru nacházelo podstatně větší množství, než jaké se podařilo identifikovat.

¹⁷⁶ Zeď s.j. 928 vyzděná z kamenů a kamenných bloků (dominuje vápenec Hády; jurský vápenec, metabazit) na šedou plastickou hlínu promísenou se spraší.

¹⁷⁷ Patky sloupků s.j. 948 vyzděné z cihel na dně žumpy s.j. 551.

(nebo v pramenech zmiňovaných domků chudiny), později i jezuitské koleje. Situace se v těchto místech změnila až v průběhu 18. století výstavbou čtvrtého a šestého dvora jezuitské koleje.

Nejmladšími zjištěnými aktivitami na lokalitě (nepočítáme-li recentní kanalizace a inženýrské sítě) jsou četná zdiva, související se stavbou jezuitské koleje. Z nich se podařilo interpretovat jižní obvodovou zeď koleje, zachycenou již v rámci sanace brněnského podzemí sondou 39a/C2. Dvoru č. 4 patří výzkumem zachycené zdivo s.j. 914,¹⁷⁸ ke dvoru č. 6 pak náležejí s.j. 938, 939 a 922, 906, popřípadě 918, 904.¹⁷⁹

K dokumentaci klášterních staveb

Jak bylo shora uvedeno, nejvýznačnější stavbou této části města byl herburský klášter. Stejně tak již bylo řečeno, že o jeho vzhledu máme pouze velmi kusé informace. Nicméně i v tomto případě lze při systematickém sledování stavebních úprav a zásahů do konstrukcí kostela Nanebevzetí Panny Marie a kaple Panny Marie učinit nejrůznější pozorování, jež v konfrontaci s archeologickými a ikonografickými prameny mohou poskytnout závažné informace týkající se této problematiky.

O využití substrukce středověkého kostela jezuitskou novostavbou uvažuje již C. Hálová-Jahodová. Svě teze založila na interpretaci nálezů z roku 1937, kdy byla snesena omítka soklu na jižní obvodové zdi sakristie a boční lodi, kde byly odkryty pozůstatky původní kamenné zdi ze slepenců Old Red. Při západním okně sakristie byl pod omítkou objeven také otvor zakončený trojlistem a ostěním z tesaného kamene, vysoký asi 130 cm, sahající až k chodníku. Při úpravách kostela v roce 1941 byla objevena trojdílná sedile, oddělená dvakrát odstupňovanými pilířky přecházejícími v trojlist, členěný polokruhovitě.

¹⁷⁸ Zdivo s.j. **914** vyzděné z velkých kamenných bloků krinoidového a mikritového vápence (malé zlomky metabazitu nahodile) a ojedinělých nepravidelných středních a velkých zlomků cihel (neměřitelné) na světle šedou vápennou maltu. S.j. 914 = k. 919 z A47/2002.

¹⁷⁹ Zeď smíšené konstrukce s.j. **0904** obsahující asi 20% stavební keramiky (cihly 6,5 × ? × ? cm) a 80% kamene (mikritový vápenc, nahodile slepenec Old Red). Pravděpodobně souvisí se s.j. 900. Zeď s.j. **906** vyzděná převážně z nepravidelných kamenných bloků kamene (krinoidový vápenc, slepenec Old Red), stavební keramika zastoupena maximálně 5%. Spojovacím materiálem byla světle žlutohnědá vápenná, výrazně písčítá malta. Jedná se pravděpodobně o nosný pilířek. S.j. **918** je pravděpodobně totožná se s.j. 904 (porušený). Zdivo smíšené konstrukce s.j. **922** bylo vyzděno z 50% ze stavební keramiky (cihly ? × 14 × 24? cm) a 50% kamenných bloků (slepenec Old Red, vápenc Hády) na žlutošedou až běžovou písčitou nesoudržnou maltu. Kamenná zeď s.j. **938** vystavěná převážně z jurských vápenců doplněných hádeckým vápencem a nahodile malými zlomky cihel spojených světle šedou maltou. Zdivo smíšené konstrukce s.j. **939** vystavěné ze 40% ze stavební keramiky (zlomky cihel o síle 7,5–8 cm) a 60% kamenů a kamenných bloků (jurský vápenc, vápenc Hády, nahodile metabazit) spojených světle šedou maltou.

Sedile, datované do poloviny 13. století, byly přeneseny z původního místa do vnější východní zdi kostela.¹⁸⁰

Jak již bylo řečeno V. Richter charakterizuje ve své neúprosné recenzi původní kostel jako menší jednodlní stavbu přechodného slohu, což dokládá nálezy fragmentů architektonických článků z let 1904–1905. Kvadraturu situuje jižně od kostela, k její západní straně pak přiléhala dvouodlní síň, což dokládají „*fragments v podobě svazku žebrových patek, pilířů a patek*“, datované autorem do doby kolem 1370–1380.¹⁸¹

Dle O. Vičara je umístění kostela a kláštera, o půdorysném rozvržení staveb nemluvě, velmi nejisté. Opírá se pouze o polohu výše zmiňovaných reliktních klášterních staveb, odkrytých roku 1908, doplněných o nález souvislé dlažby před sakristií dnešního kostela. Dlažba ze šestibokých dlaždic v rozsahu několika čtverečných metrů byla odkryta v roce 1946 při renovaci kostela v hloubce 2 m pod terémem zahrádky jižně sakristie.¹⁸²

B. Samek shledal, že o někdejší chrámové architektuře si lze učinit jen neúplnou představu z trojdílného sedile cisterciáckého charakteru zasazeného roku 1940 do vnější zdi mariánské kaple(!) a z několika architektonických článků uložených dnes v lapidáriu Muzea města Brna.¹⁸³

Na základě dochovaného náčrtu terénní situace, který zhotovil L. Mazur v době nálezů, se k nálezovým okolnostem z roku 1908 můžeme vyjádřit poněkud konkrétněji. Situace je zachycena i na dobové fotografii.¹⁸⁴ Jak vyplývá z nákresu, byly odkryty celkem čtyři svazkové pilíře. Nacházely se jižně kostela přibližně v ose východní zdi kaple Panny Marie, 6,00 m východně od její zdi západní. Nejsevernější byl situován 8,00 m jižně kaple Panny Marie, vzdálenost mezi pilíři činila 3,50 m. Lze tedy konstatovat, že pravděpodobně náležely dvouodlní stavbě 7,00 m široké, dosahující délky nejméně 17,50 m, pakliže budeme uvažovat o pěti klenebních polích.¹⁸⁵ Z téhož prostředí můžeme obdobné půdorysné rozvržení v rámci kvadratury konventu doložit řešením klášterních budov dominikánek v Řezně. Zde byla křížová chodba vystavěna ve druhé půli 13. století. Při západním rameni ambitu, jižně kostela je situována rozlehlejší

¹⁸⁰ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební vývoj*, s. 97.

¹⁸¹ V. RICHTER, *Cecilie Hálová-Jahodová*, s. 404.

¹⁸² O. Vičar se domnívá, že v těchto místech nestála žádná jezuitská stavba a dlažba by tak snad mohla náležet „starému kostelu“. O. VIČAR, *Místopis Brna*, s. 269. Dle našich znalostí můžeme šestiboké terakotové dlaždice obecně přiřadit baroku, dlažba by tedy náležela až jezuitskému stavebnímu horizontu.

¹⁸³ Zoroslava DROBNÁ, *Městské lapidárium*, Brno 1937, s. 11; B. SAMEK, *Umělecké památky I*, s. 199. V lapidáriu Muzea města Brna jsou uloženy tři patky, svazkové pilíře i svorníky, vyzvednuté v roce 1908 (inv.č. 7348 až 7355). Z. Drobna architektonické články datuje k roku 1400, Petr Kroupa, autor inventárních karet MuMB, do poloviny 15. století.

¹⁸⁴ Viz poznámku 73.

¹⁸⁵ Otázkou však zůstává důvěryhodnost náčrtu, neboť na zmiňované dobové fotografii jsou zachyceny pouze tři svazkové pilíře a stejný počet jich je umístěn v depozitáři MuMB.

obdélná prostora (kapitulní síň?), v tomto případě o čtyřech klenebních polích.¹⁸⁶

Ke vzhledu středověkého kostela Panny Marie můžeme konstatovat, pouze to, co vyplývá z jeho dobových vyobrazení. Měl podobu jednodlní sálové stavby ukončené snad sedmibokým krátkým presbytářem stejné šíře jako loď, která měla čtyři klenební pole. Z dochovaných církevních staveb k takto řešenému konventnímu kostelu dnes neznáme mnoho analogií. Z českých zemí lze uvažovat pouze o kostelu sv. Anny při bývalém klášteře dominikánek v Praze na Starém Městě založeném po roce 1313.¹⁸⁷ Další obdobnou stavbou je kostel dominikánek v Lambrechtu bei Neustadt a. d. Haardt vystavěný v letech 1248–1257.¹⁸⁸

O závislosti na původní středověké stavbě v návaznosti na úskalí typologického zařazení kostela v rámci jezuitské architektury hovoří P. Fiedler. Svě předpoklady staví na základě analýzy tzv. nejstaršího plánu jezuitského kostela.¹⁸⁹

V roce 2001 bylo po snesení omítek vlastního kostela dokumentováno zdivo z ulice Jezuitské a Beethovenovy. Nejzajímavější situace byla rozpoznána na vnější západní stěně kaple Panny Marie. Zde bylo v celém rozsahu odkryto poměrně celistvé kamenné středověké zdivo,¹⁹⁰ ve kterém byl identifikován pozůstatek odsekané klenební konzoly z krinoidového vápence a cihlová plomba po druhé, která byla vyjmuta. Vzhledem k tomu, že při archeologickém výzkumu, který se uskutečnil v prostoru před touto zdí (sonda 39/A5) nebyly dokumentovány reliktky konstrukcí, odpovídajících patřičnému časovému horizontu, nemůžeme situaci jednoznačně interpretovat. S největší pravděpodobností se jednalo o dnes neznámou prostoru zaklenutou nejméně třemi poli křížové klenby. Dle dispozice stavba zcela jistě nesouvisela se svazkovými pilíři odkrytými v roce 1908.

Ve vlastním zdivu západního průčelí, věže a severní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie nebyly shledány žádné pozůstatky starších zděných substrukcí. Nadzemní zdivo kostela bylo vystavěno jednotně z cihel vyzděných v řádcích poměrně pravidelně běhounovou vazbou, střídající se s vazákovou.

O dva roky později bylo dokumentováno i zdivo jižní lodi a východní stěny kaple Panny Marie v prostoru dvorku. Potvrzena tak byla informace C. Hállové-Jahodové. Ve zdi kaple bylo v útržcích dochováno v celé délce kamenné stře-

¹⁸⁶ Günter BINDING – Matias UNTERMANN, *Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland*, Darmstadt 2001, s. 334.

¹⁸⁷ Kostel sv. Anny je jednodlní sálová stavba, ukončená pětibokým chórem o třech obdélných polích stejné šíře jako loď, která má čtyři klenební pole. Mimo dlouhého presbytáře se od brněnské stavby liší na západě situovanou věží. Srovnej například Václav MENCL, *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 49–50; Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 506–508.

¹⁸⁸ G. BINDING – M. UNTERMANN, *Kleine Kunstgeschichte*, s. 336.

¹⁸⁹ P. FIEDLER, *Několik poznámek*, s. 189.

¹⁹⁰ V kamenné zdi převažovaly metabazity, jako pojivo sloužila běžověžlutá vápenná malta.

dověké zdivo. Situace se opakovala i ve stěně kostelní lodi, fragmenty kameného zdiva končily mezi okny sakristie.¹⁹¹ Je tedy zřejmé, že raně barokní stavba částečně využila substrukce středověkého kostela. Pro tuto skutečnost ostatně hovoří i nepravidelný půdorys novostavby, když půdorysná dispozice jižní lodi je odlišná od lodi severní. Nelze předpokládat, že se jedná o substrukci středověkého kostela. Jako pravděpodobnější se jeví, že stavba částečně využívá původní kvadratury. Z dané situace můžeme vyvodit, že kaple Panny Marie, jejíž západní i východní stěna substrukce středověkých zdí využívá, je dnes jediným celistvějším pozůstatkem náležícím bývalé klášterní kvadratuře. Významnou a doposud nezkoumanou prostorou je hrobka pod kaplí Panny Marie. Ta, zdá se, zabírá celý její půdorys a už jen z tohoto důvodu můžeme předpokládat její středověké stáří. Tuto domněnku dokládá i založení středověkého základového zdiva s.j. 926, které se nachází pod západní stěnou kaple, dokumentované v sondě 39a/A5. Jeho základová spára se nachází v hloubce 2,50 m pod současnou úroveň terénu a tvoří tedy i stěnu sklepa (krypty). Prozkoumání interiéru krypty dnes tedy představuje jednu z posledních nevyužitých možností k doplnění informací týkajících se podoby středověkého kláštera.

Skutečnost, že v interiéru kostela Nanebevzetí Panny Marie byla v roce 2002 rekonstruována podlaha, byla zjištěna až po její opětovné pokládce. Nebylo tedy možno ověřit archeologické situace, které se pod podlahou nepochybně nacházejí, což je škoda obzvláště v případě ověření reliktů původního středověkého kostela.

Závěrečné shrnutí

Všechny záchranné archeologické výzkumy, které se na sledovaném území uskutečnily, dokumentovaly geologické podloží. To je v daném prostoru tvořeno souvrstvím sprašových návějí. Sondy 39a/D1 a 40/E3 doložily, že spraše leží na vrstvě hrubého písku, ve kterém je dnes stabilizována hladina spodní vody. Sonda 39/A1 doložila 3 m mocnou sprašovou návěj uloženou na pohřbeném půdním horizontu o síle cca 0,40 m, pod kterým se nachází další úroveň sprašového podloží. Situaci hlouběji dokumentovala sonda 39/D1, která zachytila kvartétní sedimenty, interpretované jako okraj říčního toku. Jedná se pravděpodobně o vnitřní okraj inundačního území, silně ovlivňovaného fluviální činností. V sondě 39a/A2 se v rámci sprašového podloží, ze kterého byly získány také fosilizované zvířecí kosti, podařilo také rozpoznat „pohřbený půdní horizont“.

¹⁹¹ Fragmenty zdiva vykazovaly shodnou konstrukci, metabazity za občasného použití slepenců Old Red spojované béžověžlutou vápennou maltou.

Ten byl dokumentován i v sondě 40/E3.¹⁹² V severní části ulice Beethovenovy i Mozartovy na sprašové podloží nasedal „klasický“ půdní černozeční horizont o mocnosti 0,30 až 0,60 m. V jižních částech ulic již zachován nebyl.

Současný terénní reliéf prostoru je výsledkem asanační akce z počátku 20. století a od původní konfigurace terénu se poněkud liší. Zjednodušeně lze říci, že současný sklon terénu k jihu byl v minulosti mírnější. Sonda 39a/C1 přinesla k původnímu reliéfu zajímavá zjištění, na jejichž základě je možno v jižní části Mozartovy ulice předpokládat „protisvah“, klesající přibližně ve směru J–S. Předpokládanou skutečnost by však musela ověřit rozsáhlejší sondáž. Převýšení mezi prostorem, kde byla položena sonda 40/B2, a severním koncem Beethovenovy ulice nečinil jako dnes 1,00 m, ale pouze cca 0,50 m. Rovněž jižní konec ulice byl oproti dnešnímu stavu položen výše. Podle situace zachycené sondou 40/D2 můžeme uvažovat o snížení terénu až o 2,00 m. Postupný nárůst terénu ve 13. století tak mohl být sledován pouze v severních částech obou již zmiňovaných ulic. V tomto prostoru byly zachyceny relikty „kulturních“ vrstev dosahujících mocnosti až 0,70 m a výkopových aktivit, dnes většinou již neinterpretovatelných (sondy 39/A1, 39/A2, 39/A3, 39/A4, 39/A5, 39a/A2, 39a/B1, 39a/B2, 40/A3, 40/B2).

Nejstarší aktivity spojené s městem, případně jeho předlokačním obdobím představuje tzv. zkulturněný černozeční horizont. Dle nálezů jej můžeme datovat před polovinu 13. století, tedy do období jen krátce předcházející založení kláštera. Nebyly identifikovány žádné starší sídlištní aktivity, jako je tomu v jižní části města.

Podařilo se zachytit nejstarší středověké osídlení prostoru ještě před výstavbou kláštera. Jedná se o již zmiňované relikty dřevohliněných domů z první poloviny 13. století. Výzkum pozůstatků domu tohoto typu významně doplnil naše znalosti týkající se jejich konstrukce a vybavení. Byl odkryt reliktní minimálně jednoho suterénu dřevohliněného domu a části dvou sklepů vrcholně středověkých domů kamenných.

Díky plošným odkryvům v prostoru rozšíření sond 39/A4 a 39/A5 se lze alespoň částečně vyjádřit k topografické situaci v průběhu vrcholného a pozdního středověku v těsné blízkosti bývalého kláštera. Sonda 39/A4 se dotkla prostoru středověké měšťanské zástavby orientované pravděpodobně do ulice Jezuitské. Její nejstarší horizont dokládají relikty pravděpodobně dvou dřevohliněných domů, respektive jejich sklepů ze druhé třetiny 13. století, na ně pak navazoval kamenný dům postavený před rokem 1300. Hospodářské zázemí této parcely odkryla jižněji položená sonda 39/A5.

¹⁹² Tento půdní horizont lze hypoteticky ztotožnit s obdobnými dokumentovanými aktivitami, jako tomu bylo při záchranném archeologickém výzkumu v prostoru Obchodní galerie Velký špalíček nebo v rámci sanace podzemí bloku 20, v tzv. mincmistrovském sklepe.

Suterén dřevohliněného domu, jehož zánik lze datovat podle materiálu v destrukčních úrovních na přelom 13. a 14. století, se nacházel východně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie. V rámci zásypů byl rozpoznán v Brně doposud ojedinělý případ destrukce otopného zařízení, propadlého při zániku domu z nadzemních podlaží do suterénu. Archeologickým výzkumem byly zachyceny dvě stěny suterénu (východní a jižní), se stopami po vertikální konstrukci sklepa, případně i domu. Rozměry sklepa by tedy dosahovaly hodnoty mezi 9 a 11 metry na přibližně 11 m. Celková plocha suterénu by se tak pohybovala od 99 do 121 m². Předpokládáme, že dům, jemuž suterén náležel, byl orientován do ulice Široké (Jezuitské). Vznik suterénu můžeme datovat do doby okolo poloviny 13. století. Další obdobné stavby můžeme pravděpodobně sledovat ve výkopu kanalizace a jejích přípojek v jižní části ulice. Zde se však podařilo zachytit pouze spodní část stavby, a to velmi fragmentárně. K jejich orientaci a rozměrům není tedy z těchto důvodů možno zaujmout konkrétnější stanovisko.

Při východní straně ulice byl zapuštěn poměrně rozsáhlý sklep kamenného domu, vystavěného v závěru 13. století (sondy 39a/A1, 39a/A2). Z domu bylo dokumentováno i nadzemní zdivo jeho nepodsklepené části. V prostoru ulice jižněji domu pak byly dokumentovány pozůstatky jeho hospodářského zázemí, představované odpadními jímkami, nejrůznějšími výkopy a jámami a pozůstatkem výrobního zařízení. Pozůstatek kamenného sklepa téhož stavebního horizontu ve střední části ulice při její západní straně dokládá ojedinělou stavbu i v těchto místech. Souvislejší zástavba se zde nenacházela, pokud zde byla, muselo by se jednat o nepodsklepené domy, jejichž základy byly odstraněny v průběhu terénních úprav na počátku 20. století.

Zachycené pozůstatky měšťanské zástavby ze závěru 13. století dokládají, respektive lokalizují uličku při hradbách, čímž zároveň vymezují bývalý klášterní areál ze strany východní. Vymezení klášterního areálu na západě pak dokládají odpadní jímky hluboko v parcelách domů z ulice Kozí. Tomu odpovídá i výše uvedený stav zaznamenaný na vedutách H. B. Bayera a H. J. Zeisera.

Nebýt nálezů z roku 1908 a dokumentovaných substrukcí zdí v kapli Panny Marie a v jižní stěně jižní lodi kostela, neznali bychom dnes žádný relikt náležící středověké stavbě. Archeologie se dotkla pouze ze západní strany ve své podstatě středověké prostory, dnes využitě jako hrobka pod kaplí Panny Marie. Všechny tyto reliкty konstrukcí náleží konventu. Doposud se nepodařilo zachytit jakékoli hmatatelné stopy po kostelu Panny Marie. K tomu bylo nejbližší při rekonstrukci podlahy v interiéru kostela, bohužel situace se nepodařilo využít. Také nebyl v sebemenším náznaku identifikován klášterní hřbitov. Situaci si lze vysvětlit pouze tak, že se rozkládal někde v prostoru jižně bývalého kláštera, tedy v dnešním vnitrobloku 39 a zničen byl již v minulosti při stavebních aktivitách jezuitů nebo později vojska.

Severně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie byly sondou 39a/B1 odkryty prostory, jež byly součástí rozsáhlejších sklepů, souvisejících s renesanční fází přestavby kostela, respektive jeho zakomponováním do areálu jezuitské koleje. Západní část sklepů při severní sakristii byla zničena výstavbou severního schodiště. V rámci sklepa byl dokumentován relikt substrukce kamenné středověké zdi, která charakterem své konstrukce odpovídá závěru 13. století, ve svém funkčním období byla součástí dnes neznámé nadzemní stavby náležící k areálu herburského kláštera (teoreticky se může jednat i o substrukci středověkého kostela).

Výzkumem v ulici Mozartova bylo v daném prostoru doloženo běžné zázemí měšťanských domů od poloviny 13. století až po století šestnácté. Odpadní jímky z období renesance byly dokumentovány také v sondách 40/D4, 40/E1 39a/C1. Tento stav dokládá skutečnost, že zmíněný prostor byl ke koleji přiřčen až v závěru 16. století.

Většina sond i archeologických výzkumů dokumentovala reliktu staveb náležících komplexu jezuitské koleje. V Beethovenově ulici byly zachyceny pozůstatky koleje v sondách 39/A4, 39/A5, 39/B1, 39/C2, 40/A3, 40/B2, 40/D1 a 40/D2. K přesnější dataci a interpretaci reliktů převážně základových zdí orientovaných převážně Z–V směrem nedošlo z důvodu dnes již neexistující příslušné stratigrafie i fragmentárnosti jejich zachycení. Nicméně lze prohlásit, že převážnou většinu těchto zdí je možno ztotožnit se situací patrnou na dochovaných (= známých) historických plánech.

Jak již bylo řečeno úvodem, systematický archeologický výzkum, doprovázející jakékoliv stavební aktivity¹⁹³ v tomto prostoru, může velmi výraznou měrou doplnit naše doposud velmi kusé znalosti o stavebním vývoji tohoto pro brněnskou historii významného místa. V kombinaci s archivními a ikonografickými prameny se tak mohou objevit zcela netušené souvislosti a podstatné informace osvětluující podobu bývalého herburského kláštera.

¹⁹³ Ve sledovaném prostoru se to týká především rekonstrukce ulic Beethovenovy a Jezuitské. Zcela dominantní postavení z hlediska archeologického terénu představuje dvorek při kostele Nanebevzetí Panny Marie, kde lze očekávat i reliktu vlastních středověkých staveb kláštera.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Výřez z veduty G. Houfnagela, Pohled na Brno od jihovýchodu. Výřez zachycuje presbytář kostela sv. Jakuba (N) a kostel Panny Marie (O).
- Příloha č. 2: Půdorys kostela sv. Anny bývalého kláštera dominikánek v Praze. Převzato z publikace V. Mencl, *Česká architektura doby lucemburské*.
- Příloha č. 3: Průhled jezuitskou ulicí od východu ke sv. Jakubovi. Asi 1903. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XIVa, č. 10.
- Příloha č. 4: Brána mezi II. a III. dvorem. Dnes přemístěná jižně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie, asi 1903. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XIVa, č. 19.
- Příloha č. 5: Pohled do V. dvora směrem k presbytáři kostela Nanebevzetí Panny Marie, asi 1903. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XIVa, č. 27.
- Příloha č. 6: Leopold Masur dokumentující odkryté patky „kapitulní síně“. Datováno 1908. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XXVa, album 10, č. 65 (N. s. 1029).
- Příloha č. 7: Demolice V. dvora. Nedatováno. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XXVa, album 10, č. 59 (N. s. 71).

- Barevná příloha č. XV: Výřez z veduty H. B. Bayera a H. J. Zeisera Brno od jihovýchodu z ptačí perspektivy za švédského obležení.
- Barevná příloha č. XVI: Výřez z veduty H. B. Bayera a H. J. Zeisera Obležení Brna Švédy od 3. května do 20 srpna 1645.
- Barevná příloha č. XVII: Výřez z veduty J. B. Spiesse, Pohled na Brno od východu.
- Barevná příloha č. XVIII: Letecký snímek domovního bloku 39, pohled od severu. Foto M. Bálek 2002.
- Barevná příloha č. XIX: Situační plán severní části ulice Mozartovy zachycující archeologické situace a zdiva.
- Barevná příloha č. XX: Půdorys a řez sklepem dřevohliněného domu ze 13. století při ústí ulice Mozartovy do Jezuitské.
- Barevná příloha č. XXI: Snímek části archeologicky zkoumaného suterénu dřevohliněného domu z poloviny 13. století, pohled od SV.
- Barevná příloha č. XXII: Základy topeniště pece nad zásypem dřevohliněného domu.

- Barevná příloha č. XXIII: Část sklepních renesančních prostor severně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie.
- Barevná příloha č. XXIV: Půdorys archeologických situací odkrytých před severní částí západního průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie. Sonda A2, blok 39.
- Barevná příloha č. XXV: Pohled z ptačí perspektivy na archeologické situace odkryté před severní částí západního průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie. Sonda A4, blok 39.
- Barevná příloha č. XXVI: Půdorys archeologických situací odkrytých východně kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A4, blok 39.
- Barevná příloha č. XXVII: Pohled na archeologické situace odkryté východně kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A5, blok 39.
- Barevná příloha č. XXVIII: Pohled na obnažené vrcholně středověké zdívo dnešní kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A5, blok 39.
- Barevná příloha č. XXIX: Pohled na západní zdívo kaple sv. Františka Xaverského po snesení omítek. Vyznačena odsekaná konzola.
- Barevná příloha č. XXX: Druhotně umístěné sružené sedile ve východní zdi kaple sv. Františka Xaverského.
- Barevná příloha č. XXXI: Průhled větracím okénkem do východní části krypty pod kaplí sv. Františka Xaverského.
- Barevná příloha č. XXXII: Plán nerealizovaného projektu dostavby východní části kasáren, zachycující stojící stavby při dvorech IV, V a VII včetně jízdárny. Datován k 1. září roku 1815. Uložen v Moravském zemském archivu v Brně, fond E 25 Jezuité Brno, inv.č. 948, č.j. 641, kart. 12.
- Barevná příloha č. XXXIII: Nedatovaný, půdorys nerealizované stavby jezuitské koleje. Na rubu značený *Delineatio Collegii Brunensis S. J.* Uložen v Moravském zemském archivu v Brně, fond E 25 Jezuité Brno, inv.č. 35 A, sign. 35, kart. 583.
- Barevná příloha č. XXXIV: Celkový plán bloku 39 a jeho nejbližší okolí s vyznačenými archeologicky zkoumanými situacemi. Šedě vyznačena zástavba před zbouráním areálu bývalé jezuitské koleje. Stav k roku 2003 včetně.

Anmerkungen zur Ortsbeschreibung der nächstgelegenen Umgebung des ehemaligen Herburg-Klosters in Brünn

RESÜMEE

Das Gebiet im nordöstlichen Teil des historischen Kerns der Stadt Brünn machte vor fast hundert Jahren einen grundsätzlichen baulichen Wandel durch. Vor den hektischen Bauaktivitäten befand sich an diesem Ort ein von der k. k. Armee benützter Komplex eines ehemaligen Jesuitenheims, der an Stelle des rund um das Jahr 1240 gegründeten Herburg-Klosters gebaut wurde. Das Herburg-Kloster gehörte zur Dreiheit der Brüner Mendikantenklöster, deren Anfänge in die 40er Jahre des 13. Jahrhunderts reichen, also in die Anfänge der Stadtkonstitution. Alle Arbeiten, die sich mit der Historie und Bauentwicklung Brünns befassen, berühren mehr oder minder seine Geschichte. Die Nachrichten sind spärlich, die reiche Geschichte dieses Klosters ist vor allem für das Mittelalter nur sehr lückenhaft belegt. Auf Grund der umfangreichen Bautätigkeit, die am Ort des ehemaligen Klosterareals vorging, und der fehlenden oder bis jetzt unbekannt archivarischen Quellen und historischen Pläne haben wir gegenwärtig keine rechte Vorstellung von Aussehen und Größe des ehemaligen Klosters. Die bestehenden Rekonstruktionen sind mehr oder weniger hypothetisch, ihre Treue lässt sich vielleicht nur durch archäologische Erforschungen, gegebenenfalls durch bisher unbekannt Archivquellen überprüfen.

Im gegebenen Raum wurden bis jetzt acht im Ausmaß und in der Form unterschiedliche archäologische Rettungsgrabungen durchgeführt.

Alle diese Erforschungen dokumentierten den geologischen Untergrund.

Er wird durch die Gesteinsformationen der Lösswehen gebildet, die an der Grobsandschicht liegen. Eine der Sonden belegte eine solche 3 m mächtige am „begrabenen“ Bodenhorizont abgelagerte Lösswehe, unter dem sich eine weitere Löss-Schicht befindet. Detaillierter wurde die Situation nur durch eine Sonde dokumentiert, welche die Quartärsedimente erfasste, die als Flussrand zu interpretieren sind. Es gelang, fossilisierte Tierknochen aus dem Lössuntergrund in zwei Sonden zu gewinnen. Im Nordteil der heutigen Straßen Beethovenova wie auch Mozartova lagerte sich auf den Lössuntergrund der Schwarzbodenhorizont auf. Das gegenwärtige Geländere relief des betrachteten Raums, das sich von der ursprünglichen Konfiguration mäßig unterscheidet, ist eine Folge der Sanierung anfangs des 20. Jahrhunderts. Das allmähliche Anwachsen des Geländes im 13. Jahrhundert wurde nur in den Nordteilen der beiden Straßen verfolgt. In diesem

Raum wurden auch die Relikte der bis 0,7 m mächtigen „Kulturschichten“ erfasst.

Die ältesten Aktivitäten, die mit der Stadt beziehungsweise mit ihrer Vorlokalisierungperiode verbunden sind, stellt der so genannte kulturelle Schwarzbo-denhorizont dar. Den Funden nach können wir ihn in die Zeit vor die Mitte des 13. Jahrhunderts datieren, also in die Periode, die der Klostergründung nur kurz voranging. Nirgendwo ist es gelungen, die älteren Besiedlungsspuren zu erfassen, so wie sie im Südtel der Stadt üblich sind.

Die archäologischen Erforschungen brachten die Informationen über die Anfänge der Bauentwicklung der Stadt an diesen Orten. Es ist gelungen, die älteste mittelalterliche Besiedlung in der Zeit zu erfassen, die der Klostergründung voranging.

Dank der beiden Abdeckungen in der Straße Beethovenova können wir die topographische Situation an diesen Orten für das Hoch- und Spätmittelalter teilweise rekonstruieren. Den ältesten Bebauungshorizont belegen die Relikte der zwei Holz-Lehm-Häuser aus dem zweiten Drittel des 13. Jahrhunderts, an die dann das vor dem Jahr 1300 gebaute Steinhaus anknüpfte. Das Wirtschaftshinterland dieser Parzelle befand sich südlicher. Das Kellergeschossrelikt des Holz-Lehm-Hauses in der Straße Mozartova, dessen Untergang sich nach dem Material in den Destruktionsschichten in die Wende des 13. und 14. Jahrhunderts datieren lässt, befand sich östlich vom Presbyterium der Mariä-Himmelfahrt-Kirche. In den Aufschüttungen wurde in Brünn ein bis jetzt einmaliger Fall einer Heizanlagendestruktion erkannt, die beim Hausuntergang aus den Obergeschossen ins Kellergeschoss durchgefallen war. Den Hausaufbau können wir in die Zeit gegen die Mitte des 13. Jahrhunderts datieren. Weitere ähnliche Bauten können wir fragmentarisch in der Kanalisationsausgrabung und ihren Anschlüssen an der Südseite der Straße verfolgen.

An der Ostseite der Straße war ein verhältnismäßig ausgedehnter Keller des am Ende des 13. Jahrhunderts gebauten Steinhauses eingelassen. Dokumentiert wurde auch das überirdische Mauerwerk des nicht unterkellerten Hausteils. Im Straßenraum südlicher vom Haus wurden dann die Überreste seines wirtschaftlichen Hinterlands dokumentiert, verkörpert durch die Abfallbehälter, die verschiedensten Ausgrabungen und Gruben und die Überreste der Produktionseinrichtung. Der Überrest des zweiten Steinkellers desselben Bauhorizonts im mittleren Teil der Straße belegt einen allein stehenden Bau auch an diesen Stellen. Eine zusammenhängende Bebauung befand sich hier nicht. Wenn sie hier vorkommen sollte, würde es sich um nicht unterkellerte Häuser handeln, deren Fundamente im Verlauf der Terraingestaltung Anfang des 20. Jahrhunderts vernichtet wurden.

Die erfassten Überreste der bürgerlichen Bebauung aus dem Ende des 13. Jahrhunderts belegen die Gasse an den Stadtmauern und grenzen gleichzeitig das ehemalige Klosterareal von der Ostseite ab.

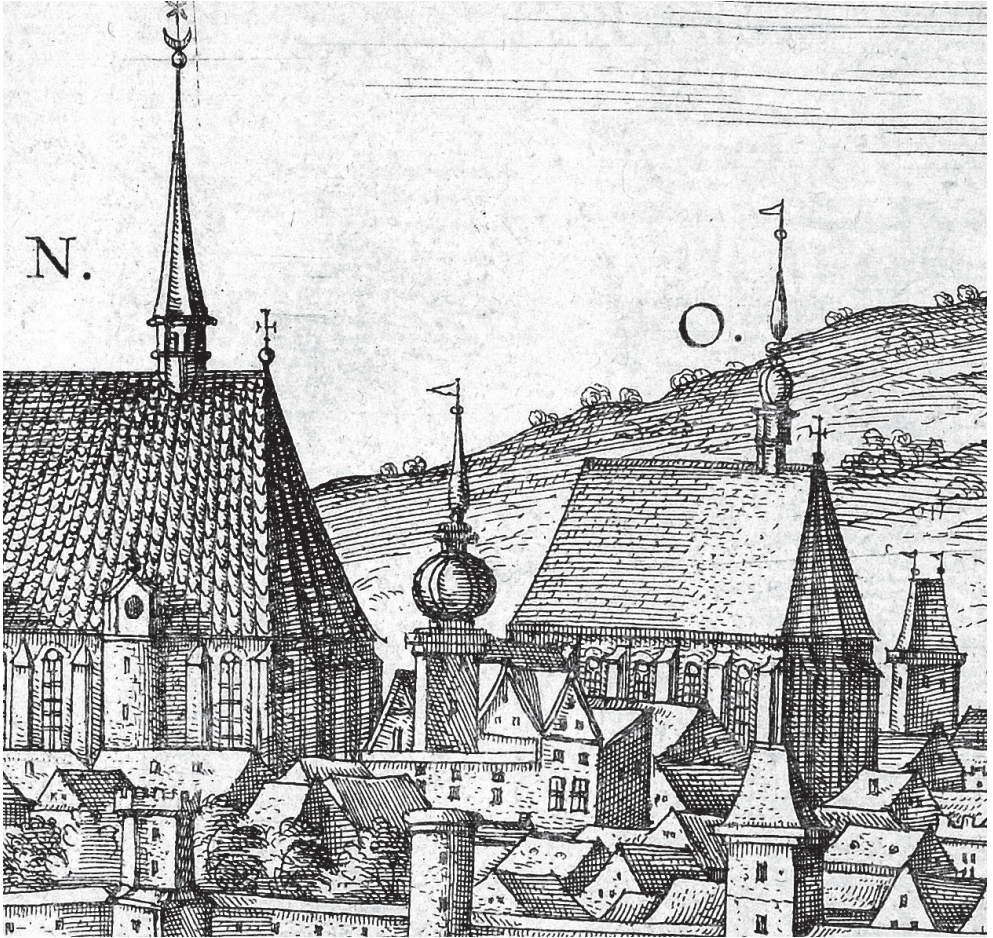
Ohne die Funde aus dem Jahr 1908 und die dokumentierten Mauersubstrukturen in der Kapelle der hl. Jungfrau und in der Südwand des Kirchenschiffes, würden wir heute kein zum mittelalterlichen Bau gehörendes Relikt kennen. Die Archäologie befasste sich nur mit dem im Grunde mittelalterlichen Raum an der Westseite, der heutzutage als Gruft unter der Kapelle genutzt wird. Alle diese Relikte der Konstruktionen gehören zum mittelalterlichen Konvent. Es ist noch nicht gelungen, die Überreste der Kirche der hl. Jungfrau zu erfassen.

Nördlich vom Presbyterium der Mariä-Himmelfahrt-Kirche wurden die Kellerräumlichkeiten entdeckt, die mit dem Bau der Renaissancekirche bzw. mit ihrer Eingliederung ins Areal des Jesuitenheims zusammenhängen.

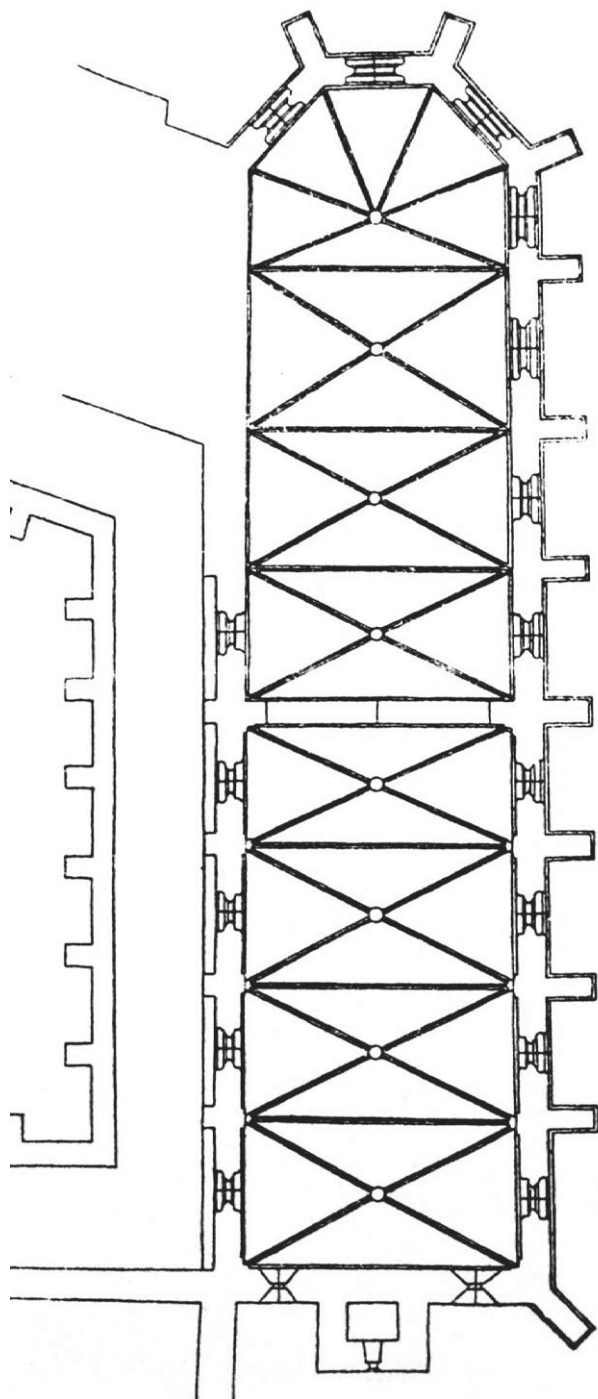
Die Erforschung in der Straße Mozartova belegte im gegebenen Raum das übliche Hinterland der bürgerlichen Häuser ab der Hälfte des 13. Jahrhunderts bis zum 16. Jahrhundert.

Die meisten Sonden wie auch die archäologischen Erforschungen dokumentierten die Relikte des zu den Bauten des Jesuitenheims gehörenden Mauerwerks. Eine genauere Datierung und Interpretation der vorherrschend zu den Fundamenten gehörenden Relikte der Mauerwerke misslang, weil sie nur fragmentarisch erfasst sind und die entsprechende Stratigraphie heutzutage nicht mehr besteht.

Wie schon einleitend gesagt wurde, wird nur eine systematische archäologische Erforschung, die jede beliebige Bauaktivität in diesem Raum begleitet, unsere bis jetzt sehr lückenhaften Kenntnisse über die Bauentwicklung dieses für die Brüner Geschichte bedeutenden Orts ergänzen können.

Příloha č. 1: Výřez z veduty G. Houfnagela, Pohled na Brno od jihovýchodu. Výřez zachycuje presbytář kostela sv. Jakuba (N) a kostel Panny Marie (O).

Příloha č. 2: Pádorys kostela sv. Anny bývalého kláštera dominikánek v Praze.

Příloha č. 3: Průhled jezuitskou ulicí od východu ke sv. Jakubovi. Asi 1903.

Příloha č. 4: Brána mezi II. a III. dvorem. Dnes přemístěná jižně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie, asi 1903.

Příloha č. 5: Pohled do V. dvora směrem k presbytáři kostela Nanebevzetí Panny Marie, asi 1903.

Příloha č. 6: Leopold Masur dokumentující odkryté patky „kapitulní síně“. Datováno 1908.

Příloha č. 7: Demolice V. dvora. Nedatovány.

NOVÉ POZNATKY KE STAROBRNĚNSKÉMU KOSTELU SV. PROKOPA A JEHO OKOLÍ. PŘÍSPĚVEK K HISTORICKÉ TOPOGRAFII STARÉHO BRNA

Podnětem pro vznik následující studie byly dva záchranné výzkumy v okolí křižovatky ulic Křížové a Václavské na Starém Brně, které v červnu až srpnu roku 2003 provedla společnost Archaia Brno o.p.s. (A36/2003 a A41/2003).¹ Oba výzkumy byly vyvolány rekonstrukcí kolejového svršku ve zmíněném prostoru a souběžně probíhající výměnou inženýrských sítí (vodovod, kanalizace, kabel vysokého napětí). Rekonstrukce zasáhla celou ulici Křížovou, severní část Václavské ulice a v malé míře i jihovýchodní část Mendlova náměstí. Zemní práce na křižovatce ulic Křížové a Václavské narušily archeologický terén, přestože inženýrské sítě měly vést ve starých trasách. Poté, co byla zasažena středověká zdiva, se podařilo dosáhnout alespoň toho, aby investor strpěl archeologický výzkum. Ten i přes malý plošný rozsah a ztížené podmínky přinesl zásadní poznatky k raně i vrcholně středověkým dějinám dotčeného prostoru, z nichž některé budou mít trvalý význam pro brněnskou historii. Částečně výzkum osvětlil i geologické podmínky zkoumaného prostoru, bohužel se však nepodařilo získat včas ke spolupráci geologa, takže jeho výpověď je pouze orientační.

Okolí křižovatky je známo již více než dvacet let jako archeologická lokalita s mimořádným významem pro dějiny Brna. V bezprostřední blízkosti se nachází raně středověká opevněná lokalita „Modrý lev“, dávaná do souvislosti se sídlem brněnských údělných knížat, doloženým písemnými prameny přinejmenším ke konci 11. století.² Dnešní frekventovaná křižovatka se nachází přímo v místech středověkého kostela sv. Prokopa a Oldřicha. Zemní zásahy postihly i další místa historického intravilánu Starého Brna. Obecně lze říci, že archeologických pramenů k dějinám Starého Brna není přes několik větších výzkumů k dispozici mnoho, takže každý příspěvek je velmi cenný.

¹ Z výzkumů v době odevzdání příspěvku nebyly ještě k dispozici nálezové zprávy, vycházeli jsme tedy z terénní dokumentace deponované v archivu Archaia Brno o.p.s.. Důležitější byla druhá z obou akcí, v prvním případě se jednalo jen o několik prostorově omezených sond, z nichž však jedna pravděpodobně zasáhla pozůstatky raně středověkého osídlení – viz obr. X, sonda 36/03/S7.

² Dana CEJNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Archeologické výzkumy na Starém Brně*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 11, Brno 1993, s. 23–28; Richard ZATLOUKAL, *Brno* (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město). In: Přehled výzkumů (dále PV) 41 (1999), Brno 2000, s. 152–153.

Přírodní prostředí

Geologické podloží lokality tvoří zelenošedý, respektive světle šedý či světle zelený, místy mírně písčité zvodnělý jíl, pod nímž byly ve Václavské ulici zachyceny ještě oranžové jíly. Odvodňovací šachty v Křížové ulici dosáhly nižších úrovní (S 4, S 5, S 6, S 14) a zachytily různobarevné vrstvy jílu, respektive písčitého jílu, v horní části mírně zkulturněných (uhlíky, mazanice). Ve třech sondách byly pod těmito jíly zachyceny i vrstvy písků (cca 1 m), v jednom případě v jejich podloží byl ještě zvodnělý tmavě šedý jíl a valounový štěrkopísek. S vysokou pravděpodobností se bude ve všech případech jednat o fluviální sedimenty Svratky, jejich stáří v rámci kvartéru však zůstává prozatím nevyjasněno.

Jedná se tedy o prostor, jehož reliéf byl ovlivněn polohou v blízkosti vodních toků. Zkoumané území leží mezi hlavním tokem Svratky a Svrateckým náhonem, což s nejvyšší pravděpodobností nebylo umělé vodní dílo, jak se soudilo dříve,³ ale vedlejší rameno Svratky, v průběhu dějin upravované a regulované.⁴ Dnešní povrch leží v nadmořské výšce cca 202–203 m n. m., ovšem báze kulturních vrstev v okolí křížovatky byla výzkumem zjištěna zhruba v úrovni 200–200,60 m n. m.

Kostel sv. Prokopa a Oldřicha

Stav bádání

Poměrně dlouhou dobu byly pro řešení historie kostela sv. Prokopa k dispozici jen písemné prameny. Kostel sv. Prokopa je poprvé zmiňován v menším privilegii pro Brno roku 1243.⁵ Další zpráva o tomto kostelu je v listině z roku 1288⁶ a poté až 1314.⁷ Pozdější listiny souvisejí již s předáním patronátních práv královně vdově Elišce Rejčce a z jejich rukou pak nově založenému klášteru cisterciáček.⁸ Roku 1332⁹ byl kostel klášteru inkorporován a jeho dějiny

³ Zejména Cecílie HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno – dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975, s. 25; Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Zásobování Brna vodou ve středověku*. K 900. výročí 1. zmínky o Brně. In: *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 43, s. 304.

⁴ Rudolf PROCHÁZKA, *Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně – Pekařské ulici*. In: *Archaeologia historica* 15, 1990, s. 99–109; TÝŽ, *Výzkumy v prostoru starého ramene řeky Svratky na Starém Brně*. In: *Niva z multidisciplinárního pohledu II*, Brno 1997, s. 57; TÝŽ, *Zrod středověkého města na příkladu Brna. K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2, Praha – Brno 2000, s. 10–12, 19–20, 28–29, 92–94; tam odkazy na další literaturu a prameny.

⁵ CDB IV, 1, s. 79–87, č. 17.

⁶ CDM IV, s. 353–354, č. 276.

⁷ CDM VI, s. 54–55, č. 77.

⁸ CDM VI, s. 140–141, č. 185; CDM VI, s. 159–160, č. 215; CDM VI, s. 160, č. 217; CDM VI, s. 184–185, č. 248; CDM VI, s. 230, č. 296; CDM VI, s. 263–264, č. 337.

⁹ CDM VI, s. 340–341, č. 444; s. 339–340, č. 443

pak souvisejí s klášterními až do roku 1782, kdy byl klášter cisterciáček v rámci josefínské reorganizace brněnské farní sítě zrušen. Kostel pak převzal Náboženský fond a krátce nato byl zrušen a roku 1785 zbořen.¹⁰

Kombinací listinných údajů a úvah o patrociniích byly v minulosti kostelu jednak vytvořeny dějiny hluboko před 13. stoletím, jednak byl silně akcentován jeho význam.¹¹ Ze střídavého označení *capella a ecclesia* v písemných pramenech se dříve usuzovalo na změny farní organizace na Starém Brně.¹² Dějiny kostela byly hypoteticky hledány hluboko v raném středověku a hledala se souvislost jeho správce s brněnskou raně středověkou mincovnou, kterou starší bádání ve shodě s Richterovou představou o poloze brněnského hradu kladlo na Petrov.¹³ Po výzkumu raně středověké opevněné lokality v domovním bloku mezi Křížovou, Křídlovickou a Ypsilantiho se začala předpokládat souvislost kostela s ní¹⁴ a začala se sem klást i mincovna, z níž vzešly ražby brněnských údělníků.¹⁵

Všechny tyto hypotézy dosud čekaly na své potvrzení archeologickým výzkumem. Tento poněkud záhadný kostel, hypoteticky spojovaný už s raně středověkým osídlením, měl být sice archeologicky zachycen již při předchozí rekonstrukci křížovatky v letech 1977–1979, tehdy se ale nepodařilo jednoznačně vyřešit stáří zdív ani kulturních vrstev.¹⁶ Výpovědní hodnota tehdejších záchran-

¹⁰ K tomu zejména Jaroslav VODIČKA, *Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně*. In: BMD 7, 1965, s. 193–217; zvláště s. 201; Karel KUČA, *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha–Brno, s. 529–530; Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 205–207.

¹¹ Z nejdůležitějších studií: František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1902, s. 83, 103, 114–116; Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, Brno 1911, s. 46, 66, 152–153; Jaroslav POŠVÁŘ, *Kaple sv. Prokopa na Starém Brně a její význam v 13. a 14. století*. In: VVM 9, 1952, s. 17–21; Gracián CHALOUPKA, *K nejstarším dějinám Starého Brna*. In: BMD 7, 1965, s. 147–149; Rudolf HURT, *O poloze starého kostela Panny Marie*. In: Časopis Moravského muzea, vědy společenské 57, 1972, s. 221–229; D. CEJNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – L. SULITKOVÁ, *K problematice počátků města Brna*. In: Československý časopis historický 32, 1984, s. 262–265; L. SULITKOVÁ, *Brno v listinách do počátku institucionálního města*. In: BMD 11, 1993, s. 57–59; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století. K původu brněnského patriciátu*. In: BMD 15, 1995, s. 47–50; D. CEJNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Archeologické výzkumy*, s. 27; R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 24–27; K. KUČA, *Brno*, s. 17, 19, 25, 518–535.

¹² Zejména R. HURT, *O poloze*, s. 224; R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 27.

¹³ Zejména F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 83, a J. POŠVÁŘ, *Kaple*, s. 19. Posledně jmenovaného zarážela poměrně značná vzdálenost kaple od Petrova, tj. cca 15 minut cesty.

¹⁴ D. CEJNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Archeologické výzkumy*, s. 27; R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 24–27.

¹⁵ Libor JAN, *Kdo byl Crucisburgensis monetae magister?* In: Folia numismatica 3, 1988, s. 23–30; Ivo PÁNEK, *Tři příspěvky k moravskému mincovnictví 13. století*. In: Folia numismatica 6–7, 1991/1992, s. 4. L. Jan zároveň uvažoval i o starším zasvěcení sv. Benediktu, to se však týká pravděpodobně benediktinského proboštství v Komárově, viz L. SULITKOVÁ, *Brno v listinách*, s. 57–58.

¹⁶ Jana ČIŽMÁŘOVÁ, *Brno, Křížová ulice*, rukopis nálezové zprávy (dále NZ) v archivu Muzea města Brna č.j. 3/78, 1978; Martin GEISLER, *Brno, Václavská – Křížová ulice*, rukopis NZ tamtéž č.j. 3/79, 1979. Obě záchraně akce J. Čižmářové proběhly při východní straně Křížové ulice ve výkopech inženýrských sítí. V prvním případě byla zaznamenána pozdně středověká vrstva a z vytěžené zeminy bylo získáno několik raně středověkých keramických zlomků, k nimž se nepodařilo zjistit příslušnou kulturní vrstvu. Dále byla zjištěna přítomnost lidských kostí v navážkách. Co se týče zdív, uvádí autorka v roce 1977 rohovou lícovanou zeď z velkých kamenných kvádrů a v roce 1978 řadu zdí v kanalizační rýze, z nichž některé,

ných akcí je dnes velmi omezená. Přestože závěry ohledně nalezených zdív nevyznívají nijak jednoznačně, byl vysloven názor, že kostel musel být až ze 13. století, neboť byl vystavěn z mohutných lícovaných kvádrů pozdně románského charakteru.¹⁷ Teprve v roce 2003 se podařilo uskutečnit výzkum, který by neměl výpovědní hodnotu sběru.

Výsledky výzkumu

Nejdůležitější informace přinesly přeložky inženýrských sítí na křižovatce Křížové a Václavské (viz přílohu č. 10). Bezesporu nejvýznamnější přínos výzkumu představují zachycená základová, ojediněle i nadzemní zdiva kostela sv. Prokopa (s. j. 908 a 928) a ohrazení jeho hřbitova (s. j. 907, 910, 916, snad i 901). V rámci přeložky vysokého napětí, jejíž trasa byla vyhloubena napříč křižovatkou, byla zachycena vrcholně středověká zdiva s. j. 907 a 908 a novověká zdiva 909. Zároveň bylo zachyceno vrcholně středověké zdivo podobného charakteru ještě v přeložce vodovodu, zhruba kolmé na trasu vysokého napětí (S3, s. j. 910). Další zdivo bylo dokumentováno v kanalizační rýze před Václavskou 17 (kavárna „Kouřící králík“; s. j. 916) a poslední ve výkopu pro sloup veřejného osvětlení v chodníku před Václavskou 20 (s. j. 928). Útržek obdobného zdíva zachytila ještě přeložka vysokého napětí před prolukou severně domu Václavská 18/20 (po domě Křížová 49), zde se ovšem jednalo o naprostý zbytek v řezu (s. j. 901), silně narušený výkopy pro inženýrské sítě a novověká zdiva.

Všechna zmíněná vrcholně středověká zdiva mají naprosto shodný charakter a představují tedy jednu stavební fázi. Jsou stavěna lomovou technikou se snahou o vyrovnaný líc. Při jejich stavbě byl použit výhradně slepenec a pískovec Old-Red, ojediněle pak i fragmenty maloformátových cihel (4,5 × 11 × ? cm), spojovány byly nápadně růžovou velmi hrubou písčitou maltou. Do zdíva s. j. 907 byl sekundárně zazděn okraj zásobnice datovatelné do 13. století (viz přílohu č. 7). Charakter zdíva a malty je velmi blízký první fázi výstavby Dominikánského kláštera v Brně, datované do 30. let 13. století.¹⁸

S ohledem na rychle postupující stavbu¹⁹ byla dohodnuta zjišťovací sonda při severní straně zdi s. j. 907. V ní se podařilo dosáhnout úrovně geologického

z kvádrů červeného slepence, mohly náležet k dosud přesně nelokalizovanému kostelu sv. Prokopa, pro značné narušení a změň mladších zdí však nelze vyslovit přesnější závěry. Při následné rekonstrukci křižovatk v roce 1979 získal Boris Novotný ze středu křižovaty kosterní materiál a M. Geisler ze západní strany Křížové ulice četné fragmenty keramiky. Obě nálezové zprávy jsou vedeny ve slovní rovině a v podstatě není k dispozici plánová a fotografická dokumentace.

¹⁷ Lubomír KONEČNÝ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. In: Forum brunense 1995/1996, s. 15–16; zde v poznámce č. 20 odkazuje kromě nálezových zpráv na informaci Bohumila Samka.

¹⁸ M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice, II. etapa*, nálezová zpráva v archivu Archaia Brno o.p.s., č. j. 36/02, 2002.

¹⁹ Rozhodující část výzkumu probíhala podle harmonogramu stavby, tj. velmi často o víkendech a bez ohledu na osmihodinovou pracovní dobu či počasí.

podloží a zjistit stratigrafii zdi 907 vzhledem ke starším kulturním vrstvám. Jižně od této zdi byla přeložka odborně odtěžena na úroveň stavby. Obě tyto sondy pomohly kromě chronologie určit bezpečně i funkci zdiva 907. To se podařilo ještě u zdiva 916, zasaženého kanalizační rýhou S8, a částečně i u zdiva 910 v přeložce vodovodu.

Zdi 907 a 916 bylo možno interpretovat naprosto jednoznačně jako ohrazení hřbitova, neboť po jejich vnitřní straně byly zachyceny hrobové jámy, respektive vrstvy s lidskými kostmi (s. j. 154; 190), a po vnější straně souvrství komunikačních úprav, respektive planýrek a nánosů mezi nimi. Jižně zdi 907 bylo prozkoumáno nejméně 1 m mocné souvrství komunikačních úprav z různě hrubého valounového štěrku, v horní části bezpečně již novověkých, nebylo však dosaženo jeho báze. Mohlo se zde jednat již o úpravu Křídlovické ulice z doby, kdy tato sloužila jako silnice. Komunikační vrstvy východně od zdi 916 měly poněkud jiný charakter, v podstatě se jednalo o zpevnění povrchu hlinitých nánosů tenkými vrstvami štětu. Nejstarší štět představovala vrstva s. j. 195 z drčeného slepence Old-Red s příměsí růžové malty. Na mladší úpravy byl užit říční štěrkopísek nebo v jednom případě (s. j. 202, resp. 193) drčený krinoidový vápenec. Jako ohradní byla interpretována ještě zeď s. j. 910, zhruba kolmá na zeď 907, u níž se podařilo doložit pouze dláždění z vápence ze západní, tedy vnější strany, popřípadě vrstvičky drčeného Old-Redu s růžovou maltovinou, které by rovněž mohly svědčit pro komunikační využití prostoru (s. j. 113 a 115). Terén po vnitřní straně zdi byl již v minulosti poničen. Pravděpodobně byl původně ohradní zdí i útržek zdiva s. j. 901.

Obě zdi, u nichž se podařilo doložit stratigrafii, byly založeny do starších kulturních vrstev, obsahujících keramiku z počátku či 1. poloviny 13. století.

V případě zdi 907 to byly kulturní vrstvy s. j. 122 a 130, v případě zdi 916 s. j. 198 = 208. Zdiva jsou tedy mladší než tyto vrstvy a mohou pocházet nejdříve ze 13. století. Nejméně ve dvou případech můžeme také usoudit, že brzy po vzniku hřbitovního ohrazení byl terén vně hřbitova zpevněn komunikačními úpravami.

Areál hřbitova máme tedy vymezen ze tří stran, ze západu, východu a jihu. Oproti Vičarově rekonstrukci²⁰ je areál hřbitova posunut více k jihozápadu, směrem do dnešní křižovatky, můžeme tedy usuzovat, že zůstala zachována i mnohem větší část základů kostela, než se z Vičarovy rekonstrukce jeví. Zajímavé je, že zdiva nevymezují čtyřúhelník, ale přinejmenším pentagon s vrcholem ve východní části.

Ze zdiv vlastní sakrální stavby byla zachycena jen malá část, která neumožňuje rekonstruovat půdorys. Znamená to však, že kostel téměř nebyl stavbou narušen. V místech křižovatky je poměrně dobře zachován archeologický te-

²⁰ Oldřich VIČAR, *K nejstarší topografii Starého Brna*. In: VVM 27, 1975, s. 77, obr. 5.

rén, takže pravděpodobnost, že se kostel dochoval v celém půdorysu, je vysoká, i když s určitými ztrátami díky výkopům inženýrských sítí je nutno počítat. Zároveň je však díky poloze na dosti frekventované komunikaci málo pravděpodobné, že se jej v dohledné době podaří odkrýt.

Díky relativně brzké ztrátě farní funkce se hřbitovní areál kostela pravděpodobně udržel v původním rozsahu a nebyl rozšiřován, jak by svědčila přítomnost novověkých komunikačních vrstev respektujících zdivo 907, a snad i dlažby a štětování u ostatních ohradních zdí. Samotná sakrální stavba se však mohla v novověku dočkat určitých přestaveb a přístaveb; pozůstatkem barokního průčelí mohou být zdiva s. j. 909. Bezpečně známy jsou opravy a interiérové úpravy, provedené v letech 1760–1770 iniciativou abatyše Antonie Ulrici.²¹ Podoba kostela je známa z vedut až z poloviny 17. století.²² Tehdy měl kostel obdélnou jednodílnou loď a pravoúhlý presbytář.²³ Nejdetailněji kostel zachycuje van Allenův obraz,²⁴ na němž jsou s kostelem spojeny různé přístavby. Posoudíme-li však zobrazenou situaci na Starém Brně a porovnáme-li ji s jinými vedutami a plány, zejména s těmi, kde je situace popsána,²⁵ dojdeme k závěru, že je u van Allena dosti zkreslená a ani podoba kostela nemusí být tedy zcela věrná.

Zaměříme nyní pozornost na osídlení starší než kostel. Sakrálnímu areálu na lokalitě předcházely mladohradištní kulturní vrstvy a objekty (s. j. 143, 144, 210, 211, 212, 217) a z 1. poloviny 13. století (s. j. 198 = 208, 122 a 130). Kvalitní stratigrafie byla získána především ze zjišťovací sondy severně od zdi 907. V podloží vrstvy 130, již vrcholně středověké, byla zjištěna 0,2–0,3 m mocná tmavě šedá kulturní vrstva s. j. 143. Poskytla bohatý soubor keramiky, datovatelný do 11.–12. století (viz přílohy č. 17:8–30). Pod ní se nacházela ještě zelenošedá vrstva s. j. 144, mocná 0,15–0,2 m, která již spočívala na geologickém podloží. Z této vrstvy se podařilo získat jen velmi malý soubor keramiky (celkem 3 zlomky). Jediný typický okrajový střep, nesoucí výzdobu šikmých vrypů na podhrdlí (viz přílohu č. 17:5) by ukazoval snad již na 2. polovinu 10. století.²⁶ V podloží vrstvy 144 se podařilo vysledovat ještě drobné kúlové jamky. Další mladohradištní vrstvy a zásypy výkopů byly dokumentovány a vzorkovány

²¹ K. KUČA, *Brno*, s. 529.

²² Hieronymus Benno Beyer – Hans Jörg Zeiser, *Obléhání Brna Švédy roku 1645*; vystaven v expozici Muzea města Brna, inv.č. 2284.

²³ V. DŘÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny Brna I.*, s. 80; J. POŠVÁŘ, *Kaple*, s. 17–18, zde černobílá reprodukce Obléhání Brna Švédy, viz poznámku č. 21, ještě s poměrně dobře patrným kostelem sv. Prokopa. V současnosti již originál neumožňuje rozlišit detaily, lze však ještě vysledovat protáhlá okna a opěrné pilíře. Gotickou podobu zobrazuje také Wernerova veduta (viz obr. X).

²⁴ Folpert van Allen, *Pohled na Brno*, okolo 1690; deponován ve sbírkách Muzea města Brna, inv.č. 2281.

²⁵ H. B. Beyer – H. J. Zeiser, viz poznámku č. 21; Anonymní plán „Altbrünner Herrschaft Gebiet 1740–1750“, deponovaný ve fondech Archivu města Brna.

²⁶ Čeněk STAŇA, *Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren*. In: Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno 1994, s. 265–286; TÝŽ, *Die frühmittelalterliche Keramik in Mittelmähren*. In: Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Brno 1998, s. 87–125.

v podloží vrstvy 198 = 208 v sondě S 8 (s. j. 211, 212, 217). Keramika z vrstvy 217, zejména tuhový fragment zdobený kombinací šikmých hřebenových vpičů a oběžných rýh, by rovněž mohl patřit ještě 10. století.²⁷

Dosud se nepodařilo doložit kulturní vrstvy či objekty, které by bylo možno prohlásit za jednoznačně středohradištní či starší. Z křížovatky je však známa středohradištní a snad i starší keramika, druhotně uložená v mladších vrstvách (viz přílohu č. 18) či bez nálezových okolností.²⁸ Není vyloučeno, že zde byly tyto sídelní aktivity zničeny mladším osídlením nebo že jsou naše poznatky prozatím zkresleny malým rozsahem zkoumané plochy. Některé vrstvy, zásypy výkopů a výkopy ze stratigraficky nejstarších pozic totiž neposkytly typické nálezy nebo byly zcela bez nich a tudíž zůstávají nedatovány (s. j. 209, 210, 219–224).²⁹ Každopádně je znám středohradištní hrob se sekýrou a nožem z areálu starobrněnského kláštera.³⁰ Tento pohřební areál, kontinuálně pokračující v mladší době hradištní a vrcholném středověku, ovšem musel při dnešních znalostech patřit k blízkému sídlišti v levobřežní části Starého Brna, o jehož osídlení rozhodně zatím zdaleka nevíme vše.

Zkoumaná vrcholně středověká zdíva představují nejstarší dosud zjištěnou sakrální stavbu na lokalitě. Starší zdíva nebyla na lokalitě zachycena a není zde doloženo pohřbívání pro mladší dobu hradištní. Ve dvou případech (u s. j. 907 a 916, tj. u jižní a východní zdi) se podařilo prokázat stratigrafickou následnost těchto zdív po mladohradištních kulturních vrstvách či objektech a vrstvách z 1. poloviny 13. století. Přítomnost kulturních vrstev či objektů z mladší doby hradištní (2. polovina 10. století–12. století) a z 1. poloviny 13. století svědčí spíše pro sídlištní než pro sakrální využití prostoru, navíc z nich chybí doklady sekundárně uložených lidských kostí, které by dokládaly alespoň nepřímo pohřbívání. Neobsahovaly ani fragmenty malty, které by nepřímo dokládaly existenci starší zděné stavby v blízkém okolí. Jak již však bylo řečeno, mladohradištní pohřebiště, respektive hřbitov je doložen z výzkumu v areálu starobrněnského kláštera.

Kostel sv. Prokopa tedy vysoce pravděpodobně měl počátky až ve 13. století a zřejmě neměl žádnou souvislost s mladohradištním osídlením či dokonce opevněným areálem. Tento závěr by mohl v budoucnu zvrátit jedině nález starší sakrální stavby, nepovažujeme jej však za příliš pravděpodobný.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ J. ČÍŽMÁŘOVÁ, *Brno, Křížová ulice*; M. GEISLER, *Brno, Václavská – Křížová ulice*; též D. ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století*, rukopis diplomové práce uložený na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno, Brno 2001, s. 69–70, obr. 34.

²⁹ S výhradou by mohla být středohradištní či starší vrstva s. j. 208 z výzkumu A36/2003, z jediného fragmentu keramiky však bezpečně závěry činit nelze.

³⁰ D. CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*. In: Forum brunense 1992, s. 17–19; zde s vysokou datací.

Shrnutí

Pokusme se nyní, již přihlédnutím k výsledkům archeologie, které starší bádání pochopitelně nemělo k dispozici, znovu zamyslet nad pravděpodobným historickým významem kostela sv. Prokopa a Oldřicha.

U kostela sv. Prokopa se dávno před započítím archeologického výzkumu uvažovalo o jeho raně středověkém stáří. Tuto myšlenku rozvedli G. Chaloupka³¹ a zejména J. Pošvář.³² Vzhledem k patrociniu sv. Prokopa, jež upomíná na sázavský klášter, hypoteticky usoudil na velké stáří kaple a její vznik snad již v době Vratislava II., jenž byl velikým ctitelem slovanské liturgie. R. Hurt³³ učinil totéž na základě druhého patrocinia sv. Oldřicha, jež určil jako starší z obou, neboť s prokopským patrociniem podle něj nelze počítat před polovinou 12. století. Opět stáří kostela vztáhl k polovině 11. století, kdy bylo toto patrocinium v oblibě, ne-li dále do minulosti. Nevylučuje, že patrocinium je ve vztahu k českému knížeti Oldřichovi či ke stejnojmennému údělnému brněnskému knížeti. K Hurtově výkladu se přiklonili ve své studii D. Cejnková, Z. Měřinský a L. Sulitková.³⁴ To již výsledky výzkumů v areálu starobrněnského kláštera nastolily otázku vztahu kostela sv. Prokopa k raně středověkému kostelu P. Marie, před rokem 1323 rovněž nepochybně farnímu. Po výzkumu lokality „Modrý lev“ v roce 1985–1986 byla vznesena hypotéza, že kostel sv. Oldřicha (sv. Prokopa) mohl vzhledem ke své poloze být její součástí.³⁵ K raně středověkému původu kaple se klonila také L. Sulitková.³⁶ Starší dějiny kostela naopak odmítl L. Konečný.³⁷ R. Procházka³⁸ poté, co rozebral předchozí názory, konstatoval, že posun v poznání mohou přinést jen informace získané archeologickým výzkumem. Dnes se již díky výzkumu nejeví vysoké stáří kostela jako pravděpodobné.

Podle výskytu v písemných pramenech je jednoznačně starší zasvěcení kostela sv. Prokopu. Ten byl svatořečen roku 1204, důležitější než datum svatořečení však u středověkých patrocinií mohlo být rozšíření kultu příslušného světce.³⁹ Patrocinium sv. Oldřicha se poprvé uvádí až 1348⁴⁰ a zřejmě bude až dodatečné. Čistě metodicky vzato je však studium patrocinií, nemá-li jít o konstrukci odtrženou od reality, podmíněno dostatečným množstvím informací o dějinách konkrétní sakrální stavby.

³¹ G. CHALOUPKA, *K nejstarším dějinám*, s. 147.

³² J. POŠVÁŘ, *Kaple*, s. 17.

³³ R. HURT, *O poloze*, s. 224. Výskyt prokopského patrocinia v doprovodu patrocinia sv. Oldřicha k roku 1389 a 1420 podle něj naznačuje, že sv. Oldřich je rozhodně starší.

³⁴ D. CEJNKOVÁ – Z. MĚŘÍNSKÝ – L. SULITKOVÁ, *K problematice*, s. 263–264.

³⁵ D. CEJNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Archeologické výzkumy*, s. 27.

³⁶ L. SULITKOVÁ, *Brno v listinách*, s. 58–59.

³⁷ L. KONEČNÝ, *Počátky Brna*, s. 14–16.

³⁸ R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 24–25.

³⁹ Srovnej například Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 474–477.

⁴⁰ Citace pramenů viz L. JAN, *Kdo byl*, s. 30, pozn. č. 98.

Jednou z otázek, které si badatelé u kostela sv. Prokopa kladli, je jeho farní funkce a vztah ke kostelu P. Marie. Z listiny z roku 1314⁴¹ je známo, že kostel sv. Prokopa sloužil před vznikem kostela sv. Václava jako farní pro většinu Starého Brna. Z písemných pramenů však nelze zjistit, kdy přesně obdržel a ztratil farní práva. Z konfirmace olomouckého biskupa Petra II. Angeliho pro kostel sv. Václava vyplývá, že k přenosu farních práv došlo za jeho předchůdců.

Pokus o vysvětlení počátku farní funkce učinil R. Hurt na základě údajných změn v označení svatyně z *capella* na *ecclesia* a naopak, které by podle něj mohly odrážet změnu ve funkci svatyně. Tyto vývody však nejsou příliš spolehlivé, zvláště když se před ztrátou farních práv této sakrální stavby více než dvě zmínky netýkají. Ani po ztrátě farních práv se ostatně v listinách tato svatyně nenazývá důsledně kaplí.⁴² Příkladnějším ve třech listinách z 20. let 14. století se opakovaně vyskytlo označení sv. Prokopa *capella seu ecclesia*,⁴³ *capella vel ecclesia*,⁴⁴ *ecclesia sive capella*,⁴⁵ takže můžeme důvodně soudit, že označení svatyně tím či oním termínem striktně farní funkci neodráží. V označení *capella* se jednak může odrážet vztah patrona či fundátora ke své svatyni, která je jeho kaplí bez ohledu na funkci,⁴⁶ jednak Petr Sommer⁴⁷ na množství příkladů doložil, že se oba termíny často užívaly v celé řadě souvislostí bez striktního odlišení významu, což jednoznačnost výkladu příjímajícím ztěžuje. K úvahám o funkci sakrální stavby lze s jistotou dospět, pokud ji výslovně dokládá písemný pramen, nebo s určitou mírou nejistoty, pokud se jí podaří vysledovat rozbořením veškerých informací, které se k sakrální stavbě vztahují.⁴⁸

I do tohoto problému vnesl archeologický výzkum trochu světla. V našem konkrétním případě je důležitý především fakt, že hřbitovní zdi doložené výzkumem mají naprosto shodný charakter se zdí uvnitř ohrazení, které považujeme za základy kostela. Pokud je to nejstarší sakrální stavba na lokalitě (určitou mírou nejistoty připouštíme, ale za příliš pravděpodobnou již možnost nálezu starší svatyně nepovažujeme), pak by bylo možno uvažovat o tom, že měl kostel farní práva od počátku své existence.

Prvním doloženým správcem kaple sv. Prokopa je *notarius brunensis*, zmiňovaný k roku 1243 v tzv. menším privilegii pro Brno. Kromě kaple měl ještě na svých statcích krčmu vyňatou z mílového práva a minci. Již podle B. Bre-

⁴¹ CDM VI, s. 54–55, č. 77.

⁴² Srovnej R. HURT, *O poloze*, s. 224; R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 25.

⁴³ 1322: CDM VI, s. 159–160, č. 215.

⁴⁴ 1323: CDM VI, s. 184–185, č. 248.

⁴⁵ 1321: CDM VI, s. 140–141, č. 185; 1323: CDM VI, s. 184–185, č. 248; dále nebyl tento problém sledován.

⁴⁶ Jindřich ŠILHAN, *Kaple a kaplan*. In: *Archaeologica historica* (dále AH) 6, 1981, s. 248–251; na s. 250 vyjádřen názor k brněnskému sv. Prokopu.

⁴⁷ Petr SOMMER, *Postihnutelnost termínu ecclesia a capella v archeologických pramenech*. In: AH 7, 1982, s. 453–469.

⁴⁸ P. SOMMER, *Postihnutelnost*, s. 464.

tholze⁴⁹ to měl být spíše notář královský (provinciální) než městský, což bylo všeobecně přijato. J. Šebánek⁵⁰ konstatoval, že o funkcích těchto notářů, na Moravě doložených ojediněle, nevíme téměř nic, a shledává analogii zejména v přibyslavickém faráři, jenž měl právo vybírat berni, popřípadě u dalších kostelů. Krátce před první zmínkou o kapli sv. Prokopa je ve svědečných řadách listin doložen Konrád (Cunradus/Chunradus), *scriba de Brunna* či *notarius brunensis*, a to mezi léty 1222 a 1239.⁵¹ Tento notář byl duchovního stavu, musel tedy mít beneficium související s jeho kněžstvím.⁵² Vzhledem k nejnovějším archeologickým zjištěním není vůbec vyloučeno, že kostel sv. Prokopa vznikl jako beneficium pro tohoto Konráda, tedy někdy v období jeho doloženého působení v úřadě. Tento Konrád byl naživu ještě roku 1243, již jako plebán prosiměřický, následující brněnský notář a zřejmě první držitel kaple není o několik měsíců dříve v menším privilegii uveden jmenovitě. Teoreticky se však může i v této listině hovořit ještě o Konrádových majetcích, uvážíme-li, že její text byl před svým vydáním naformulován v Brně a teprve poté byl předložen ke schválení a vydání královské kanceláři.⁵³

J. Pošvár⁵⁴ se pokoušel vysvětlit funkci notáře zmíněného v menším privilegii v souvislosti s brněnskou mincovnou. Podle něj mohlo jít o královského mincmistra – *magister monetae* – nebo o mincíře podnikatele, který měl mincovnu pronajatu nebo jemuž byla mincovna z nějakého zvláštního důvodu i s užitky propůjčena. Za pravděpodobnější však považoval, že tu šlo o úřad písaře mince – *monetae notarius* – nebo jeho zástupce – *provisor in moneta*. Kromě listiny z roku 1327, podle níž měl klášter cisterciáků právo jmenovat examiná-

⁴⁹ B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 46.

⁵⁰ J. ŠEBÁNEK, *Listiny přibyslavické*. In: Časopis Matice Moravské 57, s. 18–19, 22–23.

⁵¹ CDB II, s. 226–227, č. 236; CDB III-2, s. 283–285, č. 215.

⁵² L. JAN, *Kdo byl*, s. 24; TÝŽ, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 74; J. ŠEBÁNEK – SÁŠA DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.* In: Rozpravy ČSAV – vědy společenské 71/4, 1961, s. 73, 77.

⁵³ Konrád je roku 1243 zmíněn jako bývalý notář brněnský, CDB IV-1, s. X, č. 20. Hypoteticky mohl sehrát tento notář jistou úlohu i v městských službách. Není to zcela vyloučeno, uvážíme-li, že to musel být muž vzdělaný a s velkým osobním vlivem (L. SULITKOVÁ, Několik poznámek, s. 48; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 73, 77). L. Sulitková zdůrazňuje, že pro 1. polovinu 13. století nejsou k dispozici přímé doklady městské diplomatické činnosti. Miroslav FLODR, *Iura originalia civitatis Brunensis*, Brno 1993, s. 30, TÝŽ, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, s. 33–36, však oproti tomu zdůrazňuje, že koncipování textu iura originalia bylo interní brněnskou záležitostí, přičemž byly pro místní podmínky upraveny texty babenberských městských práv, a podílely se na něm osoby mající z praxe dobrou znalost práva a schopné formulovat právní ustanovení (iurati litterati, notarius). Aktivní podíl brněnského notáře doložitelného krátce před vydáním iura originalia by tak nebyl zcela vyloučen, zvláště jsou-li v privilegii výslovně zmiňovány notářovy majetky a výsady. Může se přitom jednat ještě o Konrádovy držečnosti, nelze ale vyloučit ani jeho jmenovitě neuvedeného nástupce. Zajímavá je v tomto směru reminiscence na menší privilegium, která se ozývá v listině z roku 1487 o narovnání kláštera a města Brna: „*Item krčma našeho kláštera, kterou nyní Václav drží, má v tom právu a šenkování i svobodě zůstati a svou svobodu míti, jako od městského písaře z Brna, a v kterém právu od něho koupena jest.*“ (viz Alois SLOVÁK, „U modrého lva“, Brno 1899, s. 14). Je to však již zmínka dosti pozdní a naše úvaha nepřekračuje rámec hypotézy.

tora mince a urbury, jej k tomuto názoru vedla formulářová písemnost, v níž se propůjčuje úřad provizora mince a berního notářství v brněnské provincii. Myšlenka spojení berního a mincovního písařství se ujala.⁵⁵ K otázce možného mincování na Starém Brně se ještě vrátíme.⁵⁶

U Konráda lze počítat s působností v markraběcích službách, po roce 1239 by podléhal přímo králi, jenž převzal nad Moravou přímou vládu. Výskyt v listinách olomouckého biskupa svědčí pak o kontaktech s olomouckou kapitulou a biskupem Robertem. Diplomatická a kancelářská činnost v zeměpan-ských službách pravděpodobně patřila také k povinnostem dalších notářů.

Dějiny krčmy jsou vcelku bezpečně známy, k majetkům prvního držitele tedy s jistotou patřily pozemky na Starém Brně v blízkosti kaple sv. Prokopa.

Kostel svatého Prokopa je dále zmíněn až v listině k roku 1288, kdy tvořil beneficium královského protonotáře Velislava, kanovníka pražského, vyšehradského a olomouckého. Tehdy jej Václav II. za věrné služby odměnil tak, že rozmnožil majetky ve vsi Velatice, která patřila kostelu, o své pozemky a mlýn, a nadto zbavil poddané kostela od povinnosti lovčího práva. V poslední čtvrtině 13. století tedy ke kostelu patřily majetky ve Velaticích.

U této zmínky se zastavme ještě v jiné souvislosti. Jak již bylo řečeno, k přenesení farních práv od sv. Prokopa ke sv. Václavu došlo za předchůdců biskupa Petra II. Angeliho, řečeného Bradavice,⁵⁷ tedy někdy před rokem 1312,⁵⁸ přesnou dobu a motivaci vzniku sv. Václava ani přenosu farních práv však neznáme. Údaj mezi léty 1291–1302, který s odkazem na listinu z roku 1314 uvádí R. Hurt,⁵⁹ byl vyvozen pravděpodobně díky chybě v době úřadu olomouckého biskupa Dětricha z Hradce (1281–1302). Proč dal tomuto biskupovi R. Hurt

⁵⁴ J. POŠVÁŘ, *Kaple*, s. 19.

⁵⁵ J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 295–296, 709, poznámka 195, konstatuje, že spojení brněnského notáře s písařstvím mince by bylo ojedinělé. Nejnověji k tomu L. JAN, *Úřad správy mince a písařství berně v době krále Václava II.* In: Tomáš Dvořák – R. Vlček – Libor Vykoupil, Milý Bore ... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci, Brno 2003, s. 27–33.

⁵⁶ Pro úplnost dodejme, že k roku 1264 je doložen Simon, správce kostela olomouckého, břeclavský arciděkan a brněnský notář (CDB V/I, s. 619–620, č. 416; listina zachována v opisu ze 17. století). Jeho souvislost s kaplí sv. Prokopa ani mincovnictvím však není doložena. Za provinciální či královské notáře mohou být hypoteticky považováni ještě brněnský písař Kristián k roku 1288 (CDM IV, s. 350–351, č. 272; listina vydána v Brně; *ve stejné době kapli sv. Prokopa držel Velislav!*), a snad i Petrus scriptor z roku 1262 (CDB V-1, s. 522–523, č. 351), popřípadě i další osoby; k tomu L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 74; J. ŠEBÁNEK, *Česká listina doby přemyslovské III. Listina měst a jejich obyvatel.* In: Sborník archivních prací 6/2, 1956, s. 121–122. Jako brněnský písař vystupuje v pramenech ještě Konrád k roku 1281 (*Cunradus scriptor de Brunna*; RBM II, s. 536–537, č. 1240). Zmínka o propůjčení úřadu provizora mince a berního písařství v brněnské provincii (RBM II, s. 1016, č. 2337) pochází, jak již bylo řečeno, z formulářové písemnosti z doby Přemysla Otakara II. a opět z ní nevyplývá souvislost s kaplí sv. Prokopa, ani komu byl úřad svěřen.

⁵⁷ CDM VI, s. 54–55, č. 77.

⁵⁸ Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 734.

⁵⁹ R. HURT, *O poloze*, s. 224.

přednost před jeho předchůdcem Brunem ze Schauenburku či následovníkem Janem VI. z Valdštejna, kteří by také přicházeli v úvahu, vyplývá z téhož odstavce Hurtova článku. Stavebníkem sv. Václava totiž byl podle všeho (či spíše podle něho) královský protonotář Velislav, kterému se pak sám král Václav II. roku 1288 odplatil. Hlavním důvodem pak mělo být jeho vytížení, neboť se ke všem povinnostem správce kaple, které podle Hurta tvořilo vše, co měl či hypoteticky mohl mít na starosti již *notarius brunensis* z roku 1243, přidružila ještě funkce písaře brněnských desek a nakonec výběřčího berně. Zde se ozývá již citovaná formulářová písemnost.⁶⁰ V listině z roku 1288 se ovšem o stavbě jakéhokoli kostela nehovoří, takže není důvod uvažovat, že se jedná o odplatu za něj.

Zajímavější v této souvislosti může však být k roku 1314 zmiňovaný správce kaple sv. Prokopa, děkan olomouckého kostela Budislav. Ten jednak presentoval ke kostelu sv. Václava kněze Mikuláše, jednak mu určil ze svých majetků podíl na výživu. V držení správce kaple sv. Prokopa byly tedy někdy na počátku 14. století pozemky na Starém Brně, v Křídlovicích, v Lískovci a Žabovřeskách.

I po ztrátě farních práv a určitém zmenšení výnosů a pozemkového majetku zůstala kaple výnosným beneficiem. Po Budislavovi je jako správce kaple doložen Jan řečený Volek, probošť vyšehradský a kancléř království českého. Roku 1319 mu udělil papež Jan XXII. dispens od manželského původu, aby mohl držet kanonikát u kapituly pražské, vyšehradské a olomoucké a kapli sv. Prokopa.⁶¹ Již záhy však složil správu kaple do rukou nové patronky Elišky Rejčky poté, co dostala roku 1321 od Jana Lucemburského patronátní právo ke kapli. Neučinil tak však nezištně, jak dosvědčuje listina z roku 1325,⁶² ale pronajal až do své smrti (1351) užitky plynoucí z kaple klášteru cisterciáček, jenž mezitím Eliška Rejčka založila a převedla na něj patronátní práva ke kapli. Vymínil si za odstoupení práv ke kapli roční plat 70 hřiven grošů, počítáno 64 grošů na hřivnu.

Podíváme-li se na držitele kaple, doložené před rokem 1321, vidíme, že každý držitel kaple zastával poněkud jiné úřady a disponoval různým majetkem a právy. Spojoval je však kněžský stav či přímo kanonikát u některé z kapitul (doložený u Velislava, Budislava i Jana; u brněnského notáře se předpokládá kněžství) a vztah k zeměpánovi. Kaple sv. Prokopa měla tedy především funkci beneficia pro osoby působící v důležitých zeměpanských či církevních úřadech. Tak jako se měnili správci a s nimi pravomoci spojené s jejich úřadem, lze předpokládat a v případě Velislava i doložit, že nebyly zcela konstantní ani majetky a práva související s kaplí sv. Prokopa. Informace o majetcích kaple v tom kterém období jsou však velmi kusé.

⁶⁰ Viz poznámku č. 55.

⁶¹ CDM VI, s. 116–117, č. 146; CDM VI, s. 120–121, č. 154.

⁶² CDM VI, s. 230, č. 296.

Roku 1327 Jan Lucemburský klášteru cisterciáček potvrdil všechna práva a majetky kaple sv. Prokopa a udělil mu právo jmenovat notáře královské berně v brněnském kraji, notáře brněnské cúdy, jenž by měl zemské desky se všemi právy, a proběře mince a urbury v celém markrabství moravském. Právo cisterciáček k minci se dává do souvislosti se snahou o obnovení ražby,⁶³ při dnešních znalostech se však v 1. polovině 14. století mince na Moravě nerazila.⁶⁴ Také právo jmenovat notáře cudy brněnské zřejmě klášter nepožíval dlouho. Po Karlově reformě roku 1348 byly obnovovány moravské zemské desky, které byly chovány při kostele sv. Petra; jejich písaři byli velmi často brněnští probosti nebo kanovníci. Ještě v knize Tovačovské je doloženo, že se abatyše kvůli právu k zemským deskám neúspěšně přela.⁶⁵ Je také otázka, zda mohl klášter jmenovat zemské úředníky po roce 1349, kdy byla Morava předána markraběti Janu Jindřichovi, jenž pak měl pravomoc jmenovat nejvyšší zemské úředníky.⁶⁶ Reálná hodnota k roku 1327 nabytých práv nakonec nemusela být příliš velká nebo tato přinejmenším netrvala dlouho. Je to však problém, jemuž by se ještě mělo dostat pozornosti.

Spojení zmínky o minci k roku 1243 a následně k roku 1327 přivedlo většinu historiků k závěru, že byla kaple sv. Prokopa spojena s brněnskou mincovnou. Kromě úvah o vysokém stáří a velkém významu kaple to zapříčinilo úvahy, že se brněnská mincovna mohla nacházet na Starém Brně. Situace bude však zřejmě složitější.

Předně spojení kaple s mincovními právy netrvalo kontinuálně mezi léty 1243–1327, ale zřejmě jej bylo dosaženo díky osobě prvního držitele. Jak dlouho toto trvalo, popřípadě zdali disponovali obojím i další brněnští notáři, není známo. U druhého známého držitele kaple, Velislava, není, pokud je nám známo, doložena mincovní aktivita, spíše vztah k zemským deskám. Po roce 1300 by také případná starší práva k brněnské minci ztratila na významu.

Co se týče raně středověké mincovny, její poloha se nebude odvíjet od kostela sv. Prokopa, jehož raně středověký původ můžeme již v této chvíli téměř s jistotou vyloučit, ale spíše od lokalizace hradu brněnských údělných knížat. Pokud by se nacházel na Starém Brně, což je vzhledem k nálezům mladohradišt-

⁶³ Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 72, 85, poznámka č. 50.

⁶⁴ Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 2003, s. 77–78; Jiří SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 163–164.

⁶⁵ J. ŠEBÁNEK, *Listiny příbyslavické*, s. 22–23, předpokládal, že proti právům starobrněnského kláštera stálo nějaké obdobné privilegium pro kostel sv. Petra; za toto privilegium považuje listinu vročenou jím do roku 1224, která uvádí písaře příbyslavického kostela jako výběřčího berně v příbyslavické provincii. Příbyslavický kostel se dostal do držení svatopetrské kapituly roku 1343. S tím se neztotožňuje L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 73–74.

⁶⁶ J. MEZNÍK, *Jan Jindřich jako markrabě moravský*. In: Moravští Lucemburkové, Forum brunense 2000, s. 45.

ního opevnění dosti pravděpodobné,⁶⁷ mohla by se v jeho prostoru či bezprostřední blízkosti pochopitelně nacházet i mincovna brněnských úředníků. I když se vyskytují tendence klást hrad brněnských úředníků jinam, další doklad nesporné mladohradištní fortifikace, která by časově odpovídala písemným pramenům k dějinám brněnského hradu, z území Statutárního města Brna dosud chybí. Knižecí ražby brněnských úředníků jsou doloženy po polovině 11. století zhruba do poloviny 12. století.⁶⁸ V průběhu 1. poloviny 13. století se začínají razit moravské denáry fenikového typu, s jejichž objevením se lze uvažovat o znovuoobnovení ražby v Brně.⁶⁹ Každopádně lze sledovat v mincovních nálezech určitý hiát, který pravděpodobně není vůbec náhodný, ale zřejmě odráží krizi brněnského údělu a může svědčit o přerušení mincování v jednotlivých údělných centrech. V úvahu tak pro Brno přichází nejen časová, ale i prostorová diskontinuita mezi mincovnou raně středověkých úředníků a vrcholně středověkou mincovnou.

Notář brněnský z menšího privilegia navíc není jedinou osobou, která ve své době disponovala právy k minci a měla vazby k Brnu. Zhruba ve stejném období jako on jsou zmiňováni další mincmistři. Doloženi jsou k roku 1234 Bruno/Brumo jako *monetarius regis* (brněnský měšťan), Wigand k roku 1239 (opět brněnský měšťan) a Štěpán k roku 1240.⁷⁰ Poslední dva jmenovaní jsou doloženi v období, kdy se Bruno ještě vyskytuje v diplomatickém materiálu a byl tedy naživu.⁷¹ O královských mincmistrech se nadto hovoří i v menším privilegii. V literatuře se lze k roku 1247 setkat ještě s údajným mincmistrem Alramem či Arlanem, jenž byl podle jiné písemnosti k témuž roku zároveň brněnský rychtář.⁷² Nejnověji však doložil J. Doležel,⁷³ že se jedná o dvě osoby, Alrana a *magistra monetae* s příjímím *Cruciburgensis*, jehož lze vysledovat v dalším diplomatickém materiálu a jenž pravděpodobně žádné těsnější vazby k Brnu neměl. Tomu by odpovídal i již dříve učiněný poznatek M. Flodrové,⁷⁴ že zmíněný Alram ani jeho příbuzní, s výjimkou oné ne nepochybné zprávy k roku 1247, nejsou v pramenech uváděni v souvislosti s mincovním podnikáním.

Z listinných zpráv nevyplývá jednoznačně, zda se mincovní aktivita, kterou jednotliví jmenovaní mincmistři vyvíjeli, odehrávala přímo v Brně nebo na jiném místě. Předpokládá se však, že v Brně. Kromě zpráv o mincmistrech se za

⁶⁷ Viz poznámku č. 2.

⁶⁸ Tomáš KREJČÍK, *Mincovnictví Konráda I. v Brně*. In: BMD 13, 1995, s. 176–185; J. SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, s. 94. Jan ŠMERDA, *Denáry české a moravské*, Brno 1996, s. 18–19.

⁶⁹ J. SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, s. 121.

⁷⁰ Citováno podle L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek*, s. 49–50, a M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 69–70.

⁷¹ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 70.

⁷² Tamtéž.

⁷³ J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. In: BMD 15, 2001, s. 13–31.

⁷⁴ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 70.

další doklad považují znaky jednotlivých mincoven nad kutnohorskými šmitnami, mezi nimiž znak Brna nechybí.⁷⁵ Samotné mince z tohoto období nelze jednotlivým mincovnám přiřadit, neboť postrádají opis. Archeologickým dokladem mincování v Brně by mohl být i dosud nepublikovaný nález razidla z výzkumu Jakubská 4 z roku 1991, podle určení Jana Šmerdy pozdní brakteátové ražby Václava II. z 90. let 13. století.

Poloha brněnské mincovny 13. století není dosud jednoznačně vyřešena. Připustíme-li však, že brněnský královský mincovní regál neměl v 1. polovině 13. století výhradní vazbu ke kapli sv. Prokopa, jak by ukazovali další doložení mincmistři, není důvod umisťovat vrcholně středověkou mincovnu na Staré Brno. Pokus L. Jana⁷⁶ nejenže nebyl bezvýhradně přijat odbornou veřejností,⁷⁷ ale sám autor později lokalizoval johanitskou lokalitu Crux (in Cruce), která ho k vyslovení hypotézy vedla, do Mutěnic.⁷⁸

V prostoru města se uvažovalo především o domě mincmistra Brunona, v tomto případě se však spíše než o mincovní dům jedná osobní nemovitý majetek mincmistra. V Brunově domě je totiž opakovaně doložen pobyt panovníka, a to i v době, kdy je již zmínka o jiných mincmistrech.⁷⁹ Brunův dům bývá hypoteticky spojován s domem později doloženého Mikuláše od Věže a díky tomu lokalizován k severní frontě dnešního Dominikánského náměstí.⁸⁰

Prozatím nejpodrobněji se poloze brněnské mincovny 13. století věnovala M. Flodrová.⁸¹ Ta považuje za pravděpodobnou prostorovou kontinuitu staré mincovny s pozdější, již doloženou brněnskou mincovnou na parcele domu Mečová 2. Byla to mincovna nejprve markraběcí, od roku 1457 pak zřejmě mincovna městská. Odsud existují i archeologické doklady mincování, odpovídají však až horizontu 15. století.⁸² K roku 1365 a 1367 sem kladou berní rejstříky a berní kniha markraběcí dům. M. Flodrová⁸³ uvažuje, že v upraveném areálu v letech 1354–1375 sídlil dvůr markraběte Jana Jindřicha a v letech

⁷⁵ L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek*, s. 49; kriticky k tomu již dříve J. ŠEBÁNEK, *Několik zpráv o mincovních a měnových poměrech v Českých zemích ve 13. století ve světle diplomatickém*. In: Sborník I. numizmatického sympozia 1964, Brno 1966, s. 89–90.

⁷⁶ L. JAN, *Kdo byl*.

⁷⁷ I. PÁNEK, *Tři příspěvky*, s. 3–4; L. SULITKOVÁ, *Brno v listinách*, s. 58; L. KONEČNÝ, *Počátky Brna*, s. 14–16; R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 24–25; J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis*.

⁷⁸ L. JAN – Vít JESENSKÝ, *K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě*. In: Průzkumy památek 1/1996, s. 77–78.

⁷⁹ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 70.

⁸⁰ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 80–82; Petr HOLUB – David MERTA – M. PEŠKA – Antonín ZÚBEK, *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*. In: BMD 17, s. 45.

⁸¹ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 82; TÁŽ, *Brno v době Lucemburků*. In: Moravští Lucemburkové, Forum brunense 2000, s. 255–256.

⁸² Podrobnosti viz R. PROCHÁZKA – Zdena HIMMELOVÁ, *Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého Špalíčku v Brně*. In: AH 20, 1995, s. 233–236, 238–239.

⁸³ M. FLODROVÁ, *Brno*, s. 255–256.

1375–1387 zde pravděpodobně sídlil po určitou dobu dvůr markraběte Jošta. Ten také zhruba okolo poloviny 80. let 14. století obnovil činnost mincovny. Je známo, že v posledním desetiletí 14. století zaměstnával mincmistry. Ještě předtím zřejmě nějakou dobu patřil pánům z Wartenberka, hypoteticky mohl sloužit i zemskému hejtmanu Beneši z Wartenberka.

Mincovny by se mohla týkat i listinná zmínka k roku 1301. Tehdy, po mincovní reformě roku 1300, odměnil Václav II. florentské finančníky, jež si kvůli reformě přizval, domem v Brně, který vykoupil od Ekharda, syna mincmistra Eberharda. Není vyloučeno, že oba spravovali brněnskou mincovnu a po mincovní reformě, kdy byl její provoz zastaven, ji král Václav vykoupil.⁸⁴

Myšlenku vrcholně středověké mincovny na Starém Brně, kontinuálně zde navazující na starší tradice, je již po našem soudu možno definitivně opustit.

Ostatní objekty zasažené výzkumem

Hospodářský dvůr

S kostelem sv. Prokopa ze severní strany sousedil klášterní hospodářský dvůr.⁸⁵ Jeho dějiny dále do minulosti prozatím, pokud je nám známo, nebyly sledovány. Předběžně lze uvažovat o tom, že jeho předchůdcem může být již některý z dvorů darovaných klášteru Eliškou Rejčkou.⁸⁶ Je patrný na Beyerově – Zeiserově vedutě, postupné prostorové změny zástavby lze sledovat na mapách a plánech 18. a 19. století.

Přelozkou vysokého napětí (S1) v chodníku před prolukou severně domu Václavská 18/20, tedy v místech zmíněného klášterního hospodářského dvora, byla zachycena zdíva domovního bloku tvořícího v minulosti nároží ulic Křížové a Václavské, jehož zástavba zasahovala hluboko do dnešní komunikace Křížové ulice. Bylo zachyceno jednak rozhraní zdív 900 a 904, dále ještě narušená zeď 902 = 903. Původní uliční čáru dokumentuje pak zdivo 911 v sondě S4 před Křížovou 8, k němuž ze západu přiléhaly komunikační úpravy. Jednalo se ve všech případech o smíšené, převážně kamenné zdivo z bloků slepence Old-Red, spojované bílou, respektive šedobílou až šedou maltou. Severní část tohoto objektu může být starší a pravděpodobně je zobrazena na indikační skice stabilního katastru z roku 1825.⁸⁷ Jižnější část však byla postavena až po proražení Václavské ulice, tehdejší Ugartestrasse, ve 2. čtvrtině 19. století; zeď 902 = 903 odpovídá její prodloužené uliční čáře.

⁸⁴ M. FLODROVÁ, „Královský“, s. 71–72.

⁸⁵ *Altbrünner Herrschaft Gebiet 1740–1750*, citovaný v poznámce č. 24; K. KUČA, *Brno*, s. 529.

⁸⁶ CDM VI, s. 307–309, č. 400; CDM VI, s. 347–349, č. 453.

⁸⁷ *Staré Brno 1825*. Indikační skica stabilního katastru v Ústředním archivu zeměměřičství a katastru Praha, fond Stabilní katastr, jeho obnova a údržba.

Jak jsme již naznačili, bylo zřejmě zachyceno rozhraní dvou domů, snad i stavebních fází zástavby z 19. století, zdiva jsou si však velmi podobná. Za zmínku stojí zeď s. j. 900, přizděná na spáru k severnějšímu zdivu 904 a patřící tedy zřejmě až k mladší fázi zdiv. Obsahovala totiž kromě jiných komponent i masivní, až 60 cm veliké, přibližně kvádrovitě bloky slepence. S vysokou pravděpodobností to mohlo být ono zdivo z velkých kamenných slepencových kvádrů, zachycené při výzkumu v letech 1977–1978, z jehož charakteru bylo usouzeno na pozdně románské stáří kostela sv. Prokopa.⁸⁸

Hostinec Modrý lev

Při jižním nároží Křížové a Křídlovické ulice stál do 30. let 20. století klášterní panský hostinec Modrý lev. Tento dům zakoupil v roce 1612 klášter Králové od brněnského měšťana Jana Grillera z Altendorfu a přenesl na něj výčepní právo ze sousední krčmy, v pramenech zvané Pierhaus či Bierhaus. Z původní krčmy se stal dům panského provazníka. Tato stará krčma má původ už ve 13. století, patřila ke zboží sv. Prokopa, roku 1243 ji držel brněnský notář a byla vyňata z mílového práva. Spolu s kaplí sv. Prokopa se roku 1322 dostala do majetku Elišky Rejčky, která obojí darovala starobrněnskému klášteru cisterciáček.⁸⁹ Dějinám této krčmy se věnoval již v roce 1899 prof. A. Slovák,⁹⁰ jenž ve svém díle cituje prameny klášterní provenience, v současnosti z větší části nepřístupné. Novější dílo, které by se podrobněji týkalo tohoto objektu, popřípadě se podrobně zabývalo hospodářskými dějinami kláštera starobrněnských cisterciáček, prozatím, pokud je nám známo, tiskem nevyšlo. Na tomto místě bychom rádi stručně připomenuli dějiny krčmy, neboť se o ní občas objevují v novější literatuře nepřesné údaje.⁹¹

V pramenech 14.–16. století se krčma nazývá Pierhaus, popřípadě je specifikována prostorově.⁹² Roku 1612 koupil starobrněnský klášter od brněnského měšťana Jana Grillera z Altendorfu dům „ve Starém Brně podle Pierhausu ležící“ a přenesl na něj právo výčepu. Původní Pierhaus poté sloužil jako obydlí panského provazníka a později v něm vznikly ještě obchodní krámy; vše se údajně podle mínění A. Slováka dochovalo do počátku 20. století.⁹³ Šenkování

⁸⁸ L. KONEČNÝ, *Počátky Brna*, s. 16; J. ČIŽMÁŘOVÁ, *Brno – Křížová ulice*; poloha výzkumu z roku 1977–1978 zhruba odpovídá severní části přeložky vysokého napětí z roku 2003.

⁸⁹ Prameny citovány v kapitole Kostel sv. Prokopa.

⁹⁰ A. SLOVÁK, „*U modrého lva*“.

⁹¹ K. KUČA, *Brno*, s. 523.

⁹² Například k roku 1530: „*krčma jménem Pierhaus a pivovar podle ulice Grilwicz a sv. Prokopa s jedné a Francem Stiavou se strany druhé na gruntech našich klášterských v Starém Brně ležící*“; citováno dle A. SLOVÁK, „*U modrého lva*“, s. 11.

⁹³ A. SLOVÁK, „*U modrého lva*“, s. 16–18.

v novém domě se stalo ve 2. polovině 17. století předmětem sporů kláštera s městem Brnem, které byly uzavřeny až roku 1742. Hostinec Modrý lev byl z Grillerova domu patrně přestavěn někdy koncem 17. či na počátku 18. století, jak by vyplývalo ze Slovákem citovaných listin.⁹⁴ Roku 1742 byl teprve uznán za řádný klášterní panský hostinec, který pak klášter pronajímal. Roku 1782 byl po zrušení kláštera hostinec prodán v dražbě do soukromých rukou. Zbořen byl v roce 1934.

Jihovýchodní část přeložky vysokého napětí profala klenbu sklepa a obnažila částečně základová zdiva hostince U modrého lva, zřejmě již barokního stáří. Středověké zdivo se v tomto prostoru zachytit nepodařilo a prostorově omezená sonda S18 neumožnila sledovat případné vztahy zachycených zdí.

V budoucnu by bylo vhodné pokusit se ověřit pomocí písemných pramenů polohu původního Bierhausu. Buď se mohlo jednat o stavbu v bezprostředním jižním či jihovýchodním sousedství sv. Prokopa nebo v sousedství pozdějšího hostince.

Starobrněnská radnice

Prostorově omezená přeložka vysokého napětí na Mendlově náměstí (S13) zasáhla zdiva starobrněnské radnice. Ta do roku 1965 uzavírala na západní straně domovní blok při severní frontě Měšťanské, později Křížové ulice. Je známa její novověká podoba s věžičkou v průčelí, otázkou však zůstávají její starší dějiny. Rychtářský úřad je na Starém Brně doložen již ve 20. letech 14. století, snad i o něco dříve, rychtáři a radní pak vystupují v písemných pramenech hluboko do 15. století.⁹⁵ Poloha případné radnice z tohoto období však není známa. Není vyloučeno, že to byl funkční předchůdce barokní radnice. Rozsáhlejší zděný objekt v místech pozdější radnice, při severní straně komunikace zřejmě jediný, je patrný už na Beyerově – Zeiserově vedutě. Pro větší stáří budovy než 17. století prozatím chybějí indicie, zachycená zdiva jsou však patrně ještě mladší. Byl to především základ jižního průčelí (s. j. 923), západně od něj pak zasypaná podzemní prostora (s. j. 924, 925 a 926), a další základ související se západním křídlem (s. j. 927). Jedná se o smíšené zdivo; u základů převažuje kámen, u příček a náběhů kleneb cihly, jako pojivo byla užita bílá vápenná malta.

⁹⁴ *Locus citatum*. Někdy v tomto období zřejmě také přišel hostinec ke svému jménu, vše bude ovšem ještě v budoucnu nutno prověřit.

⁹⁵ J. DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2, Praha – Brno 2000, s. 175.

Ostatní zástavba

Destruované mohutné lomové zdivo s. j. 914 s nahodile užitými fragmenty cihel bylo zachyceno ještě ve vozovce při křižovatce ulic Křížová, Poříčí a Ypsilantiho (sonda S7 a S8). Jednalo se o úpravu nájezdu k mostu, pravděpodobně z počátku 19. století.

Závěr

Nejdůležitějším přínosem výzkumu bylo osvětlení vzniku svatyně a hřbitova. Výzkum na křižovatce ulic Křížové a Václavské vcelku jednoznačně doložil změnu využívání prostoru ze sídlištních aktivit na aktivity sakrální a pohřební v průběhu 1. poloviny 13. století. S nejvyšší pravděpodobností tak musíme upustit od hypotéz uvažujících o raně středověkém stáří kostela sv. Prokopa. Samozřejmě tím zaniká také možnost souvislosti s raně středověkou opevněnou lokalitou „Modrý lev“, a tedy i s případným hradem brněnských údělníků a jejich mincovnou. Ta se za určitých podmínek na Starém Brně nacházet mohla.

Co se týče vztahu k vrcholně středověké mincovně, brněnský notář nebyl jedinou a zřejmě ani nejdůležitější osobou, která v Brně měla ve své době vztah k minci, z pramenů navíc nelze prokázat kontinuální vazbu kaple k mincovnictví a kontinuitu nelze najít ani mezi raně středověkým a vrcholně středověkým mincováním. Přikláníme se tedy k názoru, že vrcholně středověkou mincovnu je třeba hledat v prostoru města.

Kostel vznikl v průběhu 1. poloviny 13. století a pravděpodobně měl od počátku farní funkci. Spolu s majetky a výsadami sloužil až do roku 1321 jako beneficium pro významné osoby duchovního stavu a díky tomu byl pak skutečně spojen s různými úřady a kompetencemi. Lze uvažovat, že mohl být po určité dobu spojen s kanonikátem u některé z kapitul, jeho držba několika kanovníky však může být i důsledkem mnohoobročnictví. V blíže neurčené době, nejspíše však nepříliš dlouho před rokem 1314 přišel o farní práva ve prospěch kostela sv. Václava.

U ostatních objektů výzkum mnoho nového nepřinesl, pomohl však objasnit některé informace z předchozích výzkumů v prostoru křižovatky.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Rekonstrukce kostela sv. Prokopa O. Vičara z roku 1958 a z roku 1975. Převzato z publikace J. Dřimal – V. Peša a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno XXXX, plán č. 2; a z publikace O. Vičar, *K nejstarší topografii*, DOPLŇ, obr. 3. (Vičar 1958 a Vičar 1975)
- Příloha č. 2: Kostel sv. Prokopa na plánu *Abriß der Schwedischer Belagerung Brinns und des Spielberges, Angefangen den 24. Aprilis und geendiget den 13. Augustii des Jahres 1645*. Polygonální tvar hřbitovní zdi. Uloženo v MZA Brno, fond D 22 Sběrka map a plánů, inv.č. 1049. (MZA Švédové)
- Příloha č. 3: Friedrich Bernard Werner, Staré Brno. Mědiryt z 1. poloviny 18. století. Č. 4 = kostel sv. Prokopa. Uložen v NPÚ Praha, odd. evidence a dokumentace, inv.č. 26.192. (St. Brno – kresba Werner)
- Příloha č. 4: Keramika z vrstev s. j. 211 (1-2); 217 (3-4), 144 (5), 212 (6-7), 143 (8-30).
- Příloha č. 5: Keramika z vrstev 122 (1-2, 4-6), 198 (7), A36/03-208 (14). Okraj zásobnice zazděný do zdi 907 (3). Raně středověká keramika sekundárně v mladších vrstvách či bez určitelných nálezových okolností: s. j. 108 (8), 104 (9), 102 (10), 175 (11-13).

- Barevná příloha č. XXXV: Hieronymus Benno Beyer – Hans Jörg Zeiser, Ob-
léhání Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560×3980 mm. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Podoba
kostela sv. Prokopa již téměř neurčitelná.
- Barevná příloha č. XXXVI: Folpert van Allen, Pohled na Brno. Olej na plátně,
okolo 1690? Uložen v MuMB, inv.č. 2281.
- Barevná příloha č. XXXVII: Staré Brno na plánu stabilního katastru z roku 1825.
Uložen ve fondech Ústředního archivu zeměměřičství a katastru
v Praze.
- Barevná příloha č. XXXVIII: Pohled od severu na hřbitovní zeď 907 s nezamě-
nitelnou růžovou maltou. Detail na zazděný okraj
zásobnice.
- Barevná příloha č. XXXIX: Rozložení sond v rámci výzkumu.
- Barevná příloha č. XL: Rozložení sond s vyznačenými zdivy.
- Barevná příloha č. XLI: Detail na zdiva odkrytá v prostoru křižovatky.
- Barevná příloha č. XLII: Sonda S 1 při východní straně Křížové ulice a její
východní řez.
- Barevná příloha č. XLIII: Řezy v rámci sondy S 2 napříč křižovatkou. Řezy
P 5-P 7 severně zdi 907, P 9 – novověké štěrkové
komunikační úpravy Křídlovické ulice.
- Barevná příloha č. XLIV: Sonda S 8 před Václavskou 17.
- Barevná příloha č. XLV: Sonda S 14; zachycené vrstvy pravděpodobně již
geologického původu.
- Barevná příloha č. XLVI: Líc severní zdi kostela v sondě S 15 (výkop pro
veřejné osvětlení). Jižní řez v přeložce vody S 3.
- Barevná příloha č. XLVII: Sondy S 10 a A36/03-S 7 ve Václavské ulici.

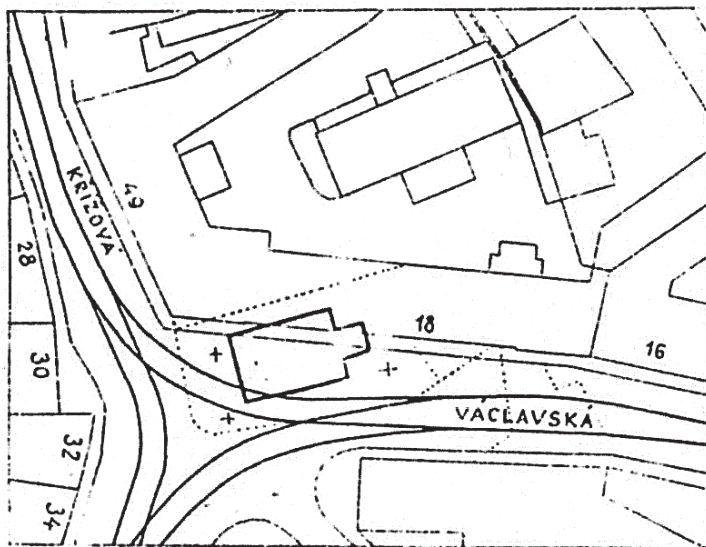
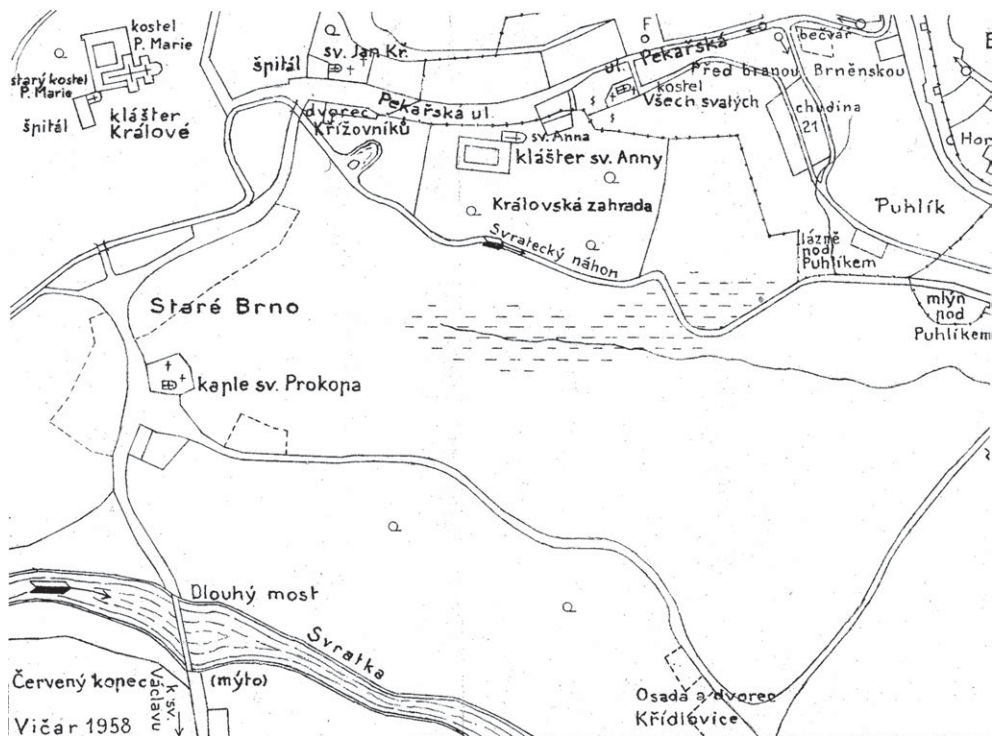
**Neue Erkenntnisse zur Altbrünner Kirche
des hl. Prokop und ihrer Umgebung.
Ein Beitrag zur historischen Ortsbeschreibung Altbrünns**

RESÜMEE

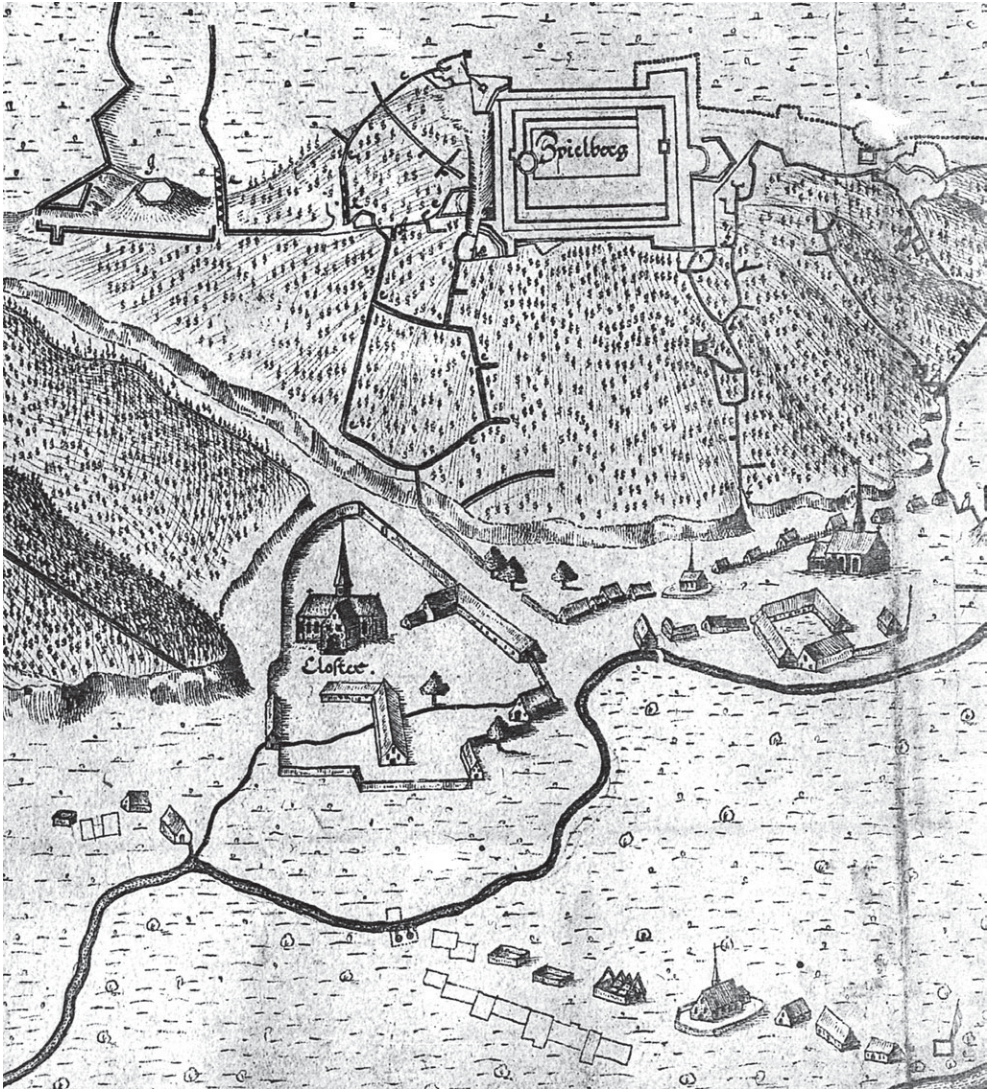
Die archäologische Erforschung an der Kreuzung der heutigen Straßen Křížová und Václavská in Altbrunn im Jahr 2003 half bei der Aufhellung der Geschichte der Kirche des hl. Prokop. Die Mauerwerke der Friedhofseinfriedigung vom 13. Jahrhundert wurden erfasst, wodurch es gelang, ihr Gelände grob abzugrenzen und innerhalb dieser Einfriedigung in kleinem Maße auch die Fundamente des Heiligtums selbst. Die Mauerwerke hatten eine einheitliche Zusammensetzung des Baumaterials und wurden mit dem charakteristischen rosigen Mörtel zusammengefügt, so dass es sich sicherlich um eine Bauphase handelte. Bei zwei Einfriedigungsmauern gelang es festzustellen, dass sie stratigraphisch jünger als die jungburgwallzeitlichen Kulturschichten und die Kulturschichten vom Anfang der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts sind. In einer von ihnen war außerdem ein Fragment eines Vorratsbehälters vom 13. Jahrhundert eingemauert. Irgendwann in der Mitte des 13. Jahrhunderts kam es im Raum der heutigen Kreuzung zu einer Funktionsänderung des Areals, und zwar von den Siedlungsaktivitäten zu Sakral- und Bestattungsaktivitäten. Höchstwahrscheinlich ist die Kirche des hl. Prokop also nicht frühmittelalterlichen Ursprungs.

Die Kirche entstand während der Mitte des 13. Jahrhunderts und hatte wahrscheinlich schon von Anfang an eine Pfarrfunktion. Mit den Habschaften und Privilegien diente sie bis zum Jahr 1321 als Benefizium für die Kirchenstandsbeamten des Landesherrn. Daher waren mit ihr verschiedene Ämter und Kompetenzen verbunden. In einer nicht näher bestimmten Zeit, wahrscheinlich aber nicht lange vor dem Jahr 1314, kam sie um die Pfarrrechte zu Gunsten der Kirche des hl. Václav [Wenzel].

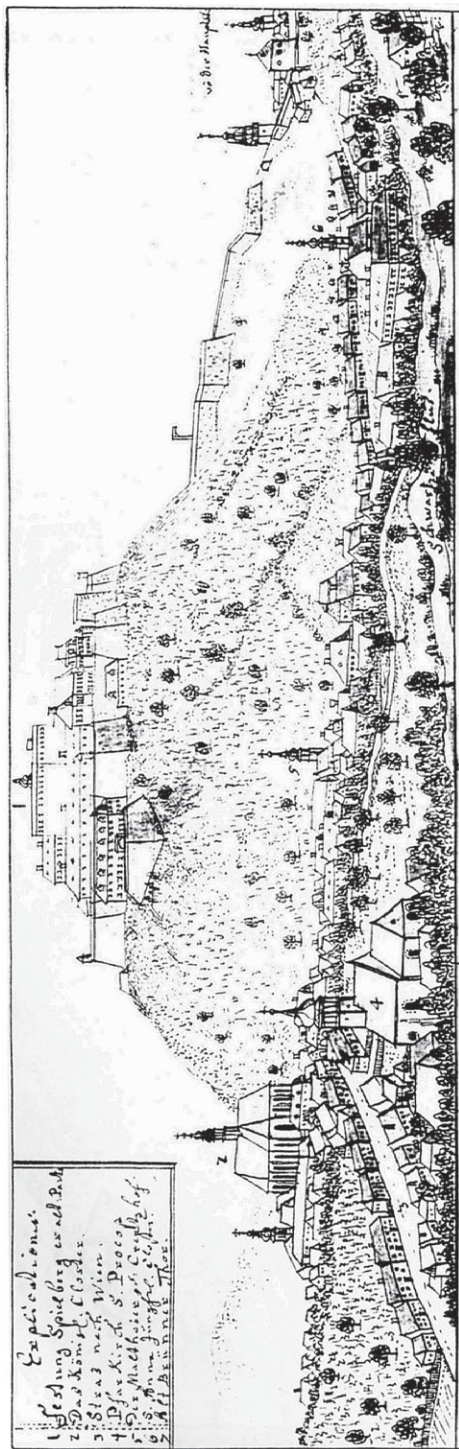
Im Grunde verneinen die Forschungsergebnisse den Gedanken des hochmittelalterlichen Münzamtens in Altbrunn, das kontinuierlich an die älteren Traditionen anknüpfen würde. Nicht ausgeschlossen ist hier aber das frühmittelalterliche Münzamt der Brüner Teilfürsten, das aber nicht mit der Kirche des hl. Prokop zusammenhängt, sondern mit der Existenz der jungburgwallzeitlichen Befestigung, die für eine Burg der Brüner Teilfürsten gehalten werden kann.

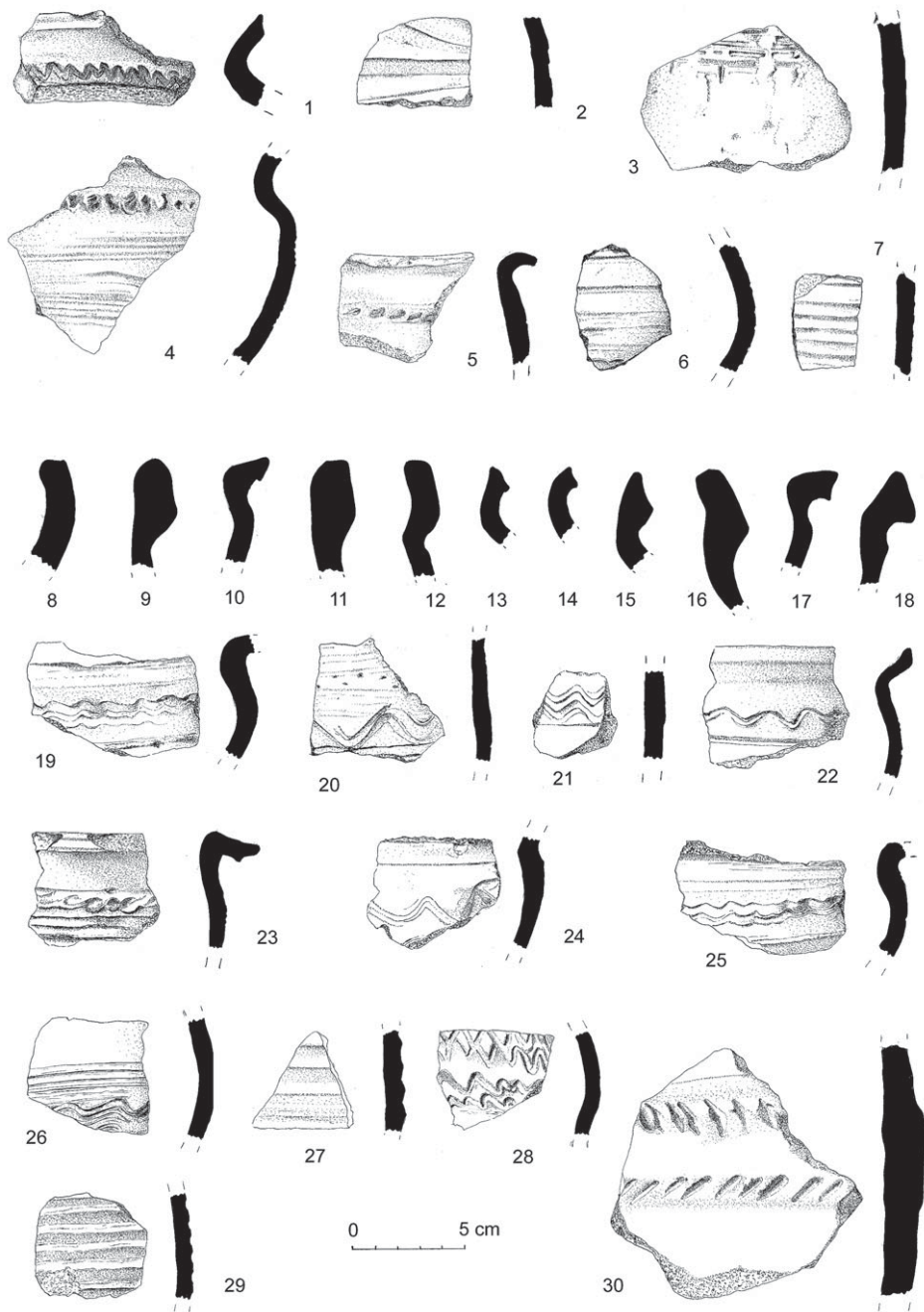
Příloha č. 1: Rekonstrukce kostela sv. Prokopa O. Víčařa z roku 1958 a z roku 1975.

Příloha č. 2: Kostel sv. Prokopa na plánu *Abriß der Schwedischer Belagerung Brinnis und des Spielberges, Anfangen den 24. Aprilis und geendiget den 13. Augustii des Jahres 1645*. Polygonální tvar hřbitovní zdi.

Příloha č. 3: Friedrich Bernard Werner, Staré Brno. Médíryt z 1. poloviny 18. století. Č. 4 = kostel sv. Prokopa.

Příloha č. 4: Keramika z vrstev s. j. 211 (1-2); 217 (3-4), 144 (5), 212 (6-7), 143 (8-30).

Příloha č. 5: Keramika z vrstev 122 (1-2, 4-6), 198 (7), A36/03-208 (14). Okraj zásobnice zazděný do zdi 907 (3). Raně středověká keramika sekundárně v mladších vrstvách či bez určitelných nálezových okolností: s. j. 108 (8), 104 (9), 102 (10), 175 (11-13).

Z KORESPONDENCE MEZI ČESKÝMI BUDĚJOVICEMI A BRNEM V POLOVINĚ 16. STOLETÍ

Významné postavení, jaké přes všechny politické, hospodářské a sociální ořešy, animozitu vyšších stavů i sílící panovnické zásahy do městské autonomie zaujímala v pozdně středověkém a raně novověkém českém státě královská města, se odráželo také v jejich rozsáhlé a mnohvrstevné komunikaci.¹ Ať už s městským stavem jednotlivých zemí jako celkem, s konkrétními městskými obcemi, různě profilovanými zájmovými skupinami uvnitř městských organizací, nebo s jednotlivci, příslušejícími k městskému právu, přicházela do styku široká škála institucí a osob na rozličných stupních společenské hierarchie. Dosah kontaktů toho kterého města se odvíjel od jeho významu, od ekonomických, politických, právních, kulturních a jiných potřeb jeho obyvatel. Do značné míry byl ovšem také limitován technickými mantinely soudobé komunikace a geografickým hlediskem, jež předurčovalo volbu konkrétního informačního kanálu či komunikačního média a od něž se přirozeně odvíjela také jejich dostupnost.²

I když zůstávaly prostředky komunikace na prahu nového věku ještě do značné míry omezené, s obecně rostoucí potřebou výměny informací docházelo nejen k jejich intenzivnějšímu využívání, ale také ke zřetelnému kvalitativnímu posunu. Jak úřední či soukromá korespondence, tak nejrůznější formy po organizační stránce průběžně zdokonalovaného zpravodajství se zdárně vypořádávaly s obrovskými vzdálenostmi a zprostředkovávaly komunikaci i na úrovni mezi-

¹ K pozici měst v zemích Koruny české na zlomu středního a nového věku souhrnně Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965; Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská I/1*, Praha 1971, s. 142–149; TÝŽ, *České dějiny. Doba předbělohorská I/2*, Praha 1984, s. 153–162, 315–323; Jaroslav PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*. In: J. PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 15–39; František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, zejména s. 287–295, 302–309, 386–391; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, III. *Města*, Praha 1998, s. 293–372.

² O raně novověké komunikaci nejnověji Wolfgang BEHRINGER, *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2003, s. 51–688; též s rozsáhlým, dosavadní literaturu shrnujícím teoretickým úvodem o komunikačních médiích Renate PIEPER, *Die Vermittlung einer neuen Welt. Amerika im Nachrichtennetz des Habsburgischen Imperiums 1493–1598*, Mainz 2000. Se zaměřením na korespondenční styk srov. alespoň Heinz-Dieter HEIMANN – Ivan HLAVÁČEK (Hrsg.), *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1998. Zhodnocení některých vybraných zahraničních a domácích titulů dotýkajících se městské komunikace, které ovšem zdaleka není ucelenou bilancí relevantní literatury, podala Jana KRUMPHOLCOVÁ, *Komunikace českých královských měst v době předbělohorské (Úřední korespondence mezi Českým Brodem, Kolínem a Nymburkem)*. In: Kuděj 4, 2002, č. 1, s. 20–33.

kontinentálních styků. Rozhodující význam při předávání informací nejrůznějšího druhu si uchovával pozvolna institucionalizovaný korespondenční styk, realizovaný prostřednictvím placených pěších i jízdních posílů, případně formánů, kteří zajišťovali fyzický přesun poselacích listů.³ Důležitost této formy komunikace se promítala v rostoucím zájmu korespondentů, disponujících odpovídajícím byrokratickým zázemím, na kompletní nebo alespoň výběrové evidenci odesílaných či přijímaných dopisů. Celá řada cenných souborů korespondence zejména ze šlechtického, církevního a městského prostředí se dochovala díky systematickému archivování přijatých poselacích listů a zejména průběžnému vedení register a kopiářů v patrimoniálních, duchovenských a městských kancelářích a archivech.⁴

Obyvatelé předního jihočeského královského města Českých Budějovic v předbělohorské době navazovali a udržovali styky s nepřebornou řadou institucí a osob v sousedství, bližším či vzdálenějším okolí nebo i značné vzdálenosti od obce na soutoku Malše s Vltavou, nezřídka mimo rámec českých zemí i vně hranic monarchie středoevropských Habsburků. Rozhodující část dochované korespondence vedené tehdy Budějovickými byla vydána jménem městské rady či vrcholnému orgánu městské samosprávy adresována. Písemnou komunikaci, odvíjející se od řešení celé řady soukromoprávních záležitostí, konšelé ale dílem přenechávali městskému rychtáři. Z působnosti tohoto městského „policejního“ úřadu vznikaly rychtářské listy, jejichž texty představují nezanedbatelnou součást toho, co máme z korespondence královského města do dnešních dnů k dispozici. Vedle originálů poselacích listů, roztroušených v řadě domácích i cizích archivů,⁵ se můžeme při sledování styků Českých Budějovic téměř pro celou předbělohorskou dobu opřít o úřední knihy zdejší provenience, do nichž

³ Přehledně Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 936–951. K institucionalizaci poštovního styku v Čechách podrobně František ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století*. In: Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé 10, 1937, s. 165–305.

⁴ Z rozsáhlejších edičních podniků z poslední doby viz především Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register bratří z Pernštejna z let 1550–1551*, Pardubice 1997, na s. 24 též o starších vydavatelských počinech; po ediční stránce zcela neuspokojivě Leoš VAŠEK (ed.), *Kopiář Jiřka Skřivánka, úředníka na Blansku, 1594–1612 (1614)*, Blansko 2000. Dále srov. Václav BŮŽEK, *Říšské město Norimberk a české země v předbělohorské době (Stav a perspektivy studia)*. In: *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 19–70; V. BŮŽEK – Josef HRDLIČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*. In: *Opera historica* 6, 1998, s. 145–271. K písemnému styku mezi jihočeským a jihomoravským prostředím nově Vlastimil SVĚRÁK, *Korespondence mezi Tábořem a Jihlavou v předbělohorské době. České listy dochované v jihlavské městské registratuře*. In: *Táborský archiv* 9, 1999, s. 131–149; TÝŽ, *Listy zaslané jihlavskou městskou radou do Tábora v letech 1574–1576*. In: *Táborský archiv* 10, 2000–2001, s. 321–326; TÝŽ, *Listy zaslané jihlavskou městskou radou do Tábora v letech 1579–1584*. In: *Táborský archiv* 11, 2002, s. 155–185. Práce, pojednávající o dosahu styků Českých Budějovic a Brna, budou citovány níže.

⁵ Pokud jde o originály dopisů uložené v Archivu města Českých Budějovic, jde především o materiál někdejší staré spisovny, zejména písemnosti tzv. chronologické řady. Viz Státní okresní archiv České Budějovice (dále SOKA České Budějovice), fond Archiv města Českých Budějovic (dále AM ČB) – chronologická řada.

byly zanášeny jejich opisy.⁶ Systematickým studiem dostupných pramenů získáme pestrý obraz tematicky nesmírně bohaté komunikace budějovické městské samosprávy s panovníkem, dvorskými a zemskými úřady, církevními institucemi, šlechtou a vrchnostenským úřednictvem, jinými zeměpanskými, ale také poddanskými městy či městečky, jejich jednotlivými obyvateli i obyvateli venkova.⁷ Vzhledem ke specifickým geopolitickým danostem jihočeského regionu měl pro Budějovické nezastupitelný význam každodenní styk s rožmberským prostředím, který se mimo jiné odbýval písemnou formou, a to zejména jako korespondence městské samosprávy s institucemi zapojenými na různých úrovních do řízení konglomerátu rožmberských držav.⁸

Při detailnějším pohledu na nepřebornou řadu dalších komunikačních partnerů Českých Budějovic seznáme, jak důležitou roli mezi nimi hrála města. Budějovičtí udržovali frekventované styky nejen s četnými městskými obcemi v rámci České koruny, ale také s mnoha městy a městečky v Horních a Dolních Rakousích, v jihovýchodních oblastech dnešního Německa a příležitostně i ve vzdále-

⁶ Z období 1526–1620 je to řada úředních knih (nejstarší začíná roku 1538), inventárně klasifikovaných jako knihy konceptů a kopiáře – vesměs jde o registra – a uložených v SOKa České Budějovice, fond AM ČB – knihy. Jelikož inventarizace tohoto materiálu se dokončuje v současné době, přičemž velká část dosavadních signatur má jen prozatímní platnost, nepodávám na tomto místě přehled jednotlivých svazků. Níže při citování konkrétních rukopisů nicméně uvádím vedle jejich inventárních charakteristik stávající signatury (s případnou specifikací, že jde o signatury prozatímní). Za zpřístupnění pracovní verze inventáře jsem díkem zavázán paní Květoslavě Dvořákové.

⁷ Pozornost byla dosud věnována především komunikaci Českých Budějovic s jinými městskými obcemi. Viz zejména Jaroslav KUBÁK, *Vzájemné styky Českých Budějovic a Jindřichova Hradce v českobudějovické knize konceptů v letech 1538–1550 (PhDr. Janu Mukovi k pětadesátinám)*. In: Jihočeský sborník historický 35, 1966, s. 79–81; Vlastimil KOLDA, *Listy purkmistra a rady města Hradiště hory Tábor do Českých Budějovic. Část 1. – 1505 až 1538*. In: Tábořský archiv 8, 1997–1998, s. 37–46; TÝŽ, *Listy purkmistra a rady města Hradiště hory Tábor do Českých Budějovic. Část 1. – 1505 až 1538, dodatek*. In: Tábořský archiv 9, 1999, s. 121–129; TÝŽ, *Listy purkmistra a rady města Hradiště hory Tábor do Českých Budějovic. Část 2. – 1538 až 1550*. In: Tábořský archiv 10, 2000–2001, s. 291–319; Miroslava CTIBOROVÁ, *Korespondence mezi purkmistrem a radou města Českých Budějovic a purkmistrem a radou města Soběslavi*. In: Tábořský archiv 11, 2002, s. 147–153. Zhodnotit městskou korespondenci roku 1597 na základě jedné úřední knihy se, bohužel bez dostatečné průpravy, pokusila Pavla ROZSYVKOVÁ, *Manual listowny – konceptář z roku 1597*. In: Jihočeský Herold 2002, červen, s. 4–12. Politickým aspektům českobudějovické korespondence věnoval pro polovinu 16. století pozornost Bohumír JANOUŠEK, *K otázce postoje Č. Budějovic v protihabsburském odboji roku 1547*. In: Jihočeský sborník historický 23, 1954, s. 83–93. K dosahu hospodářských styků královského města v předbělohorské době srov. František KAVKA, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*. In: Sborník historický 4, 1956, s. 148–156; TÝŽ, *Městské hospodářství Českých Budějovic v letech 1496–1570*. In: Jihočeský sborník historický 34, 1965, s. 31–58; Zdeněk ŠIMEČEK, *Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století*. In: Československý časopis historický 19, 1971, s. 683–710; TÝŽ, *Obchod Českých Budějovic s Rakousy v letech 1560–1572*. In: Český časopis historický 91, 1993, s. 18–36; TÝŽ (ed.), *Das Handelsbuch des Budweiser Eisenhändlers Nikolaus Bartlme (Bartholome) 1560–1568*. In: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 17, 1993, s. 31–203; V. BŮŽEK, *Linecké trhy a kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*. In: J. PÁNEK (ed.), *Česká města*, s. 237–244.

⁸ K tomu nově i s přehledem starší literatury Tomáš STERNECK, *Korespondence královského města Českých Budějovic s rožmberským úředníkem Petrem Doudlebských z Doudleb (†1550) – I. Dopisy z let 1532–1545*. In: Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 41, 2004, s. 120–156.

ném zahraničí.⁹ Zvláštní význam mezi těmito komunikačními partnery Českých Budějovic měla zeměpanská města v českých zemích. Analogické ekonomické a politické zájmy i sociální postavení jejich obyvatel, vzájemné obchodní a jiné styky těchto výrobních a tržních středisek vytvářely široký prostor pro rozvoj komunikace uvnitř městského stavu. Pokud jde o obce odpovídajícího společensko-právního statutu v Čechách, vyměňovali si Budějovičtí kromě pražských měst, jimž příslušelo zcela mimořádné postavení ve stávajících či nově se formujících korporativních strukturách městského stavu,¹⁰ četné dopisy zejména s dalším velkým královským městem v regionálních dimenzích jihočeského městského prostředí, Táborem.¹¹ Ze zeměpanských měst v ostatních korrunních zemích zachytíme v dochovaných pramenech dokumentujících českobudějovickou korespondenci častěji především čtyři velká královská města Markrabství moravského – Brno, Olomouc, Jihlavu a Znojmo, vedle nich opakovaně i slezskou Vratislav.¹²

⁹ Prameny v poznámkách 5, 6.

¹⁰ Vedle úlohy Prahy jako střediska řady cechovních organizací zvyšovala frekvenci komunikace mezi Českými Budějovicemi a pražskými městy také průběžná koordinace politiky zeměpanských měst, a to mimo jiné v berních záležitostech. Srov. Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909; TÝŽ, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913; J. JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 159–164, 215–240; TÝŽ, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*, Praha 1963, s. 222–247; Jan DIVÍŠ, *Pražské cechy*, Praha 1992; Miloslav VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*. In: M. VOLF (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu XI/2. Sněmy r. 1605–1607. Provádění sněmovních usnesení*, Praha 1954, s. 1–177. Značná část korespondence na této ose se ovšem odvíjela od role, která příslušela srdci království coby významnému obchodnímu a tržnímu středisku. K tomu alespoň J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955. O právní rovině komunikace Českých Budějovic a Starého Města pražského Z. ŠIMEČEK, *České Budějovice a Staré Město pražské (K dějinám městské jurisdikce 15. a 16. století)*. In: *Právně-historické studie 15*, 1971, s. 115–139.

¹¹ Viz V. KOLDA, *Listy purkmistra a rady města Hradiště hory Tábor do Českých Budějovic 1–2*.

¹² Zvlášť frekventovaný byl styk Budějovických s nejbližším ze jmenovaných měst, Jihlavou. K tomu pro první půlstoletí předbělohorské doby SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, *Kniha konceptů 1546–1554*, prozatímní sign. XII a 17, fol. 2r, 7r, 11v; *Kniha konceptů 1550–1556*, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 23r, 26r, 72v, 86r, 103r, 136v, 146v, 209r, 440r; *Kniha konceptů 1557–1559*, prozatímní sign. X d 13, fol. 15r; D 175, *Kniha konceptů 1560–1562*, pag. 404, 441; *Kniha konceptů a kopiář 1561–1564*, prozatímní sign. XII b 2, pag. 58, 123; D 181, *Kniha konceptů 1567–1569*, pag. 273, 274; *Kniha konceptů 1569–1577*, prozatímní sign. XII b 8, pag. 328; D 184, *Kniha konceptů 1570–1571*, pag. 99, 115, 183, 197, 281; dále SOKA České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 15. XII. 1530; 25. I. 1534; 17. VII. 1545; 8. XI. 1548; 23. V. 1560. K Olomouci alespoň SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, *Kniha konceptů 1550–1556*, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 312v, 394v; *Kniha konceptů 1560–1561*, prozatímní sign. XII a 33, pag. 140, 150; D 184, *Kniha konceptů 1570–1571*, pag. 129, 286; *Kniha konceptů 1573–1576, 1580–1582*, prozatímní sign. XII a 32, pag. 112. Ke Znojmu srov. SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, *Kniha konceptů 1546–1554*, prozatímní sign. XII a 17, fol. 15v; *Kniha konceptů 1550–1556*, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 115r, 224v, 230v, 453r; D 184, *Kniha konceptů 1570–1571*, pag. 222, 289; dále SOKA České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 1. VI. 1530; 24. IV. 1545. K Vratislavi například SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, D 184, *Kniha konceptů 1570–1571*, pag. 23, 224, 226, 276; dále SOKA České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 1554; 15. I. 1569.

Podobně jako v případě Českých Budějovic vykazovala také korespondence královského města Brna jak značnou sociální pestrost komunikačních partnerů obce, tak značný teritoriální dosah. Vyplývalo to vedle politického významu jednoho ze dvou hlavních měst předbělohorské Moravy také ze skutečnosti, že Brno i přes zřejmou populační a ekonomickou stagnaci, která je v průběhu druhé poloviny 16. století odsouvala až na třetí místo v pořadí moravských královských měst podle jejich hospodářského potenciálu,¹³ stále představovalo nezpochybnitelně velmi významné výrobní a tržní středisko. Výrobní potenciál brněnských řemeslníků se uplatňoval nejen na Moravě a na trzích v jiných českých zemích, ale také za hranicemi Koruny. Čilé obchodní styky Brněnských dosahovaly jak na linecké jarmarky, do Vídně a dalších rakouských měst, tak do Uher, Polska, na Apeninský poloostrov i jinam.¹⁴ Kontakty Brna s cizinou usnadňovalo také usazování příslušníků různých etnických skupin ve městě pod Špilberkem. Vedle dominujícího vlašského živlu, který se tu ve větší míře zabýval zejména od sedmdesátých let 16. století, to byli také rodáci z různých oblastí západní Evropy.¹⁵ Nikoliv okrajový význam z hlediska každodenní komunikace královského města Brna měla také jeho pozice coby významné stoliče městského práva. Celá řada lokalit z jižní a střední Moravy se na Brno obracela se žádostmi o právní naučení či rozsudky v problematických soudních případech.¹⁶ V široké škále komunikačních partnerů Brna sehrávala podobně

¹³ K tomu přesvědčivě J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 25–26, 30–32, 83, 107, 113, 116, 118.

¹⁴ Viz Jindřich ŠEBÁNEK, *Dějiny brněnského obchodu do r. 1740*. In: J. ŠEBÁNEK – Jindřich MAYER – Karel BALBINDER, *Listy z dějin brněnského obchodu*, Brno 1928, s. 43–60; Josef GRÜNFELD, *Dvě brněnské kupecké knihy 1561–4, 1568–70*. Diplomová práce Brněnské university, Brno 1952; Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 115–120. Četné doklady o obchodních stycích Brněnských s Horními Uhami snesli Josef MACŮREK – Miloš REJNUŠ, *České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Z dějin vztahů v oblasti zemědělství, řemesla, obchodu a vzájemné obrany*, Praha 1958, passim dle rejstříku; též J. MACŮREK, *Brno, Bratislava a Trnava v 2. čtvrti 16. století*. In: *Brno v minulosti a dnes* 7, 1965, s. 109–118. Ke kontaktům zejména s rakouským prostředím nově Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Svébytnost a vzájemnost. Hospodářské a kulturní styky královského města Brna s Dolními Rakousy v předbělohorském období*. In: Andrea KOMLOSYOVÁ – V. BŮŽEK – František SVÁTEK (edd.), *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*, Waidhofen an der Thaya 1995, s. 113–116.

¹⁵ L. SULITKOVÁ, *Italové v Brně v předbělohorském období*. In: Giorgio CADORINI (ed.), *Cramârs. Furlanští a italské obchodníky v českých zemích I*, Praha 1999, s. 55–65, 89–92 [poprvé publikováno v italském znění – TÁŽ, *Italiani a Brno prima della battaglia della Montagna Bianca*. In: Cramars. Atti del convegno internazionale di studi, Tavagnacco 1997, s. 75–87]; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. In: *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 37–57; TYTÉŽ, *Italové a Španělé v předbělohorském Brně*. In: Tomáš BOROVSÝ – Libor JAN – Martin WIHODA (edd.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 715–742. Z prosopografického hlediska srov. k některým v Brně usdlým Italům též Petr KROUPA – Jiří L. BÍLÝ, *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620*, Brno 1987.

¹⁶ Ivan ŠTARHA, *Okruh brněnského městského práva v době předbělohorské*. In: *Brno v minulosti a dnes* 8, 1966, s. 172–188; TÝŽ, *Okruh brněnského městského práva*. In: František ZŘÍDKAVESELÝ – V. PEŠA (edd.), *Brno mezi městy střední Evropy*, Brno 1983, s. 158–165; J. DŘÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 128–129.

důležitou úlohu, jako tomu bylo v případě Českých Budějovic, města. Dlouhodobě velmi frekventovaný a přitom tematicky pestrý byl písemný styk Brněnských s jejich kolegy z jádra značně prořídlého městského stavu markrabství, s obyvateli ostatních velkých moravských královských měst – Olomouce, Jihlavy a Znojma.¹⁷

Analogicky k pozůstatkům písemného styku královského města Českých Budějovic byla také naprostá většina dochovaných brněnských (tedy z Brna expedovaných či do Brna došlých) dopisů z předbělohorské doby vydána jménem městské rady či této adresována; nezastupitelnou úlohu měly i v brněnském prostředí rychtářské listy. Na rozdíl od českobudějovického městského archivu, jehož bohatstvím pokryjeme při sledování městské korespondence valnou většinu 16. a počátku 17. století, disponujeme bohužel v případě Brna materiálem podstatně skromnějším. Ucelený soubor brněnské korespondence z předbělohorského věku máme k dispozici vlastně jen pro většinu let z rozmezí 1578–1619, pro něž se dochovala registra poselacích listů, které v čistopisném vyhotovení opouštěly kancelář města pod Špilberkem.¹⁸ Pro starší fáze předbělohorské doby jsme v brněnském městském archivu víceméně odkázáni jen na nepřilíš četné dopisy, pojaté do zdejší Sbírký listin, mandátů a listů.¹⁹ Rozšíření materiálové základny výzkumu písemného styku královského města Brna prostřednictvím systematického sběru v jiných archivech je proto více než žádoucí.

I při nepříznivém stavu dochování brněnské městské korespondence z větší části 16. století je zřejmé, že ve srovnání s moravskými zeměpanskými městy, ale také s předbělohorskou Prahou a tehdejší Vídní, představovalo pro Brno přední jihočeské královské město pouze druhořadého komunikačního partnera. Průzkum materiálu českobudějovického městského archivu pak ukázal zcela jednoznačně, že také pro obyvatele Českých Budějovic neměly styky s lidmi žijícími ve městě pod Špilberkem ani zdaleka strategickou důležitost. Frekvenci

¹⁷ Viz především Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 79–92, passim.

¹⁸ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 79 (pro léta 1578–1585, s jednotlivinami z roku 1594); rkp. č. 80 (1589–1590); rkp. č. 81 (1591); rkp. č. 82 (1592); rkp. č. 83 (1594–1595, ojedinele 1596); rkp. č. 84 (1596–1597); rkp. č. 85 (1598–1600); rkp. č. 86 (1601–1602); rkp. č. 87 (1603–1604); rkp. č. 88 (1605–1606); rkp. č. 89 (1607–1609); rkp. č. 90 (1610–1612); rkp. č. 91 (1613–1614); rkp. č. 92 (1615–1619). Jen zcela výjimečně byly do těchto úředních knih nesystemově pojatý opisy přijatých písemností. Jednotlivými svazky register se z diplomatického a obsahového hlediska zabývalo několik diplomových prací, vzniklých na filozofické fakultě brněnské univerzity – jejich přehled viz v práci H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*. In: Sborník archivních prací 45, 1995, s. 297 pozn. 29. Nově byly tyto prameny z hlediska postižení dopadů války s Turky na městský organismus systematicky vytěženy v práci T. STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*. Disertační práce FF MU, Brno 2003, zejména s. 64–145.

¹⁹ AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna, sbírka listin, mandátů a listů.

kontaktů Českých Budějovic a Brna limitovala především skutečnost, že při nezanedbatelné vzdálenosti dělící tato města nespojovaly jejich obyvatele pevnější vazby politické, ekonomické ani kulturní. Jejich obchodní styky zřejmě nepřekročily rámec příležitostných transakcí, které nikterak výrazněji neovlivnily rozdílnou orientaci hospodářských aktivit přesahujících tržní okruhy obou měst.²⁰ Relativně nejčastěji nacházeli Budějovičtí a Brněnští důvod ke vzájemné komunikaci při řešení různých soukromoprávních záležitostí. Ty se vesměs odvíjely od příležitostného pohybu či stěhování jednotlivců, spadajících pod českobudějovickou či brněnskou městskou jurisdikci, mezi těmito obcemi.²¹ Na přelomu 16. a 17. století se vytvářel prostor pro písemný styk jejich samosprávných orgánů v souvislosti s aktivitami úspěšných brněnských pokračovatelů původně českobudějovického patricijského rodu Miglů ze Vztuh. Brněnští Miglové vznášeli dědický nárok na část majetku po svých pokrevencích ve městě na soutoku Malše s Vltavou.²² Pozoruhodným příkladem etablování rodáka z Českých Budějovic v Brně druhé poloviny 16. století je také působení vzdělaného Jana Pražáka v brněnské městské kanceláři, kde tohoto muže zastihneme od roku 1565. Nejprve plnil úlohy pomocníka zdejšího radního písaře, aby posléze, léta Páně 1570, převzal funkci brněnského podpisaře, již pak zastával až do své smrti v dubnu 1587.²³

Úkolem přítomné práce je však především rozhojnit materiál dokumentující styky královských měst Českých Budějovic a Brna ve starší fázi předbělohorské doby. Z předmětného hlediska byly systematicky prostudovány a vytěženy dochované soubory korespondence z let 1526–1575 v archivech obou těchto

²⁰ Srov. J. ŠEBÁNEK, *Dějiny brněnského obchodu*; F. KAVKA, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*, s. 148–156; TÝŽ, *Městské hospodářství Českých Budějovic v letech 1496–1570*.

²¹ Viz například listy č. 3–9, 14, 16–17 v této edici. Ze staršího období například AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna, sbírka listin, mandátů a listů, č. 994 (21. září 1507).

²² Viz AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 83, fol. 31r, 36v, 160r; rkp. č. 84, fol. 74r; rkp. č. 85, fol. 252r; rkp. č. 87, fol. 24r; rkp. č. 89, fol. 446r. K rodu Miglů ze Vztuh dále alespoň J. KUBÁK, *Městská rada Českých Budějovic během XVI. a počátkem XVII. století*. In: Jihočeský sborník historický 27, 1958, s. 112; TÝŽ, *Topografie města Českých Budějovic 1540–1800*, České Budějovice 1973, s. 82, 214, 316; Adolf RAAB, *Zur Geschichte einiger Dörfer im Zwitthale*. In: Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1898, s. 282–283 (celá práce s. 274–288); Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 1996, s. 165–166; Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 74; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 498; T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 214, 311. Z roku 1572 se dochovaly texty listů (datované 16. září a 16. prosince 1572), které Budějovičtí adresovali na Kuřim („Gurein“) správci tamního brněnského městského statku Mikuláši Miglovi ze Vztuh – SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, D 185. Kniha konceptů 1572–1573, pag. 91, 156. Tyto dopisy do připojené edice korespondence mezi Českými Budějovicemi a Brnem nepojímám. Ke kuřimskému statku srov. Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999, s. 68–71; TÝŽ, *Hospodaření na městském statku Kuřim v předbělohorské době*. In: Michaela KOKOJANOVÁ (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 105–115.

²³ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 342–346.

měst.²⁴ Nezbyvá než s politováním konstatovat, že mezi sporými pozůstatky tehdejší brněnské městské korespondence v Archivu města Brna nebyl shledán ani jediný poselací list, vzniklý v rámci písemného styku na sledované ose. Veškeré dopisy (17 kusů), jimž budeme nadále věnovat pozornost, byly tedy nalezeny v Archivu města Českých Budějovic. Naprostá většina těchto textů (15 kusů), jejichž vznik je ohraničen léty 1538 a 1573, se přitom dochovala ve formě opisů v registrech,²⁵ a jde tedy o listy vydané Budějovickými (městskou radou či rychtářem) a v čistopise odeslané do Brna (městské radě, jednotlivým obyvatelům města, ojediněle brněnské církevní instituci).²⁶ Pouze ve dvou případech máme co do činění s originály, a to přirozeně originály listů odeslaných z Brna do Českých Budějovic (vydavatelem jednoho byla brněnská městská rada, druhého tamní církevní instituce), uloženými v tzv. chronologické řadě někdejší staré spisovny českobudějovického městského archivu.²⁷

Pokud jde o tematický záběr tohoto materiálu, tak vzhledem k předeslaným poznámkám o charakteru styků sledovaných královských měst nepřekvapí, že většina dopisů (10 kusů), které máme k dispozici, vznikla v rámci vyřizování soukromoprávních záležitostí jednotlivých obyvatel Brna a Českých Budějovic. Vesměs jde o žádosti či přímluvy reprezentace toho kterého města ve věci finančních pohledávek nebo jiných majetkových nároků konkrétních osob, respektive o odpovědi na takovéto žádosti a přímluvy. Vedle listů, jež byly vydány českobudějovickou městskou radou a adresovány jejímu protějšku v Brně,²⁸ jde o jeden list vrcholného orgánu budějovické městské samosprávy pro jednotlivce z řad brněnského měšťanstva,²⁹ o dva rychtářské listy, jimiž rychtář před-

²⁴ Z písemností Archivu města Českých Budějovic šlo v první řadě o úřední knihy v SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů a kopiář 1538, prozatímní sign. XII a 4; Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4; Kniha konceptů a kopiář 1540–1541, prozatímní sign. XII a 15; Kniha konceptů 1546–1554, prozatímní sign. XII a 17; Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8; Kniha konceptů 1557–1559, prozatímní sign. X d 13; Kniha konceptů 1560–1561, prozatímní sign. XII a 33; D 175, Kniha konceptů 1560–1562; Kniha konceptů a kopiář 1561–1564, prozatímní sign. XII b 2; D 178, Kniha konceptů 1566; D 181, Kniha konceptů 1567–1569; D 180, Kniha konceptů 1569; D 179, Kniha konceptů 1569–1576; Kniha konceptů 1569–1577, prozatímní sign. XII b 8; D 184, Kniha konceptů 1570–1571; D 185, Kniha konceptů 1572–1573; Kniha konceptů 1573–1576, 1580–1582, prozatímní sign. XII a 32; dále o materiál v SOkA České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 1526–1575. Z písemností Archivu města Brna byl prozkoumán materiál v AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna, sbírka listin, mandátů a listů, 1526–1575.

²⁵ Inventárně jsou klasifikovány jako knihy konceptů (konceptáře). Tento termín, závislý na dobovém kancelářském pojmosloví, je nicméně z hlediska moderní diplomatické terminologie poněkud problematický. Praxe vedení register na základě konceptů byla v raném novověku běžná; nezřídka si ji přímo vynucoval postup, kdy byly zápisy v registrech pořizovány hromadně po uplynutí delší doby. Srov. například Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931, s. 90–92.

²⁶ Listy č. 1–12, 14–16 v této edici.

²⁷ Listy č. 13, 17 v této edici.

²⁸ Listy č. 3, 6, 7, 8, 14 v této edici.

²⁹ List č. 9 v této edici.

ního královského města na jihu Čech odpovídal na žádosti obyvatel Brna,³⁰ a konečně o dvojici dopisů, jež si vyměnili Budějovičtí s představeným brněnského konventu augustiniánů eremitů u kostela sv. Tomáše.³¹ Hodnota zmíněné desítky poselacích listů spočívá především v tom, že na konkrétních příkladech dokládá pohyb obyvatelstva mezi oběma městy, ať už v rámci jeho obchodních či jiných aktivit nebo jako součást složitějšího procesu raně novověkých migrací, a představuje soubor dat využitelných mimo jiné pro genealogicky a prosopograficky orientované výzkumy směřující k detailnímu rozkrytí vazeb, jež v souvislosti s tímto pohybem vznikaly.³²

Obsah dalších dvou dopisů se odvíjí od příležitostných jednání mezi česko-budějovickou a brněnskou městskou reprezentací o dodávkách strategicky významných surovin – ledku draselného („salitru“) a soli. V prvním případě to je žádost o poskytnutí ledku coby základní suroviny – respektive spíše meziprojektu – pro výrobu střelného prachu, s níž se Budějovičtí obrátili na Brněnské.³³ Ačkoliv česko-budějovická městská rada tehdy paralelně kontaktovala i jiné potenciální dodavatele,³⁴ nebyl její zmíněný dopis do Brna adresován náhodně, neboť především s ohledem na tureckou hrozbu se v předbělohorské době pod Špilberkem rozvinula výroba salitru za finanční spoluúčasti a pod dohledem městské samosprávy.³⁵ Ve druhém případě máme co do činění s odpovědí na list Brněnských, kteří předtím požádali konšelský sbor předního jihočeského královského města o dodávku soli.³⁶ Také tato transakce měla – pokud jde nasměrování objednávky – svou zřejmou logiku, neboť České Budějovice díky své geografické poloze a díky privilegiím, jimiž byly obdařeny, představovaly velmi důležitou přestupní stanicí monopolizovaného importu soli do českých zemí.³⁷

³⁰ Listy č. 4, 5 v této edici.

³¹ Listy č. 16, 17 v této edici.

³² K městským migracím v širším kontextu J. MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*. In: Sborník Matice moravské (= Časopis Matice moravské) 79, 1960, s. 86–111; nově Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: Perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*. In: Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 289–304; Jaroslav MILLER, *Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát: Pokus o základní komparaci*. In: Český časopis historický 100, 2002, s. 522–554.

³³ List č. 1 v této edici.

³⁴ Srov. SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 13.

³⁵ K organizaci výroby ledku v předbělohorském Brně (s doklady z přelomu 16. a 17. století) blíže T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 96–98. Ke způsobu výroby střelného prachu naposledy Ivo HOLAS, *Výroba střelného prachu a prachové mlýny v údolí Punkvy*. In: Sborník Muzea Blansko 2003, s. 21–36.

³⁶ List č. 15 v této edici.

³⁷ M. VOLF, *Boj o solný monopol v Čechách v XVI. a na počátku XVII. století*. In: Český časopis historický 39, 1933, s. 297–326, 505–536; J. KUBÁK, *Česko-budějovické solní spory v XVI. a XVII. století*. In: Jihočeský sborník historický 32, 1963, s. 7–31; Z. ŠIMEČEK, *Salz und das Haushaltswesen südböhmischer Städte, insbesondere von Budweis*. In: Wilhelm RAUSCH, *Stadt und Salz*, Linz 1988, s. 195–212; Z. ŠIMEČEK,

Pozoruhodnou skupinu dochovaných dopisů, které ve zkoumaném období protekly mezi Českými Budějovicemi a Brnem, pak představují čtyři listy, jež vznikly v letech 1552–1553 v souvislosti s opakovanou snahou českobudějovických konšelů přimět brněnského erbovního měšťana Matyáše Munku z Ivančic, aby se zúčastnil jejich smírčích jednání s Rožmberky.³⁸ Budějovičtí Munku nepochybně znali již z dřívějšího. Svědčí o tom i starší dva ze sledovaných dopisů náležející do početnější skupiny listů, vzniklých v souvislosti s vyřizováním soukromoprávních záležitostí jednotlivců, a dokládající, že obchodní aktivity jmenovaného Brňana dosahovaly na soutok Malše a Vltavy.³⁹ Matyášovo rozmáchlé podnikání šlo ruku v ruce s jeho ekonomickým vzestupem, který v letech 1540–1553 vyvrcholil obdivuhodnou majetkovou expanzí tohoto muže na venkov. Vedle řady vnitroměstských nemovitostí a vinic, spadajících pod městské právo, soustředil Munka ve svých rukou úctyhodný komplex zemskodeskových statků na Brněnsku. Přitom ale zůstal příslušníkem městské obce a na rozdíl od jiných tehdejších nobilitovaných patricijů – mezi nimi také jeho ctižádostivého bratra Václava – neusiloval o stavovský přestup mezi moravské rytíře. Českobudějovická reprezentace nicméně v letech 1552–1553 kontaktovala Matyáše Munku z Ivančic nikoliv coby zámožného podnikatele a potenciálního obchodního partnera, ale především jako mimořádně vzdělaného muže, který svého času sbíral vědomosti na vídeňské univerzitě. V polovině 16. století se Munka po právu těšil nejen autoritě, opírající se o jeho bohatství, ale také pověsti osobnosti s nevšedním intelektuálním rozhledem, pověsti, která díky jeho společenskému vzestupu a šíři jeho styků dalece přesáhla úzký kruh Matyášových sousedů.⁴⁰ Vedle Matyáše Munky usilovali Budějovičtí také o účast další osoby, úzce spjaté s brněnským prostředím, na jednáních s červenou růží. Nešlo o nikoho jiného než o vzdělaného a ambiciózního nevlastního bratra proslulého Sixta z Ottersdorfu, totiž o Ambrože (Zvůnka) z Ottersdorfu, někdejšího brněnského radního písaře, toho času však již nikoliv příslušníka obce pod Špilberkem, nýbrž člena moravského rytířského stavu.⁴¹ Na Ambrože se sice reprezentace Českých Budějovic v letech 1552–1553 obracela již jako na nižšího šlechtice, nicméně bezpochyby v návaznosti na jeho dřívější byrokratické působení v brněnských službách.⁴²

Der Salztransport auf der Moldau von Budweis nach Moldautein im 16. Jahrhundert. In: Jahrbuch des Oberösterreichischen Museal-Vereines 136, 1991, s. 223–238; TYŽ, *Obchod Českých Budějovic s Rakousy*, s. 28–32.

³⁸ Listy č. 10, 11, 12, 13 v této edici.

³⁹ Viz listy č. 8, 9 v této edici.

⁴⁰ O Matyášovi naposledy H. JORDÁNKOVÁ, *Brněnská předměstí Cejl a Radlas – stručné dějiny do poloviny 17. století.* In: Brno v minulosti a dnes 16, 2002, s. 316–317, 320–322.

⁴¹ K Ottersdorfovi naposledy H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno.* In: Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 250–251; TYTĚŽ, *Brněnská městská kancelář*, s. 307–311.

Nejcennějším ze všech sedmnácti textů, jimž je v této práci věnována pozornost, je jednoznačně opis listu ze 13. března 1539, jímž Budějovičtí odpověděli na nedochovaný dotaz z Brna, zda nevědí o vhodné osobě ovládající latinský, český a německý jazyk, která by mohla převzít úřad brněnského městského (radního) písaře.⁴³ Reprezentace obce pod Špilberkem se tehdy snažila obsadit klíčový post v městské kanceláři, uprázdněný po skonu těžko nahraditelného absolventa vídeňské univerzity, politicky aktivního Jana Munky z Ivančic, bratra nám již známého Matyáše Munky. S obdobným dotazem jako na Budějovické se obrátila také na samosprávné orgány jiných královských měst, prokazatelně na radní západočeské Plzně. Obsadit uvolněný úřad se však Brněnským nepodařilo dříve než roku 1541, kdy vedení jejich – v následujících letech poněkud nepřehledně restrukturalizované – kanceláře převzal svrchu zmíněný Ambrož z Ottersdorfu, jenž se pod Špilberk přistěhoval ze Starého Města pražského.⁴⁴ Českobudějovičtí konšelé poslali do Brna v březnu 1539 negativní odpověď. Doprovodili ji nejenom nářkem nad všeobecným úpadkem vzdělanosti a z něj plynoucím nedostatkem kvalifikovaných byrokratických sil, ale pokusili se také vystihnout a pojmenovat příčinu tohoto stavu. Spatřovali ji v preferenci přípravy mladíků na výkon řemesla před jejich dalším vzděláváním. Mělo jít o obecně rozšířený postoj rodičů k výchově dětí, pramenící z obav před studiem, jež by mohlo mládež svést na kněžskou dráhu: „*Každý se bojí, aby dítě jeho knězem nebylo*“.

V pozadí údajně katastrofálního nedostatku inteligence tedy podle konšelů přísně katolických Českých Budějovic na sklonku čtvrté dekády 16. století stála v první řadě neatraktivnost kněžské profese v období poznamenaném dramatem věroučného štěpení křesťanské Evropy. Exaltovaným lamentacím Budějovických a jejich pesimismu vůči dalšímu vývoji („*Buoh ví, jak ještě bude, kdo ve zdraví desíti let dočká*“) lépe porozumíme teprve tehdy, když do úvah nad příkrým soudem současníků o vzdělanosti ve druhé čtvrtině 16. století zapojíme skutečnost, kterou vydavatelé sledovaného dopisu v jeho textu sami připomněli. Totiž skutečnost, že nedlouho před Brnem se s problémy při obsazování městské

⁴² Listy adresované rytíři Ambrožovi z Ottersdorfu nejsou do naší edice pojaty, je jim ovšem věnována pozornost v poznámkách k dopisům týkajícím se Matyáše Munky. Munka měl ostatně podle představ Budějovických Ambrože na jednání s Rožmberky doprovázet.

⁴³ List č. 2 v této edici. Část tohoto pozoruhodného listu citoval již J. KUBÁK, *Vzájemné styky Českých Budějovic a Jindřichova Hradce*, s. 79.

⁴⁴ Viz H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 305, 307. K dotazu adresovanému Plzeňským srov. Fridolin MACHÁČEK, *Městská rada a městská kancelář v Plzni v XVI. století*. In: Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám 1872–1932, Praha 1932, s. 244; viz také Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I*, Praha 1890, s. 727. Na rozdíl od Budějovických doporučili Plzeňští ve své odpovědi reprezentaci města pod Špilberkem několik konkrétních osob, vhodných pro uprázdněné místo brněnského písaře.

kanceláře potýkalo samo přední jihočeské královské město.⁴⁵ Jak jsme viděli, vrcholný samosprávný orgán této obce, která přes všechny těžkosti, provázející i v ní patrný úpadek duchovního života, zůstávala pevnou oporou katolicismu na jihu předbělohorských Čech, zakomponoval do odpovědi svým moravským partnerům narážku na podlamování pilířů univerzální církve.⁴⁶ Vtírá se pak – ovšem sotva jednoznačně zodpověditelná – otázka, zda tu budějovičtí konšelé jen maně proklamovali své vyhraněné konfesijní stanovisko („*knězem*“ je v textu beze všech pochyb míněn duchovní strany pod jednou), či zda ti, kdož na koncipování odpovědi participovali, se při jejím formulování nechali ovlivnit varovnými zvěstmi o rychlém šíření reformace v obcích, příslušejících ke čtvrtému stavu Markrabství moravského.⁴⁷ Jako racionální pokus o zdůvodnění nedostatku vzdělaných kádrů totiž rozhořčený poukaz na pokles prestiže duchovenstva sotva ob stojí. V pozadí potíží s obsazováním profesionalizujících se úřadů je třeba hledat především rychle rostoucí poptávku po kvalifikovaných byrokratických silách, schopných vypořádat se na patřičné úrovni s (nejen jazykově) náročnou agendou v éře nebyvalého rozvoje komunikace.⁴⁸ Potvrzuje to ostatně – vedle dalších pozůstatků písemné agendy reprezentací sledovaných královských měst – také samotné soubory korespondence Českých Budějovic a Brna z předbělohorské doby, k jejichž poznání chce přítomná práce alespoň jako drobný střípek přispět.

⁴⁵ K povolání Jana Petřika do budějovické kanceláře po smrti městského písaře Mikuláše z Milíkova Reinhold HUYER, *Die Chronisten der Stadt Budweis*. In: *Budweiser Zeitung* 65, 1926, Nr. 9, s. 1–2; Karel PLETZER, *Českobudějovický písař Jan Petřík z Benešova (Příspěvek k dějinám české literatury XVI. století)*. In: *Jihočeský sborník historický* 28, 1959, s. 18–19.

⁴⁶ Srov. nedávné shrnutí dosavadních poznatků o náboženských poměrech v Českých Budějovicích – Miroslav NOVOTNÝ, *Náboženské poměry*. In: *Encyklopedie Českých Budějovic, České Budějovice 1998*, s. 293–294.

⁴⁷ V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 3–4; J. DŘÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 135; Josef VÁLKA, *Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440–1620)*, Praha 1987, s. 100–101; TÝŽ, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 15–16.

⁴⁸ Pro brněnské prostředí H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 469–481; TYTÉŽ, *Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně*. In: B. CHOCHOLÁČ – L. JAN – Tomáš KNOZ (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 319–334; TYTÉŽ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. In: *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 37–57. V širších souvislostech J. PÁNEK, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 3, *Studia Historica* 36, 1989, s. 75–85; V. BŮŽEK, *Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit*. In: *Österreichische Osthefte* 35, 1993, s. 577–592.

EDICE:

1.

Budějovičtí se s odvoláním na panovnickou žádost o střelný prach obracejí na Brněnské s prosbou o poskytnutí ledku draselného (salitru). Pokud je v Brně nějaký v rezervě, žádají Budějovičtí o informaci, kolik tohoto artiklu a v jaké ceně jim mohou Brněnští prodat.⁴⁹ České Budějovice, 25. června 1538. SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 13.

Slovutné a vzácné múdrosti a poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom přáteluom našim zvláště milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a vzácné múdrosti páni přátelé naši milí. Vznešena jest na nás od pánuov hajtmanuov Královstvie českého⁵⁰ žádost Jeho Milosti Královské,⁵¹ kterak by Jeho Milost Královská k ochraně nás všech prachu potřebovati ráčil. Protož, páni přátelé milí, Vašich Milostí za to prosíme, jestliže salitru který centněř mimo potřebu svú jmíti ráčíte, že nám ho dohodíte, a kolik centněřuov a po čem bychom jej bráti jměli, nám to psaním svým po tomto poslu oznámiti ráčíte. Datum v Budějovicích Českých feria III post Johannis Baptiste anno etc. XXXVIII° [25. června 1538].

Purgmistr a rada města Budějovic Českých

2.

Budějovičtí odpovídají Brněnským na jejich dotaz, zda v Českých Budějovicích není k dispozici kvalifikovaná síla, znalá latiny, češtiny a němčiny, vhodná pro obsazení místa brněnského městského písaře. Budějovičtí o nikom takovém ve městě ani v okolí nevědí. Poukazují na alarmující obecný nedostatek inteligence, jehož příčinu spatřují v tom, že rodiče v obavách, aby se jejich děti nedaly na kněžskou dráhu, nenechávají děti studovat, ale posílají je na řemesla. Ostatně také v Českých Budějovicích museli před časem po úmrtí městského

⁴⁹ Současně se Budějovičtí s odvoláním na panovnickou výzvu a s poukazy na to, že „*Turek, úhlavní nepřítel všech nás, žízni nepřestává krve křesťanské*“, obrátili také na jiné potenciální dodavatele prachu, například na Annu z Rožmitálu a z Blatné na Hradci (SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 13). Aktivitu směřující k vytvoření rezerv střelného prachu se odvíjely od jednání zemského sněmu zahájeného 29. dubna 1538, na němž v panovnické předloze zazněly důrazné apely na bojovou připravenost s ohledem na tureckou hrozbu. Srov. Anton GINDELY – František DVORSKÝ (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I.* 1526–1545, Praha 1877, s. 445–457. K četným žádostem o dodávky ledku, adresovaným do Brna v pozdější fázi předbělohorské doby, srov. T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 96–98.

písaře obsadit jeho místo nekvalifikovanou silou. České Budějovice, 13. března 1539. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 37–38.⁵²

Slovné a vzácné múdrosti a poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom přáteluom našim zvláště milým.^{a)}

Službu svú vzkazujem, slovné a vzácné múdrosti páni a přátelé naši milí. Zdravie i jiného všeho dobrého, jehož byšte nám od pána Boha z srdce přáli, Vašim Milostem též zase bez umenšenie přejem. Psanie Vašemu, kteréž jste nám učinili o potřebu městského písaře, jehož byste na tento čas potřební byli, nás se v tom dokládajíc, jestliže bychom při sobě kterého jměli, jenž by v latinském, českém a německém jazyku dospělý byl, aby se Vašim Milostem^{b)} hoditi mohl, tomu jsme porozuměli.⁵³ I jistěže to sami u sebe nalézáme, že by dobrá věc byla, kdyby se takový optati mohl, ale jistěže bychom Vašim Milostem v tom rádi poslúžiti chtěli, kdybychom netoliko při městě našem, ale i někde jinde o kom věděli. Poněvadž pak těchto časuov lidí hodných k obecnímu dobremu málo se na učenie dává, nemuože než všudy znamenitý nedostatek býti, a Buoh ví, jak ještě bude, kdo ve zdravie desíti let dočeká, neb to zřetedlně vidíme, že pacholata, jak málo vyrostou, hned je rodičové jich ze školy berou a k řemesluom dávají. Každý se bojí, aby dítě jeho knězem nebylo. A tudy nedostatek lidí učených povstává, neb i náš písař městský před rokem jest z tohoto světa povolán a my sami jsme jednoho přijali, kterýž při takových věcech prvé nebýval.^{c)}⁵⁴ Však proto, jestliže bychom ještě kde o takovém zvěděli, který by tu práci podstúpiti chtěl, jemu žádost Vaši oznámiti chcme, v tom i v jiném nám možném hotoví jsúc Vašim Milostem poslúžiti.⁵⁵ Datum v Budějovicích Českých ve čtvrtek po svatém Řehoři léta etc. XXXIX° [13. března 1539].

Purgmistr a rada města Budějovic Českých

⁵⁰ Jména panských a rytířských kandidátů, navržených na posty polních hejtmanů během zemského sněmu zahájeného 29. dubna 1538, otiskli A. GINDELY – F. DVORSKÝ (edd.), *Sněmy české I*, s. 454.

⁵¹ Ferdinand I. Habsburský (1503–1564), král český a uherský od 1526, římský král od 1531, římský císař od 1556.

⁵² Výňatek z tohoto listu otiskl J. KUBÁK, *Vzájemné styky Českých Budějovic a Jindřichova Hradce*, s. 79.

⁵³ Problematická situace v brněnské městské kanceláři nastala po skonu radního písaře Jana Munky z Ivančic († 1538/1539); H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 305, 307.

⁵⁴ Českobudějovický městský písař Mikuláš z Milíkova zemřel již roku 1536. Jeho skon otevřel dveře ke kariéře později proslulému Janu Petříkovi z Benešova († 1559). Tento bakalář vídeňské univerzity působil v letech 1530–1536, po krátkém učitelování na městské škole v Českých Budějovicích, jako vychovatel Jáchyma a Zachariáše z Hradce. Viz R. HUYER, *Die Chronisten der Stadt Budweis*, s. 1–2; K. PLETZER, *Českobudějovický písař Jan Petřík z Benešova*, s. 18–19; srov. též J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 7; B. JANOUŠEK, *K otázce postoje Č. Budějovic v protihabsburském odboji*, s. 89.

⁵⁵ Brněnská městská kancelář měla být přece personálně posílena českobudějovickým kádrem, avšak až roku 1565, kdy do ní vstoupil Jan Pražák. Ten se nicméně nikdy nestal jejím šéfem, radním písařem. Viz výše v úvodu k této edici.

a) Konec pag. 37.

b) Omylem zkráceno „Vⁿⁱ“ jako pro „Vaší Milosti“.

c) Od „neb i náš písar“ dopsáno touže rukou drobnějším písmem pod ostatní text.

3.

Budějovičtí odpovídají Brněnským na jejich přímluvu stran údajného majetkového nároku starého brněnského měšťana Jakuba hrnčíře po jeho otci v Českých Budějovicích. Jelikož se Budějovičtí ničeho nedopátrali a jejich soused, kterého Jakub jmenoval, je již skoro třicet let mrtev, nemohou hrnčíři nijak pomoci. České Budějovice, 17. června 1542. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 198.

Slovné a vzácné múdrosti a poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim zvláště milým.

Službu svú vzkazujem, slovné a vzácné múdrosti a poctivosti páni a přátelé naši zvláště milí. Zdravie i jiného všeho dobrého Vašim Milostem rádi přejem. Psanie, které jste nám učiniti ráčili o Jakuba hrnčíře, spolusúseda města Vašeho,⁵⁶ přimlúvajíc se za něj, jestli by podlé zprávy jeho jaká spravedlnost a díl otcovský jemu při městě našem náležel, abychom v to spravedlivě nahlédli a jej pro dalekost cesty i starost věku jeho opatřili, i jistě, páni a přátelé milí, na takovú přimlúvu Vašich Milostí, nébrž i dle povinností našich jemu bychom byli rádi k spravedlnosti jeho, ač by kde jaká byla, dopomohli. I písari našemu⁵⁷ jsme té věci^{a)} vyhledávati s pilností poručili i sami mezi některými osobami na to jsme se^{b)} vyptávali, poněvadž v počtu našem žádného není, kdo by jakú vědomost o tom jmíti mohl, a on také žádné zprávy dáti a na žádného ukázati neví, toliko připomíná starého súseda našeho, kterýž blízko ke třidcítí létuom již umřel jest. A tak poněvadž on sám ani my se ničehuož doptati nemuožem, nevěděli jsme jemu čeho dopomoci. Jsúc vždy té vuole, což by nám možné bylo, pro Vaše Milosti všecko rádi učiniti. Datum v Budějovicích v sobotu po svatém Vítu léta Páně XV^cXLII^e [17. června 1542].

Purgmistr a rada města Budějovic Českých

a) V předloze „wiczy“ (transliterace).

b) Následuje přeškrtnuté „s pilností“.

⁵⁶ Křestní jméno Jakub se v brněnském prostředí těšilo mimořádné oblibě. Protože jeho četní nositelé byli ve zdejších berních pramenech uváděni obvykle bez profesní specializace (srov. alespoň AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 11, passim; rkp. č. 33, passim; rkp. č. 34, passim), nepodařilo se mi Jakuba hrnčíře bezpečně identifikovat.

⁵⁷ Jan Petřík z Benešova (viz k němu u listu č. 2 v této edici).

4.

Českobudějovický městský rychtář Michal Trettlmayr odpovídá brněnskému měšťanu, zlatníkovi Hansi Kostlachovi, na jeho list týkající se peněz od českobudějovického koželuha Rathansla. Rychtář od svého předchůdce zjistil, že u něj Rathansle žádné peníze nesložil. Michal proto Rathansla důrazně napomenul, aby dal věc do pořádku nejpozději do 29. září 1545.⁵⁸ České Budějovice, 20. července 1545. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 264.

Dem ersamen weysen Hanß Khoslach, goldschmid, burger zu Brun,⁵⁹ meinem besondern gueten freund und gunner.

Mein freuntlichen grues und alles guets wist zuvor, gunstiger lieber herr unnd freund. Eur schreiben des Rathansle leder⁶⁰ halben,^{a)} an mich gethan, hab ich vernomen und solchs bey dem vorigen richter⁶¹ erfragt, das er bey ym kein gelt erlegt. Dorumb kan ich Euch keins zuschiken, sonder mit den genanten Rathansle ernstlich verschafft, das er Euch zu fryd stell und zwischen hie und Michaelis^{b)} [29. September 1545] nemlich dy sach an ein end pring. Des er sich vor mein begeben hat. Sofer aber dem nit ein gnueg geschicht und Yr auff Michaelis was waytter neben rechten begeren wurd, das recht sol Euch nit gespert sein.^{c)} Damit was Euch lieb ist. Datum Budweis feria II ante Magdalene anno 1545 [20. Juli 1545].

Michel Trettlmayr, richter daselbst⁶²

a) „halben“ *dopsáno touže rukou nad řádek.*

b) „Michaelis“ *připsáno touže rukou na konec řádku, za škrtnuté „Bartholomei“.*

c) „sein“ *nadepsáno touže rukou nad škrtnuté „werden“.*

⁵⁸ K Rathanslovým dluhům srov. také list č. 5 v této edici.

⁵⁹ Brněnský patricij dolnorakouského původu, zlatník Hans Kostlach († 1560), jenž roku 1558 získal erb a predikát z Křemže. Viz J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 116; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 390; TYTÉŽ, *Svébytnost a vzájemnost*, s. 115. K Hansově domu ve druhé (Veselé) městské čtvrti srov. AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 33, fol. 10r; rkp. č. 34, fol. 10r.

⁶⁰ Koželuh Rathansle držel v Českých Budějovicích dům č.p. 71 v České ulici, který však právě roku 1545 prodal Linhartu Freyssmutovi za 208 kop grošů (J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 94). Je tedy dosti pravděpodobné, že prodej nemovitosti souvisel s Rathanslovými dluhy, jichž se týkají listy č. 4 a 5 v této edici.

⁶¹ Dlouholetý českobudějovický městský rychtář Bartoloměj Kottr († 1558). Rychtářský úřad zastával v letech 1530, 1532, 1535, 1538, 1542–1544, 1546, 1547, 1550, 1552, 1554, jindy jej nacházíme v užší městské radě či mezi čtyřiaadvaceti obecními staršími, případně v jiných orgánech městské samosprávy. Blíže Tomáš KAHUDA, „*O falešné herynky*“. In: Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 33, 1996, s. 26–29.

⁶² Českobudějovickým městským rychtářem byl roku 1545 Michal Trettlmayr, jenž v letech 1544 a 1546 seděl v konšelském sboru. Roku 1556 po něm dědila vdova Magdalena dům (patrně č.p. 140) v Krajinské ulici. Viz SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, D 68, Kniha obnovování městské rady 1531–1571, fol. 33v, 35r, 37r; J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 73.

5.

Českobudějovický městský rychtář Michal Trettlmayr odpovídá Lorenci Tremffovi, služebníkovu v Brně, na jeho list týkající se 71 zlatých 20 bílých grošů od českobudějovického koželuha Rathansla. Rathansle rychtářovi sdělil, že peníze postoupil jistému Hansovi, který je má na příslušném místě složit nejpozději do 29. září 1545.⁶³ České Budějovice, 20. července 1545. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, *Knih konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 265.*

Dem erbaren Lorencz Tremff, der gultetter^{a)} von Krakau diener zu Brun,⁶⁴ meinem guetten freund und gunner.

Mein freuntlichen grues unnd alles guets wist zuvor, mein lieber freund und gunner. Inhalt Eur schreiben des Rathansle ledrer^{b)} halben^{b)} von wegen der 71 fl. 20 w. gr. hab ichs vernomen und demselbigen Rathansle furgehalten, welicher dan vermaint, es sey jeczť in seinem vermmegen nit, sonder er hab das Hanß⁶⁶ fall gesprochen, so ers hyngibt. Daselbst wolt er Euch dy suma außzeygen. Ob aber nit so wolt er zallen, mit wee [sic] er hett zwischen hye unnd nechstkunfftig Michaelis [29. September 1545], doran wist Euch zu richten. Datum Budweis feria II ante Magdalene anno etc. XLV^m [20. Juli 1545].

Michel Trettlmayr, richter der stat Behemischen Budweis⁶⁷

a) *Lze číst též „gultelter“, případně i „guttetter“ (poslední varianta – šlo by o jakési dobrodince – je ovšem významově velmi nepravděpodobná).*

b) *„halben“ dopsáno touže rukou na pravý okraj stránky místo přeškrtnutého téhož slova za „71 fl. 20 w. gr.“.*

⁶³ Ke tlaku Rathanslových věřitelů srov. též list č. 4 v této edici.

⁶⁴ Adresa listu naznačuje, že Lorenc zastupoval blíže neznámé obyvatele Krakova. Slovo „gultetter“ tu patrně značí věřitele (rentiéry), zatímco jiné v úvahu přicházející významy, v tom zejména osoby pracující se zlatem (srov. též list č. 4 v této edici), jsou z obsahového i jazykového hlediska méně pravděpodobné. K účetním létům 1548/1549–1549/1550 se v brněnských komorních počtech objevuje jméno Lorenc Tremff (Trempf) mezi osobami, kterým městský komorník proplácel různé dodané zboží či služby vykonané pro město pod Špilberkem (srov. L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog I*, Brno 1999, s. 19, 21). Zatímco k roku 1548/1549, kdy Tremff dostal „*laut seiner czell*“ nejprve 11 zlatých 6 grošů 3 denáry a pak dalších 7 zlatých 20 grošů, nebyl předmět plateb specifikován, léta 1549/1550 Lorencovi komorník postoupil 32 zlatých 20 grošů a posléze ještě 7 zlatých 20 grošů 4 denáry „*umb eisen*“. Viz AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 251, fol. 23v; rkp. č. 252, fol. 40r. Zdá se tedy, že Lorenc alespoň dočasně působil jako služebník (snad nákupčí) královského města. Tremffovou ženou byla Uršula, sestra Bartoloměje Mikschmälczera (za laskavou informací vděčím dr. Ludmile Sulitkové). Roku 1552 platil Lorenc berni z domu ve čtvrtě (Měninské) brněnské městské čtvrti a z devíti vinic spadajících pod městské právo. Viz AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 34, fol. 15v.

⁶⁵ Koželuh Rathansle (viz k němu u listu č. 4 v této edici).

⁶⁶ Blíže neurčená osoba.

⁶⁷ Michal Trettlmayr (viz k němu u listu č. 4 v této edici).

6.

Budějovičtí se u Brněnských přimlouvají za svou ubohou sousedku Markétu ve věci jejího údajného zděděného majetkového nároku v Brně, odkud pocházel Markétin zemřelý manžel Prokop soustružník. České Budějovice, 24. července 1549. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1538–1550, prozatímní sign. XII b 4, pag. 783.

Slovutné a vzácné poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a vzácné opatrnosti páni a přátelé naši milí. Vašim Milostem zdraví i jiného všeho dobrého rádi přejem. Markéta, někdy Prokopa soustružníka, města Vašeho rodiče, manželka,⁶⁸ předstúpivši před nás oznámila, kderak by týž nebožtík Prokop, manžel její, u nás v městě na smrtné posteli ležíc před sousedy hodnověrnými statček svouj všecken po něm pozostalý též Markétě, manželce své, a dítěti, kderěz spolu jměli, jest dal a odkázal, tak jakž potom toho všeho, což při městě našem jemu spravedlivě náleželo, po smrti jeho jest zmocněna. I zpravuje nás, že by ještě tu v městě při jednom spolusúsedu Vašich Milostí nějaký statek býti jměl, kderýž by jí po již řečeném manželu jejím spravedlivě náležeti jměl, tak jakž Vašim Milostem o tom ústně širší zprávu dáti muože, nás při tom k Vašim Milostem za přimlunvé psaní žádajíc. Kdež my ji oslyšeti nemohúc a znajíc, jak pracně s otcem a mateří svú, již lidmi v starosti sešlými, se živí, Vašich Milostí žádáme, pokudž by co toho podle zprávy její bylo a jí spravedlivě náleželo, že ráčíte jí spravedlivě učiniti, a při komž by to bylo, rozkázati jí vydati, aby ona již v tom upokojena jsúc Vašich Milostí i nás také víc nezanepřázdňovala, v tom odplaty od pána Boha všemohúcího očekávajíc, jakož bychom i my v věci podobné, ač by se kdy při nás zběhla, na přimlunu Vašich Milostí volní se najíti dáti chtěli. Datum v Budějovicích v středu před svatým Jakubem apoštolem Božím léta etc. XLIX° [24. července 1549].

Purgmistr uts.

7.

Budějovičtí se na podnět svého souseda Jana u Brněnských opakovaně přimlouvají za jeho sestru Barboru, vdovu po Martinu Prchlíkovi, který ji přivedl do nesnází, žádající na Brněnských milosrdnou shovívavost k této ženě. Žádost, aby byly Barboře vydány ne-li jiné předměty, tedy alespoň její šátky, opakují

68 Bližší informace o této rodině nemám k dispozici.

Budějovičtí proto, že posel, který měl do Brna doručit jejich předchozí list v této věci, údajně cestou zahynul. České Budějovice, 31. května 1550. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 39r.

Slovutné a vzácné poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a vzácné poctivosti páni a přátelé naši milí. Vašim Milostem zdravie i jiného všeho dobrého rádi přejem. Někderú chvíli teď po Veliké noci [po 6. dubnu 1550] na žádost Jana, Barbory, nebožtíka Martina Prchlíka pozuostalé manželky, bratra,⁶⁹ učinili jsme k Vašim Milostem přímluvné psaní, jakžkoli nebožtík svůj život vedl, že ji v takových úzkostech nechal, že sobě sama pomoci ani raditi nemuože, jakož pak o jejím zpuosobu lepší vědomost nežli my jmíti ráčíte, aby se jí nějaká milost ukázala. I porozumívá se tomu, že by snad ten jistý posel někde na cestě zahynúti jměl, a tudy psaní naše že by Vašim Milostem dodáno nebylo. Protož ještě jsme od téhož Jana, spolusúsedá našeho, k Vašim Milostem za tuto přímluvu požádání, pokudž by při Vašich Milostech co možného bylo, nebylo-li by co více, ale její šátky chodící, prvé než by v zkázu přišly, aby jí z žádné povinnosti, než z pouhé milosti vydány býti mohly. A což v tom pro ty sirotky na přímluvu naši učiniti ráčíte, my se toho Vašim Milostem v takové neb k té podobné věci rádi přátelsky odplatiti chcme. Datum v Budějovicích v sobotu před slavností Trojice svaté léta etc. padesátého milostivého [31. května 1550].

Purgmistr a rada města Budějovic Českých

8.

Budějovičtí odpovídají Brněnským na jejich list ohledně údajné pohledávky Matyáše Munky a Hanse Lesche ve výši 59 zlatých 28 grošů u budějovického měšťana Michala kotláře za měd. Michal českobudějovickému rychtáři sdělil, že dluh takové výše nedosahuje. Nyní se sice kotlár nemůže pro nemoc vypravit do Brna, nicméně je připraven své tvrzení účetně doložit doma před zmocněnými osobami, pokud k němu budou vypraveny.⁷⁰ České Budějovice, 8. července 1550. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 47r.

⁶⁹ K jiným příslušníkům českobudějovického měšťanského rodu Prchlíků, kteří jsou doloženi ve čtvrté a páté dekádě 16. století a s jejichž příbuznými máme zřejmě v tomto listu co do činění, srov. J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 243, 323, 384.

⁷⁰ Viz k tomu také list č. 9 v této edici.

Slovutné a vzáctné poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a vzáctné poctivosti páni a přátelé naši milí. Vašim Milostem zdravie i jiného všeho dobrého rádi přejem. Psaní, kderěz jste nám učinili na zprávu pana Mathesa Munky⁷¹ a Honsa Lesch,⁷² že by jim Michal kotlář, spolusúsed náš,⁷³ za měď jměl dlužen býti 59 fl. 28 gr., a ty že jim dávno spraviti jmajíc podlé znění listu dlužního toho jest posavád neučinil, nás při tom pro uvarování dalších škod a útrat za dopomožení žádáte, o tom jsme hned rychtáři našemu⁷⁴ poručili, kderýž zprávu dává, že ten jistý Michal kotlář nepraví se býti tolik dlužen, tak jakž se to počtem vyhledá, a nyní pro nedostatek zdravie svého osobně se k Vašim Milostem vypraviti nemohúc k tomu se podává, kdožkoli hodnověrný s mocí k němu se vypraví, že chce o tom počet držeti, tak aby se vyhledati mohlo, zuostává-li na té sumě mnoho nebo málo. I vidí se nám, že se k slušnému podává, čím pan Mathes i Hons spraviti se moci budou. Datum v Budějovicích v úterý den svatého Kiliána léta etc. L^o [8. července 1550].

Purgmistr uts.

9.

Budějovičtí informují brněnského měšťana Matyáše Munku ohledně jeho údajné pohledávky u jejich souseda Michala kotláře. Michal vyjádřil ochotu vyrovnat dluh ve výši, jež se účetně prokáže. Budějovičtí vyzývají Munku, aby do 28. října 1550 vypravil do Českých Budějovic své zmocněnce, kteří by před městským rychtářem prokázali výši Matyášova nároku a případně kotláře obvinili, tak aby na něm bylo možno příslušnou sumu vymáhat.⁷⁵ České Budějovice, 17. září 1550. SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 56v.

Slovutnému panu Mathesovi Munkovi, města Brna měšťaninu,⁷⁶ panu příteli našemu milému.

⁷¹ Vzdělaný a podnikatelsky aktivní brněnský erbovní měšťan Matyáš Munka z Ivančic (†1560), majitel řady deskových statků na Brněnsku. Nově o něm s využitím dosud neznámých pramenů i s přehledem starší literatury H. JORDÁNKOVÁ, *Brněnská předměstí Cejl a Radlas*, s. 316–317, 320–322.

⁷² Na přelomu čtyřicátých a padesátých let 16. století se „Johannes Lesch“ v Brně připomíná jako majitel domu v první (Brněnské) městské čtvrti. Viz AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 33, fol. 5r; rkp. č. 34, fol. 5r.

⁷³ K roku 1543 se „Michel kupferschmid“ připomíná jako majitel domu, oceněného na 300 kop míšeňských grošů a nacházejícího se ve druhé, tj. západní, českobudějovické městské čtvrti. Viz SOKA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Odhad jmění měšťanů 1543, prozatímní sign. XIV b 55a, fol. 4r.

⁷⁴ Bartoloměj Kottr (viz k němu u listu č. 4 v této edici).

⁷⁵ Viz k tomu též list č. 8 v této edici.

⁷⁶ Matyáš Munka z Ivančic (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

Službu svú vzkazujem, slovutný pane příteli náš milý. Zdravie i jiného všeho dobrého Vám rádi přejem. Michal^{a)} kotlář, spolusúsed náš,⁷⁷ obeslán jsa před nás do rady pro dluh Váš podává se na počet, což by koli mimo vypravenou sumu^{b)} pozuostával, že by spraviti chtěl. I poněvadž se k slušnému podává, vidí-li se Vám koho s moci k nám mezi tímto časem a dnem svatých Šimoníše a Judy najprvpršístích^{c)} [28. října 1550] poslati a jej před rychtářem naším⁷⁸ obviniti, pokudž se za spravedlivé uzná, jmá k záplatě přidržán býti, čímžto se spraviti moci budete. Datum v Budějovicích v středu den svatého Lamperttha léta etc. L^o [17. září 1550].

Purgmistr a rada města Budějovic Českých

a) *Následuje škrtnuté „kupffrsshmid“.*

b) *Následuje škrtnuté „dluže“.*

c) *Od „tímto časem“ dopsáno touže rukou na levý okraj strany.*

10.

Budějovičtí žádají Brněnské o přímlovu u Matyáše Munky, aby se po boku Ambrože z Ottersdorfu zúčastnil 4. dubna 1552 jejich přátelského jednání s pány z Rožmberka, zorganizovaného místopisařem Království českého Oldřichem z Prostiboře.⁷⁹ České Budějovice, 21. března 1552. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 192v.

Slovutné a mnoho vzáctné múdrosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

⁷⁷ Českobudějovický měšťan Michal kotlář (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

⁷⁸ Bartoloměj Kotr (viz k němu u listu č. 4 v této edici).

⁷⁹ Viz také listy č. 11–13 v této edici. K předchozím stykům Budějovických s Matyášem Munkou srov. zde též listy č. 8, 9. Ještě 21. března 1552 byl v českobudějovické městské kanceláři vyhotoven list Ambrožovi z Ottersdorfu, v němž radní adresáta požádali, aby se zúčastnil jejich „*přátelského rovnání*“ s červenou rúží. Podle místopisaře Království českého měla každá strana k jednání vyslat dva zástupce. Budějovičtí se prý obrátili na Ambrože z Ottersdorfu a Matyáše Munku proto, že „*okolo nás k té potřebě nedostatek jmáme*“. Jak ukazuje připojené postscriptum, situace se zkomplikovala: „*Došla nás zpráva již po tomto psaní, že by pan Mathyáš Munka v zármutku, kderéhož bychom jemu nepřáli, byl. Pokudž by co toho bylo a on za tou příčinou odjeti nemohl, za to žádáme, že na jeho místě, kdož by se Vám koli líbil, jeho od nás požádáte a s sebou k nám vypravíte. Jakož pak o Vás, panu příteli našem milém, nepochybujem, než že znajíc takovou potřebu naši, nás v tom neopustíte, neb jsme se na Vás do konce ubezpečili.*“ Současně s listy Brněnským a Ottersdorfovi sepsali Budějovičtí obdobnou žádost Plzeňským, 2. dubna 1552 pak ještě Bohuslavovi Valovskému z Úsuší na Hamru a Mikuláši Tučapovi z Tučap na Budislavi. Srov. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 192v–193r. Jak ale vyplývá z dalších do této edice pojatých dokumentů, z připravovaného jednání roku 1552 sešlo.

Službu svú vzkazujem, slovutné a mnoho vzáctné múdrosti páni a přátelé naši milí. Vaším Milostem zdravie i jiného všeho dobrého rádi přejem. A při tom oznamujem, že od dnes ve dvú nedělech [4. dubna 1552] skrze urozeného^{a)} pana Voldřicha z Prostiboře, místopísaře Královstvie českého,⁸⁰ mezi Jich Milostmi pány z Rožmberka⁸¹ a někderými pány sousedy našimi přátelské jednání jmíti jmáme, k kderémužto dobrých pánuov a přátel potřebujeme. Protož Vašich Milostí žádáme, že se ku panu Mathyášovi Munkovi⁸² přimluviti ráčíte, aby podlé pana Ambrože z Ottersdorffu⁸³ nám se k takové potřebě přátelsky propuočil a v neděli příští Judica [3. dubna 1552] na noc k nám se panem Ambrožem přijel. A my se toho Vaším Milostem i také panu Mathyášovi přátelsky odsluhovati cheme. Datum v Budějovicích feria II post Oculi anno 1552 [21. března 1552].

Purgmistr uts.

a) Počátek slova „urozeného“ přepsal týž písař přes původní „po“.

11.

Budějovičtí žádají Brněnské o přimluvu u Matyáše Munky, aby se po boku Ambrože z Ottersdorfu zúčastnil 29. prosince 1553 jejich přátelského jednání na Třeboni s Vilémem z Rožmberka, týkajícího se jistých obecních záležitostí. Paralelně odesílají list adresovaný přímo Munkovi.⁸⁴ České Budějovice, 8. prosince 1553. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 321r.

⁸⁰ Vzdělaný pražský erbovní měšťan Oldřich Humpolec z Prostiboře na Lochovicích († 1552), místopísař Království českého v letech 1545–1552. Srov. August SEDLÁČEK, *Humpolec z Prostiboře a na Lochovicích*. In: Ottův Slovník naučný XI, Praha 1897, s. 883; František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských ve království Českém od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1832, tab. III.

⁸¹ Budějovičtí použili nekonkrétního obratu „páni z Rožmberka“, ačkoliv dům červené růže měl při jednání zřejmě zastupovat jeho vladař Vilém z Rožmberka (1535–1592). Ten ale vladařství převzal teprve nedávno, v polovině května roku 1551, kdy skončila poručnická správa rožmberského dominia. Srov. alespoň J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 52.

⁸² Matyáš Munka z Ivančic (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

⁸³ Ambrož (Zvůnek) z Ottersdorfu († 1559), bývalý radní písař města Brna (1541–1550) a pozdější moravský komorní prokurátor (od 1554). Prameny, zpřístupněné v této edici, jej zachycují v mezidobí, kdy patrně provozoval v Brně právníkou praxi, nicméně již byl příslušníkem moravského rytířského stavu. Blíže k této osobě H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy*, s. 250–251; TYTÉŽ, *Brněnská měšťská kancelář*, s. 307–311.

⁸⁴ Viz listy č. 12, 13 v této edici. Srov. též zde list č. 10. Dne 4. prosince 1553 se Budějovičtí obrátili na Jáchyma z Hradce, který krátce předtím dorazil na Český Krumlov, se žádostí o přimluvu u Viléma z Rožmberka, aby vladař červené růže přijal jejich posly. Ti měli s Rožmberkem nově domluvit jednání podle podmínek stanovených nebožtíkem Oldřichem Humpolcem z Prostiboře na Lochovicích (SOkA České

Slovutné a mnoho vzáctné múdrosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a mnoho vzáctné múdrosti páni a přátelě naši milí. Vašim Milostem zdravie i jiného všeho dobrého rádi přejem. A Vašim Milostem oznamujem, že o někderé obecní potřeby jmáme se panem Vilémem z Rožmberka, Jeho Milostí,⁸⁵ přátelské jednání jmíti na Třeboni ten pátek po slavném hodu Narozenie pána Krista [29. prosince 1553], k kderémužto jednání potřebovali bychom dobrých pánuov a přátel. Protož Vašich Milostí žádáme, že se přimlúviti ráčíte ku panu Matyášovi Munkovi⁸⁶ (jemuž obzvláštní psanie činíme), aby k takové naší potřebě se panem Ambrožem z Ottersstorffu⁸⁷ se k nám vypravil, tak aby ve čtvrtek den Mládátek [28. prosince 1553] na noc v Třeboni byli, a my buohdá v pátek ráno k nim tu^{o)} přijedem. Kdež pak věříme, že k žádosti naší tak učiniti ráčíte, a my se toho Vašim Milostem v touž libost přátelsky odsluhovati chcme. Datum v Budějovicích v pátek den Početí Panny Marie léta etc. LIII° [8. prosince 1553].

a) „tu“ *dopsáno touže rukou nad rádek.*

Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 319v). Jáchym z Hradce pak roli zprostředkovatele připravovaného setkání hrál i nadále, třebaš již pobýval mimo Český Krumlov. Poté co bylo Budějovickým tlumočeno Vilémovo kladné stanovisko k jejich návrhu, rozeslali 8. prosince 1553 listy s žádostí o účast na chystaném jednání Brněnským, Matyáši Munkovi, Ambrožovi z Ottersdorfu, ale také Vodňanským, Plzeňským, jakož i pražským patricijům Jiříku Ursinovi z Vladoře a Jiříku Zvůnkovi z Ottersdorfu, pokrevenci Ambrože z Ottersdorfu (tamtéž, fol. 320v-322r). Ještě téhož dne však datoval Jáchym z Hradce list, který se do rukou Budějovických dostal až 11. prosince 1553, v němž městskou radu informoval o tom, že se třeboňské jednání „z *zvláštních příčin*“ odkládá do první neděle po Novém roce (7. ledna 1554). Budějovičtí na to 13. prosince 1553 odpověděli psaním, podle něžž se v Jáchymem navrženém termínu nebudou moci jednání zúčastnit jejich „*přespolní přátelé*“, a požádali pána z Hradce, aby bylo setkání přesunuto na neděli 28. ledna 1554, respektive na po ní následující pondělí. Pokud by však tento termín Vilémovi z Rožmberka či Jáchymovi z Hradce nevyhovoval, tak budou konšelé akceptovat Jáchymův návrh. Požádali jej ale o upřesnění, zda se v takovém případě má rokovat v nedělní den 7. ledna, nebo v pondělí 8. ledna 1554 (tamtéž, fol. 323r). Ještě 13. prosince 1553 napsali Budějovičtí o komplikacích s termínem chystaného jednání Ambrožovi z Ottersdorfu (v listu zdůraznili, že si jsou dobře vědomi Ambrožových omezených časových možností: „*poněvadž nyní Trium regum u vás se soud zemský drží, obáváme se, že bychom osoby Vaší k tomu dni jmieti nemohli*“), následující den Vodňanským a 16. prosince také Jiříku Zvůnkovi z Ottersdorfu. Dne 22. prosince 1553 napsali list do Plzně, v němž Plzeňským poděkovali za ochotu zúčastnit se jednání v původním termínu a požádali je, ať vypraví dvě osoby „z *prostředku svého*“ do Českých Budějovic v sobotu 6. ledna 1554 na noc, tak aby se mohly v neděli ráno s Budějovickými vydat do Třeboně. Jáchym z Hradce totiž ještě neodpověděl na list, v němž jej Budějovičtí žádali, aby jednání místo na „*den nám velmi nepřiležitý*“ přesunul na 28. či 29. ledna 1554 (tamtéž, fol. 323v-325r). Jak ukazují listy z počátku roku 1554, které Budějovičtí v souvislosti s dohodami uzavřenými na Třeboni posílali pánovi z Hradce, jednání proběhlo v termínu, který stanovil Jáchym (srov. tamtéž, fol. 328r, 328v, 330v). K pozadí smířliho jednání mezi Českými Budějovicemi a červenou růží viz J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 60–61.

⁸⁵ Vilém z Rožmberka (1535–1592), vladař domu 1551–1592.

⁸⁶ Matyáš Munka z Ivančic (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

⁸⁷ Ambrož z Ottersdorfu (viz k němu u listu č. 10 v této edici).

⁸⁸ Viz k tomu listy č. 10, 11, 13 v této edici. Ke komunikaci Budějovických s řadou dalších partnerů v bezprostřední souvislosti s nově připravovaným jednáním viz zde u listu č. 11.

12.

Budějovičtí žádají brněnského měšťana Matyáše Munku, aby se po boku Ambrože z Ottersdorfu zúčastnil 29. prosince 1553 jejich jednání na Třeboni s Vilémem z Rožmberka. Připomínají chystané loňské setkání, při němž měly být již 4. dubna 1552 přátelsky urovnány některé rozepře mezi královským městem a Rožmberkem; z jednání však tehdy sešlo.⁸⁸ České Budějovice, 8. prosince 1553. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 321r.

Slovutné a vzácné opatrnosti panu Matyášovi Munkovi, města Brna měšťenínu,⁸⁹ panu a příteli našemu milému.

Službu svú vzkazujem, slovutné a vzácné opatrnosti pane Matyáši, pane a příteli náš milý. Zdravie i jiného všeho dobrého Vám rádi přejem. Jakož roku předešlého v puostě bylo na to nastúpeno, zda by skrze prostředek dobrých pánuov a přátel někderé nevolé mezi Jeho Milostí panem Vilémem z Rožmberka⁹⁰ a námi^{a)} přátelsky urovnány býti mohly, ale to se jest nevykonalo, protož teď opět v pátek po památce Božího narození [29. prosince 1553] jmáme s Jeho Milostí shledání na Třeboni jmíti. Protož Vás, pana a přítele našeho milého, žádáme, že k takové naší obecní potřebě nám se propoujčíte a se panem Ambrožem z Ottersstorffu⁹¹ se vypravíte, tak abyšte ve čtvrtek den Mláďátek [28. prosince 1553] v Třeboni na noc býti mohli. A my v pátek buohdá raným jitrem tu se s Vámi shledati^{b)} a na potomní časy Vám se toho přátelsky odsluhovati chceme. Kdež pak té celé víry jsme, že nás v takové potřebě naší neoslyšíte. Datum v Budějovicích v pátek den Početí Panny Marie léta etc. LIII° [8. prosince 1553].

Purgmistr a rada uts.

a) „a námi“ dopsáno touže rukou za rádek.

b) Následuje škrtnuté „chcme“.

13.

Brněnští odpovídají Budějovickým na jejich žádost o přímluvu u Matyáše Munky ohledně jeho cesty na jih Čech. V inkriminované době bude Munka účasten pro Brno velmi důležitého jednání v Olomouci před moravským podkomořím,

⁸⁹ Matyáš Munka z Ivančic (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

⁹⁰ Vilém z Rožmberka (1535–1592), vladař domu 1551–1592.

⁹¹ Ambrož z Ottersdorfu (viz k němu u listu č. 10 v této edici).

*takže jej Brněnští nemohou uvolnit.*⁹² Brno, 18. prosince 1553. SOka České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 18. XII. 1553.⁹³

Moudrým a opatrným panu purgmistru a radě města Budějovic Českých, pánuom přáteluom našim milým.^{a)}

Službu svú vzkazujem, moudří a opatrní páni přátelé naši milí. Téhož zdraví i jiného všeho dobrého bychom Vám přáli. Psaní Vašemu, kderěz ste nám z strany pana Mathyáše Munky, spoluradního našeho,⁹⁴ učinili, žádajíc nás za přímluvu, aby týž pan Mathyáš ku potřebě Vaší k Vám do Budějovic na určitý čas se vypravil, tomu sme porozoměli [sic].⁹⁵ Páni přátelé milí, oznamujem Vám, že pro důležitý a veliké příčiny a potřeby, města našeho se dotýkající, při tem časi [sic],⁹⁶ jakž jmenujete, pana Matyáše propustiti nemůžem, neb i my z poručení Jeho Královské Milosti, pána našeho nejmilostivějšího,⁹⁷ hned po slavných hodech před panem podkomořím⁹⁸ v Olomúci nějaké pilné jednání, při kderýmž i pan Mathyáš býti musí, míti máme. Což nám v jiném pro Vás možného a náležitého učiniti, rádi se v tom přátelsky najíti dáti chceme. Datum v Brně v pondělí před svatým Thomášem léta 1553 [18. prosince 1553].

Purgmistr a rada města Brna

a) Potud rub folia. Text vnější adresy je orientován kolmo vzhledem k textu na líci a rozložen do dvou řádků (první končí „města“), umístěných ve středu šířky folia a směřujících od středu výšky folia dolů. Následuje vlastní text z líce folia.

14.

Budějovičtí odpovídají Brněnským na jejich žádost, aby pohledávka brněnského radního Melichara Pollingara u českobudějovického měšťana Linharta jircháře za kůže byla vyrovnána prostřednictvím Linhartových ručitelů Tomáše Osta a Václava Hertnhamera. Ručitelé se během své cesty na Moravu zastaví v

⁹² Viz listy č. 11, 12 v této edici. Srov. zde též list č. 10.

⁹³ Dochované znění je originálem listu, vyvedeným středně zběžnou českou novogotickou kurzívou 16. století na papírovém foliu 315 (výška) × 210 mm; filigrán: Briquet 216; stopy po přitíštěné pečeti (na rubu, původně uzavírala složený list) pod papírovou krytkou, kulatá + 34 mm (stopa po otisku), vosk červený.

⁹⁴ Matyáš Munka z Ivančic (viz k němu u listu č. 8 v této edici).

⁹⁵ V listech Budějovických, jimiž se obrátili na Brněnské i na samotného Munku, byla ovšem řeč nikoliv o Matyášově případném příjezdu na soutok Vltavy a Malše, nýbrž do Třeboně. Viz listy č. 11, 12 v této edici.

⁹⁶ K dialektismům, vyskytujícím se v tomto textu, srov. Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 149, 183.

⁹⁷ Ferdinand I. Habsburský (1503–1564), král český a uherský od 1526, římský král od 1531, římský císař od 1556.

⁹⁸ Moravským podkomořím byl v letech 1547–1560 Přemek Prusinovský z Víckova. Srov. Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství Moravském*, Brno 1850.

Brně a budou o dluhu jednat. České Budějovice, 4. prosince 1556. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1550–1556, prozatímní sign. XVII b 8, fol. 459r.

Slovutné a mnoho vzácné poctivosti pánuom purgmistru a radě města Brna, pánuom a přáteluom našim milým.

Službu svú vzkazujem, slovutné a mnoho vzácné poctivosti páni a přátelé naši milí. Vašim Milostem zdravie i jiného všeho dobrého rádi přejem. Kdež nám psáti ráčíte o pana Melichara Pollingara, spoluradního a souseda^{a)} Vašich Milostí,⁹⁹ že by mu Linhart jirchář, spolusúsed náš,¹⁰⁰ za kuože^{b)} jistou sumu peněz povinovat [sic] byl, aby rukojmie jeho Thoman Ost¹⁰¹ a Wenczl Hertnhamer¹⁰² k skutečné záplatě přidržáni byli, i Vašim Milostem oznamujem, že ti rukojmie po potřebě své se na Moravu vypravili, jsúc té vuole i do Brna se staviti, a jakž zpraveni jsme, o ten dluh se umluviti. Jakož pak ta naděje jest, že se to tak vyřídí. Datum v Budějovicích v pátek den svaté Panny Barbory léta etc. LVI° [4. prosince 1556].

Purgmistr uts.

a) Počátek slova „souseda“ týž písař přepsal přes původní „rad“.

b) V původním „kuožen“ škrtnuto poslední písmeno.

⁹⁹ Brněnský měšťan Melichar Pollingar držel roku 1552 dům ve třetí (Běhounské) městské čtvrti. Viz AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 34, fol. 12r. Jako člen městské rady je doložen ještě v letech 1570/1571 a 1571/1572. Srov. Ivo NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*. Diplomová práce FF UJEP, Brno 1978, s. 209.

¹⁰⁰ „Liendl ledrer“ se k roku 1543 připomíná jako majitel domu ve druhé, tj. západní, českobudějovické městské čtvrti, oceněného na 50 kop míšeňských grošů. Viz SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Odhad jmění měšťanů 1543, prozatímní sign. XIV b 55a, fol. 5r.

¹⁰¹ Tomáš Ost /Toman Ast/ je od čtyřicátých až do počátku sedmdesátých let 16. století doložen jako majitel domu, jehož úřední odhad pro daňové účely činil 300 kop míšeňských, ve čtvrté – východní – čtvrti Českých Budějovic. Viz SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Odhad jmění měšťanů 1543, prozatímní sign. XIV b 55a, fol. 7v; tamtéž, Berní rejstřík pro město 1562, prozatímní sign. XVI e 4, pag. 1091; tamtéž, Berní rejstřík pro město s odhadem jmění 1567, prozatímní sign. XVI e 3, pag. 1098; tamtéž, Berní rejstřík pro město s odhadem jmění 1568, prozatímní sign. XV d 67, pag. 1105. V letech 1567 a 1568 nezapltil v řádných lhůtách domovní berni (tamtéž, D 89, Kniha domovní, komínové a turecké daně pro čtvrtou čtvrt města 1567–1627, odd. 2). Naposledy plnil daňovou povinnost v průběhu roku 1570, zatímco ke svatobartolomějskému termínu 1571 již ve druhé verzi příslušného berního rejstříku mezi poplatníky figuruje vdova po Tomáši Ostovi (tamtéž, D 88, Kniha berních rejstříků pro město a poddanské vsi 1570–1580, fol. 8v, 38v, 55r, 64v, 79v, 91r; na fol. 21v je v první verzi berního rejstříku za sv. Bartoloměje 1571 jmenován jako poplatník ještě Tomáš Ost, zřejmě ale jen ze setrvačnosti). Ostovou nemovitostí, doloženou v berních pramenech, byl bezpochyby dům č.p. 301 v Kněžské ulici za katedrálou, který Tomášovi pozůstalí prodali roku 1572 za 450 kop (J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 283).

¹⁰² Českobudějovický měšťan Václav Hertnhamer /Hertenhamer/. Roku 1541 prodal za 230 kop dům č.p. 3 na náměstí. Léta 1547 koupil za 200 kop jiný dům ve vnitřním městě (č.p. 375). Viz J. KUBÁK, *Topografie města Českých Budějovic*, s. 1, 393.

15.

Budějovičtí odpovídají Brněnským na jejich list týkající se dodávky soli do Brna. Podle dohody měli Brněnští poslat do Českých Budějovic vůz obilí, načež měl k nim být obratem vypraven vůz soli. Přestože formané pšenici z Brna nepřivezli, odesílají Budějovičtí slíbenou sůl, a sice 15 prostic císařské a 15 prostic bavorské soli za levné peníze.¹⁰³ České Budějovice, 7. či 14. října (?) 1572. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Kniha konceptů 1569–1577 (1578, 1583), prozatímní sign. XII b 8, pag. 373.

Vzácné poctivosti purgmistru a radě města^{a)} Brna, pánuom a příteluum našim milému [sic].

Službu svú vzkazujem, vzácné poctivosti páni a přátelé naši milí. Zdraví i jiného všeho dobrého Vašim Milostem věrně přejíc na všemohúcím pánu Bohu žádáme. Kdež nám psáti ráčíte z strany soli, přípoověď se jest nastala, že obilí sem se odešle, a proti tomu zase my suol naložiti sme se uvolili. Ačkoliv pak toho se jest nestalo a formané sem žádné pšenice sou nepřivezli, však my nicmíně šetříc dobrého přátelství, žehož [sic] bychom jinýmu majíc veliký v soli nedostatek neuči nikoli nili [sic], Vašim Milostem císařské 15 a šelmberské^{b)} též 15 prostic v slušných penězích odsíláme,¹⁰⁴ všelikým dobrým přátelství Vaší Milosti [sic] se propuojčovati súc hotovi. Dán v Budějovicích Českých v outerý den svatého Maximiliana^{c)} léta Páně 1572 [7. či 14. října (?) 1572].¹⁰⁵

a) Konec prvního řádku vyvedeného masivní českou novogotickou polokurzívou 16. století.

b) „mber“ napsáno touže rukou přes vyškrábané šikmé tahy pera.

c) Jméno světce po škrtnutém „Maximilána“.

16.

Budějovičtí se u představeného brněnského konventu obutých augustiniánů eremitů u sv. Tomáše přimlouvají za svého souseda Blažka Guttwiertha ve věci jeho údajného nároku na majetek po zemřelém Václavovi Širnboků, rychtáři v Bohdalově, poddaném svatotomášského konventu. Blažek a Václav kdysi uza-

¹⁰³ K pozici Českých Budějovic v monopolizovaném obchodu solí srov. literaturu, citovanou v úvodu k této edici.

¹⁰⁴ Vedle soli z habsburských držav měla na trhu v českých zemích stále své místo konkurenční „schellenberská“ sůl z Bavorska, jejíž dovoz byl ale s utužováním solného monopolu postupně omezován. Srov. J. KUBÁK, *Českobudějovické solní spory*, s. 8, 10, 11, 12, 13.

¹⁰⁵ Datace je chybná, neboť den sv. Maximiliana (12. října) připadal roku 1572 na neděli. Ruka písaře, jíž byl tento list opsán, nadělala v registrech více různých chyb a zmatků. Z anachronického uspořádání příslušné části register je zřejmé, že úředník opisoval více poselacích listů najednou. Zřejmě ve spěchu (paradoxně působí tahy pera klidným až těžkopádným dojmem) nevěnoval práci patřičnou pozornost. Původní datovací formule našeho listu se snad vztahovala k jednomu z úterků kolem neděle 12. října 1572, třebaže s ohledem na jiné blízké významné svátky není tato hypotéza bez problémů.

vřeli smlouvu o bratrství a vzájemných dědických nárocích. Podle ní má nyní Guttwierth dostat z přítelovy pozůstalosti čtyři koně a vůz na ládování.¹⁰⁶ České Budějovice, 11. listopadu 1573. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, *Knihy konceptů 1573–1576, 1580–1582, prozatímní sign. XII a 32, pag. 85–86.*

Velebnému a ctihodnému knězi N., panu opatu kláštera svatého^{a)} Thomáše při městě Brnu,¹⁰⁷ panu a příteli našemu milému.

Službu svú vzkazujem, velebný a ctihodný pane opate, pane a příteli náš milý. Zdraví i jiného všeho dobrého Vaší Milost[i] věrně přejíc na pánu všemohúcím, pánu Bohu, žádáme. Blažek Guttwierth¹⁰⁸ oznámil nám, že někdy člověk poddaný Vaší Milosti, Fenczle Širnboků, rychtář v Wutisdorffu,¹⁰⁹ jeho za bratra jest přijal a s ním smlouvu před mnoha lidmi učinieši, kdo by z nich z světa tohoto prvé sešel, co by od druhého míti měl, dotčený Fenczl Blažkovi jest tehďáž připověděl čtyry koně a vuoz na ládování. Již pak psaný Fenczl když jest umřel jest, vedlé dotčené smlouvy Blažek svého po tom bratru chtějíc dojíti prosil jest nás k Vaší Milosti za toto připsání k jeho prosbě. Poněvadž ta smlouva jich před dobrejmi lidmi zstvrzena jest a několik let bez proměny^{b)} trvala a tento Blažek nejednou nebožtíkovi Fenczlovi, jakž nás zpravuje, bratrsky a platně jest sloužil, Vaší Milost žádáme, abyšte držitele statku a [sic] často psaného Fenczle k tomu přidržeti ráčili, aby s Blažkem se urovnali, a což mu smlouvou připovědíno jest, vydali, neb pokudž by se toho nestalo, on na jinú cestu pomysliť by chtěl, jakoby k záplatě přijíti mohl. My sme té k Vaší Milosti duověrnosti, že této přimluy a žádosti naší Blažkovi ráčíte dáti^{c)} užítí, a my se toho Vaší Milosti v podobné i jiné příčině rádi chceme odplatiti i odsloužití. Dán v Budějovicích Českých v středu na den svatého Martina léta Páně 1573° [11. listopadu 1573].

a) Po „svaté-“ konec prvního řádku vyvedeného masivní českou novogotickou polokurzívou 16. století.

b) Po „pro-“ konec pag. 85.

c) V předloze „date“ (transliterace).

¹⁰⁶ Viz k tomu list č. 17 v této edici.

¹⁰⁷ V čele konventu stál od sklonku léta 1573 do roku 1594 převor Augustin Clementinus – viz V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 8–9, 15, 66. Konventy obutých augustiniánů eremitů měly v čele převory (až od 1752 sluli představení brněnského řádového domu opaty). Srov. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 105; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 56, 176.

¹⁰⁸ K roku 1562 se „Blassko Guettwyrt“ připomíná jako majitel zřejmě nepřilíh výstavného domu ve druhé – západní – čtvrti Českých Budějovic, z něž tehdy platil jen 18 grošů daně. Viz SOkA České Budějovice, fond AM ČB – knihy, Berní rejstřík pro město 1562, prozatímní sign. XVI e 4, pag. 1089.

17.

Převor brněnského konventu obutých augustiniánů eremitů u sv. Tomáše, Augustin Clementinus, odpovídá Budějovickým na jejich přímluvu za českobudějovického měšťana Blažka Guttwirtha stran jeho údajného dědického nároku na čtyři koně a vůz na ládování po poddaném brněnského konventu, bohdalovském rychtáři Václavovi Širnboků. Převor zpochybňuje Blažkův nárok, a to s poukazem jednak na informace od převora jevičského konventu, podle nichž Guttwirth, poté co svévolně obstavil Václavův vůz se solí tažený čtyřmi koni, ignoroval výzvu k prokázání svých práv, jednak na skutečnost, že po zadluženém Václavovi zůstala manželka a čtyři děti.¹¹⁰ Konvent u sv. Tomáše při Brně, 18. listopadu 1573. SOkA České Budějovice, fond AM ČB – chronologická řada, 18. XI. 1573.¹¹¹

Moudřejm a mnoho vzácné opatrnosti panu purgmistru a všecké radě města Českéjch Budějovic, pánuom přátelóm mejm milejm.^{a)}

Modlidbu svou s vinšováním zdraví i jiného všeho dobrého Vaším Opatrnostem vzkazují, moudří a opatrní pane purgmistře a jiní páni v radě sedící, přátelé moji milí. Jakož ste mi, Vaše Opatrnost, psaní učinili dávající zprávu, že jest na Vaši Opatrnost vznesl Blažek Guettwierrt, spolusoused Váš,¹¹² že by jemu člověk pod[d]anej náš, Wenczl Širnboků, rychtář v dědině Budisdorffu,¹¹³ jeho za bratra přijít měl a smlouvu s ním učiniti před lidmi, kdo by z nich z tohoto světa prvé sešel, co by jeden od druhého míti jměl, sem vyrozuměl. Dále mi oznamujete, že by dotčenej Wenczl, poddanej náš, Blažkovi měl připověděti čtyři koně a vůz na ládování. Již pak vejš psanej Wentzl umřel a na nás jakožto vrchnost svou nic nevznesl a neoznámil a zanechal za sebou manželky i také dítek štvoro a dluhův nemálo. A dotčenej Blažek by chtěl po témž Wenczlovi, poddaném našem, tou smlouvou toho dojítí, žádající Vaši Opatrnosti za přímluvné psaní, kderé ste mi pak učinili mne za to žádající, abych témuž Blažkovi podlé tejš smlouvy k spravedlnosti dopomohl. I oznamuji Vám, že sem se s pilností kně-

¹⁰⁹ Václav Širnboků, rychtář v Bohdalově (okr. Svitavy). Podoba místního jména v textu editovaného listu (viz další variantu téhož názvu v listu č. 17) vychází z neustáleného dobového německého označení této lokality. Doklady o tvarech „Bodelsdorf“ a „Wodelsdorf“ uvádějí Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1970, s. 82–83; srov. též L. HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Brno 1938, s. 549.

¹¹⁰ Viz k tomu list č. 16 v této edici.

¹¹¹ Dochované znění je originálem dopisu, vyvedeným středně zběžnou českou novogotickou kurzívou 16. století na papírovém dvojlistu, folio 315 (výška) × 210 mm; filigrán: Briquet 220; přítíštěná pečeť vydavatele (na fol. 2v, původně uzavírala složený dopis) pod trojúhelníkovým papírovým výřezem o mezních rozměrech 34 (výška) × 38 mm ze středu dvojlistu, odděleným při otevření dopisu, oválná 21 (výška) × 16 mm, vosk červený, v pečetním poli polský štít, na něm ženská postava se svatozáří a paprsky kolem hlavy, nad štítem tři písmena („AKP“ ?).

¹¹² Českobudějovický měšťan Blažek Guttwierth /Guettwierrt, Guettwyrt/ (viz k němu u listu č. 16 v této edici).

¹¹³ Václav Širnboků, rychtář v Bohdalově (okr. Svitavy). K místnímu jménu viz u listu č. 16 v této edici.

ze^{b)} Ambrože, převora kláštera jevíčského,¹¹⁴ na to vyptal, i dává mi toho zprávu, že by tenž jistej Blažek, spolusoused a obyvatel Váš, měl témuž Wenczlovi, anebo čeládku jeho se čtyřmi konimi [sic], vůz a něco prostic soli tam u Váš obstavil a jeho na dědině, tu kdež usedlej byl, ani před námi nevinil a jej k ne-malejm škodám a outratám jest připravil, a kněz převor jemu o to rok byl položil tam na dědinu, kde usedlej byl, a on Blažek se nepostavil. I vidí mi se, že on tu malou spravedlnost má a jmíti může, poněvadž vlastní manželka a dítky před rukami sou a on ješče nic neprokázal, aby ta smlúva dokonalá byla, než že on tak praví. I k Vašim Opatrnostem to k rozvážení připouščím, abych měl vlastní manželce a dítkám to vzíti a jemu dáti, neukazujíc on ješče nic spravedlivého, tu jemu náležitého. A protož já jemu na ten čas nevím, co vydávati. Dále oznamujete, že by chtěl na jinou cestu pomysliť. To já jemu hájiti nemohu, než jestliže mi kderého člověka hindrovati bude a k škodám neb outratám připravovati, tímto psaním se Vašim Opatrnostem opovídám, že svejch^{c)} lidí poddanejch bych opustiti nemohl a sobě i lidem k nápravě přivesti. Ale sem té naděje, že k tomu přijíti Vaše Opatrnost nedopustí, pro mé se Vašim Opatrnostem vším do-
bejm odměnění. S tím se Vašim Opatrnostem pán Buoh všemohoucí rač dáti^{d)} na všem^{e)} dobře a šťastně jmíti. Datum v klášteře u svatého Tomáše blíž města Brna léta Páně etc. LXXIII° ve středu před svatou Alžbětou [18. listopadu 1573].

Kněz Augustin Klementinus, převor kláštera svatého Tomáše uts.^{f)115}

a) *Potud fol. 2v. Text vnější adresy je orientován kolmo vzhledem k textu na fol. 1r-2r a rozložen do pěti rádků, situovaných přibližně do středu folia a směřujících shora dolů. Pod pátým rádkem je jinou rukou (rovněž středně zběžnou českou novogotickou kurzívou 16. století) vyvedený kancelářský přípisek „Převor z Brna vo Guttwirtha a Fenczle Širnbo-ků“. Následuje vlastní text z fol. 1r-2r.*

b) *Potud fol. 1r.*

c) *Potud fol. 1v.*

d) *„dáti“ nadepsáno touže rukou nad řádek.*

e) *Začátek slova „všem“ přepsán touže rukou přes původní „š“.*

f) *Potud fol. 2r.*

¹¹⁴ Ambrož z Brna, převor konventu obutých augustiniánů eremitů Nanebevzetí Panny Marie v Jevíčku (okr. Svitavy). V čele jevíčského konventu, obnoveného po husitských válkách a zrušeného roku 1784, je Ambrož doložen pro polovinu sedmdesátých let 16. století. Srov. Benjamin POPELKA, *Jevický okres. Vlastivěda moravská III/26*, Brno 1912, s. 71–75; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 541; Jaroslav MACKERLE – František TOVÁREK – Pavla VACOVÁ, *Moravskotřebovský okres, Jevíčko 1946*, s. 110–113; J. MACKERLE, *Letopis města Jevíčka*, Brno 1958, s. 86; Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*. Zvláštní příloha Sborníku archivních prací 20, 1970, s. 554.

¹¹⁵ Augustin Clementinus (viz k němu u listu č. 16 v této edici).

Aus der Korrespondenz zwischen den Städten Budweis und Brünn gegen Mitte des 16. Jahrhunderts

RESUMÉ

Die vorliegende Arbeit, die aus einer einleitenden Studie und einer Quellenedition besteht, strebt die Erweiterung der bisherigen Kenntnisse über die gegenseitigen Beziehungen der königlichen Städte Budweis und Brünn während der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg an. Sie basiert auf einem systematischen Studium erhaltener Briefe aus der Zeitspanne von 1526–1575 in den Archiven der beiden Gemeinden. Alle entdeckten Stücke (17 Briefe aus den Jahren 1538–1573) sind wegen lückenhafter Überlieferung der damaligen Brünner Stadtkorrespondenz im Budweiser Stadtarchiv hinterlegt, die meisten als zeitgenössische Abschriften der aus Budweis nach Brünn geschickten Originale, bloß in zwei Fällen handelt es sich um Erstschriften, die in der Brünner Stadtkanzlei und in einem der dortigen Konvente verfaßt wurden.

Zehn Briefe entstanden im Zusammenhang mit der Erledigung verschiedener Privatrechtsangelegenheiten einzelner Einwohner, zumeist geht es um Gesuche oder Fürsprachen bezüglich ihrer Besitzansprüche, beziehungsweise um Antworten auf solche Schreiben. Der Wert dieser Briefe liegt in erster Reihe darin, dass sie auf konkreten Beispielen die beidenseitigen Bevölkerungsmigrationen zwischen Budweis und Brünn dokumentieren. Der Inhalt anderer zweier Briefe bezieht sich zu den gelegentlich vorkommenden Kontrakten, die die beiden Stadträte als Geschäftspartner geschlossen haben. In diesen Fällen tritt Brünn als Salpeterlieferer, demgegenüber Budweis als Salzlieferant auf. Eine bemerkenswerte Gruppe unter den 17 Briefen stellen diejenigen dar, welche im Rahmen wiederholter Versuche der Budweiser, den hochgebildeten Brünner Bürger Matthias Munka von Ivančice an ihren Friedensverhandlungen mit den Rosenbergnern zu beteiligen, entstanden sind. Der wohl schätzbarste aller untersuchten Briefe wurde in Budweis den 13. März 1539 als Antwort auf eine nicht erhalten gebliebene Anfrage der Brünner, die nach dem Tode des Johann Munka von Ivančice (Bruder des erwähnten Matthias) einen neuen Stadtschreiber suchten, verfaßt. Der Antwort der Budweiser nach wäre keine geeignete Person mit entsprechenden Kenntnissen der lateinischen, tschechischen und deutschen Sprache vorhanden. Die Schuld läge an allgemeinem Bildungsverfall, dessen Ursache die Budweiser in den Befürchtungen der meisten Eltern vor dem Studium ihrer Kinder fanden. Die Bildung könnte ja die Jungen zur Priesterkarriere führen, die vom Standpunkt der Eltern aus allgemein unerwünscht sei.

FONDY JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV V ARCHIVU MĚSTA BRNA

Archiv města Brna má ve svých rozsáhlých fondech uloženy četné materiály brněnských zemědělských družstev. V současné době jsou inventarizovány písemné materiály téměř všech družstev s výjimkou JZD Komín a JZD Ivanovice u Brna. JZD Komín bylo archivu předáno jako poslední a v současné době se zpracovává, nepatrný zlomek JZD Ivanovice u Brna byl nalezen při zpracovávání JZD Komín. Ve většině případů se jedná o materiál neucelený, občas až torzovitý. Zejména na základě studia tohoto materiálu, především zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva, ale i obecních kronik, novin *Brněnský zemědělec* a dalších pramenů a literatury jsem se pokusila alespoň částečně zachytit velmi složitý vývoj v této oblasti.

Úvodem se nejdříve zmíním o celkové situaci, vzniku a slučování jednotlivých družstev, potom se budu věnovat popisu uloženého materiálu a rozboru každého zemědělského družstva samostatně. Písemnosti některých z brněnských JZD se bohužel nedochovaly, například JZD Bosonohy či Žabovřesky. Pro studium jejich vývoje je nutno použít materiálů místních národních výborů nebo prameny tištěné.

Brněnské zemědělství prošlo po roce 1945 složitými strukturálními změnami. V poválečném období uvítalo vydrancované město pomoc venkova v podobě četných povozů s potravinami. Kritickou situaci ještě zhoršilo katastrofální sucho v roce 1947, které bylo příčinou nízké úrody.

V oblasti zemědělského hospodaření na území města Brna došlo po roce 1949 k radikálním změnám, začala se zakládat zemědělská družstva. Zpočátku vznikala družstva druhého typu se společným obhospodařováním půdy bez svodu hospodářských zvířat, později přešla ve třetí typ se společnou rostlinnou a živočišnou výrobou.¹

Posloupnost vzniku jednotlivých JZD na území města Brna ukazuje následující přehled:

1950 – Brněnské Ivanovice, Dolní Heršpice, Lískovec, Medlánky, Přízřenice, Slatina, Tuřany

1951 – Bystrc, Černovice, Horní Heršpice, Komárov, Komín, Líšeň, Řečkovi-
ce, Žebětín, Židenice

¹ Brno od osvobození 1945–1960, Brno 1960.

1952 – Chrlice, Obrány

1956 – Bosonohy

1957 – Holásky, Ivanovice u Brna, Kníničky, Kohoutovice, Maloměřice

1958 – Soběšice, Žabovřesky

V souvislosti se vznikem brněnských JZD se zvýšil i celkový počet jejich členů z původních 266 členů v roce 1950 na 458 v roce 1953 a na 1 316 členů v roce 1959. Rovněž výměra společně obhospodařované půdy se rozšířila ze 199 ha v roce 1950 na 2 653 ha v roce 1955 a roku 1959 obdělávali brněnští družstevníci již 4 592 ha půdy.

Věková struktura družstevníků nebyla příliš příznivá. Srovnání počtu pracovníků podle věkového složení v brněnských družstvech v roce 1958² nám ukazuje, že největší počet pracovníků byl ve věkové skupině 40–50 let – 29,9%, dále pak mezi 50–60 lety – 28%, nejméně jich bylo ve věku do 20 let, pouze 3,1%. V jednotlivých JZD se objevují rozdíly, například v JZD Komárov byl nejpříznivější stav věkového složení. Počet pracovníků od 20 do 40 let zde činil 47,5% a nad 50 let 27,1 % z celkového počtu. Opačný stav nastal v JZD Židenice, kde počet pracovníků od 20 do 40 let činil 15,7 % a nad 50 let 58,6 % z jejich celkového počtu.

Hospodářské výnosy jednotlivých družstev byly velmi proměnlivé, objevují se výkyvy vzestupné i sestupné, některá družstva z důvodu neprosperity zanikla. Zde však bude v budoucnu třeba podrobit dobové prameny hospodaření JZD podrobné kritické analýze, neboť zejména v padesátých letech minulého století byly v souladu s celospolečenskou politickou situací často zavádějící či mohly být někdy dokonce upravovány a falšovány.

Brněnská JZD měla své patronátní podniky, které jim svou brigádnickou pomocí měly pomáhat především při nárazových sezónních pracích a zajišťovat opravy strojů či elektromotorů nebo odbornou pomoc formou rozborů půdy, odborných rad při silážování, sestavování a kontrole krmných plánů apod. (například Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský a Vysoká škola zemědělská, Dopravní podnik města Brna, Slévárny Bohumila Šmerala).³

Během let 1958–1979 se jednotlivá brněnská zemědělská družstva postupně slučovala, až se vytvořily dva velké celky – JZD Mír Brno Tuřany (v roce 1984 – 2 553 hektarů půdy, 1 785 členů) a JZD 1. máj Brno II Komín (v roce 1984 – 1 785 hektarů půdy, 920 členů). Další z družstev byla sloučena se Státním statkem Brno-venkov.

² *Problém věkového složení členů brněnských JZD.* In: Brněnský zemědělec 6/26, 20. června 1958.

³ *Patronátní závody, platí pomocníci našich JZD.* In: Brněnský zemědělec 3/25, 30. července 1955.

Tabulka 1

Přehled postupného slučování jednotlivých JZD do větších celků

Původní JZD	vzniklo roku	Sloučeno s jiným JZD	roku	Výsledek
Dolní Heršpice	1950	Přízřenice	1961	JZD Mír Tuřany
Horní Heršpice	1950	Přízřenice	1961	
Brněnské Ivanovice	1950	Tuřany	1962	
Holásky	1957	Tuřany	1962	
Chrlice	1953	Tuřany	1976	
Komárov	1951	Tuřany	1976	
Slatina	1950	Tuřany	1976	
Přízřenice	1950	Tuřany	1976	
Líšeň	1951	Tuřany	1977	
Mokrá Hora	1953	Medlánky	1956	JZD 1. máj Komín
Řečkovice	1951?	Medlánky	1960	
Ivanovice u Brna	1957	Medlánky	1963	
Kníničky	1957	Bystrc	1961	
Kohouvitovice	1957	Lískovec	1959	
Žebětín	1950	Lískovec	1975	
Bosonohy	1956	Lískovec	1975	
Žabovřesky	1958	Komín	1960	
Bystrc	1951	Komín	1972	
Medlánky	1950	Komín	1975	
Lískovec	1950	Komín	1979	
Bílovice nad Svitavou	1950	Obřany	1958	Státní statek Brno-venkov
Soběšice	1957	Obřany	1958	
Černovice	1951	Židenice	1962	
Obřany	1952	Státní statek Brno-venkov	1964	
Židenice	1950	Státní statek Brno-venkov	1964	

JZD Bílovice nad Svitavou 1949–1958

Fond JZD Bílovice nad Svitavou, uložený v Archivu města Brna pod signaturou J 4, obsahuje 13 knih a 1 karton spisového materiálu, celkem jen 0,49 bm. Jde o dvě knihy zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva, jednu knihu členů z let 1949–1956 a účetní knihy. Ve spisovém materiálu najdeme výpisy z podnikového rejstříku, zápisy o sloučení s JZD Obrány v roce 1958, seznamy členů družstva, výrobní plány hospodaření v letech 1953–1960, evidenci půdy družstva, pronájmy a přidělení pozemků, patronátní smlouvy apod.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1958. Druhá část fondu je uložena ve Státním okresním archivu Brno-venkov (asi 0,03 bm spisového materiálu z let 1950–1956).

Z minulosti uvedeného družstva jsem zjistila následující základní údaje:

Přípravný výbor JZD zahájil svoji činnost dne 28. října 1949, předsedkyní se stala Štěpánka Palatá. Dne 9. ledna 1950 bylo schváleno založení JZD Bílovice nad Svitavou, první předsedkyní byla zvolena opět Štěpánka Palatá, místopředsdou Alois Hladík.⁴ Družstvo mělo v té době 41 člena. V dubnu roku 1951 se počet členů družstva téměř ztrojnásobil – dosáhl 111 členů. Tento stav se udržel pouze do listopadu roku 1953, na členské schůzi dne 12. listopadu 1953 bylo 32 členů vyloučeno z družstva pro neplnění povinností, dalších 37 členů požádalo o vyškrtnutí,⁵ počet tehdy poklesl na 45.

Na výroční schůzi družstva, která se konala dne 28. září 1953, zvolili družstevníci nového předsedu – Viléma Kapustu, místopředsdou zůstal Alois Hladík. Další změna ve vedení družstva proběhla na členské schůzi dne 20. září 1954, tehdy se stal novým předsedou družstva jeho dosavadní místopředseda Alois Hladík, místopředsdou Karel Nosek. Předseda Vilém Kapusta tehdy odstoupil pro nemoc. Alois Hladík setrval ve funkci předsedy do roku 1955. Členskou schůzí dne 1. října 1955 byl zvolen předsedou Karel Nosek.

V roce 1953 hospodařilo družstvo jako druhý typ zemědělského družstva, od 1. ledna 1954 přešlo na třetí typ hospodaření. Měnicí se rozlohu obhospodařované půdy uvádí následující tabulka:

⁴ Archiv města Brna (dále AMB), fond J 4 JZD Bílovice nad Svitavou, inv.č. 1, 2.

⁵ Tamtéž, inv.č. 2.

Tabulka 2

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Bílovice nad Svitavou

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	41			
1951	111			
1953		53,29	51,98	
listopad 1953	45			
1954		51,56	47,89	
1955	20	52,87	43,07	
1956		53,49	44,44	
1957		60,06	48,93	7,32 ovocné sady

Družstvo se orientovalo především na pěstování pšenice, žita, ječmene, ovsa, kukuřice, cukrovky, brambor a mrkve, pěstovalo rovněž ovoce, luštěniny, krmné okopaniny a směsky. Ovocné sady zaujímaly roku 1957 plochu 7,32 ha

V roce 1951 mělo družstvo 40 kusů skotu, 3 koně, 32 kusů vepřového dobytka a 152 kusů drůbeže.⁶ Koncem roku 1955 mělo družstvo 25 kusů skotu, z toho 12 kusů dojníc, 55 kusů vepřového dobytka a 477 kusů drůbeže.⁷

V sezónních zemědělských pracích pomáhali na základě patronátní smlouvy družstvu brigádníci z kovodělného družstva Drukův, Středomoravských mlýnů Bílovice nad Svitavou a z UP závodů Bílovice nad Svitavou. Družstvo Drukův se podle pramenů v roce 1954 zavázalo pomoci 500 brigádnickými hodinami, zapůjčit dopravní prostředky a provést drobné opravy hospodářských strojů a zařízení.⁸ Podobně Středomoravské mlýny přislíbily v roce 1957 výpomoc při administrativní činnosti a poskytly dočasné skladovací prostory.⁹ UP závody Bílovice slíbily v roce 1957 zapůjčení dopravních prostředků.¹⁰

Samostatná působnost JZD Bílovice nad Svitavou skončila dne 1. ledna 1958, kdy bylo připojeno k JZD „Nový život“ Obrány.¹¹

⁶ Tamtéž, inv.č. 12, 16, kart. 1.

⁷ Tamtéž, inv.č. 18, kart. 1.

⁸ Tamtéž, inv.č. 29, kart. 1.

⁹ Tamtéž, inv.č. 30, kart. 1.

¹⁰ Tamtéž, inv.č. 31, kart. 1.

¹¹ Tamtéž, inv.č. 5, kart. 1.

JZD Brněnské Ivanovice 1949–1961

Rovněž celkem malé množství písemného materiálu, 0,22 bm, se dochovalo z činnosti JZD Brněnské Ivanovice. Je uložen ve fondu Archivu města Brna se signaturou J 7. Jedná se o zápisy z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1952–1961, výrobní plány a jejich plnění, výkazy hospodaření, účetní materiál a spisy ke stavbě kravína, přístavbě a adaptaci přípravny krmiv a k adaptaci vepřína.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1986, roku 1987 do něj byly vřazeny dodatky.

Základní údaje:

V roce 1949 bylo v Brněnských Ivanovicích založeno Strojní družstvo, předchůdce Jednotného zemědělského družstva. Jeho základ tvořilo pět zemědělců a několik „kovozezemělců“.¹² Dne 28. dubna 1950 se zde vytvořilo JZD druhého typu¹³ s pěti zemědělci a asi dvaceti „kovozezemělci“, jeho prvním předsedou se stal Josef Pustina. Koncem roku 1951 mělo družstvo 65 členů (z toho 42 mužů), ale ještě téhož roku došlo ke krizi a někteří z družstva vystoupili. Došlo k poklesu v rostlinné i živočišné výrobě.

Po Josefu Pustinovi se stal dalším předsedou družstva Petr Klaška, pak Antonín Šťastný.¹⁴ Od 1. ledna 1956 až do jeho sloučení s JZD Tuřany byl předsedou opět Josef Pustina.¹⁵ Provedlo hospodářsko-technickou úpravu půdy a v rámci investiční výstavby byla provedena adaptace kravína z bývalé stodoly a novostavba drůbežárny. Družstvo mělo i nadále nedostatek členů – v roce 1955 36, koncem roku 1960 42 členů. I z těchto důvodů mu vypomáhali brigádníci, například z patronátního národního podniku Elektra.

Rozlohu obhospodařované půdy uvádí následující tabulka:

¹² Kovozezemělec byl zemědělec s malou výměrou půdy, která mu nestačila k obživě, proto se kromě zemědělství zabýval ještě řemeslnou výrobou nebo jinou prací.

¹³ AMB, fond B 37 Místní národní výbor Brno-Tuřany II, inv.č. 1, Kronika obce Tuřany a Brněnské Ivanovice.

¹⁴ AMB, fond J 7 JZD Brněnské Ivanovice, inv.č. 1–13, 50, 52.

¹⁵ AMB, fond J 15 JZD Mír Brno-Tuřany, inv.č. 71, kart. 4, 20. výročí založení JZD Mír v Brně-Tuřanech.

Tabulka 3

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Brněnské Ivanovice

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951	65	162	152	
1955	36	148,32	136,19	
1960	42	206	187	

Vlivem nedostatku pracovníků prosperita družstva postupně klesala. Dne 1. ledna 1962 bylo připojeno k JZD Tuřany.

JZD Bystrc 1950–1960

Velmi malý fond, pouhé 0,03 bm materiálu JZD Bystrc, je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 16. Fond byl zpracován v roce 1996. Obsahuje pouze spisový materiál – výpis z podnikového rejstříku z roku 1952, výroční zprávu z roku 1951, výkaz hospodaření z roku 1960 a zlomky účetního materiálu z let 1953–1959.

Fond byl zpracován a zinventarizován roku 1996.

Základní údaje:¹⁶

JZD v Bystrci vzniklo dne 1. ledna 1951 jako druhý typ.¹⁷ Prvním předsedou se stal František Novotný, místopředsedou František Pytel. V té době 85 členů družstva obhospodařovalo 47 ha půdy. V roce 1953 se stal novým předsedou družstva Jan Jandek¹⁸ a o tři roky později předsedou 53členného družstva František Pytel. V živočišné výrobě se družstvo zaměřilo na chov skotu, vepřového dobytka a drůbeže, v rostlinné výrobě především na produkci chlebového obilí, sladovnického ječmene, cukrovky, brambor a řepky.

V roce 1961 se stal předsedou František Gric, místopředsedou Josef Vrzal. V témže roce došlo ke změně názvu družstva na „JZD 1. máj Bystrc“. Jako další předsedové družstva se vystřídali Ing. Zdeněk Grünwald (1962–1963), Ing. Jiří Neužil (1964–1969) a Ing. Otto Kryzan (1970–1971).¹⁹

¹⁶ Z důvodu sporadického dochování materiálu bylo potřeba využít i Pamětní knihu Bystrce a publikaci Jaroslav DRÍMAL – Rostislav Vermouzek – Karel JANIŠ, *Dějiny Bystrce*, KDY KDE????.

¹⁷ AMB, fond B 44 Místní národní výbor Brno-Bystrc, inv.č. 1, Pamětní kniha Bystrce.

¹⁸ J. DRÍMAL – R. VERMOUZEK – K. JANIŠ, *Dějiny Bystrce*.

¹⁹ AMB, fond J 16 JZD Bystrc, inv.č. 1–6, kart.1.

Tabulka 4
Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Bystrc

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951	85	47		
1956	53			
1960		201,25	181,8	

V roce 1972 družstvo zaniklo připojením k JZD Komín.

JZD Černovice 1950–1964

Celkový rozsah fondu JZD Černovice, uloženého v Archivu města Brna pod signaturou J 6, je 0,40 bm. Je tvořen třemi knihami zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1952–1962 a spisovým materiálem. Najdeme zde podnikový rejstřík z let 1950–1961, stanovy družstva, domácí pracovní řád, neúplnou evidenci členů z let 1950–1964, výrobní plány z let 1951–1965, výkazy hospodaření družstva a účetní materiál.

Fond byl zpracován a zinventarizován roku 1990.

Základní údaje:

V roce 1950 se v Černovicích vytvořil devítičlenný přípravný výbor Jednotného zemědělského družstva Černovice, jehož předsedou se stal František Pařízek, místopředsedou Josef Pregst.²⁰ Dne 4. července 1950 bylo v Černovicích založeno JZD druhého typu.²¹ Záhy byla provedena hospodářsko-technická úprava pozemků a rozorání mezí. Koncem roku 1950 bylo v družstvu 51 členů, z toho 15 žen. Roku 1951 se stal předsedou družstva Josef Všeticka, místopředsedou Rudolf Březa. Členskou schůzí dne 18. prosince 1952 byl zvolen předsedou družstva Miloslav Lauterbach.²²

Od 1. ledna 1953 hospodařilo družstvo jako třetí typ, v té době mělo 19 členů. Dne 23. června 1954 byl zvolen předsedou Rudolf Březa, jeho zástupcem se stal Štefan Ducar. Družstvo se orientovalo na pěstování cukrovky, brambor, ječmene, řepky, chov skotu, vepřového dobytka a drůbeže. V této době patřilo

²⁰ AMB, fond J 9 JZD Černovice, inv.č. 6, kart.1.

²¹ 750 let ze života obcí ONV VI v Brně (k výstavě 24. 4.–9. 5. 1960), Brno 1960.

²² AMB, fond J 6 JZD Černovice, inv.č. 1–3, Záписы z členských schůzí a schůzí představenstva

černovické družstvo mezi nejlepší. O tři roky později prosperita družstva značně klesla. Členskou schůzí dne 1. února 1958 se stal zástupcem předsedy Josef Drápela. Na členské schůzi dne 2. května 1961 byl dosavadní předseda Rudolf Březa vystřídán Milošem Syslem, jeho zástupcem zůstal Miloslav Lauterbach.

Tabulka 5

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Černovice²³

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	51			
1951	45	210		
1953	19	164		
1957	53	208	207	

V roce 1962 se JZD Černovice začlenilo do JZD „Vítězný únor“ v Židenicích.

JZD Dolní Heršpice

1950–1965

Fond JZD Dolní Heršpice, uložený pod signaturou J 8, měří celkem 0,82 bm. Jsou zde čtyři knihy zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1950–1960. Ve spisovém materiálu nacházíme stanovy družstva z roku 1958 a 1961, domácí pracovní řád z roku 1950 a 1960, seznam členů, zápis o připravovaném sloučení družstva s JZD Horní Heršpice s JZD Přízřenice z roku 1959, výrobní plány z let 1951–1965 a účetní materiál. Je zde také spisový materiál k výstavbě kravína, vepřína, drůbežárny, skleníku aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1990, v roce 2000 do něj byly přiřčleněny dodatky.

Základní údaje:

Družstvo bylo založeno v roce 1950 jako druhý typ. Prvním předsedou se stal Josef Nejtek, místopředsedkyní Josefa Trundová. Roku 1951 přešlo družstvo ve třetí typ hospodaření. Záhy dochází v družstvu k rychlému střídání předsedů. V roce 1951 se jím stal Tomáš Holub, místopředsedou Oldřich Veselý. O rok později došlo k další změně, předsedou se stal František Plocek, místopředsedou

²³ Tamtéž.

dou Tomáš Holub. Rok 1952 byl pro hospodaření družstva nepříznivý, nesplnilo očekávané výnosy. Situace vyvrcholila odstoupením Františka Plocka a v září roku 1952 byl novým předsedou zvolen Tomáš Žitek, který byl v únoru roku 1953 vystřídán Oldřichem Veselým. Místopředsedou se stal František Nohel.

Až v roce 1957 bylo hospodaření družstva úspěšnější. O tři roky později – k 1. lednu 1960 se družstvo sloučilo s JZD Horní Heršpice a JZD Přízřenice.

Tabulka 6

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Horní Heršpice

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951	109	154		
1954	38	145		
1956		155,33	150,2	3,36 ovocné sady; 1,08 pastviny

JZD Dvorská 1954–1956

Drobný materiál JZD Dvorská, fond Archivu města Brna se signaturou J 17, měří pouhých 0,05 bm. Obsahuje jen prověrku hospodaření z let 1955–1956 a zlomkový účetní materiál. Fond byl zinventarizován a zpracován v roce 1996.

Základní údaje:

Jednotné zemědělské družstvo Dvorská vzniklo dne 1. ledna 1951 jako třetí typ JZD. V roce 1954 vzrostla výměra zemědělské půdy družstva a předsedou družstva se stal Stanislav Rauš.²⁴ Družstvo pěstovalo pšenici, žito a cukrovku, v živočišné výrobě se zabývalo chovem hovězího a vepřového dobytka a drůbeže.

²⁴ AMB, fond B 37 Místní národní výbor Brno-Tuřany II, inv.č. 1, Kronika obce Tuřany, AMB.

²⁵ AMB, fond J 17 JZD Dvorská, inv.č. 1.

Tabulka 7

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Dvorská²⁵

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951	30	129		
1954		133,2		

JZD Holásky 1957–1961

Fond JZD Holásky, se signaturou J 18, obsahuje 0,11 bm materiálu. Jde o tři účetní knihy, zbytek tvoří především účetní výkazy z let 1958–1961.

Fond byl zinventarizován a zpracován v roce 1996.

Základní údaje:

JZD Holásky vzniklo až roku 1957. Jeho prvním předsedou se stal Jan Bureš, místopředsedou Antonín Rudolecký. V živočišné výrobě se družstvo zaměřilo na chov skotu, vepřového dobytka, drůbeže a v menší míře i chov koní. Rostlinná výroba byla různorodá – pěstovali pšenici, žito, ječmen, oves, kukuřici, řepku, cukrovku, brambory, luštěniny a píce a různou zeleninu. V té době byl předsedou Antonín Rudolecký, místopředsedou Jan Krejčí.

Tabulka 8

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Holásky²⁶

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1958	43	160,5	179,3	
1962		158,18		

V roce 1962 družstvo zaniklo sloučením s JZD Tuřany.

²⁶ AMB, fond J 18 JZD Holásky, inv.č. 11–14, kart. 1.

JZD Horní Heršpice 1950–1960

Písemný materiál JZD Horní Heršpice je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 9 a tvoří jej 0,23 bm písemností. Jsou to dvě knihy zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1954–1959, podnikový rejstřík z let 1957–1958, zápis ze schůze přípravné komise ke sloučení s JZD Dolní Heršpice a JZD Přízřenice, výrobní plány a výkazy hospodaření z let 1951–1960, účetní materiál a spisový materiál k přestavbě stodoly, povolení ke stavbě drůbežárny a další stavební spisy.

Fond byl zinventarizován a zpracován roku 1988.

Základní údaje:

Počátky společného hospodaření v oblasti zemědělství na území Horních Heršpic je nutno datovat do roku 1950, kdy se ustavil přípravný výbor JZD. Prvním předsedou výboru se stal Jan Plocek, místopředsedou Jan Řepa. V červnu 1951 pracovalo v družstvu již 74 družstevníků, z toho 22 žen. Družstvo nemělo tehdy žádné mechanizační prostředky, jako tažné síly využívalo dvanácti koní.

Členská schůze dne 22. října 1951 odhlasovala přestoupení družstva na třetí typ se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou.²⁷

Roku 1953 se stal předsedou družstva Jan Kazda. V té době mělo družstvo 61 kusů skotu, 91 kusů vepřového dobytka, pět koní a 360 kusů drůbeže. O rok později vzrostl počet kusů vepřového dobytka na 111, koní bylo třímáct, 58 kusů skotu a 376 kusů drůbeže. V živočišné výrobě pracovalo 21 stálých pracovníků. Polní skupina rostlinné výroby měla k dispozici tři páry koní a jeden traktor. Při práci družstvu značně pomáhala STS Horní Heršpice. Dalším předsedou družstva se stal od počátku roku 1957 Jan Plocek, který byl vystřídán od 22. dubna 1957 Janem Kazdou.²⁸ Družstvu se podařilo zvýšit výnosy z pěstování zeleniny. V roce 1954 významně vzrostla investiční výstavba, družstvo vybuodovalo kravín, teletník, vepřín, přípravnu krmiv a drůbežárnu.

K 1. únoru 1958 byl předsedou Jan Kazda, místopředsedou Adolf Řepa. Velkou nevýhodou byla roztržštěnost půdního fondu, protože velká část obdělávané plochy (viz tabulku) byla na letišti v Tuřanech, na Starém Brně a jinde. Základní část – 121 ha půdy leželo v Horních Heršpicích, tato část však byla značně narušována investiční výstavbou. Tyto okolnosti znesnadňovaly obhospodařování a možnost plného využití mechanizace.

Družstvu měl vypomáhat jeho patronátní podnik Juranovy závody.

²⁷ AMB, fond J 9 JZD Horní Heršpice, inv.č. 5, kart. 1.

²⁸ Tamtéž, inv.č. 1–2, 4, kart. 1.

Tabulka 9

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Horní Heršpice²⁹

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	31	98,4		
1951	74			
1953	29	130,41	129,01	
1954	31	126,67		
1957		137,38		
1958	48	162		
1959		194	159	

Dne 1. ledna 1960 bylo družstvo spojeno s JZD „9. květen“ Přízřenice a JZD Dolní Heršpice.³⁰

JZD Chrlice 1953 – 1976

Fond JZD Chrlice o celkovém rozsahu 1,19 bm je uložen pod signaturou J 10. Obsahuje pět knih zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva, stanov družstva, jeho pracovní a jednací řád, výrobní plány a jejich plnění z let 1956–1975, účetní materiál aj.

Fond byl zinventarizován a zpracován v roce 1990.

Základní údaje:

V Chrlicích se konala první schůze přípravného výboru JZD v únoru 1953, dne 12. dubna 1953 bylo ustaveno družstvo prvního typu, složené ze třinácti zemědělců a tří kovozezemělců. Prvním předsedou se stal Leandr Drlíček.³¹

V roce 1954 přešlo družstvo na třetí typ hospodaření, tehdy obhospodařovalo celkem 83 ha zemědělské půdy. Dne 29. září 1960 byl zvolen novým předsedou Ing. Jan Vojtěch, místopředsedou se stal Libor Harašta.³² Dalším předsedou

²⁹ Tamtéž, inv.č. 7–18, kart. 1

³⁰ Tamtéž, inv.č. 4, kart. 1

³¹ AMB, fond B 50 Místní národní výbor Brno-Chrlice, inv.č. 1, Kronika obce Chrlice.

³² AMB, fond J 10 JZD Chrlice, inv.č. 1–8, kart. 1.

se stal v roce 1963 Josef Prokeš, v roce 1964 byl vystřídán Josefem Hejtmánkem. V roce 1970 se stal novým předsedou družstva Ing. Václav Otisk, kterého dne 29. března 1974 vystřídal Ing. Jaroslav Langer.

Postupně se zvyšoval počet družstevníků a zároveň rostla i výměra obhospodařované půdy. Významná byla pro družstvo přidružená výroba, která zajišťovala zlepšení finanční situace i v době vegetačního klidu. Byly to natěračské práce, pomocné stavební práce, výroba čistících stanic odpadních vod, kolářství a kovářství, zámečnické práce a autodoprava.

Tabulka 10

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Chrlice³³

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1953	16	106,2		
1954		83		
1960	176	608	594	
1963			599	
1970			597,35	
1971			599,66	
1972	135	579,88		
1973			563,4	

JZD Chrlice zaniklo dne 1. ledna 1976 připojením k JZD Mír Tuřany.

JZD Kníničky 1959–1960

Fond JZD Kníničky je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 19. Obsahuje nepatrný zbytek – 0,01 bm – účetního materiálu z let 1959–1960, jiný materiál se nedochoval. Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1996.

Základní informace:

JZD Kníničky bylo založeno na ustavující schůzi dne 30. srpna 1957. Prvním

³³ Tamtéž, inv.č. 13–26, kart. 1, inv.č. 27–32, kart. 2.

předsedou se stal Karel Vrzal, místopředsedou František Stejskal.³⁴ Družstvo hospodařilo na výměře 90,79 ha zemědělské půdy, z toho orná půda měla rozlohu 85,28 ha. Pěstovali pšenici, ječmen, oves, řepku, brambory, luštěniny, mák aj., v živočišné výrobě se zaměřili na hovězí a vepřový dobytek, drůbež a v malé míře i chov koní.³⁵ Dalším předsedou se stal Jiří Neužil, po něm následoval František Gryc.

Dne 27. ledna 1961 se družstvo připojilo k JZD 1. máj Bystrc.

JZD Kohoutovice 1950–1958

Fond JZD Kohoutovice se signaturou J 20 rovněž obsahuje pouze 0,01 bm spisového materiálu. Jde zde zápis do podnikového rejstříku z roku 1958, výrobní plán z téhož roku, souhlas s výstavbou drůbežárny a účetní materiál.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1996.

Základní údaje:

JZD Kohoutovice vzniklo dne 3. října 1957 jako třetí typ se třinácti členy a 40 ha půdy. Prvním předsedou byl zvolen Matěj Gabriel,³⁶ místopředsedou Štěpán Zedníček.³⁷ V rostlinné výrobě se družstvo zabývalo pěstováním pšenice, žita, ječmene, ova, kukuřice, brambor aj., v živočišné výrobě produkovali hovězí a vepřový dobytek. Družstvo mělo již od začátku nízké výsledky hospodaření.³⁸

Tabulka 11

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Kohoutovice

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1957	13	40		
1959	15	69		

Dne 1. ledna 1959 se družstvo připojilo k JZD Lískovec.

³⁴ AMB, fond B 46 Místní národní výbor Brno-Kníničky, inv.č. 1, Kronika obce Kníničky.

³⁵ AMB, fond J 19 JZD Kníničky, inv.č. 1–3, kart. 1.

³⁶ *I v Kohoutovicích budou společně hospodařit.* In: Brněnský zemědělec 5/42, 4.10.1957.

³⁷ AMB, fond J 20 JZD Kohoutovice, inv.č. 1, kart. 1.

³⁸ Tamtéž, inv.č. 2, kart. 1.

JZD Komárov 1950–1983

Fond JZD Komárov je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 11. Tvoří jej čtrnáct knih zápisů ze schůzí představenstva, sedm knih zápisů z členských schůzí z let 1950–1975, čtyři knihy členů z let 1950–1959 a spisový materiál. V něm najdeme stanovy družstva, jednací a domácí řád, výrobní plány z let 1960–1975, hodnocení hospodaření družstva a ilustrovaný leták „Komárovská bleskovka“, který hodnotí hospodaření družstva. Dále je zde účetní materiál, výstavbu dokumentuje řada plánů (celkem 452 ks) – například ke stavbě skleníků, kotelny, trafostanice, kovárny, příruční chladírny pro květiny, vodu aj. Celkový rozsah fondu je 4,93 bm.

Fond byl zpracován a zinventarizován roku 1994, dodatky v roce 2000.

Základní údaje:

Na pracovní poradě brněnských zahradníků sdružených v družstvu zahradníků „Druza“ byl dne 4. července 1950 vytvořen přípravný výbor JZD Komárov. Dne 1. ledna 1951 bylo založeno JZD Komárov jako zelinářsko-zahradnické družstvo třetího typu, které se orientovalo především na zelinářskou výrobu, školkařství a květinářskou produkci. Prvním předsedou se stal Josef Tlaskal, který byl dne 3. února vystřídán Františkem Šanderou.³⁹

Zpočátku pěstovalo družstvo zeleninu na 226 ha. V roce 1957 vykazovalo příznivé výsledky v zelinářské výrobě. V roce 1963 družstvo pěstovalo pšenici, ječmen, kukuřici, okopaniny, řepu a vojtěšku.

Tabulka 12

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Komárov

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951		226		226 zelenina
1957		192		
1963	167	197	174	
1967	243	191	176	
1975	230	165	144	

³⁹ AMB, fond J 11 JZD Komárov, inv.č. 1–21, 24, kart. 2, inv.č. 28–31, kart. 2, inv.č. 32–47, kart. 3, inv.č. 52, kart. 3.

V roce 1975 byl stále předsedou František Šandera, místopředsedou Josef Kroupa.⁴⁰
Dne 1. ledna 1976 bylo JZD Komárov sloučeno s JZD Mír Tuřany.

JZD Komín **1954–2000**

Rozsáhlý fond JZD Komín je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 22. Obsahuje 25,13 bm nezpracovaného písemného materiálu z let 1954–2000.

V současné době se zpracovává a inventarizuje.

Základní údaje:

Počátky vzniku družstva v Brně-Komíně spadají do roku 1950, kdy se zde utvořil přípravný výbor, usilující o založení družstva. V roce 1951 působilo jako menšinové družstvo prvního typu s celkovou výměrou jen 30 ha půdy, roku 1953 jako družstvo třetího typu.

Ve funkci předsedů se vystřídali Alois Zajíček (1951–1955), Jaroslav Künstler (1956–1958), Ing. Jan Starý (1959), Josef Staněk (1960–1975), Ing. Vladimír Ambros, CSc. od roku 1976.⁴¹

Družstvo se specializovalo na pěstování rychlené zeleniny ve sklenících i na poli, pěstovalo obiloviny, krmné plodiny, květiny a konifery, mělo rozsáhlé ovocné sady. Přidružená výroba se rozvinula v menším rozsahu než v JZD Mír Tuřany.

Tabulka 13

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Komín⁴²

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951		30		
1956	31	92,64		
1957	69	228	204	
1960	101			
1976	336	983		
1980		1790		
1984	920	1785		

⁴⁰ AMB, fond J 15 JZD Mír Brno-Tuřany, inv.č. 71, kart. 4, 20. výročí založení JZD Mír v Brně-Tuřanech.

⁴¹ AMB, fond J 22 JZD Komín, Zápisy ze schůzí představenstva a členských schůzí, nezpracováno.

⁴² Tamtéž.

K JZD Komín se postupně připojilo celkem jedenáct zemědělských družstev – Bosonohy, Bystrc, Ivanovice u Brna, Kníničky, Kohoutovice, Lískovec, Medlánky, Mokrý Hora, Řečkovice, Žabovřesky a Žebětína (viz tabulku 1).

V roce 1979 dochází ke změně názvu z JZD Komín na JZD 1. máj Brno II. V srpnu roku 1998 vstoupilo družstvo do likvidace a zaniklo.

JZD Lískovec 1950 – 1960

Neúplný fond JZD Lískovec obsahuje celkem 0,12 bm spisového materiálu. Jde o výpis z rejstříku z roku 1950, výrobní plán z roku 1952 a výkazy hospodaření. Výkresová dokumentace zahrnuje plán provizorní vodovodní přípojky a elektrického přívodu. Signatura fondu v Archivu města Brna je J 24.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1996.

Základní údaje:

Ustavení JZD Lískovec bylo schváleno dne 24. srpna 1950.⁴³ Tehdy hospodařilo 33 členů družstva na výměře 86 ha půdy. Prvním předsedou družstva se stal Albín Doležal, místopředsedou byl Jan Blecha, dalším místopředsedou se stal František Hipšr.

V rostlinné výrobě se zaměřilo na pěstování obilnin, cukrovky a brambor, v živočišné se orientovalo na chov hovězího a vepřového dobytka, chov ovcí a drůbeže.

K dosavadním 89 členům přibýlo ještě sloučením s JZD Kohoutovice dne 1. ledna 1959 dalších 15 členů. V roce 1975 bylo schváleno sloučení JZD Bosonohy a Žebětín s JZD Lískovec. Od 8. května 1975 mělo JZD Lískovec nový název JZD „Družba“ Brno-Lískovec. Důsledkem rozvoje výstavby města Brna bylo družstvo postiženo úbytkem půdy, a proto byla zlikvidována střediska živočišné výroby v Lískovci a Kohoutovicích.

⁴³ AMB, fond J 24 JZD Lískovec, inv.č.1, kart. 1.

Tabulka 14

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Lískovec⁴⁴

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	33	86		
1955	52	176		
1957	47	203,9		
1959	89+15	434		
1960	115	461		

Dne 27. prosince 1979 se JZD „Družba“ Brno-Lískovec připojilo k JZD Komín.

JZD Líšeň

1950–1977 (1980)

Fond JZD Líšeň je uložen v AMB pod signaturou J 12. Obsahuje celkem 2,80 bm materiálu. Zápisy z členských schůzí a schůzí představenstva jsou v deseti knihách z let 1950–1977, knihy členů jsou z let 1950–1976. Spisový materiál tvoří stanovy družstva z let 1960, 1965 a 1976, domácí pracovní řád z roku 1965, podnikový rejstřík a seznam členů. Dále zde najdeme výrobní plány z let 1951–1975, rozborů hospodaření, smlouvy o honitbě, rekultivaci půdy, účetní materiál aj. Rozsáhlá projektová dokumentace zachycuje stavbu víceúčelové haly, drůbežárny, skladu obilí, kravína, teletníku a obsahuje i řadu dalších plánů (celkem 591 ks).

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1994, dodatky v roce 2000.

Základní údaje:

Ustavující schůze přípravného výboru JZD Líšeň se konala dne 3. dubna 1950. Na valné hromadě dne 18. června 1950 bylo zvoleno představenstvo družstva a založeno družstvo druhého typu. Prvním předsedou se stal Alois Šmerda, místopředsedou Jan Daněk.⁴⁵

Vlivem nesnází vzniklých se začleněním zemědělské půdy a hospodářských budov líšeňského velkostatku do společného hospodaření vznikla v Líšni druž-

⁴⁴ Tamtéž, inv.č. 2–5, kart. 1.

⁴⁵ AMB, fond J 12 JZD Líšeň, inv.č. 1–10, 13, kart. 1.

stva dvě – JZD Líšeň a JZD Dvůr, obě samostatně hospodařící, přičemž JZD Dvůr působilo samostatně jen do roku 1953, pak bylo založeno společné JZD třetího typu. Téhož roku byl zvolen předsedou družstva Alois Mazel ml. V této době mělo družstvo největší výměru půdy v okrese Brno-město, 361 ha. V roce 1953 vybudovalo družstvo nový kravín, stáj pro odchov mladého dobytka, dvě drůbežárny a teletník.

V roce 1954 se stal novým předsedou František Černý, který se ještě téhož roku této funkce vzdal. Novým předsedou byl zvolen Alois Šmerda. Družstvo pěstovalo cukrovku, obilniny, brambory, vojtěšku, krmnou řepu a olejnou řepku. Živočišná výroba byla zaměřena na chov hovězího a vepřového dobytka.

V roce 1962 byl zvolen předsedou Zdeněk Janyžka, o dva roky později byl vystřídán Ing. Grünwaldem. Roku 1966 se stal novým předsedou František Krčma, bývalý předseda JZD Šlapanice. Po dvouletém působení byl vystřídán Josefem Svobodou ml.

Tabulka 15

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Líšeň

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951	206 (143 mužů a 63 žen)	415		
1953		361		
1957		361		
1972		480	452	17 ovocné sady; 11 pastviny

Usnesením členské schůze dne 17. ledna 1977 JZD Líšeň zaniklo sloučením s JZD Mír Tuřany.⁴⁶

JZD Maloměřice 1949–1961

Fond JZD Maloměřice, uložený v Archivu města Brna pod signaturou J 2, má celkový rozsah 0,53 bm písemného materiálu. Obsahuje knihu zápisů ze schůzí představenstva z let 1957–1961, knihu zápisů z členských schůzí ze stejných

⁴⁶ Tamtéž, inv.č. 16, kart. 1.

let, dvě knihy evidence členů a kartotéku členů z let 1949–1952. Ve spisovém materiálu je zpráva o založení družstva, zápis do podnikového rejstříku, výrobní plány z let 1958–1960, účetní materiál aj. Projektová dokumentace zahrnuje například plány ke stavbě drůbežárny, adaptaci kravína, k přístavbě vepřína aj. Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1985.

Základní údaje:

Samostatná působnost JZD Maloměřice trvala necelé čtyři roky – od září 1957 do ledna 1961. V lednu 1949 se konala v Brně-Maloměřicích ustavující schůze Zemědělského strojínského družstva, které bylo předchůdcem tohoto JZD. Předsedou byl tehdy zvolen Josef Bauer, místopředsedkyní Marie Molišová. V družstvu hospodařilo 121 členů. V září 1957 se konala ustavující schůze samotného JZD Maloměřice, předsedou byl zvolen Antonín Moliš, místopředsedou Bořivoj Král. Zemědělská půda družstva měla v roce 1958 rozlohu 99,7 ha, z toho orná půda tvořila 96,14 ha.

JZD Maloměřice zaniklo dne 6. ledna 1961 včleněním do JZD Obřany.⁴⁷

JZD Medlánky 1952–1960

Fond JZD Medlánky je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 23. Má pouze 0,05 bm spisového materiálu. Jsou to zápis z členské schůze z roku 1952, záznam o sloučení družstva, výkazy hospodaření z let 1954–1960 a účetní materiál.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1996.

Základní údaje:

V Medláncích se přípravný výbor k založení družstva vytvořil v roce 1950 a téhož roku došlo k založení JZD třetího typu. Předsedkyní se stala Emilie Frantová, dalším předsedou byl Vítězslav Veselý.⁴⁸ Družstvo mělo tehdy celkem 30 členů. V roce 1953 obhospodařovalo celkem 93 ha půdy, na které pěstovalo pšenici, žito, ječmen, cukrovku, brambory, řepku, luštěniny a olejninu. V živočišné výrobě se věnovalo chovu hovězího a vepřového dobytka a drůbeže.⁴⁹

K JZD Medlánky bylo roku 1956 připojeno JZD Mokrý Hora, roku 1960 JZD Řečkovice a roku 1963 JZD Ivanovice u Brna. Dne 26. listopadu 1975 družstvo zaniklo sloučením s JZD Komín.

⁴⁷ AMB, fond J 2 JZD Maloměřice, inv.č. 1, 2, 8–10, 12, kart. 3.

⁴⁸ AMB, fond J 23 JZD Medlánky, inv.č. 1–4, kart. 1.

⁴⁹ *Hodnocení soutěže JZD v I. etapě jarních prací*. In: Brněnský zemědělec 3/1, 11. 5. 1954.

JZD Mokrá Hora 1954–1956

Fond JZD Mokrá Hora, se signaturou J 21, obsahuje jen 0,02 bm spisového materiálu, který se týká sloučení s JZD Medlánky. Dále se v něm nacházejí výkazy hospodaření apod.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1996.

Základní údaje:

JZD Mokrá Hora vzniklo v roce 1953 jako nejmenší družstvo s výměrou 2 ha půdy. Jeho předsedkyní se stala Marie Štrůblová. V roce 1954 obhospodařovalo výměru dokonce jen 1,20 ha půdy. Specializovalo se na zelinářskou výrobu a chov kožešinových králíků.⁵⁰ Roku 1956 byla jeho předsedkyní paní Střeková.

Tabulka 16

Rozloha zemědělské a orné půdy JZDMokrá Hora⁵¹

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1953		2		
1954	10	1,2		
1956		3,39		

V roce 1956 družstvo zaniklo sloučením s JZD Medlánky.⁵²

JZD Obřany 1951–1964

Celkový rozsah fondu JZD Obřany, uloženého v AMB pod signaturou J 1, je 0,67 bm. Fond zahrnuje čtyři knihy zápisů ze schůzí představenstva a členských schůzí z let 1952–1964 a čtyři knihy členů z let 1951–1963. Ve spisovém materiálu najdeme stanovy družstva z roku 1960, domácí pracovní řád z roku 1962, evidenci členů, výrobní plány z let 1956–1965 a patronátní smlouvy. Projektová dokumentace zahrnuje plán novostavby drůbežárny aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1985.

⁵⁰ AMB, fond B 52 Místní národní výbor Brno-Jehnice, inv.č. 1, Pamětní kniha Jehnic a Mokrý Hory.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² AMB, fond J 21 JZD Mokrá Hora, inv.č. 1–2, kart. 1.

Základní údaje:

V Obřanech byl ustaven přípravný výbor JZD v říjnu roku 1951. Na ustavující schůzi družstva v dubnu 1952 byl prvním předsedou zvolen Konrád Hloušek, místopředsedou se stal Eduard Kolář, který byl koncem roku 1953 vystřídán Karlem Roobem.⁵³ Na výroční členské schůzi dne 20. února 1954 byl novým předsedou zvolen Karel Roob.

V roce 1953 přešlo družstvo ze druhého na třetí typ. V této době družstvo dokončilo stavbu nového kravína a drůbežárny a vybudovalo vepřín, včelín, skleníky, pařeniště aj. Jako první v republice začalo družstvo v roce 1956 budovat moderní halu pro klecový chov 2 400 nosnic.

Dne 1. ledna 1958 bylo k JZD Nový život v Obřanech připojeno JZD Bílovice nad Svitavou, dne 1. července 1958 bylo k němu přičleněno i JZD Soběšice, samostatně hospodařící jen půl roku.⁵⁴ V roce 1961 po sloučení s JZD Maloměřice vzrostla výměra zemědělské půdy na 565 ha. V té době pracovalo 141 členů v družstvu trvale, 21 členů jen příležitostně. Polní výroba se dělila na čtyři teritoriální úseky – Bílovice, Maloměřice, Obřany a Soběšice.

Tabulka 17

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Obřany⁵⁵

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1952?	41	24,15		
1953		41,03		
1958		387	348,39	
1959	154	444,9	391	
1961	141 trvalých; 21 příležitostných	565	506	
1963	139 trvalých; 9 příležitostných			

Družstvo se zabývalo i včelařstvím, ale výsledky hospodaření v tomto odvětví byly ztrátové. Koncem roku 1963 pracovalo v družstvu 139 členů a 9 brigádníků. Jedna třetina členů byla ve stáří 45–60 let, jedna třetina byla starší 60 let.

⁵³ *15 roků svobodného života v Obřanech a Maloměřicích*, Brno 1960.

⁵⁴ AMB, fond J 1 JZD Nový život Brno-Obřany, inv.č. 1–4, 12, kart. 1, inv.č.13, kart. 1, inv.č. 17–26, kart. 2, inv.č. 27–28, kart. 3, inv.č. 33, kart. 3, inv.č. 35–37, kart. 3.

⁵⁵ Tamtéž.

Družstvo uzavřelo několik patronátních smluv – s Maloměřickou cementárnou, s Domem umění, se ZDŠ Merhautova, s Vysokou školou zemědělskou aj., kteří mu vypomáhali hlavně při nárazových zemědělských pracích.

Dne 30. prosince 1964 JZD „Nový život“ v Obřanech ukončilo svoji dvanáctiletou samostatnou činnost, dne 1. ledna 1965 bylo převedeno do Státního statku Brno.

JZD Přízřenice 1950–1976 (1977)

Fond JZD Přízřenice, který je v Archivu města Brna uložen pod signaturou J 13, je poměrně dobře zachován a má celkový rozsah 3,22 bm. Je zde deset knih zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva, čtyři knihy evidence členů, dvě knihy evidence pracovních jednotek. Ve spisovém materiálu jsou stanovy družstva z let 1958–1968, prémiový řád, seznamy členů družstva, výrobní plány včetně výkazů hospodaření z let 1951–1975 a účetní materiál. Projektová dokumentace se zaměřuje na adaptaci konírny, stodoly, stavbu vepřína, drůbežárny, kovářské dílny, ubytovny pro zaměstnance družstva aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován roku 2000.

Základní údaje:

JZD Přízřenice bylo založeno jako třetí typ členskou schůzí dne 15. června 1950. Zpočátku byl předsedou Maxmilián Kočvara, místopředsedou Josef Konrád. Již v roce 1952 patřilo JZD Přízřenice mezi nejlepší brněnská družstva v rostlinné i živočišné výrobě. Rostlinná výroba byla zaměřena na pěstování cukrovky, pšenice, ječmene, kukuřice, brambor, vikve, okurek, zelí aj. V živočišné výrobě se zabývali chovem hovězího a vepřového dobytka a drůbeže.

V roce 1955 došlo ke změně ve vedení, místopředsedou se stal Jan Chutný. Na členské schůzi dne 6. února 1956 byl zvolen novým místopředsedou Alois Nahodil, předsedou zůstal Maxmilián Kočvara.

Dne 1. ledna 1960 se k JZD Přízřenice připojilo JZD Horní Heršpice a JZD „9. květen“ Dolní Heršpice. Předsedou takto sloučeného družstva s názvem JZD „9. květen“ Přízřenice byl Maxmilián Kočvara, místopředsedou Jan Chutný. V roce 1965 se novým místopředsedou stal Jan Kazda. Na členské schůzi dne 14. února 1966 byl zvolen novým předsedou Josef Žítek, Maxmilián Kočvara místopředsedou.

V sedmdesátých letech se stala doplňujícím prvkem činnosti družstva přidružená výroba. Družstvo provozovalo dopravu, stolařská, údržbářská a kovářská dílna pracovaly převážně pro potřeby družstva, výroba trysek a náhradních dílů k zemědělským strojům sloužila nejen potřebám družstva, ale i ostatním zájemcům.

Dne 25. února 1972 byl zvolen novým předsedou Horymír Hegr, místopředsedou zůstal Maxmilián Kočvara. Oba zůstali ve svých funkcích až do roku 1976.

Tabulka 18

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Přízřenice⁵⁶

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1952	52	190,16		
1955	57	190,94		
1956	62	190,23		
1960		552		
1975	262	371	365	

Samostatné JZD Přízřenice zaniklo dne 23. února 1976 sloučením s JZD „Mír“ Brno-Tuřany.

JZD Slatina 1950–1976

Fond JZD Slatina, uložený v AMB pod signaturou J 14, má celkový rozsah 4,5 bm. Zápisy z členských schůzí a schůzí představenstva jsou z let 1951–1975, kniha členů z roku 1958–1961. Ve spisovém materiálu nalezneme stanovy družstva, pracovní a jednací řád, seznam členů, výrobní plány z let 1960–1975, výkazy hospodaření z let 1954–1975. Výkresová dokumentace je zaměřena na adaptaci a přístavbu kravína, teletníku, vepřína, konírny, stavbu drůbežárny, rekonstrukci skleníků, výstavbu zelinářského střediska, závlahu pozemků aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 2001.

Základní údaje:

JZD Slatina vzniklo jako druhý typ v roce 1950.⁵⁷ Roku 1953 přešlo družstvo na hospodaření třetího typu.

Prvním předsedou družstva byl Valentin Šmíd, který byl v roce 1957 vystřídán Františkem Mertlem, jeho zástupkyní se stala Marie Vlčková. Ve druhé po-

⁵⁶ .AMB, fond J 13 JZD Přízřenice, inv.č. 1–10, inv.č. 19, kart. 2, inv.č. 32–35, kart. 4, inv.č. 36–47, kart. 5, inv.č. 48–58, kart. 6.

⁵⁷ AMB, fond J 15 JZD Mír Brno-Tuřany, inv.č. 71, kart. 4, 20. výročí založení JZD Mír v Brně-Tuřanech.

lovině roku 1957 vstoupilo do družstva 50 nových členů, takže počet členů družstva vzrostl na 72. Místopředsedou družstva v roce 1958 byl Josef Štěpánek. Roku 1961 byl zvolen novým předsedou družstva František Šmaha, jeho zástupcem se stal Bohuš Šmaha.. Družstvo pěstovalo obilniny, píce a okopaniny na 277 ha orné půdy, zabývalo se i zelinářstvím.

V roce 1969 byl zvolen předsedou Miloš Sysel.

Tabulka 19

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Slatina⁵⁸

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	18	70		
1950 (konec)	66 (46 mužů; 20 žen)	78		
1957	72	120		
1958	80	280		
1961			277	
1962			289	
1969	72	265	253	
1972		270	267	

Družstvo se zabývalo i přidruženou výrobou – od roku 1967 výrobou a opravami zámečnických výrobků, stavebními pracemi zednickými, pokryvačskými, malířskými, natěračskými, klempířskými, stolařskými, tesařskými a výrobou cementového zboží a tvárnic.

Dne 1. ledna 1976 JZD Slatina zaniklo – bylo včleněno do JZD „Mír“ Tuřany.

JZD Soběšice 1957–1960

Fond JZD Soběšice, se signaturou J 3, má celkový rozsah jen 0,12 bm. Obsahuje knihu zápisů z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1957–1958, knihu členů družstva z let 1957–1959. Ve spisovém materiálu jsou stanovy družstva, členské přihlášky z roku 1957, výrobní plán z roku 1958 aj.

⁵⁸ AMB, fond J 14 JZD Brno-Slatina, inv.č. 1–4, inv.č. 37–47, kart 3, inv.č. 48–58, kart.4.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1988.

Základní údaje:

Ustavující schůze JZD Soběšice se konala dne 4. září 1957. Předsedou se stal Josef Štelcl, místopředsedou František Cvilinek.⁵⁹ V lednu 1958 obhospodařovalo 19 členů družstva 72,79 ha zemědělské půdy, z toho orná půda tvořila 67,52 ha. Rostlinná výroba družstva se zaměřila na pěstování pšenice, žita, ječmene, ovsa, kukuřice, brambor, cukrové řepy a hořčice. Živočišná výroba se orientovala na chov skotu (17 kusů), vepřového dobytka (10 kusů) a koní (9 kusů).

Dne 1. července 1958 se JZD Soběšice po své velmi krátké samostatné působnosti připojilo k JZD Obřany, ke kterému se již 1. ledna 1958 připojilo JZD Bílovice.⁶⁰ Od poloviny roku 1958 začala tato tři spojená zemědělská družstva společně hospodařit na celkové výměře 444 ha půdy.

JZD Tuřany 1950–1992

Fond JZD Tuřany se signaturou J 15 obsahuje rozsáhlých 19 bm materiálu. Najdeme zde zápisy ze schůzí představenstva z let 1964–1991, zápisy z členských schůzí z let 1961–1990, zápisy ze schůzí hospodářského vedení družstva, z porad ekonomů, ze schůzí kulturní komise, jsou zde tři knihy členů aj. Spisový materiál obsahuje stanovy družstva, domácí pracovní a jednací řád, prémiový řád, organizační řád, příkazy předsedy družstva, cenový řád s ceníky zeleniny, ceníky masa a masných výrobků z vlastní výroby družstva aj. Výrobní plány a rozborů hospodaření jsou z let 1962–1992. V projektové dokumentaci jsou ubytovny zaměstnanců, výstavba skleníků, administrativní budova, rozvody plynu aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 2003.

Základní údaje:

V Tuřanech bylo dne 28. června 1948 ustaveno „Strojní zemědělské družstvo“ – předchůdce JZD. Do něho vstoupili tehdy téměř všichni zemědělci.⁶¹ Na podzim téhož roku dochází ke scelování půdy. Roku 1950 přechází tento předchůdce družstva v Jednotné zemědělské družstvo se 113 členy. Předsedou přípravného výboru družstva byl Jan Sedláček. V roce 1951 došlo k hospodář-

⁵⁹ AMB, fond J 3 JZD Soběšice, inv.č. 1 a 2, kart. 1.

⁶⁰ *15 roků svobodného života v Obřanech a Maloměřicích.*

⁶¹ AMB, fond B 37 Místní národní výbor Brno-Tuřany II, inv.č. 1, Kronika obce Tuřany a Brněnské Ivanovice.

sko-technické úpravě půdy a k založení družstva druhého typu. Předsedou se stal Josef Šik, místopředsedou Jan Sedláček.

Již v prvních letech hospodaření se uplatnila aktivní pomoc brigádníků.

Dne 1. dubna 1953 přešlo družstvo ve třetí typ se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou. Opětovně zvolený předseda družstva Josef Šik byl pro nemoc zastoupen místopředsedou Janem Sedláčkem. Poté ještě téhož roku byl zvolen novým předsedou Josef Richter. Tehdy došlo, v souvislosti s přechodem družstva na třetí typ, ke značné změně členské základny družstva, ze 113 členů zůstalo v družstvu jen 46 členů. V této době družstvo hospodařilo na výměře 320 ha půdy. V rámci investiční výstavby byla provedena adaptace kravína a vybudována nová drůbežárna, během téhož roku byla dokončena i novostavba vepřína a roku 1954 novostavba kravína.⁶²

Po Josefu Richterovi se v roce 1954 stal předsedou Jan Sedláček, který působil do konce roku 1957. Roku 1958 byl zvolen předsedou Ladislav Kousal, od roku 1959 do roku 1962 opět Jan Sedláček. V roce 1969 se začínaly projevovat generační problémy v souvislosti s odchodem výkonných zemědělců do důchodu.

S tuřanským JZD se v šedesátých a sedmdesátých letech postupně sloučilo dalších deset zemědělských družstev (viz tabulku 1).

Roku 1972 mělo JZD Tuřany svoje samostatné mechanizační středisko, které zajišťovalo nejen výrobu, ale i opravy zemědělských strojů. Později mělo i rozšířenou přidruženou výrobu, především kovovýrobu.

Družstvo se zaměřilo také na odvodnění plochy asi 20 ha. Na ostatních plochách byla podle potřeby vybudována zavlažovací zařízení.

V roce 1984 JZD pěstovalo na 215 ha rychlenou i polní zeleninu, z toho téměř na polovině, na 106 ha, zelí. Celkem 96 ha zabíraly ovocné a okrasné školky a půda pro pěstování květin, na výměře 1 149 ha byly obiloviny. Živočišná výroba byla zaměřena na chov vepřového a hovězího dobytka a brojlerů.

Význačné úspěchy dosáhlo JZD Mír Tuřany jako pěstitel a šlechtitel květin. Dokazují to výsledky na mezinárodních výstavách, kde družstvo v průběhu devíti let získalo celkem 521 medailí, z toho 142 zlatých.

⁶² AMB, fond J 15 JZD Mír Brno-Tuřany, inv.č. 1–9, inv.č. 19–35, kart. 2, inv.č. 36, kart. 3.

Tabulka 20

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Tuřany⁶³

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	113			
1951	113		320	
1953	46	320		
1962	257	1051	943	
1965	195 (87 mužů; 108 žen)	892	870,75	
1969	310			
1984	1785	2553	2371	215 zelenina (z toho 106 zelí); 96 školky a květiny; 1149 obiloviny

Dne 1. března 1993 JZD „Mír“ Brno-Tuřany zaniklo. V jeho prostorách vznikla akciová společnost Agro Brno-Tuřany.

JZD Žebětín

1950 – 1956

Fond JZD Žebětín, který je uložen v AMB pod signaturou J 25, má pouhých 0,05 bm spisového materiálu. Jsou to výrobní plány a výkazy hospodaření z let 1950 – 1952 a účetní materiál.

Fond byl zpracován a zinventarizován roku 1996.

Základní údaje:

Přípravný výbor k založení JZD Žebětín působil od roku 1950, v jeho čele stál František Dřínka. Založení družstva bylo schváleno dne 31. března 1951, prvním předsedou se stal Vavřín Kozel.⁶⁴ roce 1954 přešlo družstvo ve třetí typ hospodaření. Pěstovalo cukrovku, brambory, obiloviny – pšenici, žito, ječmen, oves, luštěniny, hořčici a další.⁶⁵

⁶³ AMB, fond J 15 JZD Mír Brno-Tuřany, inv.č. 71, kart. 4, 20. výročí založení JZD Mír v Brně-Tuřanech. V té době (1965) se snížila výměra půdy o 112 ha pro účely letiště.

⁶⁴ AMB, fond B 56 Místní národní výbor Brno-Žebětín, inv.č. 1, Kronika obce Žebětín.

⁶⁵ AMB, fond J 25 JZD Žebětín, inv.č. 3–6, kart. 1.

Tabulka 20

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Žebětín

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1951		300		
před 1954		104,46		
1955	63	119		
1958		349,21	309,25	

V roce 1974 JZD Žebětín zaniklo sloučením s JZD Lískovec.

JZD Židenice

1950–1964

Fond JZD Židenice, v Archivu města Brna uložený pod signaturou J 5, obsahuje celkem 0,52 bm materiálu. Ve dvanácti knihách jsou zápisy z členských schůzí a schůzí představenstva z let 1951–1964. Ve spisovém materiálu najdeme stanovy družstva z let 1957, 1959 a 1960, dále pracovní řád z roku 1954 a 1962, výpisy z podnikového rejstříku, evidenci členů, výrobní plány včetně výsledků hospodaření z let 1955–1965, účetní materiál aj.

Fond byl zpracován a zinventarizován v roce 1990.

Základní údaje:

Přípravný výbor JZD Židenicích byl ustaven dne 23. března 1950. Hospodářskou základnou družstva se stal „Růženin dvůr“. Na první valné hromadě dne 9. července 1950 byl schválen provozní řád družstva a druhý typ družstva. Prvním předsedou se stal Vilém Adámek, místopředsedkyní Božena Jarošová.⁶⁶

Dne 1. ledna 1952 přešlo družstvo na třetí typ hospodaření. V družstvu byly zřízeny čtyři samosprávné sektory výroby – sektor živočišný, rostlinný, zahradnicko-zelinářský a povoznický. V květnu 1952 mělo družstvo 72 kusů hovězího dobytka, 176 kusů vepřového dobytka, 27 kusů ovcí a 13 koní. V této době družstvo obhospodařovalo celkem 240 ha půdy.

⁶⁶ AMB, fond J 5 JZD Židenice, inv.č. 1–12, Zápisy z členských a výročních schůzí JZD Židenice

Tabulka 21

Rozloha zemědělské a orné půdy JZD Židenice⁶⁷

Rok	Počet členů	Rozloha půdy (ha)	Z toho rozloha orné půdy (ha)	Z toho rozloha jiné půdy (ha)
1950	76 (68 mužů; 8 žen)	218	208	
1952		240		
1955	56			
1960		225		

Od roku 1960 byl předsedou družstva Vilém Adámek, místopředsedou se stal od února 1960 Antonín Trkan. O rok později došlo ke změně – předsedou se stal Miloš Sysel, místopředsedou Vilém Adámek.

Družstvu v jeho činnosti podle smluv pomáhaly patronátní podniky – Lacrum, Malba, Sbor dobrovolných hasičů, závod Pramen Brno II a jiné.

Jako neprosperující bylo JZD Židenice dne 31. prosince 1964 zlikvidováno a jeho majetek přešel dne 1. ledna 1965 do správy Státního statku Brno-venkov.

⁶⁷ 750 let ze života obcí ONV VI v Brně.

Fonds der landwirtschaftlichen Einheitsgenossenschaften im Archiv der Stadt Brünn

RESÜMEE

In der Nachkriegsperiode nach dem Jahr 1945 kam es in der Entwicklung der Brüner Landwirtschaft zu komplizierten Veränderungen. Umfangreiche Umwandlungen von privaten in gemeinschaftliche Wirtschaftsbetriebe wurden begonnen. Zuerst entstanden die Genossenschaften des zweiten Typs, d. h. nur mit gemeinsamem Ackerbau, wobei die Viehwirtschaft in privaten Händen blieb, später gingen die Genossenschaften in den dritten Wirtschaftstyp über, d. h. Ackerbau und Viehzucht erfolgten gemeinschaftlich.

Die landwirtschaftlichen Einheitsgenossenschaften entstanden auf dem Gebiet der Stadt Brünn schrittweise zwischen den Jahren 1950–1958. Gleichzeitig veränderte sich die Fläche des bewirtschafteten Bodens fortlaufend und auch die Zahl der Genossenschaftsmitglieder schwankte. Auch die Altersstruktur der Genossenschaftsbauern war nicht besonders günstig. Die Wirtschaftserträge einzelner Genossenschaften waren sehr unterschiedlich und es gab Schwankungen nach oben wie nach unten; einige Genossenschaften erloschen wegen mangelnder Prosperität.

Im Laufe der Jahre 1958–1979 vereinigten sich die einzelnen Brüner landwirtschaftlichen Genossenschaften stufenweise so, dass zwei große Einheiten entstanden – die Landwirtschaftliche Einheitsgenossenschaft „Mír“ Brünn Tuřany [Turas] (2 553 h Boden, 1 785 Mitglieder im Jahr 1984) und die Landwirtschaftliche Einheitsgenossenschaft „1. máj“ Brünn Komín [Komein] (1 785 h Boden, 920 Mitglieder im Jahr 1984). Im Artikel sind die einzelnen einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften mit der Aufzählung der Vorsitzenden, der stellvertretenden Vorsitzenden und ihrer Funktionsdauer erfasst. Er beinhaltet auch die Fläche des bewirtschafteten Bodens und die Position der Genossenschaften in der Pflanzen- und Tierproduktion. Tabellarisch sind die einzelnen Produkte und ihre Erträge in ausgewählten Jahren angegeben. Die Genossenschaft in Tuřany erlosch im Jahr 1993, die Landwirtschaftliche Einheitsgenossenschaft 1. máj Brünn Komín wurde im Jahr 1998 liquidiert und erlosch dann gänzlich.

Der Artikel bemüht sich, die sehr komplizierte Problematik der Brüner landwirtschaftlichen Entwicklung wenigstens teilweise zu erfassen, soweit es die stellenweise nur bruchstückhaft erhaltenen Quellen erlauben.

SEZNAM AUTORŮ

Seznam autorů sborníku Brno v minulosti a dnes 18/2005

Mgr. Robert Antonín, výzkumný pracovník Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy při Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně; Arne Nováka 1, Brno; robert.antonin@seznam.cz.

Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D., odborný asistent, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; tomas.borovsky@seznam.cz

PhDr. Jan Břečka, historik, Historické oddělení Moravského zemského muzea v Brně, Kapucínské náměstí 8, Brno; jbrecka@mzm.cz

Mgr. Radana Červená, odborná archivářka, Archiv města Brna, Přední 2, Brno; cervena.radana@brno.cz

Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., odborný asistent, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; fasora@phil.muni.cz

PhDr. Aleš Filip, Ph.D., diecézní konzervátor, Biskupství brněnské, Petrov 8, Brno, filip@biskupstvi.cz

PhDr. Margita Havlíčková, kurátorka, Oddělení dějin divadla Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6, Brno; GitaH@seznam.cz

Petr Holub, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; pholub@archaiabrno.cz

Mgr. Miroslav Jeřábek, Ph.D., Gymnázium P. Křížkovského s uměleckou profilací, Kristenova 27, Brno; mirek.jerabek@volny.cz

PhDr. Hana Jordánková, odborná archivářka, Archiv města Brna, Dominikánské nám. 1, Brno; jordankova.hana@brno.cz

Václav Kolařík, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; vkolarik@archaiabrno.cz

Mgr. Jana Kubíčková, studentka doktorského studia, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; janakubicek@seznam.cz

Mgr. Anna Kubíková, Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Český Krumlov, Zámek 59, Český Krumlov

Mgr. Michaela Malánková, studentka doktorského studia, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; miskamala@email.cz

David Merta, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; dmerta@archaiabrno.cz

Mgr. Jiří Mitáček, historik, vedoucí Historického oddělení Moravského zemského muzea v Brně, Kapucínské náměstí 8, Brno; jmitacek@mzm.cz

PhDr. Gustav Novotný, historik, Historický ústav AV ČR, Veverí 97, Brno; gnovotny@iach.cz

Mgr. Jan Obrovský; archivář, Oddělení knihovnických a dokumentačních služeb Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6, Brno; jobrovsky@mzm.cz

Mgr. Marek Peška, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; mpeska@archaiabrno.cz

PhDr. Hedvika Sedláčková CSc., soukromá badatelka, Hradební 337/16, Nymburk; hedvika.glass@seznam.cz

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D., vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR Praha, Prosecká 76, Praha; sterneck@volny.cz

Mgr. Marek Suchánek, interní doktorand, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; mareksuchanek@centrum.cz

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., Vysoká škola finanční a správní, Praha a Ústav humanitních studií UJEP, Ústí nad Labem; ludmila.sulitkova@seznam.cz

Michal Tejček, odborný archivář, Státní okresní archiv Klatovy, Mayerova 128/V, Klatovy; tejcek@soka-kt.cz

JUDr. František Vašek, Krymská 5, Brno-Starý Lískovec

Mgr. Dana Zapletalová; Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; dzapletalova@archaiabrno.cz

PhDr. Jarmila Zatloukalová, Lesnická 25, Brno

Mgr. Antonín Zůbek, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; azubek@archaiabrno.cz

POKYNY REDAKCE

Forma odevzdání příspěvků do sborníku Brno v minulosti a dnes

1. Termíny:

ohlášení příspěvku nejpozději do konce června každého roku
odevzdání příspěvku do prvního týdne měsíce září každého roku

2. Příspěvky:

Mohou být zařazeny do oddílů:

články a studie – 5–40 stran

materiály a edice– do 40 stran

Texty rozsáhlejší než 40 stran v níže uvedeném formátu otiskujeme ve sborníku výjimečně, je lépe kontaktovat redakci a domluvit se na jiné formě vydání, například suplementu.

3. Formát textu:

Texty prosím odevzdávejte v elektronické formě, ve formátu programu Microsoft Word (formát RTF, DOC). Formát T602 akceptovat nelze.

- a) Nezasílejte žádné opravdu speciální formáty textu nebo fonty písma – pro psaní prosím použijte Times New Roman velikost 12, řádkování 1,5.
- b) Odsazení prvních řádků sloupců je vítáno, ne však tehdy, je-li vyráběno mezeríkem. Tuto funkci buď nastavte ve formátu textu, nebo proveďte tabulátorem.
- c) Nedělte slova ručně ani automaticky, nezasílejte ručně ani konce řádků v plynulém textu odstavce (klávesou Enter).
- d) Pokud je v textu tabulka, dodejte raději také zvlášť, protože u tabulek při konverzi někdy dochází k prapodivným „úchytkám“ – ne po stránce obsahové, ale po stránce grafické. Pokud máte grafy a tabulky v Excelu, předejte nám je v Excelu. Budou-li vloženy v textu, naznačte jejich umístění.

4 Poznámky:

Budou pod čarou umístěny později, nyní oddělte vlastní text a text poznámek jako samostatné texty tak, aby obě části nebyly propojeny automatickým poznámkováním Wordu; v textu označte místa poznámek horním indexem. Nevkládejte poznámky do různých závorek či vykřičníků dovnitř textu!

Pro úpravu bibliografie a poznámek striktně použijte úzus BMD.

Vyvarujte se seznamu literatury na závěr příspěvku, literaturu uvádějte pomocí bibliografických odkazů v poznámkovém aparátu. Při citacích archivních pramenů si zjistěte přesné názvy archivů a fondů, uvádějte inv.č.

5. Přílohy:

Přílohy jsou černobílé i barevné, přílohami mohou být i plány či mapy velkého formátu.

Je třeba uvést jejich seznam s přesnými citacemi, včetně jejich původu, autora či uložení.

Samotné přílohy ve formě fotografií, diapositivů nebo v digitální podobě – v posledním případě se nejdříve domluvte na formátu souboru a jeho vlastnostech. Vyhněte se laserovým a jiným kopiím.

6. Resumé:

Rozsah – u článku přibližně 1 strana, u studie 2–3 strany českého textu (podle uvážení), který dáme sami přeložit. Je možno jej odevzdat již v německém překladu. Pokud bude váš příspěvek zařazen svou povahou mezi materiály, není resumé třeba.

7. Příspěvky zašlete nebo nejlépe osobně přineste do Archivu města Brna, případně je lze zaslat **na adresu:** Mgr. Radana Červená, Archiv města Brna, Přední 2, 618 00 Brno; či **na elektronickou adresu** cervena.radana@brno.cz či archiv@brno.cz. Digitální přílohy prosíme na CD-R. Ke svému příspěvku přiložte také kontaktní adresu včetně e-mailu (pokud se tak již nestalo), případně telefon.

Další pokyny k úpravě textu

1. zkratky – používejte pouze u opravdu vžitých výrazů (aj., apod., atd., RNDr. ...), na konci s tečkou. Nekraťte prosím v textu slova jako například – např., respektive – resp., mj. – mimo jiné a podobná. V plynulém textu to působí podivně. Neužívejte ani zkratku pozn., nejedná-li se o část bibliografického údaje. Rozepisujte slovo poznámka. Slovo „viz“ není zkratka, ale imperativ slovesa vidět, takže ne viz poznámka, ale viz poznámku...

2. v citacích užívejte zkratek – rkp. č., rkps. č. (plurál), inv.č., č.p., č.j., sign.

3. iniciály křestních jmen – mezi písmeny uvádějte mezery (X. X. XXXXXXXXXXX)

4. číselné údaje – nižší údaje (do tisíců) vždy vyjadřujte slovně. Výjimku tvoří pouze letopočty, data a spojení čísel se zkratkami (40 mm). Čísllice a pomlčka nejsou odděleny mezerami (2–3 osoby). U tisícových a vyšších údajů je normou forma X XXX, tedy s mezerou, ne však s „tisícovou“ tečkou. Formu X XXX neužívejte u signatur a letopočtů...

5. data – vždy arabskou číslicí.

Letopočet nezkracujte na poslední dvojčíslí (1977–83), ale vždy jej vypisujte celý (1977–1983). Mezi letopočty a pomlčkou nedělejte mezery.

Co se týká plně uvedených dat (i s uvedením dne a měsíce), jsou zde k dispozici dvě formy:

a) číselné vyjádření bez mezer: xx.xx.xxxx

b) kombinované vyjádření s mezerami: xx. název měsíce xxxx

6. datum narození a úmrtí – narození doplňte před datem hvězdičkou * a úmrtí před datem křížkem † (Alt+0134) – forma data pak bude vypadat * xx.xx.xxxx – † xx.xx.xxxx. Mezi znakem a datem je mezera.

7. časové údaje – hodiny a minuty jsou od sebe odděleny tečkou, minuty a sekundy dvojtečkou.

8. peněžní hodnoty – peněžní částka se vyjadřuje číselně s uvedením měny, pokud jde o moderní měnu, pak s čárkou a pomlčkou a uvedením zkratky měny (12 Kč nebo Kč 12,-).

9. složené výrazy se spojovníkem – (Alt+0173)

v těsně spojených výrazech se užívá bez mezer (česko-anglický), je třeba si ho neplést s pomlčkou, kolem které mezery jsou. Spojovník ani pomlčku nepište klávesou pro minus!.

10. pomlčka – (Alt+0150)

nezaměňujte se spojovníkem, ani klávesou pro minus.

11. interpunkční znaménka – patří těsně za poslední písmeno slova, nedělejte mezi nimi mezery.

12. uvozovky – uvozovky patří těsně k výrazu, k němuž se vztahují, a to ve formě „ (Alt+0132) a “ (Alt+0147). Pro české uvozovky existuje lehká mnemotechnická pomůcka – 9966. U výrazů vkládaných a uvozovaných uvnitř textu, jež už sám v uvozovkách je, použijte prosím formu , (Alt+0130) a ‘ (Alt+0145).

13. apostrof – se užívá většinou při odsunutí jednotlivé hlásky (d’Elvert). Nepišťe jej čárkou, ale jeho vlastní podobou (Alt+0146).

14. závorky – k výrazu se připojují bez mezer. Oblé závorky se používají v textu, hranaté pro uvádění příloh v textu. Hranaté závorky užívejte v edici – při vkládání edičních poznámek do editovaného textu (Alt+Ctrl+F a Alt+Ctrl+G).

Dáváte-li do závorky celou větu, je nutno ji uvnitř závorek ukončit tečkou, pokud je v závorce pouze část věty, poznámka, pak ne. Tečky, čárky apod. se v takovém případě nacházejí až za závorkou.

15. značka pro paragraf – od čísla je oddělena mezerou.

16. značka pro procenta a promile – ve spojení s číslem je mezi číselným údajem a značkou mezera. Promile ‰ (Alt+0137).

Forma bibliografických záznamů pro poznámkový aparát

Literatura

- Jaroslav KUDRNA, *Materiály k německým dějinám*, Brno 1987, s. 20
- Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1958, s. 12–23
- František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže I*, Kroměříž 1913, s. 217–218, 222
- Jaroslav PÁNEK, *Města v předbělohorském českém státě*. In: *Opera historica* 1, 1991, s. 13–14
- August SEDLÁČEK, *Úvahy o Zrcadle Paprockého*. In: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 31, 1907, s. 18–19
- Miroslav FLODR (ed.), *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno 1993
- Vladimír NEKUDA (red.) a kol., *Vyškovsko*, Brno – Vyškov 1965, s. 95, 305, 337.
- Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. In: *Časopis Národního musea, řada historická* CLVII/1–2, 1988, s. 32–51
- Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*. In: *Studie o rukopisech, Monographia* 4, Praha 1999, s. 8n
- Gunilla-Friderika BUDDE, *Das Dienstmädchen*. In: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt [Hrsg.], *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – New York 1999, S. 151.

při opakování

- J. KUDRNA [ani při uvádění jiného autorova díla již není třeba uvádět celé křestní], *Materiály*, s. 68
- J. PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, In: *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 20, 27–29

TÝŽ, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, In: Česká města v 16.–18. století, Praha 1991, s. 20, 27–29

TÝŽ, *Města v politickém*, s. 20, 27–29

Tamtéž, s. 25

Prameny a edice

CDB II, s. 328, č. 324

Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond T 60 Vojta František, RnDr. – osobní fond, 1902–1973, inv.č. 77, kart. 1.

ročníky označujte arabskou číslicí, svazky a díly římskou

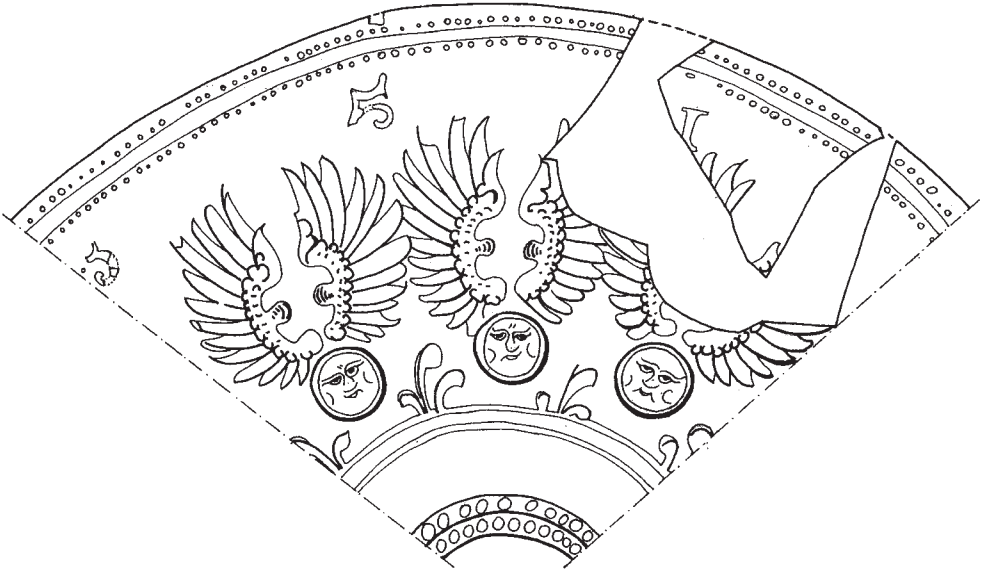
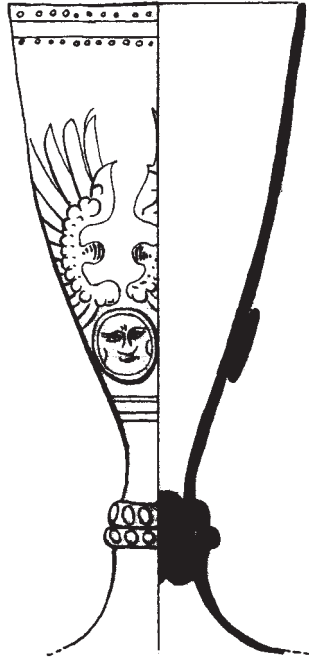
rok–rok (pomlčka)

číslo strany–číslo strany (pomlčka)

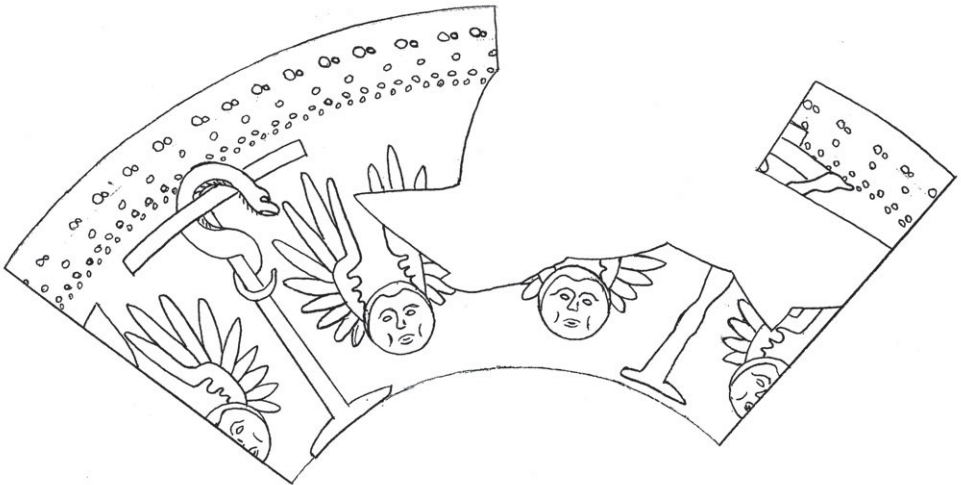
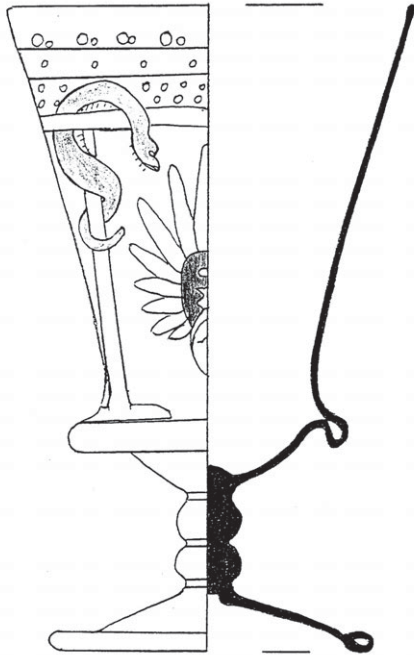
BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

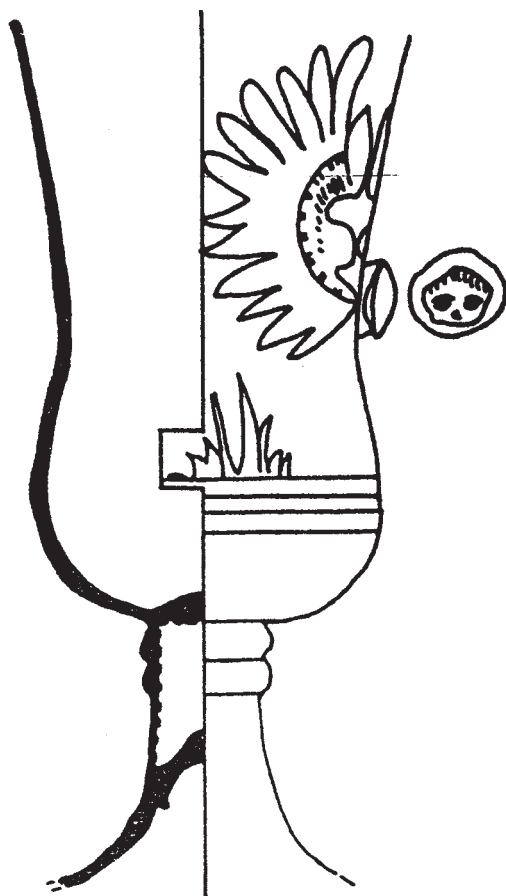

Barevná příloha č. II/1: Pohár z Brna, Orlí ulice.

Barevná příloha č. II/2: Pohár z Plzně.

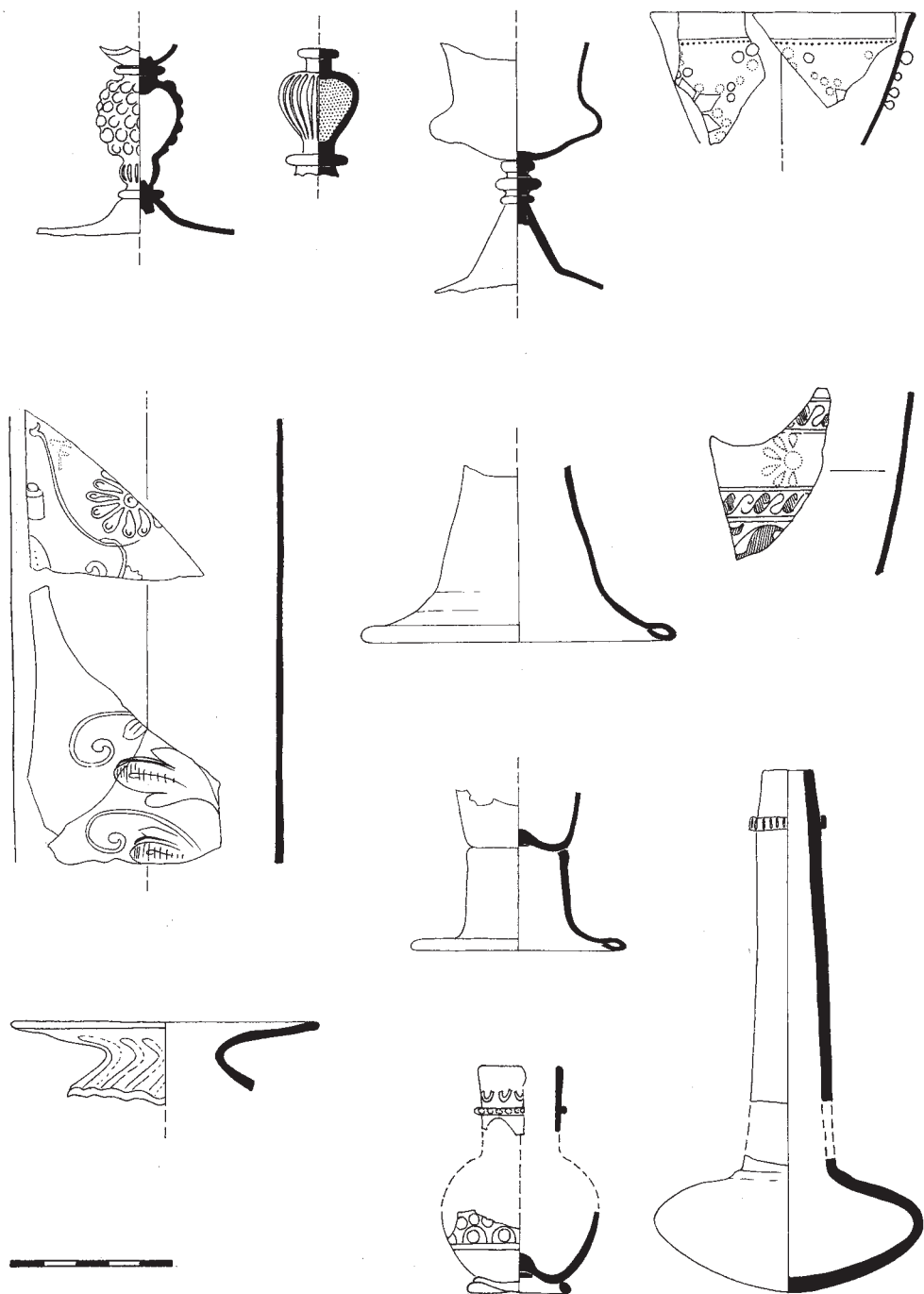

Barevná příloha č. II/3: Pohár z Antverp.

Barevná příloha č. II/4: Pohár z Lüneburgu.

Barevná příloha č. III: Brno, Orlí ulice č. 10 – nádoby ze skla, kresby.

Barevná příloha č. V/1-3: Brno, Orlí ulice č. 10 – džbán s aplikovanou výzdobou.

Barevná příloha č. V/4: Džbán z Pražského hradu.

Barevná příloha č. V/5: Džbán z Prahy, Jindřišské ulice.

Barevná příloha č. VI/1: Brno, Orlí ulice č. 10 – holba se zelenou polevou.

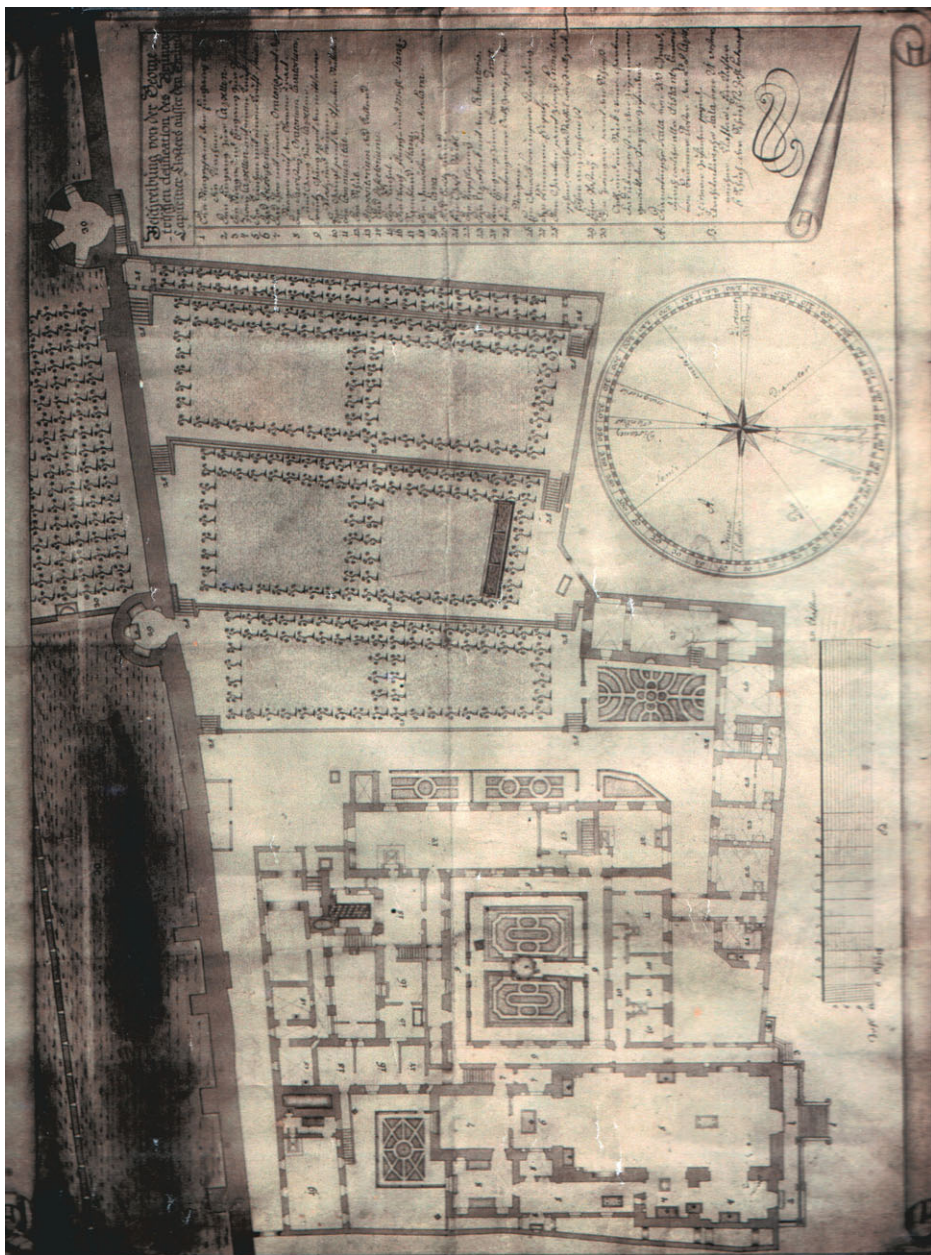
Barevná příloha č. VI/2: Brno, Orlí ulice č. 10 – džbánek melounovitý a kotlík.

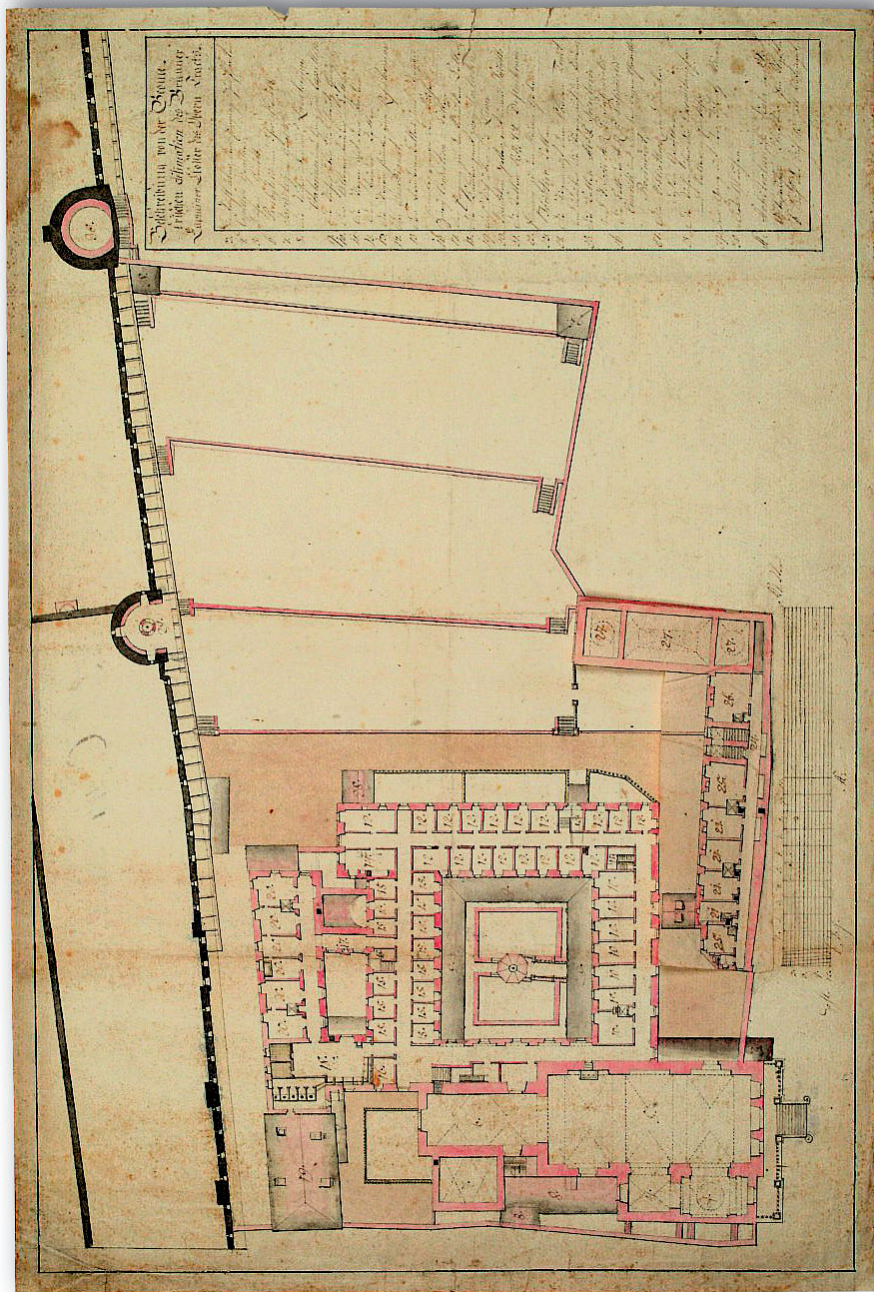
Barevná příloha č. VI/3: Bmo, Orlí ulice č. 10 – zdobené misy.

Barevná příloha č. VI/4; Brno, Orní ulice č. 10 – mísa zdobená kukačkou.

Barevná příloha č. VII: První díl plánu kláštera kapucínů v brně po roce 1765 (přízemí).

Barevná příloha č. VIII: Plán kostela a patra konventu kláštera kapucínů v Brně po roce 1765 (patro).

Barevná příloha č. IX: Kapucínské náměstí 1827. Dům vpravo od klášterní brány, který patřil v 2. polovině 17. století stavebnické rodině Ermů, těsně přiléhá k tzv. Trenčkovu traktu s klášterní knihovnou z let 1763–1764. Po jeho zboření roku 1907 vznikla na jeho místě ulička a v Trenčkově traktu byla proražena okna do ulice.

Barevná příloha č. X: Současný pohled na kostel v Horních Heršpicích – průčelí.

Barevná příloha č. XI: Hlavní oltář kostela v Horních Heršpicích – sv. Klement Maria Hofbauer.

Barevná příloha č. XII: Obraz sv. Klementa Marie Hofbauera z Petrova.

Barevná příloha č. XIII: Současný pohled na kostel v Horních Heršpicích – ze zadu.

Barevná příloha č. XIV: Brno, Mečová ulice č. 2, objekt 4/90. A. Šálek VII.1, B. šálky VII.2.

Barevná příloha č. XV: Výřez z veduty H. B. Bayera a H. J. Zeisera Brno od jihovýchodu z ptačí perspektivy za švédského obležení.

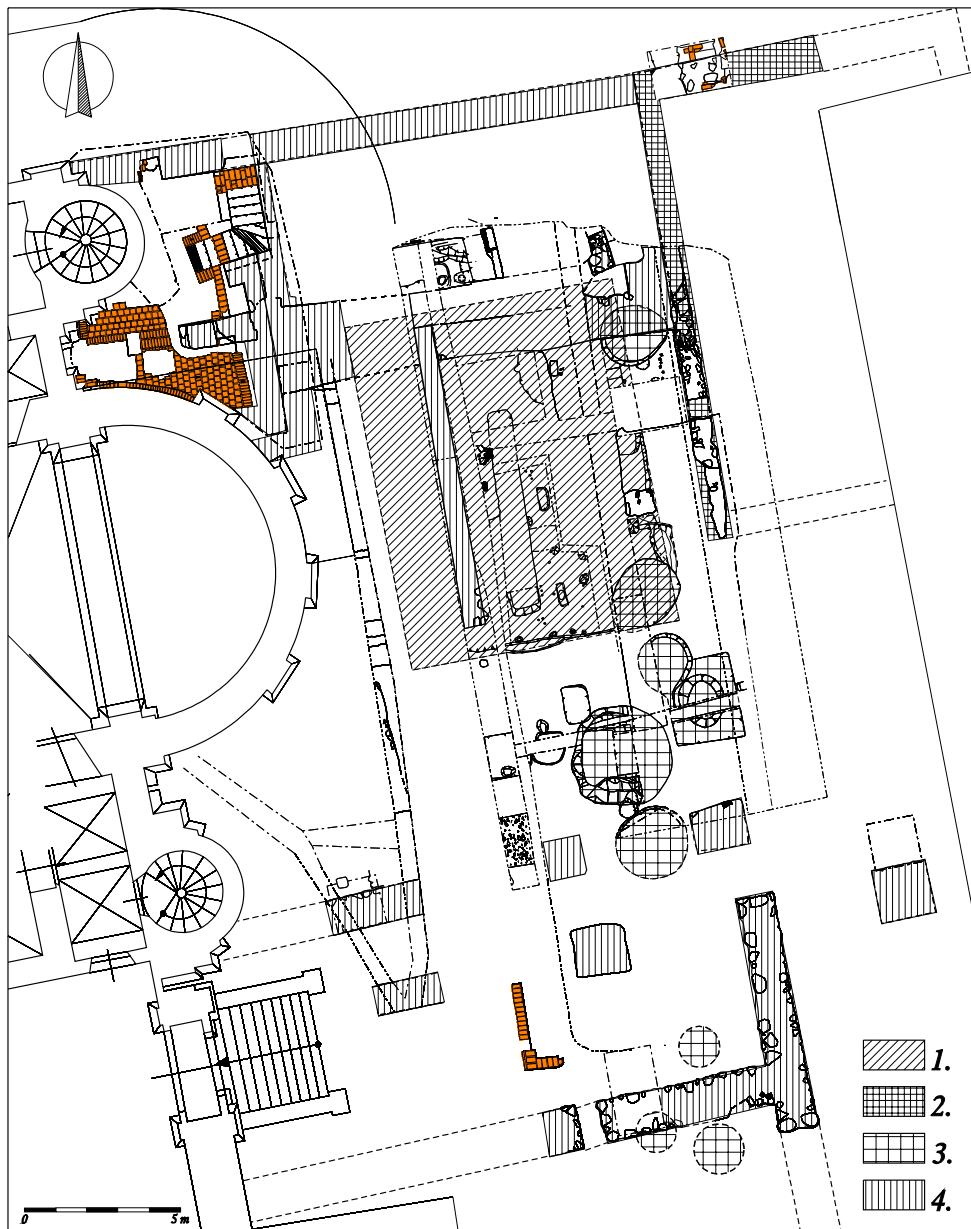
Barevná příloha č. XVI: Výřez z veduty H. B. Bayera a H. J. Zeisera Obležení Brna Švédy od 3. května do 20 srpna 1645.

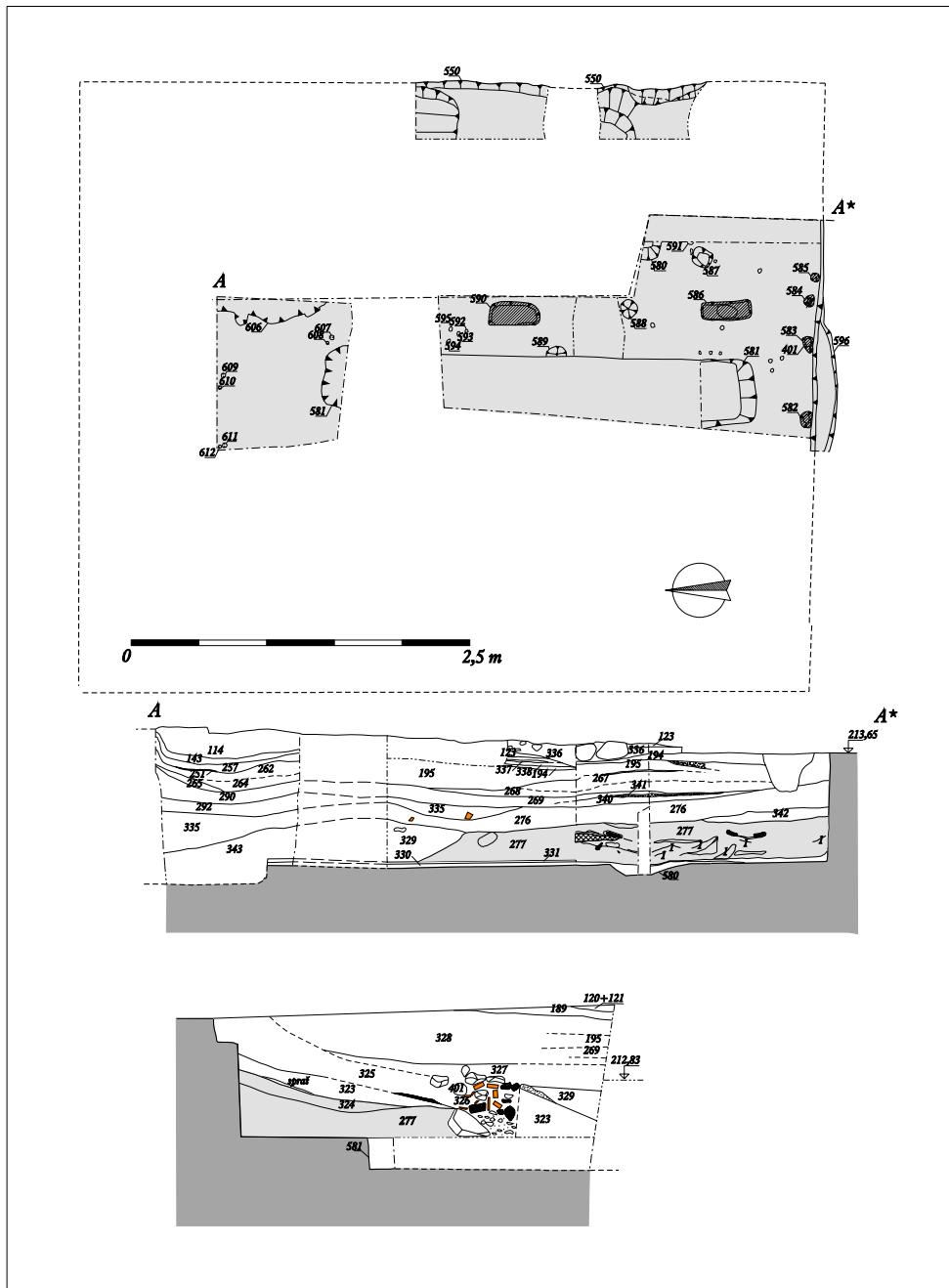
Barevná příloha č. XVII: Výřez z veduty J. B. Spiesse, Pohled na Brno od východu.

Barevná příloha č. XVIII: Letecký snímek domovního bloku 39, pohled od severu.

Barevná příloha č. XIX: Situační plán severní části ulice Mozartovy zachycující archeologické situace a zdiava.

Barevná příloha č. XX: Půdorys a řez sklepem dřevohliněného domu ze 13. století při ústí ulice Mozartovy do Jezuitské.

Barevná příloha č. XXI: Snímek části archeologicky zkoumaného suterény dřevohlíněného domu z poloviny 13. století, pohled od SV.

Barevná příloha č. XXII: Základy topeniště pece nad zásypem dřevohliněného domu.

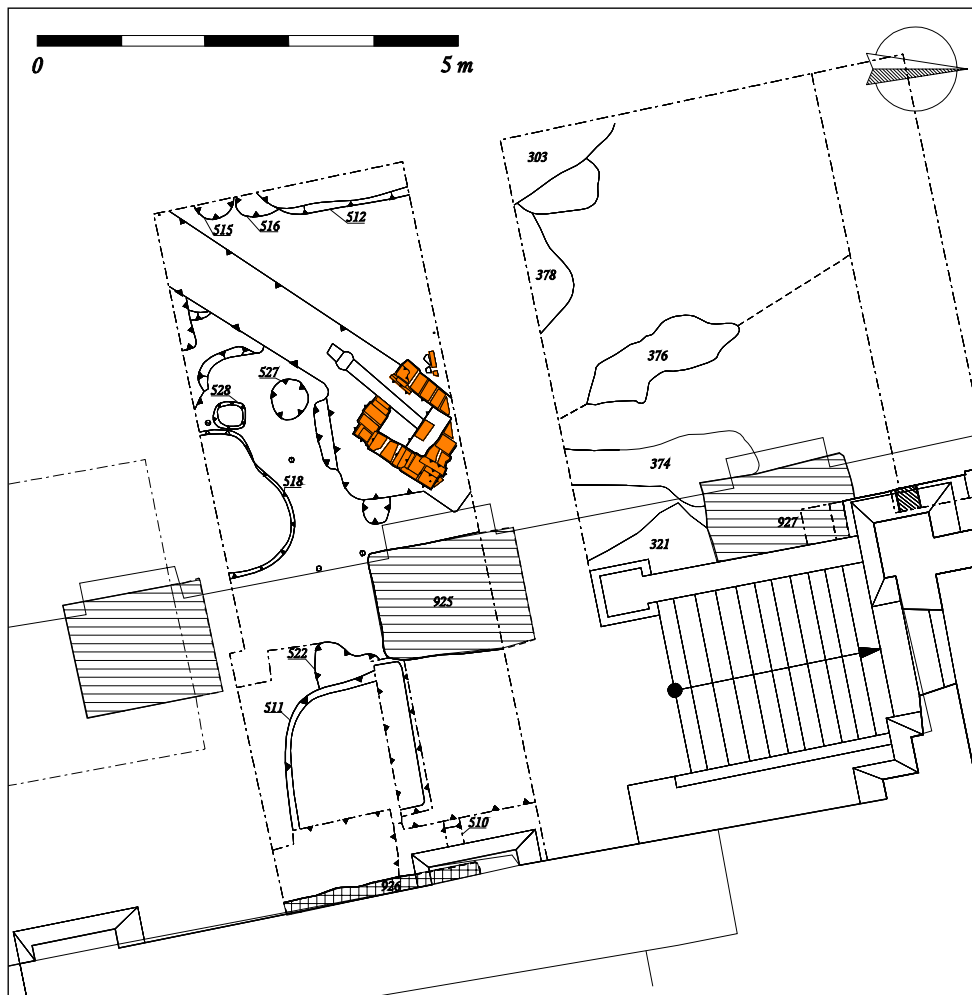
Barevná příloha č. XXIII: Část sklepních renesančních prostor severně presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie.

Barevná příloha č. XXIV: Půdorys archeologických situací odkrytých před severní částí západního průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie. Sonda A2, blok 39.

Barevná příloha č. XXV: Pohled z ptačí perspektivy na archeologické situace odkryté před severní částí západního průčelí ko-stela Nanebevzeří Panny Marie. Sonda A4, blok 39.

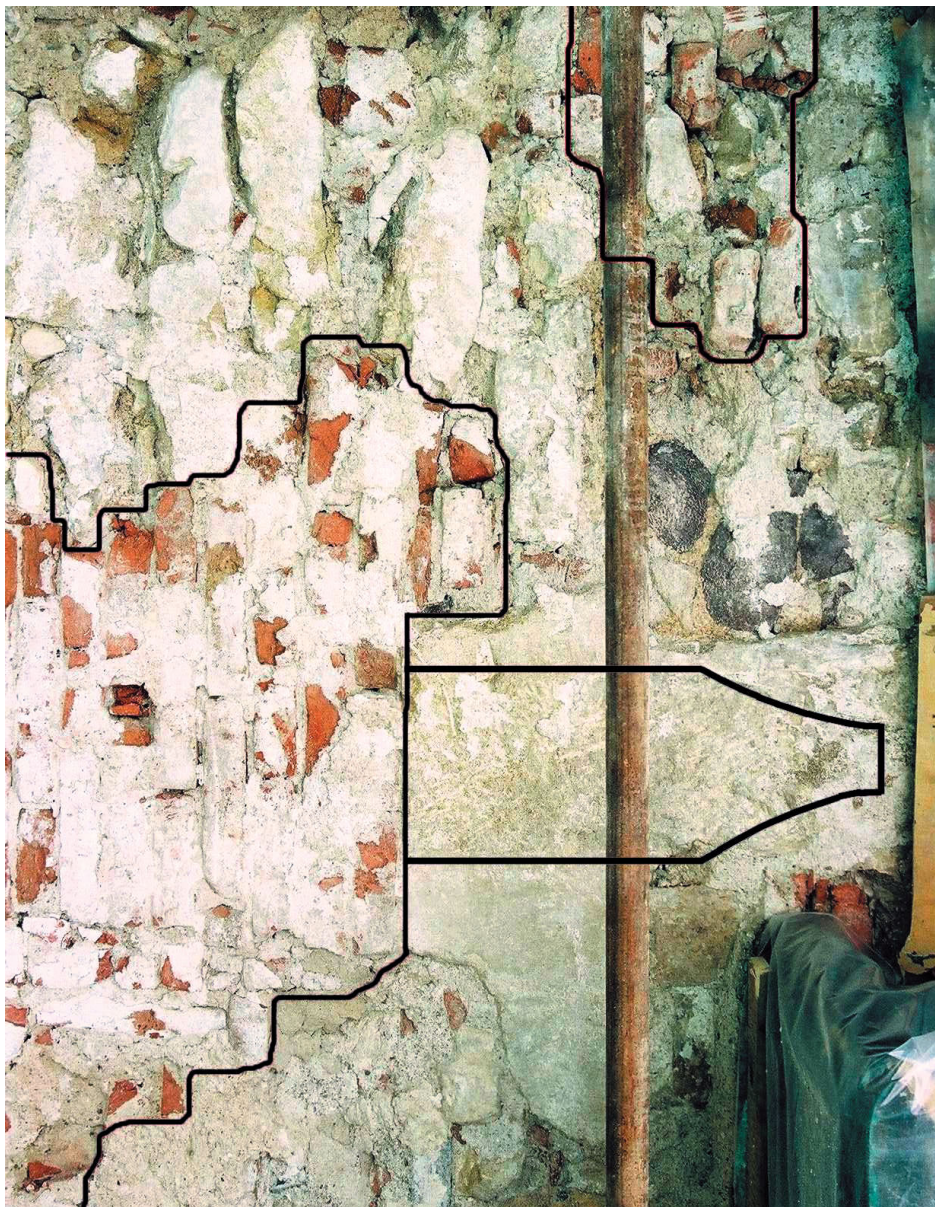
Barevná příloha č. XXVI: Půdorys archeologických situací odkrytých východně kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A4, blok 39.

Barevná příloha č. XXVII: Pohled na archeologické situace odkryté východně kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A5, blok 39.

Barevná příloha č. XXVIII: Pohled na obnažené vrcholně středověké základové zdivo dnešní kaple sv. Františka Xaverského. Sonda A5, blok 39.

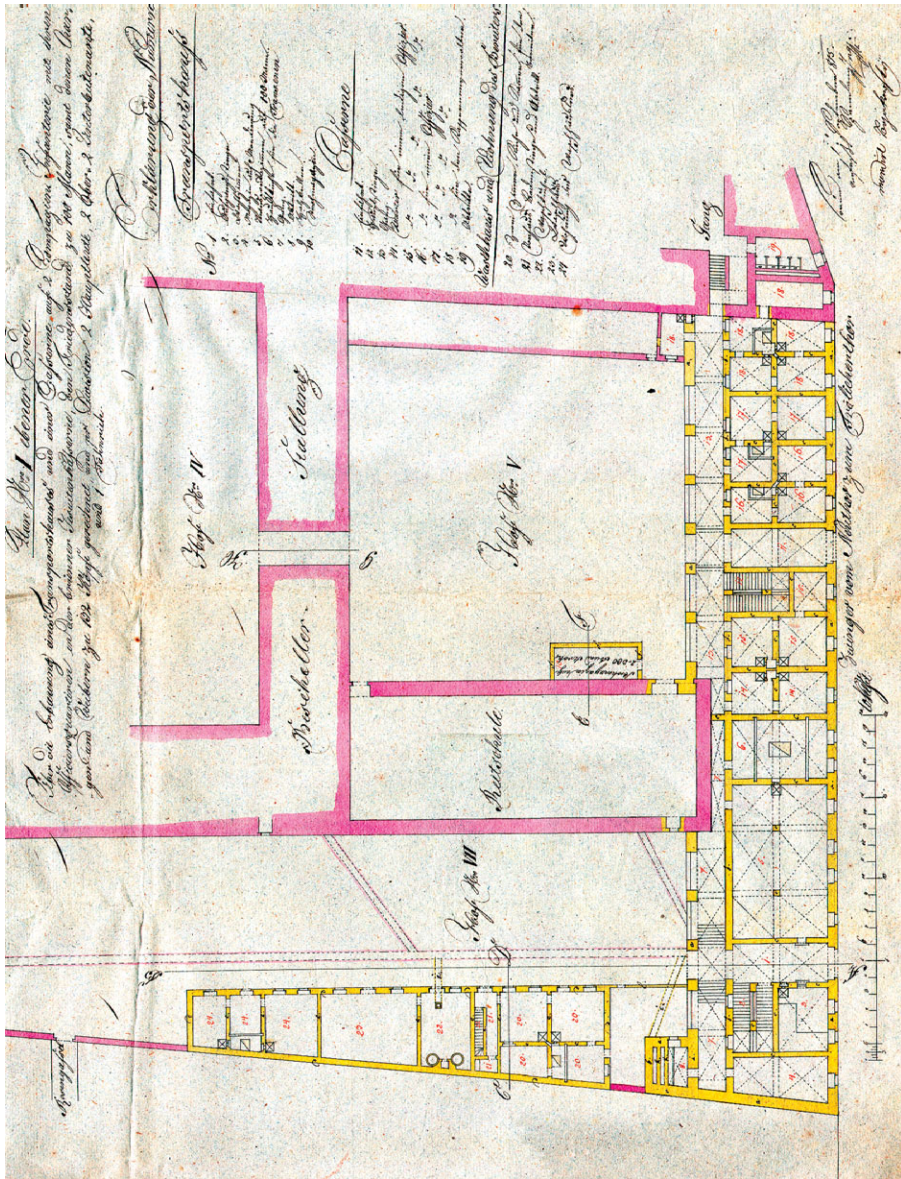
Barevná příloha č. XXIX: Pohled na západní zdivo kaple sv. Františka Xaverského po snesení omítek. Vyznačena odsekaná konzola.

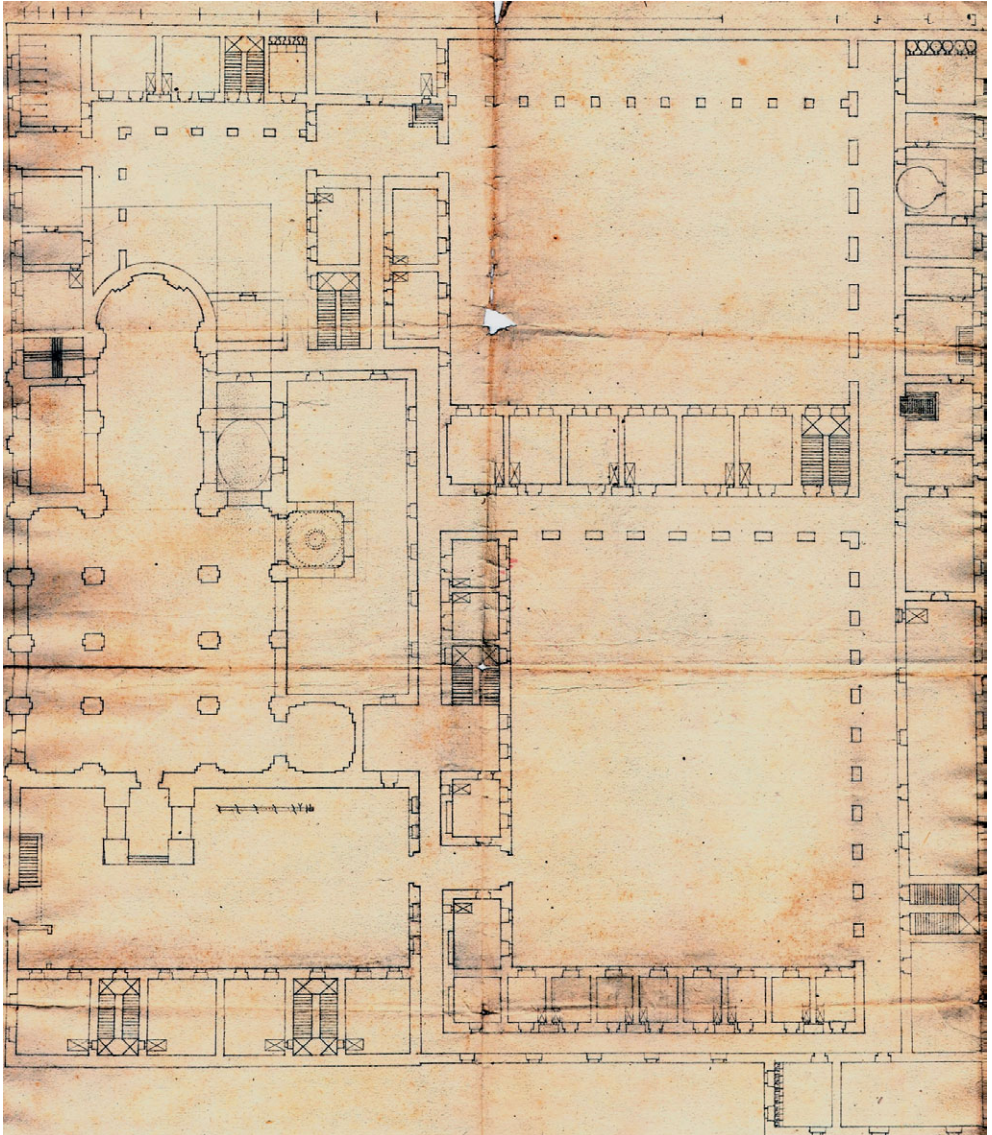
Barevná příloha č. XXX: Druhotně umístěné sružené sedile ve východní zdi kaple sv. Františka Xaverského.

Barevná příloha č. XXXI: Průhled větracím okénkem do východní části krypty pod kaplí sv. Františka Xaverského.

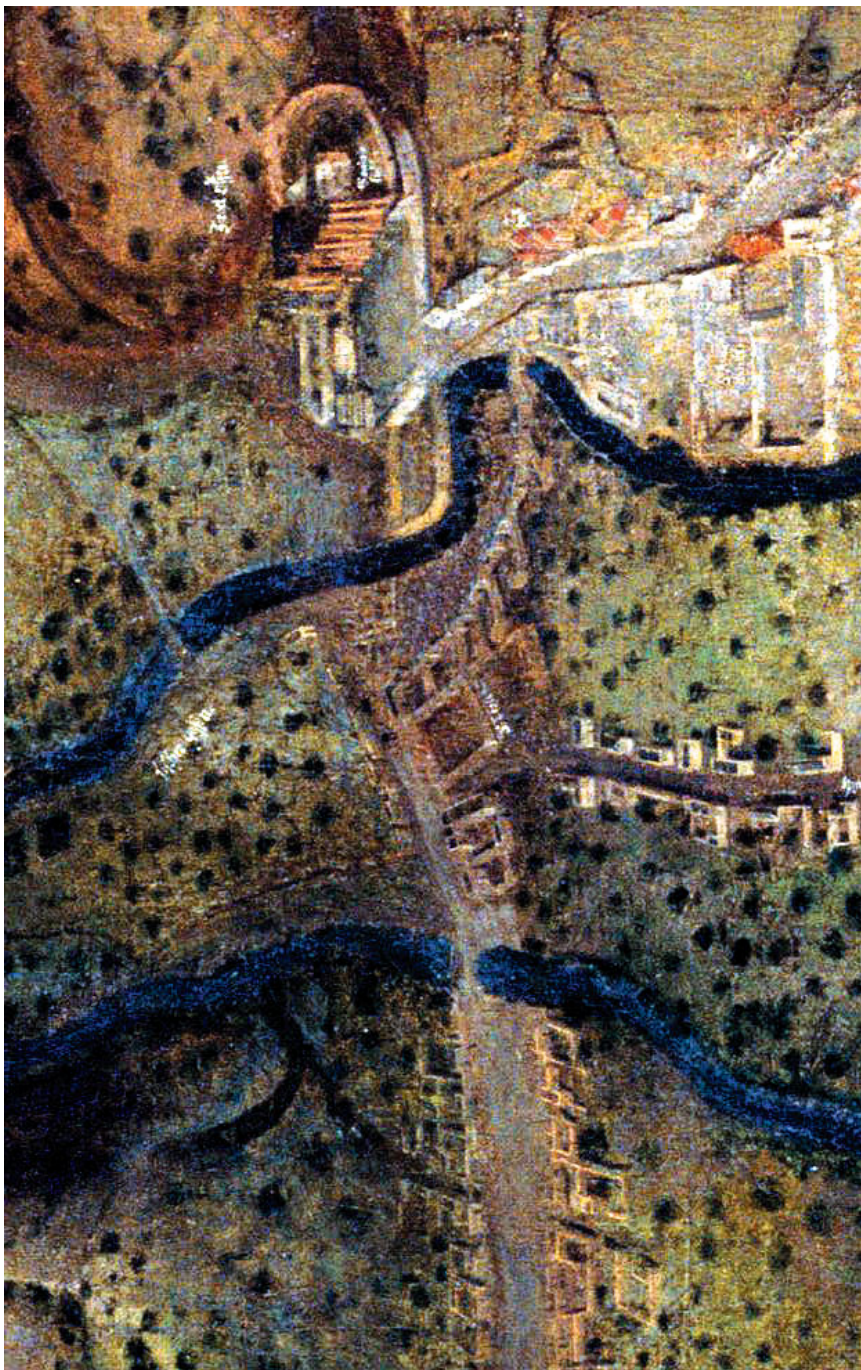
Barevná příloha č. XXXII: Plán nerealizovaného projektu dostavby východní části kasáren, zachycující stojící stavby při dvorcích IV, V a VII včetně jízďárny. Datován k 1. září roku 1815.

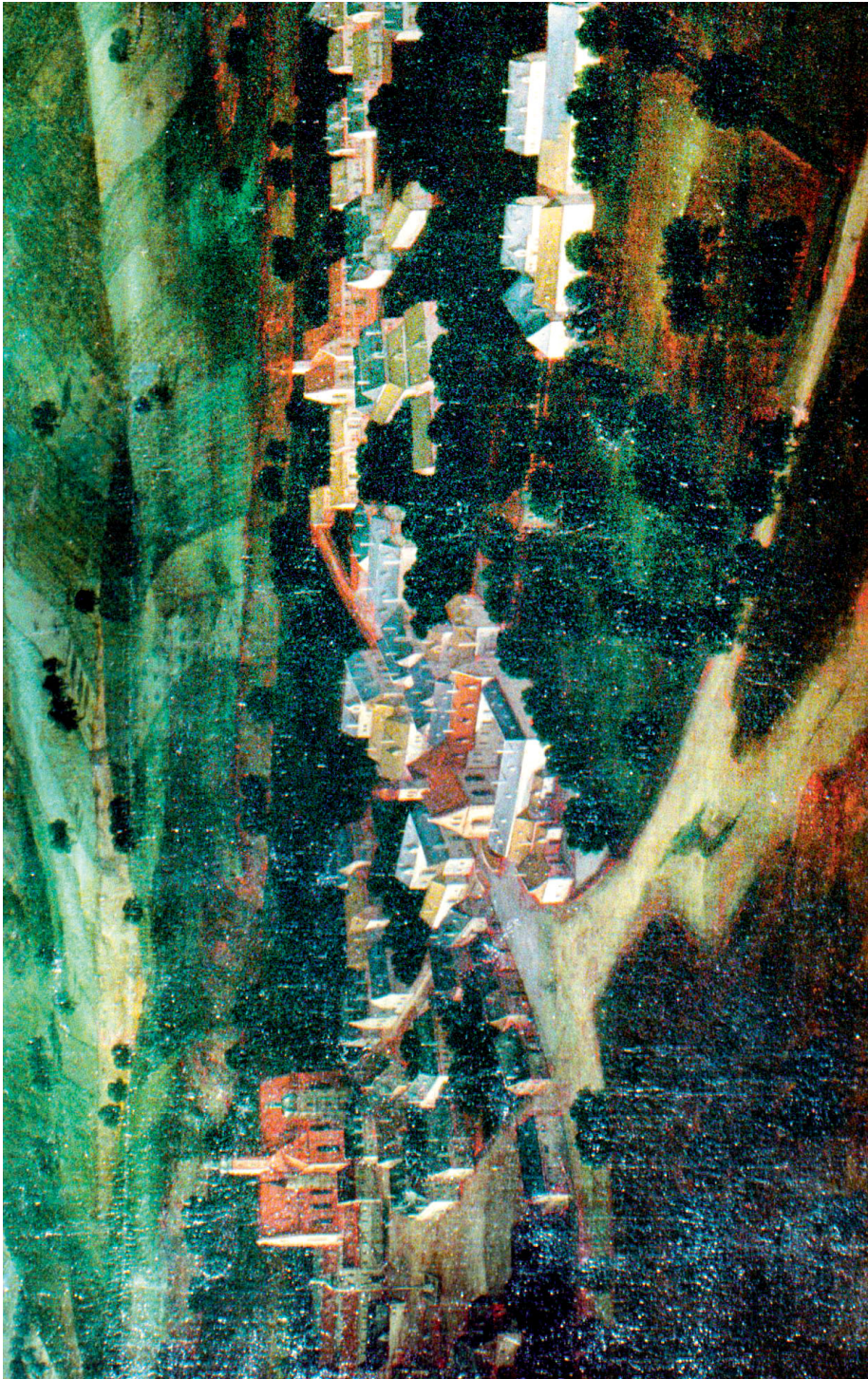
Barevná příloha č. XXXIII: Nedatovaný, půdorys nerealizované stavby jezuitské koleje.
Na rubu značený *Delineatio Collegii Brunensis S. J.*

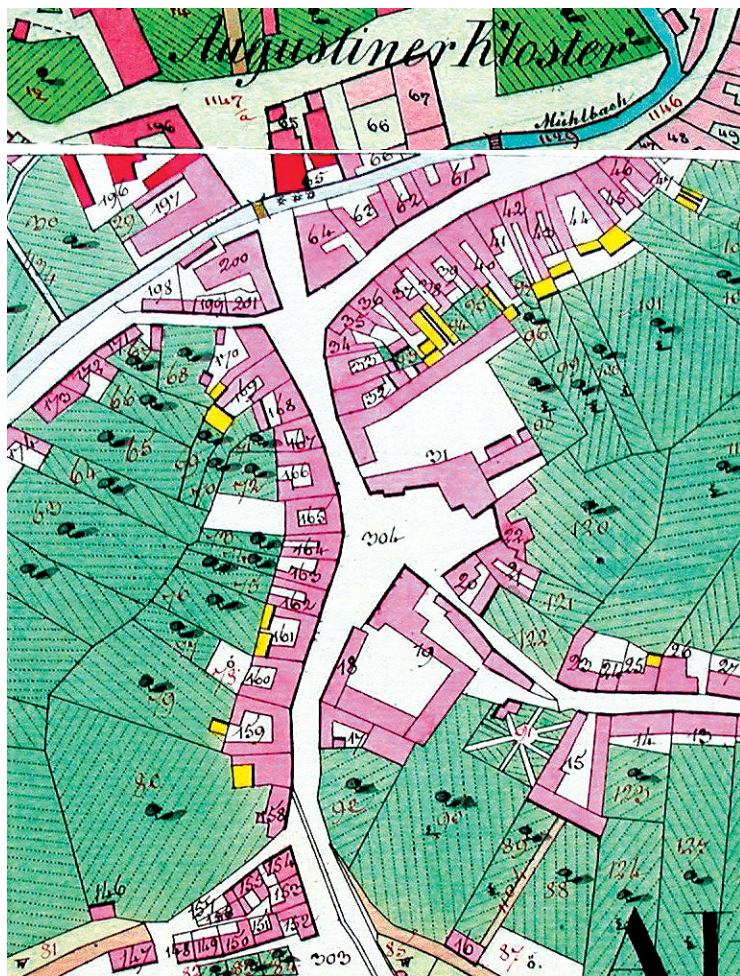
Barevná příloha č. XXXIV: Celkový plán bloku 39 a jeho nejbližší okolí s vyznačenými archeologicky zkoumanými situacemi. Šedě vyznačena zástavba před zbouráním areálu bývalé jezevské koleje. Stav k roku 2003 včetně.

Barevná příloha č. XXXV: Hieronymus Benno Beyer – Hans Jörg Zeiser, Obléhání Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 × 3980 mm.

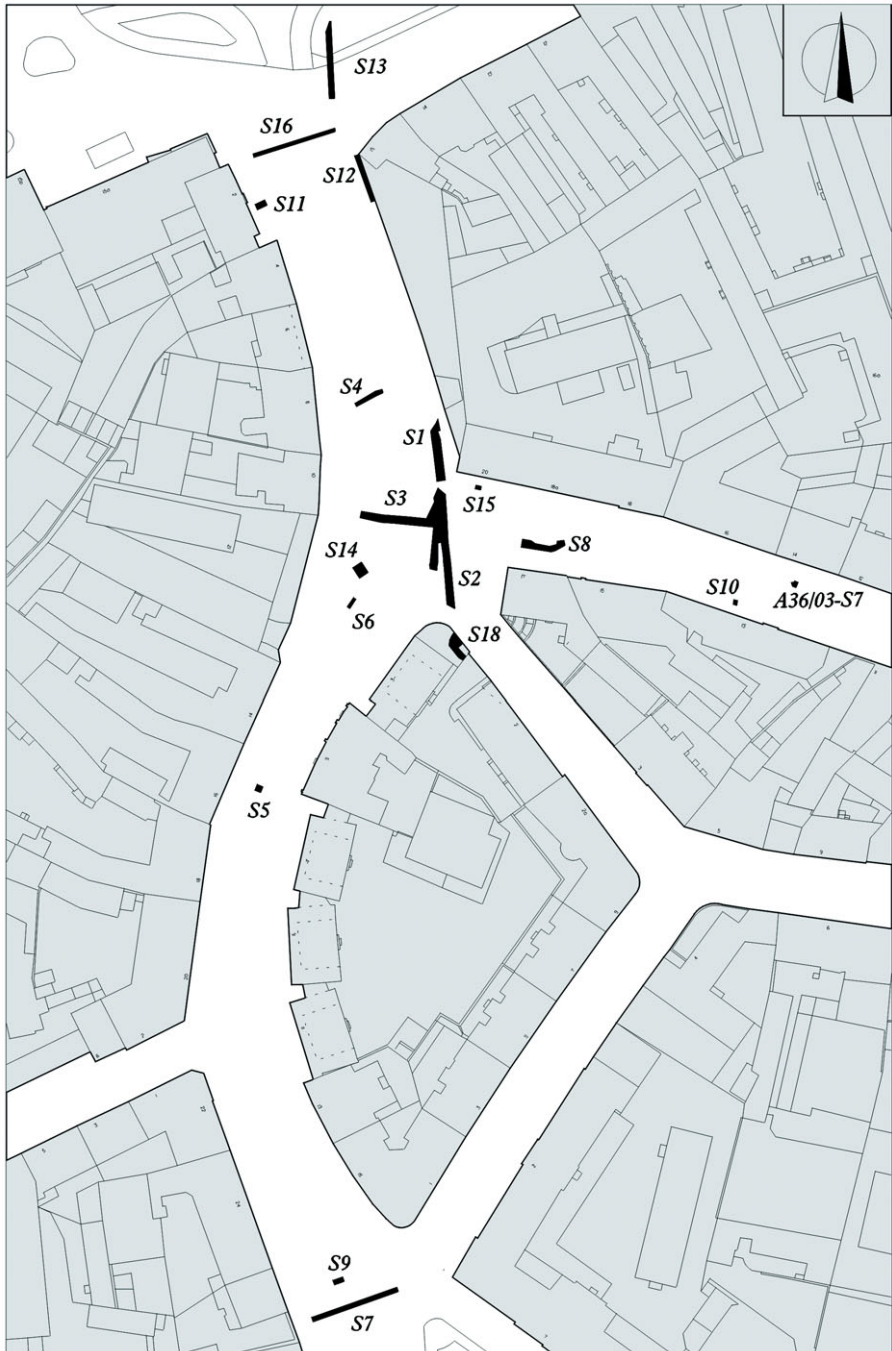
Barevná příloha č. XXXVI: Folpert van Allen, Pohled na Brno. Olej na plátně, okolo 1690?

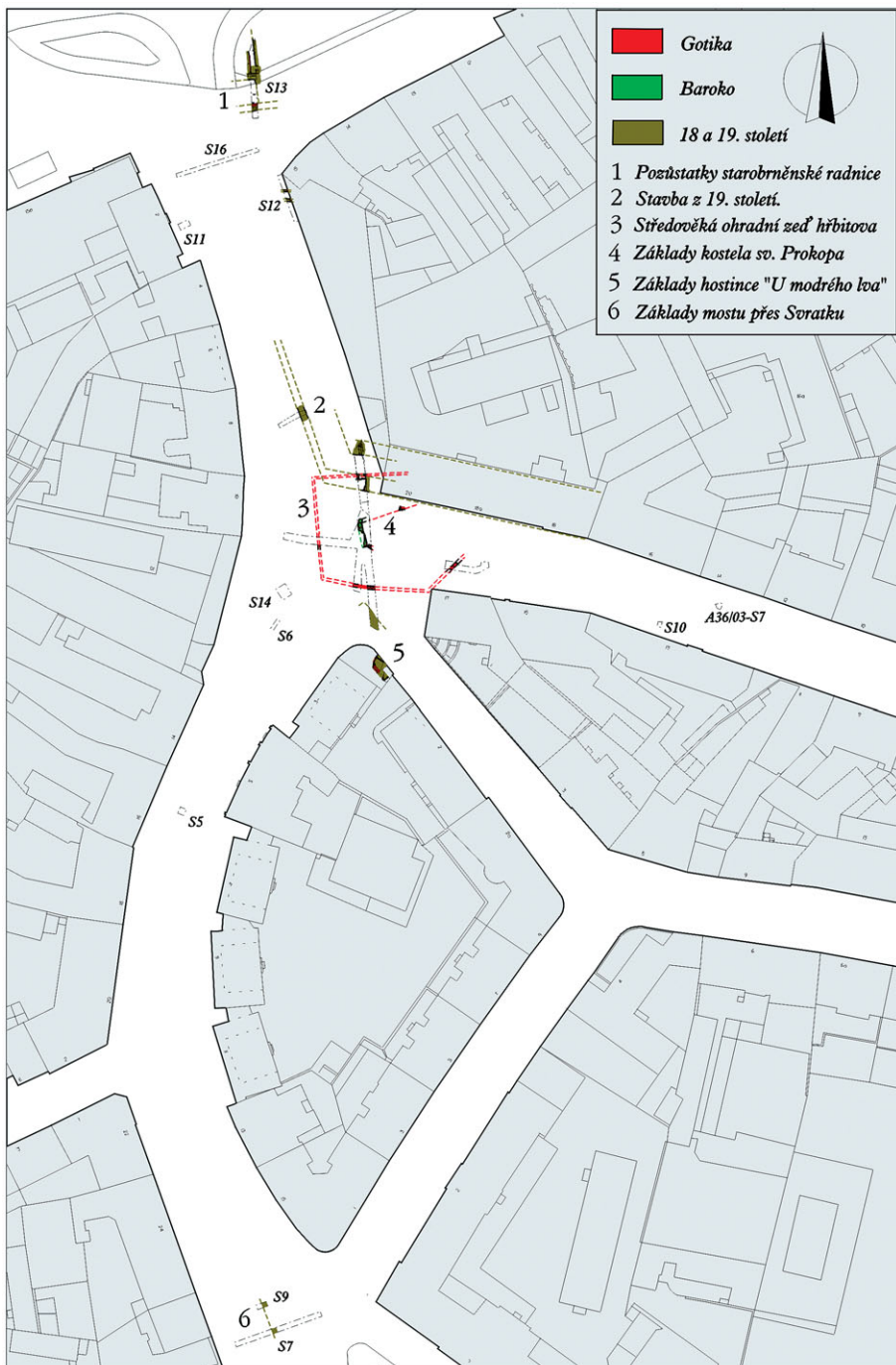
Barevná příloha č. XXXVII: Staré Brno na plánu stabilního katastru z roku 1825.

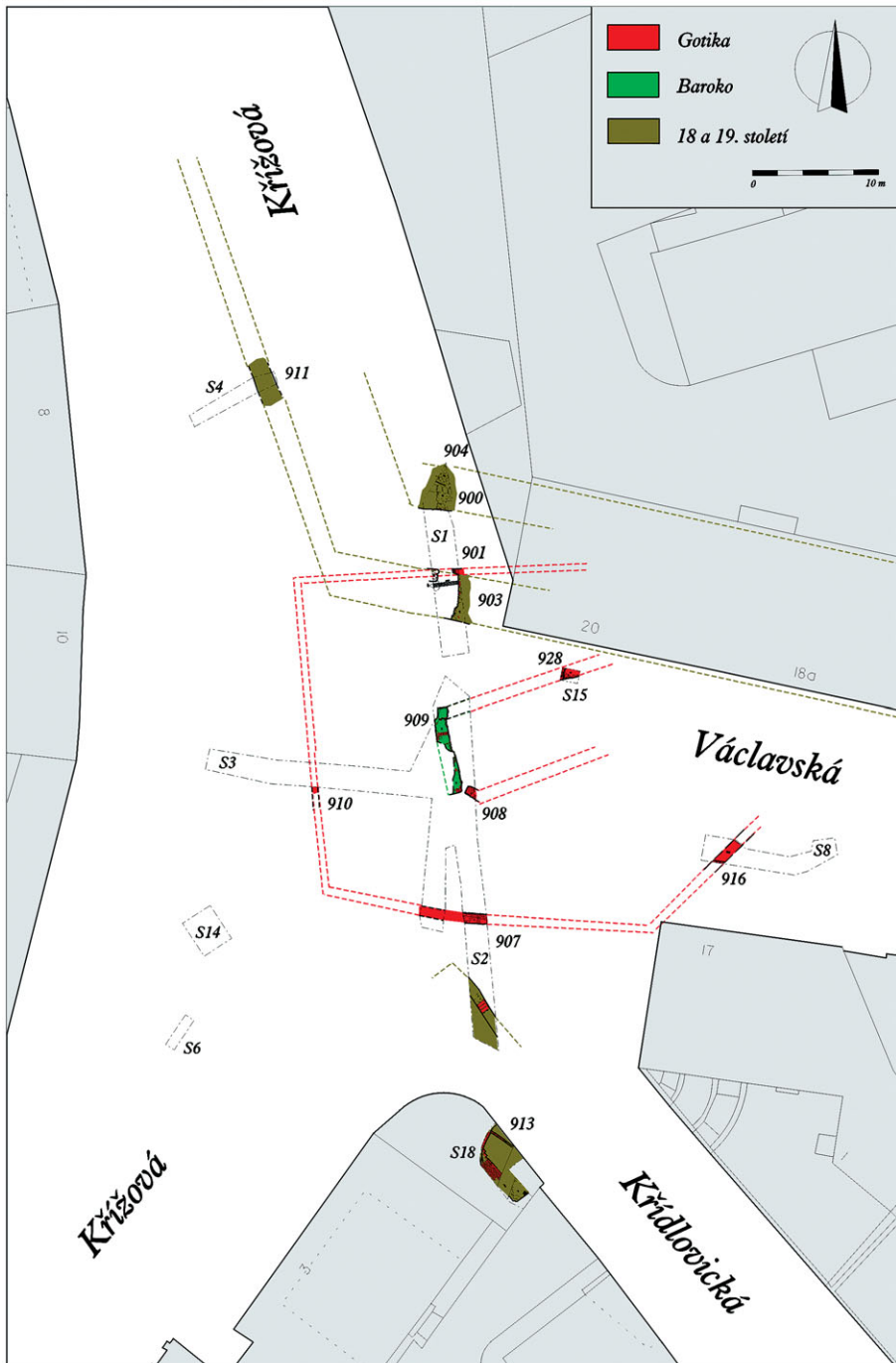
Barevná příloha č. XXXVIII: Pohled od severu na hřbitovní zeď 907 s nezaměnitelnou růžovou maltou. Detail na zazděný okraj zásobnice.

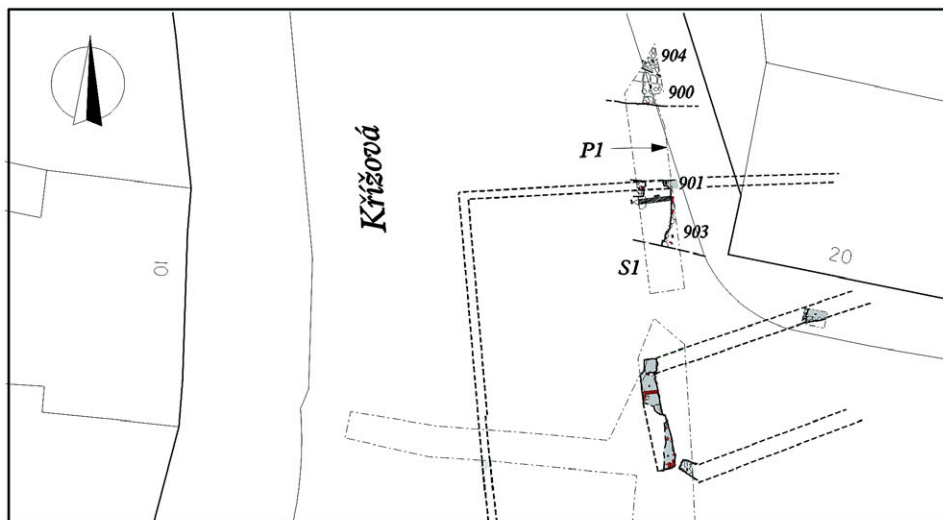
Barevná příloha č. XXXIX: Rozložení sond v rámci výzkumu.

Barevná příloha č. XL: Rozložení sond s vyznačenými zdivy.

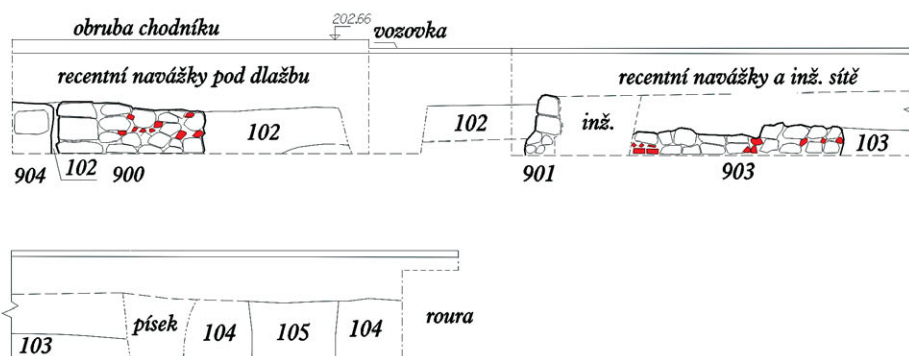

Barevná příloha č. XLI: Detail na zdiva odkrytá v prostoru křížovatky.

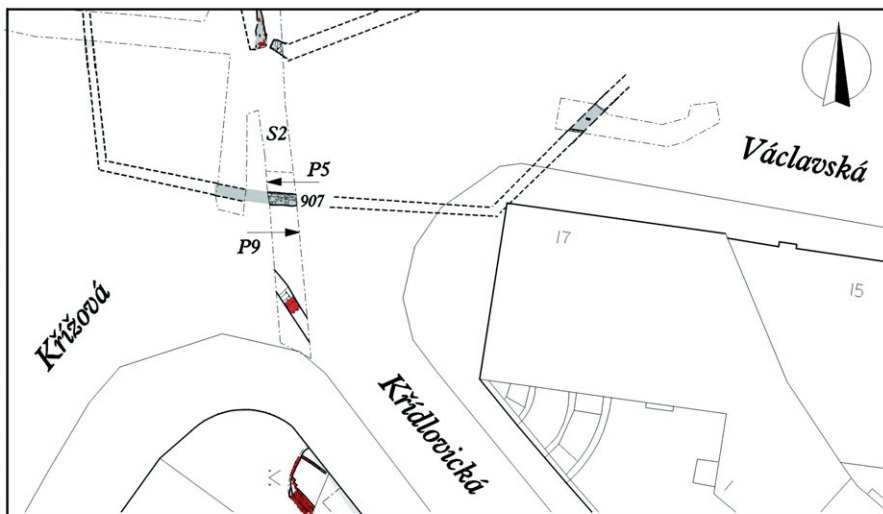
Sonda 1 (východní řez)

P1

0 1m

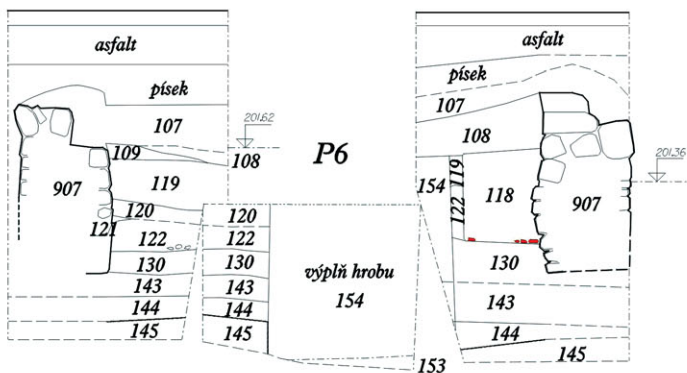
Barevná příloha č. XLII: Sonda S 1 při východní straně Křížové ulice a její východní řez.

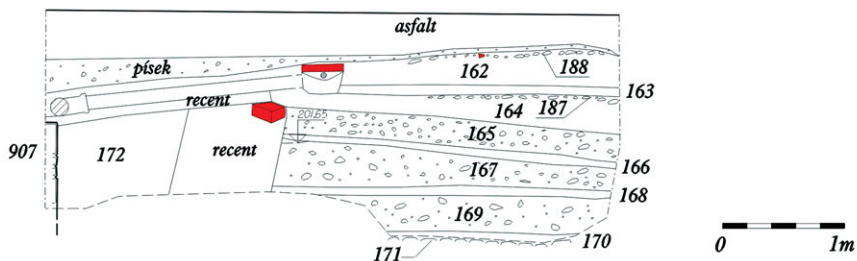
P5 - západní

P7 - východní

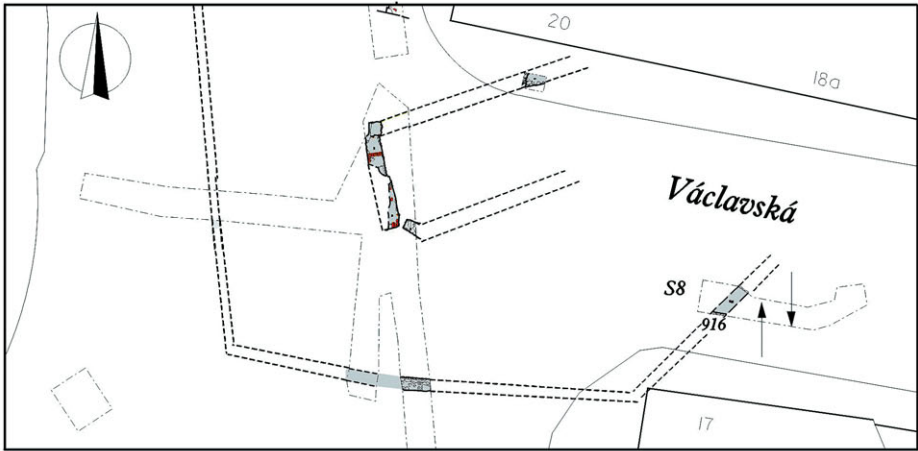
Sonda 2

P9 - východní řez (navazuje na P7)

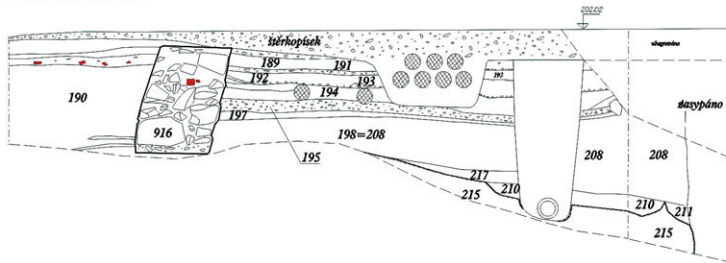

Barevná příloha č. XLIII: Řezy v rámci sondy S 2 napříč křižovatkou. Řezy P 5-P 7 severně zdi 907, P 9 – novověké šterkové komunikační úpravy Křídlovické ulice.

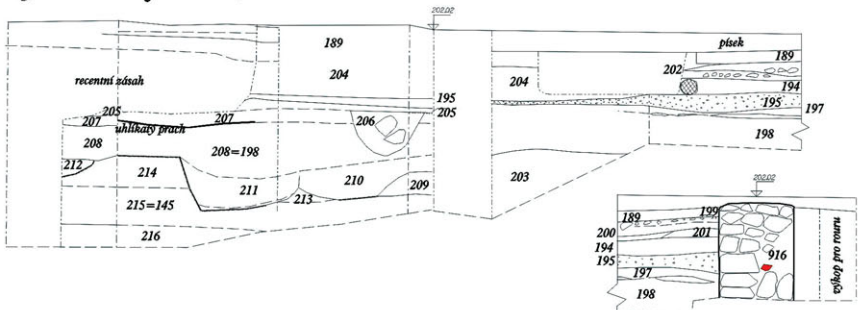

Sonda 8

Severní řez

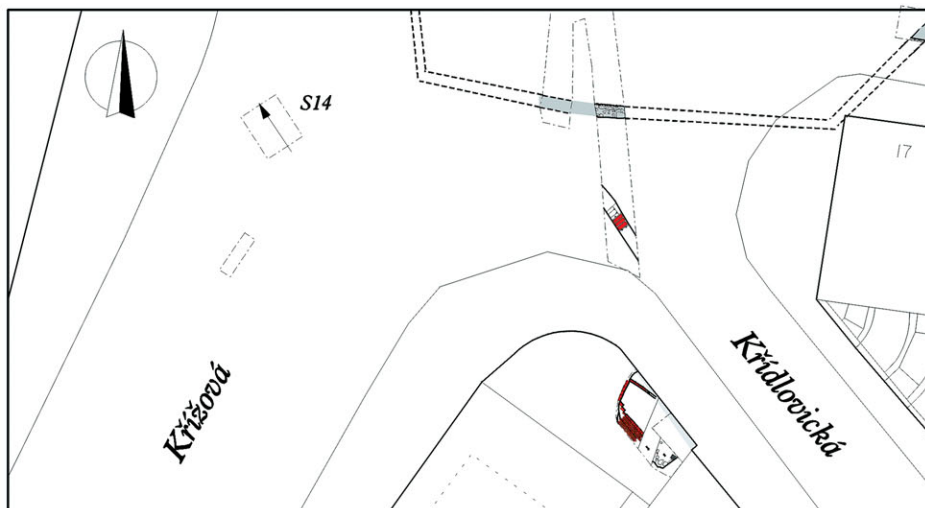

Východní a jižní řez

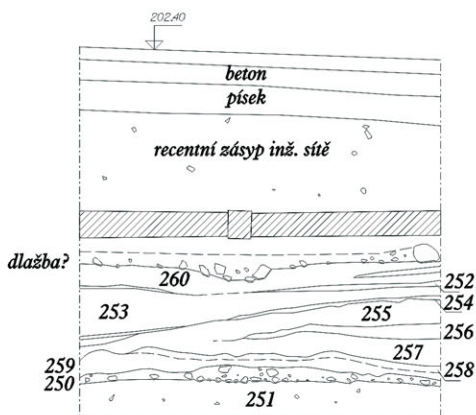

0 1m

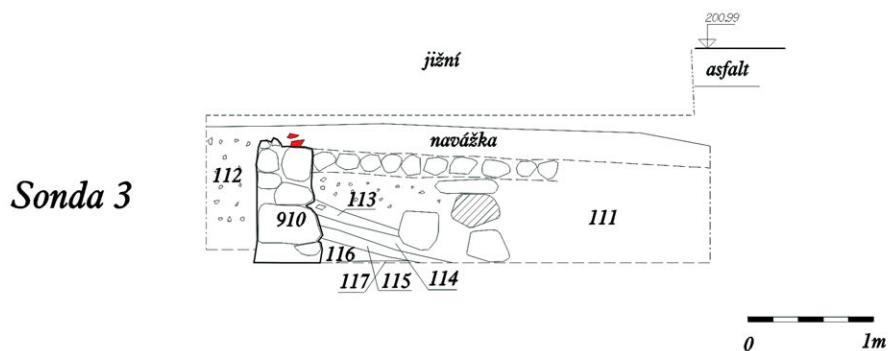
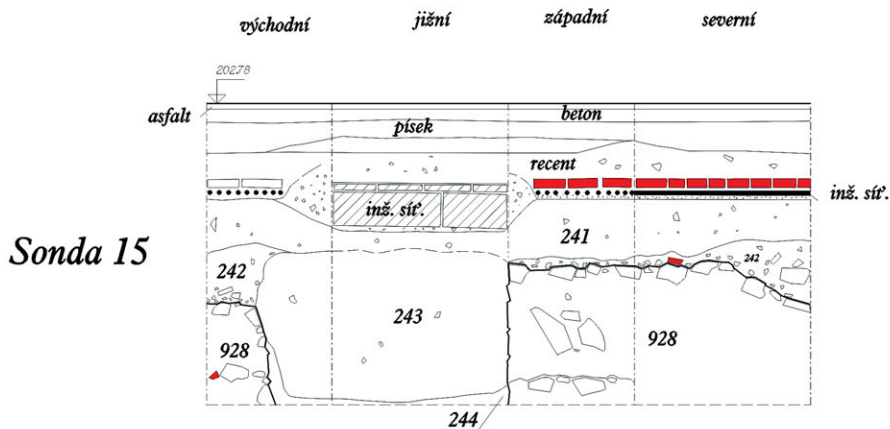
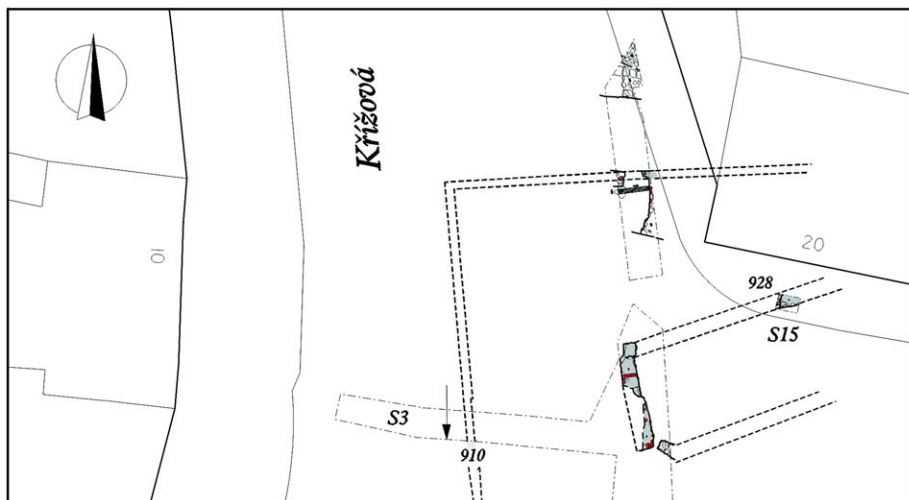
Barevná příloha č. XLIV: Sonda S 8 před Václavskou 17.

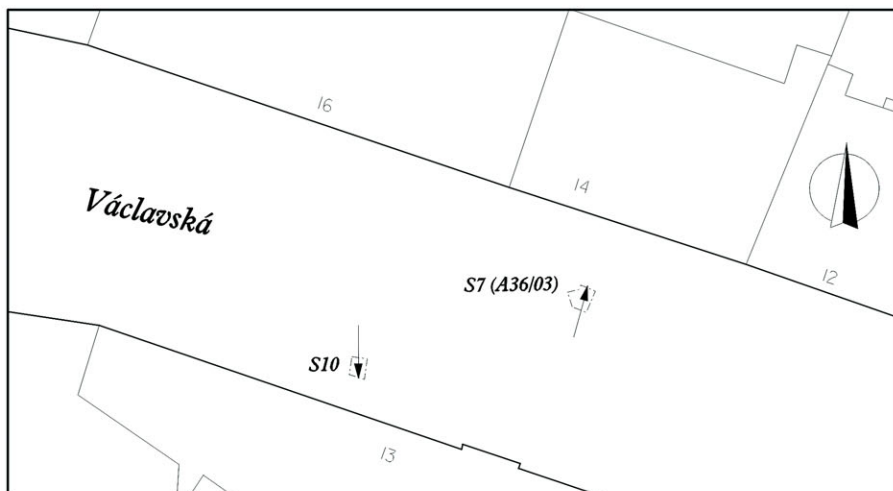
Sonda 14 (západní řez)

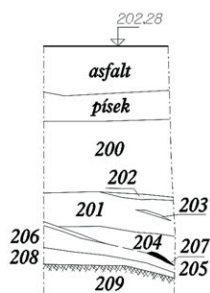
Barevná příloha č. XLV: Sonda S 14; zachycené vrstvy pravděpodobně již geologického původu.

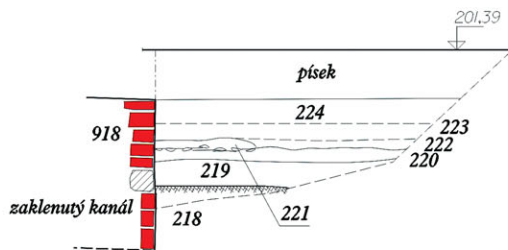
Barevná příloha č. XLVI: Líc severní zdi kostela v sondě S 15 (výkop pro veřejné osvětlení). Jižní řez v přeložce vody S 3.

Sonda 7 (A36/03)
severní řez P4

Sonda 10 - jižní řez (P18)

Barevná příloha č. XLVII: Sondy S 10 a A36/03-S 7 ve Václavské ulici.

